

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Πολιτισμική ταυτότητα και τοπικοί συσχετισμοί: Το παράδειγμα της Βοιωτίας
SPHINX

Διδακτορική διατριβή που υποβάλλεται στο καθηγητικό σώμα
για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων απόκτησης του διδακτορικού τίτλου του
Τομέα Μορφολογίας του Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου.

Διδακτορική Διατριβή

ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΗΛ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ

Διπλωματούχου Αρχιτέκτονος Μηχανικού
Κατόχου Μεταπτυχιακού Διαχειρίσις Μνημείων ΕΚΠΑ
Υποτρόφου του Ιδρύματος Προποντίς

Επιβλέπουσα

ΕΛΕΝΗ ΜΑΪΣΤΡΟΥ

Καθηγήτρια ΕΜΠ

Αθήνα 2020

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Πολιτισμική ταυτότητα και τοπικοί συσχετισμοί: Το παράδειγμα της Βοιωτίας
SPHINX

Διδακτορική Διατριβή

ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΗΛ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ

Διπλωματούχου Αρχιτέκτονος Μηχανικού

Κατόχου Μεταπτυχιακού Διαχείρισης Μνημείων ΕΚΠΑ

Υποτρόφου του Ιδρύματος Προποντίς

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

ΜΑΪΣΤΡΟΥ ΕΛΕΝΗ, Ομότ. Καθηγ. ΕΜΠ/Επιβλέπουσα

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΙΩΣΗΦ, Ομότ. Καθηγ. ΕΜΠ

ΜΩΡΑΪΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Καθηγ. ΕΜΠ

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή

ΜΑΪΣΤΡΟΥ ΕΛΕΝΗ, Ομότ. Καθηγ. ΕΜΠ/Επιβλέπουσα

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΙΩΣΗΦ, Ομότ. Καθηγ. ΕΜΠ

ΜΩΡΑΪΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, Καθηγ. ΕΜΠ

ΘΕΟΔΩΡΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ, Αν. Καθηγ. ΕΜΠ

ΜΗΤΟΥΛΑ ΡΟΪΔΩ, Καθηγ. Παν. Χαροκοπέιου

ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Καθηγ. Παν. Κρήτης

ΧΑΝΙΩΤΟΥ ΕΛΕΝΗ, Καθηγ. ΕΜΠ

Αθήνα 2020

Η έγκριση της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής από την Επταμελή Εξεταστική Επιτροπή και τη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, του ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΣΟΒΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ, δεν προϋποθέτει και την αποδοχή των απόψεων της συγγραφέως, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 202, παράγραφος 2, του Ν.5343/1932.

Το ερέθισμα και η δημιουργική ανησυχία της γράφουσας για την ενασχόλησή της με τη διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στο τοπίο και στα -αναντίλεκτες αξίας- μνημεία είχαν αναδυθεί μέσα από τη διαδικασία των αρχιτεκτονικών σπουδών σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Ερωτήματα και προβληματισμοί, όπως η διερεύνηση και η σύνδεση μεταξύ των εννοιών *μνημεία, μύθοι, σύμβολα, ιστορικές αναφορές και τοπιακό υπόβαθρο*, η συγκρότηση της έννοιας *πολιτιστικό τοπίο*, αλλά και η μονοσήμαντη ανάγνωση ή ύπαρξη πολλαπλών αναγνώσεων της τελευταίας έννοιας αποτέλεσαν αφορμές για τη βαθύτερη ενασχόληση.

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή έρχεται να αντιμετωπίσει όλα αυτά τα ζητήματα, τους προβληματισμούς -ίσως και τις εμμονές- της γράφουσας. Δόθηκε, λοιπόν, η δυνατότητα να τοποθετηθούν στο τραπέζι έννοιες, να ταξινομηθούν οι γνώσεις και οι προβληματισμοί, να μελετηθούν θεωρητικά επιστημονικά κείμενα και αρχιτεκτονικά έργα κι όλα αυτά να ιεραρχηθούν και να συνθέσουν μια ολοκληρωμένη έρευνα.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στους αγαπητούς καθηγητές, κα Ελένη Μαΐστρου (επιβλέπουσα), Καθηγήτρια ΕΜΠ, κο Ιωσήφ Στεφάνου, Ομότιμο Καθηγητή ΕΜΠ και τον κο Κωνσταντίνο Μωραΐτη, Καθηγητή ΕΜΠ, που, χωρίς τις ουσιαστικές παρατηρήσεις και επισημάνσεις τους αλλά και τις γόνιμες και εποικοδομητικές συζητήσεις, δεν θα είχε ολοκληρωθεί η παρούσα έρευνα. Επιπλέον, ευχαριστώ ιδιαίτερω την κα Σμαράγδα Πετράτου-Φραγκιαδάκη, Αρχιτέκτονα Μηχανικό-Ερευνήτρια του Κέντρου Έρευνας "Ιωσήφ Στεφάνου" του Ινστιτούτου Σύρου, για την αμέριστη συμπαράσταση, την προθυμία αλλά κυρίως την έμπνευση που μου εμφύσησε ανοίγοντας άλλους ορίζοντες και ερευνητικούς προβληματισμούς.

Επίσης, ευχαριστώ τους γονείς μου Ηλία Παρασκευά και Φρειδερίκη Πατσιούρα, που με στήριξαν σε κάθε μου βήμα προκειμένου να ξετυλιχτεί ο μίτος της παρούσας έρευνας.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο Ίδρυμα Προποντίς που χορήγησε στη γράφουσα την (διετή) υποτροφία για την εκπόνηση της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής.

Εξετάζοντας κανείς τον τόπο αντιλαμβάνεται την πολυεπίπεδη δομή και σύνθεσή του, δηλαδή τα τρία επίπεδα ύπαρξής του (πραγματικό, συναισθηματικό, πνευματικό), ενώ αναλύοντας το τοπίο έρχεται αντιμέτωπος με το αποτέλεσμα της συνολικής και συλλογικής αντίληψης της φυσιογνωμίας ενός τόπου. Ο τόπος, άλλωστε, ως οντότητα με ιδιάζοντα χαρακτηριστικά, έχει Μύθο και Λόγο. Επομένως, γίνεται σαφές ότι η διαδικασία αντίληψης και η εκτίμηση του τοπίου συνιστά ένα φαινόμενο ιδιαιτέρως πολύπλοκο, καθόσον δεν εμπεριέχονται μόνον ποσοτικά μεγέθη αλλά ο συνδυασμός των υλικών αποθεμάτων, του συλλογικού ψυχικού και ιδεολογικού δυναμικού καθώς και των μεταξύ τους σχέσεων (δίκτυο).

Προκειμένου για τη δημιουργία του καινοτόμου συστήματος SPHINX επιλέχθηκε το εργαλείο του χάρτη κι η διαδικασία της χαρτογράφησης. Ειδικότερα, κατασκευάστηκαν είκοσι δύο (22) οικογένειες χαρτών -όπου απεικονίζονται οι πολυάριθμες ποιότητες του τόπου- οι οποίοι λειτουργούν ως πυκνωτές μορφωμάτων (πυκνώσεις, αραιώσεις, δονήσεις). Το σύστημα SPHINX στηρίζεται κυρίως στην εφαρμογή ενός -ή περισσοτέρων- χάρτη επάνω σ'έναν άλλο -ή και περισσότερους- και συνιστά μια συνεχή αναζήτηση τοπίων (δίκτυα γεγονότων, συμβάντων, διαρκώς μεταβαλλόμενων, πολλαπλών πλεγμάτων και επικοινωνιών (κάθε είδους), διασυνδέσεων). Τα τοπία αυτά, ως δυναμικά και διαχρονικά πεδία εγγραφής και έκφανσης του πολιτισμού, αναζητούν την εμβάθυνση και ανάγνωσή τους στη σφαίρα των σημασιών και των συμβόλων. Η διαδικασία της σύνθεσης χαρτών δύναται να αναδείξει, μέσω της προβαλλόμενης έννοιας του παλίμψηστου, τις συνεχώς παλλόμενες εικόνες του -βοιωτικού- τοπίου μέσω των συμπλεγμάτων πολυεπίπεδων τοπολογικών δυναμικών συστημάτων και δικτύων εγγεγραμμένων σε ολογραφικές επιφάνειες. Με τον τρόπο αυτό το -απώτατο- παρελθόν θα λειτουργεί ως συμπυκνωμένη φύτρα πληροφοριών, που ξεπροβάλλει ως κύρτωση του χωροχρόνου στο μέλλον.

Πρόθεση της παρούσας διατριβής είναι η ανάδειξη της δυνατότητας της ανάγνωσης-διάγνωσης, της οργάνωσης και της ενίσχυσης της πολιτισμικής ταυτότητας μιας περιοχής αλλά κυρίως η ανάδειξη και η προώθηση μιας περιοχής παγκόσμιας μοναδικότητας, όπως η Βοιωτία, που εμπεριέχει πολιτιστικά στοιχεία μη συγκρίσιμα σε παγκόσμια κλίμακα, προβάλλοντας ταυτόχρονα ένα πολιτιστικό, πολιτικό και οικονομικό όραμα. Η

προαναφερθείσα ανάδειξη δύναται να επιτευχθεί με την εφαρμογή του συστήματος SPHINX, το οποίο θα αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης για την κατάρτιση ενός ολοκληρωμένου οικονομικού προγράμματος, βάση ενός σύγχρονου πολυμερούς σχεδιασμού, με σκοπό την οικονομική δομή κι ανάπτυξη τόσο της Βοιωτίας όσο και της εκάστοτε περιοχής (οποιασδήποτε κλίμακας), με σκοπό την ευημερία της στο διηνεκές. Επομένως, η έρευνα αυτή θα λειτουργήσει ως εφαλτήριο τόσο για νέες έρευνες τόσο για την υποστήριξη κι εξέλιξη του ίδιου του πονήματος όσο και για άλλα παρεμφερή ερευνητικά προγράμματα.

Καταλήγοντας, μέσω της εκπόνησης της παρούσας έρευνας η γράφουσα επιχειρεί να ενθαρρύνει, να προβληματίσει, να καθοδηγήσει, να επηρεάσει τον άνθρωπο προκειμένου να συλλογιστεί ότι οι αξίες, ο τρόπος ζωής κι η οργάνωση της κοινωνίας θα πρέπει να ορίζονται από τον ίδιο (τον άνθρωπο), με σκοπό την ατομική του ανύψωση στο υπερβατικό επίπεδο, όπου θα βρίσκεται πλαisiωμένος από τα αιώνια κοσμογονικά αρχέτυπα. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι μέσω της παρούσας διδακτορικής διατριβής αναδύεται η διαρκής και διαχρονική διαδικασία εγγραφής του ανθρωπογενούς αποτυπώματος στο χωροχρονικό συνεχές ως η έκφραση και το πνεύμα του τόπου (Genius Loci).

In the context of the present thesis the author attempts to develop an innovative system for managing the material and immaterial cultural resources of a geographic region. This system aims to showcase and promote the cultural identity of a region. The thesis focused on the area of Boeotia which is located at the centre of the Greek land and constitutes an eternal crossroads of peoples and cultures, a never ending workshop of myths, legends and traditions. Additionally, it consists the meeting place between gods and heroes, a central point of interest for the Greek mythology and history and the birthplace of great events which marked the -western- world.

The investigation of a location reveals its multilevel structure and composition, namely the three levels of its existence -physical, emotional, spiritual-. In parallel, by analysing the landscape you come across the outcome of the overall and collective perception of a location's physiognomy. Besides, the location as an entity with unique characteristics possesses Myth and Logic. Therefore, it becomes clear that the process of perceiving and the landscape's appreciation constitutes a rather complex exercise. This is true because this is not just a quantitative exercise but a combination of the material elements, the collective psychological and ideological resources and their interrelations (network).

The map as a tool and process of mapping were used for the development of the innovative SPHINX system. Twenty two (22) sets of maps were produced -where the numerous attributes of a location are illustrated- which function as forms' condensers (thickenings, dilutions, vibrations). The SPHINX system is mainly based on superimposing one -or more- maps on top of another one -or more- and constitutes a continuous search of landscapes (networks of events, incidents, continuously changing, multiple grids and communications (of every type), interconnections). These landscapes, as dynamic and timeless fields of cultural inscription and manifestation, seek their deepening and reading within the sphere of meanings and symbols. The process of compiling maps can bring up, through the projected concept of palimpsest, the continuously vibrating images of the -boeotic- landscape through the complexes of multilayered dynamic

topological systems and networks inscribed on holographic surfaces. In this way the -ultimate- past will function as a condensed sprout of information, which emerges as curvature of the timespace into to future.

The present thesis aims to showcase the potential of the reading-diagnosis, of the organisation and of the enhancement of a region's cultural identity but mainly to showcase and promote an area of universal uniqueness, such as Boeotia, which includes cultural attributes unparallel on a global scale, while projecting a cultural, political and financial vision. The aforementioned aim can be achieved by making use of the SPHINX system, which will consist a growth driver for the development of a holistic financial programme, foundation of a modern multifaceted plan, targeting the financial structure and development of Boeotia as well as other areas (whatever its scale), aiming to provide a perpetual prosperity. Therefore, the present research will function as a stepping stone for future researches, for the support and development of the project itself and for other relevant research projects.

In conclusion, the author -through the present thesis- attempts to encourage, to ask questions, to guide, to influence the individual in order for them to understand that the values, the way of life and the social structure should be defined by them (the human being), with the aim to elevate themselves to the transcendence where they will be accompanied by the eternal cosmogonic archetypes. Therefore, is it evident that the present thesis showcases the continuous and timeless inscription of the human footprint on the spacetime as the manifestation of the spirit of the location (Genius Locci).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1_Εισαγωγή

1.1 Αντικείμενο της έρευνας-Προσδιορισμός θέματος.....	15
1.2 Σκοπιμότητα της έρευνας-Κύρια ερευνητικά ερωτήματα.....	15
1.3 Μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας.....	17
1.4 Επιλογή περιοχής-Αρχετυπικά μορφώματα.....	19

ΜΕΡΟΣ Α' _ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2_Γνωσιολογικό υπόβαθρο της έρευνας

2.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου.....	29
2.2 Ορισμοί-Εννοιολογικές προσεγγίσεις-Τοποθετήσεις.....	29
2.2.1 χώρος-τόπος-τοπίο.....	29
2.2.2 κουλτούρα-πολιτισμός-πολιτιστικός/πολιτισμικός.....	42
2.3 Ποιοτικά χαρακτηριστικά τόπου.....	46
2.3.1 ταυτότητα τόπου.....	46
2.3.2 χαρακτήρας τόπου.....	48
2.3.3 φυσιογνωμία τόπου και πόλης.....	49
2.4 Πολιτισμική ταυτότητα-Πολιτισμικό τοπίο.....	51
2.5 Οντότητα-Ύπαρξη του τόπου.....	55
2.5.1 πραγματικό επίπεδο.....	55
2.5.2 συναισθηματικό επίπεδο.....	72
2.5.3 πνευματικό επίπεδο.....	77
2.6 Σύνοψη κεφαλαίου.....	78

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3_Καταγραφή και χαρτογράφηση τοπίου

3.1	Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου.....	80
3.2	Χάρτες και Χαρτογράφηση.....	80
3.2.1	ορισμοί και χαρακτηριστικά.....	80
3.2.2	ιστορική εξέλιξη.....	82
3.3	Ψυχογεωγραφικές προσεγγίσεις.....	83
3.3.1	ψυχογεωγραφία.....	83
3.3.2	σύγχρονες ψυχογεωγραφικές προσεγγίσεις.....	88
3.3.3	εναλλακτικές χαρτογραφήσεις.....	90
3.4	Σύνοψη κεφαλαίου.....	92

ΜΕΡΟΣ Β' _Η ΒΟΙΩΤΙΑ ΩΣ ΤΟΠΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4_Περιγραφή και ανάλυση της περιοχής μελέτης

4.1	Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου.....	96
4.2	Χωρικά στοιχεία.....	97
4.2.1	φυσικά όρια	97
4.2.2	γεωμορφολογικά στοιχεία.....	97
4.2.3	υγρό στοιχείο.....	99
4.2.4	κλιματολογικά στοιχεία.....	99
4.2.5	χλωρίδα-πανίδα.....	100
4.2.6	προστατευόμενες περιοχές-μονοπάτια.....	100
4.3	Χρονικά στοιχεία.....	103
4.3.1	μυθολογία.....	103
4.3.2	ιστορία.....	107

4.4	Στοιχεία της ανθρώπινης γεωγραφίας.....	119
4.4.1	οντότητες/άνθρωποι.....	119
4.4.2	τόποι.....	128
4.4.3	οικιστικά σύνολα-αρχαίες πόλεις στην αρχαιότητα.....	156
4.4.4	ιεροί τόποι.....	161
4.4.5	ιεροθεσία των οικισμών-πόλεων.....	163
4.5	Αναφορές στα στοιχεία πολιτισμού.....	173
4.6	Σύνοψη κεφαλαίου.....	186

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5_Το υφιστάμενο τοπίο της Βοιωτίας

5.1	Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου.....	188
5.2	Ταυτότητα & χαρακτήρας του τόπου της Βοιωτίας.....	188
5.3	Φυσιογνωμία της Βοιωτίας.....	191
5.4	Τα τρία επίπεδα ύπαρξης του τόπου.....	192
5.4.1	πραγματικό επίπεδο.....	192
5.4.2	συναισθηματικό επίπεδο.....	197
5.4.3	πνευματικό-ιδεολογικό επίπεδο.....	198
5.5	Σύνοψη κεφαλαίου.....	198

ΜΕΡΟΣ Γ' _ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6_Χαρτογράφηση της Βοιωτίας

6.1	Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου.....	202
6.2	Προσωπική χαρτογράφηση ανάγλυφου-case study στη Βοιωτία.....	202
6.2.1	συλλογή στοιχείων.....	202

6.2.2	διαδρομές και χάρτες.....	202
6.2.3	περιορισμός του α-σαφούς.....	383
6.3	Η ανάγνωση της Βοιωτίας ως μια προσωπική υπόθεση.....	383
6.3.1	επεξεργασία και ανάλυση των επιμέρους χαρτών.....	384
6.3.2	σύνθεση των επιμέρους χαρτών.....	389
6.3.3	αξιολόγηση και ερμηνεία της χαρτογράφησης.....	401
6.4	Σύνοψη κεφαλαίου.....	406

**ΜΕΡΟΣ Δ' _ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΠΡΟΤΑΣΗΣ:ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ-ΕΦΑΡΜΟΓΗ &
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7_Η συγκρότηση μιας συνολικότερης πρότασης για το
πεδίο εργασίας & Συμπεράσματα**

7.1	Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου.....	411
7.2	Καταληκτική συνοπτική περιγραφή.....	412
7.3	Η συγκρότηση μιας "γενικής ιδέας".....	413
7.4	Συμπεράσματα.....	423
7.5	Σκέψεις και συγκρότηση προτάσεων.....	429
7.6	Σύνοψη κεφαλαίου.....	439
	Βιβλιογραφία.....	442
	Κατάλογος εικόνων.....	462
	Συντομογραφίες.....	464
	Παράρτημα.....	465

κεφάλαιο 1
εισαγωγή

1.1 Αντικείμενο της έρευνας–Προσδιορισμός θέματος

Αντικείμενο της παρούσας Διατριβής αποτελεί η σχέση της μυθολογίας και ιστορίας μιας περιοχής με το τοπιακό της υπόβαθρο. Πιο συγκεκριμένα, αντικείμενό της είναι η διερεύνηση των σχέσεων, που μπορούμε να επισημάνουμε, ανάμεσα στην υλική και άυλη διάσταση του τόπου με το τοπιακό της υπόβαθρο.

Προκειμένου να προσεγγίσουμε, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε αυτή τη συγκεκριμένη μορφή σχέσεων, όπου τόσο η έκφραση των υλικών και άυλων στοιχείων της παράδοσης όσο και η έκφραση των υλικών μαρτυριών και των άυλων αναφορών ιστορίας και μυθολογίας δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς κάποιο τοπιακό υπόβαθρο, θα αναλύσουμε το ερευνητικό παράδειγμα την περιοχή της Βοιωτίας. Μέσω αυτού του παραδείγματος θα διερευνηθούν οι σχέσεις, που ενδεχομένως αναδύονται ανάμεσα σε ό,τι αποκαλείται ιστορία ενός τόπου και στο τοπιακό του υπόβαθρο και ειδικότερα του τόπου της Βοιωτίας. Σε κάθε περίπτωση από τη συσχέτιση του πολιτισμικού πλούτου της βοιωτικής γης με το τοπιακό της υπόβαθρο διαφαίνεται ότι χωρίς το τελευταίο, δεν μπορεί να υπάρξει συγκροτημένη αντίληψη για την ιστορία και κατ'επέκταση την πολιτισμική ταυτότητα ενός τόπου.

Ωστόσο, το αντικείμενο της παρούσας έρευνας επεκτείνεται πέραν των συσχετισμών, που μόλις αναφέρθηκαν. Πιο συγκεκριμένα η διατριβή αποσκοπεί τόσο στη διάγνωση, στην οργάνωση και στην εμβάθυνση της ταυτότητας του πεδίου έρευνας, όσο και στην ανάδειξή της έχοντας ως τελική σκοπιμότητα την ανάδειξη της παγκόσμιας μοναδικότητας, που αναδύεται από την έρευνα της γράφουσας. Με άλλα λόγια πρόκειται για ένα κατά βάση πολιτικό εγχείρημα προκειμένου να αναδειχθεί και προωθηθεί η μοναδική πολιτισμική ταυτότητα ενός τόπου, της Βοιωτίας.

1.2 Σκοπιμότητα της έρευνας–Κύρια ερευνητικά ερωτήματα

Η έρευνα αυτή έχει σκοπό να αποδείξει ότι, το τοπίο ως συνολική αναφορά του τόπου και πολιτισμού, ως πολιτισμικό τοπίο, αποτελεί το συνολικό υποδοχέα επί του οποίου προβάλλονται πολλές επιμέρους

πολιτισμικές ή πολιτιστικές μας ενδείξεις τόσο σε σχέση με τις συγκροτημένες ιστορικές αναφορές όσο και με αυτές της λαϊκής παράδοσης, η οποία κατά κανόνα είναι αυτή, που ενδυναμώνει και συνεχίζει την εξέλιξη του μύθου του τόπου, δηλαδή τη δυνατότητα ανάπτυξης της συναισθηματικής του νοημοσύνης.

Η γράφουσα υποστηρίζει, ότι η έρευνα στοχεύει στο να δοθεί ένας τρόπος προσέγγισης, ανάλυσης και επεξεργασίας όλων εκείνων των στοιχείων, που συνθέτουν και συγκροτούν αυτό που σήμερα αποτελεί το Genius Loci, πρόκειται, δηλαδή, για το πνεύμα και την ψυχή του τόπου.

Είναι γεγονός, ότι οι μέχρι τώρα προσεγγίσεις του τόπου μέσω του τοπίου της συνολικής και συλλογικής ταυτόχρονα αντίληψης που αυτός προσφέρει, έχουν περιοριστεί σε υλικά στοιχεία και στοιχεία βιωμένης εμπειρίας (π.χ. οσμητικό τοπίο), τα οποία εμπεριέχουν ή μαρτυρούν την ύπαρξη εσωτερικού πλούτου για έναν τόπο, χωρίς όμως να αποτελούν αυτόν καθαυτόν πλούτο.

Η έρευνα, λοιπόν, στρέφεται στην αναζήτηση τρόπων βαθύτερης και αποτελεσματικότερης εκμείωσης και μετάδοσης όλων εκείνων των άυλων στοιχείων, που μέσω των υλικών φορέων θα λειτουργήσουν με τρόπο τέτοιο ώστε η επαφή των ανθρώπων με τον τόπο να μετατραπεί από την απλή γνωριμία και σχέση σε μια όσο το δυνατόν πιο έντονη και ενσυνείδητη βίωσή του.

Μια τέτοια, όμως, προσέγγιση απαιτεί τη χρήση τόσο της λογικής νοημοσύνης όσο και της αντίστοιχης συναισθηματικής, ώστε ο υλικός και άυλος πολιτιστικός πλούτος να προσλαμβάνονται ως ενιαίο και αδιάρρηκτο σύνολο από τον εκάστοτε άμεσο ή έμμεσο χρήστη (κάτοικο, επισκέπτη, αναγνώστη, παρατηρητή).

Η προβληματική της παρούσας έρευνας βασίστηκε στη διερεύνηση του βαθμού εξάρτησης, συσχετισμού και επιρροής ανάμεσα στο φυσικό, ανθρωποποίητο και πολιτισμικό τοπίο της Βοιωτίας λαμβάνοντας υπόψη την υλική και άυλη διάστασή του. Επίσης, υπήρξαν προβληματισμοί από τη γράφουσα σχετικά με τον τρόπο προσέγγισης της πληθώρας ερεθισμάτων και μηνυμάτων, που ένας τόπος μπορεί να μεταφέρει στον χρήστη του είτε μέσω των υλικών είτε των άυλων αγαθών του καθώς και με τον τρόπο με τον οποίο η σχέση -τόπος/μήνυμα/χρήστης- εμφανίζεται.

1.3 Μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας

Αρχικά, θα πρέπει να γίνει αναφορά στον τρόπο με τον οποίο αφενός συγκροτείται η αντίληψη της ιστορίας κι αφετέρου στον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η αντίληψη σχετικά με τον Μύθο και τον Λόγο. Και στις δύο περιπτώσεις η ανάγκη συγκρότησης της ιστορίας και μιας αντίληψης για την παράδοση συνδέονται με την ανάγκη να στοιχειοθετηθεί η ταυτότητα πληθυσμών ή κοινωνικών ομάδων, οι οποίες πολύ τακτικά συνδέονται με εδαφικές διεκδικήσεις, με την αντίληψη, δηλαδή, ενός τόπου, όπου αναφέρονται αυτές οι ομάδες ως γηγενείς, αποδίδοντάς του ονομασίες, όπως αυτού του πατρώου εδάφους ή της μητέρας πατρίδας. Σε μεγάλο βαθμό, η συγκεκριμένη συγκρότηση κάθε φορά της ιστορίας, όπως και η συγκρότηση της παράδοσης συνδέεται με την αντίληψη ανάπτυξης των εθνικών ομάδων και των εθνικών κρατών και γι' αυτόν το λόγο τόσο η αντίληψη της πολιτιστικής κληρονομιάς σ' ένα σαφέστερο ιστορικό πεδίο, όσο και η αντίληψη του λαϊκού πολιτισμού και της παράδοσης συνδέονται με ανάλογες διεκδικήσεις.

Μεθοδολογικά, επομένως, θα πραγματοποιηθεί η επεξεργασία του τρόπου με τον οποίο αφενός συγκροτείται η έννοια της ιστορίας και της πολιτιστικής κληρονομιάς κι αφετέρου η αντίληψη της παράδοσης. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι και στις δύο περιπτώσεις οι ιδεολογικές αναφορές, που συνιστούν την ιστορία, την πολιτιστική κληρονομιά και την παράδοση συνδέονται εκ των πραγμάτων με μια τοπιακή αναφορά, για τρεις τουλάχιστον λόγους. (α) Η συγκρότηση των ανωτέρω έχει σχέση με την οργάνωση, τη συγκρότηση και την εκφορά εθνικών –και όχι μόνον– διεκδικήσεων, που συνδέονται κατ' ανάγκη με ένα υπόβαθρο τόπου, επομένως με τη μητρική αντίληψη της γης, που υποδέχεται τα υποκείμενα –δηλαδή μ' ένα μητρώο έδαφος ή αλλιώς με την πατρώα πατρίδα, (β) στο βαθμό, που η ιστορία ή η παράδοση παράγουν υλικές κατασκευές κι επεξεργάζονται τόπους ζωής των κοινωνιών που εκ των πραγμάτων συγκροτούν τοπίο και (γ) η επιστροφή στην ιστορική αναφορά ή στην αναφορά της παράδοσης καθώς και η απαξίωση ή παραγνώρισή τους, για λόγους, που μας αφορούν σήμερα, υποδεικνύουν εκ των πραγμάτων την επεξεργασία μεγάλων ενοτήτων τόπου, που θα μπορούσαν να περιγραφούν με τον όρο *Τοπίο*.

Η μεθοδολογική προσέγγιση ακολουθεί κατά κύριο λόγο τη βιβλιογραφική έρευνα, που θα δώσει όλα τα απαραίτητα εφόδια για την κατανόηση της συγκρότησης αντίληψης της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιδέας

της συγκροτημένης ιστορίας. Βέβαια αυτή εμπλουτίζεται με τρόπο ουσιαστικό κι από τη βιωματική εμπειρία της γράφουσας, τον προσωπικό τρόπο αντίληψης, πρόσληψης και διερεύνησης των δεδομένων και την αποτύπωση αυτών σε χάρτες. Ειδικότερα, η χαρτογράφηση της υπό μελέτη περιοχής με συγκεκριμένα κριτήρια (στοιχεία προσανατολισμού, στοιχεία, που συμβολίζουν την περιοχή, σημαντικές θέσεις, επισκέψιμες ή μη τοποθεσίες, προσωπικές επώνυμες ή ανώνυμες συνεντεύξεις) θα αποτελέσει εργαλεία για την ανάλυση της υπό μελέτη περιοχής. Οι προαναφερόμενες μεθοδολογικές προσεγγίσεις έχουν στόχο την αναζήτηση και αποκωδικοποίηση του συνόλου των υλικών και άυλων στοιχείων του χώρου, την οργάνωση και ιεράρχησή τους, την αποδόμησή τους στα επιμέρους συστατικά τους αλλά και την ανασύνθεση, την ερμηνεία και την αξιολόγησή τους, με σκοπό την βαθύτερη κατανόησή τους.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο διατυπώνονται το αντικείμενο, η σκοπιμότητα και η μεθοδολογία της παρούσας έρευνας. Στο δεύτερο κεφάλαιο ορίζονται και αποσαφηνίζονται οι όροι, οι έννοιες και οι σχέσεις μέσω γλωσσολογικών και θεωρητικών προσεγγίσεων ενώ στο τρίτο αναφέρεται η ιστορική εξέλιξη της χαρτογράφησης τοπίου. Στο επόμενο κεφάλαιο αναλύεται το σύνολο των χαρακτηριστικών της Βοιωτίας και στο πέμπτο τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του πολιτισμικού της τοπίου. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται εκτενώς το παράδειγμα της Βοιωτίας, όπου καταγράφεται η μελέτη-χαρτογράφηση στο πεδίο έρευνας ενώ στο έβδομο κεφάλαιο αναλύεται η συγκρότηση μιας συνολικότερης πρότασης για την περιοχή καθώς και οι θέσεις/ συμπεράσματα της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής, που εξήχθησαν.

Θα πρέπει να τονισθεί, ότι η θεωρητική προσέγγιση του θέματος της παρούσας έρευνας υπέδειξε αρχικά τη μεθοδολογία για την εμπειρική προσέγγιση του στόχου και των προβληματισμών της. Εφαρμόστηκε επιτόπια έρευνα, που ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματική για κοινωνίες, που δεν έχουν αντιληφθεί την ιστορία τους, με αποτέλεσμα την εξοικείωση της γράφουσας με τους κανόνες, που διέπουν τις -υπό μελέτη- κοινωνίες. **Εκ των ανωτέρω θεωρούμε ότι προκύπτει το μεθοδολογικό πρόταγμα "SPHINX", ένα καινοτόμο σύστημα διαχείρισης του υλικού και άυλου πολιτισμού της Βοιωτίας. Επισημαίνεται ότι το σύστημα "SPHINX" αποτελεί ένα ιδιαίτερο πολύτιμο μεθοδολογικό πρόταγμα τόσο για το πεδίο έρευνας όσο και για οποιαδήποτε άλλη περιοχή (όπου το SPHINX θα εφαρμοσθεί). Βέβαια, από την έρευνα της γράφουσας αναδύεται μια πολύ σημαντική**

πτυχή της βοιωτικής γης, η παγκόσμια μοναδικότητά της. Αναδύονται, λοιπόν, τα πολιτιστικά στοιχεία, τα οποία είναι σαφώς μη συγκρίσιμα σε παγκόσμιο επίπεδο με προεξέχον στοιχείο τον θηβαϊκό κύκλο (ή κύκλο των Λαβδακιδών), τον ένα από τους δύο πυλώνες της Ελληνικής Μυθολογίας.

Το αρκτικόλεξο SPHINX προκύπτει από τις λέξεις: System for the Protection of Heritage (Intangible and Natural resources) ενώ το γράμμα X διατηρεί την συμβολική του διάσταση¹, που συμβολίζει τον χρυσό.

1.4 Επιλογή περιοχής²-Αρχετυπικά μορφώματα

Η Βοιωτία αποτελούσε ανέκαθεν τη ραχοκοκαλιά της Ελλάδας, καθόσον βρισκόταν στο κέντρο της Ελλάδας, μεταξύ Αθήνας και Φωκίδας, Πελοποννήσου και Θεσσαλίας. Για το λόγο αυτό, όλα τα κύρια δρομολόγια –το συγκοινωνιακό δίκτυο υπήρξε πλούσιο– μεταξύ βόρειας και νότιας Ελλάδας διέσχιζαν τη βοιωτική γη, δηλωτικό του ελέγχου των διαφόρων περασμάτων/εισόδων από τη Βοιωτία. Μια ακόμη ενδιαφέρουσα σύνδεση ήταν αυτή της Αθήνας με τους Δελφούς και την Πελοπόννησο, ενώ το πλήθος λιμανιών της περιοχής εξασφάλιζαν τη θαλάσσια επικοινωνία με άλλα κέντρα της Ελλάδας και όχι μόνο (Πελοπόννησος, Εύβοια, Θεσσαλονίκη, Κρήτη, Βυζάντιο, Ανατολή, κ.α.).

Η Βοιωτία λειτούργησε καταλυτικά στην ιστορία, την τέχνη και τον πολιτισμό της αρχαίας Ελλάδας, καθόσον ο ρόλος της υπήρξε καθοριστικός και η προσφορά της διαρκής και πολυσχιδής, ενώ θεωρείται η Βηθλεέμ ανά το Πανελλήνιο της ελληνικής θρησκείας (παράλληλα με το αλφάβητο, την ποίηση, τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα και τις βαθιές πολιτικοκοινωνικές μεταβολές).

Η βοιωτική γη προφυλάσσεται από σειρές ορέων, λόφων, τεράστιων και εύφορων πεδιάδων ενώ με τον Παρνασσό συσχετίζεται ο πρώτος από τους τρεις κατακλυσμούς³ της ελληνικής μυθολογίας, ο Ωγύγιος κατακλυσμός

¹Πάπυρος Λαρούς, Μπριτάννικα, λ.Χι. Κατά προέκταση το γράμμα Χι συμβολίζει τον χρόνο και τον χρυσό.

²Αξίζει να σημειωθεί ότι στο παρόν πόνημα δεν περιλαμβάνεται η περιοχή της Αράχωβας και των Δελφών, αν και σήμερα βρίσκονται εντός των διοικητικών ορίων του Νομού Βοιωτίας. Η σπουδαιότητα της συγκεκριμένης περιοχής –κυρίως λόγω του Μαντείου των Δελφών– θα οδηγούσε σε συνεχή αντιπαράβολή-συσχέτιση με την υπόλοιπη βοιωτική γη. Βέβαια, επισημαίνεται ότι η σύνδεση ορισμένων ιερών/ιδρυτικών πράξεων/ιστορικών γεγονότων ήταν αναπόφευκτη και επομένως αρκετές φορές γίνεται μνεία στην περιοχή.

³Ο Γενάρχηρ των Ελλήνων υπήρξε ο Δευκαλίων και γυναίκα του Πύρρα, οι οποίοι μετά το μεγάλο Βοιωτικό κατακλυσμό δημιούργησαν τους πρώτους Έλληνες από οστά της μητέρας Γης.

(1796π.Χ.). Ο Ελικώνας αποτελεί το ευφορότερο βουνό⁴ της Ελλάδας αλλά και έναν κοσμικό άξονα, όπου συναντιέται ο ουρανός και η γη (συμβολική αξία)⁵.

Η μορφολογία της περιοχής κατέστησε πολύ νωρίς την περιοχή της Θηβαΐδας ως τον ευφορότερο και καταλληλότερο τόπο για την εξέλιξη του εμπορίου και του πολιτισμού, με την ύπαρξη του νερού –βασική προϋπόθεση για την εγκατάσταση οικισμών και δημιουργία πόλεων– ως καταλυτικό παράγοντα. Επιπλέον, οι πεδιάδες, που προαναφέρθηκαν, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία τόπου συγκέντρωσης δυνάμεων, βάσης επιχειρήσεων και πεδίων μαχών για τους αμέτρητους πολέμους, που έλαβαν χώρα στη Βοιωτία, ενώ τα όρη λειτούργησαν ως φυσικά εμπόδια για τις κατά καιρούς επιχειρήσεις, τόπος καταφυγίων αλλά και για την προστασία της Βοιωτίας από τις γειτονικές –και κατά καιρούς εχθρικές– περιοχές. Αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι, όταν κάποιος κατόρθωνε να κυριεύσει τη Βοιωτία κατόρθωνε να κατακτήσει και την Ελλάδα.

Τα κυριότερα παραδείγματα των κατά καιρούς κατακτητών είναι τα εξής: Η Αθήνα και η Σπάρτη έσπερναν συνεχώς έριδες στη Βοιωτία, προκειμένου να αποδυναμώνεται η ηγεμονία της Θήβας –διατηρώντας τις καλές σχέσεις με τις Πλαταιές, τις Θεσπιές και τον Ορχομενό– με απώτερο σκοπό τον έλεγχο της περιοχής. Ο Φίλιππος Β΄, βασιλιάς του Βασιλείου της Ελλάδας κατέκτησε ολόκληρη την Ελλάδα μόνο όταν κατόρθωσε να ελέγξει τη Βοιωτία, ενώ ο Δημήτριος ο Πολιορκητής υποστήριζε θερμά τη σπουδαιότητα του ελέγχου της. Λίγα χρόνια αργότερα οι Ρωμαίοι (86–85π.Χ.) συγκρούστηκαν με τους επιγόνους του Αλεξάνδρου και ανακηρύχθηκαν σε κυρίους της Ελλάδας. Όλα τα φύλα, που πέρασαν έκτοτε από τη βοιωτική γη κατέκτησαν τον Νότο αφού εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Βοιωτίας (Βυζαντινοί, Σταυροφόροι Δ΄ Σταυροφορίας, Φράγκοι, Καταλανοί). Στη νεότερη ιστορία οι ελληνικές δυνάμεις κατάφεραν να αναστείλουν τις οθωμανικές στα όρη της Βοιωτίας, όπου διεξήχθησαν μάχες αποφασιστικής σημασίας για την πορεία του Ελληνισμού. Τέλος, η μορφολογία της περιοχής (όρη Βοιωτίας) δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την έντονη κινητικότητα των δυνάμεων του αντάρτικου κινήματος.

⁴Βοιωτικά,28.1.

⁵Προκοπίου 2005,198–199.

Η Βοιωτία συμπεριλαμβάνεται στις κοινές εκστρατείες των Ελλήνων, αποτελώντας, λόγου χάρη, τη βάση για την πολυθρύλητη εξόρμηση στην Τροία ενώ συμμετείχε ενεργά στην Αργοναυτική εκστρατεία (λιμάνι Αυλίδας, Βοιωτός κυβερνήτης της Αργούς κ.α.). Επιπλέον, η κατάρα του οίκου του Οιδίποδα αποτέλεσε εφαλτήριο για την ανάλυση της επιστήμης της ψυχολογίας αλλά και πηγή για πολλές τραγωδίες των αρχαίων συγγραφέων, όπως οι Επτά επί Θήβας και ο κύκλος του Οιδίποδα. Επιπρόσθετα, στην Καδμεία, σύμφωνα με τη μυθολογία, έλαβε χώρα ο Ιερός Γάμος του Κάδμου και της Αρμονίας, στο μοναδικό γεγονός που συμμετέχουν οι Ολύμπιοι Θεοί και προσδίδουν την ιερότητα αλλά και μοναδικότητα στο μυστήριο αυτό.

Ο Αθάμας υπήρξε ο πρώτος που δίδαξε στους Βοιωτούς τον τρόπο διάνοιξης αποχετευτικών “χανδάκων”, αποξήρανσης μέρους του βάλτου και μετατροπής της λίμνης σε καλλιεργήσιμη γη. Το τεράστιο αυτό αποξηραντικό έργο ολοκληρώθηκε από τους Μινύες, κατά τη μυκηναϊκή περίοδο (14^{ος} αι.π.Χ.), με βασιλιά τον Ορχομενό (υιό του Μινύα) και αποτέλεσε ένα ευφυέστατο και κολοσσιαίο έργο⁶ στην ανθρώπινη ιστορία, δηλωτικό των τεράστιων γνώσεων υδροδυναμικής των Μινύων. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι εντός των ορίων της λίμνης Κωπαΐδας οικοδομείται ανάκτορο (το μεγαλύτερο έργο της Ευρώπης), που προορίζεται –για πρώτη φορά– για τον αξιωματούχο και όχι για τον άνακτα της περιοχής, από όπου διεξαγόταν ο έλεγχος και η εποπτεία των εγγειοβελτιωτικών-αποστραγγιστικών-αντιπλημμυρικών έργων της λίμνης. Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό ότι οι Μινύες ήταν οι πρώτοι άνθρωποι, που συνέλαβαν την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης. Άξιο λόγου είναι το γεγονός ότι ο καλύτερος αυλητικός κάλαμος προερχόταν από τη λίμνη της Κωπαΐδας και τον ποταμό Ασωπό, που σύμφωνα με τους Αθηναίους “*Αυλεί ως Βοιωτός*”.

Ο Αλαλκομενεύς θεωρείται ο πρώτος άνθρωπος, που βγήκε από τη λίμνη (Κωπαΐδα), ενώ η σύζυγός του Νιόβη η πρώτη Μάνα των Ανθρώπων⁷. Ο Φορωνεύς, εγγονός του Αλαλκομενέα και υιός της Μελίας (κόρη του Αλαλκομενέα και Νιόβης) υπήρξε ο πρώτος άνθρωπος, που κατασκεύασε την ανθρώπινη κατοικία (μέχρι τότε οι άνθρωποι κατοικούσαν σε σπηλιές) κι έφερε τη φωτιά στους ανθρώπους, αφού την έκλεψε από το ηφαίστειο⁸.

⁶Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,211-214.

⁷δ.π. 2003,211.

⁸Kerenyi 2012.

Επιπρόσθετα, ένα από τα πρώτα αρχαιτυπικά μορφώματα, που καταγράφονται είναι αυτό της δημιουργίας ενός ομόσπονδου κράτους, ως κορυφαία έκφραση της δημοκρατίας ήδη από τον 6^ο αι.π.Χ.. Η ένωση των πόλεων-κρατών, που συμμετείχαν στο Κοινό των Βοιωτών ήταν πρωτοποριακή για την εποχή της ίδρυσης ενώ κοινός παρονομαστής των συμμετεχόντων ήταν η καταγωγή, οι λατρείες και εορτές, η κοινή διάλεκτος των τελετών, οι θεσμοί, οι θρησκευτικές ενώσεις και οι αγώνες.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι το ελληνικό αλφάβητο εμφανίζεται ολοκληρωμένο για πρώτη φορά στη Θήβα κι έπειτα στην υπόλοιπη Ελλάδα, ενώ είναι γνωστό ότι οι Βοιωτοί έμειναν γνωστοί στην ιστορία για την πολεμική τους αρετή, τις γνώσεις τους στη ναυτιλία και την κατασκευή στρατιωτικού εξοπλισμού, ενώ αρκετές είναι οι εξέχουσες προσωπικότητες, που κατέχουν την πρώτη θέση στις ακόλουθες τέχνες: στην αρχιτεκτονική (Αγαμήδης⁹, Επειός¹⁰, Τροφώνιος, Χερσίων), στην ποίηση (ΗΣίοδος¹¹, Κλονάς¹², Πίνδαρος¹³, Χερσίας¹⁴, Μύρτις¹⁵, Κόριννα¹⁶, Λίχας¹⁷), στη μουσική (Αμφίονας¹⁸, Ισμηνίας¹⁹, Λίνος²⁰, Πρόνομος²¹), στη χαλκουργία-χαλκοτυπία (Αριστογείτων²², Τίμων²³, Υπατόδωρος²⁴), στη γραφική-ζωγραφική (Αριστείδης, Ονασίας²⁵), στη λαογραφία-πεζός

⁹Τσάκου-Κονβερίνο 2003,13-14.

¹⁰Ιλιάδα, Ψ 664-898. Φωκικά,4.1. Παπαχατζής 1981,279,σημ.2. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,126.

¹¹Υπήρξε ο αρχαιότερος ποιητής της Ελλάδας (κι εν γένει της ανθρωπότητας) και ο πρώτος που εισήγαγε το διδακτικό λογοτεχνικό είδος. Η αφήγησή του συνιστά την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια για φιλοσοφική θεώρηση της εξέλιξης του ανθρώπινου ιστορικού βίου. Επίσης, ο ΗΣίοδος κατέγραψε τη θεολογία και την καθημερινότητα της Βοιωτίας, ενώ τα έργα του αποτέλεσαν τη βάση για πολυπληθείς λατρείες θεών και ηρώων, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,153-158.

¹²Υπήρξε ένας από τους ποιητές της εποχής του, που επινόησαν τους νόμους της αυλωδικής τέχνης.

¹³Υπήρξε ο κορυφαίος της Χορικής και κάτοχος της μυστικής σοφίας στους Δελφούς, Τσάκου-Κονβερίνο 2003,269-271.

¹⁴Τσάκου-Κονβερίνο 2003,318-319.

¹⁵ό.π. 2003,244.

¹⁶Η Κόριννα, δασκάλα του Πινδάρου, έσπασε -με την Σαπφώ- το κατεστημένο απαγόρευσης συμμετοχής γυναικών σε ποιητικούς διαγωνισμούς ενώ ταυτόχρονα υπήρξε η μοναδική γυναίκα, που φόρεσε το στεφάνι της ποίησης (νικώντας τον Πίνδαρο σε ποιητικό διαγωνισμό), βλ.Παυσανία,9.22.3. Παπαχατζής 1981,141,σημ.6-7. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,203-204.

¹⁷Τσάκου-Κονβερίνο 2003,223.

¹⁸Υπήρξε ο μέγιστος κιθαρωδός, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,46-47.

¹⁹Λεξικό Λωρέντη,λ.Ισμηνίας.

²⁰Υπήρξε ο μεγαλύτερος μουσικός της εποχής του και εφευρέτης της τρίχορδης λύρας, του άσματος, του ρυθμού κι εν γένει της μουσικής και *Παντοιάς Σοφίας*, βλ. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,222-223.

²¹Υπήρξε περίφημος αυλητής του παλατιού του Κάδμου, ο πρώτος που επινόησε και κατασκεύασε νέους αυλούς κατάλληλους για κάθε αρμονία αλλά και ο πρώτος που έπαιξε στον ίδιο αυλό διαφορετικές μελωδίες με τους ίδιους αυλούς, βλ.*Βοιωτικά*,12.5-6. Παπαχατζής 1981,95,σημ.3.

²²Τσάκου-Κονβερίνο 2003,61-62.

λόγος (Ακουσίλαος, Αναξίς²⁶, Διονυσόδωρος²⁷, Κηφισόδωρος²⁸, Πλούταρχος²⁹), στη ρητορική (Μάτρις), στη φιλοσοφία (Κέβης³⁰, Σιμ(μ)ίας³¹, Κράτης³²). Επίσης, στην πλαστική-κεραμευτική (κεραμοποιία) –κυρίως στην περιοχή της Τανάγρας³³– (Γαμήδης³⁴), στη γλυπτική-αγαλαματοποιία (Άσκαρος³⁵, Εενοκράτης, Εύβοιος³⁶, Καλλιστόνικος³⁷, Κηφισόδοτος³⁸, Στρογγυλίωνας³⁹, Ολυμπιοσθένης⁴⁰, Μύρων⁴¹, Κάλαμις⁴²), στη χρησμολογία-χρησμοδοσία-μαντική (Βάκις⁴³, Μαντώ⁴⁴, Τειρεσίας). Ακόμη, στην πολιτική-στρατηγική (Άρκεσίλας⁴⁵, Παγών(ν)δας⁴⁶, Ισμηνίας⁴⁷, Ισμηνίας⁴⁸, Ισμηνίας⁴⁹, Γοργίδης⁵⁰, Δαΐφαντος⁵¹, Επαμεινώνδας⁵², Θεόπομπος⁵³,

²³Υπήρξε γνωστός θηβαίος χαλκουργός, βλ. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,291.

²⁴Υπήρξε γνωστός θηβαίος χαλκουργός –πιθανόν– του 5^{ου} αι.π.Χ., βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Υπατόδωρος. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,300-301.

²⁵Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,254.

²⁶Αναξίς υπήρξε Βοιωτός ιστοριογράφος του 4^{ου} π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,47.

²⁷Διονυσόδωρος υπήρξε Βοιωτός ιστορικός του 4^{ου} αι.π.Χ., ο οποίος έγραψε την ελληνική ιστορία ως την εποχή του Φιλίππου.

²⁸Κηφισόδωρος υπήρξε Βοιωτός ιστορικός του 2^{ου} αι.π.Χ.

²⁹Υπήρξε ηθικοπλαστικός φιλόσοφος, που κατείχε το αξίωμα του Ανώτατου ιερέα και Επόπτη του μαντείου των Δελφών καθώς και το αξίωμα της προεδρίας στο Συνέδριο της Αμφικτιονίας στους Δελφούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι διαχρονικές παιδαγωγικές ιδέες του ισχύουν έως και τις μέρες μας. Συνοπτικά για το έργο του, βλ. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,274-278.

³⁰Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,201. Λεξικό Λωρέντη,λ.Κέβης.

³¹Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,284. Λεξικό Λωρέντη,λ.Σιμίας.

³²Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,206. Λεξικό Λωρέντη,λ.Κράτης.

³³Βοιωτικά,19.8.

³⁴Γαμήδης υπήρξε Βοιωτός αγγειοπλάστης και αγγειογράφος, βλ.Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,92.

³⁵Άσκαρος υπήρξε θηβαίος γλύπτης-αγαλαματοποιός.

³⁶Εύβοιος υπήρξε θηβαίος ανδριαντοποιός, βλ.Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,133.

³⁷Καλλιστόνικος υπήρξε θηβαίος γλύπτης, βλ.Βοιωτικά,16.2.

³⁸Κηφισόδοτος υπήρξε γνωστός γλύπτης, βλ.Βοιωτικά,30.1. Παπαχατζής 1981,189,σημ.4.

³⁹Στρογγυλίωνας υπήρξε γνωστός γλύπτης, βλ.Βοιωτικά,30.1. Παπαχατζής 1981,189,σημ.4.

⁴⁰Ολυμπιοσθένης υπήρξε γνωστός γλύπτης-ανδριαντοποιός του 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Βοιωτικά,30.1. Παπαχατζής 1981,189,σημ.5.

⁴¹Μύρων υπήρξε ένας από τους επιφανέστερους γλύπτες του 5^{ου} αι.π.Χ. από τις Ελευθερές, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Μύρων. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,244.

⁴²Κάλαμις υπήρξε γνωστός Βοιωτός γλύπτης-χαλκουργός του 5^{ου} αι.π.Χ., ο οποίος απεβίωσε μετά το 440π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερίνιο 2003, 200.

⁴³Βάκις υπήρξε ο αρχαιότερος και πιο σημαντικός χρησμολόγος με αυτό το όνομα, βλ.Φωκικά,12.11. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,79. Λεξικό Λωρέντη,λ.Βάκις.

⁴⁴Βοιωτικά,10.3, Διόδωρος,Δ'66.6. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,225-226. Λεξικό Λωρέντη,λ.Μαντώ.

⁴⁵Άρκεσίλας υπήρξε ένας από τους κυριότερους βοιωτούς στρατηγούς, ο οποίος σκοτώθηκε από τον Έκτορα κατά τον τρωικό πόλεμο. Ο τάφος του βρισκόταν στη Λιβαδειά, βλ. Παπαχατζής 1981,247,σημ.3. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,62.

⁴⁶Παγώνδας υπήρξε θηβαίος στρατηγός (μάχη Δηλίου), γεννημένος το 434π.Χ. ενώ απεβίωσε το 360π.Χ., βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Παγώνδας. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003, 263.

⁴⁷Ισμηνίας υπήρξε θηβαίος πολιτικός γεννημένος στα τέλη του 5^{ου} αι.π.Χ., ο οποίος απεβίωσε στις αρχές του 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,189-190.

Ιολαΐδας⁵⁴, Μέλλων⁵⁵, Ξενοκράτης⁵⁶, Πελοπίδας⁵⁷, Παμμένης⁵⁸, Χάρων⁵⁹, Φερενίκος⁶⁰), στο κυνήγι (Ακταίων⁶¹) και στην ιατρική (Βακχείος⁶² και η Ιασώ⁶³). Τέλος, στους Ολυμπιακούς αγώνες διακρίθηκε ο Ολυμπιονίκης Κλειτόμαχος⁶⁴.

Επιπλέον, άξιο λόγου αποτελεί το γεγονός ότι, πολλοί ήταν οι Βοιωτοί που συμμετείχαν στον σχεδιασμό/ κατασκευή περίφημων οικοδομημάτων και άλλων αντικειμένων. Πιο συγκεκριμένα, ο Αγαμήδης υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους αρχιτέκτονες της αρχαίας Βοιωτίας, που μαζί με το αδελφό του Τροφώνιο και το υιό του Χερσίωνα –εφευρέτες των μετάλλων– κατασκεύασαν το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς⁶⁵. Ο Άργος⁶⁶, ναυπηγός των ναυπηγείων της αρχαίας Ιωλκού, υπήρξε ο κατασκευαστής του πλοίου Αργώ ενώ ο Επειός ήταν ο αρχιτέκτονας-κατασκευαστής του Δούρειου Ίππου της Τροίας. Ο Τίφυς⁶⁷ υπήρξε ο περίφημος πηδαλιούχος της

⁴⁸ Ισμηνίας υπήρξε θηβαίος πολιτικός γεννημένος στις αρχές 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,190. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ισμηνίας.

⁴⁹ Ισμηνίας υπήρξε θηβαίος πολιτικός γεννημένος τον 3^ο αι.π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 190. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ισμηνίας.

⁵⁰ Γοργίδης υπήρξε ένας από τους επιφανέστερους θηβαίους και ο πρώτος οργανωτής του Ιερού Λόχου, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,96.

⁵¹ Δαΐφαντος υπήρξε στρατιωτικός και εν δυνάμει διάδοχος του Επαμεινώνδα. Απεβίωσε το 362π.Χ. στη μάχη της Μαντινείας, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Δαΐφαντος.

⁵²Συνοπτικά για την ηγετική προσωπικότητα του Επαμεινώνδα, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Επαμεινώνδας. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,117-126.

⁵³ Θεόπομπος υπήρξε συναγωνιστής του θηβαίου βοιωτάρχη Ξενοκράτη, ο οποίος απεβίωσε κατά τη διάρκεια της μάχης των Λεύκτρων (371π.Χ.).

⁵⁴ Ιολαΐδας υπήρξε θηβαίος στρατιωτικός και εν δυνάμει διάδοχος του Επαμεινώνδα. Απεβίωσε το 362π.Χ. στη μάχη της Μαντινείας, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Ιολαΐδας.

⁵⁵ Μέλλων υπήρξε προσωπικότητα της Θήβας, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Μέλλων.

⁵⁶ Ξενοκράτης υπήρξε θηβαίος βοιωτάρχη, ο οποίος απεβίωσε κατά τη διάρκεια της μάχης των Λεύκτρων (371π.Χ.), βλ.Βοιωτικά,13.6. Παπαχατζής 1981,96-97,σημ.7.

⁵⁷Συνοπτικά για την ηγετική προσωπικότητα του Πελοπίδα, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Πελοπίδας. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 266-267.

⁵⁸ Παμμένης υπήρξε προσωπικότητα της Θήβας, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Παμμένης.

⁵⁹ Χάρων υπήρξε θηβαίος στρατιωτικός του 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Χάρων.

⁶⁰ Φερενίκος υπήρξε θηβαίος πολιτικός του 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,303.

⁶¹Τσάκου-Κονβερίνο 2003,26-30. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ακταίων.

⁶²Υπήρξε σπουδαίος ιατρός, που εξέδωσε πολλά έργα του Ιπποκράτη και προχώρησε στη συγγραφή πολλών πρωτότυπων μελετών, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,80. Τσεβάς 2006,Τόμος Β',369. Γολεμάτης 2008.

⁶³Υπήρξε η πρώτη γυναίκα γιατρός, κόρη του Ασκληπιού, που ως θεότητα ήταν συνυφασμένη με την ιερή έννοια της Τασης.

⁶⁴ Κλειτόμαχος υπήρξε θηβαίος αθλητής, γεννημένος πριν το 216π.Χ., ο οποίος συμμετείχε στην 141^η Ολυμπιάδα (216π.Χ.).

⁶⁵Βοιωτικά,37.5. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,13-14.

⁶⁶Τσάκου-Κονβερίνο 2003,56.

⁶⁷Βοιωτικά,32.4, Αργοναυτικά, Α'105-108,559-565. Παπαχατζής 1981,203,σημ.1. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,291.

“Αργούς” για την πραγματοποίηση της Αργοναυτικής εκστρατείας ενώ ο Ύηιτος⁶⁸ ήταν ο πρώτος, που τιμώρησε μοιχό.

Ο μυθικός βασιλιάς του Ορχομενού, Μινύας⁶⁹ υπήρξε ο πρώτος, που κατασκεύασε θησαυροφυλάκιο, προκειμένου να φυλάσσονται οι θησαυροί του κράτους κι ένας από τους πιο δίκαιους νομοθέτες της ελληνικής προϊστορίας. Ακόμη, υπήρξε ο πρώτος, που καθιέρωσε τη μονογαμία καθόσον πίστευε στην αρετή της πίστης μεταξύ των συζύγων. Στο ανάκτορο του Μινύα πραγματοποιήθηκε –από τον Αγαμέμνονα– το πρώτο Συνέδριο των ναυτικών κρατών, προκειμένου να συζητηθεί το θέμα ανταγωνισμού στο Αιγαίο⁷⁰.

Είναι γεγονός, ότι οι περισσότεροι μύθοι, που εκτυλίσσονται στη βοιωτική γη αποτέλεσαν την απαρχή για την ερμηνεία πολλαπλών φαινομένων (γάλα της Ήρας = απαρχή γαλαξία). Γενικότερα, η Βοιωτία είναι τόπος γέννησης θεών (Αθηνά στις Αλαλκομενές, Ερμής στην Τανάγρα –Κηρύκιον όρος–, Απόλλωνας στην Τεγύρα) και ημίθεων-ηρώων (Ηρακλής, ο περιφημότερος των ηρώων, πολίτης του κόσμου και μυθολογικός ήρωας όλων των εποχών). Ο πρώτος χάρτης του τόπου φέρεται να πραγματοποιήθηκε από τον Βοιωτό, “ιδρυτή” της Βοιωτίας⁷¹.

Επίσης, ο Κάδμος, ως εφευρέτης της γραφής, έφερε στην περιοχή της Βοιωτίας την κατεργασία του χαλκού αλλά και τα “Καδμήια Γράμματα”⁷². Οι Μούσες, κόρες της Μνημοσύνης και του Δία, ήταν οι πρώτες, που δίδαξαν τις Καλές Τέχνες στην Ελικώνιο Σχολή, ενώ οι τρεις Χάριτες αποτέλεσαν τη δεύτερη Σχολή Καλών Τεχνών.

Ο Φλεγύας, βασιλιάς του Ορχομενού, υπήρξε ο πρώτος άθεος της αρχαιότητας⁷³ και ο Ετεοκλής ο Κηφισιάδης ο πρώτος άνθρωπος, που εισήγαγε τη λατρεία των ακατέργαστων λίθων, ως ομοιώματα των Χαρίτων, ο εισηγητής και οργανωτής, που προχώρησε στη λατρεία τους⁷⁴ κι αυτός που κατασκεύασε πρώτος ναό των Χαρίτων⁷⁵. Ο Αρισταίος⁷⁶ υπήρξε ο πρώτος περιβαλλοντικός θεός, ο Αντικυρέας ο πρώτος, που επινόησε τη χρήση του βοτάνου

⁶⁸Βοιωτικά,36.8. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,298-300.

⁶⁹Τσάκου-Κονβερίνο 2003,230-235. Λεξικό Λωρέντη,λ.Μινύας.

⁷⁰Τσάκου-Κονβερίνο 2003,56-58.

⁷¹ό.π. 2003,89.

⁷²Ο Κάδμος υπήρξε ο πρώτος συγγραφέας σε πεζό λόγο. Λεξικό Σουΐδας,λ.Κάδμος.

⁷³Τσάκου-Κονβερίνο 2003,303-304.

⁷⁴Βοιωτικά,35.1, 38.1. Παπαχατζής 1981,240,σημ.1.

⁷⁵Τσάκου-Κονβερίνο 2003,131-132.

⁷⁶Τσάκου-Κονβερίνο 2003,60-62.

ελλέβορο⁷⁷, ενώ το ιερό του Μελάμποδα στα Αιγόσθενα αποτελεί το πρώτο ψυχοθεραπευτήριο της προϊστορικής Ελλάδας.

Επίσης, πολλές ήταν οι εφευρέσεις που απαντώνται στη βοιωτική γη όπως, το κάρο, που ανακαλύφθηκε στη Θήβα ενώ στη μάχη του Δηλίου χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά η φωτιά, ως επιθετικό όπλο. Ο Αθάμας, που είχε το παρώνυμο Χαλκός, θεωρείται ότι ήταν ο πρώτος, που κατασκεύασε την πρώτη ασπίδα και για το λόγο αυτό η ασπίδα έγινε το έμβλημα της Βοιωτίας, ενώ στην πόλη Ύλη κατασκευάζονταν οι ξακουστές βοιωτικές ασπίδες με πρωτομάστορα τον Τύχιο⁷⁸. Ακόμη, το πρώτο αμπέλι φύτευσε στη Βοιωτία⁷⁹.

Η Θήβα, κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους, αποτελούσε ένα από τα δύο (2) σπουδαιότερα κέντρα κοσμηματοποιίας και κατεργασίας ελεφαντοστού, διαθέτοντας ένα από τα σημαντικότερα κοσμηματοποιίας (αντίστοιχο υπήρξε το “Εργαστήριο των Καλλιτεχνών” στις Μυκήνες⁸⁰).

Σταχυολογώντας τα ανωτέρω, γίνεται σαφές ότι η Βοιωτία συνιστά μια από τις σπουδαιότερες κοιτίδες πολιτισμού, η Θήβα (Καδμεία) αποτέλεσε το επίκεντρο του μυκηναϊκού πολιτισμού, ενώ όλα τα επιτεύγματα των Βοιωτών στο σύνολό τους συνιστούν δημιουργίες με τη σφραγίδα του πολιτισμού και της αιωνιότητας.

⁷⁷Στράβων, 9.3.3.

⁷⁸Ιλιάδα, Η 220.

⁷⁹Βοιωτικά, 25.1.

⁸⁰Δημακοπούλου 2014, 152-155.

ΜΕΡΟΣ Α' _ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

κεφάλαιο 2
γνωσιολογικό υπόβαθρο της έρευνας

γνωσιολογικό υπόβαθρο της έρευνας

2.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου

Για την εκπόνηση της παρούσας διατριβής αξιοποιούνται θεμελιώδεις έννοιες, που χρησιμοποιούνται σε καθημερινό επίπεδο, απλές, κατανοητές αλλά, παράλληλα, τόσο ισχυρές, ηχηρές και μεστές σε νόημα, γεγονός, που τις ανάγει σε ένα άκρως ενδιαφέρον αντικείμενο έρευνας δεκαετιών από πλήθος επιστημόνων. Είναι γνωστό, ότι η ερμηνεία κάθε λέξης εμπεριέχεται στην ετυμολογία της, αλλά η πληθώρα εργασιών και ερευνών, που έχουν πραγματοποιηθεί για την προσέγγιση του εννοιολογικού περιεχομένου των προαναφερόμενων εννοιών, είναι δηλωτική της εγγενούς προσπάθειας κατανόησής τους. Έτσι, το πρώτο κεφάλαιο προσφέρει την δυνατότητα στον αναγνώστη να κατανοήσει την πολυπλοκότητα ορισμών εν μέσω πολλαπλών αναζητήσεων από καταξιωμένους ερευνητές. Επιπλέον, η πλούσια βιβλιογραφία (ελληνική και ξένη), που υπάρχει διαθέσιμη -στην πάροδο του χρόνου-, αποτελεί πρόσφορο έδαφος για αξιοποίησή της, ενώ ταυτόχρονα ανοίγει διάπλατα τους ορίζοντες για περαιτέρω έρευνα σε πολλαπλά επίπεδα, που άπτονται των προαναφερόμενων εννοιολογικών προσεγγίσεων.

2.2 Ορισμοί-Εννοιολογικές προσεγγίσεις-Τοποθετήσεις

2.2.1 χώρος-τόπος-τοπίο

Ένα οποιοδήποτε τοπίο δεν απαρτίζεται μόνο από αυτό που βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας, αλλά κι από αυτό που βρίσκεται μέσα στο μυαλό μας⁸¹.

Σε μια προσπάθεια ανάλυσης των εννοιολογικών περιεχομένων των όρων *χώρος/τόπος/τοπίο*, θα μπορούσε, ίσως, να φανεί τετριμμένη ή απλή η απάντηση στο ερώτημα, που αναζητά τη σημασία τους. Στο πλαίσιο μιας αναδυόμενης προσπάθειας για την προσέγγιση των όρων αυτών μια πρώτη διατύπωση θα μπορούσε να αποτελεί το

⁸¹Meinig 1979.

ότι, χώρος συνιστά την γενική χωρική συνθήκη, ο τόπος τον συγκεκριμένο βιωμένο χώρο με δικά του χαρακτηριστικά και το τοπίο την εικόνα-αντίληψη, που εμφανίζει το σύνολο των χαρακτηριστικών του τόπου σε μια ενιαία αντίληψη -τον χαρακτήρα-⁸².

Για να διενεργηθεί η προσέγγιση των ανωτέρω όρων και να αντιμετωπιστεί η εννοιολογική σύγχυση, που συνήθως παρατηρείται, θα πρέπει οπωσδήποτε να πραγματοποιηθεί βιωματικά η συμμετοχή του υποκειμένου στον τόπο, ώστε να ενεργοποιηθεί η γνώση του τοπίου. Τι είναι όμως ο τόπος και τι το τοπίο; Τόπος είναι το υπόβαθρο, ο καμβάς, ενώ τοπίο είναι η ταυτότητα του τόπου, το πλήθος των στοιχείων του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, της ιστορίας, του πολιτισμού και της κουλτούρας, της κοινωνίας και της οικονομίας του. Από την άλλη, το τοπίο δύναται να παραμένει σε ισχύ, αλλά η ουσία του τόπου να εξελίσσεται μέσω της εμπειρίας και πιο συγκεκριμένα, όχι μόνο της οπτικής εμπειρίας (τοπίο αφής, οσμητικό, ακουστικό τοπίο κλπ), καθόσον το τοπίο -διαρκώς μεταβαλλόμενο και εξαιρετικά πολυδιάστατο, όπως θα περιγραφεί στη συνέχεια- δεν υπάρχει μόνον ως αντικείμενο αλλά σχετίζεται άμεσα με το οπτικό νεύρο του ανθρώπου, χωρίς ωστόσο, να χάνονται τα ερεθίσματα των άλλων αισθήσεων⁸³. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι το τοπίο υπάρχει, εφόσον κάποιος δύναται να το παρατηρήσει και εν συνεχεία να το κατανοήσει, να το περιγράψει, να το βιώσει και, εν τέλει, να υπάρξει σε αυτό. Η έννοια, όμως, του χώρου?

χώρος

Η ενασχόληση πολλών ερευνητών⁸⁴ με την προσέγγιση των ανωτέρω εννοιών, οδήγησε στη δημιουργία δύο διαφορετικών παραδόσεων της γεωγραφίας -ουμανιστική, υλιστική/μαρξιστική- που προσέφεραν, με τη σειρά τους, πολλαπλές αναγνώσεις και προσεγγίσεις των όρων *χώρος/τόπος/τοπίο/ταυτότητα τόπου* κι από νεότερους επιστήμονες⁸⁵.

⁸²Στεφάνου 2011.

⁸³Είναι γεγονός ότι κυριαρχεί το οπτικό ερέθισμα και ενδεχομένως να παραμένει πιο ζωντανό στη μνήμη του ατόμου.

⁸⁴Ενδεικτικά αναφέρονται οι Yi-Fun Tuan, E.Relph, H.Lefebvre, D.Harvey, M.Augé κ.α..

⁸⁵Ενδεικτικά αναφέρονται οι P.Hubbard, T.Cresswell, P.Weichart, R.Linder, D.Massey, D.Harvey κ.α..

Ένας από τους πιο σημαντικούς ερευνητές είναι ο E.Relph⁸⁶, που υποστηρίζει ότι ο χώρος αναφέρεται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές συντεταγμένες, είναι άμορφος, άπιαστος, μια έννοια που δεν μπορεί κανείς να την ορίσει, ενώ ο H.Lefebvre⁸⁷ κάνει λόγο για την τριαλεκτική του χώρου (*espace conçu, espace perçu, espace vécu*). Επιπλέον, ο G.Simmel⁸⁸ αντιλαμβάνεται τον -σχεσιακό- χώρο⁸⁹ ως δοχείο-πλαίσιο μέσα στο οποίο συμβαίνουν καταστάσεις και ενδιαφέρεται για τον τόπο, την καταγραφή και την παγίωση σχέσεων επάνω στη γη, ενώ σύμφωνα με τον T.Cresswell⁹⁰, ο χώρος παραμένει αόριστος ενώ ο τόπος παραμένει ένας χώρος στον οποίο οι άνθρωποι έδωσαν νόημα, κι επομένως περιέχει νόημα (*meaningful location*) για τον παρατηρητή του. Είναι, με άλλα λόγια, μια τοποθεσία, ένα κομμάτι γης (με την έννοια της υλικής τοπογραφίας) με νόημα.

Ο χώρος, λοιπόν, γίνεται αντιληπτός, όχι μόνο με μετρήσιμα μεγέθη ή ζητήματα απόστασης (όπως διαπραγματευόταν η *χωρική επιστήμη* προηγούμενων δεκαετιών) αλλά και με τις συνδηλώσεις και σημασίες, που αυτός έχει, όπως η κίνηση, η γεωγραφική διαφοροποίηση, τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του, η έννοια του τόπου και της ιδιαιτερότητάς του καθώς και οι διαφορές, που εντοπίζονται σε σχέση με άλλους τόπους. Επιπροσθέτως, στην έννοια του χώρου συμπεριλαμβάνονται κι οι συμβολισμοί, που προσδίδουν οι διάφορες κοινωνικές ομάδες στα στοιχεία⁹¹, που προαναφέρθηκαν.

Προϊόντος του χρόνου και εν μέσω ποικίλων επιστημονικών αναζητήσεων, η D.Massey προσθέτει, ότι ο χώρος θα πρέπει να γίνεται αντιληπτός ως η σφαίρα, στην οποία συνυπάρχουν πολλαπλές -αλληλοεξαρτώμενες, αλληλοσυγκρουόμενες- διαδρομές (ενώ ο τόπος αποτελεί τον τόπο-θέση της συνάντησής τους) αλλά κι ως την ταυτόχρονη συνύπαρξη της *διαφοράς*⁹².

Στο σημείο αυτό, υπεισέρχεται και η έννοια του χρόνου -καθώς ο χώρος "μετράται" με χρόνο-, που, σαφώς, περιπλέκει την προσέγγιση του χώρου, αλλά ταυτόχρονα, την ενδυναμώνει. Η χρονικότητα δεν αποτελεί μια

⁸⁶Cresswell 2004.

⁸⁷Lefebvre 1974.

⁸⁸Simmel, Ritter and Gombrich 2004.

⁸⁹Για τον κοινωνικολειτουργικό χώρο βλ.Καλαντίδης 2011,30-41.

⁹⁰Relph 1976.

⁹¹Massey and Allen 2002,1-11.

⁹²Massey 1999,261-276.

εξωτερική παράμετρο του χώρου αλλά τον φορέα των αξιών του, μια διάσταση ή αλλιώς μια ιδιότητά του, αφού ο χρόνος ως αφαιρετική έννοια δεν έχει νόημα. Εάν πάντως ο χρόνος δηλώνει μεταβολή, ως διάσταση μιας δυναμικής ταυτόχρονης πολλαπλότητας, ο χώρος είναι δηλωτικός της διάδρασης και μεταμορφώνεται σε σφαίρα συνεχούς παραγωγής της ετερογένειας. Επομένως δεν μπορεί κανείς να επιστρέψει πίσω στον χώρο ακριβώς όπως ξέρουμε πως δεν μπορεί να γυρίσει στον χρόνο⁹³.

τόπος

Με αφετηρία τη θέση του T.Cresswell για τον τόπο, άξιες λόγου είναι οι ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις του όρου, που έχουν γίνει από πλήθος ερευνητών⁹⁴, προκειμένου να κατατάξουν, κυρίως, το πλήθος συζητήσεων, που έχουν προηγηθεί για τον τόπο, ενώ θα πρέπει να τονιστεί, ότι οι έννοιες χώρος και τόπος αλληλοσυνδέονται και δομούνται μέσα από εννοιολογικά δίκτυα, που συγκροτούν έναν σχεσιακό χώρο, όπου εμπλέκονται άνθρωποι, γλώσσα, αναπαραστάσεις, πρακτικές και μνήμη.

Λόγου χάρη, ο τόπος του J.Agnew⁹⁵ διακρίνεται στον τόπο ως τοποθεσία, ως αίσθηση του τόπου⁹⁶ και ως μέρος, ενώ λίγο αργότερα ο N.Castree⁹⁷ θα αναλύσει περαιτέρω τις ίδιες εκδοχές. Επίσης, ο T.Cresswell⁹⁸, για τον οποίο ο τόπος δεν αποτελεί μόνον αντικείμενο αλλά έναν βαθύτερο τρόπο κατανόησης του κόσμου, θα κατατάξει με τη σειρά του τις προσεγγίσεις για αυτόν σε περιγραφικές, φαινομενολογικές και σε προσεγγίσεις, που αναφέρονται στον τόπο ως κοινωνική κατασκευή. Επιπροσθέτως, πρέπει να επισημανθεί η ύπαρξη πολλαπλών και πολυσύνθετων ερμηνευτικών προσεγγίσεων του όρου τόπος, όπως ο τόπος/μη-τόπος (*lieu/non lieu*), ο τόπος-κόμβος του Marc Augé⁹⁹, ο α-τόπος καθώς και ο τόπος χωρίς τόπο του Z. Baumann¹⁰⁰.

⁹³Massey 2003,107-118.

⁹⁴Ενδεικτικά αναφέρονται οι T.Cresswell και N.Castree.

⁹⁵Agnew 1998.

⁹⁶Για την αίσθηση του τόπου, βλ.Massey and Allen 2002,1-11. Καλαντίδης 2011,56-68.

⁹⁷Castree 2009,153-172.

⁹⁸Cresswell 2004,11.

⁹⁹Augé 1992.

¹⁰⁰Bauman 2003.

Λίγοι θα διαφωνούσαν με την άποψη ότι ο *τόπος*, σύμφωνα με τις υλιστικές προσεγγίσεις, συνιστά μια ξεχωριστή και οριοθετημένη τοποθεσία, διαθέτει συγκεκριμένο όνομα, γεγονός, που του δίνει μορφή, και σχετίζεται με τη σταθερότητα και την αυθεντικότητα ενώ νόημα αποκτά από το ίδιο το υποκείμενο. Επομένως, γίνεται κατανοητό, ότι ο χώρος μετατρέπεται σε τόπο μόνον, όταν τα δρώντα υποκείμενα υπάρξουν, λειτουργήσουν μέσα σε αυτόν και τον μετατρέψουν σε συγκεκριμένο με τις δραστηριότητές τους, τα συναισθήματα και τις πολλαπλές σχέσεις, που αναπτύσσουν στον χώρο αυτό.

Θα ήταν, βεβαίως, παράλειψη να μη σημειωθεί, ότι ο *τόπος*, συχνά, αντιμετωπίζεται ως μια φυσικά οριοθετημένη ενότητα/περιοχή, που συνδέεται με μια υποθετικά ομοιογενή κοινότητα, που τον κατοικεί αλλά σε κάθε περίπτωση, η προσέγγισή του είναι πολυσύνθετη και πολυεπίπεδη διαδικασία και, όπως έχει ήδη διατυπώσει ο Αριστοτέλης *Δοκεί δε μέγα τι είναι και χαλεπόν ληφθήναι ο τόπος*¹⁰¹. Γενικότερα, πάντως, η έννοια του τόπου, μια λέξη παγκόσμια -η ρίζα της οποίας εντοπίζεται σε πάρα πολλές γλώσσες του κόσμου- δηλώνει τη γέννηση μέσα από μια μήτρα, δηλαδή, από τον πολιτισμό. Έτσι, *τόπος*, είναι η μήτρα που γεννάει το DNA των τόπων, το περιέχει όλα, όχι μόνο με την έννοια της χωρικότητας αλλά και με αυτήν των καιρών, των συμβάντων, των ανθρώπινων δράσεων. Συνιστά, δηλαδή, μια βιωμένη και πολιτισμικά φορτισμένη χωρική οντότητα, δηλωτική της βαθειάς πραγματικότητας, της ζώσας ιστορίας ενώ ταυτόχρονα αποτελεί την συνισταμένη γνώσης, βιωμάτων και εμπειριών ως θεμελιακή συνθήκη της εν-οίκησης του ανθρώπου στο χώρο, της κατανόησης των εννοιών και, εν γένει, του βαθύτερου πολιτισμικού νοήματος, που εν-υπάρχει στον τόπο.

τοπίο

Προκειμένου να ξετυλιχτεί το κουβάρι των πολλαπλών αναγνώσεων της έννοιας του τοπίου, θα πρέπει να αναφερθεί, αρχικά, η ετυμολογία-προσέγγιση της, σύμφωνα με το λεξικό του Γ.Δ.Μπαμπινιώτη, όπου το τοπίο ορίζεται ως *ο υπαίθριος, συνήθως φυσικός, χώρος ως προς τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά του, που τον καθιστούν αντικείμενο αισθητικής απόλαυσης από τον άνθρωπο, ως η ζωγραφική παράσταση τέτοιου χώρου,*

¹⁰¹Είναι δύσκολο και συνάμα μεγαλειώδες να συλληφθεί η έννοια του τόπου, γίνεται αναφορά στο *Φυσικά*, τέταρτο βιβλίο του Αριστοτέλη.

πολλές φορές πλαισιωμένου από πρόσωπα και τέλος ως η γενικότερη κατάσταση πραγμάτων, το σκηνικό, ενώ η ετυμολογία της λέξης προέρχεται από τον όρο τόπος¹⁰². Σε μια δεύτερη ανάγνωση και εμβαθύνοντας σε μικρό βαθμό στον προαναφερθέντα ορισμό ως τοπίο, γενικά, θα μπορούσε να οριστεί το οικοσύστημα μιας περιοχής – κλίμα, έδαφος, πέτρωμα, φυσιογραφία, χλωρίδα, πανίδα και οι δυναμικές τους σχέσεις- επηρεασμένο σε ποικίλο βαθμό από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τα φυσικά φαινόμενα, η εξωτερική εμφάνιση του οποίου γίνεται αντιληπτή συνολικά ή αποσπασματικά και κατά διαφορετικό τρόπο από τον άνθρωπο, ανάλογα με το κοινωνικό-πολιτιστικό του επίπεδο¹⁰³.

Το τοπίο, στη φαινομενολογική του προσέγγιση¹⁰⁴, βασίζεται στη συνισταμένη των φυσικών χαρακτηριστικών του χώρου και της αλληλουχίας υποκειμενικών παραγόντων, όπως οι αισθήσεις, η ψυχική κατάσταση, το κοινωνικό υπόβαθρο, τα βιώματα και οι επιθυμίες του παρατηρητή. Μια ακόμη, όμως, συνιστώσα δύναμη αποτελεί και η ιστορική συγκυρία, στην οποία βιώνεται το εκάστοτε τοπίο. Από την άλλη πλευρά, πλήθος κοινωνιολογικών ερευνών συσχετίζουν την έννοια του τοπίου με την απομάκρυνση του ανθρώπου από τη φύση, της οποίας, σε παρελθοντικό χρόνο, αυτό αποτελούσε οργανικό κομμάτι¹⁰⁵.

Το μόνο σίγουρο είναι, ότι το άθροισμα των διηνεκών παρεμβάσεων και ενεργειών του ανθρώπου, καθώς και το σύνολο των δραστηριοτήτων και έργων μιας κοινότητας -οικονομικές δραστηριότητες, κοινωνικές δομές, πολιτιστικές αξίες και το φυσικό του υπόβαθρο, που μεταβάλλονται με το χρόνο- παράγουν συνεχώς ίχνη, που αποτυπώνονται στον χώρο, τον σφραγίζουν, αποτελούν αντικείμενα διαπραγμάτευσης της ιστορίας του εκάστοτε τοπίου. Μέσα από τα προαναφερόμενα πραγματοποιούνται ερμηνευτικές προσεγγίσεις των παρελθουσών μορφών του καθώς και της πιθανής εξέλιξής του. Επομένως, με την ιστορία του τοπίου καταγράφονται στοιχεία, ενέργειες, έργα, που αντικειμενικά συνθέτουν το τοπίο, ταυτόχρονα, όμως, λαμβάνεται υπόψη το υποκείμενο, ο παρατηρητής του τοπίου, που προσλαμβάνει, περιγράφει λεκτικά ή/και έμπρακτα -λόγος και μύθος- και διαμορφώνει το τοπίο σύμφωνα με τα βιώματα και τις προσλαμβάνουσές του.

¹⁰²Λεξικό Μπαμπινιώτη, λ.τόπος.

¹⁰³Μπρόφας 1989,175-190.

¹⁰⁴Tilley 1994.

¹⁰⁵Τούση 2011.

Οι βασικές συνιστώσες, λοιπόν, από τις οποίες απαρτίζεται το τοπίο δεν είναι μόνο το φως, τα χρώματα, οι γραμμές, τα σχήματα, οι όγκοι και η υφή του αλλά και η εποχή, ο χρόνος, η κίνηση, η θέση παρατήρησης, η κλίμακα θεώρησης, οι ατμοσφαιρικές/κλιματικές συνθήκες, υπό τις οποίες παρατηρεί κανείς το τοπίο. Το τοπίο, επομένως, αποτελεί τον καθρέπτη της ανθρώπινης δραστηριότητας στον φυσικό χώρο, τη ζωντανή καταγραφή, το αρχείο και το παλίμψηστο πολιτισμού¹⁰⁶ και υφίσταται παρά στο μέτρο, που γίνεται αντιληπτό από το υποκείμενο¹⁰⁷. Όπως αναφέρει και ο Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος Γ.Κανδύλης¹⁰⁸ *το τοπίο είναι το φως, το χρώμα, ο ήχος, η μυρωδιά και ό,τι άλλο δημιουργεί την αίσθηση του τοπίου, κάτι το άρρητο που οι ποιητές και οι ζωγράφοι με την προικισμένη τους διαίσθηση μπορούν να συλλάβουν και καμιά φορά να καθορίσουν.*

Πολλοί υπήρξαν αυτοί, που ασχοληθήκαν με την έννοια αυτή αλλά κυρίως με τη ανάλυσή της σε σχέση με την αντιληπτική ικανότητα του ανθρώπου να το κατανοήσει. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτη, όπως αποκαλύπτεται από τα ακόλουθα, η δυσκολία πλήρους κατανόησής του, η οποία έγκειται στην ύπαρξη πολλαπλών προσεγγίσεων, αναγνώσεων και ερμηνειών του ως διαδικασία σε εξέλιξη κι όχι ως ένα παθητικό αντικείμενο. Επομένως, η έννοια του τοπίου προσεγγίζεται με δυσκολία, διότι το περιεχόμενό της ποικίλει και εξαρτάται από τον παρατηρητή, τον δέκτη της εικόνας του τοπίου, καθόσον το εκάστοτε υποκείμενο έχει διαφορετικά βιώματα κι επομένως διαφορετικές προσεγγίσεις του όρου αυτού.

Είναι κοινός τόπος ότι η ευρύτητα του περιεχομένου του όρου *τοπίο* αποτέλεσε αντικείμενο προς ανάλυση¹⁰⁹ από πολύ νωρίς ενώ υπήρξε κεντρικό στοιχείο συγκρότησης του δυτικού πολιτισμού ήδη από το 15^ο αιώνα¹¹⁰. Δε θα πρέπει, βέβαια, να λησμονείται, ότι για τη μεσαιωνική σκέψη η Φύση αποτελούσε ένα βιβλίο, συγγραφέας του οποίου ήταν ο Θεός και αναγνώστης ο Άνθρωπος, που ολοκλήρωνε με τις πράξεις του το βιβλίο αυτό. Αργότερα, ο Διαφωτισμός καθαίρεσε τον Θεό και όρισε τη Φύση ως συγγραφέα του εαυτού της. Συγγραφέας παρέμεινε ο άνθρωπος, ο οποίος και διαμόρφωνε το τοπίο μέσα από μια δυναμική διαδικασία.

¹⁰⁶Ανανιάδου-Τζημοπούλου 2010,160.

¹⁰⁷Delavigne 1974,15.

¹⁰⁸Κανδύλης 1967.

¹⁰⁹Τερκενλή 1996,13-14,21-27.

¹¹⁰Μωραΐτης 2012.

Ο άγγλος ιστορικός K.Clark¹¹¹, σ' ένα βιβλίο σταθμό για την απεικόνιση του τοπίου, το οποίο δημοσιεύθηκε πριν από αρκετές δεκαετίες -κληρονομώντας, παράλληλα, ιδέες από την πεντάτομη πραγματεία του J.Ruskin¹¹²-, εξέθεσε την εξέλιξη του όρου *τοπίο*, ως μια εικονογραφική κατάσταση, από την αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα έως την Αναγέννηση και τους νεότερους χρόνους. Στην πρώτη περίοδο -αρχαιότητα και μεσαίωνα- το *τοπίο* εξυπηρετούσε μόνο αφηγηματικούς ή συμβολικούς σκοπούς, ενώ στη δεύτερη -Αναγέννηση και νεότεροι χρόνοι- το *αληθινό τοπίο* αποτελούσε μια πιο στοχαστική και αισθητικά προδιατεθειμένη αντίληψη, μια αυτόνομη αξία¹¹³. Λίγο αργότερα, ο κλάδος της γεωγραφίας, η λεγόμενη αγροτική ανθρωπογεωγραφία, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα προσπάθησε να αποδείξει, ότι τα τοπία δεν αποτελούν ένα απλό φόντο, μια προϋπάρχουσα κατάσταση, που χρησιμεύει ως σκηνογραφία του ιστορικού γίνεσθαι, αλλά ένα προϊόν της ανθρώπινης δράσης¹¹⁴. Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί και η έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στους γεωγράφους¹¹⁵ και σε άλλους επιστήμονες σχετικά με την ανάγνωση του *τοπίου*.

Ακόμη, προσπάθειες για την ανάγνωση και ανάλυση του όρου *τοπίο* διενεργήθηκαν και μέσω της αρχαίας τέχνης, σε σχέση με όσα ειπώθηκαν από τους προγόνους μας, όσα αποτυπώθηκαν με τη ζωγραφική, όσα γλυπτά φιλοτεχνήθηκαν και γενικότερα με ό,τι επιδίωκαν να καταγράψουν ως *τοπίο*¹¹⁶.

Κεφαλαιώδης υπήρξε, επίσης, η σημασία και η σπουδαιότητα της τοπιογραφίας στην εξέλιξη της ιστορίας της ζωγραφικής. Προτού, όμως, παρουσιασθεί η εξέλιξη της ελληνικής τοπιογραφίας, θα πρέπει να επισημανθεί η αντιμετώπιση του τοπίου από τους ευρωπαϊούς ζωγράφους-τοπιογράφους. Αρχικά, κατά το 17^ο αιώνα η τοπιογραφία, δηλαδή η προσπάθεια απόδοσης και ερμηνείας του φυσικού χώρου, αποτελούσε την απεικόνιση του οικείου φυσικού χώρου, την καταγραφή της πραγματικότητας, με κύριους εκπροσώπους τους Ολλανδούς τοπιογράφους¹¹⁷. Στην ιταλική τοπιογραφία, αυτή αντιμετωπίζεται πιο ιδεαλιστικά, ενώ στη γαλλική,

¹¹¹Clark 1949.

¹¹²Ruskin 1843.

¹¹³Κοέν 2009,106.

¹¹⁴Brunet 2009,81. Roncayolo 1986,487-528.

¹¹⁵Τερκενλή 1996,27-32.

¹¹⁶Κοέν 2009,108.

¹¹⁷Υπουργείο Πολιτισμού 1986.

πρόκειται για μια σύλληψη μιας άλλης διάστασης με φανταστικά στοιχεία, με κυρίαρχο τον ρόλο του φωτός, όπως παρουσιάζεται σε έργα του C.Lorrain. Αργότερα, κατά το 19^ο αιώνα, οι Άγγλοι τοπιογράφοι αντιμετωπίζουν τον φυσικό χώρο ως μια προσωπική σύλληψη, οι Γάλλοι ρεαλιστές καταλογογραφούν τα ειδικά χαρακτηριστικά του τοπίου ενώ οι Γερμανοί ρομαντικοί ζωγράφοι εκλαμβάνουν την τοπιογραφία σαν μια δυνατότητα φυγής στο άπειρο¹¹⁸. Αξιο λόγου θεωρείται το γεγονός, ότι η ζωγραφική τοπιογραφία, ως η τέχνη που απευθύνει στο βλέμμα αναπαραστάσεις του χώρου, αποτέλεσε κυριολεκτικά μια πρώιμη προσπάθεια αποτύπωσης της εικονικής πραγματικότητας (*virtual reality*) καθώς την περίοδο της Αναγέννησης –και στα επόμενα χρόνια– η σχεδιαστική προοπτική επεδίωξε να προσφέρει στον θεατή την ψευδαίσθηση, ότι αυτός αποτελεί το κέντρο του κόσμου.

Πλήθος, λοιπόν, περιηγητών–ζωγράφων του 19^{ου} αιώνα αποτυπώνουν τοπία, κυρίως της Ευρώπης αλλά και της Ελλάδας δημιουργώντας ένα ολοκληρωμένο σύνολο απεικονίσεων τοπίων και χώρων με ιστορικό χαρακτήρα, μυθολογική αφετηρία, ποιητική διάσταση και διαχρονική παράδοση. Ένας από τους σπουδαιότερους τοπιογράφους, του 19^{ου} αιώνα, της Σχολής του Μονάχου υπήρξε ο Carl Rottman¹¹⁹, ο οποίος εδραίωσε τους προσανατολισμούς της πέρα από την απλή περιγραφή των στοιχείων του φυσικού χώρου, προσέδωσε στο τοπίο το ουσιαστικό περιεχόμενο της ιστορικής τοπιογραφίας και αποτέλεσε τον θεμελιωτή

Εικόνα 1: Η λίμνη Κωπαΐδας.

¹¹⁸Χρήστου 1991, 5–7.

¹¹⁹Χρήστου 2009. Ο Carl Rottmann αναπαριστά το τοπίο, της λίμνης Κωπαΐδας και της Θήβας, αφού προηγουμένως έχει επισκεφθεί τη δεύτερη (Ιούλιος 1835), δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο όρος του Ελικώνα. Κατά τη διάρκεια των ετών, ο Rottmann καταγράφει όλο και περισσότερες λεπτομέρειες, όπως αρχαιολογικά ευρήματα σε συνδυασμό με περιγραφικά στοιχεία (κρήνες, νερά, ζώα, τείχη κα), με υπαινιγμούς που σχετίζονται με ονομασίες μορφολογικών στοιχείων της περιοχής (λόφοι, βουνά, λίμνες).

μιας μνημειακής τοπιογραφίας δίνοντας, ίσως, μια περισσότερο ρομαντική κατεύθυνση απόδοσης του φυσικού χώρου (Εικόνα 1).

Όσον αφορά στις απεικονίσεις του ελληνικού τοπίου, εμφανίστηκαν στις αρχές του 15^{ου} αιώνα και συνόδευσαν – συνήθως– περιηγητικά κείμενα. Στην αρχή, απεικόνιζαν τοπία της νησιωτικής Ελλάδας και λιγότερο της ηπειρωτικής. Βέβαια, η προσπάθεια ανασύστασης της εικόνας αυτού του τοπίου αντιμετωπίζει ιδιαίτερος σημαντικά προβλήματα, όσο κινείται κανείς προς τις σκοτεινές εποχές του 14^{ου} ή 15^{ου} αιώνα, ενώ γίνεται περισσότερο προσιτή και βατή πλησιάζοντας τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα¹²⁰. Όλες οι απαιτούμενες πληροφορίες για το ελληνικό τοπίο στη διάρκεια των αιώνων αντλούνται από κείμενα περιηγητών¹²¹ του 18^{ου} αλλά κυρίως του 19^{ου} αιώνα –δίνοντας πολύτιμες εικόνες¹²² της Ελλάδας– από χάρτες –αποτελώντας μοναδικές πηγές γεωγραφικών πληροφοριών– μονολειτουργικά βοηθήματα εποχής, όπως ναυτικές εκδόσεις, που είναι αξιόπιστες πηγές για την ανάγνωση τοπίων από την οπτική γωνία των ναυτικών (από τη θάλασσα προς το τοπίο)¹²³, καθώς και γκραβούρες ή πίνακες ζωγραφικής, που αποδίδουν το βλέμμα του εκάστοτε καλλιτέχνη σε σχέση με το τοπίο, που κάθε φορά ο ίδιος αντικρίζει¹²⁴.

Ήδη, πριν από την Επανάσταση της Ελλάδας, το ενδιαφέρον των περισσότερων ευρωπαϊών τοπιογράφων στράφηκε στις αναπαραστάσεις αρχαιολογικών χώρων και μνημείων του ελλαδικού χώρου¹²⁵, ενώ μετά την απελευθέρωσή της, ξένοι ζωγράφοι και χαράκτες άρχισαν να ασχολούνται κυρίως με τις αρχαιότητες των Αθηνών και ευρύτερα της Αττικής¹²⁶. Λόγου χάρη, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, πολλοί είναι αυτοί, που αναπαριστούν το ερημικό και αποψιλωμένο τοπίο της Αττικής –αποτέλεσμα των πολλών χρόνων καταστροφών, όπως η συνεχής λατόμηση των

¹²⁰Μενδώνη και Μάργαρης 1998.

¹²¹Σκαρπέλος 2009,225-236.

¹²²Στις πρώτες δεκαετίες –κυρίως– του 19^{ου} αιώνα, οι ταξιδιώτες–περιηγητές που εξερευνούσαν την Ελλάδα περιελάμβαναν στα κείμενα των αφηγήσεών τους σχέδια με τοπία και μνημεία, προσωπογραφίες και σκηνές από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Αξίζει να επισημανθεί ότι ότι αρκετοί περιηγητές προσελάμβαναν ζωγράφους προκειμένου να αποτυπώνουν τα “αξιοθέατα” και να συνοδεύουν τα κείμενά τους.

¹²³Μπελαβίλας 2009,163-186.

¹²⁴Τσιγκάκου 2009,205-223.

¹²⁵Καμπουρίδης 2009,10.

¹²⁶Λάσκαρης 1999,335.

ιστορικών λόφων και του πληθυσμιακού μαρασμού-, που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης των δυτικοευρωπαίων, κυρίως, επισκεπτών της¹²⁷.

Οι Έλληνες τοπιογράφοι του 19^{ου} αιώνα, αν και καθυστερούν να ασχοληθούν με το τοπίο, βασίζονται στη συνταγή των περιηγητών του Ρομαντισμού και στα ιστορικά τοπία του C.Lorrain¹²⁸ προβαίνοντας σε μια προσπάθεια να ερμηνεύσουν την πνευματικότητα και να καταγράψουν την ιστορικότητα του ελληνικού τοπίου¹²⁹. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα το ενδιαφέρον των τοπιογράφων στράφηκε στην ιστορική παράσταση και στην προσωπογραφία, ηθογραφία και θαλασσογραφία¹³⁰ (θέματα ναυτικών αγώνων). Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα οι Έλληνες τοπιογράφοι ασχολούνται πλέον με τον φυσικό χώρο¹³¹. Βέβαια, η αποτύπωση του ελληνικού τοπίου συνεχίζεται, μέχρι και τις μέρες μας, μέσα από έναν μεγάλο κατάλογο ζωγράφων, όπως, για παράδειγμα, ο Π.Πρέκας¹³², που τεκμηριώνει την ιστορική μνήμη των τοπίων, που για τον ίδιο έχουν ψυχή -συνείδηση και μνήμη- και ταξιδεύει μέσα στην ιστορία της Ελλάδας, σαν άλλος Πausanias (Εικόνα 2). Άλλωστε,

Εικόνα 2: Αλόνησος.

¹²⁷Παπαγεωργίου-Βενετιάς 2004,28-29.

¹²⁸Τα τοπία που επιλέγει δεν αποτελούν παραγγελία κάποιου ισχυρού της εποχής αλλά είναι τοπία, που τον εμπνέουν.

¹²⁹Για μια σύντομη επισκόπηση της ιστορίας της ευρωπαϊκής και ελληνικής τοπιογραφίας βλ.Παπούλιας, Λαμπράκη-Πλάκα και Ταμβάκη 1998,11-17. Καμπουρίδης 2009,6-11.

¹³⁰Χρήστου 1992,5-37.

¹³¹Χρήστου 1991,7-8.

¹³²Χρήστου 2000.

όπως αναφέρει και ο φιλόλογος-κριτικός θεάτρου Κ.Γεωργουσόπουλος ακόμα και τα δυσπρόσιτα τοπία, τα απάτητα, έχουν τη θλίψη της αποτυχίας τους να γίνουν σκηνή ανθρώπινης δράσης¹³³.

Το τοπίο στην Ελλάδα, αυτό καθεαυτό, είναι ένα δώρο του Θεού που σε συνεργασία με το πνεύμα των ανθρώπων που την κατοίκησαν, σφραγίστηκε από ένα ρυθμό που δημιούργησε το μέτρο και δεν περιορίστηκε στο χώρο μόνο, αλλά κατέληξε σε ΜΕΤΡΟ ζωής. Θέλω να κρατήσω ό,τι απέμεινε, ό,τι προλάβω από την καταστροφή να σώσω. Να της κάνω το πορτραίτο.¹³⁴

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα ανωτέρω, οι ζωγράφοι εμπνέονταν και συνεχίζουν να εμπνέονται, από το τοπίο, αναλαμβάνοντας ρόλο εκφραστή των συναισθημάτων και ιδεών, που κάθε φορά αποπνέει το ίδιο, ενώ ταυτόχρονα προβαίνουν σε μια πρώτη ερμηνευτική προσέγγισή του. Βέβαια, πολλές φορές έχει διατυπωθεί η εκδοχή, ότι το τοπίο αντιμετωπίζεται και λειτουργεί κυρίως ως μέσον έκφρασης των συναισθημάτων των ζωγράφων. Άλλωστε, η σχέση τοπίου και ζωγραφικής είναι αμφίδρομη, όπως αυτή διαφαίνεται στη μεταφυσική απόδοση του αρχαιολογικού τοπίου -συγκερασμός της πραγματικότητας με την επιθυμία- του Σ.Καραβούζη, που δεν αποτελεί ένα ερημικό τοπίο καταστροφής, αλλά ένα τοπίο αναμονής, που τον περιμένει για να του δώσει ζωή, να κατοικήσει μέσα στους έρημους ναούς, να ανασυστήσει τα ερειπωμένα σπίτια¹³⁵. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μιας τοπιογραφίας αποκλειστικά των ζωγράφων, μέσα από την οποία προσπαθούν να μεταδώσουν τα μηνύματα τους στους θεατές-παρατηρητές των έργων τους.

Επιστρέφοντας στον ορισμό του τοπίου, στο σήμερα, ο καθηγητής Αρχιτεκτονικής-Πολοδομίας Ι.Στεφάνου αναφέρει ότι το τοπίο -που από μόνο του θα πει μικρός τόπος- αποτελεί μια ενότητα οπτική, που αντιμετωπίζεται ολόκληρη από την αντίληψη του υποκειμένου¹³⁶ και συνιστά την συνολική αντίληψη, την πραγματική, συναισθηματική και ιδεολογική εικόνα, που ένας τόπος προσφέρει. Επιπλέον, ο συγγραφέας-μυθιστοριογράφος Τ.Θεοδωρόπουλος εντοπίζει την αδυναμία μελέτης ολόκληρου του τοπιακού φάσματος και

¹³³Χρήστου 2000,11.

¹³⁴ό.π. 2000,1.

¹³⁵Λάσκαρης 1999,338.

¹³⁶Stefanou 1980.

επισημαίνει την προαναφερθείσα δυσκολία –ως προς την ανάγνωση του τοπίου– αναφέροντας ότι το *αδιανόητο τοπίο*¹³⁷ δηλώνει το *εύρος των πολλαπλών του εκφάνσεων, ασύμβατων προς μια και μόνη στατική καταγραφή*¹³⁸. Για την ορθή προσέγγιση και διερεύνηση του τοπίου θα πρέπει αρχικά να θεωρηθεί ως *αισθητικό αντικείμενο*¹³⁹, έπειτα να αναγνωσθούν τα μορφήματα εκείνα, που αποτελούν την αντιληπτική του δομή και, εν συνεχεία να διερευνηθούν οι βασικές ποιότητες, που αφορούν στις ιδεολογικές και μυθολογικές διαστάσεις του¹⁴⁰.

Ανακεφαλαιώνοντας τα ανωτέρω, θα μπορούσε κανείς να επισημάνει, ότι μέσα στο τοπίο, ως ένα ευρύτερο πεδίο δράσεων, εν-υπάρχουν οι δράσεις τόσο των φυσικών παραγόντων όσο και των υποκειμένων ατομικά και εν γένει των επιμέρους κοινωνικών ομάδων ή/και των κοινωνιών συνολικά και συλλογικά. Αλλά στις δράσεις των τελευταίων, συμπεριλαμβάνεται και η έννοια κάθε κληρονομιάς, υλικής και άυλης κι επομένως, το *τοπίο είναι κάθε περιοχή, περισσότερο ή λιγότερο καθορισμένη από φυσικά στοιχεία, η οποία έχει υποστεί πολιτισμική επεξεργασία*¹⁴¹. Εξελίσσοντας τη σκέψη αυτή, είναι σαφές, ότι στην έννοια της πολιτισμικής επεξεργασίας εμπεριέχονται όλα τα κληροδοτήματα της ιστορίας (και της παράδοσης), καθώς και τα αποτελέσματα της σημερινής δραστηριότητας –υλικής και άυλης– του ανθρώπου. Όπως επισημαίνει και ο καθηγητής Αρχιτεκτονικής Ν.Μπελαβίλας, *η παραγωγή της ιστορικής εικόνας του ελληνικού τοπίου, έχει περάσει μέσα από μια μακρόχρονη διαδικασία, η οποία προκάλεσε ισχυρές και ανθεκτικές καταγραφές στη συλλογική μνήμη και συνείδηση*¹⁴².

Επομένως, τοπίο αποτελεί το τοπιακό υπόβαθρο –ως φυσικό περιβάλλον– το οποίο επί-σφραγίζεται από παλαιότερες εγγραφές μνήμης (ιστορική, νοητική, αιθερική κλπ), με τη χρήση της έννοιας του παλίμψηστου, καθώς και από τις δραστηριότητες της ενεργής κοινωνικής καθημερινότητας, όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει και ο W.J.T. Mitchell ότι το *τοπίο είναι μια φυσική σκηνή διαμεσολαβημένη από τον πολιτισμό*.

¹³⁷Θεοδωρόπουλος 2016.

¹³⁸Μωραΐτης 2005,19.

¹³⁹Στεφάνου 2001,18.

¹⁴⁰Stefanou 1978α.

¹⁴¹Μωραΐτης 2012.

¹⁴²Μπελαβίλας 2009,164.

Είναι μαζί χώρος σε αναπαράσταση και σε παρουσία, σημαίνουν και σημαινόμενο, ένα πλαίσιο και ό,τι αυτό πλαισιώνει, πραγματικός τόπος αλλά και το είδωλό του, μια συσκευασία αλλά και το προϊόν μέσα σε αυτή¹⁴³.

2.2.2 κουλτούρα–πολιτισμός–πολιτιστικός/πολιτισμικός

κουλτούρα

Ο όρος *κουλτούρα* αποτελεί μια ιδιαιτέρως σύνθετη λέξη, με πλούσιο λεξιλόγιο, που έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές στη διάρκεια των χρόνων¹⁴⁴. Ωστόσο, για την πληρότητα της παρούσας έρευνας, σημειώνεται μια σύντομη περιγραφή του όρου *κουλτούρα*, βασισμένη στη διατριβή του Γ.Διακουμάκου¹⁴⁵. Σύμφωνα με τον R.Williams¹⁴⁶, τον επιφανέστερο μελετητή της έννοιας *κουλτούρα* στη Βρετανία, υπάρχουν πέντε κατηγορίες σημασιών του όρου *κουλτούρα* και ειδικότερα: (α)κατά τον 15^ο αιώνα ο όρος αποτύπωνε την έννοια της καλλιέργειας της γης ενώ (β)τον 16^ο η *κουλτούρα* αποκτούσε βαθύτερο νόημα και σηματοδοτούσε την *καλλιέργεια* του νου κι αποκτούσε ταξικό περιεχόμενο καθόσον απευθυνόταν στους καλλιεργημένους ανθρώπους με *υψηλή* *κουλτούρα*. Η *κουλτούρα* είναι η μελέτη και η επιδίωξη της τελειότητας¹⁴⁷ και αντιτίθεται στη λαϊκή και μαζική *κουλτούρα*. Εδώ, πλέον, εκδηλώνονται οι ελιτιστικές θεωρίες της *κουλτούρας* και των μελετών της σχολής της Φρανκφούρτης. (γ)Κατά την περίοδο του Διαφωτισμού-18^ος αιώνας παρατηρήθηκε η -σχεδόν απόλυτη- ταύτιση μεταξύ των όρων *κουλτούρα* ή *culture* και *civilization* ενώ αξίζει να σημειωθεί η αντιπαράθεση των δύο προαναφερθεισών λέξεων με την έννοια της λέξης *φύση*. (δ)Αργότερα, έρχεται στην επιφάνεια των εξελίξεων ο ανθρωπολογικός ορισμός της *κουλτούρας* ο οποίος ορίζει την έννοια αυτή ως τον τρόπο ζωής και όχι ως ένα άθροισμα δραστηριοτήτων μιας ομάδας, ενός έθνους¹⁴⁸. (ε)Τέλος, κατά τους C.Levi-Strauss¹⁴⁹, F.de

¹⁴³Mitchell 2002,5.

¹⁴⁴Το 1952 πραγματοποιήθηκε μια εθνολογική μελέτη -από την οποία προέκυψαν 164 ορισμοί της λέξης *culture*- η οποία αποδεικνύει την εννοιολογική διάσταση της χρήσης του όρου.

¹⁴⁵Διακουμάκος 2011.

¹⁴⁶Williams 1976,87.

¹⁴⁷Arnold 1995,81.

¹⁴⁸Eliot 1980,37,49.

¹⁴⁹Levi-Strauss 1977.

Saussure¹⁵⁰ και R.Barthes¹⁵¹ η κουλτούρα είναι ένα σύνολο πρακτικών. Αυτό, πάντως, που υπερασπίζεται ο R.Williams είναι η *δομή της αίσθησης*, η ιδιαίτερη αίσθηση, δηλαδή, της ζωής σε κάθε εποχή, που συνδέεται με την κουλτούρα, που *χρησιμοποιούν* οι άνθρωποι -οι νεότερες γενιές- μέσω της *επιλεκτικής παράδοσης*¹⁵².

Στην Ελλάδα, οι μεταφράσεις των όρων *culture* και *civilization* περιορίστηκαν μόνον στον όρο *κουλτούρα*, έννοια, που πρωταγωνίστησε στη δύση μέχρι το 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Αργότερα, διευρύνθηκε ο όρος *culture*, λόγω, κυρίως, της δημιουργίας νέων κρατών, που αναζητούσαν την πολιτισμική τους ταυτότητα¹⁵³. Σήμερα, είναι -πλέον- κοινώς αποδεκτό ότι ο όρος *culture* δεν αντιστοιχεί στον ελληνικό όρο πολιτισμός αλλά δύναται να αποδοθεί¹⁵⁴ με τους όρους *κοινωνία*, *ομάδα*, *κοινότητα* και *τρόπος ζωής των κοινωνικών αυτών ζητημάτων*.

πολιτισμός

Πρώτος αναφέρθηκε στην έννοια του πολιτισμού ο Αδ.Κοραής -κατά τον 18^ο αιώνα (1806)- και αποτελούσε τη μετάφραση του γαλλικού όρου *civilization*, ενώ αργότερα ο Κικέρωνας της έδινε την έννοια της καλλιέργειας, της παιδείας¹⁵⁵. Η ελιτίστικη άποψη για τον πολιτισμό, που εμπεριέχει ταυτόχρονα και μια βαθιά αντίφαση, συνιστά μετάφραση των εννοιών *culture* και *civilization* και αποτελεί το σύνολο των συμπεριφορών και πεποιθήσεων, που έχει ενσωματώσει η κυρίαρχη κοινωνική τάξη του Δυτικού κόσμου, ένα οργανωμένο σύστημα από σύμβολα και κώδικες, που σταθεροποιεί και ενισχύει την ενότητα της τάξης αυτής.

Κατά τον 19^ο αιώνα, στο κίνημα Ρομαντισμού, η φύση υπερέχει της έννοιας του πολιτισμού, μετάφραση της ξενικής λέξης *culture* κι όχι *civilization*. Κατά τη γερμανική προσέγγιση στον όρο *πολιτισμός* αποτυπώνεται η θεωρία της ψυχής και του πνεύματος του γερμανικού λαού (παραδοσιακές αγροτικές κοινωνίες).

¹⁵⁰Saussure 1979.

¹⁵¹Barthes 1979.

¹⁵²Williams 1994,148.

¹⁵³Τερκενλή 1996,33.

¹⁵⁴Σημειώνεται ότι έχουν καταγραφεί τουλάχιστον 300 ορισμοί.

¹⁵⁵Culture και Kultur σήμαιναν, κατά τον Κικέρωνα, πολιτισμός, κουλτούρα. Λέξεις που προέκυπταν από το ρήμα *cogliere* σήμαινε καλλιερρώ στη λατινική γλώσσα.

Εν γένει, η έννοια του πολιτισμού εμπεριέχει τη συνολική κοινωνική κληρονομιά μιας ομάδας ανθρώπων, το σύνολο, δηλαδή, των υλικών και πνευματικών φαινομένων, που χαρακτηρίζουν μια κοινωνική ομάδα σε αντιδιαστολή με μια άλλη ομάδα (γλώσσα, θρησκεία, τελετές και τελετουργίες, πεποιθήσεις, ιδεολογίες, ήθη και έθιμα, παραδόσεις, τέχνες, θεσμοί και νόμοι, τεχνολογικά επιτεύγματα, επιστημονικές γνώσεις, μέσα παραγωγής).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι ο F.Braudel αναφέρει, ότι ο πολιτισμός εσωκλείει τα υλικά και πνευματικά επιτεύγματα του ανθρώπου ενώ κάνει λόγο για την ιστορία των πολιτισμών και τις δομές του¹⁵⁶. Κάποιες δεκαετίες νωρίτερα, ο W.Benjamin¹⁵⁷, ερευνώντας την έννοια του πολιτισμού στην Ευρώπη, επεξηγεί ότι, ήδη από τον 18^ο αιώνα ορισμένες χώρες, όπως η Γαλλία και η Αγγλία, είχαν αναπτύξει έναν κεντρικό πολιτισμό, που συνδεόταν με τη συγκρότηση της -κεντρικής- ιστορίας των κρατών αυτών. Η Γερμανία, όμως, σε αντιπαράθεση με τους προαναφερόμενους πολιτισμούς, υποχρεώθηκε να υποστηρίξει μια διαφορετική αντίληψη, καθόσον η κεντρική ιστορία ήταν υψηλότερη. Έτσι, και προκειμένου οι Γερμανοί να νιώσουν κάποια πολιτισμική ισχύ, υιοθέτησαν την αντίληψη του γηγενούς τοπίου της παράδοσης και της πατρίδας τους. Η διεργασία αυτή οδήγησε σταδιακά στην ανάπτυξη μιας θεωρίας, που αναφέρεται ως *λαϊκός πολιτισμός (folklore culture)*, η οποία συγκροτείται από τον διανοητή F.Henard κι επί τη βάση του οποίου αναπτύσσονται ισχυρές εθνικιστικές τάσεις στη Γερμανία, που φθάνουν μέχρι και τον Ναζισμό.

Γενικότερα, η ενίσχυση των απόψεων για την παράδοση συσχετίζονται με την αντίληψη εθνικών κι επομένως εδαφικών διεκδικήσεων. Είναι, άλλωστε, έξω από κάθε αντίρρηση ότι δεν μπορεί να υπάρξει κατασκευή "παραδοσιακών" κοινοτήτων χωρίς ένα υπόβαθρο τόπου, χωρίς δηλαδή, ένα τοπιακό υπόβαθρο ενώ ταυτόχρονα είναι αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι η αναφορά του ιδεολογικού σχήματος, ιστορία-δρώσα ιστορία ή/και παράδοση αναφέρονται στη διεκδίκηση του πατρώου εδάφους¹⁵⁸. Επομένως, τοπιακότητα, ιστορία και παράδοση συνδέονται πολυεπίπεδα αλλά, παράλληλα συσχετίζονται με τους προβληματισμούς σχετικά με το εθνικό τοπίο,

¹⁵⁶Braudel 2010.

¹⁵⁷Benjamin 1978.

¹⁵⁸Ως πατρώο έδαφος αναφέρεται μια φυσική συνθήκη πάνω στην οποία προβάλλεται ένας εθνικός πολιτισμός, δηλαδή, έχουμε το παράδειγμα ενός εθνικού τοπίου.

το πρόβλημα του υποβάθρου πάνω στο οποίο αρθρώνονται οι κατασκευές, καθώς και με την επαν-οργάνωση του τοπίου για να προβληθούν οι κατασκευές αυτές.

πολιτιστικός/πολιτισμικός

Ο λατινικός όρος *civilisation, civilization, zivilisation* έχει μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα ως πολιτιστικός, ενώ ο όρος πολιτισμικός αποτελεί μετάφραση του όρου *culture, kultur*. Γενικότερα, έχουν πραγματοποιηθεί πολλαπλές προσπάθειες για τη χρήση των ανωτέρω όρων, σε κάθε περίπτωση, όμως, το μόνο σίγουρο είναι ότι οι έννοιες αυτές διακλαδώνονται πολλαπλά και πολυσύνθετα. Λόγου χάρη, ο ποιητής και δοκιμιογράφος Δ.Αγραφιώτης¹⁵⁹ στα κείμενα του για τις πολιτιστικές και καλλιτεχνικές ανακατατάξεις, προτείνει, αντίστροφα με την προαναφερθείσα -κοινώς αποδεκτή- προσέγγιση, τη χρήση των όρων με την αντιστοιχία "πολιτισμικό-civilisation" και "πολιτιστικό-culture" κι όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η οπτική του πολιτισμικού (*civilisation*) και πολιτιστικού (*culture*) διεκδικούν νομιμότητα και εγκυρότητα. Επιπρόσθετα, ο φιλόλογος και γλωσσολόγος Γ. Μπαμπινιώτης¹⁶⁰ επισημαίνει πως ο χαρακτηρισμός πολιτισμικός είναι περισσότερο στατικός, ενώ ο χαρακτηρισμός πολιτιστικός είναι περισσότερο δυναμικός. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό πως η έννοια του πολιτιστικού χρησιμοποιείται περισσότερο για τον πολιτισμό ως σύνολο δραστηριοτήτων, που υπηρετούν και προωθούν την ανάπτυξή του, δηλώνοντας τον υλικό ή τεχνολογικό πολιτισμό, ως αντίστοιχο του *civilization*, ενώ η έννοια του πολιτισμικού τείνει να δηλώσει περισσότερο την αφηρημένη διάσταση του πολιτισμού ως πνευματική καλλιέργεια, ως αντίστοιχο του *culture*. Αυτή η αφηρημένη έννοια της *culture*, σύμφωνα με τον καθηγητή Αρχιτεκτονικής Κ.Μωραΐτη, έχει περιγραφεί ως το σύνολο των εκφάνσεων και δραστηριοτήτων, που αποσκοπούν στο να ικανοποιήσουν πνευματικές καλλιτεχνικές αναζητήσεις, να αναπτύξουν ανάλογα ενδιαφέροντα, να προσφέρουν πολιτισμό ως πράξη, από τη δρώσα, δηλαδή, αναπτυξιακή απαίτηση του Πολιτισμού - *civilisation*¹⁶¹.

¹⁵⁹Αγραφιώτης 1987,24-27.

¹⁶⁰Λεξικό Μπαμπινιώτη,λ.πολιτισμικός.

¹⁶¹Μωραΐτης 2011β.

2.3 Ποιοτικά χαρακτηριστικά τόπου

2.3.1 ταυτότητα τόπου

Και οι τόποι έχουν ταυτότητες. Η "ταυτότητα" μπορεί να γίνει κατανοητή ως κάτι αντικειμενικό: είναι αυτό που πραγματικά είναι ένας τόπος. Όμως η ταυτότητα δεν είναι το ίδιο με το "image" που ορίζει για το πώς μια οργάνωση ή ένας τόπος γίνονται κατανοητά απ'έξω. Φυσικά, το image μπορεί να επηρεάζεται σημαντικά από την "αντικειμενική" ταυτότητα και αυτοί που προσπαθούν να αλλάξουν την αντίληψη των άλλων, δε θα μπορέσουν ποτέ τελικά να την ελέγξουν.¹⁶²

Ο όρος *ταυτότητα* εμφανίζεται –κατά καιρούς– με πολλές ερμηνείες, ενώ οι πολλαπλές αναγνώσεις του σχετίζονται με τον χώρο/τόπο/τοπίο και, ενίοτε, τον χρόνο. Σε μια περίπτωση η έννοια αυτή χρησιμοποιείται ως ταυτόσημη με την *εικόνα*, το *image* (καλή, κακή, αρνητική, μη ανεπτυγμένη εικόνα)¹⁶³, ενώ άλλες φορές συνδυάζεται με την τοπική κουλτούρα του εκάστοτε τόπου¹⁶⁴, δηλαδή, αποτελεί την ειδοποιό διαφορά, που αναδεικνύεται μέσω του τοπίου και της κουλτούρας–της συλλογικής έκφρασης μιας ομάδας, την ίδια στιγμή, που όλα τα υπόλοιπα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του τόπου έχουν υποστεί ισοπέδωση από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Σε άλλες περιπτώσεις, η ταυτότητα εξισώνεται με την *αντικειμενική πραγματικότητα* και εναντιώνεται στην *εικόνα*, το *image*, ή αλλιώς το σύνολο των συνολικών και συλλογικών εξωτερικών αντιλήψεων¹⁶⁵. Επιπρόσθετα, η *ταυτότητα* μιας πόλης σχετίζεται με το ιστορικό της παρελθόν και τις *ιδιαιτερότητες*, που παραδοσιακά χαρακτήριζαν αυτήν την πόλη¹⁶⁶, δηλαδή με την παράδοσή της. Σε αυτήν την περίπτωση, στην έννοια *ταυτότητα* εμπλέκεται και το στοιχείο του χρόνου. Επίσης, ορισμένοι ερευνητές¹⁶⁷ χρησιμοποιούν την έννοια αυτή για να αναφερθούν –ή και να ταυτίσουν– στην ταυτότητα μιας ομάδας σε σχέση με έναν χώρο/τόπο ή αναφέρονται στα *αντικειμενικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε τόπου*, στη διαφορά με

¹⁶²Barke and Harrop 1994.

¹⁶³Skinner 2008,915–928.

¹⁶⁴Kunzmann 2002,383.

¹⁶⁵Barke and Harrop 1994.

¹⁶⁶Deffner and Metaxas 2010,52.

¹⁶⁷Dematteis 1994,431.

άλλους, στη μοναδικότητα και ιδιαιτερότητά του, στον χαρακτήρα του ή στην προσωπικότητά του¹⁶⁸. Επίσης, σημειώνεται ότι οι πιο συστηματικές διερευνήσεις της ταυτότητας του χώρου/τόπου αναφέρονται στη χωρική ταυτότητα¹⁶⁹, δηλαδή, στην ταυτότητα, που σχετίζεται με τον χώρο, και όχι για την ταυτότητα του χώρου/τόπου.

Στο σημείο αυτό, θα αποτελούσε παράλειψη, εάν δεν αναφερόταν και το πλήθος ερευνών, που έχουν πραγματοποιηθεί για να συνδέσουν και συσχετίσουν τον τόπο με την ταυτότητα, όπως λόγου χάρη η D.Massey¹⁷⁰, που υποστηρίζει ότι οι τόποι -που σε καμία περίπτωση δεν έχουν σύνορα ή ορθότερα τα χωρικά όρια δεν είναι σταθερά, αλλά πορώδη- ως προϊόντα κοινωνικών διαδικασιών¹⁷¹ δεν έχουν μοναδικές ταυτότητες, ενώ την ίδια στιγμή χαρακτηρίζονται από εσωτερικές συγκρούσεις, με αποτέλεσμα η ιδιαιτερότητα του εκάστοτε τόπου να αναπαράγεται διαρκώς. Ο μοναδικός συνδυασμός κοινωνικών σχέσεων, που απαντώνται και συνδιαλέγονται σε ορισμένη τοποθεσία είναι το πλαίσιο, στο οποίο διαμορφώνεται η ιδιαιτερότητα του τόπου ενώ ο συνδυασμός αυτός ονομάζεται γεωμετρικές δύναμης. Αναντίρρητα, λοιπόν, γίνεται κατανοητό, ότι η ταυτότητα των οντοτήτων συγκροτείται μόνον όταν οι ίδιες -οι οντότητες- εμπλακούν σε διάδραση με άλλες οντότητες. Επομένως, η ταυτότητα ενός τόπου -όπου υφίστανται οι προαναφερόμενες οντότητες- προέρχεται από τον μοναδικό τρόπο, που διαπλέκονται οι διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις, ενώ παράλληλα εντείνεται περισσότερο από την συσσωρευμένη ιστορία του τόπου, μια ιστορία που γίνεται κατανοητή με τη σειρά της ως το προϊόν διαστρωμάτωσης διαφορετικών συνδέσεων, τόσο τοπικών αλλά και με τον ευρύτερο κόσμο¹⁷². Στο σημείο αυτό θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι όλα τα ανωτέρω ισχύουν όταν το χωρικό πλαίσιο έχει πλέον "ξεθωριάσει" και η εικόνα του είναι αυτή του ασήμαντου, του αδιάφορου. Τότε υπεισέρχεται "ανεπαισθήτως"¹⁷³ η Γεωμετρία δύναμης ή αλλιώς η δυναμική του σχήματος¹⁷⁴.

¹⁶⁸Καλαντίδης 2011,11.

¹⁶⁹Συνοπτικά Καλαντίδης 2011,45-50.

¹⁷⁰Massey 1994.

¹⁷¹Massey 1995,67.

¹⁷²Massey 1994,156.

¹⁷³Καβάφης 1958.

¹⁷⁴Πετράτου 1978, Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2004.

Τσως, τελικά, ο όρος ταυτότητα αποτελεί το ποιοτικό στοιχείο, που σχετίζεται πιο στενά με την έννοια της φυσιογνωμίας, όπως αυτή θα αναλυθεί στη συνέχεια. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για μια έννοια, που δηλώνει τη δημιουργία γνώμης, κρίσης και ερμηνείας της σημασίας ενός τόπου για τους ανθρώπους που δημιουργούν, ζουν και υπάρχουν σε έναν αυτόν¹⁷⁵ και επομένως, συνδέεται με τις βιωμένες εμπειρίες της καθημερινότητάς τους, οι οποίες με τη σειρά τους είναι ενταγμένες σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων. Η ταυτότητα, λοιπόν, συγκροτείται μέσα από μια γεωγραφία σχέσεων¹⁷⁶ και συνδιαμορφώνεται από τη χωρικότητα και τη χρονικότητα.

2.3.2 χαρακτήρας τόπου

Ο χαρακτήρας του τόπου συγκροτείται, σύμφωνα με τον καθηγητή Αρχιτεκτονικής-Πολοδομίας Ι.Στεφάνου, από το σύνολο των ιδιαζόντων χαρακτηριστικών -πρακτικών, συναισθηματικών και ιδεολογικών-, όπως αυτά εγγράφονται στον τόπο και περιγράφονται διαμέσου του τοπίου του¹⁷⁷, σε συνδυασμό με την αντίληψη, τη γνώση και την επαφή των γνωρισμάτων αυτών από τους χρήστες του εκάστοτε τοπίου. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών και ανθρώπινων παραγόντων δημιουργούν τον χαρακτήρα του τόπου, που με τη σειρά του, γίνεται αντιληπτός στο σύνολό του από τους ανθρώπους ως τοπίο. Επομένως, όπως γίνεται σαφές από τα προαναφερόμενα, **φορέα του χαρακτήρα συνιστά η συλλογική και συνολική -αντικειμενική- εικόνα του τοπίου.**

Επιπλέον, είναι γεγονός, ότι ο χαρακτήρας ενός τόπου σημασιοδοτεί και σημασιοδοτείται σε πολλαπλά επίπεδα -νοηματικά, πρακτικά αλλά και συναισθηματικά- και ειδικότερα, στις χωρικές μορφές, στα χρονικά μορφήματα, στην ιστορία του τόπου, στα ανθρώπινα όντα, στις δραστηριότητές τους και εν γένει στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Το υποκείμενο, λοιπόν, αντιλαμβάνοντας τον χαρακτήρα του εκάστοτε τόπου, διαμορφώνει μια γνώμη, μια κρίση, η οποία εντυπώνεται, εγχαράσσεται (σε συναισθηματικό/νοητικό/ψυχοπνευματικό επίπεδο),

¹⁷⁵Στεφάνου 2000,23.

¹⁷⁶Massey 2006,93.

¹⁷⁷Στεφάνου και Στεφάνου 1999,29.

χαράσσεται στον υλικό φορέα και τελικά –το υποκείμενο– αποκτά μια ουσιαστική σχέση με τον τόπο. Με τον τρόπο αυτό το υποκείμενο μετατρέπεται σε κοινώνό της αντιληπτικής δομής του τόπου και συνάμα της σπουδαιότητάς του (τόπου) για την εξέλιξή του (του υποκειμένου) σε συνάρτηση με το χώρο αλλά και με τις άλλες μορφές, με τις οποίες καλείται να συνομιλήσει, να συνδιαλαγεί, να συμμετάσχει στην από κοινού εξέλιξή τους.

2.3.3 φυσιογνωμία τόπου και πόλης

Όπως είναι γνωστό, ο –αφηρημένος– χώρος δεν έχει χαρακτήρα ή κάποια ιδιαίτερη φυσιογνωμία¹⁷⁸, παρά μόνο όταν κάνει την εμφάνισή του το υποκείμενο και οι δραστηριότητές του. Τότε ο χώρος μετατρέπεται σε τόπο, του οποίου ο χαρακτήρας διαμορφώνεται μέσω των ιδιαίτερων και ποικίλων χαρακτηριστικών και μορφών, που τον αποτελούν. Ο τόπος, λοιπόν, υπάρχει, έχει ζωή και συλλογική συνείδηση, παράγει πολιτισμό και εξελίσσεται κι επομένως καθίσταται οντότητα. Ως οντότητα, λοιπόν, και εξετάζοντας τον εκάστοτε τόπο ανθρωπομορφικά θεωρείται ότι διαθέτει φυσιογνωμία.

Η φυσιογνωμία ενός τόπου συγκροτεί την κοινή αντίληψη για τη φύση μιας οντότητας, μιας δομής, ενός συστήματος ενώ, ταυτόχρονα, εκφράζει την ταυτότητά του, τη μοναδική προσωπικότητά του, όπως αυτή διατυπώνεται μέσα από τα ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά των τοπίων του (Εικόνα 3). Αφορά στην ίδια του την οντότητα, τη μοναδικότητα του εκάστοτε τόπου, ενώ, παράλληλα, υπερπηδά την απλή εγγραφή των μοναδικών και ιδιαζόντων χαρακτηριστικών του τόπου (χαρακτήρας τόπου), καθόσον αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο λειτουργεί μέσα σε αυτόν αλλά και στις αρετές του τόπου αυτού¹⁷⁹.

Ανω Σύρος

Μάνη, Βάθεια

Μύκονος

Εικόνα 3: Ποικίλα τοπία

¹⁷⁸Στεφάνου 2000,18.

¹⁷⁹Στεφάνου και Στεφάνου 1999,29.

Προκειμένου, λοιπόν, να αναγνωστεί η φυσιογνωμία του τόπου, θα πρέπει, αρχικά, να αναγνωριστούν τα τρία επίπεδα ύπαρξής του, που τον αποτελούν: 1)το πραγματικό/υλικό (υλική υπόσταση) -σώμα/ωραίο-, 2)το συναισθηματικό ή φαντασικό -ψυχή/καλό-, 3)το πνευματικό ή συμβολικό -πνεύμα/δίκαιο- ως επίπεδο συμβολικής οργάνωσης¹⁸⁰.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο επίπεδο εντάσσονται οι πέντε αισθήσεις (Εικόνα 4) ή αλλιώς τα πέντε τοπία -ως αδρανείς αποθέτες αλλά ταυτόχρονα δυναμικά στοιχεία-, που βασίζονται σε αυτές (οπτικό, ακουστικό, απτικό, οσμητικό, γευστικό), επάνω στα οποία αποτυπώνεται η φυσιογνωμία της πόλης. Στο δεύτερο επίπεδο εμπεριέχονται οι μνήμες, τα ήθη και έθιμα, οι παραδόσεις, οι εορτές, οι συνήθειες, τα τραγούδια, η μυθολογία της πόλης (Μύθος). Το τρίτο επίπεδο περιλαμβάνει τον πολιτισμό, τις ιδέες, που διέπουν την πόλη, τον λόγο ύπαρξης του τόπου (Λόγος). Άλλωστε, πίσω από κάθε τοπίο υπάρχει μία ιδέα -το τοπίο λειτουργεί ως φορέας ιδεών- που σφραγίζει τον τόπο -και έχει εσωτερική συνέχεια- και ο οποίος αποκτά έναν ιδιαίτερος εξειδικευμένο χαρακτήρα.

Εικόνα 4: Οι αισθήσεις.

Συνοζίζοντας τα ανωτέρω γίνεται αντιληπτό, ότι δεν αρκεί μόνο να αναγνωριστούν τα επίπεδα. Θα πρέπει, παράλληλα, να ενεργοποιηθούν οι αισθητήρες του ανθρώπου. Λόγου χάρη, τα μορφολογικά στοιχεία ενός τόπου είναι αυτά, που γίνονται άμεσα αντιληπτά στον άνθρωπο δια της οράσεως, ωστόσο, δεν είναι αρκετά προκειμένου να αναγνωστούν όλες οι ποιότητες-διαστάσεις το τοπίου, ούτε, όμως κι η αίσθηση της όρασης

¹⁸⁰Έννοιες που αναλύονται από τον Ι.Στεφάνου και τον Κ.Μωραΐτη, Καθηγητές Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ.

είναι αρκετή για να το αναγνώσει. Οι πέντε αισθήσεις του ανθρώπου, συμμαχώντας η μια με την άλλη και σε συνδυασμό με τη συναισθηματική απόδοση, που αυτές κάθε φορά προκαλούν, παρέχουν τα εχέγγυα προκειμένου το υποκείμενο να αντιληφθεί το τοπίο. Οι πέντε αυτές μορφές αντίληψης –όραση, ακοή, αφή, όσφρηση και γεύση– καθώς επίσης και η κιναισθητική και η λογική αντίληψη των στοιχείων ενός τόπου, σε συνδυασμό με τη χρονική διάσταση συντελούν στη διαμόρφωση, την ανάγνωση, την κατανόηση, τη μελέτη και τέλος στη βαθιά βιωματική γνώση του τόπου. Άλλωστε, είναι κοινή παραδοχή ότι το τοπίο λειτουργεί ως ένα πολυαισθητηριακό περιβάλλον.

Είναι πλέον κοινός τόπος το γεγονός, ότι ο άνθρωπος έλκει την καταγωγή και την ταυτότητά του από τα παιδικά του χρόνια και τους παιδικούς του χώρους. Για παράδειγμα, ο κάτοικος της πόλης ακούγοντας κουδουνίσματα από ένα κοπάδι ζώων, μπορεί να ανακαλέσει μνήμες των παιδικών χρόνων και του τόπου καταγωγής του και με τον τρόπο αυτό να δημιουργηθεί στο μυαλό του το φανταστικό τοπίο του χωριού του. Αυτό μπορεί να συμβεί με οποιοδήποτε οπτικό, ακουστικό, γευστικό, οσμητικό και απτικό ερέθισμα, που οδηγεί στην αντίληψη ή στην ανάκληση ενός απομνημονευμένου τοπίου. Ουσιαστικά, η λήψη, η αποτύπωση και η κατανόηση ενός ερεθίσματος μπορεί να δημιουργήσει αίσθημα, εκτίμηση, απόλαυση, ανάκληση μνήμης, στεναχώρια, θλίψη, θυμό, νοσταλγία, στοιχεία, που διαφοροποιούνται από άνθρωπο σε άνθρωπο. Επομένως, κάθε υποκείμενο δύναται να έχει διαφορετική αντίληψη για το τοπίο, να αντιλαμβάνεται τα στοιχεία, που το συνθέτουν ανακαλώντας τις προσωπικές του εμπειρίες, την καταγωγή και τις μνήμες του.

2.4 Πολιτισμική ταυτότητα–Πολιτισμικό τοπίο

Ο Αριστοτέλης¹⁸¹ αναφέρει, ότι η ταυτότητα είναι η ταύτιση κάποιας οντότητας με το όνομά της. Γενικεύοντας, η ταυτότητα μιας ομάδας αποτελεί το μέσο επικοινωνίας, διά του οποίου πραγματοποιείται ο αυτοπροσδιορισμός της¹⁸² και τίθενται τα όρια, μέσα στα οποία συγκροτείται η εκάστοτε ταυτότητα.

¹⁸¹Χριστοδούλου 2013.

Είναι γεγονός, ότι η επιστημονική κοινότητα διαθέτει έναν ιδιαιτέρως μακρύ κατάλογο ερευνών, υποθέσεων και θέσεων σχετικά με την έννοια της ταυτότητας ενώ πολλοί ερευνητές-συγγραφείς ασχολήθηκαν με τον τρόπο συγκρότησής της σε ψυχολογικό, ιστορικό και κοινωνικό επίπεδο με διαφορετικά –κάθε φορά– αποτελέσματα και διαπιστώσεις¹⁸³. Ορισμένοι από τους ερευνητές υποστηρίζουν, ότι η ταυτότητα συνίσταται σε ένα πλήθος χαρακτηριστικών, που έχουν υιοθετήσει τα μέλη μιας ομάδας και τα οποία χαρακτηριστικά αποτελούν την ειδοποιό διαφορά τους με τα μέλη μιας άλλης ομάδας¹⁸⁴. Άλλοι, πάλι, ερευνητές θεωρούν ότι η ταυτότητα αποτελεί πηγή σύγχυσης, καθόσον ενέχει πολλαπλά επίπεδα ανάγνωσης με ποικίλες ερμηνείες¹⁸⁵, ενώ άλλοι θεωρούν ότι ο όρος αυτός τελεί υπό αμφισβήτηση¹⁸⁶.

Κατά κοινή παραδοχή οι πολιτισμικές ομάδες καθώς και οι συλλογικές/πολιτισμικές τους ταυτότητες αποτελούν ένα πλούσιο αντικείμενο έρευνας για τους μελετητές. Καταρχάς, μέσα από την ανάγνωση του φυσικού τοπίου, σε διάφορα πολιτισμικά συστήματα κι ομάδες είναι δυνατόν να αναγνωριστούν οι πολιτισμικές τους ταυτότητες, όπως αυτές προβάλλονται στην αντίληψη της φύσης από τον άνθρωπο¹⁸⁷. Λόγου χάρη, όσον αφορά στον ελλαδικό χώρο και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή της Βοιωτίας, έχουν καταγραφεί αρκετές εγκατεστημένες ομάδες, των οποίων τα βασικά χαρακτηριστικά είναι η εθνοτική διαφοροποίηση και οι οποίες διατηρούν –μέχρι και σήμερα– σε μεγάλο βαθμό τις βαθιές δομές του πολιτισμικού τους συστήματος και της κοινωνίας τους.

*Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result.*¹⁸⁸

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το τοπίο περιγράφεται ως το ευρύτερο πεδίο, στο οποίο εγγράφονται όλες οι δράσεις των φυσικών παραγόντων καθώς και κάθε είδους δραστηριότητα των κοινωνιών ή αλλιώς κάθε υλική

¹⁸²Smith 1986. Καρακασίδου 2000. Παπακώστας 2007.

¹⁸³Levi-Strauss 1977.

¹⁸⁴Laburthe-Torla 2003, 389-390.

¹⁸⁵Πολίτη 2008, 15-19.

¹⁸⁶Γκέφου-Μαδιανού 2008, 15.

¹⁸⁷Τερκενλή 1996, 41.

¹⁸⁸Sauer 1925. Τερκενλή 1996, 14.

πραγματικότητα πολιτισμικών κατασκευών, που προκύπτουν από τις δράσεις των εκάστοτε κοινωνιών. Το τοπίο, λοιπόν, δικαιούται να θεωρηθεί ως το συνολικό χωρικό πλαίσιο της ενεργής κοινωνικής καθημερινότητας, προς την οποία τα κληροδοτήματα της φύσης και του πολιτισμού αποδίδονται¹⁸⁹. Στο σημείο αυτό εισάγεται η έννοια του πολιτισμικού τοπίου, όρος που περιγράφει το ευρύτερο πεδίο, στο οποίο εγγράφεται η μνήμη των κοινωνιών καθώς και η καθημερινή δραστηριότητα της ζωής τους, χωρίς να λησμονείται, ότι όλα τα προαναφερόμενα έχουν λόγο ύπαρξης καθόσον υφίσταται το τοπιακό υπόβαθρο -δηλαδή το υπόβαθρο του περιβάλλοντος χώρου¹⁹⁰- και η παραγωγή του πολιτισμού. Επομένως, κάθε τοπίο συνιστά το χωρικό πλαίσιο, στο οποίο ενυπάρχουν τα φυσικά στοιχεία αλλά σίγουρα, το τοπίο αυτό, έχει -λιγότερο ή περισσότερο- υποστεί επεξεργασία. Σύμφωνα με τον K.Taylor¹⁹¹ το τοπίο μετατρέπεται σε φορέα εκδήλωσης του πολιτισμού καθώς συμμετέχει στο κοινωνικό γίνεσθαι μέσα από τη δυνατότητα αφύπνισης κληρονομικών και παραδοσιακών αξιών. Μια από τις σημαντικότερες και θεμελιακές αναφορές περί πολιτισμικού τοπίου γίνεται από τον Carl Ortwin Sauer -ιδρυτής της Σχολής Berkeley (1925)- ο οποίος τονίζει την αντιπαράθεση μεταξύ φυσικού και πολιτισμικού τοπίου ενώ συμβάλλει στη θεμελίωση της γεωγραφικής επιστήμης δίνοντας έμφαση στην εγγραφή των ανθρώπινων δραστηριοτήτων επάνω σε μια περιοχή, δηλαδή την αποτύπωση των υλικών στοιχείων της κουλτούρας επάνω στο φυσικό τοπίο¹⁹². Επιπλέον, το Αμερικάνικο Ινστιτούτο Ερευνών εκφράζει την αντίληψη της αλληλεπίδρασης του ανθρώπινου παράγοντα και της φύσης μέσα στον χρόνο και για το λόγο αυτό χρησιμοποιεί τον όρο πολιτισμικό τοπίο.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναζητηθεί η συσχέτιση του πολιτισμικού τοπίου με την ιστορική κληρονομιά ή/και παράδοση ή αλλιώς ο βαθμός αλληλεπίδρασης του φυσικού περιβάλλοντος και του πολιτισμού. Σύμφωνα με τον F.Braudel¹⁹³ -μια από τις κυρίαρχες φυσιογνωμίες της Σχολής των Annales- υπάρχει ένα κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα μεταξύ διάφορων ερευνητικών μελετών και προγραμμάτων, το λεγόμενο *longue durée*

¹⁸⁹Μωραΐτης 2012.

¹⁹⁰Τρατσέλα 2012, 64-65.

¹⁹¹Taylor 1999.

¹⁹²Sauer 1925.

¹⁹³Braudel 1996. Πρόκειται για ιστορικό έργο που συνέβαλε τα μέγιστα στην καθιέρωση της οπτικής των Annales στην επιφανειακή έρευνα.

(μακρά διάρκεια)¹⁹⁴. Η *συγκυρία*, όπως αναφέρει ο Braudel¹⁹⁵ δύναται να προσφέρει πολλές πληροφορίες για την αλληλεπίδραση μεταξύ φυσικού περιβάλλοντος και πολιτισμού σε συνδυασμό με την επιστήμη της ιστορίας.

Έπειτα από μια σειρά αρχαιολογικών ερευνών, οι αρχαιολόγοι ξεκίνησαν να ενδιαφέρονται σχετικά με το πώς οι περιορισμοί, οι φυσικοί πόροι των διάφορων τοπίων καθώς και οι ανθρώπινες δραστηριότητες επηρέασαν, αλλοίωσαν και διαμόρφωσαν στο απώτατο παρελθόν το εκάστοτε τοπίο. Το μόνο σίγουρο είναι, ότι όλα τα ανωτέρω προκάλεσαν –και συνεχίζουν να προκαλούν– αλλοιώσεις στο τοπίο, άλλες φορές με θετικά και άλλες με αρνητικά αποτελέσματα¹⁹⁶.

Αρωγό, πολλές φορές, στη συσχέτιση της παράδοσης και του τοπιακού υποβάθρου αποτελούν τα ανεπεξέργαστα δεδομένα και μη-ακαδημαϊκά δημοσιεύματα (σχετικά με την αρχαιολογία ενός τοπίου), τα οποία μπορούν να δώσουν πολύ σημαντικά αποτελέσματα, ίσως σημαντικότερα κι από αυτά των ακαδημαϊκών-περιφερειακών ερευνών. Η προφορική ιστορία και παράδοση μιας περιοχής εσωκλείουν πληροφορίες για το παρελθόν, οι οποίες θα παρέμεναν στην αφάνεια, εάν οι επιστήμονες έδιναν βάση μόνο στα αυστηρά επιστημονικά δεδομένα. Τα αποτελέσματα, που μπορούν διεξαχθούν από έρευνες προφορικών μαρτυριών, ιστοριών και παραδόσεων δεν είναι κατ' ανάγκη λανθασμένα ή επικίνδυνα, απλώς είναι διαφορετικά από εκείνα των επιστημονικών μελετών¹⁹⁷.

Σε κάθε περίπτωση, είναι γεγονός ότι το –πολιτισμικό– τοπίο λειτουργεί ως αναγκαστικός υποδοχέας της ιστορικής κληρονομιάς και των αναφορών της παράδοσης και μόνο όταν γίνει αυτό πραγματικά αντιληπτό και κατανοητό, θα μπορέσει κανείς να αναγνώσει όλες τις εκφάνσεις του *πολιτισμικού τοπίου*.

¹⁹⁴Acheson and Davis 2009,44.

¹⁹⁵ό.π. 2009,45.

¹⁹⁶ό.π. 2009,44-46.

¹⁹⁷ό.π. 2009,49.

2.5 Οντότητα-Υπαρξη του τόπου

2.5.1 πραγματικό επίπεδο

Σε κάποιες εποχές, το τοπίο φαίνεται να είναι λιγότερο ένα θέατρο της ζωής για τους κατοίκους ή μια περιοχή γεμάτη νοσταλγία για τους επισκέπτες και περισσότερο μια αυλαία πίσω από την οποία παίζονται τα επιτεύγματα και τις δυστυχίες εκείνων που τη δημιούργησαν¹⁹⁸.

Το τοπίο, σύμφωνα με τα προαναφερόμενα, θεωρείται το σύνολο όλων, όσων συμβαίνουν γύρω από το υποκείμενο, φιλτραρισμένα μέσω των γνωστικών και συναισθηματικών του εμπειριών, ανασυνθέτοντας την αρχική πρόσληψη της εικόνας του τοπίου. Επομένως, για την αντίληψη του τοπίου κρίνεται απαραίτητη η παρουσία του παρατηρητή, ο οποίος χρησιμοποιώντας τις αισθήσεις, τη μνήμη και την αντίληψη θα πετύχει τη βαθιά γνώση του τοπίου, θα επανατοποθετηθεί σε ένα -επαναπροσδιορισμένο- κόσμο, τόσο υλικό όσο και άυλο/συμβολικό επίπεδο, τόσο σε πραγματικό όσο και συναισθηματικό και πνευματικό επίπεδο. Όπως σημειώνει και ο G.Simmel¹⁹⁹, η αντίληψη του τοπίου προϋποθέτει την αναδόμηση του φυσικού περιβάλλοντος μέσω του ανθρώπινου βλέμματος, που την αναδιαμορφώνει από αποσπασματικά τμήματα σε ενότητες. Βέβαια, για την αναδόμηση αυτή θα πρέπει το ανθρώπινο βλέμμα να εξασκηθεί, να εκπαιδευτεί και να κινηθεί πέρα από τη γοητεία και το πνεύμα του τόπου, όπως επισημαίνει ο C.Norberg-Schulz²⁰⁰, στις εννοιολογικές του προσεγγίσεις (*Genius Loci*)²⁰¹. Είναι, βέβαια, σαφές ότι η προαναφερθείσα διεργασία καθορίζεται από το εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο, όπως προαναφέρθηκε, ενώ η μνήμη συσχετίζεται με την κατασκευή τοπίων²⁰². Θα μπορούσε, λοιπόν, να ειπωθεί ότι το τοπίο προκύπτει από την ενεργοποίηση της σχέσης του υποκειμένου με ό,τι συμβαίνει γύρω του, μια σχέση διπολική και αμφίδρομη.

Αρχικά, το τοπίο αναφέρεται στο φυσικό περιβάλλον, το τεχνητό ή το νοηματικό κι επομένως δύναται να διακριθεί, όπως έχει ήδη διατυπωθεί, στα ακόλουθα τοπία: οπτικό, ακουστικό/ηχητικό, οσμητικό, απτικό και

¹⁹⁸Cosgrove 1998.

¹⁹⁹Simmel 1908,460-526.

²⁰⁰Norberg-Schulz 1980.

²⁰¹Grassi 1998.

²⁰²Cosgrove 1998. Boyer 1996.

γευστικό. Η πρώτη συνιστώσα, λοιπόν, της φυσιογνωμίας ενός τόπου γίνεται αντιληπτή και κατανοητή μέσω των επιμέρους, προαναφερόμενων τοπίων, που τον αποτελούν. Τα εργαλεία αντίληψής τους είναι οι πέντε αισθήσεις του ανθρώπου –όραση, ακοή, αφή, όσφρηση και γεύση-, που λειτουργούν ως μηχανισμοί αναζήτησης, συλλογής και καταγραφής ερεθισμάτων. Με την ενεργοποίηση αυτών των *πέντε αισθητηριακών συστημάτων* δύναται να αναγνωσθεί το πλήθος τοπίων, που εδράζονται σε αυτά.

Ορισμένα από τα ανωτέρω τοπία έχουν μελετηθεί, όχι, όμως, στο σύνολό τους, ενώ η σπουδαιότητα της ύπαρξης, χρήσης και λειτουργίας τους έχει κριθεί απαραίτητη. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να βρεθεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα καταγραφής των υπόλοιπων τοπίων, ένα σύνολο σημείων, συμβόλων και σημασιών, από τα οποία θα μπορούν να αντληθούν σημαντικές πληροφορίες για να επιτευχθεί η συστηματική καταγραφής τους. Άλλωστε, το τοπίο από μόνο του, αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον μωσαϊκό πολιτισμού ενός κοινωνικού συνόλου αλλά και τεκμήριο ιστορικότητας μιας περιοχής.

οπτικό τοπίο

Ο άνθρωπος είναι οπτικό όν και συνεπώς το περιβάλλον του ερεθίζει, αρχικά, την αίσθηση της όρασής του σε μεγαλύτερο βαθμό από τα άλλα αισθητήρια όργανά του. Στις μέρες μας, η αντιληπτική διαδικασία κάθε φυσικού τοπίου πραγματοποιείται με το κυρίαρχο –για τους περισσότερους ανθρώπους– αισθητηριακό όργανο, την όραση –αποδυναμώνοντας, παράλληλα, τις υπόλοιπες αισθήσεις– διότι το παραδοσιακό πολιτισμικό μοντέλο της ακοής και της προφορικότητας²⁰³ αντικαταστάθηκε από το οπτικοκεντρικό αισθητηριακό δυτικό μοντέλο.

Η αισθητική αξία ενός τοπίου δεν αποτελεί μια έννοια αφηρημένη, αλλά μια έννοια υπαρκτή και απτή, που στηρίζεται στην ποιότητα του τοπίου ως θέαμα, ως σκηνικό και εξαρτάται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, από τη γνώση, την αποκτημένη εμπειρία καθώς και την πρακτική του αποτίμηση από τον παρατηρητή του. Η αισθητική ικανοποίηση, λοιπόν, δεν είναι κάτι αφηρημένο, αλλά *επηρεάζει σημαντικά στην περιβαλλοντική αξιολόγηση και είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις βασικές και βαθύτερες εξαρτήσεις της ανθρώπινης ύπαρξης*²⁰⁴. Η αισθητική

²⁰³Ong 2002.

²⁰⁴Μωραΐτης 2007.

διάσταση ενός τοπίου συνδέεται με την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής του ανθρώπου, αφού ρυθμίζει τις συνισταμένες ποιότητες μέσω της αναζήτησης, της ενσάρκωσης και της απόλαυσής τους. Τέτοιες ποιότητες, όπως η αρμονία, η γαλήνη, η ομορφιά επιδρούν στον ανθρώπινο ψυχισμό, που με τη σειρά του διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αντίληψης του τοπίου από τον άνθρωπο.

Η ανθρώπινη και συνήθως μη αναστρέψιμη επέμβαση στο τοπίο προκαλεί τέτοιες μεταβολές σε αυτό, τόσο στη μορφή του όσο και στη σύνθεση των εδαφικών σχηματισμών (γεωμορφών). Για το λόγο αυτό, θα πρέπει κανείς να είναι πολύ προσεκτικός προκειμένου να αποφευχθεί η οποιαδήποτε άναρχη, βίαιη και μη αναστρέψιμη διαχείρισή του. Δυστυχώς, στην ιστορία των τοπίων και κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, εντοπίζονται και καταγράφονται δυσμενείς επεμβάσεις, που προκαλούν οπτικές οχλήσεις. Το αποτέλεσμα αυτών των επεμβάσεων, πέραν της αλλοίωσης του εδάφους, επηρεάζουν -ή εν δυνάμει μπορούν να επηρεάσουν- την αντίληψη του υποκειμένου/παρατηρητή για το περιβάλλον/τοπίο του καθώς και τη σχέση του με αυτό. Η συγγραφέας και ποιήτρια M.Yourcenar γράφει στο "Αδριανού Απομνημονεύματα" *χτίζω σημαίνει συνεργάζομαι με την γη, πως βάζω μια ανθρώπινη σφραγίδα πάνω σ'ένα τοπίο που θ'αλλοιωθεί για πάντα*²⁰⁵.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό, ότι με τις ανθρώπινες επεμβάσεις και τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας, το τοπίο μεταβάλλεται κι ο άνθρωπος καλείται να επαναπροσδιορίσει τη σχέση του με αυτό, να το αναγνωρίσει εκ νέου και να το βιώσει με τα νέα δεδομένα και τις νεοεισαγώμενες λειτουργίες. Η εκβιομηχάνιση περιοχών, η υπερσυσσώρευση ενεργειακής παραγωγής καθώς και η συνεχής τοποθέτηση ανεμογεννητριών στο τοπίο, για παράδειγμα, θα πρέπει να γίνεται στη βάση της αρμονικής συνύπαρξης όλων των στοιχείων -παλιών και νέων- του τοπίου, έπειτα από ορθό σχεδιασμό χωρίς να αποτελεί μια βίαιη αναμόρφωσή του. Είναι όμως αυτό εφικτό ή τελικά υπερκαλύπτονται οι λοιπές διαστάσεις του τοπίου;

²⁰⁵Yourcenar 2011,152.

ακουστικό/ηχητικό τοπίο

Στην Ελλάδα, ένα ευαίσθητο παιδί μεγαλωμένο πλάι στη θάλασσα έχει την αίσθηση της ακοής τρισδιάστατη. Στη μια πιάνει τους αγέρηδες και τον παφλασμό των κυμάτων, στη δεύτερη, την ελληνική λαλιά στην αρχική φθογγολογική σύσταση, στην τρίτη, τον κόσμο των νοημάτων, από της Ιωνίας τους καιρούς και δώθε. Μια τέτοια ταυτόχρονη εγγραφή προλαβαίνει, πριν από τη συνείδηση, να αποτυπώσει περιοχές ολόκληρες, που αργότερα, πολύ αργότερα (όπως στην εμφάνιση ενός φωτογραφικού στιγμιότυπου), βλέπει κανείς να διαγράφονται μπροστά του²⁰⁶.

Η ακοή είναι μια από τις πρώτες αισθήσεις, που ενεργοποιούνται κατά την εμβρυακή φάση της ανθρώπινης οντότητας και μέσω αυτής το έμβρυο αντιλαμβάνεται τα ερεθίσματα των υπόλοιπων αισθητήριων οργάνων. Για να γίνει ακόμη πιο κατανοητή η σπουδαιότητα του ήχου, αξίζει να αναφερθεί ότι από τον ήχο σχηματίζεται το γράμμα, από το γράμμα οι συλλαβές, από τις συλλαβές η λέξη κι από τη λέξη η επικοινωνία και επομένως, η καθημερινή ζωή των ανθρώπων²⁰⁷. Επομένως, ο κόσμος, στον οποίο ενυπάρχουν τα ανθρώπινα όντα, στηρίζεται στον ήχο, αφού όλα τα όντα και τα αντικείμενα παράγουν ήχους, που είναι εξαρτώμενοι από την κατάσταση στην οποία βρίσκονται.

Ο ήχος είναι κάτι που ακολουθεί το υποκείμενο, είτε σαν ανάμνηση, είτε σαν αίσθηση. Η σχέση μεταξύ παρατηρητή, περιβάλλοντος και πολιτιστικών γνωρισμάτων ενός τόπου, μέσω των ήχων, είναι δυναμική, άρρηκτη και εμφανής σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινότητας ενός ατόμου, από την ενεργητική ακρόαση του περιβάλλοντος μέχρι τον ηχητικό περίπατο²⁰⁸ και την ηλεκτροακουστική σύνθεση ηχοτοπίων²⁰⁹.

Εύλογα, λοιπόν, θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί σχετικά με το τι είναι το τοπίο ήχων ή το ηχοτοπίο; Είναι το σύνολο των ακουστικών ερεθισμάτων, των διαφορετικών ήχων, που υπάρχουν στον περιβάλλοντα χώρο

²⁰⁶Ελύτης 1996.

²⁰⁷Δόγου χάρη οι συζητήσεις-κουτσομπολιά ανθρώπων και τα λεκτικά ιδιώματα.

²⁰⁸Τη συγκεκριμένη μέθοδο εισήγαγε ο R.Murray Schafer στις αρχές της δεκαετίας του 1970 κι αναφέρεται ως *soundwalk* ή *ηχοπερίπατος*.

²⁰⁹Παραδείγματα ηχητικού περιπάτου είναι ο περίπατος ακρόασης, ο περίπατος αφήγησης, ο περίπατος παραγωγής ήχων, ο περίπατος ανάγνωσης/απαγγελίας. Επισημαίνεται ότι τα χαρακτηριστικά κινηματογραφικά *soundtracks*, που ιχνηλατούν το *story* με μουσική και ήχους. Πολλές φορές η μουσική επένδυση γίνεται σημαντικότερη κι από την ταινία.

και προκαλούνται από τη μορφολογία, τα φυσικά φαινόμενα και τις δραστηριότητες των έμβιων όντων. Οι ήχοι αυτοί δύνανται να είναι σχετικά απλοί ή περισσότερο σύνθετοι ενώ διαφοροποιούνται στη διάρκεια της ημέρας και ανάλογα την εποχή. Το ηχητικό τοπίο είναι αναπόσπαστο κομμάτι από τον άνθρωπο ή/και την κοινωνία στην οποία ενυπάρχει, που αυτό/ή το αντιλαμβάνεται και το διαμορφώνει. Τα ακούσματα, επομένως, ενός τόπου, που εντάσσονται στα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά του, αποτελούν μια από τις συνιστώσες της φυσιογνωμίας του και θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, καθόσον είναι αυτά, που διαμορφώνουν την ηχητική/ακουστική –και ξεχωριστή– για κάθε τόπο ταυτότητα. Ταυτόχρονα, το πλήθος όλων αυτών των ακουσμάτων επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα τη συνείδηση και τον τρόπο έκφρασης των ανθρώπων, που βιώνουν τον εκάστοτε τόπο.

Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί, ότι τα ηχοτοπία διαμορφώνονται βάσει κοινωνικοοικονομικοπολιτικών κριτηρίων και επιβάλλονται στην καθημερινότητα των ανθρώπων καθόσον *ό,τι και να κάνουμε, οι επιλογές μας επηρεάζονται πάντα από τις πολιτιστικές, κοινωνικές και πολιτικές μας εμπειρίες, από την ηλικία και το φύλο, τις μουσικές μας προτιμήσεις, τις προηγούμενες εμπειρίες με διάφορα ηχοτοπία και την παρούσα κατάσταση της ζωής μας*²¹⁰.

Η αναγνώριση, η ανάγνωση, η κατηγοριοποίηση, η ιεράρχηση και η αποκωδικοποίηση των ήχων των διάφορων ηχοτοπίων αποτελούν τα στάδια μελέτης κατανόησης και αντιληπτικής διαδικασίας του ηχητικού τοπίου από τον άνθρωπο²¹¹. Η ανίχνευση και μελέτη του εκάστοτε ηχητικού υπόβαθρου, μέσω ενός πλήθους ηχογραφήσεων, μπορεί να συντελέσει στην αξιολόγηση της ποιότητας του φυσικού ηχητικού περιβάλλοντος και στην προστασία του από τη δυσμενή αλλοίωσή του, που προκαλείται συνήθως από τις ανεξέλεγκτες ανθρώπινες δραστηριότητες. Το αποτέλεσμα παρόμοιων μελετών²¹² –όπως αυτές, που βασίζονται σε ηχητικές χαρτογραφήσεις²¹³– και ειδικότερα

²¹⁰Westerkamp 1988.

²¹¹Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να ανιχνευθεί ένα ηχοτοπίο ή αλλιώς η ηχητική ταυτότητα ενός χώρου θα πρέπει, αρχικά, να αναγνωρίσουμε τις επιμέρους αρχές της σύνθεσής του, σύμφωνα με τον B.Traux: την αναγνωρισιμότητα του ήχου, την συνειδητοποίηση του ακροατή σε σχέση με το περιβαλλοντικό περιεχόμενο, τη συνειδητοποίηση του συνθέτη σε σχέση με το περιβαλλοντικό περιεχόμενο καθώς και την προώθηση της γνώσης για την κατανόηση του κόσμου.

²¹²Η μελέτη των ηχοτοπίων αποτελεί ένα επιστημονικό πεδίο που ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του '60 στον Καναδά και οργανώθηκε από τον R.Murray Schafer, που ηγείτο της πρώτης διεπιστημονικής ομάδας μελέτης των ηχοτοπίων και οργανώνει το World Soundscape Project. Στις αρχές της δεκαετίας του '90 ιδρύθηκε ένας διεθνής οργανισμός, το Διεθνές Φόρουμ Ακουστικής Οικολογίας (WFAC), που συνιστά ένα πρόσφατο ερευνητικό πεδίο για την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα. Τα αποτελέσματα των ερευνών της μπορούν να

των επαναλαμβανόμενων μακροχρόνιων ερευνών, δύναται να διατυπωθεί με τέτοιο τρόπο, που να προκύπτουν σημαντικά πορίσματα κυρίως μέσω της σύγκρισης διαφορετικών χρονικά ηχογραφήσεων, ακόμη και μέσω της εκπαίδευσης.²¹⁴

Αξίζει, επίσης να τονιστεί ότι, συν τω χρόνω, έχουν διεξαχθεί διάφορες έρευνες²¹⁵ στο πεδίο της έρευνας ήχων. Λόγου χάρη, οι περίπατοι στις Πρέσπες²¹⁶ προσέφεραν τη δυνατότητα να αποτυπωθεί η ηχητική ποικιλομορφία της λίμνης, των ακτών και του περιβάλλοντος χώρου, που είναι ήδη διαμορφωμένος από την επιφάνεια του τοπίου, την υπάρχουσα πανίδα αλλά και την παρουσία/απουσία του υποκειμένου. Το σύνολο, επομένως, των καθημερινών ενεργειών και πρακτικών ενδυναμώνουν την ανωτέρω σχέση, υποκείμενο-περιβάλλον, και θα μπορούσαν μελλοντικά να δώσουν στο υποκείμενο τη δυνατότητα του κριτικού εγγραματισμού και του επαναπροσδιορισμού των σχέσεων ανθρώπου, κοινωνίας και φύσης, ακόμη και στην οικολογική τους διάσταση. Άλλωστε οι ανθρώπινες δραστηριότητες και συμπεριφορές συνυφαίνονται με το τοπίο και διαμορφώνουν τα

αξιοποιηθούν ώστε να διαμορφωθούν τα απαραίτητα κριτήρια για τον ηχητικό σχεδιασμό της παρουσίας του ανθρώπου στον πλανήτη και την εναρμόνισή του με αυτόν. Κατά το έτος 2005, στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε μια προσπάθεια συστηματικής μελέτης του ηχητικού περιβάλλοντος από το Ιόνιο Πανεπιστήμιο (π.χ. Ηχοτοπία των Πρεσπών) και το Πρόγραμμα Πυθαγόρας ΙΙ.

²¹³Ένας τρόπος απεικόνισης του ήχου πραγματοποιείται (και ηχογράφηση εικόνας) με ηχο-διαδραστικά παιχνίδια, διαδραστικά ηχο-κτίρια, ο ήχος, ο θόρυβος και η μουσική.

²¹⁴Σχοινιά 2015.

²¹⁵Ενδιαφέρον παρουσιάζει το -συγχρηματοδοτούμενο από την Ευρωπαϊκή Ένωση- πρόγραμμα *Europeana Sounds*. Το πρόγραμμα προέκυψε από το πρότζεκτ -παγκόσμιο- καταγραφής ηχοτοπίων (*world Soundscape Project*) του 1960), που στόχο έχει τη συλλογή ηχογραφήσεων, οι οποίες έχουν υφανθεί μέσα στο κοινωνικό, πολιτιστικό και επιστημονικό πλέγμα της εποχής στη διάρκεια του χρόνου. Στόχος του προγράμματος είναι η δημιουργία μιας συλλογής-παγκόσμιας βιβλιοθήκης, που θα περιλαμβάνει ξεχασμένους ήχους, μουσική, γλώσσες, προφορές, διαλέκτους, προφορικές αφηγήσεις, ηχητικά εφέ και ήχους από το φυσικό περιβάλλον. Το αποτέλεσμα του προγράμματος αυτού θα είναι αφενός η δημιουργία ενός παγκόσμιου πολιτιστικού χάρτη από ηχητικές συλλογές και η ανάδειξη της ποικιλίας, της διαφορετικότητας και δημιουργικότητας των λαών της Ευρώπης και αφετέρου η διάσωση και προστασία της άυλης ακουστικής κληρονομιάς της. Στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα στο Παλιό Ελαιουργείο στην Ελευσίνα, το 2015 πραγματοποιήθηκε το έργο *I/E Elefsis* στα πλαίσια των *Αισχυλείων*, που αποτέλεσε ένα project-ηχητική σύνθεση ήχου, μια συλλογή καταγραφών ακουσμάτων μετά από μια *in situ* έρευνα. Το Ελευσινιακό τοπίο ήταν καθοριστικό για το έργο αυτό αφού έδωσε τη δυνατότητα στους καλλιτέχνες να δημιουργήσουν μια νέα αφήγηση για την πόλη μέσω της περιγραφής του πλούσιου φυσικού, θαλάσσιου και αρχαιολογικού τοπίου.

²¹⁶Στην περίπτωση της έρευνας του ηχοτοπίου των Πρεσπών, πραγματοποιήθηκε από ομάδα του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου (Τ.Μ.Σ.Ι.Π.) η καταγραφή ηχοτοπίων της περιοχής. Για την έρευνα αυτή χρησιμοποιήθηκε το απαραίτητο λογισμικό, στο οποίο καταχωρούνταν οι λαμβανόμενοι ήχοι σε ανάλογες κατηγορίες, μετά από την επιλογή προσωπικών διαδρομών από την ομάδα έρευνας. Η προσέγγιση, ερμηνεία και επεξεργασία του υλικού των ηχογραφήσεων στηρίχθηκε στον αυτοσχεδιασμό των ατόμων, τα οποία κλήθηκαν να ανακαλέσουν την ηχητική ταυτότητα του τόπου αλλά και αυτά της μνήμης τους (από τα βιώματα τη ζωής τους). Το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθούν μουσικοί αυτοσχεδιασμοί από ηχητικά θραύσματα από τις λίμνες και τον περιβάλλοντα χώρο τους σε συνδυασμό με την ανάκληση της προσωπικής μνήμης του καθενός και την αίσθηση που έχουν για το τοπίο. Σχετικά με τη έρευνα στις Πρέσπες, βλ. Λώτης 2007.

ακουστικά χαρακτηριστικά του. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η σύνθεση ενός ηχοτοπίου είναι μια αποκλειστικά προσωπική θεώρηση του συνθέτη αλλά παράλληλα, και μια υποκειμενική ερμηνεία του ηχητικού κόσμου, που περιβάλλει τα έμβια όντα.

Αρωγός στην ανίχνευση, γνώση και αξιολόγηση των παλιών και σύγχρονων αστικών ηχοτοπίων θα μπορούσε να σταθεί η λογοτεχνία –ελληνική²¹⁷ και εν γένει ευρωπαϊκή– μέσω της οποίας γίνεται αντιληπτή η δύναμη του ήχου διά των αφηγηματικών αναπλάσεων της πόλης. Νουβέλες και κάθε άλλου είδους αφηγήσεις²¹⁸ αποτυπώνουν με μοναδικό τρόπο τη σημασία της έννοιας του ήχου στη καθημερινότητα του υποκειμένου, δηλαδή τους ανθρωπογενείς ήχους (που παράγονται από τους ανθρώπους και τα αντικείμενα) συνοδευόμενοι σταθερά από φυσικούς ήχους.

Είναι κοινός τόπος, ότι η ταυτότητα ενός χωροχρονικού σημείου και ενός τόπου δεν προσδιορίζεται αποκλειστικά και μόνον από τις –φυσικές/γεωγραφικές– συντεταγμένες, τους όρους της γεωγραφίας ή των φυσικών και χρονικών χαρακτηριστικών του αλλά κι από τις ακουστικές ιδιότητες, καθόσον ο ήχος ενέχει μια χωρική ποιότητα²¹⁹. Οι ιδιότητες αυτές ή αλλιώς τα ηχώσημα ενός ηχοτοπίου αποτελούν οδοδείκτες, κατευθυντήριες γραμμές προκειμένου να περιηγηθεί το υποκείμενο στην πόλη, το οποίο οδηγούν στους ακουστικούς/κοινωνικούς θύλακες της, χαρτογραφούν την κοινωνία της πόλης και αποκαλύπτουν το ανάγλυφό τους.

Είναι γεγονός, ότι οι άνθρωποι, που ζουν κυρίως σε μεγάλες αστικές περιοχές αμελούν την ύπαρξη της διάδρασης μεταξύ ανθρωπογενούς και φυσικού ή πολιτισμικού και οικολογικού περιβάλλοντος καθώς και τη σπουδαιότητα της αίσθησης της ακοής. Επομένως, κρίνεται επιτακτική η ανάγκη να επαναπροσδιοριστεί η σχέση του υποκειμένου με το περιβάλλον και το πολιτισμικό του τοπίο, με άλλα λόγια, θα πρέπει να αποκτήσει συνείδηση και σαφή προσωπική αντίληψη όλων των ήχων, που συντίθενται και συνυπάρχουν στο περιβάλλον του.

²¹⁷Για παράδειγμα, οι ήχοι της Αθήνας του 1915 χαρακτηρίζονταν από καθαρότητα και για το λόγο αυτό υπήρξαν ευδιάκριτοι σε αντίθεση με το σημερινό αστικό ηχοτοπίο, που χαρακτηρίζεται χαμηλής ποιότητας λόγω της ύπαρξης πολλών ανεπιθύμητων ήχων –θορύβων– που παρεμβάλλονται και αλλοιώνουν τους κύριους ήχους μιας περιοχής ή πόλης. Σχετικά, βλ. Λαπαθιώτης 1940.

²¹⁸Σέρρης 2007, 537-566.

²¹⁹Kreij 2008.

Με τον τρόπο αυτό το κάθε υποκείμενο δύναται να συνεισφέρει στη δημιουργία ενός ηχοτοπίου με λιγότερους θορύβους με σκοπό τη βελτίωσή του²²⁰ σε μεγαλύτερη κλίμακα.

Δυστυχώς, οι σημερινές έρευνες αποδεικνύουν, ότι όχι μόνο η ακουστική χωρική αντίληψη δε θεωρείται υπολογίσιμη συνιστώσα, αλλά ότι στα ηχοτοπία -αστικά κυρίως- κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν οι θόρυβοι, οι ανεπιθύμητοι ήχοι, που αποτελούν σημείο έρευνας για τον περιορισμό και την καταπολέμησή τους. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι οι θόρυβοι²²¹, ως επί το πλείστον, θεωρούνται υπεύθυνοι για τη δημιουργία σωματικών και ψυχολογικών προβλημάτων στον ανθρώπινο οργανισμό αλλά και στα ζώα.

απτικό τοπίο

Η αφή θεωρείται η μητέρα όλων των αισθήσεων²²² και το χέρι, ως ορατό τμήμα του εγκεφάλου²²³, η επιτομή της ιδιάζουσας προσωπικότητας του ατόμου κι αυτό αποδεικνύεται από τη μοναδικότητα του αποτυπώματος²²⁴ του δακτύλου κάθε ανθρώπου. Ήδη, από τη γέννηση του εμβρύου, η αφή διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο, αφού δηλώνει το κράτημα από τη ζωή. Η αίσθηση της αφής αφορά σε θέματα επιβίωσης -αρχέγονα ένστικτα- και αποτελεί το μέσο άμεσης αντίδρασης σε καταστάσεις κινδύνου, για παράδειγμα, σε περίπτωση μιας επίθεσης ή φυγής, ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τα πόδια του²²⁵, που είναι μια άλλη κατάσταση αφής (ενεργητική αφή) ενώ με τον τρόπο αυτό εισάγει την τρίτη διάσταση κάνοντας, παράλληλα, μια τομή στο χρόνο. Επιπλέον, η αφή έχει ιδιαιτέρως μεγάλη σημασία για την ανάπτυξη του λόγου, του λόγου ύπαρξης του ανθρώπου.

Η αφή συνιστά την αίσθηση, μέσω της οποίας το υποκείμενο αντιλαμβάνεται τις υφές του χώρου, τη ζωή μέσα από το άγγιγμα των υλικών, που επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τον ψυχισμό των ανθρώπων. Λόγου χάρη, το άτομο

²²⁰Ευρωπαϊκή Οδηγία 49/2002.

²²¹Η Δανάη Στεφάνου έχει αναφερθεί στο δικαίωμα στον θόρυβο.

²²²Pallasmaa 2005,11. Tomatis 1988.

²²³Όπως αναφέρει και ο I.Kant, βλ.Ackerman 2002,173.

²²⁴Τα αποτυπώματα του σώματος γίνονται στο νερό, στη γη, στη φωτιά, στο αιθερικό και κβαντικό πεδίο αλλά και στο ψυχοσωματικό επίπεδο, βλ.Ρηγοπούλου 2003. Σχετικές διαλέξεις και σημειώσεις, Δ.Μ.Π.Σ., κατεύθυνση: Πολεοδομία-Χωροταξία. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ. Δ/ης καθηγητής Ι.Στεφάνου, υπεύθυνος του μεταπτυχιακού μαθήματος "Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις της Πόλης" (2017-2018). Στεφάνου Ι.,Πετράτου-Φραγκιαδάκη Σ., Σφραγιδόλιθοι και Το Εσωτερικό Τοπίο, στο πλαίσιο της επικουρικής διδασκαλίας ως Συνεπικούρος ερευνήτρια του Εργαστηρίου.

²²⁵Πιο συγκεκριμένα, τα πόδια, που έρχονται σε επαφή με το έδαφος, δίνουν συνεχώς πληροφορίες στο άτομο για το χώρο.

νιώθει τη ζωή μέσα από το άγγιγμα των σοβάδων ξεφλουδίζοντας τις στρώσεις από τα απανωτά ασβεστώματα ενός τοίχου²²⁶. Είναι γεγονός ότι το σώμα μέσω του δέρματος²²⁷, ως εργαλείο για την επαφή του ατόμου με το περιβάλλον, δέχεται όλους τους ερεθισμούς της αφής, μέσω της οποίας ο άνθρωπος δύναται να αισθανθεί την ύψιστη σωματική ηδονή και το σωματικό πόνο, όπως επίσης και το τοπίο. Στο σημείο αυτό επισημαίνεται η σπουδαιότητα της αφής, που έχει καταγραφεί ήδη από το απώτατο παρελθόν της ιστορίας αλλά και της μυθολογίας²²⁸.

Οι σχέσεις αφής και χώρου, πέρα από την αρχιτεκτονική, είναι μια συμπαντική σχέση για την επιβίωση του ανθρώπου, καθόσον αυτή επέτρεψε στον ίδιο να επιβιώσει και να εξελιχθεί. Η σχέση σώματος και φυσικού περιβάλλοντος είναι μια σχέση αλληλένδετη αφού ο άνθρωπος μαθαίνει να ζει στο φυσικό περιβάλλον και να έχει ένα σημείο αναφοράς. Γενικότερα, οι φυσικοί και αρχιτεκτονημένοι χώροι είναι τόποι του σώματος, το πρόσωπο, τα χέρια, τα πόδια είναι σημεία του σώματος, τα οποία έχουν τη μεγαλύτερη ευαισθησία. Αξίζει, επιπλέον, να επισημανθεί, ότι στην αρχιτεκτονική αλλά και γενικότερα στη καθημερινότητα των ανθρώπων οι υφές, οι ματιέρες των επικαλύψεων, όπως οι επιφάνειες των δομικών υλικών, διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρολό²²⁹, καθόσον μπορούν να εμπλουτίσουν την αίσθηση του ανήκειν και να εκφράσουν, πιθανόν, την ηλικία και την ιστορία τους²³⁰.

Σε έναν τόπο, κάθε γεγονός, κάθε συμβάν, οτιδήποτε συμβαίνει αφήνει ίχνη, αποτυπώματα σε οποιοδήποτε επίπεδο. Ο τόπος, ο λόγος και ο μύθος αποτελούν το πεδίο προβολής όλων των γεγονότων, των συμβάντων, που λαμβάνουν μέρος τη δεδομένη χρονική στιγμή. Άλλωστε, όπως αναφέρει κι ο Οδ.Ελύτης *ένα τοπίο δεν είναι,*

²²⁶Βασιλαρά 2001,6.

²²⁷Pallasmaa 2005,56.

²²⁸Στα μαντεία, για την ορθή λειτουργία τους, οι μούμενοι έπρεπε να κοιμούνται πάνω σε δέρματα ζώων, προκειμένου η σωματική επαφή με αυτά να τους δώσει τη δυνατότητα να ζήσουν τη διαδικασία της μύησης. Ανάλογη πρακτική απαντάται και στα Ασκληπιεία, όπου οι θεραπευτήριοι τόποι περιελάμβαναν και χώρους μύησης (προετοιμασία), βλ.Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2012.

²²⁹Για παράδειγμα, η επίστρωση των δρόμων, τα υλικά, που κάθε φορά επιλέγονται, δίνουν διαφορετική αίσθηση στο άτομο, το οποίο δύναται να αλλάζει εντυπώσεις μόνο από το βάδισμα σε διαφορετικές πλακοστρώσεις και δάπεδα.

²³⁰Pallasmaa 2005,31.

όπως το αντιλαμβάνονται μερικοί, κάποιο, απλώς, σύνολο γης, φυτών και υδάτων. Είναι η προβολή της ψυχής ενός λαού επάνω στην ύλη²³¹.

Εικόνα 5: Σαντορίνη

Το τοπίο, με βάση την αφή, είναι η συλλογική και συνολική αντίληψη των αισθητικών αποτυπωμάτων ενός συμβάντος, που μπορεί κανείς να το ζωγραφίσει, να το τραγουδήσει, να το μαγειρέψει, να το γευτεί. Τα σωματικά αποτυπώματα είναι εμφανή στον τόπο, για παράδειγμα, στην κορυφή των οικισμών, στη λειτουργία των κελυφών (ανοικτά-κλειστά), στις κατασκευές των επιμέρους στοιχείων των οικισμών, στις ισοϋψείς, στην κλίμακα, στο ανάγλυφο. Για να γίνει πιο κατανοητή η έννοια της σωματικότητας²³², "Το Σώμα", θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς τις Κυκλάδες, όπου παρατηρείται έντονα η έννοια αυτή. Τα σκαλάκια στα σοκάκια και τους δρόμους, οι μαλακοί τοίχοι, οι υφές των δομικών στοιχείων, αποπνέουν τη δεκτικότητα του ανθρώπινου σώματος, προκαλώντας την αίσθηση στο άτομο ότι είναι σε θέση να διαχειριστεί την επαφή του με τα ανωτέρω στοιχεία (Εικόνα 5). Αντίθετα, τα βράχια της Μήλου, οι απόκρημνες και εντυπωσιακές -σε υφή- επιφάνειες των Μετεώρων, σίγουρα, προκαλούν ένα αίσθημα σκληρότητας, αγριότητας, απώθησης, ίσως φόβου και δέους.

Γενικότερα, η έννοια της σωματικότητας εισάγει το άτομο στην τρίτη διάσταση των όγκων, αφού αποκαλύπτει πλήρως την έννοια του χώρου κι αυτό γιατί με την όραση και την ακοή του αυτό δεν είναι εφικτό. Με τον τρόπο αυτό το ανθρώπινο σώμα λειτουργεί ως φορέας των εντυπώσεων και των συναισθημάτων, που

²³¹Ελύτης 1990.

²³²Σωματικότητα είναι ο τρόπος επικοινωνίας του όντος με τον υλικό κόσμο, είναι η προσαρμοστικότητα ενός ανθρώπου -αυτών που κουβαλάει μέσα του- στο περιβάλλον αλλά και ο τρόπος που αντιδρά σε αυτό. Η αίσθηση της κίνησης των ατόμων τους πληροφορεί για οποιοδήποτε στοιχείο, που υπάρχει στο περιβάλλον τους, βλ. Ρηγοπούλου 2003. Σχετικές διαλέξεις και σημειώσεις, Δ.Μ.Π.Σ., κατεύθυνση: Πολεοδομία-Χωροταξία. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ. Δ/ης καθηγητής Ι.Στεφάνου, υπεύθυνος του μεταπτυχιακού μαθήματος "Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις της Πόλης" (2017-2018). Στεφάνου Ι., Πετράτου-Φραγκιαδάκη Σ., Σφραγιδόλιθοι και Το Εσωτερικό Τοπίο, στο πλαίσιο της επικουρικής διδασκαλίας ως Συνεπικούρος ερευνήτρια του Εργαστηρίου.

προκαλούνται από τις υπόλοιπες αισθήσεις και είναι ακριβώς αυτή η αίσθηση που δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς μεταξύ ατόμου και τοπίου μέσω της σωματικής επαφής²³³.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η φέρουσα ικανότητα ενός τόπου εξαρτάται από την αντίληψη της εικόνας του μέσω της αφής σε συνδυασμό και σε ισόρροπη λειτουργία με τις άλλες τέσσερις αισθήσεις του ατόμου. Οι προβληματισμοί, που εγείρονται από τη διατύπωση αυτή, σχετίζονται με το πώς εν τέλει το απτικό τοπίο επηρεάζει τα άλλα τοπία. Η ίδια η ματιέρα των υλικών, είτε στο έδαφος είτε στους τοίχους δύναται, τελικά, να συγκροτήσει -απτικά- τοπία, τα οποία με τη σειρά τους θα συμπληρώσουν, θα βελτιώσουν ή ακόμα και θα υποδείξουν τα υπόλοιπα τοπία; Σε κάθε περίπτωση, πάντως, είναι γεγονός ότι κάθε υλικό, κάθε υφή ή ματιέρα προκαλούν διαφορετική συναισθηματική απόδοση στο άτομο, γεγονός που χαρακτηρίζει το εκάστοτε τοπίο²³⁴.

Επιπροσθέτως, παρατηρείται άρρηκτη σχέση μεταξύ του απτικού και ηχητικού/ακουστικού τοπίου. Όταν, για παράδειγμα, το ανθρώπινο πόδι πατάει σε ένα ξύλινο δάπεδο προκαλεί διαφορετικό ήχο από αυτόν, που προκαλείται από ένα δάπεδο με μοκέτα. Ακόμη, η μυρωδιά, που εκπέμπει ένα ξύλινο δάπεδο-παρκέ, προκαλεί ποικίλα συναισθήματα στον κάθε άνθρωπο, όπως θα σημειωθεί ακολούθως, ανάλογα με τα βιώματά του, όπως νοσταλγία, στενοχώρια, γεγονός, που αποδεικνύει τη σχέση μεταξύ απτικού και οσμητικού τοπίου. Τέλος, ο συσχετισμός απτικού και οπτικού τοπίου²³⁵ καθώς απτικού και γευστικού τοπίου γίνεται φανερός στην καθημερινότητα των ανθρώπων, όπως λόγου χάρη ένα σκληρό τοπίο μεταφράζεται με επιθετικά (γωνίες) μορφήματα και σκούρα χρώματα.

²³³Για παράδειγμα, στα μουσουλμανικά τζαμιά οι πιστοί είναι υποχρεωμένοι να εισέρχονται σε αυτά χωρίς τα υποδήματά τους. Η αίσθηση που προκαλείται από την επαφή του γυμνού ποδιού με το δάπεδο του τζαμιού είναι σαφώς διαφορετική από την αίσθηση που προκαλεί ένα δάπεδο από μάρμαρο ή από ξύλο.

²³⁴Ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα δείγματα αξιοποίησης της δύναμης της αφής λαμβάνει χώρα στο Μουσείο του Ολοκαυτώματος.

²³⁵Pallasmaa 2005,56.

οσμητικό τοπίο

Δεν μπορώ να θυμηθώ την εικόνα της πόρτας στο αγροτόσπιτο του παππού μου από την πρώιμη παιδική μου ηλικία [...] αλλά θυμάμαι ιδιαίτερα τη μυρουδιά σπιτιού που χτυπούσε το πρόσωπό μου σαν ένας άορατος τοίχος πίσω από την πόρτα²³⁶.

Είναι γεγονός, ότι το οσμητικό τοπίο διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στη συνολική συγκρότηση της ταυτότητας ενός τόπου, οι μυρωδιές του οποίου έχουν τη δυνατότητα να τον στιγματίσουν, να τον σφραγίσουν, να προκαλέσουν μνήμες, θύμησες, αναμνήσεις, καθόσον αυτές συνιστούν τις εντυπώσεις εκείνες, που χαράσσονται έντονα στη μνήμη του ατόμου.

Είναι ενδιαφέρον ότι η συμβολή των οσμών στη γνώση είναι τόσο σπουδαία, διότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται έναν κόσμο, που δεν είναι ορατός -ήδη από το εμβρυϊκό στάδιο ανάπτυξης- καθόσον η ανάγκη του για μυρωδιές θεωρείται αρχέγονη²³⁷. Η πορεία, άλλωστε, της χρήσης της οσμής²³⁸ -με τις μυστικές και συμβολικές ιδιότητές της- συν τω χρόνω, έγινε ευρέως γνωστή σε διάφορες κοινωνίες και χρονικές περιόδους, όπως για παράδειγμα η χρήση θείου στην αρχαία εποχή, η χρήση αρώματος κατά τη ρωμαϊκή εποχή καθώς και η χρήση των αρωμάτων των φυτών για την αντίληψη του τόπου σύμφωνα με τους μη δυτικούς πολιτισμούς.

Γενικότερα, ο άνθρωπος συνδέει αυτόματα την όσφρηση με τις υπόλοιπες αισθήσεις του, προκειμένου να αποδώσει συνολικά -πραγματικά, συναισθηματικά και ιδεολογικά- αυτό που βιώνει τη δεδομένη στιγμή. Επιπροσθέτως, είναι γεγονός ότι η οσμή συνδέεται και με το συναίσθημα, τον ανθρώπινο ψυχισμό²³⁹, την μνήμη (φαινόμενο Προυστ), τις εμπειρίες, τη διάθεση ενώ την ίδια στιγμή όλα αυτά είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με θέματα χώρου, χρόνου και συμπεριφορών. Η ενεργοποίηση όλων αυτών των συνιστωσών λειτουργούν με τρόπο τέτοιο, που ενισχύουν την έκφραση βαθύτερων νοημάτων της εσωτερικότητας του ανθρώπου και βοηθούν ενδελεχώς στην ικανοποίηση της εγγενούς ανάγκης του για επικοινωνία.

²³⁶Pallasmaa 2005, 54.

²³⁷Βασιλαρά 2010, 91-97.

²³⁸ό.π. 2010, 102-180.

²³⁹ό.π. 2010, 87-91.

Επομένως, παρατηρείται η άμεση συσχέτιση του αίσθησης της οσμής με τις υπόλοιπες, όπως αυτή της όρασης ή της γεύσης, όπου όταν τα αισθητήρια της μύτης ενός ανθρώπου ενεργοποιούνται, τότε τα αρώματα και οι μυρωδιές ενός τόπου προκαλούν θύμησης, μνήμες, που συνδέονται με ένα γεγονός, που έχει πραγματοποιηθεί στο παρελθόν και είναι βαθιά εντυπωμένο στη μνήμη του ανθρώπου. Είναι, άλλωστε, αποδεδειγμένο ότι οι ακόμα και σε ένα μεταφυσικό επίπεδο, όπου η μνήμη μιας οσμής είναι μια αιθερική καταγραφή πολύ ισχυρή, εν τούτοις αποτελεί το μοναδικό μέσο αποθήκευσής τους.

Άξιο λόγου αποτελεί, επίσης, το γεγονός ότι το λεξιλόγιο για την όσφρηση δανείζεται πολλούς όρους από το πεδίο της αφής, γεγονός, που ενισχύει τον αλληλοσυσχετισμό τους. Ταυτόχρονα παρουσιάζεται εντόνως η ενδιαφέρουσα σχέση μεταξύ οσμών και χρωμάτων²⁴⁰, όπως έχει παρατηρήσει και ο γνωστός ζωγράφος W.Candinsky, για τον οποίο κάθε φόρμα και χρώμα έχει μυρωδιά.

Είναι, πλέον, κοινός τόπος ότι το οσμητικό τοπίο είναι αναγνώσιμο και παράλληλα αναγνωρίσιμο. Η οσμή αποτελεί βασικό και χαρακτηριστικό στοιχείο στην αντίληψη της φυσιογνωμίας του τόπου και παράλληλα συμβάλλει στην ανάγνωση, αναγνώριση και κατανόηση της ανάγκης για τη διαχείριση των οσμητικών στοιχείων, χωρίς να είναι απαραίτητη η αντιμετώπισή τους ως μέσο όχλησης. Ωστόσο, η συνηθισμένη πρακτική έχει ως βάση της την απομάκρυνση κάθε είδους χρήσης, που προκαλεί όχληση, χωρίς να υπάρχει πάντα η δυνατότητα αξιοποίησή της ως θετικό στοιχείο²⁴¹, παρ'όλο που η οσμή συνιστά πολύτιμο φυσικό ή ακόμη και πολιτιστικό πόρο ενός τόπου. Άλλωστε είναι γεγονός, ότι η ανάδειξη ή η αξιοποίησή της αίσθησης αυτής θα μπορούσε να αποτελέσει εφελκυστήριο για την βέλτιστη λειτουργία και απόδοση του τόπου μέσω των διαφόρων ποιοτήτων του. Με τον τρόπο αυτό δύναται να γίνει πιο εύληπτη η ιδιαιτερότητα της οντότητας του εκάστοτε τόπου, η μοναδικότητά του, δηλαδή, η φυσιογνωμία του.

Για να λειτουργήσει, πάντως, θετικά το στοιχείο οσμή είναι γεγονός. ότι θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα εύχρηστο εργαλείο, ένα σύστημα σημείωσης²⁴², προκειμένου να καταγράφονται, να αξιολογούνται και να

²⁴⁰Βασιλαρά 2010,245-270.

²⁴¹Λόγου χάρη το κέντρο καθαρισμού λυμάτων στη Λυκόβρυση.

²⁴²Προσπάθεια καταγραφής της οσμής πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής της Διδάκτορος Α.Βασιλαρά, βλ.Βασιλαρά 2010,273-414.

κατηγοριοποιούνται τα στοιχεία οσμής, ώστε να είναι σε θέση η επιστημονική κοινότητα να εξάγει τα ανάλογα συμπεράσματα για τη σπουδαιότητα της συγκεκριμένης αίσθησης στο τοπίο. Για παράδειγμα, η δημιουργία οσμοτοπίων, οσμητικών περιπάτων ή και οσμητικών χαρτών προσανατολισμού, θα μπορούσαν να λειτουργήσουν καταλυτικά, αξιοποιώντας τις χρηστικές αξίες τους²⁴³ και ικανοποιώντας αισθητικές και συν-αισθηματικές ικανοποιήσεις του ανθρώπου. Είναι, όμως, γεγονός ότι το οσμητικό τοπίο χρήζει περαιτέρω έρευνας προκειμένου να αποδώσει τα μέγιστα των δυνατοτήτων του για την καταγραφή του εκάστοτε τοπίου.

γευστικό τοπίο

Η αισθητηριακή εμπειρία του ανθρώπου για τον υλικό κόσμο έχει τις αρχές της στη βρεφική ηλικία και προέρχεται από την εσωτερική αίσθηση του οργάνου του στόματος. Η εμπειρία των γεύσεων συνδυάζονται με την όραση και την αφή και ο συνδυασμός όλων αυτών καταγράφεται στη μνήμη του ανθρώπου.

Κατά γενική παραδοχή, πολλές φορές ο άνθρωπος τείνει να αναφέρεται ή να μεταφέρεται σ'έναν τόπο μέσω γεύσεων²⁴⁴, εδεσμάτων ή και της τοπικής κουζίνας του, με αποτέλεσμα πολλοί τόποι να χαρακτηρίζονται από είδη φαγητού και γεύσεων αποτελώντας έντονα γευστικά τοπία. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό, ότι δεν αποτελεί απόλυτη ανάγκη η ύπαρξη της όρασης, προκειμένου κάποιο άτομο να αποκομίσει την εμπειρία του τοπίου. Άλλωστε, η γεύση αποτελεί μία ακόμη αίσθηση, που ανάγει έναν τόπο σε ιδιαίτερο ενώ ο συσχετισμός της με τις υπόλοιπες αισθήσεις δίνει την δυνατότητα στο υποκείμενο να αντιληφθεί ενδελεχώς όλες τις ποιότητες του τόπου, που ανταποκρίνονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στοιχεία του ή αλλιώς τη φυσιγνωμία του.

Αξίζει να τονιστεί ότι η αλληλεξάρτηση των αισθήσεων -μεταξύ αφής και γεύσης- αποδεικνύεται κατά τη διαδικασία μεταφοράς ενός απτικού ερεθίσματος στον εγκέφαλο, μέσω της στοματικής κοιλότητας, για την υφή μιας συγκεκριμένης τροφής. Για παράδειγμα, όταν γεύεται κανείς ένα παγωτό με κομμάτια άλλης τροφής (π.χ. ξηροί καρποί) τότε αυτόματα αυτό προκαλεί και μεταφέρει κι άλλα ερεθίσματα στον ανθρώπινο στόμα, μέσω της

²⁴³Λόγου χάρη για χωρικές διαφοροποιήσεις, για σήμανση, πληροφόρηση, προειδοποίηση και σχεδιασμό πόλεων μέσω οσμητικών φράχτων.

²⁴⁴Λόγου χάρη αιθιοπικό φαγητό, έστω κι αν δεν έχει πάει ποτέ στην Αιθιοπία.

αφής. Σε αυτή τη διαδικασία, θα μπορούσε να προστεθεί και η ενεργοποίηση της αίσθησης της οσμής -τροφών- καθώς επίσης της ακοής (κατά τη διαδικασία μάσησης τροφών) και της όρασης.

Ωστόσο, οι μελέτες στο συγκεκριμένο πεδίο έρευνας δεν έχουν εξελιχθεί σε μεγάλο βαθμό. Όπως γίνεται κατανοητό το γευστικό τοπίο χρήζει περαιτέρω ανάλυσης προκειμένου τα αποτελέσματα των μελλοντικών ερευνών να αποτελέσουν εφελκυστικό αξιοποίησής του για την κατανόηση του τοπίου συνολικότερα.

εσωτερικό τοπίο

Η γεωγραφία ενός σπιτιού; Τα έπιπλα, τα αντικείμενα που ορίζουν το σπίτι μας; Το ψυχολογικό τοπίο των προσώπων; Η ροή του χρόνου ως τοπίο; Οι στιγμές ως τοπίο; Η σιωπή ως τοπίο; Η θέα από το τζάμι ως τοπίο; Μια γιορτή; Οι ήχοι της πολυκατοικίας; Το απροσπέλαστο τοπίο ενός σπιτιού που δεν μπορούμε να διαβούμε το κατώφλι του.²⁴⁵

Τοπίο θεωρείται, όπως προαναφέρθηκε, το αποτέλεσμα της συνολικής και συλλογικής αντίληψης της φυσιογνωμίας ενός τόπου, όπου ο τόπος, ως οντότητα, με ιδιάζοντα χαρακτηριστικά έχει μύθο και λόγο. Η επιστήμη και πιο συγκεκριμένα η επιστήμη της φυσικής αποκαλύπτει, ότι όλα όσα αντιλαμβάνεται το υποκείμενο ως πραγματικά, δεν είναι αυτά, που καταγράφουν οι αισθήσεις του, οι οποίες ουσιαστικά του επιτρέπουν να αντιληφθεί ένα μέρος από όλα όσα συμβαίνουν γύρω του. Η απτή πραγματικότητα, η υλική διάσταση όλων αυτών που βλέπει, αγγίζει και ακούει το υποκείμενο, στην πραγματικότητα είναι μια ψευδαίσθηση. Μάλιστα, σε κβαντικό επίπεδο είναι γεγονός ότι δεν υπάρχει στέρεη ύλη, αλλά δονήσεις ύλης και ενέργειας, ενώ η έννοια της πυκνότητας είναι αυτή που καθορίζει τη διαφορά.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι η αντίληψη ενός τόπου είναι συμβατική και έχει καθοριστεί μόνο για λόγους διαχείρισης της καθημερινότητας, προκειμένου να υπάρχει ένας κοινός κώδικας για την απαραίτητη επικοινωνία των ανθρώπων. Αυτό που, ουσιαστικά, διαφοροποιεί την αντίληψη του τοπίου είναι η εσωτερική

²⁴⁵Σύμφωνα με τον Χρήστο Καρακέπελη, σκηνοθέτη του κινηματογράφου και της τηλεόρασης.

σχέση του ανθρώπου με τον τόπο, σχέση ερωτική²⁴⁶, που καθιστά τον τόπο ιερό. Η ειδοποιός διαφορά έγκειται στο τι προκαλεί ένα τοπίο στο υποκείμενο, γεγονός που εξαρτάται από τι φέρει το ίδιο μέσα του.

Όλοι οι τόποι σφραγίζονταν από κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, από μια κορυφαία Ιδέα. Απαρχή της δημιουργίας των πρώτων οικιστικών δομών και πολεοδομικών σχηματισμών διαφαίνεται η δύναμη μιας κυρίαρχης Ιδέας, η οποία θα είναι αυτή, που θα σφραγίσει τον εκάστοτε τόπο (6.000-7.000π.Χ. δείγματα οικιστικών συγκεντρώσεων στον ελλαδικό χώρο). Πρόκειται, ουσιαστικά, για οικιστικές δομές, πολεοδομικούς σχηματισμούς, οι οποίοι όμως έχουν ένα πολύ ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, λειτουργούν σαν αγκαλιές.

Ο άνθρωπος πάντα μαχόταν και θα εξακολουθεί να μάχεται για το εσωτερικό του τοπίο, για το πώς αντιλαμβάνεται δηλαδή τη θέση του μέσα στο πολυποίκιλο σύστημα τοπίων –με έναν τρόπο, που προϋποθέτει το συνδυασμό φαντασίας, θέλησης και ισχύος, όπως λειτουργούν όλες οι καταστάσεις της εξέλιξης του πνεύματος όπως και ο Θεός– και όχι για το εξωτερικό, όπως ίσως φαντάζεται κανείς. Τι είναι, όμως, το εξωτερικό και τι εσωτερικό τοπίο; Εξωτερικό τοπίο είναι αυτό, που αντιλαμβανόμαστε για τα πράγματα, που περιβάλλουν το άτομο ενώ εσωτερικό είναι αυτό, που φιλτράρεται μέσω του εσωτερικού κόσμου του ατόμου. Ο συγκερασμός των δύο τοπίων διαμορφώνει την αδιαίρετη άποψη του κάθε υποκειμένου για την πραγματικότητα. Είναι, λοιπόν, κατανοητό ότι το εσωτερικό τοπίο του καθενός δεν είναι μόνο αυτό που πιστεύει για τα πράγματα, που τον περιβάλλουν αλλά και όλα αυτά που θυμάται, αισθάνεται και φαντάζεται για τον εαυτό του, για τους άλλους ανθρώπους, για τις αξίες, για διάφορα συμβάντα, που διαδραματίζονται για τον κόσμο εν γένει.

Όταν εσύ και εγώ κοιτάζουμε ένα λουλούδι, μπορούμε να συμφωνήσουμε σε πολλά πράγματα. Αλλά όταν εσύ λες ότι εκείνο το λουλούδι θα σου δώσει την υπέρτατη ευτυχία, μου κάνεις δύσκολη κάθε κατανόηση γιατί δε μιλάς πια για το λουλούδι, αλλά γι'αυτό που πιστεύεις ότι θα σου προκαλέσει. Μιλάς για ένα εσωτερικό τοπίο που ίσως να μην συμπίπτει με το δικό μου. Αρκεί να κάνεις ακόμη ένα βήμα για να προσπαθήσεις να μην επιβάλλεις το τοπίο σου²⁴⁷.

²⁴⁶Ερωτας μεταξύ του Θεού και του Ανθρώπου. Μετέχει σε δύο διαφορετικές – αντιθετικές καταστάσεις. Είναι ένα κβαντικό πεδίο, που διαμορφώνει τα πάντα. Ο άνθρωπος έχει ένα θεϊκό στοιχείο μέσα του, που τον κατευθύνει προς το αγαθό μέρος της ζωής του, να μην εκφράζει την αρνητική πλευρά του.

²⁴⁷Άποψη για το Εσωτερικό Τοπίο.

Ο τόπος δεν νοείται με τις καθορισμένες συντεταγμένες του, που αποτελεί τη σύμβαση των ανθρώπων προκειμένου να επικοινωνούν. Αποτελεί, ουσιαστικά, μια σύναψη στιγμιαία, αδιόρατη, χωρίς πραγματικό γεωγραφικό στίγμα. Σίγουρα, ο πραγματικός τόπος, που δηλώνεται από τις συντεταγμένες του, καθορίζει τις ζωές των ανθρώπων, στην πραγματικότητα, όμως, αυτό που τις στιγματίζει και ρηγματώνει τις ιστορίες είναι το εσωτερικό τοπίο.

Το εσωτερικό τοπίο εναρμονίζεται με τη συλλογική μνήμη, τη μνήμη του τόπου δηλαδή, με την ατομική φαντασία, με τον τρόπο που προσεγγίζουμε τον τόπο σαν προσωπικότητα, εκεί που μπορεί να συναντήσει κανείς τον εαυτό του σαν ένα ολοκληρωμένο άνθρωπο, ακόμα και σαν ρόλο (μυητική διαδικασία και κατασκευή εαυτού). Στην πραγματικότητα, είναι μια εναρμόνιση ιδιαζόντων χαρακτηριστικών του υποκειμένου με αυτά του τοπίου. Το εσωτερικό τοπίο, με άλλα λόγια, είναι ο ικανός και αναγκαίος τόπος ικανοποίησης των ψυχονοητικών και ψυχοσωματικών αναγκών του ανθρώπου.

Στο σημείο αυτό, όμως, εγείρονται ορισμένοι προβληματισμοί σχετικά με το πώς θα μπορούσε να είναι ένα τοπίο του κατοικείν εν εαυτώ, ποιες είναι οι αρχέτυπες μορφές του τοπίου, που μαζί με τον τόπο, τον χώρο, τον χρόνο και τα διάφορα συμβάντα, να είναι όλα αυτά παρόντα, ώστε να μην χάνεται κάθε τοπίο συμπυκνωμένο, πυκνό. Επομένως, αναζητείται μια σχέση με τον εαυτό του καθενός, ένα φίλτρο ερμηνείας του. Επόμενοι προβληματισμοί θα μπορούσαν να είναι σχετικά με το εάν υπάρχουν κοινά γνωρίσματα, κοινά φίλτρα ερμηνείας, ένας κώδικας προς αναζήτηση. Υπάρχει άραγε ένα κοινό σημείο εκκίνησης προκειμένου να ξεκινήσει η αναζήτηση των προαναφερόμενων; Μπορεί η επιστήμη να εκμαιεύσει πληροφορίες για το πώς θα συλλάβει, θα κρίνει αυτή την ιδέα, την τόσο αφηρημένη;

Είναι πλέον γεγονός ότι κάθε τοπίο έχει κάποιο αντίκρισμα κι αν μπορεί ένα άτομο να το ζήσει, το αντίκρισμα αυτό είναι ο δικός του Λόγος και Μύθος, όπως άλλωστε αναφέρουν και οι διαφημιστές *Live your myth*. Πίσω από όλα αυτά, τελικά, υπήρχε και εξακολουθεί να υπάρχει η απαρχή μιας αρχικής ανάγκης²⁴⁸.

²⁴⁸Σχετική διάλεξη και σημειώσεις, Δ.Μ.Π.Σ., κατεύθυνση: Πολεοδομία-Χωροταξία. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνοψης, Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ. Δ/ης καθηγητής Ι.Στεφάνου, υπεύθυνος του μεταπτυχιακού μαθήματος "Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις της Πόλης" (2015-2016). Συνεπικουρος ερευνήτρια του Εργαστηρίου, Πετράτου-Φραγκιαδάκη Σ, "Σφραγιδοίλιθοι" και "Το Εσωτερικό Τοπίο", στο πλαίσιο της επικουρικής διδασκαλίας.

2.5.2 συναισθηματικό επίπεδο

Το τοπίο χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους προκειμένου να προσδιορίσουν την ταυτότητά τους –συλλογική ή/και ατομική– μέσα από αυτό και ως συμβολικό πεδίο εθνικής ιστορίας εκφράζει και ενσαρκώνει την έννοια του *ανήκειν*, διεκδικώντας και διατηρώντας σημαντικές μνήμες και συνδέοντας ιστορία και γεωγραφία, μέσω μύθων και αναμνήσεων²⁴⁹. Όπως αναφέρει η καθηγήτρια πολιτισμικής γεωγραφίας Θ.Τερκενλή *οι νησιώτες του Β.Αιγαίου βλέπουν τον εαυτό τους, την ταυτότητα και την κοινωνία τους, όπως αυτά αντανακλώνται στα τοπία τους, τα οποία, με τη σειρά τους, αποτυπώνουν την ποιότητα των επιλογών τους, εκφράζοντας και αποκαλύπτοντας τα ιδιαίτερα στοιχεία των πολιτισμικών τους συστημάτων. Αν οι άνθρωποι πάψουν να βλέπουν τον εαυτό τους στα τοπία τους, διατρέχουν τον κίνδυνο, να εγκαταλείψουν/απορρίψουν τα συγκεκριμένα τοπία (με ό,τι αυτό συνεπάγεται), και να επαναπροσδιορίσουν τον εαυτό, την κοινωνία και την ταυτότητά τους μέσα από τον (νέο) καθρέπτη των τοπίων, που θα τους προσφέρει ο κάθε επενδυτής, που λειτουργεί βάσει των επιταγών της αγοράς και της κερδοσκοπίας²⁵⁰.*

Η συμβολική διάσταση του τοπίου καταργεί τα σύνορα μεταξύ του υλικού και του άυλου-ιδεατού, ενώ ταυτόχρονα εμπεριέχει τη δύναμη να πλάθει από μόνη της τοπία, ιδεατά, εικονικά, τοπία φαντασίας. Είναι σαφές ότι η ίδια συμβολική διάσταση –Ιδέα/σύμβολο/εικόνα τόπου– δύναται να συνδέσει έναν τόπο με το υπερφυσικό/ιερό, όταν η γη γίνεται τοπίο και το τοπίο ιερός τόπος²⁵¹. Έτσι, ο συνδυασμός των φυσικών στοιχείων ενός τόπου–ανάγλυφο (βουνά, λίμνες, πετρώματα, καταρράκτες) και των πολιτιστικών του στοιχείων (οικοδομήματα, ναοί, μοναστήρια κλπ) συμπράττουν, ώστε ένας τόπος να μετατραπεί σε ιερό χώρο, που επιβάλλει και υποβάλλει το υποκείμενο στις αξίες της υπερβατικότητας.

Αξιο λόγου αποτελεί το γεγονός, ότι στοιχείο μείζονος σημασίας του συναισθηματικού επιπέδου συνιστά η μνήμη, που σχετίζεται με τις αισθήσεις και την εμπειρία του ανθρώπου, λειτουργεί ως μηχανισμός απόδοσης νοήματος και κατασκευής –κοινωνικής– πολιτισμικής ταυτότητας και θεωρείται το θεμέλιο του πολιτισμού.

²⁴⁸Λαγόπουλος 2012.

²⁴⁹Björn 2003.

²⁵⁰Παυλής και Τερκενλή 2012.

²⁵¹Park and Coppack 1994,162.

Ανατρέχοντας στο βαθύ παρελθόν και μέσω της ετυμολογικής προσέγγισης, η μνήμη -Μνημοσύνη²⁵²- σχετίζεται σαφώς με τις Μούσες²⁵³ -προστάτιδες θεές των τεχνών και των επιστημών-, δηλωτικό της έννοιας έρευνα. Η μνήμη δηλώνει, ουσιαστικά, τη διατήρηση ήδη καταγεγραμμένων αναπαραστάσεων, εικόνων καθώς και την ανάμνηση της ανάπλάσής τους. Εμβαθύνοντας λίγο περισσότερο, η μνήμη συνιστά μια προσπάθεια ανάκλησης²⁵⁴ και επαναφοράς της αρχέγονης μνήμης του υποκειμένου -το σημείο αφετηρίας και προορισμού του ως ενσυνείδητο όν- με την οποία αποτυπώνονται όλες οι παρελθούσες εικόνες σαν σφραγίδα στο DNA των κυττάρων του.

Ο άνθρωπος, με την έμφυτη ικανότητα της μνήμης, ανασύρει και συνθέτει διάφορα στοιχεία του παρελθόντος, ανα-κατασκευάζει εικόνες και με τον τρόπο αυτό δομεί την υποκειμενικότητά του κι εν τέλει διαμορφώνει την ταυτότητά του μέσω ενός συμβολικού τόπου αυτογνωσίας και ισορροπίας της οντότητάς του. Την ίδια στιγμή, όμως, εκπληρώνει και χρέη μέλους ενός κοινωνικού συνόλου κι επομένως διαμορφώνεται και η συλλογική ταυτότητα -αθροιστικά γενόμενη- που σαφώς αλληλεπιδρά σ' ένα αέναο και υπερβατικό επίπεδο με την ατομική. Όλα, όμως, όσα διατυπώθηκαν ενεργοποιούνται σε ένα δεδομένο κοινωνικό χωρικό πλαίσιο²⁵⁵, το τοπίο. Το τοπίο, λοιπόν, ως πεδίο συνεύρεσης και αναφοράς της προαναφερθείσας διαδικασίας αλληλεπίδρασης αλλά και ως και συνολικός υποδοχέας διαμόρφωσης ταυτοτήτων, γίνεται αντιληπτό μέσα από τις διάφορες κοινωνικές ομάδες με κριτήριο την ταυτότητά τους, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί βάσει της μνήμης.

Συνήθως, οι άνθρωποι συνδέουν, για παράδειγμα, τα τοπία των παιδικών τους χρόνων με την ατομική τους ταυτότητα, καθόσον ο εκάστοτε τόπος σηματοδοτεί με διάφορες πρακτικές τη νεαρή -παιδική- ηλικία μέσα από εμπειρίες και ενασχολήσεις (σχολείο, παιχνίδια, στέκια, νεανικές οργανώσεις, πολιτιστικοί και αθλητικοί σύλλογοι²⁵⁶ κ.α.). Όταν τα τοπία αυτά, για κάποιο λόγο, μεταβληθούν, τότε γίνεται περισσότερο αντιληπτή η εξάρτηση και μεταβολή της ταυτότητας του ατόμου από τα τοπία αυτά καθώς και η εξέλιξή τους.

²⁵²Σύμφωνα με τη μυθολογία η θεά Μνημοσύνη απέκτησε με τον Δία 9 κόρες, τις Μούσες, που κατοικούσαν στον Ελικώνα.

²⁵³Βοιωτικά, 29.2-4.

²⁵⁴Λυπουρλής 2009.

²⁵⁵Halbwachs 1980. Μπενβενίστε και Παραδέλλης 1999, 29, 32, 35.

²⁵⁶Πολίτη 2008, 192-198.

Πλήθος ερευνητών των πεδίων της ιστορίας και των κοινωνικών επιστημών έχουν διαπραγματευτεί το πολυδιάστατο φαινόμενο της σχέσης -κοινωνικής- μνήμης και χωρικού πλαισίου, όπως ο M.Halwachs²⁵⁷, ο R.Samuel²⁵⁸ και ο P.Nora²⁵⁹, διαπιστώνοντας -ερευνητικά και βιβλιογραφικά- ότι η συλλογική μνήμη αποτελεί έναν από τους σπουδαιότερους παράγοντες για τη διαμόρφωση ενός πολιτισμικά προσδιορισμένου τόπου, που ανα-παράγεται μέσα από υλικές και συμβολικές διαδικασίες, την εκδήλωση διαφορετικών ιστορικών συγκυριών καθώς και την ανάδειξη ποικίλων εκδοχών ταυτότητας.

Είναι κοινή ομολογία, ότι η μνήμη, ως κεντρικό εργαλείο για τη συντήρηση της συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας, έχει μια αδιόρατη δυναμική, που ιδρύει τόπους κοινούς, ιστορικούς, τόπους μνημοσύνης και ταυτόχρονα λειτουργεί ως ένα πεδίο γεφύρωσης -παρελθόντος και παρόντος- των ατομικών αναπαραστάσεων με τις συλλογικές νοοτροπίες στον ορίζοντα και την ενότητα μιας διάρκειας: τους τόπους μνήμης²⁶⁰. Ο Nora²⁶¹ θεωρεί τόπους μνήμης τα μνημεία, τους τόπους, τους μύθους, τις τελετές, που αποτελούν γεφύρωση της έννοιας του χώρου με την ιδέα του ατόμου αλλά και της ιστορίας με τη μνήμη, διασώζοντας σκέψεις και πράξεις εκείνων, που τα δημιούργησαν. Επιπλέον, θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η αρχέγονη-συλλογική μνήμη αποτελεί την ιδρυτική πράξη/τελετουργία, που πραγματοποιήθηκε *in illo tempore* ή αλλιώς μια πράξη "σπουδαία και τελεία"²⁶². Αναντίρρητα, πάντως, οι τόποι μνήμης -ως οι υλικές εκφάνσεις της λαϊκής παράδοσης- διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για τη δημιουργία σταθερών ηθικών αξιών καθόσον *εγγράφουν στον χώρο ένα μόνιμο διαρκές ίχνος το οποίο αποτελεί, στο πέρασμα των αιώνων, το θεμέλιο της μνημονικής και της ιστορικής συνοχής των τόπων*²⁶³. Αξίζει, επιπλέον, να επισημανθεί η όλο και αυξανόμενη παραγωγή μνημονικών τόπων λόγω της εξασθένησης της ζωντανής -επίσημης συλλογικής μνήμης και αντι-μνήμης²⁶⁴- των

²⁵⁷Halbwachs 1925. Halbwachs 1980.

²⁵⁸Samuel 1994.

²⁵⁹Nora 1997.

²⁶⁰Μποτωνάκη 2007,4.

²⁶¹Nora 1997.

²⁶²Ποιητική,1449b 25.

²⁶³Μποτωνάκη 2007,3.

²⁶⁴Foucault 1977.

κοινωνιών και της συρρίκνωσης των *περιβαλλόντων μνήμης*, με αποτέλεσμα τη -συνειδητή και επιτηδευμένη- πρακτική της δημόσιας συλλογικής λήθης.

Εκτός, όμως, από τη μνήμη, που παραδοσιακά μεταβιβαζόταν μέσα από το θεσμό της οικογένειας και των τοπικών, εθνικών και θρησκευτικών συλλογικοτήτων, διαπιστώνονται κι άλλα συνεκτικά στοιχεία ενός κοινωνικού συνόλου, όπως είναι τα ήθη, τα έθιμα, οι παραδόσεις, οι ιστορίες, τα παραμύθια, οι μύθοι, οι θρύλοι, οι συνήθειες, οι εορτασμοί, οι επέτειοι, τα πανηγύρια, η λαϊκή ποίηση, η μουσική, τα -δημοτικά/παραδοσιακά- τραγούδια. Όλα τα προαναφερόμενα αποτελούν το σύνολο αυτών των στοιχείων, που εγγράφουν τη συνέχεια της χρονικότητας σε ένα δεδομένο χωρικο-κοινωνικό πλαίσιο διυποκειμενικών νοημάτων και θεμελιωδών σημασιών, με κοινό, όμως, παρονομαστή όλων τη μνήμη. Οι συνήθειες, άλλωστε, του εκάστοτε τόπου αποκτούν το νοηματικό τους βάθος μέσω της διαδικασίας της συνεχούς αναφοράς τους, εγγεγραμμένες σε ένα πλαίσιο σταθερότητας, διάρκειας και επαναληπτικότητας, όπως συμβαίνει με τους μνημονικούς τόπους, δηλαδή τους εορτασμούς, τις επετείους, τα πανηγύρια, τη λαϊκή ποίηση, τη μουσική, τα τραγούδια, τον χορό²⁶⁵ και εν γένει κάθε είδους τελεστικών πράξεων.

Ειδικότερα, όλα τα ανωτέρω αγγίζουν και τέρπουν την ψυχή των ανθρώπων, διεγείρουν τη συλλογική συμμετοχή, ενεργοποιούν την -κοινωνική- μνήμη λειτουργώντας ως αναπόσπαστα στοιχεία των τελετουργικών εκδηλώσεων μιας κοινότητας σε συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Χωρίς αμφιβολία, λοιπόν, τα μέλη της κοινότητας διατηρούν τους δεσμούς με τον συγκεκριμένο τόπο -καταγωγής-, διαφυλάσσουν τις παραδόσεις τους²⁶⁶ και διατηρούν την -τοπική- πολιτισμική τους ταυτότητα²⁶⁷.

Πιο συγκεκριμένα, τα -θρησκευτικά- πανηγύρια, όπως και οι εορτές της αρχαίας Ελλάδας, συνέβαιναν σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές και αποτελούσαν ορόσημα/χρονόσημα για την καθημερινότητα των κατοίκων²⁶⁸. Κατά το πέρασμα των αιώνων αποτελούσαν μια μορφή ιερουργίας κάνοντας την εμφάνισή τους πολύ έντονη στη

²⁶⁵Παπακώστας 2007.

²⁶⁶Νιτσιάκος 2003,170.

²⁶⁷Κακάμπουρα-Τίλη 1999,7.

²⁶⁸Για παράδειγμα, στα Κούκουρα Βοιωτίας η περίοδος για την αναπαραγωγή της κοινότητας ξεκινούσε με τον χορό του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου) και κορυφωνόταν με το πανηγύρι της Αγίας Άννας (26 Ιουλίου), βλ.Gell 1996.38.

ζωή των κατοίκων της, ενώ η ομόθυμη συμμετοχή ενίσχυσε τη συνείδηση των συμμετεχόντων τους. Μέσα από το χορό, το τραγούδι, την κατανάλωση τροφής και το γλέντι, η κοινότητα μετείχε, συμμετείχε και βίωνε τον θεσμό του πανηγυριού, καθώς κατείχε –όπως και σήμερα– κομβική σημασία για τη ζωή της κοινότητας, σε όλα τα επίπεδα, ενισχύοντας, συνεχώς, την αίσθηση του ανήκειν. Πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι ο κόσμος ανέκαθεν είχε βιωματική σχέση με τον χορό, χόρευε ομαδικά και κυκλικά, σύμβολο μιας κοινότητας δημοκρατικής, εφόσον είχε ακολουθηθεί η καθιερωμένη ιεροτελεστία. Επομένως, τα μέλη της κοινότητας είχαν την ευκαιρία να ψυχαγωγηθούν –και ειδικά για τις γυναίκες, που παλαιότερα, η ψυχαγωγία τους καθοριζόταν από τις ημέρες του χρόνου– να βρεθούν στον κοινό τόπο (όπως η πλατεία της κοινότητας).

Η επαναληπτική χρήση του ίδιου χώρου και χρόνου για μια συγκεκριμένη τελετουργική διαδικασία, εξυπηρετούσε –και εξακολουθεί να εξυπηρετεί– τη διαμόρφωση του απαραίτητου πλαισίου, όπου η κοινότητα συγκροτείτο και αναπαραγόταν –βιολογικά και κοινωνικά– είτε σε πραγματικό είτε σε συμβολικό επίπεδο, επαναπροσδιορίζοντας την ταυτότητά της μέσω της ενίσχυσης της κοινωνικής της μνήμης. Ακολουθώντας τη διαδικασία αυτή οι κοινωνικές της δομές επιβεβαιώνονται και αναδομούνται στο σύνολό τους.

Ο τόπος, λοιπόν, λειτουργεί ως προέκταση μνήμης και ιδεολογίας και μεταλλάσσεται ως ζωντανή οντότητα, που, σύμφωνα με τα ανωτέρω, σταματά να προσδιορίζεται με τις γεωγραφικές του συντεταγμένες, αλλά ταυτόχρονα λαμβάνει μια βιωματική διάσταση με κυρίαρχη την ανθρώπινη παρουσία και συνιστά το σημείο προβολής της κοινωνικής μνήμης. Μέσα σε αυτό το χωροχρονικό πλαίσιο τα δρώντα υποκείμενα, τα περιεχόμενα και οι σημασίες στη μνήμη, την παράδοση και την ιστορία, συγκροτούν –μέσω αυτών– την πολιτισμική τους ταυτότητα, παγιώνοντας τη συλλογική τους μνήμη ενώ στη συνέχεια ερμηνεύουν τις κοινωνικές αλλαγές, που διατελούνται διαρκώς. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά, λοιπόν, του εκάστοτε τόπου καθώς επίσης και η μοναδικότητά του γίνονται αντιληπτά μέσω της προαναφερόμενης διαδικασίας καθόσον η κοινωνική μνήμη, κι επομένως η πολιτισμική ταυτότητα, που διαμορφώνεται εντός του δεδομένου πλαισίου του, είναι μοναδική.

2.5.3 πνευματικό επίπεδο

Στο πνευματικό επίπεδο της οντότητας/ύπαρξης του τοπίου περιλαμβάνονται όλα όσα αναφέρονται στον Λόγο, στις Ιδέες, τον Πολιτισμό (λογοτεχνία, επιστήμη), που γεννάει ένας τόπος (ως οντότητα). Σαφώς, ορισμένες έννοιες που αναλύθηκαν στο συναισθηματικό επίπεδο, θα μπορούσαν υπό ένα διαφορετικό πρίσμα να συναντηθούν και στο παρόν κεφάλαιο.

Αρχικά, αποτελεί κοινό τόπο ότι η μνήμη συνιστά το θεμέλιο του πολιτισμού, όπως διατυπώθηκε κι ανωτέρω. Ο άνθρωπος με τη δύναμη του μνημονικού εξέφρασε λόγο, προχώρησε στο διάλογο και επικοινωνήσε. Με τον τρόπο αυτό επιτεύχθη -στην πορεία των αιώνων- η διατήρηση των επιτευγμάτων, των έργων του πολιτισμού του.

Στην προφορική αφήγηση και τη μαρτυρία, το χωρικό πλαίσιο και η αντίληψη του κοινωνικού χώρου συνιστούν το κυρίως συστατικό πλαίσιο αναφοράς και δράσης των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων. Η προφορική μαρτυρία προσφέρει τη δυνατότητα να γίνει αντιληπτό ότι ένας τόπος αποτελεί πεδίο και αντικείμενο μνήμης, όχι όμως ως παθητικός διάκοσμος για τη συνεχή ροή του ιστορικού γίγνεσθαι και του αφηγηματικού χρόνου. Ουσιαστικά η προφορική μαρτυρία θέτει τα θεμέλια για την οργάνωση της αφήγησης του εκάστοτε τόπου, διαχειρίζεται - αναδεικνύοντας ή αποσιωπώντας- το τραυματικό ή άξιο λόγου παρελθόν της κι αφηγείται τις διάφορες φάσεις της εγγραφής, της επεξεργασίας, της διήγησης των αστικών αναμνήσεων ενώ ταυτόχρονα εξάρει τις συγκλίσεις/αποκλίσεις μεταξύ ατομικής και συλλογικής μνήμης.

Πολλές φορές ορισμένες ιστορικές περίοδοι δεν ανήκουν στη βιωμένη μνήμη, οπότε, στις περιπτώσεις αυτές, οι άνθρωποι γίνονται φορείς της παράδοσης-πληροφοριών προερχόμενων από εκείνους, που είχαν βιωματικές εμπειρίες. Με τον τρόπο αυτό, τα παρελθόντα γεγονότα μεταφέρονται από γενιά σε γενιά και με τον τρόπο αυτό διαιώνίζεται η επαναληπτικότητα της ιστορίας αποτυπωμένη στον άνθρωπο αλλά και στην κοινότητα, όπου διαμορφώνεται η πολιτισμική ταυτότητα.

2.6 Σύνοψη κεφαλαίου

Σταχυολογώντας τα ανωτέρω γίνεται αντιληπτό, ότι οι έννοιες λειτουργούν ως εννοιολογικά εργαλεία για την ανάγνωση, αντίληψη, κατανόηση, ερμηνεία και αξιολόγηση του χωροχρονικού και κοινωνικού πλαισίου, μέσα στο οποίο ενεργοποιούνται τα δρώντα υποκείμενα.

Υπό αυτήν την οπτική γωνία γίνεται αντιληπτό, ότι η διαχρονική προσέγγιση και πρόσληψη της έννοιας του τόπου πραγματοποιείται σε πολλαπλά επίπεδα, ώστε το φυσικό και πολιτιστικό γίγνεσθαι να αναγιγνώσκονται μέσω της αφήγησης και της συλλογικής μνήμης. Η αλληλεπίδραση του τόπου με τον παρατηρητή, σε συνάρτηση με το προσωπικό του φίλτρο (αισθήσεις, εμπειρίες, βιώματα, ψυχολογική κατάσταση, μνήμη κλπ), οδηγεί μέσω πληθώρας εσωτερικών διεργασιών στην πρόσληψη και ανάγνωση του τοπίου. Ο παρατηρητής ανα-συνθέτει μέσω του ανθρώπινου βλέμματος την προσλαμβάνουσα εικόνα, που διέπεται από καθορισμένες συντεταγμένες κι αποτελεί ορισμένη γεωγραφική ενότητα, προβάλλοντας σ'αυτή τις ψυχο-νοητικές του καταστάσεις.

Επιπλέον, αναντίλεκτη, όπως παρουσιάστηκε ανωτέρω, θεωρείται η σχέση ανάμεσα στο τοπίο και τον άνθρωπο, όπου το τοπίο αξιοποιείται ως πυκνωτής όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και συνιστά, παράλληλα, το κατεξοχήν συστατικό πλαίσιο αναφοράς και δράσης του υποκειμένου. Η προσέγγισή του τοπίου αποτελεί ένα απαιτητικό εγχείρημα (για το υποκείμενο), καθόσον καλείται να συλλάβει την εσωτερική ταυτότητα του τόπου, που είναι φορτισμένος πολλαπλά τόσο με τις ψυχικές συντεταγμένες του υποκειμένου όσο και με τα συμφραζόμενα της ιστορίας²⁶⁹. Το τοπίο, επομένως, λειτουργεί ως υπόβαθρο -έμβιος οργανισμός- πάνω στο οποίο ενεργοποιούνται όλες οι κοινωνικές σχέσεις καθώς και οι πρακτικές του πολιτισμού, άρρηκτα συνδεδεμένες με τα βαθύτερα νοήματα και τις αξίες του ανθρώπου και, φυσικά, οι συνεχείς αλλαγές τους στον χρόνο. Είναι γεγονός, όμως, ότι πέραν της αρχικής και ορθής πρόσληψης και ανάγνωσης του τοπίου, το υποκείμενο θα πρέπει να υπερβεί τα επιμέρους στοιχεία του τοπίου, προκειμένου να το αντιμετωπίσει ως οντότητα, ολότητα και να αποκτήσει τη συνείδηση της συλλογικότητας μέσω της πολιτισμικής ταυτότητας.

²⁶⁹Μανωλίδης 2003.

κεφάλαιο 3
καταγραφή και χαρτογράφηση τοπίου

Καταγραφή και χαρτογράφηση τοπίου

3.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου

Δεν υπάρχει αμφιβολία για την ύπαρξη διαχρονικής και άρρηκτης σχέση τόπου/τοπίου και υποκειμένου. Το αστικό τοπίο λειτουργεί καταλυτικά στα συναισθήματα του ατόμου αλλά, ταυτόχρονα, το ίδιο το άτομο “προβάλλεται” στο τοπίο καθόσον οι ανάγκες, οι εμπειρίες, τα βιώματα και η ψυχοσύνθεσή του είναι ακριβώς αυτά τα στοιχεία, που καθορίζουν το τοπίο και το επι-φορτίζουν διαρκώς με νοήματα.

Ο τρόπος ανάγνωσης, καταγραφής, ερμηνείας και αξιολόγησης όλων των παραπάνω διεργασιών βρίσκεται τα τελευταία χρόνια στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος διαφόρων ερευνών, που άπτονται των αρχών της επιστήμης της ψυχογεωγραφίας. Αναντίρρητα, το πλέον χρηστικό εργαλείο εξερεύνησης και αποτύπωσης του τοπίου είναι τα περπάτημα, η περιπλάνηση, το *dérivé*, ενώ η καταγραφή, η αποτύπωση της εμπειρίας αυτής γίνεται με τη δημιουργία ψυχογεωγραφικών χαρτών.

Είναι γεγονός ότι οι συνήθεις χάρτες απεικονίζουν την υφιστάμενη κατάσταση μιας πόλης μιας γεωγραφικής περιοχής, μιας περιφέρειας με τρόπο στατικό, χωρίς όμως να καταγράφονται σε αυτούς τα συναισθήματα και η προσωπική-βιωματική εμπειρία του υποκειμένου. Με αφορμή τη διατύπωση αυτή, πολλοί ήταν εκείνοι, που προχώρησαν στη δημιουργία συναισθηματικών χαρτών, όπου απεικονίζονται τα άυλα χαρακτηριστικά στοιχεία του ατόμου, όπως η ανθρώπινη αντίληψη, η προσωπική μνήμη και τα βιώματα των χρηστών της πόλης.

3.2 Χάρτες και Χαρτογράφηση

3.2.1 ορισμοί και χαρακτηριστικά

Είναι αδύνατο να μάθει κανείς πότε, πού και με ποιο σκοπό κάποιος συνέλαβε πρώτος την ιδέα να χαράξει ένα σχέδιο για να εκφράσει την έννοια του χώρου, το εδώ σε σχέση με το εκεί. Έτσι και σήμερα παρουσιάζεται η ανάγκη, ο άνθρωπος εκμεταλλευόμενος τις δυνατότητες που

του έδωσαν τα επιτεύγματά του, να μπορέσει να καταγράψει το χώρο έτσι που να μπορεί να "οδηγηθεί" σ' αυτόν με όλες του τις αισθήσεις²⁷⁰.

Ο χάρτης αποτελεί τη γραφική αναπαράσταση επιλεγμένων χαρακτηριστικών του συνόλου ή τμήματος της επιφάνειας της Γης πάνω σε συνήθη επίπεδη επιφάνεια με βάση συγκεκριμένη κλίμακα σμίκρυνσης²⁷¹. Η χαρτογραφία αποτελεί το γνωστικό αντικείμενο του επιστημονικού κλάδου της γεωγραφίας για την κατασκευή χαρτών -με επιστημονικές μεθόδους και πρακτικές- ενώ η χαρτογράφηση συνιστά τη σχετική εργασία, την εφαρμογή, δηλαδή, όλων των αναγκαίων διεργασιών για την απεικόνιση στοιχείων ενός τόπου στους προαναφερθέντες χάρτες.

Ο χάρτης αποτέλεσε και εξακολουθεί να αποτελεί ένα ιδιαίτερος χρήσιμο μέσον απεικόνισης, παρουσίασης και μελέτης εννοιών, στοιχείων, δεδομένων και φαινομένων. Αρχικά, οι χάρτες απεικόνιζαν γεωγραφικές έννοιες μιας περιοχής, όπως αυτή θα φαινόταν, εάν αποκρυσταλλωνόταν η εικόνα άνωθεν. Με την οπτική αυτή απεικόνιση καθώς και τη σχέση των στοιχείων αυτής επιτυγχάνεται ο προσανατολισμός καθώς και ο εντοπισμός συγκεκριμένων θέσεων (π.χ. για την κατασκευή μεγάλων έργων).

Στις μέρες μας, η έννοια του χάρτη έχει αποκτήσει μια πιο διευρυμένη έννοια σε σχέση με τον τυπικό χάρτη μιας πόλης, όπου απεικονίζονται οικοδομικά τετράγωνα, κτίρια, δρόμοι, οδοί και τοπόσημα. Το περιεχόμενο (ενός χάρτη) ποικίλει πλέον και ενδέχεται ορισμένες φορές να είναι πιο "ουσιαστικό" με την καταγραφή οποιασδήποτε πληροφορίας, που είναι συνυφασμένη με την γεωγραφική της θέση είτε αυτή αφορά σε διαστάσεις είτε σε προσωπικά στοιχεία, δεδομένα και απόψεις. Με αυτές τις χαρτογραφικές προβολές, ο σχεδιαστής του εκάστοτε χάρτη, επιλέγει τα στοιχεία, που θα αφήσει στην αφάνεια κι αυτά, στα οποία θα εστιάσει και θα αναδείξει, είτε αυτά είναι υλικά είτε άυλα.

Σύμφωνα με όσα διατυπώθηκαν ανωτέρω σχετικά με τα τοπία, γίνεται σαφές, ότι ένας χάρτης θα μπορούσε να αποτυπώνει το πραγματικό, το συναισθηματικό και το πνευματικό επίπεδο οντότητας του τοπίου. Ειδικότερα, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν χάρτες των αισθήσεων του υποκειμένου, της μνήμης και των συναισθημάτων του,

²⁷⁰Βασιλαρά 2001,11.

²⁷¹Λεξικό Μπαμπινιώτη,λ.χάρτης.

που εντοπίζονται σε μια συγκεκριμένη περιοχή, σε συνδυασμό με γεωγραφικά ποιοτικά χαρακτηριστικά. Το αποτέλεσμα των χαρτογραφικών αυτών προβολών σε χάρτη θα συνέθετε το αποτύπωμα της εμπειρίας του χρήστη στον δεδομένο χώρο.

3.2.2 ιστορική εξέλιξη

Μια από τις αρχαιότερες δραστηριότητες του ανθρώπου αποτελεί η κατασκευή χαρτών, γεγονός, που χρονολογείται κατά την προϊστορική περίοδο (π.χ. χάρτης του Τσατάλ Χογιούκ στην Τουρκία, 7.500π.Χ.) και μαρτυρείται από ευρήματα-εγχαράξεις σε σπηλιές, σε όστρακα και οστά.

Προϊόντος του χρόνου, η εμφάνιση της επιστήμης της γεωμετρίας (μέτρηση της γης) έδωσε άλλη οπτική στον επιστημονικό κλάδο της χαρτογραφίας. Τα πρώτα δείγματα χαρτών, που κατασκευάστηκαν με -αρχικού επιπέδου- επιστημονικές μεθόδους της γεωμετρίας, εντοπίζονται στη Βαβυλώνα²⁷² και την Αίγυπτο. Ο πρώτος γεωλογικός χάρτης θεωρείται ο Πάπυρος του Τορίνο (1.300π.Χ.), όπου απεικονίζονται οι θέσεις εξόρυξης πετρωμάτων, διαμονής εργατών και δρόμοι στις περιοχές μεταξύ του Νείλου και της Ερυθράς Θάλασσας.

Στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό η χαρτογράφηση του τοπίου προβάλλεται μέσα από τις λεκτικές περιγραφές του Ομήρου (8^{ος} αι.π.Χ.) καταθέτοντας ένα πρότυπο γεωγραφικό -αφηγηματικό- σύστημα ορατότητας σχέσεων -τόπος, θεοί, ήρωες, άνθρωποι, κινήσεις-. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρξαν πολλαπλές αναφορές με επιστημονική αντιμετώπιση καθώς και την αρωγή της γεωμετρίας, των γεωγραφικών παρατηρήσεων (ναυτικά ταξίδια) και της αστρονομίας.

²⁷²Διάγραμμα με αποτυπωμένα τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα (2.300π.Χ.) και χαραγμένος χάρτης της πόλης Νιμπούρ (14^{ος}-12^{ος}αι.π.Χ.)

3.3 Ψυχογεωγραφικές προσεγγίσεις

3.3.1 ψυχογεωγραφία

ορισμός-Ιστορική εξέλιξη

Προσεγγίζοντας κανείς το εννοιακό περιεχόμενο του όρου *ψυχογεωγραφία (Psychogeography)*, αναζητά αρχικά την ετυμολογία του, όπου και αντιλαμβάνεται, ότι αποτελεί τη σύμπραξη δυο επιστημών, της ψυχολογίας και της γεωγραφίας. Διεισδύοντας όμως, στην ουσία της έννοιας, γίνεται κατανοητό, ότι αυτή συνιστά την ακριβή μελέτη συγκεκριμένων κανόνων και επιρροών του γεωγραφικού περιβάλλοντος (συνειδητά οργανωμένων ή όχι), που στηρίζεται στα συναισθήματα και τη συμπεριφορά του υποκειμένου²⁷³. Με άλλα λόγια αποτελεί έναν ιδιαίτερο τρόπο πειραματισμού και βίωσης του αστικού τοπίου, τη σύμπραξη ενός συνεχούς παιχνιδιού στρατηγικής, αυθορμητισμού και κριτικής σκέψης προκειμένου να εξερευνήσει κανείς την πόλη του, πέρα από τα καθιερωμένα και τους κανόνες. Επιπλέον, η ψυχογεωγραφία προστάζει την απομάκρυνση από τις καθημερινές και προβλέψιμες διαδρομές, εγκαταλείποντας τα συνηθισμένα μοτίβα κίνησης και δράσης, κάνοντας κανείς ένα ταξίδι στην ίδια του την πόλη με όχημα την φαντασία του, τον εαυτό του, τις αισθήσεις του μέσω του περπατήματος, του *dérivé*²⁷⁴, όπως θα αναλυθεί ακολούθως.

Εικόνα 6: *Le Diable à Paris* (1845).

²⁷³Debord 1955.

²⁷⁴Ο όρος του *dérivé* αποτελούσε τακτική του γαλλικού στρατού και σήμαινε "μια μανούβρα μέσα στο οπτικό πεδίο του εχθρού". Συνιστά την τεχνική της γρήγορης μετάβασης της ανθρώπινης φιγούρας μέσα από διάφορες ατμόσφαιρες, που περιλαμβάνει δημιουργικές συμπεριφορές και συνειδητοποίηση των ψυχογεωγραφικών χαρακτηριστικών, βλ. Debord 1955. Νικολαΐδου, Ραχιώτη, Λάζου 2013, 7.

Στις απαρχές της ύπαρξης της, η ψυχογεωγραφία υπήρξε ως η “αριστερή” γεωγραφική σχολή σκέψης με αναγωγή των ριζών της στις μαρξιστικές έννοιες της εμπορευματοποίησης και της αλλοτρίωσης, στο ρομαντισμό του 19^{ου} αιώνα, στο ράθυμο περίπατο του πλάνητα-“flâneur”²⁷⁵ του Ch.Baudelaire (Εικόνα 6) και την εξέλιξή του από τον W.Benjamin²⁷⁶ αλλά και στις καλλιτεχνικές πρωτοπορίες του 20^{ου} αιώνα, όπως οι επισκέψεις-*visit* του ντανταϊσμού και το αντι-περπάτημα-*deambulation* του σουρρεαλισμού²⁷⁷.

καλλιτεχνικές ομάδες-κινήματα

Η συγκεκριμένη επιστήμη αποτέλεσε την προσπάθεια της πολιτικοκοινωνιολογικο-καλλιτεχνικής ομάδας των Λεττριστών της Διεθνούς (Lettrist International) -και χρησιμοποιώντας ως καμβά των “πειραμάτων” τους το Παρίσι του Μεσοπολέμου, την περίοδο 1952-1957- να στοχεύσει στην απαλλαγή του ατόμου από την παθητικότητα και τις οδυνηρές συνέπειες του καπιταλισμού, διασπώντας την μεταπολεμική “Συμμόρφωση” και αποδομώντας τη μαζική κουλτούρα. Η ψυχογεωγραφία αποτελεί μαρτυρία της άρρηκτης σύνδεσης της ψυχολογίας (συναίσθημα, επιθυμία) και της γεωγραφίας (χώρος, περιβάλλον) με την εφεύρεση μιας νέας μεθόδου - “ζωντανής” τεχνικής αστικής εξερεύνησης και περιπλάνησης. Οι σπουδαιότεροι εκπρόσωποι του κινήματος υπήρξαν οι G.Debord - Γάλλος Μαρξιστής θεωρητικός και πρωτοπόρος κινηματογραφιστής- και ο Γάλλος θεωρητικός I.Chtcheglon, οι οποίοι αφοσιώθηκαν στην ανάπτυξη του όρου της ψυχογεωγραφίας με σκοπό την ανακάλυψη μιας εντελώς νέας και αυθεντικής εμπειρίας, της επέμβασης, του μετασχηματισμού της καθημερινής ζωής καθώς και της ανα-σύνθεσης του αστικού περιβάλλοντος.

Προϊόντος του χρόνου (περί το 1957-1960) υπήρξε ακόμη μια ομάδα-κίνημα, που απαρτιζόταν από μέλη της Λεττριστικής Διεθνούς, του Φαντασιακού Μπαουχάους και της Ψυχογεωγραφικής Επιτροπής του Λονδίνου, η οποία προχώρησε και εξέλιξε την ψυχογεωγραφία, εφαρμόζοντας τις αρχές της επιστήμης και διακηρύσσοντας την

²⁷⁵Ο όρος του *flâneur* δήλωνε τον αναδυσόμενο ευκατάστατο αστικό τύπο του Παρισίου, τον παθητικό θεατή των αστικών δρώμενων, τον ντετέκτιβ που αναζητά και εντοπίζει το “έγκλημα” ή τον “εγκληματία”; τον εξερευνητή κι απόλυτο κάτοικο του αστικού τοπίου. Για μια συνοπτική περιγραφή όσων έχουν καταγραφεί για τη σημειολογία του όρου *flâneur*, βλ.Νικολαΐδου,Ραχιώτη και Λάζου 2013,11-15.

²⁷⁶Benjamin 1997.

²⁷⁷Για μια συνοπτική περιγραφή περί καλλιτεχνικών πρωτοποριών του 20^{ου} αι., βλ.Νικολαΐδου,Ραχιώτη και Λάζου 2013,18-30. Λιονουδάκη 2011,41-43.

άρνηση της τέχνης, με το όνομα Καταστασιακή Διεθνής (Situationist International)²⁷⁸. Το κίνημα επικοινωνούσε τις αστικές εμπειρίες, που εδράζονταν στην απόλυτη δημιουργικότητα και τον αυθορμητισμό μέσω της κριτικής σκέψης και της περιπλάνησης, ενώ αποσκοπούσε στη διαμόρφωση *Κατασκευασμένων Καταστάσεων*²⁷⁹. Στην καταστασιακή πόλη, με πεδίο δράσης τον καθημερινό δημόσιο χώρο και την αλληλεπίδραση των ανθρώπων με αυτόν –ανεξαρτήτως κλίμακας, χαρακτήρα και ύφους– οι κάτοικοι παύουν πλέον να αποτελούν παθητικούς δέκτες των διαφόρων συνθηκών και καταστάσεων, που επικρατούν σε μια πόλη και μετατρέπονται σε ενεργητικούς διαμορφωτές των δρώμενων της πόλης. Εδώ, οι εναλλαγές των καταστάσεων–(συλλογικών) ατμοσφαιρών αποτελούν το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα και υπερτερούν του δομημένου περιβάλλοντος, καθόσον, αξιοποιώντας τα ερεθίσματα που τους παρέχει η πραγματική πόλη, οι χρήστες της καταδύονται –μέσω του ασυνειδήτου τους– σε μια άλλη φανταστική πόλη, με την πρακτική του να χάνεσαι στην πόλη. Τελείται, με άλλα λόγια, μια σύμπραξη τέχνης και ζωής.

Ψυχογεωγραφικοί χάρτες

Τα συμπεράσματα όλων αυτών των διεργασιών, που προαναφέρθηκαν, αποτυπώθηκαν²⁸⁰ στους ψυχογεωγραφικούς χάρτες των Λεττριστών, οι οποίοι προέκυψαν μέσω της χαρτογράφησης των συναισθηματικών πεδίων, που εκδηλώνονταν και διαπερνούσαν την πόλη, ως αφαιρετικές αναπαραστάσεις –χωρίς κλίμακα– των επιλεγμένων, από τους περιπλανητές, διαδρομών. Με τις χαρτογραφήσεις αυτές επανακαθορίζονταν οι ήδη υπάρχουσες περιοχές της πόλης καθώς και οι μεταξύ τους σχέσεις. Αξιοσημείωτο υπήρξε το γεγονός, ότι μέσω της μελέτης και ανάδειξης των μη χαρτογραφημένων αισθησιακών και υποσυνειδήτων ποιοτήτων, που εντοπίζονταν κατά τη διάρκεια της ιδιόμορφης και ουσιαστικής περιπλάνησης καθώς και των χωρικών και μη συνθηκών, που

²⁷⁸Debord 1955. Asger 1958.

²⁷⁹Οι Καταστασιακοί ορίζουν ως *Κατασκευασμένη Κατάσταση* μια στιγμή ζωής, δομημένη συγκεκριμένα και σκόπιμα από τη συλλογική οργάνωση ενός ενιαίου κλίματος, μαζί με ένα παιχνίδι γεγονότων.

²⁸⁰Είναι γεγονός ότι οι πρώτοι ψυχογεωγραφικοί χάρτες κατασκευάστηκαν πολλά χρόνια νωρίτερα. Το σκαλισμένο σε πέτρα σχέδιο Παλαιολιθικού χωριού, που βρέθηκε στο Val Camonica (Ιταλία), τα μονοπάτια τραγουδιών-walkabouts των Αβορίγινων (Αυστραλία) αλλά και οι νοητοί χάρτες των νομάδων, αποτέλεσαν του πρώτους χάρτες, όπου ήταν εμφανές το σύστημα αναπαράστασης του χώρου όπως αυτό παρουσιάζεται από τους Λεττριστές και Καταστασιακούς. Για μια συνοπτική περιγραφή βλ. Νικολαΐδου, Ραχιώτη και Λάζου 2013, 37-40.

Λειτουργούσαν καταλυτικά στις βιολογικές και ψυχολογικές λειτουργίες του περιπλανητή, αναδεικνυόταν ένας νέος χάρτης.

Από τους πιο γνωστούς και αντιπροσωπευτικότερους χάρτες ήταν αυτός, που κατασκεύασε το 1959 ο G. Debord για την πόλη των Παρισίων, με τον τίτλο *The Naked City* (Εικόνα 7)²⁸¹. Το καλλιτεχνικό έργο του συνιστά δημιούργημα του μετεξελιγμένου *flâneur-stroller* και αποτυπώνει τα ενεργά πεδία, τα περάσματα, τους σταθμούς και τους κόμβους της ψυχογεωγραφικής ροής της πόλης (*plaques tournantes*), ανάμεσα στις *ambiances*

του Παρισιού, αποδομώντας τον συμβατικό χάρτη. Τα χωρικά τοπία, που εντοπίζονται στον προαναφερόμενο χάρτη, εμπεριέχουν χωροχρονικά βιώματα του χρήστη αναδεικνύοντας τις ενότητες ατμοσφαιρών μέσω της δυναμικής περιπλάνησής του στην πόλη. Αναντίρρητα, λοιπόν, η ενότητα των αποσπασματικών αναμνήσεων συνιστά θεμέλιο λίθο για την ενότητα της πόλης.

Όσον αφορά στους καταστασιακούς χάρτες, αυτοί είχαν ως αρχικό κανάβο τον συμβατικό χάρτη της καρτεσιανής λογικής ενώ την ίδια στιγμή τον απέρριπταν, υπογράμμιζαν την ασυμβατότητά του με την πραγματική εμπειρία της πόλης και λειτουργούσαν ανεξάρτητα από το κυρίαρχο σύστημα κυκλοφορίας του Παρισιού. Ενδιαφέρον αστικό παράδειγμα της περιπλάνησης αποτελεί ο σχεδιασμός (περί το 1950) της -ουτοπικής- πόλης *New Babylon*²⁸² City του C. Nieuwenhuys, με σκοπό να αποτελέσει την πόλη του μέλλοντος. Εδώ, ο

Εικόνα 7: *The naked city* (1957).

²⁸¹Στην πραγματικότητα ο πρώτος πραγματικός καταστασιακός ψυχογεωγραφικός χάρτης από τον G. Debord ήταν ο *Guide psychogeographique de Paris*. Στον χάρτη η πόλη παρουσιάζεται υπό το προσωπικό πρίσμα και της υποκειμενικής εμπειρίας της ανθρώπινης φιγούρας.

²⁸²Η ουτοπική πόλη *New Babylon*, ως αστικό μόρφωμα, διέπεται από την αρχή του αποπροσανατολισμού, η οποία με τη σειρά της βασίζεται στη δομή του "δυναμικού" λαβυρίνθου, αφού τα πάντα μεταβάλλονται και εναλλάσσονται συνεχώς, τα πάντα είναι μια διαρκής ανακάλυψη.

κάθε κάτοικος ως άλλος καλλιτέχνης διαμορφώνει ο ίδιος το περιβάλλον, στο οποίο θα περιπλανηθεί²⁸³ συμμετέχοντας σε ένα δημιουργικό παιχνίδι. Αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός, ότι ο χρήστης της πόλης επιθυμεί να βιώσει τα ερεθίσματα του αστικού περιβάλλοντος και την ένταση των τυχαίων και πολλαπλών συναντήσεων, που συμβαίνουν στην πόλη, ανεξαρτήτως του χρόνου και της σκοπιμότητας της καθεαυτό περιπλάνησης²⁸⁴. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η πόλη μεταμορφώνεται μέσα από τα μάτια του παρατηρητή-περιπατητή και αποκτά μυθικές διαστάσεις.

Κατά το έτος 1954, η έκθεση των Λεττριστών "66 metagraphies influentielles" ανέδειξε δύο ιδιαίτερος ενδιαφέροντα έργα καλλιτεχνών, του Gil J.Wolman και του Gilles Ivain. Ο μεν πρώτος παρουσιάζει ένα κολλάζ εικόνων και γραμμάτων/φράσεων ενώ ο δεύτερος κάνει χρήση του κλασικού χάρτη του Παρισιού για να προκαλέσει την εξερεύνησή του "Αλλού".

Λίγο πριν το τέλος της δεκαετίας του '60 υπήρξαν κι άλλες προσπάθειες αποτύπωσης, απόδοσης και χαρτογράφησης του συναισθήματος. Ειδικότερα, στα τέλη του 1966 ο Tony Smith, πατέρας της αμερικανικής μινιμαλιστικής τέχνης (ως αρχές της Land Art) ασχολήθηκε εκτενώς -έχοντας ως πεδίο έρευνας τα περίχωρα της Νέας Υόρκης- με τον δρόμο ως σύμβολο/αντικείμενο και το περπάτημα ως διαδικασία, που μετατρέπεται σε μορφή. Λίγο αργότερα, οι καλλιτέχνες-εκφραστές της Land Art επαναπροσδιορίζουν το περπάτημα ως πρωταρχική πράξη της συμβολικής μεταμόρφωσης μιας περιοχής²⁸⁵. Δύο καλλιτέχνες της Land Art υπήρξαν συνεχιστές του T.Smith, ο Carl Andre και ο Richard Long. Για τον πρώτο, ο δρόμος αποτελεί το ιδανικό γλυπτό, που καθορίζει το χώρο, τον οποίο βιώνει ο χρήστης/θεατής, ο δεύτερος διεισδύει περισσότερο στην έννοια του δρόμου και υποστηρίζει, ότι η διαδικασία του περπατήματος, η βιωμένη αυτή εμπειρία αποτελεί την τέχνη

Οι ενότητες ατμοσφαιρών συγκροτούν δίκτυο, μια ενωτική πολεοδομία ψυχεδελικών διαστάσεων και περιλαμβάνουν συμπεριφορές με κατασκευασμένα παιχνίδια του αστικού τοπίου και συνειδητότητα των Ψυχογεωγραφικών επιδράσεων. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι ο ρόλος της τυχαιότητας είναι μηδαμινός.

²⁸³Wigley 2001,50.

²⁸⁴Walter 1999,22,489.

²⁸⁵Νικολαΐδου,Ραχιώτη και Λάζου 2013,28.

του, ενώ το σώμα συνιστά ένα επιπλέον εργαλείο σχεδίασης²⁸⁶. Ένας ακόμα Άγγλος καλλιτέχνης, που χρησιμοποιεί τον χάρτη ως εκφραστικό εργαλείο, υπήρξε ο Hamish Fulton, για τον οποίο το σώμα είναι αποκλειστικά ένα εργαλείο αντίληψης. Το έργο του παρουσιάζει έναν αφηρημένο "χάρτη", ένα κείμενο συνοπτικό ως περιγραφή της εμπειρίας της δράσης²⁸⁷.

3.3.2 σύγχρονες ψυχογεωγραφικές προσεγγίσεις²⁸⁸

Συν τω χρόνω πολλοί ήταν εκείνοι, που δεν έμειναν ανεπηρέαστοι από τις προεκτάσεις της ψυχογεωγραφίας και εντάχθηκαν σε αναγνωρισμένες "σχολές", όπως η London Psychogeographical Association (LPA), ενισχύοντας τη μυστηριακή ύπαρξη των καλλιτεχνικών συνεισφορών όλων των μελών αυτών των σχολών. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '80 και '90 ακαδημαϊκοί, ερευνητές και καλλιτέχνες έφεραν πιο κοντά στο κοινό την ψυχογεωγραφία. Ειδικότερα, ασχολήθηκαν με τους διαφορετικούς τρόπους κατασκευής -ψυχογεωγραφικών- χαρτών, βασιζόμενοι εξολοκλήρου στις αρχές της ψυχογεωγραφίας, ως ένα πεδίο τέχνης, όπου αποτυπώνονται οι ατμόσφαιρες της πόλης.

Ο Αμερικανός πολιτικός και συγγραφέας B.Hakim υποστήριξε τη μη χρησιμότητα των συμβατικών χαρτών, την αποστροφή στην ακρίβεια της κλίμακας και ταυτόχρονα την ανάγκη για αφαιρετικότητα στην κατασκευή αυτών. Επιπλέον, ο Hakim²⁸⁹ εντοπίζει τις *Προσωρινές Αυτόνομες Ζώνες (TAZ)* μέσα στο χώρο, οι οποίες γίνονται αντιληπτές από τον περιπλανητή και αποτελούν εφελκυστήρα για την ενεργοποίηση των αισθήσεών του.

Ο B.Hillier εντοπίζει δύο διαφορετικές κλίμακες στην πόλη -αντικειμενική/φυσική και υποκειμενική/φαινομενολογική- ενώ ταυτόχρονα, παρατηρεί την ύπαρξη ενός περίπλοκου συνόλου κομματιών της πόλης, ενός παζλ, του οποίου τα επιμέρους τμήματα συνδέονται με τρόπο, που αποτελεί αντικείμενο μελέτης. Έτσι, γίνεται κατανοητό ότι, για τον ίδιο οι πόλεις λειτουργούν ως δίκτυα -ιδιαιτέρως περίπλοκα- χωρικής

²⁸⁶Επιπλέον, ο ίδιος χρησιμοποιεί ως εργαλείο μια κόκκινη γραμμή, που λειτουργεί ως σημάδι διάδρασης, ένα χωρικό και απτικό στοιχείο με μνήμη, την οποία και αποτυπώνει με τη φωτογραφία. Με τον τρόπο αυτό χαρτογραφεί το συναίσθημα. Για μια συνοπτική περιγραφή βλ. Νικολαΐδου, Ραχιώτη και Λάζου 2013, 41-44.

²⁸⁷Για μια συνοπτική περιγραφή βλ. ό.π. 2013, 41-44.

²⁸⁸Για μια συνοπτική περιγραφή των σύγχρονων ψυχογεωγραφικών θεωρήσεων βλ. Λιονουδάκη 2011, 53-63.

²⁸⁹Hakim 1991, 6-7.

και κοινωνικής διαφοροποίησης²⁹⁰ ενώ οι κινήσεις/συμπεριφορές των χρηστών μελετώνται ως μοτίβα κίνησης ή επιλογής χρήσεων γης. Η μέθοδος ανάλυσης της πόλης του Hillier ονομάστηκε “Συντακτικό του Χώρου” (Space Syntax). Αντικείμενό της ήταν η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς ως μοτίβα κίνησης ή επιλογής χρήσεων γης, η μελέτη, ανάλυση και διαχωρισμός του χώρου στα επιμέρους μέρη του καθώς και οι αστικές δικτυακές σχέσεις, που αναπτύσσονται στον χώρο. Οι χάρτες, που κατασκευάζονται, σύμφωνα με την προαναφερόμενη μέθοδο, για τις πόλεις αυτές αναπαριστούν τις συνδέσεις και την αλληλεπίδραση όλων των κατακερματισμένων χώρων της, όλων αυτών των τμημάτων του περίπλοκου αυτού παζλ. Το αποτέλεσμα του “Συντακτικού του Χώρου” ήταν η κατανόηση του τρόπου, με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι χρήστες τον χώρο αλλά και του τρόπου, με τον οποίο αντιδρούν στα διάφορα χωρικά μοτίβα –τα οποία υφίστανται στην εκάστοτε πόλη–.

Μια ακόμη σύγχρονη ψυχογεωγραφική θεώρηση –βασισμένη στην γνωστική χαρτογράφηση²⁹¹– παρουσιάστηκε από τον Αμερικανό πολεοδόμο και συγγραφέα K.Lynch, ο οποίος στήριξε την ψυχογεωγραφική ανάλυση της πόλης στην εμπειρική έρευνα. Ειδικότερα, ο Lynch²⁹² μελέτησε εκτενώς (κυρίως με την μέθοδο των συνεντεύξεων), το 1960, τον τρόπο αντίληψης και οργάνωσης των χωρικών πληροφοριών των χρηστών καθώς περιπλανώνται στην πόλη. Η μελέτη αυτή αποτέλεσε την πιο διαδεδομένη εργασία του Lynch “The Image of the City”, η οποία περιελάμβανε τους “νοητικούς χάρτες”, ή αλλιώς τους γνωστικούς χάρτες, που ήταν απαραίτητοι σε όλους τους χρήστες της πόλης. Παράλληλα, αυτοί συνιστούσαν τις υποκειμενικές –απλουστευμένες ή παραμορφωτικές– αναγνώσεις του χώρου, μέσω μιας ψυχο-βιολογικής προοπτικής. Στόχος τους υπήρξε η προσέγγιση της συλλογικής νοητικής εικόνας της πόλης (“public image”) προκειμένου για την επίλυση δυσλειτουργιών στη διάρθρωση της δομής της πόλης με τις ανάλογες παρεμβάσεις. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις χωρικές ποιότητες –κλίμακα, αποστάσεις, διαστάσεις, τοπόσημα, υφές, μονοπάτια, όρια, περιοχές, κόμβοι–, τις κυριότερες δομές και τους μηχανισμούς, που απαντώνται στην πόλη κι από τις οποίες προκύπτουν οι νοητικές αναπαραστάσεις, στις οποίες βασίζεται η νοηματοδότηση της πόλης.

²⁹⁰Hillier 2005,8.

²⁹¹Καλέργης 2012. Νικολαΐδου,Ραχιώτη και Λάζου 2013,45-46.

²⁹²Lynch 1960,2-3.

3.3.3 εναλλακτικές χαρτογραφήσεις

Το πλήθος προσπαθειών, που πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να προσεγγίσουν οι ερευνητές και καλλιτέχνες με διαφορετικές μεθόδους την καταγραφή των ψυχογεωγραφικών θεωρήσεών τους, οδήγησε άλλους νεότερους στην εξεύρεση νέων τρόπων κατασκευής χαρτών. Η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη, άλλωστε, έχει δημιουργήσει ένα πολυεπίπεδο και πολυπαραμετρικό περιβάλλον, με τη βοήθεια της οποίας οι σύγχρονοι ερευνητές δύνανται να μεταβούν σε μια άλλη πραγματικότητα, σε ένα πεδίο νέων μέσων, τα Locative Media Arts. Εδώ, ο neo-flâneur καλείται να λάβει υπ' όψιν του, πέραν του φυσικού, και τον ψηφιακό χώρο (νέες τεχνολογίες και εξελιγμένα καλλιτεχνικά μέσα). Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν ενδεικτικά ορισμένες καλλιτεχνικές προσπάθειες, που βασιστήκαν στη χρήση της τεχνολογίας.

Το 2004 διενεργήθηκε ένα συνέδριο στους δρόμους της πόλης της Νέας Υόρκης για να εορταστεί η 2^η επέτειος του Conflux. Οι συμμετέχοντες με τον χάρτη της Κοπεγχάγης ανά χείρας καλούνταν να απαντήσουν σε ερωτήσεις –με κριτήριο τις αισθήσεις τους– και μέσω της διαδικασίας αυτής να ξεφύγουν από τα συνηθισμένα μονοπάτια διαδρομών, προκειμένου να αποκαλύψουν μια νέα οπτική του αστικού τοπίου.

Άλλοι ερευνητές προσπάθησαν να παροτρύνουν του συμμετέχοντες του δικού τους “πειράματος” να μετακινηθούν στην πόλη βάσει ενός αλγόριθμου ή συγκεκριμένου μοτίβου. Η μέθοδος αυτή υπήρξε προϊόν έρευνας της ολλανδικής κολεκτίβας Social Fiction και ονομάστηκε “Αναπαραγωγική Ψυχογεωγραφία” ή “Αλγοριθμικό Βάδισμα”. Στόχος της μεθόδου ήταν οι συμμετέχοντες να βιώσουν το στοιχείο της έκπληξης, του γενικότερου ενθουσιασμού για μια τοποθεσία, εγκαταλείποντας την καθημερινή ψυχαναγκαστική τους διαδρομή.

Το 2010, σε ένα πλαίσιο διαδραστικών παιχνιδιών, η Emilie Giles παρότρυνε τους κατοίκους του Λονδίνου να λειτουργήσουν ως άλλοι “flâneurs” με την βοήθεια της τεχνολογίας (μέσω δημοφιλών κοινωνικών δικτύων). Με τον τρόπο αυτό οι χρήστες βίωναν και κατέγραφαν εμπειρίες και παρατηρήσεις για οτιδήποτε μη συνηθισμένο συνέβαινε στην πόλη. Επιπλέον, το 2012, το Αμερικάνικο Γραφείο Άγνωστων Προορισμών, για τους σκοπούς μιας καλλιτεχνικής έκθεσης στην Νέα Υόρκη, δημιούργησε ένα “εγχειρίδιο ψυχογεωγραφικών προορισμών” προκειμένου διάφοροι –ανεπηρέαστοι– ταξιδιώτες να καταγράφουν (με την βοήθεια της τεχνολογίας) τις εμπειρίες και τις

σκέψεις τους για εναλλακτικές διαδρομές και μονοήμερες εκδρομές χωρίς, όμως να είναι προετοιμασμένοι για τον προορισμό τους.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί, ότι πολλοί ήταν οι καλλιτέχνες-media artists, που έχοντας ως εργαλείο τις νέες τεχνολογίες (Locative Media Arts) -όπως το παγκόσμιο σύστημα στιγματοθέτησης ή θεσιθεσίας (global positioning system -gps)- προσπάθησαν να αναζητήσουν και να καταγράψουν το συναίσθημα και ταυτόχρονα να ερευνήσουν τη φιλοσοφική πλευρά της καλλιτεχνικής και γεωγραφικής περιπλάνησης²⁹³. Μερικοί από αυτούς είναι ο Jeremy Wood (My Ghost και Meridians-Μεσημβρινοί)²⁹⁴, η Esther Polak (Amsterdam RealTime)²⁹⁵, ο Olivier Ruellet ("Inwards destinations" και "Memory map"), η Yolande Harris (Taking Soundings και Satellite Soundings), ο Martin Callanan (I wanted to see the whole London), Gordan Savicic ("Constraint City"). Ένα ακόμη αξιόλογο παράδειγμα αποτελεί ο συναισθηματικός χάρτης του Christian Nold²⁹⁶ -media artist, χαρτογράφος και πολιτισμικός ακτιβιστής- ("Emotional Cartography" και "Bio-mapping"), ο οποίος προέκυψε από τη χρήση ειδικών συσκευών μέτρησης της συναισθηματικής απόκρισης και διέγερσης των συμμετεχόντων με την παράλληλη επισήμανση της θέσης τους στο χάρτη (gps). Στόχος της μελέτης του Nold υπήρξε η αλληλοσυσχέτιση της προσωπικής εμπειρίας με τον γεωγραφικό χάρτη της περιοχής και η ανάδειξη του πολυπαραμετρικού αστικού τοπίου σε συνάρτηση με τα γεωγραφικά-τοπολογικά χαρακτηριστικά της υπό μελέτη περιοχής. Άλλες ομάδες αστικής εξερεύνησης, που χρησιμοποίησαν την περιπλάνηση προκειμένου να αναγνώσουν, καταγράψουν το αστικό τοπίο και να προβούν σε προτάσεις είναι η ομάδα του Stalker-Observatorio Nomade, η Multiplicity, η Urban Vold και οι WWW Architects (Bankside Urban Forest)²⁹⁷. Επιπλέον, έχει καταγραφεί πλήθος εναλλακτικών διαδρομών, όπως το Jinx Project, το inflirtation, το Warchaliking, το murmur project²⁹⁸.

²⁹³Για μια σύντομη περιγραφή βλ.Νικολαΐδου,Ραχιώτη και Λάζου 2013,52-66.

²⁹⁴Ψαρράς 2011.

²⁹⁵ό.π. 2011.

²⁹⁶Nold 2009.

²⁹⁷Για μια συνοπτική περιγραφή βλ.Λιονουδάκη 2011,65-79.

²⁹⁸Για μια σύντομη περιγραφή βλ.Νικολαΐδου,Ραχιώτη και Λάζου 2013,67-81.

Αναντίρρητα, ο σημερινός περιπατητής/*neo-flâneur* -έχοντας για πινέλο το περπάτημα και καμβά το αστικό τοπίο- παρατηρεί, βιώνει, αποτυπώνει και αντιλαμβάνεται το πολυδιάστατο και συνεχώς εξελισσόμενο περιβάλλον του, μέσα από την διάδρασή του με ασύρματες τεχνολογίες γεωγραφικής θέσης. Με τον τρόπο αυτό ψηφιοποιούνται οι πτυχές της ανθρώπινης φιγούρας ενώ παράλληλα, σκιαγραφείται το δαιδαλώδες πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται και εξετάζεται ο σύγχρονος περιπατητής, οι ατμόσφαιρες του μοντέρνου, πολυπαραμετρικού και πολυσύνθετου αστικού τοπίου καθώς και η αλληλεπίδρασή τους²⁹⁹.

3.4 Σύνοψη κεφαλαίου

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα προαναφερόμενα, οι συναισθηματικοί χάρτες είναι μοναδικοί, διαδραστικοί καθόσον οι παράγοντες, που τους διαμορφώνουν είναι αποκλειστικά προσωπικοί κι επομένως, υποκειμενικοί για κάθε άτομο, σε αντίθεση με τους προαναφερθέντες συνηθισμένους καθημερινούς χάρτες, οι οποίοι είναι, όπως έχει ήδη επισημανθεί ανωτέρω, στατικοί. Κύριο αντικείμενο των χαρτών αυτών αποτελεί η χαρτογράφηση του ιδιαίτερου πλέγματος αισθήσεων και βιωμάτων του κάθε χρήστη προκειμένου να αποτυπωθεί ό,τι αυτός αφουγκράζεται κατά την περιπλάνησή του στην πόλη, επανατοποθετώντας όλες του τις αισθήσεις στη βάση της αντίληψης, με σκοπό μια νέα συνείδηση του αστικού τοπίου. Για να φτάσει, όμως, κανείς στην κορύφωση αυτής της εμπειρίας, θα πρέπει να ικανοποιείται μια βασική προϋπόθεση, που είναι η κυριάρχηση των ψυχογεωγραφικών παραβολών από τη γνώση και τον υπολογισμό των πιθανοτήτων τους. Κύριο εργαλείο για τη διαδικασία αυτή αποτελεί το περπάτημα κατά το *dérivé*, η περιπλάνηση στο αστικό τοπίο, με το οποίο η ανθρώπινη φιγούρα διερευνεί, αποτυπώνει και, κάποιες φορές, ανασχεδιάζει τη σύγχρονη πολύ-επίπεδη και πολύ-παραμετρική πόλη. Με την ολοκλήρωση της διαδικασίας αυτής αποκαλύπτεται μια άλλη, διαφορετική, μυστηριακή εικόνα του αστικού τοπίου. Η ψυχογεωγραφία, ως βασικό μεθοδολογικό εργαλείο ανάγνωσης του αστικού τοπίου, διαμορφώνει τις προϋποθέσεις ώστε να αξιοποιηθεί από τους χρήστες της πόλης, προκειμένου

²⁹⁹Κλουβιδάκη 2018.

αυτοί να διαμορφώσουν την αστική τους εμπειρία. Επιπρόσθετα, συνιστά το εργαλείο για τη δημιουργία αυτόνομων και μεταβαλλόμενων χώρων με κριτήριο τα συναισθήματα του υποκειμένου.

Η πόλη είναι ένας ζωντανός οργανισμός, που ολοένα μεταβάλλεται και εξελίσσεται, διαμορφώνοντας τις κατάλληλες συνθήκες "διάδρασης" και μαζί με αυτήν εξελίσσονται και οι χρήστες της. Αποτέλεσμα της άσκησης της ψυχογεωγραφίας αποτελεί ο -εκ νέου- πειραματισμός του υποκειμένου με το αστικό τοπίο, ώστε να το βιώσει βάσει της τύχης και της τυχαιότητας, όπως αναφέρει και A.Breton στο συγγραφικό του έργο "Nadja", ενεργοποιώντας τον ρομαντισμό της αναζήτησης του συναισθήματος. Σαν άλλος νέο-flâneur το υποκείμενο συμμετέχει, επεξεργάζεται και κατανοεί το μοντέρνο αστικό τοπίο σκιαγραφώντας τις ατμόσφαιρες της σύγχρονης πόλης, οι οποίες έχουν καταπατηθεί από το αόρατο πέπλο των αδιόρατων πληροφοριών και βρίσκονται ενεργοποιημένες στο σύγχρονο αστικό τοπίο, σαν ένα τοπίο στην ομίχλη³⁰⁰.

³⁰⁰ Το τοπίο γίνεται ομιχλώδες από την πυκνότητα της πληροφορίας.

ΜΕΡΟΣ Β' _ Η ΒΟΙΩΤΙΑ ΩΣ ΤΟΠΟΣ

κεφάλαιο 4
περιγραφή και ανάλυση της περιοχής μελέτης

4.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου

Εικόνα 8: Χάρτης Ελλάδας.

Ένα άεναο σταυροδρόμι λαών και εθνών, γέφυρα πολιτισμών, παραδόσεων και χρησμών, σημείο συνάντησης θεών και ηρώων, κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος της ελληνικής μυθολογίας και ιστορίας καθώς και αφετηρία των μεγάλων γεγονότων, που σημάδεψαν τον κόσμο, η Βοιωτία σχηματίζεται στο κέντρο της ελληνικής γης (Εικόνα 8), στην περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας. Η γεωγραφική θέση της -στο πέρασμα Βορρά και Νότου, Δύσης και Ανατολής- δικαιολογεί την κατοίκησή της προ χιλιάδων χρόνων, ήδη από την Προϊστορική εποχή, ενώ το Πάνθεον θεών και ηρώων δηλώνει το παρόν συνεχώς. Είναι αδιαμφισβήτητο, λοιπόν, ότι η βοιωτική γη αποτελεί ένα ατελείωτο εργαστήριο μύθων και θρύλων, που συντηρεί και διατηρεί μνήμες ενός ξεχασμένου παρελθόντος στον απόηχο των περασμένων αιώνων.

Στο κεφάλαιο, που αναλύεται ακολούθως, επισημαίνονται συνοπτικά όλα τα χωρικά, χρονικά και ανθρωπογεωγραφικά στοιχεία, που συνιστούν τον τόπο της Βοιωτίας.

4.2 Χωρικά στοιχεία

4.2.1 φυσικά όρια

Ο νομός της Βοιωτίας αποτελεί τμήμα της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας. Συνορεύει με το νομό Φθιώτιδος βόρεια, με το νομό Φωκίδος δυτικά, με το νομό Αττικής νοτιοανατολικά, βρέχεται από τον Κορινθιακό κόλπο στα νότια, συνορεύει ανατολικά με τμήμα γης της Εύβοιας ενώ βρέχεται από τον Ευβοϊκό κόλπο.

Πρέπει να επισημανθεί ότι τα όρια του νομού δεν ήταν πάντα τα ίδια. Οι αρχαίοι ως Βοιωτία εννοούσαν τη χώρα, που χωρίζεται από την Αττική με τον Κιθαιρώνα και την Πάρνηθα, με τη θάλασσα από την Εύβοια, με τον Παρνασσό από τη Φωκίδα και την Οίτη από τη Λοκρίδα. Επομένως, η βοιωτική γη περιελάμβανε τη μεγάλη πεδιάδα της Θήβας και της Λιβαδειάς, ενώ αποτέλεσε ξανά Νομό –με πρωτεύουσα τη Λιβαδειά– το 1943, με μεγαλύτερες τις επαρχίες Λιβαδειάς και Θήβας, οι οποίες αποσπάστηκαν από το νομό Αττικοβοιωτίας. Σήμερα, πρωτεύουσα του νομού Βοιωτίας είναι η Λιβαδειά ή Λιβαδειά ή Λεβαδειά (παλαιότερα) ή Λεβάδεια (κατά το επισημότερο) ή Λιβαδειά³⁰¹.

4.2.2 γεωμορφολογικά στοιχεία

Η περιοχή, έκτασης 2.952τ.χλμ., είναι πεδινή και εύφορη, ενώ η ορεινή της έκταση είναι μικρή. Η κατανομή του εδάφους είναι 40% πεδινό (1.241τ.χλμ.), 38% ημιορεινό (1.100τ.χλμ.) και 22% ορεινό (611τ.χλμ.).

Τα εύφορα –χάρη στα πολλά νερά τους– λεκανοπέδια της Βοιωτίας περιβάλλονται από τα βουνά του Ελικώνα –με ψηλότερη κορυφή την Παλιοβούνα (1.748 μ.)–, του Κιθαιρώνα (1.409 μ.), του Παρνασσού (2.457μ.), του Νεραΐδολακκώματος (1.678 μ.), του Μεσσάπιου (1.021μ.), του Χλωμού (1.081μ.), του Πτώου (724μ.) και του όρους Πάστρα (1.016μ.). Ειδικότερα, η βοιωτική λεκάνη χωρίζεται σε τρεις μεγάλες περιοχές, στην πεδιάδα της Λιβαδειάς, που περιβάλλεται από όλες τις πλευρές με βουνά [Καλλίδρομο (Δομοκός), Παρνασσός, Ελικώνας, Κιθαιρώνας, Ξηροβούνι και Τσιβέρι], στην Κοιλιάδα του βοιωτικού Κηφισού, που αποτελεί τη μόνη φυσική διάβαση στις βόρειες περιοχές της Βοιωτίας (με μοναδικό εμπόδιο στο βορειότερο άκρο της, τη συνάντηση των

³⁰¹Στην παρούσα διατριβή η γράφουσα δανείζεται τον όρο *Λιβαδειά*, βλ.Βαλλάς 2008α.

βουνών Καλλίδρομο και Οίτη, όπου σχηματίζεται ένα δύσβατο γεωγραφικό τείχος) και στην πεδιάδα της ανατολικής Βοιωτίας -ανοιχτή προς τη θάλασσα-, που περιλαμβάνει τις εύφορες πεδιάδες της Θήβας και της Τανάγρας.

Εικόνα 9: Ο Κηφισός ποταμός και τα ερείπια του Ορχομενού.

Άλλοι ορεινοί όγκοι της περιφερειακής ενότητας Βοιωτίας είναι το Ακόντιο όρος, η Κίρφη, το Κορομπίλι, το Πτώον, το όρος Τευμησός, το Υπάτιον όρος, η Δίρφυ, ο Ζάρακας, το Καντήλιο και η Όχη.

Οι μεγαλύτερες πεδιάδες είναι της Θήβας, της Χαιρώνειας και της Κωπαΐδας³⁰², μετά την αποξήρανση της ομώνυμης λίμνης, ενώ πολλοί είναι οι ποταμοί και οι χείμαρροι που τις βρέχουν, όπως ο Ασωπός, στα δυτικά του νομού, που πηγάζει από τον Κιθαιρώνα και εκβάλλει στον Ευβοϊκό κόλπο, ο Βοιωτικός Κηφισός (Εικόνα 9), που εκβάλλει στην Υλίκη λίμνη, και ο Λιβαδόστρας, που εκβάλλει στον Κορινθιακό κόλπο. Ακόμα πιο μικροί ποταμοί είναι οι παραπόταμοι του Κηφισού, Μόρνος και Μέλας.

³⁰²Σύμφωνα με τη Δ/ση Περιβάλλοντος & Χωρικού Σχεδιασμού Περιφέρειας Στ.Ελλάδας οι πεδιάδες της Περιφερειακής Ενότητας Βοιωτίας είναι αυτή της Κωπαΐδας, της Θήβας, του Ευρύτερου Κάτω Ρου του Βοιωτικού Κηφισού και του Μέσου Ρου του Βοιωτικού Κηφισού.

4.2.3 υγρό στοιχείο

Ο Νομός της Βοιωτίας έχει δυο λίμνες (συν.έκτασης 116.065τ.μ.), την Υλίκη και την Παραλίμνη, που τροφοδοτούν με τα νερά τους τη λίμνη του Μαραθώνα. Επιπλέον, βρέχεται από τον Κορινθιακό κόλπο, οι ακτές του οποίου παρουσιάζουν μεγάλο διαμελισμό και σχηματίζουν ακρωτήρια (Αγιά, Μαύρος Κάβος, Τράχηλος, Παναγία και Μούντα), όρμους (Αντίκυρας, Ζάλτσας, Σαράντη, Βαθύ, Δομβραίνης και Λιβαδόστρα) και πολλά νησάκια (Μακρόνησος, Δασκαλειό, Άμπελος, Αλατονήσι, Βρόμα, Ταμπούρλο, Φονιάς, Γρομπολούρα και Κουβέλιο). Στις ακτές του Ευβοϊκού σχηματίζονται ακρωτήρια (Γάντζα, Ταμέρα και Γάιδαρος), μικρά νησιά (Γάτζα και Κτυπονήσι), ο όρμος Σκροπονερίου καθώς και τα στενά της Αυλίδας και του Ευρίπου (40μ. από την Ευβοϊκή ακτή). Ακόμη, είναι χαρτογραφημένες πολλές ακατοίκητες νησίδες (Κασίδης, Κουβέλι, Τσαρούχι, Αλκυονίδες Νήσοι, Γράμμουσα, Γάντζα, Πασάς, κ.ά.).

4.2.4 κλιματολογικά στοιχεία

Ήδη από τα αρχαία χρόνια το κλίμα της Βοιωτίας χαρακτηριζόταν ως εύκρατο μεσογειακό και ιδιαίτερος υγιεινό καθόσον η γεωμορφολογία της περιοχής με τις εύφορες πεδιάδες, τα πλούσια ύδατα και τους βαθύσκιωτους ορεινούς όγκους διασφάλιζε ήπιους χειμώνες και δροσερά καλοκαίρια. Όσον αφορά στο κλίμα της σύγχρονης Βοιωτίας, αυτό χαρακτηρίζεται πλέον ως ηπειρωτικό με ψυχρούς χειμώνες, ιδίως στο βόρειο τμήμα της και θερμά-ξηρά καλοκαίρια (με μέση θερμοκρασία 18°), με μεγάλες διαφορές θερμοκρασίας μεταξύ των εποχών και πολλούς αέρηδες. Οι βροχοπτώσεις είναι μικρές στα νοτιοανατολικά και μεγαλύτερες στα βόρεια του νομού. Ακόμη, στη βοιωτική γη επικρατούν βόρειοι άνεμοι ενώ συχνά εμφανίζεται και ο θερμός καθοδικός άνεμος (λίβας, τοπικά μέγας). Αξίζει να σημειωθεί ότι η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας προκάλεσε σημαντικές αλλαγές στο κλίμα της βοιωτικής γης γεγονός που σχετίζεται με την απώλεια της υγρασίας στο εσωτερικό της περιοχής. Ωστόσο τα μικροκλίματα της περιοχής διατηρούν σε μεγάλο βαθμό τα χαρακτηριστικά που είχαν ήδη από την αρχαιότητα προσφέροντας πρόσφορο έδαφος για τις κάθε είδους καλλιέργειες (αμπέλια, βαμβάκι, πατάτες, καπνός κ.α.) και κτηνοτροφικές δραστηριότητες.

4.2.5 χλωρίδα-πανίδα

Στη Βοιωτία καταγράφεται το μικρότερο ποσοστό δασικής βλάστησης στα όρια της Περιφερειακής ενότητας της Στερεάς Ελλάδος. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Απογραφής Δασών της Δασικής Υπηρεσίας (1992), η περιφερειακή ενότητα καλύπτει το 9% της συνολικής έκτασης. Ειδικότερα, τα αείφυλλα πλατύφυλλα καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος του νομού, ενώ καταγράφονται η Ελάτη, η Χαλέπιος πεύκη και η Μαύρη πεύκη, η Δρυς και ο Πλάτανος³⁰³. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι η χλωρίδα και η πανίδα της περιοχής είναι ιδιαιτέρως πλούσια καθόσον η γεωμορφολογία της δημιουργήσε -ήδη από την αρχαιότητα- τις προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί τόσο το φυτικό όσο και το ζωϊκό βασίλειο.

4.2.6 προστατευόμενες περιοχές-μονοπάτια προστατευόμενες περιοχές

Προστατευόμενες περιοχές του νομού Βοιωτίας αποτελούν οι λίμνες Υλίκη, Παραλίμνη και το σύστημα του Βοιωτικού Κηφισού, που έχουν χαρακτηριστεί ως NATURA 2000 καθώς επίσης και ο Εθνικός Δρυμός Παρνασσού³⁰⁴, κηρυγμένος από το 1938, ο οποίος βρίσκεται στα όρια των νομών Βοιωτίας και Φωκίδος -ανάμεσα στην Αράχωβα, τους Δελφούς και τον Επτάλοφο-. Ειδικότερα, ο νομός αποτελεί περιοχή με έντονο γεωμορφολογικό ενδιαφέρον, πλούσια πανίδα (αλεπού, ασβός, λαγός) και σπάνια χλωρίδα (κεφαλληνιακή ελάτη, αγριοκορομηλιές και μαύρη πεύκη) ενώ είναι μια από τις περιοχές της Ελλάδας, που είναι χαρακτηρισμένες ως ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Ακόμη, τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους είναι η λίμνη Παραλίμνη, ο Όσιος Λουκάς και το σπήλαιο Αλιάρτου.

Επιπρόσθετα, πρέπει να αναφερθούν κι οι βιότοποι της βοιωτικής γης. Συγκεκριμένα, ως βιότοποι (CORINE) είναι χαρακτηρισμένες οι κορυφές του όρους Ελικώνα, του όρους Κιθαιρώνα, οι λίμνες Υλίκη και Παραλίμνη, η περιοχή δυτικά της Λιβαδειάς, ο ποταμός Κηφισός Βοιωτίας, ενώ άλλο βιότοπο αποτελεί και το Πτώον όρος (πλησίον του σημερινού Ακραιφνίου).

³⁰³Στον Ελικώνα και τον Παρνασσό φύτρωνε ένα είδος αγριελιάς, ο κότινος, με το οποίο έπλεκαν το στεφάνι των νικητών.

³⁰⁴Ειδικότερα, ως NATURA 2000 έχουν χαρακτηριστεί το νότιο και ανατολικό τμήμα του Παρνασσού.

Επιπλέον, άλλες περιοχές οικολογικού ενδιαφέροντος αποτελούν τα σπήλαια και τα βάραθρα, που εντοπίζονται σε διάφορες περιοχές και έχουν ήδη χαρτογραφηθεί. Οι μεγαλύτερες συγκεντρώσεις σπηλαίων καταγράφονται στην περιοχή του Ελικώνα, όπου εξαιτίας της ύπαρξης πετρωμάτων έχει αναπτυχθεί ο σπηλαιολογικός τουρισμός αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Κωπαΐδας, όπου ήδη από την αρχαιότητα τα σπήλαια χρησιμοποιούνταν για κατοίκηση και λατρεία, όπως θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

μονοπάτια

Είναι γνωστό, ότι στην Ευρώπη έχει δημιουργηθεί ένα δίκτυο πεζοπορικών διαδρομών μεγάλων αποστάσεων³⁰⁵, που διαχειρίζεται η European Ramblers Association και στην Ελλάδα η Ελληνική Ομοσπονδία Ορειβασίας Αναρρίχησης. Τα έντεκα (11) Ευρωπαϊκά μονοπάτια έχουν σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να διασχίζουν τοπία με ενδιαφέρον φυσικό περιβάλλον και ιστορικό περίγυρο (βουνά, δάση, φαράγγια, ποτάμια, λίμνες, πηγές, σπήλαια, παραδοσιακούς οικισμούς, αρχαιολογικούς-ιστορικούς τόπους, γεωλογικούς σχηματισμούς) ενώ αυτά, που σχετίζονται με την ελλαδικό χώρο, είναι τα μονοπάτια Ε4 και Ε6³⁰⁶. Ειδικότερα, το Ε4 έχει σημείο αφετηρίας το Γιβραλτάρ (Πυρηναία), διασχίζει διάφορες χώρες της Ευρώπης (Γαλλία-Ελβετία-Ουγγαρία-Ρουμανία-Βουλγαρία) μέχρι να προσεγγίσει την Ελλάδα, την οποία διασχίζει κατακόρυφα -από τη Φλώρινα ως το Γύθειο- για να καταλήξει στη Ζάκρο της Κρήτης (900χλμ εντός Ελλάδας). Στην πορεία του το μονοπάτι προσεγγίζει τη βοιωτική γη χωρίς, όμως, να τη διασχίζει. Δυστυχώς, πολλά τμήματα των μονοπατιών Ε4 και Ε6 είναι παραδομένα στην αδιαφορία των Αρμοδίων σε βαθμό, που κρίνονται πλέον κατεστραμμένα.

Όσον αφορά στα Εθνικά μονοπάτια³⁰⁷ μεγάλων αποστάσεων, αυτά σχεδιάστηκαν ως παρακάμψεις των Ευρωπαϊκών μονοπατιών ή ως νέες διαδρομές με αφορμή τα δεύτερα και βρίσκονται αποκλειστικά εντός της χώρας. Ειδικότερα, στη Στερεά Ελλάδα έχει χαρτογραφηθεί το Εθνικό μονοπάτι Ο22 -από τα συνολικά οκτώ (8) Εθνικά μονοπάτια-, που συνδέει τον Παρνασσό (χωριό Επτάλοφος/ Αγόριανη) με την Πάρνηθα (Χούνη και διάσελο του

³⁰⁵Τα Ευρωπαϊκά μονοπάτια έχουν το πρόσημο Ε και τον αριθμό της διαδρομής από 1 έως και 11.

³⁰⁶Γενικότερα, όλα τα Ευρωπαϊκά μονοπάτια προσφέρονται για αξιοποίηση και οργάνωση πολυήμερων εκδρομών (4 ως 40 ημέρες).

³⁰⁷Γενικότερα, όλα τα Ευρωπαϊκά μονοπάτια προσφέρονται για αξιοποίηση και οργάνωση εκδρομών.

Πανός, οροπέδιο Σκούρτων) διασχίζοντας τις κορυφογραμμές των βουνών Κίρφη, Ελικώνα, Κορομπίλι, Πάστρα και Κιθαιρώνα. Στην πορεία του το μονοπάτι δημιουργεί κενά και διακλαδώσεις (κατεβαίνοντας μέχρι την θάλασσα στην περιοχή της Λιβαδόστρας ή δρασκελίζοντας τον Ζαγαρά για να φτάσει στην Άσκη). Η διαδρομή σηματοδοτήθηκε το 2004 (με χρώματα -κόκκινο και άσπρο- και μικρές πινακίδες) και, αν και προσφέρει ένα πλούσιο μωσαϊκό εικόνων, δυστυχώς δεν απολαμβάνει τη δέουσα φροντίδα, με αποτέλεσμα να είναι μάλλον αδύνατον να τη διασχίσει κανείς σειριακά στο σύνολό της.

Εκτός, όμως, των προαναφερόμενων μονοπατιών έχει αναπτυχθεί ακόμη ένα πυκνό δίκτυο μικρών διαδρομών, οι οποίες περνούν από περιοχές διακεκριμένου ορεινού όγκου, ορεινά και παραθαλάσσια χωριά, ορειβατικά καταφύγια, αναρριχητικά πεδία, φαράγγια, φυσικά ή πολιτιστικά αξιοθέατα. Αξίζει να επισημανθεί ότι τα προαναφερόμενα μονοπάτια ταξινομούνται σε πέντε κατηγορίες ανάλογα με το σκοπό που αυτά εξυπηρετούν και το χώρο που αναπτύσσονται: μονοπάτια αναψυχής (εξερεύνηση περιοχής και φύσης), εκπαιδευτικά-θεματικά, αθλητικά (αθλητισμός χωρίς μηχανοκίνητα μέσα), μονοπάτια διαβίωσης (καθημερινότητα κατοίκων υπαίθρου) και μονοπάτια προσβάσιμα στα Άμεα (εξυπηρέτηση ατόμων Άμεα και θεραπευτικοί σκοποί). Ειδικότερα, για τα εκπαιδευτικά-θεματικά μονοπάτια δύναται να ενσωματώνουν στην πορεία τους ιδιαίτερα φυσικά και πολιτιστικά στοιχεία όπως τοπία, αρχαιολογικούς χώρους, παλιά πέτρινα γεφύρια, εκκλησίες, μοναστήρια, ρέματα, φαράγγια.

Επιπρόσθετα, αξίζει να σημειωθεί, ότι τα μονοπάτια μπορούν να εξυπηρετούν ένα πολιτιστικό δρώμενο (πανηγύρια, φεστιβάλ) ή ορισμένες φορές το ίδιο το μονοπάτι να αποτελεί ιστορικό-πολιτιστικό στοιχείο (π.χ. ιστορικό μονοπάτι Πausανία κλπ). Επιπλέον, τα εκπαιδευτικά μονοπάτια προορίζονται για τη μελέτη της φύσης (χλωρίδα και πανίδα) αλλά και για τα φαινόμενα, που λαμβάνουν χώρα στο έδαφος της βοιωτικής γης.

Ειδικότερα, στην περιοχή της Βοιωτίας, έχει χαραχθεί, αποτυπωθεί και χαρτογραφηθεί ένας μακρύς κατάλογος μονοπατιών από τους τοπικούς Ορειβατικούς Συλλόγους, τόσο στον Ελικώνα όσο και στον Παρνασσό. Οι διαδρομές είναι άλλοτε απότομες άλλοτε ήπιες κι άλλοτε πλακοστρωμένες ή λιθοστρωμένες μέσα σε ελατόφυτες πλαγιές. Τα πιο γνωστά μονοπάτια είναι το Εθνικό μονοπάτι Ο22, που διασχίζει τον Ελικώνα σε αξιοθαύμαστα σημεία του, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, το μονοπάτι που οδηγεί από το Κυριάκι στην κορυφογραμμή της Μεγάλης

Λούτσας και από εκεί στο Ζερίκι (Ελικώνας), το μονοπάτι που έχει αφειτηρία το κέντρο του χωριού της Αγ. Άννας και καταλήγει στην κορυφή του Ελικώνα (Παλιοβούνα) καθώς και η διαδρομή στο φαράγγι της Κλεισούρας, που καταλήγει στον κόλπο της Αντίκυρας.

Ένα ακόμη σύμπλεγμα μονοπατιών, τα "Αντάρτικα μονοπάτια της Βοιωτίας", που αξίζει να αναλυθεί στο παρόν πόνημα, είναι το δίκτυο των διαδρομών, που χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής από τις δυνάμεις του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) προκειμένου να οργανώνουν επιθέσεις κατά των δυνάμεων των Ναζί (1942-1945).

Προϊόντος του χρόνου, το προαναφερόμενο δίκτυο χρησιμοποιήθηκε για τη διοχέτευση των Αγωνιστών του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (Δ.Σ.Ε.) από την Αθήνα προς την ηπειρωτική Ελλάδα, στις περιοχές, δηλαδή, όπου είχε ο τελευταίος τον έλεγχο (1946-1949). Αν και το κεντρικό πεδίο επιχειρήσεων βρισκόταν στον Γράμμο, ο στρατηγικής σημασίας έλεγχος των ορεινών όγκων της Βοιωτίας (δυτική Στερεά Ελλάδα) από τον Δ.Σ.Ε. αποτέλεσε σημαντικό πλήγμα για τον αστικό στρατό, εφόσον το σύμπλεγμα των βουνών Παρνασσού, Κίρφης, Ελικώνα, Κορομπίλι, Κιθαιρώνα, Πάστρας και Πάρνηθας υπήρξε πεδίο δράσης -διεισδύσεις, στρατοπεδεύσεις, μάχες- των αγωνιστών του ΕΛΑΣ (34^ο Σύνταγμα-1943) καθώς και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (126^η Ταξιαρχία-1948).

4.3 Χρονικά στοιχεία

4.3.1 μυθολογία

Η Βοιωτία αποτέλεσε διαχρονικά το επίκεντρο του μυθολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος, καθόσον, μαζί με την Αργολίδα, υπήρξαν οι δύο τόποι στην Ελλάδα, που τροφοδότησαν την ηρωική και αξεπέραστη μυθολογία. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι στη βοιωτική γη εξελίσσονται αρκετοί από τους σπουδαιότερους μύθους της ελληνικής μυθολογίας, όπως ο μύθος των Αλώδων γιγάντων, των αδελφών Ελικώνα και Κιθαιρώνα, ο ηρωικός

κύκλος³⁰⁸ του Ηρακλή, ο θηβαϊκός κύκλος, το Οιδιπόδειο αίνιγμα της Σφίγγας, ο θάνατος του Νάρκισσου κ.α., που είναι δηλωτικοί της σπουδαιότητας αυτού του τόπου.

Ο άνθρωπος της προϊστορίας, αδύναμος να αντιμετωπίσει τις άγνωστες –για αυτόν– δυνάμεις της φύσης και τις περιβαλλοντικές, γεωλογικές και κλιματικές αλλαγές, οντότητες ενσυνείδητες/πνευματικές³⁰⁹ τις προσωποποίησε, δημιούργησε και επινόησε μύθους³¹⁰, θεούς³¹¹, ήρωες³¹², Τιγαντομαχίες³¹³, Τιτανομαχίες³¹⁴ και Κατακλυσμούς³¹⁵, ώστε να τις ερμηνεύσει. Οι πρόγονοι, λοιπόν, των Ελλήνων κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να εξηγήσουν κλιματολογικά/γεωλογικά γεγονότα, φαινόμενα και ανακατατάξεις (ηφαίστεια, σεισμοί, κατακλυσμοί, αλλαγή ακτογραμμών) και να ερμηνεύσουν γεωλογικά τη μορφολογία –και την εξέλιξη της– του τοπίου της αρχαιότητας, που δεν ήταν εύκολα προσεγγίσιμη και προσδιορίσιμη αλλά δυσνόητη. Άλλωστε, ένα μεγάλο κομμάτι της ελληνικής μυθολογίας έχει αποδειχθεί, ότι ταυτίζεται με τη φυσικογεωλογική εξέλιξη και μορφολογία του Ελλαδικού –και όχι μόνο– χώρου.

Επιπλέον, πολλοί από τους μύθους δημιουργήθηκαν προκειμένου να λειτουργήσουν διδακτικά, να καθοδηγήσουν τον άνθρωπο, που υπήρξε αντιμέτωπος με τον ίδιο του τον εαυτό, με το υπαρξιακό του είναι, με τα πάθη και τις αδυναμίες του. Ο μύθος είχε έναν τουλάχιστον ήρωα που, μέσα από τις δυσκολίες της ζωής που αντιμετώπιζε, στο τέλος έβγαινε νικητής. Έτσι, και ο θνητός άνθρωπος –ο εν δυνάμει ήρωας– έχοντας φωτεινό παράδειγμα τον εκάστοτε ήρωα, προσπαθούσε να αυτοπροσδιοριστεί, να βελτιώσει την αυτογνωσία και τον αυτοέλεγχό του και να καταβάλλει όλες τις προσπάθειές του ώστε να βγει και ο ίδιος νικητής της ζωής, όπως ο ήρωας του μύθου. Ο μύθος, άλλωστε, μεταβίβαζε τις αρχετυπικές, απaráμιλλες και ύψιστες αλήθειες στον άνθρωπο χρησιμοποιώντας μια συμβολική αλλά, παράλληλα, κατανοητή από όλους γλώσσα, συντηρούσε και επέβαλε

³⁰⁸Μητροπέτρου 2012,68.

³⁰⁹Κατά μια άλλη άποψη, η μυθολογία δεν προσωποποιεί μόνο φυσικές δυνάμεις αλλά και οντότητες ενσυνείδητες/πνευματικές ως αποτέλεσμα πρόθεσης και προβολής της υπέροχης φαντασίας του κοσμικού Νου, βλ.Black 2011.

³¹⁰Για μια συνοπτική περιγραφή όσων έχουν καταγραφεί για τη σημειολογία του όρους μύθος, βλ.Burkert 1993,17-68. Μητροπέτρου 2012,38-50.

³¹¹Μητροπέτρου 2012,108-114.

³¹²ό.π. 2012,232-241.

³¹³ό.π. 2012,111.

³¹⁴Θεογονία,664-745.

³¹⁵Μητροπέτρου 2012,29-35.

τις ηθικές αρχές του πολιτισμού και της κοινωνίας ανυψώνοντας το ηθικό και κωδικοποιώντας τους κανόνες της ζωής.

Άλλοι, πάλι, μύθοι φαίνεται να είναι επηρεασμένοι από την Ανατολική Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή³¹⁶, όπως ο ηρωικός κύκλος του Ηρακλή, που μπορεί να θεωρηθεί μια παραλλαγή του Βαβυλωνιακού Έπους του Gíglamesh³¹⁷, ο μύθος της Δήμητρας-Περσεφόνης³¹⁸ ως αλληγορία για το σιτάρι κ.α.

Οι γνήσιοι μύθοι, λοιπόν, καθώς και, εν γένει, η ιστορία του εκάστοτε τόπου δεν είναι απαραίτητα παραμύθια και ανενεργά απολιθώματα του παρελθόντος, αλλά αλληγορίες³¹⁹, αναφορές με ιστορικό πυρήνα και, σε γενικότερο πλαίσιο, ζωτικά στοιχεία της ίδιας της ζωής και του πολιτισμού. Άλλωστε, ως πνευματικά και πολιτισμικά παλίμψηστα, φέρουν σημάδια της ιστορίας τους, όπου έχουν αποτυπωθεί τα πολλαπλά επίπεδα χρήση τους από τις περασμένες γενεές. Ειδικότερα, στον πυρήνα των μύθων αυτών μπορεί κανείς να αναζητήσει αληθινά γεγονότα, γεωλογικού, περιβαλλοντικού, αστρονομικού και ιστορικού περιεχομένου, που σαφώς τεκμηριώνονται από την επιστήμη και τη διεπιστημονική έρευνα, όπως, λόγου χάρη, με τη βοήθεια της επιστήμης της γεωλογίας, της γεωμυθολογίας³²⁰, της συγκριτικής μυθολογίας, της αρχαιολογίας, της ιστορίας, της αστρονομίας και της ανθρωπολογίας. Με τον τρόπο αυτό, είναι εφικτό να αποδικωποιηθούν και απογυμνωθούν μνήμες γεωλογικών και -πιθανόν- αστρονομικών συμβάντων³²¹, που έχουν διασωθεί με ένα μυθικό περίβλημα από το απώτερο παρελθόν.

Βυθοσκοπώντας, όμως, κανείς στο παρελθόν, στις απαρχές της κοσμογονίας και θεογονίας, θα βρεθεί αντιμέτωπος με τις βασικές ιδέες, τα ιδεώδη, που έχουν σφραγίσει τον κόσμο (σφραγιδόλιθοι ως εικόνες

³¹⁶Burkert 1993.

³¹⁷Μητροπέτρου 2012, 9,250-251,255-260,554-586.

³¹⁸Burkert 1993,216-221.

³¹⁹Μητροπέτρου 2012,25.

³²⁰Ο όρος *γεωμυθολογία* επινοήθηκε από την Αμερικανίδα γεωλόγο και ηφαιστειολόγο Dorothy Vitaliano. Η ίδια υποστηρίζει ότι ο όρος αποτελεί τη διεπιστημονική ανάλυση των γνησίων μύθων, που οδηγεί στον εντοπισμό των γεωφυσικών και, ενδεχομένως, και άλλων συμβάντων, αστρονομικών ή και ιστορικών, που υποκρύπτονται σε αυτούς, βλ.Vitaliano 1973,305. Μητροπέτρου 2012,25-28,86-101.

³²¹Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής: ηφαίστεια, σεισμοί, θαλάσσιοι ή λιμναίοι (μετα)σεισμικοί κυματοσυσμοί, κατακλυσμοί, κατακόρυφες μεταβολές της στάθμης της θάλασσας, τεχνικά έργα, καθώς και άγνωστα -για τότε- αστρονομικά φαινόμενα, όπως διελεύσεις κομητών, εκλείψεις, πτώσεις μετεωριτών, αλλαγές του βορείου πόλου της ουράνιας σφαίρας, συσχετισμοί αστερισμών με συγκεκριμένους ήρωες. Για παράδειγμα αστρονομικό γεγονός, πιθανόν, να αποτελεί ο φόνος του Δράκοντα, που φυλούσε τα μήλα των Εσπερίδων από τον Ηρακλή, βλ. Μητροπέτρου 2012,9.

μύθων υψηλής πυκνότητας), όπως η θρησκεία -χωρίς απαραίτητα να αναφέρεται αποκλειστικά ο Χριστιανισμός-. Όσον αφορά στη σχέση μύθου και θρησκείας, παρατηρεί κανείς ότι ο μύθος, ως επιστήμη συνδέεται στενά με την ιστορία των θρησκειών³²².

Επομένως, πίσω από τους περισσότερους -αν όχι όλους- τους μύθους, που έχουν ακουμπήσει πάνω στον τοπίο της Βοιωτίας, κρύβονται ιδέες, αντιλήψεις και ιδεολογίες βαθιά ισχυρές και θεοκεντρικές, αρχετυπικές, που κυριάρχησαν και χαρακτήρισαν τη δυτική, ίσως και την ανατολική, σκέψη. Οι ιδέες-αρχέτυπα, λοιπόν, που στιγματίζουν τη βοιωτική γη είναι πανίσχυρες και -ενδεχομένως- μοναδικές, καθώς δεν καταγράφονται σε άλλο τόπο, ακόμη και στον πλούσιο, μυθολογικά, ελλαδικό χώρο. Εύλογα, λοιπόν, θα μπορούσε να θέσει κανείς το ερώτημα σχετικά με το πώς εν τέλει τα φυσικογεωλογικά χαρακτηριστικά της Βοιωτίας καθόρισαν τη διαμόρφωση της θρησκευτικής συνείδησης των κατοίκων της και εν γένει του Αιγαϊακού και Περιαιγαϊακού χώρου³²³;

Ανατρέχοντας στο παρελθόν, μπορεί κανείς να αντιληφθεί, ότι στη μυθολογία ενυπάρχουν βαθιές, κρυμμένες και θαυμαστές αλήθειες, που ουσιαστικά, αποτελούν τις απαρχές της ψυχολογικής σκέψης, της υπερ-συνείδησης, της καθολικής μνήμης. Μέσα, λοιπόν, από τους μύθους, που λειτουργούν ως δεξαμενές των ανωτέρω, τις συλλογικές πεποιθήσεις και τα παγκόσμια ασυνείδητα ένστικτα των ανθρώπων, ορίζεται το *Συλλογικό Ασυνείδητο*³²⁴. Με άλλα λόγια αναδύονται οι μνήμες αρχαίων εμπειριών του ανθρώπινου είδους, ανά περιοχή (έθνος), ή αλλιώς αναδύεται η ψυχική περιοχή της ασυνείδητης πλευράς, που είναι κοινή για όλους, σταχυολογώντας ταυτόχρονα τα αρχέτυπα της ψυχονοητικής συμπεριφοράς τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο C.Jung³²⁵ το *Συλλογικό ασυνείδητο είναι σαν μια βάση δεδομένων, που χρειάστηκε αιώνες για να συγκροτηθεί, αλλά συνοδεύει πλέον κάθε ανθρώπινη ύπαρξη. Εκεί έχουν αποκρυσταλλωθεί πρότυπα ψυχονοητικής συμπεριφοράς και βρίσκονται τα θεμέλια πολλών εκδηλώσεων του ανθρώπου, όπως οι μύθοι, οι αριθμοί, οι συμβολισμοί, οι*

³²²Οι μύθοι διακρίνονται σε κατηγορίες, οι πλασθέντοι και οι μη πλασθέντοι ή γνήσιοι. Ο πρώτος στην ιστορία που καταγράφει τη διάκριση αυτή είναι ο Πλάτων, βλ.Μητροπέτρου 2012,59-60.

³²³Ένα παράδειγμα για τη δημιουργία θρησκευτικής συνείδησης (λατρεία του θεού Ποσειδώνα), βλ.Μητροπέτρου 2012,102-107,112-114.

³²⁴Jung 1998.

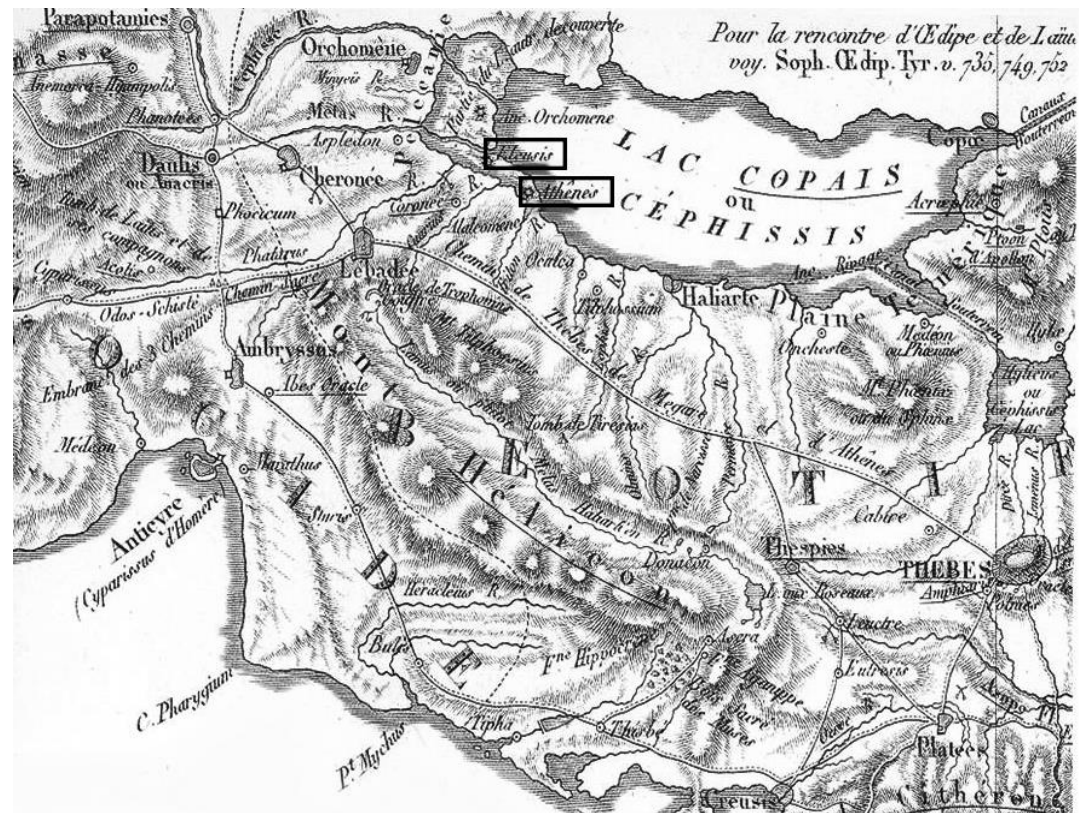
³²⁵ό.π. 1998.

αρχές της τέχνης και της επιστήμης. Ένα παράδειγμα, που επιβεβαιώνει τη θεωρία αυτή είναι το Οιδιπόδειο ζήτημα, το οποίο εκτυλίσσεται στη Βοιωτία και θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

4.3.2 ιστορία

Το μυθολογικό παρελθόν της θήβας και εν γένει της Βοιωτίας είναι, ίσως, πλουσιότερο από κάθε άλλη ελληνική πόλη και αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό τμήμα του συνόλου της Ελληνικής μυθολογίας με γοητευτικούς και διδακτικούς μύθους, που γαλούχησαν και δίδαξαν με υψηλά νοήματα όλες τις γενιές. Είναι κοινώς αποδεκτό ότι από την προϊστορική εποχή πολλοί λαοί διεκδικούσαν τη βοιωτική γη λόγω της νευραλγικής θέσης της, δεδομένου ότι εκεί συγκεντρώνονταν όλα τα απαραίτητα αγαθά για να επιβιώσουν. Η ελληνική γραμματεία σε συνδυασμό με την αρχαία παράδοση αναφέρει έναν μακρύ κατάλογο λαών, με σημαντικότερο αυτόν των Μινύων, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μετά τους Καδμείους και τους Βοιωτούς, όπως θα αναλυθεί ακολούθως.

Εικόνα 10: Χάρτης Βοιωτίας. Οι πολίχνες Αθήνα και Ελευσίνα στις όθες της λίμνης Κωπαΐδας.

Η πρώτη κατοίκηση της περιοχής³²⁶ λογίζεται, κατά τον Πausanία³²⁷, στους Έκτηνες με αυτόχθονα βασιλιά τους τον Ωγυγο³²⁸ κατά την προϊστορική περίοδο (περί των αρχών του 18^{ου} αι.π.Χ.³²⁹). Η φυλή εγκαταστάθηκε στην περιοχή της σημερινής Θήβας, η οποία ονομαζόταν Ωγυγία. Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο αρχέγονος ηγέτης Ωγυγος απέκτησε με τη Θήβη έναν υιό, τον Ελευσίνα, και τρεις κόρες (Πραξιδικές θεές), την Αλαλκομενία, την Αυλίδα και την Θελζίνοια (ή Δελφίνια). Οι δύο από αυτές χάρισαν το όνομά τους σε δύο νεοϊδρυθείσες – για την εποχή εκείνη– πόλεις της ευρύτερης περιοχής, τις Αλαλκομενές³³⁰ και την Αυλίδα³³¹ (η σημερινή περιοχή μεταξύ Μικρού και Μεγάλου Βαθιού, πλησίον της πόλης της Χαλκίδας). Ο Ελευσίν έκτισε την Ελευσίνα³³², πόλη κοντά στην Κωπαΐδα λίμνη –βρίσκεται κάτω από την πεδιάδα– (Εικόνα 10), η οποία αφανίστηκε μετά από πλημμύρα. Αφορμή για τον αφανισμό των πρώτων κατοίκων της Θηβαΐδας χώρας³³³ ήταν μια λοιμώδης νόσος (επιδημία) και ο πρώτος κατακλυσμός του Ωγύγου (το 1796π.Χ.³³⁴) –όπως είναι γνωστός– αποτελούσε πλέον γεγονός. Έτσι, δημιουργήθηκε μια τεράστια καταστροφή κι ένα κενό στη γραμμή της ιστορίας 190 χρόνων περίπου.

³²⁶Για μια γενικότερη τοποθέτηση για τα φύλα της προϊστορικής εποχής βλ.Τσεβιάς 2006,Τόμος Α',30-36.

³²⁷Βοιωτικά,5.1.

³²⁸Λεξικό Δορμπαράκη,λ.Ωγυγος:σημιτικής ρίζας = παμπάλαιος βασιλιάς, αρχέγονος, πρωταρχικός αλλά και Ωκεανός. Μια ακόμη εκδοχή είναι ο Ωγυγος (υιός του Ποσειδώνα και της Αλίστρας) να έχει φοινικική ρίζα και να σημαίνει "ο αποτελών κύκλον" (πάλι ωκεανός δηλαδή) ενώ Ωγυγία σημαίνει ωκεανικός, ο εν μέσω του ωκεανού κείμενος. Για μια αναλυτική προσέγγιση του προσώπου Ωγύγου, βλ.Μητροπέτρου 2012,29-35,189,205,210,214.

³²⁹Τσεβιάς 2006,Τόμος Α',29.

³³⁰Βοιωτικά,33.5. Σύμφωνα με τον Πausanία οι Αλαλκομενές πήραν το όνομά τους από τον Αλαλκομενέα, αυτόχθονα ήρωα της Βοιωτίας, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,32-33.

³³¹Βοιωτικά,19.6. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,76.

³³²Βοιωτικά,24.2. Παπαχατζής 1981,163,σημ.1 και 208,σημ.1.

³³³Ο Όμηρος, στο έργο του Οδύσεια, πραγματοποιεί την προσέγγιση περί της ίδρυσης της επτάφυλης Θήβας, βλ.Οδύσεια, Λ 260.

³³⁴Τσεβιάς 2006,Τόμος Α',33-34.

Εικόνα 11: Ο Κάδμος σκοτώνει τον δράκοντα.

οχυρώθηκε και κατοικήθηκε το 1519π.Χ. στο κέντρο της εύφορης πεδιάδας, πλούσιας σε νερά και λίμνες, που περιβαλλόταν από πανέμορφα και βαθύσκιωτα βουνά, τον Παρνασσό, τον Ελικώνα, τον Κιθαιρώνα κι άλλα

Στη συνέχεια, οι επόμενες βοιωτικές φυλές, που ήρθαν και κατοίκησαν στην περιοχή, ήταν οι Ύαντες και οι Άονες³³⁵, που σύμφωνα με τον Πausανία³³⁶ ήταν γηγενείς και όχι επήλυδες. Η Ωγυγία πλέον μετονομάστηκε σε Αονία (σημερινή πόλη της Θήβας)³³⁷. Αργότερα, κατέφθασε ο -ελληνικής καταγωγής από την Φοινίκη³³⁸- Κάδμος³³⁹ με τον λαό του, τους επονομαζόμενους Φοίνικες, ο οποίος κατέκτησε τα προαναφερόμενα βοιωτικά φύλα -Ύαντες και Άονες- και εγκαταστάθηκε στη νότια Αονία, δηλαδή στην περιοχή της σημερινής Θήβας (την αρχαία Ωγυγία). Οι μεν Ύαντες εγκατέλειψαν την περιοχή ενώ οι Άονες, ως ικέτες, παρέμειναν και ενώθηκαν με τους Φοίνικες. Η νεοϊδρυθείσα πόλη ονομάστηκε Καδμεία (Καδμηίς πόλις) και οι κάτοικοί της Καδμείς (Φοίνικες και Άονες). Σύμφωνα με το Πάριο Χρονικό³⁴⁰, η νέα πόλη της Καδμείας κτίστηκε,

³³⁵Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,55.

³³⁶Βοιωτικά,5.1.

³³⁷Αξίζει να επισημανθεί ότι σύμφωνα με τον Στράβωνα οι πρώτοι κάτοικοι της περιοχής ήταν τα εξής βαρβαρικά φύλα: Άονες, Ύαντες, Τέμμικες και Λέλεγες, βλ.Στράβων,9.2.3.

³³⁸Η φοινίκη τοποθετείται από ορισμένους ερευνητές στην Αίγυπτο ενώ άλλοι την εντοπίζουν σε χωριά της Ηπείρου. Ας σημειωθεί ότι η ρίζα του ονόματος είναι φοιν-ός, που σημαίνει κόκκινος ως αίμα, βαθυκόκκινος, φοιν-ίξαι, συνώνυμο του αιμάξαι=φόνος με αρχική σημασία αίμα. βλ.Λεξικό Δορμπαράκη,λ.φοίνιξ,φοινός. Σύμφωνα με εκδοχή επιβεβαιώνεται η ελληνική καταγωγή του Κάδμου.

³³⁹Βοιωτικά,5.1. Κάδμος: η ρίζα Καδ σημαίνει κεκασμένος, κόσμος, από το ρήμα καίγυμι (κέκασμαι: παρακείμενος)=εξέχω, λάμπω, δηλωτικό του ύψους αλλά και της αντανάκλασης του φωτός στο νερό. Οι Κρήτες χρησιμοποιούσαν την λέξη Κάδμος για βουνά και βράχους που σήμαινε δόρυ, λόφος, ασπίς, δηλωτικό του ύψους. Μια άλλη εκδοχή είναι η λέξη να είναι ξενική = ο εξ Ανατολών, ξένος, έπηλυσ βλ.Λεξικό Δορμπαράκη,λ.Κάδμος. Τσατσόμοιρος 2004,198-202.

³⁴⁰Ελληνικό επιγραφικό κείμενο σε επιτύβια στήλη, βλ.Πάριο Χρονικό, 7.12b.

μικρότερα, που της χάριζαν υγιεινό κλίμα. Η πόλη βρισκόταν στο κέντρο της Ελλάδας, κοντά στον Κορινθιακό και Ευβοϊκό κόλπο, προσφέροντας στους κατοίκους τους ένα ιδανικό μέρος για να ζήσουν³⁴¹.

Η ελληνική μυθολογία³⁴² ρίχνοντας το δικό της πέπλο στην ιστορία θέλει τον Κάδμο (υιός του Αγήνορα και της Τηλεφάσσας, βασιλικής οικογένειας της Φοινίκης) να ιδρύει την Καδμεία, ακολουθώντας πιστά τη θεϊκή εντολή, που του δόθηκε από το μαντείο των Δελφών. Αναζητώντας την αδερφή του Ευρώπη³⁴³, που ο Δίας με τη μορφή ταύρου είχε αρπάξει από την Φοινίκη, ακολούθησε μια δαμάλα. Σύμφωνα με τον χρησμό στο σημείο που αυτή θα αναπαυόταν θα έπρεπε να θυσιάσει τη δαμάλα στη θεά Αθηνά και να ιδρύσει μια πόλη³⁴⁴. Αναζητώντας μια πηγή για νερό οι σύντροφοι του Κάδμου έφτασαν στην Δίρκη (ή Κασταλία), που ήταν αφιερωμένη στον θεό Άρη. Τη στιγμή άντλησης νερού εμφανίστηκε ένας δράκος (Ισμένιος), που προστάτευε την πηγή. Ο Κάδμος κατόρθωσε να σκοτώσει τον δράκοντα (Εικόνα 11) και κατόπιν συμβουλής της Αθηνάς έσπειρε τα δόντια του και “γεννήθηκαν” οπλισμένοι άντρες, οι Σπαρτοί, οι “εκ γης, άνδρες ένοπλοι, τους εκάλεσαν σπαρτούς”³⁴⁵. Έτσι, ο Κάδμος ίδρυσε την Καδμεία το 1450π.Χ.³⁴⁶ και καθώς πολλαπλασιαζόταν ο πληθυσμός εντός των τειχών της, αυτή επεκτάθηκε –εκτός της οχύρωσης– λαμβάνοντας το όνομα Θήβα³⁴⁷ –πόλη του φωτός, όπου μπαίνει το θείο προς την οποία βάνουν οι άνθρωποι³⁴⁸– διατηρώντας την ακρόπολή της, την επονομαζόμενη Καδμεία. Ο Κάδμος

³⁴¹Τσεβάς 2006, Τόμος Α', 51-52.

³⁴²Φοίνισσαι, 638. Βοιωτικά, 12.1-2. Για μια γενικότερη θεώρηση του μύθου του Κάδμου βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Α', 41-57.

³⁴³Για μια συνοπτική περιγραφή του μύθου για την αρπαγή της Ευρώπης, βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Α', 41-42.

³⁴⁴Βοιωτικά, 12.1-2.

³⁴⁵Φοίνισσαι, 662. Απολλόδωρος, Γ' 4.1. Πάριο Χρονικό, 8.13b. Οι Σπαρτοί ήταν ο Χθόνιος, ο Εχίων, ο Υπερήνωρ, ο Πέλωρος κι ο Ουδαίος. Μια ακόμη ομάδα Σπαρτών δημιουργήθηκε αργότερα από δόντια δράκου που είχαν δοθεί από τον βασιλιά της Κολχίδας Αιήτη από την Αθηνά, τα οποία και έσπειρε ο Ιάσωνας, αρχηγός των Αργοναυτών.

³⁴⁶Τσεβάς 2006, Τόμος Β', 330.

³⁴⁷Επισημαίνεται ότι όσον αφορά στο όνομα “Θήβα, Θήβης” ή και “αι Θήβαι” αναφέρονται τρεις πόλεις: α) η επτάφυλη Θήβα της Βοιωτίας, όπου κατοικούσαν οι Καδμείοι, β) η εκατόφυλη Θήβα της Αίγυπτου, το σημερινό Καρνάκ, από όπου έφυγαν οι λεγόμενοι Καδμείοι ή Θηβαίοι Φοίνικες και κάποιοι από αυτούς έφτασαν στη Βοιωτία με τον Κάδμο όπου έκτισαν τη Θήβα της Ελλάδος και γ) η Θήβα της Ασίας, δίπλα από την Τροία.

³⁴⁸Ενδιαφέρουσα προσέγγιση της σημασίας του ονόματος της Θήβας διατυπώνεται στο Τσατσόμοιρος 2004, 200. Λεξικό Δορυπαράκη, λ. Θήβαι. Λεξικό Ησύχιος, λ. Θήβος=θαύμα και θάμβος. Τσεβάς 2006, Τόμος Α', 50-51. Επίσης, πιθανό είναι και το Θεεβαι –εκ του αι Θήβαι– Θεός και βάλω, δηλαδή η πόλι στην οποία μπαίνει το θείον. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ο πρώτος στίχος του χορικού της Αντιγόνης του Σοφοκλή: “Ακτίς αελίου, το κάλλιστον επαπύλω φανέν Θήβα των προτέρων φάος”, δηλαδή Ακτίνα του ηλίου που ποτέ ως τώρα δεν φάνηκες με τέτοιο λαμπρό φως στην Θήβα την επτάφυλη, βλ. Αντιγόνη, 101-104. Επίσης, για το θάμβος βλ. Black 2011, 548.

παντρεύτηκε την Αρμονία³⁴⁹, κόρη του Άρεως και της Αφροδίτης³⁵⁰. Ο βασιλικός/θεϊκός/Ιερός Γάμος τους (Θεογαμία) ήταν, εκτός από υπέρλαμπρος, η αφορμή να παρευρεθεί στην Καδμεία³⁵¹ αποκλειστικά όλο το Πάνθεον των Ολύμπιων Θεών και Νυμφών της εποχής, προσφέροντας τα ιδιαίτερα και πλούσια δώρα τους με τη συνοδεία μουσικών ασμάτων. Αργότερα, το βασιλικό ζεύγος εγκατέλειψε τη Θήβα, αφήνοντας τη βασιλεία στον υιό τους Πολύδωρο³⁵², ενώ μετά τον θάνατό τους οδηγήθηκαν από τον Δία, ως φίδια, στα Ηλύσια Πεδία.

Ο Όμηρος³⁵³ διατυπώνει μια διαφορετική θεώρηση για την ίδρυση της Θήβας, αποδίδοντάς την στα αδέρφια Αμφίονα και Ζήθο (τέκνα της Αντιόπης και του Δία και εγγόνια του Ασωπού ποταμού). Λόγω του ιδιαίτερου ταλέντου του Αμφίονα στη μουσική το τείχος της πόλης της Θήβας κτίστηκε με τρόπο μαγικό. Ο Παυσανίας³⁵⁴, προκειμένου να συμβιβάσει τις δύο εκδοχές -τη δική του και του Ομήρου- θεωρεί ότι ο μιν Κάδμος έκτισε την Καδμεία -την άνω επί του λόφου πόλη-, ενώ ο Αμφίων και ο Ζήθος έκτισαν τη Θήβα -την εκτός των τειχών κάτω πόλη-.

Την ίδια περίοδο περίπου με τον ερχομό του Κάδμου, καταφθάνει ο Ανδρεύς (υιός του ποτάμιου θεού Πηνειού³⁵⁵), κατερχόμενος³⁵⁶ από τη Θεσσαλία, ο οποίος εγκαταστάθηκε -ως πρώτος βασιλιάς- στη βόρεια Αονία, στην περιοχή της Κωπαΐδας, στον Υφάντειο λόφο, δηλαδή στην περιοχή του σημερινού Ορχομενού. Ο Ανδρεύς ιδρύει την δική του πόλη, την λεγόμενη Ανδρηίδα (Ανδρηίς πόλις) -οι κάτοικοί της ονομάζονταν Ανδρηίδες-,

³⁴⁹Αρμονία: από το ρήμα *αρμόζω*= *στηρίζω, συνενώνω, νυμφεύω, δίδω γυναίκα, δένω σφικτά, βάλλω εις τάξιν, κυβερνώ ως αρμοστής και αρμονία=μέσον συναρμογής, ιδιοσυγκρασία, συμφωνία, τάξις, αρμονία ήχων, τρόπος μουσικός*, βλ.Λεξικό Δορμπαράκη,λ.αρμός. Το όνομα Αρμονία σημαίνει νου, ψυχή και σώμα σε τέλειο ανθρώπινο συγκερασμό. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,62-63.

³⁵⁰Θεογονία,376,397. Πυθιόνικαι,Γ'88.

³⁵¹Για συνοπτική περιγραφή του γάμου, βλ.Ολάγια 2003,193,233. Η αρχαία ποίηση και η εικονιστική τέχνη εξάρουν τον γάμο του Κάδμου και της Αρμονίας καθώς και το γαμήλιο δώρο (περιδέραιο) των θεών ή της Αφροδίτης στην Αρμονία (τον χρυσό όρμο), βλ. Βοιωτικά,5.2, Διόδωρος,Δ'65. Πυθιόνικαι,Γ'167.

³⁵²Τα τέκνα του Κάδμου και της Αρμονίας ήταν ο Πολύδωρος, η Σεμέλη, η Αγαύη, η Ινώ κι η Αυτονόη.

³⁵³Οδύσσεια, Λ 260.

³⁵⁴Βοιωτικά,5.7. Ολάγια 2003,58.

³⁵⁵Βοιωτικά,34.6. Ο Ανδρεύς παντρεύτηκε την Ευίππη, κόρη του Λεύκωνα και εγγονή του Αθάμαντα, και απέκτησαν ένα τέκνο τον Ετεοκλή τον Κηφισιάδη. Λέγεται ότι ο πατέρας του ήταν ο Πηνειός ποταμός που διατρέχει την Θεσσαλία, δηλωτικό του συσχετισμού με την μυθολογική προσέγγιση του προσώπου, βλ.Βοιωτικά,34.9.

³⁵⁶Σημειώνεται ότι οι Ανδρηίδες κατέφτασαν στην Βοιωτία σαν να κατευθύνονταν σε γιορτή, καλοντυμένο, επάνω στα άλογά τους, χωρίς πολεμικές διαθέσεις.

στην ομώνυμη επικράτειά του (το πρώτο όνομα της πόλης του Ορχομενού³⁵⁷) αφομοιώνοντας τους γηγενείς. Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι την μυκηναϊκή περίοδο υπήρχαν δύο περιοχές με δικό τους βασιλιά έκαστη³⁵⁸. Με την πάροδο του χρόνου ο Αθάμας³⁵⁹ (υιός του Αιόλου και της Εναρέτης, εγγονός του Έλληνα³⁶⁰) ήρθε από τη Θεσσαλία (Μαγνησία) και εγκαταστάθηκε στο Αθαμανικό ή Αθαμάντιο πεδίο, στην περιοχή της Ακραϊφίας, και ίδρυσε τη δική του πόλη, την Αθαμαντί(δ)α³⁶¹ (ή Ακραίφνιο), ενώ οι κάτοικοί της ονομάστηκαν Αθαμαντίδες. Επίσης, ο Ανδρεύς παραχώρησε στον Αθάμαντα –εκτός της περιοχής του Λαφυστίου– τις περιοχές της σημερινής Κορώνειας και Αλιαρτίας³⁶².

Λίγο αργότερα ο Ετεοκλής ή Κηφισιάδης³⁶³ (υιός του Ανδρέως και της Ευίππης), ερχόμενος από την Κολχίδα, παραλαμβάνει την βασιλεία της Ανδρηίδας και ιδρύει –διατηρώντας την αρχική ονομασία– άλλες δύο φυλές, την Κηφισιάδα και την Ετεόκλεια³⁶⁴, έχοντας την πλήρη αναγνώριση και αποδοχή ως τοπικό ηγέτη.

Στη συνέχεια, συγγενικά πρόσωπα³⁶⁵ του Αθάμαντα, ο Κόρωνος (υιός του Θέρσανδρου, εγγονός του Σίσυφου και ανιψιός από αδελφό του Αθάμαντα), ο Αλίαρτος (αδερφός του Κόρωνου) και ο Άλμος (υιός του Σίσυφου, ανιψιός του Αθάμαντα και θείος το Κόρωνου και Αλίαρτου) ιδρύουν τρεις πόλεις στη βόρεια Αονία –μετά από παραχώρηση των περιοχών από τον Ετεοκλή–, την Κορώνεια³⁶⁶, την Αλίαρτο και τους Άλμωνες³⁶⁷ (ή Όλμωνες) αντίστοιχα.

³⁵⁷Τσάκου-Κονβερίνο 2003,47-48. Ο Ανδρεύς υπήρξε ο πρώτος βασιλιάς του Ορχομενού.

³⁵⁸Για την ακολουθία της βασιλείας στην πόλη του Ορχομενού, βλ. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,409-410.

³⁵⁹Βοιωτικά,24.1, 34.7. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,18-19. Ο Αθάμας, που είχε φιλικό δεσμό με τον Ανδρέα, παντρεύτηκε την Νεφέλη και απέκτησαν δύο τέκνα τον Φρίξο και την Έλλη. Για τον μύθο του Αθάμαντα και της Ινούς, βλ.Ολάγια 2003,114,183-184.

³⁶⁰Ολάγια 2003,109.

³⁶¹Μια άλλη εκδοχή είναι ότι ο Αθάμας ονόμασε την πόλη του Ακραϊφία, προς τιμή του Ακραϊφέα (γιος του Απόλλωνα ή του Αθάμαντα ή όνομα που συνδέεται με την ετυμολογία του ακραιφής=αμιγής, ακέραιος).

³⁶²Βοιωτικά,34.7.

³⁶³Βοιωτικά,34.9-10. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,131-132.

³⁶⁴Βοιωτικά,34.10.

³⁶⁵Ο Αθάμας δεν είχε απογόνους κι έτσι υιοθέτησε τον Αλίαρτο και τον Κόρωνο γιους του Θερσάνδρου και εγγονούς του Σίσυφου, βλ. Βοιωτικά,34.7.

³⁶⁶Τσάκου-Κονβερίνο 2003,204-205.

³⁶⁷Βοιωτικά,34.10.

Μετά το θάνατο του άκληρου Ετεοκλή, η γενιά του Άλμου παραλαμβάνει τη βασιλεία και πιο συγκεκριμένα, ο Φλεγύας (υιός του Άρη και της Χρύσης και εγγονός του Άλμου)³⁶⁸. Η Ανδρηίς πλέον ονομάζεται Φλεγυαντίς ενώ η γενιά των φιλοπόλεμων Φλεγύων αφανίστηκε από φυσικά φαινόμενα και την εμφάνιση επιδημίας³⁶⁹.

Αργότερα, τη διαδοχή του άκληρου Φλεγύα ανέλαβε ο Χρύσης (υιός της κόρης του Άλμου, Χρυσογένειας, και του Ποσειδώνα, εγγονός του Άλμου) κι έπειτα ο Μινύας –οι κάτοικοι της περιοχής ονομάζονταν Μινύες³⁷⁰ και έπειτα ο Ορχομενός³⁷¹ (υιός του Μινύα και δισέγγονος του Άλμου), που εγκαταστάθηκε –και μετά από παραχώρηση της περιοχής από τον Ετεοκλή– στην πόλη του σημερινού Ορχομενού, ο οποίος και χάρισε σε αυτήν το όνομά του. Στην πόλη, λίγο αργότερα, έφθασε ο Ύηττος από το Άργος, ο οποίος έλαβε από τον Ορχομενό μέρος της χώρας του (το σημερινό Λούτσι) και την ονόμασε Ύηττο³⁷². Τελικά, η γενιά του Άλμου χάθηκε και η βασιλεία της πόλης του Ορχομενού περιήλθε στα χέρια του Κλύμενου (υιός του Πρέσβωνα κι εγγονός του Φρίξου), έπειτα του υιού του Εργίνου και τέλος στον Ασκάλαφο και τον Ιάλμενο (τέκνα του Άρεως και της Αστυόχης)³⁷³.

Προϊόντος του χρόνου οι ευγενείς Αθάμαντες μετεγκαταστάθηκαν και περιορίστηκαν στην περί “Λαφύστιον χώραν”, στις βόρειες υπώρειες του Ελικώνα, στην ομηρική πόλη Μίδαία (σημ.Λιβαδειά)³⁷⁴.

Η τελευταία μεγάλη μετακίνηση πληθυσμών ήταν αυτή των Βοιωτών, κατοίκων της Άρνης Θεσσαλίας (σημ.Καρδίτσα). Εξήντα χρόνια μετά τον Τρωικό πόλεμο (περίπου το 1149π.Χ.), στην ύστερη μυκηναϊκή περίοδο, οι Βοιωτοί με βασιλιά τους τον Όφελτον ίδρυσαν την Άρνη στην περιοχή της Ακραιφίας (στον Γλα), ενώ αργότερα μετακινήθηκαν, λόγω ενός κατακλυσμού, και ίδρυσαν την επόμενη Άρνη (σημερινή Χαιρώνεια³⁷⁵).

³⁶⁸Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,60.

³⁶⁹Βοιωτικά,36.1-3.

³⁷⁰Βοιωτικά,36.4. Ο Άλμος απέκτησε δύο κόρες, την Χρυσή και την Χρυσογένεια (ή Χρυσογόνη). Η δεύτερη απέκτησε από τον Ποσειδώνα τον Χρύση κι αυτός τον Μινύα. Τα τέκνα του Μινύα ήταν ο Ορχομενός, η Λευκίππη, η Αλκαθόη και η Αρσίππη. Ένα άλλο ενδεχόμενο είναι η Χρυσογένεια να απέκτησε τον Μινύα.

³⁷¹Βοιωτικά,36.6-7.

³⁷²Βοιωτικά,36.6-7.

³⁷³Βοιωτικά,37.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,408.

³⁷⁴Βοιωτικά,39.1. Ο ερχομός του Λέβαδου αποτέλεσε αφορμή για την αλλαγή του ονόματος από Μίδαία σε Λεβάδια και Λιβαδειά, βλ.Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,217.

³⁷⁵Σύμφωνα με τον Θουκιδίδη οι Βοιωτοί εγκαθίστανται στον Ορχομενό.

Με την πάροδο του χρόνου οι Βοιωτοί κατέλαβαν την χώρα των Μινύων, που είχαν ήδη αρχίσει να παρακμάζουν, καθώς επίσης και τη χώρα των Καδμείων. Τα πρώτα χρόνια υπήρχε μεγάλος ανταγωνισμός μεταξύ τους, που οδηγούσε συχνά σε συγκρούσεις τον Ορχομενό και τη Θήβα ενώ είναι η περίοδος, που ξεχωρίζουν οι πόλεις, οι οποίες ήδη από τα Μυκηναϊκά χρόνια κυριαρχούσαν στη βοιωτική γη και συνήθως ανταγωνίζονταν. Η περιοχή πλέον έλαβε το όνομα Βοιωτία (περίπου τον 12^ο αι.π.Χ.). Στο σημείο αυτό αξίζει να τονισθεί ότι, σύμφωνα με τον Πausανία, το όνομα Βοιωτία προέρχεται από τον υιό του Ιτώνου και της Μελανίππης, τον Βοιωτό, ενώ κατά τον Ησύχιο προέρχεται από τη λέξη *βους* διότι η περιοχή της ήταν κατ'εξοχήν διατρέφουσα πολλούς βόας³⁷⁶.

Αρχικά, η Βοιωτία ήταν ενιαίο κράτος αλλά πολύ γρήγορα διασπάστηκε σε μικρά βασίλεια. Πιο συγκεκριμένα, στην περιοχή κυριάρχησε η Θήβα και το 550π.Χ. περίπου και μετά την αποδυνάμωση λόγω πλημμύρας στο Κωπαϊδικό πεδίο, όλες οι Βοιωτικές πόλεις-βασίλεια ενώθηκαν σε μία ομοσπονδία, που ονομάστηκε Κοινό των Βοιωτών³⁷⁷ (με ηγεμονική θέση της Θήβας και βουλευτήριο στην Ογχηστό) και αποτέλεσε το αρχαιότερο πρότυπο πολιτικής ένωσης ομάδων, ενώ διατηρήθηκε μέχρι τον 3^ο αι.μ.Χ.

Κατά τους περσικούς πολέμους³⁷⁸, αν και πολλές βοιωτικές πόλεις συνεργάστηκαν με τους Πέρσες, οι Πλαταιείς και οι Θεσπιείς ξεχώρισαν για τη φιλελληνική τους στάση. Μάλιστα, οι τελευταίοι βρέθηκαν μέχρι και την τελευταία στιγμή κοντά στους τριακόσιους του Λεωνίδα, στη μάχη των Θερμοπυλών (480π.Χ.) και αποδεκατίστηκαν από το στρατό του Ξέρξη. Στην -αποφασιστικής σημασίας για την πορεία του ελληνισμού- μάχη των Πλαταιών³⁷⁹ (479π.Χ.) οι Θηβαίοι πολέμησαν στο πλευρό των Περσών και με τη νίκη των Αθηναίων (και των Πλαταιών και υπόλοιπων συμμάχων) βρέθηκαν υπό το ζυγό τους για δέκα περίπου χρόνια ενώ αφαιρέθηκε από τη Θήβα η ηγεμονική θέση, που κατείχε στο Κοινό των Βοιωτών³⁸⁰.

³⁷⁶Τζέμος 1963,7. Λεξικό Δορμπαράκη,λ.Βοιωτός:συνήθ.ετυμο. εκ του *βους*, *βοώτης*.

³⁷⁷Πέππας 2011,593-599. Οι βοιωτικές πόλεις -πλην του Ορχομενού και των Πλαταιών- δημιούργησαν το 520π.Χ. το πρώτο στην ιστορία ομόσπονδο κράτος, το Κοινό των Βοιωτών. Κοινός παρονομαστής των συμμετεχόντων πόλεων-κρατών ήταν η καταγωγή, οι λατρείες και εορτές, η κοινή διάλεκτος των μελετών, οι θεσμοί, οι θρησκευτικές ενώσεις κι οι αγώνες.

³⁷⁸Για μια συνοπτική περιγραφή για το στρατό στην Αρχαία Ελλάδα βλ.Πέππας 2011,552-578.

³⁷⁹Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,143-152.

³⁸⁰Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι Καδμείοι ή Θηβαίοι κατά τους Περσικούς πολέμους (κατά την διάρκεια της εκστρατείας του Ξέρξη το 480 και 479π.Χ.) "μήδισαν", επειδή δεν ήσαν Έλληνες, αλλά βαρβαρικής καταγωγής.

Μετά τα περσικά ο ανταγωνισμός για τα πρωτεία θα οδηγήσει σε μια σειρά από εμφύλιους πολέμους, μεγαλύτερος των οποίων ήταν ο καλούμενος Πελοποννησιακός³⁸¹. Κατά τη διάρκεια του πολέμου αυτού οι Βοιωτοί -με εξαίρεση τους Πλαταιείς και τους Θεσπιείς- τάχθηκαν στο πλευρό της Πελοποννησιακής συμμαχίας, προκειμένου να απαλλαγούν από το φόρο υποταγής, που πλήρωναν οι Θηβαίοι στους Αθηναίους. Αποφασιστική ήταν η σύγκρουση των δυο πόλεων στη ναυμαχία στους Αιγός ποταμούς (405π.Χ.), που κατέληξε σε συντριβή του αθηναϊκού στόλου από τους Σπαρτιάτες. Έτσι, η Σπάρτη έγινε στο εξής η μοναδική υπερδύναμη και ο ηγεμόνας του αρχαίου γνωστού κόσμου.

Με τη λήξη του Πελοποννησιακού πολέμου οι Θηβαίοι δεν έμειναν ικανοποιημένοι από την ηγεμονική πολιτική, που ακολούθησε η Σπάρτη διότι δεν είχαν τις απολαβές, που περίμεναν. Έτσι, εντάχθηκαν στον αντισπαρτιατικό συνασπισμό, που σχηματίστηκε και οδήγησε στον Κορινθιακό πόλεμο (394π.Χ.), μετά την νικηφόρα μάχη των Θηβαίων κατά των Σπαρτιατών στην Αλίαρτο (395π.Χ.)³⁸², όπου η συμμαχία Αθηναίων και Θηβαίων υπερτέρησε.

Γνωστές υπήρξαν κι άλλες μάχες³⁸³, που δόθηκαν στην περιοχή της Βοιωτίας, όπως η μάχη στα Λεύκτρα (375π.Χ.)³⁸⁴. Το αποτέλεσμα ήταν η Θήβα να γίνει η πρώτη δύναμη στην Ελλάδα για εννέα περίπου χρόνια και να διατηρήσει την ηγεμονία της στο χώρο της Βοιωτίας μέχρι την κάθοδο των Μακεδόνων. Άλλη σπουδαία μάχη υπήρξε αυτή της Μαντινείας (362π.Χ.), όπου η ηγεμονία Θήβας τερματίζεται με την ήττα των Θηβαίων και το θάνατο του Επαμεινώνδα και την κυριαρχία των Μακεδόνων. Επιπλέον, η μάχη της Χαιρώνειας (338π.Χ.)³⁸⁵ οδήγησε στη συντριβή των Βοιωτών και των Αθηναίων από τον Φίλιππο κι έτσι οι Θηβαίοι έχασαν και πάλι την ηγεμονία τους στο βοιωτικό χώρο ενώ στη Θήβα επιβλήθηκε ολιγαρχικό πολίτευμα και στην Καδμεία εγκαταστάθηκε μακεδονική φρουρά. Μετά τον θάνατο του Φιλίππου η Θήβα επαναστάτησε, προκειμένου να απαλλαγεί από τη φρουρά, με αποτέλεσμα να εκστρατεύσει εναντίον της ο Μέγας Αλέξανδρος, ο οποίος

³⁸¹Ειδικότερα μετά τα Περσικά, η Αθήνα αφενός βάζει φόρο υποτέλειας στους Θηβαίους, επειδή είχαν "μηδίσει", κι αφετέρου ως πρώτη δύναμη, που είχε αναδειχθεί στη θάλασσα, ήθελε να ηγεμονεύσει των Ελλήνων αντί των Σπαρτιατών.

³⁸²Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. Πέππας 2011, 219-230.

³⁸³Οι μάχες που αναφέρονται αναλύονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος, βλ. παράρτημα, 495-512.

³⁸⁴Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. Πέππας 2011, 270-286.

³⁸⁵Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. ό.π. 2011, 270-286.

κατέστρεψε την πόλη (335π.Χ.) και προκάλεσε τον εξανδραποδισμό των κατοίκων της. Μόνο η οικία του μεγάλου Θηβαίου λυρικού ποιητή Πίνδαρου σώθηκε της καταστροφής, με εντολή του Μ. Αλεξάνδρου. Την πόλη ανοικοδόμησε πάλι ο Μακεδόνας βασιλιάς Κάσσανδρος το 316π.Χ.

Το 197π.Χ. η Θήβα με τις άλλες πόλεις της Βοιωτίας αποστάτησε από τους Μακεδόνες και προσχώρησε στους Ρωμαίους. Η Βοιωτία, μετά το 86π.Χ. μετατράπηκε σε πεδίο μαχών των Ρωμαίων, οι οποίοι ενεπλάκησαν σε πολλούς εμφύλιους πολέμους. Την περίοδο της ρωμαϊκής κατοχής, η Θήβα -και η Βοιωτία γενικότερα- γνώρισε μεγάλη παρακμή και μαρασμό, που ολοκληρώθηκε με τις επιδρομές των Έρουλων και των Γότθων, τον 3^ο και 4^ο αι.μ.Χ..

Ο χριστιανισμός στη Βοιωτία εισήχθη των 1^ο αι.μ.Χ.. Τη Θήβα προσέλκυσε στο νέο Θεό, ο Ευαγγελιστής Λουκάς και ο Ρούφος, που έγινε και πρώτος επίσκοπος Θήβας με την επωνυμία "ο εκλεκτός". Η Βοιωτία κατά τη βυζαντινή περίοδο σημείωσε ιδιαίτερη οικονομική άνθηση. Η πόλη της Θήβας και η ευρύτερη περιοχή ανέπτυξαν σχετικά σύντομα πολλές και ποικίλες εύρωστες βιομηχανίες, έτσι ώστε να κυριαρχεί και να κατέχει τα πρωτία ως η πλουσιότερη όλων των εκτός Ισθμού πόλεων. Τα μεταξουργεία, τα ταπητουργεία, τα βυρσοδεψία και τα βιομηχανικά και γεωργικά προϊόντα κατέστησαν τη Θήβα ως τη σπουδαιότερη πόλη στον τότε γνωστό κόσμο. Κύριος παράγοντας της ακμής της Βοιωτίας ήταν η εκτροφή μεταξοσκωλήκων και η κατεργασία μεταξιού. Την ανάπτυξη αυτή σταμάτησαν οι Νορμανδοί με την εισβολή τους το 1147π.Χ., οπότε και μετέφεραν τη μεταξουργία στη Σικελία αιχμαλωτίζοντας εξειδικευμένους τεχνίτες.

Αργότερα, η πόλη της Θήβας υπήρξε έδρα του στρατιωτικού Διοικητή (Δομέστικου), καθώς και πολλών άλλων. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1204μ.Χ., η Βοιωτία με την Αττική παραχωρήθηκαν στον Όθωνα Δελαρός, ο οποίος ίδρυσε το Δουκάτο των Αθηνών. Έτσι, η ευδαιμονία συνεχίστηκε και την περίοδο της Φραγκοκρατίας, όπου η Θήβα κηρύσσεται πρωτεύουσα και έδρα του Δουκάτου καθώς και η πλουσιότερη επαρχία³⁸⁶. Παρά τις συγκρούσεις των δυναστειών, που διατηρήθηκαν στην περιοχή, η Θήβα διατηρήθηκε ως ένα ισχυρό

³⁸⁶Σε τέτοιο σημείο ακμής είχε φθάσει η πόλη, που το 1373 μ.Χ. ο Πάπας Γρηγόριος ο ΙΑ' διοργάνωσε πανευρωπαϊκό συνέδριο στη Θήβα, στο οποίο προσήλθαν όλοι οι αυτοκράτορες και βασιλιάδες της Ευρώπης και συζήτησαν για την καταπολέμηση των Τούρκων που απειλούσαν την Ευρώπη.

κέντρο, με σημαντική ανάπτυξη και οικονομική άνθηση ενώ ταυτόχρονα αποτελούσε ισχυρό κέντρο εξουσίας και δύναμης των Φράγκων, μέχρι την άλωση της από τον Ομάρ (υιός του τρομερού άρχοντα Τουραχάρ).

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας η Θήβα παραχωρείτο ως δώρο στη Βαλιδέ Σουλτάνα, τη μητέρα του εκάστοτε Σουλτάνου. Η διοίκηση της Θήβας παρέμεινε στους Θηβαίους κοινοτάρχες, τους δημογέροντες, που εκλέγονταν από τους τουρκόφιλους, προκειμένου να φέρνουν εις πέρας σύντομα και εύκολα τις δουλειές τους. Τα πρώτα χρόνια η βιομηχανία των μεταξωτών και η γεωργία εξακολουθούν να βρίσκονται σε άνθηση, κι επομένως η Θήβα συνεχίζει να θεωρείται η πλουσιότερη πόλη. Μετά την παραχώρηση των πλουσιοχώραφων στους Τούρκους αξιωματούχους ξεκίνησε η παρακμή με την πτώση της οικονομικής άνθησης και ευρωστίας. Οι γεωργοί άρχισαν να εγκαταλείπουν τα πεδινά και να μετακομίζουν προς τα γειτονικά ορεινά χωριά διότι δεν άντεχαν τους αβάσταχτους φόρους. Η παιδεία ήταν ανύπαρκτη και μοναδική πηγή μάθησης ήταν τα μοναστήρια.

Διανύοντας τα δύσκολα χρόνια του μεσαίωνα η Βοιωτία κλήθηκε να συμμετάσχει στους αγώνες κατά της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τον Απρίλιο του 1821 ο Β.Μπούσγος, υπό τις διαταγές του Αθ.Διάκου, κατέλαβε τη Θήβα αμαχητί, ενώ οι Τούρκοι είχαν καταφύγει στη Χαλκίδα μαζί με τις οικογένειές τους. Οι επαναστάτες κατέλαβαν το ύψωμα του Ανηφορίτη, απ'όπου, μετά την επιστροφή τουρκικής φρουράς στην πόλη, εξαπέλυαν επιθέσεις μέχρι τον Ιούνιο του 1821, όταν ο Ομέρ Βρυώνης ανακατέλαβε τη Θήβα για τους Οθωμανούς και διέλυσε τους εναπομείναντες επαναστάτες. Τούρκοι έκαναν επιδρομές και στα γύρω χωριά λεηλατώντας και σκοτώνοντας, ενώ η πόλη κάηκε από το Δράμαλη το 1822. Τα επόμενα χρόνια, οι Βοιωτοί οπλαρχηγοί απέφευγαν να κινηθούν εναντίον της Θήβας για λόγους τακτικής. Καθώς κυριαρχούσαν στα γύρω χωριά εξουδετέρωναν πρακτικά τη φρουρά της πόλης, ενώ από την άλλη, θεωρούσαν ότι μια κατάληψη της Θήβας θα ενθάρρυνε τους Τούρκους να κινηθούν με σημαντική δύναμη εναντίον τους. Σώματα Θηβαίων, ωστόσο, συμμετείχαν σε διάφορες επιχειρήσεις, κυρίως, υπό τις διαταγές των οπλαρχηγών Αθανασίου & Γεωργίου Σκουρτανιώτη. Ο δεύτερος, μάλιστα, υπήρξε στενός συνεργάτης του Δ.Υψηλάντη το 1829, στην επίθεση για την κατάληψη της Θήβας, όταν, πλέον, ήταν ζωτικής σημασίας η κατοχή της για τη διεκδίκηση στερεοελλαδίτικων εδαφών, που θα περιέρχονταν στο Ελληνικό Κράτος.

Φωτεινή μορφή κατά την απελευθερωτική περίοδο ήταν ο Θ.Σκουρτανιώτης, που υπερασπίστηκε τη Βοιωτία με ορμητήριό του τα ορεινά Δερβενοχώρια, που τότε αριθμούσαν αρκετό πληθυσμό. Ο αγώνας του στρατηγού ολοκληρώθηκε με τη θυσία του στην Αγ.Σωτήρα, όπου ανατινάχθηκε μαζί με όλους τους συντρόφους του. Με τη νικηφόρα μάχη της Πέτρας, υπό την αρχιστρατηγία του Υψηλάντη, ελευθερώθηκε πλέον όλη η περιοχή της Βοιωτίας. Μετά την συνθήκη της Ανδριανούπολης το 1829, η Ελλάδα κηρύσσεται ανεξάρτητο κράτος. Στις 22 Ιανουαρίου 1830 με κοινή συμφωνία των προστάτιδων δυνάμεων δημιουργείται πλέον το ανεξάρτητο βασίλειο της Ελλάδας.

Μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους, η Θήβα συνεχίζει να είναι η σπουδαιότερη πόλη της Βοιωτίας αλλά και της Ελλάδας. Σε όλα τα νεότερα χρόνια, επιφανείς Θηβαίοι πολίτες αναδεικνύονται και πρωταγωνιστούν στον πολιτικό στίβο παίζοντας σημαντικό ρόλο στο πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας (όπως οι τριακόσιοι νέοι ιερολοχίτες (1877), που πολέμησαν για την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και της Ηπείρου). Αξιόλογο γεγονός των νεότερων χρόνων αποτελεί η αποξήρανση της Κωπαΐδας επί διακυβέρνησης Χ.Τρικούπη (1888), που άλλαξε ριζικά τη ζωή της περιοχής της Βοιωτίας, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Σημαντική παρέμβαση στην πόλη γίνεται με την εγκατάσταση προσφύγων λόγω της Μικρασιατικής καταστροφής το 1922. Αργότερα, κατά την περίοδο της Γερμανικής κατοχής (1940) οι Βοιωτοί πλήρωσαν με αιματηρά αντίποινα (εκτελέσεις, σφαγές γυναικόπαιδων και καταστροφές ολόκληρων χωριών) την αντιστασιακή τους δράση με αποκορύφωμα το Ολοκαύτωμα του Διστόμου τον Ιουνίου 1944.

Σήμερα, η Θήβα είναι σημαντική πόλη της Βοιωτίας, έδρα του δήμου Θηβαίων και πρωτεύουσα της ομώνυμης επαρχίας του νομού.

4.4 στοιχεία της ανθρώπινης γεωγραφίας

4.4.1 οντότητες και άνθρωποι

οντότητες

■ Αλώαδες Γίγαντες

Οι σπουδαιότερες φυσιογνωμίες, που συνδέθηκαν με την περιοχή είναι οι Αλώαδες (Αλώεας: εκείνος που αλωνίζει) γίγαντες³⁸⁷, ο Ώτος (εκείνος που ωθεί ή κτυπάει) και ο Εφιάλτης (επί+άλτης: εκείνος που πηδά επάνω), υιοί του Αλώεα (βασιλιάς της Ασωπίας) και της Ιφιμεδείας³⁸⁸.

Ο μύθος των μορφών αυτών συμβολίζει τη δημιουργία ατμών από τη θάλασσα, που αναπτύσσονται γρήγορα, γιγαντοποιούνται αλλά διαλύονται πολύ γρήγορα από τον Ήλιο³⁸⁹. Παρόμοιες αλληγορίες και συμβολισμοί παρατηρούνται στη μάχη των Τιτάνων (όντα της καταιγίδας) με τους Ολύμπιους θεούς (θεοί του φωτός) στο μύθο της πάλης του Ηρακλή με τους Ακτορίωνες (δαίμονες της αστραπής και της βροντής) και στη θεωρία περί απόπειρας των υιών του Νώε να κατασκευάσουν τοίχο, ώστε να φθάσουν τον ουρανό.

Σύμφωνα με την επιστήμη της γεωμυθολογίας ο Όλυμπος παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με τη γεωτεκτονική εξέλιξη του ευρύτερου χώρου του σημερινού Ολύμπου, αφού αποτελείται από τρεις ομάδες πετρωμάτων, διαφορετικής σύστασης και προέλευσης, που βρίσκονται τεκτονικά η μια πάνω στην άλλη. Ο μύθος, λοιπόν, των Αλώαδων, όπως περιγράφει ο Απολλόδωρος³⁹⁰, εμφανίζει κοινά χαρακτηριστικά με τη γεωτεκτονική εξέλιξη, καθόσον τα μυθικά αδέλφια, προκειμένου να φθάσουν στην κορυφή του όρους, τοποθέτησαν την Όσσα πάνω στον Όλυμπο και το Πήλιο πάνω στην Όσσα.

³⁸⁷Επρόκειτο για όντα τρομακτικά, υπερφυσικά, φιλειρηνικά πρόσωπα, με τεράστιες διαστάσεις και δυνάμεις, των οποίων η κύρια ενασχόλησή τους ήταν η τέχνη, η μουσική, ο πολιτισμός και η γεωργία, γι αυτό θεωρούνται εισηγητές της λατρείας –ως οι πρώτοι θνητοί, που τις λάτρεψαν– των τριών Μουσών, Μελέτης, Μνήμης και Αοιδής. Η αλαζονεία τους για τις δυνάμεις τους ήταν το κίνητρο για να φτάσουν την κορυφή του Ολύμπου και το Δία. Ωστόσο, δεν τα κατάφεραν και τιμωρήθηκαν. Επίσης, θεωρούνται ιδρυτές και οικιστές της Ασκήρης, ενώ ο ενταφιασμός τους έγινε στην Άνθηδόνα.

³⁸⁸Ιλιάδα, Ε 385.

³⁸⁹Black 2011.

³⁹⁰Απολλόδωρος, Α' 7.4.

■ Μούσες, Νύμφες & Θεότητες

Η ισχυρή θεότητα Μνημοσύνη³⁹¹, Τιτανίδα κόρη του Κρόνου (Ουρανού) και της Γαίας, απέκτησε με τον Δία εννέα κόρες, τις Μούσες, οι πιο γνωστές φυσιογνωμίες του Ελικώνα (Ελικωνιάδες ή Ολυμπιάδες ή Πιερίδες), την Κλειώ, την Μελπομένη, την Τερψιχόρη, την Θάλεια, την Ευτέρπη, την Ερατώ, την Ουρανία, την Πολύμνια και την Καλλιόπη (Εικόνα 12).

Οι προστάτιδες των Τεχνών, των επιστημών και γενικότερα όλων των πνευματικών έργων του ανθρώπου, μορφές ήπιες και φωτεινές, χάριζαν έμπνευση, είτε ως μονάδα είτε ως ομάδα, σε κάθε ικανό καλλιτέχνη³⁹². Ο Ησίοδος³⁹³, άλλωστε, εμπνεύστηκε το κείμενο της *Θεογονίας*³⁹⁴ από τις Μούσες, οι οποίες έδωσαν σαφείς εντολές σχετικά με το περιεχόμενο των γραπτών και των ύμνων του. Στο ήπιο, αγνό και καλό περιβάλλον του Ελικώνα διέμεναν οι εν-Άρετες Ελικωνιάδες Μούσες, και τιμούνταν στο Ιερό Άλσος (των Μουσών), κοντά

Εικόνα 12: Ο χορός των Μουσών.

³⁹¹Η Μνημοσύνη πιστώθηκε τη δύναμη της λογικής και την ευθύνη ονομασίας των πάντων, προσφέροντας τα εχέγγυα για τη δυνατότητα ομιλίας μέσω διαλόγου καθώς τη δύναμη της μνήμης κανόνων και ενεργειών του σύμπαντος, του κύκλου ζωής, του τρόπου να επιβιώνει ο άνθρωπος. Ακόμη, οι αρχαίοι, εκτιμώντας την υπεροχή της Μνημοσύνης, θεωρούσαν βασικό στοιχείο των τελετών μνήμης στα μαντεία, την χρήση της μνήμης (θρόνος της Μνημοσύνης στο Τροφώνιο μαντείο).

³⁹²Παπαδόπουλος 2002,10.

³⁹³Βοιωτικά,31.4-5.

³⁹⁴Θεογονία,53.

στην Άσκη -αν και υπάρχουν διάφορες απόψεις σχετικά με τον τόπο καταγωγής τους-. Μέχρι και σήμερα προσωποποιούν τις αρετές της ευδαιμονίας, της ομορφιάς και της αγαλλίασης, που προσδίδει η τέχνη στη ζωή των ανθρώπων και συμβολίζουν το μεγαλείο της τέχνης.

Επιπλέον, εκτός από τις Μούσες, στη Βοιωτία ζούσαν σύμφωνα με τους αρχαίους Έλληνες και οι Κωρύκειες Νύμφες, κόρες του ποταμού Κλειστού και της Κωρυκείας. Είχαν έδρα τους το Κωρύκειο Άντρο στον Παρνασσό, πλησίον του μαντείου των Δελφών. Το σπήλαιο ήταν αφιερωμένο και στο θεό Πάνα, τον υιό του Ερμή³⁹⁵.

Ιδιαίτερη σημασία στο Θηβαϊκό κύκλο έχουν οι θεότητες των Καβείρων. Οι ψηλοί και υπερφυσικοί εκπρόσωποι της υποχθόνιας φωτιάς και του εγκέλαδου, οι Κάβειροι³⁹⁶, ήταν δευτερεύουσες, χθόνιες θεότητες προερχόμενες από τη Φοινίκη, τα μυστήρια των οποίων εισήγαγε στην Ελλάδα (αρχικά Λήμνο και Σαμοθράκη) ο ίδιος ο Κάδμος³⁹⁷. Η θρησκεία τους ήταν τόσο φοβερή, που στο άκουσμά της σκορπιζόταν τρόμος. Κατά άλλους θεωρούνται δαίμονες ευεργετικοί για την καρποφορία των δέντρων και ειδικά της αμπέλου.

▪ Θηβαϊκός κύκλος

Ο μυθικός Θηβαϊκός κύκλος με το γένος των Λαβδακιδών αποτελεί τον δεύτερο σημαντικό κύκλο μετά τον Τρωικό, εξαιτίας της απώλειας των επών του. Ειδικότερα, είναι συλλογή τεσσάρων επών της αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, που έχουν χαθεί και πιθανόν να γράφτηκαν περί το 750-500 αι.π.Χ.. Τα έπη του είναι η Οιδιπόδεια, η Θηβαΐς, η Αλκμεωνίς και οι Επίγονοι. Η καρδιά των μύθων είναι η Θήβα, μια από τις σημαντικότερες πόλεις της αρχαιότητας και από τις λίγες Προκατακλυσμαίες πόλεις παγκοσμίως.

Ο Θηβαϊκός κύκλος δεν αποτελεί μόνο μια εξιστόρηση γεγονότων και περιπετειών μιας οικογένειας/δυναστείας από τη Βοιωτία, ούτε πρόκειται για έναν, σε λίγους γνωστό, μύθο. Πρόκειται για έναν Μύθο με ιδεολογικό-συμβολικό και συναισθηματικό περιεχόμενο, που, μέσω αυτού, σφραγίζεται μια θεμελιώδης Ιδέα, καθόσον εδώ

³⁹⁵Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του θεού Πάνα ήταν τα πόδια τράγου, το δασύ τρίχωμα και τα κέρατα στο κεφάλι του.

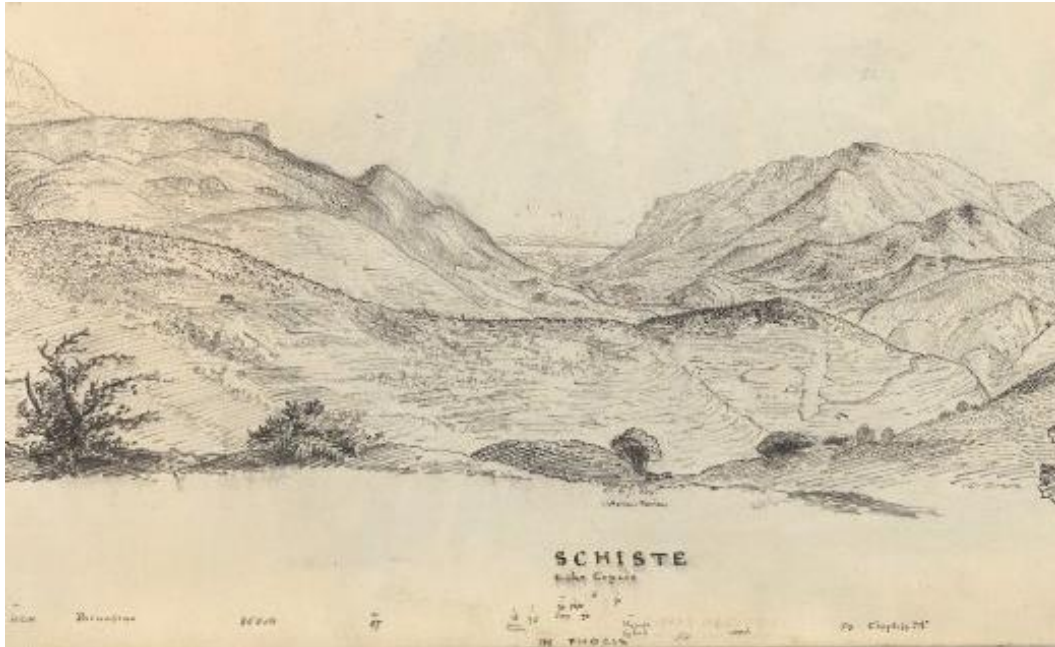
³⁹⁶Σύμφωνα με τον Απολλόδωρο τα ονόματα των Καβείρων ήταν: (η)Αξίερσος, (η)Αξιόκερσα, (ο)Αξιόκερσος, (ο)Κάδμιλλος. Για μια συνοπτική περιγραφή βλ. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,76. Οι Κάβειροι ήταν δυναμικές γονιμικές θεότητες, που υπηρετούσαν τα μυστήρια της Μεγάλης Μητρός (Γαία/Ρέα/Δήμητρα/Κόρη). Παράλληλα, ήταν θεότητες που είχαν σχέση με τις Τέχνες, τα μέταλλα και το στοιχείο της Φωτιάς (σχετίζονται άμεσα με τον Ήφαιστο), βλ. Ροδάκης 2002.

³⁹⁷Ο Κάδμος είχε μυηθεί στα Αιγυπτιακά μυστήρια.

στηρίζεται, δομείται και κορυφώνεται όλη η ανθρωπιστική επιστήμη (ψυχολογία, ψυχανάλυση, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία) με το θεμελιώδες υπαρξιακό ερώτημα του Οιδίποδα, του ανθρώπου. Η συγκεκριμένη ιδέα-αρχέτυπο, έχοντας ως σημείο εκκίνησης τη Θήβα, θα σφραγίσει την Ευρώπη και τον δυτικό πολιτισμό.

▪ Οιδίποδας & Σφίγγα³⁹⁸

Εικόνα 13: Η Σχιιστή όδος.

Ο μύθος του Οιδίποδα εντάσσεται στο πλαίσιο του Θηβαϊκού κύκλου και συνιστά το κορυφαίο γεγονός των Λαβδακιδών, που διαδραματίζεται κοντά στη Θήβα, στη γενέτειρα του Διονύσου και του Ηρακλή, στην πόλη του Κάδμου. Ο Οιδίπους, λοιπόν, υιός του Λάιου και της Ιοκάστης, υπήρξε το πιο τραγικό πρόσωπο της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας. Ο πατέρας του, Λάιος, προκειμένου να μη βγει αληθινή η κατάρα του Πέλοπα, εναπόθεσε τη ζωή του βρέφους στα χέρια των Θεών ή της Τύχης, εγκαταλείποντάς το στο όρος Κιθαιρώνα. Ο Οιδίποδας, όμως, σώθηκε και μεγάλωσε στο βασίλειο της Κορίνθου. Αρκετά χρόνια αργότερα, επιθυμώντας να μάθει την αληθινή καταγωγή του, οδηγήθηκε στην Πυθία, στο Μαντείο των Δελφών, για να λάβει χρησμό και να γίνει δέκτης των κακών νέων, ότι αυτός,

³⁹⁸Για μια συνοπτική περιγραφή της διαδρομής του μύθου του Οιδίποδα και της Σφίγγας βλ. Παρασκευά 2019, 145-154.

δηλαδή, (και τα παιδιά του) θα γινόταν η αιτία πολλών κακών. Κατευθυνόμενος, πλέον, προς τη Θήβα, σ' ένα σταυροδρόμι, στο λεγόμενο τρίστρατο επάνω στη Σχιστή Οδό³⁹⁹ (Εικόνα 13) συνάντησε τον πατέρα του, τον Λάιο, και τον σκότωσε δίχως να γνωρίζει την ταυτότητά του. Πιο συγκεκριμένα, ο τόπος του εγκλήματος τοποθετείτο χωρικά λίγο έξω από τη Δαυλίδα (σημ.Δαύλεια). Στη συνέχεια και κατόπιν του φόνου, ο Οιδίποδας, κατευθυνόμενος προς την πόλη της Θήβας συναντήθηκε με τη Σφίγγα, το θηλυκόμορφο τέρας, που ήλεγχε το πέρασμα εκμεταλλεύοντας τους περαστικούς και θέτοντάς τους το σπουδαίο και θρυλικό αίνιγμα. Ειδικότερα, η ακριβής θέση της τοποθετείτο χωρικά στο Σφίγγειο (ή Φίκιο) όρος ή όρος Φαγάς⁴⁰⁰, δυτικά των παρυφών της πόλης των Θηβών.

Επομένως, τόσο ο φόνος του Λαίου όσο και η λιονταροπαρθένα τοποθετούνται επάνω στη Σχιστή οδό⁴⁰¹, που αποτελεί την πλέον διασημότερη -από τις λιγιστές επώνυμες- αρχαία οδό⁴⁰² ενώ η σπουδαιότητά της διαφαίνεται κυρίως στο ότι αποτελούσε διαδρομή του στενού οδικού άξονα, που οδηγούσε στο Μαντείο των Δελφών και συνέδεε τη Χαϊρώνεια με τον κάμπο του Κηφισού. Πιο συγκεκριμένα, η οδός σχηματιζόταν ανάμεσα στις απολήξεις του όρους Παρνασσού προς το βορρά και της Κίρφης (σημερινό Ξεροβούνι) προς το νότο, διέσχιζε κοιλάδες και αποτελούσε σημείο σύγκλισης τριών άλλων οδών (Σχιστή, που σχιζόταν)⁴⁰³, που οδηγούσαν στη Δαυλίδα (σημ.Δαύλεια), στην Άμβροσσο (σημ.Δίστομο) και στη Στειρίδα (σημ.Στείρι). Επιπλέον, η Σχιστή οδός αποτέλεσε σημείο κλειδί και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, αφού συνετέλεσε στο να πραγματοποιηθεί η μάχη στο χάνι της Γραβιάς μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Το σημείο εκείνο εξακολουθούσε να είναι στενό όπως στην αρχαιότητα και σημαντικό, από στρατηγικής άποψης, ενώ η ελληνική πλευρά το εκμεταλλεύτηκε προς όφελός της, όπως θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

³⁹⁹Φωκικά, 35.8.

⁴⁰⁰Ένας Γερμανός περιηγητής, τον 19ο αιώνα, είχε γράψει: "... διότι υπ' αυτό κρύπτεται το όνομα των υπερηφάνων Θηβών, της πρωτεύουσας της Βοιωτίας. Το πρώτον σημείον της πόλεως είναι το πετρώδες «Φαγία» το αρχαίον Φίκιον, όπου η Σφίγξ του μύθου του Οιδίποδος ελυμαίνεται τους διαβάτας. Ούτος κείται προς βορράν της πεδιάδος των Θηβών και εκτείνεται αριστερόθεν εις τα οφρύς της χώρας, εν τω μέσω της οποίας κείνται αι Θήβαι". Παπαχατζής 1981, 177, σημ.4.

⁴⁰¹Σχιστή>σχίσμα, σχάση, τραύμα (τραύμα πολιτισμικό).

⁴⁰²Θεωρείται αδιαμφισβήτητο, ότι η Σχιστή οδός ήταν αμαξήλατη, βλ.Βοιωτικά, 26.2. Πίκουλας 1992/8, 579-582.

⁴⁰³Πίκουλας 1992/8, 579.

Εικόνα 14: Ο Οιδίποδας και η Σφίγγα.

Επιστρέφοντας στο αίνιγμα της Σφίγγας, αξίζει να σημειωθεί, ότι η ακριβής διατύπωση δεν έχει διασωθεί (από τις αρχαίες πηγές), ωστόσο μεταγενέστερα κείμενα θέτουν ποικίλες εκδοχές για αυτό⁴⁰⁴. Το τέρας, λοιπόν, έθετε το ερώτημα κι όποιος δε γνώριζε την απάντηση η Σφίγγα τον έσφιγγε έως ότου πεθάνει. Με το ίδιο αίνιγμα ήρθε αντιμέτωπος και ο Οιδίπους, ο οποίος, και το έλυσε δίνοντας την κορυφαία και μοναδική απάντηση ο άνθρωπος. Έτσι, η θρυλική Σφίγγα έπεσε από το βράχο που στεκόταν και σκοτώθηκε. Από τη στιγμή εκείνη, ο χρησμός της Πυθίας βγήκε αληθινός, ξεκινώντας από τη δολοφονία του πατέρα του Λαίου έως και την αυτοτύφλωσή του.

Η ψυχαναλυτική αξιοποίηση και ερμηνεία του αινίγματος και μύθου, ως γενεσιουργός αιτία της θεωρίας της ψυχανάλυσης, πραγματοποιήθηκε από τον S.Freud. Ειδικότερα, ο συγκεκριμένος μύθος περικλείει δύο σημαντικά σημεία, που έχουν αξιοποιηθεί και ερμηνευθεί μέσω της επιστήμης της ψυχανάλυσης. Αρχικά, ο άνθρωπος έρχεται αντιμέτωπος, μέσω μιας αυτοανάλυσης, με την αλήθεια της ύπαρξής του, με το ασυνείδητό του και καλείται να ανακαλέσει στη μνήμη του τον ίδιο του τον εαυτό, να τον κατανοήσει και να αρθρώσει σε λόγο την απάντηση στις πιο ενδόμυχες εκφάνσεις του είναι του, να διακηρύξει την ανθρώπινη υπόσταση και κυριαρχία του. Το ιερό αίνιγμα της ανθρώπινης ύπαρξης καλείται να αντιμετωπίσει ο Οιδίποδας, η εμβληματική μορφή της φροϋδικής ψυχανάλυσης⁴⁰⁵ (Εικόνα 14). Η θηλυκόμορφη, τερατώδης και αινιγματική

⁴⁰⁴Ο μύθος θέλει τη Σφίγγα να στέκεται και να ρωτάει κάθε περαστικό *τί είναι ό μίαν έχον φωνήν τετράπουν και δίπουν και τρίπουν γίνεται;* (ποιο ον το πρωί στέκεται στα τέσσερα, το μεσημέρι στα δύο και το βράδυ στα τρία;), βλ.Απολλόδωρος, Γ΄5.8. Με το ίδιο αίνιγμα ήρθε αντιμέτωπος και ο Οιδίπους, ο οποίος, και το έλυσε δίνοντας την κορυφαία και μοναδική απάντηση ο άνθρωπος. Έτσι, η Σφίγγα έπεσε από το βράχο που στεκόταν και σκοτώθηκε. Από τη στιγμή εκείνη, ο χρησμός της Πυθίας βγήκε αληθινός, ξεκινώντας από τη δολοφονία του πατέρα του Λαίου έως και την αυτοτύφλωσή του, βλ.Παπαχατζής 1981,177,σημ.5. Σύμφωνα με άλλες εκδοχές η διατύπωση του αινίγματος είχε ως εξής: *ό μη αν έχον φωνήν, δηλαδή που θα μπορούσε να έχει λόγο ή να μην έχει.*

⁴⁰⁵Συκιώτης 2004,104-108.

ετερότητα στέκεται στο βράχο και συμβολίζει τα μελανόμορφα και βροχοφόρα νέφη, που έρχονται αντιμέτωπα με το ηλιακό φως ενώ η κορυφή βράχου, όπως συμβαίνει και στις παραδόσεις της Ανατολής, αναπαριστά το όρος των νεφελών. Αν κι η Σφίγγα διέθετε φτερά, έπεσε στα τάρταρα της ανυπαρξίας, εφόσον ο άνθρωπος –Οιδίπους– ορθώθηκε απέναντί της και απάντησε⁴⁰⁶ στο υπαρξιακό ερώτημα με μια γνωστική ερμηνεία. Βέβαια, η λιονταροπαρθένα πήρε την εκδίκησή της από την αμοιβή του δολοφόνου της.

Το δεύτερο σημείο του μύθου είναι το ξέσπασμα του λοιμού στην πόλη της Θήβας, όπου η πόλη έρχεται αντιμέτωπη με τη θνητότητά της. Ο Οιδίπους, αφού έχει έρθει αντιμέτωπος με τη μυστηριακή και σκοτεινή πλευρά του εαυτού του, με την εσωτερική φωνή του, θα πρέπει να σώσει την πόλη και το λαό και πάλι, όμως, η αλήθεια της ύπαρξής του θα είναι καταστροφική. Ο Οιδίποδας, μόλις μαθαίνει την πραγματική ταυτότητά του, αυτοτιμωρείται με την αυτοτύφλωση, δηλαδή ο άνθρωπος –αποσυμβολίζοντας την κίνησή του– περνάει σε επίπεδο αλλαγής συνείδησης, παύει να βλέπει τον αντικειμενικό κόσμο και μεταφέρεται στον υπερκειμενικό κόσμο.

Αναλύοντας βαθύτερα την τερατόμορφη Σφίγγα παρατηρεί κανείς τις συσχετίσεις του ύστατου αυτού μυστηριακού μορφώματος με τα τέσσερα⁴⁰⁷ βασικά στοιχεία του μικρόκοσμου και μακρόκοσμου, ή αλλιώς της φύσης και πιο συγκεκριμένα, τη γη (σώμα ταύρου–φυσικό επίπεδο), τη φωτιά (ανθρώπινο κεφάλι–νοητικό επίπεδο), τον αέρα (φτερά αετού–αστρικό επίπεδο) και το νερό (πόδια λιονταριού–ενεργητικό επίπεδο), που όλα μαζί εκφράζουν την αινιγματική ζώσα οντότητα, τον άνθρωπο. Επίσης, μέσα από το σύμπλεγμα των τεσσάρων αυτών ζώων, αντιπροσωπεύονται τα τέσσερα ζώα του οράματος του Ιεζεκιήλ, των τεσσάρων Ευαγγελιστών⁴⁰⁸. Τα τέσσερα, λοιπόν, στοιχεία, στο σύνολο τους, αποτελούν κοινά αρχέτυπα σε πολλούς λαούς, όπως στον Ελληνικό, κι αυτό αποδεικνύεται με τις πολλαπλές ομοιότητες της Ελληνικής Σφίγγας με την Αιγυπτιακή. Από όλα τα ανωτέρω, γίνεται κατανοητό, ότι ολόκληρος ο μύθος του Οιδίποδα αποτελεί μια κατάσταση αρχετυπική⁴⁰⁹.

⁴⁰⁶Βοιωτικά, 26.2-4.

⁴⁰⁷Για την αναλυτική περιγραφή του αριθμού επτά (7), βλ. Ιάμβλιχος 1998, 68, 77.

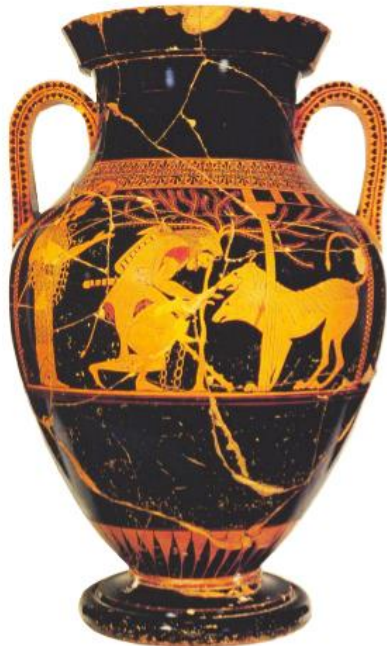
⁴⁰⁸Ειδικότερα για τους Ευαγγελιστές: Λουκάς–Ταύρος (γη), Μάρκος–Λέων (φωτιά), Ιωάννης–Αετός (αέρας), Ματθαίος–Άνθρωπος (νερό).

⁴⁰⁹Ως αρχέτυπη ιδέα θεωρείται το σύνολο αναμνήσεων, που είναι εγκαθιδρυμένες στη δομή του ανθρώπινου εγκεφάλου, ως πανάρχαιες και στοιχειώδεις εικόνες, οι οποίες αντανακλούν ιστορικές συλλογικές εμπειρίες του ανθρώπου.

■ Ηρακλής

Με τη Βοιωτία σχετίζεται και ο κορυφαίος ήρωας της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας, που διακρίθηκε τόσο για τη γενναιότητά του όσο και για τους πασίγνωστους (12) άθλους του, ο Ηρακλής. Σύμφωνα με τον Ησίοδο⁴¹⁰, ο ημίθεος γεννήθηκε στη Θήβα από την ένωση του Δία και της Αλκμήνης (θνητή) ενώ θείος του ήταν ο Ευρυσθέας, Βασιλιάς των Μυκηνών. Γυναίκα του ήταν η Διηάνειρα. Το ιερό του Ηρακλή βρισκόταν στη Θίσβη, όπου τελούνταν αγώνες, τα Ηράκλεια, προς τιμήν του ετησίως στο γυμνάσιο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Εικόνα 15: Ηρακλής & Κέρβερος.

Κατά την κρατούσα άποψη, το πρόσωπο του ημίθεου ήρωα επινοήθηκε στο πλαίσιο της επεξήγησης υδρολογικών συνθηκών, κλιματικών αλλαγών και φαινομένων, δυσνόητων για τους Έλληνες της προϊστορίας. Ειδικότερα, οι πρόγονοί μας απέδωσαν στον Ηρακλή τα μεγάλα αποστραγγιστικά έργα σε λίμνες (άθλος εξόντωσης Λερναίας Ύδρας, αποξήρανση λίμνης Κωπαΐδας, Μυκηναϊκό φράγμα Τίρυνθας, κ.α.), εκτροπής ποταμών, κατασκευής αναχωμάτων (άθλος καθαρισμού της όνθου του Αυγεία) και καταπολέμησης ασθενειών (άθλος εξολόθρευσης των Στυμφαλιδών Ορνιθών). Με όλα αυτά τα κατορθώματα, ο ημίθεος εμφανίζεται ως ο μυθικός ήρωας/άνθρωπος με γεωλογικές, μηχανικές, κατασκευαστικές και υδρολογικές γνώσεις των Μυκηναίων, που η φήμη του σταδιακά αυξανόταν. Άλλωστε, η κυριαρχική μορφή του ήρωα έχει συνδεθεί με το σύνολο των σπουδαιότερων ανακτορικών θέσεων, όπως η Θήβα, οι Μυκήνες, η Τίρυνθα, η Ιωλκός και η Κρήτη, ενώ έφθασε ως και την Αμερική⁴¹¹. Σε κάθε περίπτωση, τα κατορθώματα του Ηρακλή αποτυπώνουν τις τιτάνιες προσπάθειες του Μυκηναίου Έλληνα να επιβιώσει στο Μεσοπαγετώδες περιβάλλον της Εποχής του Χαλκού μέσα από μια σειρά σπουδαίων έργων (Εικόνα 15).

⁴¹⁰Θεογονία, 530.

⁴¹¹Holmes 1901, 684-696.

Εμβαθύνοντας κανείς σε μεγαλύτερο βαθμό, γίνεται αντιληπτό, ότι ο θηβαίος ημίθεος, αποσυμβολίζοντας και αποκωδικοποιώντας τους άθλους του⁴¹², αποτελεί τον άνθρωπο, που βιώνει όλες τις δοκιμασίες προκειμένου να βρεθεί στην πνευματική κορύφωση της κορυφαίας γνώσης και του δελφικού γνωμικού *Γνώθι σ'αυτόν*. Ο θνητός, μέσα από τον διδακτικό μύθο των δώδεκα άθλων, προσπαθεί να αντιμετωπίσει τους φόβους του, τους φόβους της ανθρωπότητας, να αποδεσμευτεί από την ύλη και να μεταβεί από την άγνοια στην ηθική γνώση με τη βοήθεια της σωματικής του δύναμης και της βιωματικής του γνώσης, που αποκτά από τα ταξίδια/περιπέτειες. Με αυτόν τον τρόπο ο Ηρακλής, με την περίσσια ρώμη και γνώση του, συνιστά το τέλειο σύμβολο του ανθρώπινου –ίσως πανευρωπαϊκού ή και παγκόσμιου⁴¹³– προτύπου, την προέκταση ενός ιδανικού, με μοναδικό σκοπό ζωής την ψυχική του κάθαρση και την εξιλέωση.

άνθρωποι

Με τη Βοιωτία συνδέθηκε ο τυφλός μάντης Τειρεσίας, ο θηβαίος μάντης (υιός του Ευήρους και της Χαρικλούς) και, ίσως, ο πιο φημισμένος στην Ελλάδα της αρχαιότητας, που προέβλεπε με ακρίβεια τα γεγονότα του μέλλοντος. Υπήρξε ο επίσημος μάντης-σύμβουλος των βασιλέων της Θήβας ενώ σημαντικός ήταν ο ρόλος, που διαδραμάτισε στον μύθο Λάιου-Οιδίποδα. Το οιωνοσκοπείο του βρισκόταν στη Θήβα, το μαντείο του στον Ορχομενό, ενώ ο τάφος του στο Τιλφούσσιο όρος, κοντά στην Τιλφούσσα πηγή, όπως θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

Άλλες σημαντικές προσωπικότητες της ποίησης-ιστορίας υπήρξαν ο ιστορικός Ησίοδος (από την Άσκη, 8^{ος}-7^{ος} αι.π.Χ.)⁴¹⁴, ο λυρικός ποιητής Κλονάς (Θήβα, μέσα 7^{ου} αι.π.Χ.), ο επικός ποιητής Χερσίας (Ορχομενός, 6^{ος} αι.π.Χ.), η Ταναγραία ποιήτρια Κόριννα (Τανάγρα, 6^{ος}-5^{ος} αι.π.Χ.), η λυρική ποιήτρια Μύρτις (Ανθηδόνα, 6^{ος} αι.π.Χ.), ο σημαντικότερος αρχαίος λυρικός ποιητής Πίνδαρος (συνοικισμός Κυνός Κεφαλές, 522-443π.Χ) και ο ιστορικός Πλούταρχος (Χαιρώνεια, 45-120μ.Χ.).

⁴¹²Για μια εκτενή ανάλυση των μύθων του Ηρακλή ως γεωλογικά φαινόμενα, βλ.Μητροπέτρου 2012,260-517.

⁴¹³Μαριολάκος, Μπαντέκας κ.α. 2008,137,υποσ.12.

⁴¹⁴Ο δεύτερος σπουδαιότερος ποιητής μετά τον Όμηρο.

Ορισμένες από τις μυθικές και ιστορικές προσωπικότητες της Βοιωτίας, που στιγμάτισαν με την παρουσία τους τη βοιωτική γη, υπήρξαν ο ιδρυτής της ομώνυμης πολίχνης Αλαλκομενεύς (Αλαλκομενές), ο αρχιτέκτονας Επειός (Πανοπέας), ορισμένοι βασιλείς του Ορχομενού Ετεοκλής, Χρύσης, Μινύας, Εργίνος (υιός του Κλυμένου και της Βουζύγης και πατέρας του Τροφώνιου και Αγαμήδη) και ο Τίφυς, μυθικός αργοναύτης και κυβερνήτης της Αργούς (Τίφυς). Επιπλέον, άλλες προσωπικότητες ήταν ο εφευρέτης της μελωδίας, του ρυθμού και της τρίχορδης λύρας Λίνος, ο καλύτερος κυνηγός της αρχαιότητας Ακταίων, ο επινοητής των αυλών Πρόνομος (Θήβα), οι χαλκουργοί Τίμων, Υπατόδωρος, Αριστογεΐτων (Θήβα), ο ρήτορας Μάτρις (Θήβα), οι φιλόσοφοι Κέβης, Σιμ(μ)ίας, Κράτης (Θήβα), ο ανδριαντοποιός Εύβοιος (Θήβα), ο γλύπτης Μύρων (Ελευθερές), ο μάντις Βάκις (Ελεών), η εταίρα Φρύνη (Θεσπιές, 371-310π.Χ.), ο ολυμπιονίκης Κλειτόμαχος (Θήβα) και ο αυλητής Ισμηνίας (Θίσβη). Ακόμη, οι στρατηγοί-πολιτικοί Ιολαΐδας, Μέλλων, Παμμένης (Θήβα), ο στρατηγός και δημιουργός της Θηβαϊκής ηγεμονίας Επαμεινώνδας (418-362π.Χ.)⁴¹⁵, που έκανε τη Θήβα ηγεμονεύουσα της Ελλάδας και ο Πελοπίδας (410-364π.Χ.), στρατηγός και αρχηγός του διάσημου Ιερού Λόχου, ένας από τους δημιουργούς της Θηβαϊκής ηγεμονίας, ο ασπιδοποιός Τύχιος⁴¹⁶ και ο ιατρός Βακχείος (Τανάγρα, 3^{ος} αι.π.Χ.).

4.4.2 τόποι

Είναι γενικώς αποδεκτό, ότι όλα τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, οι αρχαίοι οικισμοί και οτιδήποτε από μπορεί να αναλυθεί από την επιστήμη της αρχαιολογίας, ιστορίας και αρχιτεκτονικής, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του γεωφυσικού γίνεσθαι της εκάστοτε εποχής και δεν μπορούν να αποκοπούν από αυτό.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στα χαρακτηριστικά στοιχεία του τοπίου περιλαμβάνονται τα φυσικά στοιχεία του, δηλαδή η μορφολογία του, όπως λίμνες, βουνά, φυσικό ανάγλυφο, κορυφογραμμή ενός τόπου αλλά και τα άυλα, τα φορετά στοιχεία του τόπου, και πιο συγκεκριμένα τα ανθρωπογενή στοιχεία του, οι δράσεις των ατόμων, οι ίδιοι άνθρωποι, που πέρασαν από τον εκάστοτε τόπο.

⁴¹⁵Βοιωτικά,13.1.

⁴¹⁶Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 337.

φυσικά στοιχεία

Όπως προαναφέρθηκε, η Βοιωτία αποτελεί έναν τόπο πλούσιο γεωμορφολογικά και υδρογραφικά. Η μορφολογία της σε συνδυασμό με την εξέλιξη φυσικών φαινομένων αποτέλεσε εμπνευστή για τη δημιουργία μύθων, όπως αναλύθηκε ανωτέρω. Στη συνέχεια επισημαίνονται ορισμένοι από τους τόπους, που υπήρξαν πεδία μυθολογικών δρώμενων.

- **Ελικώνας και Κιθαιρώνας:** Στην ελληνική παράδοση, το βουνό κατέχει ξεχωριστή θέση καθόσον αποτελεί τόπο πνευματικής ζωτικότητας και δημιουργικής έμπνευσης, όπως είναι γνωστό από τον Ησίοδο με τις Ελικωνιάδες Μούσες (στο έργο του καλλιτέχνη του 1680 Παρνασσός-Απόλλων και Μούσες στο Όρος Ελικών ο ναός αυτός στεφανώνει την κορυφή του Παρνασσού)⁴¹⁷.

Ο Ελικώνας και ο Κιθαιρώνας, με την ελικοειδή⁴¹⁸ διάταξη των οροσειρών τους, αποτελούν τα δύο κύρια βουνά, που περικυκλώνουν τη Βοιωτία. Σύμφωνα με τη μυθολογία⁴¹⁹ τα δύο όρη ήταν αδέρφια, ο μεν Ελικώνας ήταν καλός, ήπιος και ευγενής, ο δε Κιθαιρώνας ήταν βάρβαρος, ζηλόφθονος και άπληστος. Ο δεύτερος επιθυμούσε να αποκτήσει την περιουσία της οικογένειάς του κι έτσι την ξεκλήρισε, χωρίς ο ίδιος να γλιτώσει. Οι θεοί του Ολύμπου μεταμόρφωσαν τα δύο αδέρφια –μετά το θάνατό τους– σε βουνά, δίνοντας στο καθένα τα ονόματά τους. Στο μεν Ελικώνα κατοίκησαν οι Μούσες, ως προστάτιδες των τεχνών, αφού επρόκειτο για ευγενικές και στοργικές μορφές, ο δε Κιθαιρώνας κατοικήθηκε από τις Ερινύες, που ήταν χθόνιες θεότητες.

Ο μύθος διακρίνεται για τον ηθικοδιδακτικό του χαρακτήρα καθόσον προσπαθεί να αφηγηθεί την ταραγμένη ελληνιστική εποχή, ενώ παράλληλα παραπέμπει στη Στωική φιλοσοφία, όπου γίνεται προσπάθεια για απαλοιφή των αδυναμιών από τις θεότητες και επικράτηση των ανώτερων αξιών. Άλλωστε, το θεματικό μοτίβο του καλού και κακού αδελφού (Κάιν και Άβελ) απαντάται και σε μύθους/ιστορίες άλλων λαών.

Ο Κιθαιρώνας ή Ιερό όρος (1.409μ.) ή το βουνό των μύθων, προκαλούσε και συνεχίζει να προκαλεί ένα μεταφυσικό δέος ενώ αποτελούσε το κέντρο λατρείας του Διονύσου. Ήταν πάντα ένα βουνό δύσβατο, με τις

⁴¹⁷Λουκάκη 2009, 312.

⁴¹⁸Ετυμολογία: ρ.έλιξ>ελιξήριο, έλικα, έλις, έλξη.

⁴¹⁹Περί ποταμών 2 (Ισμηνός).

διαβάσεις του να είναι λιγοστές, δύσκολα προσεγγίσιμες, ενώ ο έλεγχός τους υπήρξε κίνηση στρατηγικής σημασίας για την έκβαση μαχών και πολέμων. Η μαγεία του τόπου αποτέλεσε πιθανότατα και την αιτία για τη δημιουργία του Μαντείου/Αντρου, που βρισκόταν δίπλα στο σπήλαιο Σφραγίδιο, όπου οι Νύμφες προσέφεραν τους προφητικούς χρησμούς τους. Ακόμη, στο βουνό αυτό διαδραματίστηκε μέρος του μύθου του Οιδίποδα αλλά και του Λιονταριού, που προκαλούσε τρόμο στους κατοίκους της περιοχής και σκοτώθηκε από τον Ηρακλή.

Σήμερα, στον πευκόφυτο Κιθαιρώνα έχουν δημιουργηθεί αρκετά μονοπάτια, οργανώνονται πολλές εκδρομές και περίπατοι ενώ έχουν κατασκευαστεί καταφύγια, που ικανοποιούν τις ανάγκες των ορειβατών. Ο Ελικώνας χαρακτηρίζεται γενικά από ήπια ανάγλυφα με κλίσεις ελαφριές προς μέτριες αλλά και κατά τόπους έντονες, ενώ το σύνολο των πηγών είναι μεγάλο, το οποίο εντοπίζεται κυρίως στο κεντρικό και βόρειο τμήμα του όρους⁴²⁰.

- **Παρνασσός:** Ο Παρνασσός θεωρούταν το ιερό βουνό του Απόλλωνα και του Διόνυσου ενώ και για τους δύο θεούς είχαν ιδρυθεί φημισμένα ιερά στην περιοχή. Το σημαντικότερο, όμως, από τα ιερά οικοδομήματα υπήρξε το Μαντείο των Δελφών, γνωστό και ως *ομφαλός της γης*.

Ο Παρνασσός είναι συνδεδεμένος και με το όνομα του γενάρχη των Ελλήνων, του Έλληνα, υιού του Δευκαλίωνα και της Πύρρας⁴²¹. Ο Δευκαλίων και η Πύρρα προσάραξαν με την κιβωτό τους στην ψηλότερη κορυφή του Παρνασσού μετά τον περίφημο κατακλυσμό σύμφωνα με τη μυθολογία. Βέβαια, όπως προαναφέρθηκε, οι άνθρωποι της προϊστορίας επιθυμούσαν να εξηγήσουν φυσικογεωλογικές εξελίξεις, που λάμβαναν χώρα, μη κατανοώντας τις. Με αφορμή αυτή τη διατύπωση ο μύθος του Δευκαλίωνα και της Πύρρας (περιοχή Όθρυς⁴²²) αποδίδεται στο φαινόμενο της συνεχούς αύξησης της στάθμης της θάλασσας, που είχε σαν αποτέλεσμα την κατάκλιση των παραθαλάσσιων πεδινών περιοχών και τη μετεγκατάσταση των κατοίκων τους σε οροπέδια, κοντά σε λίμνες και ποτάμια.

⁴²⁰Κοκμοτός 2008,3-11.

⁴²¹Ολάγια 2003,118.

⁴²²Το όρος Όθρυς βρίσκεται νοτιοανατολικά του νομού Μαγνησίας και βορειοανατολικά του νομού Φθιώτιδας, οριοθετώντας τη Θεσσαλία και τη βόρεια Στερεά Ελλάδα.

▪ Λίμνη Κωπαΐδας

Τῶν δὲ πεδίων τούτων τὰ μὲν λιμνάζει, ποταμῶν ἀναχεομένων εἰς αὐτά, τῶν δ' ἐμπίπτοντων, εἴτα ἐκρύσεις λαμβανόντων· τὰ δ' ἀνέψυκται καὶ γεωργεῖται παντοδαπῶς διὰ τὴν εὐκαρπίαν· Ὑπάντρου δὲ καὶ σηραγγώδους οὔσης κατὰ βάθους τῆς γῆς, σεισμοὶ γενόμενοι πολλάκις ἐξάισιοι τοὺς μὲν ἐφραξαν τῶν πόρων τοὺς δὲ ἀνέφξαν, τοὺς μὲν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοὺς δὲ δι' ὑπονόμων·⁴²³

Η Κωπαΐδα⁴²⁴ βρίσκεται στον νομό Βοιωτίας, βορειοδυτικά της Αθήνας, ανάμεσα στα όρη Ελικώνα, Πτώ, Σφίγγειο, Χλωμό και στις απολήξεις του Παρνασσού. Σήμερα, αν και αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες και πιο εύφορες πεδιάδες του ελλαδικού χώρου, στο παρελθόν ήταν λίμνη με ιστορία μακραίωνη, όπου διαδραματίστηκαν βιβλικές καταστροφές. Ακριβώς αυτές οι καταστροφές ανήκουν εις τα γεγονότα, τα οποία συγκλονίζουν τον άνθρωπο και δημιουργούν τους θρύλους των καταστροφών, τους οποίους διασώζει η αρχαία παράδοσις⁴²⁵.

Στην αρχαιότητα η λίμνη σχηματιζόταν από τα ποτάμια του Μέλα ποταμού και του Βοιωτικού Κηφισού ενώ αποτελούσε τη μεγαλύτερη λίμνη (200.000τ.μ.) στον –τότε– ελλαδικό χώρο. Οι πρώτες αναφορές για τη λίμνη Κωπαΐδα σημειώνονται από τον Στράβωνα⁴²⁶ και τον Παυσανία⁴²⁷ καθώς περιηγούνταν στον βοιωτικό χώρο και κατέγραφαν πλήθος ονομάτων τόπων, πόλεων, βουνών, ποταμών, ορίων κι άλλων στοιχείων, που χαρακτήριζαν την ιστορία και τη μορφολογία της Βοιωτίας.

Αρχαιολογικές και γεωλογικές μελέτες έχουν δείξει, ότι οι πρώτες εργασίες αποξήρανσης χρονολογούνται στον 15^ο–14^ο αι.π.Χ.. Την προϊστορική περίοδο (περί τον 13^ο αι.π.Χ.) και προκειμένου να αποξηρανθεί η λίμνη, το ελληνικό φύλο των Μινύων⁴²⁸, με έδρα τον Ορχομενό, προχώρησε σ' ένα κολοσσιαίο έργο για την εποχή του και δημιούργησε το σπουδαίο και εκτεταμένο σύστημα εγγειοβελτιωτικών–αποστραγγιστικών έργων. Παράλληλα, οι

⁴²³Στράβων, 9.2.16.

⁴²⁴Το όνομά της οφείλεται στην αρχαία πόλη Κώπαι.

⁴²⁵ΑΑΑ 6, 2(1973), 210.

⁴²⁶Στράβων, 9.2.16.

⁴²⁷Βοιωτικά, 24.1.

⁴²⁸Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Θ.Σπυρόπουλο, η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας πραγματοποιήθηκε από τους Μινύες, οι οποίοι προέρχονταν από την Ανατολή και πιο συγκεκριμένα από την Αίγυπτο, αφού η εκτέλεση υδραυλικών έργων και γενικότερα η γνώση των επιστημών της Μηχανικής και της Γεωμετρίας ήταν γνώσεις των λαών της περιοχής αυτής. βλ.ΑΑΑ 5, 1(1972), 22-24.

Μινύες εκμεταλλεύτηκαν τον απόκρημνο βράχο -νησί Γλα, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια- προκειμένου να κατασκευάσουν τείχη και κτιριακό συγκρότημα, ως κέντρο διοίκησης των επιχειρήσεων των αποξηράνσεων της λίμνης, απ' όπου θα επιτηρούσαν τα έργα και θα αποθήκευαν τα εμπορεύματά τους⁴²⁹.

Ειδικότερα, κατασκεύασαν διώρυγα (πλάτους 40μ. και βάθους 5μ.), που ξεκινούσε από την έδρα τους, τον Ορχομενό και κατέληγε στον θαλάσσιο λιμένα τους (Λάρυμνα). Με τον τρόπο αυτό, οδηγούσαν τα λιμνάζοντα ύδατα των ποταμών στην τεχνητή διώρυγα (καταβόθρες) -αντί να χύνονται στην πεδιάδα- όπου τα αποχέτευαν και τα οδηγούσαν προς τον όρμο της Λάρυμνας. Το 1100π.Χ. ο μυκηναϊκός κόσμος αρχίζει να καταρρέει κι έτσι η περιοχή της Μινυακής Κωπαΐδας εγκαταλείφθηκε.

Ο μύθος, βέβαια, θέλει τους Θηβαίους και τον Ηρακλή υπεύθυνους για την καταστροφή των έργων και την πλημμύρα της Κωπαΐδας, αφού εποφθαλμιούσαν τον πλούτο των Μινύων⁴³⁰. Σύμφωνα, όμως, με τις γεωλογικές μελέτες⁴³¹, η λίμνη ήταν προϊόν σεισμικών δονήσεων. Έτσι, το ύψωμα έγινε και πάλι νησί ενώ η πεδιάδα έγινε και πάλι λίμνη και παρέμεινε λίμνη για τουλάχιστον 3.200 χρόνια ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Ο Κωπαΐδικός χώρος γνώρισε αρκετές και μεγάλες καταστροφές εξαιτίας φυσικών φαινομένων και τεχνικών αστοχιών. Ειδικότερα, στο χώρο αυτό σημειώθηκαν γεωλογικά φαινόμενα (σεισμοί) και -πιθανόν- αστοχίες στα διάφορα υδραυλικά έργα στη λίμνη, που προκάλεσαν πλημμύρες (μια πριν από τα Τρωικά και μια μετά). Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η εξαφάνιση πόλεων (Αθήνα, Ελευσίνα) από το χάρτη κι επομένως οι άνθρωποι κλήθηκαν να ερμηνεύσουν τα γεγονότα με τη δημιουργία μύθων (λόγου χάρη ο κατακλυσμός του Δευκαλίωνα).

Στη διάρκεια των αιώνων, η έντονη αγροτική δραστηριότητα κατέστρεψε τα θαυμάσια έργα, που άφησαν οι κάτοικοι της περιοχής αυτής. Κατά τον 19^ο αιώνα, με την ανασύσταση του Ελληνικού κράτους (1830) οι πρώτες σκέψεις για την αποξήρανση της λίμνης κάνουν την εμφάνισή τους στην ελεύθερη -πλέον- Ελλάδα. Ο Ιωάννης Κωλέττης, το 1833, απευθύνεται σε Γάλλους κεφαλαιούχους για το θέμα της Κωπαΐδας και από εκείνη τη στιγμή θα ξεκινήσει μια περιπετειώδης προσπάθεια μέχρι να αποδοθεί για καλλιέργεια η περιοχή. Από το 1834 ως το 1858, προτάθηκαν και εκπονήθηκαν διάφορες μελέτες, οι οποίες δεν πραγματοποιήθηκαν λόγω του μεγάλου τους

⁴²⁹Μια συνοπτική περιγραφή των τεχνικών έργων του Κωπαΐδικού χώρου, βλ.ΑΑΑ 6, 2(1973),207-210.

⁴³⁰Βοιωτικά,38.7.

⁴³¹Κουντούρη 2010,106-107.

κόστους. Το 1865 εκδηλώθηκε μεγάλο ενδιαφέρον από γαλλική εταιρεία, που παρότι υπήρχε μεγάλος ανταγωνισμός με αγγλική εταιρεία, πήρε στην κατοχή της τη λίμνη και προχώρησε στην αποξήρανσή της. Αφού κρίθηκε έκπτωτη η γαλλική εταιρεία, δημιουργήθηκε κι ανέλαβε τα έργα μια ελληνική εταιρεία αλλά δεν ευοδώθηκαν οι προσπάθειές της. Κατά το διάστημα 1882-1886 πραγματοποιήθηκαν τα σπουδαιότερα εγγειοβελτιωτικά έργα με αποτέλεσμα την αποξήρανση της λίμνης, που δυστυχώς δε θα διαρκέσει αρκετά. Το 1888 η λίμνη περιήλθε στα χέρια αγγλικής εταιρείας, η οποία το 1931 ολοκλήρωσε επιτυχώς το έργο της αποξήρανσης. Από το 1953 το ελληνικό δημόσιο εξαγόρασε την κωπαϊδική γη, τα έργα και τις εγκαταστάσεις ενώ ταυτόχρονα εγκαθίδρυσε τον οργανισμό Κωπαΐδας για τη συντήρηση και συνέχιση των έργων. Η δημιουργία χοιροστασίου, η διάδοση της κτηνοτροφίας, οι πρότυπες εγκαταστάσεις κυνοτροφείου και ιπποφορβείων, οι φάρμες ζώων, η ίδρυση εργοστασίου γάλακτος, η βαμβακοπαραγωγή, η καλλιέργεια προϊόντων (τριφύλλι, σιτηρά, πατάτες, καλαμπόκι, κ.α.) αποτυπώνουν τα τεράστια οφέλη της αποξήρανσης. Ακόμη, η Κωπαΐδα αποτελεί και σήμερα ένα πλούσιο οικοσύστημα σε χλωρίδα και πανίδα.

- **Λίμνες Παραλίμνη και Υλίκη:** Η Παραλίμνη, μια από τις δύο λίμνες της Βοιωτίας, βρίσκεται βορειοανατολικά της πόλης της Θήβας. Με την υποχώρηση των υδάτων της, σε δεδομένο χρόνο, αποκαλύφθηκε -μεγάλης έκτασης- παρόχθια πόλη, ταφικοί περίβολοι με τάφους (Μεσοελλαδικών, Μυκηναϊκών και Πρωτογεωμετρικών χρόνων) και κτερίσματα (Υστεροελλαδικής ΙΙΙ περιόδου) και ναός της γεωμετρικής περιόδου⁴³². Ο πρώτος, που παρατήρησε τα ερείπια της αρχαιότητας, ήταν ο Noack, ενώ αρκετά χρόνια μετά, ο αρχαιολόγος Θ.Σπυρόπουλος, ανασκάπτοντας τα ανωτέρω περί το 1970-1971⁴³³, συμπέρανε, ότι η κατοίκηση της περιοχής αυτής ανάγεται στην πρωτοελλαδική περίοδο ενώ η χρήση της διήρκησε έως και τα αρχαϊκά χρόνια.

Βόρεια της Θήβας βρίσκεται η δεύτερη λίμνη της Βοιωτίας, η Υλίκη, γνωστή από την αρχαιότητα⁴³⁴, με έκταση 40.000 στρεμμάτων. Τα σπουδαία εγγειοβελτιωτικά έργα στη λίμνη Κωπαΐδα διοχέτευαν τα λιμνάζοντα νερά της στην Υλίκη. Στις νότιες όχθες της λίμνης ερευνήθηκε τμήμα νεκροταφείου των αρχαϊκών χρόνων, ενώ στα

⁴³²ΑΑΑ 1(1968),139-140.

⁴³³ΑΑΑ 4, 3(1971),319-331.

⁴³⁴Στράβων,9.2.20.

βόρεια ερευνήθηκαν τάφοι ρωμαϊκών χρόνων χωρίς κτερίσματα. Επιπλέον, κοντά στους τάφους αυτούς -στο νότιο σύνορο του πρωτοελλαδικού οικισμού- εντοπίστηκαν θεμέλια κτιρίων της ελληνιστικής περιόδου ενώ σε άλλες θέσεις βρέθηκαν λείψανα εκτεταμένου οικισμού των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, που είχαν αγροτικό χαρακτήρα, δηλωτικό στοιχείο της συνεχούς καλλιέργειας της κοιλάδας της Κωπαΐδας⁴³⁵.

▪ Σπήλαια Κωπαΐδας (Αλιάρτος)

Την Κωπαϊδικήν λεκάνην περιβάλλει συνεχής στεφάνη βουνών και όρων διαστίκτων υπό σπηλαιοειδών ορυγμάτων. Ικανά των ορυγμάτων τούτων αποτελούν εκτεταμένα σπήλαια⁴³⁶.

Η πλούσια χλωρίδα και πανίδα γύρω από τον Ελικώνα και τη λίμνη Κωπαΐδα ευνόησαν την κατοίκηση της περιοχής. Οι βραχώδεις εκτάσεις και τα σπήλαια, που αυτές δημιουργούσαν, αποτέλεσαν καταφύγιο για τους ανθρώπους της προϊστορίας, σύμφωνα με πλήθος ερευνών⁴³⁷. Τα σπήλαια της Αλιαρτίας χώρας, που βρίσκονται στις νοτιοανατολικές λίμνες μεταξύ Αλιάρτου και Ακραιφνίου, είναι γνωστά για την ανθρώπινη κατοίκησή τους από την παλαιολιθική εποχή.

Αντιπροσωπευτικότερα σπήλαια θεωρούνται το Σπήλαιο Σεϊντί και το Σπήλαιο του Πύργου, όπου δημιουργήθηκαν οι πρώτοι μόνιμοι οικισμοί (έχουν βρεθεί ανθρώπινα λείψανα της προϊστορικής περιόδου, από την παλαιολιθική έως και την νεολιθική περίοδο). Οι κάτοικοι των σπηλαίων υπήρξαν κυνηγοί και συλλέκτες τροφής, καλλιεργητές της γης και βρέθηκαν πολλές φορές αντιμέτωποι με τις δύσκολες καιρικές συνθήκες, που επικρατούσαν στην περιοχή της Κωπαΐδας.

Το Σπήλαιο του Πύργου βρίσκεται στην έξοδο της Αλιαρτίας προς τη Θήβα και έχουν ήδη πραγματοποιηθεί ανασκαφές⁴³⁸ σε αυτό ενώ το Σπήλαιο Σεϊντί⁴³⁹ έχει ερευνηθεί από τον R.Stampfuss κατά τη διάρκεια της

⁴³⁵ΑΔ 36(1981),194.

⁴³⁶ΑΑΑ 6, 2(1973),201.

⁴³⁷ΑΑΑ 4, 3(1971),319-331.

⁴³⁸Fossey 1988,319.

⁴³⁹Βαρβαρούσης 2013.

γερμανικής κατοχής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικής περιόδου (3^{ος} αι.π.Χ.), που ανασκάφηκε στον χώρο του σπηλαίου.

- **Σπήλαιο Σαρακηνού:** Ανατολικά της πεδιάδας της Κωπαΐδας, στο όρος Πτώ, έχουν καταγραφεί αρκετά σπήλαια, το οποία έχουν ήδη ερευνηθεί και χαρτογραφηθεί⁴⁴⁰. Ένα από αυτά είναι και το Σπήλαιο του Σαρακηνού, που αποτελείται από δύο χώρους, την είσοδο – μια μεγάλη αίθουσα– και έναν υπόγειο χώρο. Η προνομιακή θέση του έδινε τη δυνατότητα στους ενοίκους του να έχουν άμεση πρόσβαση στη λίμνη Κωπαΐδα (πηγές νερού) καθώς επίσης και πολύ καλή ορατότητα και εποπτεία της ευρύτερης περιοχής. Η σταθερή θερμοκρασία εντός του σπηλαίου βοήθησε στη διατήρηση μιας εξαιρετικής στρωματογραφίας⁴⁴¹, που σώζει ευρήματα συνεχούς κατοίκησης και χρήσης από την Παλαιολιθική εποχή έως τη χαλκοκρατία και ειδικότερα κατά τη νεολιθική εποχή⁴⁴², όπως αποδεικνύεται από τα ευρήματα αυτά (θραύσματα κεραμικής, οστέινα εργαλεία, ίχνη διαμόρφωσης του εσωτερικού του σπηλαίου).

Οι νεότεροι, όμως, ερευνητές αναφέρουν, ότι το σπήλαιο, όπως και άλλα της περιόδου αυτής, κατοικούνταν σποραδικά και όχι σε μόνη βάση⁴⁴³. Επιπλέον, οι σπόροι⁴⁴⁴, που βρέθηκαν και εξετάστηκαν, επιβεβαίωσαν τις υποθέσεις των ειδικών σχετικά με την ενασχόληση των ενοίκων –νεολιθική περίοδο– με την καλλιέργεια. Άλλωστε, τα ευρήματα (αγγεία) κάνουν σαφή την αποθηκευτική χρήση του σπηλαίου, που ήταν περιστασιακή⁴⁴⁵ αλλά παράλληλα εύλογη καθόσον η σταθερή θερμοκρασία ευνοούσε τη διατήρηση και συντήρηση προϊόντων (λ.χ. δημητριακά).

Οι ανασκαφικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν από τον αρχαιολόγο Θ.Σπυρόπουλο κατά τα έτη 1970⁴⁴⁶ και συνεχίστηκαν συστηματικά από τον αρχαιολόγο–σπηλαιολόγο Αδ.Σάμψων το 1994, το 2000 και έκτοτε οι

⁴⁴⁰Σάμψων 2014, 67–69.

⁴⁴¹ό.π. 2014, 36–61.

⁴⁴²ΑΑΑ 6, 2(1973), 204. Σάμψων 2014, 11–35.

⁴⁴³Σάμψων 2014, 64–65.

⁴⁴⁴Σάμψων, Μεγαλούδη 2006, 596–599.

⁴⁴⁵Σάμψων 2014, 63.

⁴⁴⁶ΑΑΑ 6, 2(1973), 201–205.

ανασκαφές συνεχίζονται⁴⁴⁷. Ο πρώτος ανασκαφέας του σπηλαίου θεωρεί, ότι το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε – περιστασιακά– ως χώρος ταφής και λατρείας των νεκρών αλλά και για την τέλεση τελετουργιών⁴⁴⁸ ενώ αρκετά αργότερα ως ποιμνιοστάσιο. Το σπήλαιο φαίνεται να εγκαταλείφθηκε στο τέλος της Μεσοελλαδικής περιόδου χωρίς να έχουν γίνει γνωστά τα αίτια.

Οι έρευνες των σπηλαίων αποσκοπούν εν γένει στη ανα-γνώση γύρω από το είδος χρήσης τους αλλά και τον τρόπο διαμόρφωσης της οικονομίας, της κοινωνίας και του πολιτισμού στη διάρκεια των αιώνων. Άλλωστε, η ερμηνεία της χρήσης και κατοίκησης των σπηλαίων αυτών βασίζεται στην οικονομική προσέγγιση των εκάστοτε χρηστών σε δεδομένη περίοδο. Τα σπήλαια της ίδιας εποχής δεν χρησιμοποιούνταν ως μόνιμες κατοικίες αλλά ως δορυφορικές θέσεις των μόνιμων γειτονικών οικισμών, προκειμένου να εξυπηρετούνται εποχικές ανάγκες. Ειδικότερα, το σπήλαιο του Σαρακηνού κατοικούταν από παραλίμνιο πληθυσμό της Κωπαΐδας για παροδική κατοίκηση, για στέγαση ζώων, για καλλιέργεια και για αποθήκευση της παραγωγής τους.

ανθρωπογενή στοιχεία

Ένα από πιο σημαντικά στοιχεία κι από τις πρώτες προτεραιότητες του ανθρώπου (πρωτόγονος, αγρότης, φυλής), που καθόριζαν την κατοίκηση των εκάστοτε περιοχών ήταν η τοπογραφία και το κλίμα της περιοχής. Οι συνθήκες, που επικρατούσαν εκεί, εξασφάλιζαν τις –ευνοϊκές– συνθήκες διαβίωσης του ανθρώπου, της οικογένειάς του, της φυλής του. Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό, ότι η επιλογή τοποθεσίας κατοικίας ή/και οικισμού αποτελούσε εξαρτημένη συνθήκη μεταξύ ανθρώπου και γης. Σε προέκταση της σχέσης αυτής, πρέπει να τονιστεί και ο στενός δεσμός του ανθρώπου με το είδος καλλιεργειών, την τροφή των ζώων, τα τοπικά υλικά, την τεχνολογία, τα δίκτυα επικοινωνίας κ.α. Επομένως, η άρρηκτη σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης υπήρξε ανέκαθεν ισχυρή. Ο τρόπος ζωής του ανθρώπου, η κοσμοθεώρησή του, οι κοινωνικές (ατομικές ή ομαδικές) ανάγκες και δομές προσανατόλιζαν και καθόριζαν τον τρόπο στάσης ζωής του κατά τη διάρκεια των αιώνων.

⁴⁴⁷Sampson 2008.

⁴⁴⁸Γιαννοπούλου 2009,142.

Εκτός, βέβαια, από την τοπογραφία και το τοπικό κλίμα, άλλοι παράγοντες, που περιλαμβάνονται στο ανθρωπογενές περιβάλλον είναι: άμυνα-ασφάλεια και δίκτυα διακίνησης (οδικό-θαλάσσιο δίκτυο), παράγοντες επιβίωσης, φυλετικοί/κοινωνικοί παράγοντες καθώς και άλλες δραστηριότητες των ανθρώπων, που σχετίζονταν με τη συναισθηματική τους διάθεση και εκφράζονταν μέσα από τη θρησκεία και την τέχνη⁴⁴⁹.

Στη συνέχεια, αναλύονται αρκετά από τα ανθρωπογενή στοιχεία που επι-σφράγισαν την περιοχή της Βοιωτίας, από την απαρχή της κατοίκησης και εξακολουθούν να αποτελούν μαρτυρίες ενός τόπου μοναδικού και σπουδαίου.

■ **οχυρωματική αμυντική αρχιτεκτονική**

Είναι γνωστό, ότι η οχυρωματική και αμυντική αρχιτεκτονική, που διατηρεί τον αρχικό της προορισμό χωρίς να εγκαταλείπει τις αισθητικές της αναζητήσεις, απαντά με εντυπωσιακά αποτελέσματα στις επιταγές του “εδραίου” ανθρώπου για ασφάλεια, προστασία και άμυνα. Η περιοχή της Βοιωτίας έχει να παρουσιάσει έναν μεγάλο πλούτο οχυρωματικής αρχιτεκτονικής, με πλήθος τειχισμένων ακροπόλεων και πόλεων, οχυρωματικών τειχών, πύργων και, εν γένει, πέτρινων κελυφών, για τη μελέτη των οποίων αξίζει κανείς να εξετάσει αρχικά τη γεωμορφολογία του τόπου αυτού (βουνά, πεδιάδες, θάλασσες, λίμνες, ποτάμια, φυσικές δίοδοι, περάσματα) σε συνάρτηση με τα ιστορικά και κοινωνικοπολιτικά τεκταινόμενα⁴⁵⁰.

Ειδικότερα, η περιοχή της Βοιωτίας διέθετε ένα ιδιαίτερος ανεπτυγμένο και ισχυρό αμυντικό δίκτυο τόσο στα κλασικά χρόνια όσο και στον μεσαίωνα, διότι ως καλλιεργήσιμη περιοχή αποτελούσε πρόκληση για τους επιδρομείς. Επιπλέον, στην εποπτεία και προστασία της υπαίθρου εντασσόταν η φύλαξη σημαντικών περασμάτων, τόσο για την προστασία της εμπορικής κίνησης (διακίνηση προϊόντων), των παραγωγικών πηγών και των κατοίκων των κοντινών πόλεων (γηγενών και εποίκων) όσο και για την αναχαίτιση του εχθρικού στρατού και των επιδρομέων, προκειμένου για τη διατήρηση της πολιτικής πραγματικότητας και σταθερότητας. Επίσης, η διαρκής διαμάχη με την Αττική ενίσχυε την ασαφή οριοθέτηση των δύο περιοχών, γεγονός, που οδήγησε πολλές φορές στον προβληματισμό κατοχής μεθοριακών περιοχών, όπως οι Ελευθερές Αττικής και τα Αιγόσθενα.

⁴⁴⁹Πετράτου 1978. Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2004/5.

⁴⁵⁰Για μια σύντομη χρονολογική εξέλιξη της άμυνας στον ελλαδικό χώρο, βλ.Τσαούση 2003,3-5.

Η κατοχή της βοιωτικής γης από τους Σπαρτιάτες (περί το 370π.Χ.) αποτέλεσε αφετηρία, ώστε η περιοχή να προστατευτεί με τη δημιουργία του πολύπλοκου συστήματος άμυνας, το οποίο διέθετε οχυρωμένες ακροπόλεις σε υψώματα των πόλεων-κρατών της Βοιωτίας, κάστρα, φρούρια, οχυρά, μεμονωμένους πύργους ως παρατηρητήρια και φρουκτωρίες⁴⁵¹.

Όσο για τη μορφολογία των αμυντικών έργων, αυτή επηρεάστηκε από τις οικονομικές δυνατότητες των κυρίαρχων της περιοχής, την τεχνολογική γνώση καθώς και από τις δυνατότητες επίθεσης του εκάστοτε εχθρού. Σε κάθε περίπτωση το σύνολο των έργων αυτών αποτέλεσε το αμυντικό δίκτυο της Βοιωτίας, που, κυρίως κατά την καταλανοκρατία, λειτούργησε καταλυτικά για τη διεκδίκηση και φύλαξη της βοιωτικής γης από τους -κατά καιρούς- ηγεμόνες της.

1. ακροπόλεις

Εικόνα 16: Η ακρόπολη των Ελευθερών.

Ως ακρόπολη νοείται η κορυφή, το υψηλότερο σημείο ενός χωριού, μιας πόλης, μιας κοινότητας, μιας περιοχής. Η τοποθεσία αυτή ήταν πάντοτε ευνοϊκή για την κατασκευή ενός οχυρού, μιας τειχισμένης Ακρόπολης (Εικόνα 16), όπως αυτή αναφέρεται έως και σήμερα, και αποτέλεσε ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα και σημαντικότερα δείγματα του μυκηναϊκού πολιτισμού. Βέβαια, οι απαρχές της κατασκευής ακροπόλεων πρέπει να αναζητηθούν στην Κρήτη αλλά και στη χιττιτική Μ.Ασία⁴⁵².

Η ακρόπολη, αρχικά, κατασκευαζόταν σε ένα ψηλό, βραχώδες και φύσει οχυρό σημείο της περιοχής ενώ

⁴⁵¹Για την περιοχή της Κοπαΐδας, βλ. Fossey 1993, 116-123.

⁴⁵²Ιακωβίδης 1973, 170-171.

αργότερα οχυρωνόταν με τείχη, προκειμένου να προστατεύεται. Η τείχιση περικλείει συνοικισμούς, οικοδομικά τετράγωνα, δρόμους, δημόσια κτήρια. Κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, κατασκευάζονται κυκλώπεια τείχη για να προστατεύσουν συν-οικισμούς και την κατοικία του ηγεμόνα και των υπηκόων του, με αξιολογα παραδείγματα όπως η τειχισμένη ακρόπολη της Εύτρησης στη Βοιωτία, της Ασίνης στην Αργολίδα και της Μουριατάδας στη Μεσσηνία.

Διαφοροποίηση στη διάταξη και το είδος των κατοικιών παρουσιάζεται στις μεγαλύτερες ακροπόλεις της εποχής, της Τίρυνθας, των Μυκηνών, της Αθήνας αλλά και του Γλα, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Οι προαναφερθείσες αποτελούσαν τειχισμένα ανακτορικά συγκροτήματα -εκτός της ακρόπολης του Γλα- όπου υπήρχε η κατοικία του άνακτα και της ακολουθίας του ενώ οι υπήκοοι του διέμεναν έξω από τα τείχη. Η μοναδική, ίσως, εξαίρεση από όλες τις Ακροπόλεις αποτέλεσε ο Γλας (Εικόνα 17)⁴⁵³, που είχε μια διαφορετική λειτουργία και λόγο κατασκευής, έναν χαρακτήρα συλλογικότητας -καθόσον στην κατασκευή του συμμετείχαν οι πόλεις του Κοινού των Βοιωτών- ενώ ο σκοπός της κατασκευής του ήταν η περιφρούρηση των αποστραγγιστικών εγκαταστάσεων της λίμνης Κωπαΐδας και των αποθηκών, που στέγαζαν τα διάφορα προϊόντα.

Κατά τη διάρκεια των κλασικών χρόνων η τείχιση πόλεων-ακροπόλεων αυξήθηκε κατακόρυφα καθόσον οι συνεχείς διαμάχες τόσο με την Αθήνα όσο και την Σπάρτη υποχρέωναν τους Βοιωτούς να βρίσκονται διαρκώς στις επάλξεις.

Εικόνα 17: Η ακρόπολη του Γλα.

⁴⁵³Για την περιγραφή των ακροπόλεων, Τίρυνθας, Μυκηνών και Γλα, και των μεταξύ τους διαφορών, βλ.Ιακωβίδης 1973.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ελάχιστων αρχαιολογικών ερευνών καθώς και τη μελέτη των αποσπασματικών διατηρημένων λειψάνων, γίνεται φανερό, ότι οι αρχαίες πόλεις εξακολούθησαν να κατοικούνται και κατά τους βυζαντινούς χρόνους, επισκευάζοντας και ενισχύοντας τα ήδη υπάρχοντα τείχη (των μυκηναϊκών και κλασικών χρόνων). Χρήση των οχυρώσεων καταγράφεται και κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας και καταλανοκρατίας (1204–1460μ.Χ.). Δηλωτικό της χρήσης αυτής είναι η καταγραφή πλείστων λειψάνων πύργων, η αποκάλυψη λειψάνων κατοίκησης και ερειπίων ναών τόσο στο εσωτερικό περιβόλων όσο και έξω από αυτούς, όπως θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

2. κάστρα

Ο όρος *κάστρο* (λατινικά *castrum*) χρησιμοποιούταν από τους Ρωμαίους προκειμένου να περιγράψουν κάθε είδος στρατιωτικής εγκατάστασης και στρατοπέδου. Γενικότερα, ο όρος αυτός περιγράφει τον τειχισμό μιας θέσης, ενός οικισμού ή μιας πόλης και αφορά κυρίως στις μεσαιωνικές οχυρωματικές κατασκευές, όπως οχυρά που (ανά)κατασκευαστήκαν μεταξύ 4^{ου} και 17^{ου} αι.μ.Χ..

Όσον αφορά στα μεσαιωνικά κάστρα της Βοιωτίας, αυτά είναι το κάστρο της Λιβαδειάς, το κάστρο Σανταμέρ (Saint Omer) στη Θήβα, το κάστρο της Δαύλειας (La Dablia) καθώς και το κάστρο της Στείριδας (lu Estiru ή el Estir)⁴⁵⁴. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι τα περισσότερα από τα προαναφερθέντα κάστρα οικοδομούνταν σε αρχαίες τοποθεσίες, δηλαδή σε θέσεις νευραλγικές όπου είχαν κατασκευαστεί οι ακροπόλεις πόλεων κατά την αρχαιότητα (μυκηναϊκά και κλασικά χρόνια). Με άλλα λόγια διαπιστώνεται η επανα-χρήση θέσεων.

3. πύργοι-οχυρά-φρουκτωρίες

Τα οχυρά -είτε επιδιορθωμένες οχυρώσεις του 6^{ου}-5^{ου} αι.π.Χ. είτε νέες κατασκευές- ήταν κτισμένα στο κέντρο των ακροπόλεων, στην κορυφή υψωμάτων ή στις πλαγιές λόφων, από τη φύση τους οχυρές τοποθεσίες, προκειμένου να επιτυγχάνεται η απρόσκοπτη θέα και ορατότητα προς την ευρύτερη περιοχή. Έτσι,

⁴⁵⁴Κοντογιάννης 2012, 71-86.

διευκολυνόταν η παρατήρηση και εποπτεία περιοχών και δρόμων/περασμάτων⁴⁵⁵ καθώς και η οπτική επαφή μεταξύ των οχυρών για την ορθή λειτουργία των φρυκτωριών (φρυκτός=πυρσός+ώρα=φροντίδα).

Σε πολλές περιπτώσεις, προκειμένου να επιτυγχάνεται η επαφή ανάμεσα στις πόλεις και στα συνοριακά οχυρά, κατασκευάζονταν ενδιάμεσοι σταθμοί, οι φρυκτωρίες έτσι, ώστε όταν πλησίαζε ο εχθρός, το συνοριακό οχυρό έστελνε διαδοχικά μηνύματα με φωτιά ή καπνό στις πόλεις για να οχυρωθούν και να στείλουν ενισχύσεις στα οχυρά αυτά⁴⁵⁶. Οι στρατιώτες είτε κατάφερναν να εμποδίσουν τον εχθρό είτε παρέμεναν εντός του οχυρού εν αναμονή ενισχύσεων. Εάν ο εχθρικός στρατός προσπερνούσε το συγκεκριμένο οχυρό, τότε οι στρατιώτες προκαλούσαν τον εχθρό να τους επιτεθεί⁴⁵⁷ προκειμένου να κερδίσουν χρόνο στο εσωτερικό της βοιωτικής γης. Τα οχυρά, εκτός της προστασίας που παρείχαν, χρησίμευαν, ορισμένες φορές, και ως χώροι διαμονής-κατοικίες αξιωματούχων ή ως αποθηκευτικοί χώροι.

Από τα τέλη των ελληνιστικών χρόνων έως τις αρχές των ρωμαϊκών χρόνων και με την επικράτηση της Pax Romana στον ελληνικό χώρο, η αναγκαιότητα οχύρωσης της υπαίθρου σταδιακά εξαλείφθηκε και οι οχυρώσεις περιορίστηκαν στην περιοχή των άστεων. Ειδικότερα, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, στον ελληνικό χώρο, καταφθάνουν οι Φράγκοι ενώ τον 14^ο αιώνα η περιοχή γίνεται θέατρο καταστρεπτικών εμφυλίων πολέμων. Ειδικά για τη

Εικόνα 18: Ο πύργος της Αλιάρτου.

⁴⁵⁵Τσαούση 2003,98-99.

⁴⁵⁶Ober 1985,195-198. Munn 1993,20.

⁴⁵⁷Munn 1993,20.

Βοιωτία, η φραγκοκρατία κράτησε από το έτος 1205μ.Χ. μέχρι το 1460μ.Χ., κατά τη διάρκεια της οποίας σημειώθηκαν διαδοχικές ανατροπές, μετά από ισχυρούς εμφυλίους πολέμους μεταξύ Γάλλων, Καταλανών και Ιταλών, για να υποταχθεί πλέον το έτος 1460 στην οθωμανική αυτοκρατορία. Κατά τη διάρκεια των ετών αυτών, πολλές από τις οχυρωματικές θέσεις των κλασικών χρόνων, όπως προαναφέρθηκαν, επιλέχθησαν κι από τους Φράγκους και Καταλανούς ηγεμόνες της βοιωτικής γης⁴⁵⁸, σε μια προσπάθεια να οχυρώσουν τις εδαφικές τους κτήσεις ενώ αποτέλεσαν ισχυρές θέσεις των στρατών τους και απόδειξη/οριοθέτηση της εξουσίας τους. Λόγου χάρη, έχει ταυτοποιηθεί, ότι οι θέσεις των πύργων της μεσαιωνικής οχύρωσης της Καδμείας αντιστοιχούν στις θέσεις των αρχαίων πυλών της πόλης.

Πιο συγκεκριμένα, οι μεσαιωνικοί μεμονωμένοι πύργοι⁴⁵⁹ βρίσκονταν συνήθως πλησίον κάποιου χαμηλού υψώματος (κοντά σε κύρια οδική αρτηρία της εποχής) ή στην ευρύτερη περιοχή οικισμού (χωρίς να είναι απαραίτητη η ύπαρξη υψώματος), προκειμένου να εξασφαλίζεται η δυνατότητα διόπτευσης τόσο από πλευράς βάθους πεδίου όσο και ακτίνας παρατήρησης⁴⁶⁰. Επομένως, γίνεται αντιληπτό, ότι οι οχυρωματικές θέσεις-πύργοι χρησίμευαν άλλοτε ως φρουκτωρίες, άλλοτε ως κέντρα ελέγχου των αγροτικών κοινοτήτων της περιοχής για την εκμετάλλευση της γης τους κι άλλοτε ως κατοικία του τοπικού κατώτερου άρχοντα ή αποθηκευτικός χώρος συγκέντρωσης των φεουδαρχικών προσόδων⁴⁶¹.

Γενικότερα, πάντως, οι μεσαιωνικοί πύργοι (Εικόνα 18), που εντοπίζονται σήμερα σε όλη την περιοχή, συνδέονταν, συνήθως, με την ύπαρξη οικισμού στην ευρύτερη περιοχή (πύργος Υψηλάντη, πύργος Μελισσοχώρι, πύργος Παλαιοπαναγιά-Άσκη) ενώ άλλοι βρίσκονται κοντά ή στην ίδια θέση αρχαίων πόλεων ή οχυρών (πύργος Γλα, πύργος Άρματος, πύργος Ελεών, πύργος Κορώνειας, πύργος Τανάγρας, πύργος Θίσβης και πύργος Πανάκτου).

⁴⁵⁸Ο W.M.Leake σκέφτηκε ότι οι πύργοι "... μπορούν όλοι να αποδοθούν στους Φράγκους πρίγκιπες που κατείχαν την Ελλάδα στο 13ο και 14ο αιώνα", βλ. Leake 1835.

⁴⁵⁹Για την τυπολογία, κατασκευή και μορφολογία των μεσαιωνικών πύργων βλ. Σταθουλόπουλος 2014, 21-27.

⁴⁶⁰Για τη διάκριση των πύργων βλ. Σταθουλόπουλος 2014, 18-21.

⁴⁶¹Αξίζει να επισημανθεί ότι οι μεγάλες καλλιεργήσιμες εκτάσεις της βοιωτικής γης αποτελούσαν τα φέουδα, που είχαν δοθεί σε διάφορους ανώτερους και κατώτερους βαθμοφόρους. Οι φεουδάρχες, που έμεναν στις πόλεις, κατασκεύαζαν πύργους για τη διαμονή των επιστατών τους, με ανάλογη φρουρά, και τον έλεγχο του φέουδου.

Επιπλέον, η οικοδόμηση παραλιακών πύργων σε κομβικά σημεία των ακτογραμμών αποτέλεσε κοινή πρακτική και κατά τον μεσαίωνα, γεγονός που έχει διαπιστωθεί και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Από τη γεωγραφική θέση, λοιπόν, των πύργων γίνεται κατανοητή η χρήση τους είτε μελετώντας τους ξεχωριστά είτε ως σύστημα. Πιο συγκεκριμένα, οι περιοχές ελέγχου στις οποίες αποτυπώνονται οι μεσαιωνικοί πύργοι είναι:

Α. η βοιωτική ενδοχώρα. Οι πύργοι αυτοί, που βρίσκονταν σε οχυρή θέση πάνω σε κάποιο ύψωμα και απομακρυσμένοι από τους οικισμούς, λειτουργούσαν κυρίως ως φρουκτωρίες, έχοντας τη δυνατότητα διόπτευσης του πεδίου μεταξύ των οικιστικών θέσεων. Οι πύργοι αυτοί βρίσκονται κυρίως στη μεθόριο περιοχή που καλύπτει την είσοδο στη βοιωτική γη από τη Φωκίδα (π.χ. Πύργοι: Θούριο, Πανοπέας, Παρόρι).

Β. η βοιωτική ενδοχώρα με έμφαση στις όχθες της Κωπαΐδας λίμνης και των λιμνών Υλίκης και Παραλίμνης καθώς και στην κοιλάδα των Μουσών. Οι παρόδιοι πύργοι ήταν τοποθετημένοι κοντά σε κάποια οικιστική θέση – χωρίς να προϋποθέτει την ύπαρξη υψώματος– προκειμένου να υπάρχει σχέση αλληλεξάρτησης για τον έλεγχο των φέουδων του τοπικού φεουδάρχη (ο οποίος, πολλές φορές κατοικούσε στον πύργο). Βέβαια, η θέση αυτή δεν αποκλείει τη λειτουργία των πύργων ως φρουκτωρίες αλλά η μηδενική οπτική επαφή με άλλους πύργους σχεδόν την αναιρεί. Ωστόσο, οποιοσδήποτε πύργος έδινε τη δυνατότητα παρατήρησης και ελέγχου των εκάστοτε περασμάτων (π.χ. Πύργοι: Αγ.Μαρίνα, Αλίαρτος, Άρμα, Άσκη, Γλας, Θεσπιές, Θίσβη, Κορώνεια, Πλαταιές–Μελισσοχώρι, Πάνακτο, Παραλίμνη, Πύλη, Πύργος, Σχηματάρι, Τανάγρα, Τάτιζα, Υλίκη, Υψηλάντης).

Γ. οι παράκτιες περιοχές των Αντικύρων και των αρχαίων Τιφών (σημ.Αλύκη), που ήλεγχαν τους θαλάσσιους δρόμους του Κορινθιακού κόλπου (π.χ. Πύργοι: Αντίκυρα, Σίζι).

Όσον αφορά στη μορφολογία και κατασκευή των πύργων, οι περισσότεροι βοιωτικοί πύργοι κατά τον J.Camp⁴⁶², αν όχι όλοι, ήταν τετράγωνης κάτοψης με διαστάσεις μεταξύ 7,50 μ και 9,50 μ στο πλάτος (περίπου 7,00μ.×7,00μ. και 9×9μ.). Το πάχος των τοίχων ξεκινούσε από 1,40 μ σε 2,00 μ και ελαττωνόταν, συνήθως, με το ύψος του τοίχου. Αν και κανένας πύργος δε σώζεται στο αρχικό του ύψος, είναι πιθανό, αρκετοί από αυτούς να έφθαναν σε ύψος τουλάχιστον δεκαπέντε (15) μέτρων, ενώ ο τελευταίος όροφος του πύργου θα ήταν

⁴⁶²Για την διάκριση των πύργων, βλ.Τσαούση 2003,6-7. Camp 1991,193-202.

θολοσκεπής. Οι πύργοι ήταν πολυώροφοι ενώ το πλήθος ορόφων ποικίλε –συνήθως αποτελούνταν από ένα ισόγειο και τρεις επιπλέον ορόφους– με είσοδο στον όροφο πάνω από αυτόν, που χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος ή δεξαμενή, ενώ οι όροφοι εξυπηρετούσαν την κατοικία. Κενά και μικρά παράθυρα, στους πάνω ορόφους, επέτρεπαν τη διείσδυση αέρα και φωτός στο εσωτερικό του πύργου. Επίσης, την ύπαρξη σκάλας για την επικοινωνία μεταξύ των ορόφων, δηλώνει μια σειρά από τρύπες στην πρόσοψη πάνω από την είσοδο ενώ σε ορισμένους πύργους έχουν παρατηρηθεί αγωγοί απορροής (Πύργος Παραλίμνης και Μελισσοχωρίου) και κτιστές εστίες για το μαγείρεμα και τη θέρμανση κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών (Πύργος Παναγιάς)⁴⁶³. Τα υλικά κατασκευής τους προέρχονταν, τις περισσότερες φορές, από τα κτίσματα των κλασικών και άλλων χρόνων (υλικά σε δεύτερη χρήση) αλλά ο κύριος όγκος της κατασκευής ήταν φτιαγμένος από ακατέργαστους λίθους. Τα δάπεδα των ορόφων ήταν πάντοτε ξύλινα με δοκάρια, όπως επίσης και τα εσωτερικά κλιμακοστάσια. Όσον αφορά σε κατασκευές εκτός των μεσαιωνικών πύργων δεν έχουν βρεθεί ίχνη, που να επιβεβαιώνουν οποιαδήποτε χρήση ή κατασκευή, όπως οχυρωματικοί περίβολοι.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, όπως κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, έτσι και τα οχυρωματικά και αμυντικά έργα έχουν υλική και άυλη υπόσταση. Συνεπώς, όλα τα προαναφερόμενα έργα αποτελούν πέτρινα κελύφη, παράλληλα όμως, συνιστούν ιδέες και έννοιες πολιτισμών (απρόσκοπτη θέα, μορφολογία εδάφους, ευρωστία οικονομίας, δυνατότητα άμυνας, ασφάλεια φρούρησης κ.α.), που διαδέχθηκε ο ένας τον άλλο στην πάροδο του χρόνου. Ακόμη, όμως και τα κάστρα, τα οχυρά, οι ακροπόλεις, τα τείχη, πύργοι διεγείρουν όλες τις αισθήσεις του υποκειμένου, προσφέροντάς του εμπειρίες μοναδικές και σπάνια βιώματα για να ανακαλύψει και να βιώσει τον τόπο.

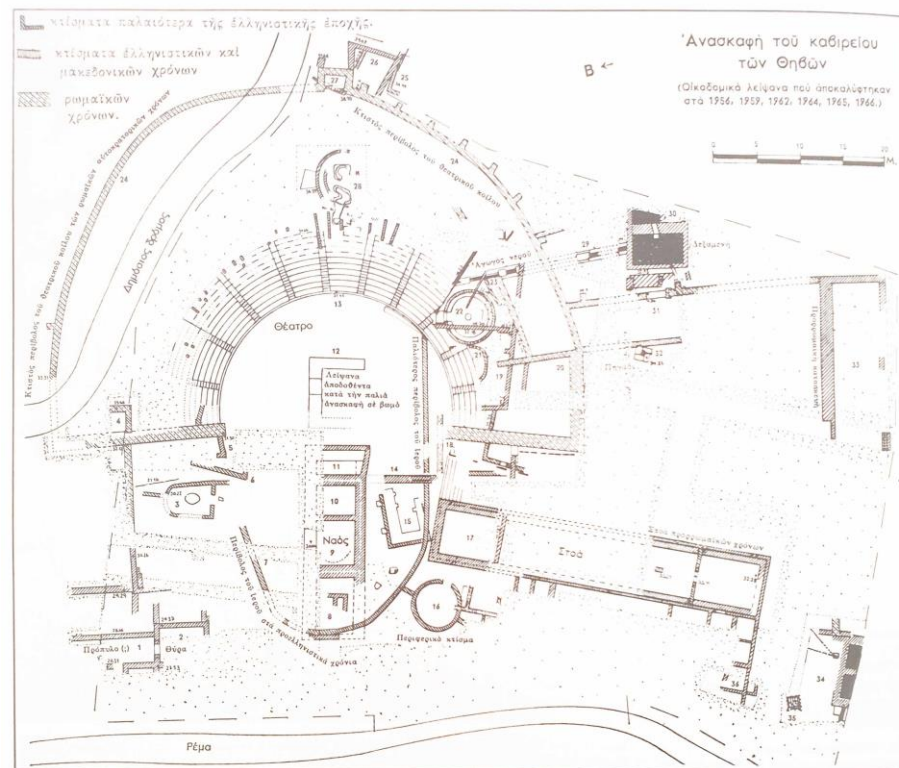
⁴⁶³Κοντογιάννης 2012, 87-88.

■ ιερά και μαντεία

1. ιερά

Τα ιερά -τόποι καθιερωμένοι/τόποι⁴⁶⁴ των θεών και σύμβολα της ασυναγώνιστης δύναμής τους- της βοιωτικής γης ήταν αρκετά και ποικίλης δημοτικότητας, στα διάφορα στάδια της βοιωτικής ιστορίας, με το απόγειο της ελληνικής ναοδομίας να παρατηρείται στο διάστημα μεταξύ του 6^{ου} και 4^{ου} αι.π.Χ⁴⁶⁵, με αξεπέραστη εκλέπτυνση

Εικόνα 19: Το ιερό συγκρότημα του Καβειρίου.

καθώς και τεχνική/ καλλιτεχνική αρτιότητα⁴⁶⁶. Ως πηγές αισθητικής απόλαυσης, οι ναοί αποτέλεσαν μυστηριακούς τόπους λατρείας και συγκέντρωσης των πιστών αλλά και κομβικό σημείο για τη συνεύρεση θεών και ανθρώπων ενισχύοντας το αίσθημα της συλλογικής θρησκευτικότητας των μελών της εκάστοτε κοινότητας, προκειμένου να ισχυροποιηθούν οι κοινωνικοί δεσμοί τους. Ωστόσο, ο ουσιαστικός ρόλος τους στις κοινωνίες της αρχαίας Ελλάδας, ήταν ακόμη σπουδαιότερος. Υπήρξαν πολυδιάστατα ιδρύματα -ως σύμβολα πολιτιστικής ταυτότητας και χώροι θρησκευτικής δράσης του κοινωνικού συνόλου- που εκπλήρωναν τις κοινωνικοπολιτικές⁴⁶⁷ και πολιτισμικές ανάγκες των πιστών, των κοινοτήτων, των πόλεων-κρατών, που κάθε φορά υποδείκνυαν, όπως ποια θεότητα θα λατρεύεται αλλά και σε ποια -ιερή- θέση θα τοποθετούταν το ιερό-τέμενό της (Εικόνα 19).

⁴⁶⁴Πρόκειται για Επιφάνειες/Ιεροφάνειες/Θεοφάνειες, βλ.Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2012.

⁴⁶⁵Για την εξέλιξη και χρήση των ναών βλ. Spawforth 2006,45.

⁴⁶⁶Γενικότερα για τον σχεδιασμό των ναών, βλ.ό.π. 2006,20-25,28-29.

⁴⁶⁷ό.π. 2006,12.

Η επιλογή της θέσης ανέγερσης ενός ιερού καθοριζόταν από ορισμένους κοινώς αποδεκτούς παράγοντες κοινωνικής, πολιτικής και θρησκευτικής φύσεως καθώς κι από το ίδιο το ανάγλυφο του εδάφους (λόφοι και όρη), που –κατά κύριο λόγο– λειτουργούσε ως εκδήλωση του θείου. Είναι φανερό, ότι η τοποθεσία και η αρχιτεκτονική των ιερών ναών είχαν σκοπό τη βαθύτερη απόλαυση των αισθήσεων, που παράλληλα, στόχευε στη θεατρικότητα του σκηνικού συνόλου⁴⁶⁸. Επιπλέον, η θέση του εκάστοτε ιερού ήταν δηλωτική της ιδιοσυγκρασίας του θεού –ανάλογη με την κράση του τόπου⁴⁶⁹– και του χαρακτήρα της θεότητας, που λατρευόταν καθώς και της σπουδαιότητας και απήχησης, που αυτή είχε, στην εκάστοτε κοινότητα. Για παράδειγμα, ο Δίας λατρευόταν κυρίως στην ύπαιθρο, στις κορυφές και στους πρόποδες βουνών⁴⁷⁰ ενώ ο Ποσειδώνας κυριαρχούσε στο υδάτινο στοιχείο (θάλασσα, λίμνες, ρεύματα, πυθμένας, ακτές, κοιλάδες) και στις διεργασίες του εσωτερικού της γης⁴⁷¹.

Γενικότερα, όμως, τα περισσότερα ιερά ήταν τοποθετημένα σε απόμακρες –από τις πόλεις– και υπερυψωμένες θέσεις, όπως στη βοιωτική Τανάγρα, σε “χώρους καθαρούς”, όπως αναφέρει ο Παυσανίας⁴⁷² ή σε θέσεις, όπου προϋπήρξαν παλαιότερα ιερά, γεγονός, που προσέδιδε ιερότητα στον χώρο. Επιπλέον, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει μια συμβολική ανάγνωση των αρχαιοελληνικών ναών με την αποτύπωση του ελληνικού ανάμαλου εδάφους στην αρχιτεκτονική ναοδομία⁴⁷³ ή αλλιώς, με την απόδοση μεταφορικής σημασίας και αξίας στις αρχιτεκτονικές μορφές και τα δομικά μέλη του ναού⁴⁷⁴.

Ορισμένα από τα σημαντικότερα ιερά στην περιοχή της Βοιωτίας ήταν το ιερό του Πτώου Απόλλωνα στο όρος Πτώον, ο ναός του Δία στην κορυφή του Υπάτιου όρους καθώς και το Ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς πλησίον της αρχαίας Κορώνειας. Πρέπει, τέλος, να αναφερθεί, ότι ορισμένα από τα μεγάλα ιερά της αρχαιότητας αποτελούσαν ξεχωριστή κατηγορία ως προς το τυπικό της λατρείας, αφού λειτουργούσαν ως μαντεία, δηλαδή ως

⁴⁶⁸ό.π. 2006,104-107.

⁴⁶⁹Σύμφωνα με τον Φιλόσοφο Φερεκύδη, βλ.Ρούσσο 2010.

⁴⁷⁰Schachter 1994,93-155.

⁴⁷¹Μητροπέτρου 2012,112-114.

⁴⁷²Βοιωτικά,22.2.

⁴⁷³Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το τριγωνικό “Αέτωμα”, το οποίο δεν αφορά κατά κύριο λόγο τις κορυφογραμμές των βουνών αλλά τον ίδιο τον υψηλό συμβολισμό του Αετού και του Ιερού τριγώνου.

⁴⁷⁴Spawforth 2006,53-55.

ειδικοί χώροι –υπόγειες κτιστές κρύπτες με καμαρωτές οροφές, ιερά σπήλαια– όπου συντελείτο η διαδικασία της χρησμοδοσίας, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

2. μαντεία

Η λατρεία ήταν αποκλειστικά η απήχηση της εμπειρίας του τοπίου. Πουθενά στην αρχαία Ελλάδα δεν επαναλαμβανόταν μια ίδια Τελετουργία, μια ίδια Ακολουθία, ένα ίδιο Δρώμενο. Ο κάθε τόπος είχε και το δικό του Ιερό Τυπικό. Η ιδιαιτερότητα των στοιχείων του κάθε Τόπου εκμαίευε, γεννούσε το κάθε Δρώμενο. Ο ειδικός αέρας, το ειδικό νερό, το ειδικό χρώμα, ακόμη και η ειδική φωτιά του κάθε επώνυμου Ιερού Τόπου, είχαν μια μοναδικότητα⁴⁷⁵.

Μαντείο ή χρηστήριο καλείτο ο ιερός τόπος όπου, κατά την αρχαιότητα, λάμβανε κανείς τον χρησμό⁴⁷⁶, μέσω της μαντικής⁴⁷⁷ από τους μάντεις⁴⁷⁸ –την πρόρρηση από την θεϊκή δύναμη, το χρηστήριο “το εν Δελφοίς μαντείων”. Τα μαντεία αποτελούσαν τεράστιες δυνάμεις και άσκησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα μέγιστη επιρροή επί της τύχης όχι μόνο των ατόμων (χρησμοδοτώντας για μέλλον του ανθρώπου) αλλά και ολόκληρων πόλεων (χρησμοδοτώντας για την έκβαση των πολέμων κ.α.)⁴⁷⁹ παρέχοντας έτσι ένα αίσθημα ασφάλειας και βεβαιότητας, ότι η υποκείμενη πράξη –σε όλους τους τομείς της ιδιωτικής και δημόσιας ζωής– συμφωνούσε με τη βούληση των υπερφυσικών δυνάμεων.

⁴⁷⁵Βαλλάς 2008α.

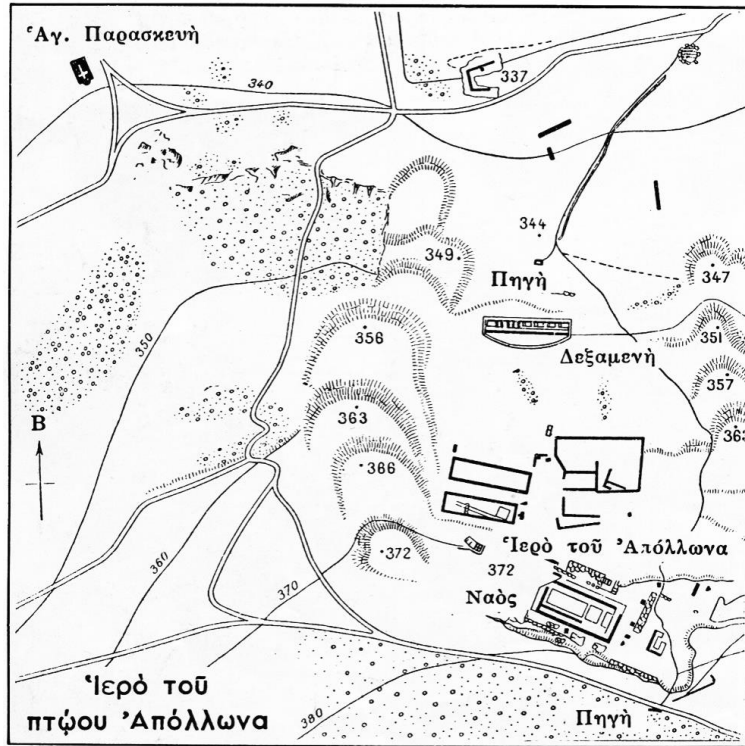
⁴⁷⁶Γενικά για τα θέματα των χρησμών και τον πολιτικό ρόλο των μαντείων βλ.Parke 2000,70-75. Για την κατηγοριοποίηση των χρησμών βλ.Fontenrose 1978,7-10.

⁴⁷⁷Λεονάρδος 2011,2-3.

⁴⁷⁸Parke 2000,17-20. Λεονάρδος 2011,4-5.

⁴⁷⁹Γενικά για τα θέματα των χρησμών και τον πολιτικό ρόλο των μαντείων βλ.Parke and Wormell 1956,141-201. Parke 2000,70-75.

Εικόνα 20: Το ιερό συγκρότημα του Απόλλωνα Πιτών.

Μαντεία υπήρχαν τριών ειδών, των θεών, των -θεοποιημένων- ηρώων⁴⁸⁰ και των θνητών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι τα περισσότερα μαντεία ήταν αφιερωμένα στον θεό Απόλλωνα⁴⁸¹ –ο κατ'εξοχήν θεός της μαντικής Απόλλων Λοξίας- (Εικόνα 20) κι αργότερα στον θεό Δία.

Κάθε τόπος δεν εθεωρείτο κατάλληλος για την ίδρυση μαντείου. Έπρεπε να έχει καθαγιαστεί από την παράδοση με κάποια επιφάνεια (Ιεροφάνεια/Θεοφάνεια⁴⁸²) ή με τον θάνατο θεοποιημένου ήρωα ή ακόμη και μ'ένα εξαιρετικό γεγονός ή να έχει συνδεθεί με φυσικά φαινόμενα, όπως χάσματα γης, πηγές, σπήλαια, ποταμούς, αναθυμιάσεις της γης, δέντρα ιερά, τα οποία ο άνθρωπος μπορούσε να τα εκτιμήσει ως θεϊκές επεμβάσεις⁴⁸³. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό, ότι η τοποθεσία του μαντείου δεν ήταν καθόλου τυχαία, καθόσον ο εκάστοτε τόπος είχε τα δικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα και ιδιαιτερότητες κι αυτά τα στοιχεία "γεννούσαν" και διαμόρφωναν το εκάστοτε Δρώμενο/Τελετουργία. Στην Ελλάδα, ο κάθε τόπος είχε το δικό

του Ιερό Τυπικό με αποτέλεσμα να μην παρατηρείται οποιαδήποτε επανάληψη του ίδιου Δρώμενου⁴⁸⁴, της ίδιας Ακολουθίας ή τελετουργίας. Η λατρεία, άλλωστε, ήταν αποκλειστικά η απήχηση της εμπειρίας του τοπίου⁴⁸⁵.

Μεταξύ αυτών των ιερών, ακόμη και με διαφορετικά στοιχεία του τόπου, όπου ασκούνταν η μαντική, επισημαίνονται κοινά χαρακτηριστικά. Ένα πρώτο χαρακτηριστικό των μαντείων αποτελούσε το στοιχείο του

⁴⁸⁰Γιαννάκη 2003, 86-87.

⁴⁸¹Parke 2000, 35-41. Γιαννάκη 2003, 74-85.

⁴⁸²Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2012.

⁴⁸³Μαυρουδής 1976, 142.

⁴⁸⁴Συνοπτικά για τη λειτουργία των μαντείων βλ. Γιαννάκη 2003, 36-51. Για παραδείγματα βλ. Οιδίπους Τύραννος, 69-98.

⁴⁸⁵Βαλλάς 2011β.

δέντρου (δεντρολατρεία), όπως για παράδειγμα, στη Δωδώνη οι ιερείς μάντευαν και ερμήνευαν τις βουλές του Δία⁴⁸⁶ από το θρόισμα των φύλλων της ιερής φηγού/δρυός ενώ στα μαντεία του Απόλλωνα το φυτό δάφνη έπαιζε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της μαντείας/χρησμοδοσίας. Άλλο ένα κοινό χαρακτηριστικό ήταν το νερό⁴⁸⁷, στοιχείο καθαρμού των αιτητών/χρηστηριαζομένων, όπως για παράδειγμα το νερό από το ιερό *φρέαρ* (πηγάδι) κοντά στις Πλαταιές που, σύμφωνα με τον Παυσανία, είχε τη δυνατότητα να μαντεύει για όποιον έπινε νερό από εκεί⁴⁸⁸ ενώ σημαντική πηγή υπήρξε η Κασταλία στο μαντείο των Δελφών με παρόμοιες μαντικές ικανότητες. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο⁴⁸⁹ *μαντεία είχαν ιδρυθεί σε πολλά σημεία της Οικουμένης*⁴⁹⁰, γεγονός που σημαίνει, ότι η μαντική ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στην αρχαία Ελλάδα και γενικότερα στον κόσμο της αρχαιότητας, δηλωτικό της ανθρώπινης αδυναμίας μπροστά στη θεϊκή βούληση και της ψυχικής αναγκαιότητας των ανθρώπων για σύνδεση με το θείο. Αξίζει, τέλος να σημειωθεί ότι υπάρχουν πλείστες φιλολογικές αποδείξεις⁴⁹¹ για λατρείες και ύπαρξη μαντείων στη Βοιωτία αλλά τα αρχαιολογικά στοιχεία είναι απογοητευτικά.

Ειδικότερα, στη βοιωτική γη υπήρξε πληθώρα μαντείων –τοπικού χαρακτήρα⁴⁹²– όπως στα βουνά του Ελικώνα, του Κιθαιρώνα, του Πτώου και Μεσσάπιου, που βρίσκονταν διάσπαρτα στην περιοχή. Τα περισσότερα μαντεία ήταν αφιερωμένα στον θεό Απόλλωνα (μαντείο Ισμηνίου Απόλλωνος, Σπόνδιου Απόλλωνος κ.α.)⁴⁹³ ενώ τα πιο φημισμένα ήταν δύο και τοποθετημένα στις δύο άκρες της Βοιωτίας. Το πρώτο, το μαντείο του Αμφιαράου, βρισκόταν στον Ωρωπό (ανατολικά), το οποίο ήταν αρκετά δημοφιλές⁴⁹⁴ ακόμη και στους Αθηναίους γείτονες ενώ το δεύτερο, το μαντείο του Τροφωνίου⁴⁹⁵, βρισκόταν στη Λιβαδειά (δυτικά), το οποίο ήταν ιδιαιτέρως μυστηριακό. Άλλο είδος

⁴⁸⁶Parke 2000,26-32.

⁴⁸⁷Γιαννάκη 2003,54-55.

⁴⁸⁸Βοιωτικά,2.1.

⁴⁸⁹Περί των εκλελοιπότην χρηστηρίων,7.

⁴⁹⁰Parke 2000,20-25.

⁴⁹¹Περιγραφές από τον Παυσανία και τους Βοιωτούς Πίνδαρο, Πλούταρχο και Ησίοδο.

⁴⁹²Flower 2008,2.

⁴⁹³Αξίζει να αναφερθεί ότι στην Ελλάδα τα μαντεία του Απόλλωνα ιδρύθηκαν αρχικά στη βοιωτική γη, χάρη στη μορφολογία του εδάφους, και στις άφθονες νερό πηγές. Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο O.Muller, η Βοιωτία υπήρξε το κυριότερο θέατρο της αρχαίας μαντικής, η οποία έχρηζε αναθυμιάσεων της γης και των υδάτων, βλ.Decharme 2014,137.

⁴⁹⁴Δριστείδης,19.1.

⁴⁹⁵Στην εποχή του Πλουτάρχου (100μ.Χ.) λειτουργούσε μόνο το μαντείο του Τροφωνείου, που αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη φήμη, βλ. Παπαχατζής 1981,244-246,σημ.4.

μαντείων ήταν τα νεκυιομαντεία⁴⁹⁶ (νεκρομαντεία, ψυχαγωγεία, ψυχομαντεία, ψυχοπομπεία ή νεκυώρια), που συνδέονταν με χθόνιες θεότητες και λειτουργούσαν ως πύλες του Άδη, με αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτό της Κορώνειας Βοιωτίας (Ιερό Λαφύστιου Δία και Ηρακλή Χάροπα). Επιπλέον, στο όρος Κιθαιρώνα υπήρχε το Μαντείο των Σφραγιτιδών Νυμφών με ιέρειες της Κιθαιρωνίδες νύμφες, που λειτουργούσε ως κέντρο διονυσιακών τελετών και κατοικία των Ερινυών.

■ Θέατρα

“Επειτα, στο αρχαίο θέατρο. Παρατηρώ μια τυπική αντίδρασή μου όταν βρεθώ στο κοχύλι ενός τέτοιου θεάτρου: κοιτάζω το τοπίο πέρα, πάντα τόσο καλά διαλεγμένο, κι αμέσως έπειτα ψάχνω τριγύρω μου τους θεατές, προσπαθώ να ιδώ τα μάτια τους χιλιάδες μάτια, σειρές, καρφωμένα σε μια λεπτομέρεια, σε μια στιγμή που δεν κληρονομιέται όχι μια συγκεκριμένη δράση που θα μπορούσα εύκολα να υποθέσω. Τα μάτια σβήνουν μαζί με τη συγκίνησή τους όπως πεθαίνουν τ’ άστρα και μένει τούτο το άδειο διάστημα, τόση ερημιά...”⁴⁹⁷.

Εξέχουσα θέση στα μνημειακά σύνολα της βοιωτικής γης κατέχουν τα θέατρα, αρχιτεκτονήματα υψηλών προδιαγραφών, αντάξια της ιστορίας των αρχαίων πόλεων που, κάθε φορά, αυτά υπηρετούσαν αλλά και εκφραστές του θεσμού της δημοκρατίας. Αρχικά στο θέατρο λάμβαναν μέρος όλες οι δραματικές παραστάσεις, που διδάσκονταν⁴⁹⁸ κατά τη διάρκεια των εορτασμών προς τιμήν του Διονύσου και είχαν άρρηκτους δεσμούς με τη μυθολογική παράδοση –τόσο με τη λατρεία των (τοπικών) θεών όσο και των θεοποιημένων ηρώων–, τις παλαιότερες θρησκευτικές παραδόσεις καθώς και τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα (Εικόνα 21). Προϊόντος του χρόνου, τα θέατρα φιλοξένησαν ποικίλες θρησκευτικές τελετουργίες, λατρευτικά δρώμενα με μουσικούς αγώνες,

⁴⁹⁶Τιαννάκη 2003, 87-88.

⁴⁹⁷Σεφέρης 1950.

⁴⁹⁸Η διδασκαλία των δραμάτων ήταν μια διαδικασία μεγάλης σπουδαιότητας καθόσον αποτελούσε ένα αποκλειστικό και ανεπανάληπτο γεγονός, που συνέβαινε σε συγκεκριμένο χρονικό σημείο και συνιστούσε μια μοναδική και πολυεπίπεδη εμπειρία για τους θεατές της αρχαιότητας.

προδραματικές παραστάσεις της χορικής λυρικής ποίησης, παραστάσεις των θυμελικών και σκηνικών αγώνων στα θεατρικά οικοδομήματα αλλά και συνελεύσεις του δήμου ή της βουλής των πόλεων-κρατών⁴⁹⁹.

Τα πρώτα θέατρα -της αρχαιότητας- δεν είχαν τη μορφή, που είναι γνωστή σήμερα. Ακόμη και η λέξη -σημαίνον- *θέατρο*, σήμαινε το ακροατήριο -σημαινόμενο- και όχι τον τόπο των παραστάσεων με το σύνολο των κτισμάτων του, όπως επικράτησε αργότερα. Βέβαια, η τελειοποίηση της μορφής του δεν άργησε να πραγματοποιηθεί (τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} αι.π.Χ.) κι έτσι τα θέατρα αποτέλεσαν μοναδικά δημιουργήματα της αρχαίας αρχιτεκτονικής με άψογη εργονομική μορφή⁵⁰⁰ και υψηλή αισθητική⁵⁰¹, αντικείμενο θαυμασμού έως και σήμερα.

Οι θέσεις τους, όπως και τα προαναφερόμενα οικοδομήματα, αποτελούν και σήμερα παλίμψηστα ίχνη των διαφόρων εποχών, που τα επισφράγισαν. Είναι αξιοσημείωτο, ότι τα συγκεκριμένα οικοδομήματα αποκαλύπτονταν ξαφνικά στους θεατές τους δεδομένου ότι δεν ήταν ορατά από μεγάλη απόσταση⁵⁰². Τα θέατρα ήταν οργανικά μέρη ενός συνόλου κτισμάτων, που εντάσσονταν σε *θεραπευτήριους τόπους* για την *κάθαρση παθημάτων*, λόγου χάρη το θέατρο της Επιδαύρου, των Δελφών⁵⁰³. Ειδικότερα, κατασκευάζονταν κοντά στα κέντρα της

Εικόνα 21: Το αρχαίο θέατρο του Ορχομενού.

⁴⁹⁹Τενικά για τη συμμετοχή, σύνθεση και συμπεριφορά των θεατών στο αρχαίο θέατρο βλ.Χουρμουζιάδης 1999,3-6.

⁵⁰⁰Συνοπτικά για την αρχιτεκτονική του αρχαίου ελληνικού θεάτρου βλ.Πορτελάνος 1999,7-10.

⁵⁰¹Βιτρούβιος 2000.

⁵⁰²Σχετική αναφορά γίνεται στον Χορηγικό φάκελο της Θ΄ Εφορείας Προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων με τίτλο *Θέατρο Θηβαϊκού Καβιρείου* (Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Δεκέμβριος 2010,3).

⁵⁰³Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2012,152.

κοινωνικής ζωής, σε σχέση (συνήθως) με τις οχυρώσεις των οικισμών-πόλεων, ενώ επιλέγονταν χώροι απλοί, με καλή οπτική και ακουστική⁵⁰⁴, που εκμεταλλεύονταν το ανάγλυφο του εδάφους στο έπακρο. Έτσι, κάθε θέατρο, αρμονικά ενταγμένο στο φυσικό τοπίο και φορτισμένο από την ιστορία, αποτελούσε –και εξακολουθεί να αποτελεί– τρανή απόδειξη της άρρηκτης σχέσης και συνεχούς διαλόγου της αρχιτεκτονικής σύλληψης και της χρήσης του επιλεγμένου, κάθε φορά, χώρου.

Σε κάθε περίπτωση, ανεξαρτήτως της τοποθεσίας, της μορφής και δομής του εκάστοτε θεάτρου, ο θεατρικός χώρος αποτελούσε μια ανοιχτή αγκαλιά προς τον βοιωτικό ουρανό, στις θεϊκές δυνάμεις, που λατρεύονταν, αλλά και στον ίδιο τον άνθρωπο. Όπως αναφέρει και η αρχαιολόγος Π.Αδάμ-Βελένη *“Κοίλο, ορχήστρα, σκηνή αποτελούν μια ολότητα, τη μήτρα η οποία “εγκολπώνει” ένα ολόκληρο σύμπαν”*⁵⁰⁵. Το άυλο αυτό περιεχόμενο της λειτουργίας τους, έχει διασωθεί στους αιώνες και παραμένει ζωντανό αλλά, ταυτόχρονα, πολύ καλά κρυμμένο, σε έναν διαρκή διάλογο με το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο είναι ενταγμένα.

▪ χριστιανικά-μεταβυζαντινά μνημεία

*“Αιώνια θ’ αποτελούν την υδρία των δοξασιών και τις επάξεις του Χριστιανισμού”*⁵⁰⁶.

Η βοιωτική γη εγκολπώνει ένα πλήθος ναών και ιερών από αρχαιοτάτους χρόνους, όπως αναλύθηκε ανωτέρω. Η εμφάνιση των μοναστηριών βρίσκονται –ως επί των πλείστον– στη θέση των αρχαίων τοποθεσιών των ιερών και ναών και αποτελούν μάρτυρες των διαφόρων κοινωνικοπολιτικοθρησκευτικών εξελίξεων, ενισχύοντας την μυστηριακή λατρεία. Επιπλέον, οι μονές φέρουν πάνω τους ανεξίτηλα σημάδια αιώνων, μνήμες πολέμων και μαχών, εποχών βαρβάρων αλλά παράλληλα και ίχνη μιας τέχνης λαμπρής, που αποτυπώνεται στη διακόσμηση των ναϊκών κτιρίων (κυρίως με αρχαίο υλικό σε δεύτερη χρήση). Τα μοναστήρια Σαγματά, Πελαγίας, της Σκριπούς (Κοίμηση της Θεοτόκου), του Οσίου Λουκά, του Οσίου Μελετίου “του Νέου”, της Αγ.Τριάδος Πλαταιών, του Οσίου Σεραφείμ αποτελούν τους αντιπροσωπευτικότερους ναούς της “Ελληνικής Σχολής” ενώ, παράλληλα,

⁵⁰⁴Συνοπτικά για την ακουστική του αρχαίου θεάτρου βλ.Τζεκάκης 1999,11-12.

⁵⁰⁵Αδάμ-Βελένη 2006,99.

⁵⁰⁶Notton 1996,11.

συμπληρώνουν τον μακροσκελή κατάλογο των παλαιών θρύλων της βυζαντινής Ελλάδας⁵⁰⁷. Γενικότερα, πάντως, η χριστιανική περίοδος της Βοιωτίας διαιρείται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη είναι η παλαιοχριστιανική-πρωτοβυζαντινή περίοδος (1^{ος}-8^{ος} αι.μ.Χ), η δεύτερη είναι η περίοδος ακμής (9^{ος}-10^{ος} αι.μ.Χ.) και η Τρίτη είναι η περίοδος της Λατινοκρατίας.

Αξίζει, βέβαια, να επισημανθεί και πάλι ότι οι θέσεις της πλειονότητας των χριστιανικών ιερών ταυτίζονται με αυτές των αρχαίων ιερών, όπως η Ι.Μ.Σαγματά που βρίσκεται επάνω στα ερείπια του Ιερού του Διός Υπάτου (Εικόνα 22). Επίσης, είναι κοινώς αποδεκτό ότι αποτελούσε συνήθη πρακτική η επανα-χρήση δομικών υλικών από προγενέστερες κατασκευές (Ιερό Χαρίτων-Παναγία Σκριπού στον Ορχομενό). Η επιλογή της ίδιας θέσης εμπεριείχε, όμως, και μια πιο συμβολική πράξη καθόσον με τον τρόπο αυτό υιοθετούνταν όλα εκείνα τα -υπερβατικά- χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου τόπου, που διαφύλασσε η καθηγιασμένη θέση (Ιερό Ηρακλή Χάροπα και παλαιοχριστιανική βασιλική στο Λαφύστιον όρος).

Εικόνα 22: Η Ιερά Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρα-Σαγματά.

⁵⁰⁷Για μια συνοπτική περιγραφή των μοναστηριών βλ.ό.π. 1996,62-148.

▪ **οδικό και θαλάσσιο δίκτυο**

Σημαντικός παράγοντας της επικοινωνίας στο εσωτερικό της Βοιωτίας υπήρξε η ανάπτυξη του οδικού της δικτύου⁵⁰⁸. Ειδικότερα, για την περίοδο της αρχαιότητας έχει καταγραφεί ένα ιδιαιτέρως πυκνό οδικό δίκτυο (ατραποί, αμαξήλατοι δρόμοι⁵⁰⁹ κλπ) για τις χερσαίες μεταφορές αλλά και θαλάσσιο δίκτυο για τις αντίστοιχες μεταφορές, που επισημαίνεται από την ύπαρξη λιμανιών σε νευραλγικές θέσεις [Αντίκυρα, Κρεύσις (σημ.Λιβαδόστρα), Αθηδώνα (σημ.Λουκίσια), Τίφα (ή Σίφες)] στον χάρτη της ελληνικής γης.

Οι Έλληνες της αρχαιότητας -και κυρίως της κλασικής περιόδου- κατασκεύαζαν τα αναγκαία οδικά έργα ακόμη και κατευθείαν στο βραχώδες ανάγλυφο του εδάφους, ή ακολουθώντας κοίτες ποταμών ή ρεμάτων, προκειμένου να καλύψουν τις απαιτούμενες αποστάσεις δια ξηράς. Βέβαια, αξίζει να αναφερθεί, ότι οι απόψεις των μελετητών διχάζονται αρκετές φορές για την τεκμηρίωση ενός δρόμου -εάν είναι πραγματικά αρχαίος αμαξιτός- εκτός εάν υπάρχουν αδιαμφισβήτητα στοιχεία (π.χ. κατάλοιπα αρματοτροχιών, αναλημματικοί τοίχοι) ή πηγές της ελληνικής γραμματείας δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης.

Ωστόσο, αν και η Βοιωτία αποτελεί έναν τόπο πλούσιο σε υλικά κατάλοιπα, είναι γεγονός, ότι αρχαιολόγοι, ιστορικοί ερευνητές και εν γένει οι περιηγητές του 18^{ου} μ.Χ. και 19^{ου} μ.Χ. αιώνα δεν επισκέφθηκαν τον τόπο αυτό όσο άλλες περιοχές, όπως την Αθήνα και τους Δελφούς. Πιθανόν, η ανυπαρξία αμαξιτού δικτύου αλλά και των απαραίτητων ξενώνων, οι συχνές ληστρικές επιθέσεις αλλά και η γεωλογική διαμόρφωση του εδάφους αποτέλεσαν τους κύριους παράγοντες της μικρής επισκεψιμότητας της βοιωτικής γης. Επομένως, η Βοιωτία θεωρείται ευρέως μια *terra incognita*.

⁵⁰⁸ΑΕ 1927/8,112-119. Hammond 1954,103-122. Vanderpool 1978,227-245. Van de Maele 1981,325-327. Camp 1991,193-202.

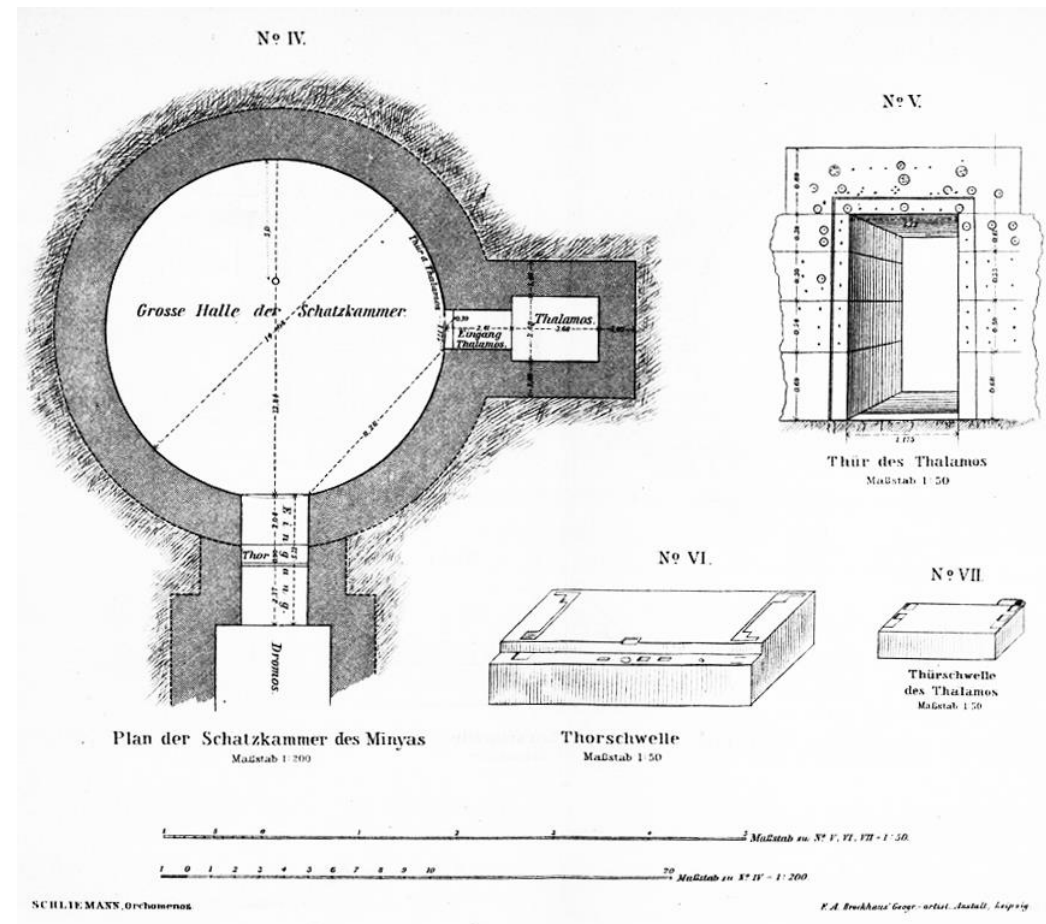
⁵⁰⁹Για μια αναλυτική περιγραφή των αμαξιτών οδών στην Ελλάδα, βλ.Πίκουλας 2003,15-35. Για μια συνοπτική περιγραφή των αρματοτροχιών, βλ.Τσαούση 2003,82.

■ άλλα ανθρωπογενή στοιχεία

Εκτός, βέβαια, από τα ανθρωπογενή στοιχεία, που αναφέρθηκαν ανωτέρω, εντοπίζονται επιπλέον στοιχεία όπως ταφικά μνημεία – Πυραμίδα Αμφείου και Θησαυρός του Μινύα (Εικόνα 23), μυκηναϊκοί λαξευτοί τάφοι (στο Δίστομο και στο Διάσελο Αντίκυρας) καθώς νεκροταφεία⁵¹⁰ (Άγιος Γεώργιος, Άγιος Σώζων) και λουτρά (Αντίκυρα). Σημειώνεται, ότι οι ανασκαφικές εργασίες στην περιοχή της Ακραϊφίας έχουν φέρει στο φως μια πληθώρα ευρημάτων (από ταφές), που ανάγουν την Ακραϊφία σε τόπο σπουδαίο για τη μελέτη των νεκροταφείων. Κατά το έτος 1976⁵¹¹ ανασκάφηκαν εβδομήντα τρεις τάφοι, που ανήκουν στον 6^ο, 5^ο και 4^ο αι.π.Χ. και συνοδεύονταν από αγγεία. Το 1981⁵¹² ήρθαν στο φως άλλοι 138 τάφοι (22 τάφοι εν έτει 1977).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν αγροτικές και βιοτεχνικές οικίες (Άσπρα σπίτια) αλλά και το Φωκικό Βουλευτήριο στη Σχιστή οδό (πλησίον της αρχαίας Δαυλίδας).

Εικόνα 23: Αρχιτεκτονικά σχέδια του θησαυρού του Μινύα, Ορχομενός.

⁵¹⁰Είναι γεγονός ότι τα νεκροταφεία είχαν πλεονεκτικές θέσεις. Για την έννοια του νεκροταφείου βλ.Στεφάνου 2000β.

⁵¹¹ΑΔ 31(1976),119.

⁵¹²ΑΔ 36(1981),187-188.

4.4.3 οικιστικά σύνολα-αρχαίες πόλεις στην αρχαιότητα

Είναι γεγονός, ότι οι αρχαίοι Έλληνες διέθεταν ένα ιδιαίτερα ανεπτυγμένο αισθητήριο γνώσης της επίδρασης του τοπίου στην ψυχосύνθεση του ανθρώπου. Αυτή η επίγνωση αποτέλεσε, ήδη από την αρχαιότητα, το εφαλτήριο για την αναζήτηση, ανάγνωση, έρευνα, μελέτη και κατανόηση της αλληλεπίδρασης αυτής. Με την ανάπτυξη του δυνατού αυτού αισθητηρίου και σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες -λόγοι προσπέλασης, άμυνας και επιβίωσης, λόγοι θρησκευτικοί και οικονομικοί, αστάθμητοι και μη- οι άνθρωποι επέλεξαν τους κατάλληλους τόπους για τη δημιουργία οικισμών και διακεκριμένων κτισμάτων, όπως τα μαντεία⁵¹³, που αναλύθηκαν ανωτέρω.

Πρέπει να τονιστεί, ότι υπήρξαν πολλοί περιηγητές, ερευνητές και επιστήμονες⁵¹⁴, που είχαν ως αντικείμενο μελέτης τη βοιωτική γη, όπως Πausanίας (που αναφέρει 20 οικισμούς), ο F.Pougeville, ο W.M.Leake και άλλοι. Το πλήθος των επιτόπιων εργασιών και ερευνών απέδειξαν την πολυμορφία του βοιωτικού εδάφους, ενώ από τις πιο πρόσφατες έρευνες, που έχουν εκπονηθεί σχετικά με το εθνογραφικό παρόν και αρχαιολογικό παρελθόν, προέκυψε ότι το τοπίο της Βοιωτίας αποτελεί ένα μωσαϊκό από αρχαιολογικές θέσεις⁵¹⁵, όπως οι μικροί αγροτικοί οικιστικοί σχηματισμοί σε Αλίαρτο, Άσκρα, Θεσπιές κι αλλού.

Πιο συγκεκριμένα, από τις πιο γνωστές και σημαντικές πόλεις της Βοιωτίας στην αρχαιότητα υπήρξε η Θήβα, πόλη με πλούσια αρχιτεκτονική κληρονομιά, η Λιβαδειά, όπου λειτουργούσε το φημισμένο μαντείο του Τροφωνίου και τον ποταμό Έρκυνα, με τα νερά του να χύνονται στην Κωπαΐδα αλλά και ο Ορχομενός, με το θολωτό τάφο του Μινύα. Βόρεια της Λιβαδειάς βρισκόταν -όπως και σήμερα- η Χαιρώνεια και το μαρμάρινο μνημείο του Λιονταριού, που μαρτυρεί την ήττα των Βοιωτών στον πόλεμο εναντίον του Φιλίππου Β΄.

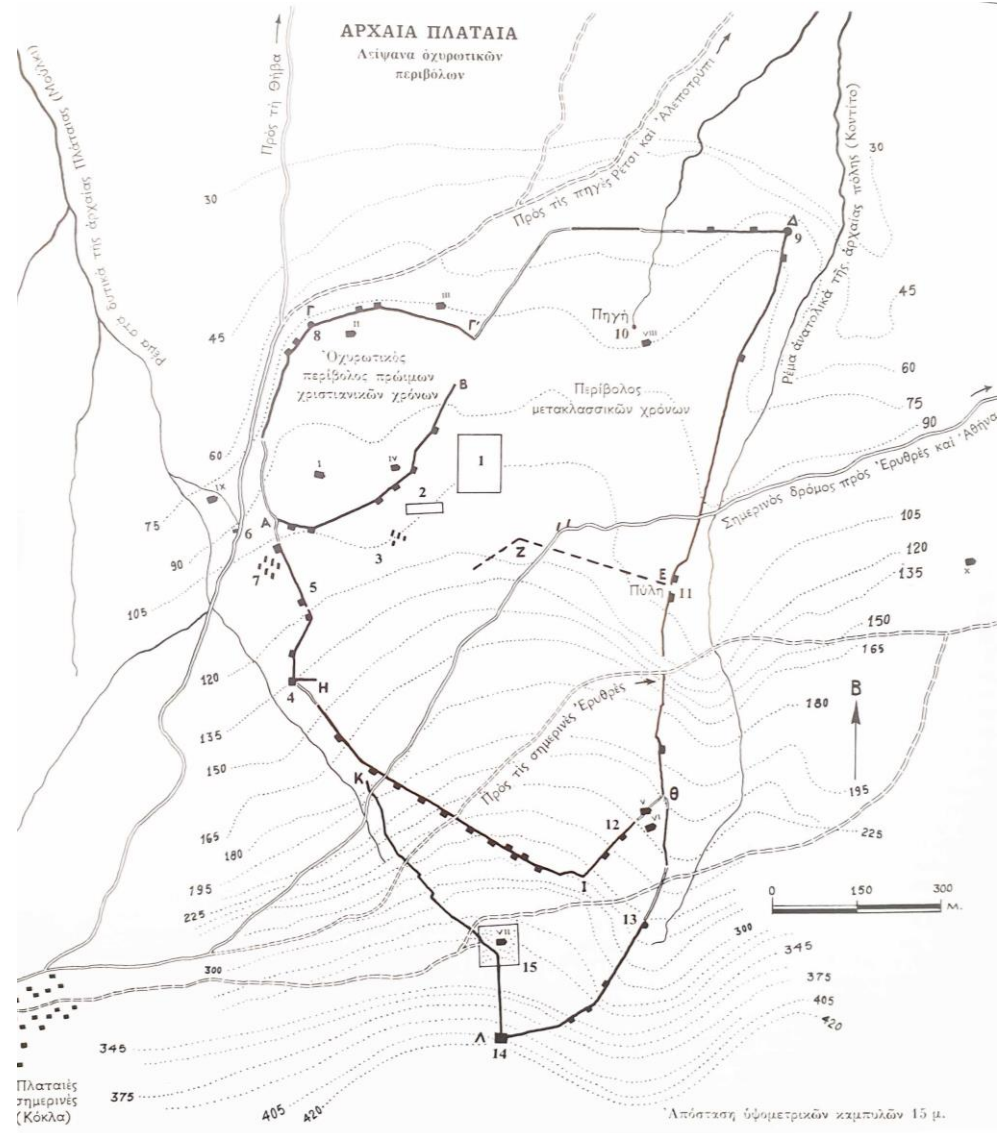
⁵¹³Μουτσόπουλος 2009,151-162.

⁵¹⁴Bintliff,Snodgrass 1988,57-61. Acheson and Davis 2009,41-43.

⁵¹⁵Bintliff,Snodgrass 1985,123-162.

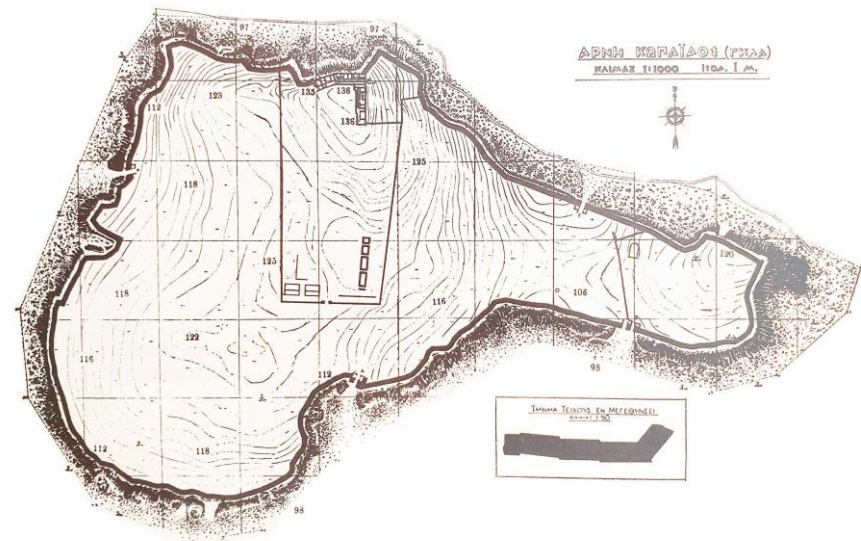
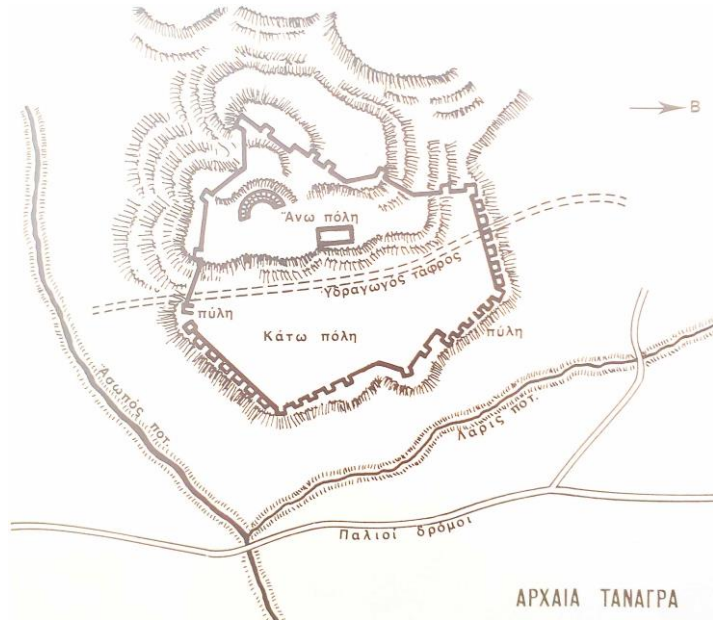
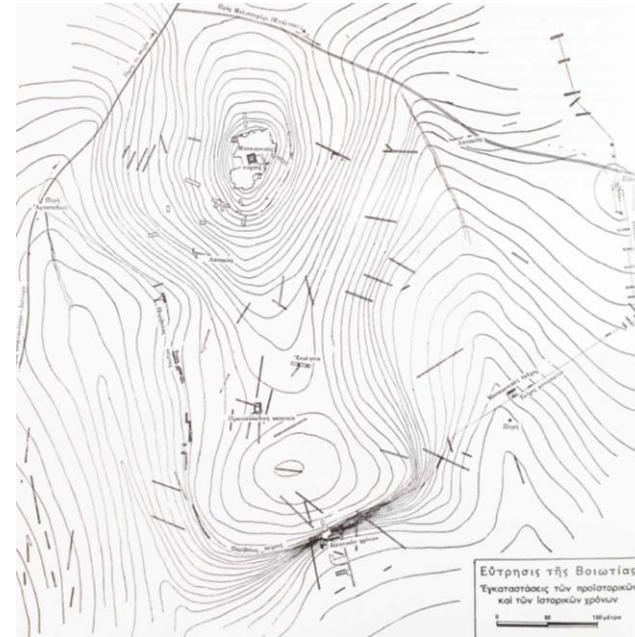
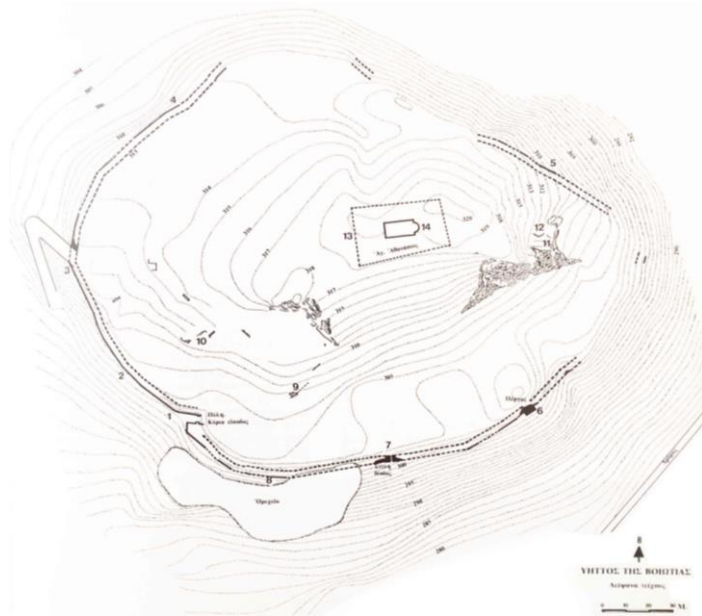

Μικρότερες γνωστές πόλεις υπήρξαν η Ακραϊφία, η Αλίαρτος, οι Άλμωνες, η Ανθηδόνα, η Άσκρα, το Δήλιο, η Εύτρηση, οι Θεσπιές, οι Κώπες (Κωπαΐδα), η Κορσεΐα, η Κορώνεια, τα Λεύκτρα, η Ογχηστός, η Τανάγρα, η Τεγύρα (Τέγυραι), το Τιλφούσιον, ο Ύητιος και ο Ωρωπός (Εικόνα 25). Ειδικότερα, όπως έχει ήδη αναλυθεί, η Θήβα (Εικόνα 26), οι Θεσπιές και οι Πλαταιές (Εικόνα 24) υπήρξαν οι πόλεις, που διαδραμάτισαν πολύ σπουδαίο ρόλο στις εξελίξεις της ιστορίας της Βοιωτίας καθόσον έγιναν εκπρόσωποι τόσο του ανταγωνισμού μεταξύ Καδμείων και Μινυών, Αθηναίων, Σπαρτιατών και Περσών όσο και της πάλης μεταξύ ολιγαρχικών και δημοκρατικών. Επισημαίνεται, για ακόμη μια φορά, ότι τα κατάλοιπα, που έχουν έρθει στην επιφάνεια, αποδεικνύουν περίτρανα τη σπουδαιότητα της βοιωτικής γης.

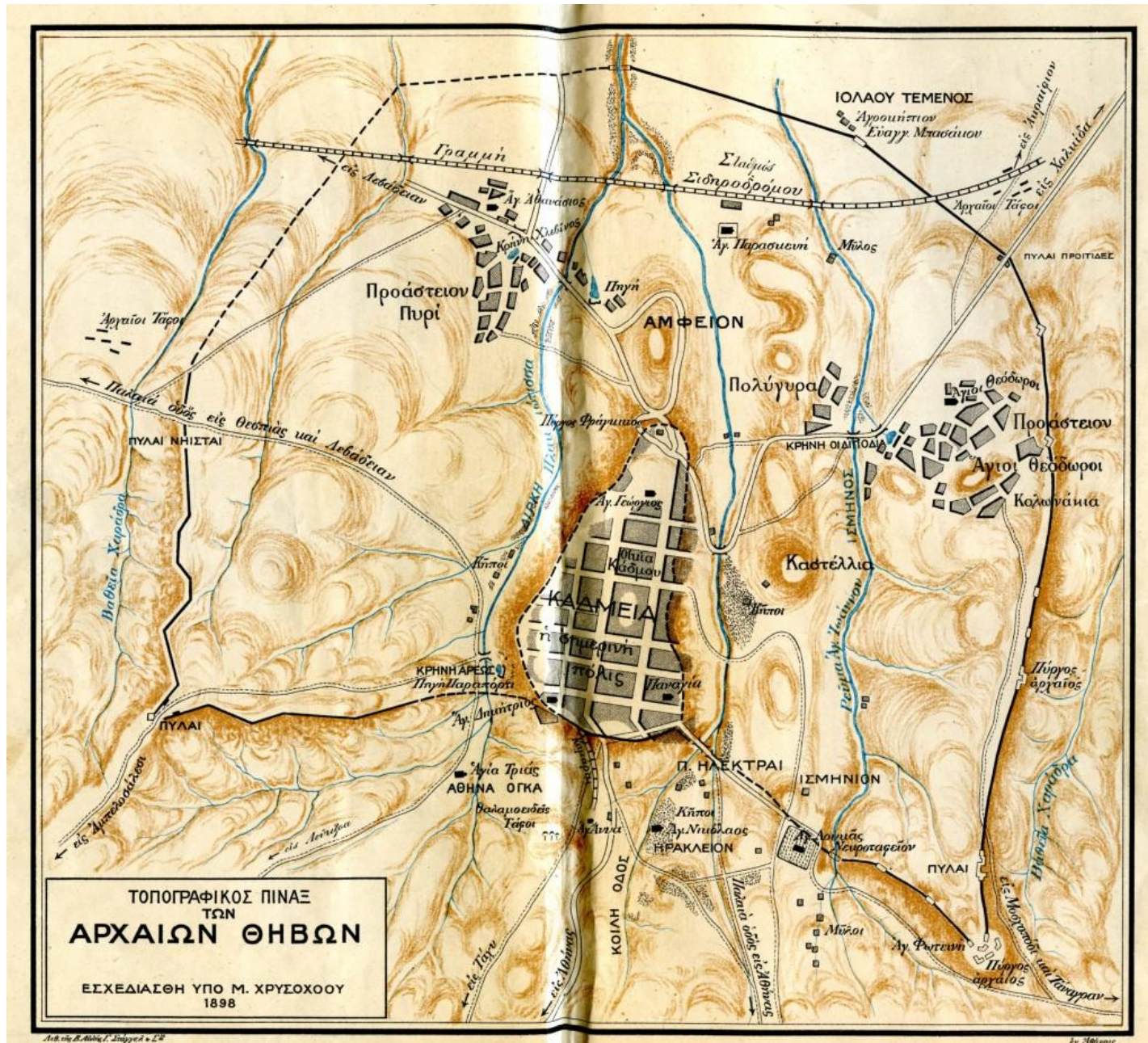
Εικόνα 24: Κάτοψη πόλης των Πλαταιών.

Εικόνα 25: Κατόψεις πόλεων. Υμηττός, Εύτρηση, Τανάγρα, Γλας (από αριστερά πάνω).

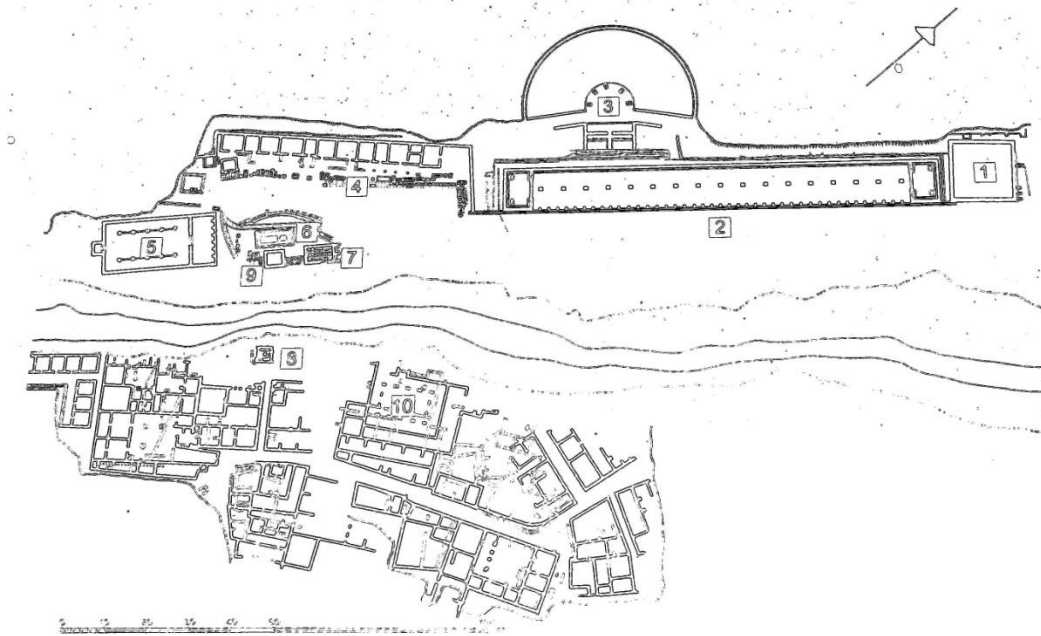

Εικόνα 26: Τοπογραφία Καδμείας/θήβας.

Είναι γεγονός, ότι στην αρχαιότητα καταγράφονται οικισμοί-πόλεις, όπως προαναφέρθηκε, που ιδρύθηκαν με κριτήρια θρησκευτικά. Ειδικότερα, έχουν παρατηρηθεί οικισμοί (συνοικίες), που αναπτύχθηκαν σε μικρή ακτίνα από ιερούς τόπους, όπως στην περιοχή του Ωρωπού-Αμφιαρείου (Εικόνα 27). Αξίζει να αναφερθεί, ότι στη δεξιά

Εικόνα 27: Το ιερό συγκρότημα του Αμφιαρείου.

όχθη του ποταμού⁵¹⁶ έχει επιβεβαιωθεί ότι υπήρχε μια περιοχή κατοικήσιμη/συνοικία – ελληνιστικής κυρίως εποχής και προσβάσιμη με γέφυρα-, με κατοικίες, αγορά-αγορονόμιο, καπηλεία, μαγαζιά, καταγωγία⁵¹⁷, που εξυπηρετούσαν τους ξένους. Αποκαλύφθηκε, επίσης, πομπική οδός και υδραυλικό ρολόι (κλεψύδρα) –ίσως το πιο ενδιαφέρον μνημείο του χώρου- κι ένα υπόγειο κτίσμα με χτιστή τετράγωνη λεκάνη⁵¹⁸. Η ανάπτυξη του ιερού προσέφερε οικονομική ευμάρεια και βοήθησε στην ανάπτυξη της περιοχής, κυρίως την εποχή που τελούνταν τα Μεγάλα Αμφιάρεια⁵¹⁹, όπως θα αναλυθεί ακολούθως.

⁵¹⁶Ανασκαφικές εργασίες στη δεξιά όχθη του ποταμού πραγματοποιήθηκαν από τον αρχαιολόγο Β.Λεονάρδο από το 1909 έως και το 1928, βλ.Λεονάρδος 1913,237.

⁵¹⁷ΑΕ (1917),239-240. ΑΕ (1923),166-169.

⁵¹⁸Πετράκος 1992,55.

⁵¹⁹ό.π. 1992,59.

Τέλος, δεν πρέπει να παραληφθεί μια σύντομη αναφορά⁵²⁰ στην υφιστάμενη κατάσταση των οικισμών της Βοιωτίας, οι περισσότεροι εκ των οποίων υπήρξαν τόποι ιστορικοί και μαρτυρικοί. Προϊόντος του χρόνου και κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων, η Βοιωτία, επηρεασμένη από την ιστορία της (πόλεμοι, επιδρομές κ.α.), διαμορφώθηκε με τρόπο τέτοιο, που πλέον εμφανίζει έναν διαφορετικό χαρακτήρα όσον αφορά στα οικιστικά σύνολά της (πόλεις αφανίστηκαν, μετατοπίστηκαν ή αναπτύχθηκαν σε άλλα σημεία). Η σημερινή κατάσταση, σε κάθε περίπτωση, χρήζει ενδελεχούς έρευνας⁵²¹.

4.4.4 ιεροί τόποι

Ως τόπος ιερός ορίζεται η συνιστάμενη του πολιτισμού και της θρησκείας ενός τόπου. Η λατρεία, η τελετουργία και τα μυστήρια, που λάμβαναν χώρα σε μια ορισμένη τοποθεσία –συγκεκριμένων “προδιαγραφών και συνθηκών”– δημιουργούσαν έναν ιερό μανδύα, ένα “αγρηνόν”⁵²², που κάλυπτε τον τόπο και τον ανήγαγε σε ιερό (Εικόνα 28).

Εικόνα 28: Ομφαλός.

⁵²⁰Η γράφουσα έκρινε, στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, ότι η υφιστάμενη κατάσταση των οικισμών δε χρήζει εκτενούς ανάλυσης διότι τα δεδομένα δε δύνανται να στοιχειοθετήσουν ένα “ισχυρό” πεδίο έρευνας, ενώ θα μπορούσε να αποτελέσει ενδιαφέρον θέμα σε επίπεδο μεταδιδακτορικού.

⁵²¹Αξιόλογο παράδειγμα προσπάθειας για διατήρηση και προστασία πόλης είναι η μελέτη κήρυξης αξιόλογων κτιρίων και “σημάτων” στην πόλη της Θήβας (έτος 1994) στο πλαίσιο της πολεοδομικής μελέτης για τη διατήρηση του ιστορικού κέντρου της. Σύμφωνα με τη μελέτη αυτή καταγράφηκαν εξήντα πέντε (65) κτίρια και “σήματα” εκ των οποίων τα δεκαπέντε (15) προτάθηκαν για κήρυξη και αποκατάσταση. Τα υπόλοιπα είτε θεωρήθηκαν ακατάλληλα για επεμβάσεις (ως αδιάφορα ή σε κακή κατάσταση), είτε προτάθηκαν μόνο για αποτύπωση-τεκμηρίωση-καταχώρηση ή αποκατάσταση-διατήρηση-συντήρηση. Κατά τη δεκαετία του 1980 δημοσιεύθηκαν Διατάγματα και Αποφάσεις (ΦΕΚ 181Δ/3-5-85, ΦΕΚ 133Δ/23-2-87, ΦΕΚ 1215/18-4-86, Γνωμοδοτήσεις ΣΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. Ν.Βοιωτίας 13/4-2-88, 33/10-3-88, 34/10-3-88, Αποφάσεις Δασαρχείου κ.α.) για τον καθορισμό ορίων, όρων και περιορισμών δόμησης και κατηγοριοποίηση οικισμών του Ν.Βοιωτίας σε μια προσπάθεια να τεθούν κανόνες για την δόμησή τους. Τα Διατάγματα αυτά είχαν κοινό παρανομαστή την εξασφάλιση της συνέχειας των υφισταμένων ή εγκεκριμένων δρόμων του εκάστοτε οικισμού, των υπάρχοντων κοινόχρηστων χώρων αλλά και τη δημιουργία νέων. Σκοπός όλων αυτών αποτέλεσε η ακριβής οριοθέτηση των οικισμών και ο καθορισμός δόμησής τους.

⁵²²Αγρηνόν: μάλλινο πλεκτό δίχτυ με το οποίο κάλυπταν τους Ομφαλούς, τις πέτρινες λατρευτικές στήλες. Επίσης αγρηνόν ονομαζόταν το μάλλινο δικτυωτό ένδυμα, που φορούσαν πάνω από τα άλλα ενδύματά τους οι ιερείς και οι ακόλουθοι του Διονύσου, βλ.Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς,Μπριτάννικα,λ.αγρηνόν ή άγρηνον.

Ειδικότερα, όταν ένας τόπος θεωρείται ιερός, το στοιχείο, που θα συνδέσει το υποκείμενο με τον τόπο, είναι ο έρωτας –μια ενέργεια που είναι συμπαντική, συνεκτική και ζωογόνος– και όχι κάποιο άλλο, νοσιακό, αισθητικό στοιχείο. **Έτσι, υπάρχουν ατομικοί και συλλογικοί ιεροί τόποι, που σε κάποια δεδομένη στιγμή τελέστηκε μια ιερή πράξη ακολουθίας, δηλωτική της συνέχειας της πραγματοποιηθείσας καθιέρωσης σε χώρο και χρόνο.** Παράδειγμα (συλλογικών) ιερών τόπων είναι τα ιερά προσκυνήματα, που δυνάμει αποτελούν το πραγματικό ή ιδεατό πλαίσιο, το περιβάλλον ή την αναγκαία επιφάνεια (Ιεροφάνεια–Θεοφάνεια⁵²³) –τόποι όπου εμφανίζονται οντότητες, παρουσίες θείες–. Εκεί, ο άνθρωπος θα μπορέσει να σχετιστεί με τον τόπο, να ακουμπήσει σε αυτόν, να τον ταυτίσει με τον τόπο της εσωτερικής του ισορροπίας, που συνιστά τη συνισταμένη των αντιθέσεων της προσωπικότητας του ατόμου, το κομβικό σημείο της συμμετρίας και ισορροπίας, ένα σημείο συμπυκνωμένο, ως συσσωρευτή ενέργειας. **Ο ιερός τόπος, λοιπόν, αποτελεί την πύλη, από την οποία αναδύονται –με τη μορφή εικόνων– τα περιεχόμενα του συλλογικού ασυνειδήτου, των ενστίκτων και των συμπεριφορών, που έχουν διαμορφωθεί από τα βιώματα του ανθρώπου, τα αρχέτυπα ως σύμβολα. Τα σύμβολα αυτά είναι η κοινή γλώσσα των ανθρώπων, η γέφυρα μεταξύ λόγου και μύθου.**

Επιπλέον, οι ιεροί τόποι, είναι οι εν δυνάμει επιφάνειες Θεού, που σφραγίζονται από ιδέες, από τα αρχέτυπα⁵²⁴ (π.χ. Βιβλιοθήκη σημαίνει Αλεξάνδρεια) και είναι δηλωτικοί της ισχύος ιδεών. Άλλο ένα παράδειγμα υλικής αποτύπωσης μιας ιδέας αποτελεί η αρχετυπική γειτονιά, όπως συγκροτείται στο Διμήνι, στο Χαμέζι, στο Σέσκλο, σαν έκφραση και κάλυψη της ανάγκης της γειτνίασης⁵²⁵. Οι αρχέτυπες αυτές μορφές γειτνίασης αποτέλεσαν τα ζωντανά δομικά κύτταρα ευρύτερων οικιστικών σχηματισμών και σφραγίστηκαν από

⁵²³Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2012.

⁵²⁴Αρχέτυπα στους σφραγιδόλιθους είναι μια ακολουθία πράξεων που έχουν λειτουργήσει σε βάθος χρόνου. Επανάληψη της πράξης που διαδραματίστηκε στις αρχές του χρόνου και η οποία αναλογικά παραδέχεται, αναζητάει και προσδιορίζει σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο μέσα από την τελειή. Συναρτάται επίσης από τη δομή και την ιδιαιτερότητα του αρχέγονου τυπικού, το οποίο ενέχει τον λόγο της γέννησης και της καθιέρωσής του. Με άλλα λόγια το ιερό συναρτάται από τη διατήρηση των ιδιοτήτων που απορρέουν από τον ζωντανό, παρόντα μύθο που διέπει την πράξη και τον ενυπάρχοντα λόγο, το αίτιο, τη δομή, το σχήμα, τη μορφή, τη δράση μέσα σε έναν αναγκαίο χώρο που πλαισιώνει το συμβάν ως τόπους και η ιερή αυτή πράξη, στο συγκεκριμένο τόπο ως μίμηση προσδιορίζει την έννοια του θεάτρου (ορισμός τραγωδίας-Αριστοτέλης) κι επομένως ενός τόπος όχι μόνο δεν αποκρύπτει τις λογείς θεοφάνειες που συνέβησαν κάποτε, αλλά αντίθετα γεννάει και σήμερα αυτή την αίσθηση που μεταδίδεται αοράτως τη μορφή και την ουσία του αρχικού θεού. Από τα μυκηναϊκά ως τα χριστιανικά μυστήρια, η ακολουθία, στο χώρο που σκιαγραφείται από την ελληνική παρουσία κυρίως στην ευρύτερη Λεκάνη της Μεσογείου υπάρχει συνέχεια (π.χ. Αργοναυτική εκστρατεία και σφραγιδόλιθοι), βλ.Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2012,151,σημ.91.

⁵²⁵Πετράτου 1978. Πετράτου-Φραγκιαδάκη 2004/5.

σημαντικές και ιερές πράξεις ανθρώπων. Το υποκείμενο ολοκληρώνεται μόνον, όταν μπορέσει να αναγνωρίσει και να αναγνώσει την προσωπική του ιστορία στην ιστορία του τόπου αλλά ταυτόχρονα και να ταυτιστεί με αυτή, κι αυτό επιτυγχάνεται όταν υπηρετεί την ιδέα του τόπου με πράξεις, που έχουν ιδεολογική και συμβολική βαρύτητα και διάρκεια σε ένα βάθος χρόνου⁵²⁶.

4.4.5 ιεροθεσία των οικισμών-πόλεων

Η μυθική γεωγραφία, όπως αυτή καθορίζεται από τον καθηγητή Λαγόπουλο⁵²⁷, είναι μια συμβολική σύλληψη του χώρου, ένα γεωγραφικό κείμενο, που μας διηγείται περί της ιδεολογίας και περί του πολιτισμού της Αρχαίας Ελλάδος.

Πολλοί ερευνητές και επιστήμονες⁵²⁸ έχουν ασχοληθεί με την ιεροθεσία, την ιερογεωγραφία, τον συσχετισμό και τη στοίχιση των πόλεων, των ιερών και των μνημείων του ελληνικού χώρου. Τα συγγράμματα των αρχαίων Ελλήνων είναι δηλωτικά περί της μη τυχαιότητας των θέσεων πόλεων και ιερών⁵²⁹ αλλά και για την ύπαρξη και αποκάλυψη της μυστικής σύνδεσης των ιερών τόπων του αρχαίου κόσμου. Ειδικότερα, πρόκειται για ιερά των ελληνικών κτήσεων αλλά και των πόλεων-κρατών της ελληνικής σφαίρας επιρροής, όπως ναοί, ακροπόλεις, οχυρά, μαντεία, τύμβοι, Ασκληπιεία, θέατρα, στάδια, γυμναστήρια, πύλες πόλεων, πεδία μαχών και εν γένει χώροι με ιερή σημασία.

Οι αρχαίοι Έλληνες, ως κάτοχοι της προκατακλυσμιαίας γνώσης, θέλησαν να αποτυπώσουν την ιερή γνώση της αρχαίας φιλοσοφίας για το τοπίο και το σύμπαν μέσω των συμβολισμών στον υλικό κόσμο. Με τον τρόπο αυτό θα πετύχαιναν να μεταδώσουν τις γνώσεις τους στις επόμενες γενεές, όχι μόνο προφορικά, αλλά κυρίως μέσα από

⁵²⁶Για παράδειγμα ο Θησέας (έρωτας για Αθήνα-πρώτη αστικοποίηση είχαν βάθος και το θετικό και το αρνητικό στοιχείο). Ενσωματώθηκε το αρνητικό σημείο κι έτσι γίνεται δυναμικό σημείο. Σχετική διάλεξη και σημειώσεις, Δ.Μ.Π.Σ., κατεύθυνση: Πολεοδομία – Χωροταξία. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης, Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ. Δ/ης καθηγητής Ι. Στεφάνου, υπεύθυνος του μεταπτυχιακού μαθήματος "Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις της Πόλης" (2002-2003). Συνεπικουρος ερευνήτρια του Εργαστηρίου, Πετράτου-Φραγκιαδάκη, Σ., "Επαναπροσδιορίζοντας την Έννοια του Αστικού", στο πλαίσιο της επικουρικής διδασκαλίας.

⁵²⁷Λαγόπουλος 2012.

⁵²⁸Μανιάς 1972, 32-33. Richer 2001.

⁵²⁹Χατζηδάκη 2019, 403-452.

τη χρήση του τόπου/τοπίου, ώστε οι γνώσεις τους να διαρκέσουν στο διηνεκές. Οι αρχαίοι γνώριζαν επιπλέον, ότι κάθε τόπος είχε τα δικά του χαρακτηριστικά γνωρίσματα και τις ιερές ιδιαιτερότητές του (μυθολογία και ιστορικές αναφορές), όπως αναφέρει και η Αρχιτέκτων Ν.Χατζηδάκη⁵³⁰. Έτσι, αξιοποιώντας τις ευνοϊκές συνθήκες του εκάστοτε τόπου (κλιματικά στοιχεία, ηλιοφάνεια, βροχοπτώσεις, βλάστηση) και την ηλεκτρομαγνητική-αιθερική ενέργεια της γης⁵³¹, οι ιεροί τόποι της Ελλάδας, ως κόμβοι ενός δικτύου, δημιουργούν έναν χάρτη, που αποτέλεσε -και εξακολουθεί να αποτελεί- αντικείμενο μελέτης ενός μεγαλειώδους γεωδαιτικού⁵³² τριγωνισμού του γεωγραφικού της χώρου, κατ'αναλογίαν των αρμονικών μαθηματικών νόμων του σύμπαντος, όπως αυτοί ήταν ήδη γνωστοί κατά την αρχαιότητα.

Είναι κοινός τόπος, ότι υπάρχουν αρχαίες αναφορές στην κολοσσιαία σύλληψη της ίδρυσης ιερών, πανελληνίας αλλά και παγκόσμιας ακτινοβολίας, μέσω του γεωδαιτικού τριγωνισμού του Ελληνικού χώρου, με τέτοιο τρόπο, που όλα συνδιαλέγονταν αρμονικά και χαρακτηρίζονταν από συμμετρίες και αναλογίες -όσον αφορά στις μεταξύ τους αποστάσεις- καθόσον υπάκουαν ευλαβικά σε αρμονικούς μαθηματικούς λόγους, αποκλείοντας κάθε πιθανότητα απλής σύμπτωσης.

Μεταξύ αυτών που ερεύνησαν και κατέγραψαν την ανωτέρω πρακτική της ελληνικής ζωής, ήταν ο Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης, που υποστήριζε ότι *“Τας δε τοις θεοίς αποδομένας οικήσεις αρμόττει τόπον επιτήδιον τε έχειν αι τον αυτόν, όσα μη ο ΝΟΜΟΣ αφορίζει χωρίς η τοι μαντείων άλλο πυθόχρηστον. Έτι δε ιερά κατά την χώραν είναι νενενημένα, τα μεν τοις θεοίς,τα δε τοις ήρωσιν⁵³³”* αλλά και ότι *“Η πρώτη Γεωμετρία ... περί τας εν τη γη μετρήσεις και διανομάς κατησχολείτο, όθεν και Γεωμετρία εκλήθη ...”*. *“Γεωδαισία εστίν επιστήμη των εν τοις αισθητοίς σώμασι μεγεθών και σχημάτων διαιρετική και συνθετική”*. *“Χρήται δε, ως η*

⁵³⁰Χατζηδάκη 2019,403-452.

⁵³¹Δίτσας 2000,55-57.

⁵³²Γεωδαισία=γη+δαίω (μοιράζω). Για μια αναλυτική περιγραφή περί γεωδαισίας βλ.Μαρκάτος και Παπαγεωργίου 2004,119-202.

⁵³³“Οι καθιερωμένοι οίκοι για τη λατρεία των θεών πρέπει να βρίσκονται όχι μόνο στην κατάλληλη θέση αλλά και στην ίδια, εκτός από εκείνους τη θέση των οποίων ορίζει ξεχωριστά ο Νόμος ή κάποιο μαντείο υπό την αιγίδα του μαντείου των Δελφών. Ακόμη τα ιερά των αγροτικών περιοχών πρέπει να βρίσκονται συμμετρικά κατανεμημένα, άλλα αφιερωμένα σε θεούς και άλλα σε ήρωες”. Πολιτικά, βιβλίο ζ',1331b 15-18. Μανιάς 1972,21-22.

Γεωμετρία τή Αριθμητική, ούτω και αυτή τή Λογιστική, χρήται οργάνοις εις μεν τας διοπτρείας χωρίων, διόπτραις, κανόσι, στάθμαις, γνώμοσι και τοις ομοίοις ...”⁵³⁴.

Επίσης, ο Στράβων ο εξ Αμασειάς Πόντου⁵³⁵ θεωρούσε ότι “Όσοι τόπων ιδιότητας επιχειρούσιν, οικείως προσάπτονται και των ουρανίων και γεωμετρίας σχήματα και μεγέθη και αποστήματα... Λαβών ούν ταύθα ο γεωμέτρης, προσχρησάμενος τοις υπό του αστρονομικού δεικνυμένοις... καταμετρεί την μεν οικίσιμον εμβατεύων, την δε άλλην εκ του λόγου τών αποστάσεων...”. Ακόμη, ο Ήρων ο Αλεξανδρεύς ενίσχυε την ανωτέρω αντίληψη με την αναφορά του στο “Τούτοις γαρ χρώμενος ο Γεωδαίτης μετρεί πόρρωθεν αφεστώτα χωρία, ορών αναστήματα, τειχών ύψη, ποταμών πλάτη και βάθη και όσα τοιαύτα. Έτι η Γεωδαισία ποιείται τας διακρίσεις ού μόνον εις ισότηας, αλλά και κατά λόγους και αναλογίας, έτι δ' ότε κατά των χωρίων αξίαν”⁵³⁶, αλλά και ο Πausanias με την σημείωσή του ότι “Οι δε μικροί Δήμοι της Αττικής , ως έτυχεν εκαστος οικισθείς” και “Δήμος έστι Μαραθών ίσον τής πόλεως τών Αθηναίων απέχων και Καρύστου τής έν Εύβοία”⁵³⁷. Επιπροσθέτως, ο Πλάτων στα έργα του “Τίμαιος” και “Πολιτεία”⁵³⁸ αλλά και ο Ιάμβλιχος στα “Τα θεολογούμενα της αριθμητικής” εκφράζουν και διατυπώνουν σαφώς τις θέσεις τους για την καθολική χρήση της αρμονίας των αριθμών στην ίδρυση των ιερών και την υπακοή στον Ειδικό αρχαίο Νόμο που καθόριζε τις θέσεις τους⁵³⁹.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, αξίζει να επισημανθεί, ότι η ίδρυση αυτή (των ιερών) συνιστούσε, ενδεχομένως, αποτέλεσμα είτε της χρήσης αρχαίας πρακτικής της οιωνοσκόπησης είτε της ιερής γεωγραφίας. Η πρώτη

⁵³⁴Δηλαδή “Η πρώτη Γεωμετρία...ησχολείτο πάρα πολύ με τις μετρήσεις και διανομές της γής (γέα μετρώ), γι’αυτό Γεωμετρία ονομάσθηκε», «Η τέχνη της καταμετρήσεως της γης είναι επιστήμη διαιρετική και συνθετική, που ασχολείται με τα μεγέθη και τα σχήματα των αισθητών σωμάτων”, “Χρησιμοποιεί, όπως η Γεωμετρία την αριθμητική τέχνη, έτσι και αυτή (η Γεωδαισία) την υπολογιστική τέχνη, ακόμη χρησιμοποιεί όργανα δια την παρατήρηση των περιοχών, όπως διόπτρες, κανόνες, στάθμες, γνώμονες και τα όμοιά τους”.

⁵³⁵Στράβων,1.1.13. Δηλαδή “Όσοι ασχολούνται με τις ιδιότητες των τόπων, δηλαδή με τα σχήματα, με τα μεγέθη, με τα διαστήματα (αποστάσεις), αναμιγνύοντας και με τα οικεία και με τα ουράνια και με την γεωμετρία ...Αφού λάβει αυτά ο γεωμέτρης, έχοντας χρησιμοποιήσει και τα δεδομένα της αστρονομίας, προχωρεί στην καταμέτρηση, της μεν κατοικισίμου περιοχής εισερχόμενος, της δε άλλης εκ του λόγου των αποστάσεων”. Μανιάς 1972,22-23.

⁵³⁶Δηλαδή “Χρησιμοποιώντας αυτά (τα όργανα) ο Γεωδαίτης μετράει από μακριά τα πιο απομακρυσμένα χωρία (χώρους, τόπους, θέσεις, σημεία) παρατηρών τα μεγέθη των βουνών, τα ύψη των τειχών, τα πλάτη και βάθη των ποταμών, και άλλα τόσα. Ακόμη, η Γεωδαισία διακρίνει τις μετρήσεις των χωρίων κατά ισότητες, κατά λόγους και κατ' αναλογίες, καμιά φορά δε και κατ' αξίαν”.

⁵³⁷Δηλαδή “Οι μικροί Δήμοι της Αττικής, που ο καθένας από αυτούς ιδρύθηκε στην τύχη”, βλ.Αττικά,32.3. “Ο δήμος του Μαραθώνα απέχει ίση απόσταση από την Αθήνα με την απόσταση της Καρύστου, που βρίσκεται στην Εύβοια”, βλ.Μανιάς 1972,22.

⁵³⁸Μανιάς 1972,23-24.

⁵³⁹ό.π. 1972,32-33.

περίπτωση αφορούσε στην ίδρυση ιερών/μαντείων, αξιοποιώντας την παρακολούθηση και ερμηνεία των πτηνών, τα οποία αντιλαμβάνονταν τα γήινα ενεργειακά πεδία (μια συνήθης πρακτική κατά την αρχαιότητα με καταγωγή από την Αίγυπτο). Η δεύτερη περίπτωση, αυτή της ιερής γεωμετρίας, αποδιδόταν είτε στην απομίμηση των γεωμετρικών σχημάτων είτε στην απομίμηση των σχημάτων των ουράνιων αστερισμών, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

γεωδαιτικός τριγωνισμός

Διεισδύοντας στην ερευνητική δραστηριότητα περί γεωδαιτικού τριγωνισμού, πρέπει να επισημανθεί, ότι έπειτα από πληθώρα μελετών του πρόσφατου παρελθόντος (από τη δεκαετία του 1960) **διαπιστώθηκε ότι οι ιεροί τόποι είχαν τοποθετηθεί σε κορυφές τριγώνων, κανονικών πολυγώνων, σε περιφέρειες κύκλων με κέντρα σημαντικά σημεία ως αποτέλεσμα σχεδιασμού και συσχετισμένης γεωγραφίας.**

Ο J.Richer⁵⁴⁰ μελέτησε τα μαθηματικά "παιχνίδια" των αρχαίων πάνω στον χάρτη, ο Θ.Μανιάς⁵⁴¹ και ο Α.Αλεξίου ασχολήθηκαν με την εσωτερική μαθηματική και αστρονομική αρμονία των αρχαιοελληνικών μνημείων. Επίσης, ο Κ.Μαρκάτος⁵⁴² υποστήριξε, ότι η μονάδα του γεωδαιτικού τριγωνισμού υπήρξε το ισοσκελές τρίγωνο, ως πλαίσιο εγγραφής των ιερών τόπων, και με τη χρήση της σύγχρονης δορυφορικής τεχνολογίας, διαπίστωσε την αρχή των ίσων αποστάσεων μεταξύ των αρχαιολογικών χώρων.

Πιο συγκεκριμένα, ο J.Richer⁵⁴³, προσδοκώντας να τονίσει την προκαθορισμένη αντιστοιχία ανάμεσα στην γεωγραφική θέση των ιερών χώρων-χωροθέτηση, τη διαμόρφωσή τους και την πολιτισμική σπουδαιότητα, που κατείχαν, αναφέρει ένα πλήθος συσχετισμών, που εντοπίζει στην περιοχή της Βοιωτίας, που είχαν ως απώτερο να κάνουν την χώρα τους ζωντανή εικόνα του ήλιου⁵⁴⁴. Ο συγγραφέας κατέγραψε, λοιπόν, ένα ολόκληρο σύστημα συμβολικών αντιστοιχιών, ένα σύστημα αναφορών, που επέτρεπε την ανάδειξη πολλών συσχετισμών, τους οποίους

⁵⁴⁰Richer 2001.

⁵⁴¹Μανιάς 1972.

⁵⁴²Μαρκάτος και Παπαγεωργίου 2004.

⁵⁴³Richer 2001, 47-48, 392.

⁵⁴⁴ό.π. 2001, 51.

επιβεβαίωσαν ορισμένα γεωγραφικά ή ιερά ονόματα και γεγονότα –καθώς και πολυάριθμα νομίσματα αγγεία– τα οποία η ιστορία της ελληνικής θρησκείας δεν είχε επαρκώς ερμηνεύσει.

Αρχικά, ο Richer προέβη σε πολλαπλές επισημάνσεις σχετικά με την τοποθεσία των ιερών τόπων, η οποία βασίζεται στους κανόνες των μαθηματικών, τη γεωμετρία (θεωρία ευθυγραμμίσεων, παραλληλίες και καθετότητες, ισημερινός και μεσημβρινοί) με προσανατολισμό σύμφωνα με τις γραμμές του ηλιοστασίου⁵⁴⁵. Μια επιπλέον σημείωσή του συνίσταται στα συμβολικά περιεχόμενα και στους συσχετισμούς τόπων και προσώπων με ζωδιακούς κύκλους-σύμβολα, που εκδηλώνονται με ποικίλους τρόπους⁵⁴⁶ στην υπό μελέτη περιοχή. Ακόμη, υπερτονίζεται η ισχυρή σύνδεση της πόλης της Θήβας με τον αστερισμό του Ζυγού⁵⁴⁷ αλλά κι άλλων τόπων της Βοιωτίας με άλλους αστερισμούς. Με όλα τα ανωτέρω γίνεται σαφές, ότι ο συγγραφέας καταβάλει προσπάθεια να ανιχνεύσει χωρικούς εντοπισμούς στην ελληνική μυθολογία, προκειμένου να ερμηνευθούν οι διάφοροι ζωδιακοί κύκλοι, οι πλανητικές γραμμές και τα σύμβολα, όπως η ύπαρξη παράλληλων μύθων (Αμφίονας και Ζήθος, Ωρίων) καθώς και οι πολλαπλές χωροθετήσεις μύθων (Ωρίων στην Βοιωτία)⁵⁴⁸ με συμβολικό περιεχόμενο.

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο που παρατηρεί ο Richer είναι η ύπαρξη συμβόλων, που ουσιαστικά συνιστούν σφραγίδες-σφραγιδόλιθους, οι οποίοι διατηρήθηκαν στον χρόνο με το ίδιο σημαίνόμενο (αστρολογικής προέλευσης), όπως αυτά αποτυπώνονται σε αγγεία, αμφορείς, ειδώλια, κοσμήματα, περιβραχιόνια ασπίδων ή ακόμη και σε κατόψεις πόλεων. Τα προαναφερόμενα σύμβολα⁵⁴⁹ είχαν την μορφή ζώων, ώστε να λειτουργούν ως σύνδεσμοι συμβολικής, ζωδιακής και αστρολογικής (πλανητικής) φύσεως αλλά και ως οργανικοί σύνδεσμοι ενέχοντας σημασιολογική ενότητα σφαιρικού νοήματος.

Οι μελέτες του Δρ. Θεοφάνη Μανιά, Ταξίαρχου της πολεμικής αεροπορίας, **επιβεβαίωσαν την καθολική χρήση των κανόνων της αριθμητικής στην ίδρυση τόπων και την καθιέρωση επίγειων σημαντικών τόπων.** Η θεωρία των ευθυγραμμίσεων, η δημιουργία γεωμετρικών σχηματισμών (τριγώνων, κανονικών πολυγώνων), οι ίσες αποστάσεις

⁵⁴⁵ό.π. 2001,51.

⁵⁴⁶ό.π. 2001,182-184.

⁵⁴⁷ό.π. 2001,61-62.

⁵⁴⁸ό.π. 2001,180-182.

⁵⁴⁹ό.π. 2001,342-344.

και άλλοι παρόμοιοι συσχετισμοί, που θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο, βρίσκονται αποτυπωμένοι στους πολυάριθμους χάρτες του Μανιά και ουσιαστικά επιβεβαιώνουν την υιοθέτηση της κοσμικής αρμονίας στη γη. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό, ότι οι αποστάσεις των σημαντικών αυτών τόπων έχουν αρμονικές αριθμητικές και γεωμετρικές σχέσεις, που, ουσιαστικά, αποτέλεσαν ένα κώδικα-σύστημα επικοινωνίας, έναν φορέα ιδεολογίας με τη βοήθεια της επιστήμης των μαθηματικών. **Άλλωστε, οι αρχαίοι θεωρούσαν τα μαθηματικά⁵⁵⁰ ως – μεταφυσικά– όντα του πνευματικού κόσμου, οδηγούς για τη σχεδίαση των επίγειων μορφών της υλικής μας πραγματικότητας αλλά και φορείς της μιας και μοναδικής αλήθειας. Οι αριθμοί σε συνδυασμό με τον συγκερασμό άλλων επιστημών (γεωμετρία, αστρονομία κλπ) οδήγησαν στη γνώση της αέναου αρμονικής κινήσεως των αστερών, η οποία αποτυπώθηκε στην επιφάνεια της γης με έργα συμβολικά, όπως αναφέρθηκαν ανωτέρω.**

συσχετισμοί επίγειου-ουράνιου στερεώματος

Οι αρχαίοι Έλληνες ήταν γνώστες της αιώνιας ρυθμικής τάξης, η οποία συμβολιζόταν και αντικατοπτριζόταν στους αστέρες και τους αστερισμούς, ενώ η γήινη ύπαρξη θεωρούταν δημιουργία με συνοχή και νόημα. **Προκειμένου να αποδοθεί το ανάλογο της ουράνιας τάξης στην ανθρώπινη κλίμακα, τοποθετήθηκαν οι ιεροί τόποι στην επιφάνεια του ελλαδικού χώρου, με τρόπο που διεπόταν από τους κανόνες της –ιερής– γεωμετρίας (χρήση απόλυτων γεωμετρικών σχημάτων).** Ο προσανατολισμός των διάφορων ιερών εκμεταλλευόταν το δυναμικό της γης αλλά και την κοσμική ενέργεια, παρέχοντας τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ευεργετική επίδραση των πλανητών και των άστρων στην επιφάνεια της γης. Στο πλαίσιο αυτό ο ελληνικός χάρτης μετατράπηκε σε αντανάκλαση του ουρανού και των άβατων μυστικών της προαιώνιας ρυθμικής-ουράνιας αρμονίας του, όπως άλλωστε αναφέρει ο Πλάτωνας *ο κόσμος ο αισθητός, ο κόσμος τον οποίο βλέπουμε, είναι ακριβές αντίγραφο του ουράνιου σχεδίου, με αναλογίες και συμμετρίες και γενικά με μια αρμονία αριθμών⁵⁵¹.*

Γενικότερα, οι αρχαίοι Έλληνες, ως άριστοι γνώστες της αστρονομικής γεωδαισίας, αντιστοίχισαν τις περιοχές του ελλαδικού χώρου με ζωδιακές ζώνες και επίκεντρο το πυθόχρηστο μαντείο των Δελφών. Σύμφωνα με

⁵⁵⁰Για τη σπουδαιότητα της επιστήμης των μαθηματικών, βλ. Χατζηδάκη 2019.

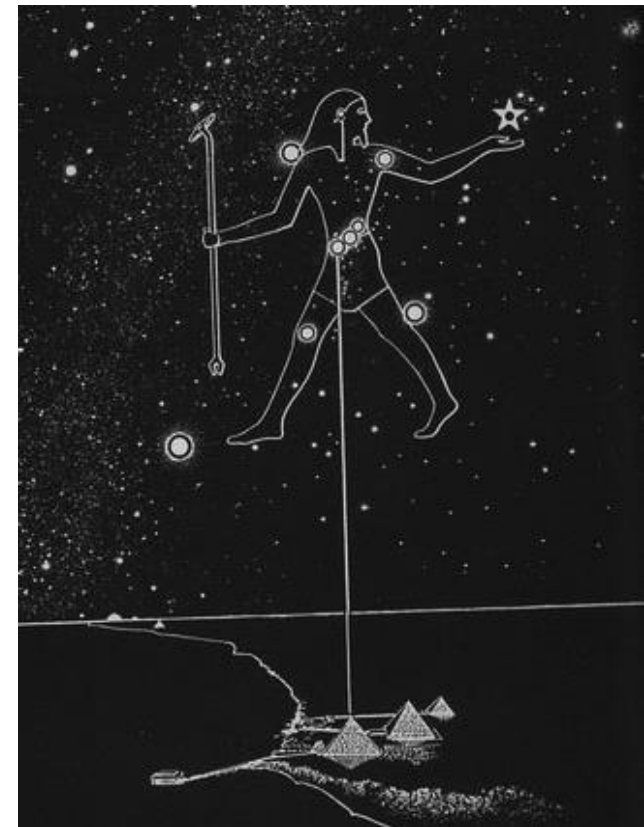
⁵⁵¹Τίμαιος, 69b.

τη ζωδιακή διάταξη η περιοχή της Θήβας και το ιερό του Πτώου Απόλλωνα βρίσκονται υπό την αιγίδα του αστερισμού του Ζυγού ενώ εκατέρωθεν του δεύτερου (στα δύο μέρη της πλάστιγγας του συμβόλου του ζωδίου) παρατηρείται η Μικρή και η Μεγάλη Άρκτος αντίστοιχα.

Με αφετηρία τη θέση αυτή, γίνεται κατανοητό, ότι οι διάφορες διαδρομές προς τον εκάστοτε ιερό τόπο περιείχαν το πέρασμα από σημεία-κλειδιά, που βρίσκονταν σε προκαθορισμένες με ακρίβεια αποστάσεις, όπως προαναφέρθηκε. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνταν δίκτυα, που σημάδευαν τις πορείες από το ένα ιερό στο άλλο, οι οποίες ήταν βασισμένες στην κίνηση των άστρων και στο περίγραμμα των αστερισμών/ζωδίων.

Γεωγραφικές αντιστοιχίες με τα φωτεινότερα αστέρια των γνωστών αστερισμών παρατηρούνται σε πολλές φυλές ανά την υφήλιο, όπως οι εικοσιτρείς (23) αστερισμοί και οι εκατόν δεκαεπτά (117) πόλεις/οικισμοί της φυλής Μάγια. Επίσης, άλλες συσχετίσεις είναι αυτές της χωροθέτησης των πυραμίδων-ναών της Tikal (αρχαία πόλη των Μάγια) στη βόρεια Γουατεμάλα με το αστρικό σύστημα των Πλειάδων του αστερισμού του Ωρίωνα καθώς και το σύμπλεγμα γεωλογικών σχηματισμών στον πλανήτη Άρη. Ακόμη, ενδιαφέρον προκαλεί η αντιστοίχιση των πυραμίδων της Γκίζας (Αίγυπτος) με τον αστερισμό του Ωρίωνα⁵⁵² (Εικόνα 29) αλλά και αρκετών ιερών τόπων/νησιών του Εδιμβούργου (Σκωτία) με τον αστερισμό του Ωρίωνα και του Σείριου. Επιπροσθέτως, είναι κοινός τόπος ότι οι θέσεις των ναών, που είχαν επιλεγεί στη Βόρεια Αγγλία (Temple Hirst) από τους Ναΐτες Ιππότες διέπονταν από την ιερή γεωμετρία ενώ αρκετοί καθεδρικοί ναοί της Γαλλίας συσχετίζονται με τον αστερισμό της Παρθένου⁵⁵³.

Εικόνα 29: Αντιστοίχιση αστερισμού Ωρίωνα και πυραμίδων Γκίζας.

⁵⁵²Bauval and Gilbert 1995.

⁵⁵³Rigby 1996.

Ενδιαφέρον προκαλεί και η πιθανή συσχέτιση των κορυφών βουνών της Στερεάς Ελλάδας με τον αστερισμό του Ωρίωνα και τις πυραμίδες της Αιγύπτου⁵⁵⁴. Επίσης, αξίζει να υπογραμμιστεί ότι οι γεωδαιτικές σχέσεις των αρχαίων ελληνικών πόλεων έχουν ουράνιες αντιστοιχίες, όπως αναφέρουν οι Fl. και K.Wood⁵⁵⁵, θεωρώντας ότι οι Ομηρικές τοποθεσίες και πόλεις της Βοιωτίας αντιστοιχούν κατά εκπληκτικό τρόπο στα αστέρια του Δράκοντος. Αξίζει να τονιστεί η πιθανή αντιστοιχία της φαινόμενης θέσης αστεριών με τις τοποθεσίες των ιερών στην ευρύτερη περιοχή της Θήβας και ειδικότερα η προσέγγιση προβολής και αντιστοίχισης/ταύτισης των επτά αστεριών του αστερισμού Βώτη με τις επτά αρχαιότερες πόλεις της Βοιωτίας. Πάντως, ετυμολογικά ο αστερισμός Βώτης (βούς+ωθείν) παραπέμπει στον οδηγό βοδιών, που με το άροτρό του οργώνει τους ουρανούς (Εικόνα 30).

Εικόνα 30: Ο αστερισμός του Βώτη.

⁵⁵⁴Crawford 2020.

⁵⁵⁵Wood and Wood 2000.

ουρανογραφώντας

Είναι κοινώς αποδεκτό, όπως προαναφέρθηκε, ότι η ουράνια αρμονία αποτέλεσε οδηγό για τη δημιουργία του επίγειου κόσμου αλλά και αντικείμενο εξερεύνησης και θαυμασμού από τους –αρχαίους– προγόνους μας⁵⁵⁶. Είναι κοινώς παραδεκτό, ότι ήδη από την αρχαιότητα, σε μια προσπάθεια ερμηνείας και εξευμενισμού του μυστήριου ουράνιου κόσμου, καταγράφηκε η ονοματοδοσία των ουράνιων σωμάτων, που, με τον τρόπο αυτό, οι αρχαίοι συνέδεσαν την ουράνια εικόνα με θεούς, ήρωες, μυθικά ζώα, πράγματα και μύθους, προκειμένου τα τεκταινόμενα στον έναστρο ουρανό να είναι πιο κατανοητά και εύληπτα⁵⁵⁷.

Είναι γεγονός, ότι η τοπογραφία του ουράνιου στερεώματος, τα φωτεινότερα αστέρια του, οι κινήσεις, οι θέσεις τους καθώς και η ονοματολογία τους αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης της επιστήμης της αστρονομίας μέχρι και τις μέρες μας. Στο πλαίσιο των ερευνών της τοπογραφίας αυτής συνδέθηκαν τα αστέρια με νοητές γραμμές σχηματίζοντας διάφορα γεωμετρικά σχήματα (τρίγωνα, τετράπλευρα, πολύγωνα, σταυρούς κ.α.) με αποτέλεσμα τη δημιουργία ευδιάκριτων συμπλεγμάτων–δικτύων, γνωστά ως αστερισμοί συνοδευόμενοι από τη σχετική μυθολογική τους προσέγγιση. Εύλογα, λοιπόν, θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί σχετικά με το εάν τελικά σχετίζεται ο επίγειος κόσμος με τον ουράνιο.

Αναντίρρητα, πάντως, η ελληνική τοπογραφία δονείται από πλούσιες γεωμετρικές σχέσεις, που αποτυπώνουν την ολογραφική θεωρία του σύμπαντος. Η ύπαρξη του γεωμετρικού γεωδαιτικού τριγωνισμού, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αποτελεί μια ακόμη απόδειξη ύπαρξης ενός νοερού δικτύου ενώ η σύνδεση του επίγειου με τον ουράνιο κόσμο ίσως δύνανται να δώσουν μια άλλη οπτική κατανόηση του τοπίου.

γραμμές ηλεκτρομαγνητικής ενέργειας

Στο σημείο αυτό, κρίνεται αναγκαία η παράθεση ορισμένων στοιχείων σχετικών με τα γεγονότα, που συμβαίνουν στον φλοιό της γης. Σύμφωνα με έρευνες των τελευταίων δεκαετιών έχει υποστηριχθεί, ότι η γη καλύπτεται από ενεργειακούς μεσημβρινούς και παραλλήλους, γεωενεργειακά ρευστά (ή απλά γεωενέργεια), υπόγειες

⁵⁵⁶Για μια σύντομη ιστορική αναδρομή για την καταγραφή των αστεριών βλ. Θεοδοσίου και Δανέζης 2012, 22-26, 32.

⁵⁵⁷Για μια σύντομη παρουσίαση των αστερισμών βλ. Θεοδοσίου και Δανέζης 2012.

αρτηρίες, που ακούν στο όνομα *τελλουρικά ρεύματα* (φυσικά ηλεκτρικά ρεύματα) ή αλλιώς γραμμές *L* (Lay lines), στις οποίες ρέει ένα μίγμα ηλεκτρομαγνητικής ενέργειας⁵⁵⁸. Το τεράστιο αυτό πλέγμα ενεργειακών γραμμών εμπεριέχει και διασταυρώσεις -ενεργειακούς κόμβους- δύο τουλάχιστον αρτηριών-ροών ενέργειας, που αποτελούν *τόπους δύναμης* με ιδιαίτερη ιερότητα ενώ η σηματοδότησή τους γινόταν συνήθως με ένα σύμβολο, όπως φίδι ή δράκο. Τα συγκεκριμένα αρχαία σύμβολα υπήρξαν δηλωτικά της θετικής ενέργειας ενώ η κίνηση του σώματός τους προσιδιάζει με το σχήμα της έλικας (αν-έλιξης), σχήμα που ενυπάρχει ως σημανόμενο στο όρος του Ελικώνα⁵⁵⁹.

Στα κομβικά σημεία των προαναφερόμενων γραμμών ιδρύονταν ιερά κτίσματα, που, προϊόντος του χρόνου, αποτέλεσαν σημάδια της πορείας συγκεκριμένων δρόμων-μονοπατιών των προσκυνητών από τον έναν τόπο - δύναμης- στον άλλο⁵⁶⁰. Ακόμη, υποστηρίζεται, ότι στους κόμβους αυτούς η ύλη και η ενέργεια συμπεριφέρονται με διαφορετικό τρόπο από τον αναμενόμενο, παρατηρείται δηλαδή μια χωροχρονοστρέβλωση, όπου οι χωροχρονικές έννοιες ενέχουν ένα ακαθόριστο περιεχόμενο⁵⁶¹. Όσο για τους παράγοντες, που κάθε φορά ενεργοποιούν την εκροή της ενέργειας, είναι τα υπόγεια υδάτινα ρεύματα, οι κοιλάδες των ποταμών, οι κοιλότητες του εδάφους και οι σχισμές του υπεδάφους, οι συστάσεις των πετρωμάτων (κρύσταλλα), οι οροσειρές, το υψόμετρο, ο ηλεκτρομαγνητισμός του εδάφους, οι άνεμοι κ.α.⁵⁶²

Άλλη μια σημαντική γνώση των αρχαίων αποτέλεσε η ύπαρξη της αρνητικής ακτινοβολίας, της γεωακτινοβολίας⁵⁶³, που εμφανίζεται σε καθορισμένα σημεία-κόμβους του παγκόσμιου δικτυωτού κιγκλιδώματος ή δικτύου Hartmann⁵⁶⁴. Η πρακτική αντιμετώπισης της γεωπαθητικής αυτής ενέργειας ήταν η ίδρυση μιας πυραμίδας ή κάποιου θολωτού κτίσματος, όπως τρούλοι, ντολμέν. Με τον τρόπο αυτό οι αρχαίοι εξουδετέρωναν την αρνητική ενέργεια ενός τόπου, διαθλώντας την. Σε κάθε περίπτωση, στους τόπους δύναμης θετικής ή

⁵⁵⁸Λίτσας 2000,23-31.

⁵⁵⁹ό.π. 2000,47-50.

⁵⁶⁰ό.π. 2000,28-29.

⁵⁶¹ό.π. 2000,62.

⁵⁶²ό.π. 2000,58-61.

⁵⁶³ό.π. 2000,32-45.

⁵⁶⁴ό.π. 2000,36-39.

αρνητικής το δεδομένο είναι ότι όλα τα ιερά κτίσματα, που ιδρύθηκαν σε εκείνες ακριβώς τις τοποθεσίες, αποτέλεσαν σταθερά σημεία ενός παγκόσμιου γεωδαιτικού συστήματος. Απώτερος σκοπός, ενδεχομένως, υπήρξε η απαίτηση για αύξηση του γήινου ενεργειακού μαγνητικού πεδίου μέσω αυτών των κτισμάτων, τα οποία λειτουργούσαν ως αγωγοί ενέργειας, μεταλλάκτες, συσσωρευτές και πυκνωτές της.

Επομένως, τα τελλούρια ρεύματα, που συνδέουν μεταξύ τους γεωδαιτικά τα αρχαία ιερά και τις πόλεις, δηλώνουν, ότι η γνώση των κινήσεων των γεωενεργειακών ρευστών υπήρξε προκατακλυσμαία. Απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή της προαναφερόμενης γνώσης ήταν η κατανόηση του ηλιακού συστήματος και των αστερισμών, της ακριβούς γεωγραφικής και γεωδαιτικής μορφής του ελλαδικού χώρου, σε συνδυασμό με την γνώση των ηλεκτρομαγνητικών απορροιών και ρευμάτων.

4.5 Αναφορές στα στοιχεία πολιτισμού

Η τοποθέτηση της Βοιωτίας στο κέντρο του ελλαδικού χώρου, επάνω στο σταυροδρόμι των λαών και πολιτισμών και εν γένει των επικοινωνιών ευνόησε την αδιάκοπη και ενεργή συμμετοχή των κατοίκων της στα πολλαπλά δίκτυα πολιτιστικών επαφών και ανταλλαγών με τα διάφορα σημεία του ελληνικού και του ευρύτερου μεσογειακού αρχαίου κόσμου.

Η Βοιωτία αποτέλεσε καλλιτεχνικό κέντρο, μήτρα των γραμμάτων και των τεχνών σε διάφορες περιόδους και σε πολλούς τομείς. Η ανάπτυξη και άνοδος του βιοτικού και πνευματικού επιπέδου των τοπικών κοινωνιών της οδήγησε σε πρώιμη αστικοποίηση της περιοχής, χωρίς, ωστόσο, να παρατηρηθεί διακοπή της κατοίκησης των οικισμών και της κατασκευής των χρωιδών τεχνέργων, και κυρίως της μινύειας κεραμικής.

τέχνη

Πιο συγκεκριμένα, τον 4^ο αι.π.Χ. σπουδαιότατα είδη της βοιωτικής καλλιτεχνίας ήταν τα ερυθρόμορφα βοιωτικά αγγεία, κυρίως κρατήρες με παραστάσεις σχετικές με τη λατρεία του Διόνυσου, ενώ αντικείμενα εγχώριας

βοιωτικής κατασκευής καταγράφονται από το 900π.Χ.. Αξίζει, βέβαια, να τονιστεί ότι τα γεωμετρικά βοιωτικά αγγεία χαρακτηρίζονται για τον ιδιότυπο χαρακτήρα τους. Στη μυκηναϊκή εποχή άνθησε στην περιοχή αξιόλογος πολιτισμός, του οποίου σπουδαιότερα δείγματα αποτελούν οι σαρκοφάγοι της Τανάγρας και τα ανάκτορα της Θήβας ενώ η ανασκαφή της νεκρόπολης της αρχαίας Μυκαλησσού συνέβαλε αρκετά στη μελέτη της βοιωτικής τέχνης της αρχαϊκής εποχής (Εικόνα 31).

Εικόνα 31: Ο Ηρακλής πολεμά με την Αμαζόνα. Βοιωτικός μελανόμορφος κύνθαρος, 6^{ος} αι.π.Χ.

Επιπλέον, κατά την αρχαϊκή εποχή, ήκμασαν η μεταλλοτεχνία και η μεγάλη πλαστική⁵⁶⁵, όπως μαρτυρούν τα σπουδαιότατα ευρήματα του Πτώου όρους. Επιπρόσθετα, υπήρχαν τοπικά εργαστήρια και σχολές, με εμφανείς τις αττικές επιρροές, που στόχο είχαν να προάγουν τη βοιωτική τέχνη, όπως η σχολή παραγωγής εγχάρακτων και ζωγραφικών έργων, στην περιοχή της Τανάγρας⁵⁶⁶. Η Βοιωτία και ειδικά η Θήβα υπήρξε η πατρίδα μιας οικογένειας διάσημων ζωγράφων του 4^{ου} αι.π.Χ., με σπουδαιότερους τους Αριστείδη Α', τον Νικόμαχο, τον Αριστείδη Β', οι οποίοι εργάστηκαν κυρίως στην Αθήνα.

γλώσσα-διάλεκτος

Σύμφωνα με τον Διόδωρο Σικελιώτη και τον Ηρόδοτο⁵⁶⁷, η πρώτη γραφή υπήρξε η πελασγική, που επικράτησε σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας όπως Κρήτη, Τίρυνθα, Μυκήνες κ.α. (περιοχή Αχαιών ή Πανελλήνων). Ο Ηρόδοτος αναφέρει "Οι δε Γεφυραίοι, οι οποίοι ήσαν οι Φονιάδες του Ίππαρχου, καθώς λένε αυτοί ήσαν από την

⁵⁶⁵Τσεβάς 2006, Τόμος Β', 369-370.

⁵⁶⁶Αραβαντινός 2013, 39.

⁵⁶⁷Διόδωρος, Γ' 67.5.

Ερέτριαν, όμως, όπως εγώ υπολογίζω, αυτοί ήσαν Φοίνικες που ήρθαν μαζί με τον Κάδμο από τη Φοινίκη και κατοίκησαν στη χώρα που τώρα λέγεται Βοιωτία λαμβάνοντας ως μερίδιο την Τανάγρα. Από εκεί οι Γεφυραίοι διώχθηκαν από τους Βοιωτούς και κατέφυγαν στην Αθήνα"... Οι Φοίνικες δε αυτοί, αυτοί που ήρθαν μαζί με τον Κάδμο και μέρος τους ήσαν οι Γεφυραίοι, πολλά και διάφορα μέρη κατοικήσαντες σ' αυτήν την χώρα (την Βοιωτία), εισήγαγαν και την διδασκαλία στους Έλληνες και μάλιστα τα γράμματα, που δεν ήταν πριν γνωστά τους, νομίζω, αφού οι Φοίνικες λέγεται ότι είναι αυτοί που ανακάλυψαν τα γράμματα και οι Έλληνες στον χρόνο συγχρόνως με την αλλαγή της γλώσσας (της φωνής) μετέβαλαν και την διάταξη των γραμμάτων ("τον ρυθμόν")⁵⁶⁸.

Η πιο γνωστή, όμως, γραφή υπήρξε η φοινικική, που δημιουργήθηκε από την αλλαγή της μορφής γραμμάτων της πελασγικής και επικράτησε στις περιοχές της Βοιωτίας, όπως στην Καδμεία ή Θήβα, στον Ορχομενό και αλλού. Προϊόντος του χρόνου και γύρω στο 1200π.Χ. (μεταξύ Τρωικού πολέμου και καθόδου των Δωριέων) καταργήθηκε η πελασγική και επικράτησε η φοινικική γραφή.

Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι η αρχαία βοιωτική διάλεκτος ήταν μείγμα δωρικών και αιολικών στοιχείων, διότι οι βόρειοι Δωριείς, που κατέλαβαν τη Βοιωτία, αναμείχθηκαν με τους ντόπιους Μινύες και Καδμείους, που ήταν Αιολείς ενώ ιδιαιτέρως σημαντικό θεωρείται το ανευρεθέν αρχείο πινακίδων σε γραμμική γραφή Β΄ (πελασγική).

Από τη βοιωτική περιοχή, με παλαιά παράδοση στον γραπτό λόγο, ως και την επική ποίηση, προέρχεται μεγάλος αριθμός επιγραφών, ενεπίγραφων λίθων, κυρίως επιτύμβιων αλλά και αρκετών αναθηματικών, ο οποίος ολοένα και αυξάνεται. Οι περισσότερες επιγραφές χρονολογούνται στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή και, μαζί με τα λοιπά ευρήματα και τα νομίσματα από οικισμούς και νεκροπόλεις, παρέχουν πολύτιμα στοιχεία για τη δομή της κοινωνίας και τους θεσμούς της Βοιωτίας και της ευρύτερης περιοχής, κατά τις ως άνω πολυτάραχες ιστορικές περιόδους. Ακόμη, τα υλικά κατάλοιπα του πολιτισμού της περιοχής, όπως η προηγμένη γραφειοκρατία με τήρηση αρχείων, που συνόδευσαν τα συλλογικά μεγαλόπνοα και μοναδικά για την εποχή έργα, αποδίδουν το παρελθόν της μεγάλης ακμής, που χάνεται στο βάθος του ιστορικού χρόνου.

⁵⁶⁸Τερψιχόρη, 57-59.

ποίηση-μουσική-τραγούδι

“Η δημοτική ποίηση είναι η ασφαλεστάτη αφετηρία και το στερεότατο θεμέλιο πάσης δημιουργίας της ελληνικής τέχνης. Το έργο του ποιητού και του καλλιτέχνη είναι τελειότερο και μονιμότερο, όταν τας ρίζας του έχει εις το πάτριον έδαφος... Καθόλα δε η δημοτική ποίηση είναι τελεσφορώτατο όργανο της εθνικής αγωγής, εκτρέφουσα και συντηρούσα το εθνικόν φρόνημα, πας δ' Έλλην πρέπει να γιγνώσκη και μελετά τουλάχιστον τα κράτιστα και κυριώτατα των δημωδών λογοτεχνημάτων, μη αρκούμενος εις όσα τυχόν εν τω καθ' ημέραν βίω έχει αποκομίση εκ της προφορικής παραδόσεως...”⁵⁶⁹.

Η μουσική της αρχαίας Ελλάδας συνιστά θεμελιώδες συστατικό στοιχείο ενός πολιτισμού, που επηρέασε ουσιαστικά τη φιλοσοφία των μεταγενέστερων εξελίξεων ολόκληρου του ευρωπαϊκού μουσικού στερεώματος. Είναι γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες απέδιδαν τη γέννηση των Καλών τεχνών και της μουσικής στις εννέα (9) Μούσες, όπως αναφέρει κι ο Ησίοδος⁵⁷⁰ *“Μουσάων Έλικωνιάδων άρχώμεθ' άείδειν, αί θ' Έλικώνος έχουσιν όρος μέγα τε ζάθεόν τε...”*. Στην αρχαιότητα, λοιπόν, η μουσική με θεϊκή προέλευση εξυψώνεται στο επίπεδο της τέχνης, που πολλές φορές αυτή συνδυάζεται με την τέχνη της ποίησης ενώ παράλληλα θεωρείται υπεύθυνη για τη διαπαιδαγώγηση των νέων, την πνευματική καλλιέργεια, τον εξευγενισμό αλλά και τη διαμόρφωση ήθους των ανθρώπων.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι το ολοκληρωμένο μουσικό θεωρητικό σύστημα εντοπίζεται αδιάκοπα από την αρχαιότητα ως και τη βυζαντινή περίοδο. Από την οθωμανική περίοδο έως και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η ελληνική μουσική εκπαίδευση βασίστηκε κατεξοχήν στην προφορική παράδοση. Ειδικότερα, οι πρώην κλεφταρματολοί αποτέλεσαν τους πρώτους πλανόδιους μουσικούς⁵⁷¹. Με το πέρασμα των αιώνων η -συνεχώς εξελισσόμενη- μουσική παρέμεινε βασικό στοιχείο πολιτισμού ενώ στον ελλαδικό χώρο σαφώς εμπλουτίστηκε μέσα από τις ιστορικές, πολιτικές, οικονομικές συνθήκες, που κατά καιρούς επικράτησαν αλλά και τα τοπικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε τόπου.

⁵⁶⁹Πολίτης 2005.

⁵⁷⁰Θεογονία, 1-52.

⁵⁷¹Παπαδάκης 2003.

Αποτελεί κοινό τόπο, ότι στους νεότερους χρόνους η λαϊκή ποίηση (ποίηση και δημοτικά τραγούδια) αλλά και εν γένει ο προφορικός λόγος (τραγούδια, παραδόσεις, μύθοι, παραμύθια, παροιμίες⁵⁷²) κατέχουν ξεχωριστή θέση στην άυλη πολιτισμική κληρονομιά ενός τόπου, που διηγούνται μύθους (πάθη και κλέη ηρώων, μύθοι και μυθολογικά πρόσωπα) –με υπερεκτίμηση των μεγεθών των γεγονότων πολλές φορές– και ιστορίες (γεγονότα, μάχες, έρωτες) –με αντικειμενικότητα και σοφία– ή εξυμνούν το φυσικό κάλλος του τόπου ή τη δυσμένεια στην οποία αυτός έχει υποπέσει (περιβαλλοντικές αλλοιώσεις). Άξιο λόγου αποτελεί το γεγονός ότι, αν και τα αποσπάσματα τραγουδιών από την αρχαιότητα, που έχουν διασωθεί είναι ελάχιστα, οι ρίζες πολλών τραγουδιών ανάγονται στην εποχή εκείνη κι επομένως θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η λαϊκή ποίηση αποτέλεσε το συνδετικό κρίκο του Ελληνισμού από την αρχαιότητα έως και το σήμερα.

Το δημοτικό τραγούδι, ως ανόθευτο δημιουργήμα της πολυπρόσωπης διαχρονικής δημιουργίας και της λαϊκής ποίησης με συλλογικό χαρακτήρα, έχει βασιστεί στην προφορική λογοτεχνική παράδοση θέλοντας να αναδείξει το ιδεώδες, τα συναισθηματικά και ψυχικά φορτία των ατόμων μιας κοινωνίας. Από εδώ, προβάλλονται τα ήθη, τα έθιμα, οι παραδόσεις, τα συναισθήματα, η νοοτροπία, η καθημερινότητα των ανθρώπων και γενικότερα όλες οι “λειτουργίες” της ανθρώπινης ύπαρξης καθώς και οι κύκλοι, οι εκφάνσεις της ζωής με απώτερο στόχο τη διατήρηση της κοινωνικής ταυτότητας και της ιστορικής μνήμης στο διηνεκές. Το περιεχόμενο των δημοτικών τραγουδιών –ακόμη και αυτών που απαντώνται στη Βοιωτία– κατηγοριοποιείται ως εξής: τραγούδια που αναφέρονται σε εκδηλώσεις της ζωής (της αγάπης, νυφιάτικα⁵⁷³, μοιρολόγια, νανουρίσματα, παιδικά, κάλαντα, αποκριάτικα κι άλλα εορταστικά, της ξενιτιάς, γνωμικά, της δουλειάς), ιστορικά τραγούδια (ακριτικά, κλέφτικα, θρήνοι για την άλωση πόλεων), παραλογές (μύθοι, ανόσιοι έρωτες, νεκραναστάσεις).

⁵⁷²Πολίτη 2006, 422-423.

⁵⁷³Μίχα-Λαμπάκη 2004, 281-284.

χορός

Αδιαμφισβήτητο είναι το γεγονός ότι ο άνθρωπος, από πολύ νωρίς, ανήγαγε τον χορό σε τρόπο έκφρασης και εξωτερίκευσης των συναισθημάτων του σε συνδυασμό πάντα με τη μουσική και –τις περισσότερες φορές– το τραγούδι.

Εικόνα 32: Γυναίκες της Αμφισσας που φροντίζουν τις Θυιάδες.

πλέον ένα από τα ζωτικότερα στοιχεία του πολιτισμού στον ελλαδικό χώρο ενώ ταυτόχρονα έχει συμβάλλει στη διατήρηση και τη διαίωνιση της λαϊκής παράδοσης των απανταχού Ελλήνων. Βέβαια, κατά κοινή ομολογία ο – σύγχρονος– χορός έχει εξελιχθεί υιοθετώντας όλα τα νεωτεριστικά στοιχεία με αποτέλεσμα την εισαγωγή νέων χορευτικών ρυθμών, που χορεύονται σε κάθε εκδήλωση και δεν ανήκουν στην τοπική μουσική παράδοση.

Ήδη από την αρχαιότητα οι χοροί αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος των τελετουργικών εκδηλώσεων (γάμος, νεκρική τελετή, ιεροπραξία, προετοιμασία ή θετική έκβαση πολέμου), όπως αυτοί με διονυσιακό χαρακτήρα. Ο χορός, ως μουσικινητική και λεκτική δράση, ήταν κυκλικός ή πιο ελεύθερος, όπως αυτός των Μουσών αλλά και των συμμετεχόντων στις διάφορες τελετές (χορός Θυιάδων, Εικόνα 32). Η πάροδος του χρόνου αλλά και οι επικρατούσες συνθήκες (βυζαντινή περίοδος, τουρκοκρατία κλπ) διαμόρφωσαν τη δράση του χορού χωρίς όμως μεγάλες αλλαγές.

Στις μέρες μας ο παραδοσιακός χορός σε συνδυασμό με το δημοτικό τραγούδι συνιστούν

ιεροπραξίες-εορτές-αγώνες⁵⁷⁴

Η εορτή, στην αρχαία Ελλάδα, αποτελούσε, αφενός, θεμέλιο για τη θρησκευτική εμπειρία των ανθρώπων, που σαφώς είχαν την άκρατη ανάγκη να νιώθουν την παρεμβολή της θεϊκής θέλησης στα ανθρώπινα δρώμενα και τη διασταύρωση των θεϊκών αρχετύπων με τις ανθρώπινες πραγματώσεις κι, αφετέρου, το συμπλήρωμα της ελληνικής μυθολογίας. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη⁵⁷⁵ [*...Και μην και των πόνων πλείστας αναπαύλας τη γνώμη επορισάμεθα, αγωσι μεν γε και θυσίαις διειτησίοις νομίζοντες, ιδίαις δε κατασκευαίς ευπρεπέσιν, ων καθ' ημέραν η τέρψις το λυπηρόν εκπλήσσει...*], δηλαδή οι εορτές της αρχαίας Ελλάδος αποτελούσαν θεραπευτική διαδικασία, που βοηθούσε στην ανάπαυλα των ανθρώπων από τους κόπους της καθημερινότητας αλλά και κοινωνικό μηχανισμό, που εξυπηρετούσαν στην εξισορρόπηση περιόδων αναπαραγωγικής δραστηριότητας. Την άποψη αυτή ενίσχυσε κι ο Πλάτων⁵⁷⁶, που μας ενημερώνει ότι [*...θεοὶ δὲ οἰκτίραντες τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίπονον πεφυκὸς γένος, ἀναπαύλας τε αὐτοῖς τῶν πόνων ἐτάξαντο τὰς τῶν ἐορτῶν ἀμοιβὰς τοῖς θεοῖς, καὶ μούσας Ἀπόλλωνά τε μουσηγέτην καὶ Διόνυσον συνεορταστὰς ἔδοσαν, ἵν' ἐπανορθῶνται, τὰς τε τροφὰς γενομένας ἐν ταῖς ἐορταῖς μετὰ θεῶν*]. Τέλος, ο Αριστοτέλης αναφέρει πως, κατά τα πρώιμα χρόνια, οι θυσίες και οι εορτασμοί ξεκινούσαν μετά το θερισμό, όταν οι άνθρωποι ήταν κουρασμένοι από τις αγροτικές εργασίες και είχαν την ανάγκη να ξεφαντώσουν.

Οι ποικίλες ιεροπραξίες -εορτές και τελετές- στην αρχαία Ελλάδα ήταν αφιερωμένες σε θεούς και θεότητες. Την περίοδο των εορτασμών πραγματοποιούνταν στους ναούς⁵⁷⁷ λατρευτικές πράξεις-θυσίες (ζώων) συνοδευόμενες από ύμνους και προσευχές, προσφορές υγρών (κρασιού ή γάλακτος), σπονδές ή χοές και πομπές, που οδηγούσαν στην αποκορύφωση της τελετουργίας. Πολλές φορές, οι ιεροπραξίες περιελάμβαναν συμπόσια, όπου καταναλώνονταν τα θυσιαζόμενα ζώα σε μια προσπάθεια αφομοίωσης της μυστικής δύναμης τους με απώτερο σκοπό την ισχυροποίηση του δεσμού της "κοινωνίας", ο οποίος δημιουργούταν μεταξύ του θεού και των συμμετεχόντων

⁵⁷⁴Γενικά για τους αγώνες της αρχαιότητας στην Ελλάδα, βλ. Γιαννάκη 2003, 89-107, 150-156.

⁵⁷⁵Ιστορία, Β' 38.1.

⁵⁷⁶Μοσκόβης 1988.

⁵⁷⁷Spawforth 2006, 100-103.

μέσω του μοιράσματος της ίδιας τροφής⁵⁷⁸. Επίσης, σημαντικός υπήρξε ο ρόλος, που διαδραμάτισαν οι αγώνες, οι οποίοι διεξάγονταν κατά τη διάρκεια του έτους. Αυτοί περιελάμβαναν γυμνικούς, ιππικούς, μουσικούς, ποιητικούς, δραματικούς αγώνες ενώ πολλές φορές λάμβαναν μέρος αναπαραστάσεις των γεγονότων, που επικαλούνταν οι τελετές. Γενικότερα, πάντως, όλα αυτά τα δρώμενα εμπεριείχαν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εκάστοτε κοινωνίας, το ζήτημα της αναστροφής και υπέρβασης του συμβατικού χρόνου αλλά και τον μόχθο των ανθρώπων μιας αγροτικού τύπου κοινωνίας, με μια λέξη, εμπεριείχαν τον βίο του τόπου.

Όλες οι ιεροπραξίες ήταν κατανεμημένες σε ολόκληρο το έτος και τελούνταν σε σταθερές ημερομηνίες, προκειμένου να ισχυροποιήσουν την αίσθηση της ενότητας και της μνήμης. Οι πόλεις-κράτη της αρχαίας Ελλάδας χρησιμοποιούσαν διαφορετικά ημερολόγια⁵⁷⁹, λόγω μη ενιαίας διακυβέρνησης, που, ωστόσο λειτουργούσαν με παρόμοιο τρόπο από τεχνικής άποψης διαθέτοντας την ίδια δομή. Το εκάστοτε ημερολόγιο ήταν προσαρμοσμένο στις ιδιαίτερες παραδόσεις της καθεμιάς πόλης-κράτος και διαιρούταν σε δώδεκα (12) σεληνιακούς μήνες, που, όμως δεν είχαν σταθερό πλήθος ημερών. Η διάρκειά τους κηρυσσόταν λίγο πριν το τέλος τους σε μια προσπάθεια να συμπέσει η έναρξη του επόμενου μήνα με τη νέα σελήνη (νουμηνία=η πρώτη ημέρα κάθε μήνα) καθόσον η αρχή του κάθε μήνα ήταν η εκάστοτε νέα σελήνη. Επιπλέον, εκτός των κύριων μηνών, υπήρχαν και "υπαγόμενοι" μήνες σε μια προσπάθεια να εναρμονιστεί το σύνολο των σεληνιακών μηνών με τη διάρκεια του ηλιακού έτους (στη διάρκεια των σεληνιακών ετών παρεμβάλλονταν -συνήθως- τρεις εμβόλιμοι μήνες).

Τα ονόματα των μηνών, που απαντώνται στην αρχαία Ελλάδα, διαφοροποιούνταν από τόπο σε τόπο. Επιπλέον, είναι γνωστό, ότι πάντοτε -οι μήνες- σχετίζονταν με γονιμικές και θρησκευτικές τελετουργίες⁵⁸⁰ ενώ τόσο οι μήνες όσο και οι μέρες ήταν αφιερωμένοι σε μια ή περισσότερες θεότητες. Ειδικότερα, οι μήνες του βοιωτικού ημερολογίου ήταν οι ακόλουθοι⁵⁸¹: Βουκάτιος⁵⁸² (16/12-15/01), Ερμαίος ή Ερμείος (16/01-15/02),

⁵⁷⁸Νεραντζής 1993, 77.

⁵⁷⁹Για στοιχεία χρονολογίου και τα ημερολόγια των περιοχών της Αρχαίας Ελλάδας, βλ.Λεξικό Βρεττός, 733-738.

⁵⁸⁰Νεραντζής 1993, 77.

⁵⁸¹ΔΕ (1956), 38.

⁵⁸²Ετυμολογικά: Βουν+κάνεσθαι=φονεύω, θυσιάζω βόδια. Πελοπίδας, 25.2. Χρήστου 1956, 40.

Προστατήριος (16/02-15/03), Αγριώνιος (16/03-15/04), Θυΐος⁵⁸³ (16/04-15/05), Ομολώιος (16/05-15/06), Θηλούθιος ή Θειλούθιος (16/06-15/07), Ιπποδρόμιος (16/07-15/08), Πάναμος (16/08-15/09), Παμβοιώτιος⁵⁸⁴ (16/09-15/10), Δαμάτριος⁵⁸⁵ (16/10-15/11), Αλαλκομένιος⁵⁸⁶ (16/11-15/12)⁵⁸⁷.

Οι τελετές, οι εορτασμοί και τα πανηγύρια είχαν -και εξακολουθούν να έχουν- μεγάλη σημασία για τους κατοίκους του εκάστοτε τόπου, καθόσον με τον τρόπο αυτό ενδυναμώνεται η κοινότητα, ενισχύεται και αναδεικνύεται η πολιτισμική ταυτότητά της, μέσω της προβολής τους ενώ παράλληλα αποτελούν παράγοντα ισχύος προκειμένου να προβληθεί σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο η σπουδαιότητα της πολιτισμικής τους ταυτότητας και να αναδειχθεί ο εκάστοτε τόπος κοινωνικά.

Βέβαια, με το πέρασμα του χρόνου, πολλές από αυτές τις εκφάνσεις και εκφράσεις θρησκευτικής λατρείας αλλοιώθηκαν και συνεχίζουν να αλλοιώνονται αλλά ακόμη και η νέα μορφή του πανηγυριού συμβάλλει ενεργά στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της κοινότητας και στη δημιουργία μιας ιδιαίτερης εθνοπολιτισμικής ταυτότητας. Επιδίωξη της τέλεσης αυτών των εορτών, σε κάθε περίπτωση, αποτελεί η πλήρωση της ανάγκης των ανθρώπων να γίνουν κοινωνοί με εκείνα τα δεδομένα, που προκαλούν δονήσεις μεταξύ ψυχής και πνεύματος και δημιουργούν προϋποθέσεις συσχετισμού των ανθρώπων με τη θεότητα. Πρόκειται, δηλαδή, για μια διαδικασία εμπειρική, που εισάγει τα άτομα σε δρώμενα και τροποποιήσεις δρώμενων. Με τον τρόπο αυτό, οι συμμετέχοντες βιώνουν τα συμβαίνοντα κι έτσι το ανακτώμενο βίωμα γίνεται όλο και πιο ισχυρό, μέσω της μάθησης, της εμπειρίας και της κατανόησης της διάστασης και διάρκειας των εθνογραφικών συστημάτων θρησκείας, λατρείας και των γενικότερων κοινωνικοπολιτικοοικονομικών πλαισίων μέσα στο χρόνο. Μέσω της βίωσης όλων αυτών των δρώμενων καθώς και της κατανόησης των προαναφερθέντων συστημάτων η συγκρότηση μιας πολιτισμικής ταυτότητας κρίνεται ως αναγκαιότητα, προκειμένου να μεταφερθεί και σ' άλλες, ίσως, πληθυσμιακές μονάδες αλλά κυρίως, στις επόμενες γενεές (παιδιά και εγγόνια) του σύγχρονου ανθρώπου.

⁵⁸³Θυΐω=μαίνομαι, διατελλώ υπό έμπνευση.

⁵⁸⁴Αργότερα, ο μήνας Παμβοιώτιος αντικαταστάθηκε από τον μήνα Καισάρειο, προς τιμήν του αυτοκράτορα Αυγούστου, βλ.Χαραμή 2015,81.

⁵⁸⁵Δαματρίζω=μαζεύω δημοτικά.

⁵⁸⁶Δριστείδης,21.2.

⁵⁸⁷Για το πλήρες μηνολόγιο της αρχαίας Βοιωτίας βλ.Παράρτημα,513-530,545-547.

Άξιο λόγου αποτελεί το γεγονός, ότι οι τελετές και κυρίως οι χοροί, που πραγματοποιούνταν κατά τη διάρκεια αυτών, προσδιόριζαν τον τόπο τέλεσης των λατρευτικών εκδηλώσεων. Για παράδειγμα, οι Μούσες είχαν τον δικό τους ιδιαίτερο τόπο για χορό και λατρεία, στον Ελικώνα ενώ οι Νύμφες χόρευαν σε κρυμμένους τόπους μέσα στις σπηλιές. Οι συγκεκριμένοι λατρευτικοί εορτασμοί δε θα μπορούσαν να συμβούν κάπου αλλού, παρά μόνο εκεί, στον συγκεκριμένο τόπο, που ήταν αφιερωμένος στις θεότητες και αποτελούσαν, ταυτόχρονα, τόπο συνάντησης για τους θνητούς και τους αθανάτους, στον τόπο που είχε καθιερωθεί.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, επισημαίνεται, ότι η δημιουργία και η ανάπτυξη λατρευτικών συστημάτων παρατηρείται έντονα στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας. Στον τόπο αυτό, οριοθετούνται πολλαπλές σημαντικές εκφάνσεις της αρχαίας ελληνικής και λαϊκής λατρείας. Στο παράρτημα του πονήματος επισημαίνονται οι εορτές που τελούνταν στην αρχαία Βοιωτία –ορισμένες εξακολουθούν να πραγματοποιούνται, με άλλο χαρακτήρα–, κι αυτές που θεσμοθετήθηκαν τα τελευταία χρόνια για να τιμήσουν σημαντικές προσωπικότητες του τόπου αυτού.

πανηγύρια

Ο θεσμός της διοργάνωσης τελετών (ιεροπραξιών και εορτών) μετεξελίχθηκε στα λεγόμενα πανηγύρια (θρησκευτικές εορτές)/εμποροπανηγύρεις (εμπορική χροιά) αποτελώντας ορόσημο για την καθημερινότητα των κατοίκων της εκάστοτε περιοχής. Μέσα από τη διαδικασία της εορτής αναδομούνται οι δεσμοί της τοπικής κοινότητας, ανακαθορίζονται σχέσεις και δομές συγγένειας, επαναπροσδιορίζονται τοπικές και πολιτιστικές ταυτότητες ενώ η παραδοσιακή κοινότητα στο σύνολό της αναδημιουργείται συμβολικά. Επομένως, γίνεται κατανοητό, ότι ολόκληρη η τελετουργική διαδικασία της θρησκευτικής εορτής με την επαναληπτική χρήση του ίδιου χρονόσημου/τοπόσημου αποτελεί πράξη, που ενισχύει την αίσθηση της κοινής συμμετοχής κι έτσι επιτυγχάνεται η αναπαραγωγή της τοπικής κοινότητας⁵⁸⁸.

Στη σύγχρονη εποχή, τα θρησκευτικά πανηγύρια πραγματοποιούνται προς τιμήν των αγίων της χριστιανοσύνης διατηρώντας, ωστόσο, τις βασικές λειτουργίες των αρχαίων τελετών. Ειδικότερα, σε κάθε θρησκευτικό πανηγύρι ακολουθείται η σειρά των επιμέρους εκδηλώσεων, όπως η δοξασία του αγίου, η διοργάνωση γλεντιού

⁵⁸⁸Για το πλήρες μηνολόγιο της σύγχρονης Βοιωτίας βλ.Παράρτημα,530-543,548-551.

με μουσική, τραγούδι και χορό. Εξέχουσα θέση στην ανωτέρω τελετουργία έχει η διανομή και κατανάλωση τροφής (παραδοσιακά εδέσματα) και κρασιού, κατάλοιπα των διονυσιακών εορτών. Το ψητό κρέας αιγοπροβάτων συνόδευε –και εξακολουθεί να συνοδεύει– το σύνολο των εορταστικών εκδηλώσεων των κατοίκων μιας περιοχής ενώ η απουσία του είναι δηλωτική οικογενειακού ή συλλογικού πένθους. Σε κάθε περίπτωση, η τροφή και το κρασί συνιστούν συνεκτικό δεσμό για ολόκληρη τη διαδικασία του πανηγυριού καθόσον ενισχύεται η αίσθηση της κοινής συμμετοχής και του συν-ανήκειν μεταξύ των συμμετεχόντων. Όσον αφορά στη μουσική, το τραγούδι και τον χορό, μέχρι τη δεκαετία του 1960 (σε ορισμένες περιπτώσεις έως και σήμερα), ακολουθούσαν το τοπικό μουσικό και χορευτικό ρεπερτόριο (τσάμικα και καγκέλια).

Τη δεκαετία του 1950–60 ο θεσμός του πανηγυριού εμφάνισε ιδιαίτερη άνθιση και κυρίως στην περιοχή της Αττικοβοιωτίας. Προϊόντος, όμως του χρόνου, τα πανηγύρια –και κυρίως αυτά της τυπικής μοναστηριακής πανηγύρεως και τοπικής λατρευτικής τιμής ενός αγίου– μειώθηκαν δραματικά. Άλλωστε, ο αστικός πολιτισμός έχει διεισδύσει τόσο βαθιά στους θεσμούς του χωριού, γεγονός που καθιστά πρακτικά ανέφικτη είτε τη διατήρηση των εορταστικών συλλογικών εκδηλώσεων είτε τη δημιουργία ανάλογων πολιτιστικών γεγονότων και κατ'επέκταση τη συλλογική βιωματική εμπειρία της εορτής.

Γενικότερα, από τη δεκαετία του 1960 παρουσιάζεται μια σημαντική αλλοίωση της παραδοσιακής μορφής του θεσμού, ο μετασχηματισμός στη σημερινή του μορφή και πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνεται η υποβίβαση του θεσμού σε μια μορφή εκτόνωσης του ανθρώπου και όχι σε ένα πεδίο συγκίνησης, μια εορταστική συνάθροιση της μελών της κοινότητας, που συν-λειτουργούν με συγκεκριμένους κώδικες. Ειδικότερα, στο παρελθόν, τα πανηγύρια διαρκούσαν περισσότερες από μια ημέρες, είτε γιατί δεν υπήρχε το σημερινό οδικό δίκτυο⁵⁸⁹ είτε γιατί οι δεσμοί της οικογένειας ήταν πιο δυνατοί. Επιπλέον, ο χορός, υπό τους ήχους τοπικών παραδοσιακών μουσικών συγκροτημάτων (ζυγιάς) και το *κέρασμα* ή *χαρτούρα*, λάμβανε μέρος την παραμονή στα καφενεία του χωριού (με την επιμέλειά τους) και ανήμερα στην κεντρική πλατεία –μετά ακριβώς από την Εκκλησία. Σήμερα, ο θεσμός του πανηγυριού έχει μεταφερθεί σε επιμέρους ιδιωτικούς χώρους (ταβέρνες, καφενεία) ενώ η

⁵⁸⁹Παλαιότερα, οι πιστοί διανυκτέρευαν γύρω από τα μοναστήρια ή έψηναν στην ύπαιθρο, ώστε να καταναλώσουν τις ανάλογες τροφές, μετά τη Θεία Λειτουργία.

παρουσία πλανοδίων, με την τοποθέτηση πάγκων και έκθεση προϊόντων, προδίδει την προχειρότητα και τον επιφανειακό χαρακτήρα ενός πανηγυριού.

Με την πάροδο του χρόνου, όπως προαναφέρθηκε, εγκαταλείπεται σταδιακά τόσο η τελετουργία του χορού στα θρησκευτικά πανηγύρια όσο και ο ίδιος ο θεσμός του πανηγυριού. Για τη διατήρηση της παράδοσης και την αναβίωση της θρησκευτικής εορτής και ειδικότερα αυτή της αρβανίτικης και της ρουμελιώτικης, πραγματοποιούνται αρκετές προσπάθειες από τις Αρχές του εκάστοτε τόπου, με τον συνδυασμό θρησκευτικών τελετών, τοπικών πολιτισμικών εκδηλώσεων και πανηγυρικών μορφών. Με τέτοιες ανάλογες πρωτοβουλίες επιδιώκεται η μεγάλη συμμετοχή των κατοίκων και επισκεπτών, προκειμένου να επαναδιαπραγματευτούν στοιχεία της τοπικής τους ταυτότητας, με κοινό παρανομαστή την κοινή λατρεία, πίστη και δοξασία και γενικότερα τα κοινά πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά. Ωστόσο, η διοργάνωση πολλαπλών πολιτιστικών εκδηλώσεων με πλήθος νεωτερικών στοιχείων, όπως συγκροτήματα οργανοπαικτών –όχι κατ’ ανάγκη με τοπικό μουσικό και χορευτικό ρεπερτόριο– κατά τη διάρκεια του πανηγυριού, αποτελούν καταλυτικούς παράγοντες της αλλοίωσής του. Είναι, λοιπόν, γεγονός, ότι τα πανηγύρια έχουν λάβει πλέον έναν χαρακτήρα υπερτοπικό, εμπορικό, που απευθύνονται στο ευρύτερο κοινό, έχοντας χάσει –πιθανόν– τον τελετουργικό και συμμετοχικό τους χαρακτήρα.

Αποκρυσταλλώνοντας τα προαναφερόμενα, αξίζει να επισημανθεί, ότι το πολύπτυχο δραστηριοτήτων, που καταγράφεται στην ευρύτερη ελληνική περιφέρεια, ποικίλει από τόπο σε τόπο, κι από εποχή σε εποχή ενώ, παράλληλα, δίνει την αφορμή για τον επαναπροσδιορισμό του επιθυμητού στόχου όλων των ανωτέρω. Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί, ότι ο θεσμός αποτελεί, ακόμη και σήμερα, συστατικό στοιχείο της εκάστοτε κοινότητας καθόσον συμβάλλει στη συνοχή και τον επαναπροσδιορισμό –είτε σε πραγματικό είτε σε συμβολικό επίπεδο– της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητάς της⁵⁹⁰ ακόμη και με την νέα του μορφή. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία ενός μωσαϊκού χαρακτηριστικών, παλαιότερων και νεωτερικών, που διαπλέκονται και συνθέτουν μια νέα μορφή εθιμικής εκδήλωσης, ένα κράμα θρησκευτικών τελετών, τοπικών πολιτισμικών εκδηλώσεων και πανηγυρικών μορφών, με πλήθος αστικοποιημένων στοιχείων.

⁵⁹⁰Κάβουρας 1992, 47-70.

τοπωνύμια-μετονομασίες⁵⁹¹

Η μακράιωνη ιστορία του ελλαδικού χώρου έχει αφήσει τα αποτυπώματά της έντονα στον χάρτη του. Διεισδύοντας, όμως, κανείς βαθύτερα στο παρελθόν –σε μια δεύτερη ανάγνωση– δύναται να αντιληφθεί, ότι τα τοπωνύμια της κάθε περιοχής συνδέονται με ονόματα προσώπων, ζώων, φυτών κ.α.

Αρχικά, τα βοιωτικά τοπωνύμια και εν γένει τα ελληνικά, προήλθαν από τους αρχαίους χρόνους –όπως αυτά της Θήβας, της Τανάγρας, της Θίσβης– εκ των οποίων τα περισσότερα έχουν τις ρίζες τους στη μυθολογία, στη μορφολογία ή στο χρώμα του εδάφους, σε ονόματα ιστορικών προσώπων ή των ιδρυτών τους, σε είδη ζώων (ζώνυμα τοπωνύμια), σε ονόματα δένδρων ή φυτών (δενδρόνυμα, φυτώνυμα ή καρπόνυμα τοπωνύμια). Επίσης, δεν είναι σπάνια τα τοπωνύμια, που σχετίζονται με σχηματισμό οικισμών αλλά και σε ξένες τοπωνυμίες, που προσλήφθηκαν από τους λαούς, οι οποίοι διέσχισαν τα ελληνικά εδάφη. Επομένως, Σλάβοι, Τούρκοι, Αρβανίτες, Βλάχοι, Καταλανοί και Φράγκοι υπήρξαν οι ονοματοδότες αρκετών οικισμών και εν γένει οικιστικών συνόλων της Βοιωτίας.

Γίνεται, λοιπόν, φανερό, ότι τα ίχνη των λαών, που συνδέθηκε το όνομά τους με οποιονδήποτε τρόπο με την Ελλάδα έχουν χαραχθεί στον χάρτη της Ελλάδος. Ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1910 κι έπειτα πραγματοποιήθηκε μια προσπάθεια να μετονομαστούν οι οικισμοί με ονόματα, που προέρχονταν από τους κατά περιόδους κατακτητές και να λάβουν νέες ονομασίες ή να επανέλθουν οι αρχικές τους⁵⁹². Αξίζει, ακόμη, να επισημανθεί ότι η πρώτη επίσημη εμφάνιση των ονομάτων των οικισμών της Ελλάδας δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος το έτος 1836⁵⁹³.

⁵⁹¹Για τον πλήρη κατάλογο της ετυμολογίας και εξέλιξης των τοπωνυμίων της Βοιωτίας βλ.Παράρτημα,469-494.

⁵⁹²ΦΕΚ 80Α/28-12-1836.

⁵⁹³Λεξικό Διοικητικών μεταβολών των Δήμων και Κοινοτήτων (1912-2001), Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (ΚΕΔΚΕ) – Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (ΕΕΤΑΑ), Αθήνα 2002.

4.6 Σύνοψη κεφαλαίου

Σταχυολογώντας τα ανωτέρω, γίνεται φανερό, ότι η περιοχή της Βοιωτίας θεωρείται μια από τις πλουσιότερες του ελληνικού χώρου λόγω της πολιτισμικής και πολιτιστικής της κληρονομιάς. Βυθοσκοπώντας κανείς στο απώτατο παρελθόν της αντιλαμβάνεται, **ότι πρόκειται για ένα πεδίο έρευνας, που βρίθει από μύθους/σύμβολα/σημασίες και ιστορίες (χρονικά στοιχεία), τα οποία έχουν εγγραφεί στο μοναδικό και "πλούσιο" ανάγλυφο της (χωρικά στοιχεία).** Ωστόσο, τόσο τα χωρικά όσο και τα χρονικά στοιχεία δε θα μπορούσαν να υπάρξουν μεμονωμένα. **Τα στοιχεία της ανθρώπινης γεωγραφίας, που είναι παρόντα σε όλες τις περιόδους, λειτούργησαν καταλυτικά στην ανάδυση και ανάδειξη του πολιτισμού της Βοιωτίας. Η ιεροθεσία, οι ιεροί τόποι, οι αρχαίες και σύγχρονες πόλεις καθώς και οι οικισμοί είναι δηλωτικά στοιχεία της ύπαρξης του πλούτου αυτού.**

Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό, ότι το παρελθόν της περιοχής την έχει προικίσει με όλα τα "εφόδια", προκειμένου να αναδειχθεί σε μια περιοχή πρότυπο, σημείο αναφοράς, που έχει θέσει γερές βάσεις για να αντιμετωπίσει με σιγουριά το μέλλον της. Είναι, όμως, τόσο δεδομένη η ανάδειξή της;

κεφάλαιο 5
το υφιστάμενο τοπίο της Βοιωτίας

το υφιστάμενο τοπίο της περιοχής μελέτης

5.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου

Η Βοιωτία αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί έναν κρυμμένο και μυστηριακό τόπο και αυτό γίνεται αντιληπτό από την εκκωφαντική άγνοια των περισσοτέρων ταξιδιωτών, που καθώς κινούνται στην Εθνική οδό Αθηνών-Λαμίας, δεν ανα-γνωρίζουν τον πολιτισμικό πλούτο, που αφήνουν στο πλάι τους. Στους περαστικούς/ταξιδιώτες η Βοιωτία σημαίνει ένα αναγνωριστικό σημείο του ταξιδιού τους, ως προς την Εθνική οδό, όπως χαρακτηριστικά αναφέρονται λόγου χάρη στην ευθεία της θήβας, στον κόμβο του Ακραιφνίου, στο ύψος του Ορχομενού, λίγο πριν το Μαρτίνο, βιομηχανική περιοχή των Οινοφύτων. Λέξεις και ονόματα, που συνοδεύουν πάντα το ταξίδι προς Βορρά, αλλά ποτέ δεν είναι το ίδιο ταξίδι. Όπως αναφέρει και ο διάσημος Αμερικανός συγγραφέας H.Miler προορισμός δεν είναι ποτέ ένας τόπος αλλά ένας νέος τρόπος να βλέπεις τα πράγματα.

Πολλοί είναι οι προβληματισμοί, που εγείρονται σχετικά με τον λόγο, που οι περαστικοί-ταξιδιώτες δεν αναγνωρίζουν και δεν αντιλαμβάνονται τον μυστηριακό αυτό τόπο; Πώς παγιώνονται οι τόποι στη συνείδηση των ανθρώπων; Πότε το άλλοτε γνωστό είναι τόσο άγνωστο; Πού τελειώνει το χθες και πού ξεκινά το σήμερα; Πότε θα γνωρίσει η σημερινή κοινωνία το παρελθόν της και με ποιόν τρόπο;

5.2 Ταυτότητα & χαρακτήρας του τόπου της Βοιωτίας

Η Βοιωτία συνιστά έναν τόπο με μη αναγνωρίσιμη ταυτότητα, καθόσον το μεγαλύτερο μέρος των περαστικών/ταξιδιωτών, ακόμη και οι κάτοικοί της, δεν ανα-γνωρίζουν τον πολυεπίπεδο και πολύπλευρο πλούτο της. Επομένως, στην πράξη γίνεται ένας τόπος αντιληπτός ως ασήμαντος, παρεξηγημένος, μη σημαίνόμενος. “Διεκδικώντας”, όμως, τα τοπία της είναι σίγουρο, ότι ακόμη και ο πιο απαιτητικός επισκέπτης της θα αισθανθεί, ότι βρίσκεται σε ένα διαρκές κυνηγητό της μυθολογίας και της ιστορίας της. Έτσι, διεισδύοντας

στην ενδοχώρα της περιοχής, θα αντικρίσει έναν τόπο απ' όπου αναδύεται η μυθολογική φλόγα του ελλαδικού χώρου, θα έρθει αντιμέτωπος με κάμπους ως εκεί που φτάνει το μάτι, με πεδία κάποτε ηρωικά, με λίμνες και χωράφια, που έδιναν ζωή στην περιοχή, με βουνά και λόφους, όπου βρίσκονται γαντζωμένα -τεχνηέντως- κρυμμένα μοναστήρια, με πόλεις κάποτε ένδοξες και γενέτειρες εξεχόντων προσώπων της μυθολογίας και ιστορίας. Κι όμως, αν κάποιος, που επισκέπτεται τις πόλεις της Βοιωτίας, δεν αναγνωρίζει τον καλά κρυμμένο θησαυρό της, αποκτά άλλη άποψη για αυτές, όταν τις δει μέσα από τα μάτια των κατοίκων της ή αντικρίζει το Ακραιφνιο ως περιηγητής κι όχι ως περαστικός, που έτυχε να περνά από εκεί. Και πάλι αλλάζει κανείς την αντίληψή του όταν αντικρίσει την Υλίκη, την Παραλίμνη, τα βαμβάκια της Κωπαΐδας και τα δάση του Ελικώνα και Κιθαιρώνα.

Ακολουθώντας κανείς τους δρόμους της ενδοχώρας της περιοχής, έχει τις ίδιες αισθήσεις, που τύλιγαν και τους αρχαίους κατοίκους της. Η κοινή ζωή της φύσης και των αρχαίων "παντρεύονται" και δημιουργούν μια μοναδική συνεύρεση. Τα τεκμήρια της αρχαίας Βοιωτίας είναι καλά κρυμμένα στη βοιωτική γη και συνυπάρχουν άρρηκτα με τα σπαρτά, τα βαμβάκια, τις καλλιέργειες, την άγρια βλάστηση. Άλλωστε, όλα είναι συστατικά του κοινού τόπου. Αν κάποιος, όμως, γνωρίζει έστω και στο ελάχιστο την ιστορία αυτού του τόπου και κινηθεί στην "καρδιά" του βοιωτικού χώρου θα ακούσει τις κλαγγές απ' τις ασπίδες των πολεμιστών, που μοιάζει να αντηχούν ακόμη στις απέραντες πεδιάδες της περιοχής. Ηρωικά πεδία μάχης πολλά, Πλαταιές, Θεσπιές, Λεύκτρα, Χαιρώνεια, απ' όπου ακόμη αναδύεται ο καπνός των ιστορικών μαχών. Θηβαϊκός Κάμπος, κάμπος Πλαταιών, Κωπαΐδα, αποδεικτικά στοιχεία εύφορης γης, όπου ακόμη νιώθει κανείς -κι ας μην το έχει βιώσει ποτέ- τον μόχθο των ανθρώπων, την ασφυξία απ' την εντατική καλλιέργεια, την προσπάθεια για επιβίωση. Ωστόσο, ο ταξιδιώτης έρχεται αντιμέτωπος και με την άστοχη μεταφορά βιομηχανιών κατά μήκος και στους παράδρομους της Εθνικής οδού.

Αντικρίζει, όμως, κανείς και τη μεγαλύτερη λίμνη της Ελλάδας, το κωπαϊδικό ζήτημα αλλά και το μυκηναϊκό οχυρό σε μια νησίδα, στον Γλα, στην απέραντη απλωσιά της γης. Και κάπου εκεί, στους ανώμαλους παράδρομους της Εθνικής οδού, στην επαρχιακή άσφαλτο, στους λασπωμένους δρόμους των κάμπων, όταν καθαρίσει το τοπίο από τα ζώα και τα διάφορα μηχανήματα, συναντά κανείς το σύγχρονο Κοινό των Βοιωτών. Οι άλλοτε ισχυρές

πόλεις, που το συγκροτούσαν, είναι συνώνυμες, πλέον με την αγροτική ζωή και τη βιομηχανία ενώ τα αρχαία αγκωνάρια, που έρχονται στο φως υπενθυμίζουν διαρκώς την ιστορία, που κουβαλούν πάνω τους τα χρώματα του βοιωτικού χώρου. Το Κοινό των Βοιωτών εξακολουθεί να αναζητά τρόπους να βρει τις ισορροπίες μεταξύ των πόλεων και να τις ενώσει, ενώ παλεύει πάντα να συμφιλιωθεί με τα νερά - της Κωπαΐδας, του Βοιωτικού Κηφισού, της Υλίκης και της Παραλίμνης.

Κι ενώ όλα αυτά είναι ένα μικρό δείγμα του μεγαλείου της Βοιωτίας, δε μπορεί να μην αναρωτηθεί κανείς, γιατί επιμένουν να ζουν άνθρωποι σε αυτόν τον τόπο. Η απάντηση δεν έχει δοθεί ακόμη σε όλους αυτούς, που προσπερνούν την περιοχή και αποστρέφουν το βλέμμα τους. Για αυτούς η Θήβα, για παράδειγμα, είναι η πόλη της "μεγάλης ευθείας", των πινακίδων προς Ελευσίνα, η Θήβα των βιομηχανιών, των αθίγκανων, των γυναικείων φυλακών. Κι όμως, η πόλη αυτή, που στέκεται επάνω στα ερείπια της αρχαίας Θήβας, είναι η μυκηναϊκή Καδμεία, η πόλη των επτά πυλών και του ναού του Ισμηνίου Απόλλωνος στον ομώνυμο λόφο, του θαλαμοειδούς τάφου των "Οιδίποδος παίδων" στον λόφο Καστέλλια, τον τάφο των Θηβαίων Διόσκουρων στον λόφο του Αμφείου την φερόμενη ως πυραμίδα παλαιότερη των αιγυπτιακών. Επίσης, λίγο πιο μακριά από το κέντρο της πόλης βρίσκεται το ιερό των μυστηριακών θεοτήτων Καβείρων με το θέατρο στα 8χλμ. δυτικά. Είναι η πόλη του Κοινού των Βοιωτών -αντίπαλο δέος της Αθήνας και της Σπάρτης- του Αισχύλου και του Σοφοκλή, του Λάιου και του Οιδίποδα αλλά και η πόλη του κάμπου και της πατάτας. Είναι η πόλη των Βοιωτών, των Αρβανιτών, των Σαρακατσαναίων, των Βλάχων και των Μικρασιατών. Κι όμως, δε θυμίζει πόλη, αλλά ένα μεγάλο χωριό με μια αλλόκοτη ρυμοτομία και λόφους, που την περικυκλώνουν σφιχτά. Είναι η πόλη-νεκροταφείο. Όπου και να σκάψει κανείς θα αποκαλύψει μάρμαρα και ψηφιδωτά. Κι όμως, αν τους ρωτήσει κανείς, γιατί ζουν σε αυτή την τόσο μυστηριακή πόλη θα αναφερθούν στα διάφορα έθιμα, που έχουν αναβιώσει, όπως ο Βλάχικος γάμος στον ιππικό όμιλο, στο θέατρο στο Μοσχοπόδι, στο περιαστικό δάσος, στους τοξοβόλους, στη σαρακατσάνικη στάνη, στα γλυκά των Μικρασιάτισσων γυναικών και στο λαογραφικό μουσείο.

Ενώνοντας, όμως, τα διάφορα και αποσπασματικά κομμάτια της βοιωτικής γης και διεισδύοντας στη μυθολογία και την ιστορικότητά της είναι σίγουρο, ότι αυτός ο τόπος είναι μοναδικός, έτοιμος να μαγέψει τον οποιονδήποτε, αρκεί να το επιδιώξει.

Επομένως, η ταυτότητα και ο χαρακτήρας της βοιωτικής γης είναι παρούσες, έννοιες θαμμένες κάτω από τα “προϊόντα” της σύγχρονης εποχής, αλλά, ταυτόχρονα, εν δυνάμει αναδεικνυόμενες. Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι ο πολιτισμικός αυτός πλούτος δεν έχει αναδειχθεί όπως θα έπρεπε, αρκεί να αναλογιστεί κανείς τι σημαίνει Βοιωτία για τον ίδιο.

5.3 Φυσιογνωμία της Βοιωτίας

Όπως έχει αναλυθεί ανωτέρω, η φυσιογνωμία ενός τόπου εκφράζει την ταυτότητά του, τη μοναδική προσωπικότητά του, όπως αυτή διατυπώνεται μέσα από τα ιδιαίτερα και μοναδικά χαρακτηριστικά των τοπίων του. Αφορά στην ίδια του την οντότητα, τη μοναδικότητα του εκάστοτε τόπου, ενώ, παράλληλα, υπερπηδά την απλή εγγραφή των μοναδικών και ιδιαζόντων χαρακτηριστικών του τόπου (χαρακτήρας τόπου) καθόσον αναφέρεται στον τρόπο, με τον οποίο ο άνθρωπος λειτουργεί μέσα σε αυτόν αλλά και στις αρετές του τόπου αυτού⁵⁹⁴.

Η ανάγνωση της φυσιογνωμίας της βοιωτικής γης θα προκύψει από την αναγνώριση των τριών επιπέδων ύπαρξης, που τον αποτελούν: 1)το πραγματικό/υλικό (υλική υπόσταση) -σώμα/ωραίο-, 2)το συναισθηματικό -ψυχή/καλό-, 3)το πνευματικό -πνεύμα/δίκαιο-.

⁵⁹⁴Στεφάνου και Στεφάνου 1999,29.

5.4 Τα τρία επίπεδα ύπαρξης του τόπου

5.4.1 πραγματικό επίπεδο

Στο πρώτο επίπεδο εντάσσονται οι πέντε αισθήσεις ή αλλιώς τα πέντε τοπία,⁵⁹⁵ που βασίζονται σε αυτές (οπτικό, ακουστικό, απτικό, οσμητικό, γευστικό), πάνω στα οποία αποτυπώνεται η φυσιογνωμία της πόλης. Ειδικότερα:

οπτικό τοπίο

Η σύνθεση των χωριών της Βοιωτίας είναι κατά βάση αγροτική, κτηνοτροφική και πολύ λιγότερο τουριστική. Ωστόσο, στην περιοχή καταγράφεται οπτική όχληση στην περίπτωση των ανεμογεννητριών⁵⁹⁶ των αιολικών πάρκων της. Είναι γεγονός, ότι η φυσιογνωμία του τοπίου της έχει αλλάξει με τη βίαιη, άναρχη και ασύδοτη εγκατάσταση ενός υπέρογκου αριθμού ανεμογεννητριών (7%-10% της πανελλαδικής ισχύος). Ο καταπράσινος Ελικώνας έχει πλέον υποστεί σοβαρές καταστροφές (καταστροφή του μοναδικού δασωμένου βουνού, διάνοιξη δρόμων, δημιουργία υποσταθμών) προκειμένου να υποδεχθεί τις εγκαταστάσεις των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, με αποτέλεσμα την αλλαγή του τοπίου του. Σίγουρα, το ζήτημα της οπτικής όχλησης έγκειται στην αισθητική του κάθε ατόμου ξεχωριστά, ωστόσο δε μπορεί να παραβλεφθεί η *αισθητική ασυμβατότητα*⁵⁹⁷ των σύγχρονων ανεμογεννητριών με το ελληνικό τοπίο⁵⁹⁸, που εντοπίζεται έντονα ακόμη και στη βοιωτική γη. Ένα ακόμη παράδειγμα *αισθητικής ασυμβατότητας* παρατηρείται στην περιοχή της Μονής του Οσίου Λουκά, που αποτελεί μνημείο της Unesco. Η χωροθέτηση αιολικού πάρκου⁵⁹⁹ –μετά από έγκριση από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο (ΚΑΣ) – σε απόσταση αναπνοής, περί των δέκα (10) χιλιομέτρων από τη Μονή, απόσταση

⁵⁹⁵Τοπίο: αδρανής αποθέτης αλλά δυναμικό στοιχείο.

⁵⁹⁶Οι ανεμογεννήτριες παρεμβαίνουν στο τοπίο και ο βαθμός παρέμβασης εξαρτάται από το μέγεθος, τον τύπο, το πλήθος αλλά και τη διάταξή τους. Η χωροθέτησή τους θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να πραγματοποιείται μετά από ενδελεχή έλεγχο της περιοχής, που πρόκειται να εγκατασταθούν, αλλά και με πολύ προσεκτικό σχεδιασμό.

⁵⁹⁷Ο Μ.Δεκλερής αναφέρεται στον όρο *αισθητική ασυμβατότητα*.

⁵⁹⁸Το παράδειγμα των ανεμογεννητριών εντοπίζεται και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως στα νησιά του Βορείου Αιγαίου.

⁵⁹⁹Αιολικός σταθμός παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας 32MW, στη θέση Τσιβέρι Βοιωτίας.

που επιτρέπει την ορατότητα του πάρκου από τον Όσιο Λουκά, σίγουρα εγείρει προβληματισμούς σχετικά με τη συσχέτιση, σε οπτικό επίπεδο, του τοπίου και της προσαρτώμενης σε αυτό τεχνολογίας.

Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό, ότι η α-λόγιστη και ά-στοχη τοποθέτηση ανεμογεννητριών είναι ικανή να μεταβάλλει τη γεωμορφολογική διάσταση του τοπίου και πιο συγκεκριμένα τους εδαφικούς σχηματισμούς του, όπως τα όρη. Οι κορυφογραμμές των βουνών της Βοιωτίας καλύπτονται από πλήθος ανεμογεννητριών, γεγονός που προϋποθέτει εκσκαφές, διάνοιξη δρόμων, μεταβολή, δηλαδή, της φυσιογνωμίας του τοπίου, με πιθανότητα πρόκλησης δυσμενών περιβαλλοντικών επιπτώσεων.

Μια ακόμη περίπτωση, όπου η σύγχρονη τεχνολογία/βιομηχανία έχει αποτελέσει, δυστυχώς, ορόσημο στην περιοχή είναι τα εργοστάσια/επιχειρήσεις, που βρίσκονται διασπαρμένα στο νομό Βοιωτίας. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες⁶⁰⁰, η βιομηχανία έχει κάνει τόσο έντονη την παρουσία της στην περιοχή (όπως στην περιοχή της Θίσβης⁶⁰¹), που έχει χαρακτηριστεί σαν βιομηχανική⁶⁰² και αποτελεί πλέον μια σύγχρονη λειτουργία, που χαρακτηρίζει τη Βοιωτία και τελικά υπερισχύει των άλλων λειτουργιών/διαστάσεων του τοπίου.

Αξιοσημείωτος είναι ο αριθμός των επιχειρήσεων, που είναι εγκατεστημένες στην περιοχή και λειτούργησαν, λειτουργούν -ή πρόκειται να λειτουργήσουν- έχοντας την απαραίτητη αδειοδότηση. Αρχικά, άξια λόγου θεωρείται η εγκατάσταση μονάδων, που χρησιμοποιούν το φυσικό αέριο και τον λιθάνθρακα. Σημαντική παρέμβαση στο τοπίο αποτελεί η διαδικασία εξόρυξης του μεταλλεύματος βωξίτη, ενώ τα ορυχεία για την εκμετάλλευσή του κάνουν αισθητή της παρουσία τους στην ευρύτερη περιοχή. Αξίζει να επισημανθεί, ότι η εξόρυξη του βωξίτη είχε ξεκινήσει κατά τη γερμανική κατοχή δημιουργώντας τα ορυχεία του μετάλλου και

⁶⁰⁰Ηδη, το 1987 ξεκίνησε να σχεδιάζεται η εγκατάσταση εργοστασίου αλουμίνας στην περιοχή της Θίσβης κι η αναγκαστική απαλλοτρίωση χωραφιών, στο βωμό ενός εθνικού αναπτυξιακού έργου, πραγματοποιήθηκε με ταχύτατες διαδικασίες, καθόσον οι ντόπιοι κάτοικοι και καλλιεργητές δεν είχαν προβάλλει ιδιαίτερη αντίσταση. Το 2001 η περιοχή μετατράπηκε σε ΒΙ.ΠΕ, δηλαδή σε μια από τις λίγες θεσμοθετημένες βιομηχανικές περιοχές της Ελλάδας.

⁶⁰¹Η περιοχή της Θίσβης αποτελεί προνομιακό χώρο καθόσον βρίσκεται σε μικρή ακτίνα από την Αθήνα.

⁶⁰²Κατά τη διακυβέρνηση του Κ.Καραμανλή (δεκαετία 1970) δόθηκαν κίνητρα για τη μετακίνηση των βιομηχανιών από τις περιοχές του Ρέντη, του Ταύρου, του Πειραιά.

κατασκευάζοντας γαλαρίες, προκειμένου για την εξόρυξή του. Οι γαλαρίες αυτές είναι μέχρι και σήμερα εμφανείς.

Άλλες επιχειρήσεις, που φιλοξενούνται στη Βοιωτία είναι η Αλουμίνιο της Ελλάδος, η Heron SA στην Θήβα (εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από συμβατικά καύσιμα), η BASF στην Θήβα, που αποτελεί τη μεγαλύτερη βιομηχανική μονάδα της χώρας στην παραγωγή προσθέτων και βελτιωτικών σκυροδέματος, η Tupperware στην Θήβα, η ΓΕΚ-ΤΕΡΝΑ, η Misko στον Ελεώνα (μέλος του Ομίλου Barilla), η Schneider Electric (παραγωγή μετασχηματιστών) στα Οινόφυτα, το εργοστάσιο καφέ της Nestle στα Οινόφυτα, το μεταλλείο της ΛΑΡΚΟ στον Άγιο Ιωάννη, η Coca-Cola Τρία Ψίλων στο Σχηματάρι, η βιομηχανία τσιμέντων Titan στη θέση Καμάρι, η Κρεντίν Ελλάς στα Οινόφυτα (παραγωγή προϊόντων αρτοποιίας και ζαχαροπλαστικής), η Weidenhammer (παραγωγή σύνθετων πολυστρωματικών δοχείων) στα Οινόφυτα, η Bayer AG στο Ύπατο (εργοστάσιο συσκευασίας και τυποποίησης φυτοφαρμάκων), τα σωληνουργεία Κορίνθου στο Λικέρι (στον κάμπο της Θίσβης) και η ΧΑΛΚΟΡ-ΕΛΒΑΛ, η Famar, ο Κορρές και ο όμιλος Σαράντη στα Οινόφυτα. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί η ύπαρξη λιμανιού κοντά σε αρχαιολογικό χώρο μέσα σε κλειστό κόλπο, στο αρχαίο μυκηναϊκό λιμάνι στο Βαθύ, στον Κορινθιακό κόλπο⁶⁰³.

Μια ακόμη διάσταση, που πρέπει να ληφθεί υπόψη, είναι οι σοβαρές επιπτώσεις, που προκαλούν οι προαναφερόμενες βιομηχανικές εγκαταστάσεις στο περιβάλλον, εξαιτίας της απουσίας χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού, της μη τήρησης αξιόπιστου ρυμοτομικού σχεδιασμού⁶⁰⁴, της απουσίας μιας συνολικής περιβαλλοντικής μελέτης αλλά και της έλλειψης βασικών έργων υποδομής και διαχείρισης αποβλήτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εγκαταστάσεων, που προκαλούν σοβαρές επιπτώσεις στο περιβάλλον είναι αυτές, που χρησιμοποιούν φυσικό αέριο και λιθάνθρακα για τη λειτουργία τους, τα εργοστάσια, που απελευθερώνουν ηλεκτρική ενέργεια και αυτά της υψηλής τάσης. Ακόμη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι περισσότερες

⁶⁰³Θα πρέπει να σημειωθεί ο μεγάλος αριθμός απορριπτικών αποφάσεων του Υπουργείου Πολιτισμού και του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου (ΚΑΣ) κατά του αιτήματος -αίτηση θεραπείας- της ΔΙΑ.ΒΙ.ΠΕ.ΘΙ. Α.Ε. για νομιμοποίηση της προβλήτας που κατασκευάστηκε πάνω στο αρχαίο λιμάνι (κατά της με αριθμ. ΥΠ.ΠΟ\ΓΔΑΠΚ\ΑΡΧ\Α1\Φ41\39133\1962\30.4.2009 Υπουργικής απόφασης σχετικά με υφιστάμενες λιμενικές εγκαταστάσεις της ως άνω εταιρείας στον όρμο Νούσας στην ΒΙ.ΠΕ. Θίσβης, Δήμου Θηβαίων Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας.

⁶⁰⁴Ο ρυμοτομικός σχεδιασμός της ΒΙ.ΠΕ Θίσβης δημοσιεύθηκε τον Οκτώβριο του 2006.

βιομηχανικές εγκαταστάσεις, που βρίσκονται στην περιοχή, δε διαθέτουν χώρους απόθεσης των αποβλήτων, γεγονός που προκαλεί ρύπανση στο περιβάλλον⁶⁰⁵, μόλυνση του υδροφόρου ορίζοντα και καταστροφή της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής του τόπου. Βέβαια, θα πρέπει να τονιστεί, ότι ακόμη και νέες καλλιέργειες, λόγω των αυξημένων αναγκών των βαθιών αρόσεων, αποτελούν καθοριστικό παράγοντα στην καταστροφή των μνημείων και του φυσικού περιβάλλοντος⁶⁰⁶.

Επιπρόσθετα, το λιμάνι που βρίσκεται στον Κορινθιακό κόλπο, όπως προαναφέρθηκε, και χρησιμοποιείται από βιομηχανικές μονάδες, προκαλεί συνεχή μόλυνση των θαλάσσιων νερών, γεγονός που είναι μη αναστρέψιμο. Ακόμη, η παντελής έλλειψη υποδομών, η απουσία πρόβλεψης εναλλακτικών διαδρομών προς τη θάλασσα για τους κατοίκους, η μη οριοθέτησή του, η άναρχη λειτουργία του και σαφώς η ρύπανση του θαλάσσιου ύδατος οδηγούν με μαθηματική ακρίβεια στη σταδιακή καταστροφή ολόκληρου του κόλπου της Δομβραίνας. Τέλος, άξιου λόγου αποτελεί η απειλή του ζωικού βασιλείου -των πτηνών- κυρίως εξαιτίας της ύπαρξης ανεμογεννητριών.

ακουστικό/ηχητικό τοπίο

Το πιο σύνηθες άκουσμα στη βοιωτική γη είναι το χαρακτηριστικό κουδούνισμα των ζώων⁶⁰⁷ καθώς κινούνται στις απέραντες πεδιάδες της και στα βοσκοτόπια, που βρίσκονται διασκορπισμένα. Ακόμη ένα χαρακτηριστικό άκουσμα αποτελεί το κελάρυσμα των νερών των ποταμών της είτε εντός είτε εκτός των οικιστικών συνόλων, που καταγράφονται στην υπό μελέτη περιοχή. Ωστόσο, η πιο αξιοσημείωτη παρατήρηση για την περιοχή της Βοιωτίας είναι ότι το ήρεμο, φυσικό και αγροτικό τοπίο της περιοχής έχει υποστεί μεγάλη υποβάθμιση καθόσον στα συνήθη φυσικά ακούσματα συμπεριλήφθηκαν και οι ήχοι της σύγχρονης τεχνολογίας (ανεμογεννήτριες, εργοστάσια).

Αναφέρθηκε ανωτέρω το φαινόμενο της οπτικής όχλησης, που προκαλούν οι ανεμογεννήτριες στο τοπίο της Βοιωτίας αλλά δεν παρατηρείται αποκλειστικά το φαινόμενο αυτό. Αναπόφευκτη θεωρείται και η ηχητική όχληση

⁶⁰⁵Τα απόβλητα ορισμένων βιομηχανιών εναποτίθενται σε παράνομες χωματερές.

⁶⁰⁶Οι μεγάλες ανάγκες των καλλιεργειών σε νερό προκαλούν ανεπανόρθωτες καταστροφές στο φυσικό τοπίο εξαιτίας της άντλησης των επιφανειακών νερών.

⁶⁰⁷κουδούνι προβάτου - κυπρί γιδιού-τράκα αγελάδας.

και υποβάθμιση του τοπίου, που προκύπτει από τη λειτουργία των ανεμογεννητριών. Η συχνότητα και η ένταση των παραγόμενων ήχων⁶⁰⁸ έχουν επιπτώσεις στο τοπίο και στον άνθρωπο και ειδικά στην περίπτωση που η εγκατάστασή τους δεν έχει πραγματοποιηθεί κατόπιν μελέτης. Ακόμη, η λειτουργία των ανεμογεννητριών επηρεάζει αρνητικά πλήθος έμβιων οργανισμών, που τα οδηγεί στη μετανάστευσή τους ή στην παντοτινή απομάκρυνσή τους από την περιοχή.

Επιπρόσθετα, ο μεγαλύτερος αριθμός των εργοστασίων –αν όχι το σύνολό τους– όπως επισημάνθηκε ανωτέρω, προκαλούν ηχορύπανση εξαιτίας των αναγκών των λειτουργίας τους, γεγονός που έχει επιπτώσεις στο περιβάλλον αλλά και στη ζωή των κατοίκων της Βοιωτίας.

απτικό τοπίο

Στο απτικό τοπίο θα μπορούσε κανείς να καταγράψει πολλές υφές και ματιέρες. Η βοιωτική γη αποτελείται από πεδιάδες και απότομες πλαγιές βουνών, από λίμνες και σπήλαια, από μαλακές και ταυτόχρονα αδρές επιφάνειες. Την ίδια στιγμή τα δάση είναι αμέτρητα σε Ελικώνα και Κιθαιρώνα με δέντρα φυλλοβόλα και αειθαλή, η βλάστηση πλούσια και όλα αυτά μαζί προσφέρουν στον παρατηρητή τους την αίσθηση του απαλού. Σε αντίθεση, οι οικισμοί, τα χωριά και οι πόλεις είναι διαμορφωμένα οικιστικά σύνολα, όπου κυριαρχεί το σκυρόδεμα –σε ορισμένες περιπτώσεις έχει διατηρηθεί η πέτρα των κτισμάτων– εικόνα, που εκπέμπει αδρότητα, σκληρότητα.

Ακόμη μια χαρακτηριστική υφή προκύπτει από το πλήθος χωραφιών με βαμβάκι, εικόνα, που προσφέρει στον παρατηρητή την αίσθηση της απαλότητας.

οσμητικό τοπίο

Η βοιωτική γη συνιστά πεδίο “αρωματοθεραπείας” αφού η μορφολογία και το κλίμα της ποικίλει. Τα μυρωδικά φυτά, βότανα (λ.χ. μάραθος) και αγριολούλουδα δηλώνουν την παρουσία τους λόγω της μυρωδιάς τους κυρίως σε

⁶⁰⁸Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Κατευθυντήριες γραμμές 2007.

περιοχές εκτός των οικιστικών συνόλων ενώ η πλούσια δεντροφύτευση (δάση βελανιδιάς, πεύκα, κέδροι, αγριοαχλαδιές, αγριοροδιές και ελιές) εκπέμπει την χαρακτηριστική οσμή των διάφορων δέντρων. Επιπλέον, κοντά στις λίμνες Υλίκη και Παραλίμνη η μυρωδιά της υγρασίας είναι ιδιαιτέρως αναγνωρίσιμη.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα οσμητικού τοπίου αποτελεί ακόμη, η μυρωδιά του παραδοσιακού ζυμωτού ψωμιού, που μυρίζει κανείς διέρχοντας την Εθνική οδό στο ύψος της Αλιάρτου και προέρχεται από τους παραδοσιακούς φούρνους. Ακόμη, ένα ισχυρό οσμητικό τοπίο διαμορφώνεται παραδοσιακά στην πόλη της Λιβαδειάς αλλά και στο χωριά της Αγίας Άννας, όπου η μυρωδιά από το ψήσιμο κρεάτων είναι πολύ έντονη.

γευστικό τοπίο

Αναλογίζοντας γευστικά κανείς τη Βοιωτία, αντιλαμβάνεται μια γκάμα γεύσεων. Πολλοί είναι αυτό που γνωρίζουν τις ποικιλίες -καλής ποιότητας- κρέατος της Λιβαδειάς (τα περίφημα σουβλάκια) και όχι μόνο. Επιπλέον, η Βοιωτία παράγει τα γνωστά γαλακτοκομικά προϊόντα -κυρίως τα τυροκομικά (φορμαέλα, οψιμοτύρι κ.α.)- σε τοπικές φάρμες καθώς και κρασί (στην περιοχή της Δαύλειας παράγεται τσίπουρο με τον παραδοσιακό τρόπο ενώ το Αραχωβίτικο κρασί είναι πλέον δυσεύρετο). Ακόμη, στις ορεινές περιοχές της Βοιωτίας έχουν ιδρυθεί Συνεταιρισμοί Γυναικών, που παράγουν και πωλούν παραδοσιακά γλυκά του κουταλιού και λικέρ. Επιπρόσθετα, στους ελαιώνες της Αράχωβας καλλιεργούνται οι ελιές με τέτοιο τρόπο, που το παραγόμενο λάδι είναι άριστης ποιότητας.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι το γευστικό τοπίο της Βοιωτίας είναι αρκετά πλούσιο και προσφέρει όλες εκείνες τις ευκαιρίες στον άνθρωπο να συνδεθεί συνειδητά και ασυνείδητα με αυτό.

5.4.2 συναισθηματικό επίπεδο

Στο δεύτερο επίπεδο εμπεριέχονται, όπως έχει προαναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι μνήμες, τα ήθη και έθιμα, οι παραδόσεις, οι εορτές, οι συνήθειες, τα τραγούδια, η μυθολογία της πόλης.

Είναι γεγονός, ότι η βοιωτική γη αποτελεί το εφιαλτήριο της ελληνικής μυθολογίας και επομένως ο Μύθος της είναι ιδιαιτέρως ισχυρός. Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναλύθηκαν όλα εκείνα τα στοιχεία, που συγκροτούν το

συναισθηματικό επίπεδο της περιοχής, όπως η πλούσια μυθολογία της, οι παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα των κατοίκων της, οι χοροί και τα τραγούδια, που έχουν αφομοιωθεί στην καθημερινότητα των Βοιωτών. Επιπλέον, επισημαίνεται, ότι στο παράρτημα του παρόντος πονήματος αναφέρονται αναλυτικά όλες οι ιεροπραξίες της αρχαίας και σύγχρονης Βοιωτίας⁶⁰⁹.

5.4.3 πνευματικό επίπεδο

Το συγκεκριμένο επίπεδο, όπως έχει προαναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, περιλαμβάνει τον πολιτισμό, τις ιδέες, που διέπουν την περιοχή μελέτης, δηλαδή τον Λόγο της ύπαρξης του τόπου της Βοιωτίας, την Ιδέα που τον γέννησε και τον τρόπο σύνδεσης του παρατηρητή με αυτή την Ιδέα.

Ανατρέχοντας στη μυθολογία γίνεται φανερό, ότι η ανακάλυψη των γραμμάτων αποδίδεται στις Μούσες, οι οποίες συνδέονταν στενά με τη γνώση, τον λόγο, τα γράμματα και τις τέχνες. Η Βοιωτία, λοιπόν, γενέτειρα των προστάτιδων των τεχνών αποτελεί νευραλγικό σημείο για τον Λόγο της ανθρωπότητας.

5.5 Σύνοψη κεφαλαίου

Η περιοχή αποτελεί έναν τόπο, που είναι ιδιαιτέρως επιβαρυσμένος από μια επάλληλη και αδιάκοπη χρήση από τα υποκείμενά του, με αποτέλεσμα την πολυεπίπεδη και πολλαπλή ιστορική διαστρωμάτωση και επανεγγραφή διατάξεων και μορφών. Όλα τα ανωτέρω, όμως, συνιστούν ζητήματα ανεξερεύνητα -κι επομένως, ανοικτά για την επιστημονική κοινότητα- δηλωτικά, όμως, της πολύτιμης παρακαταθήκης του τόπου αυτού σε σχέση με τις παρελθοντικές και μελλοντικές παρεμβάσεις σε αυτόν. Με αυτόν τον τρόπο ο γεωμετρικά προσδιορισμένος χώρος συνδιαλέγεται με τον χώρο των σχέσεων. Το άθροισμά του είναι ικανό να επανανοηματοδοτήσει το ιστορικό τοπίο, δημιουργώντας έναν χώρο ανάπτυξης και διάδρασης αλληλοεξαρτώμενων και μεταβλητών σχέσεων, οι οποίες οδηγούν στην ολοκληρωμένη ανάδειξή του.

⁶⁰⁹Βλ. παράρτημα, 513-530, 545-547, 530-543, 548-551.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί, ότι οι Βοιωτοί παρέμειναν πιστοί, καθ' όλη τη διάρκεια των αιώνων, στις κοικωνικοπολιτικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, στους θεσμούς (Κοινό των Βοιωτών) και τις ασχολίες τους (κτηνοτροφία), στις παραδόσεις, τα πατροπαράδοτα ήθη και στις λατρείες τους. Αποτέλεσμα αυτής της πίστης τους ήταν η ισχυροποίηση της ήδη -από παλαιά- διαμορφωμένης ταυτότητας τους, που παραμένει ενεργοποιημένη και ισχυρή αλλά εμφανώς υπολανθάνουσα.

ΜΕΡΟΣ Γ΄_ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ

κεφάλαιο 6
χαρτογράφηση της Βοιωτίας

Χαρτογράφηση της Βοιωτίας

6.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου

Η “αποτύπωση” της μελέτης περιοχής θα αποδώσει τα μέγιστα στη χαρτογράφηση του συνόλου του πλούσιου και θαυμαστού πολιτισμικού πλούτου της υπο μελέτη περιοχής. Η έως τώρα καταγραφή του αξιοποιείται στο παρόν πόνημα και σαφώς εμπλουτίζεται με περαιτέρω έρευνα, με τεκμηρίωση και αποτύπωση με τον τρόπο που προτείνεται στο κεφάλαιο αυτό.

Το μεθοδολογικό εργαλείο, που χρησιμοποιείται για τη χαρτογράφηση, είναι οι χάρτες, επάνω στους οποίους σημειώνονται όλα εκείνα τα στοιχεία, που στοιχειοθετούν μια πλήρη μελέτη του άυλου και υλικού πολιτισμού της Βοιωτίας.

6.2 Προσωπική χαρτογράφηση ανάγλυφου-case study στη Βοιωτία

6.2.1 συλλογή στοιχείων

Η βοιωτική γη έχει γεννήσει τους περισσότερους μύθους, που έχουν διατηρηθεί στο πέρασμα του χρόνου με τη βοήθεια της ελληνικής γραμματείας και ιστορίας. Τα στοιχεία, που έχουν καταγραφεί κατά καιρούς και αφορούν στον μύθο και την ιστορία της Βοιωτίας, είναι άλλοτε συγκεντρωμένα -στο πλαίσιο ερευνών, μελετών, αναζητήσεων- κι άλλοτε αποσπασματικά. Η προσπάθεια συλλογής, αναζήτησης, τεκμηρίωσης, ταξινόμησης και ιεράρχησης όλων των προαναφερομένων στοιχείων αποτυπώνεται στους χάρτες, που κατασκευάστηκαν από τη γράφουσα.

6.2.2 διαδρομές και χάρτες

Στο πλαίσιο της συγκέντρωσης και συλλογής όλων των απαραίτητων στοιχείων, όπως διατυπώθηκε ανωτέρω, πραγματοποιήθηκε μια προσπάθεια κατηγοριοποίησης και ιεράρχησής τους, προκειμένου να κατασκευαστούν οι

χάρτες, που, στη συνέχεια, αναλύονται ο καθένας ξεχωριστά -ανά ομάδα χαρτών- προκειμένου να αξιολογηθούν τα αποτελέσματά τους σε επόμενο στάδιο της μελέτης.

Οι είκοσι δύο (22) χάρτες (ομάδες χαρτών), που παρουσιάζονται ακολούθως, έχουν ως αντικείμενο την καταγραφή του υλικού και άυλου πολιτισμού της Βοιωτίας και ειδικότερα την καταγραφή της γεωμορφολογίας, των κτιριακών αποθεμάτων, των μονοπατιών (ιστορικών, αντάρτικων, τοπικών-ορειβατικών), των ιερών και σπηλαίων, της μυθολογίας και ιστορίας, των χρησμών, της ιερογεωγραφίας, των ιεροπραξιών, των πεδίων μαχών, των συμβολισμών κ.α.

Χάρτης 1: Γεωμορφολογία_αρχαία & σύγχρονη Βοιωτία

Η Βοιωτία κατέχει μια άκρως νευραλγική θέση στον χάρτη της Ελλάδας, η οποία ενισχύεται από τον πλουραλισμό των μορφολογικών χαρακτηριστικών της, όπως έχει ήδη αναλυθεί. Άλλωστε είναι γεγονός, ότι το γεωμορφολογικό ανάγλυφο και η εδαφολογική σύσταση της περιοχής, προσέδωσε τον έντονο και αδιαμφισβήτητο αγροτοκτηνοτροφικό χαρακτήρα στην οικονομία της από τη νεολιθική -τουλάχιστον- εποχή, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυσε την ανθρώπινη δραστηριότητα ήδη από την παλαιολιθική εποχή.

Όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω η περιοχή χαρακτηρίζεται κυρίως ως πεδινή (σε ποσοστό 40%) και η ημιορεινή έκταση (σε ποσοστό 38%) ενώ η ορεινή της έκταση (σε ποσοστό 22%) είναι σαφώς μικρότερη. Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μορφολογίας της βοιωτικής γης είναι οι μεγάλοι ύψους ορεινοί στιβαροί όγκοι της (Παρνασσός, Ελικώνας, Κιθαιρώνας, Πάστρα, Πάρνηθα) αλλά και μικρότεροι όγκοι (Μεσσάπιο ή Κτυπός⁶¹⁰, Φοινίκιο ή Χελώνα, Σφίγγειο ή Φίκιο ή Φοινίκιο ή Φαγάς, Χλωμό, Πτώο, Νεραϊδολάκωμα Κίρφης, Ηδύλειο, Υφάντειο, Λαφύστιο, Υπατο, Θούριο, Τυχάιο, Κηρύκειο), που στο σύνολό τους δημιουργούν ένα είδους προστατευτικού μετώπου για την ενδοχώρα. Βέβαια, αξίζει να επισημανθεί, ότι πολλές από τις ονομασίες των ορέων έχουν μεταβληθεί στο πέρασμα των αιώνων, όπως αποτυπώνεται και στους αντίστοιχους χάρτες.

Παράλληλα, τα προαναφερόμενα όρη σχηματίζουν οροπέδια (οροπέδιο Σκούρτων) και κοιλάδες (Κοιλάδα των Μουσών, κοιλάδα Οινόης) ευνοώντας την κτηνοτροφία. Μια πληθώρα εύφορων εκτάσεων -πεδιάδες και κάμποι-

⁶¹⁰Βοιωτικά, 22.5. Παπαχατζής 1981, σσ.142, σημ.2.

όπως η πεδιάδα της Θήβας (Τηνεरिकό πεδίο), ο κάμπος Μεσοβουνίου, η πεδιάδα της Χαιρώνειας-Λιβαδειάς και του Μαζίου, η πεδιάδα της Κωπαΐδας και της Τανάγρας, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για πλήρη εκμετάλλευση και ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό γνώρισμα της βοιωτικής γης αποτελεί το σύνολο των άφθονων επιφανειακών και υπόγειων υδάτων⁶¹¹ της: ο Κορινθιακός και Ευβοϊκός κόλπος, οι λίμνες Υλίκη και Παραλίμνη, οι ποταμοί Βοιωτικός Κηφισός, Ασωπός, Λιβαδόστρας, οι παραπόταμοι Κηφισός, Μόρνος, Μέλας, Ωερόη, Χούνη, Ντρεστάνη, Βαθύρεμα, Ρέμα, Νταρδίσι κ.α. και χείμαρροι, που είτε την περιβάλλουν είτε βρίσκονται στο εσωτερικό της. Ταυτόχρονα, το σύνολο των υδάτων προσφέρεται για αλιεία και τροφοδοτεί μονίμως τα εύφορα εδάφη της για γεωργία. Αξίζει, στο σημείο αυτό, να τονιστεί, ότι η λίμνη Κωπαΐδα υπήρξε η μεγαλύτερη υδάτινη επιφάνεια της περιοχής ενώ μετά την αποξήρασή της αποτέλεσε τον κάμπο Κωπαΐδας, που πλέον αξιοποιείται πλήρως λόγω του πολύ εύφορου εδάφους της.

Αξιόλογος είναι, επίσης, ο άφθονος ορυκτός πλούτος, που αξιοποιείται πλήρως (μεταλλεία-ορυχεία-λατομεία) καθώς και το δίκτυο φυσικού αερίου, που διασχίζει τη Βοιωτία.

Χάρτης 2: Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε

Στον χάρτη χαρτογραφείται, η επί σειρά αιώνων, κατοίκηση της Βοιωτίας και ειδικότερα οι διάφορες φάσεις - που είναι γνωστές από την ελληνική γραμματεία και ιστορία- και έχουν καταγραφεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Πιο συγκεκριμένα, αποτυπώνεται η διαδικασία της πρώτης κατοίκησης της περιοχής καθώς επίσης και οι μετακινήσεις και μετεγκαταστάσεις των διαφόρων πληθυσμών-φυλών, που κατά καιρούς πραγματοποιούνταν στη βοιωτική γη.

Αρχικά, θα πρέπει να τονιστεί, ότι η γράφουσα επέλεξε να κατηγοριοποιήσει χρονικά τις προαναφερόμενες φάσεις, προκειμένου να γίνει πιο κατανοητή η αλληλουχία ίδρυσης και κατοίκησης πόλεων στην υπό μελέτη περιοχή.

⁶¹¹Για τις υδρογεωλογικές συνθήκες της λεκάνης της Θήβας βλ.Κουτσοурέλης 2013.

▪ **παλαιολιθικοί χρόνοι (12000π.Χ.)**

Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης στη Βοιωτία καταγράφονται κατά τη ανώτερη παλαιολιθική εποχή (12000π.Χ.)⁶¹² όπου ο άνθρωπος, με κύρια ασχολία του το κυνήγι, έχει ως κατοικία -αλλά όχι μόνιμη- τα σπήλαια, όπως το Σπήλαιο Σεϊντί⁶¹³ το Σπήλαιο Σαρακηνού⁶¹⁴, το Σπήλαιο Μπαρουτοσπηλιά⁶¹⁵, το Σπήλαιο της Σφίγγας (ή Φαγά)⁶¹⁶ και το Σπήλαιο Τσούτσο⁶¹⁷. Σημειώνεται, ότι ευρήματα κεραμικής της συγκεκριμένης περιόδου έχουν εντοπιστεί και στο Πυρί Θηβών ενώ η Κοιλάδα της Δαύλειας πρέπει να υπήρξε τόπος συγκέντρωσης άγριων ζώων και διαμονής παλαιολιθικών κυνηγών. Αξίζει να αναφερθεί, ότι η σπανιότητα παλαιολιθικών λειψάνων, πιθανόν, οφείλεται σε γεωμορφολογικές και παλαιογεωγραφικές αιτίες, όπως η φυσική εξέλιξη του τοπίου, η διάβρωση των κατά τόπους επιχώσεων του εδάφους αλλά και η αλλαγή προσανατολισμού των πηγών διατροφής.

▪ **νεολιθικοί χρόνοι (6500-3200π.Χ.)**

Κάποιες χιλιετίες αργότερα, κατά τη νεολιθική εποχή (6500-3200π.Χ.)⁶¹⁸ κι ενώ η κατοίκηση σε σπήλαια συνεχίζεται (όπως τα σπήλαια Σεϊντί και Σαρακηνού), δημιουργούνται μόνιμοι οικισμοί σε διάφορες -τουλάχιστον εξήντα πέντε (65)- οικιστικές θέσεις της βοιωτικής γης, κυρίως στην ενδοχώρα⁶¹⁹. Κριτήριο για την επιλογή θέσης υπήρξε η διαθεσιμότητα φυσικών πηγών νερού και η γειτνίαση με γόνιμες -προστατευμένες από ορεινούς όγκους- πεδιάδες για γεωργική εκμετάλλευση. Η ανάγκη για συστηματοποίηση της κατοίκησης, λοιπόν, στην περιοχή, σαφώς συνυφασμένη με την εισαγωγή της γεωργίας και της κτηνοτροφίας αλλά και τη διατήρηση της ασχολίας των ανθρώπων με το κυνήγι και την αλιεία, ενισχύθηκε από την ολοένα και αυξανόμενη συγκέντρωση του πληθυσμού. Επισημαίνεται, πάντως, από τη διασπορά των θέσεων, ότι η κατανομή αυτών ήταν

⁶¹²Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981,10.

⁶¹³Βαρβαρούσης 2013,109-145.

⁶¹⁴Σάμψων 2014,64-65.

⁶¹⁵Βαρβαρούσης 2013,66. Σάμψων 2011.

⁶¹⁶Βαρβαρούσης 2013,66.

⁶¹⁷Βρίσκεται κοντά στη Μεγάλη Καταβούρα ή Σπήλαιο του Ηρακλή, βλ.Βαρβαρούσης 2013,67.

⁶¹⁸Κατά την 7^η-4^η χιλιετία π.Χ. εμφανίζονται τα προελληνικά μεσογειακά φύλα, που ήταν τα εξής: Λέλεγες, Έκτηνες, Άονες, Τέμμικες και Ύαντες, βλ.Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981,10.

⁶¹⁹Αξίζει να αναφερθεί ότι οι οικιστικές θέσεις στις παράκτιες περιοχές είναι σαφώς λιγότερες. Για μια αναλυτική περιγραφή περί οικιστικών θέσεων κατά τη νεολιθική περίοδο βλ.Τσώτα 2011α.

αρκετά ομοιογενής ενώ μόλις οκτώ (8) θέσεις παρουσιάζουν συνεχή κατοίκηση καθ'όλη τη διάρκεια της εποχής αυτής⁶²⁰.

Οι θέσεις, που εντοπίζονται οι οικισμοί της νεολιθικής περιόδου, σύμφωνα με τα αποκαλυφθέντα ευρήματα, είναι κυρίως πεδινά μέρη, κατά μήκος υδάτινων περιοχών, όπως τα παράλια του Ευβοϊκού κόλπου (παραλία Αυλίδος (σημ.Δράμεσι), Δροσιά (σημ.Σωρός), Ανδηδόνα (σημ.Λουκίσια), Σκορπονέρι και Σαλγανέα⁶²¹), ο Γλας και η περιοχή της Κωπαΐδας⁶²² -ως βασικός πόλος έλξης για όλες της περιόδους- αλλά και ο Ορχομενός⁶²³, η Ασπληδόνα (σημ.Πύργος), η Χαϊρώνεια⁶²⁴, η Εύτρηση⁶²⁵, οι Αλές⁶²⁶, οι Θεσπιές, η Τεγύρα (σημ.θέση Πολυγύρα/Διόνυσος), η βόρεια πλευρά -αν και μακριά από την πεδιάδα- της Κοιλάδας της Δαύλειας καθώς και η θηβαϊκή πεδιάδα (Αόνιο και Τηνερικό πεδίο). Σημειώνεται, ότι ευρήματα -κεραμικής- της περιόδου αυτής έχουν εντοπιστεί και στην Καδμεία και πιο συγκεκριμένα στο Πυρί Θηβών⁶²⁷. Επίσης, ορισμένες άλλες ορεινές θέσεις της νεολιθικής περιόδου έχουν εντοπιστεί στο όρος της Πάρνηθας περιμετρικά της κοιλάδας των Σκούρτων (θέσεις με μεγάλο υψόμετρο, έκταση και διαθεσιμότητα σε εύφορα καλλιεργήσιμα εδάφη). Οι θέσεις αυτές είναι το Λέμφι, ο Προφήτης Ηλίας, η Ράχη Μιχαήλ, η Μαγούλεζα, το Καστρί, το Πάτημα αλλά και το Σπήλαιο Πυργάκι⁶²⁸. Όσον αφορά στα παράλια του Κορινθιακού κόλπου τα ευρήματα της νεολιθικής περιόδου είναι ελάχιστα και εντοπίζονται στη Βούλιδα, στο Κάστρο Βουρλιά (Αντίκυρα) και στο φωκικό Μεδεώνα (παραλία Αγ.Νικολάου Διστόμου).

⁶²⁰Από τα ευρήματα εξάγεται το συμπέρασμα ότι η συστηματική κατοίκηση -με τη μορφή οικισμών- και χρήση του χώρου ξεκίνησε κατά τη Νεότερη Νεολιθική Περίοδο (5300-4500π.Χ.), βλ.Τσώτα 2011α.

⁶²¹Για μια αναλυτική περιγραφή του προϊστορικού τύμβου, βλ.ΑΑΑ 21(1988).

⁶²²Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981,10. Η λίμνη Κωπαΐδα υπήρξε ο βασικός πόλος έλξης για κατοίκηση, καθόσον προσφερόταν για αλιεία και δημιουργία εύφορων πεδιάδων για καλλιέργεια πέριξ της λίμνης.

⁶²³Υπάρχουν πληροφορίες για ύπαρξη μονόχωρων κτισμάτων κυκλικής κάτοψης (Πετρομαγούλα Ορχομενού), βλ.Τσώτα 2011α.

⁶²⁴Παπαχατζής 1981,260-261,σημ.2. Τσώτα 2011α.

⁶²⁵Παπαχατζής 1981,εικ.105,111.

⁶²⁶Niemeier 2015,εικ.3 της σσ.110, πιν.1 της σσ.111.

⁶²⁷Αρχαιολογικά Ανάλεκτα ΑΘ. 1968,17. Παπαχατζής 1981,93-95,σημ.3.

⁶²⁸Βαρβαρούσης 2013,67. Τσώτα 2011α. ΦΕΚ:ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/60974/3092/23-12-1992.

▪ **εποχή Χαλκού (3000–1100π.Χ.)**

Η πρώιμη φάση της εποχής του Χαλκού –Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδος (3000–1900π.Χ.)– θα βρει τη Βοιωτία χωρίς ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις από την προηγούμενη περίοδο με πύκνωση, όμως, των επαφών της με διάφορες γειτονικές περιοχές (Κρήτη, νησιά Αιγαίου κ.α.). Η ώριμη φάση της θα φέρει στο φως τη δυναμικά εξελισσόμενη παραγωγή της πυκνοκατοικημένης περιοχής αναδεικνύοντας την πολιτιστική της ανέλιξη ενώ στο τέλος της περιόδου αυτής θα συμβούν αρκετές ανακατατάξεις, που αποδίδονται στις μετακινήσεις νέων ελληνικών φύλων⁶²⁹. Σε όλη αυτή την περίοδο σημειώνονται αξιόλογοι οικισμοί, όπως ο Ορχομενός, η Θήβα, η Εύτρηση⁶³⁰, οι Λιθαρές, ο Τευμησσός⁶³¹, οι όχθες της Παραλίμνης, ο (φωκικός) Μεδεώνας⁶³², ο Σαλγανέας⁶³³, που σύμφωνα και πάλι με τα αποκαλυφθέντα ευρήματα, φαίνεται να εξακολουθούσαν να διατηρούν επαφές με τις γειτονικές περιοχές, εκμεταλλευόμενες κυρίως τα λιμάνια τους.

Η Μεσοελλαδική περίοδος (1900–1600π.Χ.) –και δεύτερη φάση της Εποχής του Χαλκού– θα αποτελέσει εποχή στασιμότητας διατηρώντας, ωστόσο, τα σπουδαία κέντρα της πρωτοελλαδικής περιόδου ως ισχυρούς πόλους κατοίκησης, με σπουδαιότερους αυτούς της Θήβας, του Ορχομενού και της Εύτρησης⁶³⁴.

▪ **εποχή Ωγύγου (18^{ος} π.Χ. ή 1800–1701π.Χ.)**

Την περίοδο αυτή καταγράφεται και η επόμενη οργανωμένη φάση κατοίκησης, που ορίζεται με την έλευση⁶³⁵ του αυτόχθονα βασιλιά Ωγύγου και της φυλής του τους Έκτηνες τον 18^ο π.Χ. (1800–1701π.Χ.) καθώς και την ίδρυση της Ωγυγίας (σημ.Θήβα), της Αυλίδας, των Αλαλκομενών και της Ελευσίνας (κάτω από τα νερά της Κωπαΐδας)⁶³⁶. Ο κατακλυσμός του Ωγύγου, το 1796π.Χ., αποδεκατίζει τον υπάρχοντα πληθυσμό κι αφανίζει την περιοχή δημιουργώντας μεγάλο ιστορικό κενό περί των 190 χρόνων.

⁶²⁹Την περίοδο αυτή ήταν ήδη εγκατεστημένοι οι Πελασγοί ενώ στο τέλος της Πρωτοελλαδικής περιόδου εγκαταστάθηκαν οι πρώτοι Έλληνες, βλ. Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981, 10–11.

⁶³⁰Τσώτα 2011α.

⁶³¹Παπαχατζής 1981, 123, σημ. 2.

⁶³²ό.π. 1981, 444–445, σημ. 2.

⁶³³ό.π. 1981, 142–143, σημ. 3.

⁶³⁴Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981, 11.

⁶³⁵Βοιωτικά, 5.1.

⁶³⁶Ο Ωγυγος έδωσε στις πόλεις –σχεδόν σε όλες– που ίδρυσε τα ονόματα των παιδιών του (κόρες: Αλαλκομενία και Αυλίδα, υιός: Ελευσίν), όπως αναφέρθηκε ανωτέρω.

▪ **εποχή Κάδμου (1596 ή 1519π.Χ.) & Ανδρέα (1400-1350π.Χ.)**

Η επόμενη αξιοσημείωτη φάση, στα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας (2000-1001π.Χ.) κι εν μέσω της υπέρλαμπρης μυκηναϊκής περιόδου (1600-1100π.Χ.) -τρίτη φάση της Εποχής του Χαλκού- συναντά τους Άονες και Ύαντες να έχουν εποικήσει στην επονομαζόμενη περιοχή -νότια- Αονία (σημερινή περιοχή Θήβας). Το 1596π.Χ. ή 1519π.Χ. ο Κάδμος⁶³⁷ με τη φυλή του τους Φοίνικες, ορμώμενος πιθανόν από τη Φοινίκη (πιθανόν της Ηπείρου)⁶³⁸ και έχοντας πολεμικές διαθέσεις, εισβάλλει και κατακτά τη νότια Αονία και συνεπώς τα εδάφη των Αόνων και Ύαντων, αφομοιώνοντας τους πρώτους. Στη χρονική αυτή φάση η νέα πόλη του Κάδμου ονομάζεται Καδμηίς ή Καδμεία (σημ.Θήβα). Το αμέσως επόμενο φύλο⁶³⁹ από τη Θεσσαλία που εγκαθίσταται στη βοιωτική γη και ειδικότερα στη βόρεια Αονία -την ίδια περίπου περίοδο με τον Κάδο-, υπό την ηγεσία του Ανδρέως (1^{ος} βασιλιάς Ορχομενού, 1400-1350π.Χ.), καταλαμβάνει την περιοχή της Κωπαΐδας και ειδικότερα τον Υφάντειο λόφο (στους πρόποδες του Ακοντίου όρους)⁶⁴⁰, ενώ ο ίδιος -ο Ανδρέως- ιδρύει τη δική του πόλη, τη λεγόμενη Ανδρηίδα (σημ.Ορχομενός).

▪ **εποχή Αθάμαντα-Ετεοκλή Κηφισιάδη (1370-1320π.Χ.)**

Προϊόντος του χρόνου, κατέρχονται (1370π.Χ.) ο μιν Αθάμας συνοδευόμενος από συγγενικά του πρόσωπα (Κόρωνος, Αλίαρτος, Άλμος) από τη Θεσσαλία ο δε Ετεοκλής Κηφισιάδης από την Κολχίδα (2^{ος} βασιλιάς Ορχομενού, 1350-1320π.Χ.) και εγκαθίστανται στη βόρεια Αονία κι ειδικότερα στις περιοχές της Ακραϊφίας (Αθαμάντιο πεδίο⁶⁴¹), του Λαφυστίου, της Κορωνείας και της Αλιαρτού. Οι προαναφερόμενοι ιδρύουν τις πόλεις της Αθαμαντί(δ)ας (ή Ακραϊφία), την Κορώνεια, την Αλίαρτο, τους Άλμωνες (ή Όλμωνες) και την Κηφισιάδα (σημ.Ορχομενός) αντίστοιχα. Όσον αφορά στην περιοχή της Καδμηίας συνεχίζει να αναπτύσσεται υπό την ηγεσία του Κάδμου.

⁶³⁷Σύμφωνα με τον Τσεβά η τείχιση της Καδμείας πραγματοποιήθηκε το 1450π.Χ., βλ.Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,330.

⁶³⁸Η Φοινίκη τοποθετείται από ορισμένους ερευνητές στην Αίγυπτο ενώ άλλοι την εντοπίζουν σε χωριά της Ηπείρου. Σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή επιβεβαιώνεται η ελληνική καταγωγή του Κάδμου.

⁶³⁹Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,405.

⁶⁴⁰Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,302.

⁶⁴¹Βοιωτικά,24.1.

▪ **εποχή Φλεγύα-Ορχομενού (1320-1255π.Χ.)**

Η διάδοχη φάση περιλαμβάνει τη μεταβίβαση της βασιλείας από τον νεκρό Ετεοκλή Κηφισιάδη στον Φλεγύα (3^{ος} βασιλιάς Ορχομενού, 1320-1310π.Χ.) και την μετονομασία της Κηφισιάδας -αρχικά Ανδρηίδας- σε Φλεγυαντίδα. Τον Φλεγύα διαδέχτηκε ο Χρύσης (4^{ος} βασιλιάς Ορχομενού, 1310-1300π.Χ.) έπειτα ο υιός του Μινύας (5^{ος} βασιλιάς Ορχομενού, 1300-1275π.Χ.) και στη συνέχεια ο υιός του Μινύα, Ορχομενός (6^{ος} βασιλιάς Ορχομενού, 1275-1255π.Χ.) κι έτσι η χώρα ονομάστηκε Ορχομενία. Οι περιοχές, που είχαν ιδρυθεί, παραμένουν κατοικημένες, καθώς επίσης και η Καδμηία. Στα χρόνια της βασιλείας του Ορχομενού κατέφτασε από το Άργος ο Ύηιτος, που παρέλαβε από τον βασιλιά Ορχομενό μέρος της χώρας του ιδρύοντας την πολίχνη Ύηιτο. Σημειώνεται, ότι οι επόμενοι βασιλείς της πόλης του Ορχομενού ήταν ο Κλύμενος -εγγονός Φρίξου- (7^{ος} βασιλιάς Ορχομενού, 1255-1250π.Χ.), ο υιός του Εργίνος (1250-1225π.Χ.), οι υιοί του Εργίνου, Τροφώνιος (1225-1214π.Χ.) και Αγαμήδης, τα αδέρφια Ασκάλαφος και Ιάλμενος -εγγονός του Κλύμενου- (1214-1194π.Χ.)⁶⁴² και ο Όφελτον⁶⁴³.

▪ **εποχή μεταγκατάστασης Αθαμάντων (12^{ος} αι.π.Χ.)**

Η επόμενη φάση -περί τον 12^ο αι.π.Χ. (1200-1001π.Χ.)- αποτυπώνει τη μετεγκατάσταση των Αθαμάντων από την περιοχή της Ορχομενίας (σημ.Ορχομενός) στην "περί Λαφύστιον όρος" χώρα, δηλαδή στην πόλη τις Μίδειας (σημ.Λιβαδειά).

Η τελευταία από τις αξιοσημείωτες μετακινήσεις των φύλων της μυκηναϊκής περιόδου στη βοιωτική γη και κυρίως κατά το τέλος της αχαϊκής εξάπλωσης (1400-1200π.Χ.), θα αφήσει πίσω της οχυρωμένες ακροπόλεις και ανάκτορα, όπως της Καδμείας, της Εύτρησης, του Γλα αλλά και σπουδαία δημόσια έργα (δρόμοι, φράγματα, γέφυρες, υδραγωγεία) σε διάφορα σημεία της Βοιωτίας. Εκτός όμως, από τα μεγάλα κέντρα, οχυρώσεις εντοπίζονται και σε μικρότερες πόλεις-οικισμούς, όπως η Αλίαρτος, η Θίσβη, η Αυλίδα, η Τανάγρα κ.α.⁶⁴⁴,

⁶⁴²Λεξικό Λωρέντη, λ. Ασκάλαφος, Ιάλμενος.

⁶⁴³Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 260.

⁶⁴⁴Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981, 11-12.

όπως προκύπτει από τον μακρύ κατάλογο νεκροταφείων, που έχουν ανασκαφεί. Η χώρα πλέον ήταν πυκνοκατοικήμενη διατηρώντας υπερπόντιες σχέσεις με άλλα σπουδαία κέντρα της εποχής.

▪ **εποχή Θεσσαλών (12^{ος} αι.π.Χ. ή 1200-1101π.Χ)**

Μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού, τον 12^ο π.Χ., και πριν τους γεωμετρικούς χρόνους (9^{ος}-8^{ος} αι.π.Χ.), είχε ήδη ξεκινήσει η αραίωση του πληθυσμού στις μεγάλες πόλεις, η εγκατάλειψη ορισμένων οικισμών, η σταδιακή ίδρυση άλλων στην υπαιθρο χώρα κοντά σε ιερά, που τότε ιδρύονταν αλλά και η εγκατάσταση ορεινών φυλών -μετά από επιδρομή τους-. Ειδικότερα, γύρω στο 1200π.Χ. εισβάλουν στη βοιωτική γη ορδές Θρακών ενώ η μετεγκατάσταση των Βοιωτών της Άρνης Θεσσαλίας⁶⁴⁵ (σημ.Καρδίτσα) στην περιοχή της Ακραιφίας και η ίδρυση της -νέας- Άρνης πραγματοποιούνται στο τέλος του 12^{ου} αι.π.Χ.⁶⁴⁶, το 1149π.Χ. (Α΄ φάση). Έπειτα από έναν κατακλυσμό οι Βοιωτοί μετακινούνται προς την περιοχή της Χαιρώνειας και ιδρύουν πόλη με το ίδιο όνομα (Β΄ φάση). Με την πάροδο των χρόνων κι ενώ οι Μινύες του Ορχομενού και οι Καδμείς της Θήβας παρακμάζουν, οι Βοιωτοί καταλαμβάνουν τις περιοχές τους συγχωνεύοντας τους παλιούς κατοίκους και δημιουργούν μια ενιαία περιοχή με το όνομα Βοιωτία⁶⁴⁷.

Η εποχή των "Σκοτεινών Αιώνων" (11^{ος}-9^{ος} αι.π.Χ.) δεν έχει αφήσει πολλά αποτυπώματα στη βοιωτική γη καθόσον τα διάφορα ευρήματα (κτερίσματα σε τάφους) είναι ελάχιστα.

▪ **αρχαϊκοί χρόνοι (7^{ος}-6^{ος} αι.π.Χ.)**

Ο πολιτισμός, πάντως, της Βοιωτίας των πρώιμων ιστορικών χρόνων -και παράλληλα με την εμφάνιση της αλφαβητικής γραφής- και στις αρχές της αρχαϊκής περιόδου (7^{ος}-6^{ος} αι.π.Χ.) θα διαφοροποιηθεί. Πιο συγκεκριμένα, από την περίοδο αυτή και έκτοτε σχηματίζονται διάφορες αυτόνομες πόλεις, όπως η Θήβα και ο Ορχομενός, που, έχοντας στενές σχέσεις με τις κυρίαρχες δυνάμεις της εποχής (Αθήνα, Κόρινθος, Αίγινα, Εύβοια, Θεσσαλία, νησιά Αιγαίου), θα ισχυροποιηθούν σε τέτοιο βαθμό, που πλέον θα αποτελέσουν τους δύο σημαντικότερους πόλους της βοιωτικής γης. Παράλληλα, άλλες πόλεις θα ενισχύσουν τη δύναμή τους,

⁶⁴⁵Παπαχατζής 1981,215-217,σημ.1.

⁶⁴⁶Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981,12.

⁶⁴⁷ό.π. 1981,12.

εκμεταλλευόμενες τους φυσικούς τους πόρους -από τη βιοτεχνία και τις ανταλλαγές/συναλλαγές με τον υπόλοιπο κόσμο- όπως η Τανάγρα, οι Πλαταιές, η Ακραιφία, οι Θεσπιές, η Κορώνεια, η Αλίαρτος ενώ σημειώνονται ακμαίες πόλεις, που αναπτύσσονται κοντά σε σπουδαία παμβοιωτία ιερά. Έκτοτε, οι συγκρούσεις και οι εμπόλεμες καταστάσεις για διεκδίκηση εδαφών και υποταγής πόλεων θα είναι συνεχείς με αποτέλεσμα τη διαρκή ανταλλαγή θέσεων ισχύος συναρτήσει των δυνάμεων των όμορων κρατών-πόλεων εκτός της βοιωτικής χώρας.

Χάρτης 3: Ετυμολογώντας τους τόπους (τοπωνύμια)⁶⁴⁸

Οι πόλεις της αρχαίας Βοιωτίας των ιστορικών χρόνων μνημονεύονται κυρίως από τον Όμηρο, εκ των οποίων ορισμένες διατηρήθηκαν -έως και σήμερα- άλλες εγκαταλείφθηκαν ολοκληρωτικά (ως θέσεις) ενώ κάποιες άλλες μετατοπίστηκαν σε κοντινή απόσταση διατηρώντας την αρχική του ονομασία. Βέβαια, υπάρχουν πόλεις για τις οποίες δεν υπάρχει ακριβής τεκμηρίωση είτε για την ονομασία είτε για τη θέση τους ή υπάρχουν δύο τουλάχιστον εκδοχές/τεκμηριώσεις. Αξίζει να τονιστεί, ότι στον κατάλογο των αρχαίων πόλεων έχουν ενσωματωθεί και ορισμένες πόλεις που, για ορισμένα διαστήματα, ανήκαν στη βοιωτική κυριαρχία.

Οι πόλεις αναφέρονται με αλφαβητική σειρά: Άβαι, Αιγόσθυνα, Ακραιφία, Αλαΐαι, Αλαλκομεναί, Αλίαρτος, Άλμωνες (ή Όλμωνες), Άμβρωσσοι, Ανθηδών, Αντίκυρα, Άρμα, Άρνη (Χαιρώνεια), Άσκη, Ασπληδών, Αυλίσ, Βούλις, Γλας, Γλίσαντας, Δαυλίσ, Δήλιον, Δονακών, Δρύμος, Ειλέσιον, Ελευθεραί, Ελέων, Ερυθραί, Ετεωνός, Εύτρησις, Θεράπναι, Θεσπια, Θήβαι, Θίσβη, Ίσος, Κάλυδνα, Κερησσός, Κνωπός, Κορσεΐα, Κορσιαί, Κορώνεια, Κρεύσις, Κυρτώνη (Κύρτωνες), Κώπαι, Λάρυμνα, Λεύκτρα, Μεδεών (Φοινικίς), Μεδεών (φωκικός), Μίδαα (Λιβαδειά), Μυκαλησσός, Νίσα, Ογχηστός, Οινόη, Οινόη (Μεγαρίδος), Οινόφυτα, Ορχομενός, Πάνακτον, Πανοπεύς, Πετεών, Πλάταια (Πλαταιές), Ποτνιαί (Υποθήβαι), Σαλγανέας, Σίδαι, Σκώλος, Στείριδα (Στίρις), Σχοινούς (Σχοίνος), Τανάγρα (Γραΐα), Τεγύραι, Τεμμησσός (Τεμμητός), Τίφαι (Σίφαι), Τρόφεια (Τρεφία),

⁶⁴⁸Στη συγκεκριμένο κατάλογο της ετυμολογίας των τόπων δεν παρουσιάζεται χάρτης αλλά υπόμνημα το οποίο είναι προσαρτημένο στο παράρτημα του παρόντος πονήματος, βλ.παράρτημα,469-494.

Υητιος (Υητιός), Υλην (Υλαι), Υρίην (Υρίη), Υσίαι (Υσία), Φαραί (Φεραί), Φλυγόνιον, Ωκαλέη (Ωκαλέα), Ωρωπός.

Στη συνέχεια καταγράφονται οι πόλεις καθώς και η επεξήγηση/ετυμολογία της ονομασίας τους.

- **Αβαι (ή Άβες ή Άβα ή Αβαί ή Άβη)**⁶⁴⁹: ιδρυτής της ο Άβας⁶⁵⁰, υιός του Λυγκέα, βασιλιά του Άργους και της Υπερμνήστρας. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται νοτιοδυτικά του οικισμού Έξαρχου⁶⁵¹.
- **Αγανίπη κρήνη**⁶⁵²: οφείλει το όνομά της στη Κρηναία νύμφη Αγανίπη (άγαν=πολύ, υπερβολικά), κόρη του Τερμησοῦ (ή Περμησοῦ)⁶⁵³. Μελάνυδρη⁶⁵⁴: μέλαν+ύδωρ=ο πυθμένας της ήταν σκούρος από τις σκουρόχρωμες πέτρες. Η θέση τοποθετείται σε πλαγιά του όρους Ελικώνα (παλιό μετόχι Αγ.Νικολάου) ενώ είχε μετονομαστεί σε Μυγδαλάκι⁶⁵⁵.
- **Αθαμαντίδα περιοχή ή Αθαμάντιον πεδίων**⁶⁵⁶: ιδρυτής της ο Αθάμας⁶⁵⁷, υιός του Αιόλου και της Εναρέτης⁶⁵⁸. Η θέση τοποθετείται ανάμεσα στο Ακραίφνιο και την πεδιάδα της Κωπαΐδας.
- **Αιγόςθενα (ή Αιγίσθενα)**⁶⁵⁹: ετυμολογικά: Αίγες (πληθυντικός του αιξ)+σθένος=μεγάλα κύματα+δύναμη κι επομένως ο τόπος που είναι εκτεθειμένος στα μεγάλα κύματα. Μια άλλη εκδοχή για την ετυμολογία της λέξης είναι η σημασία "κατακλυσμένα στενά"⁶⁶⁰, λόγω της θέσης της πόλης (ανάμεσα στα βουνά Κιθαιρώνα και Πατέρα). Άλλη ερμηνεία είναι, πως το τοπωνύμιο οφείλεται στον τοπικό θεό, Μελάμποδα, που ήταν αρχικά αιγόμορφος ενώ το όνομα Μελάμπους δηλώνει την αρχική φύση του θεού ως μαυρόποδο κασίκι⁶⁶¹. Η θέση της

⁶⁴⁹Φωκικά,1.2. Παπαχατζής 1981,436,σημ.3.

⁶⁵⁰Στράβων,9.3.13. Φωκικά,35.1. Κατά τον Στράβωνα ιδρυτές της πόλης υπήρξε το πρωτοελληνικό θρακικό φύλο των Αβάντων, που αργότερα εγκαταστάθηκαν στην Εύβοια ως Άβαντες.

⁶⁵¹Παπαχατζής 1981,436,σημ.3 και 5,εικ.1,456.

⁶⁵²Στράβων,9.2.25. Λεξικό Λωρέντη,λ.Αγανίπη,Ελικωνίς.

⁶⁵³Βοιωτικά,29.5. Θεογονία,3-7. Παπαχατζής 1981,188,σημ.1.

⁶⁵⁴Λεξικό Ησύχιος,λ.μελάνυδρος.

⁶⁵⁵Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,355. Παπαχατζής 1981,187-188,σημ.3,εικ.229.

⁶⁵⁶Βοιωτικά,24.1. Λεξικό Λωρέντη,λ.Αθάμας.

⁶⁵⁷Παπαχατζής 1981,160.

⁶⁵⁸Βοιωτικά,24.1. Λεξικό Ησύχιος,λ.Αθαμαντα.

⁶⁵⁹Αττικά,44,4.

⁶⁶⁰Ο όρος αναφέρεται από τον ερευνητή Δ.Δημόπουλο.

⁶⁶¹Παπαχατζής 1974,511-513,σημ.4.

αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στο ύψωμα του Πόρτο Γερμενού ενώ ο σημερινός παραθαλάσσιος οικισμός, που μετονομάστηκε σε Πόρτο Γερμενό, βρίσκεται βορειοδυτικά της αρχαίας πολίχνης⁶⁶².

- **Ακόντιον όρος**⁶⁶³: οφείλει το όνομά του στο επίμηκες σχήμα του. Η θέση τοποθετείται ανατολικά του σημερινού χωριού Ακόντιο, εκτεινόμενο από το όρος Παρνασσός έως τον Ορχομενό⁶⁶⁴.
- **Ακραίφια (ή Ακραιφία ή Ακραίφνιον) "εν ύψει"**⁶⁶⁵: ιδρυτής ο Ακραιφεύς ή Ακραιφέας (υιός του Απόλλωνα και της Ζευξίππης και αδελφός του Πτώου)⁶⁶⁶. Ετυμολογικά⁶⁶⁷: *Ακραιφνης>ακεραιοφανής> ακέραιος+φαίνομαι*==ακέ- ραιος, αμιγής, καθαρός, ανέγγιχτος, άθικτος, απαραβίαστος. Επίσης, η πόλη ήταν χτισμένη "εν ύψει", σε ύψος. Η θέση⁶⁶⁸ της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται μεταξύ του Πτώου όρους⁶⁶⁹ και της λίμνης Κωπαΐδας, νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού Ακραίφνιο, που είχε μετονομαστεί κατά τη φραγκοκρατία σε Cardanica, κατά την οθωμανική αυτοκρατορία σε Καρδίτσα (ως 1933) ενώ σήμερα Ακραίφνιο⁶⁷⁰.
- **Αλαΐαι (ή Αλαΐ ή Αλαΐες)**⁶⁷¹: οφείλει το όνομά της στις αλυκές της περιοχής. Η θέση του αρχαίου παραθαλάσσιου πολίσματος τοποθετείται βορειοδυτικά του οικισμού Θεολόγου Φθιώτιδας, που είχε μετονομαστεί σε Αλάχι⁶⁷².
- **Αλαλκομεναί (Αλαλκομενές)**⁶⁷³: ιδρυτής ο Αλαλκομενεύς, αυτόχθων ήρωας της Βοιωτίας, που είχε αναθρέψει την Αθηνά, ή Αλαλκομενία, κόρη του Ωγύγου, πρώτου μυθικού βασιλιά Θήβας⁶⁷⁴. Ετυμολογικά⁶⁷⁵: *αλαλκ- >αλέξω*=απομακρύνω, αποκρούω, απωθώ, κρατώ σε απόσταση, υπερασπίζω, βοηθώ. Η θέση της αρχαίας πολίχνης

⁶⁶²Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 384. Λεξικό Λωρέντη, λ. Αιγόσθενα. Παπαχατζής 1981, 511-514, σημ.1, εικ.1.

⁶⁶³Στράβων, 9.2.42.

⁶⁶⁴Παπαχατζής 1981, εικ.1.

⁶⁶⁵Βοιωτικά, 23, 5. Στράβων, 9.2.34.

⁶⁶⁶Λεξικό Στ.Βυζάντιου, λ. Ακραίφια. Λεξικό Λωρέντη, λ. Ακραιφεύς.

⁶⁶⁷Λεξικό Σουΐδας, λ. Ακραιφνοῦς.

⁶⁶⁸Η πολίχνη απείχε 15 στάδια ανατολικά του Ακραιφνίου βρίσκεται το ιερό του Απόλλωνα Πτώου, βλ. Βοιωτικά, 23.6.

⁶⁶⁹Παπαχατζής 1981, εικ.187.

⁶⁷⁰ό.π. 1981, εικ.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 392. Καλαϊτζάκης 2000, 88-89.

⁶⁷¹Η πόλη κατοικούταν κατά τη νεολιθική εποχή. Στράβων, 9.2.13. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 409. Δακορώνια 2009, 276.

⁶⁷²Λεξικό Λωρέντη, λ. Αλαΐ. Παπαχατζής 1981, 167-168, σημ.2, εικ.1.

⁶⁷³Βοιωτικά, 33.5.

⁶⁷⁴Βοιωτικά, 33.5. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003, 32-33.

⁶⁷⁵Λεξικό Ησύχιος, λ. αλαλκομενηίς. Λεξικό Δορμπαράκη, λ. αλέξω.

τοποθετείται στους πρόποδες του Τιλφούσιου όρους, βόρεια του οικισμού Σωληναρίου και νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού Αλαλκομενών, που είχε μετονομαστεί σε Μαμούρα (ως 1927)⁶⁷⁶.

- **Αλίαρτος ο χλοερός (ή Αρίαρτος)–“ποιήενθ’ Αλίαρτον”⁶⁷⁷**: ιδρυτής ο Αλίαρτος, υιός του Θέρσανδρου –βασιλιάς των Θηβών– και της Θέτιδος⁶⁷⁸. Η ονομασία δηλώνει τη συγγένεια με το αλ>αλς=άλας, αλάτι, κατ’επέκτασιν η θάλασσα, η παρά την ξηρά θάλασσα και “ποιήενθ’ Αλίαρτον”: ο χλοερός, με την πολλή χλόη, βλάστηση. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στις νότιες όχθες της Κωπαΐδας, στα δυτικά του σημερινού οικισμού Αλίαρτου, που είχε μετονομαστεί σε Μούλκι (ως 1953)⁶⁷⁹.
- **Άλμωνες (ή Όλμωνες)**: ιδρυτής ο Άλμος, υιός του Σίσυφου και της Μερόπης⁶⁸⁰. Η θέση του αρχαίου πολισματος – με μετονομασία σε Όλμωνες– τοποθετείται στη βορειοανατολική πλευρά της λίμνης Κωπαΐδας και στα νοτιοδυτικά της αρχαίας κώμης Κώπαι, ανατολικά του οικισμού Στροβίκι, στη θέση Τουρλογιάννης⁶⁸¹.
- **Άμβρωσσοσ (ή Άμβροσσοσ ή Άμφρυ(σ)σος ή Άμβρυ(σ)σος)⁶⁸²**: οφείλει το όνομά της στον τοπικός ήρωα Άμβρωσσο ή Άμβροσσο⁶⁸³. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Αντίκυρα, στη θέση του (σημερινού) οικισμού Δίστομο⁶⁸⁴.
- **Ανθηδών (ή Ανδηδόνα) η εσχατώσα–“Ανθηδόνα τ’εσχατώσαν”⁶⁸⁵**: οφείλει το όνομά της στη νύμφη Ανθηδόνα, ή από τον βασιλιά Άνθα, υιός του Ποσειδώνα και της Αλκυόνης (κόρη του Τιτάνα Άτλαντα)⁶⁸⁶ ή από τον περίφημο μουσικό Άνθα⁶⁸⁷. Ετυμολογικά: ανθώδης, δηλαδή η μέλισσα ή αλλιώς η ανθισμένη πόλη (που δίδει τα άνθη) και εσχατώσα⁶⁸⁸: η τελευταία, η πιο απομακρυσμένη (από γεωγραφικής άποψης), στο έσχατο σημείο. Η θέση του

⁶⁷⁶Παπαχατζής 1981,212-214,σημ.2,εικ.1. Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,402-404.

⁶⁷⁷Ιλιάδα, Β 503. Στράβων,9.2.18.

⁶⁷⁸Βοιωτικά,32.5, 34.7. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,35.

⁶⁷⁹Παπαχατζής 1981,203-204,σημ.2,εικ.1. Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,403-404.

⁶⁸⁰Βοιωτικά,24.3, 34.10.

⁶⁸¹Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,405. Παπαχατζής 1981,163-164,σημ.3,εικ.1.

⁶⁸²Η περιοχή κατοικούταν από την εποχή του Χαλκού. Στράβων,9.3.13. Φωκικά,36.3-4. Λεξικό Λωρέντη,λ.Άμβρωσσοσ.

⁶⁸³Φωκικά,36.1-2.

⁶⁸⁴Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,413. Παπαχατζής 1981,442-443,σημ.4.

⁶⁸⁵Ιλιάδα, Β 508. Στράβων,9.2.13-14.

⁶⁸⁶Βοιωτικά,22.5.

⁶⁸⁷Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,391-392.

⁶⁸⁸Λεξικό Δορμπαράκη,λ.έσχατος=τελευταίος.

αρχαίου παραθαλάσσιου πολισματος βρίσκεται στις βόρειες υπώρειες του Μεσσάπιου όρους (ή Κτυπός), στην παραλία του οικισμού Λουκίσια (Ανθηδόνα)⁶⁸⁹.

- **Αντίκυρα (ή Αντίκιρρα)-αρχικά Κυπάρισσος⁶⁹⁰**: ιδρυτής της ο τοπικός ήρωας Αντικυρεύς, που θεράπευσε τον Ηρακλή με το βότανο ελλέβορο⁶⁹¹. Η θέση της αρχαίας παραθαλάσσιας πολίχνης τοποθετείται νότια του σημερινού οικισμού Αντίκυρα⁶⁹², που είχε μετονομαστεί σε Άσπρα σπίτια (ως 1929)⁶⁹³.
- **Άρμα⁶⁹⁴**: οφείλει το όνομά του στο γεγονός, ότι σε εκείνον τον τόπο η γη “κατάπιε” τον Αμφιάραο με το άρμα του⁶⁹⁵. Η θέση του αρχαίου πολισματος, που εγκαταλείφθηκε -ήδη από την εποχή του Στράβωνα- τοποθετείται στα ριζά του Λυκοβουνίου -παραφυάδα του Μεσσάπιου όρους (ή Κτυπός)- νοτιοδυτικά της σημερινής Ριτσώνας⁶⁹⁶. Το σημερινό χωριό Άρμα, που είχε μετονομαστεί σε Anditsa (1466), Δρίτσα (μετά το 1830), Δρίτσια (1940-1955), τοποθετείται νοτιότερα και πιθανόν να βρίσκεται στη θέση της αρχαίας πολίχνης Ελεών.
- **Άρνη η πολυστάφυλος-“πολυστάφυλον Άρνην”⁶⁹⁷**: οφείλει το όνομά της στην Άρνη, κόρη του Αιόλου⁶⁹⁸ και μητέρα των διδύμων Αιόλου και Βοιωτού (γενάρχης των Βοιωτών). Ετυμολογικά: πιθανόν να σχετίζεται με την ύπαρξη πηγής (χαττική γλώσσα arna/arinna θα πει “πηγή”) ή Πάρνη>Άρνη. Η θέση της αρχαίας πολίχνης ταυτίζεται με αυτή της αρχαίας Χαιρώνειας, που είχε μετονομαστεί σε Κάπραινα και σήμερα Χαιρώνεια (βλ.κατωτέρω, Χαιρώνεια)⁶⁹⁹.

⁶⁸⁹Ο Πανσανίας ορίζει τη θέση της πολίχνης στα 60 στάδια από το Στείρι, βλ.Φωκικά,36.1. Παπαχατζής 1981,142-443,σημ.3,εικ.1,172. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,391-392.

⁶⁹⁰Η περιοχή κατοικούταν από τους προϊστορικούς χρόνους. Φωκικά,36.5-6.

⁶⁹¹Φωκικά,36.6. Στράβων,9.3.3. Λεξικό Λωρέντη,λ.Αντικυρεύς.

⁶⁹²Παπαχατζής 1981,443,σημ.5.

⁶⁹³16^{ος} αι.μ.Χ.: Άσπρα Σπίτια (Apropiti, Apre Spizia, Aspra Spitia Bay).

⁶⁹⁴Ιλιάδα, Β 499.

⁶⁹⁵Βοιωτικά,8.3, 19.4. Στράβων,9.2.11. Παπαχατζής 1974,448,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,371.

⁶⁹⁶Παπαχατζής 1981,126-128,σημ.1,εικ.1.

⁶⁹⁷Ιλιάδα, Β 507. Στράβων,9.2.35. Ορισμένοι συσχετίζουν την Άρνη με την μυκηναϊκή ακρόπολη Γλα, βλ. Παπαχατζής 1981,162-163,σημ.1. Ετυμολογικά Γκουλάς>Γλα=φρούριο (τουρκαλβανικός όρος).

⁶⁹⁸Βοιωτικά,40.5.

⁶⁹⁹Λεξικό Λωρέντη,λ.Άρνη. Παπαχατζής 1981,260-261,σημ.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,411.

- **Άσκη (ή Άσκρα) η πολυστάφυλος ή πολύκαρπος**⁷⁰⁰: ιδρύθηκε από τον Οίοκλο (υιός το Ποσειδώνα και της Άσκης, στην οποία οφείλει το όνομά της η πόλη) και τους Αλώαδες⁷⁰¹(Ωτος>ωθέω=αλωνίζω⁷⁰² τα σιτηρά και Εφιάλτης>εφάλλομαι=πατάω σταφύλια). Ετυμολογικά: άσκρα>δρυς άκαρπος⁷⁰³. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στις ανατολικές υπώρειες του όρους Ελικώνα, στα ριζά του λόφου στην Κοιλάδα των Μουσών (στην κορυφή του οποίου βρίσκεται ο μεσαιωνικός πύργος) βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Άσκη⁷⁰⁴. Το σημερινό χωριό Άσκη είχε μετονομαστεί σε Παλαιοπαναγία (ως 1953), Παναγία (1953–1970), Άσκραια (1970) και σήμερα Άσκη.
- **Άσπληδών (ή Άσπληδόνα) ή Ευδείελος**⁷⁰⁵: ιδρυτής ο Άσπληδών, υιός του Πραίσβωνα ή του Ποσειδώνα και της νύμφης Μίδειας⁷⁰⁶. Σύζυγός του ήταν η νύμφη Μίδαία, κόρη του βασιλιά της Μίδειας (σημ. Λιβαδειά)⁷⁰⁷. Ετυμολογικά: Ευδείελος⁷⁰⁸=εϋ+δέελος=εύδηλος, προσήλιος, εκτεθειμένος στον ήλιο (λόγω της εξαιρετικής θέσης της). Η θέση⁷⁰⁹ της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του Ορχομενού, πλησίον του Μέλανα ποταμού και του σημερινού χωριού Πύργος⁷¹⁰.
- **Αυλίσ ή Αυλίδα η πετρήεσσα–“Αυλίδα πετρήεσαν”**⁷¹¹: οφείλει το όνομά της στην Αυλίδα, κόρη του Ωγύγου, πρώτου μυθικού βασιλιά Θήβας⁷¹². Ετυμολογικά⁷¹³: αυλή>αύλις=στάβλος, μαντρί, κατασκήνωση (πλοίων). Ο χαρακτηρισμός του Ομήρου, πετρήεσσα=βραχώδης>πέτρα=βράχος⁷¹⁴, βασίζεται στη μορφολογία της θέσης της

⁷⁰⁰Η εποχή κατοικείτο από την εποχή του Χαλκού.

⁷⁰¹Βοιωτικά, 29.1–2. Λεξικό Λωρέντη, λ. Άσκη. Ολόγια 2003, 301. Τσάκου–Κονβερίνο 2003, 68–70.

⁷⁰²Βοιωτικά, 38, 8.

⁷⁰³Λεξικό Ησύχιος, λ. άσκρα.

⁷⁰⁴Παπαχατζής 1981, 100, σημ.1 και 187, σημ.1, εικ.229. Σύμφωνα με τον Τσεβά Σύμφωνα η αρχαία θέση τοποθετείται απέναντι από την Παλαιοπαναγία, στη θέση Πυργάρι (ή Πυργάκι), βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359.

⁷⁰⁵Ιλιάδα, Β 511. Στράβων, 9.2.41.

⁷⁰⁶Βοιωτικά, 38.9, 39.1.

⁷⁰⁷Τσάκου–Κονβερίνο 2003, 71.

⁷⁰⁸Στράβων, 9.2.41. Λεξικό Σούδα, λ. Ευδείελον. Λεξικό Δορμπαράκη, λ. ευδαίμων.

⁷⁰⁹Η πολίχνη απέιχε 20 στάδια (4χλμ. περίπου) από τον Ορχομενό, βλ. Στράβων, 9.2.41.

⁷¹⁰Παπαχατζής 1981, 244, σημ.1, εικ.1.

⁷¹¹Ιλιάδα, Β 496.

⁷¹²Βοιωτικά, 19.6.

⁷¹³Λεξικό Δορμπαράκη, λ. αυλή. Λεξικό Βασδέκης, λ. αυλή.

⁷¹⁴Λεξικό Δορμπαράκη, λ. πέτρα.

αρχαίας πόλης καθόσον ήταν χτισμένη σε βραχώδη λόφο-βραχίονα, που εισχωρεί βαθιά στον Ευβοϊκό κόλπο αλλά και *πετρώδες χωρίον*⁷¹⁵. Άλλη άποψη αναφέρει: αυλ-ός, λόγω των καλαμιώνων αποτελούσε χώρα κατασκευής αυλών. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται ανάμεσα στα δύο λιμάνια (Βαθύ και Μικρό Βαθύ) της Αυλίδος, βόρεια του σημερινού χωριού Βαθύ (*Βαθύς λιμένας*⁷¹⁶), στα ριζά λόφου πλησίον του οικισμού Μικρό Βαθύ⁷¹⁷.

- **Βοιωτία η τριθάλαττον**⁷¹⁸: ιδρυτής ο Βοιωτός, υιός του Αμφικτύωνα Ιτώνου και της νύμφης Μελανίππης (άλλη παράδοση θέλει ο Βοιωτός να είναι υιός του Ποσειδώνα και της Μελανίππης -ηρωίδα της πόλης Άρνη- ενώ μια άλλη παράδοση θεωρεί τον Βοιωτό επώνυμο ήρωα και υιό του Ποσειδώνα και της Άρνης, εγγονό του Κρόνου). Όταν η Μελανίππη (ενδεχομένως μέλας-ίππος), μητέρα του Βοιωτού, παρουσίασε το μωρό στους Ορχομένιους, τότε αυτοί αντίκρισαν τα μεγάλα αυτιά του και αποφάνθηκαν, ότι έμοιαζε με τα βόδια, που έτρεφε ο παππούς του κι έτσι το μωρό πήρε το όνομα Βοιωτός (βους+ώτα=βοΐδαυτιά)⁷¹⁹. Επιπλέον, ήταν αυτός, που χάραξε τα σύνορα της πατρίδας του επάνω σε δέρμα και την ονόμασε Βοιωτία⁷²⁰. Ετυμολογικά⁷²¹: Βοιωτός>βους, βοώτης.
- **Βούλις**⁷²²: οφείλει το όνομά της στον αρχηγό Βούλωνα⁷²³. Η θέση⁷²⁴ της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται επί του Κορινθιακού κόλπου, στα βορειοανατολικά του όρμου Ζάλτσας σε ύψωμα στα ενδότερα του μυχού⁷²⁵.
- **Γαργαφία κρήνη η πυκνόδεντρη**: η θέση της βρίσκεται στη βορειοανατολική πλευρά των Πλαταιών ενώ σήμερα ονομάζεται βρύση του Ρέτση⁷²⁶.
- **Γλα (ή Γλας)**: η αρχαία θέση τοποθετείται στα νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Κάστρο⁷²⁷.

⁷¹⁵Στράβων, 9.2, 8.

⁷¹⁶Στράβων, 9.2.8.

⁷¹⁷Στράβων, 9.2.8. Λεξικό Λωρέντη, λ.Αυλίδος. Παπαχατζής 1981, 132, σημ.1, εικ.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 372-373.

⁷¹⁸Στράβων, 9.2.2.

⁷¹⁹Λεξικό Λωρέντη, λ.Βοιωτός.

⁷²⁰Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 89.

⁷²¹Λεξικό Δορμπαράκη, λ.Βοιωτός. Λεξικό Βασδέκης, λ.Βοιωτία [ονομάσθηκε έτσι από τα βοσκοτόπια που είχε για βόσκηση βοών (βλ.βοι-δίον)+ουδαίος (δ>τ)], Βοιωτός, Εύβοια.

⁷²²Φωκικά, 37.2-3.

⁷²³Φωκικά, 37.2. Λεξικό Λωρέντη, λ.Βούλις.

⁷²⁴Η πολίχνη απείχε 80 στάδια από τη Θίσβη και 100 στάδια από το λιμάνι Αντίκυρας, βλ. Βοιωτικά, 37.2.

⁷²⁵Παπαχατζής 1981, 447, σημ.1, εικ.1.

⁷²⁶Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 385. Παπαχατζής 1981, 45-46, σημ.2 και 47, σημ.1 και 159, εικ.202, 203.

⁷²⁷Παπαχατζής 1981, 162-163, σημ.1, εικ.1, 202, 294.

- **Γλίσας (ή Γλίσαντας)**⁷²⁸: Η θέση⁷²⁹ του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στο χωριό Ύπατο, στις υπώρειες του Ύπατον όρους (πρώην Σαγματά), που είχε μετονομαστεί σε Σύρτζι (ως 1930) και σήμερα Ύπατο⁷³⁰.
- **Δαυλίδα (ή Δαυλίσ ή Δαυλίων πόλις ή Δαύλεια ή Δαυλία)**⁷³¹: οφείλει το όνομά της στη νύμφη Δαυλίδα, κόρη του Κηφισού ή στην πυκνή βλάστηση, στο πλήθος δέντρων, δαύλα⁷³² (ίσως προϋπήρχε δάσος). Μετονομάστηκε σε Daulia (Φραγκοκρατία), Tavlia [Οθωμ. αυτοκρατορία (1466)]⁷³³. Η θέση⁷³⁴ της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στις νοτιοανατολικές υπώρειες του Παρνασσού, νότια του σημερινού οικισμού Δαύλειας στις παρυφές του λόφου-θέση Κάστρο⁷³⁵.
- **Δήλιον**⁷³⁶: ιδρυτής του υπήρξε ο Ποίμανδρος⁷³⁷. Ετυμολογικά⁷³⁸: δέελος>δήλος=ορατός, εμφανής, φανερός και Δήλιον=ο εκ Δήλου, ως ιερό "αμφίδρυμα" της Δήλου⁷³⁹. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Τανάγρα στην παραλία του σημερινού οικισμού Δήλεσι⁷⁴⁰.
- **Δονακών**⁷⁴¹: ετυμολογικά: το τοπωνύμιο προέρχεται από το δονέω=σειώ, τινάσσω, παραασύρω. Παράγωγ. δόναξ=καλάμι, καλάμι που ταρακουνά ο αέρας, καλαμιώνας, δόναξ, -ακος, αυλός ποιμενικός⁷⁴². Αποτελεί μια έκταση με καλαμιές. Ο αυτοκράτορας Αδριανός ονομάζει τον τόπο "Νάρκισσος κήπον ανθόεντα"=λουλουδιασμένος

⁷²⁸ *Ιλιάδα*, Β 504. *Βοιωτικά*, 19.2-3, Στράβων, 9.2.31.

⁷²⁹ Η πολίχνη απείχε 7 στάδια βορειοανατολικά του Τευμησού.

⁷³⁰ *Βοιωτικά*, 19.2-3. Παπαχατζής 1981, 55, σημ.2 και 123, σημ.2, εικ.1. Λεξικό Λωρέντη, λ.Γλίσας. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 335-336, 342.

⁷³¹ Η θέση κατοικούταν από τη νεολιθική εποχή, βλ. *Ουρανία*, 8.35. *Ιλιάδα*, Β.520, Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 412. Παπαχατζής 1981, 281-282, σημ.3. Λεξικό Λωρέντη, λ.Δαυλίσ.

⁷³² *Φωκικά*, 4.7, Στράβων, 9.3.13. Λεξικό Ησύχιος, λ.δαύλον. Παπαχατζής 1981, 282, σημ.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 412.

⁷³³ Καλαϊτζάκης 2000, 88-90.

⁷³⁴ Το πόλισμα απείχε 27 στάδια από τον Πανοπέα, βλ. *Φωκικά*, 4.7.

⁷³⁵ Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 412 Παπαχατζής 1981, εικ.1, 313.

⁷³⁶ Σύμφωνα με το Λεξικό Λωρέντη υπήρχε πόλη -με λιμάνι, της Βοιωτίας που λεγόταν Δελφίνιον και βρισκόταν απέναντι από την Ερέτριας Ευβοίας. Πιθανόν να ταυτίζεται με το Δήλιον, βλ. Λεξικό Λωρέντη, λ.Δελφίνιον.

⁷³⁷ *Βοιωτικά*, 20.1.

⁷³⁸ Λεξικό Δορμπαράκη, λ.δέελος. Λεξικό Βασδέκης, λ.δηλώω.

⁷³⁹ Παπαχατζής 1981, 132-133, σημ.6.

⁷⁴⁰ Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 372. Παπαχατζής 1981, εικ.1.

⁷⁴¹ *Βοιωτικά*, 31.7.

⁷⁴² *Βοιωτικά*, 23.2. Λεξικό Σουΐδας, λ.Δόνακες. Λεξικό Δορμπαράκη, λ.δονέω.

κήπος του Νάρκισσου. Η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται στις υπώρειες του Ελικώνα, νοτιοδυτικά των Θεσπιών και βόρεια του σημερινού χωριού Ξηρονομή (μεταξύ Τάτιζας και Ξηρονομής)⁷⁴³.

- **Δρύμος ή Δρυμός:** η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται μεταξύ Βοιωτίας και Αττικής, στις βόρειες υπώρειες του όρους Πάστρα, νότια (πιθανόν) του σημερινού οικισμού Δάφνη, που μετονομάστηκε σε Δαριμάρι (ως 1955), ίσως παραφθορά του αρχικού ονόματος (Δρυμός)⁷⁴⁴ ενώ σήμερα: Δάφνη.
- **Ειλέσιον⁷⁴⁵:** οφείλει το όνομά της στη μορφολογία του εδάφους, σε ελώδες μέρος⁷⁴⁶. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται σε ύψωμα –θέση Πρ.Ηλίας– στα βόρεια της Ασωπίας⁷⁴⁷ (που οφείλει το όνομά της στον μυθικό βασιλιά Ασωπό⁷⁴⁸ και Ασωπός ποταμός⁷⁴⁹), που είχε μετονομαστεί σε Χλεμβοτσάριον ή Χλεμπότσαριον (ως 1953)⁷⁵⁰ και σήμερα Ασωπία. Ετυμολογικά⁷⁵¹: Άσις=Ιλύς+Οψις ή σιωπάω [βλ.σι-γή+όψ (γεν.οπός, ο>ω)- σιωπά. σωπάω, σιωπά, Ασωπός) και ωπός ή οπός: χυμός δέντρου.
- **Ελευθεραί (ή Ελευθερές ή Πάνακτον Ελευθερών)⁷⁵²:** ιδρυτής ο Διόνυσος (πιθανόν)⁷⁵³, που έδωσε ανεξαρτησία στις βοιωτικές πόλεις. Ετυμολογικά: ελευθερία=απαλλαγή από τινός, ανεξαρτησία. Μετονομάστηκε σε Γυφτόκαστρο λόγω της κατοικησής του από Ρομά (κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο ή κατά την Τουρκοκρατία). Η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στο δρόμο Ελευσίνας-Κάζας-Θηβών κοντά στο στενό της Κάζας, στο σημερινό Γυφτόκαστρο⁷⁵⁴.

⁷⁴³Παπαχατζής 1981,199,σημ.1,εικ.1,105. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,362.

⁷⁴⁴Λεξικό Λωρέντη,λ.Δρύμος. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,391.

⁷⁴⁵Ιλιάδα, Β 499. Στράβων,9.2.17.

⁷⁴⁶Λεξικό Λωρέντη,λ.Ειλέσιον.

⁷⁴⁷Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,372.

⁷⁴⁸Βοιωτικά,1.2.

⁷⁴⁹Στράβων,9.2.23.

⁷⁵⁰Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,374-375.

⁷⁵¹Λεξικό Βασδέκης,λ.σιωπά.

⁷⁵²Στράβων,9.2,31. Λεξικό Σουΐδας,λ.ελεύθερος. Λεξικό Δορμπαράκη,λ.ελεύθερος.

⁷⁵³Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,113.

⁷⁵⁴Παπαχατζής 1981,17,σημ.1,εικ.1,2. Ο ίδιος 1974.482,σημ.2,εικ.299.

- **Ελέων (ή Ελεών)**⁷⁵⁵: ετυμολογικά: από τα έλη που υπήρχαν στην περιοχή. Η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται σε ύψωμα (θέση Σανίδα) στα βορειοδυτικά του σημερινού οικισμού Άρμα, που μετονομάστηκε σε Anditsa (1466), Δρίτσα (μετά το 1830), Δρίτσια (1940-1955)⁷⁵⁶.
- **Ελικώνας ή όρος των Μουσών-“όρος ιερών”**⁷⁵⁷: οφείλει το όνομά του στον Ελικώνα (αδελφό του Κιθαιρών) υιός του Ακεσσού⁷⁵⁸. Ετυμολογικά⁷⁵⁹: *ελίγδην=περιστροφάδην, περιστροφικός>ελίσσω>έλιξ*. Άξιο λόγου αποτελεί η άποψη του Ερατοσθένη για το όνομα του Ελικώνα, δηλωτικό της αιθερικής κατάστασης, που παρατηρείται γύρω του, δηλαδή για το ότι ο ουρανός μοιάζει να γυρίζει γύρω από αυτόν⁷⁶⁰. Το όρος εκτείνεται από τις Θεσπιές έως τη Φωκίδα ενώ είχε μετονομαστεί σε Ζαγάρα ή Ζαγαρά⁷⁶¹, που σήμερα την ονομασία αυτή φέρει παραφυάδα του όρους Ελικώνα, στα ανατολικά του.
- **Έρκυνα κρήνη**: οφείλει το όνομά της στην Έρκυνα, κόρη (νύμφη) του Τροφωνίου, που έπαιζε με ένα πτηνό και την Περσεφόνη⁷⁶². Σήμερα ο ποταμός Έρκυνα ρέει στην περιοχή της Κρύας στην πόλη της Λιβαδειάς⁷⁶³.
- **Ερυθραί (ή Ερυθρές)**⁷⁶⁴: οφείλει το όνομά της στον Ερύθρα (υιός του Λεύκωνα και εγγονός του Αθάμαντα)⁷⁶⁵. Ετυμολογικά: ερυθρός=κόκκινος, πορφυρός. Η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στις παρυφές του όρους Κιθαιρών, ανατολικά του σημερινού οικισμού Ερυθρών (και 2,5 χλμ. από τον αρχαίο οικισμό Υσιών) κοντά στο εκκλησάκι της Αγ.Τριάδας και τη θέση Κατσούλα⁷⁶⁶. Ο σημερινός οικισμός Ερυθρών, που βρίσκεται δυτικά της

⁷⁵⁵Ιλιάδα, Β 500.

⁷⁵⁶Παπαχατζής 1981, 126-128, σημ.1, εικ.1, Λεξικό Λωρέντη, λ.Ελεών. Σύμφωνα με τον Τσεβά η πολίχνη Ελέων τοποθετείται στη θέση Καστρί, νότια της Τανάγρας, βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 371-372, 374. Σημειώνεται ότι το σημερινό χωριό που έχει το όνομα Ελεών, στα βορειοδυτικά του χωριού Άρματος, μετονομάστηκε σε Σπαήδες (ως 1955) ενώ σήμερα: Ελεώνας.

⁷⁵⁷Βοιωτικά, 28.1, 29.1. Στράβων, 9.2.25.

⁷⁵⁸Τσάκου-Κονβεργίνο 2003, 114-115.

⁷⁵⁹Λεξικό Δορμπαράκη, λ.ελίγδην. Λεξικό Βασδέκης, λ.ελίσσω.

⁷⁶⁰Richer 2001, 101-102.

⁷⁶¹Λεξικό Λωρέντη, λ.Ελικών.

⁷⁶²Βοιωτικά, 39.2-3. Παπαχατζής 1981, 247, σημ.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 394-395.

⁷⁶³Παπαχατζής 1981, εικ.298.

⁷⁶⁴Ιλιάδα, Β 499. Βοιωτικά, 2.1. Στράβων, 9.2.12.

⁷⁶⁵Ηλιακά Β, 21.11.

⁷⁶⁶Παπαχατζής 1981, 27, σημ.3 και 30, εικ.1, 12. Λεξικό Λωρέντη, λ.Ερυθραί.

αρχαίας πολίχνης, μετονομάστηκε σε Κριεκούκι =κοκκινοκέφαλος, κοκκινομάλης (ως δεκαετία 1950) ενώ σήμερα Ερυθρές⁷⁶⁷.

- **Ετεωνός πολύκνημον ή Σκά(ρ)φη-“πολύκνημόν (ορεινό) τε Ετεωνόν”⁷⁶⁸**: ιδρυτής ο Ετεωνός, απόγονος του Βοιωτού και πατέρας του Ελεώνος⁷⁶⁹. Ετυμολογικά: σκάφη= σκαφοειδής μορφή του πολίσματος πολύκνημο=πολύλοφο ή με τα πολλά φαράγγια. Η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται κοντά στον Κιθαιρώνα και στις όχθες του Ασωπού ποταμού, βορειοανατολικά του σημερινού οικισμού Δάφνη (πρώην Δαριμάρι), ίσως ταυτίζεται με τον οικισμό Δαφνούλας (πρώην (Παλαιο)Ραπενδόσα, ως 1955)⁷⁷⁰.
- **Εύτρησις η πολυτρήρωνα (ή Εύτρηση)-“Εύτρησίν τε πολυτρήρωνα”⁷⁷¹**: ιδρυτές/τειχιστές της υπήρξαν τα αδέλφια Ζήθος και Αμφίονας ενώ οφείλει το όνομά της στο μαντείο του Απόλλωνα Ευτρησίτη⁷⁷². Ετυμολογικά: εύτρητος=καλά τρυπημένος, πολλές τρύπες ή ευκολόσκαφη και πολυτρήρωνα=με τα πολλά περιστερία. Η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται σε ύψωμα βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Λεύκτρων και νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Θεσπιών⁷⁷³.
- **Θεράπναι⁷⁷⁴**: πιθανόν οφείλει το όνομά της στη Θεράπνη, κόρη του Λέλεγα, βασιλιά της Λακωνίας⁷⁷⁵. Ετυμολογικά⁷⁷⁶: θεράπναι> αὐλῶνες. σταθμοί ή θέραψ>θεράπων=υπηρέτης, συμπολεμιστής και θεράπνη>υπηρέτρια, κατοικία, διαμονή, θεραπεύω. Η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται στην περιοχή ανάμεσα στην πόλη της Θήβας και του Ασωπού ποταμού (στη δεξιά πλευρά του δρόμου από Θήβα προς Ερυθρές)⁷⁷⁷.

⁷⁶⁷Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 384-385.

⁷⁶⁸Ιλιάδα, Β 497. Στράβων, 9.2.24.

⁷⁶⁹Λεξικό Λωρέντη, λ.Ετεωνός.

⁷⁷⁰Παπαχατζής 1981, 27, σημ.3 και 30. Σύμφωνα με τον Τσεβά η θέση του αρχαίου πολίσματος βρίσκεται στον οικισμό, που είχε το όνομα Παλαιοραπτώσα, βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 380-381. Λεξικό Λωρέντη, λ.Ετεωνός.

⁷⁷¹Ιλιάδα, Β 502. Στράβων, 9.2, 27. Η θέση κατοικούταν από τη νεολιθική περίοδο, βλ.Παπαχατζής 1981, υπομν.στην εικ.111, εικ.105.

⁷⁷²Στράβων, 9.2.28.

⁷⁷³Λεξικό Στ.Βυζάντιου, λ.Εύτρησις. Παπαχατζής 1981, εικ.1, 111.

⁷⁷⁴Στράβων, 9.2.24.

⁷⁷⁵Λακωνικά, 19.9. Λεξικό Λωρέντη, λ.Θεράπνη.

⁷⁷⁶Λεξικό Ησύχιος, λ.θεράπναι. Λεξικό Δορμπαράκη, λ.θέραψ.

⁷⁷⁷Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 336.

- **Θέσπια (ή Θεσπιαί ή Θεσπιές)⁷⁷⁸**: οφείλουν το όνομά τους στη νύμφη Θέσπια, κόρη του Ασωπού (ποτάμιος θεός) ή στον Αθηναίο Θέσπιο, απόγονο του Ερεχθέα⁷⁷⁹. Ετυμολογικά⁷⁸⁰: θεσπέσιος>θαυμάσιος, θεός+έπος: θέσπις=θεόπνευστος. Η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στα ριζά του όρους Ελικώνα, στη θέση Ερημόκαστρο, νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Θεσπιές, που μετονομάστηκε σε Ερημόκαστρον (ως 1934) και Ρημόκαστρο⁷⁸¹.
- **Θήβαι (Θήβα επταπύλοιο ή ευρύχωρον Θήβην) η επτάπυλος⁷⁸²**: ιδρυτής της πόλης και πρώτος οικιστής υπήρξε ο Ωγυγος⁷⁸³. Άλλη εκδοχή θέλει τη Θήβα να οφείλει το όνομά της στη νύμφη Θήβη, κόρη του Ασωπού ποταμού και της Μετόπης καθώς και σύζυγος του Ζήθου⁷⁸⁴. Ετυμολογικά⁷⁸⁵: Θήβα>θαύμα, θάμ-βος, θαυμάσιος, τέ-θηπα. Άλλη εκδοχή θέλει Θήβαι=θε-εβαι=βαίνει ο θεός και η θεόπολη. "Αι Ωγύγιοι Θήβαι" = πανάρχαιες Θήβες. Η θέση της αρχαίας πόλης (με αρχική ονομασία Καδμεία) ταυτίζεται με τη σημερινή πόλη Θήβα⁷⁸⁶.
- **Θίσβη(ν) η πολυτρήρωνα (ή Θίσβαι)⁷⁸⁷**: οφείλει το όνομά της στη νύμφη Θίσβη, κόρη του Ασωπού (ποτάμιος θεός)⁷⁸⁸. Ετυμολογικά⁷⁸⁹: θις=σωρός άμμου, ακτή, παραλία, αιγιαλός (πιθανόν), παρά θιν'αλός και πολυτρήρωνα⁷⁹⁰=πολυπερίστερον διότι στα βράχια της πόλης φώλιαζαν πολλά περιστερία. Η θέση⁷⁹¹ της αρχαίας πόλης τοποθετείται στις νότιες υπώρειες του όρους Ελικώνα, στην ίδια θέση με το σημερινό οικισμό Θίσβη,

⁷⁷⁸Ιλιάδα, Β 498. Η θέση κατοικούταν από τη νεολιθική εποχή.

⁷⁷⁹Βοιωτικά,26.6. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 159-160. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,352-353.

⁷⁸⁰Λεξικό Δορυπαράκη,λ.Θεσπέσιος.

⁷⁸¹Κοιλιάκου 2006,1108. Παπαχατζής 1981,εικ.105 και 180-182,σημ.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,352-353,361-362.

⁷⁸²Επίτιμη πόλη, βλ. Λεξικό Λωρέντη,λ.Θήβαι.

⁷⁸³Λεξικό Σουΐδας,λ.Ωγύγιον: αρχαίον, παλαιόν ή υπερμέγεθες·ή διὰ τὸ Ωγυγον πρώτον άρξαι των Θηβών. Λεξικό Βασδέκης,λ.Ωγύγιος.

⁷⁸⁴Βοιωτικά,5.6. Λεξικό Λωρέντη,λ.Θήβη,Ωγύγιος.

⁷⁸⁵Λεξικό Ησύχιος,λ.θήβος. Λεξικό Δορυπαράκη,λ.Θήβαι. Λεξικό Βασδέκης,λ.τέθηπα [πρκμ. με σημασία ενεστώτα που σημαίνει μένω, έκθαμβος, θαυμάζω, εκπλήσσομαι (πλήττομαι), αόρ. έ-ταφ-ον, μετοχ. ταφ-ών, μεταβ.ενεργ.πρκμ τέ-θαφ-α. Η ρίζα φαίνεται τα-, ταF. Το φ (ταφ-ών) μάλλον δηλώνει τη ρίζα φα- (βλ.φαίνω, φημί), επί των φανερωμένων υπό του φωτός ή του λόγου, ότι δηλαδή πλήτεται η όραση ή η ακοή από ισχυρό και απρόσμενο ερέθισμα, ώστε τα θαύμα, θάμβος, θάομαι κλπ όχι μόνον στην όραση να αναφέρονται αλλά και στην ακοή. τάφος- θάμβος, έκπληξη, θάμβος [τέ-θαφ-α, θαφ->θαβ- (φ>β)>θαμβ- (β>μβ)], θαμβός, Ησυχ. Θήβη, Θήβαι, ταφών, έταφον, τέθαφα.

⁷⁸⁶Για μια συνοπτική περιγραφή της τοπογραφίας των Θηβών, βλ.Παπαχατζής 1981,εικ.1,62. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,317-333.

⁷⁸⁷Ιλιάδα, Β 502.

⁷⁸⁸Βοιωτικά,32.2-3. Λεξικό Λωρέντη,λ.Θίσβη. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,177-179.

⁷⁸⁹Λεξικό Σουΐδας,λ.Θίσβη. Λεξικό Δορυπαράκη,λ.θις.

⁷⁹⁰Στρόβων,9.2.28. Λεξικό Λωρέντη,λ.Θίσβη. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,360-361.

⁷⁹¹Η πολίχνη απείχε 80 στάδια από τη Βούλιδα, βλ.Βοιωτικά,37.2.

που είχε μετονομαστεί σε Καστόριον (βυζαντινοί χρόνοι), Κακόσι ή Κακόσια (μετά την οθωμανική αυτοκρατορία ως 1915)⁷⁹².

- **Ιπποκρήνη κρήνη:** το όνομά της αποδίδεται στον ίππο του Βελλερεφόντη, Πήγασο, ο οποίος χτυπώντας το έδαφος με την οπλή του δημιούργησε την πηγή⁷⁹³. Ετυμολογικά⁷⁹⁴: ίππος (δασ.) [ίκ-ω, ικ-ανός+πους>ίκπος>ίππος (κπ>ππ), έχων ικανά πόδια]- άλογο. ιππεύω, Ιπποκρήνη (κρήνη του ίππου). Η θέση της κρήνης τοποθετείται στη διαδρομή από την Κοιλιάδα των Μουσών προς την κορυφή του όρους Ελικώνα (κορυφή Ζαγαράς)⁷⁹⁵ ενώ έχει μετονομαστεί σε Κρύο πηγάδι⁷⁹⁶.
- **Ίσος ο ιεροπρεπής τόπος**⁷⁹⁷: η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται νοτιοδυτικά του σημερινού χωριού Ανθηδόνα⁷⁹⁸.
- **Καδμεία**⁷⁹⁹: ιδρυτής της ο Κάδμος⁸⁰⁰, υιός του Αγήνορα (βασιλιάς Φοινίκης) και της Τηλεφάσσας. Ετυμολογικά⁸⁰¹: Κάδμος>καδ-καδι-καδμο>καίγυμι=κέκασμαι, ίσως ξενική λέξη, που σημαίνει ο εξ Ανατολών, ξένος, επήλυς⁸⁰². Η Καδμεία υπήρξε η πρώτη ονομασία της πόλης των Θηβών αλλά και η τειχισμένη ακρόπολη της (βλ.ανωτέρω, Θήβα)⁸⁰³.
- **Κάλυδνα:** ιδρυτής της υπήρξε ο Καλυδνός, υιός του Ουρανού⁸⁰⁴. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται νοτιοανατολικά της πόλης των Θηβών ή πολύ κοντά στη Θήβα (ως πόλη της Θήβης)⁸⁰⁵.

⁷⁹²Παπαχατζής 1981,200-201,σημ.1,εικ.240. Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,360-361,364-365,εικ.1.

⁷⁹³Βοιωτικά,31.3-4, Στράβων,9.2,25. Bonanno-Αραβαντινού 2009,261. Σιδέρης 2010,92.

⁷⁹⁴Λεξικό Βασδέκης,λ.ίππος.

⁷⁹⁵Παπαχατζής 1981,197,σημ.1.

⁷⁹⁶Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,355. Παπαχατζής 1981,197. Bonanno-Αραβαντινού 1999,167-172.

⁷⁹⁷Σύμφωνα με τον Στράβωνα η πόλιχνη Ίσος ταυτίζεται με την Νίσα, βλ.Στράβων,9.2.14.

⁷⁹⁸Λεξικό Λωρέντη,λ.Ίσος. Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,392.

⁷⁹⁹Οι πύλες των τειχών της πήραν το όνομά τους από τις κόρες του Αμφίονα, ο οποίος υπήρξε ο τειχιστής της, βλ.Λεξικό Λωρέντη, λ.Θήβαι. Για μια συνοπτική περιγραφή για τις πύλες της Καδμείας βλ. Παπαχατζής 1981,υπόμν.της εικ.65,εικ.62,73-81.

⁸⁰⁰Βοιωτικά,5.2. Στράβων,9.2.3, 2.32.

⁸⁰¹Λεξικό Δορμπαράκη,λ.Κάδμος.

⁸⁰²Λεξικό Βασδέκης,λ.εκάς.

⁸⁰³Για μια συνοπτική περιγραφή της τοπογραφίας των Θηβών, βλ.Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,317-333.

⁸⁰⁴Λεξικό Στ.Βυζάντιου,λ.Κάλυδνα.

⁸⁰⁵Τσεβιάς 2006,Τόμος Β΄,336.

- **Κερησός**⁸⁰⁶: η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται ανατολικά του σημερινού χωριού Άσκλης, στις ανατολικές παρυφές του όρους Ελικώνα, στην κορυφή του κωνικού βουνού, στη θέση Πυργάκι⁸⁰⁷. Η θέση είχε μετονομαστεί σε Κερσίζα⁸⁰⁸.
- **Κιθαιρών όρος (αρχικά Αστέριον)**⁸⁰⁹: οφείλει το όνομά της στον μυθικό βασιλιά των Πλαταιών⁸¹⁰. Το όρος βρίσκεται στα νότια του Νομού Βοιωτίας και σήμερα ονομάζεται όρος Κιθαιρώννα.
- **Κνωπία ή Κνωπός**⁸¹¹: ιδρυτής ο Κνώπος, νόθος υιός του Κόδρου, μυθικού βασιλιά της Αθήνας. Ετυμολογικά⁸¹²: κνώψ, κνωπός=τυφλός>κνώσω, κοιμάμαι και κνωσώ=κοίμαι και βρίσκομαι σε εγρήγορη ταυτόχρονα. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται πλησίον του Ισμηνού ποταμού και του θηβαϊκού Αμφιαρείου⁸¹³.
- **Κορσεία (ή Κορσειά)**⁸¹⁴: η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του οικισμού Κύρτωνες, πλησίον του οικισμού Χιλιαδού Προσκυνά⁸¹⁵.
- **Κορσιαί (ή Κορσιά)**⁸¹⁶: η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται νοτιοδυτικά του Προδρόμου –που είχε μετονομαστεί σε Χώστια (ως 1955)– κοντά στο μοναστήρι των Ταξιαρχών⁸¹⁷.
- **Κορώνεια (ή Κορωνεία)**⁸¹⁸: ιδρυτής ο Κόρωνος, υιός του Θερσάνδρου (υιοθετημένος από τον Αθάμαντα) και αδελφός του Αλιάρτου (και εγγονός του Σίσυφου)⁸¹⁹. Ετυμολογικά⁸²⁰: κορωνός=ψαύχην, κορδωμένος, υπερόπτης.

⁸⁰⁶Βοιωτικά, 14.2-4.

⁸⁰⁷Στην οχυρή αυτή θέση βρίσκεται η ακρόπολη της Άσκλης και όλων των εγκαταστάσεων της Κοιλιάδας των Μουσών, μέχρι και των Θεσπιών, βλ. Παπαχατζής 1981, 100, σημ.1, εικ.229.

⁸⁰⁸Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359.

⁸⁰⁹Λεξικό Λωρέντη, λ.Κιθαιρών.

⁸¹⁰Βοιωτικά, 1.2. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 202.

⁸¹¹Στράβων, 9.2.10. Σύμφωνα με τον Στράβωνα το πόλισμα ιδρύθηκε κατόπιν χρησμού (ιδρυτικός χρησμός). Δυστυχώς δεν υπάρχουν ίχνη που να αποδεικνύουν την –ιδρυτική– πράξη.

⁸¹²Λεξικό Δορυπαράκη, λ.κνώψ.

⁸¹³Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 336. Παπαχατζής 1981, 81-83, σημ.1, εικ.62.

⁸¹⁴Βοιωτικά, 24.5. Λεξικό Λωρέντη, λ.Κορσεία. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 408-409. Δακορώνια 2009, 277.

⁸¹⁵Παπαχατζής 1981, 166-167, σημ.4, εικ.1. Σύμφωνα με το Λεξικό Λωρέντη, λ.Κορσειά. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στο όρος Πτών, θέση που υποστηρίζει και ο Τσεβάς, βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 408-409.

⁸¹⁶Διόδωρος, ΙΣΤ΄ 58.

⁸¹⁷Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 365. Παπαχατζής 1981, 166-167, σημ.4 και 202-203, σημ.2, εικ.1.

⁸¹⁸Ιλιάδα, Β 503. Βοιωτικά, 34.4-5.

⁸¹⁹Βοιωτικά, 34.7-8. Σύμφωνα με τον Στράβωνα η Κορώνεια ιδρύθηκε από Βοιωτούς του θεσσαλικού χωριού Άρη, βλ. Στράβων, 9.2.29, 2.34-35.

Η θέση⁸²¹ της αρχαίας πόλης τοποθετείται νοτιοανατολικά της σημερινής πόλης Λιβαδειάς και βόρεια του σημερινού χωριού Κορώνεια, που είχε μετονομαστεί σε Κουτουμουλάς ή Κοντομουλάς (ως 1915), Διμηνιό και σήμερα Κορώνεια⁸²².

- **Κρεύσις (ή Κρέουσα) – "Κρεῦσάν τε ζαθέην"**⁸²³: οφείλει το όνομά της, πιθανόν, στη ναϊάδα νύμφη των υδάτων, κόρη της Γαίας και σύζυγος του ποτάμιου θεού Πηνειού⁸²⁴. Η θέση της αρχαίας παραθαλάσσιας πολίχνης τοποθετείται στις νοτιοανατολικές υπώρειες του όρους Κορομπίλι, στα ανατολικά του μυχού του κόλπου της Λιβαδόστρας και δυτικά του σημερινού οικισμού Λιβαδόστρας⁸²⁵, που είχε μετονομαστεί σε Riva d' ostromia, που σημαίνει "το πέρασμα του Λίβα" (1300μ.Χ. Καταλανοκρατία) και σήμερα Λιβαδόστρα.
- **Κυρτώνη (ή Κύρτωνες)**⁸²⁶: η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται σε ύψωμα του όρους Χλωμού, όπου υπάρχει η πηγή (Πηγή Πασανία), νότια του σημερινού χωριού Κυρτώνη (Φθιώτιδας) και που είχε μετονομαστεί σε Κολάκα (ως 1987) και σήμερα Κυρτώνη⁸²⁷.
- **Κώπαι (ή Κώπες)**⁸²⁸: οφείλει το όνομά της στη λέξη κώπη=λαβή, κουπί⁸²⁹. Η θέση της αρχαίας παραλίμνιας πολίχνης τοποθετείται βορειοδυτικά του αρχαίου Γλα, στη θέση του σημερινού χωριού Κάστρο, που μετονομάστηκε σε Τοπώλια ή Τοπόλια (ως 1953) ενώ σήμερα Κάστρο⁸³⁰.
- **Κωπαΐς (ή Κωπαΐδα ή Κηφισίδα) λίμνη**⁸³¹: πήρε το ονομά της από τις Κώπες⁸³² (στη θέση εκείνη ήταν το βαθύτερο σημείο των υδάτων της λίμνης). Η λίμνη έχει αποξηρανθεί⁸³³.

⁸²⁰Λεξικό Δορυπαράκη, λ. κόρωνος.

⁸²¹Η πολίχνη απείχε 20 περίπου στάδια από το Λαφύστιον όρος, βλ. Βοιωτικά, 34.5 και 40 περίπου στάδια από το Λιβήθριον όρος, Βοιωτικά, 34.4.

⁸²²Λεξικό Λωρέντη, λ. Κορώνεια. Παπαχατζής 1981, 218, σημ. 3, εικ. 1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 402.

⁸²³Βοιωτικά, 32.1, Στράβων, 9.2.14, 2.25. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359-360.

⁸²⁴Για τις άλλες εκδοχές της ετυμολογίας της ονομασίας βλ. Λεξικό Λωρέντη, λ. Κρέουσα.

⁸²⁵Λεξικό Λωρέντη, λ. Κρεύσις. Παπαχατζής 1981, 199-200, σημ. 2, εικ. 1.

⁸²⁶Βοιωτικά, 24.4-5.

⁸²⁷Παπαχατζής 1981, 166, σημ. 2, εικ. 1. Σύμφωνα με το λεξικό Λωρέντη η Κυρτώνη ήταν κείμενη επί της λίμνης Κωπαΐδας, βλ. Λεξικό Λωρέντη, λ. Κύρτωνες ενώ σύμφωνα με τον Τσεβά το αρχαίο πόλισμα βρισκόταν στο όρος Πτών, βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 408.

⁸²⁸Ιλιάδα, Β 502. Βοιωτικά, 24.1.

⁸²⁹Λεξικό Σουΐδας, λ. Κωπός, Κώπη. Λεξικό Δορυπαράκη, λ. κώπη.

⁸³⁰Λεξικό Λωρέντη, λ. Κώπαι. Παπαχατζής 1981, 161-162, εικ. 1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 392, 394.

⁸³¹Βοιωτικά, 24.1. Στράβων, 9.2.18. Λεξικό Λωρέντη, λ. Κωπαΐς. Παπαχατζής 1981, 144-145, σημ. 6.

- **Λάρυμνα**⁸³⁴: οφείλει το όνομά της στη Λάρυμνα, κόρη του Κύνου⁸³⁵. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στα βόρεια της Βοιωτία, στα σύνορα με τη Λοκρίδα και σε όρμο του Ευβοϊκού κόλπου, κοντά στον σημερινό οικισμό Λάρυμνα, ενώ είχε μετονομαστεί σε Λάρμες και σήμερα Λάρυμνα⁸³⁶.
- **Λαφύστιον όρος**⁸³⁷: πήρε το όνομά του από το ιερό του Δία Λαφύστιου. Ετυμολογικά: λαφύσσω>λαφύστιος=λαίμαργος, αδηφάγος⁸³⁸. Το όρος βρίσκεται⁸³⁹ βόρεια του σημερινού χωριού Κορώνεια⁸⁴⁰. Σήμερα: Λαφύστιο ή Ξεροβούνι ή Γρανίτσα.
- **Λεύκτρα**⁸⁴¹: ετυμολογικά⁸⁴²: λεύσσω=εμβλέπω, παρατηρώ, ατενίζω. Η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Πλαταιές, στη θέση του σημερινού χωριού, που είχε μετονομαστεί σε Παραπούγγια (έως 1915) και σήμερα Λεύκτρα⁸⁴³.
- **Λιβαδεια (ή Λεβάδεια ή Λιβαδιά-αρχικά Μίδεια ή Άρνη)**⁸⁴⁴: ετυμολογικά⁸⁴⁵: λείβω [λείπω (π>β), λειβ-, λοιβ-, λιβ-, κατά τα λειπ-, λοιπ-, λιπ-]- φθείρομαι, φθίνω, τήκομαι, χύνω, εκχέω, σπένδω. Είβω, Λιβαδιά. Η θέση της αρχαίας πόλης, με αρχική ονομασία Μίδεια (βλ.κατωτέρω, Μίδεια), τοποθετείται σε χαμηλότερο ύψος από τη σημερινή πόλη, στη δεξιά πλευρά της όχθης του ποταμού Έρκυνα. Αργότερα μετονομάστηκε σε Λεβάδεια από τον Λέβαδο, ήρωα εξ Αθηνών και σήμερα Λιβαδειά⁸⁴⁶.

⁸³²Στράβων, 9.2.27.

⁸³³Παπαχατζής 1981, εικ.1.

⁸³⁴Στράβων, 9.2.13.

⁸³⁵Βοιωτικά, 23.7.

⁸³⁶Λεξικό Λωρέντη, λ.Λάρυμνα. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 337. Παπαχατζής 1981, 157-158, σημ.1, εικ.1, 198-201.

⁸³⁷Βοιωτικά, 34.5.

⁸³⁸Λεξικό Σουΐδας, λ.Λαφύστιος. Λεξικό Δορμπαράκη, λ.λαφύσσω. Παπαχατζής 1981, 219, σημ.3-4.

⁸³⁹Το όρος απείχε 20 περίπου στάδια ως την Κορώνεια.

⁸⁴⁰Λεξικό Λωρέντη, λ.Λαφύστιον.

⁸⁴¹Βοιωτικά, 1.8, 16.5. Στράβων, 9.2.39.

⁸⁴²Λεξικό Δορμπαράκη, λ.λεύσσω.

⁸⁴³Παπαχατζής 1981, εικ.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359.

⁸⁴⁴Βοιωτικά, 39.1, 40.5.

⁸⁴⁵Λεξικό Βασδέκης, λ.λείβω.

⁸⁴⁶Βοιωτικά, 39.1. Παπαχατζής 1981, 244-246, σημ.3, εικ.1, 298. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 394. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 217-219. Για μια άλλη εκδοχή για την πολίχνη Μίδεια, βλ. Παπαχατζής 1981, 244, σημ.3.

- **Μεδεών (ας)** –“*Μεδεώνα τ΄εϋκτίμενον πολίεθρον*”⁸⁴⁷: οφείλει το όνομά της στον Μεδεώνα, υιός του Πηλάδου και της Ηλέκτρας⁸⁴⁸. Ετυμολογικά: μεδεών=φύλακας, προστάτης μέδεω=προστατεύω και *έϋκτίμενον πολίεθρον*=καλή πόλη, καλοκτισμένη πολιτεία. Η θέση της αρχαίας πολίχνης –που μετονομάστηκε σε Φοινικίς ή Φοινικίδα– τοποθετείται στις δυτικές υπώρειες του Φοινίκιου (ή Σφίγγιου) όρους⁸⁴⁹.
- **Μεδεών (ας)**⁸⁵⁰: ετυμολογικά: μεδεών=φύλακας, προστάτης μέδεω=προστατεύω. Η θέση⁸⁵¹ της αρχαίας πόλης τοποθετείται στην ανατολική πλευρά του όρου της Αντίκυρας (απέναντι από την Αντίκυρα) σε ύψωμα στη θέση Αγ.Θεόδωροι⁸⁵².
- **Μίδεια (ή Μίδα ή Αρνη)**⁸⁵³: οφείλει το όνομά της στη νύμφη Μίδα (μητέρα ή σύζυγος του Ασπληδόνα)⁸⁵⁴. Η θέση του αρχαίας πόλης τοποθετείται σε χαμηλότερο ύψος από τη σημερινή πόλη, στη δεξιά πλευρά της όχθης του ποταμού Έρκυνα ενώ είχε μετονομαστεί σε Λεβάδεια από τον εξ Αθηνών ήρωα Λέβαδο και σήμερα Λιβαδειά (βλ.ανωτέρω Λιβαδειά)⁸⁵⁵.
- **Μουσών κοιλάδα (Μούσες)**⁸⁵⁶: οφείλει το όνομά της στις κόρες του Δία και της Μνημοσύνης (Ελικωνιάδες Μούσες). Ετυμολογικά⁸⁵⁷: μάω ή μώομαι ή μώσις (επιθυμώ) ή ομού+ούσαι. Η θέση τοποθετείται στις ανατολικές υπώρειες του όρους Ελικώνα (κορυφή Ζαγαρά), στα δυτικά του χωριού Άσκη και νοτιοδυτικά του αρχαίου πολισματος Κερησού⁸⁵⁸.

⁸⁴⁷Ιλιάδα, Β 501. Στράβων,9.2.26. Λεξικό Ησύχιος,λ.μεδεών. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,403.

⁸⁴⁸Λεξικό Λωρέντη,λ.Μεδεών.

⁸⁴⁹Λεξικό Λωρέντη,λ.Φοινίκιον όρος,Φοινικίς. Παπαχατζής 1981,180,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,337,403.

⁸⁵⁰Φωκικά,36.6.

⁸⁵¹Το πόλισμα απείχε 160 στάδια από τη Βοιωτία, Στράβων,9.2.26.

⁸⁵²Λεξικό Λωρέντη,λ.Μεδεών. Παπαχατζής 1981,444-445,σημ.2,εικ.1,459.

⁸⁵³Ιλιάδα, Β 507. Στράβων,9.2.35. Για μια άλλη εκδοχή για την πολίχνη Μίδα, βλ. Παπαχατζής 1981,244,σημ.3.

⁸⁵⁴Βοιωτικά,39.1. Λεξικό Λωρέντη,λ.Μίδα. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,229. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,394.

⁸⁵⁵Σύμφωνα με το Λεξικό Λωρέντη η πόλη ήταν κτισμένη επί της λίμνης Κωπαΐδας αλλά καταποντίστηκε από τα ύδατα και έπειτα οι κάτοικοί της μετεγκαταστάθηκαν στη σημερινή –σχεδόν– θέση της πόλης Λιβαδειάς, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Μίδα.

⁸⁵⁶Βοιωτικά,29.1. Στράβων,9.2.25.

⁸⁵⁷Λεξικό Σουΐδας,λ.Μούσα.

⁸⁵⁸Παπαχατζής 1981,εικ.1,229,232.

- **Μυκαλη(σ)σός ευρύχωρη (ή Μυκαλητιός) –“ευρύχωρον Μυκαλησσόν”⁸⁵⁹**: οφείλει το όνομά της στο μυκηθμό (μούγκρισμα) δαμάλας, που ακολουθούσε ο Κάδμος⁸⁶⁰. Ετυμολογικά: μυκάλη-αγελάδα>Μυκαλησσός=αγελαδότοπος. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται νοτιοανατολικά του Μεσσάπιου όρους (ή Κτυπός), σε χαμηλό λόφο στο δρόμο Θήβας-Χαλκίδα, κοντά στο σημερινό οικισμό Ριτσώνα, στη θέση Χάνι Ριτσώνας⁸⁶¹.
- **Νίσ(σ)αν (ή Νύσα) –“Νϊσάν τε ζαθέην”⁸⁶²**: ευνοούμενη των θεών (πολυίερη). Ετυμολογικά⁸⁶³: ζαθέος=θεϊκός, ιερός, σεπτός και ζαθέων=η ευνοούμενη των θεών. Επίσης, Νύσα υπήρξε η κόρη του Αρισταίου, στην οποία ο Δίας εμπιστεύτηκε την ανατροφή του Διονύσου, γι αυτό και Διόνυσος=Διός και Νύση⁸⁶⁴. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται –πιθανόν– στις ανατολικές παρυφές του όρους Ελικώνα⁸⁶⁵.
- **Ογχηστός η ιερά –“Ογχηστόν θ΄ιερόν”⁸⁶⁶**: ιδρυτής ο Ογχηστός, υιός του Ποσειδώνα ή το όνομά της οφείλεται σε ιλλυρική προέλευση⁸⁶⁷. Η θέση⁸⁶⁸ του αρχαίου πολισματος τοποθετείται νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού Αλιάρτου και νοτιοδυτικά του Σφίγγιου όρους, στα χαμηλά υψώματα του Τηνερικού πεδίου⁸⁶⁹.
- **Οινότη⁸⁷⁰**: ετυμολογικά⁸⁷¹: οίνος>Οινότη. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται νοτιοανατολικά του αρχαίου πολισματος Ελευθερών και ανατολικά του σημερινού οικισμού Οινότη, που είχε μετονομαστεί σε Μάζι (ως 1919) ενώ σήμερα Οινότη⁸⁷².
- **Οινότη⁸⁷³**: οφείλει το όνομά της στην Οινότη, αδελφή του Επόχου⁸⁷⁴. Ετυμολογικά: οίνος>Οινότη⁸⁷⁵. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του σημερινού οικισμού Οινότης⁸⁷⁶.

⁸⁵⁹Ιλιάδα, Β 498. Στράβων, 9.2.11.

⁸⁶⁰Εκεί “μυκήθηκε” (έκανε τον χαρακτηριστικό ήχο μου) η αγελάδα, βλ. Βοιωτικά, 19.4. Λεξικό Σουΐδας, λ.Μυκάλη, Μυκαλησός.

⁸⁶¹Παπαχατζής 1981, 129, σημ.1, εικ.1. Σαμπετάι 2014, 65-84.

⁸⁶²Ιλιάδα, Β 508, Στράβων, 9.2.14-15. Λεξικό Σουΐδας, λ.Νισαία. Σύμφωνα με τον Στράβων δεν υπήρξε πόλη με το όνομα Νίσα.

⁸⁶³Λεξικό Δορμπαράκη, λ.ζαθέων.

⁸⁶⁴Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359.

⁸⁶⁵Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359.

⁸⁶⁶Ιλιάδα, Β 506. Στράβων, 9.2.26.

⁸⁶⁷Βοιωτικά, 26.5. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 249.

⁸⁶⁸Η πολίχνη απέιχε 15 στάδια (2,5-3χλμ.) από το Σφίγγειο όρος, βλ. Βοιωτικά, 26.5.

⁸⁶⁹Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 403. Παπαχατζής 1974, 179-180, σημ.2, εικ.1. Σύμφωνα με το λεξικό Λωρέντη η θέση μετονομάστηκε σε Μοναστήριον Μαζαράκι, βλ.Λεξικό Λωρέντη, λ.Ογχηστός.

⁸⁷⁰Στράβων, 9.2.25. Λεξικό Λωρέντη, λ.Οινότη.

⁸⁷¹Λεξικό Ησύχιος, λ.Οιναίοι. Λεξικό Δορμπαράκη, λ.οίνος. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 376.

⁸⁷²Παπαχατζής 1974, 484-486, σημ.2. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 383.

- **Οινόφυτα:** ετυμολογικά⁸⁷⁷: οίνος>οινόφυτος (φύω)=αμπελόφυτος, τόπος προς καλλιέργεια αμπελιών. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται πλησίον του Ασωπού ποταμού και ανατολικά της σημερινής πόλης Τανάγρας, κοντά στον σημερινό οικισμό Οινόφυτα, που είχε μετονομαστεί σε Στανιάτες από τις στάνες περιοχής ή αρβανίτικη προέλευση (ως 1927)⁸⁷⁸.
- **Ορχομενός ο πολύχρυσος-“Ορχομενόν Μινύειον”⁸⁷⁹:** ιδρυτής ο Ορχομενός, υιός του Μινύα (βασιλιάς του Ορχομενού)⁸⁸⁰. Ετυμολογικά⁸⁸¹: όρχος (όρχαμος, έρχομαι)=σειρά κλημάτων ή δέντρων, τόπος περίφρακτος, κήπος, αμπελών. Πιθανή ετυμολογική προσέγγιση⁸⁸² είναι και το ρήμα ορχέομαι=χορεύω και μένος=πάθος. Ακόμη: πολύχρυσος=δηλωτικό των πλούσιων οικοδομημάτων. Η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στην ανατολική πλευρά του Ακοντίου όρους και ταυτίζεται με τη σημερινή, που κατά το έτος 377π.Χ.-265π.Χ. συναντάται με το όνομα *Ερχομενός>Ερχο-Ερχ-Ερ* ενώ μέχρι και σήμερα ονομάζεται Ορχομενός⁸⁸³.
- **Πάνακτον (ή Πάνακτος)⁸⁸⁴:** η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στις βορειοδυτικές πλαγιές της Πάρνηθας, στην περιοχή των Δερβενοχωρίων, νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Πάνακτο και δυτικά του χωριού Πράσινο, στη θέση Παλιόκαστρο. Το σημερινό χωριό Πάνακτο είχε μετονομαστεί σε Κανονηχώρι, Κακονισχήρι (=κακο-εσκή=κακό-παλιό) ή Κακονισχύριον (ημιτούρκικη προέλευση-έως 1915) ενώ σήμερα Πάνακτο⁸⁸⁵.

⁸⁷³Λεξικό Λωρέντη, λ.Οινόη.

⁸⁷⁴Αττικά, 33.8.

⁸⁷⁵Λεξικό Ησύχιος, λ.Οιναίοι. Λεξικό Δορμπαράκη, λ.οίνος. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 376.

⁸⁷⁶Παπαχατζής 1974, 484-486, σημ.2.

⁸⁷⁷Λεξικό Λωρέντη, λ.Οινόφυτα. Λεξικό Δορμπαράκη, λ.οίνος. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 383.

⁸⁷⁸Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 372, 376.

⁸⁷⁹Ιλιάδα, Β 511. Βοιωτικά, 36, 6. Στράβων, 9.2.40.

⁸⁸⁰Βοιωτικά, 36.6-7. Άλλη εκδοχή θέλει τον Ορχομενό γιο του Δία και της Ησιόνης ή Ισονόης ή γιος του Πηνεΐου, βλ.Λεξικό Λωρέντη, λ.Ορχομενός. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 405.

⁸⁸¹Λεξικό Δορμπαράκη, λ.Ορχομενός και όρχος. Λεξικό Βασδέκης, λ.έρχομαι.

⁸⁸²Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 255.

⁸⁸³Βοιωτικά, 34.6. Παπαχατζής 1981, 220-221, σημ.2, εικ.1, 268. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 404.

⁸⁸⁴Αττικά, 25.6. Λεξικό Σουΐδας, λ.Πάνακτος. Παπαχατζής 1974, 348, σημ.5. Με το ίδιο όνομα αναφέρεται και το φρούριο των Ελευθερών, βλ.Αττικά, 38.8. Παπαχατζής 1974, 17-18, σημ.1.

⁸⁸⁵Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 381.

- **Πανοπεύς (Πανοπεάς) ο καλλίχορος ή φανοτεύς-“κλειτῶ Πανοπήϊ”⁸⁸⁶**: ιδρυτής ο Πανοπέας, τοπικός ήρωας και υιός του Φώκου (και πατέρας του Επειού), μυθικού γενάρχη Φωκέων και της Αστεροπίας⁸⁸⁷. Ετυμολογικά⁸⁸⁸: παν+οπεύομαι=τα πάντα+βλέπω και “κλειτῶ Πανοπήϊ”=κοσμοξάκουστος Πανοπέας και καλλίχορος=καλός τόπος για χορό (αναφέρεται στον χορό των Θυιάδων). Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Δαύλειας και νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού Αγ.Βλάσιος (ομώνυμο μοναστήρι 1579μ.Χ.), στο λόφο Θουρίου, στη θέση Κάστρο⁸⁸⁹.
- **Πετεών⁸⁹⁰**: Η αρχαία θέση της κώμης τοποθετείται κοντά στην Αλιάρτο, στο δρόμο Αλιάρτου – Ανθηδόνας⁸⁹¹.
- **Πλάταια (ή Πλαταιαί ή Πλαταιές)⁸⁹²**: οφείλουν το όνομά τους στην Πλάταια, κόρη του Ασωπού⁸⁹³, βασιλιά των Πλαταιών. Ετυμολογικά⁸⁹⁴: πλάταια>πλατύς, επίπεδος, ευρύς. Η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στις βόρειες υπώρειες του όρους Κιθαιρώνα, στα βορειοανατολικά του σημερινού χωριού, που είχε μετονομαστεί σε Κόκλα (ως 1916) ενώ σήμερα Πλαταιές⁸⁹⁵.
- **Ποτνιαί/Υποθήβαι (ή Ποτνιές/Υποθήβες)⁸⁹⁶**: ιδρυτής ο Ποτνιεύς, τοπικός επώνυμος ήρωας. Ετυμολογικά⁸⁹⁷: πότνια>δυνατή, σεβαστή, βασίλισσα. Η θέση⁸⁹⁸ του αρχαίου πολισματος, του οποίου η αρχική ονομασία ήταν *Υποθήβαι* (Υποθήβες), τοποθετείται νότια της πόλης Θήβας ενώ σήμερα Τάχι, αποτελώντας προάστιό της⁸⁹⁹.
- **Πτώον όρος⁹⁰⁰**: οφείλει το όνομά του στην πτώση της Λητούς, που ήταν κυνηγημένη από την Ήρα (πριν γεννήσει τα παιδιά του Δία) ή στον ήρωα Πτώο (υιός του Απόλλωνα και της Ζευξίππης και αδελφός του Ακραιφέα) ή στον

⁸⁸⁶Ιλιάδα, Β 520, Ρ.306-308. Φωκικά,4.2. Στράβων,9.2.42, 3.14. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,413.

⁸⁸⁷Λεξικό Λωρέντη,λ.Πανοπεύς.

⁸⁸⁸Οδύσσεια, Λ 576. Παπαχατζής 1981,279,σημ.6.

⁸⁸⁹Αττικά,35.8. Παπαχατζής 1981,εικ.1,313. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,413.

⁸⁹⁰Ιλιάδα, Β.500. Στράβων,9.2.26.

⁸⁹¹Στράβων,9.2.26, Λεξικό Λωρέντη,λ.Πετεών. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,336.

⁸⁹²Ιλιάδα, Β 504. Παπαχατζής 1981,17-18,σημ.1.

⁸⁹³Βοιωτικά,1.1-2.

⁸⁹⁴Λεξικό Δορμπαράκη,λ.πλάταια.

⁸⁹⁵Λεξικό Λωρέντη,λ.Πλάταια. Παπαχατζής 1981,εικ.1,12,14. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,388,390.

⁸⁹⁶Ιλιάδα, Β 505. Βοιωτικά,8.1. Στράβων,9.2.24, 2.32. Λεξικό Λωρέντη,λ.Υποθήβαι. Παπαχατζής 1981,67-68,σημ.1. Ανδρειωμένου 2014,231. Κουντούρη 2014,213.

⁸⁹⁷Λεξικό Ησύχιος,λ.πότνια γη. Λεξικό Δορμπαράκη,λ.πότνια.

⁸⁹⁸Το πόλισμα απείχε 10 στάδια περίπου από τη Θήβα, βλ. Βοιωτικά,8.1.

⁸⁹⁹Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,336,340, Παπαχατζής 1981,65,εικ.1,62. Παπαδάκη 1996,357-369. Ανδρειωμένου 2014,231.

τοπικό ήρωα Πτώ (υιός του Αθάμαντα και της Θεμιστούς)⁹⁰¹. Ετυμολογικά⁹⁰²: πτών>πίπτω>πέτομαι>πέσημα>πτώ-σις=πέσιμο. Βρίσκεται βόρεια της λίμνης Υλίκης⁹⁰³.

- **Σαλγανεύς (Σαλγανέας)**⁹⁰⁴: οφείλει το όνομά της στον Βοιωτό κάτοικο (της ομώνυμης πόλης) Σαλγανέα, που έδωσε χείρα βοηθείας στους Πέρσες (ως πλοηγός τους) μετά τη μάχη των Θερμοπυλών και ετάφη στον τόπο αυτό⁹⁰⁵. Η θέση της αρχαίας παραθαλάσσιας κώμης τοποθετείται σε μικρό ύψωμα στα ριζά του Μεσσαπίου όρους (ή Κτυπάς), νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού Δροσιά, θέση Σωρός (ή Τσούμπα του Σωρού)⁹⁰⁶.
- **Σίδαι (Σίδες)**: ο τόπος ήταν γεμάτος σίδες, ροδιές. Ετυμολογικά⁹⁰⁷: σίδαι=ροδιές. Η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του όρους Τευμησσού πλησίον του σημερινού χωριού Καλλιθέα (πιθανόν να ταυτίζεται), που είχε μετονομαστεί σε Μουσταφάδες⁹⁰⁸ (πιθανόν: Τούρκος άρχοντας (Τουρκοκρατία, ως 1953) ενώ σήμερα: Καλλιθέα.
- **Σκώλος-“δυσοίκητος τόπος και τραχύς”**⁹⁰⁹: ετυμολογικά: <Σκῶλος> ράβδος. σκάνδαλος. Επίσης, ο χαρακτηρισμός “δυσοίκητος τόπος και τραχύς” = η πόλη ήταν χτισμένη σε δυσπρόσιτη και τραχιά τοποθεσία⁹¹⁰. Η θέση⁹¹¹ της αρχαίας κώμης τοποθετείται νότια του Ασωπού ποταμού, βορειοδυτικά του οικισμού Δάφνης, που μετονομάστηκε σε Δαριμάρι (ως 1955), πλησίον του μετοχίου Αγ.Μελετίου και σήμερα Δάφνη⁹¹².

⁹⁰⁰Στράβων, 9.2.34. Βοιωτικά, 23.5.

⁹⁰¹Βοιωτικά, 23.6. Λεξικό Λωρέντη, λ.Πτώσ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 335.

⁹⁰²Λεξικό Δορυπαράκη, λ.πίπτω.

⁹⁰³Το όρος απείχε 15 περίπου στάδια δεξιά του Ακραιφνίου βρίσκεται το ιερό του Απόλλωνα, βλ. Βοιωτικά, 23.6.

⁹⁰⁴Στράβων, 1.1.17.

⁹⁰⁵Στράβων, 9.2.9-10. Παπαχατζής 1981, 142-143, σημ.3.

⁹⁰⁶Λεξικό Λωρέντη, λ.Σαλγανεύς. Παπαχατζής 1981, 142-143, σημ.3. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359, 392. Για μια αναλυτική περιγραφή του προϊστορικού τύμβου, βλ.ΑΑΑ 21(1988).

⁹⁰⁷Λεξικό Ησύχιος, λ.σίδαι.

⁹⁰⁸Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 375.

⁹⁰⁹Ιλιάδα, Β.497. Βοιωτικά, 4.4. Στράβων, 9.2, 23. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 335, 390-391.

⁹¹⁰Παπαχατζής 1981, 47, σημ.4.

⁹¹¹Το πόλισμα απείχε 40 περίπου στάδια (7-7,5 χλμ) από τον Ασωπό (στο δρόμο Πλαταιών-Θήβας, βλ. Βοιωτικά, 4.4.

⁹¹²Παπαχατζής 1981, 27, σημ.3 και 30 και 47, σημ.4, εικ.1, 12. Σύμφωνα με τον Τσεβά ο αρχαίος Σκώλος της Παρασωπίας τοποθετείται στον σημερινό οικισμό Δάφνη (πρώην Δαριμάρι), βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 335, 390-391. Σύμφωνα με το Λεξικό Λωρέντη ο Σκώλος βρίσκεται κοντά στην Τανάγρα, βλ.Λεξικό Λωρέντη, λ.Σκώλος.

- **Στ(ε)ίρις (ή Στείριδα)⁹¹³**: η θέση⁹¹⁴ του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στα νοτιοανατολικά του μοναστηριού του Οσίου Λουκά, στη θέση Παλαιοχώρα και σήμερα Στείρι⁹¹⁵.
- **Σφραγίδιον Αντρον⁹¹⁶**: ετυμολογικά⁹¹⁷: σφραγίς>σφραγίδιον=μικρή σφραγίδα. Η θέση⁹¹⁸ του τοποθετείται στο βορειοδυτικό τμήμα του όρους Κιθαιρώνα, με θέα προς το όρος Ελικώνα⁹¹⁹.
- **Σχιστή ή Στενή οδός⁹²⁰**: η κύρια οδός σχιζόταν σε τρεις δρόμους. Ετυμολογικά⁹²¹: σχίζω>σχιστός, διασχιζόμενος= διεσχισμένος, διαιρετός, εύσχιστος. Σήμερα: Σχιστή οδός -εν μέρει- και Εθνική οδός Λιβαδειάς-Αμφισσας⁹²².
- **Σχοινούς (ή Σχοίνος)⁹²³**: οφείλει το όνομά του στον Σχοινέα, επώνυμο ήρωα της Βοιωτίας (υιός του Αθάμαντα και της Θεμιστούς)⁹²⁴. Ετυμολογικά⁹²⁵: σχοίνος=φυτό, που υπήρχαν στην περιοχή. Η θέση⁹²⁶ του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στον δρόμο Θηβών-Ανθηδόνας, δυτικά (πιθανόν) του οικισμού Μουρίκι, κοντά στις όχθες της λίμνης Υλίκης⁹²⁷.
- **Τανάγρα ή Γραία ή Ποιμανδρία⁹²⁸**: οφείλει το όνομά της στην Τανάγρα, κόρη του Αιλαίου και σύζυγος του Ποίμανδρου (υιός του Χαιρησιλάου, του γένους του Απόλλωνα και της Αιθούσης) ή στην Τανάγρα, κόρη του

⁹¹³Αττικά, 35.8-10.

⁹¹⁴Το πόλισμα απείχε 120 στάδια -ορεινός δρόμος- από Χαιρώνεια και 60 περίπου στάδια από την Άμβρωσσο, βλ.Αττικά, 35.9, 36.1.

⁹¹⁵Τσεββάς 2006, Τόμος Β΄, 414. Παπαχατζής 1981, 441-442, σημ.2.

⁹¹⁶Βοιωτικά, 3.9. Λεξικό Βασδέκης, λ.Άντρον.

⁹¹⁷Λεξικό Δορυπαράκη, λ.σφραγίς.

⁹¹⁸Το Άντρον απείχε 15 περίπου στάδια από την κορυφή του Κιθαιρώνα, βλ.Βοιωτικά, 3.9.

⁹¹⁹Παπαχατζής 1981, 41-42, σημ.1.

⁹²⁰Βοιωτικά, 2.4. Φωκικά, 5.3-4. Απολλόδωρος, Γ΄ 5.7. Λεξικό Λωρέντη, λ.Σχιστή οδός.

⁹²¹Λεξικό Δορυπαράκη, λ.σχίζω.

⁹²²Παπαχατζής 1981, 284, σημ.1 και 441, σημ.1, 313.

⁹²³Ιλιάδα, Β.497. Στράβων, 9.2.22. Τσεββάς 2006, Τόμος Β΄, 336.

⁹²⁴Λεξικό Λωρέντη, λ.Σχοινεύς. Λεξικό Στ.Βυζάντιου, λ.Σοινούς.

⁹²⁵Λεξικό Ησύχιος, λ.σχοίνος. Μια άλλη εκδοχή θέλει το όνομα Σχοίνος να προέρχεται από τον χείμαρρο που διέσχιζε το πόλισμα με το όνομα Σχοινούς, βλ.Παπαχατζής 1981, 144-145, σημ.6. Λεξικό Λωρέντη, λ.Σχοινούς.

⁹²⁶Το πόλισμα απείχε 50 στάδια από τη Θήβα, βλ.Παπαχατζής 1981, 144-145, σημ.6.

⁹²⁷Στράβων, 9.2.22. Παπαχατζής 1981, 144-145, σημ.6. Τσεββάς 2006, Τόμος Β΄, 366. Σύμφωνα με το Λεξικό Λωρέντη η πόλη Σχοίνος βρισκόταν πλησίον της πόλης Θηβών, βλ.Λεξικό Λωρέντη, λ.Σχοίνος.

⁹²⁸Ιλιάδα, Β.498. Βοιωτικά, 20.1-2. Στράβων, 9.2.10. Λεξικό Λωρέντη, λ.Τάναγρα. Παπαχατζής 1981, 135-136, σημ.1 και 136, σημ.1.

Ασωπού (ποτάμιος θεός)⁹²⁹. Ετυμολογικά⁹³⁰: γραία>παλαιή, γηραιή, ηλικιωμένη, λόγω της μεγάλης ηλικίας της πόλης και τανάγρα=καζάνι, χάλκινος λέβητας. Η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στη βόρεια όχθη του Ασωπού ποταμού, στη θέση Γκριμάδα, (4 χλμ.) νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Τανάγρα, που είχε μετονομαστεί σε Βράτσι ή Βράτση ή Μπράτσι (ως 1915)⁹³¹.

- **Τεγύραι (ή Τεγύρα ή Τεγύρες)**⁹³²: η θέση του αρχαίου πολιτισματος τοποθετείται στις νότιες παρυφές του όρους Χλωμού (λόφος Δήλος) στη θέση Πολυγύρα, βόρεια (2 χλμ.) του σημερινού χωριού Διόνυσος⁹³³.
- **Τευμησός (ή Τευμητός)–“ἔστι τις ἠνεμόεις ὀλίγος λόφος” ή Τευμησός ο “λεχεποιήν”**⁹³⁴: ιδρυτές οι Τελχίνες από την Κύπρο⁹³⁵. Ετυμολογικά⁹³⁶: λόγω της άφθονης πύας που υπήρχε στην πεδιάδα κάτω από το λόφο και ανεμόδαρτος λόφος, ως μεμονωμένος στον κάμπο. Η θέση⁹³⁷ της αρχαίας κώμης τοποθετείται βορειοανατολικά των Θηβών και νοτιοανατολικά του οικισμού Ὑπατου⁹³⁸.
- **Τηνερικόν ή Τηνέριον όρος**: οφείλει το όνομά του στον μάντη Τήνερο (υιός του Απόλλωνα και της Μελίας), βασιλιά της Θήβας⁹³⁹. Βρίσκεται δυτικά της πόλης Θήβας ως το Σφίγγειο όρος (ή όρος Φαγάς) και σήμερα⁹⁴⁰ ονομάζεται Τηνερικό πεδίο ενώ διασχίζεται από τη σιδηροδρομική γραμμή και την Εθνική οδό Θηβών-Λιβαδειάς (κοιλιάδα Βαγίων).

⁹²⁹Ο Πausανίας παραπέμπει στην Κορίννα, η οποία αναφέρει ότι η Τανάγρα ήταν η κόρη του Ασωπού, βλ. *Βοιωτικά*, 20.1. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003, 100. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 366. Λεξικό Λωρέντη, λ. Τάναγρα.

⁹³⁰Λεξικό Ησύχιος, λ. Τανάγρα. Λεξικό Δορμπαράκη, λ. Γραίος.

⁹³¹Παπαχατζής 1981, 133-134, σημ. 1, εικ. 155 και 136, σημ. 1, εικ. 1, 155. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 375-376.

⁹³²Λεξικό Στ. Βυζάντιου, λ. Τέγυρα. Λεξικό Λωρέντη, λ. Τέγυρα.

⁹³³Ο χαμόλοφος προχωρούσε σαν μικρή χερσόνησο στη λίμνη Κωπαΐδα. Παπαχατζής 1981, 244, σημ. 1, εικ. 1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 408. Σύμφωνα με το Λεξικό Λωρέντη η κώμη Τεγύρα βρισκόταν πλησίον του πολιτισματος Λεύκτρων, βλ. Λεξικό Λωρέντη, λ. Τεγύρα.

⁹³⁴*Βοιωτικά*, 19.1. Στράβων, 9.2.24. Λεξικό Λωρέντη, λ. Τευμητός.

⁹³⁵Παπαχατζής 1981, 123, σημ. 1.

⁹³⁶ό.π. 1981, 122, σημ. 1.

⁹³⁷Η πολίχνη απείχε 7 στάδια αριστερά της Τευμησού είναι ο Γλίσαντας, *Βοιωτικά*, 19.2.

⁹³⁸Παπαχατζής 1981, 123, σημ. 2, εικ. 1, 136. Σύμφωνα με τον Τσεβά η τοποθεσία μετονομάστηκε σε Σπαΐδες, βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 374.

⁹³⁹Στράβων, 9.2.34. *Βοιωτικά*, 10.6, 26.1.

⁹⁴⁰Παπαχατζής 1981, 177, σημ. 1.

- **Τιλφούσ(σ)ιον ή Τιλφώσ(σ)ιον όρος "ερυμνόν"**⁹⁴¹: βρίσκεται⁹⁴² στην παραφυάδα του Ελικώνα, που καταλήγει στο ύψωμα Πέτρα, βόρεια του σημερινού χωριού Υψηλάντη και ανατολικά του Σωληναρίου⁹⁴³.
- **Τιλφώσ(σ)α (ή Τιλφούσα) κρήνη**⁹⁴⁴: οφείλει το όνομά της στη νύμφη Τιλφούσσα⁹⁴⁵. Βρίσκεται στο Τιλφούσιον όρος (βλ.ανωτέρω, Τιλφούσιον)⁹⁴⁶.
- **Τίφαι/Σίφαι ή Τίφα (Τίφες)**⁹⁴⁷: ετυμολογικά⁹⁴⁸: τίφος=έλος, βάλτος, τέλμα (γεωμορφολογία περιοχής) και σίφα>σιφώνιο=όργανο μεταφοράς υδάτων. Η θέση της αρχαίας παραθαλάσσιας πολίχνης τοποθετείται στον ανατολικό μυχό του κόλπου της Δομβραίνας, νότια του οικισμού Αλυκή, που είχε μετονομαστεί σε Αλυκή (επειδή προσέφερε μεγάλες ποσότητες αλατιού)⁹⁴⁹.
- **Τρόφεια ή Τράφειαν ή Τρεφία λίμνη ή Παραλίμνη**⁹⁵⁰: η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται μεταξύ της Κωπαΐδας και της κώμης Ύλης⁹⁵¹. Άλλη εκδοχή θέλει το όνομα Τροφεία να παραπέμπει στη λίμνη Παραλίμνη.
- **Ύητιος (ή Ύητιός)**⁹⁵²: ιδρυτής ο Ύητιος, Αργεΐος εξ Αρκαδίας⁹⁵³. Ετυμολογικά⁹⁵⁴: υετός=ραγδαία βροχή, όμβρος. Η θέση⁹⁵⁵ της αρχαίας κώμης τοποθετείται σε πετρώδη λόφο, βορειοανατολικά του οικισμού Παύλου και του οικισμού Λουτσίου, θέση Δένδρι⁹⁵⁶.
- **Ύλη(ν) (ή Ύλαι)**⁹⁵⁷: ετυμολογικά: οφείλει το όνομά της σε μια από τις κόρες του Θέστιου (Θεσπιού)⁹⁵⁸. Η θέση του αρχαίου πολισματος (πιθανόν) σχετίζεται -λόγω ετυμολογίας- με τη λίμνη Ύλίκη, διότι βρισκόταν στις

⁹⁴¹Στράβων,9.9.411. Βοιωτικά,33.1. Λεξικό Λωρέντη,λ.Τιλφούσιον.

⁹⁴²Το πόλισμα απείχε 50 περίπου στάδια (9 ή 9^{1/2} χλμ.) από την Αλίαρτο, βλ.Βοιωτικά,33.1.

⁹⁴³Παπαχατζής 1981,208-209,σημ.2.

⁹⁴⁴Βοιωτικά,33.1. Στράβων,9.2.27, 2.36.

⁹⁴⁵Παπαχατζής 1981,208-209,σημ.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,403.

⁹⁴⁶Λεξικό Λωρέντη,λ.Τιλφούσα.

⁹⁴⁷Βοιωτικά,32.4.

⁹⁴⁸Λεξικό Δορμπαράκη,λ.τίφη. Λεξικό Ησύχιος,λ.τίφος. Λεξικό Βασδέκης,λ.τέγγω.

⁹⁴⁹Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,365. Παπαχατζής 1981,202-203,σημ.2,εικ.1.

⁹⁵⁰Στράβων,9.2.20. Παπαχατζής 1981,144-145,σημ.6.

⁹⁵¹Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,337.

⁹⁵²Ησιόδος,257.1. Βοιωτικά,24.3.

⁹⁵³Βοιωτικά,36.6-8. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ύητιός.

⁹⁵⁴Λεξικό Δορμπαράκη,λ.υετός. Λεξικό Ησύχιος,λ.υετός.

⁹⁵⁵Το πόλισμα απείχε 7 στάδια (1.300μ.) από τους Άλμωνες, βλ.Βοιωτικά,24.3, 20 περίπου στάδια από Κύρτωνες, βλ. Βοιωτικά,24.4.

⁹⁵⁶Παπαχατζής 1981,163-164,σημ.1 και 164-166,σημ.1,εικ.1,209.

όχθες της, ενώ σήμερα (ίσως) βρίσκεται κάτω από τα ύδατα της λίμνης ή στην κορυφή υψώματος ανάμεσα στο όρος Πτώ και την προαναφερόμενη λίμνη⁹⁵⁹.

- **Υλίκη (ή Υλική) λίμνη⁹⁶⁰**: οφείλει το όνομά της στην πόλη Ύλη, που ήταν χτισμένη στις όχθες της λίμνης (βλ.ανωτέρω). Μετονομάστηκε σε Ούγγρα (ως 1955) Λικέρι. Βρίσκεται βορειοδυτικά της πόλης Θηβών, ενώ παλαιότερα είχε μετονομαστεί σε Λικέρι και σήμερα λίμνη Υλίκη.
- **Υποθήβαι (ή Υποθήβας ή Υποθήβα) η καλοκτισμένη πόλη-“*εὐκτίμενον πτολίεθρον*”⁹⁶¹**: ετυμολογικά: υπό+θήβα, το κάτω μέρος της πόλης και πτόλις>πτολίεθρον>πόλις=πόλη⁹⁶², δηλαδή η καλοκτισμένη πόλη. Η θέση του αρχαίου πολισματος, του οποίου η αρχική ονομασία ήταν *Υποθήβαι* (Υποθήβες), τοποθετείται νότια της πόλης Θήβας, μετονομάστηκε σε Ποτνιαί (Ποτνιές) ενώ σήμερα Τάχι, αποτελώντας προάστιο της Θήβας (βλ.ανωτέρω, Ποτνιαί)⁹⁶³.
- **Υρίην (ή Υρία)⁹⁶⁴**: ιδρυτής της ο μυθικός βασιλιάς Υριεύς, πατέρας του Ωρίωνα και υιός του Ποσειδώνα και της Αλκυόνης ή του Απόλλωνα και της Αιθούσης⁹⁶⁵. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται (πιθανόν) πλησίον του στενού του Ευρίπου -στο Βαθύ Αυλίδας- ή βορειοανατολικά της Τανάγρας, θέση που μετονομάστηκε σε Κριμπάτσι (1927) ενώ σήμερα: Καλοχώρι-Παντείχι⁹⁶⁶.

⁹⁵⁷Ιλιάδα, Β 500. Στράβων,9.2.20, 2.26. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,337. <Ύλη>·πόλις. δηλοῖ δὲ καὶ τὸ σύνθηρες καὶ ξύλα τὰ ἤδη κεκομμένα, ἢ σύμφυτος τόπος, ἐξ οὗ ἀποτελεῖται τὸ ἔργον, ἡ πόλις ως ἔργον.

⁹⁵⁸Λεξικό Ησύχιος,λ.Ύλη. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ύλη.

⁹⁵⁹Παπαχατζής 1981,144-145,σημ.6. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄.337. Σύμφωνα με το Λεξικό Λωρέντη η κόμη Ύλη ήταν κτισμένη στις όχθες της λίμνης Κωπαΐδας, Λεξικό Λωρέντη,λ.Ύλη.

⁹⁶⁰Στράβων,9.2.2. Ιλιάδα, Ε 708.

⁹⁶¹Ιλιάδα, Β 505. Στράβων,9.2.32.

⁹⁶²Λεξικό Δορμπάρσκη,λ.πτόλις.

⁹⁶³Λεξικό Λωρέντη,λ.Υποθήβαι. Παπαχατζής 1981,67-68,σημ.1.

⁹⁶⁴Ιλιάδα, Β 496. Στράβων,9.2.12, 2.21.

⁹⁶⁵Στράβων,9.2.12. Βοιωτικά,37.5. Λεξικό Λωρέντη,λ.Υριεύς. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,301.

⁹⁶⁶Επί των ημερών του Στράβωνα η Υρία ήταν κατεστραμμένη, βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Υρία, ενώ ανήκε στην Ταναγραία και προηγουμένως στη Θηβαΐδα, βλ. Παπαχατζής 1981,236,σημ.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,373.

- **Υσίαι (ή Υσία Υσιές)**⁹⁶⁷: ιδρυτής ο Νυκτέας, πατέρας της Αντιόπης⁹⁶⁸. Η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στα ριζά του Κιθαιρώνα, ανατολικά του σημερινού χωριού Ερυθρών, στον αγροτικό δρόμο Ερυθρών-Δάφνης κοντά στο εκκλησάκι της Παντάνασσας⁹⁶⁹.
- **Φαραί ή Φεραί (Φερές)**⁹⁷⁰: η θέση του αρχαίου πολισματος (ανήκε στην τετρακωμία) τοποθετείται -πιθανόν- βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Τανάγρα και νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Άρμα, στη θέση Πρ.Ηλίας⁹⁷¹.
- **Φλεγυαντίς (Φλεγυαντίδα)**⁹⁷²: οφείλει το όνομά της στον Φλεγύα, υιό του Άρη⁹⁷³. Ετυμολογικά⁹⁷⁴: φλεγύας>φλέγω=φλογόκοκκινος>πυρώδες ερυθρό χρώμα (σκούρο κόκκινο) και αετός⁹⁷⁵. Ονομάστηκε η περιοχή του Ορχομενού, με αρχική ονομασία Ανδρηίς ή Ανδρηίδα (ιδρυτής ο Ανδρεύς) κι έπειτα Φλεγυαντίς ή Φλεγυαντίδα⁹⁷⁶ (βλ.ανωτέρω, Χάρτης 2).
- **Φλυγόνιο**⁹⁷⁷: η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Κυριάκι.
- **Χαιρώνεια** (αρχικά ονομαζόταν Άρνη)⁹⁷⁸: ιδρυτής ο Χαίρων, γηγενής ήρωας ή υιός του Απόλλωνα και της Θηρούς⁹⁷⁹. Η θέση της⁹⁸⁰ αρχαίας πολίχνης τοποθετείται νοτιοδυτικά του Ακόντιου όρους, δυτικά του σημερινού χωριού Ορχομενός και ανατολικά του αρχαίου πολισματος Πανοπέα ενώ ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Χαιρώνεια, που είχε μετονομαστεί σε Κόπραινα ή Κάπραινα(ως 1916) ενώ σήμερα Χαιρώνεια⁹⁸¹.

⁹⁶⁷Στράβων,9.2.12. Βοιωτικά,2.1.

⁹⁶⁸Στράβων,9.2.12. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,302.

⁹⁶⁹Βοιωτικά,1.6, 2.1. Παπαχατζής 1981,27,σημ.3 και 30,εικ.1,12.

⁹⁷⁰Λεξικό Στ.Βυζάντιου,λ.Φαραί.

⁹⁷¹Σύμφωνα με τον Τσεβά η πολίχνη Φαραί βρισκόταν (μια ώρα) δυτικά του σημερινού χωριού Τανάγρας, βλ.Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,370-371,375.

⁹⁷²Βοιωτικά,36.1. Λεξικό Λωρέντη,λ.Φλεγυαντίς.

⁹⁷³Ησιόδος, Ασπ 134, Βοιωτικά,36.1. Παπαχατζής 1981,76-77.

⁹⁷⁴Λεξικό Ησύχιος,λ.φλεγύας. Λεξικό Βασδέκης,λ.φλέγω. Λεξικό Δορμπαράκη,λ.φλέγω.

⁹⁷⁵Ίσως γιατί ήταν ένα επιθετικό, υβριστικό και ασεβές έθνος, βλ.Λεξικό Ησύχιος,λ.φλεγύας.

⁹⁷⁶Βοιωτικά,34.7, 36.2.

⁹⁷⁷Φωκικά,3.2.

⁹⁷⁸Βοιωτικά,40.5. Στράβων,9.2.37.

⁹⁷⁹Βοιωτικά,40.5-6. Λεξικό Λωρέντη,λ.Χαίρων.

⁹⁸⁰Η πολίχνη απείχε 20 περίπου στάδια από τον Πανοπέα, βλ.Φωκικά,4.1.

⁹⁸¹Φωκικά,35.8. Λεξικό Λωρέντη,λ.Χαιρώνεια. Παπαχατζής 1981,260-261,σημ.2 και 278-279,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,411-412, 413.

- **Ωερόη ποταμός:** οφείλει το όνομά της στην Ωερόη, κόρη του ποταμού Ασωπού⁹⁸². Ρέει στις πλαγιές του Κιθαιρώνα, προς την πλευρά των Πλαταιών και σήμερα ονομάζεται Ανάποδο ποτάμι ή ποταμός Λιβαδόστρα ή ποταμός Ωερόη ⁹⁸³.
- **Ωκαλέη (ή Ωκαλέα Ωκάλεια) πολύπυργον⁹⁸⁴:** οφείλει (πιθανόν) το όνομά της στην Ωκάλεια, σύζυγο του Αβαντος⁹⁸⁵. Ετυμολογικά: ίσως σχετίζεται με τη λέξη *εγγελεύς*, τα χέλια της Κωπαΐδας. Η θέση⁹⁸⁶ του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στις παρυφές του Τιλφούσιου όρους, ανάμεσα στην Αλίαρτο και τις Αλαλκομενές ενώ κοντά στην πολίχνη έρεε ο ομώνυμος ποταμός⁹⁸⁷.
- **Ωρωπός "την παρά παραθάλασσαν ιούσιν"⁹⁸⁸:** η θέση⁹⁸⁹ της παραθαλάσσιας αρχαίας πολίχνης –με αρχική ονομασία Γραία– τοποθετείται βορειοδυτικά του Αμφιαραείου, στη θέση Σκάλα⁹⁹⁰. Το σημερινό χωριό, που φέρει το όνομα Ωρωπός βρίσκεται νοτιοδυτικά της αρχαίας πολίχνης.

Χάρτης 4: Διοικητική διαίρεση_αρχαία και σύγχρονη Βοιωτία

Τα όρια της Βοιωτίας των ιστορικών χρόνων ταυτίζονται σε μεγάλο ποσοστό με τα σημερινά όρια, όπως έχει ήδη επισημανθεί. Πιο συγκεκριμένα, τη βοιωτική γη αποτελούσαν επτά μικρά κρατίδια –το ισχυρότερο ήταν η Θηβαΐδα– με κέντρο την ισχυρή πόλη–κράτος, τη Θήβα, ενώ υπήρχαν και ορισμένες πόλεις, που ήταν ανεξάρτητες. Ειδικότερα:

- **Θηβαΐδα:** Ακραιφία, Ανθηδών, Γλίσας, Θεράπναι, Θήβαι, Τσος, Κάλυδνα, Κνωπός, Λάρυμνα, Ποτνιαί (Υποθήβαι), Σαλγανεύς, Σχοινούς (Σχοίνος), Τευμησσός (Τευμητός), Ύλην (Ύλαι), Τρόφεια (Τρεφία) και λίμνη Υλίκη

⁹⁸²Βοιωτικά,4.4. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ωερόη.

⁹⁸³Λεξικό Λωρέντη,λ.Ωερόη. Παπαχατζής 1981,47,σημ.3.

⁹⁸⁴Ιλιάδα, Β.501, Στράβων,9.2.26, 2.27. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,403.

⁹⁸⁵Απολλόδωρος,Β΄4.11. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ωκάλεια.

⁹⁸⁶Η πολίχνη απείχε 30 στάδια από Αλίαρτο και Αλαλκομενές, ενώ κοντά στην πολίχνη έρεε ο ομώνυμος ποταμός, βλ.Στράβων,9.2.26.

⁹⁸⁷Στράβων,9.2.26. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ωκαλέα. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,403.

⁹⁸⁸Λεξικό Στ.Βυζάντιου,λ.Ωρωπός. Αττικά,34.1.

⁹⁸⁹Το πόλισμα απείχε 60 στάδια από Ραμνούντα, βλ.Αττικά,33.2.

⁹⁹⁰Λεξικό Λωρέντη,λ.Ωρωπός. Παπαχατζής 1974,443-446,σημ.3,εικ.270,271. Ο ίδιος 1981,135-136,σημ.1,εικ.270.

- **Ταναγραία:** Άρμα, Αυλίσ, Δήλιον, Ειλέσιον, Ελέων, Μυκαλησσός, Οινόη, Οινόφυτα, Τανάγρα (Γραία), Υρίνη (Υρίη), Φαραί (Φεραί) και Ωρωπός (ως τα τέλη του 6^{ου} π.Χ. αιώνα)⁹⁹¹
- **Πλαταιΐδα:** Δρύμος (Δρυμός), Ερυθραί, Ετεωνός (Σκάρφη), Πλάταια, Σίδαι, Σκώλος, Υσίαι (Υσία)
- **Θεσπιακή:** Άσκη, Εύτρησις, Δονακών, Θέσπια, Θίσβη, Κερησσός, Κορσιαί, Κρεύσις, Λεύκτρα, Νίσα και Τίφαι (Σίφαι)
- **Ορχομενία:** Αλαίαι, Αλμωνες, Ασπληδών, Γλας, Κορσεία, Κυρτώνη, Κώπαι, Ορχομενός, Τεγύραι, Ύηττος
- **Κορώνεια:** Αλαλκομεναί, Κορώνεια
- **Αλιαρτία:** Αλίαρτος, Μεδεών (Φοινικίς), Ογχηστός, Πετεών, Ωκαλέη (Ωκαλέα)
- Όσον αφορά στις **ανεξάρτητες πόλεις** αυτές ήταν οι εξής: Άρνη (Χαιρώνεια), Μιδέα (Λιβαδειά)
- **πόλεις φωκικές:** Αιγόσθενα, Ελευθερές, Οινόη
- **όμορες πόλεις:** Άβαι, Άμβρωσος, Αντίκυρα, Βούλις, Δαυλίσ, Μεδεών, Πανοπεύς, Στείριδα (Στίρις), Φλυγόνιον
Όσον αφορά **στη σύγχρονη Βοιωτία** ο νομός διαιρείται –σύμφωνα με το Πρόγραμμα Καλλικράτης⁹⁹²– σε έξι (6) Δήμους: Θηβαίων, Λεβαδέων, Τανάγρας, Ορχομενού, Αλιαρτου-Θεσπιών, Διστόμου-Αράχωβας-Αντίκυρας. Το μεγαλύτερο ποσοστό πληθυσμού κατοικεί στους τρεις μεγαλύτερους Δήμους.
Α. Δήμος Θηβαίων: Προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Θηβαίων, Βαγίων, Πλαταιών, Θίσβης. Έδρα: Θήβα.
Αρχαίες πόλεις-θέσεις, που ανήκουν στο σημερινό Δήμο: Σχοινούς (Σχοίνος), Γλίσας (Γλίσαντας), Θήβαι, Θεράπναι, Κάλυδνα, Κνωπός, Μεδεών (Φοινικίς), Πετεών, Πλάταια (Πλαταιές), Ποτνιαί, Τευμησός (Τευμητός).
Β. Δήμος Λεβαδέων: Προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Λεβαδέων, Δαυλείας, Κορώνειας, Χαιρώνειας. Έδρα: Λιβαδειά.

⁹⁹¹Στον αντίστοιχο χάρτη η πόλη του Ωρωπού εμφανίζεται να ανήκει στην Αθήνα.

⁹⁹²Το πρόγραμμα *Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης* εφαρμόστηκε το 2011 και σύμφωνα με αυτό μεταρρυθμίστηκε η διοικητική διαίρεση της Ελλάδας. Η Βοιωτία διαιρείται σε έξι Δήμους (ΟΤΑ) με τη συνένωση των παλαιότερων Δήμων, ενώ η Περιφερειακή Ενότητα Βοιωτίας δεν υπέστη κάποια αλλαγή στα διοικητικά της όρια με την αμετάβλητη έκτασή της να κατατάσσεται στην 16^η θέση.

Αρχαίες πόλεις-θέσεις που ανήκουν στο σημερινό Δήμο: Άρνη (Χαιρώνεια), Βούλις (Βούλιδα), Δαυλίσ (Δαυλίδα), Κορώνεια, Μιδέα (Λιβαδειά), Πανοπεύς, Φλυγόνιον

Γ. Δήμος Τανάγρας: Προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Δερβενοχωρίων, Οινοφύτων, Σχηματαρίου και Τανάγρας, Δηλίου. Έδρα: Σχηματάρι.

Αρχαίες πόλεις-θέσεις, που ανήκουν στο σημερινό Δήμο: Άρμα, Δήλιον, Δρύμος (Δρυμός), Ειλέσιον, Ελέων, Ετεωνός, Οινόη, Οινόφυτα, Πάνακτον, Σίδαι, Σκώλος, Τανάγρα (Γραία), Φαραί (Φεραί)

Δ. Δήμος Ορχομενού: Προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Ακραιφνίας και Ορχομενού. Έδρα: Ορχομενός.

Αρχαίες πόλεις-θέσεις, που ανήκουν στον σημερινό Δήμο: Άλμωνες (Όλμωνες), Ασπληδών, Γλας, Κώπαι, Ορχομενός, Τεγύραι, Ύητιος (Ύητιός).

Ε. Δήμος Αλιάρτου-Θεσπιέων: Προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Αλιάρτου, Θεσπιέων. Έδρα: Αλιάρτος.

Αρχαίες πόλεις-θέσεις, που ανήκουν στον σημερινό Δήμο: Αλαλκομεναί, Αλιάρτος, Άσκη, Κερησσός, Θεσπιά (Θεσπιαί), Ογχηστός, Ωκαλέη (Ωκαλέα).

Ζ. Δήμος Διστόμου-Αράχωβας-Αντίκυρας: Προέκυψε από τη συνένωση των προϋπαρχόντων Δήμων Αράχωβας, Διστόμου και Αντίκυρας. Έδρα: Δίστομο.

Αρχαίες πόλεις-θέσεις, που ανήκουν στον σημερινό Δήμο: Άμβρωσος, Αντίκυρα, Μεδεών (φωκικός), Στείριδα (Στίρις).

Αξίζει να σημειωθεί, ότι ορισμένες θέσεις, που ανήκαν στη βοιωτική κυριαρχία στους ιστορικούς χρόνους, σήμερα ανήκουν διοικητικά σε όμορους Δήμους άλλων Νομών και ειδικότερα:

Η. Δήμος Λοκρών (Ν.Φθιώτιδας): Αρχαίες πόλεις-θέσεις, που ανήκουν στον σημερινό Δήμο: Άβαι, Αλαίαι, Κορσεία, Κυρτώνη (Κύρτωνες).

Θ. Δήμος Χαλκιδέων (Ν.Ευβοίας): Ανθηδών, Αυλίσ (Αυλίδα), Ίσος, Λάρυμνα, Μυκαλησσός, Υρίην (Υρία).

Ι. Δήμος Μάνδρας-Ειδυλλίας (Ν.Αττικής): Αιγόσθενα, Ελευθερές, Ερυθραί, Υσιαί (Υσία).

Χάρτης 5: Χρήσεις γης_αρχαία και σύγχρονη Βοιωτία

Οι χρήσεις γης, που εντάσσονταν και υιοθετούνταν σε κάθε περιοχή, στο πέρασμα του χρόνου, υπήρξαν δηλωτικές για το κοινωνικοοικονομικό και παραγωγικό παρελθόν της υπό μελέτη περιοχής⁹⁹³. Προκειμένου να γίνει αυτό πλήρως αντιληπτό αναλύονται ακολούθως οι παρελθούσες χρήσεις γης της Βοιωτίας, που έχουν εντοπιστεί και κατηγοριοποιούνται στο παρόν πόνημα σε διαφορετικές χρονικές περιόδους -από τους νεολιθικούς έως και τους νεότερους χρόνους (έως την ίδρυση του ελληνικού κράτους)⁹⁹⁴- ενώ παρατίθεται και ο αντίστοιχος χάρτης της σύγχρονης Βοιωτίας απεικονίζοντας τις σημερινές χρήσεις γης, που λαμβάνουν χώρα στη βοιωτική γη.

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

▪ νεολιθικοί χρόνοι (6500-3200π.Χ.)

Ιχνηλατώντας τις χρήσεις γης της αρχαιότητας κι ειδικότερα τα “βιοτεχνικά εργαστήρια”, πρέπει κανείς να κάνει μια αναδρομή στο απώτατο παρελθόν, στη νεολιθική εποχή, όπου υπήρξαν τα πρώτα δείγματα “εργαστηρίων” κατασκευής πήλινων, όπως προκύπτει από τα ευρήματα πήλινων ειδωλίων -από ντόπιους ειδωλοπλάστες- που εντοπίστηκαν στο σπήλαιο Σαρακηνού⁹⁹⁵. Επίσης, περιοχές της βόρειας Βοιωτίας, όπως ο Ορχομενός, η Ασπληδόνα, η Χαιρώνεια επηρεάζονται καλλιτεχνικά από τη Θεσσαλία και τη Φθιώτιδα ενώ με την πάροδο του χρόνου οι επιρροές προχωρούν και στα ενδότερα της βοιωτικής γης⁹⁹⁶. Παράλληλα, την περίοδο αυτή, παρατηρείται και η μετάβαση από το τροφосуλλεκτικό-θηρευτικό στο τροφοπαραγωγικό στάδιο, όπου ο άνθρωπος ασχολείται συστηματικά πλέον με την κτηνοτροφία και τη γεωργία.

⁹⁹³Ενδιαφέρον παρουσιάζει η προβληματική του P.N.Ure σχετικά με την χαρτογράφηση της βιοτεχνίας και του εμπορίου του αρχαίου κόσμου, η οποία προκύπτει μέσω της ιχνηλάτησης των ευρημάτων από τους βοιωτικούς τάφους, βλ.Σαμπετάϊ 2014,70.

⁹⁹⁴Οι χρήσεις γης των τεσσάρων κατηγοριών αποτυπώνονται σε περισσότερους -από τέσσερις- χάρτες προκειμένου να γίνει πιο ευανάγνωστο το περιεχόμενό τους.

⁹⁹⁵Σάμψων 2014,54-61.

⁹⁹⁶Τσώτα 2011α.

▪ πρωτοελλαδικοί χρόνοι (3000–1900π.Χ.)

Κατά την εποχή του Χαλκού (3^η χιλιετία) ξεχωρίζουν η Καδμεία (Θήβα), ο Ορχομενός, οι Λιθαρές και η Εύτρηση, πόλεις, που σχετίζονταν με ανεπτυγμένες κοινωνίες του νησιωτικού Αιγαίου και έμμεσα με τους πολιτισμούς της Ανατολής. Την πρώιμη φάση της περιόδου αυτή, την Πρωτοελλαδική, θα γίνουν εμφανείς οι αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση και πολιτιστική εξέλιξη της Βοιωτίας με τη διάδοση της χρήσης μετάλλων, την εισαγωγή νέων μεθόδων και τεχνικών –στην τέχνη της κεραμικής με την κατασκευή αγγείων επεξεργασμένα στο χέρι, χωρίς χρήση κεραμικού τροχού– αλλά και την πολυκαλλιέργεια των εδαφών της.

▪ μεσοελλαδικοί χρόνοι (1900–1600π.Χ.)

Τη Μεσοελλαδική εποχή, αν και περίοδος στασιμότητας, η παραγωγή της –γκρίζας μινυακής– κεραμικής (με χρήση κεραμικού τροχού) ήταν μεγάλη στα σπουδαία κέντρα της προηγούμενης περιόδου, γεγονός που ενίσχυε την πιθανότητα εξαγωγής της προς άλλες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας⁹⁹⁷. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το τέλος της περιόδου αυτής (1700–1600π.Χ.) όπου καταγράφονται πολύτιμα κτερίσματα σε τάφους (χρυσά κοσμήματα, κεραμικά) της Καδμείας (Θήβας), του Ορχομενού και της παραλίας Αυλίδας (σημ.Δράμεσι), αντικείμενα, που αντανακλούν τη δύναμη και την ευμάρεια της περιόδου καθώς επίσης και τις πολλαπλές οικονομικές επαφές με μακρινούς και μη πολιτισμούς (Κρήτη, Κυκλάδες, Μεσογειακοί πολιτισμοί).

▪ μυκηναϊκοί χρόνοι (1600–1100π.Χ.)

Στους αιώνες που ακολούθησαν ο μυκηναϊκός πολιτισμός (1600–1100π.Χ.)⁹⁹⁸ εξαπλώθηκε και εδραιώθηκε και στην περιοχή της Βοιωτίας ενώ η μεταλλουργία, η επεξεργασία ελεφαντοστού, η χρυσοχοΐα και η σφραγιδογλυφία έφτασαν σε μεγάλη άνθιση καθώς επίσης και η παραγωγή γεωργικών κυρίως ειδών. Χρήζει βέβαια αναφοράς η ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων των διαφόρων βιοτεχνικών εργαστηρίων –κυρίως της Καδμείας– με τις περιοχές του Αιγαίου και της Ανατολής⁹⁹⁹.

⁹⁹⁷Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981,10.

⁹⁹⁸Μυκηναϊκοί χρόνοι ή Υστεροελλαδική ή Τρίτη φάση της Εποχής του Χαλκού.

⁹⁹⁹ΔΕ (1931),29. Παπαχατζής 1981,93–95,σημ.3. Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981,11.

Ειδικότερα, στην πρώτη φάση της (1600-1400π.Χ.) καταγράφεται παραγωγή σπουδαίων καλλιτεχνημάτων ενώ κατά τη δεύτερη φάση (αρχαϊκή περίοδος 1400-1100π.Χ.) αναδεικνύονται οι δραστηριότητες της βιοτεχνίας -επομένως και η δυναμική και ισχύς της Βοιωτίας- με τήρηση λογιστικών αρχείων σε συνδυασμό με τη διατήρηση υπερπόντιων σχέσεων με την Κρήτη και τις ανατολικές ακτές της Μεσογείου. Ειδικότερα, ένα από τα σημαντικότερα μυκηναϊκά ανάκτορα (14^{ος}-13^{ος} αι.π.Χ.) υπήρξε το ανάκτορο του Γλα¹⁰⁰⁰, το οποίο, όπως έχει προαναφερθεί, ως κέντρο-συγκρότημα εγκαταστάσεων, περιελάμβανε -εκτός από κατοικίες- αποθήκες και εργαστηριακούς χώρους¹⁰⁰¹. Εκτός όμως, από το σπουδαίο αυτό ανάκτορο, αξιόλογα υπήρξαν και τα εργαστήρια της Βοιωτίας κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους (14^{ος}-13^{ος} αι.π.Χ.¹⁰⁰²), που παρήγαγαν ποικιλόμορφα τεχνουργήματα και στα οποία συνέρρεαν άνθρωποι από τα πέρατα της Ανατολικής Μεσογείου.

Πιο συγκεκριμένα, στην τότε ακμάζουσα Καδμεία -την ίδια περίοδο- είχαν ήδη διαμορφωθεί οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη των τεχνών, γεγονός που αποτυπώθηκε και εκδηλώθηκε μέσω της ίδρυσης και λειτουργίας εργαστηρίων, κυρίως βιοτεχνικού χαρακτήρα, τα οποία υπάγονταν στην ανακτορική διοίκηση της πόλης¹⁰⁰³. Η πλειονότητα αυτών των σπουδαίων εργαστηρίων¹⁰⁰⁴ -τα περισσότερα από κάθε άλλη μυκηναϊκή θέση¹⁰⁰⁵- που βρίσκονταν στο κέντρο¹⁰⁰⁶ της Καδμείας καθώς και -λιγότερα- στα όρια των τειχών της εξειδικεύονταν στην παραγωγή έργων από πολύτιμες ύλες -κυρίως εξ Ανατολής- ενώ δραστηριοποιούνταν κυρίως στη μεταλλοτεχνία και την κεραμική¹⁰⁰⁷. Επιπλέον, έχει καταγραφεί η ύπαρξη ενός εργαστηρίου επεξεργασίας ημιπολύτιμων λίθων και πολύτιμων μετάλλων για την κατασκευή κοσμημάτων¹⁰⁰⁸, ενός εργαστηρίου κατασκευής χρυσών συρμάτων για

¹⁰⁰⁰Ο Γλάς αποτελούσε τη μεγαλύτερη σε έκταση οχυρωμένη μυκηναϊκή ακρόπολη της Ελλάδας.

¹⁰⁰¹Δημακοπούλου και Κόνσολα 1981,11-12.

¹⁰⁰²Σημειώνεται ότι ορισμένα εργαστήρια καταστράφηκαν γύρω στα μέσα του 13^{ου} αι.π.Χ. είτε από σεισμό είτε από πυρκαγιά ενώ κάποια άλλα στο τέλος του αιώνα, βλ.Δημακοπούλου 2014,144,146,150,155.

¹⁰⁰³Δημακοπούλου 2014,139-140,142.

¹⁰⁰⁴Σχετικά με τα ανακτορικά εργαστήρια στη Θήβα βλ. Δημακοπούλου 2014,139-156.

¹⁰⁰⁵Δημακοπούλου 2014,140.

¹⁰⁰⁶Υπογραμμίζεται ότι τα περισσότερα εργαστήρια τοποθετούνται πλησίον ή εντός της "Οικίας του Κάδμου" ή "Παλιό Καδμείο" και στο "Νέο Καδμείο", βλ.Δημακοπούλου 2014,140-156.

¹⁰⁰⁷Υπήρχε ένα εργαστήριο που ήταν υπεύθυνο για την παραγωγή μιας ιδιαίτερης κατηγορίας αγγείων με εικονιστική διακόσμηση. Δημακοπούλου 2014,142,150. Καρατζάς 2013,11,36-37,50,85.

¹⁰⁰⁸Δημακοπούλου 2014,143-145,154. Η Θήβα και οι Μυκήνες αποτέλεσαν δύο από τα σπουδαιότερα κέντρα κοσμηματοποιίας και κατεργασίας ελεφαντιόδοντου. Επίσης, σε άλλο σημείο της Καδμείας, ο Σ. Συμεώνογλου αποκάλυψε, το 1964-65, τμήμα ανακτορικού εργαστηρίου για

την χρυσοχοΐα-κοσμηματοποιία¹⁰⁰⁹, ενός ακόμη όπου λάμβανε χώρα η κατεργασία μαλλιού¹⁰¹⁰ καθώς και κάποιων εργαστηρίων επεξεργασίας ελεφαντοστού¹⁰¹¹. Όπως προαναφέρθηκε, υπήρχαν εργαστήρια πλησίον των τειχών της Καδμείας, ένα εκ των οποίων είχε ως αντικείμενο την κατασκευή ανάγλυφων χαντρών ενώ ένα άλλο δραστηριοποιούταν στην επεξεργασία χαυλίων κάπρου για την επένδυση κρανών¹⁰¹². Επίσης, έχουν αποκαλυφθεί κατάλοιπα από εργαστήρια-αποθηκευτικούς χώρους στην καρδιά της Καδμείας, όπου έχουν βρεθεί πολλά εργαλεία χωρίς όμως να έχει γίνει γνωστό το αντικείμενο της δραστηριότητάς τους¹⁰¹³. Αξίζει να τονιστεί, ότι η ύπαρξη όλων των προαναφερόμενων εργαστηρίων -κυρίως της κοσμηματοποιίας και επεξεργασίας ελεφαντοστού- (εισαγωγή και χρήση εξωτικών πρώτων και έτοιμων υλών¹⁰¹⁴, προηγμένη τεχνολογία, εξειδικευμένη τεχνική και επιλογή διακοσμητικών θεμάτων σε έργα) είναι δηλωτική των στενών σχέσεων με τη Συρία και με άλλες χώρες της Ανατολής¹⁰¹⁵.

Από τα προαναφερόμενα γίνεται για ακόμη μια φορά αντιληπτή η ισχυρή συγκεντρωτική εξουσία, η δύναμη και ο πλούτος ενός μεγάλου ανακτορικού κέντρου, της Καδμείας, καθώς οι εμπορικές και πολιτιστικές στενές σχέσεις με την ηπειρωτική Ελλάδα, το Αιγαίο, την Ανατολή και τη Μεσόγειο¹⁰¹⁶. Ενδιαφέρον στοιχείο για τις χρήσεις γης υπήρξε και η αλιεία, η οποία είχε σημειώσει άνθιση ήδη από τους αρχαίους χρόνους καθόσον η λίμνη Κωπαΐδα (πριν την αποξήρανσή της) έτρεφε ψάρια όπως τα φημισμένα χέλια¹⁰¹⁷, ενώ η κατασκευή αυλών - και αλιάρτιων σκοιινιών- από τα εξαιρετικής ποιότητας αυλικά καλάμια (δόνακες) της λίμνης έδωσαν ώθηση στην εξέλιξη της τέχνης της μουσικής.

την κατασκευή κοσμημάτων, απ' όπου περισυνέλεξε πολλά κοσμήματα από ορεία κρύσταλλο και ημιπολύτιμους λίθους, κάποια στο στάδιο της επεξεργασίας. Το 1968, ο Ν. Φαράκλας ανάσκαψε κοντά στην "Οικία του Κάδμου" λείψανα αποθηκών και το 1973 η Κ. Δημακοπούλου ένα ακόμη ανακτορικό εργαστήριο.

¹⁰⁰⁹Symeonoglou 1973,15-16,63-71,66,σημ.401.

¹⁰¹⁰Δημακοπούλου 2014,144.

¹⁰¹¹ό.π. 2014,146-148, Symeonoglou 1973,16-18.

¹⁰¹²Δημακοπούλου 2014,151-152.

¹⁰¹³Δημακοπούλου 2014,146-147. Ντακούρη-Hild 2014,157-168.

¹⁰¹⁴Για μια συνοπτική περιγραφή των υλικών που χρησιμοποιούνταν στην ύστερη αρχαιότητα, βλ.Τσουρινάκη 2017,80-91.

¹⁰¹⁵Cook 1994,52. Καρατζάς 2013,7-8. Δημακοπούλου 2014,154.

¹⁰¹⁶Οι ντόπιοι Μυκηναίοι τεχνίτες είχαν απομοιώσει πλήρως τα καλλιτεχνικά στοιχεία της Ανατολής, με την οποία έρχονταν συχνά σε επαφή, βλ.Δημακοπούλου 2014,154. Για τη συσχέτιση της Θήβας με την Ανατολή κατά την Πρωτοελλαδική ΙΙ βλ.Ψαράκη 2014,106-115.

¹⁰¹⁷Βοιωτικά,24.2. Παπαχατζής 1981,163,σημ.2.

Από τα μέσα του 13^{ου} αι.π.Χ. καταγράφεται πλέον η κατάρρευση του μυκηναϊκού συστήματος, που στηριζόταν στην παραγωγή ή την εισαγωγή, επεξεργασία και αναδιανομή των διαφόρων προϊόντων.

Από τους μυκηναϊκούς χρόνους έως τους γεωμετρικούς (11^{ος}-9^{ος} αι.π.Χ.) η Βοιωτία υπέπεσε στο σκοτάδι, αφού εγκαταλείπεται και χρησιμοποιείται μόνον ως νεκροταφείο¹⁰¹⁸. Το αποτέλεσμα της περιόδου αυτής αποτυπώθηκε και στα ελάχιστα –υπομυκηναϊκά και πρωτογεωμετρικά αγγεία– ευρήματα τέχνης, για την οποία δεν υπάρχει σαφής εικόνα. Η “οργανωμένη” ζωή στην περιοχή αλλά και η συγκρότηση της πόλης της Θήβας επανέρχεται κατά τους αρχαϊκούς χρόνους (8^{ος} αι.π.Χ.)¹⁰¹⁹ ενώ οι όλο και αυξανόμενες απαιτήσεις για την κάλυψη των αναγκών επιβίωσης (διατροφικές ανάγκες) οδηγούν άμεσα στην εκτεταμένη καλλιέργεια της εύφορης γης¹⁰²⁰.

▪ **αρχαϊκοί χρόνοι (8^{ος}-5^{ος} αι.π.Χ.)**

Αργότερα, διαπιστώνονται πολλές επιδράσεις από την Αττική, την Εύβοια, την Κόρινθο, τις Κυκλάδες, την Ιωνία και τη Θεσσαλία στην υπογεωμετρική κεραμική και στην αρχαϊκή μεταλλοτεχνία, τη γλυπτική και τη μικροτεχνία. Ειδικότερα, όσον αφορά στη βιοτεχνική παραγωγή (8^{ος}-7^{ος}π.Χ.), στην περιοχή της Θήβας (περιοχή Τάχι¹⁰²¹, αρχ.Ποτνιές), αυτή μαρτυρείται από τα εξαιρετικής ποιότητας κεραμικά, που έχουν βρεθεί, γεγονός που επιβεβαιώνει την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου¹⁰²² ενώ το εργαστήριο κεραμικής στην περιοχή Πυρί Θηβών πιστοποιείται από τα αντίστοιχα ευρήματα (κεραμικά ειδώλια)¹⁰²³. Ακόμη, στη ίδια περιοχή υπήρχε εργαστήριο μεταλλοτεχνίας, όπου κατασκευάζονταν φημισμένα χάλκινα αντικείμενα (τρίποδες και λέβητες¹⁰²⁴ ως αναθήματα, κοσμήματα κ.α.)¹⁰²⁵ κατά τους αρχαϊκούς χρόνους (750-480π.Χ.).

¹⁰¹⁸Κουντούρη 2014,213.

¹⁰¹⁹ό.π. 2014,224-225.

¹⁰²⁰ό.π. 2014,225-226.

¹⁰²¹Η περιοχή βρισκόταν εκτός των τειχών νότια της Καδμείας.

¹⁰²²Κουντούρη 2014,226. Για τα σχετικά ευρήματα βλ.Ανδρειωμένου 2014,231-278.

¹⁰²³Goldstream 1977, 201-202. Jeammet 2003,14. Κουντούρη 2014,240-241.

¹⁰²⁴Κουντούρη 2014,226.

¹⁰²⁵Για μια αναλυτική περιγραφή των αντικειμένων-προϊόντων του εργαστηρίου χαλκοτεχνίας του Πυρίου, βλ.Ανδρειωμένου 2001,512,515-516. Symeonoglou 1985,96.

Στην πόλη της Ακραιφίας ήκμασαν, από τον 8^ο αλλά κυρίως τον 7^ο και 6^ο αι.π.Χ.¹⁰²⁶ και λόγω της γειτνίασης με τον -υπό ακμή τότε- ιερό χώρο του Απόλλωνος Πτώου¹⁰²⁷, εργαστήρια κεραμικής -ανατολίζοντος ρυθμού-, μεταλλοτεχνίας-χαλκοτεχνίας, πλαστικής¹⁰²⁸, οπλοποιίας (φημισμένες βοιωτικές ασπίδες), κ.α.. Η τέχνη της κεραμικής είχε αναπτυχθεί κυρίως στην Ακραιφία -η αρχή της τοπικής παραγωγής σημειώνεται γύρω στο 580π.Χ.¹⁰²⁹- καθόσον έχουν αποκαλυφθεί πολλά ευρήματα¹⁰³⁰, που δηλώνουν την ύπαρξη εργαστηρίου κεραμικής. Όσον αφορά στο εργαστήριο χαλκοτεχνίας¹⁰³¹ που δραστηριοποιούταν στην περιοχή, τη μεσογεωμετρική-αρχαϊκή περίοδο (από το 830π.Χ ως το 480π.Χ.), τα προϊόντα που κατασκευάζονταν ήταν χάλκινα κοσμήματα με διάκοσμο ιδιαίτερης και αρίστης τεχνικής (πόρπες, περιδέραια, δακτύλιοι, ψέλια, περόνες, περίαπτα, σπειροειδείς σωληνίσκοι, ανάγλυφοι ρόδακες, γοργόνεια, διαδήματα, κ.α.), αρχαϊκά ελάσματα (σωληνίσκοι κ.α.) και χρηστικά αντικείμενα (βελόνες, στλεγγίδες, ασπίδια, όπλα, επενδύσεις κιβωτιδίων, αγγεία, κάτοπτρα με λαβές, εφηλίδες, αρυτήρες, πλαταγές κ.α.)¹⁰³².

Αναμφίβολα λοιπόν, η αρχαϊκή περίοδος (750-480π.Χ.) υπήρξε σπουδαία για την προβολή του βοιωτικού πολιτισμού καθόσον οι τέχνες -πλαστική, κοροπλαστική, αγγειοπλαστική, αγγειογραφία καθώς και η περίτεχνη αρχιτεκτονική διακόσμηση των ναών- έφτασαν στο ζενίθ τους. Άλλωστε οι επιδράσεις από τα αθηναϊκά εργαστήρια κι από ξένους καλλιτέχνες, που εργάζονταν με παραγγελίες από την αρχαϊκή Βοιωτία, διαμόρφωσαν την αισθητική των βοιωτών καλλιτεχνών.

¹⁰²⁶Ανδρειωμένου 2001.

¹⁰²⁷Λόγω της ύπαρξης και ακμής των εργαστηρίων αυτών συνέρρεε πλούτος από την πώληση των προϊόντων-αναθημάτων στους προσκυνητές του Πτώου. Οι εμπορικές αυτές συναλλαγές σε συνδυασμό με την καλλιέργεια της εύφορης βοιωτικής γης και της αλιείας των χειμών της Κωπαΐδας προσέφεραν πλούτο, γεγονός που πιστοποιείται κι από τα πολλά και ποικίλα κτερίσματα των αρχαϊκών κυρίως τάφων ενώ είναι δηλωτικό των πολιτιστικών σχέσεων με την Κόρινθο και την Αττική, βλ.Ανδρειωμένου 2001,513,517.

¹⁰²⁸Βλαχογιάννη,2014. Κουντούρη 2014,224-225.

¹⁰²⁹Ανδρειωμένου 2014,279-294.

¹⁰³⁰Ανδρειωμένου 1980.

¹⁰³¹τα οποία, πιθανόν, διενεργούσαν και εξαγωγές των προϊόντων τους στην υπόλοιπη Ελλάδα, Ανδρειωμένου 2001,515.

¹⁰³²Για μια αναλυτική περιγραφή των αντικειμένων-προϊόντων του εργαστηρίου χαλκοτεχνίας Ακραιφίας ανά περίοδο (από το 830π.Χ ως το 480π.Χ.), βλ.Ανδρειωμένου 2001,469-526.

▪ κλασικοί χρόνοι (5^{ος}-4^{ος} αι.π.Χ.)

Σπουδαία περίοδος καλλιτεχνικής δημιουργίας για τη Βοιωτία –κυρίως για τη Θήβα– υπήρξαν και οι κλασικοί χρόνοι¹⁰³³, όπου τα τοπικά εργαστήρια αγγειοπλαστικής και κοροπλαστικής (αντικείμενα από πηλό) είχαν μεγάλη ανάπτυξη, παραγωγή και απήχηση στον τότε γνωστό κόσμο. Ωστόσο, τα δείγματα κεραμικής του τέλους του 4^{ου} αι.π.Χ. είναι ελάχιστα, δηλώνοντας την ιεράρχηση και κάλυψη άλλων αναγκών των Βοιωτών –και κυρίως των Θηβαίων– όπως η ανοικοδόμηση της πόλης τους¹⁰³⁴ και όχι η ώθηση των τεχνών. Προϊόντα της εποχής αυτής έχουν βρεθεί στους τάφους εν είδει κτερισμάτων (πήλινα αγγεία και ειδώλια, σπανιότερα μεταλλικά αντικείμενα και κοσμήματα, καθώς και αρκετές λίθινες στήλες). Αν και οι τάφοι κτερίζονται λιγότερο από την προηγούμενη περίοδο, τα ευρήματα (κτερίσματα) αυτών αναδεικνύουν τις επαφές των πόλεων της βοιωτικής περιοχής μεταξύ τους αλλά και με τον έξω κόσμο.

▪ ελληνιστικοί χρόνοι (3^{ος} αι.π.Χ.)

Στους ελληνιστικούς χρόνους (ήδη από τις αρχές του 3^{ου} αι.π.Χ.) κι αφού πλέον αυτονομήθηκε η πόλη της Θήβας, ιδρύονται και δραστηριοποιούνται, στην κεραμική τέχνη, εργαστήρια στη Θήβα, τη βορειοδυτική Βοιωτία (περιοχή Ορχομενού) αλλά και την Τανάγρα¹⁰³⁵. Ειδικότερα, έχει επιβεβαιωθεί η ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων στη Βοιωτία, κεραμικά προϊόντα (όπως ανάγλυφοι σκύφοι) των οποίων βρέθηκαν στα νεκροταφεία της Θήβας¹⁰³⁶ αλλά και στο Καβείριο, όπου επίσης υπήρχε τοπικό εργαστήριο κεραμικής¹⁰³⁷. Όσον αφορά στην Τανάγρα, η πόλη διέθετε βιοτεχνική παραγωγή κεραμικών, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα κεραμικά ευρήματα (όπως λάγυνοι), που ανασκάφηκαν στα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης¹⁰³⁸.

Μετά τα τέλη του 3^{ου} αι.π.Χ. αλλά κυρίως μετά το δεύτερο μισό του 2^{ου} αι.π.Χ. συντελείται μεγάλη αλλαγή στην πόλη της Θήβας, λόγω της παρακμής της, γεγονός που αποτυπώνεται στα ελάχιστα και –κυρίως– εισηγμένα κτερίσματα των τάφων της συγκεκριμένης περιόδου.

¹⁰³³Χαραμή 2014, 296.

¹⁰³⁴ό.π. 2014, 311.

¹⁰³⁵ό.π. 2014, 311.

¹⁰³⁶ό.π. 2014, 311.

¹⁰³⁷ό.π. 2014, 311.

¹⁰³⁸Χαραμή-Μάμαλη 2000, 731-732, εικ.8-9. Χαραμή 2014, 310.

■ **ρωμαϊκοί χρόνοι (2^{ος} αι.π.Χ.-2^{ος} αι.μ.Χ.)**

Εργαστήριο κεραμικής -που ανήκε πιθανόν σε σημαντικό πλινθοκεραμείο με μεγάλη παραγωγική δραστηριότητα- των (υστερο)ρωμαϊκών χρόνων (2^{ος} αι.π.Χ.-2^{ος} αι.μ.Χ.) έχει εντοπιστεί στο Δήλιον (σημ.Δήλεσι)¹⁰³⁹, επιβεβαιώνοντας τη διαρκή παρουσία της δραστηριότητας από τους ελληνιστικούς έως και τους (υστερο)ρωμαϊκούς χρόνους. Επιπλέον, έχουν καταγραφεί κατάλοιπα βιοτεχνικών εργαστηρίων και στην Αυλίδα και πιο συγκεκριμένα έχουν αποτυπωθεί δύο μεγάλα οικοδομήματα ως οργανωμένα εργαστήρια κοροπλαστικής, αγγειοπλαστικής και ειδωλοπλαστικής (σε μικρή απόσταση από τον ναό της Αρτέμιδας)¹⁰⁴⁰. Επίσης, στη Θήβα λειτουργούσαν εργαστηριακοί χώροι (με ληνό και υφαντικό αργαλειό) των υστερορωμαϊκών χρόνων.

■ **υστερορωμαϊκοί χρόνοι (3^{ος}-4^{ος} αι.μ.Χ.)**

Η κεραμική τέχνη εξακολούθησε να απασχολεί τους κατοίκους της Βοιωτίας ακόμη και στους υστερορωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους (3^{ος}-4^{ος} αι.μ.Χ.), όπως προκύπτει από τα ευρήματα εργαστηρίων¹⁰⁴¹, που αποκαλύφθηκαν στην Ακραιφία¹⁰⁴². Στη Σκάλα Ωρωπού (αρχ.Ωρωπός) έχουν βρεθεί ευρήματα¹⁰⁴³, που στοιχειοθετούν -πιθανόν- την ύπαρξη εργαστηρίου κεραμικής της ύστερης αρχαιότητας. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η βιοτεχνική -μικρής κλίμακας- μονάδα κεραμικής στην περιοχή της Τανάγρας¹⁰⁴⁴ των υστερορωμαϊκών και πρωτοβυζαντινών χρόνων (και για σύντομη χρονική περίοδο). Η θέση της (μακριά από τις γνωστές αρχαιολογικές θέσεις της Τανάγρας, Σχηματαρίου και Οινοφύτων¹⁰⁴⁵) καθορίστηκε σημαντικά από τη γειτνίαση με επιφανειακά κοιτάσματα πηλού. Άλλα εργαστήρια στην Τανάγρα ήταν αυτά, που δραστηριοποιούνταν στην

¹⁰³⁹Το πλινθοκεραμοποιείο κάλυπτε τις ανάγκες του Δήλιου αλλά και της ευρύτερης περιοχής, ενώ η χωροθέτησή του κοντά στο λιμάνι, διευκόλυνε τη μεταφορά πλίνθων διά θαλάσσης. Η εύρεση των κατάλοιπων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το Δήλιον δραστηριοποιούνταν σε εμπορικές και εργαστηριακές δραστηριότητες, βλ.ΑΔ 51(1996),279-282.

¹⁰⁴⁰Βοιωτικά,19.8. ΑΔ 17(1961/2),137-144. Παπαχατζής 1981,132,σημ.5. Στη θέση των οικοδομημάτων των υστερορωμαϊκών χρόνων ανεγέρθηκε εργοστάσιο τσιμέντων, γεγονός που, αν και δηλώνει οποιαδήποτε αίσθηση της σημασίας του τόπου, είναι δηλωτικό της συνέχειας στη μορφή χρήσης (κεραμική/κεραμοποιία). Για τη μορφή χρήσης βλ.Βούζα 2004. Βούζα 2011,97-117.

¹⁰⁴¹Για μια συνοπτική περιγραφή της τυπολογίας, οργάνωσης χώρου, τη χωροθέτηση των εργαστηρίων κεραμικής και των τεχνολογικών χαρακτηριστικών τους (4^{ος}-15^{ος}αι.μ.Χ.), βλ. ΧΑΕ 32(2011),173-196.

¹⁰⁴²ΑΔ 51(1996),84-85. ΑΔ 52(1997),377-392. Βλαχογιάννη 2003,150-151. ΧΑΕ 32(2011),180-181,184.

¹⁰⁴³ΑΔ 43 (1988),79-81.

¹⁰⁴⁴Τσώτα, Ζαχαριάς και Mommsen 2010,97-107.

¹⁰⁴⁵Αξίζει να επισημανθεί ότι ακόμη και στις μέρες μας έχει εγκατασταθεί χρήση (κατασκευή τούβλων) δηλωτική της συνέχειας της μορφής χρήσης.

κοροπλαστική (κεραμικά από πηλό). Σε κάθε περίπτωση οι ποικίλες εργαστηριακές εγκαταστάσεις είναι δηλωτικές του βιοτικού επιπέδου μιας περιοχής, του οικονομικού εύρους και βεληνεκούς της παραγωγικής δυνατότητας των ενασχολήσεων της καθώς και των πολλαπλών πολιτιστικών επαφών των κατοίκων της.

▪ **βυζαντινοί χρόνοι (4^{ος}-12^{ος} αι.μ.Χ.)**

Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο (δεύτερο μισό του 9^{ου} αι.μ.Χ.- πρώτο μισό του 10^{ου} αι.μ.Χ.) στη Θήβα, που αποτελούσε το πρώτο περιφερειακό κέντρο της διακοσμητικής γλυπτικής στο νοτιοελλαδικό χώρο, λειτουργούσε εργαστήριο λιθοξόων και μαρμαράδων, το γνωστό "θηβαϊκό εργαστήριο"¹⁰⁴⁶, όπου η παραγωγή γλυπτών (μαρμαρογλυπτική) ήταν αρκετά μεγάλη και κάλυπτε όλες τις ανάγκες της ευρύτερης περιοχής¹⁰⁴⁷.

Τα νερά του Ισμηνού ποταμού λειτούργησαν ευεργετικά για την πόλη καθόσον ευνόησαν την κατασκευή και λειτουργία υδρόμυλων κατά τον 9^ο αι.μ.Χ. (υδροκίνητος νερόμυλος στη θέση Ταμπούρι Ρούκη (10^{ος}), υδρόμυλος Κορυφάλτη¹⁰⁴⁸). Αξίζει να τονιστεί, ότι ήδη τον 16^ο αι.μ.Χ. ήταν καταγεγραμμένοι τριανταένας (31) υδρόμυλοι, πολλοί από τους οποίους -οι είκοσι (20) τουλάχιστον- διέθεταν νεροτριβές για την επεξεργασία των μάλλινων υφασμάτων¹⁰⁴⁹.

Όσον αφορά στη φημισμένη μεταξουργία, αυτή αποτέλεσε, ήδη από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα, την κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή της Θήβας για δύο τουλάχιστον αιώνες ενώ παράλληλα αποτέλεσε κινητήριο μοχλό για την αύξηση του εμπορίου μεταξωτών¹⁰⁵⁰. Πιο συγκεκριμένα, έχουν αποκαλυφθεί κατάλοιπα από εργαστήρια μεταξωτών καθόσον η βαφή νημάτων (με πορφύρα¹⁰⁵¹) απαιτούσε άφθονο νερό¹⁰⁵² και η περιοχή ευνοούσε τη

¹⁰⁴⁶Το θηβαϊκό εργαστήριο συνετέλεσε ριζικά στη βαθιά αλλαγή στη λιθοξοϊκή και μαρμαρογλυπτική της εποχής, ενώ ταυτόχρονα συνδέεται με την αναθέρμανση της οικοδομικής δραστηριότητας στη νότια Ελλάδα και ιδιαίτερα στον τομέα της ναοδομίας. Επίσης, τα σημαντικότερα βιοτικά μνημεία όπου υπάρχουν δείγματα της τεχνοτροπίας του θηβαϊκού εργαστηρίου είναι ο ναός του Αγ.Γρηγορίου του Θεολόγου στη Θήβα και η Παναγία και η Σκριπού στον Ορχομενό, βλ.Πάλλης 2016,803-808.

¹⁰⁴⁷Πάλλης 2016,805. Μανωλέσσου 2014,439-453.

¹⁰⁴⁸Κοιλάκου 1999.

¹⁰⁴⁹Κοιλάκου 1999.

¹⁰⁵⁰Αναφέρεται ότι τα υφάσματα ταξίδευαν σε Μεσόγειο και Κωνσταντινούπολη, δυτική Ευρώπη και Αίγυπτο μέσω των λιμανιών της Βοιωτίας και ειδικότερα της σημ.Λιβαδόστρας και Στείριδας.

¹⁰⁵¹Η πορφύρα ήταν χρωστική ουσία που εξαγόταν από το κοχύλι, το οποίο αλιευόταν από το λιμάνι -κυρίως- της Χαλκίδας ενώ η επεξεργασία της γινόταν -κυρίως- στην περιοχή της αρχαίας Θίβης.

¹⁰⁵²Κοιλάκου 1999. Γαλάνη-Κρίκου 1993.

δραστηριότητα αυτή (ποτάμι Δίρκης). Η βιοτεχνία του μεταξιού συνεχίστηκε και τον 12^ο αιώνα¹⁰⁵³, γεγονός που ενίσχυσε την οικονομική ευημερία της πόλης.

Αξίζει, επιπρόσθετα, να επισημανθεί η αποκάλυψη εγκατάστασης οινοποιίας των πρωτοχριστιανικών χρόνων στην περιοχή Βερβά, κοντά στο Δίστομο¹⁰⁵⁴.

▪ **μεσαιωνικοί χρόνοι (13^{ος}-16^{ος} αι.μ.Χ.)**

Τον 13^ο αι.μ.Χ. (φραγκοκρατία) λειτουργούσαν άλλα δύο -τουλάχιστον- εργαστήρια στη Θήβα, εκ των οποίων το ένα παρήγαγε αντικείμενα μεταλλοτεχνίας (εντός της Καδμείας)¹⁰⁵⁵ ενώ το δεύτερο κεραμικά αντικείμενα (νοτιοανατολικά της Καδμείας). Ωστόσο, την ίδια περίοδο παρατηρείται μείωση της παραγωγής γλυπτών σε σχέση με τον 12^ο αιώνα¹⁰⁵⁶.

Επιπλέον άλλες δραστηριότητες, που λάμβαναν χώρα στην ευρύτερη περιοχή της Θήβας, ήταν η σηροτροφία καθώς και η καλλιέργεια μουριάς, δραστηριότητες που -κι αυτές- ευνοούνταν από την αφθονία νερών στην περιοχή ενώ εξακολουθούν να λειτουργούν οι υδρόμυλοι, όπως προαναφέρθηκε.

Στη Θίσβη υπήρχαν εργαστήρια βιοτεχνικού χαρακτήρα (με δεξαμενές), που λειτουργούσαν πιθανόν ως εγκαταστάσεις νηματουργίας για την επεξεργασία της πορφύρας, προκειμένου για τη βαφή νημάτων.

Ακόμη, στον οικισμό της Δαύλειας είχε αναπτυχθεί η δραστηριότητα του αλέσματος σιτηρών σε νερόμυλους¹⁰⁵⁷. Νερόμυλοι (για άλεσμα σιταριού και κριθαριού) υπήρχαν και στο χωριό Καλάμι, κοντά στο σημερινό Λαφύστι, καθώς επίσης και νεροτριβή (για την πλύση χαλιών)¹⁰⁵⁸. Άξιο λόγου αποτελεί η ύπαρξη συγκροτήματος υδραγωγείου και νερόμυλου-ελαιοτριβείου στον σημερινό οικισμό του Προδρόμου.

¹⁰⁵³Εργαστήρια επεξεργασίας μεταξωτών υφασμάτων έχουν αποκαλυφθεί σε δύο σημεία εκτός της Καδμείας, στα βόρεια της πόλης, στην περιοχή της Αγίας Τριάδας, και στα δυτικά, στη συνοικία Εβραϊκά. Μανωλέσσου 2014, 439-440.

¹⁰⁵⁴Η ανασκαφή έγινε από την αρχαιολόγο κ. Άννα Λουκίδου.

¹⁰⁵⁵Κοιλιάκου 2004, 223-226, σχεδ.2, εικ.1.

¹⁰⁵⁶Μανωλέσσου 2014, 440.

¹⁰⁵⁷Σήμερα βρίσκονται τέσσερις (4) νερόμυλοι που αποτελούν απόδειξη της δραστηριότητας αυτής.

¹⁰⁵⁸Σήμερα βρίσκονται τέσσερις (3) νερόμυλοι που αποτελούν απόδειξη της δραστηριότητας αυτής και μία νεροτριβή (στους τοίχους της οποίας είχαν εκτελεστεί κάτοικοι από τους Γερμανούς).

■ νεότεροι χρόνοι (τέλη 18^{ου} αι.μ.Χ.)

Μετά την αποξήρανση της Κωπαΐδας (1892μ.Χ.) ξεκίνησε η εντατική καλλιέργεια προϊόντων πρώτης ανάγκης (σιτάρι, καλαμπόκι, όσπρια, ντομάτες κτλ), η παραγωγή προϊόντων προς βιομηχανική εκμετάλλευση (βαμβάκι) καθώς επίσης και η εκτροφή ζώων (παραγωγή τυροκομικών προϊόντων).

Αξιόλογη υπήρξε και η αύξηση της κτηνοτροφίας –κυρίως τα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα– τόσο στις πεδινές (στον κάμπο της Λιβαδειάς και της Θήβας, στις παραλίμνιες εκτάσεις της Υλίκης, της Παραλίμνης, στο Ακραιφνιο, κλπ.) όσο και στις ορεινές περιοχές (στα Δερβενοχώρια, στην Αγία Άννα, στον Άγιο Γεώργιο, στο Κυριάκι, στον Ελικώνα). Άλλωστε, είναι γεγονός ότι η δραστηριότητα με την κτηνοτροφία ενίσχυσε την παραγωγή γαλακτοκομικών και τυροκομικών προϊόντων αλλά και κρεατικών έως και σήμερα. Επιπλέον, είναι γνωστό, ότι με το μαλλί των προβάτων της περιοχής δημιουργούνταν τα υφαντά σε Δίστομο, Στείρι, Δαύλεια και αλλού. Αξίζει να αναφερθεί, ότι ακόμη και σήμερα στην ευρύτερη περιοχή της δυτικής Βοιωτίας (και Αράχωβα), παράγονται εξαιρετικής ποιότητας γαλακτοκομικά-τυροκομικά προϊόντα ενώ τα υφαντά από μαλλί προβάτων της περιοχής είναι ευρέως γνωστά. Βέβαια, είναι κοινός τόπος, ότι το έδαφος και η γεωμορφολογία της Βοιωτίας (ορεινοί όγκοι πεδιάδες και λίμνες) σε συνδυασμό με το καλό κλίμα της συνέβαλαν καταλυτικά στη δημιουργία της ποικίλης και πλούσιας χλωρίδας, η οποία αποτελούσε ανέκαθεν τη βασική προϋπόθεση για την παραγωγή εξαιρετικής ποιότητας γάλακτος.

Όσον αφορά στην καλλιέργεια του βαμβακιού υπογραμμίζεται, ότι είχε ξεκινήσει ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ενώ η ανάπτυξή της καταγράφεται από το έτος 1860. Σημαντικός παράγοντας για τη ραγδαία εξέλιξη της βαμβακοπαραγωγής υπήρξε η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας συμβάλλοντας καθοριστικά στη γονιμότητα των εδαφών, κυρίως της ομώνυμης πεδιάδας αλλά και της ευρύτερης περιοχής.

■ νεότεροι χρόνοι (19^{ος} αι.μ.Χ.)

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, στη Λιβαδειά εγκαταστάθηκαν εκκοκκιστικές μηχανές ενώ με την αρωγή των νεράων της Έρκυνας, ως κινητήρια δύναμη για τις μηχανές των εργοστασίων, δημιουργήθηκαν όλες οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της κλωστοϋφαντουργίας. Έτσι, λοιπόν, για πάνω από 90 χρόνια (μέχρι το 1953μ.Χ. περίπου), η Λιβαδειά αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα βιομηχανικά κέντρα της Ελλάδας. Τον 19^ο αιώνα καταγράφονται

πιεστήρια, νηματουργεία, νερόμυλοι, υδραυλικά εκκοκκιστήρια (1865μ.Χ.)¹⁰⁵⁹ και υδραυλικά κλωστήρια (1862μ.Χ.). Αποτέλεσμα όλων των παραπάνω ήταν ανάπτυξη της κλωστοϋφαντουργίας με τη μεγάλη παραγωγή νήματος να καλύπτει τόσο την εγχώρια αγορά όσο και τις ανάγκες εξαγωγής. Παράλληλα, στη Λιβαδειά, δημιουργήθηκαν αλευρόμυλοι (για άλεσμα σιταριού και καλαμποκιού στο μύλο), νεροτριβές (για πλύση χαλιών και υφαντών και λεύκανση των μαλλιών προβάτων) ενώ εξελίχθηκε η κλωστοϋφαντουργία και η βαμβακοπαραγωγή. Ακόμη, η περιοχή της Κρύας παρουσίαζε μεγάλη εμπορική δραστηριότητα (παζάρι), όπου διακινούνταν είδη πρώτης ανάγκης (σιτηρά, ρύζι, όσπρια, μέλι, λάδι, ζώα, μαλλί, δέρματα, υφαντά, κερί και βαφική ύλη). Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα κι ενώ συνεχίζεται η βαμβακοπαραγωγή, πολλές περιοχές της Βοιωτίας (όπως το βαθύπεδο Θήβας, η περιοχή Δομβραΐνας και Ελλοπίας) χαρακτηρίζονται ελαιοπαραγωγικές¹⁰⁶⁰. Επιπλέον, σημαντική παραγωγή ελιάς υπήρχε και στην περιοχή της Αντίκυρας, όπου έχουν καταγραφεί και πολλά ελαιοτριβεία.

Αξίζει επίσης, να αναφερθεί, ότι η Βοιωτία διέθετε ανέκαθεν πλούσια αγροτική κληρονομιά αποτελώντας, ήδη από την απελευθέρωση της Ελλάδας, το επίκεντρο –με την Αττική και την Εύβοια– της αμπελοκαλλιέργειας και της οινοπαραγωγής (παραγωγή λευκού οίνου και ρετσίνας). Σε αυτό άλλωστε, συνετέλεσαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κλίματος και το ανάγλυφο του εδάφους. Περιοχές, που είναι γνωστές –μέχρι και σήμερα– για την καλλιέργεια αμπέλου είναι: η Κοιλιάδα των Μουσών στην Άσκη, η περιοχή της Ασωπίας και του Διστόμου¹⁰⁶¹.

¹⁰⁵⁹Ψωμά 2000.

¹⁰⁶⁰Σήμερα η ελαιοπαραγωγή εκτείνεται έως την πεδιάδα της Τανάγρας και του Σχηματαρίου (δυτική πλευρά Θήβας, Πλαταιές, Δομβραΐνα, Πρόδρομος, Ελλοπία, Ξηρονομή, Βάγια, περιοχή Τανάγρας και Σχηματαρίου, περιοχή Λιβαδειάς–Λαφυστίου–Αγ.Γεωργίου–Κορώνειας).

¹⁰⁶¹Η παραγωγή κρασιού θεωρείται ένας σημαντικός παράγοντας για την τοπική οικονομία. Οινοποιεία βρίσκονται: στον αμπελώνα της Θήβας, στην περιοχή της Θίσβης, των Θεσπιέων, των Βαγίων, της Τανάγρας και του Σχηματαρίου ενώ τα πιο γνωστά κρασιά είναι αυτά των περιοχών Διστόμου, Άσκη, Ασωπίας ενώ η ρετσίνα Θήβας αποτελεί οίνο Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης.

2. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

Οι σημερινές χρήσεις γης¹⁰⁶² διέπονται από τις προδιαγραφές του ρυθμιστικού σχεδιασμού ενώ οι κατηγορίες τους καθορίζονται συνήθως από τη γενική και ειδική χωρική τους λειτουργία. Οι χρήσεις αυτές, ως μια έννοια αφηρημένη, αναφέρονται στην ανθρώπινη δραστηριότητα ή τις οικονομικές δραστηριότητες, που καταγράφονται σε ένα καθορισμένο αγροτεμάχιο¹⁰⁶³. Οι ποικίλες χρήσεις γης κατηγοριοποιούνται με διάφορα κριτήρια, που εξαρτώνται κάθε φορά από τον τρόπο προσέγγισης και τον τελικό σκοπό καταγραφής τους. Ορισμένα από τα κριτήρια είναι η διάκριση σε τομείς (πρωτογενής, δευτερογενής, τριτογενής), η διάκριση σε μεμονωμένες μονάδες ή ευρείες ζώνες ανάπτυξης δραστηριοτήτων, η διάκριση σε γενικές και ειδικές κατηγορίες (σύμφωνα με τη γενική ή ειδική χωρική λειτουργία) ενώ άλλες υποκατηγορίες είναι μηχανισμοί ανάπτυξης, τα ενεργειακά κέντρα και δίκτυα, οι μεταφορικές υποδομές κ.α.

Στην περιοχή της Βοιωτίας καταγράφεται πλήθος χρήσεων όπως: κατοικία, αστικές δραστηριότητες, γεωργία, δάση και κτηνοτροφία, βιοτεχνία, βιομηχανία, βιοτεχνικά και βιομηχανικά πάρκα (ΒΙΠΑ, ΒΙΟΠΑ), μεταλλευτική δραστηριότητα και ορυχεία, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, τουρισμός, υπηρεσίες, έρευνα (Πανεπιστήμια, κλπ), κ.α.. Στον αντίστοιχο χάρτη καταγράφονται οι χρήσεις γης με κριτήριο τον τομέα, στον οποίο ανήκουν:

- **Πρωτογενής τομέας:** γεωργία, δάση-κτηνοτροφία, υδατοκαλλιέργεια (ΠΑΥ ειδικού πλαισίου¹⁰⁶⁴)
- **Δευτερογενής τομέας:** βιοτεχνία-βιομηχανία (μεμονωμένες μονάδες ή ζώνες), μεταλλευτική δραστηριότητα-λατομεία-ορυχεία, περιοχές ΑΠΕ (αιολικά πάρκα, πάρκα μεγάλων Φ/Β, μικρά υδροηλεκτρικά έργα (ΜΥΗΕ), γεωθερμία, βιοκαύσιμα-βιομάζα), μηχανισμοί ανάπτυξης, ενεργειακά κέντρα-δίκτυα
- **Τριτογενής τομέας:** τουρισμός (μονάδες ή ζώνες/πόλοι ή ανεπτυγμένοι πυρήνες τουρισμού), εγκαταστάσεις διαμεταφορών (εθνικού-περιφερειακού ενδιαφέροντος), Υπηρεσίες, Έρευνες, Πανεπιστήμια

¹⁰⁶²Για το εύρος και το περιεχόμενο των κατηγοριών των χρήσεων γης που εφαρμόζονται σε περιοχές που καλύπτονται από πολεοδομικά σχέδια (ΓΠΣ/ ΣΧΟΟΑΠ, Τοπικά και Ειδικά Χωρικά Σχέδια) βλ.ΦΕΚ114Α/29-06-2018.

¹⁰⁶³Campell 2002.

¹⁰⁶⁴Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα ιχθυοτροφεία πέστροφας Ορχομενού (από το 1970).

Ακόμη, στον χάρτη εμφανίζονται επιπλέον στοιχεία για την πληρότητα της καταγραφής των χρήσεων γης όπως: αστικές δραστηριότητες, οικιστικό δίκτυο, μεταφορικές υποδομές (οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο, λιμένες, αερολιμένες).

Αξίζει να αναφερθεί, ότι η οικονομία της Βοιωτίας στηρίζεται κυρίως στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα και αρκετά λιγότερο στον τριτογενή. Πιο συγκεκριμένα, η περιοχή διαθέτει μεγάλους κάμπους/πεδινές καλλιεργήσιμες εκτάσεις γεγονός, που την καθιστά μια από τις πλουσιότερες και πιο εύφορες περιοχές επί ελληνικού εδάφους. Άλλωστε η αποξήρανση της Κωπαΐδας εκτίναξε στα ύψη τη γεωργία και την οικονομία των κατοίκων της περιοχής ενώ η κοντινή απόσταση από την πρωτεύουσα εξασφαλίζει τη συνεχή προώθηση και κατανάλωση των προϊόντων του πρωτογενούς τομέα (ντομάτα, βαμβάκι, πατάτα, μέλι, σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, ελιά, λαχανικά, φρούτα, κηπευτικά προϊόντα, καπνός). Σημαντική, επίσης, είναι και η υδατοκαλλιέργεια/αλιεία στην υπό μελέτη περιοχή καθώς επίσης και η -ενσταυλισμένη ή μη- κτηνοτροφία, με αποτέλεσμα τη μεγάλη παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων. Όσον αφορά στο δευτερογενή τομέα, η βιομηχανική ανάπτυξη, προϊόντος του χρόνου, έχει αυξηθεί σημαντικά και οφείλεται κυρίως -σε συνδυασμό με τη μεγάλη γεωργική ανάπτυξη- στην ύπαρξη μεγάλων κοιτασμάτων βωξίτη και την εξόρυξη άλλων μεταλλευμάτων¹⁰⁶⁵ (μεταλλευτική δραστηριότητα-ορυχεία) καθώς επίσης και σε βιοτεχνίες-βιομηχανίες, όπως εργοστάσιο αλουμινίου, εργοστάσια άλλων ειδών (τσιμέντο, είδη διατροφής, υφαντά, κ.α.). Όσον αφορά στον τριτογενή τομέα δεν έχει παρουσιάσει κάποια ανάπτυξη την τελευταία περίοδο.

Σύμφωνα με τα προαναφερόμενα γίνεται σαφές, ότι οι μεγάλες πόλεις της Βοιωτίας έχουν μετατραπεί σε κέντρα εμπορίου και επεξεργασίας των ανωτέρω αγροτικών προϊόντων ενώ οι βιομηχανικές περιοχές της Βοιωτίας είναι αυτές της Θήβας, της Θίσβης και των Οινοφύτων-Σχηματαρίου-Τανάγρας¹⁰⁶⁶. Αξίζει να σημειωθεί, ότι η περιοχή του Διστόμου διαθέτει τα σημαντικότερα κοιτάσματα βωξίτη της Ελλάδας. Όσον αφορά στην

¹⁰⁶⁵Πρόκειται για εξορυκτική βιομηχανία. Άλλα μεταλλεύματα είναι τα νικελιούχα σιδηρομεταλλεύματα στον Άγιο Ιωάννη και τα χρωμιούχα σιδηρομεταλλεύματα στο Λούτσι, κοντά στο χωριό Παύλος.

¹⁰⁶⁶Για τις περιπτώσεις μόλυνσης του Ασωπού ποταμού από τα βιομηχανικά απόβλητα και την εμφάνιση σπρωντίου σε κηπευτικά προϊόντα (ραδιενέργεια), Σχετική έρευνα έχει εκπονήσει η Αρχιτέκτων-Πολιοδόμος Γ.Γκουμπούλου.

αλιεία/υδατοκαλλιέργεια (πεστροφοκαλλιέργεια) αυτή λαμβάνει χώρα κυρίως στην περιοχή του Κορινθιακού κόλπου.

Χάρτης 6: Ανθρωπογεωγραφία_σύγχρονη Βοιωτία

Διεισδύοντας στην ιστορία ενός τόπου μπορεί κανείς να αναλύσει τη διαμόρφωση της ανθρωπογεωγραφίας του. Η Βοιωτία εξ'αρχής κατοικείτο από κράμα φυλών, που σε δεδομένες χρονικές περιόδους καλούνταν να συν-κατοικήσουν και συν-λειτουργήσουν στην ίδια περιοχή.

Η βοιωτική γη εξακολουθούσε, όμως, να αποτελεί μωσαϊκό φυλετικών ομάδων –με εσωτερικές μετακινήσεις, εθνικού επιπέδου– ακόμη και την πρόσφατη περίοδο (των δύο τελευταίων αιώνων), κατά την οποία η δημογραφική πορεία της Ελλάδας παρουσίασε σημαντικές διακυμάνσεις. Ο ερχομός και εγκατάσταση των ομάδων αυτών αποτυπώνεται ακόμη και σήμερα, όπου οι πληθυσμιακές ομάδες/φυλές, που αποτελούν τη σημερινή ποσόστωση της Βοιωτίας, είναι οι Αρβανίτες¹⁰⁶⁷, οι Βλάχοι, οι Αρβανιτοβλάχοι, οι Πόντιοι, οι Σαρακατσάνοι και οι Μικρασιάτες¹⁰⁶⁸.

Αξίζει ακόμη, να αναφερθεί, ότι η Ελλάδα από παραδοσιακά χώρα εξαγωγής μεταναστών μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής αυτών¹⁰⁶⁹. Ειδικότερα¹⁰⁷⁰, μέχρι και τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι.–αρχές 20^{ου} αιώνα (1888–1919) παρουσιάζεται έξοδος των Ελλήνων προς τα αστικά κέντρα των βαλκανικών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την Πόλη, τα παράλια της Μικράς Ασίας και την Αίγυπτο ενώ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (δεκαετίες '50 και '60) σημειώνεται μετανάστευση –κυρίως– προς τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής¹⁰⁷¹.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή (1922–24) οι εισροές των προσφύγων αποτυπώνονται στις πληθυσμιακές διακυμάνσεις της Ελλάδας αλλά και της Βοιωτίας. Ορισμένες δεκαετίες αργότερα και πιο συγκεκριμένα το χρονικό διάστημα 1945–1977, καταγράφεται μαζική έξοδος από τη χώρα προς τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής,

¹⁰⁶⁷Οι Αρβανίτες κατοικούν σε εξήντα χωριά του νομού.

¹⁰⁶⁸Μανιάτης 2004,266–269.

¹⁰⁶⁹Οι μειονότητες με τα μεγαλύτερα ποσοστά που καταγράφονται στη Βοιωτία είναι αυτές των Αλβανών, Ινδών, Ρουμάνων, Πακιστανών, Βούλγαρων, Ρώσων, Μολδαβών, Ουκρανών κ.α.

¹⁰⁷⁰Για μια αναλυτική της ανθρωπογεωγραφίας των αλλοδαπών των νεότερων χρόνων, βλ.Κοτζαμάνης και Σταθάκης 2008.

¹⁰⁷¹Κλήμη 2016,11–12.

τον Καναδά, την Αυστραλία αλλά και τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης¹⁰⁷². Βέβαια, την ίδια περίοδο σημειώνονται σημαντικές εισροές ομογενών από την Τουρκία, τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αλλά και την Αίγυπτο.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1970 αρχίζει η μαζική παλιννόστηση των μεταναστών της προηγούμενης περιόδου και η εγκατάστασή τους στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Την επόμενη δεκαετία (1980-1990) καταγράφεται πλέον η επιστροφή των ομογενών αλλά και συστηματική είσοδος και εγκατάσταση μεταναστών προερχόμενων από ασιατικές, αφρικανικές και ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες. Άξιο λόγου αποτελεί το γεγονός της εντατικοποίησης εισροών μεταναστών -ακόμη και παράνομων- από την Ανατολική Ευρώπη και την Αλβανία μετά το 1990¹⁰⁷³. Αποτέλεσμα των εισροών αυτών ήταν η εντονότατη συγκέντρωση των αλλοδαπών -από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες- σχεδόν αποκλειστικά στην περιοχή της Βοιωτίας¹⁰⁷⁴.

Κάποια χρόνια αργότερα, η είσοδος προσφύγων και -παράνομων- μεταναστών από χώρες, όπως η Συρία, το Αφγανιστάν κι άλλες στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου θα αυξηθεί κατακόρυφα, γεγονός, που θα οδηγήσει στη δημιουργία των λεγόμενων "hotspots", Κέντρων Διαπίστευσης και Υποδοχής Προσφύγων.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η ανθρωπογεωγραφία της υπό μελέτη περιοχής δύναται να χαρτογραφηθεί μέσα στο πέρασμα των αιώνων, όπως προαναφέρθηκε, ενώ η σημερινή κατάσταση της δημογραφίας διαφαίνεται από την τελευταία απογραφή της χώρας (του 2011)¹⁰⁷⁵. Η Περιφερειακή Ενότητα Βοιωτίας, που καλύπτει μια έκταση 3.211 τ.χλμ., πληθυσμιακά καταλαμβάνει την 30^η θέση και, όσον αφορά στην πυκνότητα πληθυσμού, βρίσκεται στην 49^η θέση, επί συνόλου των 74 περιφερειακών ενοτήτων της Ελλάδας.

Ειδικότερα, η Βοιωτία έχει μόνιμο πληθυσμό¹⁰⁷⁶ 117.920 κατοίκους εκ των οποίων οι 61.402 είναι άνδρες και οι 56.518 είναι γυναίκες. Πιο συγκεκριμένα, ο πληθυσμός της κατανέμεται ως εξής: Δήμος Αλιάρτου=10.887 κάτοικοι, Δήμος Διστόμου-Αράχωβας-Αντίκυρας=8.188 κάτοικοι, Δήμος Θηβαίων=36.477 κάτοικοι, Δήμος Λεβαδέων=31.315 κάτοικοι, Δήμος Ορχομενού=11.621 και Δήμος Τανάγρας=19.432 κάτοικοι.

¹⁰⁷²Κυρίως προς τη Δυτική Γερμανία.

¹⁰⁷³Κοιζαμάνης και Ντυκέν 2012.

¹⁰⁷⁴Κοιζαμάνης και Σταθάκης 2008,5-6.

¹⁰⁷⁵Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 στο Νομό της Βοιωτίας είναι εγκατεστημένοι 103.000 χιλιάδες περίπου Έλληνες καθώς και 15.000 χιλιάδες περίπου αλλοδαποί (μετανάστες και πρόσφυγες), βλ.απογραφή 2011.

¹⁰⁷⁶Σύμφωνα με την απογραφή του 2011 σημειώνεται μείωση του πληθυσμού σε σχέση με την προηγούμενη απογραφή του 2001.

Οι σχετικοί χάρτες παρουσιάζουν την πυκνότητα του πληθυσμού της Περιφερειακής Ενότητας Βοιωτίας καθώς και τη χωροθέτηση των αλλοδαπών, που κατοικούν σε αυτή. Σημειώνεται, ότι προκειμένου για τη βέλτιστη κατανόηση του περιεχομένου της χαρτογράφησης, η υπό έρευνα περιοχή εξετάζεται ανά Δήμο σύμφωνα με το πρόγραμμα Καποδίστριας.

- Όσον αφορά **στην πυκνότητα του πληθυσμού** αυτή ανέρχεται σε (μ.ο.) 39,95 κατοίκους ανά τ.χλμ. σε σχέση με τον μέσο όρο, που καταγράφεται σε ολόκληρη την Ελλάδα (81,96 κατ/ανά τ.χλμ.). Αξίζει όμως, να τονιστεί ότι παρατηρείται αυξομείωση της πυκνότητας του πληθυσμού, όπως καταγράφεται στον αντίστοιχο χάρτη, ενώ οι κατηγορίες, που σημειώνονται, είναι οι ακόλουθες: <25 κατ/τ.χλμ., 25-44 κατ/τ.χλμ., 45-74 κατ/τ.χλμ., 75-142 κατ/τ.χλμ., 143-365 κατ/τ.χλμ. και 366-1782 κατ/τ.χλμ..
- Στον επόμενο χάρτη αποτυπώνεται **η χωροθέτηση των αλλοδαπών**, που είναι εγκατεστημένοι στη Βοιωτία με κριτήριο έναν δείκτη χωροθέτησης, ο οποίος αφορά σε ολόκληρη την Ελλάδα (θεωρώντας ότι ο αριθμός 1 αντιστοιχεί στο σύνολο της χώρας)¹⁰⁷⁷.

Χάρτης 7: Κτιριακά αποθέματα

Στους χάρτες αποτυπώνεται το σύνολο των κτιριακών αποθεμάτων, που καταγράφονται στην περιοχή της Βοιωτίας και πιο συγκεκριμένα τα αποθέματα οχυρώσεων, πύργων, θεάτρων, μαντείων, αρχαίων και χριστιανικών ιερών. Για τη βέλτιστη καταγραφή και αντίληψη της χαρτογράφησης ορισμένες από τις ανωτέρω κατηγορίες τα κτιριακά αποθέματα εξετάζονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Ειδικότερα, οι οχυρώσεις εξετάζονται στους μυκηναϊκούς, κλασικούς/ελληνιστικούς, ρωμαϊκούς, βυζαντινούς και μεσαιωνικούς χρόνους, οι πύργοι στους μυκηναϊκούς, κλασικούς/ελληνιστικούς, βυζαντινούς, μεσαιωνικούς και νεότερους χρόνους και τα χριστιανικά ιερά στους παλαιοχριστιανικούς-πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, στον 12^ο-13^ο αιώνα, καθώς και στους μεσαιωνικούς και νεότερους χρόνους. Τα ιερά, τα θέατρα και τα μαντεία εξετάζονται σε μια χρονική περίοδο.

¹⁰⁷⁷Κοτζαμάνης και Σταθάκης 2008,4-6,χάρτης 3.

1. ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ-ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ-ΚΑΣΤΡΑ-ΦΡΟΥΡΙΑ¹⁰⁷⁸Ακρόπολη Αβών¹⁰⁷⁹Ακρόπολη Ακραϊφνίας¹⁰⁸⁰Ακρόπολη Αιγόσθενων¹⁰⁸¹Ακρόπολη Αλιάρτου¹⁰⁸²Ακρόπολη Αλών¹⁰⁸³Ακρόπολη Αμβρώσσου¹⁰⁸⁴Ακρόπολη Ανθηδόνας¹⁰⁸⁵Ακρόπολη Αντίκυρας (Κυπάρισσος)¹⁰⁸⁶Ακρόπολη Αρματος¹⁰⁸⁷Ακρόπολη Άσκλης ή Άσκρας Θεσπιών ή Ακρόπολη Κερησσού¹⁰⁸⁸

Κάστρο Βερβά

Ακρόπολη Βούλιδας¹⁰⁸⁹Κάστρο Βουρλιά ή Βρουλιά¹⁰⁹⁰Ακρόπολη Γλα¹⁰⁹¹

¹⁰⁷⁸Οι οχυρώσεις εξετάζονται ανά πόλη, στην οποία ανήκουν, και παρατίθενται κατά χρονολογική σειρά, όπως καταγράφονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος.

¹⁰⁷⁹Παπαχατζής 1981, 436, σημ.3, εικ.456.

¹⁰⁸⁰ό.π. 1981, 147-151, σημ.1, εικ.175-176. Σιδέρης 2010, 38.

¹⁰⁸¹Παπαχατζής 1974, 511-514, σημ.4, εικ.318-320. Μηλιώτη 2016, 285-294.

¹⁰⁸²Austin 1936, 81. Scranton 1941, 160, 170, 181. Dodwell 1819, 249. Παπαχατζής 1981, 203-204, σημ.2, εικ.244-249. Βαρβαρούσης 2010, 121-124, 143-148. Σταθουλόπουλος 2014, 22.

¹⁰⁸³Παπαχατζής 1981, 167-168, σημ.2, εικ.210-211.

¹⁰⁸⁴Φωκικά, 36.3-4. Παπαχατζής 1981, 442-443, σημ.4. Σιδέρης 2010, 79.

¹⁰⁸⁵ΑΔ 41(1986), 401-424. Αραβαντινός 2009, 226.

¹⁰⁸⁶ΑΔ 53(1998), 404-405. Σιδέρης 2010, 50. Σιδέρης 2014, 81-86.

¹⁰⁸⁷Παπαχατζής 1981, 126-128, σημ.1, εικ.145-146.

¹⁰⁸⁸Σταθουλόπουλος 2014. Παπαχατζής 1981, 187, σημ.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359. Bonanno-Αραβαντινού 2009, 261. Σιδέρης 2010, 92.

¹⁰⁸⁹Μπόνιας και Μάντης 2008, 527. Σιδέρης 2010, 121.

¹⁰⁹⁰Σιδέρης 2010, 50. Σιδέρης 2014, 151-153.

¹⁰⁹¹Σάμψων 2014, 73. ΠΑΕ (1955), 121-124. ΠΑΕ (1958), 38-42. ΠΑΕ (1961), 28-40. Παπαχατζής 1981, 162-163, σημ.1, εικ.202-207. Αραβαντινός 2014, 189-222.

Ακρόπολη Δαυλίδας¹⁰⁹² ή Κάστρο Δαύλιδας (Δαύλειας) ή La Dablia

Ακρόπολη Ειλεσίου ή Χλεμβοτσάριου¹⁰⁹³

Ακρόπολη Ελευθερών ή Γυφτόκαστρο ή Φρόυριο Ελευθερών¹⁰⁹⁴

Ακρόπολη Ελεώνα & Κάστρο Άρματος ή Κάστρο Σπαχήδων¹⁰⁹⁵

Ακρόπολη Εύτρησης¹⁰⁹⁶

Ακρόπολη Καδμείας (Θήβα)¹⁰⁹⁷

Ακρόπολη Θεσπιών (Θεσπιές)

Ακρόπολη Θίσβης ή Παλαιόκαστρο ή Άνω Ακρόπολη¹⁰⁹⁸

Ακρόπολη Θίσβης ή Νεόκαστρο ή Κάτω Ακρόπολη¹⁰⁹⁹

Ακρόπολη/Οχύρωση Καστρούλι Ζεμενού

Ακρόπολη Κορσειών¹¹⁰⁰

Ακρόπολη Κορσιών ή Χορσιών¹¹⁰¹

Κάστρο Κορυνού ή Κορυνόκαστρο ή Κάστρο Ντελέρα ή Κάστρο¹¹⁰²

Ακρόπολη Κορώνειας¹¹⁰³

Ακρόπολη Κρεύσιδος¹¹⁰⁴

¹⁰⁹²Ντάσιος 1992, 61. Παπαχατζής 1981, 281, σημ.3. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 412.

¹⁰⁹³Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 374.

¹⁰⁹⁴Αττικά, 38.8-9. Schliemann 1883, 7. Παπαχατζής 1974, 482-486, σημ.3, εικ.299-301, Παπαχατζής 1981, 17-19, σημ.1, εικ.3-4. Ο ίδιος 1974, 484-486, σημ.2. Τσαούση 2003, 70-71. Αραβαντινός 2009, 226. Μάρκος 2018, 78-80, εικ.17.

¹⁰⁹⁵ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/11048/590/22-3-1994 - ΦΕΚ 277/Β/18-4-1994. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 374, Παπαχατζής 1981, 126-128, σημ.1, εικ.143-144. Αραβαντινός 2009, 226.

¹⁰⁹⁶Goldman 1931, 68-75. Παπαχατζής 1981, 102, σημ.1, εικ.111. Σιδέρης 2010, 154.

¹⁰⁹⁷Βοιωτικά, 5.2, 8.4-7. Παπαχατζής 1981, 72-73, σημ.1-2, εικ.46, 58, 62, 73-81. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 317-318. Σιδέρης 2010, 97.

¹⁰⁹⁸Παπαχατζής 1981, 200-201, σημ.1, εικ.240-241. Σιδέρης 2010, 109.

¹⁰⁹⁹Παπαχατζής 1981, 200-201, σημ.1. Σιδέρης 2010, 109.

¹¹⁰⁰Παπαχατζής 1981, 166-167, σημ.4.

¹¹⁰¹Για λεπτομερή περιγραφή των οχυρώσεων βλ. Büsing 1972, 79-85. Ακόμη, Παπαχατζής 1981, 166-167, σημ.4. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 365. Βονάννο-Αραβαντινού 2009, 263. Σιδέρης 2010, 111. Μάρκος 2018, εικ.12.

¹¹⁰²Ober 1985, 159, Vanderpool 1978, 237. Τσαούση 2003, 33. Το σχετικό ΦΕΚ 26Β/1993.

¹¹⁰³Παπαχατζής 1981, 215-218, σημ.1. Σιδέρης 2010, 115.

¹¹⁰⁴Αραβαντινός 2009, 226. Παπαχατζής 1981, 199-200, σημ.2. Μάρκος 2018, εικ.4.

Ακρόπολη Κυρτώνης

Οχύρωση Κωπών¹¹⁰⁵

Ακρόπολη Άνω Λάρυμνας¹¹⁰⁶

Ακρόπολη Κάτω Λάρυμνας¹¹⁰⁷

Κάστρο Λιβαδειάς (Καστροπολιτεία)¹¹⁰⁸

Ακρόπολη Μεδεώνα¹¹⁰⁹

Ακρόπολη (φωκικού) Μεδεώνα¹¹¹⁰

Ακρόπολη Μυκαλησσού¹¹¹¹

Κάστρο (Νεοχώρι Θεσπιών)

Οχύρωση Οινόης¹¹¹²

Ακρόπολη Ορχομενού¹¹¹³

Καστράκι Οσίου Λουκά

Ακρόπολη/Οχυρό Πανάκτου¹¹¹⁴

Ακρόπολη Πανοπέως¹¹¹⁵

Ακρόπολη Παραλίμνης

Ακρόπολη Πλαταιών ή Παλαιόκαστρο¹¹¹⁶

¹¹⁰⁵Παπαχατζής 1981,161-162,σημ.1. Σιδέρης 2010,37.

¹¹⁰⁶Η Άνω Λάρυμνα ήταν λοκρική, βλ.Στράβων, 9,406. Παπαχατζής 1981,157-158,σημ.1.

¹¹⁰⁷Η Κάτω Λάρυμνα ήταν λοκρική, αλλά αποσπάστηκε νωρίς και περιήλθε στη διοίκηση της Βοιωτίας. Παπαχατζής 1981,157-158,σημ.1,εικ.198-201.

¹¹⁰⁸Παπαχατζής 1981,246-247,σημ.1,εικ.297-298. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,397-399. Σιδέρης 2010,130. Κοντογιάννης 2012,71-77.

¹¹⁰⁹Πρόκειται για τη βοιωτική πόλη Μεδεών (ΝΑ της Κωπαΐδας) και όχι για τη φωκική, που ήταν πιο γνωστή, βλ. Παπαχατζής 1981,180,σημ.1.

¹¹¹⁰Φωκικά,36.6. Παπαχατζής 1981,444-446,σημ.2,εικ.459.

¹¹¹¹Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,371.

¹¹¹²Παπαχατζής 1974,484-486,σημ.2.

¹¹¹³Schliemann 1883,14-16. Αραβαντινός 2009,226. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,406. Κουντούρη 2009,252-253. Παπαχατζής 1981,εικ.268-270,278-286.

¹¹¹⁴Αραβαντινός 2009,226. Για την ταύτιση του οχυρού με το Πανάκτο βλ.Vanderpool 1978,233-234..

¹¹¹⁵Φωκικά,4.2. Παπαχατζής 1981,278-279,σημ.1 και 279,σημ.4. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,413. Σιδέρης 2010,174.

¹¹¹⁶Παπαχατζής 1981,26-27,σημ.1,εικ.14,19-31. Αραβαντινός 2009,226. Σιδέρης 2010,152. Κοιλάκου 2006,1110.

Κάστρο Σανταμερ ή Saint Omer¹¹¹⁷

Ακρόπολη Στειρίδας ή Κάστρο Στειρίδας ή Φρούριο Στειρίου ή lu Estiru ή el Estir¹¹¹⁸

Ακρόπολη Σχοίνου

Ακρόπολη Τανάγρας¹¹¹⁹

Κάστρο Ταρσού

Ακρόπολη Τευμησσού

Ακρόπολη Τιφών (Σιφών)¹¹²⁰

Ακρόπολη Υητιούς¹¹²¹

Ακρόπολη Ύλης

Ακρόπολη Φαρών ή Φερών¹¹²²

Οχύρωση Φλυγονίου¹¹²³

Ακρόπολη Χαϊρώνειας¹¹²⁴

Ακρόπολη Ωρωπού¹¹²⁵

2. ΠΥΡΓΟΙ¹¹²⁶

Πύργοι Γλα¹¹²⁷

Πύργος Κυρτώνης

Πύργοι Αιγόσθενων

¹¹¹⁷Παπαχατζής 1981, εικ.69.

¹¹¹⁸ό.π. 1981,441-442,σημ.2.

¹¹¹⁹ό.π. 1981,133-134,σημ.1,εικ.155. Αραβαντινός 2009,226. Σιδέρης 2010,163. Χαραμή 2015,67-68.

¹¹²⁰Για λεπτομερέστατη περιγραφή των οχυρώσεων βλ. Bonanno-Αραβαντινού 2009,264. Μάρκος 2018,27-34,εικ.6-11.

¹¹²¹Etienne and Knoepfler 1976,408. Παπαχατζής 1981,164,σημ.1,εικ.209.

¹¹²²ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/21472/1323/22-7-1998 (ΦΕΚ 985B/18-9-1998). Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,370-371. Χαραμή 2009,229.

¹¹²³Σιδέρης 2010,121.

¹¹²⁴Παπαχατζής 1981,266,σημ.2,εικ.319. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,411. Κουντούρη 2008,257. Σιδέρης 2010,169.

¹¹²⁵Παπαχατζής 1974,443-446,σημ.3.

¹¹²⁶Οι πύργοι εξετάζονται ανά πόλη (αλφαβητικά), στην οποία ανήκουν, και παρατίθενται κατά χρονολογική σειρά, ενώ καταγράφονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος.

¹¹²⁷Παπαχατζής 1981,162-163,σημ.1,εικ.202-207. Lock 1986,113. Σταθουλόπουλος 2014,62.

Πύργος Ακραϊφνίας

Πύργος Ελευθερών

Πύργος Ευαγγελίστριας¹¹²⁸

Πύργος Θίσβης (αρχαίας)¹¹²⁹

Πύργοι Καδμείας¹¹³⁰

Πύργος Καρακόλιθου

Πύργος Λεύκτρων¹¹³¹

Πύργος Λοιμικού (ή Λημικού)¹¹³²

Πύργος Μαυροβουνίου¹¹³³

Πύργος Οινόης¹¹³⁴

Πύργος Πανάκτου-Παλαιόκαστρο¹¹³⁵

Πύργοι Πλαταιών¹¹³⁶

Πύργος Πυργάκι¹¹³⁷

Πύργος Πυργάρι-Τσιγκουράτι¹¹³⁸

Πύργος Ράχες¹¹³⁹

Πύργος Ταρσού και Παλαιόταρσου¹¹⁴⁰

Πύργος Τιφών (Σιφών)

¹¹²⁸Μάρκος 2018,52-54.

¹¹²⁹Σταθουλόπουλος 2014,43-44,εικ.22-23,σχέδια της σσ.45.

¹¹³⁰Βοιωτικά,8.4-7. Παπαχατζής 1981,72,σημ.1,εικ.73-81.

¹¹³¹Πιτερός 2008,610.

¹¹³²Vanderpool 1978,240-242. Camp 1991,197-199. Τσαούση 2003,25. Μάρκος 2018,48-50,εικ.19.

¹¹³³Για αναφορά και περιγραφή του πύργου βλ. Tomlinson-Fossey 1970,260-261. Camp 1991,197. Τσαούση 2003,72. Μάρκος 2018,48-50,80,εικ.20.

¹¹³⁴Τσαούση 2003,68.

¹¹³⁵ό.π. 2003,26-27.

¹¹³⁶Παπαχατζής 1981,25-30,σημ.1,εικ.14,19-31.

¹¹³⁷Camp 1991,197. Σταθουλόπουλος 2014,46. Μάρκος 2018,51-52.

¹¹³⁸Vanderpool 1978,240-242. Ober 1985,147-148. Camp 1991,198. Τσαούση 2003,28-29. Μάρκος 2018,44-47,75-77,εικ.18.

¹¹³⁹Camp 1991,193-197. Τσαούση 2003,-74. Μάρκος 2018,54-56,εικ.22.

¹¹⁴⁰Σιδέρης 2010,121.

Πύργος Χαϊρώνειας¹¹⁴¹

Πύργος Ορχομενού¹¹⁴²

Πύργος Αντίκυρας¹¹⁴³

Πύργος Εύτρησης

Πύργος-εξωκλήσι Αγ.Θωμά¹¹⁴⁴

Πύργος Μπούμπουκα¹¹⁴⁵

Πύργος Αγ.Μαρίνας¹¹⁴⁶

Πύργος Ακοντίου ή Πύργος Αγ.Βασιλείου

Πύργος Αλιάρτου¹¹⁴⁷

Πύργος Αρματος¹¹⁴⁸

Πύργος Ασκρης¹¹⁴⁹ ή Παλαιόπυργος

Πύργος Δράμεσι

Πύργος Βερβά

Πύργος Γλα

Πύργος Δαύλειας¹¹⁵⁰

Πύργος Θεσπιών¹¹⁵¹

Πύργος Θίσβης (λόφος Νεόκαστρο)

¹¹⁴¹Παπαχατζής 1981, εικ.319.

¹¹⁴²ό.π. 1981, εικ.268-270,282-286.

¹¹⁴³Lock 1986,113. ΑΔ 19(1964),226-230. Σταθουλόπουλος 2014,75. Σιδέρης 2014,150-151.

¹¹⁴⁴Leake 1835. ΥΑ ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/45103/2750/6-9-2001 - ΦΕΚ 1243/Β/25-9-2001 Τίτλος ΦΕΚ: Συμπληρωματική κήρυξη-επανασριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου Τανάγρας Ν. Βοιωτίας).

¹¹⁴⁵Leake 1835,327. Lock 1986,107.

¹¹⁴⁶Lock 1986,113. Σταθουλόπουλος 2014,62.

¹¹⁴⁷Παπαχατζής 1981, εικ.250. Βαρβαρούσης 2010,221-224. Σταθουλόπουλος 2014,48, εικ.3,25-28, σχέδια της σσ.51-53.

¹¹⁴⁸Παπαχατζής 1981,126-128, σημ.1, εικ.143-144. Σταθουλόπουλος 2014,38, εικ.15-16, σχέδια της σσ.39. Γκιολές και Πάλλης 2014,186.

¹¹⁴⁹Παπαχατζής 1981,187, σημ.2, εικ.230. Bintliff και Snodgrass 1985,93, εικ.2(γ). Τσαούση 2003,69. Bonanno-Αραβαντινού 2009,261, Bintliff 2013,197. Σταθουλόπουλος 2014,46-47, εικ.24.

¹¹⁵⁰Σιδέρης 2010,68.

¹¹⁵¹Vionis 2017.

Πύργος Θουρίου¹¹⁵²

Πύργος Κορώνειας¹¹⁵³

Πύργοι Λιβαδειάς¹¹⁵⁴

Πύργος Μεδεώνα¹¹⁵⁵

Πύργος Μουσταφάδες

Πύργος Οινόης Μεγαρίδος¹¹⁵⁶

Πύργος Οινοφύτων¹¹⁵⁷

Πύργος Οσίου Λουκά

Πύργος Πανάκτου¹¹⁵⁸

Πύργος Πανοπέα¹¹⁵⁹

Πύργος Παραλίμνης ή Ανθηδόνας¹¹⁶⁰

Πύργος Παρορίου¹¹⁶¹

Πύργος Πλαταιών ή Μελισσοχωρίου ή Αγ.Γεωργίου (Πλαταιές)¹¹⁶²

Πύργος Πύλης¹¹⁶³

Πύργος Πύργου¹¹⁶⁴

Πύργος Σαιντ Ομέρ ή Κάστρο Θηβών ή Πύργος Σανταμέρη ή Κάστρο του Σανταμέρη (Θήβα)¹¹⁶⁵

Πύργος Σίζι ή Πύργος Λιβαδόστρατας ή Πύργος Λιβαδόστρας¹¹⁶⁶

¹¹⁵²Σταθουλόπουλος 2014.

¹¹⁵³Παπαχατζής 1981, εικ.257-258. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 402. Bintliff 2013, 199. Σταθουλόπουλος 2014, 58, εικ.32-33, σχέδια της σσ.60.

¹¹⁵⁴Παπαχατζής 1981, 246-247, σημ.1, εικ.297-298, 302, 304, 309. Κοντογιάννης 2012, 67-109.

¹¹⁵⁵Παπαχατζής 1981, 444-446, σημ.2, εικ.459.

¹¹⁵⁶Παπαχατζής 1974, 484-486, σημ.2.

¹¹⁵⁷Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 376. Σιδέρης 2010, 137.

¹¹⁵⁸Gerstel, Munn, Grossman, Barnes, Rohn and Kiel 2003, 153. Σταθουλόπουλος 2014, 29, εικ.4-5.

¹¹⁵⁹Σιδέρης 2010, 174. Σταθουλόπουλος 2014, 67-68, εικ.39-41, σχέδια της σσ.69.

¹¹⁶⁰Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 392. Σταθουλόπουλος 2014, 61, εικ.34. Γκιοιές και Πάλλης 2014, 184.

¹¹⁶¹Σιδέρης 2010, 68. Σταθουλόπουλος 2014, 70, εικ.41-43, σχέδια της σσ.73-74.

¹¹⁶²Lock 1986, 118. Σιδέρης 2010, 152. Σταθουλόπουλος 2014, 40, εικ.17-19.

¹¹⁶³Gerstel and Munn 2003, 153. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 378. Σιδέρης 2010, 74. Σταθουλόπουλος 2014, 30-31, εικ.6.

¹¹⁶⁴Σταθουλόπουλος 2014, 62-63, εικ.35-37, σχέδια της σσ.65-66. Γκιοιές και Πάλλης 2014, 182.

¹¹⁶⁵Παπαχατζής 1981, 107-108, σημ.7, εικ.69, 117-118. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 344-346. Σιδέρης 2010, 103.

Πύργος Στειρίου

Πύργος Σχηματαρίου¹¹⁶⁷

Πύργος Τανάγρας¹¹⁶⁸

Πύργος Τάτιζας¹¹⁶⁹

Πύργος Χαϊρώνειας

Πύργος Χλεμβοτισαρίου

Πύργος Υλίκης¹¹⁷⁰

Πύργος Υψηλάντη ή Πύργος Πέτρας¹¹⁷¹

Κάστρο Καραϊσκάκη¹¹⁷²

3. ΘΕΑΤΡΑ¹¹⁷³

Θέατρο Αβών (Αβαι)¹¹⁷⁴

Θέατρο Αλιάρτου (Αλίαρτος)

Θέατρο Θήβας (Καδμεία/Θήβα)¹¹⁷⁵

Θηβαϊκό Καβείριο (κοντά στη Θήβα)¹¹⁷⁶

Θέατρο Κοιλάδας των Μουσών (Κοιλάδα Μουσών)¹¹⁷⁷

¹¹⁶⁶Lock 1986,117. Πιτερός 2008,615. Σταθουλόπουλος 2014,42,εικ.20-21.

¹¹⁶⁷Lock 1986,120. Σταθουλόπουλος 2014,31. Γκιολές και Πάλλης 2014,188.

¹¹⁶⁸Bintliff 1997,28. Σταθουλόπουλος 2014,32,εικ.7-14,σχέδια της σσ.36-37. Γκιολές και Πάλλης 2014,188.

¹¹⁶⁹Lock 1986,120-121. Σταθουλόπουλος 2014,45-46.

¹¹⁷⁰Lock 1986,117. Bintliff 1997,26-27. Σταθουλόπουλος 2014,60-61. Γκιολές και Πάλλης 2014,184.

¹¹⁷¹Σταθουλόπουλος 2014,54,εικ.29-31,σχέδια της σσ.56-57.

¹¹⁷²Σιδέρης 2010,110.

¹¹⁷³Τα θέατρα εξετάζονται ανά πόλη, στην οποία ανήκουν, και παρατίθενται κατά αλφαβητική σειρά (το κριτήριο ιεράρχησης είναι η πόλη), ενώ καταγράφονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος.

¹¹⁷⁴Φωκικά,35.4. Για την περιοχή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Niemeier 2015,28-44.

¹¹⁷⁵Βοιωτικά,16.6. ΑΔ (1917),362-366, Παπαχατζής 1981,107-108. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,323. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Οικονόμου 2013α,51-54.

¹¹⁷⁶Βοιωτικά,25.5-10. Fossey 1988. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Οικονόμου 2013β,55-61.

¹¹⁷⁷Παπαχατζής 1981,184,191. Τζανίμης 1995,407-427. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Οικονόμου 2013γ,63-67.

Θέατρο Κορώνειας (Κορώνεια)¹¹⁷⁸

Θέατρο Ορχομενού¹¹⁷⁹

Θέατρο Απόλλωνα Πτώου (Πτών όρος)¹¹⁸⁰

Θέατρο Τανάγρας (Τανάγρα)¹¹⁸¹

Θέατρο Χαϊρώνειας (Χαιρώνεια)¹¹⁸²

Θέατρο Αμφιάρειου (Ωρωπού)¹¹⁸³

4. ΜΑΝΤΕΙΑ¹¹⁸⁴

Μαντείο Απόλλωνα Αβαίου (Αβαι)¹¹⁸⁵

Μαντείο Ανθηδόνας ή Μαντείο του Γλαύκου (Ανθηδόνα)¹¹⁸⁶

Μαντείο Απόλλωνα Ευτρησίτη (Εύτρηση)¹¹⁸⁷

Μαντείου Απόλλωνα Ισμηνίου (Καδμεία/Θήβα)¹¹⁸⁸

Μαντείο Καβείρων (κοντά στην Καδμεία/Θήβα)¹¹⁸⁹

¹¹⁷⁸Gell 1996. Lalonde 2019,108.

¹¹⁷⁹ΑΑΑ 6(1973),392-393. Χορηγικός φάκελος, *Προτεινόμενες εργασίες και χρονοδιάγραμμα*, Θ' Εφορεία Προϊστορικών και κλασικών Αρχαιοτήτων, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Θήβα 2011, σσ.11-13 και για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Κυριαζή,Κίτσου και Μπιλής 2013,79-112.

¹¹⁸⁰ΑΔ 1(1915),110.

¹¹⁸¹Βοιωτικά,22.2. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Χαραμή 2013,43-50.

¹¹⁸²ΠΑΕ (1907),108-9. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,411. Κουντούρη 2008β,257-258. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Κυριαζή 2013,75-77.

¹¹⁸³ΠΑΕ 1886,51-56,πιν.3, ΠΑΕ(1960),340,πιν.280, Κουρέτας 1970,5. Φωκά και Βαλαμβάνης 1994,176. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφικών εργασιών, βλ.Σοφικίτου 2013,212-225.

¹¹⁸⁴Τα μαντεία εξετάζονται ανά την πόλη, στην οποία ανήκουν, και παρατίθενται κατά αλφαβητική σειρά (το κριτήριο ιεράρχησης είναι η πόλη), ενώ καταγράφονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος. Επισημαίνεται ότι τα πιο φημισμένα μαντεία του κόσμου ήταν των Αβών, των Δελφών, της Δωδώνης, της Λιβαδειάς (Τροφώνειο), της Μιλήτου (των Βραγχιδών) και της Λιβύης (του Άμμωνα), βλ. Παπαχατζής 1981,436-437,σημ.7.

¹¹⁸⁵Φωκικά,35.1, Στράβων,9.3.13. Κλειώ,46-77. Παπαχατζής 1981,436-437,σημ.7. Υπάρχει μια εκδοχή που θέλει το μαντείο/ιερό του Αβαίου Απόλλωνα να βρίσκεται κοντά στο σημ.Καλαπόδι ενώ στην πραγματικότητα αποτελεί ιερό άλλης θεότητας (πιθανόν του Απόλλωνα και της Άρτεμης Ελαφηβόλου), βλ. Niemeier 2015,28-44. Παπαχατζής 1981,υποσημ.της εικ.458.

¹¹⁸⁶Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,391.

¹¹⁸⁷Γλιιάδα Β 502, Goldman 1931,237. Λεξικό Στ.Βυζάντιου,λ.Εύτρησις. Λεξικό Λωρέντη,λ.Εύτρησις. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,359. Πιτερός 2008,582-586.

¹¹⁸⁸Ουρανία,134. Διόδωρος ΙΖ. 10, Βοιωτικά,10.2.

- Μαντείο Ποσειδώνα Ογχήστιου (Ογχηστός)¹¹⁹⁰
 Μαντείο Απόλλωνος Πτώου (Πτών όρος)¹¹⁹¹
 Μαντείο Απόλλωνα Τεγυραίου (Τεγύραι)¹¹⁹²
 Μαντείο Απόλλωνα (Υσιαί)¹¹⁹³
 Οίωνοσκοπείο Τειρεσία (Καδμεία)¹¹⁹⁴
 Μαντείο Τροφωνίου (Μίδεια/Λιβαδειά)¹¹⁹⁵
 Μαντείο Τειρεσία (Ορχομενός)
 Μαντείο Αμφιάρου (Ποτνιαί-θήβα)¹¹⁹⁶
 Μαντείο Τήνερου (Τηνερικόν όρος)
 Μαντείο Αμφιαράου (Ωρωπός)¹¹⁹⁷
 Σπήλαιο Σαρακηνού (Ακραίφνιο)¹¹⁹⁸
 Σφραγίδιον Άντρον (όρος Κιθαιρώνα)¹¹⁹⁹
 Λιβήθριον (Λειβήθριον) Άντρον (όρος Ελικώνα, κοντά στην Κορώνεια)¹²⁰⁰
 Κωρύκειον Άντρον ή σπήλαιο του Πανός ή Δελφικόν Άντρον ή Βακχικό Σπήλαιο ή Σαρανταύλι¹²⁰¹
 Σπηλιά Αλυκής¹²⁰²

¹¹⁸⁹Stillwell 1976. Paraskevaides 2000,150-160.

¹¹⁹⁰Βαρβαρούσης και Παπαευσάγγελου 2017,99-115.

¹¹⁹¹Βοιωτικά,23.6. Στράβων,9.2.34. ΑΔ 1(1915),110. Παπαχατζής 1981,155,σημ.1-2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,335.

¹¹⁹²Λεξικό Στ.Βυζάντιου,λ.Τεγύρα. Λεξικό Λωρέντη,λ.Τεγύρα. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,408.

¹¹⁹³Βοιωτικά,2.1.

¹¹⁹⁴Βοιωτικά,16.1. ΑΔ(1917),347-348. Παπαχατζής 1981,106,σημ.4. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,322. Martina 2014,364-366.

¹¹⁹⁵Βοιωτικά,39.4-14, 40.1-2. Στράβων,9.2.38. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,395-397, Διαμαντόπουλος 1936,31-46. Παπαπαναγιώτου 2000,298. Δραγώνα 2009,205-206. Παπαπαναγιώτου 2000,296.

¹¹⁹⁶Ουρανία,134. Αττικά,34.2. ο ίδιος,9.8.3. Κουντούρη 2014,222.

¹¹⁹⁷Αττικά,34.2-5. ΠΑΕ(1925),33-35. Πετράκος 1968, Κουρέτας 1970,5.

¹¹⁹⁸Σπυρόπουλος 1973,263-264. Sampson 2008. Σάμψων 2014. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφών, βλ.Γιαννοπούλου 2009,141-144.

¹¹⁹⁹Σύμφωνα με τον Πausanία η σπηλιά λειτουργούσε ως μαντείο-θεραπευτήριο ψυχών, το οποίο χρηματοδοτούσε, βλ.Βοιωτικά,3.9. Παπαχατζής 1981,41-42,σημ.1.

¹²⁰⁰Βοιωτικά,34.4. Στράβων,9.2,25. Παπαχατζής 1981,194,σημ.2 και 219,σημ.1. Σιδέρης 2010,116-117. Βαρβαρούσης 2013,81-82. Bonanno-Αραβαντινού 1999,172-174.

¹²⁰¹Βοιωτικά,32.2. Ο ίδιος 1974, 6.3, 32.7. Παπαχατζής 1981,418-419,σημ.1. Pasquier 1977,365-387.

¹²⁰²Βαρβαρούσης 2013,83.

Βωμός Απόλλωνα Σποδίου (Καδμεία/Θήβα)¹²⁰³

Σπήλαιο Σεϊντί, Αλίαρτος¹²⁰⁴

Σπήλαιο Τσούτσο ή Μεγάλη Καταβόθρα, Βόρεια Κωπαΐδα¹²⁰⁵

Σπηλιά ή Καταβόθρα του Ηρακλή ή Μεγάλη Καταβόθρα, Νέο Κόκκινο

Σπήλαιο Μπαρουτοσπηλιά, ΒΑ Κωπαΐδας¹²⁰⁶

Σπήλαιο Σφίγγ(ε)ιον ή Σπήλαιο ή Καταβόθρα Φαγά ή Καταβόθρα της Σφίγγας, Σφίγγειον όρος¹²⁰⁷

Σπηλιά Πυργάκι, Σκούρτα¹²⁰⁸

Σπήλαιο Πύργου, Αλίαρτος¹²⁰⁹

Σπήλαιο Λουκάς, Αλίαρτος¹²¹⁰

Σπήλαιο Γλα, Γλα

5. ΑΡΧΑΙΑ ΙΕΡΑ¹²¹¹

Ιερό Απόλλωνα Αβαίου¹²¹² και Ιερό Αδριάνειο (Αβαί)¹²¹³

Ιερό Μελάμποδα (Αιγόσθενα)¹²¹⁴

Ιερό Χαρίτων ή Αγροτικό ιερό (Ακόντιο όρος)¹²¹⁵

¹²⁰³Βοιωτικά,11.7, 12,1. Martina 2014,364. Κεραμόπουλλος 1917,330-333. Παπαχατζής 1981,92,σημ.2.

¹²⁰⁴Schmid 2013,109-145.

¹²⁰⁵Βαρβαρούσης 2013,66. κοντά στη Μεγάλη Καταβόθρα ή Σπηλιά του Ηρακλή.

¹²⁰⁶ό.π. 2013,66-67.

¹²⁰⁷Δαβού 2014,151. Βαρβαρούσης 2013,67.

¹²⁰⁸ΦΕΚ:ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/60974/3092/23-12-1992. Βαρβαρούσης 2013,65-67. Τσώτα 2011α.

¹²⁰⁹Fossey 1988,319. Τσώτα 2011α.

¹²¹⁰Βαρβαρούσης 2013,78.

¹²¹¹Τα ιερά εξετάζονται ανά την πόλη, στην οποία ανήκουν, και παρατίθενται κατά αλφαβητική σειρά (το κριτήριο ιεράρχησης είναι η πόλη), ενώ καταγράφονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος.

¹²¹²Φωκικά,35.2-4, Κλειώ,46-47, Λεξικό Λωρέντη,λ.Αβαί. Παπαχατζής 1981,437-438,σημ.3 και 438,σημ.1,εικ.457.

¹²¹³Φωκικά,35.4. Παπαχατζής 1981,438,σημ.1,εικ.457.

¹²¹⁴Αττικά,44.5. Παπαχατζής 1974,511-514,σημ.4. Τσεβάς 2006,Τόμος Β',384.

¹²¹⁵Αγροτικό Ιερό (Δ του Ορχομενού, κοντά στο Ακόντιο όρος), όπου λατρεύονταν οι θεσμοφόρες θεότητες, Δήμητρα, Κόρη και Παις μαζί με τις Χάριτες (6^{ος}-3^{ος} αι.π.Χ.). Πρόκειται για αμάρτυρο ιερό, και εγκαταλελειμμένο ήδη από την εποχή του Παυσανία. Στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο, βλ.Αραβαντινός 2009,225. Καλλιγά 2015,107-123.

Ιερό Διονύσου (Ακραίφνιο)¹²¹⁶

Ιερό Αθηνάς (Αλαί)¹²¹⁷

Ιερό Αλαλκομενίας Αθηνάς (Αλαλκομεναί)¹²¹⁸

Ιερό Αθηνάς (Αλίαρτος)¹²¹⁹ και Ιερό Πραξιδικών (Αλίαρτος, κοντά στο Τιλφούσιον όρος)¹²²⁰

Ιερό Αρτέμιδος Δικτυναίας (ή Δίκτυνας) (Αμβρωσος)¹²²¹

Ιερό Καβείρων (Ανθηδόνα)¹²²²

Ιερό Δήμητρας και Κόρης (Ανθηδόνα)¹²²³

Ιερό Διονύσου (Ανθηδόνα)¹²²⁴

Ιερό Αθηνάς Προμάχου (Αντίκυρα)¹²²⁵, Ιερό Αρτέμιδος Ειλειθίας (κοντά στην Αντίκυρα)¹²²⁶, Ιερό Ποσειδώνα (Αντίκυρα)¹²²⁷

Ιερό Αρτέμιδος Αυλιδείας (Αυλίδα)¹²²⁸

Ιερό Αρτέμιδος¹²²⁹ και Ιερό Διονύσου¹²³⁰ (Βούλις)

Ιερό Πολιάδος Αθηνάς (Δαύλεια)¹²³¹

Ιερό Δηλίου Απόλλωνος (Δήλιον)¹²³²

¹²¹⁶Βοιωτικά,23.5.

¹²¹⁷Παπαχατζής 1981,167-168,σημ.2.

¹²¹⁸Βοιωτικά,33.5-7, Στράβων,9.2.36. Παπαχατζής 1981,σσ.212-214,σημ.2 και 215,σημ.1.

¹²¹⁹Βαρβαρούσης 2010,139-142. Σιδέρης 2010,45. Παπαχατζής 1981,205-206,σημ.1 και 211,σημ.1,εικ.244.

¹²²⁰Βοιωτικά,33.3. Παπαχατζής 1981,210,σημ.1.

¹²²¹Φωκικά,36.5. Σιδέρης 2014,122-124. Παπαχατζής 1981,443-444,σημ.6.

¹²²²Βοιωτικά,22.5. Παπαχατζής 1981,143,σημ.1.

¹²²³Βοιωτικά,22.5. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ανθηδών. Παπαχατζής 1981,143,σημ.1 και 174,σημ.2.

¹²²⁴Βοιωτικά,22.6. Παπαχατζής 1981,144,σημ.1,εικ.174.

¹²²⁵Σιδέρης 2010,49. Τσώτα 2011β,6-7. Σιδέρης 2014,115-121.

¹²²⁶Φωκικά,37.1. Παπαχατζής 1981,446-447,σημ.9. Τσώτα 2011β,7-8. Σιδέρης 2010,49. Σιδέρης 2014,125-129.

¹²²⁷Φωκικά,36.8. Σιδέρης 2010,50. Τσώτα 2011β,7. Σιδέρης 2014,129-131.

¹²²⁸Βοιωτικά,19.6-7, ΑΔ 17(1961/2),137-144, Παπαχατζής 1981,132,σημ.2,εικ.146-148. Χαραμή 2008,229.

¹²²⁹Φωκικά,37.3.

¹²³⁰Φωκικά,37.3.

¹²³¹Φωκικά,4.9. Παπαχατζής 1981,282,σημ.5, υπόμν.της εικ.323.

¹²³²Στράβων,9.2.7. Παπαχατζής 1981,58-59,σημ.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,372. Πιτερός 2008,592-623. Χαραμή 2008,229. Σιδέρης 2010,157. Χαραμή 2015,69.

Ιερό Διονυσίου Ελευθερέα ή Ελευθερέως (Ελευθεραί)¹²³³

Ιερό Δήμητρας (Ετεωνός)¹²³⁴

Ιερό Απόλλωνα Ευτρησίτη (Εύτρηση)¹²³⁵, Ιερό Δήμητρας & Κόρης (Εύτρηση)¹²³⁶

Ιερό Απόλλωνα Αργηγέτη¹²³⁷ και Ιερό Ιδαίου Ηρακλή (Θεσπιές)¹²³⁸

Ιερό Καβείρων ή Καβείριο ιερό (δρόμος Θήβας-Ογχηστού)¹²³⁹

Ιερό Ηρακλή (Θίσβη)¹²⁴⁰

Ιερό Αθηνάς Προναίας (ή Παλλάδας Ισμηνίας)¹²⁴¹, Ιερό Αθηνάς Όγκας (ή Ογγαίας ή Ογκαίας)¹²⁴², Ιερό Απόλλωνος Ισμηνίου¹²⁴³, Ιερό Αρτέμιδος Ευκλείας¹²⁴⁴, Ιερό Αφροδίτης Λαμίας¹²⁴⁵, Ιερό Γαίας¹²⁴⁶, Ιερό Δήμητρος Θεσμοφόρου¹²⁴⁷, Ιερό Μητρός Δινδυμήνης¹²⁴⁸, Ιερό Διονύσου Κάδμειου¹²⁴⁹, Ιερό Διονύσου Λυσ(ε)ίου¹²⁵⁰, Ιερό Διός Αγοραίου¹²⁵¹, Ιερό Διός Αμμωνος¹²⁵², Ιερό Διός Υψίστου¹²⁵³, Ιερό Ηρακλή Προμάχου¹²⁵⁴, Ιερό Θέμιδος¹²⁵⁵, Ιερό

¹²³³Αττικά,38.8. Παπαχατζής 1974,482-483,σημ.3. Ο ίδιος 1981, υποσημ.στην εικ.3.

¹²³⁴Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,380.

¹²³⁵Πιτερός 2008,582-586.

¹²³⁶ό.π. 2008,585-587.

¹²³⁷Σιδέρης 2010,89.

¹²³⁸Βοιωτικά,27.6-8. ΑΕ(1981),45. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,353-354. Σιδέρης 2010,90.

¹²³⁹Από τις Νήιστες πύλες της Καδμείας απέχει 25 στάδια το άλσος τη Δήμητρα Καβ(ε)ραίας και της Κόρης. Από το άλσος απέχει 7 περίπου στάδια το ιερό των Καβείρων, βλ.Βοιωτικά,25.5-10. Stillwell 1976. Paraskedaides 2008,150-160. Παπαχατζής 1981,175,σημ.2,εικ.212-218. Σιδέρης 2010,100-101.

¹²⁴⁰Βοιωτικά,32.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,361. Σιδέρης 2010,109.

¹²⁴¹Βοιωτικά,10.2. Οιδίπους Τύραννος,19-21. ΑΔ(1917),376-379. Πιθανολογείται ότι στη Θήβα υπήρχε Ιερό της Παλλάδας Ζωστηρίας χωρίς να είναι σαφές εάν ταυτίζεται με κάποιο άλλο ιερό της θεάς, βλ.Martina 2014,363-364.

¹²⁴²Βοιωτικά,12.2. Επτά επί Θήβας,164-165,487. Λεξικό Λωρέντη,λ.Όγκα. ΑΔ 3(1917),334-336,376-379. Παπαχατζής 1981,92-93,σημ.5 και 93,σημ.1. Martina 2014,363-364. Rocchi 2014,371-382.

¹²⁴³Κλειώ,52. Βοιωτικά,10.2. ΑΔ 3(1917),34-79. Παπαχατζής 1981,83,σημ.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,319. Spawforth 2006,168. Αραβαντινός 2009,244. Κουντούρη 2014,222. Schachter 2014,326-328. Aravantinos 2017,221-230.

¹²⁴⁴Βοιωτικά,17.1. Οιδίπους Τύραννος,160-163. Επτά επί Θήβας,449-450. Κεραμόπουλλος 1917,371-372,379. Παπαχατζής 1981,108-109,σημ.5. Schachter 2014,331. Martina 2014,366-367.

¹²⁴⁵ΑΔ 3(1917),350-353. Schachter 2014,331.

¹²⁴⁶Αραβαντινός 2009,242.

¹²⁴⁷Βοιωτικά,6.5, 16.5. Φοίνισσαι,683-689, Πελοπίδας,5.3. ΑΔ 3(1917),353-356. Παπαχατζής 1981,107,σημ.5 και 107-108,σημ.7. Πιτερός 2008,585-587. Martina 2014,361-362.

¹²⁴⁸Βοιωτικά,25.3. Πυθιόνικαι, Γ΄.77. Παπαχατζής 1981,171-172,σημ.5. ΑΔ 3(1917),420-424.

¹²⁴⁹Ισθμιόνικαι,7.3-4. ΑΔ 3(1917),345-346. Schachter 2014,330-331.

¹²⁵⁰Βοιωτικά,16.6. ΑΔ 3(1917),366-368. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,322-323. Παπαχατζής 1981,108,σημ.1.

¹²⁵¹Βοιωτικά,25.4. ΑΔ 3(1917),377-379,426.

Κυβέλης¹²⁵⁶, Ιερό Κληδόνων¹²⁵⁷, Ιερό Μοιρών και Ειλειθίας¹²⁵⁸, Ιερό Ποσειδώνα Εμπυλαίου¹²⁵⁹, Ιερό Τύχης¹²⁶⁰
(Καδμεία)

Ιερό Μουσών¹²⁶¹, Ιερό Αφροδίτης Μελαινίδος¹²⁶² και Ιερό Έρωτα (Κοιλιάδα των Μουσών)¹²⁶³

Ιερό Ήρας (Κορσιαί)¹²⁶⁴

Ιερό Αθηνάς Ιτωνίας (δρόμος από Αλαλκομενές προς Κορώνεια)¹²⁶⁵

Ιερό Κόρωνου¹²⁶⁶, Ιερό Ήρας¹²⁶⁷ (Κορώνεια)

Ιερό Ποσειδώνα (Κρεύσις)¹²⁶⁸

Ιερό Απόλλωνα και Ιερό Νυμφών (Κυρτώνη ή Κύρτωνες)¹²⁶⁹

Ιερό Δήμητρας Ταυροπούλου, Ιερό Διονύσου, Ιερό Σάραπη (Κώπαι)¹²⁷⁰

Ιερό Διονύσου (Λάρυμνα)¹²⁷¹

Ιερό Δία Λαφύστιου και Ιερό Ηρακλή Χάροπα (Λαφύστιον όρος)¹²⁷²

Ιερό Ηρακλή Λευκτριάδη (Λεύκτρα)¹²⁷³

¹²⁵²Βοιωτικά,16.1. ΑΔ 3(1917),346-347. Παπαχατζής 1981,106,σημ.2. Schachter 2014,331.

¹²⁵³Βοιωτικά,8.5. Νεμεόνικοι,1.60. ΑΔ 3(1917),336-337. Παπαχατζής 1981,74,σημ.3. Martina 2014,362.

¹²⁵⁴Βοιωτικά,11.4. ΑΔ 3(1917),329-330. Παπαχατζής 1981,89-90,σημ.2,εικ.62. Schachter 2014,328-329. Αραβαντινός 2015,85-106. Καλλιγά 2015,107-123. Aravantinos 2017,221-230.

¹²⁵⁵Βοιωτικά,25.4. ΑΔ 3(1917),426.

¹²⁵⁶ΑΔ 3(1917),424.

¹²⁵⁷Βοιωτικά,11.7.

¹²⁵⁸Βοιωτικά,25.4. ΑΔ 3(1917),426.

¹²⁵⁹Ισθμιονίκαί, 1,76. ΑΔ 3(1917),357-358. Martina 2014,362-363.

¹²⁶⁰Βοιωτικά,16.1. ΑΔ 3(1917),348-350.

¹²⁶¹Βοιωτικά,27.5. Στράβων,9.2.25. Παπαχατζής 1981,185,σημ.8,εικ.229,232. Bonanno-Αραβαντινού 2009.

¹²⁶²Βοιωτικά,27.5. Παπαχατζής 1981,185,σημ.7. Σιδέρης 2010,90.

¹²⁶³Σιδέρης 2010,90,92.

¹²⁶⁴Σιδέρης 2010,111.

¹²⁶⁵Βοιωτικά,34.1-2. Στράβων,9.2.29. ΑΑΑ 6, 3(1973),385-392. Παπαχατζής 1981,215-217,σημ.1.

¹²⁶⁶Παπαχατζής 1981,221,σημ.2.

¹²⁶⁷Βοιωτικά,34.3. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,402. Σιδέρης 2010,115.

¹²⁶⁸Πιτερός 2008,615-616.

¹²⁶⁹Βοιωτικά,24.4.

¹²⁷⁰Βοιωτικά,24.2. Παπαχατζής 1981,162-163,σημ.1. Σιδέρης 2010,37.

¹²⁷¹Βοιωτικά,23.7. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,337.

¹²⁷²Βοιωτικά,34.5. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,402. ΑΕ(1981),38-51. Παπαχατζής 1981,219-220,σημ.5. Σιδέρης 2010,115. Σύμφωνα με τον Ν.Παπαδάκι το χαρόπειο βρισκόταν στα ριζά του όρους Λαφυστίου (σημ.Γρανίτσα).

Ιερό Απόλλωνα¹²⁷⁴, Ιερό Δήμητρος Ευρώπης¹²⁷⁵, Ιερό Διός Βασιλέως¹²⁷⁶, Ιερό Διός Κρονίδα & Ήρας¹²⁷⁷, Ιερό Έρκυνας¹²⁷⁸, Ιερό “Κυνήγι της Κόρης”¹²⁷⁹, Ιερό Τροφωνίου¹²⁸⁰ (άλσος Τροφωνίου (Μίδαία/Λιβαδειά)
 Ιερό Δήμητρας Μυκαλησσίας (Μυκαλησσός)¹²⁸¹
 Ιερό Διονύσου (Νίσα)
 Ιερό Ποσειδώνα Ογχηστίου (Ογχηστός)¹²⁸²
 Ιερό Αφροδίτης Αργυννίδος¹²⁸³, Ιερό Ασκληπιού¹²⁸⁴, Ιερό Διονύσου ή Βάκχου¹²⁸⁵, Ιερό Ηρακλή¹²⁸⁶, Ιερό Χαρίτων¹²⁸⁷
 (Ορχομενός)
 Ιερό Ηρακλή (Πανοπέας)¹²⁸⁸
 Ιερό Αθηνάς Αρείας¹²⁸⁹, Ιερό Ήρας Τελείας ή Ηραίο¹²⁹⁰, Ιερό Αρτέμιδος Ευκλείας¹²⁹¹ (Πλαταιές)¹²⁹²
 Ιερό Αμφιαράου¹²⁹³, Ιερό Διονύσου Αιγοβόλου¹²⁹⁴ (Ποτνιαί)
 Τερό άλσος όπου λατρεύονταν οι Πότνιαι (=“Βασίλισσες”)¹²⁹⁵
 Ιερό Απόλλωνος Πτώου¹²⁹⁶, Ιερό Αθηνάς Προναίας¹²⁹⁷ (Πτών όρος)

¹²⁷³Πιτερός 2008, 594-598.

¹²⁷⁴Βοιωτικά, 39.4. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 395.

¹²⁷⁵Βοιωτικά, 39.4. Παπαχατζής 1981, 249, σημ.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 395.

¹²⁷⁶Βοιωτικά, 39.4. ΑΑΑ 2 (1969), 230-231. Παπαχατζής 1981, 249-251, σημ.4. Schachter 1994, 74-75. Γκαδόλου 2008, 547-565.

¹²⁷⁷Βοιωτικά, 39.4. Παπαχατζής 1981, 251, σημ.1.

¹²⁷⁸Βοιωτικά, 39.3.

¹²⁷⁹Βοιωτικά, 39.4. Παπαχατζής 1981, 249, σημ.3.

¹²⁸⁰Βοιωτικά, 39.4. Παπαχατζής 1981, 247-249, σημ.4. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 395. Βαλλά 2008, 882.

¹²⁸¹Βοιωτικά, 19.5, 27.8. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 242-243.

¹²⁸²Βοιωτικά, 26.5. Στράβων, 9.2.33. ΑΑΑ 6 (1973), 379-381. Παπαχατζής 1981, 179-180, σημ.2 και 180, σημ.1. Schachter 1986, 211-216.

¹²⁸³Τζέμος 1963, 18. Παπαχατζής 1981, υποσημ. της εικ.268.

¹²⁸⁴Τζέμος 1963, 27. Παπαχατζής 1981, υποσημ. της εικ.268. Spawforth 2006, 169. Κουντούρη 2009, 252.

¹²⁸⁵Βοιωτικά, 38.1. Στράβων, 9.2.40. Τζέμος 1963, 28. Παπαχατζής 1981, υποσημ. της εικ.268.

¹²⁸⁶Βοιωτικά, 38.6. Schliemann 1883, 16. Παπαχατζής 1981, υποσημ. της εικ.268. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 407.

¹²⁸⁷Βοιωτικά, 38.1, Στράβων, 9.2.40, ΑΑΑ 6 (1973), 393. Παπαχατζής 1981, 240, σημ.1, υποσημ. της εικ.268. Σιδέρης 2010, 141.

¹²⁸⁸Σιδέρης 2010, 174.

¹²⁸⁹Βοιωτικά, 4.1. Παπαχατζής 1981, 43-44, σημ.1. Σιδέρης 2010, 152.

¹²⁹⁰Βοιωτικά, 2.7. Παπαχατζής 1981, 21-23, σημ.1 και 35-36, σημ.1, εικ.12, 14, 17-18. Σιδέρης 2010, 152.

¹²⁹¹Αριστείδης, 20.4-5.

¹²⁹²Πιθανότατα να υπήρχε και Ιερό Δήμητρας Ελευσινίας, βλ. Παπαχατζής 1981, 45, σημ.1.

¹²⁹³Βοιωτικά, 8.3. ΑΔ 3 (1917), 420. Παπαχατζής 1974, 448, σημ.2. Ο ίδιος 1981, 69-71, σημ.3 και 244-246, σημ.4.

¹²⁹⁴Βοιωτικά, 8.2. Παπαχατζής 1981, 69, σημ.1. Martina 2014, 361-362. Παπαδάκη 2014, 184.

¹²⁹⁵Βοιωτικά, 8.1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 336.

Ιερό Νυμφών ή Νυμφαία (Σίδαι)

Ιερό Δήμητρας & Κόρης (Σκώλος)¹²⁹⁸

Ιερό Δήμητρας Στιρίτιδος¹²⁹⁹ και Ιερό Ασκληπιού¹³⁰⁰ (Στειρίδα)

Ιερό Αθηνάς Ζωστηρ(ε)ίας & Διός Μαχανέα (Σωτήρα)¹³⁰¹, Ιερό Αφροδίτης¹³⁰², Ιερό Απόλλωνα, Αρτέμιδος & Λητούς¹³⁰³, Ιερό Διονύσου¹³⁰⁴, Ιερό Ηρακλέους¹³⁰⁵, Ιερό Θέμιδος¹³⁰⁶, Ιερό Ερμή Κριοφόρου¹³⁰⁷, Ιερό Ερμή Προμάχου¹³⁰⁸ (Τανάγρα)

Ιερό Απόλλωνα Τεγυραίου (Τεγύραι)¹³⁰⁹

Ιερό Αθηνάς Τελχινίας¹³¹⁰ και Ιερό Νυμφών (Τευμησός)

Ιερό Ηρακλή Ιπποδέτη (Τηνερικό όρος)¹³¹¹

Ιερό Απόλλωνα Τιλφωσίου (Τιλφώσιον όρος)¹³¹²

Ιερό Ηρακλή ή Ηράκλειο (Τίφαι/Σίφαι)¹³¹³

Ιερό Αρτέμιδος Αγροτέρας (Άνω Τίφαι)¹³¹⁴

Ιερό Ηρακλή (Ύηττος)¹³¹⁵

¹²⁹⁶Καλλιόπη,135. Βοιωτικά,23.6, Στράβων,9.2.34. ΑΔ 1(1915),94-110. Παπαχατζής 1981,151-153,σημ.1,εικ.186-195.

¹²⁹⁷ΑΔ 1(1915),110.

¹²⁹⁸Βοιωτικά,4.4.

¹²⁹⁹Φωκικά,35.10.

¹³⁰⁰Παπαχατζής 1981,442,σημ.3.

¹³⁰¹Παπαχατζής 1981,111,σημ.2.

¹³⁰²Βοιωτικά,22.1. Σιδέρης 2010,163.

¹³⁰³Βοιωτικά,22.1. Σιδέρης 2010,163.

¹³⁰⁴Βοιωτικά,20.4-5, 22.1. Σιδέρης 2010,163.

¹³⁰⁵Αραβαντινός 2009,224-225.

¹³⁰⁶Βοιωτικά,22.1. Σιδέρης 2010,163.

¹³⁰⁷Βοιωτικά,22.1. Σιδέρης 2010,163.

¹³⁰⁸Βοιωτικά,22.1-2. Σιδέρης 2010,163.

¹³⁰⁹Λεξικό Λωρέντη,λ.Τεγύρα. Παπαχατζής 1981,244-245,σημ.4. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,408.

¹³¹⁰Βοιωτικά,19.1. Παπαχατζής 1981,123,σημ.2.

¹³¹¹Βοιωτικά,26.1. Παπαχατζής 1981,177,σημ.2.

¹³¹²Στράβων,9.2.27. ΑΑΑ 6(1973),381-385. Παπαχατζής 1981,208-209,σημ.2,εικ.253-254.

¹³¹³Βοιωτικά,32.4. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,361. Σιδέρης 2010,112.

¹³¹⁴Σιδέρης 2010,112.

¹³¹⁵Βοιωτικά,24.3. Πιθανόν να υπήρχε κι άλλο υπαίθριο ιερό εντός της τειχισμένης πόλης, βλ. Παπαχατζής 1981,υποσημ. της εικ.209.

Ιερό Διός Υπάτου (Ύπατον όρος)¹³¹⁶

Ιερό Απόλλωνα (Υσιαί)¹³¹⁷, Ιερό Δήμητρας Ελευσινίας¹³¹⁸ (εκτός των Υσιών)

Ιερό Απόλλωνα Θουρίου¹³¹⁹, Ιερό Αρτέμιδας Ειλειθυίας¹³²⁰, Ιερό Ηρακλή¹³²¹, Ιερό Σάραπη¹³²² (Χαιρώνεια)

Ιερό Αλίας νύμφης (Ωρωπός)¹³²³

Ιερό Αμφιαράου ή Αμφιάρειο (εκτός Ωρωπού)¹³²⁴

6. ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΑ ΙΕΡΑ¹³²⁵

Η ανάπτυξη της οικοδομικής-ναοδομικής¹³²⁶ δραστηριότητας στην πόλη της Θήβας παρατηρείται κατά τα τέλη του 9^{ου} έως τον 10^ο αιώνα γεγονός, που διαπιστώνεται από τον μεγάλο αριθμό των ναών αλλά κι από τα πολυάριθμα γλυπτά, που έχουν κατά καιρούς βρεθεί¹³²⁷.

Ειδικότερα, στη Θήβα -εκτός από το Ναό του Αγ.Γρηγορίου του Θεολόγου- η χρονολόγηση των αποκαλυφθέντων ναών δεν έχει καταστεί δυνατή λόγω των ελάχιστων και μικρού ύψους σωζόμενων αρχιτεκτονικών μελών κι επομένως της αδυναμίας τυπολογίας και μορφολογίας τους αλλά και της εξαφάνισης του γλυπτού και ζωγραφικού διακόσμου τους.

¹³¹⁶Βοιωτικά,19.3. Παπαχατζής 1981,εικ.140.

¹³¹⁷Βοιωτικά,2.1. Παπαχατζής 1981,30,σημ.1.

¹³¹⁸Βοιωτικά,4.3. Αριστείδης,11.3. Παπαχατζής 1981,44-45,σημ.4 και 45-46,σημ.1-2,εικ.12.

¹³¹⁹Σιδέρης 2010,169-170.

¹³²⁰Κουντούρη 2008β,259.

¹³²¹Κουντούρη 2008β,259.

¹³²²Κουντούρη 2008β,259. Παπαχατζής 1981,260-261,σημ.2.

¹³²³Πετράκος1968,54-56. Παπαχατζής 1974,443-446,σημ.3.

¹³²⁴Το Αμφιάρειο απείχε 12 στάδια από την πόλη του Ωρωπού, βλ.Αττικά,34.1. Εκτός από τον κυρίως ναό, προϋπήρχε ένας μικρότερος ναός ενώ οι δύο ναοί συνυπήρχαν για έναν τουλάχιστον αιώνα. Αττικά,34.1-2. Στράβων,9.2.10-11. ΠΑΕ(1928),41-45. Παπαχατζής 1974,443-446,σημ.3,εικ.270-277.

¹³²⁵Τα χριστιανικά ιερά εξετάζονται ανά την πόλη, στην οποία ανήκουν, και παρατίθενται κατά χρονολογική σειρά, ενώ καταγράφονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος.

¹³²⁶Γενικά για τα χριστιανικά ιερά των βυζαντινών και μεσαιωνικών χρόνων βλ.Καλαϊτζάκης 2000,387. Miller 1960,31.

¹³²⁷Μανωλέσσου 2011.

Κατά τον 10^ο αι.μ.Χ. παρατηρείται κάμψη της οικοδόμησης ναών ενώ τον 11^ο και 12^ο αι.μ.Χ. η ναοδομία είναι δηλωτική της εξέλιξης της πόλης και της ανάδειξής της σε ένα αστικό, διοικητικό, θρησκευτικό και οικονομικό κέντρο της εποχής¹³²⁸.

■ **παλαιοχριστιανικοί-πρώιμοι βυζαντινοί χρόνοι**¹³²⁹ (1^{ος} αι.μ.Χ.-8^{ος} αι.μ.Χ.)¹³³⁰

Πρωτοχριστιανική βασιλική (Αγ.Βλάσιος/Πανοπέας)¹³³¹

Πρωτοχριστιανικός τόπος λατρείας (Θήβα)¹³³²

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Αιγόςθυνα)¹³³³

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Ανθηδόνα)¹³³⁴

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Αντίκυρα)¹³³⁵

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Δίστομο/αρχ.Αμβρωσος)¹³³⁶

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Δομβραίνα)¹³³⁷

Παλαιοχριστιανικές βασιλικές (2) (αρχ.Ελευθερές)¹³³⁸

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Ελλοπία)

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Θεολόγος, αρχ.Αλαί)¹³³⁹

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Θεσπιές)¹³⁴⁰

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Θήβα)¹³⁴¹

¹³²⁸Κοιλάκου 2014,434-436. Μανωλέσσου 2014,439.

¹³²⁹Πρωτοχριστιανικοί χρόνοι (30-327μ.Χ.).

¹³³⁰Για μια συνοπτική περιγραφή της παλαιοχριστιανικής περιόδου στη Βοιωτία βλ.Κοιλάκου 2006,1105-1118.

¹³³¹Σιδέρης 2010,174.

¹³³²Buchon 1843,211. ΑΔ 3(1917),207. Κοιλάκου 2014,427.

¹³³³Παπαχατζής 1974,511-514,σημ.4.

¹³³⁴Παπαχατζής 1981,143-144,σημ.1. Κοιλάκου 2006,1109. Γκιολές και Πάλλης 2014,184.

¹³³⁵ΑΔ 35(1980),100-101. Σιδέρης 2010,50. Σιδέρης 2014,110,132-137.

¹³³⁶Παπαδοπούλου 1988,543-575.

¹³³⁷ΑΔ 8(1923),182. Κοιλάκου 2006,1109.

¹³³⁸Παπαχατζής 1974,482-483,σημ.3.

¹³³⁹Γκιολές και Πάλλης 2014,181.

¹³⁴⁰ΑΔ 28(1973),286-287.

¹³⁴¹Αραβαντινό 2009,236,εικ.377. Κοιλάκου 2014,425. Σιδέρης 2010,101.

Παλαιοχριστιανική βασιλική - Ναός Αγ.Αθανασίου¹³⁴² (οδός Κάδμου και Οιδίποδος, Θήβα)

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Κορώνεια)¹³⁴³

Παλαιοχριστιανική βασιλική - Άγιος Γεώργιος Λάκκας (Κυριάκι/αρχ.Φλυγόνιο)

Παλαιοχριστιανική-βυζαντινή εκκλησία (Λιβαδόστρα/αρχ.Κρεύσις-)¹³⁴⁴

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Λιβαδειά)¹³⁴⁵

Παλαιοχριστιανική βασιλική - Ναός Ζωοδόχου πηγής (Νεοχώρι Θεσπιών)¹³⁴⁶

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Παραλίμνη)¹³⁴⁷

10 εκκλησίες (Πλαταιές)¹³⁴⁸

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Πλατανάκια)¹³⁴⁹

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Στείριδα)¹³⁵⁰

Παλαιοχριστιανικές βασιλικές (Τανάγρα)¹³⁵¹

Παλαιοχριστιανική βασιλική (Χαιρώνεια)¹³⁵²

■ **βυζαντινοί χρόνοι-περίοδος ακμής (9^{ος} αι.μ.Χ.- 11^{ος} αι.μ.Χ.)**

Ναός Αγ.Βασιλείου (Ακραιφνιο)¹³⁵³

Ναός (Αλυκή/αρχ.Τίφαι)

Ναός Αντίκυρας (Αντίκυρα)¹³⁵⁴

Ναΐσκος Αγ.Σπυρίδωνος (Αντίκυρα)¹³⁵⁵

¹³⁴²Buchon 1843,211-212. Symeonoglou 1985,300. Κοιλάκου 2014,430-431.

¹³⁴³Κοιλάκου 2003,1107-1109.

¹³⁴⁴Πιτερός 2008,612.

¹³⁴⁵Κοιλάκου 2006,1106.

¹³⁴⁶ΦΕΚ: ΥΑ 36534/2169/21-3-1959, ΦΕΚ 122/Β/4-4-1959.

¹³⁴⁷Γκιολές και Πάλλης 2014,184.

¹³⁴⁸Παπαχατζής 1981,υπόμν.της εικ.14. Κοιλάκου 2006,1111. Σιδέρης 2010,152.

¹³⁴⁹Κοιλάκου 2006,1110. Γκιολές και Πάλλης 2014.

¹³⁵⁰Σιδέρης 2010,79.

¹³⁵¹Γκιολές και Πάλλης 2014,187-188.

¹³⁵²ΠΑΕ (1904),48-50. Κοιλάκου 2006,1105-1107.

¹³⁵³Σιδέρης 2010,39. Γκίνη-Τσοφοπούλου 2004,60-61. Γκιολές και Πάλλης 2014,183-184.

¹³⁵⁴ΑΔ 19(1964),226-230. Σιδέρης 2014,150-151.

Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Άσκη) ¹³⁵⁶

Ναός Αγ.Νικολάου (Βαθύ/αρχ.Αυλίδα) ¹³⁵⁷

Ιερά μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ ή Γερσαλή ή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Δαύλεια) ¹³⁵⁸

Μονή Αγ.Νικολάου του Νέου (Διόνυσος) ¹³⁵⁹

Ναός Αγίου Δημητρίου (Δίστομο/αρχ.Άμβρωσος)

Ναός (Εύτηρηση)

Ναός Αγ.Αικατερίνης ¹³⁶⁰ (οδός Επαμεινώνδα, Θήβα)

Ναός Αγ.Ανδρέα ¹³⁶¹ (στο υψηλότερο σημείο Καδμείας, Θήβα)

Ναός Αγ.Γεωργίου ο Μικρός ¹³⁶² (Θήβα)

Ναός Αγ.Γρηγορίου Θεολόγου ¹³⁶³ (Θήβα)

Ναός Αγ.Δημητρίου ¹³⁶⁴ (οδός Ηλέκτρας, Θήβα)

Ναός Αγ.Ελεούσας ¹³⁶⁵ (Θήβα)

Ναός Αγ. Θεοδώρων ¹³⁶⁶ (περιοχή Αγ.Θεοδώρων, Θήβα)

Ναός Αγ.Νικολάου ή Αγ.Παρασκευής ¹³⁶⁷ (Καναβάρι, Θήβα)

Ναός Αγ.Νικολάου ¹³⁶⁸ (οδός Κάδμου και Κίρκης, Θήβα)

Ναός Αγ.Τριάδας ¹³⁶⁹ (εκτός Καδμείας, Θήβα)

¹³⁵⁵Λαζαρίδης 1964,229-230. ΥΑ 895/21-1-1963 - ΦΕΚ 32/Β/28-1-1963.

¹³⁵⁶ΑΔ 37(1982).

¹³⁵⁷Γκιολές, Πάλλης 2014,185.

¹³⁵⁸Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 420-421. Σιδέρης 2010,68. ΥΑ ΥΠΠΕ/Β1/Φ26/47210/1026/11-10-1985 - ΦΕΚ 733/Β/5-12-1985.

¹³⁵⁹Τζέμος 1963,48. Γκιολές και Πάλλης 2014,182.

¹³⁶⁰Buchon 1843,211. ΑΔ 3(1917),207. Κοιλάκου 2014,427.

¹³⁶¹Buchon 1843,211.

¹³⁶²ΑΔ 3(1917),120. Κοιλάκου 2014,402-403. Μανωλέσσου 2014,441-453.

¹³⁶³ΑΕ (1924),1-26. Σιδέρης 2010,103. Κοιλάκου 2008,51. Κοιλάκου 2014,403-404.

¹³⁶⁴Buchon 1843,111-112.

¹³⁶⁵ΑΔ 3(1917),121. Κοιλάκου 2014,401-402.

¹³⁶⁶Παπαχατζής 1981,120-121,σημ.1. Βασιλείου 1967,76-77,94-95. Κοιλάκου 2014,433-434.

¹³⁶⁷Κοιλάκου 2000,1021-1024,εικ.11-17,σχεδ.3. Κοιλάκου 2014,409.

¹³⁶⁸Symeonoglou 1985,298. Κοιλάκου 2014,431.

¹³⁶⁹Buchon 1843,210. Symeonoglou 1985,251-252. Κοιλάκου 2014,430-431.

- Ναός Ευαγγελιστή Λουκά¹³⁷⁰ (Θήβα)
- Ναός Μεταμόρφωσης Σωτήρα¹³⁷¹ (οδός Επαμεινώνδα και Μπινιάρη, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁷² (οδός Δίρκης, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁷³ (οδός Κάδμου και Δράκου, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁷⁴ (οικόπεδο Συνεδριακού Κέντρου, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός -ίσως Αγ.Στέφανος-¹³⁷⁵ (οδός Ζεγγίνη, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁷⁶ (οδός Οιδίποδος, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁷⁷ (οδός Αμφίονος και Οιδίποδος, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁷⁸ (Δ του λόφου Ισμηνίου, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁷⁹ (οδός Επαμεινώνδα, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁸⁰ (οδός Οικονόμου, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁸¹ (Ν Καδμείας, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός (οδός Πελοπίδα, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁸² (οδός Κάδμου & Βλάχου, Θήβα)
- Ανώνυμος ναός¹³⁸³ (Α Αγ.Φωτεινής στο Μοσχοπόδι, Θήβα)

¹³⁷⁰ Bonnano-Αραβαντινού 1988,318-319,εικ.7. Κοιλάκου 2006,1105-1106. Αραβαντινός 2009,236,εικ.377. Κοιλάκου 2014,425.

Ο χαρακτηρισμός του ναού έγινε με την ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ ΑΡΧ/Β1 /Φ26/ΚΗΡ/64209/2115π.έ ./8-2-2002, Απόφαση, που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 249/τ. Β728-2-2002.

¹³⁷¹Buchon 1843,211-212. Symeonoglou 1985,300. Κοιλάκου 2014,431.

¹³⁷²Θεοδώρου-Μαυροματίδη 1995,522.

¹³⁷³Symeonoglou 1985,295,πιν.47. Κοιλάκου 2014,410-411.

¹³⁷⁴Κοιλάκου 2014,417.

¹³⁷⁵Buchon 1843,211. Κοιλάκου 2014,421-424.

¹³⁷⁶Κοιλάκου 2014,410.

¹³⁷⁷ό.π. 2014,415-416.

¹³⁷⁸ό.π. 2014,411.

¹³⁷⁹ό.π. 2014,407.

¹³⁸⁰ό.π. 2014,410.

¹³⁸¹ό.π. 2014,413-414.

¹³⁸²ό.π. 2014,417-418.

¹³⁸³ό.π. 2014,418-420.

- Ανώνυμος ναός¹³⁸⁴ (συνοικία Αστέγων, Θήβα)
- Ναοί Οσίου Λουκά, Αγ.Τριάδος, Αγ.Κωνσταντίνου (Θίσβη)¹³⁸⁵
- Ναός Παναγιάς Καλαμιώτισσας (Κυριάκι)
- Ναοί Αγ.Πέτρων & Παύλου (Λεύκτρα)¹³⁸⁶
- Ναός Αγ.Βαρβάρας (Λιβαδειά)¹³⁸⁷
- Ναός Αγ.Γεωργίου (Λουκίσια, αρχ.Ανθηδόνα)¹³⁸⁸
- Ναός Αγ.Γεωργίου (Ξηρονομή)¹³⁸⁹
- Ναός Αγ.Γεωργίου (Ορχομενός)¹³⁹⁰
- Ναός Αγ.Σώζοντος ή Αγ.Σώστη (Ορχομενός)¹³⁹¹
- Μονή Παναγιάς Σκριπούς ή Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου (Ορχομενός)¹³⁹²
- Μονή Οσίου Μελετίου (Πάνακτο)¹³⁹³
- Ναός Αγ.Γεωργίου (αρχ.Στείριδα)
- **υστεροβυζαντινοί-μεταβυζαντινοί χρόνοι (12^{ος} αι.μ.Χ.-13^{ος} μ.Χ.)**
- Ναός Αγ.Γεωργίου (Αιγόσθενα)
- Μονή Ευαγγελιστρίας (Αλίαρτος)¹³⁹⁴
- Μονή προφήτη Ηλία Τσάτσαρη (Ασωπία)¹³⁹⁵
- Εκκλησία Αγ.Γεωργίου, Αγ.Μηνά, Αγ.Ιωάννη Μαυρονερίου (Δαύλεια)¹³⁹⁶

¹³⁸⁴ό.π. 2014,420-421.

¹³⁸⁵Σιδέρης 2010,109.

¹³⁸⁶Πιτερός 2008,603-610.

¹³⁸⁷Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,399.

¹³⁸⁸Ορλάνδος 1937,172-174. Γκιολές και Πάλλης 2014,185.

¹³⁸⁹Κοιλάκου 2006,1108-1109.

¹³⁹⁰ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921. Τζέμος 1963,48.

¹³⁹¹ΒΔ 19-4-1921-ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921. Τζέμος 1963,48.

¹³⁹²ΒΔ 19-4-1921-ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921. ΑΕ 70 (1931),119-157. ΧΑΕ Κ΄ (1998),111-126. Γκιολές και Πάλλης 2014,182-183.

¹³⁹³Ορλάνδος 1931. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,424-428.

¹³⁹⁴ΧΑΕ 34 (2013),41-52. Βαρβαρούσης 2010,207-220.

¹³⁹⁵Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,374,421. Σιδέρης 2010,166.

¹³⁹⁶Σιδέρης 2010,69.

Μονή Παναγίας Μακαριωτίσσης (Δομβραίνα)¹³⁹⁷
 Ναός Αγ.Νικολάου Μωρεοδένδρη¹³⁹⁸ (Θήβα)
 Ναός Αγ.Ιωάννη Καλοκτένη¹³⁹⁹ (Θήβα)
 Ναός Αγ.Φωτεινής¹⁴⁰⁰ (Θήβα)
 Ναός Μεγάλης Παναγίας ή Αγ.Δημητρίου¹⁴⁰¹ (Θήβα)
 Ανώνυμος ναός¹⁴⁰² (κοντά στους Αγ.Θεοδώρους, Θήβα)
 Ανώνυμος ναός¹⁴⁰³ (οδός Αμφίονος, Θήβα)
 Ναοί Πρ.Ηλία, Ταξιαρχών, Αγ.Βλασίου (Θίσβη)¹⁴⁰⁴
 Ναός Αγ.Νικολάου (Λάρυμνα)¹⁴⁰⁵
 Ναός Αγ.Γεωργίου (Λιβαδειά)¹⁴⁰⁶
 Εκκλησία & μοναστήρι (αρχ.Μεδεώνας)¹⁴⁰⁷
 Εκκλησία Αιλουκαΐτικο (αρχ.Μεδεώνας)¹⁴⁰⁸
 Ιερά μονή Ευαγγελιστρίας (Ορχομενός)
 Ναός Αγ.Νικολάου (Παρόρι)¹⁴⁰⁹
 Ναός (Παραλίμνη)¹⁴¹⁰
 Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών (Πρόδρομος, αρχ.Κορσιαί)¹⁴¹¹

¹³⁹⁷Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 422. Σιδέρης 2010, 111.

¹³⁹⁸Symeonoglou 1985, 296, πιν. 48. Μπούρας και Μπούρα 2002, 153-154, εικ. 162, 163. Κοιλάκου 2014, 430.

¹³⁹⁹Buchon 1843, 211-212. Δελβενακιώτης 1970, 76-77. Κοιλάκου 2000, 1009-1039. Κοιλάκου 2014, 427.

¹⁴⁰⁰Μπούρας και Μπούρα 2002, 150-152. Κοιλάκου 2014, 405-406.

¹⁴⁰¹Buchon 1843, 211-212. Κοιλάκου 2014, 427-429.

¹⁴⁰²Κοιλάκου 2000, 1017-1020, εικ. 5-10. Μπούρας και Μπούρα 2002, 154-155, εικ. 164. Κοιλάκου 2014, 408.

¹⁴⁰³Κοιλάκου 2014, 425-426.

¹⁴⁰⁴Σιδέρης 2010, 109.

¹⁴⁰⁵Γκιολές και Πάλλης 2014, 182.

¹⁴⁰⁶Σιδέρης 2010, 130-131.

¹⁴⁰⁷Παπαχατζής 1981, 444-446, σημ. 2.

¹⁴⁰⁸ό.π. 1981, 444-446, σημ. 2.

¹⁴⁰⁹Μαμαλούκος 1988.

¹⁴¹⁰Γκιολές και Πάλλης 2014, 184.

¹⁴¹¹Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 422. Σιδέρης 2010, 111.

Μονή Παναγίας (Ζωοδόχος πηγή) ή Στέρνα (κονιά στην Πύλη)¹⁴¹²

Μονή Οσίου Λουκά του Στειριώτη ή Βασιλομονάστηρο (Στείρι)¹⁴¹³

Ναός Αγ.Ιωάννη Προδρόμου (Σχηματάρι)¹⁴¹⁴

Ναός Αγ.Παρασκευής (Σχηματάρι)¹⁴¹⁵

Ναός Αγ.Πολυκάρπου (Τανάγρα)¹⁴¹⁶

Ναός Αγ.Θωμά (Τανάγρα-Οινόφυτα)¹⁴¹⁷

Ναός Αγ.Αθανασίου (Υηττος)¹⁴¹⁸

Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος/Μονή Σαγματά (Υπάτιον όρος)¹⁴¹⁹

Ναός Αγ.Νικολάου του Νέου (Υψηλάντης)¹⁴²⁰

■ **μυσαιωνικοί χρόνοι-Λατινοκρατία-Τουρκοκρατία (13^{ος} αι.μ.Χ. - 18^{ος} αι.μ.Χ.)**

Ναός Αγ.Γεωργίου (Ακραίφνιο)¹⁴²¹

Σπηλαιώδης ναός Αγ.Γεωργίου ή Ζωοδόχου Πηγής (Ακραίφνιο)

Σπηλαιώδης ναός Παναγίας ή Αγίας Τρίτης (Ακραίφνιο)¹⁴²²

Μονή Αγάθωνος (Αντίκυρα)¹⁴²³

Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου ή Μαζαράκι (Βάγια)

Ναός Αγ.Θεοδώρων (Δαύλεια)

Μονή Αγ.Θεοδώρων (Ζάλτσα/αρχ.Βούλις)

¹⁴¹²Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 378-380. Σιδέρης 2010, 73-74.

¹⁴¹³ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/70047/1903π.ε./9-2-1981-ΦΕΚ 124/Β/2-3-1981 και ΒΔ 19-4-1921-ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921. Γιαννούτσος 1939. Χατζηδάκη 2003. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 415-419. Χριστοδουλάκης 2013. Σιδέρης 2014, 151.

¹⁴¹⁴Σιδέρης 2010, 157. Γκιολές και Πάλλης 2014, 188.

¹⁴¹⁵Σιδέρης 2010, 157. Γκιολές και Πάλλης 2014, 188.

¹⁴¹⁶ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ30/23681/489/1-6-1994 - ΦΕΚ 446/Β/14-6-1994. ΧΑΕ ΚΕ΄ (2004), 127-140.

¹⁴¹⁷Σιδέρης 2010, 137. Γκιολές και Πάλλης 2014, 187.

¹⁴¹⁸Παπαχατζής 1981, εικ.209. Γκιολές και Πάλλης 2014, 182.

¹⁴¹⁹Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 419. Γκιολές και Πάλλης 2014, 185.

¹⁴²⁰Δημακόπουλος 1983, 21-22.

¹⁴²¹Παπαγεωργίου 2016, 811-812. Γκιολές και Πάλλης 2014, 183-184.

¹⁴²²Γκιολές και Πάλλης 2014, 183.

¹⁴²³Λαζαρίδης 1964, 230.

Ανώνυμος ναός¹⁴²⁴ (οδός Κάδμου, Θήβα)
 Ναός Παναγίας Λότζια¹⁴²⁵ (Ν του Αγ.Γρηγορίου του Θεολόγου, Θήβα)
 Εκκλησάκι Ταξιαρχών (Κορώνεια)¹⁴²⁶
 Μονή Αγ.Παρασκευής (Κορώνεια)
 Ναός Ευαγγελιστή Λουκά (Ορχομενός)¹⁴²⁷
 Μονή Αγ.Τριάδος (Πλαταιές)¹⁴²⁸
 Μονή Οσίου Σεραφείμ (Δομβοίτη)/ Μονή Δομβού (Πρόδρομος)¹⁴²⁹
 Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, η ονομαζόμενη “Μονή Πελαγίας” (Πτώ όρος)¹⁴³⁰
 Ναός Προφήτη Ηλία (κοντά στην Πύλη)¹⁴³¹
 Μονή Λυκούρηση ή Παναγίας του Μύρου(Χαιρώνεια)¹⁴³²
 Εκκλησάκι Αγ.Παρασκευής (Χαιρώνεια)¹⁴³³
 Ναός Αγ.Γεωργίου (Ωρωπός)¹⁴³⁴
 Ναός Αγ.Νικολάου & Αγ.Αποστόλων (Ωρωπός)¹⁴³⁵
 Ναός Αγ.Τριάδας (Κοιλάδα Μουσών)
 Μονή Πανοπέως (Αγ.Βλάσιος/αρχ.Πανοπέας)¹⁴³⁶

¹⁴²⁴Κοιλάκου 2000,1025,εικ.18. Κοιλάκου 2014,412.

¹⁴²⁵Buchon 1843,211. Σπεράντζας 1978,59. Συμεονογλου 1985,296, πιν.43. Κοιλάκου 2014,432-433,435.

¹⁴²⁶Σιδέρης 2010,115.

¹⁴²⁷Τζέμος 1963,60.

¹⁴²⁸Βασιλείου 1970,87.

¹⁴²⁹Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,423-424. ΥΑ ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/ΚΗΡ/1384/39/24-1-2002 - ΦΕΚ 198/Β/21-2-2002.

¹⁴³⁰Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,420.

¹⁴³¹Σιδέρης 2010,74.

¹⁴³²Κοιλάκου 2006,1105-1107. Σιδέρης 2010,174.

¹⁴³³Κοιλάκου 2003,1107.

¹⁴³⁴Γκιολές και Πάλλης 2014,189.

¹⁴³⁵Γκιολές και Πάλλης 2014,189.

¹⁴³⁶Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,413.

7. ΙΕΡΟΙ ΤΟΠΟΙ-ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ

Στον αντίστοιχο χάρτη αποτυπώνονται οι τόποι, όπου έχουν ανασκαφεί και αποκαλυφθεί τάφοι, ταφικοί περίβολοι, νεκροταφεία στο πέρασμα των αιώνων. Σημειώνεται, ότι ο κατάλογος των προαναφερόμενων είναι ιδιαίτερος μακρύς και για το λόγο αυτό στο παρόν πόνημα καταγράφονται οι πιο σημαντικοί -και γνωστοί- τόποι¹⁴³⁷. Ειδικότερα:

- **πρωτοελλαδικοί-μεσοελλαδικοί χρόνοι (2800-1600π.Χ.)**

Ταφές, παραλία Αυλίδας (Δράμεσι)

Ταφές, Εύτρηση¹⁴³⁸

Ταφές, Καδμεία/Θήβα¹⁴³⁹

Αμφείον/τύμβος αδελφών Αμφίονα και Ζήθου, Θήβα¹⁴⁴⁰

Τόπος θανάτου και ταφής των τέκνων του Αμφίονα και της Νιόβης, Θήβα¹⁴⁴¹

Ταφές, Λιθαρές¹⁴⁴²

Νεκροταφείο, Ορχομενός¹⁴⁴³

Ταφές, Παραλίμνη¹⁴⁴⁴

Ταφές, Ύπατον¹⁴⁴⁵

¹⁴³⁷Επισημαίνεται ότι το μέλλον των ανασκαφικών εργασιών δύναται να εμπλουτίσει τον αντίστοιχο χάρτη.

¹⁴³⁸Goldman 1931,221-226.

¹⁴³⁹Ψαράκη 2014,97-115. Ανδρίκου 2014,117-137.

¹⁴⁴⁰Σχετικά με την ιερότητα του τόπου ο Παυσανίας παραδίδει τον χρησμό του Βοιωτού μάντη Βάκι, σύμφωνα με τον οποίο εάν οι κάτοικοι της Τιθορέας έπαιρναν το μήνα Απρίλιο χρώμα από τον τάφο, το ανακάτευσαν με το χρώμα από τον τάφο της μητέρας τους Αντιόπης (στην Τιθορέα) κι ενώ ο ήλιος περνούσε από τον αστερισμό του ταύρου, θα είχαν επιτύχει την ευφορία της γης τους, βλ.*Βοιωτικά*,17.4-5. ΑΔ 3(1917),381-392. ΑΔ 27(1972),307-308. Παπαχατζής 1981,111,σημ.5,εικ.119-120. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,369.

¹⁴⁴¹Η Νιόβη θεωρούσε ότι ήταν πιο καρπερή από τη Λητώ, αγαπημένη του Δία, και μέσα στο θυμό της η τελευταία παρακινεί την κόρη της, Αρτεμη, να σκοτώσει τα αρσενικά παιδιά των βασιλιάδων των Θηβών, Αμφίονα και Νιόβης, βλ.*Ιλιάδα* Ω 602-617. *Βοιωτικά*,16.7, 17.2. Παπαχατζής 1981,111,σημ.1.

¹⁴⁴²Οι πενήντα τάφοι βρέθηκαν αλλοιωμένοι λόγω της επίδρασης των υδάτων και της αυξομείωσης της στάθμης της Υλίκης. Ενδεικτικά: ΑΔ 24(1969),36-43. Τζαβέλλα-Εντζεν 1984.

¹⁴⁴³ΑΑΑ 7(1974),322-324.

¹⁴⁴⁴ΑΑΑ 1(1968),139-140.

¹⁴⁴⁵ΑΔ 25(1970),224-227.

■ **μυκηναϊκοί χρόνοι (1600-1100π.Χ.)**

Τάφος λαξευτός, Άμβρωσος¹⁴⁴⁶

Τάφοι λαξευτοί, Αλίαρτος¹⁴⁴⁷

Τάφος λαξευτός, Αντίκυρα

Τάφος των υιών του Ιφίτου, Αντίκυρα¹⁴⁴⁸

Νεκροταφεία με θαλαμοειδείς τάφους, παραλία Αυλίδας/Δράμεσι

Τάφος πεσόντων Αργείων-Επιγόνων (1215π.Χ.), Γλίσαντας¹⁴⁴⁹

Τάφος Οιδίποδα, Ετεωνός¹⁴⁵⁰

Νεκροταφεία και θαλαμοειδείς τάφοι, Θήβα¹⁴⁵¹

Τάφος/θάλαμος Αρμονίας, Θήβα¹⁴⁵²

Τάφος/θάλαμος Σεμέλης, Θήβα¹⁴⁵³

Θάλαμος Αλκμήνης, Θήβα¹⁴⁵⁴

Τάφος τέκνων του Ηρακλέους και της Μεγάρας, Θήβα¹⁴⁵⁵

Τύμβος Λαβδακίδων ή τάφος/“μνήματα” τέκνων (Ετεοκλή-Πολυνείκη) του Οιδίποδα, λόφος μέγα Καστέλλι Θήβας¹⁴⁵⁶

Θάνατος Καπανέως, ήρωας Επτά επί Θήβας(1125π.Χ.), Θήβα¹⁴⁵⁷

Τάφος Μελάνιππου (1225π.Χ.), Θήβα¹⁴⁵⁸

¹⁴⁴⁶Κομίνης 1954,214-215.

¹⁴⁴⁷ό.π. 1954,214-215.

¹⁴⁴⁸Οι υιοί του Ιφίτου ήταν ο Επίστροφος και ο Σχεδίας. Το μνήμα με το οστά του Σχεδίου ονομαζόταν “Σχεδεΐον”.

¹⁴⁴⁹Βοιωτικά,9.4, 19.2. Παπαχατζής 1981,123-124,σημ.3.

¹⁴⁵⁰Ο τάφος βρισκόταν στο άλσος και ιερό της Δήμητρας, βλ.Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,380.

¹⁴⁵¹Παπαχατζής 1981,114-115,σημ.2,εικ.124-129. Τζαβέλλα-Enjzen 2014,175-18. Παπαδάκη 2014,181-211.

¹⁴⁵²Βοιωτικά,12.3. Παπαχατζής 1981,93-95,σημ.3.

¹⁴⁵³Βοιωτικά,12.3-4, 16.7. Παπαχατζής 1981,93-95,σημ.3 και 95,σημ.1.

¹⁴⁵⁴Βοιωτικά,11.1.

¹⁴⁵⁵Βοιωτικά,11.2. Παπαχατζής 1981,88,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,320.

¹⁴⁵⁶Βοιωτικά,5.13, 18.3, 25.2. ΑΔ 3(1917),393-394. Παπαχατζής 1981,114-115,σημ.2,εικ.121-123 και 168-171,σημ.6-7.

¹⁴⁵⁷Βοιωτικά,8.7. Ο Καπανέας, υιός του Ιππώνου κι ένας από τους Αργείους ήρωες των Επτά επί Θήβας, θανατώθηκε από κεραυνό του Δία.

¹⁴⁵⁸Ο Μελάνιππος δολοφόνησε -κατά τη διάρκεια του πολέμου των Επτά επί Θήβας- τον Τυδέα και τον Μηκιστέα, αδελφό του Αδράστου, βλ. Βοιωτικά,18.1. ΑΔ 3(1917),393-396. Παπαχατζής 1981,112-113,σημ.3.

Μνήμα Μενοικέα (1225π.Χ.), Θήβα¹⁴⁵⁹
 Τάφος Ασφόδικου (1225π.Χ.), Θήβα¹⁴⁶⁰
 Κενοτάφιο μάντη Τειρεσία (1215π.Χ.), Θήβα¹⁴⁶¹
 Τάφος Έκτορα, Θήβα¹⁴⁶²
 Θαλαμοειδείς τάφοι, Θίσβη¹⁴⁶³
 Τάφος/ηρώο Αρκεσίλα, Λιβαδειά¹⁴⁶⁴
 Θησαυρός Μινύα, Ορχομενός (1250π.Χ.)¹⁴⁶⁵
 Τάφος λαξευτός (14^{ος} αι.π.Χ.), Προσήλιο Ορχομενού¹⁴⁶⁶
 Ταφές, Παραλίμνη
 Τάφος Λήιτου (1184π.Χ.), Πλαταιαί¹⁴⁶⁷
 Ταφές, Ποτνιές¹⁴⁶⁸
 Νεκροταφείο, Σίδαι/Καλλιθέα¹⁴⁶⁹
 Τάφοι λαξευτοί, Στείριδα¹⁴⁷⁰
 Τάφος Λάιου, βασιλιάς Θήβας (1260π.Χ.), τρίστρατο/Σχιιστή οδός
 Νεκροταφείο με θαλαμοειδείς τάφους, Τανάγρα¹⁴⁷¹

¹⁴⁵⁹Βοιωτικά,25.1. ΑΔ 3(1917),414-415. Παπαχατζής 1981,168,σημ.2 και 171,σημ.3. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,325-326.

¹⁴⁶⁰Βοιωτικά,18.6. Ο Ασφόδικος υπήρξε θηβαίος ήρωας, ο οποίος έλαβε μέρος στη μάχη των Επτά επί Θήβας.

¹⁴⁶¹Ο Τειρεσίας πέθανε στην Αλιαρτία (Τιλωφύσιον όρος) και ο θάνατός του τοποθετείται χρονικά μετά την κατάληψη της πόλης των Θηβών από τους Επιγόνους, βλ.Παπαχατζής 1981,118-119,σημ.2. Οι Θηβαίοι είχαν το κενοτάφιο του Τειρεσία πλησίον (15 στάδια) του τάφου των τέκνων του Οιδίποδα αλλά γνώριζαν ότι το μνήμα ήταν κενό, βλ. Βοιωτικά,18.4. ΑΔ 3(1917),393-397. Παπαχατζής 1981,117-118,σημ.1 και 118-119,σημ.1.

¹⁴⁶²Βοιωτικά,18.5. ΑΔ 3(1917),397-398. Παπαχατζής 1981,119-120,σημ.1.

¹⁴⁶³Dodwell 1819,258-259. Leake 1835,506-507. Κομίνης 1954,214-215.

¹⁴⁶⁴Ο Αρκεσίλας υπήρξε ένας από τους κυριότερους βοιωτούς στρατηγούς, ο οποίος σκοτώθηκε από τον Έκτορα κατά τον τρωικό πόλεμο. Ο τάφος του βρισκόταν στη Λιβαδειά, βλ. Παπαχατζής 1981,247,σημ.3. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,62.

¹⁴⁶⁵Βοιωτικά,38.2-3. Παπαχατζής 1981,241,σημ.1-2.

¹⁴⁶⁶Πρόκειται για ανασκαφή της οποίας τη διεύθυνση -καθώς και του διεπιστημονικού πενταετούς προγράμματος στο Προσήλιο- ασκούν η Αλ.Χαραμή, Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Βοιωτίας και ο δρ.Γ.Γαλανάκης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου του Cambridge.

¹⁴⁶⁷Βοιωτικά,4.3. Ο Λήιτος υπήρξε Αργοναύτης και αρχηγός των Βοιωτών κατά τον Τρωικό πόλεμο.

¹⁴⁶⁸Παπαδάκη 2014,184-187,189-202.

¹⁴⁶⁹ΑΔ 26(1971),213-214.

¹⁴⁷⁰Κομίνης 1954,214-215.

Τάφος μάντη Τειρεσία, Τιλφώσα κρήνη¹⁴⁷²

■ **γεωμετρικοί-αρχαϊκοί χρόνοι (900-480π.Χ.)**

Νεκροταφείο, Ακραιφία¹⁴⁷³

Νεκροταφείο, Αγ.Ελεούσα¹⁴⁷⁴

Νεκροταφείο, Αντίκυρα¹⁴⁷⁵

Νεκροταφείο, Θήβα¹⁴⁷⁶

Τάφος Κάνθου, Κρήνη του Άρεως Θήβας¹⁴⁷⁷

Νεκροταφείο, Καρακόλιθος

Νεκροταφείο και τάφος θολωτός, φωκικός Μεδεώνας¹⁴⁷⁸

Νεκροταφείο, Μυκαλησσός/Ριτσώνα¹⁴⁷⁹

Τάφος Ησιόδου, Ορχομενός¹⁴⁸⁰

Τύμβος με τάφους, σημ.Αγ.Σπυρίδων (Ορχομενός)¹⁴⁸¹

Νεκροταφείο, Ποτνιές¹⁴⁸²

Νεκροταφείο, Τανάγρα¹⁴⁸³

Νεκροταφείο, Τιλφούσιον όρος¹⁴⁸⁴

¹⁴⁷¹ΑΔ 25(1970),221-222.

¹⁴⁷²Βοιωτικά,33.1. Παπαχατζής 1981,118-119,σημ.1.

¹⁴⁷³Ανδρειωμένου 1986. Andreiomenou 1997,87.

¹⁴⁷⁴Ανδρειωμένου 1995,139-243.

¹⁴⁷⁵Ραπτόπουλος 2006,105-107. Σιδέρης 2014,63-65.

¹⁴⁷⁶Κουντούρη 2014,213-229,εικ.2 της σσ.217. Για την περιοχή του Πυρίου βλ. ΑΔ 22(1967),236-240.

¹⁴⁷⁷Τον Κάνθο σκότωσε ο Απόλλωνας, βλ.Βοιωτικά,10.5-6. Κεραμόπουλλος 1917,318-319,418,426-432. Παπαχατζής 1981,78-80,σημ.1.

¹⁴⁷⁸Η πρώτη ανασκαφή στην περιοχή έγινε το 1907 από τον αρχαιολόγο Γ. Σωτηριάδη και έφερε στο φως τμήμα αρχαίου νεκροταφείου πλησίον της ακρόπολης. Στην ίδια την ακρόπολη δεν έχουν γίνει ανασκαφές πλην της ανακάλυψης ενός θολωτού τάφου, ο οποίος ανασκάφηκε στην βόρεια πλαγιά του εσωτερικού της ακρόπολης. Η ανακάλυψη έγινε το 1966 από την Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή και ο τάφος βρέθηκε συλημένος.

¹⁴⁷⁹Σαμπετάϊ 2014,65-84.

¹⁴⁸⁰Βοιωτικά,38.3-4, Παπαχατζής 1981,241,σημ.2. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,157.

¹⁴⁸¹ΠΑΕ(1904),35-37. Ανδρειωμένου 1985,57-58.

¹⁴⁸²Παπαχατζής 1981,65-66,σημ.1. Ανδρειωμένου 2014,231-278.

¹⁴⁸³ΑΔ 31(1976),120-121. Ανδρειωμένου 1981/2,282. Χαραμή 2015,81.

¹⁴⁸⁴Αραβαντινός 1995,284-286.

Νεκροταφείο, Υλίκη¹⁴⁸⁵

Ταφές, Ύπατον¹⁴⁸⁶

■ **κλασικοί χρόνοι (480–323π.Χ.)**

Νεκροταφείο, Αλίαρτος¹⁴⁸⁷

Νεκροταφείο, Άμβρωσος

Τάφοι, Αντίκυρα¹⁴⁸⁸

Νεκροταφείο, Εύτρηση¹⁴⁸⁹

Πολύανδριο πεσόντων μάχης Δηλίου (424π.Χ.), Θεσπιές¹⁴⁹⁰

Νεκροταφείο, Θήβα¹⁴⁹¹

Τάφος Πινδάρου (438π.Χ.), Θήβα¹⁴⁹²

Πολυάνδριο πεσόντων άλωσης Θηβών (335π.Χ.), Θήβα¹⁴⁹³

Νεκροταφείο, Καρακόλιθος

Νεκροταφείο, Μυκαλησσός/Ριτσώνα¹⁴⁹⁴

Ταφή Μαρδονίου (479π.Χ.), πλησίον των Πλαταιών¹⁴⁹⁵

Ταφή Ευχίδα (479π.Χ.), Πλαταιές¹⁴⁹⁶

Ταφές πεσόντων μάχης Πλαταιών (479π.Χ.), Πλαταιαί¹⁴⁹⁷

¹⁴⁸⁵Σάμψων 1981,194.

¹⁴⁸⁶ΑΔ25 (1970),224-227.

¹⁴⁸⁷Στην κορυφή της ακρόπολης έχουν ανασκαφεί –εκτός από λείψανα αρχαίων κτιρίων– τάφοι κιβωτιόσχημοι και κεραμοσκεπείς, ταφικοί περίβολοι, καθώς και τμήμα κλασικού νεκροταφείου του 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Ανδρειωμένου 1980. Παπαχατζής 1981,147-151,σημ.1.

¹⁴⁸⁸Σιδέρης 2014,64,73,138.

¹⁴⁸⁹Goldman 1931,264-265.

¹⁴⁹⁰Το δημόσιο ταφικό σήμα κατασκευάστηκε για τους νεκρούς Θεσπιείς της μάχης του Δηλίου (424π.Χ.), Σιδέρης 2010,89.

¹⁴⁹¹ΑΔ 26(1971),211-213.

¹⁴⁹²Βοιωτικά,23.2. Παπαχατζής 1981,145-146,σημ.1 και 146,σημ.2. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003, 272.

¹⁴⁹³Ο ομαδικός τάφος είχε κατασκευαστεί για τους Θηβαίους που είχαν χάσει τη ζωή τους κατά την καταστροφή και άλωση της Θήβας (335π.Χ.), βλ. Παπαχατζής 1981,77,σημ.3.

¹⁴⁹⁴Σαμπετάϊ 2014,65-84.

¹⁴⁹⁵Ο Μαρδόνιος απεβίωσε κατά τη διάρκεια της μάχης των Πλαταιών (479π.Χ.), βλ. Βοιωτικά,2.2. Παπαχατζής 1981,30,σημ.2. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003, 274.

¹⁴⁹⁶Ο Ευχίδας ενταφιάστηκε στο ιερό της Αρτέμιδας Ευκλείας, βλ.Αριστείδης,20.4-5.

Ταφές, Ποτνιές¹⁴⁹⁸

Τάφος Σαλγανέα (480π.Χ.), Σαλγανεύς¹⁴⁹⁹

Νεκροταφείο, Τανάγρα¹⁵⁰⁰

Ταφή Κόριννας (5^{ος} ή 3^{ος}π.Χ.), Τανάγρα¹⁵⁰¹

Ταφές, Ύπατον¹⁵⁰²

Τρόπαιο Λέων/πολυάνδριο πεσόντων Θηβαίων(338π.Χ.), Χαιρώνεια¹⁵⁰³

Τύμβος Μακεδόνων/πολυάνδριο (338π.Χ.), Χαιρώνεια¹⁵⁰⁴

Νεκροταφείο, Ωρωπός¹⁵⁰⁵

■ ελληνιστικοί χρόνοι (323–30π.Χ.)

Νεκροταφείο, ΝΑ του Ακοντίου όρους¹⁵⁰⁶

Νεκροταφείο, Ακραιφία¹⁵⁰⁷

Μνήμα Λυσάνδρου (395π.Χ.), Αλίαρτος¹⁵⁰⁸

Ηρώο Κέκροπα, Αλίαρτος¹⁵⁰⁹

Νεκροταφείο, Αλίαρτος¹⁵¹⁰

¹⁴⁹⁷Βοιωτικά,2.5. Παπαχατζής 1981,32-33,σημ.2.

¹⁴⁹⁸Παπαχατζής 1981,65-66,σημ.1.

¹⁴⁹⁹Παπαχατζής 1981,142-143,σημ.3. Leake 1835,267-268. ΑΔ 1(1915),55-56.

¹⁵⁰⁰ΑΔ 31(1976),120-121. Χαραμή 2015,81.

¹⁵⁰¹Βοιωτικά,22.3. Παπαχατζής 1981,141,σημ.6. Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφών των νεκροταφείων στην Τανάγρα βλ. Χαραμή 2015,67-83.

¹⁵⁰²ΑΔ 25(1970),224-227.

¹⁵⁰³Το πολυάνδριο ήταν αφιερωμένο στους πεσόντες Θηβαίους του Ιερού Λόχου στη Μάχη της Χαιρώνειας (338π.Χ.), οι οποίοι ηττήθηκαν από τον Φίλιππο, βλ.Βοιωτικά,40.10. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,411. Παπαχατζής 1981,263,σημ.1.

¹⁵⁰⁴Το πολυάνδριο ήταν αφιερωμένο στους πεσόντες Μακεδόνες στη Μάχη της Χαιρώνειας (338π.Χ.), βλ.Βοιωτικά,40.10. Παπαχατζής 1981,263,σημ.1.

¹⁵⁰⁵Πωλογιώρα 1998.

¹⁵⁰⁶Αραβαντινός 2009,225.

¹⁵⁰⁷ΑΔ 37(1982),164. Σαμπετάι 2012.

¹⁵⁰⁸Σπαρτιάτης πολιτικός και στρατηγός, που σκοτώθηκε στη μάχη της Αλίαρτου (395π.Χ.). Σύμφωνα με τον Πausανία ο τάφος του Λυσάνδρου βρισκόταν στην Αλίαρτο, ωστόσο ο Ν.Παπαχατζής αναφέρει ότι σύμφωνα με τις ανασκαφές δεν προκύπτει κάποιο στοιχείο ύπαρξης τάφου, που να ανήκε σε επιφανή άνδρα, βλ. Βοιωτικά,32.6, 33.1. Παπαχατζής 1981,206-207,σημ.1 και 207-208,σημ.8.

¹⁵⁰⁹Ο Κέκροπας, υιός του Πανδίωνα, υπήρξε μυθικός ιδρυτής βασιλιάς (3000π.Χ.) της αρχαίας Αθήνας βλ. Βοιωτικά,33.1. Παπαχατζής 1981,208,σημ.1.

Μνημειακός ταφικός περίβολος και τάφοι κεραμοσκεπεείς, ΕΠ.Ο. Αλιάρτου-Λιβαδειάς¹⁵¹¹

Συστάδες τάφων, Αμβρωσσοσ¹⁵¹²

Νεκροταφείο, Αντίκυρα¹⁵¹³

Νεκροταφείο, Ζεμενό¹⁵¹⁴

Νεκροταφεία, Θήβα¹⁵¹⁵

Νεκροταφείο, Καρακόλιθος

Μνήμα Λευκτρίδων (κορών Σκεδάσου), Λεύκτρα¹⁵¹⁶

Τύμβος πεσόντων μάχης των Λεύκτρων (371π.Χ.), Λεύκτρα¹⁵¹⁷

Νεκροταφείο, Μυκαλησσός/Ριτσώνα¹⁵¹⁸

Ταφές, Ποτνιές¹⁵¹⁹

Νεκροταφείο, Τανάγρα¹⁵²⁰

Νεκροταφείο, Ωρωπός¹⁵²¹

■ ρωμαϊκοί χρόνοι (30π.Χ.-330μ.Χ.)

Νεκροταφείο, Ακραιφία¹⁵²²

Νεκροταφείο, Αλιάρτος

¹⁵¹⁰Στην Κάτω Πόλη, κάτω δηλαδή από την Ακρόπολη και νοτιοανατολικά του οικισμού, κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του 1960 αποκαλύφθηκε νεκροταφείο-ταφικοί περίβολοι-ελληνιστικής περιόδου με πλούσια κτερίσματα. Ο Ν.Φαράκλας προχώρησε σε ανασκαφή το 1967, η Α.Ανδρειωμένου το 1976 και το 1994 ο Β.Αραβαντινός. Ενδεικτικά: Fossey 1988,305. ΑΕ (1967),20-29 [παράρτημα, πιν.ΙΔ΄ΚΑ΄], ΑΔ 31(1976),17-20,παράρτημα, πιν.ΙΘ΄- ΚΓΑ΄. ΑΔ 49(1994),194.

¹⁵¹¹Το νεκροταφείο πιθανόν να καταστράφηκε εξαιτίας σεισμικής δονήσεως κατά τους αρχαίους χρόνους κι έτσι έπαψε και η χρήση του χώρου. Ενδεικτικά: Ανδρειωμένου 1976,17-21. Βοιωτικά,24.2. Παπαχατζής 1981,163,σημ.1 και 207-208,σημ.8.

¹⁵¹²ΑΔ 37(1982),211. ΑΔ 39(1984),79-118.

¹⁵¹³Σιδέρης 2014,101,130-131.

¹⁵¹⁴Το νεκροταφείο βρίσκεται κοντά στον δημόσιο δρόμο σχεδόν 200 μ. στα βορειοανατολικά της αρχαίας οχύρωσης.

¹⁵¹⁵Χαραμή 2014,295-313. Κουντούρη 2014,218-219.

¹⁵¹⁶Πιτερός 2008,601.

¹⁵¹⁷ό.π. 2008,588-595.

¹⁵¹⁸Σαμπετάϊ 2014,65-84.

¹⁵¹⁹Παπαχατζής 1981,65-66,σημ.1.

¹⁵²⁰ΑΔ 31(1976),120-121. Χαραμή 2015,81.

¹⁵²¹Πωλογιώργη 1998.

¹⁵²²Ανδρειωμένου 1982,164.

Νεκροταφείο, Άμβρωσος

Αρκοσόλια-λαξευτοί τάφοι, Αντίκυρα¹⁵²³

Τάφος Ευαγγελιστή Λουκά (84μ.Χ.), Θήβα¹⁵²⁴

Ρωμαϊκή σαρκοθάλαμος, Πλαταιές

Τάφος κιβωτιόσχημος, Σπήλαιο Σεϊντί¹⁵²⁵

Νεκροταφείο, Τανάγρα¹⁵²⁶

Τάφοι, Υλίκη

Ταφικός περίβολος με τάφους, Χαϊρώνεια (θέση Βάρκα)¹⁵²⁷

Νεκροταφείο, Ωρωπός¹⁵²⁸

▪ βυζαντινοί χρόνοι (330-1453μ.Χ.)

Νεκροταφείο, Θήβα

Ταφές σε βυζαντινούς ναούς, Θήβα¹⁵²⁹

Αρκοσόλια-λαξευτοί τάφοι, Θίσβη¹⁵³⁰

Ταφές, Ξηρονομή

Ταφές, Πλαταιές¹⁵³¹

Τάφοι κεραμοσκεπεείς, Τιλφούσιον όρος¹⁵³²

Κοίμηση Οσίου Λουκά Στειριώτη (953μ.Χ.), Μονή Οσ.Λουκά¹⁵³³

Κοίμηση Οσίου Μελετίου (1105μ.Χ.), Μονή Οσ.Μελετίου¹⁵³⁴

¹⁵²³Σιδέρης 2014,107-108.

¹⁵²⁴Κοιλιάκου 2014,431.

¹⁵²⁵Βαρβαρούσης 2013.

¹⁵²⁶Χαραμή 2015,81.

¹⁵²⁷ΑΑΑ 3(1979),149-156.

¹⁵²⁸Πωλογιώργη 1998.

¹⁵²⁹Κοιλιάκου 2014,397-438.

¹⁵³⁰Κομίνης 1954,215-217.

¹⁵³¹ΑΑΑ 6(1973),375-395.

¹⁵³²ΑΔ 49(1994),284-286.

¹⁵³³Ο Όσιος Λουκάς γεννήθηκε στους Δελφούς το 896μ.Χ., βλ.Δάλκας 1969. Χριστοδουλάκης 2013.

Κοίμηση Οσίου Κλήμη (1111μ.Χ.), Μονή Σαγματά¹⁵³⁵

Κοίμηση Οσίου Σεραφείμ Δομβούς (1602μ.Χ.), Μονή Δομβούς¹⁵³⁶

Χάρτης 8: Φρυκτωρίες

1. ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Το εκτεταμένο σύστημα οχυρών της αρχαιότητας –κυρίως του 4^{ου} π.Χ¹⁵³⁷ αιώνα– και σε συνδυασμό με το οδικό δίκτυο διασφάλιζαν την προστασία των βοιωτικών εδαφών από κάθε εισβολή είτε από βορρά είτε από νότο¹⁵³⁸. Αν και οι πολυάριθμες οχυρώσεις των ακροπόλεων παρείχαν τη δυνατότητα εποπτείας της ευρύτερης περιοχής, ωστόσο οι ανάγκες ελέγχου κι άλλων περιοχών νευραλγικής θέσης οδήγησαν στην κατασκευή μεμονωμένων πύργων, των φρυκτωριών, που χωρίς να αποτελούν τμήμα οχύρωσης, λειτουργούσαν ως ενδιάμεσοι σταθμοί μετάδοσης –προσυμφωνημένων– σημάτων/μηνυμάτων για την αναγγελία επικείμενης εισβολής εχθρού.

Είναι κοινός τόπος, λοιπόν, ότι οι φρυκτωρίες αποτέλεσαν το αρχαιότερο οργανωμένο δίκτυο οπτικής επικοινωνίας προκειμένου να μεταδίδονται άμεσα ειδήσεις κι ένα τέτοιο δίκτυο έχει αποτυπωθεί και στη βοιωτική γη. Η συνεννόηση μεταξύ των πύργων-φρυκτωριών, ως τμήματα του σημαντικού αμυντικού συστήματος της Βοιωτίας και προκειμένου για την ορθή λειτουργία τους, εξασφαλιζόταν είτε με τη μεταξύ τους οπτική επαφή είτε με τη χρήση άλλων μεθόδων, όπως σήματα καπνού. Αξίζει βέβαια, να επισημανθεί, ότι οι φρυκτωρίες¹⁵³⁹ λειτουργούσαν συμπληρωματικά με τις υπάρχουσες οχυρώσεις και όχι ανεξάρτητα. Τα δίκτυα, λοιπόν, επικοινωνίας βασίζονταν στην ισχυρή αλληλεξάρτηση των πύργων, που ήταν ενσωματωμένοι στις οχυρώσεις με τους μεμονωμένους πύργους-φρυκτωρίες¹⁵⁴⁰. Με τον τρόπο αυτό τα σήματα μεταδίδονταν από τις

¹⁵³⁴Ο Όσιος Μελέτιος γεννήθηκε στην Καππαδοκία το 1035μ.Χ.

¹⁵³⁵Ο Όσιος Κλήμης γεννήθηκε στην Αθήνα τον 11^ο αι.μ.Χ.

¹⁵³⁶Ο Όσιος Σεραφείμ γεννήθηκε στο Ζέλι του Νομού Φθιώτιδας το 1527 αι.μ.Χ.

¹⁵³⁷Οι φρυκτωρίες και εν γένει τα οχυρά, κτισμένα σε κορυφές κάποιου υψώματος, ήταν είτε επιδιορθωμένες οχυρώσεις του 6^{ου}-5^{ου} αι. π.Χ. είτε νέες κατασκευές.

¹⁵³⁸Για μια συνοπτική περιγραφή του ιστορικού πλαισίου και της βοιωτικής στρατιωτικής μεταστροφής και ανάγκης για δημιουργία οχυρώσεων, βλ.Τσαούση 2003,3-5. Μάρκος 2018,6-21,84-86.

¹⁵³⁹Για τα χαρακτηριστικά και τον τρόπο κατασκευής και δομής βλ.Μάρκος 2018,57-60.

¹⁵⁴⁰Για τη διάκριση των πύργων-φρυκτωριών με κριτήριο τη μορφολογία και τυπολογία τους βλ.Τσαούση 2003,6-7.

κατά τόπους φρουκτωρίες στους πύργους των οχυρώσεων με αποτέλεσμα οι κάτοικοι της περιοχής, που επρόκειτο να δεχθεί επίθεση, προετοιμάζονταν έγκαιρα.

Πιο συγκεκριμένα, καταγράφονται ακολούθως οι πύργοι-φρουκτωρίες και τα τέσσερα συμπαγή συστήματα -στα οποία εντάσσονται οι πύργοι- στην καρδιά και στην περιφέρεια της Βοιωτίας, τα οποία ήλεγχαν τα νευραλγικής θέσης περάσματα¹⁵⁴¹ και τις εισόδους της υπό μελέτη περιοχής. Ειδικότερα:

- το πρώτο σύστημα άμυνας κάλυπτε την είσοδο των Φώκεων στη Βοιωτία, στην περιοχή της Δαύλειας, του Πανοπέα και του περάσματος προς τους Δελφούς. Πύργοι/φρουκτωρίες: Καρακόλιθος.
- το δεύτερο σύστημα κάλυπτε τη δυτική είσοδο από την Κοιλιάδα του Κηφισού, νότια της Κορώνειας και κατ' επέκταση, και όλες τις προσβάσεις από τη Φωκίδα, τη Μεγαρίδα, τον Κορινθιακό Κόλπο και την Πελοπόννησο.¹⁵⁴² Πύργοι/φρουκτωρίες: Χαιρώνεια, Ορχομενός, Ράχες (Λαφύστιο), Ευαγγελίστρια, Πυργάκι, Μαυροβούνι, Λεύκτρα, Κορώνεια. Το συγκεκριμένο σύστημα περιελάμβανε και τις οχυρώσεις των πόλεων Κορώνειας, Αλιάρτου, Θεσπιών, Κρεύσιδας, Τιφών, Θίσβης και Κορσιών.
- το τρίτο σύστημα ήλεγχε την επικοινωνία των Θηβών με το κυριότερο λιμάνι της Ανθηδόνας (σημ.Σκορπονέρι)- επίνειο των Θηβών και η βάση του βοιωτικού στόλου- καθώς και όλες τις προσβάσεις από τον βόρειο Ευβοϊκό κόλπο και την ανατολική Λοκρίδα (μέσω του λιμανιού της Λάρυμνας). Επίσης, το δίκτυο των φρουκτωριών ήλεγχε τις λίμνες Υλίκης, Παραλίμνης καθώς και την ανατολική πλευρά της Κωπαΐδας λίμνης. Το σύστημα αυτό ενσωμάτωνε τις οχυρωμένες πόλεις της Ακραϊφίας, των Κωπών κ.α.. Πύργοι οχυρώσεων: Θήβα, Ακραϊφία, Σχοίνος, Γλίσας, Γλας, Κώπαι, Ίσος, Ανδηδών.
- το τέταρτο σύστημα, έχοντας ενσωματωμένο και το επάκτιο οχυρό της Αυλίδας, ήλεγχε τα περάσματα από τη Χαλκίδα και την παραλιακή πεδιάδα του Χαλείου στη Βοιωτία. Πύργος οχύρωσης: Αυλίδα.
- μια ακόμη περιοχή ελέγχου ήταν αυτή στα όρια Βοιωτίας-Αττικής¹⁵⁴³, περιοχές με συνεχείς συγκρούσεις που, όπως έχει ήδη αναφερθεί ανωτέρω, διεκδικούσαν αδιάκοπα τις παραμεθώριες περιοχές τους. Η ζώνη που

¹⁵⁴¹Για τη σχέση των πύργων με τις οδικές αρτηρίες βλ. ό.π. 2003,98-100.

¹⁵⁴²Για τις φρουκτωρίες της ενδοχώρας, βλ.Μάρκος 2018,47.

¹⁵⁴³Παπαχατζής 1981,484-486,σημ.2.

αποτελούσε το νότιο σύνορο της Βοιωτίας –και το βόρειο της Αττικής– καθώς και τα σημαντικά περάσματά της συνιστούσαν το μήλο της έριδος για τις ισχυρές αυτές περιοχές. Είναι, άλλωστε, αρκετά ασαφές εάν ορισμένα σημεία της ζώνης αυτής ανήκαν στη βοιωτική ή αθηναϊκή κυριαρχία¹⁵⁴⁴. Η ζώνη αυτή περιλαμβάνει τα όρη Κιθαιρώνα και Πάρνηθας, πεδιάδα Σκούρτων και πέρασμα Κάζας. Πύργοι/φρουκτωρίες (όρη Πάρνηθα και Κιθαιρώνα, πεδιάδα Σκούρτων, πέρασμα Κάζας): Οινόη, Πυργάρι (Τσιγκουράτι), Λοιμικό.

Ενδιαφέρον στοιχείο συνιστά η ύπαρξη φρουκτωρίας στο Μεσσάπιο όρος, η οποία λειτουργούσε ως ενδιάμεσος σταθμός προκειμένου να μεταφερθεί το σήμα από την Τροία έως τις Μυκήνες περί νίκης του Αγαμέμνονα (το 1184π.Χ.)¹⁵⁴⁵. Οι φρουκτωρίες του Αγαμέμνονα βρίσκονταν σε κατάλληλα επιλεγμένα υψώματα και κάλυπταν μια διαδρομή 550 χιλιομέτρων. Η πορεία που ακολούθησε το προσυμφωνημένο μήνυμα (πυρσεία) ήταν η εξής: Τροία–Τδη Μυσίας–Ερμαιο Λήμνου–Αθως Αγίου Όρους–Μάκιστο Ευβοίας–Μεσσάπιο Βοιωτίας–Κιθαιρώνας–Αιγίπλαγκτο–Αραχναίο–Παλάτι Μυκηνών.

Γίνεται, λοιπόν, κατανοητό ότι τα προαναφερόμενα συστήματα–δίκτυα οχύρωσης εγγράφονταν σε ένα πολύ καλά οργανωμένο σχέδιο, για την προστασία της βοιωτικής γης, είτε από τους Σπαρτιάτες είτε από τους Φωκείς. Ειδικότερα, οι οχυρώσεις/πύργοι–φρουκτωρίες του Κιθαιρώνα (πύργοι Οινόη, Πάνακτο, Πυργάρι, Λοιμικό), τα οχυρωμένα επίβεια στον Κορινθιακό κόλπο (Κορσιαί, Κρεύσις, Τίφες) και οι πύργοι Πυργάκι και Μαυροβούνι δημιουργούσαν το αμυντικό σύστημα για την απώθηση των Σπαρτιατών ενώ οι μεταγενέστεροι πύργοι–φρουκτωρίες Ευαγγελίστρια και Ράχες (Λαφύστιο) κατασκευάστηκαν προκειμένου για την άμυνα των Βοιωτών έναντι των Φώκεων κατά τον Γ΄ Ιερό Πόλεμο.

¹⁵⁴⁴Για μια συνοπτική περιγραφή για τους προβληματισμούς περί των συνοριακών οχυρώσεων βλ. Μάρκος 2018, 75–80.

¹⁵⁴⁵Αγαμέμνων, 263–304. Άλλες περιπτώσεις που έγινε χρήση της συνεννόησης με οπτικό σήμα φωτιάς ήταν η ειδοποίηση των Αργοναυτών από την Μιδεία για να κατευθυνθούν στην Κολχίδα αλλά και η ειδοποίηση του Αγαμέμνονα από τον Σίνωνα για να εισέλθει με τον Δούρειο Ίππο στην Τροία, βλ. Αργοναυτικά, Δ΄ 482–485.

2. ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Εκτός, όμως, από τους κλασικούς χρόνους πύργοι-φρουκτωρίες εμφανίζονται και στους μεσαιωνικούς χρόνους¹⁵⁴⁶. Την περίοδο της καταλανοκρατίας και ειδικά της φραγκοκρατίας κατασκευάζονται, πέραν των -μεσαιωνικών- κάστρων, επιπλέον μεμονωμένοι πύργοι¹⁵⁴⁷ προκειμένου να ελέγχουν περάσματα ή και να λειτουργούν ως φρουκτωρίες¹⁵⁴⁸. Βέβαια, την περίοδο αυτή γίνεται χρήση και των οχυρώσεων και πύργων των κλασικών χρόνων ή αποκλειστικά του οικοδομικού υλικού των κατασκευών αυτών.

Ειδικότερα, όσον αφορά στις φρουκτωρίες που ήταν σε χρήση κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους επισημαίνεται ότι, στον αντίστοιχο χάρτη, αποτυπώνονται τέσσερα συμπαγή συστήματα-δίκτυα οχύρωσης, τα οποία εγγράφονταν σε ένα πολύ καλά οργανωμένο σχέδιο για την προστασία της βοιωτικής γης.

- **το πρώτο σύστημα** κάλυπτε τη δυτική είσοδο από την Κοιλάδα του Κηφισού, πλησίον της Δαύλειας, και, κατ' επέκταση, όλες τις προσβάσεις από τη Φωκίδα. Επίσης, το δίκτυο των φρουκτωριών ήλεγχε την ευρύτερη περιοχή της Λιβαδειάς, του Ορχομενού, της Αλιάρτου, της Κωπαΐδας λίμνης και, κατ' επέκταση, τον Κορινθιακό Κόλπο - μέσω της θέσης των αρχαίων Τιφών- και την Πελοπόννησο.¹⁵⁴⁹ Πύργοι/φρουκτωρίες: Δαύλεια, Παρόρι, Πανοπέας, Χαϊρώνεια, Ακόντιο, Θούριο, Αλιάρτος, Υψηλάντης, Κορώνεια, Λιβαδειά, Άσκη, Σίζι, Αντίκυρα, Βερβά, Στείρι.
- **το δεύτερο σύστημα** ήλεγχε την επικοινωνία των Θηβών με το λιμάνι της Ανθηδόνας (σημ.Σκορπονέρι), το λιμάνι της Αυλίδας καθώς κι όλες τις προσβάσεις από τον βόρειο Ευβοϊκό κόλπο και την ανατολική Λοκρίδα. Επιπλέον, το δίκτυο κάλυπτε τα σύνορα με την Αθήνα στην περιοχή των Δερβενοχωριών. Πύργοι/φρουκτωρίες: Υλίκη, Παραλίμνη, Μουσταφάδες, Χλεμβοτσάρι, Τανάγρα, Σχηματάρι, Δράμεσι, Οινόφυτα, Μπούμπουκα, Πύλη, Πάνακτον. Το σύστημα αυτό ενσωμάτωνε και την οχύρωση της Θήβας.

¹⁵⁴⁶Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι ενδιαμέσες χρονικές περίοδοι -ρωμαϊκοί και (μετα)βυζαντινοί χρόνοι- δεν εμφανίζουν την ίδια αναγκαιότητα για χρήση οργανωμένου αμυντικού συστήματος, γεγονός που προκύπτει από τις τρέχουσες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, βλ. Τσαούση 2003,7. Για τις μεσαιωνικές οχυρώσεις της περιόδου της Φραγκοκρατίας ενδεικτικά βλ.Lock 1986,101-123.

¹⁵⁴⁷Για το ιστορικό πλαίσιο της κατασκευής των μεμονωμένων πύργων βλ.Σταθουλόπουλος 2014,9-16.

¹⁵⁴⁸Έχουν καταγραφεί πολλοί πύργοι, που χρησιμοποιούνταν ως κατοικίες των τοπικών φεουδαρχών.

¹⁵⁴⁹Για τις φρουκτωρίες της ενδοχώρας, βλ.Μάρκος 2018,47.

- **Ένα ακόμη σύστημα** οχύρωσης ήταν αυτό, που ήλεγχε το λιμάνι της Λάρυμνας και την ανατολική πλευρά της λίμνης Κωπαΐδας. Πύργοι/φρουκτωρίες: Γλα, Αγ.Μαρίνα.

Χάρτης 9: Πεδία μαχών¹⁵⁵⁰

Η ιστορία της Βοιωτίας βρίθει από επιδρομές και πολέμους, διεκδικήσεις εδαφών και διαρκείς συγκρούσεις, που διαμόρφωσαν την κοινωνικοπολιτική και, κατ'επέκταση, πολιτισμική της υπόσταση.

Σταχυολογώντας τους πολέμους και τις μάχες¹⁵⁵¹, που έχουν αποτυπωθεί στη μακραίωνη ιστορία της περιοχής γίνεται αντιληπτό, **ότι πρόκειται για έναν "πολύπαθο" πολιτισμό, όπου οι πόλεις επαναλάμβαναν συνεχώς πολέμους¹⁵⁵².** Άλλωστε, ήδη από την αρχαιότητα, εντοπίζονται σημαντικές ομοιότητες ανάμεσα στις κατά καιρούς συνθήκες, που επικρατούσαν τόσο στην ενδοχώρα όσο και στα σύνορα με τις όμορες ελληνικές δυνάμεις (Αθηναίοι, Λακεδαιμόνιοι, Φωκείς) ή ακόμη και με τις ξένες (Πέρσες, Καταλανοί, Φράγκοι, Τούρκοι, Γερμανοί)¹⁵⁵³. Βέβαια, κάνοντας μια αποτίμηση του κοινωνικοπολιτικού παρελθόντος της περιοχής, γίνεται σαφές, **ότι το σύνολο των ελληνικών αρχαίων πόλεων-κρατών κατόρθωσαν να εξασφαλίσουν την ελευθερία τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα, την απαραίτητη δηλαδή προϋπόθεση για την οικονομική και πολιτική τους σταθερότητα αλλά κυρίως την πολιτισμική τους ανέλιξη.** Με τον τρόπο αυτό κατόρθωσαν να δημιουργήσουν έναν υπέρλαμπρο πολιτισμό, τα επιτεύγματά του οποίου απήλαυσαν αρκετά πρόωρα σε σχέση με άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου ενώ ταυτόχρονα έγιναν κτήμα ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Σημειώνεται, ότι η Βοιωτία διεκδικούσε ανέκαθεν ηγεμονικό ρόλο στα ελληνικά δρώμενα. Για τον λόγο αυτό πρωτοστατούσε σε πρωτοποριακές τακτικές διακυβέρνησης, τέχνες, κοινωνικές αντιλήψεις, αποτέλεσμα των οποίων υπήρξε η δυναμική παρουσία σκεπτόμενων ηγετών και προσωπικοτήτων αλλά και η δημιουργία της πρώτης

¹⁵⁵⁰Θερμές ευχαριστίες στον κο Ιωάννη Πέππα για την ξενάγηση στην Κοιλιάδα των Μουσών στις παρυφές του Ελικώνα και την εποικοδομητική συζήτηση για την ιδιαίτερη πατρίδα του, την Ασκη.

¹⁵⁵¹Οι μάχες που αναφέρονται αναλύονται στο παράρτημα του παρόντος πονήματος, βλ.παράρτημα,495-512.

¹⁵⁵²Όπως συνέβη και τον 20° αι αλλά και στις μέρες μας (πόλεμοι άλλου είδους).

¹⁵⁵³Η Αθήνα και η Σπάρτη είχαν συμφέρον να εμποδίσουν την ανάδειξη της Θήβας σε ηγεμονεύουσα της ενωμένης Βοιωτίας και για το λόγο αυτό ενίσχυσαν κατ'εξακολούθηση τις έριδες ανάμεσα στις πόλεις της βοιωτικής γης και κυρίως στους δύο πόλους δύναμης, τον Ορχομενό και τη Θήβα.

μορφής κρατικής οργάνωσης (δημοκρατία), το Κοινό Βοιωτών (ήδη από το 520π.Χ.). Είναι κοινώς αποδεκτό, ότι όσο οι πόλεις-κράτη ήταν ενωμένες η Βοιωτία θριάμβευσε ενώ όσες φορές υπήρξαν έριδες μεταξύ αυτών η περιοχή μετατρεπόταν σε τροχοπέδη εντάσεων, μαχών, πολέμων και εν γένει πεδίο συγκρούσεων ως ένα εχθρικό προτεκτοράτο.

Από τα προαναφερόμενα γίνεται κατανοητό, ότι ο κατάλογος των μαχών, στις οποίες υπήρξε πρωταγωνίστρια η Βοιωτία, είναι ιδιαιτέρως μακροσκελής. Σημαντικός παράγοντας για την επιλογή της στρατηγικής κάθε μάχης αποτελούσε η μορφολογία του εδάφους, που στη περίπτωση της βοιωτικής γης, όπως έχει ήδη αναλυθεί, διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο για τη φυσική προστασία της περιοχής.

Ειδικότερα, οι πόλεμοι που έλαβαν χώρα στην περιοχή¹⁵⁵⁴ της Βοιωτίας -με χρονολογική σειρά- υπήρξαν οι ακόλουθοι:

▪ **προϊστορία (μυκηναϊκοί χρόνοι 1600-1100π.Χ.)**

Πόλεμος Θηβών-Αθηνών (1357π.Χ.)¹⁵⁵⁵

Ερχομός των Αλωάδων ή Ελλήνων (1335π.Χ.)¹⁵⁵⁶

Πόλεμος Αμφίονα-Ζήθου με Λύκο (1327π.Χ.)¹⁵⁵⁷

Πόλεμος Θηβών-Ορχομενού (1327π.Χ.)¹⁵⁵⁸

Πόλεμος Θηβαίων-Αργείων (1269π.Χ.)¹⁵⁵⁹

Πόλεμος των Επτά επί Θήβας (1225π.Χ.)¹⁵⁶⁰

Πόλεμος των Επιγόνων (1215π.Χ.)¹⁵⁶¹

Πόλεμος Βοιωτών-Αθηναίων (1129 ή 1100π.Χ.)¹⁵⁶²

¹⁵⁵⁴Στο παρόν πόνημα αναλύονται οι μάχες που έλαβαν χώρα στο έδαφος της Βοιωτίας ενώ οι μάχες που έλαβαν μέρος Βοιωτοί δεν αναφέρονται, όπως η μάχη των Θερμοπυλών, αν και η συμμετοχή των Βοιωτών κρίνεται σπουδαία (αν και οι ιστορικές αναφορές είναι πολλές φορές διχασμένες σχετικά με την αφοσίωση ορισμένων πόλεων στο εθνικό καθήκον και τον βαθμό συμβολής τους στις μάχες).

¹⁵⁵⁵Τα ιστορικά στοιχεία για τον πόλεμο είναι ελλιπή έως ανύπαρκτα, βλ. Πέππας 2011,24-29.

¹⁵⁵⁶ό.π. 2011,29-30.

¹⁵⁵⁷ό.π. 2011,30-33.

¹⁵⁵⁸Βοιωτικά,37.1-3. Πέππας 2011,37-47.

¹⁵⁵⁹ό.π. 2011,33-34.

¹⁵⁶⁰Βοιωτικά,9,2-3. Πέππας 2011,59-68.

¹⁵⁶¹Πέππας 2011,69-75. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Πόλεμος των Επιγόνων ίσως να αποτελεί προϊόν ποιητικής εφεύρεσης.

▪ **αρχαϊκοί-κλασικοί χρόνοι (6^{ος}-5^{ος} αι.π.Χ.)**

Μάχη του Κερησσοῦ (520π.Χ.)¹⁵⁶³

Πόλεμος Θηβών-Αθηνών (507π.Χ.)¹⁵⁶⁴

Μάχη των Πλαταιών (479π.Χ.)¹⁵⁶⁵

Μάχη της Τανάγρας (457π.Χ.)¹⁵⁶⁶

Μάχη των Οινοφύτων (457π.Χ.)¹⁵⁶⁷

Μάχη της Κορώνειας (447π.Χ.)¹⁵⁶⁸

Πολιορκία Πλαταιών (431-426π.Χ.)¹⁵⁶⁹

Μάχη του Δηλίου (424π.Χ.)¹⁵⁷⁰

▪ **κλασικοί-ελληνιστικοί χρόνοι (4^{ος}-3^{ος} αι.π.Χ.)**¹⁵⁷¹

Μάχη της Αλιάρτου (395π.Χ.)¹⁵⁷²

Μάχη της Κορώνειας (394π.Χ.)¹⁵⁷³

Κατάληψη και απελευθέρωση των Θηβών (382-381π.Χ. και 379-378π.Χ. αντίστοιχα)¹⁵⁷⁴

Μάχη της Τεγύρας (375π.Χ.)¹⁵⁷⁵

¹⁵⁶²ό.π. 2011,92.

¹⁵⁶³Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,94-103.

¹⁵⁶⁴*Τερψιχόρη*,73-77,79-82,89. Πέππας 2011,104-110.

¹⁵⁶⁵Παπαχατζής 1981,21-23,σημ.1 και υπόμν.της εικ.12.

¹⁵⁶⁶Διόδωρος,ΙΑ'81. Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,165-168.

¹⁵⁶⁷Παπαχατζής 1974,161-162,σημ.1. Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. ό.π. 2011,168-171.

¹⁵⁶⁸Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,171-175.

¹⁵⁶⁹Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,205-216,562.

¹⁵⁷⁰ Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της πολιορκίας των Πλαταιών βλ. ό.π. 2011,205-216.

¹⁵⁷¹Η περίοδος αυτή είναι γνωστή και ως *βοιωτική ηγεμονία*.

¹⁵⁷²Παπαχατζής 1981,206-207,σημ.1.

¹⁵⁷³Διόδωρος,ΙΔ'84. Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. Πέππας 2011,219-248.

¹⁵⁷⁴Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. ό.π. 2011,249-261.

¹⁵⁷⁵*Πελοπίδας*,16.3. Διόδωρος,ΙΕ'.37.1, 81.2, Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. ό.π. 2011,264-269.

Μάχη των Λεύκτρων (371π.Χ.)

Μάχη της Χαϊρώνειας (338π.Χ.)

Καταστροφή Θηβών (335π.Χ.)¹⁵⁷⁶

Πολιορκία Θήβας (291π.Χ.)¹⁵⁷⁷

▪ **ρωμαϊκοί χρόνοι (86π.Χ.-170μ.Χ.)**

Μάχη της Χαϊρώνειας (86π.Χ.)¹⁵⁷⁸

Μάχη του Ορχομενού (85π.Χ.)¹⁵⁷⁹

▪ **μυσαιωνικοί-νεότεροι χρόνοι (14^{ος}-19^{ος} αι.μ.Χ.)**

Μάχη της Κωπαΐδας (1311μ.Χ.)¹⁵⁸⁰

Ολοκαύτωμα Μαυροματίου (1825μ.Χ.)¹⁵⁸¹

Μάχη της Δομβραΐνας (1826μ.Χ.)¹⁵⁸²

Μάχη του Διστόμου (1827μ.Χ.)¹⁵⁸³

Επιχειρήσεις Δ.Υψηλάντη (1828-1829μ.Χ.)

Γεγονότα Οκτωβρίου-Μαΐου¹⁵⁸⁴

Πολιορκία Θήβας¹⁵⁸⁵

Γεγονότα Ιουνίου 1829¹⁵⁸⁶

Γεγονότα Ιουλίου 1829¹⁵⁸⁷/Μάχη της Πέτρας (1829μ.Χ.)¹⁵⁸⁸

¹⁵⁷⁶Σαράντης 1975,201. Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,345-360.

¹⁵⁷⁷Για μια αναλυτική περιγραφή των πολιορκιών της Θήβας βλ.ό.π. 2011,364-366.

¹⁵⁷⁸Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,372-376.

¹⁵⁷⁹Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,376-378.

¹⁵⁸⁰Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π.2011,376-378.

¹⁵⁸¹Για μια αναλυτική περιγραφή του ολοκαυτώματος βλ.ό.π. 2011,409-419.

¹⁵⁸²Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης, βλ. ό.π. 2011,420-433.

¹⁵⁸³Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης, βλ. ό.π. 2011,434-450.

¹⁵⁸⁴Παπαχατζής 1981,υπομν. στην εικ.252. Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ. ό.π. 2011,467-473.

¹⁵⁸⁵Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,473-474.

¹⁵⁸⁶Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,474-477.

¹⁵⁸⁷Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,477-479.

- **νεότεροι χρόνοι (20^{ος} αι.μ.Χ.)**

Εμφύλιος πόλεμος (1946-1949μ.Χ.)¹⁵⁸⁹

Επιχείρηση “Τίγρης” (6-12 Σεπτεμβρίου 1947)¹⁵⁹⁰

Επιχείρηση “Γυψ” (7-27 Νοεμβρίου 1947)¹⁵⁹¹

Χάρτης 10: Ιχνηλατώντας διαδρομές

Όπως έχει ήδη αναλυθεί ανωτέρω, ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες της επικοινωνίας στο εσωτερικό της Βοιωτίας αλλά και του ελέγχου της περιοχής υπήρξε η ανάπτυξη του οδικού της δικτύου. Ειδικότερα, τόσο στην περίοδο της αρχαιότητας όσο και στις επόμενες περιόδους έχει καταγραφεί ένα ιδιαίτερος πυκνό οδικό δίκτυο για τις χερσαίες μεταφορές. Βέβαια, ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκμετάλλευση και η ανάπτυξη του θαλάσσιου δικτύου για τις αντίστοιχες μεταφορές, όπου σημειώνονται λιμάνια νευραλγικής θέσης, όπως τα Αυλίδα, η Κρεύσις (σημ.Λιβαδόστρα), η Ανθηδών (σημ.Λουκίσια), η Λάρυμνα, η Κρέυσις, οι Τίφαι (ή Σίφαι)].

1. μονοπατιώντας στην ιστορία

- **Σχιστή οδός:** Ο Παυσανίας¹⁵⁹² κατά τη διάρκεια της περιήγησής του στη βοιωτική γη, όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, επισημαίνει την περίφημη Σχιστή οδό ή τρίστρατο ή “εν τριπλαίς αμαξιτοίς”¹⁵⁹³. Η οδός αποτελούσε την κύρια οδό για τους προσκυνητές των Δελφών –προερχόμενοι από Αθήνα και Θήβα– και το μοναδικό πέρασμα μεταξύ Παρνασσού και Κίρφης. Αξίζει να αναφερθεί, ότι έως και σήμερα η Σχιστή οδός (Εθνική οδός Λιβαδειάς-Αμφισσας) συνιστά έναν από τους αρχαιότερους δρόμους της Ελλάδας και εν γένει της Ευρώπης, ο οποίος εξακολουθεί να βρίσκεται σε χρήση.

¹⁵⁸⁸Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,485-494.

¹⁵⁸⁹Για μια συνοπτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,497-501.

¹⁵⁹⁰Για μια συνοπτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,501-507.

¹⁵⁹¹Για μια συνοπτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,501-507.

¹⁵⁹²Φωκικά,5.3, 35.8.

¹⁵⁹³Οιδίπους Τύραννος,715-718.

Ετυμολογικά, γίνεται αντιληπτό, ότι επρόκειτο για μια στενή¹⁵⁹⁴ οδό που σχιζόταν, διακλαδιζόταν. Ειδικότερα, η Σχιστή οδός αποτελούσε έναν αμαξήλατο δρόμο που –ξεκινώντας από τους Δελφούς– χωριζόταν σε κάποιο σημείο, στο λεγόμενο τρίστρατο, σε τρεις ξεχωριστούς δρόμους. Ο πρώτος¹⁵⁹⁵ κατευθυνόταν προς αρχαία Δαύλεια, αρχαίο Πανοπέα (σημ. Αγ.Βλάσιος) και αρχαία Χαιρώνεια, ο άλλος προς αρχαία Λιβαδειά, κι ο τρίτος προς αρχαία Αμβρωσσο¹⁵⁹⁶ (σημ. Δίστομο) και αρχαία Στείριδα (σημ. Στείρι). Με άλλα λόγια η Σχιστή οδός συνέδεε τον κάμπο του Κηφισού –άρα και τη Θήβα– με τους Δελφούς.

Πιο συγκεκριμένα, η Σχιστή οδός ένωνε την Αθήνα με τους Δελφούς μέσω της Θήβας και της ευρύτερης πεδιάδας της Λιβαδειάς. Η οδός –διερχόμενη από τη Δαύλεια και τον αρχαίο Πανοπέα (σημ. Αγ.Βλάσιος)– περνούσε από το Φωκικό ή Βουλευτήριο (θέση Κεφαλόβρυσο), παράλληλα στο σημερινό ρέμα του Πλατανιά και κατευθυνόταν προς τους Δελφούς. Τη διαδρομή της οδού, σύμφωνα με την περιγραφή του Ιω.Πίκουλα¹⁵⁹⁷, την υποδεικνύουν τα εξής τοπωνύμια του περάσματος: Τσέρες, Στενή Ρεματιά, Μπάρδανη, Μνήμα του Μέγα¹⁵⁹⁸, Χαροκόπου Ρέμα, Ζεμενό. Από το σημείο στο οποίο συνέκλιναν οι τρεις δρόμοι, το μονοπάτι ανηφόριζε μέσω της χαράδρας, που σχηματίζουν οι απότομες πλαγιές του Ελικώνα, της Κίρφης και του Παρνασσού –διασχίζοντας τις κοιλάδες του τελευταίου– και κατέληγε στους Δελφούς. Άξιο λόγου αποτελεί το γεγονός, ότι έχουν βρεθεί ίχνη του δρόμου με τις χαρακτηριστικές αυλακώσεις για τις άμαξες της εποχής πλησίον του σημερινού οικισμού Ζεμενού, γεγονός που ενισχύει την άποψη περί της λιθόστρωτης και τραχείας¹⁵⁹⁹ Σχιστής οδού.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί, ότι το τρίστρατο (σταυροδρόμι), όπως αυτό αναλύθηκε, αποτελεί ένα ιδιαίτερος σημαντικό σημείο της βοιωτικής γης τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά. Σύμφωνα με την ελληνική γραμματεία¹⁶⁰⁰, ο **Οιδίποδας** σκότωσε επί της Σχιστής οδού τον πατέρα του, τον Λάιο, επιστρέφοντας από το μαντείο των Δελφών και πιο συγκεκριμένα στο τρίστρατο. Άλλωστε, όλη η πορεία της ζωής του

¹⁵⁹⁴Ο Απολλόδωρος την ονομάζει “Στενή οδό”, βλ.Απολλόδωρος,Γ΄5.7.

¹⁵⁹⁵Φωκικά,35.8. Οιδίπους Τύραννος,729-740,1397-1415.

¹⁵⁹⁶Σύμφωνα με τον Πausανία τα τείχη της αρχαίας Αμβρωσσο βρίσκονταν πολύ κοντά στην Σχιστή οδό, βλ.Φωκικά,36.3-4.

¹⁵⁹⁷Πίκουλας 1992/8,581. Σωτηριάδης 1907,110.

¹⁵⁹⁸Το τοπωνύμιο Μνήμα του Μέγα ή Σταυροδρόμι του Μέγα συνιστά μνημείο της ληστοκρατίας του 19^{ου} αιώνα, όπου έλαβε χώρα το 1856 η δολοφονία του ληστή και ληστοδιώκτη Αραχωβίτη Ιω.Μέγα, βλ.ΠΑΕ(1907),110.

¹⁵⁹⁹Φωκικά,35,8. Για μια αναλυτική περιγραφή των αμαξηλατών δρόμων της αρχαιότητας βλ.Πίκουλας 1998.

¹⁶⁰⁰Φωκικά,5.3-4.

Οιδίποδα, και κυρίως μετά το χρονικό αυτό σημείο, αποτέλεσε αντικείμενο πολλαπλών ερευνών, που άπτονται της ιστορίας, της φιλοσοφίας, της ψυχολογίας (S.Freud) κ.α.

Διεισδύοντας στην αχόη της ιστορίας της αρχαίας Ελλάδας, γίνεται γνωστό, ότι ο **διονυσιακός θίασος Θυιάδες** ή Θυίαι¹⁶⁰¹ της Αττικής και Βοιωτίας χρησιμοποιούσε τη Σχιστή οδό για να καταλήξει στον Παρνασσό, όπου τελούνταν τα Θυία¹⁶⁰², εορτή της Ήλιδας προς τιμήν του Διονύσου. Σημειώνεται ότι, όπως αναφέρει κι ο Παυσανίας¹⁶⁰³, οι μαινόμενες Θυιάδες και οι μνημένοι στα διονυσιακά μυστήρια μέσα στη μυστηριακή ατμόσφαιρα της ορεινής νύκτας και υπό την επήρεια οίνου σταματούσαν σε διάφορα μέρη –λατρευτικής σημασίας– κατά την πορείας τους (αρχαίος Πανοπέας) και χόρευαν με τραγούδια και μουσικά όργανα.

- **Ευχίδειος άθλος:** Ένα ακόμη μονοπάτι της ιστορίας, που αξίζει να αποτυπωθεί, είναι αυτό που ακολούθησε ο Ευχίδας το 479π.Χ. μετά από την μάχη των Πλαταιών. Μετά τη συντριπτική νίκη των Ελλήνων κατά των Περσών οι άρχοντες της πόλης θεώρησαν, ότι ο τόπος τους “μολύνθηκε” από τους εισβολείς όπως επίσης και το ιερό πυρ της πόλης. Για το λόγο αυτό έστειλαν άμεσα στους Δελφούς τον γοργοπόδαρο οπλίτη και ημεροδρόμο Ευχίδα, που ανέλαβε το χρέος της μεταφοράς της Δελφικής φλόγας, του αναλλοίωτου συμβόλου αγνότητας και καθαρότητας, του εξαγνισμού.

Η διαδρομή του (1000 στάδια περίπου 200χλμ.) διέσχιζε διάφορα στενά μονοπάτια, χαράδρες, δάση και βουνά. Φτάνοντας στο ιερό του Απόλλωνα εξάγνισε το σώμα του στην Κασταλία πηγή, τοποθέτησε στο κεφάλι του το δάφνινο στεφάνι, έλαβε το ιερό πυρ κι επέστρεψε αυθημερόν στις Πλαταιές, όπου κι απεβίωσε. Οι Πλαταιείς τον ενταφίασαν στο ιερό της Ευκλείας Αρτέμιδας, όπου και χάραξαν το επίγραμμα: *"Ευχίδας Πυθώδε τρέξας ήλθοε τώδ' αυθημερόν"*¹⁶⁰⁴.

Πιο αναλυτικά, η πορεία του Ευχίδα, που αποτυπώνεται στον αντίστοιχο χάρτη (με την πιστότητα που δύναται να υπάρχει) είχε αφετηρία τις Πλαταιές, συνέχιζε προς τα Λεύκτρα, τα σημερινά χωριά Ελλοπία και

¹⁶⁰¹Επρόκειτο για μανιασμένες (καταλαμβανόμενες από μανία) γυναίκες –οργιαστικές νύμφες– που διεκπεραίωναν το τυπικό εορτής των Θυίων κατά το μήνα Θύιο. Φωκικά,4.3, 6.4, 32.7. Λεξικό Σουΐδας,λ."Θυιάδες". Παπαχατζής 1981,279-280,σημ.8.

¹⁶⁰²Λεξικό Βρεττός,λ.Θυία.

¹⁶⁰³Οδύσσεια, Α 581. Φωκικά,4.3, 6.4, 32.7. Παπαχατζής 1981,419,σημ.2. Ολόγια 2003,118.

¹⁶⁰⁴Αριστείδης,20.4-5.

Δομβραίνα, προσέγγιζε τη Θίσβη κι έπειτα ανηφόριζε προς το όρος του Ελικώνα. Ακολουθώντας, ο δρομέας – πιθανόν– διέσχισε τη θέση, όπου βρίσκεται το σημερινό χωριό Αγ.Άννα φτάνοντας στο Φλυγόνιο (σημ.Κυριάκι). Στη συνέχεια η πορεία του προσέγγισε σε κοντινή απόσταση τη Στείριδα και έπειτα την Άμβρωσσο (σημ.Δίστομο). Από το σημείο αυτό η πορεία κατευθύνθηκε βόρεια και δυτικά. Ο δρομέας, ανηφορίζοντας το όρος Παρνασσού, διέσχισε ένα από τα πιο δύσβατα σημεία της περιοχής και, περνώντας από τα σημερινά χωριά Ζεμενό και Αράχωβα, ολοκλήρωσε την απαιτητική αποστολή, που του είχαν αναθέσει οι Πλαταιείς. Αφού έλαβε το ιερό πυρ ακολούθησε την ίδια πορεία προκειμένου να επιστρέψει στην πόλη του, όπου, έχοντας υπερβεί το ανθρωπίνως δυνατόν, απεβίωσε.

2. Ιχνηλατώντας τον Πausανία

Αρχικά, θα πρέπει να αναφερθούν ορισμένες πληροφορίες σχετικά με τον γεωγράφο Πausανία (110-180μ.Χ. περίπου). Ο περιηγητής έγραψε το έργο “Ελλάδος περιήγησις” (αποτελούμενο από 10 βιβλία), που συνιστά έναν ανεκτίμητο οδηγό ιστορίας, μυθολογίας, αρχιτεκτονικής και αρχαιολογίας μέχρι και σήμερα. Ειδικότερα, τα Βοιωτικά αποτελούν το ένατο βιβλίο κατά σειρά και περιλαμβάνει (όπως και τα άλλα βιβλία) την ιστορία των πόλεων, που επισκέπτεται, τοπογραφικές επισημάνσεις, περιγραφικές διηγήσεις του καθημερινού βίου, την τέχνη και τεχνική των επαγγελματιών, των ιεροπραξιών (θρησκευτικές τελετές και τελετουργικές μυσταγωγίες), των εθίμων, των δεισιδαιμονιών, των παραδόσεων, της λαογραφίας της εκάστοτε πόλης ή περιοχής¹⁶⁰⁵.

Αποτελεί κοινό τόπο, ότι ο Πausανίας ενεργώντας ως ταξιδιώτης-περιηγητής του 2^{ου} αι.μ.Χ. καταγράφει τις πραγματοποιούμενες από τον ίδιο εξορμήσεις ενσωματώνοντας στοιχεία αξιοποιήσιμα μέχρι και σήμερα, που είναι δηλωτικά της φυσιογνωμίας της Βοιωτίας της εποχής του. Ο ίδιος εξερευνά τοποθεσίες ταξιδεύοντας και ακολουθώντας διαδρομές και –αρχαία πλέον– μονοπάτια, που είτε τα επισκέπτεται είτε απλώς τα μνημονεύει (ακολουθώντας αναφορές ή πληροφορίες άλλων). Ο πολιτισμικός πλούτος –υλικός και άυλος– της βοιωτικής γης, που ήταν αποδεκτός από την κοινωνία εκείνης της εποχής, αποκαλύπτεται μέσω της αφήγησης του Πausανία με αποτέλεσμα η γνώση του να προωθείται και να παραμένει ενεργή και αξιοποιήσιμη στο διηνεκές.

¹⁶⁰⁵Βοιωτικά.

Η γράφουσα, ακολουθώντας τα μονοπάτια του Πausanias και σε συνδυασμό με την ενδελεχή διερεύνηση του υλικού και άυλου πολιτισμού αλλά και την εμβάθυνση στα σημεινόμενα των περιγραφών καταγράφει στον αντίστοιχο χάρτη τις διαδρομές του περιηγητή αποκαλύπτοντας τα "δίκτυα τόπων", που είχε δημιουργήσει ο ίδιος ο Pausanias 1850 χρόνια περίπου πριν. Η καταλυτική συμβολή του οδοιπορικού του περιηγητή αξιοποιείται πλήρως, όσον αφορά στην ανασύσταση και τεκμηρίωση της μνημειακής/ιστορικής τοπογραφίας της αρχαίας Βοιωτίας προκειμένου να διασαφηνιστούν πολλαπλά σημεία της πολύπτυχης και πολυμερούς θεματικής της υπό μελέτη περιοχής. Αυτή η προσέγγιση αφορά κυρίως στην ανάγνωση των οικιστικών πλεγμάτων αλλά και των πολυποίκιλων οικιστικών εξαρτήσεών τους από περιφερειακά ιερά, ηρώα, μνημεία, κρήνες, δίκτυα άμυνας, σημεία μαχών, ασφαλείς χαράξεις των διαδρομών, ονοματοδοσίες, τοπωνύμια και ταυτίσεις τοποθεσιών.

Ο χάρτης, που παράγεται βάσει όλων των παραπάνω, έχει στόχο την προσέγγιση των αναγνώσεων, που προαναφέρθηκαν καθώς και την ερμηνευτική ανασύσταση του πολιτισμικού πλούτου της Βοιωτίας, που αποτύπωνεται σε αυτόν ως απόρροια της ακριβούς αυτοψίας και περιγραφής του Pausanias. Επιπρόσθετα, αξίζει να σημειωθεί, ότι η "επανάχρηση" της μελέτης, εν είδει περιοδείας πατώντας στα βήματα του γεωγράφου Pausanias, αναδεικνύει και εξάρει την υπερτοπική και οικουμενική απήχηση της πολυδιάστατης Βοιωτίας σε πολλαπλά επίπεδα.

Θα πρέπει να επισημανθεί, ότι οι ακτινωτές διαδρομές, που αποτυπώνονται στον χάρτη της παρούσας μελέτης, έχουν αποδοθεί σχηματικά χωρίς να ακολουθούν απαραίτητα το ανάγλυφο του εδάφους αφενός μεν λόγω της κλίμακας του χάρτη αφετέρου δε λόγω της διαφοροποίησης της υφιστάμενης μορφολογίας εδάφους έναντι της κατάστασης στην αρχαιότητα. Στις διαδρομές, που ακολουθούν, αναφέρονται οι αρχαίες θέσεις των πόλεων.

- **Η πρώτη διαδρομή**, που ακολουθεί ο Pausanias, έχει σημείο αφετηρίας τις Ελευθερές και κατεύθυνση την πόλη της Θήβας. Ειδικότερα, ο περιηγητής προερχόμενος από την Αθήνα περνάει τα όρια της Αττικοβοιωτίας και η αφήγησή του αρχίζει από την πόλη των Ελευθερών. Οι επόμενες πόλεις που διασχίζει είναι οι Υσιές, οι

Ερυθρές, οι Πλαταιές ενώ διασχίζοντας τον ποταμό Ωερόη, προσεγγίζει τις Ποτνιές (ή Υποθήβαις) και καταλήγει στη θρυλική πόλη των Θηβών¹⁶⁰⁶.

- Ο περιηγητής, **στη δεύτερη διαδρομή του**, κατευθύνεται από τη Θήβα προς τη Χαλκίδα. Πιο συγκεκριμένα, οι Προιτίδες πύλες της αρχαίας πόλης θα λειτουργήσουν ως εναρκτήριο λάκτισμα για το ταξίδι αυτό ενώ στη συνέχεια ο περιηγητής θα επισκεφθεί την πολίχνη Τευμησό, τον ερειπωμένο -τότε- Γλίσσαντα (στις υπώρειες του όρους Ύπατον ή Σαγματά), τα ερειπωμένα πολίσματα του Άρματος και της Μυκαλησσού, την Αυλίδα, το Δήλιον, την Τανάγρα και ολοκληρώνει την διαδρομή του με την πόλη της Ανθηδόνας (σημ.Λουκίσσια) πριν καταλήξει στη Χαλκίδα.
- Ο Πausανίας **στο επόμενο ταξίδι** του ξεκινάει την αφήγησή του και πάλι από τις Προιτίδες πύλες¹⁶⁰⁷ (Θήβα) αλλά αυτή τη φορά κατευθύνεται προς τις Αλές (σημ.Θεολόγος). Στην πορεία του συναντά την πόλη Ακραιφία, διασχίζει την περιοχή του Πτώου όρους, συνεχίζει προς την -παραλιακή- Λάρυμνα, επιστρέφει προς τη Θήβα και προσεγγίζει την παραλιακή πολίχνη Κώπες (σημ.Κάστρο) στις όχθες της λίμνης Κωπαΐδας. Έπειτα συνεχίζει προς τους Άλμωνες, την Υητιτό, τους Κύρτωνες, την πολίχνη Κορσεία και, διασχίζοντας τον ποταμό Πλατάνιο, ολοκληρώνει την διαδρομή του στις Αλές (παραλιακή πόλη του Ευβοϊκού κόλπου στον κόλπο της Αταλάντης).
- **Η επόμενη πορεία** του περιηγητή έχει ως εφαλτήριο τις Νήιστες πύλες της αρχαίας πόλης των Θηβών. Περιγράφοντας πλήθος αξιοθέατων κινείται προς το Καβείριο άλσος (δυτικά των Θηβών) και έπειτα προς το σημείο, όπου στεκόταν η περίφημη Σφίγγα (υπώρειες του Σφίγγιου όρους). Οι πόλεις, που επισκέπτεται, είναι κατά σειρά η Ογχηστός, οι Θεσπιές, το Άλσος του Μουσών (στους πρόποδες του Ελικώνιου όρους) ενώ ο ίδιος ολοκληρώνει το ταξίδι του με την περιγραφή της ευρύτερης χώρας των Θεσπιών κοντά στην πολίχνη Δονακών.
- **Η τελευταία εξόρμηση**, που πραγματοποιεί ο γεωγράφος στην ενδοχώρα της -αρχαίας- βοιωτικής γης, αρχίζει από την πόλη της Κρεύσιδος, επίνειο των Θεσπιών¹⁶⁰⁸ (σημ.Λιβαδόστρα) -προερχόμενος νοητά από την Πελοπόννησο με πλεύσιμο μέσο-. Η επόμενη πόλη, που συναντά, είναι η Θίσβη κι έπειτα οι Τίφες

¹⁶⁰⁶Για τις επόμενες ακτινωτές διαδρομές η Θήβα συνιστά το εφαλτήριό τους.

¹⁶⁰⁷ΑΔ 3(1917),412-413.

¹⁶⁰⁸Βοιωτικά,32.2.

(σημ.Αλυκή), η Αλίαρτος, η περιοχή κοντά στο Τιλφούσιο όρος (σημερινό όρος Πέτρα), οι Αλαλκομενές, η περιοχή του Ιερού της Ιτώνιας Αθηνάς (πλησίον του σημερινού οικισμού της Αγ.Παρασκευής), ο Ορχομενός, η Ασπληδόνα, η Λιβαδειά και τέλος η Χαιρώνεια.

Οι πέντε προαναφερόμενες ιχνηλασίες του Πausανία στοιχειοθετούν ένα "δίκτυο τόπων" αποτελούμενο από πέντε ξεχωριστά (δίκτυα) -αντίστοιχα των πέντε διαδρομών- αναδεικνύοντας τους συσχετισμούς πόλεων προσδίδοντάς τους ιστορικές και μυθολογικές διαστάσεις. Καταλήγοντας, αξίζει να τονιστεί, ότι το πλούσιο απόθεμα του περιηγητή -μύθοι, ιστορικές αναφορές, σημεία μαχών, χρησμοί, συμβολισμοί, ιεροπραξίες- αξιοποιούνται σε επιμέρους χάρτες.

3. Διανύοντας αποστάσεις¹⁶⁰⁹

Ήδη από την αρχαιότητα (μυκηναϊκή περίοδος) αλλά κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα ήταν σε χρήση ένα ιδιαίτερος πυκνό χερσαίο δίκτυο τοπικών -τεχνητών- δρόμων της βοιωτικής γης, που ιεραρχούνταν ανάλογα με τη χρήση και τη σημασία τους¹⁶¹⁰, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω. Οι κάτοικοι της περιοχής μετακινούνταν με αργά και ανασφαλή μέσα ενώ η χερσαία μεταφορά φορτίων και εμπορευμάτων ήταν ιδιαίτερος ακριβή αλλά και περιορισμένη λόγω των διαρκών συγκρούσεων, επιδρομών και πολέμων, των ακριβών διοδίων της εποχής αλλά και του συνεχούς κινδύνου ληστειών.

Α. Η βοιωτική γη, ως κέντρο της Ελλάδας και σταυροδρόμι δρομολογίων, εξυπηρετούσε ανέκαθεν τη σύνδεση της Αθήνας και Πελοποννήσου με την Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα (Φθιώτιδα, Εύβοια, Θεσσαλία, Μακεδονία και Θράκη) ενώ η επαφή της με τις όμορες περιοχές (Φωκίδα, Φθιώτιδα και Αττική) τη μετέτρεψε πολύ σύντομα σε υποδοχέα ανθρώπινων ροών (άλλοτε ως εισβολείς άλλοτε ως επισκέπτες). Αξίζει να επισημανθεί, ότι η Βοιωτία συνδεόταν μέσω ενός -ιδιαίτερης σπουδαιότητας- δικτύου διαδρομών, τους δρόμους της Μεγαρίδας είτε με την

¹⁶⁰⁹Θερμές ευχαριστίες στην κα Έλλη Τζαβέλλα για την παραχώρηση αποσπασμάτων της διατριβής της και τη διεξοδική συζήτηση για τα μονοπάτια της Βοιωτίας του 4^{ου}-12^{ου} αι.μ.Χ.

¹⁶¹⁰Αγελοδρόμιον, αμαξητός (δρόμος), ξυλοφόρος οδός, μονοπάτιον, η πλακωτή οδός και η δημόσια οδός, βλ.Ντάφη 2011. Τσαούση 2003, 82-83, 92-93.

Κόρινθο και κατ'επέκταση με την Πελοπόννησο είτε με την Ελευσίνα και κατ'επέκταση με την Αθήνα. Οι σημαντικότεροι δρόμοι στην Βοιωτία ήταν οι κάτωθι:

- Τη βασικότερη “δημόσια” οδό της κεντρικής και ανατολικής Στερεάς Ελλάδας αποτελούσε ο δρόμος, που διέσχιζε την Κοιλιάδα του Βοιωτικού Κηφισού έως και τους μεσαιωνικούς χρόνους. Ειδικότερα, η διαδρομή ξεκινούσε από την περιοχή των Θερμοπυλών, διέσχιζε τη Δαύλεια, τη Λιβαδειά, την Κορώνεια, περνούσε νότια του Σφίγγιου όρους και μέσω της πόλης των Θηβών προσέγγιζε τις Ελευθερές¹⁶¹¹. Από το σημείο αυτό ο δρόμος διακλαδιζόταν σε δύο κατευθύνσεις είτε προς Μέγαρα και Κόρινθο είτε προς Ελευσίνα και Αθήνα¹⁶¹².
- Ακόμη μια διαδρομή, που συνέδεε τη Θήβα με την Αθήνα –και ήταν σε χρήση και τον Μεσαίωνα– ήταν αυτή, που διέσχιζε τα Δερβενοχώρια και πιο συγκεκριμένα την Πύλη (Ζωοδόχος Πηγή), τα Σκούρτα και το Πάνακτον, δηλαδή θέσεις νευραλγικής σημασίας για τον έλεγχο των μετακινήσεων¹⁶¹³.
- Η “δημόσια” στράτα (για την οποία γίνεται αναφορά στο Κτηματολόγιο Θηβών του 11^{ου} αι.μ.Χ.¹⁶¹⁴) ήταν ο δρόμος από τη Θήβα προς το λιμάνι του Ευρίπου μέσω της νότιας πλευράς της Μονής Σαγματά και της Ριτσώνας (αρχ.Μυκαλησσός).
- Ένας ακόμη δρόμος¹⁶¹⁵, που συνέδεε τη Θήβα με το λιμάνι του Ευρίπου, ήταν αυτός που διέσχιζε το Μουρίκι και μέσω της λίμνης Παραλίμνη και της παραλίας Ανθηδόνας (σημ.Λουκίσια) οδηγούσε στη Χαλκίδα.
- Η σύνδεση¹⁶¹⁶ της Χαλκίδας (λιμάνι Ευρίπου) με την Αθήνα πραγματοποιούταν μέσω της Αυλίδας (Ευβοϊκή Ακτή), του Σχηματαρίου και της Τανάγρας.
- Σημαντικός δρόμος¹⁶¹⁷ των πρώιμων βυζαντινών χρόνων που συνέδεε τη βοιωτική ενδοχώρα με τον Κορινθιακό κόλπο, ήταν αυτός που περνούσε από τις Θεσπιές, την Κοιλιάδα των Μουσών και τη Θίσβη και κατέληγε στον όρμο της Δομβραίνας.

¹⁶¹¹Για μια εκτενή περιγραφή της σπουδαιότητας της θέσης των Ελευθερών και των διαδρομών που περνούσαν από τη θέση αυτή βλ.Fachard 2013,81-106.

¹⁶¹²Ντάφη 2011.

¹⁶¹³ό.π. 2011.

¹⁶¹⁴ό.π. 2011.

¹⁶¹⁵ό.π. 2011.

¹⁶¹⁶ό.π. 2011.

- Κατά την υστεροβυζαντινή (βυζαντινή-μεταβυζαντινή) περίοδο μια ακόμη διαδρομή¹⁶¹⁸, που έχει καταγραφεί, είναι αυτή, που ένωνε τη βοιωτική ενδοχώρα με τον Κορινθιακό κόλπο (λιμάνι της Κρεύσιδος, σημ.Λιβαδόστρα) μέσω του Καπαρελλίου.
- Η οδική σύνδεση¹⁶¹⁹ -κατά τον Μεσαίωνα- του κόλπου της Αντίκυρας με τη βοιωτική ενδοχώρα εξασφαλιζόταν μέσω της Αμβρώσσου (σημ.Δίστομο) και της Λιβαδειάς.
- Μια ακόμη σύνδεση του Κωπαϊδικού πεδίου με λιμάνι ήταν ο δρόμος, που ξεκινούσε από τη βοιωτική ενδοχώρα (και Θήβα), διέσχιζε το Ακραίφνιο, το Κόκκινο και κατέληγε στον κόλπο της Λάρυμνας¹⁶²⁰.
- Η σύνδεση της Λιβαδειάς με τον Ευβοϊκό κόλπο -κατά τη βυζαντινή περίοδο- πραγματοποιούνταν με το δρόμο, που διέσχιζε τον Ορχομενό, περνούσε από τον Αγ.Νικόλαο στα Καμπιά (κοντά στον Διόνυσο) και κατέληγε στο λιμάνι της Αταλάντης.
- Ο αρχαίος "δρόμος της Οινόης"¹⁶²¹ -ήταν σε χρήση και τον Μεσαίωνα¹⁶²²- οδηγεί από τη θέση Πλακωτό (Άγιος Βλάσιος) στα βόρεια της Οινόης.
- Ο αρχαίος "δρόμος του Πάνακτου"¹⁶²³ οδηγεί από τη θέση Πλακωτό προς τα Σκούρτα μέσω του αρχαίου οικισμού Κοκκίνιο. Η χρήση του συνεχίστηκε και κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους¹⁶²⁴.
- Ο αρχαίος "δρόμος των Ελευθερών"¹⁶²⁵ συνέδεε τη Θήβα με τα Μέγαρα μέσω του περάσματος της Κάζας ή "Δρυός Κεφαλές". Αποτέλεσε την κύρια πύλη της βόρειας Ελλάδας με την Πελοπόννησο και δρόμο στρατηγικής σημασίας, που χρησιμοποιήθηκε για τον ανεφοδιασμό των ελληνικών στρατευμάτων πριν τη μάχη των Πλαταιών ενώ η χρήση

¹⁶¹⁷ό.π. 2011.

¹⁶¹⁸ό.π. 2011. Πιτερός 2008,610-611.

¹⁶¹⁹Ντάφη 2011.

¹⁶²⁰ό.π. 2011.

¹⁶²¹Vanderpool 1978, 230-231. Τσαούση 2003,85-86.

¹⁶²²Tzavella 2013,153.

¹⁶²³Vanderpool 1978,236-237.

¹⁶²⁴Tzavella 2013,153-154.

¹⁶²⁵Ober 1985,119. ΑΕ (1972),14. Για τις διαφορετικές εκδοχές της διαδρομής (δρόμος του Bolte και δρόμος του Ζίκου) βλ.Τσαούση 2003,86-87.

του συνεχίστηκε και την πρώιμη βυζαντινή περίοδο¹⁶²⁶. Η σημερινή ονομασία της διαδρομής είναι “Κουλουριώτικο Μονοπάτι”¹⁶²⁷.

- Ο αρχαίος δρόμος “Πόρτες”¹⁶²⁸ -ελάσσονος σημασίας συγκριτικά με τον προηγούμενο- αποτελούσε ένα φυσικό άνοιγμα του όρους Πάστρα και συνέδεε την Αττική με την Βοιωτία μέσω του οικισμού Πύλη (Δερβενοσάλεσι), ενώ βρισκόταν σε στενή σχέση με την Ιερά Μονή του Οσίου Μελετίου (δηλωτικό της χρήσης του δρόμου και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα¹⁶²⁹).
- Ένας ακόμη σημαντικός δρόμος¹⁶³⁰ υπήρξε αυτός, που ξεκινούσε από την Κρεύσιδα (επίναιο των Θεσπιών) και -ακολουθώντας την ανατολική ακτή του Κορινθιακού κόλπου- διέσχιζε τα Αιγόσθενα και τις Παγές Μεγαρίδος. Επρόκειτο για έναν δύσκολο δρόμο και ακατάλληλο για τροχοφόρα¹⁶³¹ ενώ θα πρέπει να βρισκόταν σε χρήση ακόμη και τη βυζαντινή περίοδο¹⁶³².
- Ο αρχαίος -κύριος- δρόμος¹⁶³³ που ξεκινούσε από τη Βοιωτία με κατεύθυνση την Πελοπόννησο. Ξεκινούσε από τη Θήβα, διέσχιζε τις Πλαταιές, τις Ερυθρές -και πιθανόν και τα Βίλια-, συνέχιζε δυτικά από τις κορυφές Καρούμπαλο, Μαλλιαρά και Μεγάλη Κορυφή και κατευθυνόταν προς τα Μέγαρα και την Κόρινθο. Σύμφωνα με τους ερευνητές ο δρόμος ήταν σε χρήση ακόμη και τον 19^ο αιώνα¹⁶³⁴. Πιθανολογείται, ότι πρόκειται για τον δρόμο με τις εξής ονομασίες: “Δρόμος του όρους Καρύδι”, “δρόμος των Πύργων”¹⁶³⁵ ή “δρόμος του Hammond”¹⁶³⁶.
- Δρόμος (αρχαίος) που ξεκινούσε από τη Θήβα, διέσχιζε την Τανάγρα, το Κλειδί, τη Δαφνούλα και τη Δάφνη και κατέληγε στα Σκούρτα¹⁶³⁷.

¹⁶²⁶Tzavella 2013,154.

¹⁶²⁷Τσαούση 2003,87.

¹⁶²⁸Ober 1985,118.

¹⁶²⁹Tzavella 2013,154.

¹⁶³⁰Hammond 1954,103-104. Ober 1985,123.

¹⁶³¹Για παραλλαγή της διαδρομής, βλ.ΑΕ(1972),13.

¹⁶³²Tzavella 2013,339.

¹⁶³³Hammond 1954,104.

¹⁶³⁴Tzavella 2013,340.

¹⁶³⁵Ober 1985,120-121. Τσαούση 2003,87-88.

¹⁶³⁶Ober 1985,124-125.

¹⁶³⁷ό.π. 1985,115-116.

- Δρόμος (αρχαίος), που ξεκινούσε από το Πάνακτο και μέσω της πεδιάδας Μάζι κατέληγε πλησίον του οχυρού της Οινόης. Πιθανότατα γινόταν χρήση του από το στρατό¹⁶³⁸.
- Δρόμος -ίσως αρχαίος-, που ξεκινούσε από το οροπέδιο των Σκούρτων, διέσχιζε το Δερβενοσάλεσι (Πύλη), το όρος Πάστρα και -μέσω της Μονής Οσίου Μελετίου και της πεδιάδας Μάζι- κατέληγε στην Οινόη. Πιθανόν ο δρόμος αυτός να χρησιμοποιήθηκε από τον Αθηναϊκό στρατό πριν τη μάχη των Πλαταιών¹⁶³⁹.
- Ο "δρόμος των Θηβών"¹⁶⁴⁰, που ξεκινούσε από τη Θήβα, διέσχιζε τις Πλαταιές, τα Μέγαρα, τα Γεράνεια όρη και κατέληγε στον Ισθμό της Κορίνθου.
- Αρχαίος¹⁶⁴¹ δρόμος, που έχει ως αφετηρία τα Αιγόσθυνα και -διασχίζοντας το όρος Πατέρα (Αγ.Βασίλειος) και τον Κιθαιρώνα- οδεύει προς τα Βίλια καταλήγοντας, μέσω της πεδιάδας Μαζίου, νοτιότερα του κάστρου των Ελευθερών¹⁶⁴².
- Αρχαίος δύσβατος δρόμος, που ξεκινούσε από τα Αιγόσθυνα, διέσχιζε την Κρεύσιδα και κατέληγε στα Βίλια. Ο συγκεκριμένος δρόμος είχε χρησιμοποιηθεί κατά τον 4^ο αι.π.Χ. από τον Σπαρτιατικό στρατό¹⁶⁴³.
- Αρχαίος δρόμος¹⁶⁴⁴, που ξεκινούσε από τις Παγές Μεγαρίδος, διέσχιζε το όρος Πατέρα και -μέσω του Μεγάλου Βαθυχωρίου- κατέληγε στα Αιγόσθυνα. Αποτελούσε τη μοναδική σύνδεση των Παγών και των Αιγόσθυνων¹⁶⁴⁵.
- Δρόμος, που ξεκινούσε από τη Μάνδρα, διέσχιζε το όρος Πατέρας και -μέσω της πεδιάδας Μάζι -κατέληγε στην Κάζα και τις Πόρτες¹⁶⁴⁶.

Β. Στη βυζαντινή περίοδο σπουδαίο ρόλο για τις μετακινήσεις ανθρώπων, τις μεταφορές προϊόντων και τα δρομολόγια μεγάλων αποστάσεων -εκτός από τις χερσαίες μεταφορές- κατείχαν κυρίως οι υδάτινοι δρόμοι¹⁶⁴⁷. Η

¹⁶³⁸Vanderpool 1978, 236-237. Ober 1985,117. Τσαούση 2003,84-85.

¹⁶³⁹Ober 1985,118. Τσαούση 2003,85.

¹⁶⁴⁰ΑΕ (1972),14,53-54. Σήμερα ακολουθείται η ίδια διαδρομή από βοσκούς της περιοχής και ονομάζεται "θηβαϊκό μονοπάτι", βλ.Τσαούση 2003,87.

¹⁶⁴¹Τσαούση 2003,88.

¹⁶⁴²Ober 1985,121-122.

¹⁶⁴³ό.π. 1985,122-123.

¹⁶⁴⁴Αττικά,44.4

¹⁶⁴⁵Ober 1985,23-124. Για άλλες εκδοχές της διαδρομής, βλ.Τσαούση 2003,89.

¹⁶⁴⁶Ober 1985,127-128.

¹⁶⁴⁷Για μια συνοπτική περιγραφή της σπουδαιότητας των λιμανιών της Βοιωτίας βλ.Ντάφη 2011.

μεταφορά δια θαλάσσης, αν και επικίνδυνη (καιρικές συνθήκες, πειρατεία) ήταν λιγότερο ακριβή ενώ η θέση της βοιωτικής Χώρας πρόσφερε απλόχερα τη σύνδεσή της με σπουδαία λιμάνια της εποχής (Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Ιόνια Νησιά, Δαλματικές ακτές, Κρήτη, Βενετία). Ειδικότερα, τα λιμάνια της Βοιωτίας¹⁶⁴⁸, που εξυπηρετούσαν τις θαλάσσιες μεταφορές, κυρίως στους πρώιμους βυζαντινούς και μεσοβυζαντινούς χρόνους¹⁶⁴⁹, ήταν αυτά του Ευρίπου και του Κορινθιακού κόλπου. Πιο συγκεκριμένα:

- Εύριπος: Αυλίδα, Άλες (σημ.Θεολόγος), Ανθηδόνα (σημ.Λουκίσια)¹⁶⁵⁰, Λάρυμνα¹⁶⁵¹.
- Κορινθιακός κόλπος: Αντίκυρα (Στείρι), όρμος Δομβραΐνας (Γιανίτσι), Κρεύσιδα (σημ.Λιβαδόστρα) και άλλα μικρότερα τοπικά λιμάνια.

4. Στα ίχνη των ανταρτών¹⁶⁵²

Ένα ακόμη δίκτυο μονοπατιών, τα "Αντάρτικα μονοπάτια της Βοιωτίας", έχει χαρτογραφηθεί στη βοιωτική γη. Όπως προαναφέρθηκε, το δίκτυο αυτών των διαδρομών αξιοποιούταν -κατά την περίοδο 1942-1949- ως πυκνό σύμπλεγμα πεζοπορικών αρτηριών νευραλγικής σημασίας για τη διοχέτευση των αγωνιστών-ανταρτών του Ελληνικού Λαϊκού Απελευθερωτικού Στρατού (ΕΛΑΣ) και του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (Δ.Σ.Ε.) στα πεδία μάχης της Στερεάς Ελλάδας καθώς και για τη σύνδεση με τα μέτωπα μάχης στη Στερεά Ελλάδα.

Όλες αυτές οι διαδρομές συνδέουν τον Παρνασσό με την Πάρνηθα, διασχίζοντας τα βουνά Κίρφη, Ελικώνα, Κορομπίλι, Κιθαιρώνα και Πάστρα, περιοχές όπου έδρασε ο ΕΛΑΣ και έλαβαν χώρα πολλές μάχες (1943-1945) και δράσεις του ΔΣΕ (1948)¹⁶⁵³. Αξίζει ακόμη, να επισημανθεί, ότι η επιχείρηση, που έγινε περισσότερο γνωστή, ήταν αυτή, όπου μέλη του ΔΣΕ κατά το έτος 1948 ξεκίνησαν από τον Παρνασσό, διέσχισαν την Βοιωτία και

¹⁶⁴⁸Κονταξή 2005.

¹⁶⁴⁹Για μια συνοπτική περιγραφή της σπουδαιότητας των λιμανιών της Βοιωτίας βλ. ό.π. 2011.

¹⁶⁵⁰Σπυρόπουλος και Τσούρτος 2010.

¹⁶⁵¹Σίμωνσι 2010.

¹⁶⁵²Θερμές ευχαριστίες στον κο Αθανάσιο Λεκάτη, μέλος της Επιτροπής Αρχείου του ΚΚΕ, για τις πολύτιμες πληροφορίες του σχετικά με τα μονοπάτια των Ανταρτών.

¹⁶⁵³Σημεία μαχών του ΕΛΑΣ είναι οι εξής: Βίλια, Πύλη, Σκούρτα, Στεφάνη, Πάνακτος, Άγιος Θωμάς, Κλειδί, Ασωπία, Μάζι, Θήβα κ.α. Σημεία μαχών του ΔΣΕ: Πύλη, Σκούρτα, Νεοχώρι, Λεύκτρα, Αλυκή Ξηρονομή, Αυλώνα κ.α.

εγκαταστάθηκαν στο όρος Πάρνηθα και στα Γεράνεια όρη χρησιμοποιώντας πολλά από τα ακόλουθα τεκμηριωμένα τμήματα μονοπατιών:

- **Το πρώτο τμήμα** -στη βοιωτική γη- του δικτύου των μονοπατιών υπήρξε αυτό με αφετηρία την Ιερά Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Κλειστών (όπου είχαν πραγματοποιηθεί συνεδριάσεις του ΕΑΜ το 1944) και το αρχαίο Φρούριο Φυλής. Στη συνέχεια, το μονοπάτι κατηφόριζε στις δυτικές πλαγιές του όρους Πάρνηθα και -μέσω του οροπεδίου των Δερβενοχωρίων -προσέγγιζε το χωριό Πύλη -αφήνοντας αριστερά τη Μονή Οσίου Μελετίου- και, διασχίζοντας την κορυφογραμμή του όρους Πάστρα κατευθυνόμενο νοτιοδυτικά προς τις πλαγιές του, κατέληγε στις Ερυθρές (σημερινό χωριό).
- **Ένα ακόμη αξιοσημείωτο** και μεγάλου μήκους τμήμα του δικτύου μονοπατιών υπήρξε αυτό, που ξεκινούσε από το Πόρτο Γερμενό (αρχ.Αιγόσθενα), ακολουθούσε την παραλιακή ζώνη της περιοχής -μέσω των υψωμάτων της- ως τη Λιβαδόστρα (αρχ.Κρεύσις), συνέχιζε ως την Ξηρονομή και τον Πρόδρομο (παράλληλα στις υπώρειες του Ελικώνα) και κατέληγε -διασχίζοντας το όρος Ελικώνα (Παμπλούκι)- στο Κυριάκι (αρχ.Φλυγόνιον). Άξιο λόγου αποτελεί το σημείο της διαδρομής ήταν το Παμπλούκι, που λειτουργούσε ως μόνιμο λημέρι των ανταρτών.
- **Σημαντικό τμήμα του προαναφερόμενου -συνολικού- δικτύου** υπήρξε κι η διαδρομή, που είχε ως αφετηρία το χωριό Ευαγγελίστρια, ανηφόριζε στις πλαγιές του Ελικώνα προς την κορυφή του, διέσχιζε το χωριό Αγ.Άννα και στη συνέχεια κατευθυνόταν βορειοδυτικά -μέσω των παραφυάδων του όρους- ως το χωριό Ελικώνας (Ζερίκι).
- **Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα τμήματα** των αντάρτικων μονοπατιών, που έχει χαρτογραφηθεί στα όρη της Βοιωτίας, υπήρξε η διαδρομή με αφετηρία το Δίστομο, το οποίο, διασχίζοντας το όρος της Κίρφης και μέσω του Ζεμενού, κατέληγε στη Δαύλεια.

Επισημαίνεται ότι τα προαναφερόμενα τμήματα μονοπατιών, συνδέοντας το ένα με το άλλο, σαφώς αποτελούσαν ένα ολοκληρωμένο μονοπάτι με τις εναλλακτικές διαδρομές του. Άλλωστε τα όρη που περιβάλλουν την Βοιωτία δημιούργησαν όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις προσέφεραν τη δυνατότητα επιλογής μονοπατιών δεδομένων των συνθηκών που κάθε φορά επικρατούσαν.

5. Μονοπατ-ώντας στο σήμερα

- **Ευρωπαϊκό Μονοπάτι:** Όπως αναλύθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, στην Ευρώπη έχει αναπτυχθεί ένα ευρύ δίκτυο πεζοπορικών διαδρομών μεγάλων αποστάσεων, διαμορφωμένο από την Ευρωπαϊκή Ένωση Ορεινής Πεζοπορίας. Από τις διαδρομές αυτές τα μονοπάτια, που σχετίζονται με την Ελλάδα, είναι το Ε4 και Ε6¹⁶⁵⁴ και μόνο **το Ε4 πλησιάζει αρκετά τη Βοιωτία χωρίς όμως, να τη διασχίζει**. Ειδικότερα, το Ε4 διασχίζει τις εξής χώρες: Ισπανία, Γαλλία, Ελβετία, Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Ελλάδα και Κύπρο.
- **Εθνικό Μονοπάτι Ο22:** Ταυτόχρονα και σε συνάρτηση με τις προαναφερόμενες πεζοπορικές διαδρομές μεγάλων αποστάσεων, δημιουργήθηκαν **τα εθνικά μονοπάτια σε ολόκληρη την Ελλάδα, όπως το Εθνικό Μονοπάτι Ο22, το οποίο βρίσκεται κοντά στον Ευρωπαϊκό μονοπάτι Ε4 και διασχίζει τη Βοιωτία**. Ειδικότερα, το μονοπάτι Ο22 έχει την αφετηρία του στο χωριό Επτάλοφος (Αγόριανη) στον Παρνασσό και -διασχίζοντας τις κορυφογραμμές των ορέων Κίρφη, Ελικώνα, Κορομπίλι, Κιθαιρώνα και Πάστρα- καταλήγει στην Πάρνηθα (καταφύγιο Μπάφι). Πιο αναλυτικά, η διαδρομή είναι η εξής: από την Αγόριανη (όπου συναντά το Ε4) κατηφορίζει προς τον Κάτω και Πάνω Πολύδροσο, ανεβαίνει στο καταφύγιο Σαραντάρι, διατρέχει την κορυφογραμμή του Γεροντόβραχου, κατεβαίνει στις Σιδηρόπορτες και φτάνει στον Κούβελο (εδώ καταλήγει και η μια από τις δύο παραλλαγές, που ξεκινά από την Ι.Μ. Ιερουσαλήμ). Έπειτα συνεχίζει προς το Ζεμενό και διασχίζοντας το όρος Κίρφη, φτάνει στο Δίστομο. Από εκεί κατευθύνεται νοτιοανατολικά και αφού περάσει την Ι.Μ. Οσίου Λουκά δρασκελίζει τον κυρίως Ελικώνα και την παραφυάδα του, τον Ζαγαρά και φθάνει στην Άσκη. Έπειτα, κινείται νότια ως την Εηρονομή και κατεβαίνει -μέσω του οροπεδίου της και χωρίς σαφές μονοπάτι- ως τη Λιβαδόστρα. Από το σημείο αυτό ανεβαίνει στις κορυφογραμμές του Κιθαιρώνα και της Πάστρας, διατρέχει το οροπέδιο των Σκούρτων και - διασχίζοντας τα διάσελο του Πανός- ολοκληρώνεται στη Χούνη της Πάρνηθας¹⁶⁵⁵.

¹⁶⁵⁴Κοινή Ευρωπαϊκή κωδική ονομασία των μονοπατιών.

¹⁶⁵⁵Συνολικά η διαδρομή διαρκεί 17 ημέρες ενώ οι επιμέρους διαδρομές (ανά ημέρα) είναι οι εξής: Αγόριανη-Πολύδροσος, Πολύδροσο-Καταφύγιο Μ.Δέφνερ, Καταφύγιο Μ.Δέφνερ-Ζεμενό, Ζεμενό-Δίστομο (4 ημέρες), Δίστομο-Κυριάκι, Κυριάκι-Ελικώνας, Ελικώνας-Αγ.Άννα, Αγ.Άννα-Πουρνάρα, Πουρνάρα-Άσκη, Άσκη-Εηρονομή (6 ημέρες), Εηρονομή-Λιβαδόστρα (χωρίς μονοπάτι), Λιβαδόστρα-Ι.Μ. Αγ.Νεκταρίου, Ι.Μ. Αγ.Νεκταρίου-καταφύγιο Κιθαιρώνα, Καταφύγιο Κιθαιρώνα-Δρυός Κεφαλές, Δρυός Κεφαλές-Σκούρτα, Σκούρτα-Μπόρσι, Μπόρσι-Θρακομακεδόνες (7 ημέρες). Επίσης, πέραν του κύριου κορμού του μονοπατιού υπάρχουν και δύο παραλλαγές που προσφέρονται για πεζοπορία, από τη Μονή Ιερουσαλήμ προς Ακρινό Νερό και από τα Βίλια προς το καταφύγιο Κιθαιρώνα.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι η διαδρομή του Εθνικού Μονοπατιού 022, αν και πολύ ενδιαφέρουσα ως προς το φυσικό κάλλος της περιοχής, δεν είναι ομοιογενής με αποτέλεσμα να λειτουργεί αποτρεπτικά για οποιονδήποτε επιθυμεί να τη διασχίσει σειριακά.

- **Ευχίδειος άθλος/υπεράθλος:** Μετά από 2472 χρόνια, το 1993-94, ένας σύγχρονος δρομέας, ο Παναγιώτης Αντωνόπουλος, με συναθλητές του ιδρύουν τον Ελληνικό Όμιλο Τριάθλου και αθλημάτων μεγάλης διάρκειας "Ο Ευχίδα" **προκειμένου να αναβιώσει αγωνιστικά τον άθλο του ημεροδρόμου Ευχίδα**. Έκτοτε πραγματοποιείται ετήσια ο λεγόμενος Ευχίδειος άθλος διανύοντας την απόσταση Δελφοί-Πλαταιές (107,5χλμ.) ενώ από το 2000 διοργανώνεται (ανά δύο χρόνια πλέον) η αυθεντική Ευχίδεια λαμπαδηδρομία Πλαταιές-Δελφοί-Πλαταιές (215χλμ.) Η "κλασική" -επαρκώς σηματοδοτημένη- διαδρομή ιχνηλατεί κατά το δυνατόν το ιστορικό μονοπάτι του Ευχίδα διασχίζοντας τα μοναδικής ομορφιάς τοπία της Δυτικής Βοιωτίας (με κατεύθυνση Νότο-Βορρά), ανεβοκατεβαίνοντας το όρος των Μουσών Ελικώνα και τον Κιθαιρώνα καταλήγοντας στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς.

Πιο συγκεκριμένα, η διαδρομή του υπερ-άθλου έχει σημείο εκκίνησης τον αρχαιολογικό χώρο των Πλαταιών, πλησίον του πεδίου μάχης Ελλήνων-Περσών. Στη συνέχεια οι αθλητές διασχίζοντας τον κάμπο των Πλαταιών, τα Λεύκτρα, την Ελλοπία, την Ξηρονομή, την Δομβραίνα και την αρχαία Θίσβη, φθάνουν στις παρυφές του Ελικώνα, όπου κι ανηφορίζουν για να φτάσουν στο σημείο με την υπέροχη θέα στον Κορινθιακό κόλπο. Έπειτα, η διαδρομή περνάει από την Αγ. Άννα, την Αρβανίτσα, το οροπέδιο των Μουσών και το Κυριάκι (αρχαίο Φλυγόνιον). Ακολούθως, οι αθλητές συναντούν το Στείρι και το Δίστομο (Αρχαία Άμβρωσος) για να ακολουθήσει η ανάβαση στις πλαγιές του Παρνασσού και η Αράχωβα. Η ιστορική διαδρομή καταλήγει στον ιερό χώρο των Δελφών και στη συνέχεια ακολουθεί αναστροφή για τα 215χλμ. Στον Ευχίδειο άθλο ο αγώνας έχει αφετηρία τον αρχαιολογικό χώρο των Πλαταιών και τερματίζει στους Δελφούς χωρίς, όμως, να επιστρέφει κανείς στην αφετηρία.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι το συγκεκριμένο μονοπάτι αποτελεί μια μεγάλη γιορτή των υπεραποστάσεων, του αθλητισμού και του πολιτισμού, εφόσον πρόκειται για μια ιδιαίτερος συμβολική διαδρομή. Ο αγώνας υπεραπόστασης είναι διεθνής και υψηλών προδιαγραφών και ίσως ο δυσκολότερος στην Ελλάδα. Το πιο σημαντικό

όμως, είναι, ότι η Ευχίδεια λαμπαδηδρομία συνιστά τον μοναδικό αγώνα, που αναβιώνει τον ιστορικό άθλο ενός αρχαίου ημεροδρόμου στο σύνολό του. Επίσης, άξιο λόγου είναι το γεγονός, ότι στο ιερό του Απόλλωνα ακολουθείται η ίδια ιεροτελεστία από τους αθλητές όπως αυτή του Ευχίδα, όπου πίνουν νερό από την Κασταλία πηγή, δαφνοστεφανώνονται και ο καλύτερος αθλητής λαμβάνει το σύμβολο-έπαθλο του αγώνα, την δάδα του Ευχίδα. Ο σύλλογος, που διοργανώνει τους ανωτέρω αγώνες, πραγματοποιεί κάθε χρόνο μια λιτή τελετή Αφής του Δελφικού φωτός-Υπεραποστάσεων κι ακολουθεί η λαμπαδηδρομία στην πόλη των Δελφών.

Επιπλέον, ήδη από το 2017 διοργανώνεται -στο πλαίσιο των αγώνων του Ευχίδειου υπεράθλου και άθλου- ο θεματικός αγώνας ο **“Δρόμος των εννέα (9) Μουσών”**, που είναι αφιερωμένος στις Ελικωνιάδες Μούσες (κάθε χρόνο σε μια Μούσα). Ειδικότερα η διαδρομή, που ακολουθείται είναι ταυτόσημη (αλλά διαμορφωμένη) με αυτή του Ευχίδειου άθλου (Πλαταιές-Δελφοί) με αφειτηρία, όμως, του αγώνα τον οικισμό της Αγ.Αννας. Επομένως το “υπόβαθρό” της εδράζεται στην ιστορικότητα καθόσον αποτελεί τμήμα του αρχαίου μονοπατιού. Επιβράβευση των αθλητών είναι το συλλεκτικό μετάλλιο, όπου απεικονίζεται η εκάστοτε Μούσα του Αγώνα.

- **Τοπικά μονοπάτια:** Η πλούσια γεωμορφολογία των ορέων του Ελικώνα, Κιθαιρώνα, Πάστρας, Παρνασσού και της Πάρνηθας, που αγκαλιάζουν την βοιωτική γη, η έντονη κατοίκηση και οι τουριστικές δραστηριότητες των τελευταίων ετών έχουν διαμορφώσει πρόσφορο έδαφος για τη δημιουργία μονοπατιών. Έτσι, η περιοχή αποκαλύπτει γενναιόδωρα τον πλούτο της σε οποιονδήποτε επιθυμεί να την εξερευνήσει μέσα από ένα πυκνό δίκτυο τοπικών μονοπατιών, που χαρακτηρίζονται από ποικιλία σε ομορφιά και βαθμό δυσκολίας.

Τα τελευταία χρόνια ο μακρύς κατάλογος των τοπικών Ορειβατικών Συλλόγων ολοένα και αυξάνεται, όπως επίσης και ο κατάλογος των διαδρομών πεζοπορίας. Οι Σύλλογοι έχουν χαράξει μονοπάτια -λιθόστρωτα, πλακόστρωτα, απότομα ή ομαλά- στις ελατόφυτες πλαγιές του Ελικώνα, του Κιθαιρώνα, του Παρνασσού και της Πάρνηθας. Σημειώνεται, ότι ο κατάλογος των μονοπατιών είναι μακρύς και για αυτό το λόγο στο παρόν πόνημα αναφέρονται τα πιο γνωστά προκειμένου να περιοριστεί η έκτασή τους.

Α. Ελικώνας: Ο ορεινός αυτός όγκος βρίσκεται στην σκιά του Παρνασσού, ανάμεσα στους κάμπους και τις λεκάνες της Βοιωτίας, στην αγκαλιά μιας απόμακρης ζώνης του Κορινθιακού κόλπου. Το ορεινό συγκρότημα αποτελείται από τέσσερις (ενότητες), με ψηλότερη κορυφή την Παλιοβούνα (1.748μ.), τους Κολλιέδες, τη

Μεγάλη Λούτσα και τον Ζαγαρά. Πρόκειται για ένα όρος με καθαρές στιβαρές γραμμές, μακρόστενη “κορμοστασιά” και –κατά τόπους– περίπλοκο ανάγλυφο. Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθούν οι μυθολογικές αναφορές και η πλούσια ιστορία, που συνοδεύει το μοναδικό όρος του Ελικώνα καθώς και τα διάφορα χωριά του, που βρίσκονται στις παρυφές του. Αν και τραυματισμένο όρος από την εξόρυξη βωξίτη, διαθέτει πλούσια χλωρίδα –καθόσον οι ελατόφυτες πλαγιές του είναι μοναδικές σε έκταση και κάλλος– καθώς κι ένα μεγάλο δίκτυο μονοπατιών (άλλοτε πλακόστρωτα κι άλλοτε απότομα) αποτελώντας ένα ιδιαίτερος ενδιαφέρον πεδίο για λάτρεις των πεζοπορικών διαδρομών και αποκαλυπτικών εξορμήσεων. Ορισμένα από τα μονοπάτια, που είναι καταγεγραμμένα είναι τα εξής:

Πάνω Σούρπη (Μπομπόκο)–Λούτσα–Κολλιέδες (Καπέλο)

Πάνω Σούρπη (Μπομπόκο)–Προφήτης Ηλίας

Πάνω Σούρπη (Μπομπόκο)–Ξηροβούνι

Προφήτης Ηλίας–Λούτσα Τζαβέλα–Ρόνιες–Ελικώνας ή Μεγάλη Λούτσα

Κυριάκι–Μεγάλη Λούτσα (Καψάλα)

Κατασκηνώσεις Παλιομηλιάς–Μεγάλη Λούτσα

Ανάληψη–εκκλησιάκι Αγ.Γεωργίου–Πάνω Σούρπη

Προφήτης Ηλίας–Κολλιέδες (Καπέλο)

Αρβανίτσα–Όσιος Σεραφείμ

Ακρόπολη Άσκλης (κυκλική πορεία)

Αρβανίτσα–Παλιοβούνα

Ελικώνας (Ζερίκι)–Μεγάλη Λούτσα (Διαδρομή 020)

Σταυρός–λάκκες Φούσκες (Τσιβέρι) (Σπήλαια–Καρστικές μορφές)

Μονή Μακαριώτισσας–Μοτσάρα

Μονή Μακαριώτισσας–Μονοπάτι 022

Ανάβαση στον Ζαγαρά (από Μονοπάτι 022)

Άσκλη–Ξηρονομή (Μονοπάτι 022)

Δίστομο-Κυριάκι (Μονοπάτι 022)
 Ελικώνας (Ζερίκι)-Αγία Άννα (Μονοπάτι 022)
 Κυριάκι-Ελικώνας (Ζερίκι) (Μονοπάτι 022)
 Αγία Άννα-Πουρνάρα (Μονοπάτι 022)
 Αγία Άννα-Παλιοβούνα (κορυφή Ελικώνα)
 Ανάβαση στην Παλιοβούνα (κυκλική πορεία)
 Πάνω Σούρπη-Ελικώνας
 Πηγή Πουρνάρα-Κουτσούρι Ιμπάρδ (Μονοπάτι 022)
 Χριστός Άσκηρς-Ευαγγελίστρια (διάσχιση Ξηρορέματος)
 Μονή Οσίου Λουκά-Αρχαίο νεκροταφείο (φαράγγι Κλεισούρας)
 Υψηλάντεια οδός¹⁶⁵⁶

Δρόμος των Μουσών: Αξίζει επιπλέον, να επισημανθεί, ότι υπάρχουν κάποια χαρτογραφημένα αξιόλογα μονοπάτια, που αναπτύσσονται στην ευρύτερη περιοχή της Βοιωτίας και σχετίζονται αποκλειστικά με ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα. Ειδικότερα, Ο Δρόμος των Μουσών¹⁶⁵⁷ είναι η κυκλική διαδρομή (ορεινός ημιμαραθώνιος), που συνδέει την Άσκηρ με την Κοιλιάδα των Μουσών με αφετηρία και τερματισμό την προτομή του Ησίοδου (πλατεία Άσκηρς). Πρέπει να τονιστεί, ότι δίνεται στους δρομείς η δυνατότητα να επιλέξουν ποια διαδρομή θα ακολουθήσουν με κριτήριο τον βαθμό δυσκολίας. Στη μεγάλη διαδρομή (22χλμ.) το μονοπάτι ακολουθεί το δρόμο δεξιά μετά τον λόφο της ακρόπολης της Άσκηρς, διασχίζει το χωριό της Ευαγγελιστρίας και μέσω της Κοιλιάδας των Μουσών επιστρέφει στην Άσκηρ ενώ η μικρή διαδρομή (10χλμ.) κάνει αναστροφή πάνω από το θέατρο των Μουσών.

¹⁶⁵⁶Διοργανώνεται από τον Εκπολιτιστικό και οικολογικό Σύλλογο "Υψηλάντης". Οι θέσεις της διαδρομής είναι: Αγ.Νικόλαος-Λακαφύλλια-Αγ.Βασίλειος-Πόρτες (Ι.Μ.Ευαγγελιστρίας)-Πολύκαρπος-Υψηλάντης.

¹⁶⁵⁷Διοργανώνεται ετήσια από τον Σύλλογο Φιλοπρόοδων Άσκηρς "Ο Ησίοδος" με την υποστήριξη του Συλλόγου Δρομέων Υγείας Μαραθονοδρόμων Θήβας (ΣΔΥΜ) και του Δήμου Αλιάρτου-Θεσπιών.

Β. Κιθαιρώνας: Το βουνό συνιστά τμήμα του ορεινού τόξου, που οριοθετεί το νότιο “κατακόρυφο” όριο των θηβαϊκών κάμπων και βρίσκεται ανάμεσα στο πέρασμα της Κάζας και τις ακτές του Κορινθιακού κόλπου. Περίπου στο μέσον της απόστασης της μακριάς ευθύγραμμης αλλά χαμηλής ράχης του, η κορυφογραμμή φτάνει στο ψηλότερο σημείο, την κορυφή Προφήτης Ηλίας (ή Ελατιάς, 1.409 μ.).

Ο ορεινός όγκος ανέκαθεν αποτελούσε κομβικό όγκο στην βοιωτική γεωγραφία, εφόσον λειτουργούσε ως φυσικό αλλά αμφιλεγόμενο σύνορο μεταξύ της Αττικής και Βοιωτικής επικράτειας κι επομένως εφελτήριο για τις συνεχείς συγκρούσεις μεταξύ των δύο περιοχών. Ο Κιθαιρώνας –όπως και ο Ελικώνας– μετείχε εντόνως στο μυθολογικό πάνθεον καθώς και στο ιστορικό γεωγραφικό γίγνεσθαι της περιοχής.

Ο Κιθαιρώνας προσφέρει ένα αρκετά ενδιαφέρον δίκτυο πεζοπορικών διαδρομών, εκ των οποίων οι πιο ενδιαφέρουσες καταγράφονται στην περίμετρο της κύριας κορυφογραμμής του και ειδικότερα πάνω από τα Βίλια, στην λεκάνη της Λιβαδόστρας κι ανάμεσα στα Βίλια και το Πόρτο Γερμενό (Αιγόσθενα). Τα μονοπάτια, που έχουν χαρτογραφηθεί, είναι τα εξής:

Λιβαδόστρα–Μονή Αγ.Νεκταρίου (Μονοπάτι 022)

Μονή Αγ.Νεκταρίου– καταφύγιο Κιθαιρώνα (Μονοπάτι 022)

Κατάφυγιο Κιθαιρώνα–Δρυός Κεφαλές (Μονοπάτι 022)

Βίλια–καταφύγιο Κιθαιρώνα (διακλάδωση Μονοπατιού 022)

Λιβαδόστρα–Αλυκή

Λιβαδόστρα–Άγιος Βασίλειος

Άγιος Βασίλειος–Πόρτο γερμενό (Αιγόσθενα)

Μύτικας–Πόρτο Γερμενό

Τσίπουρα–κορυφογραμμή–καταφύγιο Κιθαιρώνα (κυκλική πορεία)

Βίλια–Πόρτο Γερμενό

Βίλια–Κιάφα Φίχθι

Ερυθρές–Κιάφα Φίχθι

Βίλια–Κορυφή Κιθαιρώνα

Εηρονομή-Λιβαδόστρα (Μονοπάτι 22-χωρίς μονοπάτι)

Άξιο λόγου συνιστά η κατηγοριοποίηση των ανωτέρω διαδρομών σε τρία (3) σκέλη. Οι πρώτες τέσσερις (4) αποτελούν σκέλη της μεγάλης πεζοπορικής διαδρομής, του Εθνικού ύ Μονοπατιού 22, που συνδέει τον Παρνασσό με την Αττική, διασχίζοντας τον Κιθαιρώνα από δυτικά προς ανατολικά. Οι επόμενες τέσσερις διασχίζουν την παράκτια ζώνη μεταξύ Αλυκής και Ψάθας ενώ οι τελευταίες τέσσερις διαδρομές χαρτογραφούνται στο κυρίως σώμα του βουνού και βρίσκονται πάνω σε παλιές συνδέσεις-μονοπάτια.

Γ. Παρνασσός: Ανάμεσα από την Άμφισσα και την κοιλάδα του Βοιωτικού Κηφισού υψώνεται ο ορεινός αυτός όγκος αποτελώντας τον τελευταίο κρίκο της ορογραφικής αλυσίδας της Πίνδου, πριν αυτή διαμελιστεί σε μικρότερα τμήματα όγκων προς νότο. Το βουνό συνδέεται βορειοδυτικά με την Γκιώνα, νότια με την Κίρφη στο πέρασμα του Ζεμενού (σημείο-κλειδί με την Φωκίδα), ανατολικά με τις τεκτονικές λεκάνες του Κηφισού και της Άμφισσας ενώ νοτιοανατολικά με τις βόρειες παραφυάδες του Ελικώνα.

Πρόκειται για ένα όρος με στιβαρή ασβεστολιθική μάζα ενώ μια σειρά από μεγάλα και ρηχά καρστικά βυθίσματα -με διεύθυνση Β-Ν- χωρίζει τον Παρνασσό σε δύο (2) συγκροτήματα: στον Ανατολικό Παρνασσό -γυμνός και άγριος- και στον Δυτικό Παρνασσό -ψηλός, δαιδαλώδης και δασωμένος-.

Είναι γεγονός, ότι το βουνό προσφέρει ένα ιδιαιτέρως πλούσιο δίκτυο διαδρομών (24 πεζοπορικές, 8 ποδηλατικές και 4 ορεινού τρεξίματος), που απλώνεται σε ολόκληρη την έκτασή του και ξετυλίγονται από την Γραβιά ως την Δαύλεια κι από την Τιθορέα ως τους Δελφούς. Τα περισσότερα μονοπάτια είναι σηματοδοτημένα κι έχουν σημείο αφετηρίας χωριά/οικισμούς καταλήγοντας σε χαρακτηριστικά σημεία για την περιοχή, όπως απομονωμένα μοναστήρια, βουνοκορφές, σπήλαια, βάραθρα, οικισμοί κ.α. Ακόμη, αξίζει να επισημανθεί, ότι το δίκτυο των διαδρομών περιλαμβάνει αρχαία μονοπάτια και δρόμους καθώς και γιδόστρατες, που χρησιμοποιούνταν από τους Έλληνες το 1821.

Θα πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί ότι οι διαδρομές, που έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το παρόν πόνημα είναι αυτές που καταγράφονται στην ανατολική πλευρά του Παρνασσού. Αυτή, άλλωστε, η πλευρά ανήκει στην Βοιωτία σε αντίθεση με τις άλλες πλευρές του βουνού, που ανήκουν στους όμορους Νομούς (π.χ. Νομός Φθιώτιδας). Στην συνέχεια, καταγράφεται το πλήθος των -επίσημων- μονοπατιών:

Αράχωβα-κατ.Δέφνερ
Κατ.Δέφνερ-Γεροντόβραχος
Γεροντόβραχος-Λιάκουρα
Κατ.Δέφνερ-Ζεμενό (Μονοπάτι 022)
Γεροντόβραχος-Μάυρα Λιθάρια-Ακρινό Νερό-Αγ.Ιερουσαλήμ
Ακρινό Νερό-Κανάλια-Αγ.Ιερουσαλήμ
Μονή Ιερουσαλήμ-Ακρινό Νερό (διακλάδωση Μονοπατιού 022)
Ακρινό Νερό-Μάνα-Ζεμενό
Ζεμενό-Δίστομο (Μονοπάτι 022)
Μονή Ιερουσαλήμ-Λιάκουρα
Ανω Τιθορέα- Λιάκουρα (χαράδρα Βελίτσας)
Επτάλοφος (Αγόριανη)-Πολύδροσος (Μονοπάτι 022)
Αμφίκλεια-εκκλησία Αγ.Ιερουσαλήμ
Δελφοί-Κωρύκειον Άντρον (το μονοπάτι του Παυσανία)
Δελφοί-Χρισσό-Κίρρα (τμήμα του μονοπατιού του Παυσανία)
Ανω Τιθορέα-Αϊ Γιάννης (Το φαράγγι του Καχαλά)
Αμφίκλεια-Αγ.Ιερουσαλήμ-Αγ.Ιωάννης
Χιονοδρομικό κέντρο "Κελλαριού"-Λιάκουρα
Πηγές Αγ.Ελεούσας_τείχος Λιλαίας
Πολύδροσος-κατ.Δέφνερ (Μονοπάτι 022)
Φτερόλακκα-Λιάκουρα
Φτερόλακκα-Γεροντόβραχος
Τιθορέα: κύκλος Αγεραλής (κυκλική πορεία)
Τιθορέα: κύκλος Βρωμόβρυσης
Τιθορέα: πηγή Τσάρες

Δρόμος θυσίας (Δίστομο)¹⁶⁵⁸

Δ. Πάρνηθα: Το βουνό βρίσκεται βορειοδυτικά του λεκανοπεδίου της Αττικής αποτελώντας διαχρονικά το φυσικό όριο της αττικοβοιωτικής μεθορίου και “κλειδί” ενός τοπικού γεωπολιτικού τόξου, που υποδεικνύει τη θέση της Αττικής. Ειδικότερα, συνιστά το ορεινό τείχος από τον Κορινθιακό ως τον Ευβοϊκό κόλπο με την σύμπραξη των ορέων της Πεντέλης, της Πάστρας, του όρους Πατέρα και του Κιθαιρώνα.

Αξιο λόγου αποτελεί η νευραλγική –γεωγραφικά– θέση της δυτικής απόληξης της Πάρνηθας για τα ιστορικά πεπραγμένα μεταξύ της Αττικής και Βοιωτίας λόγω του περάσματος των Ελευθερών. Επιπλέον, το δίκτυο των μονοπατιών, που έχουν χαρτογραφηθεί, αποδεικνύει την αδιάκοπη χρήση εσωτερικών διόδων επικοινωνίας της Αττικής προς δυτικά και βόρεια και ταυτόχρονα την σπουδαιότητά τους για τις ιστορικές εξελίξεις του παρελθόντος.

Ο ορεινός όγκος της Πάρνηθας είναι αρκετά εκτεταμένος, δύσβατος και ο ψηλότερος της ευρύτερης περιοχής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη ορεινής ενδοχώρας πίσω από το τείχος των νότιων κλιτύων της μέχρι την ύψηση του Ασωπού ποταμού, όπου απλώνεται η πλούσια χλωρίδα της.

Σε ολόκληρη την έκταση του αττικού βουνού έχουν σηματοδοτηθεί εκατοντάδες χιλιόμετρα μονοπάτια –37 πεζοπορικές και 16 ποδηλατικές διαδρομές και 6 προτάσεις ορεινού τρεξίματος–, που αρκετές φορές συμπεριλαμβάνουν αρχαίες οχυρώσεις, πύργους, σπήλαια, πηγές, μοναστήρια και εκκλησίες. Ορισμένες από τις διαδρομές του πυκνού και δαιδαλώδους δικτύου μονοπατιών, που σαφώς δεν ανήκουν όλα στην Βοιωτία, καταγράφονται στη συνέχεια:

Θρακομακεδόνες–Χούνη–καταφύγιο Μπάφι

Θρακομακεδόνες–Χούνη–καταφύγιο Φλαμπούρι

Θρακομακεδόνες–Χούνη–Αγ. Τριάδα

Θρακομακεδόνες–καταφύγιο Φλαμπούρι

Θρακομακεδόνες–Κορομηλιά–καταφύγιο Φλαμπούρι

¹⁶⁵⁸Ο αγώνας τελεί υπό την αιγίδα του Δήμου Διστόμου–Αράχωβας–Αντίκυρας και του Υπουργείου Παιδείας. Οι θέσεις της διαδρομής είναι: Καρακόλιθος–πλατεία Διστόμου (11,2 χλμ.). Για μια συνοπτική περιγραφή, βλ. Γαλανάκος 2013, 16-21.

Θέση "Μέλια"-Κεραμίδι-κορυφή Κυρά-Αγ.Τριάδα
ρέμα Αγ.τριάδας-τελεφερίκ
Αγ.Τριάδα-καταφύγιο Μπάφι-Λυκοποριά-Μόλα
Αγ.Τριάδα-διασταύρωση ΜονΠαρνές-Ναυτικό-Σκίπιζα
πηγή Παλιοχώρι-Σκίπιζα-περιφερειακό μονοπάτι
Σκίπιζα-διάσελο Πάνα-Μαυρόρεμα-Λοιμικό
Σκίπιζα-Πλατύ βουνό-πηγή Γκούρα-Ντράσιζα-Λοιμικό
Αυλώνας-Αγ.Νικόλαος-Λοιμικό
Σφενδάλη-Παλιομήλεσι-Μόλα
Σφενδάλη-Παλιομήλεσι-Σαλονίκι-Λοιμικό
Χασιά-πηγή Ταμίλθι-Αγ.Παρασκευή-Ρουμάνι-Διάσελο Πάνα-Σκίπιζα
Χασιά-πηγή Ταμίλθι-Σπήλαιο Πανός-Αγ.Παρασκευή-πηγή Γκούρα
Αγ.Παρασκευή-Σπήλαιο Πανός
Αυλώνας-Λημικό-Μόλα
Τελεφερίκ-ΜονΠαρνές: σκαλάκια
Βούντημα: κυκλική πορεία
Μαζαρέικα-Πύργος Πυργάρι
Σκούρτα-Μπόρσι (Μονοπάτι 022)
Αυλώνας-Σαλονίκι-Μόλα
Μπόρσι-Μπάφι Θρακομακεδόνων (Μονοπάτι 022)
Φυλή-Φρούριο Φυλής (φρούριο & υδραγωγείο)
Φυλή-Ασπρόπυργος (Αρχαία οχύρωση, αρχαίος δρόμος Ελευσίνας-Φυλής)
Μετόχι-Άγιος Γεώργιος (Κεραμίδι)-Αγ.Τριάδα

Σταχυολογώντας τα ανωτέρω κι όπως προαναφέρθηκε κι αναλύθηκε προηγουμένως, το πυκνό δίκτυο των τεσσάρων ορεινών όγκων, που αγκαλιάζουν την βοιωτική γη, είναι χαρτογραφημένο και προσφέρει τη δυνατότητα εξερεύνησής τους από τους λάτρεις της πεζοπορίας, ποδηλασίας και εν γένει τους φυσιολάτρεις. Τα ανωτέρω μονοπάτια κατηγοριοποιούνται, όπως έχει επισημανθεί, σε κατηγορίες ανάλογα με το σκοπό που αυτά εξυπηρετούν και το χώρο όπου αναπτύσσονται και πιο συγκεκριμένα σε μονοπάτια αναψυχής (εξερεύνηση περιοχής και φύσης), εκπαιδευτικά-θεματικά, αθλητικά (αθλητισμός χωρίς μηχανοκίνητα μέσα), μονοπάτια διαβίωσης (καθημερινότητα κατοίκων υπαίθρου) και μονοπάτια προσβάσιμα στα Άμεα (εξυπηρέτηση ατόμων Άμεα και θεραπευτικοί σκοποί). Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στα μονοπάτια, που αποτελούν αναβίωση αρχαίων –μονοπατιών– και πολλές φορές έχουν ονομασίες, που παραπέμπουν σαφώς στην ιστορικότητά τους, όπως ο Ευχίδειος άθλος και ο δρόμος των Μουσών, όπως αναλύθηκαν ανωτέρω. Επιπρόσθετα, είναι ευρέως γνωστό το αρχαίο μονοπάτι του Παυσανία (Δελφοί–Κωρύκειον Άντρον) –ή τμήμα αυτού (Δελφοί–Χρισσό–Κίρρα)– όπως και η διακλάδωση του Εθνικού Μονοπατιού Ο22, που ενώνει το μοναστήρι του Οσίου Λουκά με τη θάλασσα, στην τοποθεσία του αρχαίου Μεδεώνα (“μονοπάτι Παυσανία”).

Χάρτης 11: Χρησιμοδοσίες

Οι χρησιμοδοσίες αφορούν τόσο στην ίδρυση/επωνυμία των αρχαίων πόλεων/ιερών του πεδίου έρευνας (ιδρυτικοί μύθοι) όσο και στην εξέλιξη της ιστορίας (δράση, πράξη, θυσία, γεγονός). Η μυθολογία/ιστορία, που λαμβάνει χώρα στην περιοχή της Βοιωτίας –η καταγωγή του γένους των Βοιωτών– είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις χρησιμοδοσίες. Επισημαίνεται, ότι το Μαντείο των Δελφών αποτέλεσε το κέντρο λήψης χρησμών ενώ οι σημαντικότεροι μάντεις κάνουν συχνά την εμφάνισή τους “αλλάζοντας” τον ρου της ιστορίας.

- **Κάδμος (1596π.Χ.):** Ο Δίας είχε απαγάγει την Ευρώπη κρύβοντάς τη στον Τευμησσό¹⁶⁵⁹ κι έτσι η οικογένειά της αρχίζει τις προσπάθειες ανεύρεσής της. Ο Κάδμος απευθύνθηκε στο μαντείο των Δελφών για να λάβει χρησμό, που σύμφωνα με αυτόν **έπρεπε να ακολουθήσει μια δαμάλα** και εκεί όπου θα σταματήσει έπρεπε να ιδρύσει μια

¹⁶⁵⁹Βοιωτικά,19.1.

πόλη¹⁶⁶⁰ δίνοντάς της το όνομα “Χώρα της αγελάδας” ή αλλιώς “Βοιωτία”. Ο Κάδμος συνάντησε τη δαμάλα κι όταν αυτή σταμάτησε, θέλησε να τη θυσιάσει. Προκειμένου για τη θυσία αυτή έπρεπε να βρει νερό κι έτσι κατευθύνθηκε στην πηγή του Άρη¹⁶⁶¹, την οποία προστάτευε ένας δράκοντας. Ο Κάδμος¹⁶⁶², αφού τον σκότωσε, έσπειρε τα δόντια του στη γη¹⁶⁶³ –μετά από συμβουλή της θεάς Αθηνάς– και φύτεψαν οι Σπαρτοί¹⁶⁶⁴.

- **Αθάμας, Φρίξος και Έλλη (1370π.Χ.)¹⁶⁶⁵**: Ο Αθάμας έλαβε χρησμό από το Μαντείο των Δελφών με αφορμή την ξηρασία στην Αθαμαντίδα, που είχε προκαλέσει η δεύτερη σύζυγός του, Ινώ (ή Λευκοθέα)¹⁶⁶⁶ λόγω του μίσους της προς τα παιδιά της Νεφέλης. Οι απεσταλμένοι –στο μαντείο– του Αθάμαντα είχαν δωροδοκηθεί και απειληθεί από την Ινώ κι έτσι ο τελευταίος, αγνοώντας τον αληθινό χρησμό, έστειλε τα παιδιά του, Φρίξο και Έλλη¹⁶⁶⁷, στο Ιερό του Λαφυστίου Διός **προκειμένου να θυσιάσει τον πρώτο**. Οι θεοί, λόγω της εύνοιας προς τη Νεφέλη, έστειλαν ένα χρυσόμαλλο κριάρι¹⁶⁶⁸ το οποίο, στο δρόμο για το Λαφύστιο, ενημέρωσε τα παιδιά για τις πραγματικές προθέσεις του πατέρα τους και τα έσωσε, οδηγώντας τα στην Κολχίδα. Δυστυχώς, η Έλλη δεν τα κατάφερε και έπεσε στη θάλασσα (Ελλησποντος) ενώ ο Φρίξος έφτασε ασφαλής. Η Ινώ κυνηγημένη από τον Αθάμαντα, που έμαθε την αλήθεια, έφθασε στην Αντίκυρα κι από εκεί έπεσε στη θάλασσα (Μυλουρίδα πέτρα). Ο Αθάμας, μετά τα δυσάρεστα γεγονότα κι αφού παραχώρησε τη βασιλεία του, κατευθύνθηκε στη Θεσσαλία κι εκεί έκτισε την πόλη Αθαμανία.
- **Λάιος & Οιδίποδας (1260π.Χ.)¹⁶⁶⁹**: Όταν ο Λάιος, βασιλιάς των Θηβών παντρεύτηκε την Ιοκάστη έλαβε χρησμό¹⁶⁷⁰ από τους Δελφούς σχετικά με την απόκτηση απογόνου. Εάν η σύζυγός του, Ιοκάστη αποκτούσε παιδί, τότε αυτό θα σκότωνε τον Λάιο ως επικύρωση της κατάρας του Πέλοπα. Όταν γεννήθηκε ο υιός τους, ο Οιδίποδας,

¹⁶⁶⁰Βοιωτικά,12.1-2.

¹⁶⁶¹ΑΔ 3(1917),315-321.

¹⁶⁶²Φοίνισσαι,662.

¹⁶⁶³Βοιωτικά,10,1, 10,5.

¹⁶⁶⁴Βοιωτικά,5.3. Απολλόδωρος,Γ΄4.1.

¹⁶⁶⁵Τσάκου-Κονβερίνο 2003,304-305.

¹⁶⁶⁶παιδιά του Αθάμαντα και της Ινούς υπήρξαν ο Μελικέρτης και ο Λέαρχος (άρχω και Λεώς=λαός), βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,183-186.

¹⁶⁶⁷Απολλόδωρος,Α΄9.1.

¹⁶⁶⁸Βοιωτικά,34.5.

¹⁶⁶⁹Συνοπτική περιγραφή για την Αντιγόνη, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,50-54.

¹⁶⁷⁰Βοιωτικά,5.10.

εγκατέλειψαν το μωρό στο όρος Κιθαιρώνα αλλά σώθηκε από έναν βοσκό και έτσι ανατράφηκε στην Τενέα (Χιλιομόδι Κορίνθου). Όταν μεγάλωσε ο Οιδίποδας, επισκέφθηκε τους Δελφούς, όπου κι έλαβε χρησμό **προκειμένου να μάθει την αλήθεια για τους γονείς του**. Εκεί ενημερώθηκε για τις δραματικές εξελίξεις, που θα συνέβαιναν (θα σκότωνε τον πατέρα του και θα παντρευόταν τη μητέρα του). Αν και ο Οιδίποδας προσπάθησε να αποφύγει τη μοίρα, τελικά συναντήθηκε με τον πατέρα του στο τρίστρατο της Σχιστής οδού, σκότωσε τον Λάιο¹⁶⁷¹ –χωρίς να γνωρίζει τη συγγένειά τους– έλυσε το αίνιγμα της Σφίγγας, η οποία στεκόταν στο Σφίγγειον όρος¹⁶⁷² κι έπειτα παντρεύτηκε τη μητέρα του Ιοκάστη (ως επιβράβευση για την επίλυση του αινίγματος). Όταν πλέον έγινε γνώστης των πεπραγμένων του, αυτοτυφλώθηκε (ενώ η μητέρα και γυναίκα του Ιοκάστη αυτοκτόνησε) και οδηγήθηκε ταπεινωμένος με τη βοήθεια της μιας του κόρης, της Αντιγόνης, στον Κολωνό –στο ιερό των Ευμενίδων– όπου και λυτρώθηκε από τα αμαρτήματά του ολοκληρώνοντας τον κύκλο της ζωής του¹⁶⁷³.

- **Ιφιγένεια (1246π.Χ.):** Ο Αγαμέμνων είχε σκοτώσει το ιερό ελάφι της Αρτέμιδας και προκάλεσε την οργή της με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αποπλεύσουν (λόγω άπνοιας) τα πλοία της αχαϊκής εκστρατείας, που ο ίδιος είχε συγκεντρώσει στο λιμάνι της Αυλίδας. Ρωτώντας τον μάντη Κάλχα έλαβε χρησμό σύμφωνα με τον οποίο **έπρεπε να θυσιαστεί η Ιφιγένεια**, η ομορφότερη κόρη του Αγαμέμνονα¹⁶⁷⁴. Όταν η τελευταία ερχόμενη από τις Μυκήνες, βρέθηκε επάνω στο βωμό, έτοιμη για τη θυσία, η θεά Άρτεμη την έσωσε αντικαθιστώντας τη με ένα ελάφι και την οδήγησε στην Ταυρική χερσόνησο¹⁶⁷⁵ (σημ.Κριμαία), όπου πλέον έγινε ιέρεια στο ναό της θεάς.
- **Εργίνος (1250–1225π.Χ.):** Ο Εργίνος, ως βασιλιάς του Ορχομενού, δεν είχε καταφέρει να αποκτήσει τέκνα. Έτσι, οδηγήθηκε στο μαντείο των Δελφών για να λάβει χρησμό, όπου η Πυθία **τον συμβούλευσε να παντρευτεί**. Μετά τον γάμο ο Εργίνος απέκτησε τα δίδυμα αδέλφια Τροφώνιο και Αγαμήδη¹⁶⁷⁶.

¹⁶⁷¹Απολλόδωρος, Γ΄ 5.6.

¹⁶⁷²Βοιωτικά, 26.2–4.

¹⁶⁷³Η ελληνική γραμματεία παραδίδει ότι από το σημείο αυτό αρχίζει η κατάρα των Λαβδακιδών. Για μια αναλυτική περιγραφή της διαδρομής του Οιδίποδα, βλ. Παρασκευά 2019, 145–154.

¹⁶⁷⁴Βοιωτικά, 19.6–8. Παπαχατζής 1981, 401, σημ.6. Ολάγια 2003, 32–33, 188.

¹⁶⁷⁵Αττικά, 33.1. Παπαχατζής 1974, 426–435, σημ.1.

¹⁶⁷⁶Βοιωτικά, 37.3–4.

- **Επτά επί Θήβας (1225π.Χ.)¹⁶⁷⁷:** Η διένεξη μεταξύ των αδελφών Ετεοκλή και Πολυνείκη οδήγησε στον πόλεμο μεταξύ Θήβας και Άργους. Οι Θηβαίοι είχαν λάβει χρησμό από τον μάντη Τειρεσία, ο οποίος μήνυσε στους πρώτους, ότι θα είναι οι νικητές του πολέμου **εφόσον θυσιαστεί εθελοντικά στον θεό Άρη ο Μενοικέας**, υιός του Κρέοντα. Η θυσία πραγματοποιήθηκε και η Θήβα ανακηρύχθηκε νικήτρια ενώ οι Αργείοι βρήκαν τραγικό θάνατο στις πύλες των Θηβών εκτός του Αδράστου¹⁶⁷⁸.
- **Επίγονοι (1215π.Χ.):** Η δεύτερη εκστρατεία των Αργείων εναντίον της Θήβας πραγματοποιήθηκε μετά το χρησμό του μαντείου των Δελφών, που προφήτεψε ότι το Άργος θα ήταν ο νικητής του πολέμου **εφόσον ο Αλκμέων, υιός του Αμφιάραου και της Εριφύλης, ηγούταν της εκστρατείας**¹⁶⁷⁹. Οι Αργείοι, αφού διέσχισαν τον Ισθμό της Κορίνθου και την Αττική προσέγγισαν τις πεδιάδες της Ταναγραϊκής ενώ οι Θηβαίοι στρατοπέδευσαν στον Τευμησσό και τον Γλίσαντα, όπου διεξήχθη η μάχη. Οι ηττημένοι Θηβαίοι απέδρασαν¹⁶⁸⁰ και κατέφυγαν στο Τιλφούσσιο όρος, εκστράτευσαν εναντίον των Δωριέων και έκτισαν την πόλη της Εστιαίας. Οι Επίγονοι λεηλάτησαν την πόλη της Θήβας, γκρέμισαν τα τείχη της και εν γένει την κατέστρεψαν ενώ ο Αλκμέων έλαβε χρησμό από τον Απόλλωνα, που τον πρόσταζε **να σκοτώσει τη μητέρα του για προδοσία**¹⁶⁸¹.
- **Ηρακλής:** Ο ημίθεος, που γεννήθηκε στη Θήβα, ονομαζόταν αρχικά Αλκείδης (από το όνομα του παππού του). Όταν συμβουλευθηκε την Πυθία, προκειμένου να λάβει χρησμό για το μέλλον του, τότε του ζητήθηκε **να λάβει το όνομα Ηρακλής (το κλέος της Ήρας)**¹⁶⁸². Ο ίδιος, όταν πλέον είχε μεγαλώσει, έφθασε στον Ορχομενό τον οποίο και λεηλάτησε προκειμένου να απαλλάξει τη Θήβα από τους δυσβάσταχτους φόρους, που είχαν επιβληθεί στο βασιλιά Κρέοντα (από τους Μινύες). Η επιτυχία του ήρωα εξοργίζει την Ήρα, η οποία τον τρελαίνει και τον ωθεί να ρίξει φωτιά στα παιδιά του, που είχε αποκτήσει με την Μεγάρα (πρωτότοκη κόρη του βασιλιά Κρέοντα). Συνειδητοποιώντας την πράξη του αισθάνεται ότι τρελαίνεται και τον καταλαμβάνει καταστροφική

¹⁶⁷⁷Βοιωτικά,9.2-3, 25.1. Πέππας 2011,59-68.

¹⁶⁷⁸Βοιωτικά,25.1. Ολάγια 2003,54.

¹⁶⁷⁹Ολάγια 2003,54-55. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,37-38.

¹⁶⁸⁰Βοιωτικά,8.6, 4-5.

¹⁶⁸¹Τσάκου-Κονβερίνο 2003,37-38.

¹⁶⁸²Ο Ηρακλής, λίγο μετά τη γέννησή του, στραγγάλισε τα δύο φίδια που είχε στείλει η Ήρα στην κούνια του για να τον πνίξουν και για το λόγο αυτό έλαβε το όνομα Ηρακλής =κλέος/δόξα της Ήρας, βλ.Αττικά,24.2.

μανία. Η Αθηνά, προκειμένου να τον βοηθήσει, του πετάει τον “Σωφρονιστήρα Λίθο” και ο Ηρακλής μένει για τρεις (3) ημέρες αναίσθητος¹⁶⁸³. Όταν πλέον ο ήρωας συνέρχεται κατευθύνεται στις Θεσπιές, απευθύνεται στον βασιλιά Θέσπιο -αναζητώντας κάθαρση- και σκοτώνει το λιοντάρι, που λυμαινόταν το όρος Κιθαιρώνα. Έπειτα στο μαντείο των Δελφών λαμβάνει χρησμό **προκειμένου να γίνει άξιος για την αθανασία του, ενώ παράλληλα του υποδεικνύει να θέσει τον εαυτό του στην υπηρεσία του βασιλιά Ευρυσθέα¹⁶⁸⁴ και να πραγματοποιήσει τους δώδεκα άθλους¹⁶⁸⁵**. Αρκετά χρόνια αργότερα, όταν οι Θηβαίοι (με τον Ηρακλή) θα επιτίθεντο στους Ορχομένιους, δόθηκε χρησμός που προέβλεπε ότι νικητής της μάχης θα ήταν ο επιφανέστερος πολίτης, ο οποίος **θα συναινύσει στην αυτοκτονία**. Τελικά, οι κόρες του Αντιποίνου, Ανδρόκλεια και Αλκίδα, αυτοκτόνησαν¹⁶⁸⁶.

- **Νάρκισσος:** Σύμφωνα με χρησμό του μάντη Τειρεσία, ο Νάρκισσος, υιός του θεού Κηφισού και της νύμφης Λειριώπης, **θα πέθαινε σε μεγάλη ηλικία εφόσον δεν αντίκριζε ποτέ τον εαυτό του**. Ο Νάρκισσος κι ενώ περιφρονούσε όλες τις κοπέλες και νύμφες (όπως και τη νύμφη Ηχώ) που τον ερωτεύονταν, έμεινε μαγεμένος από την ομορφιά του κοιτάζοντας τη μορφή του στο νερό πηγής της Νύμφης (νερά Δονάκωνα), και πέθανε¹⁶⁸⁷.
- **Ακταίων:** Στην ευρύτερη περιοχή του Ορχομενού υπήρχε ένα φάντασμα, που ζούσε σε έναν βράχο και λυμαινόταν τους περαστικούς. Οι κάτοικοι της πόλης ζήτησαν χρησμό από το μαντείο των Δελφών, που τους πρόσταξε **να εντοπίσουν ένα λείψανο του Ακταίωνα και να το θάψουν¹⁶⁸⁸**.
- **Ωτος και Εφιάλτης:** Τα δύο πανέμορφα αδέλφια, υιοί του Αλωέα και της Ιφιμέδειας, κυνηγούσαν τη θεά Άρτεμη στην περιοχή της Ανθηδόνας, η οποία¹⁶⁸⁹ θέλοντας να τους τιμωρήσει κι επειδή, σύμφωνα με χρησμό, **δε θα μπορούσαν να σκοτωθούν από θνητό**, τοποθέτησε ένα ελάφι ανάμεσά τους κι όταν εκείνοι το σημάδεψαν, ο ένας αδελφός χτύπησε τον άλλο κι επήλθε ο θάνατός τους¹⁶⁹⁰.

¹⁶⁸³Πιτσιούλη 2015.

¹⁶⁸⁴Βασιλιάς Τίρυνθας και Μυκηνών.

¹⁶⁸⁵Απολλόδωρος, Β΄ 4.11-12.

¹⁶⁸⁶Βοιωτικά, 17.1-2.

¹⁶⁸⁷Τσάκου-Κονβεργίνο 2003, 245-246.

¹⁶⁸⁸Βοιωτικά, 38.5.

¹⁶⁸⁹Τσως ο Δίας αντί για την Άρτεμη.

¹⁶⁹⁰Ο Ωτος και ο Εφιάλτης, υιοί της Ιφιμέδειας και του Αλωέως, αλληλοσκοτώθηκαν, σύμφωνα με χρησμό, βλ.Βοιωτικά, 22.6. Παπαχατζής 1981, 144, σημ.2.

- **Ποτνιαί:** Οι Ποτνιαείς θεωρήθηκαν ασεβείς, διότι κατά τη διάρκεια θυσίας στο θεό Διόνυσο κατανάλωσαν μεγάλη ποσότητα οίνου και σκότωσαν τον ιερέα του θεού. Μετά το γεγονός αυτό, επήλθε ασθενική επιδημία και έτσι ζήτησαν χρησμό από το Μαντείο των Δελφών. Ο χρησμός μήνυσε στους Ποτνιαείς ότι θα πρέπει **να θυσιάζουσαν κάθε χρόνο έναν έφηβο** αλλά συν τω χρόνω (ο έφηβος) αντικαταστάθηκε από ερίφιο¹⁶⁹¹.
- **Τροφώνειο μαντείο:** Εξαιτίας μιας μεγάλης ξηρασίας και ανομβρίας, άνδρες των βοιωτικών πόλεων οδηγήθηκαν στην Πυθία προκειμένου να λάβουν χρησμό. Η ιέρεια τους πρόσταξε να κατευθυνθούν προς τη Λιβαδειά, **να βρουν τον Τροφώνιο για να θεραπεύσει την κατάσταση**. Όμως, το μαντείο δεν ήταν ακόμη ευρέως γνωστό κι έτσι ο γηραιότερος άνδρας από το Ακραιφνιο, ο Σάων, αντιλαμβανόμενος την ύπαρξη ενός σμήνους μελισσών, το ακολούθησε. Με αυτόν τον τρόπο βρέθηκε το Τροφώνειο μαντείο¹⁶⁹².
- **Αμφιάρειο μαντείο:** Στον δρόμο για τη Θήβα υπήρχε το Αμφιάρειο μαντείο, που είχε ιδρυθεί μετά από χρησμό. Η ίδρυση του μαντείου έγινε, όταν η γη κατάπιε τον Αμφιάραιο¹⁶⁹³.

Χάρτης 12: Στην αχλή του παρελθόντος_μύθοι και ιστορικά γεγονότα

Στον συγκεκριμένο χάρτη αποτυπώνεται η πληθώρα μύθων και ιστορικών γεγονότων, που σφράγισαν τη βοιωτική γη. Ειδικότερα, καταγράφονται οι σχέσεις, που προκύπτουν μεταξύ ενός τόπου/θέσης κι ενός μύθου ή ενός ιστορικού γεγονότος. Επισημαίνεται, ότι στον χάρτη δεν περιλαμβάνονται οι κατά τόπους μάχες και οι γεννήσεις/ταφές καθόσον αποτυπώνονται στους αντίστοιχους χάρτες.

Αβαι (ή Αβες ή Αβα ή Αβαί ή Αβη)¹⁶⁹⁴:

- Ο Κροίσος, βασιλιάς τη Λυδίας, συμβουλευτήκε το μαντείο¹⁶⁹⁵ των Αβών, αφιερωμένο στην Απόλλωνα, προκειμένου να λάβει χρησμό.

¹⁶⁹¹Τσάκου-Κονβεργίνο 2003, 280.

¹⁶⁹²Βοιωτικά,40.1-2.

¹⁶⁹³Βοιωτικά,8.3, Ο ίδιος,1.34.2. ΑΔ 3(1917),261-262. Παπαχατζής 1974,448,σημ.2. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,336.

¹⁶⁹⁴Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,11-12.

¹⁶⁹⁵Φωκικά,35.2-3. Στράβων,9.3.13.

Αιγόςθενα (ή Αιγίσθενα):

- Τόπος/κέντρο λατρείας και καστροπολιτεία, όπου ο Μελάμποδας (μάντης και ψυχίατρος) δεχόταν θυσίες¹⁶⁹⁶. Ο ίδιος θεράπευε τους ανθρώπους δια της ψυχοκαθαρτικής μεθόδου και της χρήσης του “Μελαμπόδιου χόρτου”, τον ελλέβορο.

Αγανίπη κρήνη:

- Η θεά Αθηνά θαύμαζε τον τόπο αυτό λόγω της απaráμιλλης ομορφιάς και γαλήνης.
- Το νερό της πηγής (αφιερωμένη στον Απόλλωνα και τις Μούσες) προσέφερε ποιητική έμπνευση σε όποιον το έπινε¹⁶⁹⁷. Ο Απόλλωνας διήυθυνε τα άσματα των Μουσών γύρω από την πηγή.

Αλαίαι (ή Αλαί ή Αλαίεις)

- Τόπος όπου οδηγείται η Ιφιγένεια από τη θεά Άρτεμη¹⁶⁹⁸.
- Τόπος όπου η Ιφιγένεια, ο Ορέστης και ο Πυλάδης μεταφέρουν το ξόανο της Ταυροπόλου Αρτέμιδος¹⁶⁹⁹.

Αλαλκομεναί (Αλαλκομενές)

- Ανατροφή της θεάς Αθηνάς (ποταμός Τρίτωνας)¹⁷⁰⁰
- Ο Αλαλκομενεύς ανέλαβε την ανατροφή της θεάς Αθηνάς. Ακόμη συμβούλευσε τον Δία να κατασκευάσει ένα ξύλινο ξόανο, τον Δαιδάλη, που το έντυσε σαν νύφη και πήγε σε γαμήλια πομπή. Η Ήρα ζήλεψε αλλά κατάλαβε το τέχνασμα του Δία κι έτσι συμφιλιώθηκε.
- Ο Σύλλας λεηλάτησε το Αλαλκομένειο ιερό, τιμωρήθηκε από τους θεούς (ψείρες δηλητηρίασαν το αίμα του) και πέθανε¹⁷⁰¹.
- Στο ιερό ο Σίσυφος βίασε την Αντίκλεια, που του την είχε εμπιστευτεί ο Αυτόλυκος για να την πάει στον Λαέρτη ως σύζυγο. Ο καρπός της ένωσης αυτής ήταν ο Οδυσσέας.

¹⁶⁹⁶Αττικά,44.5. Παπαχατζής 1974,511-514,σημ.4. Μπίμπη-Παπασπυροπούλου 1989,49-56. Ολάγια 2003,213.

¹⁶⁹⁷Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, σσ.14.

¹⁶⁹⁸Ιφιγένεια εν Αυλίδι,1541.

¹⁶⁹⁹Στράβων,9.1,22. Αττικά,33,1. Ολάγια 2003,260.

¹⁷⁰⁰Βοιωτικά,33.7.

¹⁷⁰¹Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,31-32.

Αλιαρτίς/Αλίαρτος:

- Ως τμήμα της λίμνης Κωπαΐδας κοντά στην Αλίαρτο ήταν μέρος πλούσιο σε ψηλά καλάμια και νερά, όπου λούζονταν οι Νύμφες.

Αμβρωσσοσ**Ανθηδών****Αντίκυρα****Άρμα:**

- Τόπος όπου η γη “κατάπιε” τον Αμφιάραιο με το άρμα του (σύμφωνα με τους Ταναγραίους)¹⁷⁰².

Άσκη (ή Άσκρα) η πολυστάφυλος ή πολύκαρπος:

- Στην Άσκη ο Ποσειδώνας ερωτεύτηκε την Ιφιμέδεια κι έτσι απέκτησε τα δίδυμα αδέλφια, Ωτο και Εφιάλη, που ίδρυσαν και την πόλη¹⁷⁰³.

Αυλίδα:

- Στο λιμάνι της Αυλίδας συγκεντρώθηκε, υπό την ηγεσία του Αγαμέμνονα, ο ελληνικός στόλος προκειμένου να ξεκινήσει η εκστρατεία για την Τροία¹⁷⁰⁴. Ο Αγαμέμνονας πραγματοποίησε θυσία προς τιμήν του Δία και του Απόλλωνα, όπου ένα φίδι εμφανίστηκε κατασπαράζοντας άλλα μικρότερα¹⁷⁰⁵.
- Στην Αυλίδα συγκέντρωσε για δεύτερη φορά ο Αγάμεμνονας πλοία της αχαϊκής εκστρατείας, τα οποία δεν μπορούσαν να αποπλεύσουν λόγω διαρκούς άπνοιας. Μετά από προφητεία του μάντη Κάλχα θα έπρεπε να θυσιαστεί η κόρη του Αγαμέμνονα, η Ιφιγένεια, αλλά την τελευταία στιγμή σώθηκε από τη θεά Άρτεμη¹⁷⁰⁶.
- Ο Αγησίλαος, ως άλλος Αγαμέμνονας, προχώρησε σε θυσίες για την Ασία (397π.Χ.)¹⁷⁰⁷.

Βούλις: πηγή Σαύνιο¹⁷⁰⁸.

¹⁷⁰²Βοιωτικά,19.4. Στράβων,9.2.11. Λεξικό Στ.Βυζάντιου,λ.Άρμα.

¹⁷⁰³Βοιωτικά,29.1.

¹⁷⁰⁴Ιλιάδα, Γ 496.

¹⁷⁰⁵Ολόγια 2003,32.

¹⁷⁰⁶Ιλιάδα, Α 108. Βοιωτικά,19.6-8, Παπαχατζής 1981,401,σημ.6. Ολόγια 2003,32-33,188.

¹⁷⁰⁷Άγησίλαος,6. Λακωνικά,9.3.

¹⁷⁰⁸Βοιωτικά,37.3.

Γαργαφία κρήνη:

- Η κρήνη καταστράφηκε από τον Μαρδόνιο, επειδή τη χρησιμοποιούσαν οι Έλληνες κατά τη μάχη των Πλαταιών (479π.Χ.)¹⁷⁰⁹.

Γλίσας (ή Γλίσαντας):

- Στην περιοχή μεταξύ Γλίσαντα και Θήβας υπήρχε η θέση "Όφρωσ κεφαλή", όπου ο Τειρεσίας έκοψε το κεφάλι ενός φιδιού¹⁷¹⁰.

Δαυλίας:

- Βασίλεψε ο Τηρεύς -μυθικός βασιλιάς- που προέβη στο βιασμό της Φιλομήλας, αδελφή του συζύγου της Πρόκνης.

Δήλιο**Δονακών:**

- Υπήρχε η πηγή Νύμφης, όπου εκτυλίχθηκε ο μύθος του Νάρκισσου ενώ ο ίδιος πέθανε¹⁷¹¹.

Ελέων:

- Υπήρχε πηγή, η λεγόμενη "Ακιδούσα", που οφείλει το όνομά της στη σύζυγο του Σκάμανδρου¹⁷¹².

Ελικώνας ή όρος των Μουσών:

- Ο Ελικώνας είχε χαρίσει στη θεά Αθηνά το αραχνοϋφαντο πέπλο, το οποίο φόρεσε η Αρμονία στο γάμο της με τον Κάδμο (καθιέρωση θεσμού). Μετά τον ιερό γάμο, η Αθηνά άπλωσε το πέπλο σε *ευθυτενή δρυ* πάνω στο ιερό όρος, τον Ελικώνα¹⁷¹³.
- Τόπος όπου κατοικούσαν οι Μούσες¹⁷¹⁴ καθώς και "κατοικία" του Απόλλωνα.

Ελευθεραί:

- Κοντά στο ιερό του Διονύσου υπήρχε μια σπηλιά, όπου η Αντιόπη είχε αφήσει τα μωρά της Αμφίονα και Ζήθο, τα οποία εντόπισε ένας βοσκός, τα έλουσε στην κοντινή πηγή, τους έδωσε όνομα και τα ανέθρεψε¹⁷¹⁵.

¹⁷⁰⁹Βοιωτικά,4.3. Τσεβάς 2006,385.

¹⁷¹⁰Βοιωτικά,19.3.

¹⁷¹¹Βοιωτικά,31.7-9. Υπάρχουν κι άλλες του μύθου σχετικά με τον Νάρκισσο, βλ.Βοιωτικά,31.7-9.

¹⁷¹²Παπαχατζής 1981,126-128,σημ.1,εικ.141-142. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,371-372. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,114.

¹⁷¹³Τσάκου-Κονβερίνο 2003,114-115.

¹⁷¹⁴Θεογονία,1-52. Έργα και Ημέραι,639.

Ετεωνός ή Σκάρφη**Εύτρησις¹⁷¹⁶:**

- Τειχιστές της πόλης υπήρξαν τα αδέλφια Αμφίονας και Ζήθος, τα οποία έζησαν εκεί, πριν βασιλεύσουν στην πόλη της Θήβας¹⁷¹⁷.

Θέσπια:

- Στην περιοχή υπήρχε ένας δράκοντας, που λυμαινόταν την πόλη. Ο Δίας Σαώτης έδωσε εντολή στους κατοίκους να προσφέρουν έναν έφηβο κάθε χρόνο¹⁷¹⁸.
- Τόπος όπου ο Ηρακλής μεταβαίνει προκειμένου να σκοτώσει το λιοντάρι του Κιθαιρώνα, που κατασπάραζε τα κοπάδια του Θεστίου (ή Θέσπιου). Ο βασιλιάς παρακάλεσε τον Ηρακλή, όσο διαρκούσε η διαμονή του στο παλάτι, να αποκτήσει απογόνους από τις πενήντα κόρες του πρώτου, όπερ και εγένετο (52 υιοί)¹⁷¹⁹.
- Στις Θεσπιές λάτρευαν τον αλάξευτο λίθο¹⁷²⁰.

Θήβαι: Αρμονία>ψυχή+νους+πνεύμα σε άνθρωπο.

- Κρήνη της Δίρκης: Τόπος όπου ο Κάδμος είχε την πρόθεση να ιδρύσει πόλη καθόσον η δαμάλα, που ακολουθούσε, σύμφωνα με τον χρησμό του μαντείου των Δελφών(ιδρυτικός χρησμός πόλης), σταμάτησε εξαντλημένη και γονάτισε καθήμενη στο έδαφος¹⁷²¹. Επομένως, αποτελεί το σημείο ίδρυσης της πολυσχιδούς πόλης της Θήβας -και εν γένει της Βοιωτίας-.
- Τόπος όπου φύτρωσαν οι πάνοπλοι Σπαρτοί, οι οποίοι αλληλοσκοτώθηκαν άμεσα εκτός από τους: Εχίων, Ουδαίας, Χθόνιος, Υπερήνωρ, Πέλωρ, με τους οποίους ο Κάδμος έκτισε την επτάπτυχη πόλη, την Καδμεία¹⁷²².

¹⁷¹⁵Βοιωτικά,5.7-8. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,113.

¹⁷¹⁶Για τα οικοδομικά λείψανα της Εύτρησης βλ.Παπαχατζής 1981,εικ.102.

¹⁷¹⁷Λεξικό Στ.Βυζάντιου,λ.Εύτρησις. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,359.

¹⁷¹⁸Βοιωτικά,26.7-8.

¹⁷¹⁹Βοιωτικά,27.6-7. Διόδωρος,Δ΄29.3.

¹⁷²⁰Σημειώνεται ότι οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν ότι οι λίθοι είχαν ιδιαίτερη δύναμη και την απέδιδαν σε κάποια θεότητα. Πίστευαν ακόμη ότι είχαν πέσει από τον ουρανό, βλ. Βοιωτικά,27.1. Παπαχατζής 1981,183,σημ.1. Ταταράκη 1992,210,σχόλιο 90. Επιπλέον, για τον συσχετισμό του Ηρακλή και της αλάξευτης πρισματικής στήλης, βλ.Richerin 2003.

¹⁷²¹Παπαχατζής 1981,92-93,σημ.4-5.

¹⁷²²Βοιωτικά,5.3, 10.1. Έργα και Ημέραι,162. Παπαχατζής 1981,50-51,σημ.3 και 78-80,σημ.1.

- Τόπος όπου λαμβάνει χώρα ο Ιερό Γάμος του Κάδμου και Αρμονίας¹⁷²³, όπου παρευρέθηκε σύσσωμο το ελληνικό πάνθεον των θεών του Ολύμπου και οι Μούσες. Όλοι χάρισαν σπουδαία δώρα στο νεόνυμφο ζευγάρι¹⁷²⁴ και πιο συγκεκριμένα, η Δήμητρα και ο Ιάσωνας έφεραν τα δημητριακά, ο Ερμής τη λύρα, η Ηλέκτρα τη μύθησή τους στα μυστήρια των Μεγάλων θεών, ο Ήφαιστος το περιδέραιο και το πέπλο, που προσδίδουν στην Αρμονία θεϊκό μεγαλείο και ακατανίκητη ομορφιά. Οι Μούσες, που παρευρέθηκαν στον γάμο, ερμήνευσαν τραγούδια με τη συνοδεία εξαιρετικών μελωδιών από τη λύρα του Απόλλωνα¹⁷²⁵.
- Καδμείον, οικία του Κάδμου¹⁷²⁶
- Τα αδέρφια Αμφίων και Ζήθος υπήρξαν οι τειχιστές του κατώτερου μέρους της πόλης¹⁷²⁷ συνδέοντάς το με την Καδμεία. Ο Ζήθος με τη σωματική του διάπλαση μετέφερε ογκώδεις λίθους, από γειτονικά όρη και ο Αμφίων, υπό τους αρμονικούς ήχους της λύρας του, μάγευε τους λίθους που τοποθετούνταν μόνες τους επάνω στις επάλξεις της πόλης¹⁷²⁸.
- Η απαίτηση του βασιλιά Λύκου και της Δίρκης, να αιχμαλωτιστούν τα παιδιά της Αντιόπης και να κακοποιηθεί η τελευταία, οδήγησαν τα αδέρφια Αμφίονα και Ζήθο να σκοτώσουν τον Λύκο και να δέσουν τη Δίρκη σε έναν ταύρο, που την κομμάτιασε. Το άψυχο κορμί της το πέταξαν στην κρήνη (Δίρκης ρέμα¹⁷²⁹).
- Τόπος όπου οι Νύμφες πάντρεψαν τον Αρισταίο με την Αυτονόη, κόρη του Κάδμου και της Αρμονίας¹⁷³⁰.
- Τόπος θανάτου των υιών του Αμφίονα και της Νιόβης από τον Απόλλωνα. Η Νιόβη θεώρουσε, ότι ήταν πιο καρπερή από τη Λητώ, αγαπημένη του Δία και μέσα στο θυμό της η τελευταία παρακινεί τον υιό της, Απόλλωνα, να σκοτώσει τα αρσενικά παιδιά των βασιλιάδων των Θηβών, Αμφίονα και Νιόβης¹⁷³¹.

¹⁷²³Βοιωτικά,5.2. Παπαχατζής 1981,50,σημ.2.

¹⁷²⁴Απολλόδωρος,Γ'4.1.

¹⁷²⁵Βοιωτικά,12.3.

¹⁷²⁶ΑΕ(1909). ΑΕ(1931). ΑΔ 3(1917),338.

¹⁷²⁷Οδύσσεια, Λ 260. Βοιωτικά,5,6-8.

¹⁷²⁸Βοιωτικά,17.7. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,46-47,138.

¹⁷²⁹Βοιωτικά,25.3. Απολλόδωρος,Γ'5.5. Τσεββάς 2006,Τόμος Β',326-327. ΑΔ 3(1917),418,426-432. Αρχικά η πηγή ονομαζόταν Πελάγων.

¹⁷³⁰Βοιωτικά,10.1, 10.5

¹⁷³¹Ιλιάδα, Ω 602-617. Κορινθιακά,21.9. Απολλόδωρος,Γ'5.6.

- Τόπος όπου ο Δίας –με τη μορφή θνητού– αφήνει έγκυο τη Σεμέλη και αποκτούν τον Διόνυσο¹⁷³². Η Ήρα πείθει τη Σεμέλη να ζητήσει από τον Δία να αποκαλυφθεί ενώ ο ίδιος αποκαλύπτεται εν μέσω αστραπόβροντων και η Σεμέλη πεθαίνει από το φόβο της. Ο Δίας τελικά σώζει το έμβρυο μεγαλώνοντάς το μέσα στο μηρό του¹⁷³³.
- Τόπος όπου η Ήρα μεταβαίνει προκειμένου να εκδικηθεί τη Σεμέλη.
- Τόπος όπου εκτυλίσσεται ο μύθος του Ηρακλή (γέννηση, ανατροφή, εκμάθηση τεχνών) έως ότου ξεκινήσει την πραγματοποίηση των άθλων του.
- Οικία του Αμφιτρύωνα (πλησίον των Ηλεκτρών πυλών)¹⁷³⁴.
- Οίκος του Ηρακλή.
- Μετά τη γέννηση του Ηρακλή, η Αλκμήνη εγκατέλειψε το νεογέννητο μωρό έξω από τα τείχη της Θήβας, στο Ηράκλειο Πεδίον, φοβούμενη την οργή της Ήρας. Ο Δίας και η Αθηνά κατάφεραν να ξεγελάσουν την Ήρα και την πείθουν τελικά να θηλάσει ένα όμορφο παιδί, τον Ηρακλή. Όταν η Ήρα αντιλαμβάνεται, ότι επρόκειτο για τον Ηρακλή, τον πετά στο έδαφος. Το βρέφος είχε γίνει ήδη αθάνατο¹⁷³⁵. Έκτοτε το μίσος της για τον Δία θα διαρκέσει για πάντα. Το γάλα, που έσταξε από το στήθος της Ήρας, αποτέλεσε την απαρχή του Γαλαξία (ως άνω και κάτω)¹⁷³⁶.
- Ο Ηρακλής¹⁷³⁷, υιός του Δία (και όχι του Αμφιτρύωνα) και της Αλκμήνης, όταν επέστρεψε στη Θήβα, ήρθε αντιμέτωπος με τους απεσταλμένους του Εργίνου, βασιλιά του Ορχομενού, που απαιτούσαν τους φόρους από τους Θηβαίους. Τους συνέλαβε, τους έκοψε μύτες κι αυτιά και τους έστειλε δεμένους στον Εργίνο. Έτσι ξέσπασε πόλεμος και νίκησε ο Ηρακλής στήνοντας ένα μεγάλο πέτρινο λιοντάρι, ενώ ο Κρέων, βασιλιάς των Θηβών, του έδωσε για σύζυγό του τη Μεγάρη¹⁷³⁸.

¹⁷³²Θεογονία, 941. Ολάγια 2003, 114. Παπαχατζής 1981, 93-94, σημ.3.

¹⁷³³Θεογονία, 941. Ευτέρπη, 146. Βοιωτικά, 12.3-4.

¹⁷³⁴Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 320.

¹⁷³⁵Βοιωτικά, 25.2. Διόδωρος, Δ΄ 9.6.

¹⁷³⁶Λίτσας 2000, εικ. 27-28. Ολάγια 2003, 145.

¹⁷³⁷Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 46-47, 141-144, 148-153.

¹⁷³⁸Οδύσσεια, Α 209.

- Σωφρονιστήρας λίθος, με τον οποίο χτύπησε η θεά Αθηνά τον Ηρακλή. Έπειτα ο ημίθεος βυθίστηκε σε ύπνο επιθυμώντας να σκοτώσει τον πατέρα του Αμφιτρύωνα¹⁷³⁹.
- Οιδιπόδεια κρήνη: εξαγνισμός του Οιδίποδα μετά τον φόνο του πατέρα του. Δίπλα στην κρήνη οι Θηβαίοι είχαν θάψει τα οστά του Έκτορα¹⁷⁴⁰.
- Τόπος μάχης και διπλού φόνου των Ετεοκλή και Πολυνείκη –τέκνα του Οιδίποδα– Θήβα¹⁷⁴¹.
- Σύρμα Αντιγόνης, διότι στον τόπο αυτό η Αντιγόνη έσυρε νεκρό τον Πολυνείκη¹⁷⁴². Εδώ, η Ήρα θήλασε τον Ηρακλή ως βρέφος, εξαπατημένη από τον Δία¹⁷⁴³.
- Τόπος όπου βρίσκει καταφύγιο (στην οικία του Αμφιτρύωνα) ο Κέφαλος μετά τη δολοφονία της συζύγου του Προκρίδας¹⁷⁴⁴.
- Κάθισμα της Μαντώ (Μαντούς Δίφρος), κόρης του Τειρεσία (βράχος)¹⁷⁴⁵.
- Ηράκλειον: συγκρότημα με γυμνάσιο, στάδιο, αγάλματα¹⁷⁴⁶.
- Ηρώ του Ιολάου (γυμνάσιο, στάδιο) και ιππόδρομος¹⁷⁴⁷.
- Το προάστιο των Θηβών, Κυνός Κεφαλαί (ανάμεσα στη Δίρκη και το Πύρι), υπήρξε η γενέτειρα του Πινδάρου (γύρω στο 522π.Χ.)¹⁷⁴⁸ και οικία του Πινδάρου¹⁷⁴⁹.
- Τόπος όπου ο Τειρεσίας ανακοινώνει στους Θηβαίους, ότι οι Αργείοι θα είναι ηττημένοι της επικείμενης επίθεσης προς τη Θήβα μόνο στην περίπτωση, που ο υιός του Κρέοντα, Μενοικέας θυσιαστεί εθελοντικά¹⁷⁵⁰.

¹⁷³⁹Μια άλλη εκδοχή θέλει την Αθηνά να ρίχνει τον "Σωφρονιστήρα λίθο" στον Ηρακλή προκειμένου να αντέξει το βάρος του φόνου των παιδιών του, βλ.Πιτσούλη 2015.

¹⁷⁴⁰Βοιωτικά,18.6. Απολλόδωρος,Γ΄5.8. Παπαχατζής 1981,119-121,σημ.1.

¹⁷⁴¹Βοιωτικά,25.2. ΑΔ 3(1917),415-416.

¹⁷⁴²Βοιωτικά,25.2. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,109. Κεραμόπουλλος 1917,416-417.

¹⁷⁴³Βοιωτικά,25.2. ΑΔ 3(1917),417.

¹⁷⁴⁴Απολλόδωρος,Β΄4.7.

¹⁷⁴⁵Βοιωτικά,10.3.

¹⁷⁴⁶Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,320.

¹⁷⁴⁷Βοιωτικά,23.1. Παπαχατζής 1981,145-146,σημ.1.

¹⁷⁴⁸Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,326. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,269.

¹⁷⁴⁹Βοιωτικά,25.3.

¹⁷⁵⁰Κορινθιακά,23.2. Ο ίδιος Βοιωτικά,25.1. Απολλόδωρος,Γ΄6.8.

Θίσβη:

- Ο νεαρός άντρας Πύραμος ερωτεύτηκε τη νύμφη Θίσβη αλλά όταν μεταμορφώθηκε σε πηγή, ο ίδιος μετατράπηκε σε νερό προκειμένου να είναι μαζί¹⁷⁵¹.

Ιπποκρήνη κρήνη:

- Τόπος όπου ο Πήγασος, το φτερωτό άλογο, χτύπησε το έδαφος με την οπλή του και ξεπήδησε νερό για τις Μούσες¹⁷⁵².
- Η θεά Αθηνά τύφλωσε ακουμπώντας τα χέρια της στα μάτια του μάντη Τειρεσία λόγω του θυμού της, που είδε εκείνη και την νύμφη Χαρικλώ (και μητέρα του Τειρεσία) να παίρνουν το μπάνιο τους. Ωστόσο, καθάρισε επαρκώς τα αυτιά του για να κατανοεί πλήρως τη γλώσσα των ζώων και του έδωσε ένα ραβδί για να περπατάει άνετα¹⁷⁵³.

Κηρύκιον όρος:

- Ο Άτλαντας, στην περιοχή Πόλος, καθήμενος ρύθμιζε τα πεπραγμένα στον ουράνιο και τον κάτω κόσμο¹⁷⁵⁴.

Κιθαιρών:

- Ο Κιθαιρώνας, μυθικός βασιλιάς¹⁷⁵⁵ των Πλαταιών, ήταν σοφότατος -δίνοντας συμβουλές ακόμη και στον Δία- περιφρονούσε την Ερινύα Τισιφώνη και για το λόγο αυτό η τελευταία του έστειλε ένα φίδι από τα μαλλιά της και τον σκότωσε¹⁷⁵⁶.
- Ο Βοιωτός κάλεσε γυναίκες στον Κιθαιρώνα προκειμένου να επιλέξει τη μελλοντική σύζυγό του κι όταν αντίκρισε στον ουρανό ένα αστέρι να πέφτει στους ώμους της Ευρυθεμίστης, την επέλεξε και ονόμασε το βουνό "Αστέριον όρος"¹⁷⁵⁷.

¹⁷⁵¹Για άλλη εκδοχή του μύθου βλ. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,177.

¹⁷⁵²Ιλιάδα, Ζ 160. Βοιωτικά,31.3.

¹⁷⁵³Ολάνγια 2003,290. Απολλόδωρος,Γ' 6.7.

¹⁷⁵⁴Βοιωτικά,20.3. Τσεβάς 2006,Τόμος Β',366-367.

¹⁷⁵⁵Βοιωτικά,1.2.

¹⁷⁵⁶Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,157.

¹⁷⁵⁷Περί ποταμών 2 (Ισμηνός).

- Σημείο συνάντησης (σταυροδρόμι), όπου ο Ηρακλής συναντά δύο γυναίκες, την Αρετή και την Κακία κι εκείνος επιλέγει την πρώτη.
- Τόπος όπου ο Ηρακλής ανδρώθηκε δίπλα σε βοσκούς και σκότωσε το λιοντάρι, που κατασπάραζε τα κοπάδια του Θέστιου (ή Θέσπιου). Μετά την πράξη αυτή χρησιμοποιεί το τομάρι του ζώου και καλύπτει το σώμα του ενώ για κράνος φέρει το ανοικτό στόμα του λιονταριού¹⁷⁵⁸.
- Ανατροφή τέκνων Αντιόπης (Αμφίονα & Ζήθου).
- Τόπος όπου ο Διόνυσος οδηγεί όλες σχεδόν¹⁷⁵⁹ τις γυναίκες προκειμένου να τις μυήσει (εβάκχευαν οι Μαινάδες) στο διονυσιακά όργια¹⁷⁶⁰. Ο βασιλιάς Πενθέας, στην προσπάθειά του να εμποδίσει τον Διόνυσο, σκοτώνεται (η μητέρα του Αγαύη και οι θείες του, Ινώ και Αυτονόη, θεωρώντας ότι ήταν θηρίο, προκάλεσαν την πτώση του από δέντρο και τον θάνατό του)¹⁷⁶¹.
- Όταν ο Λάιος, βασιλιάς των Θηβών παντρεύτηκε την Ιοκάστη, έλαβε χρησμό από τους Δελφούς σχετικά με την απόκτηση απογόνου¹⁷⁶². Το ζεύγος Λάιου-Ιοκάστης εγκατέλειψε το παιδί του, Οιδίποδα, σε βρεφική ηλικία¹⁷⁶³ στον Κιθαιρώνα επαληθεύοντας την κατάρα του Πέλοπα. Τελικά, το παιδί σώθηκε από έναν βοσκό, ο οποίος στη συνέχεια, τον μετέφερε στην Κόρινθο ενώ την ανατροφή του ανέλαβε η βασίλισσα Μερόπη¹⁷⁶⁴. Όταν μεγάλωσε, επισκέφθηκε τους Δελφούς προκειμένου να μάθει την αλήθεια για τους γονείς του κι έτσι ενημερώθηκε για τις δραματικές εξελίξεις, που θα συνέβαιναν (θα σκότωνε τον πατέρα του και θα παντρευόταν τη μητέρα του). Αν και ο Οιδίποδας προσπάθησε να αποφύγει τη μοίρα, τελικά συναντήθηκε με τον πατέρα του Λάιο στο τρίσρατο της Σχιστής οδού, όπου τον σκότωσε¹⁷⁶⁵ (χωρίς να γνωρίζει τη συγγένειά τους). Έπειτα έλυσε το αίνιγμα της Σφίγγας και παντρεύτηκε τη μητέρα του Ιοκάστη. Μετά από συνεχείς έρευνες, ο Οιδίποδας έμαθε την αλήθεια

¹⁷⁵⁸Απολλόδωρος, Β΄ 4, 10. Αττικά, 41.3-4.

¹⁷⁵⁹Εκτός της Αλκιθόης, της Λευκίππης και της Αρσίππης, βλ. Ορχομενός.

¹⁷⁶⁰Ολάγια 2003, 115.

¹⁷⁶¹Παπαχατζής 1974, 297, σημ. 3.

¹⁷⁶²Βοιωτικά, 5.10

¹⁷⁶³Βοιωτικά, 2.4.

¹⁷⁶⁴Οιδίπους τύραννος 775. Απολλόδωρος, Γ΄ 5.7.

¹⁷⁶⁵Απολλόδωρος, Γ΄ 5, 6. Βοιωτικά, 6.10.

για επαλήθευση του χρησμού, αυτοτυφλώθηκε, εξορίστηκε από τον θρόνο του, καταράστηκε τα παιδιά του ενώ η Ιοκάστη αυτοκτόνησε.

- Σφραγίδιος σπηλιά & μαντείο: Τόπος διαμονής των Κιθαιρωνίδων ή Σφραγιτιίδων Νυμφών (όπου δόθηκε ο χρησμός στους Έλληνες προκειμένου να νικήσουν τους Πέρσες). Εδώ, κατασκεύαζαν τον βωμό για την εορτή των Δαιδάλων. Σύμφωνα με τον Πausανία η σπηλιά λειτουργούσε ως μαντείο-θεραπευτήριο ψυχών το οποίο χρησιμοδοτούσε¹⁷⁶⁶.

Κνωπός

Κοιλάδα Μουσών:

- τόπος αφιερωμένος στις Μούσες και υπεύθυνοι για αυτό υπήρξαν τα αδέλφια Ώτος και Εφιάλτης, οι οποίοι ήταν και οι πρώτοι που προχώρησαν σε θυσίες προς τιμήν των Μουσών¹⁷⁶⁷.

Κορώνεια (ή Κορωνεία):

- Στο ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς (στο δρόμο από Αλαλκομενές προς Κορώνεια) λάμβανε χώρα η κοινή σύνοδος των Βοιωτών¹⁷⁶⁸.

Κρεύσις:

Κυρτώνη (ή Κύρτωνες):

- Υπήρχε πηγή με κρύο νερό που ανάβλυζε από βράχο¹⁷⁶⁹.

Λάρυμνα:

- Το λιμάνι ήταν αρκετά βαθύ ενώ τα νεώρια ήταν από τα περιφημότερα της Βοιωτίας και χρησιμοποιήθηκαν από τον Επαμεινώνδα για την κατασκευή στόλου¹⁷⁷⁰.

¹⁷⁶⁶Βοιωτικά,3.9. Ταταράκη 1992,200,σχόλιο 17.

¹⁷⁶⁷Βοιωτικά,29.1-5.

¹⁷⁶⁸Βοιωτικά,34.1.

¹⁷⁶⁹Βοιωτικά,24.4.

¹⁷⁷⁰Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,337.

Λαφύστιον όρος:

- Τόπος όπου ο Αθάμας προτίθεται να θυσιάσει το παιδιά του, Φρίξο και Έλλη, κατόπιν του χρησμού του μαντείου των Δελφών¹⁷⁷¹.
- Στο όρος ανέβηκε ο Ηρακλής Χάροπας φέρνοντας το σκύλο του Άδη¹⁷⁷².

Λεύκτρα**Λιβαδειά ή Μίδεια:**

- Πηγή Έρκυνα (στους πρόποδες του Λαφύστιου όρους): Το τοπίο κοντά στην πηγή ήταν μαγευτικό, πλούσιο σε βλάστηση και με νερά, που έμοιαζαν να χορεύουν. Όταν κάποιος επισκεπτόταν το άλσος¹⁷⁷³ νυχτερινές ώρες δε μπορούσε να φύγει πριν τα ξημερώματα, επειδή μαγευόταν από αρώματα της βλάστησης και τη μουσικότητα των υδάτων.
- Η Έρκυνα, ενώ έπαιζε με ένα πτηνό και την Κόρη της Δήμητρας, έτρεξε να το πιάσει κι όταν αυτό κρύφτηκε σε μια σπηλιά, σήκωσε μια πέτρα, πετάχτηκε ένας πίδακας νερού, που παρέσυρε την Έρκυνα¹⁷⁷⁴.
- Η γη “κατάπιε” τον Τροφώνιο¹⁷⁷⁵.
- Τροφώνειο μαντείο: το παραχώρησαν οι θεοί στον ήρωα Τροφώνιο, υιό του Εργίνου, βασιλιά του Ορχομενού. Το μαντείο είχε προφητέψει τη νίκη των Θηβαίων.
- Βόθρος του Αγαμήδη στο άλσος της Λιβαδειάς: Τα δύο αδέρφια, Τροφώνιος και Αγαμήδης, στην προσπάθειά τους να κλέβουν το θησαυρό του Υριέα, έχασαν τη ζωή τους. Ο Τροφώνιος αποκεφάλισε τον Αγαμήδη ενώ τον πρώτο τον κατάπιε η γη¹⁷⁷⁶.

Λιβήθριον όρος:

- Υπήρχαν πηγές με ονόματα Λιβηθριάδα και Πέτρα, που είχαν το σχήμα γυναικείων μαστών κι από τις οποίες έρεε το νερό, όπως το γάλα από το στήθος της γυναίκας¹⁷⁷⁷.

¹⁷⁷¹Βοιωτικά,34.5. Ολάγια 2003,183-184.

¹⁷⁷²Βοιωτικά,34.5.

¹⁷⁷³Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,129-131.

¹⁷⁷⁴Βοιωτικά,39.2.

¹⁷⁷⁵Βοιωτικά,37.7.

¹⁷⁷⁶Βοιωτικά,37.5-7. Παπαχατζής 1981,237-239,σημ.1 και 253,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,408.

Νίσ(σ)αν (ή Νύσα) :

- Ανατροφή του Διονύσου (εκ Διός και Νύσης = Διόνυσος)¹⁷⁷⁸.

Ογχηστός:

- Βοιωτός: έθεσε τα όρια της Βοιωτίας και ίδρυσε το ιερό του Ογχήστιου Ποσειδώνα¹⁷⁷⁹. Η Ογχηστός αποτέλεσε το κέντρο λατρείας του Ποσειδώνος, όπου ανατράφηκε ο Ογχήστιος Ποσειδώνας¹⁷⁸⁰.
- Υπήρξε έδρα του παμβοιωτικού αμφικτυονικού συνεδρίου¹⁷⁸¹.
- Τόπος όπου ο Ερμής, έχοντας κλέψει το κοπάδι του Απόλλωνα από την Πιερία, συναντά τον βοσκό Βάττο και τον απειλεί να μην μαρτυρήσει αυτό που είδε. Τελικά, ο Βάττος θα προδώσει τον Ερμή στον Απόλλωνα¹⁷⁸².

Οινόφυτα**Ορχομενός:**

- Τόπος βασιλείας του θρυλικού βασιλιά Αθάμα.
- Λατρεία των Χαρίτων, κόρες του Δία και της Ευρυνόμης: Κατά τη διάρκεια μιας βροχερής νύκτας έπεσαν από τον ουρανό τρεις τεράστιοι λίθοι, μοναδικής ομορφιάς, κοντά στις πηγές του Ακοντίου λόφου. Οι κάτοικοι του Ορχομενού θεώρησαν, ότι οι λίθοι ήταν θεϊκοί. Από την επόμενη νύκτα εμφανίζονταν τρεις πανέμορφες κοπέλες, που χόρευαν, τραγουδούσαν και απάγγελλαν ποιήματα πάνω στις πέτρες, γύρω από τις πηγές (Ακιδάλια πηγή) ενώ την ημέρα χάνονταν¹⁷⁸³.
- Τόπος ανατροφής του Διονύσου. Ο Δίας, με τη μορφή θνητού, ξεγελάει τη Σεμέλη και μένει έγκυος στον υιό τους, τον Διόνυσο. Η Ήρα προκαλεί τη Σεμέλη να ζητήσει από τον Δία να αποκαλύψει την πραγματική του μορφή. Οι κεραυνοί, οι βροντές και η φωτιά, που προκαλείται, τρομάζουν τη Σεμέλη και πεθαίνει. Ο Δίας αρπάζει το έμβρυο από τα σπλάχνα της Σεμέλης και το ράβει στο μηρό του προκειμένου να συνεχιστεί η κύηση.

¹⁷⁷⁷Βοιωτικά, 34.4.

¹⁷⁷⁸Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 359.

¹⁷⁷⁹Ιλιάδα, Β 506.

¹⁷⁸⁰Βοιωτικά, 26, 5.

¹⁷⁸¹Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 403.

¹⁷⁸²Ολάγια 2003, 128.

¹⁷⁸³Βοιωτικά, 35.1-7. Παπαχατζής 1981, 240-241, σημ.3. Ολάγια 2003, 296-297. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 314.

Η Ήρα, την ώρα της γέννησης του Διονύσου, διατάζει την Ειλείθια να αποτρέψει το γεγονός και η ίδια σταυρώνει τα χέρια της γύρω από τα γόνατα. Η υπηρέτρια της Αλκμήνης, η Γαλάντις, αντιλαμβανόμενη την καθυστέρηση της γέννησης, ανακοινώνει τη γέννηση κι έτσι η Ειλείθια χαλαρώνει το κορμί της με αποτέλεσμα να ολοκληρωθεί φυσιολογικά ο τοκετός και να γεννηθεί ο Διόνυσος. Έπειτα, ο Ερμής μεταφέρει τον Διόνυσο στον Ορχομενό και την ανατροφή του αναλαμβάνει η Ινώ, αδερφή της Σεμέλης. Η Ήρα αντιλαμβανόμενη την απάτη, τρελαίνει το βασιλικό ζεύγος Αθάμαντα-Ινούς¹⁷⁸⁴.

- Τόπος όπου ο Διόνυσος προκαλεί στις κόρες του βασιλιά Μινύα¹⁷⁸⁵ -Αλκιθόη, Λευκίππη και Αρσίππη- κατάληψη μανίας, με αποτέλεσμα να κατασπαράξουν τον υιό της Λευκίππης, Τππασο.
- Τόπος που λεηλατείται από τον Ηρακλή προκειμένου να απαλλάξει τον βασιλιά της Θήβας, Κρέοντα και τους κατοίκους της πόλης από τους δυσβάσταχτους φόρους, που τους είχαν επιβάλει οι Μινύες¹⁷⁸⁶. Ο Κρέων ανταμείβει τον Ηρακλή για την κατατρόπωση του μινυακού στρατού δίνοντάς του για γυναίκα του την πρωτότοκη κόρη του, Μεγάρα με την οποία αποκτά πολλούς υιούς¹⁷⁸⁷. Η Ήρα, όμως, οργισμένη ακόμη μια φορά από την επιτυχία του Ηρακλή, τον τρελαίνει και ρίχνει τα παιδιά του στη φωτιά¹⁷⁸⁸.
- Στον Κηφισό ποταμό πνίγηκε ο Άργυρος. Ενώ λουζόταν στο ποτάμι, ο Αγαμέμνωνας αντίκρισε τον νεαρό Άργυρο, τον καταδίωξε κι εκείνος στον Κηφισό ποταμό του Ορχομενού και πνίγηκε¹⁷⁸⁹.
- Στην ευρύτερη περιοχή του Ορχομενού υπήρχε ένα φάντασμα, που ζούσε σε έναν βράχο και λυμαινόταν τους περαστικούς. Οι κάτοικοι της πόλης ζήτησαν χρησμό από το μαντείο των Δελφών, ο οποίος τους πρόσταξε να εντοπίσουν ένα λείψανο του Ακταίωνα και να το θάψουν¹⁷⁹⁰.

¹⁷⁸⁴Απολλόδωρος, Α΄ 9.1 και Γ΄ 4.3. Ολάγια 2003, 114, 183.

¹⁷⁸⁵Ολάγια 2003, 115.

¹⁷⁸⁶Απολλόδωρος, Β΄ 4.11-12. Διόδωρος, Δ΄ 10.11. Βοιωτικά, 37.2.

¹⁷⁸⁷Βοιωτικά, 37.2.

¹⁷⁸⁸Βοιωτικά, 11.2.

¹⁷⁸⁹Τζέμος 1963, 18.

¹⁷⁹⁰Βοιωτικά, 38.5.

Πανοπεύς:

- Ο Τιτάνας Προμηθέας προκειμένου να πλάσει τους πρώτους ανθρώπους, μετά την καταστροφή που επέφερε ο κατακλυσμός του Δευκαλίωνα, χρησιμοποίησε τη λάσπη ενός παρακείμενου χειμάρρου της πόλεως. Για το λόγο αυτό όποιος διασχίζει τον χειμάρρο αισθάνεται την οσμή της ανθρώπινης σάρκας¹⁷⁹¹. Στον τόπο αυτό δημιουργήθηκε η νέα φυλή που θα κατοικούσε τη γη.
- Από την πόλη είχε περάσει ο θεός Απόλλωνας κατευθυνόμενος προς τους Δελφούς.
- Στον Πανοπέα έλαβε χώρα ο γάμος του βασιλιά Στρόφιου με την Αναξιβία, αδελφή του Αγαμέμνονα.

Πλάταια:

- Τόπος, όπου ο σοφός Κιθαιρώνας συμβουλεύει τον Δία σχετικά με την Ήρα, που έχει αποσυρθεί στην Εύβοια κουρασμένη από τις συνεχείς απιστίες του Δία. Η συμβουλή του σοφού ήταν η κατασκευή ενός ξύλινου αγάλματος ως προσομοίωση νύφης. Η Ήρα οργισμένη τρέχει στις Πλαταιές αλλά γρήγορα συνειδητοποιεί το σχέδιο του Δία κι έτσι συμφιλιώνονται¹⁷⁹².
- Τόπος, όπου το βασιλικό ζεύγος της Θήβας, Λάιος και Ιοκάστη, εγκατέλειψε τον υιό τους, Οιδίποδα¹⁷⁹³.

Ποτνιαί:

- Σύμφωνα με τον μύθο οι κάτοικοι της πόλης κι ενώ είχαν καταναλώσει μεγάλη ποσότητα οίνου προχώρησαν σε θυσία στο θεό Διόνυσο και θεωρήθηκαν ασεβείς ενώ σκότωσαν και τον ιερέα του θεού. Έκτοτε, επήλθε επιδημική ασθένεια κι έτσι έλαβαν χρησμό από το μαντείο Δελφών για θυσίες¹⁷⁹⁴.
- Στις Ποτνιαές υπήρχε φρέαρ (πηγάδι) του τοπικού ήρωα Γλαύκου Ποτνιαέα¹⁷⁹⁵, του οποίου το νερό, όποιο ζώο το κατανάλωνε, καταλαμβάνόταν από μανία¹⁷⁹⁶.

¹⁷⁹¹Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,266. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,413.

¹⁷⁹²Βοιωτικά,3.1-8.

¹⁷⁹³Βοιωτικά,2.4. Ο ίδιος 10.5,3. Απολλόδωρος,Γ΄5.5, 5.7.

¹⁷⁹⁴Βοιωτικά,8.2.

¹⁷⁹⁵Παπαδάκη 2014,184,186.

¹⁷⁹⁶Βοιωτικά,8.2. Παπαχατζής 1981,69,σημ.2. Κουντούρη 2014,222-223. Για παραλλαγή του μύθου βλ.Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,280.

- Τόπος (στο δρόμο για τη Θήβα, στις όχθες ποταμού Ισμήνου), όπου ο Δίας άνοιξε τη γη με έναν κεραυνό και η γη “κατάπιε” τον Αμφιάραο με το άρμα του λίγο πριν τον ακουμπήσει το ακόντιο του Περικλύμενου. Με τον τρόπο αυτό ιδρύθηκε το Αμφιάρειο (μετά από χρησμό¹⁷⁹⁷).

Πτώον όρος:

- Η Λητώ κυνηγημένη από την Ήρα, είδε ένα αγριογούρουνο, τρόμαξε και έπεσε στο βουνό ουρανόθεν.
- Ο Απόλλωνας ιδρύει ιερό και μαντείο¹⁷⁹⁸.
- Ο Τήνερος, υιός του Απόλλωνα και της ωκεανίδας Μελίας κατασκευάζει ιερό και γίνεται ιερέας και φύλακας του μαντείου του Απόλλωνα Πτώου¹⁷⁹⁹.

Σαλγανεύς

Σκώλος

Σφίγγειον όρος:

- Τόπος, όπου ο Οιδίποδας συναντάει τη Σφίγγα και λύνει το αίνιγμα¹⁸⁰⁰.

Τανάγρα:

Τεγύραι:

- Τόπος, όπου η Λητώ γέννησε τον Απόλλωνα¹⁸⁰¹.

Τευμησός:

- Τόπος, όπου ο Δίας -αφού τον κατασκεύασε- είχε κρύψει την Ευρώπη, κόρη του Αγήνορα και της Τηλεφάσσας, μετά την απαγωγή της από την Τύρο¹⁸⁰².
- Τόπος, όπου οι Τελχίνες ορμώμενοι από την Κύπρο βρήκαν άσυλο¹⁸⁰³.

¹⁷⁹⁷Παπαχατζής 1974, 448, σημ.2.

¹⁷⁹⁸Βοιωτικά, 23, 6.

¹⁷⁹⁹Σιράβων, 9.2, 34. Ουρανία, 8.135.

¹⁸⁰⁰Βοιωτικά, 26.2-4.

¹⁸⁰¹Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 408.

¹⁸⁰²Βοιωτικά, 19, 1. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 336. Άλλη εκδοχή θέλει τους Τελχίνες να προέρχονται από τη Ρόδο, βλ.Ολάγια 2003, 291.

¹⁸⁰³Βοιωτικά, 19, 1.

- Εδώ ζούσε η τευμησσία αλεπού, που λυμαινόταν την περιοχή μετά από επιθυμία του Διονύσου να προκαλεί προβλήματα στους Θηβαίους για τις αδικίες, που ασκούσαν στους απογόνους του Κάδμου¹⁸⁰⁴ ενώ απαίτησή της ήταν η θυσία ενός παιδιού από τη Θήβα για να το κατασπαράξει. Ο Αμφιτρώνας, εκμεταλλευόμενος το λαγωνικό του Κέφαλου, τον οποίο και φιλοξενούσε, προσπάθησε να πιάσει την τευμησσία αλεπού¹⁸⁰⁵.

Τιλφώσ(σ)α κρήνη:

- Όταν ο Απόλλωνας έφτασε –από τη Δήλο– στην πηγή επιθυμούσε να ιδρύσει μαντείο. Η ίδια η πηγή δεν του το επέτρεψε και τον έστειλε στον Παρνασσό, όπου τον περίμενε ο δράκοντας Πύθωνας. Ο Απόλλωνας αντιλήφθηκε την παγίδα, σκότωσε τον Πύθωνα και επέστρεψε στην πηγή, όπου σταμάτησε τη ροή του νερού της και κατασκεύασε έναν βωμό.
- Ο μάντης Τειρεσίας, αφού συνελήφθη από τους Αργείους (Επιγόνους), οδηγήθηκε ως λάφυρο στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, κατανάλωσε νερό από την πηγή και πέθανε, όπως είχε προφητεύσει ένας χρησμός.

Τίφαι/Σίφαι:

- Στο λιμάνι της πόλης προσάραξε το πλοίο Αργώ μετά τον Τρωικό πόλεμο¹⁸⁰⁶.

Υλη(ν)¹⁸⁰⁷

Υρίην

Υσία (ή Υσία Υσιές):

- Στην πόλη υπήρχε το *ιερό φρέαρ*, του οποίου το νερό προσέδιδε μαντικές δυνάμεις σε όποιον το κατανάλωνε¹⁸⁰⁸.
- Ο Ακταίων κι ενώ κυνηγούσε στα βουνά εισήλθε στην ιερή κοιλάδα της Άρτεμης, αποκοιμήθηκε κι όταν ξύπνησε αντίκρισε την Άρτεμη και τις νύμφες να λούζονται γυμνές στα νερά της Παρθενίου πηγής¹⁸⁰⁹. Η θεά οργίστηκε,

¹⁸⁰⁴Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 290. Παπαχατζής 1981,122,σημ.2.

¹⁸⁰⁵Βοιωτικά,19,1. Απολλόδωρος,Β΄ 4.7.

¹⁸⁰⁶Βοιωτικά,32.4.

¹⁸⁰⁷Ιλιάδα, Β 500. Στράβων,9.2,20, 2,26. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,337.

¹⁸⁰⁸Βοιωτικά,2.1. Θουκυδίδης, 3,24.Λεξικό Λωρέντη,λ.Υσιος.

¹⁸⁰⁹Βοιωτικά,2.3. Παπαχατζής 1981,30,σημ.3 και 31, σημ.1-2. Σύμφωνα με τον Τσεβά η πηγή δεν είναι η Γαργαφία. Είναι η Βεργουτιάνι, Παπαχατζής 1981,31,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,385.

που την είδε θνητός και έριξε νερό στο πρόσωπό του, που μεταμόρφωσε τον Ακταίωνα σε ελάφι ενώ τα σκυλιά, που τον ακολουθούσαν, κυριεύτηκαν από μανία και κατασπάραξαν άθελά του το αφεντικό τους¹⁸¹⁰.

Χαιρώνεια (Άρνη):

- Λίγο έξω από τη Χαιρώνεια, στο λόφο Πετραχός, η Ρέα ξεγέλασε τον Κρόνο ο οποίος κατάπιε ένα λιθάρι αντί για τον Δία¹⁸¹¹.
- Τόπος, όπου φυλασσόταν και λατρευόταν το Δόρυ-σκήπτρο του Πέλοπα, που είχε κατασκευάσει ο Ήφαιστος για τον Δία¹⁸¹².

Ωκαλέη:

- Τόπος, όπου έζησε ο Ηρακλής σε μικρή ηλικία¹⁸¹³.
- Τόπος κατοικίας της Αλκμήνης και του Ραδαμάνθεως, (υιός του Δία και της Ευρώπης, αδελφός του Μίνωα και δεύτερος σύζυγος της Αλκμήνης μετά τον θάνατο του Αμφιτρύωνα), ο οποίος και δίδαξε τοξοβολία στον Ηρακλή¹⁸¹⁴.
- Κισσούσα¹⁸¹⁵ πηγή: Ο Δίας εμπιστεύθηκε τη φροντίδα του μικρού Διονύσου (λουτρό, μπάνιο) στις νύμφες του Ελικώνα, Θεοδαΐσια και Προτέλεια.

Ωρωπός:

- Το Αμφιάρειο μαντείο (θεραπευτήριο και ονειρομαντείο), αφιερωμένο στον Αμφιάραιο, ιδρύθηκε αφού η γη "κατάπιε" τον ήρωα. Ο Αμφιάραιος μετατράπηκε σε θεό και εμφανίστηκε στη γη ως ιερή πηγή¹⁸¹⁶.

¹⁸¹⁰Απολλόδωρος, Γ΄ 4.4. Βοιωτικά, 2.3. Για άλλες εκδοχές του μύθου, βλ. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 26-30.

¹⁸¹¹Βοιωτικά, 41.6.

¹⁸¹²Γλιάδα, Β 100. Βοιωτικά, 40.11-12. Ολάγια 2003, 277. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 411.

¹⁸¹³Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 403.

¹⁸¹⁴Απολλόδωρος, Β΄ 4.11.

¹⁸¹⁵Το νερό της οιωπόν επιστίλβει το χρώμα, βλ. Λύσανδρος, 28.4.

¹⁸¹⁶Βοιωτικά, 8.3, Αττικά, 34.4-5. Στράβων, 9.1, 22. Παπαχατζής 1974, 448, σημ. 2 και 450-452, σημ. 3.

Χάρτης 13: Συμβολισμοί

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο, που παρατηρεί ο J.Richer¹⁸¹⁷, είναι η ύπαρξη συμβόλων στην επιφάνεια των σφραγιδόλιθων –σφραγίδες–, που αφορούν σε διάφορες εκφάνσεις της καθημερινότητας και επισφραγίζουν την επανάληψη του ίδιου σημαινόμενου (ακόμη και αστρολογικής προέλευσης) σε βάθος χρόνου. Τα σύμβολα αυτά αποτυπώνονται¹⁸¹⁸ επίσης σε αγγεία, αμφορείς, ειδώλια, κοσμήματα, επίσημα και περιβραχιόνια ασπίδων ή ακόμη και στην κάτοψη πόλεων, στους ιδρυτικούς χρησμούς και στους μύθους τους.

- **Φύση συμβόλων:** Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι στο πλαίσιο της ύπαρξης συμβόλων, που επισφράγισαν τους τόπους, σπουδαίο ρόλο διαδραμάτισαν **τα ζώα-σύμβολα, που υιοθετήθηκαν στους ιδρυτικούς χρησμούς πόλεων¹⁸¹⁹ ή/και συμμετείχαν σε μυθολογικά/ιστορικά γεγονότα**, όπως αυτά αναλύθηκαν σε προηγούμενο χάρτη (Χάρτης 11). Τα σύμβολα, που εντοπίζει ο J.Richer, αποδόθηκαν με τη μορφή ζώων προκειμένου να λειτουργούν ως σύνδεσμοι συμβολικής, ζωδιακής και αστρονομικής (πλανητικής) μορφής αλλά και ως οργανικοί σύνδεσμοι, ενέχοντας σημασιολογική ενότητα του σφαιρικού νοήματος (πλανητικές γραμμές και ζωδιακοί συμβολισμοί). Επιπλέον, στην παρούσα κατηγορία θα μπορούσε να προστεθεί **ο συσχετισμός της γεωμορφολογίας (όρη, λίμνες) και της φύσης (δέντρα, λουλούδια) με την έννοια του συμβολισμού**.
1. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα συμβολικά ζώα, **που συνδέονται με θεότητες και εμφανίζονται σε τόπους, που τοποθετούνται πάνω σε ιδιαίτερες πλανητικές γραμμές, όπως η γραμμή της Γης**. Πιο συγκεκριμένα, καταγράφεται πλήθος συσχετισμών τόπου-ζώου, όπου οι δύο έννοιες συνδέονται με τους ιδρυτικούς μύθους των τόπων ενώ τα ζώα, στην περίπτωση αυτή, είναι τέρατα –χθόνιες μορφές–, που σχετίζονται άρρηκτα με τη Γη (ταύρος, δαμάλα, δράκων κλπ). Ειδικότερα, η πόλη της Καδμείας (Θήβα) τοποθετείται πλησίον της γραμμής της Γης και ιδρύεται με τη βοήθεια μιας δαμάλας και μετά από τη σπουδαία μάχη του Κάδμου με τον δράκοντα¹⁸²⁰, ο

¹⁸¹⁷Σύμφωνα με τον J.Richer όλα τα σύμβολα συνδέονται με θεούς ή ζωδιακούς αστερισμούς κι επομένως επιδέχονται αστρολογικών ερμηνειών, βλ.Richer 2001,245.

¹⁸¹⁸Για τα αγγεία και τους διάκοσμους και τα επίσημα ασπίδων βλ.Richer 2001,245-287.

¹⁸¹⁹Είναι κοινός τόπος ότι η θυσία ενός ζώου προμήνυε την αφετηρία ύπαρξης-ίδρυσης μιας πόλης. Για μια αναλυτική περιγραφή των ζώων-συμβόλων βλ.Richer 2001,221-243.

¹⁸²⁰Ο δράκων έχει συμβολική αξία στην ελληνική μυθολογία καθόσον ο Απόλλων παλεύει με τον Πύθωνα για την κατάκτηση των Δελφών. Επίσης, ο μύθος θέλει τον Κάδμο να ρίπτει τα δόντια του δράκου στο έδαφος και να φυτρώνουν οι φημισμένοι Σπαρτοί.

οποίος αποτελεί τέρας της γης και εικόνα της χθόνιας όψης, της έρπουσας πλευράς του ζωδίου του Αετού¹⁸²¹. Επίσης, ο μύθος θέλει τον Αμφίονα και τον Ζήθο να δένουν τη Δίρκη σε έναν ταύρο και να την πετούν στο ρέμα (Δίρκης ρέμα), στην περιοχή της Θήβας¹⁸²². Με τη δαμάλα συνδέεται και η Μυκαλησσός (ίδρυση πολίσματος)¹⁸²³.

Εκτός, όμως, από τους ιδρυτικούς χρησμούς, **διάφορες πόλεις ή θέσεις της Βοιωτίας συνδέονται άρρηκτα με ζώα της γης μέσω των διαφόρων μύθων ή χρησμών**. Η μυθική Σφίγγα (τερατόμορφο ζώο) καθημένη στο Σφίγγειον όρος είναι αλληλένδετα συνδεδεμένη με το μύθο του Λαίου και Οιδίποδα ενώ η περιοχή του Τευμησσού σχετίζεται με την τευμησσία αλεπού του Διονύσου, που λυμαινόταν την περιοχή (και τη θανάτωσε ο Αμφιτρύων)¹⁸²⁴.

Ακόμη, οι Αλώαδες (Ωτος και Εφιάλτης) της Άσκρης και η Ιφιγένεια της Αυλίδας σχετίζονται με το ελάφι, όπως επίσης και ο Ακταίωνας (Παρθένια πηγή στην ιερή κοιλάδα της Άρτεμης). Επίσης, ενδιαφέρων συσχετισμός με το φίδι συναντάται στην Αυλίδα, κατά τη διάρκεια θυσίας του Αγαμέμνονα προς τον Δία¹⁸²⁵. Ο Φρίξος και η Έλλη, τέκνα του Αθάμαντα, συνδέονται με το κριάρι (ως σύμβολο του πλοίου) και το Λαφύστιον όρος, ενώ οι Ποτνιές με το ερίφιο. Οι περιπέτειες του Ηρακλή -σε Ορχομενό, Θεσπιές και Κιθαιρώνα- τον συνδέουν με το λιοντάρι κι η περιοχή των Θεσπιών συνδέεται με τον δράκοντα, που λυμαινόταν την πόλη¹⁸²⁶. Η Πρόκνη (αδελφή του Τηρέα) σχετίζεται με την Δαυλίδα και το αηδόνι (δαυλιάδα)¹⁸²⁷ ενώ το Τροφώνειο μαντείο σχετίζεται με τις μέλισσες. Επιπρόσθετα, το όρος Κιθαιρώνας συνδέεται -με τον βασιλιά Κιθαιρώνα και την ερινύα Τισιφώνη- με το φίδι¹⁸²⁸ ενώ με τον δράκοντα Πύθωνα του Παρνασσού συνδέεται ο Απόλλωνας.

¹⁸²¹Richer 2001,344.

¹⁸²²Βοιωτικά,25.3. Απολλόδωρος,Γ΄5.5.

¹⁸²³Η πολίχνη οφείλει το όνομά της στο μυκηθμό (μούγκρισμα) της δαμάλας, που σχετίζεται και με την ίδρυση της Καδμείας, όπως αυτή αναλύθηκε ανωτέρω.

¹⁸²⁴Βοιωτικά,19.1. Απολλόδωρος,Β΄4.7. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,290. Παπαχατζής 1981,122,σημ.2.

¹⁸²⁵Ιλιάδα, Γ 496. Ολύγια 2003,32.

¹⁸²⁶Βοιωτικά,26.7-8.

¹⁸²⁷Ο Τηρέας, που υπήρξε βασιλιάς της Δαυλίδας, προέβη στο βιασμό της Φιλομήλας, αδελφή του συζύγου της Πρόκνης. Η τελευταία, καταδικασμένη από τον Τηρέα μεταμορφώθηκε σε αηδόνι (αηδόνι=Δαυλιάδα), βλ.Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,412.

¹⁸²⁸Τσάκου-Κονβερίνο 2003,157.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντιστοίχιση των ζώων-συμβόλων με τους ζωδιακούς συμβολισμούς¹⁸²⁹, λόγου χάρη το ζώδιο του Ταύρου, το οποίο ταυτίζεται με πόλεις, που ανήκουν στο ζώδιο αυτό ή στην αντικείμενη περιοχή Σκορπιού-Ζυγού. Ο βους-ταύρος-λαγός εκπροσωπεί το ζώδιο του Ταύρου και συνδέεται με την ίδρυση των βοιωτικών πόλων, Καδμεία (Θήβα)¹⁸³⁰, Μυκαλησσός, Τανάγρα και Πλαταιές.

2. Σύμβολα εντοπίζονται και στα γεωμορφολογικά στοιχεία –ή συνδυάζονται με την ετυμολογία της ονομασίας- της περιοχής. Μερικά από αυτά τα σύμβολα σχετίζονται με το όρος Ελικών, που θεωρείται κοσμικός άξονας¹⁸³¹ όπου τελείται ο ιερός γάμος Κάδμου και Αρμονίας¹⁸³² ενώ η ίδια η Αρμονία συμβολίζει την αρχαία μορφή ιερέα-βασιλιά και την ενσάρκωση βασιλικών θεοτήτων¹⁸³³. Άλλα συμβολικά στοιχεία αποτελούν τα δέντρα¹⁸³⁴, ως χαρακτηριστικά των μαντείων, οι ασφόδελοι ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της πύλης του Άδη.

▪ **Κεραμική:** Όσον αφορά στην κεραμική-αγγειοπλαστική, ο κατάλογος των αγγείων (αμφορείς, οινοχόες, κρατήρες, υδρίες, πυξίδες, κύλικες, αρύβαλλοι, αλάβαστρα, κύπελλα, σκύφοι, κύλικες, μυροδοχεία) είναι ιδιαίτερος μακρύς καθόσον τα κτερίσματα στις ταφές ήταν πάγια τακτική των αρχαίων. Αξίζει επίσης, να επισημανθεί το σπουδαίο πλήθος των ταφών και νεκροταφείων στην περιοχή της Βοιωτίας, που αποτελούν πηγή πληροφόρησης για τα ζητήματα της κεραμικής.

Η πόλη της Θήβας αποτέλεσε το κυριότερο πολιτικό, πολιτιστικό-καλλιτεχνικό κέντρο της Βοιωτίας και κατείχε τα σκήπτρα της οικονομίας για πολλούς αιώνες, ενώ τα εργαστήρια κεραμικής της Ακραιφίας έχει δώσει πλήθος Η διακόσμηση των αγγείων της μεσοελλαδικής περιόδου¹⁸³⁵ υιοθετεί συνήθως ευθείες, κυματιστές γραμμές, "ζικ-ζακ", ταινίες οριζόντιες, κάθετες και πλάγιες, που συχνά συνδυάζονται με ελεύθερα διακοσμητικά θέματα, όπως τρίγωνα, ρόμβους, ημικύκλια, διάστικτες επιφάνειες και –σπανιότερα- σχηματοποιημένα πτηνά και ψάρια. Στους μυκηναϊκούς χρόνους η κεραμική είχε ως κύριο θέμα τη γεωμετρία,

¹⁸²⁹Richer 2001,342-343.

¹⁸³⁰Είναι γνωστό ο μύθος της ίδρυσης της Καδμείας που τοποθετεί μια δαμάλα (βοειδές) στις απαρχές της πόλης.

¹⁸³¹Προκοπίου 2005,198-200.

¹⁸³²Βοιωτικά,5.2.

¹⁸³³Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,62-63.

¹⁸³⁴Προκοπίου 2005,201-209.

¹⁸³⁵Σαρρή 2012.

όπως οριζόντιες, κατακόρυφες, λοξές, κυματοειδείς γραμμές, τρίγωνα, κύκλοι, άτεχνα “βραχώδη τοπία”¹⁸³⁶. Στους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους τα θέματα, που υιοθετούσαν τα θηβαϊκά εργαστήρια –και όχι μόνο– ήταν κυρίως τα γεωμετρικά σχήματα, η φυτική διακόσμηση καθώς και οι μυθολογικές (λ.χ. Οιδίποδας και Σφίγγα) και λατρευτικές σκηνές, που διακατέχονταν από μια σκωπτική διάθεση. Ειδικότερα, τα τυπικά βοιωτικά θέματα¹⁸³⁷ ήταν τρίγωνα, ομάδες τεθλασμένων, καμπύλων γραμμών (ή συστήματα εναλλήλων και ευθειών γραμμών εναλλάξ– και κύκλων (ομόκεντροι), μαϊάνδροι, αγκυλωτοί σταυροί, ρόδακες, ζώα (ίπποι, ψάρια, πτηνά, λιοντάρια, σφίγγες), βοιωτικές ασπίδες¹⁸³⁸ αλλά και σκηνές από την καθημερινότητα (χορός κωμαστών, αγώνες λ.χ. πυγμαχίας, τελετές (λ.χ. επιτάφιοι, θρήνοι), πλοία, κυνήγι). Γενικότερα, η διακόσμηση των πήλινων αγγείων της γεωμετρικής και αρχαϊκής περιόδου είχαν ως κύριο χαρακτηριστικό την κάλυψη της επιφάνειας από σκουρόχρωμα γραμμικά κοσμήματα διατεταγμένα σε ζώνες και, αναλόγως με την κάθε υποπερίοδο, η αναλογία συμπαγούς χρώματος και ανθρώπινων μορφών μεταβαλλόταν.

Στους ελληνιστικούς χρόνους απαντώνται θέματα όπως πέταλα, φύλλα και γεωμετρικά σχήματα¹⁸³⁹. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας ορύβαλλος από τις Θεσπιές, που φέρει διακοσμητικά σχέδια (χωρίς να έχουν σωθεί παραστάσεις) ενώ μια οινοχόη από την Τανάγρα απεικονίζει έναν βοσκό να είναι περιτριγυρισμένος από το κοπάδι του.

- **Νομίσματα:** Η κοπή των πρώτων βοιωτικών νομισμάτων¹⁸⁴⁰ ξεκίνησε από το 600π.Χ. ενώ άξιο λόγου αποτελεί το γεγονός της κοπής κοινού συμμαχικού νομίσματος κατά την περίοδο της δραστηριοποίησης του Κοινού των Βοιωτών (520π.Χ.) ως ένδειξη ύπαρξης ομοσπονδίας. Τα σημαντικότερα ενεργά νομισματοκοπεία της Βοιωτίας του 520π.Χ. ήταν αυτά της Αλιάρτου (νόμισμα φέρει γυμνό τον θεό Ποσειδώνα οπλισμένο με την τριαϊνά του¹⁸⁴¹), της Τανάγρας και των Θηβών (νόμισμα με τον Άρη να εμφανίζεται με την ασπίδα του¹⁸⁴²). Στα τέλη του

¹⁸³⁶Δημακοπούλου 2014, 139–156, εικ. 12–15. Παπαδάκη 2014, 181–211, εικ. 5–6, 11–14, 17–18, 22–23, 27–32, 36–37.

¹⁸³⁷Κουντούρη 2014, 213–229.

¹⁸³⁸Για μια συνοπτική περιγραφή των θεμάτων της γεωμετρικής κεραμικής, βλ. Ανδρειωμένου 2014, 231–278, εικ. 2–52.

¹⁸³⁹Χαραμή 2014, 295–313.

¹⁸⁴⁰Για μια συνοπτική εικόνα της εξέλιξης των βοιωτικών νομισμάτων, βλ. Οικονομίδου 1989. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 366.

¹⁸⁴¹Richer 2001, 149 και υποσ. 267 στην 148.

¹⁸⁴²Richer 2001, υποσ. 267 στην 148.

6^{ου} αι.π.Χ. τα νομισματοκοπεία ανέρχονται σε επτά (Ακραιφία, Κορώνεια, Μυκαλησσός, Φαρές). Ως μια γενική παρατήρηση θα μπορούσε να καταγραφεί η καθολική -σχεδόν- χρήση κοινού νομισματικού τύπου, της βοιωτικής ασπίδας¹⁸⁴³ (στρογγυλή ή ωσειδής) ως επίσημο σύμβολο και έμβλημα των αρχαίων νομισμάτων της Βοιωτίας¹⁸⁴⁴ και ως υπομνηστικό του τεντωμένου δέρματος του βοός. Επίσης, στα νομίσματα αναγράφονται τα αρχικά του εκάστοτε νομισματοκοπείου (T-T, T-A, H-H) ενώ άλλα συνήθη σύμβολα που χρησιμοποιούνται είναι οι αναπαραστάσεις αμφορέα, κάνθαρου λύρας, τροχού, προφίλ Θεών (Ποσειδώνας, Δήμητρα, Περσεφόνη, Άρτεμης, Δίας, Ερμής) ή αυτοκρατόρων (ρωμαιοκρατία) αλλά και δάφνινου στεφανιού, σιταριού και ακτινωτού ήλιου¹⁸⁴⁵. Στα νομίσματα αυτά αναγράφονταν οι πόλεις, που συμμετείχαν σε μια προσπάθεια ισχυροποίησης της τοπικής αυτονομίας αλλά και ύπαρξης ενός ομόσπονδου κράτους.

Επισημαίνεται, ότι έχουν ανακαλυφθεί νομίσματα στην Αλίαρτο, που έχουν ως σύμβολο¹⁸⁴⁶ τη βοιωτική ασπίδα με αμφορέα ή κάνθαρο (550-500π.Χ.) ενώ την ίδια περίοδο ο Ορχομενός κόβει νομίσματα (αργυρός οβολός, τριημιωβόλιο) με τον κόκκο σιταριού, ως κυρίαρχο σύμβολο των εύφορων εκτάσεών του καθώς και των αρχικών Ε ή ER στην εμπρόσθια όψη (εμπροσθότυπο). Αξίζει να επισημανθεί, ότι οι Πλαταιείς και οι Θεσπιές, λόγω της συμμαχίας τους με την Αθήνα, απουσιάζουν από τον “νομισματικό” χάρτη.

Με την πάροδο των χρόνων (κλασικοί χρόνοι) και σε συνάρτηση με τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις παρουσιάζονται βοιωτικές πόλεις, να επιχειρούν να κόψουν το δικό τους νόμισμα με διατήρηση του εμπροσθότυπου της βοιωτικής ασπίδας. Ο Ορχομενός επιλέγει για την οπίσθια όψη τα αρχικά ΕΡΧ(Ο), το στάχυ¹⁸⁴⁷ (475-445π.Χ.) καθώς και τον Ακταίωνα με την οπλισμένη Άρτεμη¹⁸⁴⁸ ενώ η Τανάγρα (479-457π.Χ.) επιλέγει τα αρχικά T-T, T-A και Β ή Β-Ο ή Β-Ο-Ι(τῶν) στα κενά του απεικονιζόμενου ανεμόμυλου ή τροχού.

¹⁸⁴³Ο Αθάμας φέρεται να είχε το πρώνομο Χαλκός και πιθανόν να υπήρξε ο πρώτος άνθρωπος, που κατασκεύασε την ασπίδα, η οποία έγινε το σύμβολο-έμβλημα της Βοιωτίας.

¹⁸⁴⁴Η ασπίδα, ως περιφερειακό-φυλετικό-εθνικό έμβλημα, αποτελούσε το ιερό έμβλημα της Ιτωνίας Αθηνάς ενώ το ιερό της στην Κορώνεια υπήρξε ο τόπος συνελεύσεων του Κοινού των Βοιωτών, βλ. *Βοιωτικά*, 34.1. Παπαχατζής 1981, 215-217, σημ.1.

¹⁸⁴⁵Ο ακτινωτός ήλιος ήταν έμβλημα των Βοιωτών και πιθανόν να προηγείτο του εμβλήματος του Φιλίππου Β΄, βασιλιά του Βασιλείου της Μακεδονίας (359-336π.Χ.).

¹⁸⁴⁶Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 34-35.

¹⁸⁴⁷Πέππας 2011, υποσ.1 στην 165.

¹⁸⁴⁸Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 30.

Κατά το διάστημα 456-446π.Χ. (κυριαρχία Αθηναίων στη Βοιωτία) το νομισματοκοπέιο της Θήβας επιλέγει την απεικόνιση αμφορέα, η Ακραιφία τον κάνθαρο (το προσφιλές αγγείο του Διονύσου)¹⁸⁴⁹, η Κορώνεια το γοργόνειο (λατρεία της Αθηνάς Ιτωνίας)¹⁸⁵⁰, η Αλίαρτος τον κάνθαρο ή τον αμφορέα ενώ η Τανάγρα τον καλπάζοντα - πρόσθιο ημίτομο- ίππο (τοπική λατρεία Έφιππου, ιππική τέχνη). Στο διάστημα 446-426π.Χ. (επαναφορά θηβαϊκής ηγεμονίας) η Θήβα αφιερώνει το σύμβολο του νομίσματός της στον δρακοντοπνίγοντα Ηρακλή, όπου φαίνεται σε βρεφική ηλικία να πνίγει τα φίδια, με μια συμβολική αναγωγή για τη Θήβα θέλοντας να προπαγανδίσει την αποκατεστημένη ηγεμονία της επί της Βοιωτικής Ομοσπονδίας. Επιπλέον, σε αρκετά νομίσματα της πόλης απεικονίζεται γυναικεία μορφή, είτε η Αρμονία (σύζυγος του Κάδμου) είτε η Θήβη (σύζυγος του Ζήθου)¹⁸⁵¹ ή μια γλαύκα με απλωμένα τα φτερά της (σύμβολο της αθηναϊκής ηγεμονίας)¹⁸⁵². Αξίζει να τονιστεί, ότι η Αρμονία εμφανιζόταν σε πλήθος νομισμάτων καθόσον κατείχε σημαντική θέση στην ίδρυση της Θήβας, ως σύζυγος του Κάδμου ενώ ο τράγος στα νομίσματα παραπέμπει στον θεό Άρη, τον πατέρα της Αρμονίας¹⁸⁵³. Μετά το 426π.Χ. η Θήβα εξακολουθεί να υιοθετεί την απεικόνιση της κεφαλής του Ηρακλή, την κισσοστεφή κεφαλή του Διονύσου και του κοινού αμφορέα σε συνδυασμό με τα αρχικά γράμματα Θ-Ε και σύμβολα θεών (κάνθαρος, ρόπαλο Ηρακλή, τσαμπί σταφυλιού).

Κατά τον 4^ο αι.π.Χ. τα βοιωτικά νομίσματα φέρουν ονόματα-ακρωνύμια αρχόντων (ΕΠΠΑ/ΕΠΑΜ(Ι)=Επαμεινώνδας), τον κοινό αμφορέα και την κεφαλή του Ηρακλή. Κατά τον Α΄ Βοιωτικό πόλεμο (395π.Χ.) τα νομίσματα των Θηβών είχαν κοινή την εμπρόσθια όψη με αυτή των πόλεων, που είχαν συνασπιστεί σε θαλάσσια ομοσπονδία (Ρόδος, Έφεσος, Σάμος, Κνίδος, Βυζάντιο, Κύζικος, Λάμψακος). Στο διάστημα 395-387π.Χ. (κυριαρχία Σπάρτης) το νομισματοκοπέιο της Θήβας επιλέγει τα ίδια θέματα της προηγούμενης περιόδου ενώ κατά το διάστημα 387-374π.Χ. (Ανταλκίδειος Ειρήνη) παύουν οι ομοσπονδιακές κοπές -και το εθνικό Β-Ο-Ι(των)-. Κάθε πόλη πλέον κόβει το δικό της νόμισμα διατηρώντας όμως τον κοινό νομισματικό τύπο, τη βοιωτική ασπίδα, ως

¹⁸⁴⁹Βοιωτικά,23.5.

¹⁸⁵⁰Βοιωτικά,34.2.

¹⁸⁵¹Βοιωτικά,5.6, 5.2. Richer 2001,149.

¹⁸⁵²Richer 2001,61.

¹⁸⁵³Richer 2001,υποσ.64 στην 62.

εμπροσθότυπο. Οι μεγαλύτερες πόλεις (Αλίαρτος, Θεσπιές, Ορχομενός, Τανάγρα) υιοθετούν θέματα, που αναδεικνύουν τοπικές λατρείες, όπως η απεικόνιση του γυμνού Ογχήστιου Ποσειδώνα με την τρίαινα του στην Αλίαρτο, δηλωτικό της γήινης προέλευσής του και αναφορά στις αρματοδρομίες των Ογχηστίων σε συνδυασμό με την επιγραφή ARIARTOS. Το νόμισμα των Θεσπιών (αρχές 4^{ου} αι.π.Χ.) απεικόνιζε -εκτός από τη βοιωτική ασπίδα- μέρη του στρατιωτικού εξοπλισμού, τον ήλιο¹⁸⁵⁴ (395-364π.Χ.)¹⁸⁵⁵, τη σελήνη¹⁸⁵⁶, τα αρχικά γράμματα της πόλης ΘΕΣ καθώς και την κεφαλή της μελαινίδος Αφροδίτης με την επιγραφή ΘΕΣΠ-ΙΚΟΝ, δηλωτικό της λατρείας της θεάς ως προστάτιδα των νεκρών¹⁸⁵⁷. Επίσης, έχει βρεθεί νόμισμα¹⁸⁵⁸, που στη μια του όψη αναπαριστάται η μυθολογική παράσταση του Γλαύκου (Γλαύκος ο Ανθηδόνης¹⁸⁵⁹), θαλασσινή οντότητα, που σχετίζεται με την Ανθηδόνα (σημ.Λουκίσια) ενώ η Τανάγρα¹⁸⁶⁰ επιλέγει τον στεφανωμένο καλπάζοντα ημίτομο ίππο (του 5^{ου} αι.π.Χ.). Όσον αφορά στον Ορχομενό, τα νομίσματα απεικονίζουν ίππο, αμφορέα και τα αρχικά ΕΡΧ ή ΕΡ-ΧΟ. Τα νομισματοκοπεία των άλλων πόλεων επιλέγουν τα προφίλ θεών (Πλαταιές-Ήρα, Λιβαδειά-Δίας Υέτιτος) ή άλλα -καθημερινά- θέματα (Τανάγρα/Αυλίδα-πλοίο). Επιπρόσθετα, την περίοδο 372-362π.Χ. η νομισματοκοπία των Βοιωτών υπήρξε αξιόλογη με σύνηθες θέμα την απεικόνιση του Ηρακλή με τα φίδια, που έχουν κουλουριαστεί πάνω του¹⁸⁶¹.

Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους (κυρίως το 335-315π.Χ.) επανεμφανίζεται η επιγραφή Β-Ο Ι(των) και ο κάνθαρος (Θεσπιές) και τα αρχικά των πόλεων (ΑΡΙ, ΘΕΣ, ΛΕΒ, ΟΡΧ, ΠΛΑ, ΤΑΝ) ενώ η Θήβα είναι εντελώς απύσχα. Στο διάστημα 288-244π.Χ. (ανασυγκρότηση Κοινού Βοιωτών) εμφανίζονται παλαιότερα θέματα (Ποσειδώνας-δελφίνι, Αθηνά-τρόπαιο, Διόνυσος-Απόλλωνας) ενώ στο διάστημα 244-224/3π.Χ. παύει η κοπή νομισμάτων στη Βοιωτία. Μια ύστατη προσπάθεια ανάκαμψης της βοιωτικής νομισματοκοπίας πραγματοποιήθηκε το

¹⁸⁵⁴Πέππας 2011,560.

¹⁸⁵⁵ό.π. 2011,560.

¹⁸⁵⁶Η σελήνη υπήρξε σύμβολο δηλωτικό της ύπαρξης σεληνιακών λατρειών στην περιοχή. Η σελήνη απεικονίζεται στις ασπίδες των Θεσπιέων οπλιτών καθώς και σε αγγεία.

¹⁸⁵⁷Βοιωτικά,27.5.

¹⁸⁵⁸Το νόμισμα εκτίθεται στο Μουσείο της Χαλκίδας.

¹⁸⁵⁹Βοιωτικά,22.7. Παπαχατζής 1981,144-145,σημ.6.

¹⁸⁶⁰Για τα αυτοκρατορικά νομίσματα της Τανάγρας, βλ.Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,σσ.369.

¹⁸⁶¹Πέππας 2011,229.

146π.Χ. με την υιοθέτηση της κεφαλής του Ποσειδώνα με τη φτερωτή στεφανωμένη Νίκη και την επιγραφή Β-Ο-Ι(των).

Κατά τη ρωμαιοκρατία τα νομίσματα της Θήβας φέρουν τη βοιωτική ασπίδα με τη Νίκη, τον Διόνυσο με κάνθαρο και την επιγραφή ΘΗΒΑΙΩΝ. Ο Ορχομενός υιοθετεί την προτομή της Ήρας, η Λιβαδειά την κεφαλή της Αθηνάς και οι Θεσπιείς γυναικείες κεφαλές με λύρα, την κυνηγέτιδα Αθηνά/ Άρτεμη, τον κιθαρωδό Απόλλωνα καθώς και την επιγραφή ΘΕΣΠΙΕΩΝ. Επίσης, τα νομίσματα (αργυρά, στατήρες, δραχμές, οβολοί) της Τανάγρας απεικονίζουν το εθνικό ΤΑΝΑΓΡΑΙΩΝ ή ΤΑΝΑ, τον Απόλλωνα (τόξο και κλαδί δάφνης), τον Ερμή Κριοφόρο, την προτομή του Ποίμανδρου (μυθικός ιδρυτής της πόλης) ή κάποιου ρωμαίου αυτοκράτορα (μετά της λέξεως ΤΑΝΑΓΡΑΙΩΝ), τον ποτάμιο θεό Ασωπό καθώς και την κυνηγέτιδα Άρτεμη (με δάδες) του Δηλίου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο σφραγιδόλιθος, που έχει εντοπιστεί στην περιοχή της Αντίκυρας (από μαύρο στεατίτη), όπου απεικονίζεται πλοίο της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου, γεγονός που επιβεβαιώνει τη θαλάσσια δραστηριότητα των κατοίκων της μυκηναϊκής Αντίκυρας. Σφραγιδόλιθος βρέθηκε και στην πρόσφατη ανασκαφή του μνημειώδους μυκηναϊκού τάφου πολεμιστή στο Προσήλιο Ορχομενού. Αξιόλογη είναι και η οστείνη σφραγίδα, που έχει έρθει στο φως στο Τάχι (αρχ.Ποτνιαί), όπου αναπαρίσταται ένα καθημένο λιοντάρι, μια σφίγγα και ένα ιερό δέντρο.

- **Ασπίδες:** Μιας άλλης μορφής συμβόλου υπήρξε **το έμβλημα στις ασπίδες των οπλιτών** της εκάστοτε πόλης¹⁸⁶². Σε κάθε περίπτωση, αξίζει να τονιστεί η συχνή απεικόνιση του φιδιού, στις ασπίδες των οπλιτών των βοιωτικών πόλεων στην αρχαιότητα ως σύμβολο, που παρέπεμπε στο μύθο του Κάδμου και της Αρμονίας¹⁸⁶³. Ειδικότερα, οι οπλίτες της Θήβας είχαν ως έμβλημα τον Ηρακλή ή το ρόπαλό του¹⁸⁶⁴ ενώ στον υπόλοιπο εξοπλισμό τους έφεραν το έμβλημα του μισοφέγγαρου, σύμβολο της Αρτέμιδος. Τα επισήματα των ασπίδων των Θεσπιέων οπλιτών είχαν ως σύμβολο-έμβλημα τη σελήνη ενώ οι Ορχομένιοι οπλίτες είχαν υιοθετήσει το στάχυ.¹⁸⁶⁵.

¹⁸⁶²Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα επισήματα (σύμβολα) των ασπίδων των ηρώων, που αναφέρονται στους *Επτά επί Θήβας* (Αισχύλος) και στις *Φοίνισσες* (Ευριπίδης), βλ. Martina 2014, 358-362, πιν. της 359.

¹⁸⁶³Μετατράπηκαν σε φίδια, μαύρα με γαλάζιες βούλες, βλ. *Αργοναυτικά*, Δ' 517. Πέππας 2011, 559.

¹⁸⁶⁴Πέππας 2011, 559, 598.

¹⁸⁶⁵ό.π. 2011, 560.

- **Αρχιτεκτονικά στοιχεία:** Σύμφωνα με τον Πausanias¹⁸⁶⁶ ο θρύλος του Αμφίωνα σχετίζεται με τις επτά χορδές της λύρας του Ερμή, σχήμα -ή αλλιώς η θεϊκή Αρμονία- που **αποτυπώνεται στη γη με το ίδιο το σχέδιο-κάτοψη της πόλης της Θήβας** για την ίδρυσή της¹⁸⁶⁷.

Η συνεχής αλληλεπίδραση ανάμεσα στον χώρο και τον άνθρωπο αποτυπώνεται μέσω των συμβολικών οικοδομημάτων¹⁸⁶⁸ χρησιμοποιώντας -συνειδητά ή ασυνείδητα- καθιερωμένα, πνευματικά, αρχετυπικά σύμβολα ως φορείς ενδόμυχων νοημάτων, προκειμένου για την προβολή της αρχετυπικής εικόνας του ασυνείδητου στον εξωτερικό κόσμο. Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, μια σημαντική γνώση των αρχαίων αποτέλεσε η ύπαρξη της αρνητικής ακτινοβολίας, της γεωακτινοβολίας¹⁸⁶⁹, που εμφανίζεται σε καθορισμένα σημεία-κόμβους του παγκόσμιου δικτυωτού κιγκλιδώματος (δίκτυο Hartmann)¹⁸⁷⁰. Η πρακτική αντιμετώπισης της γεωπαθητικής/αρνητικής ενέργειας ήταν η ίδρυση μιας πυραμίδας ή κάποιου θολωτού κτίσματος, ως αγωγοί/συσσωρευτές ενέργειας, προκειμένου να εξουδετερωθεί η αρνητική ενέργεια ενός τόπου (με διάθλαση). Όπως γίνεται κατανοητό η ίδρυση, η μορφή και ο προσανατολισμός των κτισμάτων/ιερών¹⁸⁷¹ είχαν βαρύνουσα σημασία. Ειδικότερα, τα οικοδομήματα αυτά υιοθετούσαν κανονικά σχήματα, έχοντας άρρηκτη σχέση με τη φύση της αρχιτεκτονικής αντιπροσωπεύοντας την αίσθηση της ολότητας.

Ένα από το πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αποτελεί το Αμφείον, ο κοινός τάφος των Διόσκουρων -Αμφίωνα και Ζήθου-, που είναι ένα οικοδόμημα (Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδος 2700π.Χ.), το οποίο είχε υιοθετήσει την πυραμιδοειδή μορφή. Γίνεται αντιληπτό ότι η επιλογή αυτή δεν έγινε καθόλου τυχαία καθόσον ο απώτερος σκοπός των κατασκευαστών του ήταν **η δημιουργία μια άφθαρτης αιώνιας κατοικίας εμπεριέχοντας όλα εκείνα τα συμβολικά στοιχεία** των -αιγυπτιακών- πυραμίδων. Η χρήση του αρχετυπικού στερεού, της πυραμίδας με τετράγωνη βάση, δήλωνε το **μέσον μεταβίβασης της ψυχής προς τον άλλο κόσμο ή καλύτερα το σημείο επικοινωνίας των δύο κόσμων αλλά και του συνειδητού/ασυνείδητου**. Ειδικότερα, επρόκειτο για ένα ταφικό

¹⁸⁶⁶Βοιωτικά, 5.7-8.

¹⁸⁶⁷Richer 2001, 23-24, 133, 183.

¹⁸⁶⁸Jung 1964.

¹⁸⁶⁹Λίτσας 2000, 32-45.

¹⁸⁷⁰ό.π. 2000, 36-39.

¹⁸⁷¹Hoskin 2001. Πανταζής 2002.

κτίριο, μια βαθμιδωτή λαξευτή πυραμίδα τριών επιπέδων, όπου η τετράγωνη βάση συμβόλιζε την εμπειρική ζωή του ατόμου, η κορυφή –όπου βρίσκεται ο τάφος– δήλωνε το ασυνείδητο ενώ ο συνδυασμός τους δημιουργούσε την πυραμίδα, την επιθυμητή κατάσταση της ψυχικής ολότητας και πληρότητας του ατόμου. Πρόκειται, λοιπόν, για ένα βαθμιδωτό πυραμιδικό μνημείο μνημειωδών διαστάσεων με αντοχή στον χρόνο –λόγω της μορφής του–, προηγμένης τεχνολογίας, που λειτουργεί –ταυτόχρονα– ως ένα σύμβολο επίγεια ισχύος και γοήτρου.

Επίσης, ενδιαφέρον προκαλεί το οικοδομήμα του “Θησαυρού του Μινύα” στον Ορχομενό (2^η χιλιετηρίδα π.Χ., με αρχιτέκτονες τον Τροφώνιο και Αγαμήδη), που είναι ο μοναδικός υπέργειος τάφος σε αντίθεση με τους άλλους υπόγειους θολωτούς τάφους της ίδιας περιόδου. Ο μυκηναϊκός θολωτός τάφος συγκαταλέγεται στα λαμπρότερα αρχιτεκτονικά επιτεύγματα του μυκηναϊκού πολιτισμού αποτελώντας βασιλικό τάφο (για τον ηγεμόνα και τα μέλη της οικογένειάς του) αλλά και χώρο για την αποταμίευση χρυσού, σιτηρών και άλλων αναγκαίων του βίου. Όσον αφορά στην τυπολογία, η κάτοψη του οικοδομήματος είναι κυκλική ενώ διαθέτετε ορθογώνιο τετράπλευρο πλευρικό δωμάτιο-θάλαμος (το κυρίως νεκρικό δωμάτιο). Η ανάγλυφη διακόσμηση του ταφικού οικοδομήματος είχε ως θέματα ρόδακες (χάλκινοι, χρυσοί), άνθη παπύρου, δακτύλιους και σπειροειδή κοσμήματα.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι η οροφή του πλευρικού δωματίου-θαλάμου (που συναντάται και στον θολωτό τάφο Α στις Αρχάνες) είναι επενδεδυμένη με μια ασβεστολιθική πλάκα με ανάγλυφη διακόσμηση (άνθη παπύρου, ρόδακες και σπειροειδή κοσμήματα).

Επιπλέον, ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα συμβολικού κτιρίου είναι τα ναϊκά σταυροειδή κτίρια (ιερά των βυζαντινών χρόνων) με τρούλο¹⁸⁷², όπου ο κύβος αποτελεί τη γεωμετρική αναπαράσταση της γης και η σφαίρα τον Ουρανό. Ο συνδυασμός των σχημάτων (τετράγωνο και σταυρός σε ένωση με τον κύκλο) είχαν ως απώτερο σκοπό τον –κοσμολογικό– συμβολισμό του Ιερού Γάμου ουρανού και γης. Επομένως, **το σύνολο των ναϊκών κτιρίων αποτελούν επίγειο συμβολισμό της ολότητας της ανθρώπινης ψυχής.**

¹⁸⁷²Προκοπίου 2005.

Χάρτης 14: Ιεροπραξίες

1. ΑΡΧΑΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑ

Οι ιεροπραξίες (τελετές-εορτές-αγώνες), στην αρχαία Ελλάδα, όπως και κάθε άλλου είδους τελετής, αποτελούσαν, θεμέλιο λίθο για τη θρησκευτική εμπειρία των ανθρώπων, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο και ήταν αφιερωμένες σε θεούς, θεότητες και ήρωες της εποχής. Κατά την περίοδο των διάφορων εορτασμών λάμβαναν χώρα λατρευτικές πράξεις στους ναούς πόλεων, όπως καταγράφεται στο παράρτημα.

Στην περιοχή της Βοιωτίας απαντάται πλήθος εορτών, ιεροπραξιών και εν γένει τελετών. Κάθε πόλη είχε τη δική/ούς της θεότητα/ες ή ήρωες, που λάτρευε και προς τιμήν της/τους διοργάνωνε τελετές –με διαφορετικές ιεροπραξίες ανά εορτή– αλλά σε καθορισμένο χρονικό διάστημα μέσα στο έτος. Οι τελετές διεξάγονταν στους ναούς, που ήταν αφιερωμένοι σε κάθε θεότητα.

Πιο συγκεκριμένα, ο κατάλογος των προαναφερόμενων ιεροπραξιών-εορτών είναι ιδιαίτερος μακρύς ενώ οι αρχαίες πόλεις/τόποι, που φιλοξενούσαν τις τελετές ήταν¹⁸⁷³: τα Αιγόσθενα (Μελαμπόδεια), η Ακραϊφία (Δήλια), η Αλίαρτος (Θεοδαΐσια/Ηρόχια), η Άμβρωσος (Άμβρώσσια), το Αμφιάρειο Ωρωπού (Αμφιάρεια), η Άσκη-Κοιλάδα των Μουσών (Ερωτίδεια, Μουσεΐα ή Μεγάλα Καισάρεια ή Σεβασήα), η Ανθηδών (Καβείρια), το Δήλιον (Δήλια), η Δαυλίσ (Αιμακουρίες), οι Ελευθεραί (Διονύσια), οι Ερυθραί (Ενυλίαξίς), οι Θεσπιαί (Διισωτήρια, Ερωτίδεια), η Θήβα (Αγριώνια, Αμώνια, Αφροδίσια, Βουκάτια, Βουκόλια, Γαλάξια, Γαλινθιάδια, Γενέσια/Νεκύσια, Δαφνηφόρια, Διονύσια, Εύκλεια, Ηράκλεια, Θεσμοφόρια, Ηράκλεια/Ιολάεια, Καβείρια, Κάρνεια, Κρόνια, Λαία, Λευκάθεια, Λύσιοι τελεταί, Ομολώια), η Θίσβη (Ηράκλεια), η Κορώνεια (Ακραία ή Ακρήα, Παμβοιώτια), η Λιβαδειά (Βασίλεια, Ερκύνια, Κρόνια, Λυχνοκάϊα, Τροφώνεια), η Ογχηστός (Ογχήστια, Παμβοιώτια), ο Ορχομενός (Αγριώνια, Γενέσια/Νεκύσια, Δήλια, Ηράκλεια/Ιολάεια, Μελαμπόδεια, Μινύεια, Ομολώια, Ύμνια, Χαριτήσια), οι Πλαταιές (Αιμακουρίες, Γενέσια/Νεκύσια, Δαΐδαλα, Ελευθέρια, Εύκλεια), οι Ποτνιαί (Θεσμοφόρια), η Τανάγρα (Έρμαια, Κριοφόρια, Σαραπίεια, Ωρειόνια), οι Τίφαι (Ηράκλεια) και η Χαϊρώνεια (Αγριώνια, Βουκάτια, Δαφνηφόρια, Κρόνια, Λατρεία του Δόρατος, Λευκάθεια, Χαϊρώνεια).

¹⁸⁷³Για την αναλυτική περιγραφή των ιεροπραξιών βλ.παράρτημα στο παρόν πόνημα, βλ.παράρτημα,513-530 και 545-547.

Ακόμη, έχουν καταγραφεί αγώνες, που πραγματοποιούνταν στον Κιθαιρώνα (Βακχεία, Όργια, Τριετηρικά), στο Λαφύστιον όρος (Βακχεία, Όργια), στο όρος Παρνασσός (Βακχεία, Όργια) αλλά και στο όρος Πτών (Πτώια, Διισωτήρια).

Αξίζει βέβαια, να αναφερθεί, ότι έχουν επιβεβαιωθεί -από επιγραφές- πλήθος άλλων εορτών, που λάμβαναν χώρα στη βοιωτική γη χωρίς όμως να είναι γνωστό το όνομά τους ή ο χώρος διεξαγωγής τους. Ειδικότερα, οι ιεροπραξίες με άγνωστη την ονομασία τους είναι αυτές, που διοργανώνονταν στο Άλσος Ποσειδώνα του Ορχομενού (περίεργες αρματοδρομίες), στην Αυλίδα (Αυλίδια Άρτεμης), στη Θήβα (Σπόνδιος Απόλλωνας και ιεροπραξίες για τα τέκνα του Οιδίποδα), στην Τανάγρα (αγώνες σκυτάλης και εφηβικοί αγώνες) ακόμη και στον Ωρωπό (νύμφη Αλία). Οι ιεροπραξίες, των οποίων ο τόπος διεξαγωγής παραμένει αδιευκρίνιστος, είναι τα Κυνηγέσια, τα Πολιεία και οι Βοιώτιοι αγώνες.

2. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

Με την πάροδο των αιώνων πολλές από τις εορτές, που τελούνταν στην αρχαία Βοιωτία, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, έπαψαν να εορτάζονται ενώ ορισμένες άλλες εξακολουθούν να σημειώνονται στο ετήσιο καλεντάρι¹⁸⁷⁴ Δήμων και πόλεων σε ανάμνηση αυτών της αρχαιότητας, όπως τα Τροφώνεια, τα Χαριτήσια, τα Πτώια, τα Διονύσια κ.α.

Βέβαια, η ανάγκη των ανθρώπων σήμερα να διατηρήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα τους οδήγησε να θεσπίσουν νέες εορτές προς τιμήν ιστορικών προσώπων, που σφράγισαν παρελθούσες εποχές, όπως στη Θήβα (Πινδάρεια) και στη Χαιρώνεια (Πλουτάρχεια). Επιπρόσθετα, εκδηλώσεις μνήμης διοργανώνονται στον ευρύτερη περιοχή της Βοιωτίας, που σκοπό έχουν να αναδείξουν σπουδαίες ιστορικές και μαρτυρικές περιόδους, όπως οι αγώνες, που δόθηκαν για την απελευθέρωση από τον τούρκικο ζυγό (1821-1829), τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου (1914-1923) καθώς και τα ολοκαυτώματα χωριών και πόλεων κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής (1941-1944).

¹⁸⁷⁴Για την αναλυτική περιγραφή των ιεροπραξιών βλ.παράρτημα στο παρόν πόνημα, βλ.παράρτημα,530-543,548-551.

Αξίζει ακόμη, να επισημανθεί, ότι υπάρχει ένας ιδιαίτερος μακρύς κατάλογος εκδηλώσεων, που λαμβάνουν χώρα σε όλη την Βοιωτία, χωρίς απαραίτητα να σχετίζονται με προσωπικότητες ή γεγονότα του παρελθόντος αλλά να τιμούν θρησκευτικά πρόσωπα (άγιοι-αγίες) με τη διοργάνωση των γνωστών (εμπορο)πανηγύρεων ή να επιθυμούν να αναδείξουν την πολιτισμική τους ταυτότητα με τη διεξαγωγή πολιτιστικών εκδηλώσεων (φεστιβάλ τραγουδιού, χορού, γιορτή κρασιού, κρεμμυδιού). Το σύνολο των προαναφερθέντων εκδηλώσεων αποτυπώνεται στους αντίστοιχους πίνακες και χάρτες, που ακολουθούν.

Χάρτης 15: Ακούσματα

1. ΑΡΧΑΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑ

- **ποίηση-μουσική-τραγούδι:** Η γέννηση των Καλών Τεχνών, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ως θεμελιώδες συστατικό στοιχείο ενός πολιτισμού, έχει αποδοθεί στις Ελικωνιάδες Μούσες του όρους Ελικώνα. Η θεϊκής προέλευσης μουσική, ήδη από την αρχαιότητα, εξυψώθηκε στο επίπεδο της τέχνης και συνδυάστηκε με την ποίηση αλλά και -τελικά- με τη διαμόρφωση του ήθους των ανθρώπων.

Αξίζει να τονιστεί ότι στην αρχαία Βοιωτία κατά τη διάρκεια των εορτών ή των αγώνων, πολλές φορές, διεξάγονταν μουσικοί αγώνες, όπου λάμβαναν μέρος αοιδοί, κήρυκες, σαλπικτές και ρήτορες, οι οποίοι διαγωνίζονταν στο είδος τους. Οι ιεροπραξίες όπου διεξάγονταν μουσικοί αγώνες¹⁸⁷⁵ ήταν τα Αμφιάρεια (Αμφιάρειο μαντείο), τα Βακχεία (Κιθαιρών, Λαφύστιο, Παρνασσός), τα Βασίλεια (Λιβαδειά), τα Βουκόλια (Θήβα), τα Γενέσια ή Νεκύσια (Θήβα, Ορχομενός, Πλαταιές), τα Δαφνηφόρια (Θήβα, Χαιρώνεια), τα Δι(ι)σωτήρια (Ακραϊφία), τα Διονύσια (Θήβα), τα Ερωτίδεια (Κοιλάδα Μουσών), τα Ερωτίδια (Θέσπια), τα Θεοδαΐσια (Αλίαρτος), τα Καισάρεια (Ακραϊφία, Θέσπια, Λιβαδειά, Τανάγρα), τα Κάρνεια (Θήβα), τα Κρόνια (Θήβα), τα Μουσεΐα (Θέσπια), τα Ομολώια (Θήβα, Ορχομενός), τα Όργια (Κιθαιρών, Λαφύστιο, Παρνασσός), τα Πτώια (Πτών όρος), τα Τροφώνεια (Λιβαδειά) και τα Χαριτήσια (Ορχομενός). Επισημαίνεται ότι στον

¹⁸⁷⁵Για την αναλυτική περιγραφή των ιεροπραξιών βλ.Χάρτης 14 και παράρτημα στο παρόν πόνημα, βλ.παράρτημα,513-530,545-547. Γενικά για τον θεσμό της εφηβείας και των εφηβικών αγώνων, βλ.Χαραμή 2015,81-82.

αντίστοιχο χάρτη καταγράφονται οι ιεροπραξίες στο πλαίσιο των οποίων τελούνταν μουσικές αγώνες καθώς και οι ιεροπραξίες, που πλαισιώνονταν από μουσική και χορό.

- **χορός:** Είναι γεγονός, ότι ο χορός εισέβαλε από πολύ νωρίς στη ζωή των ανθρώπων ως τρόπος έκφρασης και εξωτερίκευσης των συναισθημάτων του σε συνδυασμό πάντα με τη μουσική και –τις περισσότερες φορές– με το τραγούδι. Ήδη από την αρχαιότητα, ως μουσικινητική και λεκτική δράση, ο χορός ήταν κυκλικός ή πιο ελεύθερος, όπως των Μουσών και των Χαρίτων¹⁸⁷⁶. Επίσης, αξιομνημόνευτος είναι και ο χορός στον οποίο επιδιόταν ο διονυσιακός θίασος Θυιάδες ή Θυίαι της Βοιωτίας των Θυίων, όπου συμμετείχαν μανιασμένες (καταλαμβάνόμενες από μανία) γυναίκες –οργιαστικές νύμφες–, που διεκπεραίωναν το τυπικό της εορτής των Θυίων κατά το μήνα Θύιο. Οι συμμετέχοντες υπό την επήρεια οίνου σταματούσαν σε διάφορα μέρη –λατρευτικής σημασίας– κατά την πορείας τους (αρχαίος Πανοπέας) και χόρευαν με τραγούδια και μουσικά όργανα¹⁸⁷⁷.

2. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

- **ποίηση-μουσική-τραγούδι:** Είναι κοινός τόπος, ότι το ολοκληρωμένο μουσικό θεωρητικό σύστημα εντοπίζεται από την αρχαιότητα ως και τη βυζαντινή περίοδο ενώ από την οθωμανική περίοδο έως και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η ελληνική μουσική εκπαίδευση βασίστηκε κατεξοχήν στην προφορική παράδοση. Με το πέρασμα των αιώνων η μουσική εμπλουτίστηκε μέσα από τις ιστορικές, πολιτικές, οικονομικές συνθήκες, που κατά καιρούς επικράτησαν αλλά και τα τοπικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε τόπου.

Ειδικότερα, θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι η Βοιωτία βρίθει από τραγούδια όλων των κατηγοριών του δημοτικού τραγουδιού¹⁸⁷⁸, που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ιστορικά λόγω ακρίβειας των στίχων σε πρόσωπα και γεγονότα. Πρόκειται για έναν μακρύ κατάλογο δημοτικών (αρβανίτικα, βλάχικα, μικρασιάτικα, ρουμελιώτικα, σαρακατσάνικα), δημοτικοφανών, λαϊκών και “έντεχνων”-σύγχρονων τραγουδιών, που αναφέρονται στις διάφορες περιοχές της βοιωτικής γης. Το σύνολο των προαναφερόμενων αποτελεί έως και σήμερα σημαντική πολιτιστική

¹⁸⁷⁶Θεογονία, 64.

¹⁸⁷⁷Φωκικά, 4.3, 6.4, 32.7.

¹⁸⁷⁸Μιχαήλ-Δέδε 2000, 728-745.

προσφορά για τις πόλεις, τους επιμέρους τόπους της και κυρίως τους Βοιωτούς. Αξίζει να αναφερθεί, ότι οι πόλεις της Θήβας και της Λιβαδειάς κατέχουν μια ξεχωριστή θέση στον κατάλογο των απειράριθμων τραγουδιών καθόσον έχουν πολυτραγουδηθεί. Άλλωστε, η Λιβαδειά¹⁸⁷⁹ υπήρξε κέντρο του δημοτικού τραγουδιού κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Ενδεικτικά παρατίθενται ακολούθως ορισμένοι τίτλοι τραγουδιών:

Α. παραδοσιακά δημοτικά τραγούδια: Όμορφη που 'ν' η Λιβαδειά ή Λειβαδιά, Στης Λιβαδειάς τη ρεματιά, Σαράντα παλικάρια από τη Λιβαδειά, Εδώ δεν είν' Λιβαδειά, Στης Λιβαδειάς τον καφενέ, Στη Λιβαδειά, Της αγάπης και της ομορφιάς, Παρνασσός, Λιβαδειά, Η Λειβαδιά (ή Λειβαδιά αλλά μωραΐτα), Η φλογέρα του Βασιλιά, Πέρα εκεί στη Λιβαδειά, Εύμορφη που είναι η Λειβαδιά, Οι όμορφες της Λιβαδειάς, Τρεις βλαχοπούλες απ'τη Λιβαδειά, Χαράματα στη Λιβαδειά, Μεσ στις Λιβαδειάς τον κάμπο, Στη Λιβαδειά ρίχνει βροχή, Ξημέρωσα στη Λιβαδειά, Πήρε φωτιά η Λιβαδειά, Αποκριάτικα, Δημήτρω, Διαμάντω, Λουλούδι μ'τι μαράθηκες;, Νταβέλης, Πέρα από τη Λιβαδειά, Αχ, Φίλε!, Βλαχώνα, Γονδολιέρα, Η μοναχή ταβέρνα, Θα'ρθεις, Θηβαϊκά κάλαντα, Θυμήσου, Καλντέρα, Κρυφή Ανθηδώνα, Με ένα κόκκινο φεγγάρι, Με της Θήβας τα μετάξια, Το μεθυσμένο φεγγάρι, Καλώς ήλθες χαρά, Προσφυγοπούλα, Της Θήβας το τανγκό, Αχ Θήβα, Παλιά μου Θήβα, Η Θήβα έχει όμορφες, Είμαι από της Θήβας τα χωριά, Παπαδοπούλα λεβεντονιά, Πανάθεμά σας βάσανα, Ποτέ μου δεν απόμεινα, Τσοπανάκι, Η Δοβρένα, Ο Καραϊσκάκης, Το τσάμικο του Ορχομενού, Μια χήρα πούλαγε κρασί, Πέντε παιδιά μαλώνανε, Πήρα το δρόμο (Ζούρα δρομν), Έχω έναν πόνο (Καμ νιε λιέμσε μπε νε ζέμπρε), Μια χήρα πούλαγε κρασί, Ποταμέ Τζάνε μ'ποταμέ μου, Τα κονάκια, ποιος έλατος κρατεί δροσιά, Τριανταφυλλιά, Κίνησ'ο Αντώνης στ'Άγραφα, Μια κόρη απ'τη Λιβαδειά, Τώρα το βράδυ-βράδυ, Μπήκαν τα γίδια στο μαντρί, Μπαρμπαγιαννακάκης, Μπουρνόβα με κρύα νερά, Τι σε μέλλει εσένανε, Πέργαμος, Σεβερί, Γιωργίτσα, Σύρε να πεις της μάνας σου, Κυρ-Κωστάκης, Θηβαϊκός κύκλος κ.α.

Β. λαϊκά (αστικά) τραγούδια¹⁸⁸⁰: Το λαϊκό "αστικό" τραγούδι, ως δημιούργημα ενός ατόμου, έχει τον ίδιο σκοπό με το δημοτικό τραγούδι με τη διαφορά ότι εδώ εντοπίζεται η μελοποίηση ενός ήδη υπάρχοντος ποιήματος (στίχοι). Μερικοί από τους τίτλους που συνδέονται με το πεδίο μελέτης είναι οι ακόλουθοι: Ο

¹⁸⁷⁹Ρούσσαρης 2002.

¹⁸⁸⁰Για το αστικό λαϊκό τραγούδι βλ.Ανδρικός 2018.

Ύμνος του ΕΛΑΝ (Αντίκυρα), Είκοσι χρονών κορμάκι (Θήβα), Τρεις κοπέλες απ'την Θήβα, Στη Λιβαδειά ξημερώνει, Κανείς δεν πάει στη Θήβα, Αντίκυρα, Ορχομενός, Στην αγορά του Αλ Χαλιλί, Δεν είναι ο Οιδίποδας, Κάτι χαλασμένα τζουκ μποξ (Θήβα), Μπουλούκια (Θήβα), Τα χρόνια μου ναυάγησαν στις ξέρες σου (Θήβα), Μπολιβάρ κράζω τα'όνομά σου (Θήβα), Ο θίασος, Έφαγα ήττα, Ο μπάρμπα-Γιάννης και η απολησμονιά (Θήβα), 4^η ακρόαση Μικρής Άρκτου (από την ποιητική συλλογή του Γ.Ευθυμιάδη), Τσάμικο, Το Δεσποινάκι (Λιβαδειά), Στις 7 Γενάρη (Λιβαδειά) , Το μάθημα (Μάθημα Ελληνικής ιστορίας), Ταξιδιάρια αγάπη (Λιβαδειά), Ελλέβορος (Αντίκυρα), Οι τροβαδούροι (Αυλίδα), Ιθάκη, Ελπίδα, Το αίνιγμα κ.α..

- **χορός:** Με την πάροδο του χρόνου διαμορφώθηκε η δράση του χορού χωρίς όμως μεγάλες αλλαγές. Στην περιοχή της Βοιωτίας –και όχι μόνο– και κυρίως στα αρβανιτοχώρια¹⁸⁸¹ ο χορός πλέον είναι απαραίτητα κυκλικός με τη συνοδεία της μουσικής. Ορισμένες φορές ο χορός ξεκινούσε πριν τη μουσική τραγουδώντας αποκλειστικά οι γυναίκες ενώ οι άντρες χόρευαν μόνο με τη συνοδεία οργάνων.

Οι τοπικοί χοροί είναι σιγανός (στα τρία), συρτός, τσάμικος, καλαματιανός και –μικρό και μεγάλο– καγκέλι (κυκλικός χορός χωρίς το πιάσιμο των χεριών). Θα πρέπει βέβαια, να επισημανθεί, ότι στις μέρες μας ο χορός –όπως και η μουσική– έχει επηρεαστεί κι από άλλα νεωτεριστικά στοιχεία χωρίς απαραίτητα να ανήκουν στην τοπική μουσική παράδοση.

Χάρτης 16: Γεύσεις και μυρωδιές

1. ΑΡΧΑΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑ

Η ελληνική γραμματεία –κυρίως ο Πausανίας– παραδίδει μέσα από το έργο του αρκετά στοιχεία για τις γεύσεις και τις μυρωδιές, που επικρατούσαν στην περιοχή της Βοιωτίας. Τα σημαντικότερα από τα στοιχεία εντοπίζονται στις ακόλουθες θέσεις: Η Αυλίδα είχε φοίνικες χωρίς φαγώσιμο καρπό¹⁸⁸² ενώ η Κορσεία ήταν πλούσια σε πουρνάρια και άγρια δέντρα¹⁸⁸³. Το όρος του Ελικώνα έβριθε από βλάστηση με ήρεμα δέντρα, πόες

¹⁸⁸¹Πολίτη 2008,179-187.

¹⁸⁸²Βοιωτικά,19.8.

¹⁸⁸³Βοιωτικά,24.5.

και ρίζες, που είχαν τη δύναμη να εξασθενήσουν το δηλητήριο των φιδιών¹⁸⁸⁴. Στην περιοχή της Λάρυμνας λάμβανε χώρα το φημισμένο κυνήγι αγριογούρουνων¹⁸⁸⁵ ενώ η Κωπαΐδα ήταν πλούσια σε χέλια¹⁸⁸⁶. Επιπλέον, ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί η δημιουργία μύρου στη Χαιρώνεια για την ίαση ασθενών και την προστασία ξύλων από το σάπισμα. Το μύρο αυτό ήταν προϊόν βράσης λουλουδιών κρίνου, τριαντάφυλλου, νάρκισσου και ίριδας¹⁸⁸⁷.

Άξιο λόγου αποτελεί η αναγωγή γεύσεων και μυρωδιών σε σύμβολα. Ειδικότερα, πολλοί από τους μύθους, που εκτυλίσσονται στη βοιωτική γη, σχετίζονται με τροφές-γεύσεις, όπως ο σχετικός μύθος με τον Πίνδαρο και τις μέλισσες (κερύθρα) ως αφειτηρία της ποιητικής του δημιουργίας¹⁸⁸⁸. Επίσης, η μυθολογία αναφέρει, ότι οι κόρες του βασιλιά του Ορχομενού, Μινύα, τρελάθηκαν -εξαιτίας του Διονύσου- διότι "έβλεπαν" ότι τυλίγονταν με κισσό ακούγοντας φωνές ενώ ταυτόχρονα έρεε μέλι και γάλα από τη σκεπή του βασιλείου¹⁸⁸⁹. Στην πόλη της Θήβας η ροδιά ήταν σύμβολο γονιμότητας, που σχετιζόταν με το μνήμα του Μενοικέα, όπως αυτό επισημάνθηκε ανωτέρω (συμβολικό επίπεδο)¹⁸⁹⁰ ενώ το πόλισμα Δονακών είχε συνδεθεί με το λουλούδι του νάρκισσου (και κατ'επέκταση με το μύθο του Νάρκισσου/συμβολικό επίπεδο)¹⁸⁹¹. Ενδιαφέρον στοιχείο συνιστά και η χρήση ιερών φυτών -νάρκισσος, κυπαρίσσι και ασφόδελοι- για την υπόδειξη ιερού χώρου σχετιζόμενο με πύλες του Άδη, όπως αναλύθηκε προηγουμένως.

Σημειώνεται, ότι κατά τη διάρκεια ορισμένων ιεροπραξιών προσφερόταν κάποιο ενθύμιο στους συμμετέχοντες, όπως στα Δαφνηφόρια (Θήβα, Χαιρώνεια) η κωπώ (ξύλο ελιάς τυλιγμένο με ύφασμα και κλαδιά δάφνης) αλλά και ένα βραβείο στους νικητές, όπως στα Ιολάεια (Θήβα, Ορχομενός), το στεφάνι από μυρσίνη.

Επίσης, επισημαίνεται, ότι κατά τη διάρκεια αρκετών ιεροπραξιών (τελετών, εορτών και αγώνων) διεξάγονταν συμπόσια πλούσια σε κρέας είτε για κατανάλωση είτε για θυσίες. Στα Αγριώνια (Θήβα, Ορχομενός, Χαιρώνεια),

¹⁸⁸⁴Βοιωτικά,29.1.

¹⁸⁸⁵Βοιωτικά,23.7.

¹⁸⁸⁶Βοιωτικά,24.2.

¹⁸⁸⁷Βοιωτικά,41.7.

¹⁸⁸⁸Βοιωτικά,23.2-4.

¹⁸⁸⁹Ολόγια 2003,115. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,230.

¹⁸⁹⁰Βοιωτικά,25.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,325. ΑΔ 3(1917),414-415.

¹⁸⁹¹Βοιωτικά,31.9.

εκτός από τα καθιερωμένα συμπόσια και τις θυσίες, οι συμμετέχοντες μασούσαν φύλλα κισσού, έπιναν ελατόρακο, που το δυνάμωναν με κισσό και το γλύκαιναν με υδρομέλι¹⁸⁹². Κατά τη διάρκεια των *Αιμακουριών* (Δαύλεια, Πλαταιές) διεξάγονταν πολυτελή συμπόσια ενώ το κρέας αφιερωνόταν στις θυσίες και δεν επιτρεπόταν η κατανάλωσή του. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες κατανάλωναν ένα σκεύασμα-κράμα από γάλα, μέλι και νερό¹⁸⁹³. Στα *Βακχεία* (Κιθαιρών, Λαφύστιον, Παρνασσός) συντελούνταν ωμοφαγίες στο πλαίσιο των οργίων, στα *Βουκάτια* (Θήβα, Χαιρώνεια) καταναλωνόταν κρέας από βόδι (ενώ κάποιο μέρος του αφιερωνόταν στον θεό) ενώ στα *Βουκόλια* (Θήβα) διοργανώνονταν συμπόσια. Στα *Γαλάξια* (Θήβα), οι συμμετέχοντες -εκτός από τη συμμετοχή τους σε θυσίες- αντάλλασσαν γλυκίσματα και κατανάλωναν την "γαλαξία", έναν χυλό από κριθαρένιο αλεύρι και γάλα¹⁸⁹⁴. Στα *Γενέσια/Νεκύσια* (Θήβα, Ορχομενός, Πλαταιές) λάμβαναν χώρα τα λεγόμενα νεκρο-δείπνα ενισχύοντας το λόγο διεξαγωγής της εορτής (τιμή στη γέννηση και τον θάνατο). Συμπόσια και θυσίες με προσφορά κρέατος διοργανώνονταν στα *Δαίδαλα* (Πλαταιαί) ενώ οινοποσίες πραγματοποιούνταν στα *Διονύσια* (Θήβα). Στους αγώνες των Πλαταιών *Ελευθέρια* πραγματοποιούνταν θυσίες, όπως και στην εορτή *Ενυλίαξίς* (Ερυθρές) όπου θυσιαζόταν ένας σκύλος αλλά και στους αγώνες *Ηράκλεια/Ιολάεια* (Θήβα, Θίσβη, Τίφαι, Ορχομενός). Στα *θεοδαΐσια* (Αλίαρτος-πηγή Κισσούσα) τα πλούσια συμπόσια ταυτίζονταν με το άφθονο κρασί, ενώ στα *θεσμοφόρια* (Θήβα, Ποτνιές) πραγματοποιούνταν θυσίες γουρουνιών, που συνοδεύονταν από τελετουργική οινοποσία¹⁸⁹⁵. Κατά τη διάρκεια των *Καβειρίων* (Ανθηδών, Θήβα, Λάρυμνα) οι συμμετέχοντες επιδίδονταν σε οινοποσίες και θυσίες ταύρων, στα *Κάρνεια* (Θήβα) πραγματοποιούνταν θυσίες όπως και στα *Κριοφόρια/Ερμαία* (Τανάγρα) και τα *Κρόνια* (Θήβα, Λιβαδειά, Χαιρώνεια). Στα *Μελαμπόδεια* (Αιγόσθενα) τα κρέατα (σφάγια) ήταν το έπαθλο του νικητή ενώ κατά τη διάρκεια των *Σαραπιείων* (Τανάγρα) διοργανώνονταν θυσίες και συμπόσια για τους νικητές των αγώνων. Κατά τη διάρκεια των *Χαριτησίων* (Ορχομενός) οι συμμετέχοντες κατανάλωναν τα γλυκίσματα "χαρίσια" -γλυκίσματα από αλεύρι και μέλι-¹⁸⁹⁶ ενώ το βραβείο των νικητών ήταν το γλύκισμα, που

¹⁸⁹²Λεξικό Βρεττός, λ. Αγριώνια.

¹⁸⁹³Λεξικό Βρεττός, λ. Αιμακουρίες.

¹⁸⁹⁴Λεξικό Βρεττός, λ. Γαλάξια.

¹⁸⁹⁵Λεξικό Βρεττός, λ. Θεσμοφόρια.

¹⁸⁹⁶Λεξικό Βρεττός, λ. Χαριτήσια.

ονομαζόταν “πειραμούς”, πέμμα. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί και η πραγματοποίηση θυσιών με κρέας και γλυκίσματα στα σύνορα της Χαιρώνειας και του Πανοπέα¹⁸⁹⁷.

Αξίζει να επισημανθεί, ότι ακόμη και η χρήση των μαντείων –προκειμένου για τη λήψη χρησμών– συνδεόταν άρρηκτα με γεύσεις και μυρωδιές. Για παράδειγμα, κατά τη διείσδυση του χρηστηριαζομένου στο Τροφώνειο μαντείο ο ίδιος όφειλε να κρατάει στα χέρια του γλυκά ζυμωμένα με μέλι¹⁸⁹⁸ ενώ στο Αμφιάρειο μαντείο και προκειμένου για τη χρησοδοσία θυσιαζόταν απαραίτητα κάποιο ζώο, στο δέρμα του οποίου κοιμόταν ο χρηστηριαζόμενος ως προετοιμασία για τη λήψη χρησμού.

2. ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΟΙΩΤΙΑ

Η σύγχρονη Βοιωτία βρίθει από γεύσεις και μυρωδιές ενώ είναι ελάχιστες οι περιοχές, που διαθέτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, οι αρτοποιοί της Θήβας και της Τεγέας φημίζονταν για τα νόστιμα γλυκίσματά τους καθώς και οι αρωματοποιοί της Χαιρώνειας για τα ιαματικά και καλλυντικά προϊόντα τους. Στις μέρες μας η Λιβαδειά είναι φημισμένη για το κρέας της (σουβλάκι) ενώ η Αλίαρτος για τους φούρνους της (ζυμωτό ψωμί). Αξίζει επίσης, να αναφερθεί, ότι η Βοιωτία αποτέλεσε, και εξακολουθεί να αποτελεί, κέντρο καλλιέργειας αμπέλου και οινοπαραγωγής διαθέτοντας αρκετά οινοποιεία καθώς επίσης και φημισμένες ποικιλίες κρασιού και ρετσίνας. Επιπλέον, λόγω της, επί σειρά ετών, αυξημένης δραστηριότητας με την κτηνοτροφία και την καλλιέργεια αμπέλου, η περιοχή διαθέτει μεγάλη ποικιλία γαλακτοκομικών και τυροκομικών προϊόντων (αμπελόφυλλα, ντολμάδες, πίτες, ζυμωτό ψωμί)¹⁸⁹⁹.

¹⁸⁹⁷Βοιωτικά,40.2.

¹⁸⁹⁸Βοιωτικά,39.5, 39.11.

¹⁸⁹⁹Πολίτη 2008,167.

Χάρτης 17: Θεοί, Άγιοι, ήρωες και προσωπικότητες**1. ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ¹⁹⁰⁰**

- Θεά Αθηνά, Αλαλκομεναί¹⁹⁰¹
- Αλαλκομενεύς, ο πρώτος άνθρωπος που βγήκε από τη λίμνη Κωπαΐδα, Αλαλκομεναί
- Μύρτις, ποιήτρια (500π.Χ.), Ανθηδών¹⁹⁰²
- Ησίοδος (850π.Χ.), Ασκη¹⁹⁰³
- Ασπληδόνας, Ασπληδών¹⁹⁰⁴
- Ακουσίλαος, πεζογράφος (τέλη 6^{ου} ή αρχές 5^{ου} αι.π.Χ.), Αυλίδα¹⁹⁰⁵
- Μ.Μπινιάρης, οπλαρχηγός (1798-1875), Βάγια
- Διόνυσος, ελευθέρωσε κάθε βοιωτική πόλη, Ελευθεραί¹⁹⁰⁶
- Αμφίωνας και Ζήθος, τέκνα του Δία και της Αντιόπης, Ελευθεραί¹⁹⁰⁷
- Μύρωνας, γλύπτης (5^{ος} αι.π.Χ.), Ελευθεραί¹⁹⁰⁸
- Βάκις, Ελεών¹⁹⁰⁹
- Ηρακλής του Θηβογενή, Θήβα¹⁹¹⁰

¹⁹⁰⁰Ο κατάλογος των προσωπικοτήτων που γεννήθηκαν στη Βοιωτία είναι ιδιαίτερος μακρύς. Στο παρόν πόνημα καταγράφονται οι πιο σημαντικές προσωπικότητες χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι και οι μοναδικές, βλ. Τσεβάς 2006, Τόμος Β΄, 264-273.

¹⁹⁰¹Βοιωτικά, 33.7.

¹⁹⁰²Υπήρξε δασκάλα της ποιήτριας Κόριννας και του Πινδάρου.

¹⁹⁰³Βοιωτικά, 38.4. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 153-158.

¹⁹⁰⁴Βοιωτικά, 38.9.

¹⁹⁰⁵Ο Ακουσίλαος, γεννημένος κοντά στην Αυλίδα (τέλη 6^{ου} ή αρχές 5^{ου} αι.π.Χ.), απεβίωσε τον 5^ο αι.π.Χ.

¹⁹⁰⁶Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 113.

¹⁹⁰⁷Απολλόδωρος, Γ΄ 5.5.

¹⁹⁰⁸Ο Μύρων υπήρξε ένας από τους επιφανέστερους γλύπτες του 5^{ου} π.Χ. (γεννημένος πριν το 480π.Χ.) από τις Ελευθερές και απεβίωσε πιθανόν περί το 440π.Χ., βλ. Λεξικό Λωρέντη, λ. Μύρων. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 244.

¹⁹⁰⁹Ο Βάκις υπήρξε ο αρχαιότερος και πιο σημαντικός χρησολόγος με αυτό το όνομα, βλ. Αττικά, 12.11. Ουρανία, 20, 77, 96. Λεξικό Λωρέντη, λ. Βάκις. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 79.

¹⁹¹⁰Ολάνγια 2003, 146-147. Αρχικά, ονομαζόταν Αλκείδης (από το όνομα του παππού του). Όταν συμβουλευτήκε την Πυθία προκειμένου να λάβει χρησμό για το μέλλον του, τότε του ζητήθηκε να λάβει το όνομα Ηρακλής (το κλέος της Ήρας). Ο Δίας πήρε τη μορφή του Αμφιτρώνα, σύζυγο της Αλκμήνης, και αφού αλλοίωσε τη διάρκεια της νύκτας κατάφερε να αφήσει έγκυο την Αλκμήνη. Η Ήρα έστειλε την Ειλείθια να καθυστερήσει τον τοκετό στον Ηρακλή -και παράλληλα να επισπεύσει αυτόν του Ευρυσθέα- προκειμένου να χάσει κάθε

- Τέκνα (12) του Αμφίωνα και της Νιόβης, Θήβα¹⁹¹¹
- Οίκος Λαβδακιδών, Θήβα
- Κλονάς, ποιητής (μέσα 7^{ου} αι.π.Χ.), Θήβα
- Πίνδαρος, ποιητής (518π.Χ.), Κυνός Κεφαλαί/Θήβα¹⁹¹²
- Αριστογείτων, χαλκουργός-ανδριαντοποιός (5^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹¹³
- Τίμων, χαλκουργός, Θήβα¹⁹¹⁴
- Κέβης, συγγραφέας (5^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹¹⁵
- Σιμ(μ)ίας, συγγραφέας (5^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹¹⁶
- Παγώ(ν)δας, στρατηγός (434π.Χ.), Θήβα¹⁹¹⁷
- Επαμεινώνδας, στρατηγός και πολιτικός (418 ή 420π.Χ.), Θήβα¹⁹¹⁸
- Πελοπίδας, στατηγός και πολιτικός (420π.Χ.), Θήβα¹⁹¹⁹
- Ισμηνίας, πολιτικός-στρατιωτικός (τέλη 5^{ου} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹²⁰
- Πρόνομος, αυλητής (400π.Χ.), Θήβα¹⁹²¹
- Ισμηνίας, πολιτικός-στρατιωτικός (αρχές 4^{ου} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹²²

δικαίωμα να κληρονομήσει το θρόνο. Τελικά η Αλκμήνη γέννησε δύο παιδιά, τον Ηρακλή, με θεϊκό σπέρμα και τον Ιφικλή, με θνητό σπέρμα, του Αμφιτρύωνα, βλ.*Βοιωτικά*,11.3.

¹⁹¹¹Ιλιάδα, Ω 602-617. *Βοιωτικά*,16.7. Διόδωρος,Δ' 74.

¹⁹¹²Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,269.

¹⁹¹³ό.π. 2003,61-62.

¹⁹¹⁴Υπήρξε γνωστός θηβαίος χαλκουργός, βλ.Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,291.

¹⁹¹⁵Ο Κέβης απεβίωσε τον 4^ο αι.π.Χ., βλ. Λεξικό Λωρέντη,λ.Κέβης. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 201.

¹⁹¹⁶Λεξικό Λωρέντη,λ.Σιμίας. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 284.

¹⁹¹⁷Ο Παγώνδας, θηβαίος στρατηγός (μάχη Δηλίου) απεβίωσε το 360π.Χ., βλ. Λεξικό Λωρέντη,λ.Παγώδας. Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,263.

¹⁹¹⁸Ο Επαμεινώνδας σκοτώθηκε στη μάχη της Μαντινείας (362π.Χ.), βλ.Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,117-125.

¹⁹¹⁹Ο Πελοπίδας σκοτώθηκε στη μάχη κοντά στα Φάρσαλα (364π.Χ.), βλ.Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,167,266.

¹⁹²⁰Ο Ισμηνίας υπήρξε θηβαίος πολιτικός γεννημένος στα τέλη του 5^{ου} αι.π.Χ., ο οποίος απεβίωσε στις αρχές του 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,189-190.

¹⁹²¹Υπήρξε περίφημος αυλητής του παλατιού του Κάδμου, ο πρώτος που επινόησε και κατασκεύασε νέους αυλούς κατάλληλους για κάθε αρμονία αλλά και ο πρώτος που έπαιξε στον ίδιο αυλό διαφορετικές μελωδίες με τους ίδιους αυλούς, βλ. *Βοιωτικά*,12.5-6. Παπαχατζής 1981,95,σημ.3.

- Γοργίδης, πολιτικός-στρατιωτικός (4^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹²³
- Χάρων, στρατιωτικός (4^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹²⁴
- Φερενίκος, πολιτικός (4^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹²⁵
- Κράτης, φιλόσοφος (365π.Χ.), Θήβα¹⁹²⁶
- Αριστείδης, χαλκουργός (3^{ος} π.Χ.), Θήβα¹⁹²⁷
- Ισμηνίας, πολιτικός-στρατιωτικός (3^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹²⁸
- Κλειτόμαχος, αθλητής Ολυμπιάδας (3^{ος} αι.π.Χ.), Θήβα¹⁹²⁹
- Θ.Βρυζάκης, ζωγράφος (1814-1878), Θήβα¹⁹³⁰
- Φρύνη, εταίρα (371π.Χ.), Θεσπιές¹⁹³¹
- Ισμηνίας, αυλητής, Θίσβη¹⁹³²
- Μούσες, Κοιλιάδα Μουσών/Ελικώνας
- Χερσίας, ποιητής (6^{ος} π.Χ.), Ορχομενός¹⁹³³
- Επειός, αρχιτέκτονας, Πανοπέας¹⁹³⁴
- Ονασίας, ζωγράφος (5^{ος} αι.π.Χ.), Πλαταιαί¹⁹³⁵
- Αθ.Σκουρτανιώτης ή Γάτσης, οπλαρχηγός, (1793-1825), Σκούρτα

¹⁹²²Ο Ισμηνίας υπήρξε θηβαίος πολιτικός γεννημένος στις αρχές 4^{ου} αι.π.Χ., βλ. Λεξικό Λωρέντη,λ.Ισμηνίας. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,190.

¹⁹²³Ο Γοργίδης υπήρξε ένας από τους επιφανέστερους θηβαίους και ο πρώτος οργανωτής του Ιερού Λόχου, βλ.Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,96.

¹⁹²⁴Λεξικό Λωρέντη,λ.Χάρων.

¹⁹²⁵Ο Φερένικος υπήρξε θηβαίος πολιτικός του 4^{ου} αι.π.Χ., βλ.Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,303.

¹⁹²⁶Ο Κράτης ο Θηβαίος απεβίωσε γύρω στο 285π.Χ. στη Βοιωτία, βλ. Λεξικό Λωρέντη,λ.Κράτης. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,206.

¹⁹²⁷Ο Αριστείδης απεβίωσε πιθανόν τον 3^ο αι.π.Χ.

¹⁹²⁸Ο Ισμηνίας απεβίωσε τον 3^ο αι.π.Χ., βλ.Λεξικό Λωρέντη,λ.Ισμηνίας. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003, 190.

¹⁹²⁹Ο Κλειτόμαχος απεβίωσε -πιθανόν- τον 2^ο αι.π.Χ.

¹⁹³⁰“Υπήρξε θεμελιωτής της Σχολής του Μονάχου”.

¹⁹³¹Η Φρύνη απεβίωσε στην Αθήνα το 310π.Χ.. Βοιωτικά,27.5. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,162. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,356-359.

¹⁹³²Λεξικό Λωρέντη,λ.Ισμηνίας.

¹⁹³³Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,318.

¹⁹³⁴Γλιάδα, Ψ 664-898. Φωκικά,4.1. Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,126.

¹⁹³⁵Τσάκου-Κονβερίνιο 2003,254.

- Θεός Ερμής, Τανάγρα (Κηρύκιο όρος)¹⁹³⁶
- Κόριννα, ποιήτρια (6^{ος} αι.π.Χ.), Τανάγρα¹⁹³⁷
- Βακχείος, ιατρός (τέλος 3^{ος} αι.π.Χ.), Τανάγρα¹⁹³⁸
- Θεός Απόλλωνας, Τεγύραι¹⁹³⁹
- Τίφυς, Αργοναύτης-κυβερνήτης του πλοίου Αργώ, Τίφαι(Σίφαι)¹⁹⁴⁰
- Τύχιος, σκυτοτόμος-ασπιδοποιός, Ύλην¹⁹⁴¹
- Ωρίων, κυνηγός, Υρίην¹⁹⁴²
- Πλούταρχος, ιστορικός (46π.Χ.), Χαϊρώνεια¹⁹⁴³
- Λ.Κατσώνης, συνταγματάρχης (1752-1805), Λιβαδειά

2. ΤΑΦΕΣ

- Μνήμα Λυσάνδρου (395π.Χ.), Αλίαρτος¹⁹⁴⁴
- Ηρώ Κέκροπα, υιός του Πανδίονα, Αλίαρτος¹⁹⁴⁵
- Μνήματα Αλκμήνης -η οποία μεταμορφώθηκε σε πέτρα όταν πέθανε- και Ραδάμάνθεως, Αλίαρτος¹⁹⁴⁶

¹⁹³⁶Βοιωτικά,20.3. Παπαχατζής 1981,136,σημ.2.

¹⁹³⁷Βοιωτικά,22.3. Campbell 1991. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,367.

¹⁹³⁸Τσάκου-Κονβερίνο 2003,80.

¹⁹³⁹Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,408.

¹⁹⁴⁰Ο Τίφυς υπήρξε ικανότατος στην οδήγηση της Αργούς και δεινότατος στην πρόβλεψη των καιρικών συνθηκών (καταιγίδες) ενώ οδηγούσε το πλοίο της Αργούς σύμφωνα με την κίνηση του ήλιου και των άστρων. Ο κυβερνήτης της Αργούς απεβίωσε κατά τη διάρκεια της αργοναυτικής εκστρατείας, βλ.Βοιωτικά,32.4. Αργοναυτικά,Α΄105,560. Λεξικό Ησύχιος,λ.Τίφυς. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,291. Παπαχατζής 1981,203,σημ.1.

¹⁹⁴¹Ο Τύχιος υπήρξε πρωτομάστορας στην κατασκευή των διάσημων βοιωτικών ασπίδων, βλ.Ιλιάδα, Η 220-222. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,337.

¹⁹⁴²Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,372.

¹⁹⁴³Ο Πλούταρχος απεβίωσε γύρω στο 120 ή 127π.Χ. στους Δελφούς, βλ.Hadas 1946,40,459,849-854. Τσάκου-Κονβερίνο 2003,274-278.

¹⁹⁴⁴Σπαρτιάτης πολιτικός και στρατηγός, που σκοτώθηκε στη μάχη της Αλιάρτου (395π.Χ.). Σύμφωνα με τον Πausανία ο τάφος του Λυσάνδρου βρισκόταν στην Αλίαρτο, ωστόσο ο Ν.Παπαχατζής αναφέρει ότι σύμφωνα με τις ανασκαφές δεν προκύπτει κάποιο στοιχείο ύπαρξης τάφου, που να ανήκε σε επιφανή άνδρα, βλ. Βοιωτικά,32.5, 33.1. Παπαχατζής 1981,206-207,σημ.1 και 207-208,σημ.8.

¹⁹⁴⁵Βοιωτικά,33.1. Παπαχατζής 1981,208,σημ.1.

¹⁹⁴⁶Σύμφωνα με τον Πausανία η Αλκμήνη πέθανε και απολιθώθηκε και δεν υπήρξε τάφος. Ο Ραδάμανθς -γιος του Δία και της Ευρώπης και αδελφός του Μίνωα- ήταν ο δεύτερος σύζυγος της Αλκμήνης (μετά τα θάνατο του Αμφιτρώνα), μητέρας του Ηρακλέους. Σύμφωνα με τον

- Αμφιάρως, ήρωας, Αμφιάρειο¹⁹⁴⁷
- Ταφή αδελφών Ωτου και Εφιάλτη, Ανθηδών¹⁹⁴⁸
- Τάφος των υιών του Ιφίτου, Αντίκυρα¹⁹⁴⁹
- Θάνατος Ινούς (βασίλισσα Ορχομενού) και Μελικέρτη (υιός της Ινούς)¹⁹⁵⁰
- Αμφιάρως, ήρωας, Άρμα¹⁹⁵¹
- Τάφος του Φώκου, Γλίσαντας¹⁹⁵²
- Θάνατος Νάρκισσου, η πηγή Νύμφης στον Δονακώνα¹⁹⁵³
- Τάφος Οιδίποδα (στο άλσος/ιερό της Δήμητρας), Ετεωνός¹⁹⁵⁴
- Τάφος/θάλαμος Αρμονίας, Θήβα¹⁹⁵⁵
- Τάφος/θάλαμος Σεμέλης, Θήβα¹⁹⁵⁶
- Θάλαμος Αλκμήνης, Θήβα¹⁹⁵⁷
- Θάνατος Δίρκης, Θήβα¹⁹⁵⁸
- Ταφή Λίνου, Θήβα¹⁹⁵⁹
- Ταφή της Ανδρόκλειας και Αλκίδας -κόρες του Αντίποινου-, ναός Αρτέμιδας Ευκλείας στη Θήβα¹⁹⁶⁰

Γ.Τσεβά οι τάφοι της Αλκμήνης και του Ραδαμάνθους βρίσκονται στην Αλιαρτία, βλ.Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,403. Για την αναφορά στα μνήματα βλ.Δύσανδρος,28.5.

¹⁹⁴⁷Αττικά,34.2.

¹⁹⁴⁸Ο Ωτος και ο Εφιάλτης, υιοί της Ιφιμέδειας και του Αλωέως, αλληλοσκοτώθηκαν, σύμφωνα με χρησμό, βλ.Βοιωτικά,22.6. Παπαχατζής 1981,144,σημ.2.

¹⁹⁴⁹Οι υιοί του Ιφίτου ήταν ο Επίστροφος και ο Σχεδίας. Το μνήμα με το οστά του Σχεδίου ονομαζόταν "Σχεδεΐον".

¹⁹⁵⁰Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,243.

¹⁹⁵¹Βοιωτικά,19.4.

¹⁹⁵²Ο Φώκος φονεύθηκε από τους τριάντα μνηστήρες της κόρης του, βλ.Ερωτικάί Διηγήσεις,4.775.Β.

¹⁹⁵³Βοιωτικά,31.8.

¹⁹⁵⁴Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,380.

¹⁹⁵⁵Βοιωτικά,12.3. Παπαχατζής 1981,93-95,σημ.3.

¹⁹⁵⁶Βοιωτικά,12.3-4, 16.7. Παπαχατζής 1981,93-95,σημ.3 και 95,σημ.1.

¹⁹⁵⁷Βοιωτικά,11.1.

¹⁹⁵⁸Βοιωτικά,25.3.

¹⁹⁵⁹Ο Λίνος, υιός της Ουρανίας και του Αμφιάρου, υπήρξε διάσημος μουσικός, ο οποίος σκοτώθηκε από τον Απόλλωνα, βλ. Βοιωτικά,29.6, 29.9.

- Τάφος Κacánθου, τον οποίο σκότωσε ο Απόλλωνας, Κρήνη του Άρεως Θήβας¹⁹⁶¹
- Αμφείον/τύμβος αδελφών Αμφίονα και Ζήθου, Θήβα¹⁹⁶²
- Τόπος θανάτου και ταφής των τέκνων του Αμφίονα και της Νιόβης, Θήβα¹⁹⁶³
- Θάνατος Καπανέως, ήρωας των Επτά επί Θήβας(1125π.Χ.), Θήβα¹⁹⁶⁴
- Τύμβος Λαβδακιδών ή τάφος ή “μνήματα” των τέκνων -Ετεοκλή και Πολυνείκη- του Οιδίποδα, λόφος μέγα Καστέλλι Θήβας¹⁹⁶⁵
- Τάφος Έκτορα, Θήβα¹⁹⁶⁶
- Τάφος Ασφόδικου, Θήβα¹⁹⁶⁷
- Κενοτάφιο Τειρεσία, μάντις, Θήβα¹⁹⁶⁸
- Τάφος τέκνων του Ηρακλέους και της Μεγάρας, Θήβα¹⁹⁶⁹
- Τάφος Μελανίππου, Θηβαίος ήρωας, που δολοφόνησε τον Τυδέα και τον Μηκιστέα, αδελφό του Αδράστου, Θήβα¹⁹⁷⁰
- Μνήμα Μενοικέα, υιός του Κρέοντα, Θήβα¹⁹⁷¹
- Τάφος Πινδάρου (438π.Χ.), Θήβα¹⁹⁷²
- Τάφος Ευαγγελιστή Λουκά (84μ.Χ.), Θήβα¹⁹⁷³

¹⁹⁶⁰Βοιωτικά,17.1.

¹⁹⁶¹Βοιωτικά,10.5-6. ΑΔ 3(1917),318-319,418,426-432. Παπαχατζής 1981,78-80,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,319.

¹⁹⁶²Βοιωτικά,17.4. ΑΔ 3(1917),381-392. Σπυρόπουλος 1972,307-308. Παπαχατζής 1981,111,σημ.5,εικ.119-120. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,369.

¹⁹⁶³Η Νιόβη θεωρούσε ότι ήταν πιο καρπερή από τη Λητώ, αγαπημένη του Δία, και μέσα στο θυμό της η τελευταία παρακινεί την κόρη της, Άρτεμη, να σκοτώσει τα αρσενικά παιδιά των βασιλιάδων των Θηβών, Αμφίονα και Νιόβης, βλ.Ιλιάδα, Ω 602-617. Βοιωτικά,16.7, 17.2. Παπαχατζής 1981,111,σημ.1.

¹⁹⁶⁴Βοιωτικά,8.7. Ο Καπανέας, υιός του Ιππόνου κι ένας από τους Αργείους ήρωες των Επτά επί Θήβας, θανατώθηκε από κεραυνό του Δία.

¹⁹⁶⁵Βοιωτικά,5.13, 18.3, 25.2. ΑΔ 3(1917),393-394. Παπαχατζής 1981,114-115,σημ.2,εικ.121-123 και 168-171,σημ.6-7.

¹⁹⁶⁶Βοιωτικά,18.5. ΑΔ 3(1917),397-398. Παπαχατζής 1981,119-120,σημ.1.

¹⁹⁶⁷Βοιωτικά,18.6.

¹⁹⁶⁸Ο Τειρεσίας πέθανε στην Αλιαρτία (Τιλωφάσιον όρος) και ο θάνατός του τοποθετείται χρονικά μετά την κατάληψη της πόλης των Θηβών από τους Επιγόνους, βλ. Παπαχατζής 1981,118-119,σημ.2. Οι Θηβαίοι είχαν το κενοτάφιο του Τειρεσία πλησίον (15 στάδια) του τάφου των τέκνων του Οιδίποδα αλλά γνώριζαν ότι το μνήμα ήταν κενό, βλ. ΑΔ 3(1917),393-397. Παπαχατζής 1981,117-118,σημ.1.

¹⁹⁶⁹Βοιωτικά,11.2. Παπαχατζής 1981,88,σημ.1. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,320.

¹⁹⁷⁰Ο Μελανίππος δολοφόνησε -κατά τη διάρκεια της πρώτης εκστρατείας των Αργείων- τον Τυδέα και τον Μηκιστέα, αδελφό του Αδράστου, βλ. Βοιωτικά,18.1. ΑΔ 3(1917),393-396. Παπαχατζής 1981,112-113,σημ.3.

¹⁹⁷¹Βοιωτικά,25.1. ΑΔ 3(1917),414-415. Παπαχατζής 1981,168, σημ.2 και 171,σημ.3. Τσεβάς 2006,Τόμος Β΄,325.

¹⁹⁷²Βοιωτικά,23.2, Παπαχατζής 1981,145-146,σημ.1 και 146,σημ.2. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,272.

- Μνήμα Λευκτρίδων (κορών Σκεδάσου), Λεύκτρα¹⁹⁷⁴
- Θάνατος Σκεδάσου, Λεύκτρα¹⁹⁷⁵
- Θάνατος Έρκυνας¹⁹⁷⁶
- Θάνατος Τροφώνιου-Αγαμήδη (βόθρος), Λιβαδειά¹⁹⁷⁷
- Τάφος/ηρώο στρατηγού Αρκεσίλα, Λιβαδειά¹⁹⁷⁸
- Θάνατος Αργύνου, Κηφισός ποταμός Ορχομενού¹⁹⁷⁹
- Θησαυρός Μινύα, βασιλιάς, Ορχομενός (1250π.Χ.)¹⁹⁸⁰
- Τάφος Ησιόδου, Ορχομενός¹⁹⁸¹
- Τάφος Λήιτου (1184π.Χ.), Πλαταιαί¹⁹⁸²
- Τόπος ταφής Μαρδονίου (μάχη Πλαταιών 479π.Χ.), πλησίον των Πλαταιών¹⁹⁸³
- Ταφή Ευχίδα, δρομέας-πολεμιστής (479π.Χ.), Πλαταιαί¹⁹⁸⁴
- Αμφιάραος, ήρωας, Ποτνιαί¹⁹⁸⁵
- Τύμβος του Σαλγανέα, Σαλγανέας¹⁹⁸⁶
- Τόπος θανάτου του Πενθέα (διαμελίστηκε από την μητέρα του και τις βάκχες), Σκώλος¹⁹⁸⁷
- Σφίγγα, Σφίγγειον όρος

¹⁹⁷³Κοιλιάκου 2014,431.

¹⁹⁷⁴Βοιωτικά,13.5. Παπαχατζής 1981,96,σημ.6. Πιτερός 2008,601.

¹⁹⁷⁵Βοιωτικά,13.5.

¹⁹⁷⁶Βοιωτικά,39.2.

¹⁹⁷⁷Βοιωτικά,37.6.

¹⁹⁷⁸Ο Αρκεσίλας υπήρξε ένας από τους κυριότερους βοιωτούς στρατηγούς, ο οποίος σκοτώθηκε από τον Έκτορα κατά τον τρωικό πόλεμο. Ο τάφος του βρισκόταν στη Λιβαδειά, Παπαχατζής 1981,247,σημ.3. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,62.

¹⁹⁷⁹Τζέμος 1963,18.

¹⁹⁸⁰Βοιωτικά,38.2-3. Παπαχατζής 1981,241,σημ.1-2.

¹⁹⁸¹Βοιωτικά,38.3-4, Παπαχατζής 1981,241,σημ.2. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,157.

¹⁹⁸²Βοιωτικά,4.3. Ο Λήιτος υπήρξε Αργοναύτης και αρχηγός των Βοιωτών κατά τον Τρωικό πόλεμο.

¹⁹⁸³Βοιωτικά,2.2. Παπαχατζής 1981,30,σημ.2. Τσάκου-Κονβεργίνο 2003,274.

¹⁹⁸⁴Ο Ευχίδας ενταφιάστηκε στο ιερό της Αρτέμιδας Ευκλείας, βλ.Αριστείδης,20.4-5.

¹⁹⁸⁵Βοιωτικά,8.3.

¹⁹⁸⁶Στράβων,9.2,9. Leake 1835,267-268. ΑΔ 1(1915),55-56. Παπαχατζής 1981,142-143,σημ.3. ΑΑΑ 21(1988).

¹⁹⁸⁷Παπαχατζής 1981,51,σημ.1-2.

- Θάνατος και Τάφος Λάιου, βασιλιάς Θήβας (1260π.Χ.), τρίστρατο/Σχιιστή οδός¹⁹⁸⁸
- Μνήμα του κυνηγού Ωρίωνα, Τανάγρα¹⁹⁸⁹
- Τόπος ταφής¹⁹⁹⁰ Κόριννας, ποιήτρια (5^{ος} ή 3^{ος}π.Χ.), Τανάγρα¹⁹⁹¹
- Τόπος θανάτου και ταφής Τειρεσία, μάντης, Τιλφώσα κρήνη¹⁹⁹²
- Κοίμηση Οσίου Λουκά Στειριώτη (953μ.Χ.), Μονή Οσ.Λουκά¹⁹⁹³
- Κοίμηση Οσίου Μελετίου (1105μ.Χ.), Μονή Οσ.Μελετίου¹⁹⁹⁴
- Κοίμηση Οσίου Κλήμη (1111μ.Χ.), Μονή Σαγματά¹⁹⁹⁵
- Κοίμηση Οσίου Σεραφείμ Δοβούς (1602μ.Χ.), Μονή Δομβούς¹⁹⁹⁶

Μέχρι αυτού του σημείου διερευνήθηκαν τα μυθολογικά, ιστορικά, φυσικά και λοιπά δεδομένα, που αποτυπώθηκαν σε υλικές μορφές, όπως βουνά, λίμνες, πόλεις, ιερά, τάφοι, οχυρώσεις, πύργοι, φρουκτωρίες, ιερά, μονοπάτια κλπ. Στη συνέχεια ακολουθούν οι χάρτες, που σχετίζονται με γεωμετρικές εκφάνσεις του τόπου, μη προφανείς αλλά απολύτως –επιστημονικά– τεκμηριωμένες και παραδεκτές.

Χάρτης 18: Πύλες του Άδη¹⁹⁹⁷

Οι πύλες του Άδη ή στόμια σχετίζονται συνήθως με σπήλαια, χάσματα και ποτάμια, που εξαφανίζονται στα έγκατα της γης και εμφανίζονται σε κάποιο άλλο σημείο. Επιπροσθέτως, η μυθολογία συνιστά την καταλληλότερη πηγή για την άντληση στοιχείων σχετικά με τις πύλες του Κάτω Κόσμου. Είναι, άλλωστε, κοινώς

¹⁹⁸⁸Βοιωτικά,2.4.

¹⁹⁸⁹Βοιωτικά,20.3.

¹⁹⁹⁰Για μια συνοπτική περιγραφή των ανασκαφών των νεκροταφείων στην Τανάγρα, βλ.Χαραμή 2015,67-83.

¹⁹⁹¹Βοιωτικά,22.3. Παπαχατζής 1981,141,σημ.6.

¹⁹⁹²Βοιωτικά,33.1.

¹⁹⁹³Ο Όσιος Λουκάς γεννήθηκε στους Δελφούς το 896μ.Χ.

¹⁹⁹⁴Ο Όσιος Μελέτιος γεννήθηκε στην Καππαδοκία το 1035μ.Χ.

¹⁹⁹⁵Ο Όσιος Κλήμης γεννήθηκε στην Αθήνα τον 11^ο αι.μ.Χ.

¹⁹⁹⁶Ο Όσιος Σεραφείμ γεννήθηκε στο Ζέλι Βοιωτίας το 1527μ.Χ.

¹⁹⁹⁷Χαρίσης 1933.

αποδεκτό, ότι οι μύθοι αποτελούν αλληγορίες προκειμένου οι άνθρωποι της αρχαιότητας να κατανοήσουν ό,τι συνέβαινε στην επιφάνεια της γης και όχι μόνο.

Ειδικότερα, ο J.Richer¹⁹⁹⁸ ερευνώντας και μελετώντας την περιοχή της Ελλάδας εντοπίζει και μεταφράζει τη γραμμή της Γης, η οποία και διασχίζει τη βοιωτική γη ως τον κοσμικό άξονα¹⁹⁹⁹, όπως θα αναλυθεί σε επόμενο χάρτη. Η ενδιαφέρουσα Γραμμή εμπεριέχει και αποτυπώνει τη σχέση γης και του ουρανού (γήινο και ουράνιο, ως δυαρχική δομή του σύμπαντος²⁰⁰⁰) αλλά και την κάθοδο των ψυχών²⁰⁰¹ καθόσον εσωκλείει έντονα την έκφραση λατρείας τόσο του θεού Απόλλωνα, ως ο φύλακας των θυρών και των οδών των ηλιοστασίων²⁰⁰², όσο και της θεάς Δήμητρας²⁰⁰³, που σαφώς σχετίζεται με τον Κάτω Κόσμο. Οι λατρείες, άλλωστε, χθόνιων θεοτήτων αντικατόπτριζαν ανέκαθεν την αλληλένδετη σχέση με το άδυτο ενώ τα αρχαία κέντρα πληροφοριών, τα μαντεία (Τροφώνειο, Αμφιάρειο) αντλούσαν πληροφορίες από τον Κάτω Κόσμο, τον οποίο και τροφοδοτούσαν με θυσίες. Γίνεται επομένως, αντιληπτό, ότι στην περιοχή της Βοιωτίας έχουν επισημανθεί ορισμένα σημεία, που θεωρούνται πύλες του Άδη ή αλλιώς πύλες των ανθρώπων, αυτών που μυσούνται στα "μικρά μυστήρια"²⁰⁰⁴ ενώ – ταυτόχρονα– στοιχειοθετούνται από τις αντίστοιχες μυθολογικές περιγραφές.

- Μια από τις πιο γνωστές θέσεις, που θεωρείται Πύλη του Άδη, αποτελεί το Τροφώνειο μαντείο στη Λιβαδειά και ειδικότερα ο λάκκος του Αγαμήδη, όπου η γη κατάπιε τον Τροφώνιο²⁰⁰⁵.
- Ένα ακόμη σημείο, που δύναται να θεωρηθεί ως είσοδος στον Κάτω Κόσμο είναι αυτό, όπου βρισκόταν το Αμφιάρειο των Ποτνιών. Εδώ, μια εκδοχή θέλει τον χθόνιο θεό Αμφιαράο να διεισδύει στη γη με το άρμα του²⁰⁰⁶ και λόγω του χθόνιου χαρακτήρα του θεωρείται ότι αποτελεί πύλη του Άδη.

¹⁹⁹⁸Richer 2001,106-108.

¹⁹⁹⁹Ο J.Richer σχετίζει την περιοχή της Βοιωτίας, όπου έχει συντελεστεί ο Ιερός Γάμος Κάδμου-Αρμονίας, με τον κοσμικό άξονα, όπου συντελείται ο Ιερός Γάμος Γης-Ουρανού (στο μαντείο Δελφών).

²⁰⁰⁰Προκοπίου 2005,158.

²⁰⁰¹Richer 2001,115-118.

²⁰⁰²ό.π. 2001,119.

²⁰⁰³ό.π. 2001,106-108,115-118.

²⁰⁰⁴ό.π. 2001,116.

²⁰⁰⁵Τσικλίδης 2007,141-142. Για μια αναλυτική περιγραφή περί το Τροφώνειο Άντρου βλ.Βαλλάς 2006.

²⁰⁰⁶Τσικλίδης 2007,138-139.

- Η δεύτερη εκδοχή του προαναφερθέντος μύθου θέλει τον ήρωα Αμφιαράο να διεισδύει στη γη και να αναδύεται ως θεός με τη μορφή πηγής, η οποία βρίσκεται στο χώρο του Αμφιάρειου στον Ωρωπό²⁰⁰⁷.
- Πύλη του Άδη θεωρείται το ιερό της Δήμητρας και της Κόρης (πάρεδρος του Άδη) συγγενική –μυθολογικά– σχέση, που συνδέεται άμεσα με τη χθόνια θεότητα, τον Άδη (ή Πλούτωνας). Το ιερό βρίσκεται στα νότια κράσπεδα της Θήβας, όπως θα αναλυθεί και σε επόμενη ενότητα²⁰⁰⁸.
- Ένας ακόμη χθόνιος θεός, ο Ογχήστιος Ποσειδώνας, λατρευόταν στο ιερό του στην Ογχηστό. Η χθόνια υπόστασή του καθιστά το σημείο ίδρυσης του ιερού ως πύλη στον Κάτω Κόσμο²⁰⁰⁹.
- Στην επικράτεια της Κορώνειας, στο Λαφύστιο όρος (ή Ξεροβούνι), υπήρχε το ιερό του –χθόνιου– Ηρακλή Χάροπα, όπου λατρευόταν και ο Λαφύστιος Δίας. Σύμφωνα με το μύθο, στο σημείο αυτό εξήλθε ο Ηρακλής με δεμένο τον Κέρβερο, φύλακα του Άδη (με τη μορφή σκύλου), μετά την κατάβασή του στον Κάτω Κόσμο. Στη θέση αυτή υπάρχει ένα πλούσιο κεφαλάρι, που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πύλη του Άδη²⁰¹⁰.
- Πύλη του Άδη ίσως να αποτελεί και μια ακόμη περιοχή πάνω στο Λαφύστιο όρος, το λεγόμενο “Μαύρο Στεφάνι”, όπου υπάρχει ένα υπόγειο σπήλαιο, ο “Κάρκαρος”²⁰¹¹.
- Μια ακόμη θέση, που θα μπορούσε να σχετιστεί με τον Κάτω Κόσμο είναι ο “Μεγάλος Κάρκαρος”, στη θέση Καλιμπύρη, κοντά στο χωριό Ελικώνας (Ζερίκι), όπου σύμφωνα με τον αστικό μύθο διαθέτει ενδιαφέρουσα υπόγεια διαδρομή²⁰¹².

Χάρτης 19: Λατρευτικό δίκτυο

Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση των τόπων πραγματοποιεί ο J.Richer μέσω της λατρείας των διαφόρων θεοτήτων, που λατρεύονταν στην αρχαιότητα. Διεισδύοντας στη συχνότητα λατρείας των θεοτήτων γίνεται αντιληπτό, ότι

²⁰⁰⁷ό.π. 2007,138-139.

²⁰⁰⁸ό.π. 2007,139. Ενδεχομένως, να πρόκειται για το ιερό του Αιγοβόλου Διονύσου στις Ποτινιές.

²⁰⁰⁹ό.π. 2007,139.

²⁰¹⁰Βοιωτικά,34.5. Παπαχατζής 1981,219-220,σημ.5. Τσικλίδης 2007,139-141. Το ιερό απέχει πολύ λίγο από το υποτιθέμενο στόμιο για τον Κάτω Κόσμο.

²⁰¹¹Τσικλίδης 2007,139-141.

²⁰¹²ό.π. 2007,139-141.

πολλοί τόποι της βοιωτικής γης είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με θεότητες, που ανήκουν στο ελληνικό πάνθεον κι αυτό γίνεται συνήθως φανερό από το πλήθος ιερών, που είχαν ιδρυθεί στην περιοχή.

Πιο συγκεκριμένα, ο Ελικώνας θεωρείται ο τόπος ένωσης του Ποσειδώνα και της Δήμητρας²⁰¹³ ενώ το όρος Πτώο συνδέεται με τη λατρεία της Γαίας (Γης), καθόσον υπάρχει ιερό της Δήμητρας και ιερό/μαντείο του Απόλλωνα Πτώου²⁰¹⁴. Επιπλέον, ο θεός Ποσειδώνας έχει συνδεθεί με την πόλη του Ορχομενού και της Ογχηστού, όπως επίσης και με τον Ελικώνα, που πιθανόν να αποτελούσε τόπο λατρείας του θεού²⁰¹⁵. Οι Αλαλκομενές θεωρούνται τόπος γέννησης της Αθηνάς ενώ άλλοι τόποι, όπου λατρευόταν η θεά ήταν η Κορώνεια, η Αλίαρτος και οι Θεσπιές²⁰¹⁶.

Αξίζει να επισημανθεί, ότι στον ελλαδικό χώρο -εκτός από τους καθορισμένους τόπους- παρατηρείται πλήθος συσχετίσεων στις λατρείες θεοτήτων ακόμη και πάνω σε γνωστές ευθυγραμμίσεις-άξονες, όπως στη γραμμή της Γης (Ακρ.Λευκάτα-Δελφοί-Πτώο-Σάρδεις) και στον μεσημβρινό (Ισθμια-όρος Ελικώνα-Ορχομενός-Αντρώνα). Στη μεν πρώτη ευθεία τονίζεται η ύπαρξη ιερών για τη λατρεία του Απόλλωνα και της Δήμητρας ενώ στη δεύτερη αναδεικνύεται η σχέση αντίθεσης-συγγένειας του ζεύγους Ποσειδώνα-Δήμητρας²⁰¹⁷. Παρόμοιοι συσχετισμοί μπορούν να αποδοθούν και στο ζεύγος των παραλλήλων, αυτής της Λυκόσουρας-Ερμιόνης και της ευθείας Ακρ.Λευκάτα-Δελφών-Πτώου-Σάρδεων (γραμμή της Γης), που ενισχύουν για ακόμη μια φορά την άρρηκτη σχέση της Δήμητρας και του Απόλλωνα, αποδεικνυόμενη από την ίδρυση των ιερών τους και την ερμηνεία της γεωγραφικής τους θέσης²⁰¹⁸.

Επιπρόσθετα, αξίζει να σημειωθεί, ότι έχει παρατηρηθεί ένα τέλειο παραλληλόγραμμο, στο οποίο εγγράφεται ένα κανονικό τραπέζιο, οι κορυφές του οποίου είναι τα μεγάλα ιερά της Δήμητρας (της Γης/Γαίας) και του Απόλλωνα. Οι πόλεις με τα ιερά αυτά είναι οι Δελφοί, η Λυκόσουρα, η Ερμιόνη και η Ελευσίνα²⁰¹⁹. Επίσης, η

²⁰¹³Richer 2001,149.

²⁰¹⁴ό.π. 2001,47.

²⁰¹⁵ό.π. 2001,146-147,149.

²⁰¹⁶Στράβων,9.2.36. Richer 2001,111.

²⁰¹⁷ό.π. 2001,106-108,115-118,149,395.

²⁰¹⁸ό.π. 2001,106-107,395.

²⁰¹⁹ό.π. 2001,107,395.

καθειτότητα, που προαναφέρθηκε, μεταξύ της ευθείας Δελφών-Αθήνας-Δήλου και της ευθείας Θαλάμων (αρχ.Θαλαμαί)-Σπάρτης-Αργους-Κορίνθου-Πτώου Απόλλωνα είναι δηλωτική της προαναφερόμενης έκφρασης λατρείας θεοτήτων στην ευρύτερη υπό μελέτη περιοχή.

Χάρτης 20: Ιεροθεσία-ιερογεωγραφία-γεωδαισία

Η ελληνική τοπογραφία δονείται από ενδιαφέρουσες γεωμετρικές σχέσεις, όπως ο λεγόμενος γεωμετρικός γεωδαιτικός τριγωνισμός. Είναι κοινός τύπος η -επιστημονικά διαπιστωμένη²⁰²⁰- ύπαρξη καθορισμένων θέσεων των αρχαίων πανελλήνιων ιερών και πόλεων αλλά και η επαλήθευση αριθμητικών και γεωμετρικών σχέσεων μεταξύ σημαντικών τόπων στην περιοχή της Αττικοβοιωτίας αλλά και ευρύτερα, όπως αναλύθηκαν κι ανωτέρω.

Οι συσχετισμοί αυτοί, που έχουν αποδειχθεί επιστημονικά, αποτυπώνονται στον χάρτη της Ελλάδας, αποδεικνύοντας το σύμπλεγμα σημείων και γραμμών, τη δικτύωση που έχει επιβεβαιωθεί επιστημονικά αρκετά χρόνια πριν. **Ειδικότερα, πρέπει να επισημανθεί, ότι τα ιερά και οι σπουδαίες πόλεις της αρχαιότητας βρίσκονται σε ευθείες (δέσμες ευθειών, ευθυγραμμίσεις), σε κορυφές ιδανικών τριγώνων -ισόπλευρων, ισοσκελών, σκαληνών με ειδικές αναλογίες και λόγους πλευρών-, σε κορυφές κανονικών πολυγώνων, συνδέονται με αρμονικούς μαθηματικούς λόγους -σε άκρα και μέση, σε σχέση χρυσής τομής κ.α.-, βρίσκονται σε περιφέρειες κύκλων -με κέντρα σημαντικά σημεία και ακτίνες ενδιαφέρουσες αποστάσεις μεταξύ ιερών ή αποτελούν σημεία, όπου τέμνονται πολλαπλές περιφέρειες κύκλων με εξίσου σημαντικούς τύπους (πόλεις, ιερά).**

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας κρίθηκε απαραίτητη η ομαδοποίηση των διαφόρων χαρτών και σχεδιαγραμμάτων, που έχει καταγράψει ο Θ.Μανιάς και αφορούν στην περιοχή της Αττικοβοιωτίας.

- 1. Χρυσότομο πεντάγωνο:** Άξιο λόγου αποτελεί η ιδιαίτερη "αφανής" αρμονία και συμμετρία, που εντοπίζεται στην περιοχή της Αττικοβοιωτίας. Ειδικότερα, ένα από τα πιο ενδιαφέροντα σχήματα, που αποτυπώνονται στο χάρτη είναι το χρυσότομο πεντάγωνο κοσμικής αρμονίας²⁰²¹ με κορυφές τη Χαλκίδα (κέντρο του κύκλου Ευρίπου και

²⁰²⁰Μανιάς 1972. Μαρκάτος 2004.

²⁰²¹Μανιάς 1972, 61.

ακτίνα Χαλκίδα-Θήβα= Χαλκίδα-Αμφιάρειο=162στάδια), τη Θήβα, τον Κρομμύωνα, τη Στείριδα (Αττικής), το Αμφιάρειο μαντείο έχοντας ως βάση την ευθεία Κρομμύωνα-Στείριδας (=424στάδια). Το συγκεκριμένο πεντάγωνο, που εγγράφεται στον κύκλο του Ελβετού Εϋνάρδου και εμπεριέχει σχέσεις πλήρους αρμονίας (χρυσή τομή) και σε συνδυασμό με το ισοσκελές τρίγωνο Αφαίας-Κρομμύωνος-Στείριδος σχηματίζουν ένα αρμονικό σχήμα (εξάγωνο), ένα *διαμάντι*, ιδιαιτέρως χαρακτηριστικό στον χάρτη της γεωδαισίας της Αττικοβοιωτίας.

2. Ίσες αποστάσεις: Μια ενδιαφέρουσα κατηγορία γεωμετρικών σχέσεων, που καταγράφεται στο χάρτη της Αττικοβοιωτίας συνιστά το σύνολο των ίσων αποστάσεων και αναλογιών. Σύμφωνα με τον Θ.Μανιά²⁰²² έχουν εντοπιστεί έντεκα (11) ευθείες γραμμές-αποστάσεις (=242στάδια), που ενώνουν ιερούς τόπους και πιο συγκεκριμένα:

- Δαύλεια-Ναός Πτώου Απόλλωνα
- Χαϊρώνεια-Θήβα
- Ορχομενός-Αιγόςθενα
- Ελευθερές-Χαλκίδα
- Ελευθερές-Ερέτρια
- Ελευθερές-Αμφιάρειο μαντείο
- Ελευθερές-Αφίδνες
- Ελευθερές-Άκρα Κωλιάς (Άλιμος)
- Τανάγρα-Άκρα Μουνιχίας (Πειραιάς)
- Πάνακτον-Κρομμύων (Αγ.Θεόδωροι)
- Αμφιάρειο-Βραυρών

Επιπλέον, εντοπίζονται έξι (6) αποστάσεις, που ισοούνται με το μισό των προαναφερθουσών αποστάσεων (=242στάδια/2=121στάδια):

- Δαύλεια-Δελφοί

²⁰²²δ.π. 1972, 49-50.

- Θήβα-Τανάγρα
- Θήβα-Πάνακτο
- Τανάγρα-Ερέτρια
- Τανάγρα-Ελευθερές
- Σκώλος-Αιγόσθυνα

3. Ιερά (3) σε ευθείες: Πέραν όμως, της διαπίστωσης περί ίσων αποστάσεων επισημαίνεται, ότι υπάρχουν χαρακτηριστικές ευθείες, που συνδέουν τρία ιερά²⁰²³ δηλαδή: Θήβα-Τανάγρα-Αμφιάρειο (=262στάδια και παράλληλη στον Ισημερινό), Θήβα-Ελευθερές-Αφαία (=369στάδια), Δαύλεια-Ορχομενός-Ερέτρια, Χαιρώνεια-Ναός Πτώου Απόλλωνα-Ερέτρια, Χαιρώνεια-Τροφώνειο μαντείο-αρχ.Κρομμύνας, Χαλκίδα-Τανάγρα-Ελευσίνα, Θήβα-Σκώλος-Στείριδα, Πλαταιές-Ελευθερές-Βραυρών, Αιγόσθυνα-Άκρα Κωλιάς-Λαύριο, Τανάγρα-Σκώλος-Ισθμια, Σκώλος-Πάνακτον-Αθήνα-Σούνιο, Τανάγρα-Αφίδνες-αρχ.Τρικόρυθος. Αξίζει να αναφερθεί, ότι οι αποστάσεις των ιερών, που βρίσκονται πάνω στις προαναφερθείσες ευθείες διέπονται από σχέσεις αναλογιών (ειδικοί αριθμοί).

4. Τριγωνισμοί: Όσον αφορά στους τριγωνισμούς, που σχηματίζονται στην περιοχή της Αττικοβοιωτίας πρέπει να τονιστεί, ότι καταγράφεται²⁰²⁴ ένας ιδιαιτέρως μακρύς κατάλογος τριγώνων, τα οποία διέπονται από σχέσεις αναλογίας ή/και ανήκουν σε κανονικά γεωμετρικά πολύγωνα.

4.1 Ακολούθως καταγράφονται τα **-διάσημα- τρίγωνα** που φέρουν συγκεκριμένες ονομασίες:

- Τρίγωνο Πανεπιστημίων Camerino and Firenze: Δελφοί-Χαιρώνεια-Ηραίων
- Τρίγωνο Ιταλών αρχαιολόγων: Χαιρώνεια-Ηραίων-Αιγόσθυνα
- Τρίγωνο καθηγητή Charles Mugler: Δελφοί-Χαιρώνεια-Αιγόσθυνα
- Τρίγωνο καθηγητή Bonadonna: Θήβα- Αθήνα-Ακροκόρινθος
- Τρίγωνο καθηγητή Ferrando: Αθήνα-Σκώλος-Αμφιάρειο μαντείο (ισοσκελές)
- Τρίγωνο καθηγητή Cordiez: Αθήνα-Αμφιάρειο-Ραμνούς (ισοσκελές)
- Τρίγωνο Αριστοτέλους: Χαλκίδα-Θήβα-Αμφιάρειο μαντείο (ισοσκελές με πλευρές=162στ. και χρυσή τομή)

²⁰²³ό.π. 1972,50-51.

²⁰²⁴ό.π. 1972,55-56,59.

- Τρίγωνο καθηγητή Κεραμόπουλου: Θήβα-Τανάγρα-Σκώλος (ισοσκελές με χρυσή τομή)
- Τρίγωνο καθηγητή Σταμάτη: Θήβα-Τανάγρα-Πάνακτον (ισοσκελές και χρυσή τομή)
- Τρίγωνο καθηγητή Carlos de Cuenca: Αθήνα-Τανάγρα-Λαύριο (ισοσκελές)
- Τρίγωνο Άγγλων αρχαιολόγων: Αφαία-Θήβα-Αμφιάρειο (ισοσκελές με πλευρές=369στ.)

4.2 Άλλα χαρακτηριστικά **τρίγωνα** που σχηματίζονται:

- Ορχομενός-Αμφιάρειο-Αγ.Θωμάς (ισοσκελές)
- Σούνιο-Αμφιάρειο-Αγ.Θωμάς (ισοσκελές με πλευρές=390στ.)
- Τροφώνειο μαντείο-Αιγόςθενα-Ηραίο (ισοσκελές με πλευρές=231στ.)
- Κρομμύων-Αιγόςθενα-Ηραίο (ισοσκελές)
- Τανάγρα-Μέγαρα-Αθήνα (ισοσκελές με πλευρές=220στ.)
- Χαλκίδα-Αιγόςθενα-Ελευσίνα (ισοσκελές με πλευρές=262στ.)
- Μέγαρα-Αιγόςθενα-Ελευσίνα (ισοσκελές)
- Δελφοί-Δαύλεια-Τροφώνειο μαντείο
- Αμφιάρειο μαντείο-Αφίδνες-Ραμνούς
- Χαϊρώνεια-Δαύλεια-Τροφώνειο μαντείο
- Ορχομενός-Χαιρώνεια-Τροφώνειο μαντείο
- Θήβα-Ελευθερές-Αιγόςθενα
- Σκώλος-Ελευθερές-Τανάγρα
- Αμφιάρειο μαντείο-Τανάγρα-Ραμνούς
- Ερέτρια-Χαλκίδα-Αμφιάρειο μαντείο

5. Συμμετρίες - συνδυασμοί τριγώνων

Άξιο λόγου αποτελεί το δίκτυο ισοσκελών τριγώνων, που αποτυπώνεται²⁰²⁵ στον χάρτη της Αττικοβοιωτίας. Τα συγκεκριμένα τρίγωνα, εάν λειτουργήσουν κατά ζεύγη, δημιουργούν νέα ιδανικά σχήματα (παραλληλόγραμμα με

²⁰²⁵Μανιάς 1972, 63-65.

ανά δύο ίσες πλευρές, κοινές βάσεις και κοινά ύψη) ενώ ταυτόχρονα διέπονται από σχέσεις αναλογίας (χρυσή τομή). Πιο συγκεκριμένα:

- Τρίγωνο ισοσκελές (Αριστοτέλους) Χαλκίδας-Θήβας-Αμφιαρείου μαντείου (πλευρές=162στάδια) και τρίγωνο ισοσκελές (τρίγωνο Άγγλων αρχαιολόγων) Αφαίας-Θήβας-Αμφιαρείου (πλευρές=369στάδια) με κοινή βάση Θήβα-Αμφιάρειο (=262στάδια) και κοινό ύψος (=440στάδια)
- Τρίγωνο ισοσκελές (εμπεριέχεται στο τρίγωνο Ιταλών αρχαιολόγων) Τροφώνειου μαντείου-Αιγοσθένων-Ηραίου (πλευρές=231στάδια) και τρίγωνο Κρομμύωνος-Αιγοσθένων-Ηραίου, με κοινή βάση Αιγόσθενα-Ηραίο (=187στάδια) και κοινό ύψος (=319στάδια)
- Τρίγωνο ισοσκελές Ορχομενού-Αμφιαρείου μαντείου-Αγ.Θωμά και τρίγωνο ισοσκελές Σουνίου-Αμφιαρείου μαντείου-Αγ.Θωμά (πλευρές=390στάδια)²⁰²⁶ με κοινή βάση και κοινό ύψος.
- Τρίγωνο ισοσκελές Τανάγρας-Αθήνας-Μεγάρων (πλευρές=220στάδια) και τρίγωνο ισοσκελές Αφαίας-Αθήνας-Μεγάρων με κοινή βάση και κοινό ύψος.

6. Τρίγωνα με πλευρές χρυσής τομής στο Αμφιάρειο²⁰²⁷

- Αμφιάρειο μαντείο-Θήβα-Αγ.Θωμάς
- Αμφιάρειο μαντείο-Ελευθερές-Αίγινα
- Αμφιάρειο μαντείο-Ελευσίνα-Αφαία
- Αμφιάρειο μαντείο-Σκώλος-Φλέβες (Φάβρα)
- Αμφιάρειο μαντείο-Σκώλος-Βρανάς
- Αμφιάρειο μαντείο-Σκώλος-Ιερό Διονύσου (Διόνυσος)
- Αμφιάρειο μαντείο-Αφίδνες-Τρικόρυθος

7. **Ιδανικά κανονικά πολύγωνα²⁰²⁸**: Άλλα ενδιαφέροντα σχήματα, που έχουν καταγραφεί στην περιοχή της Αττικοβοιωτίας σε συνάρτηση με θέσεις του ελλαδικού χώρου, είναι τα ιδανικά κανονικά πολύγωνα ενώ οι

²⁰²⁶Η κοινή βάση με το κοινό ύψος τους τέμνονται κάθετα στην Ελευσίνα.

²⁰²⁷ό.π. 1972,62-63.

²⁰²⁸ό.π. 1972,87,89.

προεκτάσεις των γεωμετρικών στοιχείων τους -ακτίνες, πλευρές, διαγώνιοι- συναντούν άλλα περιώνυμα ιερά, κέντρα λατρείας ή σπουδαίες πόλεις. Ειδικότερα, στην υπό μελέτη περιοχή αποτυπώνεται το κανονικό πεντάγωνο με κέντρο το Τροφώνειο μαντείο και ακτίνα την απόσταση Τροφωνείου-Ολυμπίας.

Ανακεφαλαιώνοντας τα ανωτέρω γίνεται κατανοητό, ότι οι γεωγραφικές θέσεις πανελλήνιων ιερών και σπουδαίων πόλεων της αρχαιότητας δημιουργούν ένα πολυσύνθετο και πολύπλοκο γεωδαιτικό δίκτυο τεράστιας έκτασης, που υλοποιήθηκε κατά την αρχαιότητα, διέπεται από τους κανόνες της αριθμητικής (αριθμητικές αναλογίες) και αποτελεί έκφραση πλήθους συμβολισμών και αρμονικών σχέσεων.

Χάρτης 21: Στον αστερισμό του Βώτη

Τα εν ουρανώ και γη χάσματα²⁰²⁹

Η χαρτογράφηση του ουράνιου στερεώματος αποκαλύπτει την προσπάθεια των αρχαίων Ελλήνων, με τη συνείδηση της προκατακλυσμιαίας γνώσης και της αστρονομικής γεωδαισίας, να μεταφέρουν την αιώνια ρυθμική τάξη του σύμπαντος στη γη με σκοπό να αποδώσουν το ανάλογο της ουράνιας σοφίας σε ανθρώπινη κλίμακα. **Με τον τρόπο αυτό θα ήταν ικανή η συνθήκη της πλήρους εκμετάλλευσης του δυναμικού της γης αλλά και της κοσμικής ενέργειας, πρακτική, που αποτελούσε μέρος της φιλοσοφικής προσέγγισης της ανθρώπινης δραστηριότητας (κατασκευές κτιριακών αποθεμάτων) των αρχαίων Ελλήνων.**

Επιπροσθέτως, η "αφανής" αρμονία, που διαφαίνεται από την ανάγνωση των γεωμετρικών θέσεων των ιερών τόπων είναι άκρως ενδιαφέρουσα. Όπως είναι γνωστό τα περιώνυμα ιερά είχαν ιδρυθεί σύμφωνα με αστρονομικές μεθόδους (κατασκευή, χωροθέτηση, προσανατολισμός)²⁰³⁰ ενώ οι σπουδαίες πόλεις της αρχαιότητας βρίσκονταν πάνω σε καθορισμένες θέσεις και οι μεταξύ τους αποστάσεις διέπονταν από μαθηματική ακρίβεια και αναλογίες, όπως αυτές παρουσιάστηκαν σε προηγούμενο χάρτη. **Τα γεωδαιτικά αυτά δίκτυα σφράγιζαν προκαθορισμένες πορείες από τον ένα ιερό τόπο στον άλλο με απώτερο σκοπό να παραμείνουν αναλλοίωτα και αιώνια στο διηνεκές, ίδιον γνώρισμα, άλλωστε, του ουράνιου στερεώματος. Πέραν, λοιπόν, των αριθμητικών**

²⁰²⁹Το δέκατο βιβλίο της πλατωνικής "Πολιτείας".

²⁰³⁰Hoskin 2001. Πανταζής 2002.

αναλογιών, που παρατηρείται επίγεια, είναι γεγονός ότι οι ιεροί τόποι της Ελλάδας βρίσκονται τοποθετημένοι σε διάταξη, που συμφωνεί με αυτή των αστερισμών²⁰³¹.

Πλείστα είναι τα παραδείγματα, που επιβεβαιώνουν τα ανωτέρω και ακολούθως αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένοι συσχετισμοί, οι οποίοι έχουν επιβεβαιωθεί τα τελευταία χρόνια: η αντιστοίχιση ιερών τόπων και νησιών του Εδιμβούργου (Σκωτία) με τον αστερισμό του Ωρίωνα και του Σείριου, η αντιστοίχιση των καθεδρικών ναών της Γαλλίας με τον αστερισμό της Παρθένου²⁰³² καθώς και η αντιστοίχιση των πυραμίδων της Αιγύπτου (καθώς και του Μεξικό και της Κίνας) με τον αστερισμό του Ωρίωνα²⁰³³. Επιπλέον, επισημαίνεται, ότι θέσεις των ναών, που είχαν επιλεγεί στη Βόρεια Αγγλία (Temple Hirst) από τους Ναΐτες Ιππότες (1119-1312), ήταν σύμφωνες με την ιερή γεωμετρία ενώ ταυτόχρονα συσχετιζόνταν με τον αστερισμό του Κύκνου²⁰³⁴. Γενικότερα, πάντως, αξιόλογος είναι ο συσχετισμός (ιερή γεωμετρία/γεωμετρικά σχήματα) μεταξύ των διάφορων αστερισμών κατόπιν νοητής σύνδεσής τους (γεωμετρία προβολής τους) ενώ αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, ότι οι περισσότεροι από αυτούς τους αστερισμούς συνδέονται μεταξύ τους και μυθολογικά.

Ενδιαφέρον προκαλεί και η πιθανή συσχέτιση των κορυφών βουνών της Στερεάς Ελλάδας με τον αστερισμό του Ωρίωνα και τις πυραμίδες της Αιγύπτου²⁰³⁵. Επίσης, όσον αφορά στο ελληνικό έδαφος, αξίζει να σημειωθεί η διατύπωση σχετικά με τις γεωδαιτικές σχέσεις των αρχαίων ελληνικών πόλεων, οι οποίες φέρεται να έχουν ουράνιες αντιστοιχίες, όπως αναφέρουν οι Fl. και K.Wood²⁰³⁶, επισημαίνοντας ότι *οι ομηρικές τοποθεσίες και πόλεις της Βοιωτίας αντιστοιχούν κατά εκπληκτικό τρόπο στα αστέρια του Δράκοντος*. Επίσης, αξίζει να τονιστεί, ότι το όνομα της Βοιωτίας θυλεύεται ότι παραπέμπει στον αστερισμό του Βώτη, τη διάταξη του οποίου απεικόνιζαν με ακρίβεια οι επτά αρχαιότερες πόλεις της ως επίγειος καθρέπτης τους. Προσεγγίζοντας

²⁰³¹Λίτσας 2000, εικ.27-28.

²⁰³²Rigby 1996.

²⁰³³Bauval and Gilbert 1995.

²⁰³⁴Επίσης, έχουν γίνει έρευνες σχετικά με τον συσχετισμό της χωροθέτησης των πυραμίδων-ναών της Tikal (αρχαία πόλη των Μάγια) στη βόρεια Γουατεμάλα με το αστρικό σύστημα των Πλειάδων του αστερισμού του Ωρίωνα καθώς και το σύμπλεγμα γεωλογικών σχηματισμών στον πλανήτη Άρη.

²⁰³⁵Οδύσσεια, Ε 272-275. Crawford 2020.

²⁰³⁶Wood and Wood 2000.

ετυμολογικά τον αστερισμό (Βωώτης= βούς+ωθείν ή και Αρκοφύλακας=φύλακας της Αρκτου²⁰³⁷) και σύμφωνα με τον μύθο γίνεται αντιληπτό, ότι ο Βωώτης παραπέμπει στον οδηγό των επτά (7) βοδιών, δηλαδή των επτά φωτεινότερων αστεριών της Μεγάλης Αρκτου, που με το άροτρό του οργώνει τους ουρανούς²⁰³⁸.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω και με την αρωγή της ανάλυσης του χάρτη 2 (Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε), **η γράφουσα προέβη σε μια προσπάθεια πλήρους αντιστοιχίας της φαινόμενης θέσης των επτά (7) φωτεινότερων αστεριών του αστερισμού Βωώτη με τις επτά αρχαιότερες πόλεις της Βοιωτίας**. Ειδικότερα, το πιο λαμπρό αστέρι του Βωώτη είναι ο Αρκτούρος, που αντιστοιχεί στην πόλη της Θήβας (α του Βωώτη). Οι υπόλοιπες αντιστοιχίσεις είναι οι ακόλουθες: Αλίαρτος=ρ του Βωώτη, Κορώνεια=γ του Βωώτη, Ορχομενός=β του Βωώτη, Ύητος=δ του Βωώτη, Ακραιφία=ε του Βωώτη και το Ύπατον όρος=ζ του Βωώτη. Οι προαναφερόμενες πόλεις, σύμφωνα με όσα αναλύθηκαν στον Χάρτη 2, υπήρξαν οι πρώτες θέσεις κατοίκησης στη βοιωτική χώρα (βλ.Χάρτης 2).

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητη η επισήμανση σχετικά με τη σπουδαιότητα του περίφημου αριθμού επτά (7)²⁰³⁹, ο οποίος αποτελεί έναν ιδιαίτερος διαδεδομένο αριθμό από την αρχαιότητα. Ετυμολογικά, προέρχεται από το ρήμα σέβω, δηλωτικό του σεβασμού, όπως άλλωστε πίστευαν και οι Πυθαγόρειοι ότι, δηλαδή, η σεπτάς είναι αξία ιδιαίτερου σεβασμού. Οι ονομασίες, που δόθηκαν στον αριθμό από τους Πυθαγόρειους, σύμφωνα με τον Νικόμαχο, είναι οι ακόλουθες: Τύχη και Καιρός, Αθηνά, Άρης και Ακρεώτις, Αγγελία και Ατρυτώνη (η ακαταπόνητη, η αδάμαστη (όνομα της Αθηνάς), Φυλακίτις και Οβριμοπάτρη ή θυγατέρα ενός ισχυρού πατέρα, Τριτογένεια (όνομα της Αθηνάς) και Γλαυκώπις ή γαλανομάτα, Αλαλκομενία και Παντευχία, Εργάνη και Πολυάρετη ή ταλαντούχα, ακεραιότητα των μερών και το κέρας της Αμάλθειας, Αιγίς και Όσιρις, όνειρο και φωνή, ήχος και από τις Μούσες η Κλειώ. Στα παραπάνω επίσης, μπορούν να προστεθούν τα εξής: κρίση, Αδράστεια και τελεσφόρος. Σύμφωνα με τον Πυθαγόρα πρόκειται για έναν αριθμό "αμήτωρα" καθόσον δεν συνιστά γινόμενο παραγόντων αλλά και "σύμβολο τελειότητας" καθόσον τον αποτελούν οι αριθμοί τρία και τέσσερα, εκπρόσωποι των δύο τέλειων σχημάτων, του ισόπλευρου τριγώνου και του τετραγώνου.

²⁰³⁷Μαυροματίτης 2005,41.

²⁰³⁸Θεοδοσίου και Δανέζης 2012,63-65.

²⁰³⁹Για την αναλυτική περιγραφή του αριθμού επτά (7) βλ.Ιάμβλιχος 1998,101-123. Χατζηδάκη 2019.

Γενικότερα, επτά (7) είναι οι ημέρες της Δημιουργίας, επτά (7) οι ημέρες της εβδομάδας, οι ονομασίες των οποίων, σε διάφορες γλώσσες, προέρχονται από τις αντίστοιχες των πλανητών, επτά (7) και οι πλανήτες (Ήλιος, Σελήνη, Δίας, Κρόνος, Άρης, Ερμής, Αφροδίτη), που είναι ορατοί με “γυμνό μάτι”. Ακόμη, επτά (7) είναι οι περίοδοι-ηλικίες της ανθρώπινης ζωής, επτά (7) οι στοιχειώδεις φθόγγοι όχι μόνο στην ανθρώπινη φωνή αλλά και σε κάθε οργανικό, επίγειο και αρμονικό ήχο ενώ το υλικό όν παρουσιάζεται από τις τρεις διαστάσεις (μήκος, πλάτος, βάθος) και τα τέσσερα σχήματα (σημείο, γραμμή, επιφάνεια, πάχος=όγκος). Επιπλέον, επισημαίνονται τα επτά (7) χαρακτηριστικά (σώμα, διάσταση, σχήμα, μέγεθος, χρώμα, κίνηση, στάση), επτά (7) και τα είδη της κίνησης (άνω, κάτω, εμπροσθεν, όπισθεν, δεξιά, αριστερά, προς το μέσον του κύκλου). Επίσης, επτά (7) είναι οι όροι της γεωμετρίας, το σημείο, η γραμμή, η επιφάνεια, η γωνία, το σχήμα, το στερεό, το επίπεδο. Ειδικότερα, για την περιοχή μελέτης καταγράφονται τα εξής:

- Τα επτά (7) αστέρια των Πλειάδων²⁰⁴⁰ -ή ο Εφταπάρθενος χορός- που αντιπροσωπεύουν τις επτά αδελφές και κυνηγιούνται από τον Ωρίωνα για επτά ή εννέα έτη²⁰⁴¹.
- Τα επτά (7) αστέρια του αστερισμού της Μεγάλης και της Μικρής Άρκτου.
- Τα επτά (7) αστέρια του αστερισμού Βοώτη, που αντιστοιχούν στις επτά αρχαιότερες πόλεις της Βοιωτίας.
- Οι επτά (7) πόλεις της Αμφικτιονίας.
- Η επτάλοφος Θήβα καθόσον είναι κτισμένη πάνω σε επτά (7) λόφους (Ισμήνιος, το Μικρό Καστέλι, το μεγάλο Καστέλι, το Αμφείον, η ακρόπολη της Καδμείας, Αγία Άννα-Κολωνακίου).
- Η επτάπυλη Θήβα με τις επτά (7) πύλες: Προιτίδες, Ηλέκτρες, Κρηναίες, Ομολώιδες, Ογκαίες ή Ύψιστες, Ωγυγίες ή Βορραίες και Νήιστες²⁰⁴².
- Οι επτά (7) χορδές της λύρας, που χάρισε ο Ερμής στον Αμφίωνα (Απόλλωνα)²⁰⁴³. Προεκτείνοντας τη σκέψη αυτή -και σύμφωνα με τον μύθο- μπορεί κανείς να συνδέσει τον αριθμό επτά με τις επτά (7) πύλες των τειχών της

²⁰⁴⁰Οι Πλειάδες ήταν κόρες της Πλειόνης και του Άτλαντα γι' αυτό ονομάζονταν και Ατλαντίδες ενώ οι αδερφές τους ήταν οι Υάδες.

²⁰⁴¹Κεραμόπουλλος 1917,7-32, Richer 2001,181. Θεοδοσίου και Δανέζης 2012,102-112.

²⁰⁴²Βοιωτικά,8,4-7. Έργα και Ημέραι,162. ΑΔ 3(1917),418,469-484.

²⁰⁴³Παπαχατζής 1981,189-190,σημ.6.

πόλης, υμνώντας -για άλλη μια φορά- την πλανητική ουράνια αρμονία²⁰⁴⁴ (7 πλανήτες) απεικονιζόμενη στην επιφάνεια της γης.

- Οι επτά (7) βασιλιάδες της τραγωδίας του Αισχύλου “Επτά επί Θήβας”, που εκστράτευσαν κατά της Θήβας: Άδραστος, Πολυνείκης, Αμφιάραος, Τυδέας, Καπανέας, Ιππομέδοντας και Παρθενοπαίος.
- Οι επτά (7), που υπερασπίστηκαν τη Θήβα: Ετεοκλής, Μελάνιππος²⁰⁴⁵, Μεγαρέας, Ύπερος, Άκτορας, Πολυφόντας, Λασθένης.
- Οι επτά (7) Μούσες (κόρες της Αρμονίας), που ο αριθμός τους πιθανόν να συσχετίζεται και με τον αριθμό των αστεριών της Μικρής Άρκτου²⁰⁴⁶.

6.2.3 περιορισμός του α-σαφούς

Αξίζει να επισημανθεί, ότι το πεδίο έρευνας είναι αρκετά ευρύ, γεγονός, που ενισχύει την ανάγκη ορισμένων παραδοχών αλλά και γενικεύσεων, χωρίς όμως να επηρεάζονται σημαντικά τα πραγματικά στοιχεία του υλικού και άυλου πολιτισμού.

6.3 Η ανάγνωση της Βοιωτίας ως μια προσωπική υπόθεση

Το μεθοδολογικό πρόταγμα “SPHINX”, που προκύπτει από την εκπόνηση του παρούσας διατριβής και επισημάνθηκε στην εισαγωγή, αποτελεί ένα ιδιαιτέρως πολύτιμο καινοτόμο σύστημα διαχείρισης του υλικού και άυλου πολιτισμού, με πεδίο έρευνας αυτό της Βοιωτίας. Το συγκεκριμένο σύστημα βασίζεται στο εργαλείο του χάρτη, προκειμένου να αποτυπωθούν, αναλυθούν, ιεραρχηθούν, ερμηνευθούν και αξιολογηθούν όλα τα απαραίτητα στοιχεία, που “ακουμπούν” στην περιοχή της Βοιωτίας. **Επισημαίνεται, ότι το σύστημα “SPHINX” αποτελεί ένα χρήσιμο σύστημα τόσο για το πεδίο έρευνας όσο και για οποιαδήποτε άλλη περιοχή, όπου αυτό θα εφαρμοσθεί.**

²⁰⁴⁴Richer 2001,23-24,183.

²⁰⁴⁵Παπαχατζής 1981,112-113,σημ.3.

²⁰⁴⁶Richer 2001,102-103.

Βέβαια, από την έρευνα της γράφουσας δύναται να αναδυθεί κι μια ακόμη ενδιαφέρουσα πτυχή της υπό μελέτη περιοχής και δεν είναι άλλη από τη σπουδαιότητα και μοναδικότητά της.

Πιο αναλυτικά, σταχυολογώντας τα προαναφερόμενα στοιχεία των χαρτών, που μόλις καταγράφηκαν και αναλύθηκαν, ακολουθεί η επεξεργασία, η ανάλυση του καθενός χάρτη ξεχωριστά, η συσχέτισή του με άλλους χάρτες καθώς επίσης κι η αξιολόγηση και ερμηνεία του συνόλου της χαρτογράφησης. Με τη διαδικασία αυτή, δηλαδή με την εφαρμογή του συστήματος SPHINX, δίνεται η δυνατότητα στον αναγνώστη να κατανοήσει πλήρως τους επιμέρους υλικούς και άυλους πόρους, που χαρακτηρίζουν τη Βοιωτία, με άλλα λόγια να κατανοήσει τον τόπο. Εκτός όμως, από την κατασκευή χαρτών η γράφουσα προχώρησε και στην κατασκευή μηκοτομών. Ειδικότερα, οι μηκοτομές –βασισμένες σε χάρτες ως κατόψεις– λειτουργούν ως τομές στο έδαφος και εμπεριέχουν τις προβολές γεγονότων ως συμπυκνωμένη πληροφορία προκειμένου να γίνεται πλήρως κατανοητή η ελέλιξη μιας ποιότητας στο χωροχρονικό συνεχές.

Στη συνέχεια, αναλύονται διεξοδικά τόσο τα στοιχεία των προαναφερόμενων χαρτών/μηκοτομών όσο και η διαδικασία της χρήσης του συστήματος SPHINX.

6.3.1 επεξεργασία και ανάλυση των επιμέρους χαρτών

Η αποτύπωση του συνόλου των στοιχείων του υλικού και άυλου πολιτισμού της περιοχής της Βοιωτίας –κατόπιν της αποδελτίωσής τους –σε συνδυασμό με τις δυνατότητες, που προσφέρει η κατασκευή χάρτη ως εργαλείο και ως συνισταμένη πολλαπλών συνιστωσών (όπου συνιστώσα τα στοιχεία, που φέρει πάνω του ο κάθε χάρτης), προσφέρουν τη δυνατότητα πολλαπλών αναγνώσεων του τοπίου. Προκειμένου λοιπόν, να προβεί κανείς στην κατανόηση και ανάγνωση των χαρτών θα πρέπει αρχικά να αξιολογηθεί μεμονωμένα ο εκάστοτε χάρτης, του οποίου τα επιμέρους στοιχεία αναλύθηκαν προηγουμένως. Αξίζει βέβαια, να τονιστεί, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ένας χάρτης μπορεί να ενσωματώνει αρκετά στοιχεία, τα οποία εάν απομονωθούν, δύναται να λειτουργήσουν ως αυθύπαρκτα και να αποτελέσουν έναν νέο χάρτη. Επίσης, επισημαίνεται, ότι οι χάρτες είναι –ως επί το πλείστον– οικογένειες χαρτών, λόγω της εξέτασής τους στις διάφορες χρονικές περιόδους.

- Ο χάρτης **Γεωμορφολογία_αρχαία και σύγχρονη Βοιωτία** -(2) δύο χάρτες- αποτυπώνει τα ιδιαίτερα γεωμορφολογικά στοιχεία της περιοχής, που τη χαρακτηρίζουν, τόσο στην αρχαιότητα όσο και στο σήμερα. Ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο χαρτών αποτελεί η ύπαρξη της λίμνης Κωπαΐδας, της οποίας τη θέση, στον χάρτη του σήμερα, έχει πάρει η πεδιάδα της Κωπαΐδας, που συνιστά προϊόν της αποξήρανσης της λίμνης.
- Στον χάρτη **Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε** -(10) δέκα χάρτες- προβάλλονται οι θέσεις, που επιλέχθηκαν για χρήση/κατοίκηση -ήδη από τους παλαιολιθικούς έως και τους αρχαϊκούς χρόνους- όπου η Βοιωτία είναι πλέον πυκνοκατοικημένη με πόλεις αυτόνομες (7^{ος}-6^{ος} αι.π.Χ.). Γίνεται αντιληπτό, ότι οι περιοχές, που ήταν σε συνεχή σχεδόν χρήση/κατοίκηση ήταν οι όχθες της λίμνης Κωπαΐδας -είτε τα σπήλαια είτε η ευρύτερη περιοχή της, όπως η Ακραϊφία κι ο Ορχομενός-, οι παραθαλάσσιες/παραλίμνιες περιοχές αλλά και η ευρύτερη περιοχή της Θήβας.
- Όσον αφορά στους χάρτες **Διοικητική διαίρεση_αρχαία και σύγχρονη Βοιωτία** -δύο (2) χάρτες- γίνεται σαφές, ότι τα όρια έχουν αλλάξει σε μικρό βαθμό. Πιο συγκεκριμένα, η Βοιωτία -σε επίπεδο νομού- έχει συμπεριλάβει περιοχές, που ανήκαν στη Φωκίδα -κατά την αρχαιότητα- ενώ πλέον δεν περιλαμβάνονται στην κατοχή της οι περιοχές προς την Αττική και την Χαλκίδα.
- Όσον αφορά στους χάρτες **Χρήσεις γης_ιστορική Βοιωτία** -(13) δεκατρείς χάρτες- αυτοί προβάλλουν τις θέσεις, όπου δραστηριοποιούνταν εργαστήρια/βιοτεχνίες και γενικότερα λάμβαναν χώρα δραστηριότητες, οι οποίες αποτελούσαν το εμπόριο της εκάστοτε εποχής. Γίνεται κατανοητό, ότι οι θέσεις, που βρίσκονταν σε συνεχή - σχεδόν- χρήση, ήταν οι περιοχές κοντά στην Κωπαΐδα, όπως ο Ορχομενός και η Ακραϊφία, αλλά και η Θήβα, η Εύτρηση, η Αυλίδα και η Τανάγρα. Στην πάροδο των αιώνων και κυρίως στους μεσαιωνικούς έως τους νεότερους χρόνους, δραστηριοποιούνταν κυρίως οι περιοχές της Δαύλειας, της Λιβαδειάς, των περιοχών κοντά στον Κορινθιακό κόλπο, η ευρύτερη περιοχή της Θήβας καθώς και οι παραλίμνιες περιοχές. Επιπλέον, στον χάρτη **Χρήσεις γης_σύγχρονη Βοιωτία** διαφαίνονται οι σημερινές ανθρώπινες δραστηριότητες -ως καθολικές παρεμβάσεις- στο τοπίο της βοιωτικής γης.

- Όσον αφορά στους χάρτες **Ανθρωπογεωγραφία-σύγχρονη Βοιωτία** -(2) δύο χάρτες- προβάλλονται τόσο ο πληθυσμός ανά δημοτική ενότητα (σύμφωνα με το πρόγραμμα Καποδίστρια) όσο και η σχέση μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών στη βοιωτική γη, όπως αποτυπώνονται στη σύγχρονη εποχή.
- Σχετικά με το σύνολο χαρτών **Κτιριακά αποθέματα** -δεκαοκτώ (18) χάρτες- καταγράφονται τα οχυρά, οι πύργοι, τα θέατρα, τα μαντεία, τα αρχαία και χριστιανικά ιερά, που εντοπίζονται στη βοιωτική γη και εξετάζονται στην πάροδο των αιώνων. Ειδικότερα, στον χάρτη **οχυρώσεις-ακροπόλεις-κάστρα-φρούρια**, προβάλλονται οι οχυρωμένες θέσεις, που εντοπίζονται κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της ακτογραμμής της λίμνης Κωπαΐδας, της Κοιλάδας των Μουσών, του Πανοπέα, της Χαϊρώνειας, της Τανάγρας, της Θήβας καθώς και στις περιοχές προς τον Κορινθιακό κόλπο. Αντίστοιχα -και σε άμεση συσχέτιση με τον προηγούμενο- ο χάρτης **πύργοι** αναδεικνύει τις αντίστοιχες θέσεις, όπου καταγράφονται οι πύργοι της Βοιωτίας. Όσον αφορά στον χάρτη **θέατρα** οι θέσεις, που προβάλλονται είναι οι περιοχές κοντά στην ακτογραμμή της Κωπαΐδας (Ορχομενός, Ακραιφία, Αλίαρτος) αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Θήβας. Οι ίδιες θέσεις αναδεικνύονται και στον χάρτη **μαντεία** (ακτογραμμή Κωπαΐδας, Κοιλάδα Μουσών). Στον χάρτη **αρχαία ιερά** αναδεικνύεται η πόλη της Θήβας, που κατείχε ηγεμονική θέση στις λατρείες θεοτήτων ενώ σπουδαίο ρόλο διαδραματίζουν και η Λιβαδειά, ο Ορχομενός και η Τανάγρα. Ο χάρτης **χριστιανικά ιερά** αναδεικνύει το πλήθος των ιερών, που καταγράφονται στην υπό μελέτη περιοχή ενώ οι θέσεις, που προβάλλονται είναι η Θήβα, ο Ορχομενός, το Στείρι, η Αντίκυρα και η Λιβαδειά. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ιερών αυτών συγκεντρώνονται στην περιοχή της Θήβας, του Ορχομενού, του Στειρίου, του Κυριακίου, της Αντίκυρας αλλά και στην περιοχή ανατολικά του Ελικώνα.
- Ο χάρτης **φρυκτωρίες_αρχαίου και μεσαιωνικοί χρόνοι** -δύο (2) χάρτες- προβάλλει το δίκτυο των φρυκτωριών (σήματα καπνού) και πιο συγκεκριμένα τις θέσεις, όπου υπήρχαν πύργοι-φρυκτωρίες καθώς και τις εναέριες διαδρομές, που ακολουθούσαν τα σήματα καπνού (μεταξύ μεμονωμένων πύργων-φρυκτωριών και οχυρώσεων). Στον πρώτο χάρτη αποτυπώνονται τα δίκτυα φρυκτωριών της αρχαιότητας, όπου διακρίνονται αυτά, που ήλεγχαν τη νοτιοδυτική πλευρά της λίμνης Κωπαΐδας, τη Κοιλάδα Μουσών και τον Κορινθιακό κόλπο καθώς επίσης και το πυκνό δίκτυο, που ήλεγχε την ευρύτερη περιοχή της Θήβας, της Ακραιφίας και της βορειοανατολικής πλευράς της λίμνης Κωπαΐδας. Στον δεύτερο χάρτη καταγράφονται οι φρυκτωρίες των μεσαιωνικών χρόνων και

αναδεικνύεται κυρίως το πυκνό δίκτυο, που κάλυπτε ολόκληρη τη δυτική πλευρά της λίμνης Κωπαΐδας, την ευρύτερη περιοχή της Χαιρώνειας, της Λιβαδειάς και του Πανοπέα.

- Οι χάρτες **Πεδία μαχών** –(6) έξι χάρτες– αναδεικνύουν τις θέσεις, όπου έλαβαν χώρα οι διάφορες συμπλοκές/πόλεμοι στο πέρασμα του χρόνου αλλά και οι διαδρομές, που χρησιμοποιούνταν προκειμένου να διεξαχθούν οι μάχες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το βαθύπεδο της Θήβας, που συγκεντρώνει τη μεγαλύτερη συμμετοχή σε πολέμους, οι περιοχές στις νότιες όχθες της Κωπαΐδας, ο Ορχομενός, οι περιοχές κοντά στις Πλαταιές, η Τανάγρα αλλά και οι διαδρομές νότια της Κωπαΐδας. Ένα επιπλέον στοιχείο, που αναδεικνύεται είναι η και σχέση με την Αθήνα, την Πελοπόννησο και τη Φωκίδα.
- Το σύνολο χαρτών **Ιχνηλατώντας διαδρομές** –πέντε (5) χάρτες– περιλαμβάνει τις πιο φημισμένες διαδρομές της αρχαιότητας (Σχιστή οδός και Ευχίδεια διαδρομή), την ιχναλάτηση του Πausανία (με κέντρο τη Θήβα), τις διαδρομές, που χρησιμοποιούνταν από τους αρχαίους έως και τους μεσαιωνικούς χρόνους (όπου διακρίνεται η πόλη της Θήβας), τα μονοπάτια, που χρησιμοποιούσαν οι αντάρτες (αναδεικνύοντας τους ορεινούς όγκους της βοιωτικής γης) καθώς και τα ορειβατικά μονοπάτια (στους ορεινούς όγκους), που βρίσκονται σε χρήση στη σύγχρονη εποχή. Από το σύνολο των προαναφερθέντων χαρτών αναδεικνύονται οι ορεινοί όγκοι της Βοιωτίας, η πόλη των Πλαταιών, της Λιβαδειάς και κυρίως της Θήβας ενώ παράλληλα προβάλλεται έντονα το δίκτυο των διαδρομών με κέντρο την τελευταία.
- Ο χάρτης **Χρησιμοδοσίες** –ένας (1) χάρτης– αποτυπώνει τις θέσεις, που σχετίζονται με χρησμούς που δόθηκαν, όπως αυτοί αναφέρονται στη μυθολογία είτε για την ίδρυση πόλεων είτε για θυσία προσώπων στην αρχαιότητα είτε για την εξέλιξη των “πραγμάτων”. Ακόμη, καταγράφονται οι διαδρομές, που ακολούθησαν τα πρόσωπα τα οποία σχετίζονται με τον εκάστοτε χρησμό κι επομένως και οι συσχετίσεις μεταξύ των τόπων. Με τη βοήθεια του συγκεκριμένου χάρτη αναδύεται κυρίως η διαδρομή νότια της Κωπαΐδας καθώς και η πόλη της Θήβας.
- Στον χάρτη **Στην αχλή του παρελθόντος** καταγράφονται οι θέσεις, που συνδέονται είτε με κάποιον μύθο είτε με ιστορικά γεγονότα, που έχουν λάβει χώρα σε συγκεκριμένες θέσεις στη βοιωτική γη. Οι θέσεις, που σχετίζονται με μύθους συγκεντρώνονται κυρίως στην νότια πλευρά της λίμνης Κωπαΐδας, στην ευρύτερη περιοχή της Κοιλιάδας των Μουσών, των Πλαταιών αλλά και της Θήβας ενώ η πληθώρα των θέσεων, που σχετίζονται με

ιστορικά γεγονότα, καταγράφεται στη νότια πλευρά της Κωπαΐδας, στην ευρύτερη περιοχή των Πλαταιών και της Θήβας.

- Όσον αφορά στον χάρτη **Συμβολισμοί** -(3) τρεις χάρτες- καταγράφονται οι διάφορες εκφάνσεις του πολιτισμού/τέχνες, που χαρακτηρίζονται με συγκεκριμένα σύμβολα. Πιο αναλυτικά, εξετάζονται οι θέσεις, που σχετίζονται με κάποιο ζώο ως σύμβολο (μέσω των μύθων) αλλά και οι θέσεις, που -λόγω της γεωμορφολογίας/ετυμολογίας- αντιστοιχούν σε κάποιο σύμβολο. Επιπλέον, τα αντικείμενα, που εξετάζονται και φέρουν σύμβολα είναι τα κεραμικά, τα νομίσματα και οι ασπίδες. Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συμβολισμός ορισμένων αρχιτεκτονικών στοιχείων είτε πρόκειται για οικοδόμημα είτε για διάκοσμο σε αρχιτεκτονικά μέλη.
- Στον χάρτη **Ιεροπραξίες_αρχαία και σύγχρονη Βοιωτία** -δύο (2) χάρτες- αποτυπώνονται οι κάθε είδους ιεροπραξίες, που λάμβαναν χώρα τόσο στη βοιωτική γη (εορτές, τελετές, αγώνες) κατά την αρχαιότητα όσο και στη σύγχρονη εποχή (πανηγύρια, εκδηλώσεις). Στον πρώτο χάρτη διακρίνεται η πόλη της Θήβας, του Ορχομενού, της Χαιρώνειας και των Πλαταιών ενώ στον δεύτερο χάρτη προβάλλεται, ως επί το πλείστον, η πόλη της Λιβαδειάς.
- Στον χάρτη **Ακούσματα_αρχαία και σύγχρονη Βοιωτία** -δύο (2) χάρτες- καταγράφονται οι θέσεις, όπου αφενός μεν κατά την αρχαιότητα λάμβαναν χώρα ιεροπραξίες/μουσικά δρώμενα (μουσικοί αγώνες) και ξεχωρίζουν η Θήβα, ο Ορχομενός, η Θέσπια και η Λιβαδειά, αφετέρου δε στη σύγχρονη εποχή καταγράφονται τα τραγούδια (των νεότερων χρόνων) με τη Θήβα και τη Λιβαδειά να κατέχουν την πρώτη θέση.
- Ο χάρτης **Γεύσεις και μυρωδιές_αρχαία και σύγχρονη Βοιωτία** -δύο (2) χάρτες- προβάλλει το γευστικό και οσμητικό τοπίο της βοιωτικής γης, που αναδεικνύεται τόσο μέσω των εορτών της αρχαιότητας -αναδεικνύοντας τις πόλεις της Θήβας και της Χαιρώνειας- όσο και μέσω των αντίστοιχων τοπίων της σύγχρονης εποχής, όπου ξεχωρίζει η περιοχή της κοιλάδας των Μουσών με κυρίαρχο στοιχείο το κρασί.
- Ο χάρτης **Θεοί, άγιοι, ήρωες και προσωπικότητες_γεννήσεις και ταφές** -δύο (2) χάρτες- προβάλλει τις θέσεις, όπου καταγράφηκαν οι γεννήσεις και οι ταφές σημαντικών προσωπικοτήτων είτε της μυθολογίας είτε της ιστορίας. Οι σπουδαιότερες θέσεις, που αφορούν στις γεννήσεις είναι η Θήβα, ο Ορχομενός, η περιοχή της

Κοιλιάδας των Μουσών αλλά και η ευρύτερη περιοχή της Τανάγρας και της Χαιρώνειας. Επίσης, οι θέσεις που αφορούν στις ταφές είναι η νοτιοδυτική περιοχή της Κωπαΐδας, η ευρύτερη περιοχή της Θήβας, της Κοιλιάδας των Μουσών, της Λιβαδειάς αλλά και των λιμανιών κοντά στη Χαλκίδα.

- Στον χάρτη **Πύλες του Άδη** –έννας (1) χάρτης- αποτυπώνονται οι θέσεις, οι οποίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τον Άδη (χθόνιες θεότητες) –μέσω των μύθων της βοιωτικής γης- ενώ η περιοχή, που αναδεικνύεται, εντοπίζεται νότια της Λιβαδειάς έως το όρος του Ελικώνα.
- Ο χάρτης **Λατρευτικό δίκτυο** –έννας (1) χάρτης- προβάλλει τις θέσεις, που σχετίζονται με συγκεκριμένες θεότητες (γέννηση ή λατρεία θεοτήτων) ενώ αναδεικνύεται –σε μεγαλύτερο βαθμό- η λατρεία της θεάς Αθηνάς σε περιοχές νότια της Κωπαΐδας αλλά και στη Θήβα.
- Ο χάρτης **Ιεροθεσία-ιερογεωγραφία-γεωδαισία** –οκτώ (8) χάρτες- αναδεικνύει τα πολλαπλά δίκτυα, που σχηματίζονται μέσω τόσο της σύνδεσης των αρχαίων βοιωτικών ιερών όσο και τους συσχετισμούς τους με όμορα ιερά (Αθήνα, Χαλκίδα κλπ). Η περιοχή, που αναδεικνύεται είναι η ευρύτερη περιοχή της Θήβας ως τη Χαλκίδα.
- Στον χάρτη **Στον αστερισμό του Βοώτη** –έννας (1) χάρτης- αποτυπώνεται ο αστερισμός Βοώτης και ταυτόχρονα αναδεικνύεται ο συσχετισμός του ουρανού και της γης. Κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν οι επτά αρχαιότερες πόλεις της Βοιωτίας και ειδικότερα η πόλη της Θήβας και του Ορχομενού.

6.3.2 σύνθεση των επιμέρους χαρτών

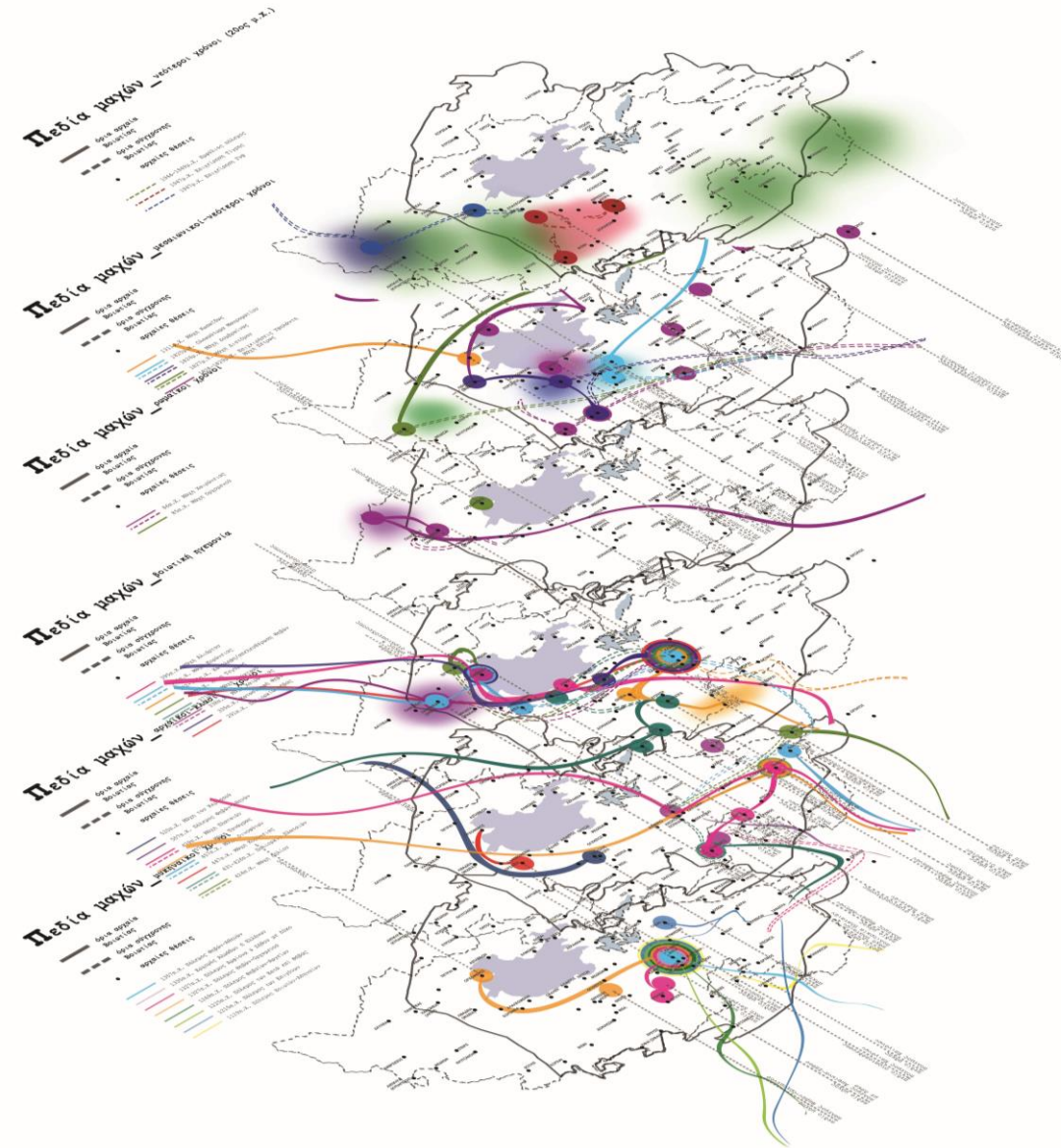
Το καινοτόμο σύστημα SPHINX, που παρουσιάζεται στο παρόν πόνημα, δίνει τη δυνατότητα ανάγνωσης του τοπίου μέσω των πιθανών συνδυασμών των χαρτών, στους οποίους αποτυπώνονται οι διαφορετικές ποιότητες της βοιωτικής γης. Προκειμένου για την εξαγωγή συμπερασμάτων, από τους προτεινόμενους συνδυασμούς, θα πρέπει αρχικά να ακολουθηθεί η εξής διαδικασία: Αρχικά, ο χρήστης επιλέγει δύο –ή και περισσότερους- χάρτες (από τον κατάλογο χαρτών), εφαρμόζει τον έναν χάρτη (ή το σύνολο χαρτών, που εμπεριέχει όλες τις χρονικές περιόδους) επάνω στον άλλο (ή στο δεύτερο σύνολο χαρτών), με αποτέλεσμα να αναδεικνύονται οι περιοχές, που συμμετέχουν σε μεγαλύτερο βαθμό. Με τον τρόπο αυτό ο εκάστοτε χρήστης δύναται να επιλέγει τον συνδυασμό, που ο ίδιος επιθυμεί, ώστε να του αποκαλύπτονται όλες εκείνες οι ποιότητες του τοπίου –της εκάστοτε

περιοχής- μέσω των πυκνώσεων και αραιώσεων, που -κάθε φορά- αναδύονται. **Επομένως, αποδελτιώνοντας κανείς το σύνολο των χαρτών, που θα έχουν τεθεί σε χρήση, θα προκύπτει το ειδικό βάρος κάθε σημείου/θέσης (πόλης) και γραμμής/σύνδεσης (διαδρομής) τους** (Εικόνα 33-36).

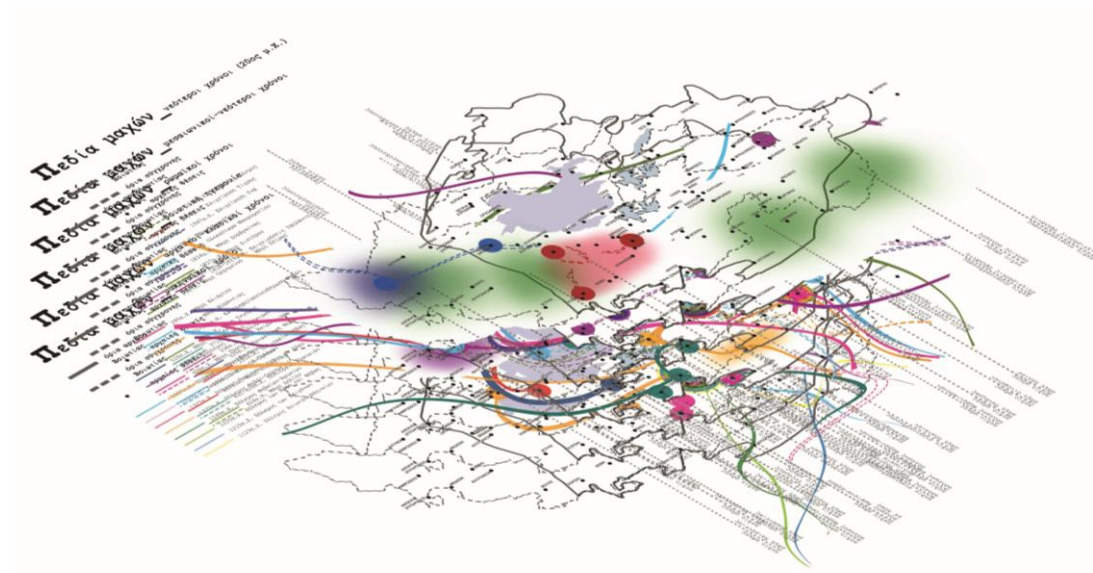
Ωστόσο, η σύνθεση των χαρτών δύναται να πραγματοποιείται με κριτήριο τα χαρακτηριστικά, που σκιαγραφούν τη συγκεκριμένη αντίληψη του υφιστάμενου τοπίου, όπως αυτά έχουν αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο καθώς και για την κοινή χρονική περίοδο, που αυτοί συγκρίνονται. Ωστόσο, **η ευκολία χρήσης του προτεινόμενου συστήματος δίνει τη δυνατότητα στον χρήστη του να συνδυάζει τους χάρτες με κάθε πιθανό συνδυασμό, με την προϋπόθεση, ότι δύναται να διεξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την ανάγνωση του τοπίου.**

Εικόνα 33: Σύστημα SPHINX (Α΄ ΦΑΣΗ)

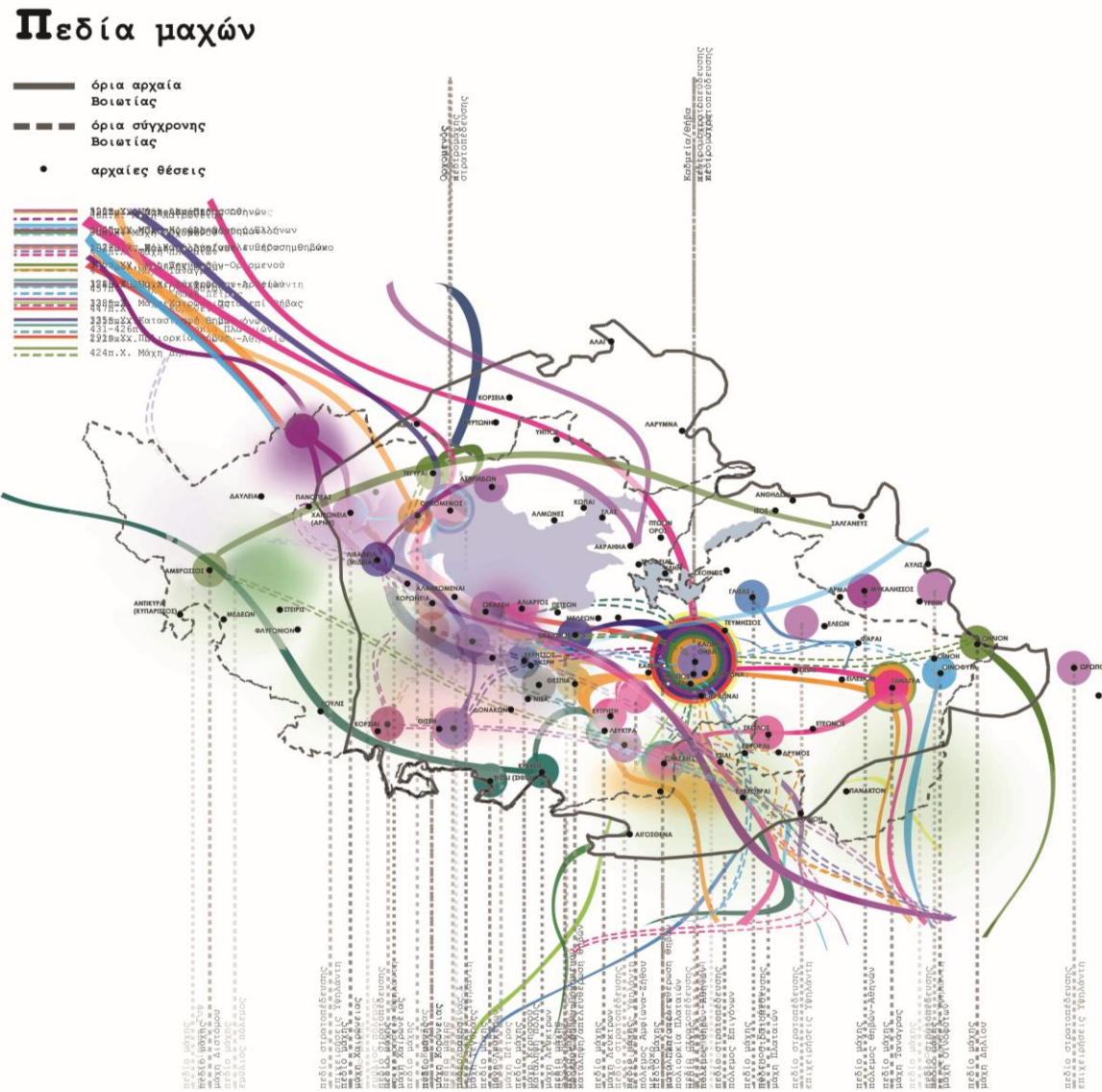

Εικόνα 34: Σύστημα SPHINX (Β΄ ΦΑΣΗ)

Εικόνα 35: Σύστημα SPHINX (Γ΄ ΦΑΣΗ)

Εικόνα 36: Σύστημα SPHINX (Δ΄ ΦΑΣΗ)

Ειδικότερα, στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί, όπως αναλύθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ότι προκειμένου να αναγνωστεί η φυσιογνωμία του τόπου, θα πρέπει να αναγνωριστούν τα τρία επίπεδα ύπαρξής του, **το πραγματικό, το συναισθηματικό και το πνευματικό**. Η κατηγοριοποίηση αυτή (στα τρία επίπεδα) ορίζει τις κατευθυντήριες γραμμές σύμφωνα με τις οποίες θα αναγνωσθούν ακολούθως οι χάρτες, οι οποίοι έχουν ήδη κατασκευαστεί. Βέβαια, επισημαίνεται, ότι κάθε χάρτης δύναται να εμπεριέχει χαρακτηριστικά δύο ή και τριών κατηγοριών χωρίς να είναι πάντα διακριτή η κατηγοριοποίησή τους.

Επιπλέον, προκειμένου για **την κατανόηση της αντιληπτικής δομής και εικόνας ενός τόπου -και τη σημειωτική απόδοσή του- μέσω της ανάγνωσης των χαρτών** θα πρέπει να εντοπιστούν τα βασικά μορφήματα αναγνωριστικότητας. Για το λόγο αυτό αξιοποιείται η κατάταξη των μοναδιαίων εννοιολογικών στοιχείων, με τα οποία δομείται η συλλογική εικόνα του τόπου, σε σημειακά, γραμμικά και επίπεδα ή αλλιώς στην καταγραφή, ερμηνεία και αξιολόγηση σημείων αναφοράς, κόμβων, αξόνων, περιοχών φραγμών, κλιμάκων και κλίσεων²⁰⁴⁷.

Ορισμένοι συνδυασμοί χαρτών, που προτείνονται στο παρόν πόνημα καταγράφονται ενδεικτικά ακολούθως.

- Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε - πεδία μαχών
- Χρήσεις γης - Πεδία μαχών
- Οχυρώσεις/πύργοι - Πεδία μαχών
- Οχυρώσεις/πύργοι - Φρυκτωρίες
- Φρυκτωρίες - Πεδία μαχών
- Χρησιμοδοσίες - Πεδία μαχών
- Ιχνηλατώντας διαδρομές - Πεδία μαχών
- Χρήσεις γης - Ιχνηλατώντας διαδρομές
- Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε - Χρήσεις γης
- Κτιριακά αποθέματα - Χρήσεις γης (σύγχρονη Βοιωτία)
- Αρχαία ιερά - Χριστιανικά ιερά

²⁰⁴⁷Lynch 1971. Στεφάνου και Στεφάνου 1999.

- Θέατρα – Μαντεία – Αρχαία ιερά
- Χρήσεις γης – Συμβολισμοί (κεραμική)

1. ανάλυση επιπέδων οντότητας ανά χάρτη

Προκειμένου για τη βέλτιστη κατανόηση των προαναφερόμενων κρίνεται απαραίτητη η ανάλυση ενός από τους ανωτέρω συνδυασμούς χαρτών και πιο συγκεκριμένα το ζεύγος **Πεδία μαχών και Χρήσεις γης**. Ο συνδυασμός δίνει τη δυνατότητα ανάγνωσης πρόσθετων ποιοτήτων του τοπίου και ειδικότερα την αλληλεξάρτηση των πεδίων μαχών με τις εκάστοτε –διεκδικούμενες– θέσεις και περιοχές. Επισημαίνεται ότι γίνεται χρήση των υπο-χαρτών *πεδία μαχών_μυκηναϊκοί χρόνοι (1600-1100π.Χ.) και πεδία μαχών_αρχαϊκοί-κλασικοί χρόνοι (6^{ος}-5^{ος} αι.π.Χ.)* σε συνδυασμό με τους υπο-χάρτες *Βοιωτία.Εν σοφία ποιήθηκε_εποχή Κάδμου (1596 ή 1519π.Χ.) & Ανδρέα (1400-1350π.Χ.)*, *Βοιωτία.Εν σοφία ποιήθηκε_εποχή Αθάμαντα-Ετεοκλή Κηφισιάδη (1370-1320π.Χ.)*, *Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε_εποχή Φλεγύα-Ορχομενού (1320-1255π.Χ.)*, *Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε_εποχή μεταγκατάστασης Αθαμάντων (12^{ος} αι.π.Χ.) και Βοιωτία.Εν σοφία ποιήθηκε_εποχή Θεσσαλών (1200-1101π.Χ.)*.

Εφαρμόζοντας τους χάρτες τον έναν πάνω στον άλλο αναδεικνύονται όλες εκείνες οι πυκνώσεις και αραιώσεις με αποτέλεσμα να προβάλλεται το ειδικό βάρος πόλεων –όπως οι πόλεις της Θήβας και του Ορχομενού καθώς και η περιοχή νότια της Κωπαΐδας λίμνης– περιοχές, που σαφώς έχουν ηγετικό ρόλο στη συμμετοχή και διεξαγωγή μαχών ενώ ταυτόχρονα –θήβα και Ορχομενός– αποτελούσαν “πρωτεύουσες” των περιοχών –Αονίας/Καδμείας και Αθαμαντίδας/Κηφισίδας– της Βοιωτίας.

- Αναλύοντας αρχικά, τα στοιχεία του πρώτου χάρτη **Πεδία μαχών** γίνεται αντιληπτό, ότι διαθέτει στοιχεία και των τριών επιπέδων ύπαρξης του τοπίου, πραγματικό, συναισθηματικό και πνευματικό.

Α. Πραγματικό επίπεδο: Η γεωμορφολογία της βοιωτικής γης καθώς και όλα εκείνα τα στοιχεία, που γίνονται αντιληπτά με τις πέντε αισθήσεις του ανθρώπου, αποτυπώνονται στη διεξαγωγή των μαχών. Ειδικότερα, είναι κοινός τόπος, ότι η βοιωτική γη αποτέλεσε το μήλον της έριδος για πολλούς λαούς, που ήθελαν να την διεκδικήσουν και κατακτήσουν καθόσον αποτελούσε –και εξακολουθεί να αποτελεί– σταυροδρόμι της Ελλάδας (στο κέντρο της Χώρας). Άλλωστε, όπως προκύπτει από την ιστορία, όταν κάποιος –εν δυνάμει– κατακτητής κατόρθωνε

να κυριεύσει τη Βοιωτία κατόρθωσε να κατακτήσει και την Ελλάδα, όπως ο Φίλιππος Β΄ μετά τη μάχη τη Χαϊρώνειας (338π.Χ.)²⁰⁴⁸. Επιπλέον, η γεωμορφολογία της βοιωτικής γης (όρη, πεδιάδες, κοιλάδες, στενοί δρόμοι, μονοπάτια, λιμάνια, λίμνες) δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου να λάβουν χώρα επιχειρήσεις και μάχες, ακόμα και να συγκεντρωθούν δυνάμεις κάνοντας χρήση ποικίλων κομβικών σημείων (ακόμη και ως καταφύγια). **Η μορφολογία του εδάφους αποδείχθηκε καθοριστικής σημασίας σε αρκετές μάχες**, όπως στον πόλεμο Θηβών και Ορχομενού (1327π.Χ.), στον πόλεμο Βοιωτών-Αθηναίων (1129 ή 1100π.Χ.), στη μάχη της Κωπαΐδας (1311μ.Χ.), στη μάχη της Πέτρας (1829μ.Χ.) αλλά και στη μάχη του Διστόμου (1827)²⁰⁴⁹.

Β. Συναισθηματικό επίπεδο: Στις μάχες, που διαδραματίστηκαν στη βοιωτική γη, αποτυπώνονται όλες εκείνες οι συνήθειες, οι παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα, οι μύθοι και τα τραγούδια των Βοιωτών. Ειδικότερα, **μια από τις πιο γνωστές συνήθειες και πρακτικές των ηγεμόνων στρατευμάτων αποτελούσε η λήψη χρησμού, που προηγείτο της μάχης** (με συνέπεια να επακολουθεί είτε μια σχετική ενέργεια είτε μια θυσία). Αξιοσημείωτο είναι το παράδειγμα του Αγαμέμνονα, όπως έχει αναλυθεί ανωτέρω, ο οποίος έλαβε χρησμό από τον μάντη Κάλχα για να θυσιάσει την Ιφιγένεια προκειμένου τα πλοία να μπορέσουν να πλεύσουν για την Τρωική εκστρατεία. Επιπλέον, ενδιαφέρον αποτελεί η διαρκής χρήση συμβόλων κατά τη διάρκεια των μαχών τόσο στην πανοπλία όσο και στην ασπίδα των οπλιτών²⁰⁵⁰.

Γ. Πνευματικό επίπεδο: Στον χάρτη των μαχών αποτυπώνονται τα ύψιστα Ιδανικά, οι Ιδέες, ο Λόγος και ο πολιτισμός της περιοχής. Έκφραση Ιδέας των Βοιωτών αποτελεί η αντιμετώπιση των -κάθε εθνικότητας- εχθρών καθώς είναι κοινώς αποδεκτό ότι -στις περισσότερες περιπτώσεις- διατηρούσαν αμυντική στάση στους πολέμους. Άλλωστε η επεκτατική πολιτική δεν ήταν ίδιον γνώρισμα των Βοιωτών, σε αντίθεση με τους άλλους λαούς (όπως Αθηναίοι, Λακεδαιμονείς, Μακεδόνες, Θεσσαλοί, Πέρσες, Οθωμανοί, Καταλανοί, Φράγκοι), των οποίων η επεκτατική πολιτική μεταφραζόταν σε διεκδίκηση των εδαφών της βοιωτικής γης. Ωστόσο αξίζει να επισημανθεί, ότι χαρακτηριστικό κυρίως των Θηβαίων υπήρξε ο *μηδισμός* της -προσχώρηση στους εκάστοτε εχθρούς- στοιχείο, που τους ακολουθούσε για πολλούς αιώνες. Άλλωστε, **ακόμη κι αυτή η στρατηγική πρακτική αποτυπώνει τον τρόπο**

²⁰⁴⁸Βλ.Παράρτημα του παρόντος πονήματος.

²⁰⁴⁹Βλ.Παράρτημα του παρόντος πονήματος.

²⁰⁵⁰Τα περί συμβόλων έχουν αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο.

σκέψης, τις Ιδέες, που διαμόρφωναν την -συλλογική- ταυτότητα των Θηβαίων (αλλά και άλλων Βοιωτών) σε σύγκριση με τους υπόλοιπους Βοιωτούς.

Σημειώνεται, ότι κατά τη διάρκεια των μαχών, γινόταν χρήση -ανάλογα την χρονική περίοδο- ενός μεγάλου μέρους των κτιριακών αποθεμάτων της βοιωτικής γης, όπως οι κάθε είδους οχυρώσεις, πύργοι, εκκλησίες. Επιπλέον, οι πύργοι/φρουκτωρίες εξασφάλιζαν το οπτικό σύστημα επικοινωνιών, το οποίο εντάσσεται στο πνευματικό επίπεδο **αποτυπώνοντας Ιδέες**. Ακόμη, είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός, ότι **η βοιωτική γη υπήρξε το υπόβαθρο, όπου έλαβαν χώρα οι σπουδαιότερες στρατηγικές ηγετών στα πεδία μαχών της περιοχής για τη διαμόρφωση του κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι**. Κορυφαία παραδείγματα, που σφράγισαν την περιοχή της Βοιωτίας υπήρξαν οι μάχες των Λεύκτρων (371π.Χ.) με ηγέτη τον στρατηγό Επαμεινώνδα, των Πλαταιών (479π.Χ.) με ηγέτη τον στρατηγό Πausανία αλλά και η Μάχη της Πέτρας (1829μ.Χ.) με αρχηγό τον Δ.Υψηλάντη.

- Όσον αφορά στον δεύτερο χάρτη **Χρήσεις γης**, αποτυπώνονται όλες οι χρήσεις, που καταγράφηκαν στο πέρασμα των αιώνων ενώ ταυτόχρονα προβάλλονται όλα τα επίπεδα ύπαρξης του τοπίου. Πιο συγκεκριμένα:

A. Πραγματικό επίπεδο: Εν συνόλω οι χρήσεις γης, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, αποτυπώνουν τις χρήσεις, που λάμβαναν χώρα στη βοιωτική γη. Τα προϊόντα των χρήσεων αυτών ανήκουν στο πραγματικό επίπεδο, όπως τα αγγεία, οι αμφορείς, τα νομίσματα, τα κοσμήματα, οι ασπίδες, το βαμβάκι, τα γαλακτοκομικά, τα υφαντά καθόσον βρίσκονταν σε χρήση στην καθημερινότητα των ανθρώπων (αναλόγως με τη χρονική περίοδο, που αυτά εξεετάζονται).

B. Συναισθηματικό επίπεδο: Τα προαναφερόμενα προϊόντα, όπως αυτά της κεραμικής, της μεταλλοτεχνίας, της οπλοποιίας και της χρυσοχοΐας φέρουν σύμβολα, που προβάλλουν τα ήθη και έθιμα της περιοχής, τους μύθους και τις παραδόσεις της. Άξιο λόγου αποτελούν τα χαρακτηριστικά σύμβολα της βοιωτικής μυθολογίας και ιστορίας, που ήταν αποτυπωμένα στα νομίσματα των Βοιωτών, όπως κάρθαρος, στάχυ, λύρα, τροχός, Ηρακλής, προφίλ Θεών (Ποσειδώνας, Δήμητρα, Περσεφόνη, Άρτεμις, Δίας, Ερμής) ή αυτοκρατόρων, δάφνινο στεφάνι, σιτάρι και ακτινωτός ήλιος.

Όσον αφορά στα **προϊόντα της κεραμικής** (αγγεία, αμφορείς, κρατήρες, οινοχόες, ορύβαλοι, πυξίδες κ.α.), **αποτελούσαν φορείς συμβόλων, που σαφώς σχετίζονταν με τα ήθη, έθιμα και τους μύθους της περιοχής καθόσον**

τα θέματα, που απεικονίζονταν ήταν ενδεικτικά του συλλογικού ψυχονοητικού υποβάθρου. Άλλωστε, είναι κοινός τόπος η χρήση των διάφορων κεραμικών αντικειμένων στην τέλεση των ποικίλων ιεροπραξιών των αρχαίων χρόνων καθόσον αποτελούσαν μέρος των τελετών. Ένα ακόμη προϊόν της μεταλλοτεχνίας/οπλοποιίας υπήρξε η πανοπλία και η ασπίδα των οπλιτών, που χρησιμοποιούσαν κατά τη διάρκεια των μαχών με συνήθεις απεικονίσεις του Ηρακλή, του μισοφέγγαρου (σύμβολο Αρτέμιδας) και το φίδι, ως στοιχεία προστασίας (φυλαχτά).

Όσον αφορά στους βυζαντινούς χρόνους, τα γλυπτά, που προέρχονταν από εργαστήριο της Θήβας διακόσμησαν τους περισσότερους ναούς της εποχής με αποτέλεσμα **να αποτελούν φορείς πολιτισμού.**

Γ. Πνευματικό επίπεδο: Είναι κοινός τόπος, ότι ο Πολιτισμός μιας περιοχής, οι Ιδέες της, τα Ιδανικά της διασώζονται και μαρτυρούνται κυρίως μέσω των κτιριακών αποθεμάτων της. Αρχικά, **τα εργαστήρια/βιοτεχνίες,** όπου δραστηριοποιούνταν –κατά τους αρχαίους χρόνους– οι ανωτέρω χρήσεις (κεραμική, μεταλλοτεχνία, οπλοποιία, χρυσοχοΐα κ.α.) **αποτελούν μαρτυρία για την ανάγκη των ανθρώπων –και συγκεκριμένα των Βοιωτών στο παρόν πόνημα– να εξελιχθούν και προβληθούν ως λαός, ως πολιτισμός μέσα από την τέχνη** καθόσον είχε ήδη εξασφαλιστεί η χρησιμότητα των παραγόμενων αντικειμένων. Πέραν, όμως, της χρήσης και διακίνησης αυτών των προϊόντων εντός της υπό μελέτη περιοχής οι Βοιωτοί είχαν διασφαλίσει, ήδη από τους αρχαίους χρόνους, τη σύνδεση –μέσω υπερπόντιων ταξιδιών– με σημαντικά κέντρα του πολιτισμού, όπως η Κρήτη, οι ανατολικές ακτές της Μεσογείου, η ηπειρωτική Ελλάδα αλλά και η Ανατολή. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό, ότι η **εξαγωγή προϊόντων ενίσχυε την αδιάκοπη σχέση Βοιωτίας με τα κέντρα πολιτισμού της εποχής κι επομένως η μεταφορά ιδεών και εν γένει πολιτισμού ήταν αυτονόητη.** Επίσης, αξίζει να σημειωθεί, ότι το σύμβολο της βοιωτικής ασπίδας, που αποτυπωνόταν στα νομίσματα της βοιωτικής ομοσπονδίας, έχει καταγραφεί στα νομίσματα της Χίου, γεγονός, που επιβεβαιώνει τις ολοένα και αυξανόμενες σχέσεις της Βοιωτίας και των νησιών του Αιγαίου.

Ένα ακόμη **σπουδαίο παράδειγμα των Ιδεών, που σφράγισε τη βοιωτική γη συνιστά η κατασκευή του ανακτόρου στον Γλα, μια τειχισμένη ακρόπολη, που κατασκευάστηκε για τον αξιωματικό.** Από το σημείο αυτό διεξαγόταν ο έλεγχος των εγγειοβελτιωτικών έργων της αποξήρανσης της λίμνης Κωπαΐδας, σε αντίθεση με τη συνηθισμένη πρακτική, που ήταν η κατασκευή ακρόπολης για στέγαση της βασιλικής οικογένειας.

2. συσχετισμός επιπέδων οντότητας δύο χαρτών

Η ανάλυση του καθενός χάρτη στα τρία επίπεδα ύπαρξης του τοπίου δίνει τη δυνατότητα της ανά επίπεδο σύγκρισης των χαρτών -Βοιωτία.Εν σοφία ποιήθηκε και Χρήσεις γης- που μόλις αναλύθηκαν.

A. Πραγματικό επίπεδο: Γίνεται εμφανές, ότι η μορφολογία του εδάφους αποτελεί σημαντικό παράγοντα τόσο για τη διεξαγωγή μιας μάχης όσο και για την επιλογή εγκατάστασης μιας χρήσης (εργαστήρια, καλλιεργήσιμες εκτάσεις, νερόμυλοι, νεροτριβές). Επιπλέον, τα χρηστικά αντικείμενα στους πολέμους (πανοπλία, ασπίδα οπλιτών) σχετίζονται άμεσα με χρήσεις γης, που λάμβαναν χώρα στη βοιωτική γη (εργαστήρι μεταλλοτεχνίας, οπλοποιίας).

B. Συναισθηματικό επίπεδο: Όπως επισημάνθηκε ανωτέρω, οι μάχες διέπονται από τη δυναμική των συμβόλων καθόσον η ασπίδα των οπλιτών, οι οποίοι συμμετείχαν στους πολέμους (της βοιωτικής γης), συνιστούσε φορέα συμβόλων, όπως αυτά αναφέρθηκαν προηγουμένως. Επισημαίνεται εκ νέου, ότι οι ασπίδες παράγονταν στα εργαστήρια της Βοιωτίας (και πιο συγκεκριμένα της Θήβας) κι επομένως αναδεικνύεται η αλληλεξάρτηση τόσο του εργαστηρίου -μεταλλοτεχνίας- ως χρήση γης όσο και των προϊόντων (ασπίδες), που έφεραν τα σύμβολα.

Γ. Πνευματικό επίπεδο: Οι Ιδέες και εν γένει ο Πολιτισμός της υπό μελέτη περιοχής εκφράζεται μέσω της εμβέλειας, που είχαν τόσο οι σπουδαίες στρατηγικές, που ακολουθήθηκαν από τους σπουδαίους ηγήτορες (ανά χρονική περίοδο) όσο και η κάθε είδους τέχνη, που αποτελούσε προϊόν της βοιωτικής γης. Το σύνολο όλων αυτών ήταν ικανό να αναδείξει τον Πολιτισμό, τις Ιδέες και τα κορυφαία Ιδανικά, που χαρακτήριζαν τους Βοιωτούς.

Αποδελτιώνοντας τους αντίστοιχους χάρτες -κατόπιν της εφαρμογής του ενός επάνω στον άλλο (σύστημα SPHINX)- αναδεικνύονται οι περιοχές, που αποτέλεσαν τα σημαντικότερα πεδία μαχών αλλά και τα σπουδαιότερα κέντρα πολιτισμού (μέσω των χρήσεων γης). Κοινό παρονομαστή των προαναφερόμενων περιοχών αποτελεί η ευρύτερη περιοχή της Θήβας, του Ορχομενού αλλά και η νότια πλευρά της Κωπαΐδας.

3. κατασκευή χωροχρονικής μηκοτομής

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί, ότι η χρήση του χάρτη -σε επίπεδο κάτοψης- προκειμένου να γίνουν αντιληπτές οι πυκνώσεις και αραιώσεις των δικτύων, που αποτυπώνονται στην περιοχή της Βοιωτίας, δεν επιτρέπει την ξεκάθαρη αντίληψη του χρόνου από τον χρήστη. Όπως ήδη αναφέρθηκε ένας χάρτης δύναται να εμπεριέχει πολλούς υπο-χάρτες, ανάλογα με τις εξεταζόμενες χρονικές περιόδους, ωστόσο, ακόμη κι αυτός ο τρόπος απόδοσης του χρονικού γίνεσθαι δεν είναι ικανός, ώστε ο χρήστης να αντιληφθεί τη συνέχεια χρήσης θέσεων και διαδρομών (σημείων και γραμμών) του δικτύου.

Προκειμένου, λοιπόν, να γίνει πλήρως κατανοητή η έννοια της χωροχρονικότητας η γράφουσα εκτίμησε, ότι η κατασκευή μηκοτομών (με παραδείγματα τους χάρτες των πεδίων μαχών, των χρήσεων γης και των χρησμών) αποτελεί ένα εγχείρημα, που σαφώς υποστηρίζει το σύστημα SPHINX, όπως αυτό αναλύθηκε προηγουμένως. Ειδικότερα, η μηκοτομή, συνιστά μια τομή στον χάρτη-κάτοψη ή καλύτερα μια εγκοπή στο έδαφος της περιοχής και διέπεται από το σύνολο των χαρακτηριστικών μιας αρχιτεκτονικής τομής. Πιο συγκεκριμένα, η γραμμή τομής ταυτίζεται με την πιο χαρακτηριστική γραμμή-διαδρομή της βοιωτικής γης και δεν είναι άλλη από την οδική αρτηρία Αθήνα-Ορχομενός (Εθνική οδός Θηβών-Λιβαδειάς). Η πορεία διασχίζει το στενό της Κάζας, αφού έχει περάσει πλησίον του κάστρου των Ελευθερών, κατευθύνεται προς τις Πλαταιές κι έπειτα προς την πόλη της Θήβας. Στη συνέχεια, η διαδρομή πλησιάζει το Σφίγγγειο όρος, διασχίζει την Αλίαρτο και κατευθύνεται προς τη Λιβαδειά και τον Ορχομενό.

Η συγκεκριμένη πορεία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ιερή διαδρομή καθόσον αποτελεί την πιο διαχρονική, καθιερωμένη διαδρομή, διότι αφενός μεν βρίσκεται σε αδιάλειπτη χρήση από την αρχαιότητα έως και σήμερα αφετέρου δε συγκεντρώνει τις περισσότερες ποιότητες της περιοχής, όπως αυτές αναλύθηκαν. Ειδικότερα, στην τομή προβάλλονται όλα τα σημεία, που τέμνονται είτε πρόκειται για θέσεις-σημεία (πόλεις) είτε για ποιότητες και δίκτυα.

Η ανάγνωση της μηκοτομής επιτρέπει στον χρήστη να αντιληφθεί το χωροχρονικό γίνεσθαι, να αντιληφθεί δηλαδή όλες τις ποιότητες της υπό μελέτη περιοχής (ανάλογα σε ποιον χάρτη εφαρμόζεται η μηκοτομή) σε συνάρτηση με τον χώρο και τον χρόνο. Ειδικότερα, **η μέθοδος της μηκοτομής, με συντεταγμένες χ=θέση και**

ψ=χρόνος, χρησιμοποιεί την καμπύλη προκειμένου να αποδώσει το ειδικό βάρος θέσεων και διαδρομών, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, να αναδείξει δηλαδή –μέσω της αυξομείωσης ή της σταθερότητας των μεγεθών της καμπύλης (ύψος/εύρος)- θέσεις και διαδρομές. Η μέθοδος αυτή μπορεί να εφαρμοστεί για οποιονδήποτε χάρτη ενώ τα αποτελέσματα, που προκύπτουν, ενισχύουν τη μέθοδο του χάρτη, που λειτουργεί σε επίπεδο κάτοψης. Από όλα τα παραπάνω γίνεται κατανοητό, **ότι οι ποιότητες του τοπίου λειτουργούν ως συνισταμένα των δύο – απαραίτητων- συνιστωσών-εννοιών χώρου και χρόνου.**

4. κατασκευή χωροποιοτικής μηκοτομής

Εμβαθύνοντας λίγο περισσότερο στην έννοια/κατασκευή μηκοτομής, κρίθηκε αναγκαία η δημιουργία μιας νοητής εγκοπής στο έδαφος θεωρώντας, ότι το υποκείμενο τοποθετείται σε συγκεκριμένο σημείο της ιερής διαδρομής (οδική αρτηρία Αθήνα-Ορχομενός), όπως αυτή προαναφέρθηκε. Το παράδειγμα, που δίνεται στο παρόν πόνημα τοποθετεί το υποκείμενο/χρήστη/παρατηρητή επάνω στην ΕΟ Θηβών-Λιβαδειάς κοντά στη θέση του αρχαίου πολισματος της Ογχηστού και στο Σφίγγειο όρος (όπου στεκόταν η Σφίγγα). Η συγκεκριμένη χωροποιοτική μηκοτομή δίνει τη δυνατότητα μιας πανοραμικής θέας της συγκεκριμένης θέσης (τοπιακό υπόβαθρο) αλλά κυρίως τη δυνατότητα προβολής των δικτύων των ποιοτήτων, που δύνανται να βιώσει το υποκείμενο, εάν αυτά ήταν ορατά είτε επίγεια είτε υπόγεια (Κάτω κόσμος/Άδης) είτε στο ουράνιο στερέωμα.

6.3.3 αξιολόγηση και ερμηνεία της χαρτογράφησης

Σταχυολογώντας τους χάρτες, που αναλύθηκαν ανωτέρω καθώς και τους πιθανούς συνδυασμούς τους γίνεται κατανοητό, ότι δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη του συστήματος να έρθει αντιμέτωπος με ποικίλα και συνάμα διαφορετικά –κάθε φορά- συμπεράσματα.

Με το καινοτόμο σύστημα SPHINX, που παρουσιάστηκε, καταγράφονται οι ποιότητες του τοπίου, στο οποίο αυτό εφαρμόζεται και κατ'επέκταση οι πυκνώσεις, οι αραιώσεις και οι εντάσεις του δικτύου στην υπό μελέτη περιοχή ή ακόμη καλύτερα οι δονήσεις, που το τοπίο έχει δεχτεί. Ο κάθε χάρτης ή οικογένεια χαρτών – αναλόγως με τις εξεταζόμενες χρονικές περιόδους- δίνει τη δυνατότητα να αναγνωσθούν οι ποιότητες, οι εντάσεις και οι συχνότητες λαβάνοντας υπ'όψιν είτε μεμονωμένα στοιχεία –θέσεις (σημεία) και διαδρομές

(γραμμές)- είτε συνδυασμούς αυτών -ως δίκτυο-. Και στις δύο περιπτώσεις καταγράφεται το ειδικό βάρος θέσεων και διαδρομών, που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό ανάδειξης (στον χάρτη).

Οι χάρτες -ή οικογένεια χαρτών-, επάνω στους οποίους αποτυπώνονται οι ποιότητες, λειτουργούν ως μεμονωμένα επίπεδα, τα οποία -όταν αλληλεπιδράσουν- προσφέρουν τη δυνατότητα πολλαπλών αναγνώσεων του τοπίου της Βοιωτίας. Η αλληλεπίδραση αυτή προκύπτει με την εφαρμογή του συστήματος SPHINX (τοποθέτηση του ενός χάρτη επάνω στον άλλο) με αποτέλεσμα την ταυτόχρονη επεξεργασία, συν-λειτουργία και διαλεκτική σχέση των διαφορετικών ποιοτήτων δημιουργώντας τελικά το μωσαϊκό μυθολογίας και ιστορίας της περιοχής. **Εν ολίγοις, η χρήση αυτού του συστήματος δίνει τη δυνατότητα στον χρήστη να αντιληφθεί και να κατανοήσει τις ποιότητες του τοπίου ξεχωριστά (ανά κατηγορία), να τις συνδυάσει και εν τέλει να αναγνώσει την πολυπλοκότητά του με ποικίλους τρόπους (ανάλογα με το είδος και το πλήθος των κατηγοριών, που θα συνδυασθούν).**

Επιπρόσθετα, η μέθοδος της μηκοτομής ενισχύει την απόδοση και την αντιληπτικότητα του χωροχρονικού γίνεσθαι καθώς δίνεται η δυνατότητα στον χρήστη να κατανοήσει ταυτόχρονα τον χώρο και τον χρόνο σε σχέση με την ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία -έχοντας αποτυπωθεί στον χάρτη σε επίπεδο κάτοψης- αποτελεί τη μήτρα των ποιοτήτων του τοπίου. Άλλωστε, είναι κοινός τόπος, ότι ο άνθρωπος προβαίνει σε δράσεις μέσα στον χρόνο με αποτέλεσμα να ρυθμίζει τον χρόνο, να ρυθμολογεί, να λειτουργεί στον χρονολογαριασμό. Στο τοπίο εγγράφονται οι ποιότητες του χώρου, του χρόνου καθώς και δράσεις του ανθρώπου. Οι εννοιολογικές αυτές προσεγγίσεις ενισχύονται με τις συναισθηματικές και ιδεολογικές προσλήψεις. Ο χώρος μετουσιώνεται σε τόπο και ο τόπος σε τοπίο ενώ το υποκείμενο συμμετέχει ενεργά στο χωροχρονικό γίνεσθαι. Το τοπίο εμπεριέχει την έννοια τόσο της χωρικότητας όσο και του χρονολογαριασμού σε συνδυασμό με τις ανθρώπινες δραστηριότητες ενώ ταυτόχρονα μετασχηματίζεται σε πεδίο βιωμάτων και συναισθηματικής έντασης (εμπειρία).

Η εφαρμογή του καινοτόμου συστήματος, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, αναδεικνύει τις θέσεις και τις διαδρομές (σημεία και γραμμές) στην περιοχή της Βοιωτίας, οι οποίες διαφυλάσσουν το μεγαλύτερο ειδικό βάρος, στις οποίες ο πολιτισμός είχε πρωτεύοντα ρόλο κι όπου ο κατάλογος των υλικών και άυλων στοιχείων

υπήρξε ιδιαιτέρως μακρύς. Φυσικά, αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι κι άλλες θέσεις ή διαδρομές διέθεταν τον δικό τους αντίστοιχο κατάλογο αλλά στην πρώτη περίπτωση η υπεροχή υπήρξε εμφανής.

Μια ακόμη διαπίστωση, που θα μπορούσε να διατυπωθεί **είναι η ύπαρξη ενός ενδιαφέροντος δίπολου, της Θήβας και του Ορχομενού, όπου οι αντιθέσεις και οι συγκλίσεις -αυτού του αιώνιου διπόλου- αποκαλύπτουν το διαχρονικό πνεύμα του τόπου της Βοιωτίας.** Από τη μια πλευρά η Θήβα επένδυε στις υπερπόντιες σχέσεις και την εξωτερίκευση του πολιτισμού και της εμβέλειάς της με κάθε τρόπο. Από την άλλη πλευρά ο Ορχομενός, αποτελώντας μια ηπειρωτική και παραλίμνια δύναμη, διαδραμάτισε προεξάρχοντα ρόλο στην ευρύτερη περιοχή, επενδύοντας στις σχέσεις του κυρίως με την κεντρική Ελλάδα και επιχειρώντας -παράλληλα- να επιβληθεί και να αναλάβει τον πλήρη έλεγχο των μεγάλων παραλίμνιων ιερών και περιοχών. Στραμμένος περισσότερο στο εσωτερικό της Βοιωτίας προσπάθησε να δαμάσει τον μοναδικό φυσικό πόρο, όπου ήταν παρακείμενος ενώ πάντα υπήρξε προσανατολισμένος στην πλήρωση της αυτάρκειας σε είδη πρώτης ανάγκης και άλλες προσόδους. Βέβαια, η ιστορία ανέδειξε την υπεροχή της Θήβας, η οποία βγήκε ενισχυμένη από τις πολλαπλές διαμάχες -με τον Ορχομενό κυρίως- καθώς ήλεγχε άλλα κορυφαία ιερά και ασκούσε επιρροή σε πολλές περιοχές.

Οι χωρικές σχέσεις αλλά και οι σχέσεις, που προκύπτουν από τα υλικά και άυλα στοιχεία, επιβεβαιώνουν την άρρηκτη σύνδεση των επιμέρους θέσεων, της φυσικής τοπογραφίας με το ανθρωποποίητο περιβάλλον ενώ αναδεικνύουν τα εκάστοτε κοσμογονικά, κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά πλαίσια θεώρησης και οργάνωσης του χώρου. **Άλλωστε, το στοιχείο της συνέχισης της κατοίκησης, που αναδύεται από την ανωτέρω χαρτογράφηση και την εφαρμογή του συστήματος SPHINX, συμβάλλει ενεργά στην αναγνωσιμότητα του τόπου και την αποκάλυψη των πολλαπλών πτυχών της ταυτότητάς του. Αποκρυσταλλώνοντας τα ανωτέρω σκιαγραφείται ο τρόπος με τον οποίο τελείται η ψυχογεωγραφική διαμόρφωση του πολιτισμού.**

Γίνεται λοιπόν, κατανοητό, ότι το σύστημα SPHINX συνιστά τον τρόπο διαχείρισης του υλικού και άυλου πολιτισμού, το οποίο συγκροτείται μέσω της διαδικασίας αξιολόγησης και σύνθεσης κατακερματισμένων και διάσπαρτων πληροφοριών. Στους χάρτες -και κυρίως στις μηκοτομές- αποτυπώνεται η εκάστοτε παλλόμενη εικόνα των ποιοτήτων του τοπίου, με άλλα λόγια **χάρτες και μηκοτομές λειτουργούν ως φορείς πληροφορίας των σημαινόντων και σημαινομένων του τόπου, ως παλίμψηστα. Επομένως, γίνεται αντιληπτό, ότι εφαρμόζοντας το**

σύστημα SPHINX με την ίδια διαδικασία, όπως αυτή αναλύεται στο παρόν πόνημα, σε οποιαδήποτε περιοχή (χωροταξική κλίμακα) επιτυγχάνεται μια καινοτόμα διαχείριση του υλικού και άυλου πολιτισμού της αναδεικνύοντας τις ποιότητές του. Επομένως, με το προτεινόμενο σύστημα δίνεται η δυνατότητα στο υποκείμενο να έρθει αντιμέτωπο με μια διαφορετική θέαση του χώρου/τόπου/τοπίου, προσπερνώντας την απλή κι αφηρημένη συσσώρευση γνώσεων, η οποία αντιστοιχεί στην υφιστάμενη κατάσταση.

Στη διαχρονική κοιτίδα της συμπυκνωμένης μνήμης του υποκειμένου το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον συνυπάρχουν την ίδια στιγμή, που το ίδιο (το υποκείμενο) καλείται να ανασύρει από τον βυθό της ατομικής και συλλογικής μνήμης του πληροφορίες, που έχουν αποσυρθεί στη δίνη του χρόνου. Οι μνήμες του κινούνται – μέσω του υποσυνείδητου– ως κύματα από τη συμβολή των οποίων δημιουργούνται μορφές, που –με τη σειρά τους– αποτυπώνονται ενεργά στον εγκέφαλο του ανθρώπου, μεταφράζονται σε εικόνες, ακούσματα αφές, μυρωδιές, γεύσεις και ενεργοποιούνται από εξωτερικά ερεθίσματα. Στο πεδίο μνήμης ελλοχεύουν άπειρες διατάξεις (επίπεδα/layers) και μορφές, ως παλίμψηστα δονήσεων, οι οποίες εντοπίζονται και οργανώνονται μέσω του λόγου. Ειδικότερα, τα εγγεγραμμένα–εμπεδωμένα στοιχεία, που βρίσκονται αποτυπωμένα στο βυθό του εγκεφάλου οικοδομούνται σε λέξεις, που συνδέουν άρρηκτα το αφανές με το φαινόμενο (υποσυνείδηση–συνείδηση). Με τον τρόπο αυτόν τα άτακτα και άπειρα οπτικά ερεθίσματα, που χαρτογραφούν το εσωτερικό αρχέτυπο του ανθρώπου, τις Μήτρες Ιδέες του, συντάσσονται, οργανώνονται, ιεραρχούνται και λαμβάνουν την τελική τους μορφή μεταφρασμένα σε αντικείμενα. Σε κάθε περίπτωση, οι ποιότητες του τοπίου εγγράφονται επάνω σ’αυτό ενώ το σύνολο του υλικού πολιτισμού μετατρέπεται σε φορέα μνήμης, που εδρεύει στην αχλή του εγκεφάλου και μετασηματίζει το σύμβολο σε –συμπυκνωμένη– ύλη.

Η ανάγκη για εξερεύνηση της αχαρτογράφητης δομής του μυθολογικού πεδίου οδηγεί τον άνθρωπο στην αναβίωση των τυπολογιών των αρχαϊκών τελετουργιών με αποτέλεσμα να αναδύονται συνεχώς αρχετυπικές δομές και μορφές, που έχουν εγγραφεί στο DNA του, όπου εκκολάπτονται ακατάπαυστα μορφώματα. Άλλωστε, η αναβίωση των προαναφερθεισών τυπολογιών διαφαίνεται στις συμβολικές λειτουργίες, στα δρώμενα και τις τελετουργίες της σύγχρονης εποχής –με τις οποίες εκδηλώνεται ο σύγχρονος κόσμος–, όπου αναπαριστώνται μυθολογικές σκηνές, γεγονός, που επιβεβαιώνει την επιτακτική ανάγκη του ανθρώπου για επανάληψη της αυτοαναφοράς. Με τον τρόπο

αυτό δραστηριοποιείται ο αρχαϊκός εγκέφαλος και ο σύγχρονος άνθρωπος συνδέεται, μέσω της μνήμης, με μυθικά μορφώματα της νόησης, που μεταβάλλονται σε τοπία κι επομένως το νοητό μετασχηματίζεται σε ορατό.

Ο επίγειος κόσμος συνιστά την ενδιαμέση κατάσταση των όντων, όπου αυτά βρίσκονται “μετέωρα” ανάμεσα στον Κάτω Κόσμο –όπου ο Κύριος των Νεκρών είναι ο Απόλλωνας– και στον ουρανό (αστερισμοί/αστέρια). Το σύστημα SPHINX δύναται να προσομοιώσει αυτήν την οπτική εμπειρία τόσο με τη συνεχώς προβαλλόμενη έννοια του παλίμψηστου όσο και με τις αντίστοιχες προβολές των ποιοτήτων σε τομή (χρήση της μηκοτομής).

Η χαρτογράφηση συνιστά ένα σύμπλεγμα πολυεπίπεδων τοπολογικών δυναμικών συστημάτων και δικτύων εγγεγραμμένων σε ολογραφικές επιφάνειες (μια πολυεπίπεδη –και συνάμα εύγλωττη– δομή), όπου όλα τα σημεία (πυρήνες) του χώρου και οι διασυνδέσεις (νευρικές οδοί), που καταγράφονται, συν-λειτουργούν μέσω γεωμετρικών μορφών και κυφορούν ολόκληρο το δίκτυο. Επισημαίνεται, ότι το σύστημα εσωκλείει τον χώρο, τον χρόνο και τις ανθρώπινες δραστηριότητες ενώ το μυθολογικό πεδίο αναδύεται αδιάκοπα –μέσω αρχετυπικών, μυθικών και τελετουργικών σχημάτων– που με τη σειρά τους αναδύονται από τα δυναμικά συστήματα. **Με τον τρόπο αυτόν, η χαρτογράφηση –ως ένας νευρολογικός ιστός– απλώνεται ως ύφασμα με εγγεγραμμένες πληροφορίες προκειμένου ο άνθρωπος να ανακαλύψει και αποκαλύψει τις χαμένες πατρίδες του.** Άλλωστε ο χώρος της αρχαιότητας, ως την αρχική μήτρα αρχετυπικών μορφών (συνειδησιακά, βιολογικά, γεωλογικά) και ταυτόχρονα ως μια μυστική συμφωνία, ήδη αποτελεί ένα δίκτυο κοσμολογικών αντιστοιχιών και αλληλοσυσχετισμών, όπου οι πόλεις (σημείο/κόμβος/πυρήνας) λειτουργούν ως πυρήνες συμπυκνωμένης μνήμης –επομένως κι ύλης– και οι διαδρομές (γραμμές/διασυνδέσεις) ως φορείς πληροφοριών. Όλα αυτά διέπονται από μια αόρατη γεωμετρία και κρυφή αρμονία.

Το σύστημα χαρτογράφησης, ως εννοιολογική κατασκευή, συνιστά την προβολή της πολυδαίδαλης πραγματικότητας, που σαφώς αποτελεί μήτρα πληροφοριών (ανομοιογενών φαινομενικά στοιχείων), που δύναται να τροφοδοτεί συνεχώς το σύστημα SPHINX. Οι χωροχρονικές διαστάσεις και μεταφορές συνυπάρχουν σε διαφορετικές φάσεις της ροής του χρόνου, όπου ο ιστορικός χρόνος συμπιέζεται στο παρόν και μετουσιώνεται στο μέλλον. Η χαρτογράφηση, λοιπόν, αποτελεί συνισταμένη της χαρτογράφησης της συνείδησης στο φυσικό κόσμο και της κοσμολογικής διάστασης της αρχαιότητας ενώ ταυτόχρονα δίνεται η δυνατότητα του

επαναπροσδιορισμού των σχέσεων του ανθρώπου με τη γη, τον χώρο και τον χρόνο (ενεργοποιώντας τον βυθό της μνήμης και τα ολογράμματα μυθολογικών τοπίων) και κυρίως με τον εαυτό του. Βυθοσκοπώντας, όμως, περισσότερο και αναμοχλεύοντας τις βαθύτερες στρώσεις των πολλαπλών μορφωμάτων της μνήμης γίνεται αντιληπτό, ότι η χαρτογράφηση και η εφαρμογή του συστήματος SPHINX συνιστά την έκφανση του άρρητου της πολυπλοκότητας του τόπου και την εγγραφή του οδοιπορικού ψυχής και συνείδησης των υποκειμένων, έννοιες που αποτυπώνονται βαθιά στο ζωντανό σώμα της γης ως κατάσταση αυτογνωσίας.

6.4 Σύνοψη κεφαλαίου

Ολοκληρώνοντας το παρόν κεφάλαιο γίνεται κατανοητό ότι, μέσω του εντοπισμού του συλλογικού περιβάλλοντος, όπου εκδηλώνονται τα αρχετυπικά μορφώματα –που αποτελούν μήτρα των πάντων– αλλά και της ανίχνευσης της μυθολογικής διάστασης του τόπου ενεργοποιείται η διαδικασία τοπολογικών και ψυχονοητικών αναζητήσεων στην περιοχή της Βοιωτίας και ταυτόχρονα της εμβάθυνσης στην αντιληπτική δομή του τοπίου της. **Για τη συλλογή, ανάλυση, σύνθεση, ερμηνεία και αξιολόγηση του συνόλου των στοιχείων επιλέχθηκε η δημιουργία ενός καινοτόμου συστήματος (SPHINX) –με την κατασκευή θεματικών χαρτών, ως εργαλεία αποτύπωσης των διαφόρων ποιοτήτων του τοπίου– ώστε να προσεγγισθεί το τοπίο και να μπορεί κανείς να διαχειριστεί τον υλικό και άυλο πολιτισμό της βοιωτικής γης. Η χαρτογράφηση του τοπίου, άλλωστε, ως η “γραφή” του (εικονική, παραστατική, λεκτική, ηχητική, ακουστική, απτική) εξυπηρετεί τους σκοπούς της αποτύπωσης, ανάδειξης, διαχείρισης και διάδοσης της –χωρικής, χρονικής και σημασιολογικής– “εικόνας” του, χαράσσοντας το περιτύπωμά του στους χάρτες και υφαίνοντας τα αλληπάλληλα δίκτυα –δίκτυα δονήσεων και εντάσεων– με μοναδικό σκοπό την αιώνια προβολή και ανάδειξή του.**

Επομένως, η χαρτογράφηση συνιστά μια ερμηνευτική –νοητική και βιωματική– διαδικασία, που αποσκοπεί –με μια δεύτερη ανάγνωση– στην ανάδυση του βαθύτερου νοήματος του τοπίου, το οποίο γεννάται στο σημασιολογικό επίπεδο και εκφάνεται στο πραγματικό (συνειδητό). **Τα υλικά και άυλα χαρακτηριστικά του τοπίου, μέσω της χαρτογράφησης καθώς και η κωδικοποίηση της σημασίας των κανόνων οργάνωσής τους υπαγορεύουν τη σύνθεση του**

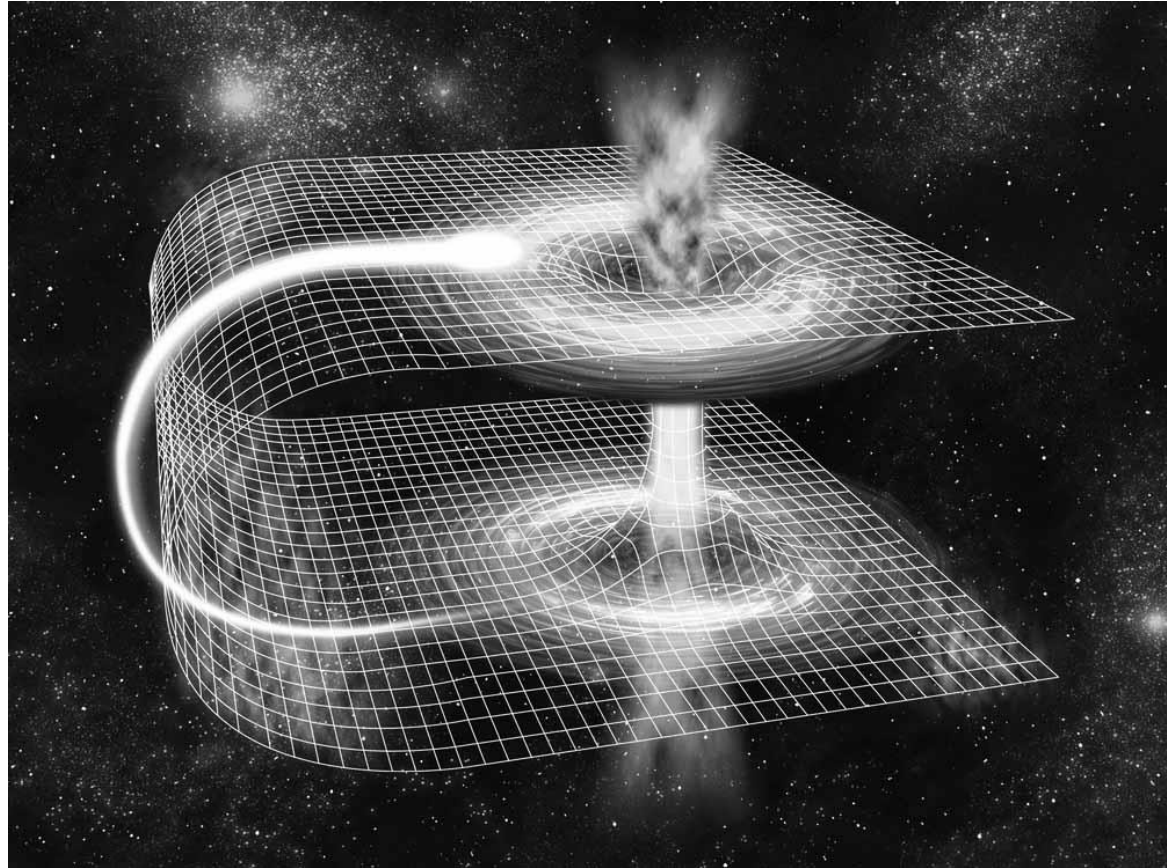
πολυδαίδαλου δικτύου, το οποίο καταγράφεται στη Βοιωτία, δηλαδή των διαφόρων χωροχρονικών σχέσεων και ποιοτήτων (πυκνώσεις, αραιώσεις, εντάσεις, δονήσεις). Υπαγορεύουν, όμως, και το υψηλότερο νόημα, όπου οι προαναφερθείσες σχέσεις ενέχουν αναγνωρίσιμη συνέπεια, αλληλεξάρτηση και υπόκεινται σε ορισμένη εσωτερική νομοτέλεια έχοντας σημείο αναφοράς κορυφαίες αρχετυπικές δομές.

Ειδικότερα, το πρώτο στάδιο του προτεινόμενου συστήματος SPHINX χαρτογράφησης είναι η συλλογή, τεκμηρίωση, αξιολόγηση και καταγραφή των στοιχείων, που αποτυπώνουν τις ποιότητες του εκάστοτε χάρτη. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνται τα *επίπεδα*. Το δεύτερο στάδιο είναι η εφαρμογή των χαρτών ανά κατηγορία επιπέδων (πραγματικό, συναισθηματικό, πνευματικό) της οντότητας του τοπίου ενώ στο επόμενο στάδιο τα συμπεράσματα, που προκύπτουν αναλύονται, αξιολογούνται και ερμηνεύονται. Στο στάδιο αυτό καταγράφονται οι πυκνώσεις και αραιώσεις, που εντοπίζονται στο πεδίο έρευνας καθώς επίσης και τα δίκτυα, που καταγράφονται στον εκάστοτε χάρτη, ο οποίος λειτουργεί –τελικά– ως πυκνωτής μορφωμάτων.

Έτσι, με την έννοια του παλίμψηστου αναδύονται συνεχώς οι παλλόμενες εικόνες του βοιωτικού τοπίου. Επίσης, επισημαίνεται, ότι η κατασκευή μηκοτομής (τομή στο έδαφος), που απορρέει από τον χάρτη (κάτοψης), αναδεικνύει τις εγγραφές των διαφόρων ποιοτήτων του τοπίου και της εντάσεις, που καταγράφονται σε συνάρτηση με το χωροχρονικό γίνεσθαι. Επομένως, από τα ανωτέρω, γίνεται σαφές, ότι **η χαρτογράφηση ανάγεται σε μια διαδικασία καταγραφής, αξιολόγησης, ερμηνείας και διαχείρισης της αλληλένδετης σχέσης του υποκειμένου με τον Κόσμο συνθέτοντας μια νέα εκδοχή της "πραγματικότητας"**.

Ουσιαστικά, το καινοτόμο σύστημα SPHINX αποτελεί μια συνεχή αναζήτηση τοπίων –δίκτυα γεγονότων, συμβάντων, διαρκώς μεταβαλλόμενων, πολλαπλών πλεγμάτων και επικοινωνιών (κάθε είδους), διασυνδέσεων- τα οποία, ως δυναμικά και διαχρονικά πεδία εγγραφής και έκφανσης του πολιτισμού αναζητούν την εμβάθυνση και ανάγνωσή τους στη σφαίρα των σημασιών και των συμβόλων. Με τον τρόπο αυτό το – απώτατο- παρελθόν θα λειτουργεί ως συμπυκνωμένη φύτρα πληροφοριών, που ξεπροβάλλει ως κύρτωση του χωροχρόνου στο μέλλον (Εικόνα 37).

Εικόνα 37: Δίκτυα, αναδίπλωση και κύρτωση του χωροχρόνου.

**ΜΕΡΟΣ Δ' _ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΠΡΟΤΑΣΗΣ: ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ-ΕΦΑΡΜΟΓΗ
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

κεφάλαιο 7

η συγκρότηση μιας συνολικότερης πρότασης
για το πεδίο εργασίας & συμπεράσματα

η συγκρότηση μιας συνολικότερης πρότασης για το πεδίο εργασίας & συμπεράσματα

7.1 Εισαγωγικές επισημάνσεις κεφαλαίου

Αποκρυσταλλώνοντας όλα τα ανωτέρω στο παρόν κεφάλαιο, καταγράφεται η συγκρότηση της γενικής, κεντρικής ιδέας της διατριβής προκειμένου να γίνει πλήρως σαφής και κατανοητός ο σκοπός και οι επιμέρους στόχοι της παρούσας έρευνας μέσω του καταλυτικού ρόλου του συστήματος SPHINX. Ειδικότερα, τονίζονται οι θέσεις της διατριβής, που βασίζονται στην πρωτοτυπία και αφορούν στην ίδια την κεντρική ιδέα, στην κλίμακα εφαρμογής του εργαλείου, στον τρόπο προσέγγισης του τοπίου (μέσω του συστήματος) καθώς και στην ερμηνεία του συνόλου των στοιχείων, που καταγράφονται.

Επιπλέον, διατυπώνονται τα συμπεράσματα, που εξάγονται από **την πρόταση μεθόδου ανάγνωσης του τοπίου με την εφαρμογή του συστήματος SPHINX** και αφορούν κυρίως στον τρόπο αξιοποίησής του προκειμένου να υλοποιηθεί η κεντρική ιδέα της παρούσας έρευνας. Με άλλα λόγια, **επισημαίνεται η ανάγκη καθορισμού μιας πολιτικής διαχείρισης ως οργάνωση και προώθηση ενός προγράμματος δράσεων**, που καλείται να αναδιαμορφώσει το υπάρχον πλαίσιο, μέσα στο οποίο εγγράφεται η υπάρχουσα “πραγματικότητα” –ή η προσδοκώμενη “πραγματικότητα”– και το βίωμα του τοπίου από τα υποκείμενα. **Ουσιαστικά, πρόκειται για ένα εγχείρημα, που έχει ως στόχο τη δημιουργία κατάλληλων μηχανισμών πραγμάτωσης του τοπίου –οικολογικά, πολιτιστικά, κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά– ως διαχρονικό υποδοχέα συμπυκνωμένων σημασιών και συμβόλων μέσα από τις οντολογικές απαιτήσεις του.**

Επίσης, στο παρόν κεφάλαιο συγκροτείται μια συνολικότερη πρόταση για την ανάδειξη και προώθηση της πολιτισμικής ταυτότητας της Βοιωτίας καθώς και την ανάπτυξη της αειφορία της, μέσω επιμέρους προτάσεων, που δύνανται να συμπράξουν με κατευθυντήριο άξονα τη γενική ιδέα της διατριβής. Η προαναφερόμενη συγκρότηση πρότασης δύνανται να μετατραπεί σε μια εφαρμόσιμη πρόταση επί συνόλου τόσο για τη Βοιωτία όσο και για οποιαδήποτε αχαρτογράφητη περιοχή –που θα ερευνηθεί στο μέλλον– σε μια προσπάθεια να καταγραφεί, να διαμορφωθεί και να καταστεί επικοινωνήσιμη η πολυπλοκότητα των τοπίων.

Καταλήγοντας, δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι μέσω της παρούσας διατριβής αναδύεται μια περιοχή παγκόσμιας μοναδικότητας, η οποία αξίζει να αναδειχθεί και να αποτελέσει φάρο ελπίδας για την αναπτυξιακή αναγέννηση της Ελλάδας.

7.2 Καταληκτική συνοπτική περιγραφή

Μια οξυδερκής ματιά στην περιοχή της Βοιωτίας θα μπορούσε να αποκαλύψει στο παρόν τη λανθάνουσα κατάσταση ενός παλίμψηστου ποιοτήτων και να αποτελέσει το έναυσμα αναγνώρισης μιας παγκόσμιας πρωτοτυπίας και μοναδικότητας, που εξακολουθεί να εμπεριέχει αρχέτυπα, μήτρες μνήμες, ιδέες-θεμελιωτές της ευρωπαϊκής σκέψης. Αξίζει ίσως να συλλογιστεί κανείς το πλήθος και το μέγεθος των "θαυμάτων" και γεγονότων, που έχουν λάβει χώρα στη Βοιωτία και κατ'επέκταση τις συνταρακτικές δυνάμεις και πολλαπλές δονήσεις, που ακόμη και η υπάρχουσα κατάσταση, την οποία βιώνει το υποκείμενο, δεν μπορεί να καταργήσει.

Η υλική και άυλη διάσταση του τοπίου -μυθολογική και ιστορική- δύνανται να αναδείξουν την σπουδαιότητα του τόπου ως μείζονα χώρο παραγωγής αρχετύπων, ιδεών, συμβόλων, που αναμφίβολα ξεπερνούν τα στενά γεωγραφικά, χωρικά όρια της περιοχής και ανάγονται σε υπερτοπικά και παγκόσμια στη σφαίρα του συμβολισμού. Η αντίληψη του τοπίου της Βοιωτίας, ως μια κορυφαία γεννήτρια δομή των παγκόσμιων αρχετύπων -χωρίς να αποτελεί απλώς το φόντο των δράσεων του υποκειμένου στο χωροχρονικό συνεχές- εγείρει συνεχώς ερωτήματα και προβληματισμούς σχετικά με τη δυνατότητα των αφαιρετικών χωρικών σχέσεων να συγκροτήσουν ένα σπουδαίο και μοναδικό συμβολικό νόημα. Η μήτρα αρχική ιδέα, τα αιώνια σύμβολα πάντα θα ακτινοβολούν (χωρίς να αλλοιώνονται ή να εξαφανίζονται από την περιοχή όπου γεννήθηκαν), πάντα θα προβάλλουν τον αιθερικό τους κόσμο και πάντα θα αφήνουν αποτυπώματα και ίχνη, που θα εγείρουν πολλαπλές δονήσεις, κραδασμούς και εγγραφές στο τοπίο.

Η υφιστάμενη εικόνα, που διαθέτει κανείς για τη Βοιωτία, λοιπόν, είναι ελλιπής ή λανθασμένη καθόσον δεν αναγνωρίζονται τόσο οι υλικές όσο και άυλες διαστάσεις του τοπίου της -η οντότητά του-, όπως αυτές αναλύθηκαν ανωτέρω. **Η παρούσα έρευνα δύναται να αποτελέσει μοχλό ανάπτυξης με την κατάρτιση ενός**

ολοκληρωμένου αναπτυξιακού προγράμματος βάσει ενός σύγχρονου πολυμερούς σχεδιασμού με σκοπό την ανάδειξη της φυσιογνωμίας, του χαρακτήρα, της ταυτότητας του –εκάστοτε– τόπου καθώς και την οικονομική ανάπτυξή του. Με άλλα λόγια, δύνανται να τεθούν οι βάσεις για την εφαρμογή ενός αναπτυξιακού έργου, που σκοπό έχει την ευημερία της περιοχής στο διηνεκές. Άλλωστε, οι δυνατότητες, που παρέχει ο τομέας της Περιφερειακής Ανάπτυξης στο εκάστοτε πεδίο έρευνας θεωρούνται πολυεπίπεδες και πολύπλευρες καθόσον υιοθετούνται κατευθυντήριες γραμμές και στόχοι μιας στρατηγικής σε ευρεία κλίμακα.

7.3 Η συγκρότηση μιας “γενικής ιδέας”

Η πολυθρύλητη Βοιωτία, ως πεδίο έρευνας, λειτουργεί ως υποδοχέας όλων εκείνων των εννοιών που συν-λειτουργούν προκειμένου η περιοχή να θεωρείται άεναο σταυροδρόμι²⁰⁵¹ πολιτισμών, εργαστήρι παραδόσεων, μύθων και χρησμών, σημείο συνάντησης θεών και ηρώων, κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος της ελληνικής μυθολογίας και του ιστορικού γίνεσθαι καθώς κι αφετηρία των μεγαλύτερων γεγονότων, που σημάδεψαν και σφράγισαν τον κόσμο. Όλα τα παραπάνω **συνιστούν στοιχεία που εδράζονται αποκλειστικά στο συγκεκριμένο φυσικό περιβάλλον – συν-διαμορφωτή της πολιτισμικής ταυτότητας της Βοιωτίας.**

Το τοπίο ως εικόνα της συνολικής και συλλογικής αντίληψης συνιστά το αδιαπραγμάτευτο υπόβαθρο για την προβολή όλων εκείνων των εκφάνσεων του Μύθου και του Λόγου αλλά και των ανθρώπινων αισθήσεων. Αναμοχλεύοντας τα συστατικά του (του τοπίου), μέσω της αποδόμησής του, γίνεται κανείς μάρτυρας και γνώστης της άρρηκτης σχέσης ανάμεσα στο φυσικό και το πολιτισμικό περιβάλλον. **Η απέραντη φύση (όρη, λίμνες, πεδιάδες) λειτουργεί ως υποδοχέας της ανθρώπινης –πολιτισμικής– δραστηριότητας, ένα αλληλένδετο σχήμα, μια σχέση αλληλεξάρτησης όπου –ως συνισταμένα των δύο προαναφερόμενων εννοιών– η απομόνωση μιας από τις δύο συνιστώσες φαντάζει έννοια χωρίς υπόσταση.**

²⁰⁵¹Χατζημιχάλης 1999, 71-75.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι τοπίο, φύση και πολιτισμός αποτελούν έννοιες αλληλοεξαρτώμενες, που αλληλεπιδρούν. Μύθοι, ιστορίες, προσωπικότητες, ήρωες, θεϊκές και χθόνιες οντότητες πλέκονται εύρυθμα και χορεύουν στους ρυθμούς της φύσης, που, χωρίς την υπόστασή της, όλα θα ήταν διαφορετικά. Από τη μια πλευρά η φύση δημιουργεί το κατάλληλο σκηνικό για να τοποθετηθεί ο μύθος και η ιστορία ενώ οι προσωπικότητες που μετέχουν ενσωματώνουν χαρακτηριστικά του φυσικού τοπίου. Επομένως, **ο μύθος και η ιστορία δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς το συγκεκριμένο φυσικό τοπίο αλλά και το φυσικό τοπίο δεν θα ήταν το ίδιο χωρίς τη δύναμη του μύθου και της ιστορίας που αντανακλούν πάνω του τις αρχετυπικές ιδέες.** Ο μύθος ισχυροποιείται εφόσον τοποθετείται σε ένα πραγματικό, φυσικό περιβάλλον ενώ η φύση φορτίζεται, αποκτά δυναμική με τα χαρακτηριστικά της να αναδύονται στην επιφάνεια καθόσον εκεί μονάχα εκτυλίσσεται ο μύθος, στο συγκεκριμένο τόπο με τα συγκεκριμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά, διότι άλλα, διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τις αλληγορίες άρα και την προβολή των ανθρώπινων αξιών.

Βυθοσκοπώντας στο παρελθόν της περιοχής γίνεται αντιληπτό, ότι ο τόπος αυτός έχει σφραγιστεί με κορυφαίες αρχετυπικές ιδέες της ανθρωπότητας, με σύμβολα, ως τη συγκεντρωμένη και συμπτυγμένη γνώση και με μύθους, ως κλειδοκράτορες και θεματοφύλακες της απaráμιλλης ύψιστης αλήθειας. Ειδικότερα, στον βοιωτικό τόπο –ως πυκνωτής Μύθου και Λόγου– θεμελιώνεται ένας από τους βασικότερους κύκλους, που συγκροτούν τη δυτική κουλτούρα, ο θηβαϊκός κύκλος²⁰⁵², ο οποίος συνιστά ένα τεραστίων διαστάσεων μυθολογικό ιστορικό σημείο της παγκόσμιας ιστορίας αλλά και στοιχείο δόμησης του δυτικού πολιτισμού. **Η αρχετυπική έννοια του θηβαϊκού κύκλου έχει σφραγίσει τη βοιωτική γη, διασφαλίζοντας ανώτατες πνευματικές γνώσεις και αλήθειες ενώ ταυτόχρονα είναι συνυφασμένη με τη συγκρότηση του πολιτισμού της Δύσης** –γεγονός που επιβεβαιώνεται από την εκτενή επιρροή στον πολιτισμό, τις τέχνες, τη λογοτεχνία, ζωγραφική, κλπ του δυτικού κόσμου–. **Αλλωστε, η μυθολογία και η ιστορία, ως ένα σφιχτό, σύνθετο πλέγμα (δίκτυο) και μήτρα αρχετύπων, είναι αλληλένδετη με την έννοια της ελληνικότητας, που σαφώς στήριξε την κατανόηση υπαρξιακών, θρησκευτικών, κοινωνικών και πολιτικών ζητημάτων-θεσμών ως πρωταρχική αντίληψη του ατόμου για το κοσμογονικό σύμπαν.**

²⁰⁵²Οι πέντε κορυφαίοι κύκλοι είναι οι: Θηβαϊκός (κύκλος Λαβδακιδών), Αργολικός (κύκλος Ατρείδων), Τρωικός, Αργοναυτικός και Κοσμογονία.

Επομένως, η Βοιωτία σίγουρα δεν αποτελεί έναν τυχαίο τόπο και σαφώς δεν μπορεί να θεωρηθεί σύμπτωση ότι εδώ γεννήθηκε ένα σπουδαίο τμήμα της ελληνικής μυθολογίας, που εξακολουθεί αφενός μεν να αποτελεί πνευματικό αγαθό με υπερχρονική και ακατάλυτη αξία αφετέρου δε να συμβάλλει αδιάκοπα στην ολοκληρωμένη συγκρότηση του υποκειμένου. Το συγκεκριμένο περιβάλλον, ιδιαιτέρως φορτισμένο, γέννησε τις ιδέες, που διαμόρφωσαν το νοητικό και συναισθηματικό περιεχόμενο του τοπίου ενώ ταυτόχρονα το διατύπωσαν μέσα από τους μύθους, ως κατευθυντήριες γραμμές ύπαρξης. Έτσι, λόγω της ύπαρξης όλων εκείνων των απαραίτητων στοιχείων του φυσικού εδάφους (ως υπόβαθρο) δημιουργήθηκαν οι απαραίτητες προδιαγραφές προκειμένου **να γεννηθεί ο μύθος του θηβαϊκού κύκλου, που σαφώς αποτελεί ένα πολύπλοκο πολιτισμικό φαινόμενο και να λειτουργήσει καταλυτικά για την παγκόσμια ιστορία και το νεότερο δυτικό πολιτισμό.**

Είναι κοινώς αποδεκτό ότι κάθε τόπος, που έχει δημιουργηθεί, δομηθεί και εκφραστεί ολοκληρωμένα στο παρελθόν διαμορφώνει όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις προκειμένου τα υποκείμενα να εναρμονιστούν με αυτόν –ο τόπος μετατρέπεται σε τοπίο– αλλά και σε οποιαδήποτε μεταβολή και εξέλιξη στο χωροχρονικό συνεχές. Αυτό το πλαίσιο προσαρμογής στον εκάστοτε τόπο δίνει την δυνατότητα αντίληψης της δυναμικότητάς του. Επισημαίνεται, ότι –αρκετές φορές– σε τόπους, που προβάλλουν μια αναγνωρισμένη και αδιαμφισβήτητη ταυτότητα, όπως αυτός της Βοιωτίας, τελούνται επεμβάσεις και παρεμβάσεις, που συχνά υποτιμούν τον ίδιο τον τόπο. Βέβαια, σε κάθε περίπτωση κάθε νέα παρέμβαση διέπεται από έναν μακρύ κατάλογο υποχωρήσεων ανάμεσα στο δεδομένο τοπίο και στα υποκείμενά του (δράση-αντίδραση). Στην περίπτωση αυτή **η επαναδιαμόρφωση της ταυτότητας του τοπίου καθώς και η ολοκλήρωση του νοήματος, που αυτός επιδιώκει να αποδώσει στα υποκείμενα, επέρχεται μόνο όταν κάθε νέα παρέμβαση λειτουργεί συναινετικά κι όχι αφοριστικά για τον τόπο και το υποκείμενο.**

Έτσι, τα φυσικά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά οδηγούν σε μια πληθώρα ερεθισμάτων, που μεταπλάθονται σε Ιδέες. Τα ερεθίσματα, με τη σειρά τους, εγείρουν το ψυχονοητικό και πνευματικό επίπεδο και –ενεργοποιώντας την έμπνευση και τη σκέψη– τα υποκείμενα προβαίνουν στην κατανόηση της συμπυκνωμένης αντιληπτικής δομής του χώρου στο χωροχρονικό συνεχές.

- Σταχυολογώντας όλα τα προηγούμενα της παρούσας έρευνας θα πρέπει να επισημανθεί, ότι **κύρια θέση της διατριβής, αποτελεί η ανάδειξη της πολιτιστικής και πολιτισμικής ταυτότητας της Βοιωτίας με τη δημιουργία και εφαρμογή του καινοτόμου συστήματος SPHINX. Αναμφίβολα, με τη χρήση του δομούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις για την οργανωμένη καταγραφή και διαχείριση των υλικών και άυλων στοιχείων του τοπίου της Βοιωτίας.** Το SPHINX, λοιπόν, μπορεί να αποτελέσει κιβωτό του πολιτιστικού αποθέματος –αναφερόμενο σε όλα τα επίπεδα, πραγματικό, ψυχικό, πνευματικό– της περιοχής προκειμένου να αναδειχθεί η πολιτισμική της ταυτότητα. Αξίζει, ακόμη να επισημανθεί, ότι μέχρι και σήμερα δεν έχει υπάρξει κάποιο παρόμοιο σύστημα διαχείρισης του πολιτισμού μιας περιοχής ενώ λίγοι θα διαφωνούσαν με την άποψη, ότι ακόμη και στη βιβλιογραφία –σε παγκόσμιο επίπεδο– δεν έχει εφευρεθεί/εφαρμοσθεί ένα σύστημα –έστω και υποτυπώδες– οργάνωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς τόσο των υλικών όσο και των άυλων στοιχείων μιας περιοχής.
- Επίσης, μια **θέση της διατριβής** αποτελεί η ερμηνεία του συστήματος, που αναλύθηκε ανωτέρω. **Το SPHINX, κάνοντας χρήση της έγκυρης μεθόδου χαρτογράφησης και της κυρίαρχης ιδέας/έννοιας της προβολής του παλίμψηστου, επιτυγχάνει να αναδείξει τις πολλαπλές εγγραφές στο τοπίο.** Από πρακτικής άποψης, το προτεινόμενο σύστημα έγκειται στην κατασκευή χαρτών με τη δυνατότητα εφαρμογής του ενός χάρτη επάνω στον άλλο –διαδικασία, που αποτελεί μια έγκυρη μέθοδο– προκειμένου να καταγραφεί και να αλληλοσυσχετιστεί η υλική και άυλη διάσταση του τόπου.

Ειδικότερα, η γράφουσα επέλεξε τον χάρτη, ένα μέσο, που ανήκει στον χώρο της επικοινωνίας και αποτελεί φορέα των ποιοτήτων του τοπίου καθόσον οι χάρτες εμπεριέχουν τα διάφορα συστήματα μεταγλώσσας²⁰⁵³ καθώς και τα σημειολογικά επίπεδα²⁰⁵⁴. Με τη γνωσιολογική κατοχύρωση, την κατασκευή δηλαδή των χαρτών, προβάλλεται η Αξία του τόπου, όπου τόπος δεν είναι απλώς η χωρική έκταση, αλλά το υπόβαθρο προκειμένου να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις δημιουργίας ποιοτήτων, με άλλα λόγια με τι Μύθο και Λόγο έχει επιφορτιστεί μια περιοχή. Για να καταστεί σαφής η αντιληπτική δομή του τοπίου δεν αρκούν τα μετρητικά δεδομένα και η λογική νοημοσύνη, κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει και η συναισθηματική. Άλλωστε, ο υλικός κόσμος είναι ο

²⁰⁵³Uberto Eco 1972, 4-20.

²⁰⁵⁴Stefanou 1980.

κόσμος πεπληρωμένων μορφών ενώ η ψυχικός κόσμος είναι ο κόσμος των επηρειών, οι οποίες μετατρέπονται από το υποκείμενο σε εικόνες και εντυπώσεις.

Για την ανάγνωση, ερμηνεία και αξιολόγηση των χαρτών ενεργοποιείται, όπως προαναφέρθηκε, ο όρος του παλίμψηστου –το 1960 εισάγεται στη θεωρία της διακειμενικότητας²⁰⁵⁵–, που χαρακτηρίζεται από δύο σημαντικά στοιχεία. Το πρώτο είναι η χρονική αλληλουχία και το δεύτερο είναι η ακολουθία συσχετισμών ή αλλιώς τα δίκτυα²⁰⁵⁶, που επιτρέπουν στον χρήστη να διαχωρίζει χρονικά και θεματικά τους χάρτες. Το σύνολο των –θεματικών– χαρτών ή αλλιώς η ιδέα του παλίμψηστου –ως τόπος ιχνών του κοινωνικού και πολιτιστικού παρελθόντος του υποκειμένου– επιτρέπει στον χρήστη να αναγνώσει, ερευνήσει και διαχωρίσει διαφορετικά επίπεδα ενδιαφέροντος, που είτε τα συνδυάζει είτε τα αναλύει το καθένα ξεχωριστά. **Με τον τρόπο αυτό προβάλλονται πυκνώσεις και αραιώσεις –είτε σε επίπεδο σημείων είτε σε επίπεδο διαδρομών– ενώ ταυτόχρονα αποτυπώνονται τρισδιάστατα δίκτυα, δηλαδή δίκτυα στο χωροχρονικό συνεχές, που εμπεριέχουν πυκνώσεις/αραιώσεις της ύλης. Σε κάθε περίπτωση αυτό που αναδεικνύεται είναι η συσσώρευση και η αξία μορφών, συγκροτημάτων και δικτύων –ως χωροχρονικοί σηματοδότες– αλλά και οι συστηματοποιήσεις συμπεριφορών του υποκειμένου.**

Γίνεται, λοιπόν σαφές, ότι με τη χρήση χαρτών –και την αποδόμηση του συμβατικού χάρτη (χάρτης αισθήσεων, χάρτης συναισθημάτων)– δημιουργείται και αναδύεται το παλίμψηστο, λειτουργώντας ως μια διαδικασία διάδρασης των ποικίλων εγγραφών στο τοπίο. Στο πλαίσιο ερμηνείας του τοπίου –ή καλύτερα της χρονικότητας των τόπων– και προκειμένου αυτό να αξιολογηθεί, θα πρέπει να ακολουθηθούν τα εξής βήματα: η συντακτική ανάλυση (σχέσεις μεταξύ σημείων), η σημαντική ερμηνεία (σχέσεις σημείων με τον κόσμο) καθώς και η πραγματική ερμηνεία (σχέσεις σημείων με τους χρήστες)²⁰⁵⁷. Σε κάθε περίπτωση η ερμηνεία των ποιοτήτων του τοπίου, η οποία αναδεικνύεται μέσω του συστήματος SPHINX, δεν είναι αποκλειστικά υλικής τάξεως. Στην

²⁰⁵⁵Ένα νεότερο κείμενο επηρεάζεται από ένα παλαιότερο. Εάν πάει κανείς πολύ πίσω και τα αναλύσει θα μπορούσε να φτάσει σ' ένα πολύ παλιό κείμενο. Στην παρούσα έρευνα το παλίμψηστο αφορά στο χωρικό επίπεδο.

²⁰⁵⁶Σύμφωνα με τον C.Alexander η πόλη είναι ένα πλέγμα που σχηματίζεται από διάφορα στοιχεία, άλλα δυνατά, άλλα ουδέτερα, άλλα τονισμένα και άλλα μη τονισμένα, βλ.Alexander 1972.

²⁰⁵⁷Στεφάνου 1994α, 6.

πραγματικότητα πρόκειται για ποιότητες ψυχοκοινωνικές -και όχι μόνον ποσοτικές- που, στο σύνολό τους, ανάγονται στη σφαίρα του συμβολισμού. **Σε κάθε περίπτωση το παλίμψηστο διαμορφώνει το πλαίσιο συγκρότησης και παγίωσης της συλλογικής μνήμης ενός τόπου, της διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητάς του στο διηνεκές -εμπεριέχοντας τη δυνατότητα επανεγγραφών- αλλά και της συνειδητής κατοίκησης του μέσα από αισθητικές, νοηματικές, συναισθηματικές και σημασιοδοτικές εμπειρίες των υποκειμένων.**

Επιπλέον και για την ολοκληρωμένη αντιμετώπιση της καταγραφής των υλικών και άυλων διαστάσεων του τοπίου της Βοιωτίας, δημιουργήθηκαν από τη γράφουσα οι **μηκοτομές**, που διατυπώνονται ως νοητές τομές/εγκοπές στο έδαφος του πεδίου έρευνας προεκτεινόμενες στο υπέργειο, υπόγειο και ουράνιο επίπεδο. Μέσω των τομών και αναλύοντας μια ποιότητα κάθε φορά (σε συνάρτηση με τις δύο συνιστώσες, του χώρου και του χρόνου) αναδεικνύονται οι δονήσεις, οι εντάσεις, οι πυκνώσεις και οι αραιώσεις του τοπίου. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται πλήρως αντιληπτός ο βαθμός συμμετοχής μιας θέσης ή και διαδρομής στο χωροχρονικό συνεχές. Βέβαια, στην παρούσα έρευνα, πραγματοποιούνται μηκοτομές, που διαπραγματεύονται δύο ποιότητες (ως παράδειγμα) ενώ με τον συνδυασμό τους προκύπτουν και διατυπώνονται πολλαπλά συμπεράσματα για συγκεκριμένες θέσεις και διαδρομές.

Όμως, μέσω των μηκοτομών αναδεικνύεται ένα ακόμη πιο ενδιαφέρον στοιχείο του τοπίου της Βοιωτίας. **Η γραμμή-διαδρομή επάνω στην οποία εφαρμόζεται η γραμμή τομής αποτελεί την πιο διαχρονική, την πιο καθιερωμένη διαδρομή της Βοιωτίας, ως δομικό της στοιχείο (ραχοκοκαλιά). Θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ως η πιο ιερή διαδρομή καθόσον εμπεριέχει τη συμπυκνωμένη ιστορία με πληθώρα ποιοτήτων, εντάσεων, δονήσεων, πυκνώσεων ενώ παράλληλα συνιστά την αρχαιότερη διαδρομή του πεδίου έρευνας, που βρίσκεται σε χρήση έως το παρόν.** Σε κάθε περίπτωση οι διαδοχές του παλίμψηστου γίνονται ορατές καθώς με τη χρήση των τομών, καταγράφεται η σχέση σύμπτυξης, η γραμμική και παράλληλη σχέση και η σχέση αντίθεσης αναδεικνύοντας ένα γεγονός, που γέννησε ένα άλλο και τα αποτυπώματά του είναι διαχρονικά. **Αποκρυσταλλώνοντας τα ανωτέρω γίνεται αντιληπτό, ότι εφαρμόζοντας τις αποδεικτικές διαδικασίες -που αναλύθηκαν ανωτέρω- καθώς και τη μεθοδολογική συνθήκη -συνθήκη παλίμψηστου και δικτύου- καθίσταται εφικτό να υλοποιηθεί μια ολοκληρωμένη**

και τεκμηριωμένη καταγραφή του υλικού και άυλου πολιτισμού της Βοιωτίας με σκοπό την -ιστορική- προβολή της πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου.

- Επιπρόσθετα, **θέση της διατριβής** συνιστά η δυνατότητα ολιστικού τρόπου προσέγγισης της διαχείρισης και ανάδειξης της πολιτισμικής ταυτότητας ενός τόπου με παράδειγμα τη Βοιωτία. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης μιας περιοχής πρέπει να αντιμετωπίζονται ολιστικά όλες οι αισθητικές και σημαντικές διαστάσεις του τοπίου -υλικό/πραγματικό, ψυχικό και νοητικό επίπεδο της ανθρώπινης υπόστασης- προκειμένου να προτείνεται κάθε φορά ένας συγκροτημένος τρόπος πολιτικής διαχείρισής του. Αναμφίβολα, αυτό επιτυγχάνεται αξιοποιώντας τον φυσικό και τον πολιτιστικό πλούτο του πεδίου έρευνας και ταυτόχρονα διατηρώντας τη φυσιογνωμία, την πολιτισμική -συλλογική- ταυτότητα και κυρίως διασώζοντας την αειφορία της περιοχής. **Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση του τοπίου της βοιωτικής γης, μέσα από τους κατευθυντήριους άξονες της διατριβής, δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου το υποκείμενο ως τρισυπόστατο ον να βιώσει τον τόπο του και στα τρία επίπεδα της ύπαρξής του (πραγματικό, ψυχικό, πνευματικό) σε αντίθεση με την υφιστάμενη κατάσταση, όπου όλα λειτουργούν επιφανειακά.**

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της έρευνας της γράφουσας διατυπώθηκε ο πρώτος βαθμός ερμηνείας των βασικών μορφωμάτων της αναγνωριστικότητας, δηλαδή: (α) επίπεδο περιγραφικό, της πραγματικότητας (σημειολογία) ή προ-εικονογραφικό επίπεδο (εικονολογία), (β) επίπεδο χαρακτηρισμού (σημειολογία) ή εικονογραφικό επίπεδο (εικονολογία), (γ) επίπεδο συνέμφασης (σημειολογία) ή εικονολογική απόδοση (εικονολογία)²⁰⁵⁸.

Για την κατανόηση των ψυχοκοινωνικών διαστάσεων²⁰⁵⁹, που εντοπίζονται στον χώρο, γίνεται χρήση ψυχομετρικών μεγεθών²⁰⁶⁰, που χαρακτηρίζουν αισθητικά τον υπό μελέτη χώρο. Τα μεγέθη αυτά είναι η πρωτοτυπία, η ποικιλία, η πολυπλοκότητα, ο βαθμός πυκνότητας του πραγματικού, η αναγνωσιμότητα, η δύναμη επιβολής ενός τοπίου, η συνειρμική απόδοση, η ικανότητα δημιουργίας έντονων εικόνων, η συνέμφαση, ο συμβολισμός, η ιεραρχία των στοιχείων, η ενότητα της αντιληπτικής δομής, η ικανότητα μεταφοράς, ο βαθμός μεταφοράς, ο

²⁰⁵⁸Στεφάνου 1994α.

²⁰⁵⁹Στεφάνου 1978β.

²⁰⁶⁰Στεφάνου 1994α.

βαθμός πληροφόρησης, ο βαθμός ευαισθησίας, ο βαθμός εξύψωσης, ο βαθμός κοινοτυπίας, ο βαθμός ιδιοποίησης ενός χώρου, κλπ²⁰⁶¹.

Με τα ψυχομετρικά μεγέθη²⁰⁶², τη σημειολογική ερμηνεία και την κλασική εικονολογία μπορεί κανείς να προσεγγίσει το υπό μελέτη τοπίο και πιο συγκεκριμένα να αναλύσει τις ποιότητές του σε συνάρτηση με το χωροχρονικό συνεχές, να συντάξει ένα μορφολογικό συντακτικό, να κατανοήσει τα βασικά αρχετυπικά μορφώματα, να αξιολογήσει την ιδεολογία της εικόνας των εξεταζομένων τόπων και εν τέλει να βιώσει το ίδιο το τοπίο μέσω της προσωπικής του αναζήτησης, βιωματικής εμπειρίας αλλά και τις προσλαμβάνουσες, στις οποίες αναφέρεται.

Σαφώς και προκειμένου να γίνουν αντιληπτά τα ανωτέρω, αξίζει να επισημανθεί η δύναμη του -φυσικού και ψυχολογικού- χρόνου²⁰⁶³, ο οποίος αποτυπώνεται σε οποιαδήποτε ενέργεια, κίνηση, συμπεριφορά και επικοινωνία του υποκειμένου και μεταφράζεται σε Μνήμη. Είναι άλλωστε κοινός τόπος, **ότι το υποκείμενο καταλαμβάνει υποχρεωτικά ένα εκτόπισμα -προσωρινό και ψυχολογικό όγκο²⁰⁶⁴ (ή αλλιώς ψυχολογική σφαίρα)- στον χώρο αλλά και στον χρόνο. Επομένως, το υποκείμενο τοποθετείται αδιάκοπα στο χωροχρονικό συνεχές με τις δράσεις του να καταγράφονται στο υπόβαθρο ενώ η μνήμη του είναι πάντα παρούσα. Άλλωστε, το υποκείμενο τείνει να φορτίζει κάποια δεδομένη στιγμή με συμβολικά σημαινόμενα δημιουργώντας χρονικά προσημαίνοντα. Επομένως, το τοπίο εγκιβωτίζει ένα ενδιαφέρον σύστημα-δίκτυο, που αποτελείται από υλικά σημεία, χρονικά σημεία καθώς και σημεία λειτουργίας (συμπεριφοράς)²⁰⁶⁵.**

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω γίνεται κατανοητό, ότι ο χώρος -με το δεδομένο ανάγλυφο- μετατρέπεται σε υποδοχέα ιδεολογιών, σημασιών, συναισθημάτων, λειτουργιών, χρήσεων, δράσεων, δραστηριοτήτων κι επομένως (ο χώρος) μετατρέπεται σε τόπο. Ο τόπος, που εμπεριέχει τον ψυχολογικό χρόνο, προϋποθέτει μια πολυσύνθετη και

²⁰⁶¹ό.π. 1994α.

²⁰⁶²ό.π. 1994α.

²⁰⁶³Στεφάνου 1994β.

²⁰⁶⁴ό.π. 1994β.

²⁰⁶⁵ό.π. 1994β.

πολυεπίπεδη αντίληψη, που συνιστά στοιχείο δόμησης του χαρακτήρα ενός τόπου, η αντίληψη του οποίου, μετατρέπει τον τόπο σε τοπίο²⁰⁶⁶, όπου κυρίαρχο ρόλο έχει η διαλεκτική υποκειμένου με το περιβάλλον.

Η αντιληπτική δομή του τοπίου εμπεριέχει το περιβάλλον και το περιβαλλόμενο ή αλλιώς το περιέχον και περιεχόμενο καθώς και το ειδικό βάρος με το οποίο εκ των πραγμάτων επιφορτίστηκε το συγκεκριμένο τοπίο στο χωροχρονικό συνεχές, αποτελούν έννοιες, που εξετάζονται στις δύο συνιστώσες του (χώρος και χρόνος).

Από τη μία πλευρά κάθε επέμβαση στον χώρο οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια σε αναδιάταξη των υφιστάμενων μορφημάτων-συγκροτημάτων, ενέργεια που αποτυπώνεται σε οποιαδήποτε κλίμακα. Με τον τρόπο αυτόν το τοπίο λαμβάνει μια ακόμη μορφή –πέραν του φυσικού περιβάλλοντος– αυτή του ανθρωποποίητου περιβάλλοντος, όπου εκφράζεται το σύνολο της παραγωγικής –δημιουργικής– δραστηριότητας του υποκειμένου. Από την άλλη πλευρά η δράση στον χρόνο δύναται να αποτυπωθεί μέσω των χρονικών προσημαινόντων (ημερολόγιο), δηλαδή ενός χρονολογισμού.

Με βάση τα όσα διατυπώθηκαν μέχρις εδώ είναι προφανές, ότι η πρόσληψη του χωροχρόνου είναι μια αρχέγονη διαδικασία. Εκτός, όμως, από τις δράσεις που καταγράφονται σε χώρο και σε χρόνο πρέπει να επισημανθούν κι αυτές, που συνιστούν συνδυασμένη δραστηριότητα στο χωροχρόνο ή αλλιώς δράσεις, που συνδέουν το υποκείμενο με τα δημιουργήματά του, δηλαδή την ανθρώπινη συμπεριφορά²⁰⁶⁷.

Οι μονάδες, λοιπόν, χώρου, χρόνου και συμπεριφοράς καταγράφονται σε ένα υπόβαθρο –με την αρωγή της μνήμης (χρόνος)– και ειδικότερα σε υλικές μορφές αλλά και στις επαναλαμβανόμενες συμπεριφορές του υποκειμένου.

Με τον τρόπο αυτόν οι μορφές αποκτούν αξία ως χρονικά σήματα, ως στοιχεία μνήμης, ως μνημεία. Ταυτόχρονα, οι ανθρώπινες –επαναλαμβανόμενες– δράσεις (τελετές, εορτές, χρονικές ανακυλίσεις) μέσω της επαναληπτικότητάς τους επαναφέρουν την ανάμνηση της χρονικής στιγμής, που συνέβη οποιαδήποτε αξιόλογη δράση –μια ιδρυτική πράξη– ακόμη και στο απώτατο παρελθόν. Επομένως, γίνεται κατανοητό, ότι το επιθυμητό αποτέλεσμα των ανωτέρω είναι η ενίσχυση και ανάδειξη τόσο των μορφημάτων όσο και των χρονημάτων, που στο σύνολό τους σφράγισαν, οριοθέτησαν και χαρακτήρισαν έναν τόπο, όπως αυτόν της Βοιωτίας.

²⁰⁶⁶Δηλαδή το τοπίο απαιτεί τον βαθμό συνείδησης του παρατηρητή, βλ.Στεφάνου 1994β.

²⁰⁶⁷Στεφάνου 1994β.

- **Θέση της διατριβής** αποτελεί, επίσης, το γεγονός ότι το σύστημα SPHINX δύναται να εφαρμοσθεί σε μεγάλη κλίμακα και ειδικότερα σε κλίμακα νομού. Η κλίμακα του πεδίου έρευνας θεωρείται μεγάλων διαστάσεων σε αντίθεση με κλίμακες άλλων πεδίων, όπου οι έρευνες περιορίζονται σε επίπεδο δρόμου, γειτονιάς, πόλης. Ειδικότερα, η χαρτογράφηση, στην παρούσα διατριβή, **εφαρμόστηκε σε ολόκληρο τον νομό Βοιωτίας προκειμένου να δοθούν τα εχέγγυα για έναν σφαιρικό και οργανωμένο σχεδιασμό διαχείρισης του πλούτου της περιοχής**. Για τη βέλτιστη αντιμετώπιση της χωρικής έκτασης του πεδίου έρευνας κρίθηκε απαραίτητο από την γράφουσα η καταγραφή των υλικών και άυλων στοιχείων του, που οριοθετούνται από τα όρια τόσο της σύγχρονης όσο και της αρχαίας Βοιωτίας.

Ολοκληρώνοντας τις θέσεις της διατριβής θα μπορούσε να επισημανθεί και η θέση των F.Guattari και G.Deleuze σχετικά με το συσχετισμό του όρου γεωφιλοσοφία με τον ελληνικό χώρο²⁰⁶⁸. Πιο συγκεκριμένα, η θεωρία τους ορίζει ότι από το ελληνικό έδαφος αναδύεται η ιστορία και η φιλοσοφία, οι οποίες, λαμβάνοντας μια αφαιρετική μορφή, γονιμοποιούν τις σκέψεις σε ολόκληρο τον κόσμο και επιστρέφουν στον αρχικό χώρο²⁰⁶⁹. Με άλλα λόγια, οι σκέψεις, οι ιδέες αναδύονται από το έδαφος, γίνονται αφαιρετικές, παράγουν τη φιλοσοφία, την ιστορία, την τέχνη κι επιστρέφουν στον χώρο για να ανα-γνωρίσουν τον εαυτό τους.

Η παρούσα έρευνα συσχετίζεται στενά με την προαναφερόμενη θεωρία καθόσον γίνεται σαφές ότι η φυσική πραγματικότητα –όπως της βοιωτικής γης– δεν περιλαμβάνει αποκλειστικά τα όρη, τα ύδατα, το ανάγλυφο της περιοχής ενώ η ίδια η διατριβή λειτουργεί ως μια αφαιρετική διαδικασία προκειμένου να επανα-εγκατασταθούν οι σκέψεις, οι ιδέες, η φιλοσοφία, η ιστορία και η τέχνη στον χώρο. Επομένως, **μέσω της διατριβής πραγματώνεται η αναγνώριση του ιστορικού παρελθόντος και η ανάδυση από το –βοιωτικό– έδαφος και τη συγκροτημένη ιστορία, στοιχεία ικανά να δονήσουν τα νερά της συμβατικής ρέουσας –σύγχρονης– ιστορίας εγείροντας πολλαπλούς προβληματισμούς για το τι τελικά συνιστά η Βοιωτία και ο ελληνικός χώρος εν γένει.**

²⁰⁶⁸Deleuze and Guattari,1994.

²⁰⁶⁹Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι γίνεται χρήση των όρων *απεδαφικοποίηση* και *επανεδάφιση*.

7.4 Συμπεράσματα

Διερευνώντας σε βάθος όλα τα ανωτέρω -σχετικά με τις θέσεις της διατριβής- **συνάγεται το συμπέρασμα της δυνατότητας ολιστικής προσέγγισης του τοπίου της Βοιωτίας μέσω της διαχείρισης της πλούσιας πολιτιστικής κληρονομιάς του και της εφαρμογής του συστήματος SPHINX, προκειμένου να ενισχυθεί η αξιοπρέπεια κατοίκησης και αυτογνωσίας των κατοίκων της συγκεκριμένης περιοχής και του ελληνικού χώρου συνολικά.**

Η πρόθεση της διατριβής, όπως προαναφέρθηκε, βασίζεται στη διατύπωση ότι το αντικείμενο που πραγματεύεται είναι ιστορικά, πολιτιστικά και πολιτικά μοναδικό, καθόσον ασχολείται με μια περιοχή που σε επίπεδο πολιτιστικής, πολιτισμικής και πολιτικής αξιολόγησης είναι κεντρικό για τη συγκρότηση του δυτικού -και παγκόσμιου- κόσμου. Η πρόθεση αυτή αναφέρεται σε όρους πολιτιστικής και πολιτικής ταυτότητας σε αντίθεση με τον αγοραίο όρο *place branding*, ο οποίος διαχειρίζεται τις αξίες του τοπίου ως ένα εμπορευόμενο είδος. Άλλωστε ο όρος αυτός (*place branding*) παραγνωρίζει την πολιτιστική και πολιτική αξία που έχει τόσο για τους ίδιους τους κατοίκους όσο και για τους προσερχόμενους, ενώ ταυτόχρονα αδυνατεί να αντικαταστήσει τον τρέχοντα όρο *τουρισμό* με τον όρο *περιήγηση*, που δύναται να περιγράψει μια κεντρικά πολιτιστική και πολιτική συνθήκη. Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί ότι στην παρούσα έρευνα ενεργοποιείται η βαθύτατη και πολιτισμική σημασία του -κατοχυρωμένου- όρου *place branding* στοχεύοντας σε έναν ουσιαστικότερο πολιτισμικό και πολιτικό σκοπό και "καταργώντας" την απλοϊκή έκφασή του.

Για την ολιστική προσέγγιση του τοπίου -με πεδίο εφαρμογής τη Βοιωτία- θα πρέπει να ακολουθηθεί η διαδικασία μέσω της οποίας ανακαλύπτεται, καταγράφεται, αναπτύσσεται και οργανώνεται ένα απολύτως στοιχειοθετημένο πλαίσιο σύλληψης ιδεών και σχεδίων για την επανα-κατασκευή και ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου. Ειδικότερα, μέσω του ολιστικού σχεδιασμού καθορίζονται τα απαραίτητα στοιχεία, ώστε να προβληθούν όλες οι υλικές και άυλες διαστάσεις του τοπίου προκειμένου τα υποκείμενα να βιώνουν τον τόπο τους. Αυτό, βέβαια, προϋποθέτει ένα αυστηρό πλαίσιο μεθόδευσης, που θα εμπεριέχει -επενδυτικές- στρατηγικές σε εξοπλισμό (π.χ. κτιριακές υποδομές), σε λογισμικό/περιεχόμενο (π.χ. εκδηλώσεις), σε "orgware" (συνεταιριστικές οργανωτικές δομές) και σε εικονική πραγματικότητα (π.χ. ιστοσελίδες, κοινωνική δικτύωση, συμβολικές ενέργειες).

Επομένως, με την εφαρμογή των ανωτέρω ενισχύεται η προώθηση της καινοτομίας και της πολιτικής διαχείρισης, δομείται η μοναδικότητα (αναγνώριση δυνατών και μοναδικών σημείων) καθώς και η ανάγνωση της ιστορίας του τόπου και η διαχρονική του φήμη, αναπτύσσεται και διατηρείται η ανταγωνιστικότητα, ενισχύεται η αξιοπρέπεια κατοίκησης ενώ ταυτόχρονα συμβάλλει στη βιώσιμη ανάπτυξη ενός τόπου με τη δημιουργία της αίσθησης συλλογικότητας (συνεργασία και συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων). **Αναμφίβολα, λοιπόν, με την επίτευξη μιας ολιστικής προσέγγισης της Βοιωτίας, οι κάτοικοι δύνανται να αποκτήσουν βαθμό αυτογνωσίας κι επομένως πιο ενσυνείδητη αντίληψη για τον τόπο τους και τους όρους κατοίκησης του και πιο συγκεκριμένα να αποκτήσουν συνείδηση της σημασίας τού να βιώνουν τον τόπο τους –μια από τις κεντρικότερες περιοχές της αρχαίας ελληνικής ιστορίας– γεγονός που συνεπάγεται μια ολιστική αντιμετώπιση για πολιτική και οικονομική ενίσχυση της περιοχής.** Η προώθηση, λοιπόν, της πολιτισμικής –ανταγωνιστικής– ταυτότητας θα ενισχύσει την υπερηφάνεια κατοίκησης, που συνδέεται με έναν μοναδικό τόπο, μια συγκροτημένη συνθήκη, που θα έχει ως βασική προϋπόθεση την επανα-διαμόρφωση της ηθικής προσωπικότητας/συνείδησης του σύγχρονου ανθρώπου/κατοίκου/χρήστη της περιοχής μέσω της ενδυνάμωσης του τρισυπόστατου ανθρώπινου περιβάλλοντος και την αρωγή της επιστήμης της ψυχολογίας του χώρου.

Αβίαστα, λοιπόν, συνάγεται το συμπέρασμα, ότι δύνανται να αξιοποιηθούν πλήρως οι θέσεις της διατριβής ενώ ταυτόχρονα αποτελεί επιτακτική ανάγκη η ένταξή τους σε ένα πλήρως οργανωμένο σύστημα πολιτικής διαχείρισης με τελικό σκοπό την ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας της Βοιωτίας και όχι μόνον. Αξίζει βέβαια να επισημανθεί, ότι το σύστημα SPHINX αποτελεί μια καινοτόμα τακτική και στρατηγική διερεύνησης, ανασυγκρότησης και προβολής –πολιτικής– ταυτότητας του τόπου.

Πέραν, όμως, της ανάγκης διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς μιας περιοχής με πεδίο έρευνας αυτό της Βοιωτίας αναδύεται ένα ακόμη πολύ ενδιαφέρον στοιχείο, **αυτό της παγκόσμιας μοναδικότητας της βοιωτικής γης.** Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητο να κατατεθούν ορισμένες αποδεικτικές σκέψεις.

Αναντίρρητα, η Βοιωτία –πριν γίνει τόπος ανθρώπων– διέθετε ήδη ένα φυσικό υπόβαθρο προετοιμασμένο να μετατραπεί σε τοπίο. Ειδικότερα, το ανάγλυφο της περιοχής όρισε την πορεία των τεκταινόμενων και λειτούργησε ως το υπόβαθρο για την πρόληψη του συνόλου των τοπολογικών και ψυχομετρικών μεγεθών, όπως

αυτά αναφέρθηκαν προηγουμένως αλλά και ως υποδοχέα του Μύθου και του Λόγου. Επομένως, ο τόπος της αρχαίας Βοιωτίας υπήρξε χώρος, με ειδική μορφολογία, πλούσιος σε τοπωνύμια, κτιριακά αποθέματα, σημασίες, ιδεολογίες, φορείς μηνυμάτων ιστορικής -και μεταφυσικής- συνέχειας και υπερβατικά στοιχεία (Πάνες, Σάτυροι, Κάβειροι, Νύμφες, Χθόνιες Θεότητες)²⁰⁷⁰. Κατά κοινή ομολογία οι αρχαίοι Έλληνες, στους οποίους ενυπήρχε η Ιδέα του Πρώτου Λόγου, αναζητούσαν διαρκώς το υπόδειγμα για να λειτουργήσουν. Για το λόγο αυτό υπήρχαν οι θεοί²⁰⁷¹, οι ήρωες, οι ημίθεοι αλλά και οι μύθοι, φορείς συμβόλων, που αποθησαυρίστηκαν σαν περιεχόμενα του συλλογικού ασυνείδητου ή της υποσυνείδησης του ατόμου. Από εκεί αναδύονται στο συνειδητό φέροντας στο φως αδιαμφισβήτητες και διαχρονικές αλήθειες.

Λίγοι θα διαφωνούσαν με την άποψη, ότι το φυσικό περιβάλλον και οι ερμηνείες του μύθου αποτέλεσαν τη μαγιά για τα επόμενα στάδια εξέλιξης και ανάγνωσης του τόπου. Άλλωστε, **όλη η μυθολογία, που μοιάζει παγκόσμια, απαντάται στη Βοιωτία, όπως αναλύθηκε ανωτέρω ενώ η περιοχή εξακολουθεί να δημιουργεί περίεργους, δυσανάγνωστους μύθους, που πολλοί από αυτούς εντοπίζονται και σε άλλες περιοχές/φυλές/θρησκείες του κόσμου**²⁰⁷². Τα υλικά και άυλα γεγονότα, που έλαβαν χώρα σε μια περιοχή-γενέτειρα πολιτισμού, τη Βοιωτία, συν-λειτουργήσαν και διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις για να συλληφθούν ακόμη και οι Ιδέες του Διαφωτισμού του 19^{ου} αιώνα, που όριζαν την επαναφορά χαμένων χρόνων επιστροφής στις ρίζες, στις πρωτόγονες φυσικές μορφές.

Άλλωστε, όπως έχει ήδη ειπωθεί δεν υπάρχει πραγματικότητα, η πραγματικότητα προσεγγίζεται πάντοτε μέσα από φαντασιακές προβολές, δηλαδή κοινωνικές, πολιτισμικές, πολιτικές επιθυμίες και μέσω ενός συμβολικού επιπέδου -ενός επιπέδου οργάνωσης σημασιών (και όχι προβολής θεσμοθετημένων συμβόλων, π.χ. τη σημαίας) ώστε τα πράγματα να παρέχουν νόημα. Το συμβολικό, λοιπόν, επίπεδο δε συγκροτείται ατομικά, διότι είναι υπερατομικό ενώ η φαντασία δύναται να είναι είτε ατομική είτε κοινωνική. Με άλλα λόγια το υποκείμενο δεν

²⁰⁷⁰Για παράδειγμα, ο Ελικώνας υπήρξε τόπος με πληθώρα μοναστηριών ενώ ήδη στους αρχαίους χρόνους εκεί κατοικούσαν οι εννέα (9) Μούσες, σύμβολο της απαρχής της αισθητικής και της τέχνης.

²⁰⁷¹Οι αρχαίοι Έλληνες ενδιαφέρονταν να αντιστοιχήσουν κάθε ιδιότητα του ανθρώπου με μια θεότητα προκειμένου να τη θεοποιήσουν (ως μέτρο σύγκρισης) και για το λόγο αυτό υπήρξε ο μακρύς κατάλογος των ιερών και μαντείων.

²⁰⁷²Για παράδειγμα οι Αλωάδες της Βοιωτίας που εκπίπτουν παρομοιάζονται με τον Πύργο της Βαβέλ της ιουδαϊκής θρησκείας. Για παρόμοιες ομοιότητες, βλ.υποκεφάλαιο 4.3 στο παρόν πόνημα.

είναι σε θέση να αντικρίσει την “πραγματικότητα” παρά μόνο μέσα από το φαντασιακό επίπεδο, το επίπεδο προβολής/καταγραφής επιθυμιών. Αυτά τα τρία συμπλέκονται με έναν αδιατάρακτο τρόπο -δεν υπάρχει άλλωστε πραγματικότητα πέραν της φαντασίας και του συμβολικού επιπέδου, όπως δεν υπάρχει συμβολικό πέρα από το φαντασιακό κοκ-, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονται σε μια ατέρμονη κίνηση. Επομένως, η **αναζήτηση του αρχέτυπου θεωρητικού μοντέλου, σε συνάρτηση με τον μύθο που το γεννά -πραγματοποιείται μέσα στις οριακές σχέσεις ανάμεσα στο πραγματικό, φαντασιακό και συμβολικό επίπεδο- ή αλλιώς πρόκειται για ένα παιχνίδι ανάμεσα στην υποσυνείδηση, τη συνείδηση και την υπερσυνείδηση.**

Διεισδύοντας εκ νέου στην επιστήμη της σημειολογίας γίνεται αντιληπτό, ότι ως σημείο νοείται ένα αντικείμενο, που γίνεται αντιληπτό από τις ανθρώπινες αισθήσεις, και ορίζεται (το σημείο) ως στοιχείο, που φέρει σημαίνοντα, τα οποία προκύπτουν από μια κοινωνική σύμβαση ενώ το σύμβολο υπερκαθορίζει, είναι υπεράνω της κοινωνικής σύμβασης²⁰⁷³. Διευρύνοντας τη σημασία του συμβόλου αντιλαμβάνεται κανείς, ότι είναι χαρακτηριστικό της σημασίας εν γένει ενώ -προεκτείνοντας τη σκέψη αυτή- επισημαίνεται, ότι όλες οι κοινωνικές συμβάσεις ανάγονται στη σφαίρα των σημασιών και του συμβολισμού²⁰⁷⁴.

Η συμβολική τάξη μέσα από την οποία ο νεότερος δυτικός κόσμος αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα και τις ενδόμυχες επιθυμίες του παρέχεται σε μεγάλο βαθμό -από κάποιο σημείο και μετά- από την αναφορά μέσα από την Αρχαία Ελλάδα, από την ελληνική μυθολογία. Όλα, άλλωστε, έχουν σημείο αναφοράς τα αρχαία πρότυπα και τα αρχετυπικά μορφώματα καθόσον είναι γεγονός, ότι ο σύγχρονος άνθρωπος λειτουργεί όπως οι αρχαίοι Έλληνες. Ήδη από την Αναγέννηση μεταβάλλεται ο τρόπος συγκρότησης του δυτικού πολιτισμού κι αυτό αποτυπώνεται στο σύστημα των πολιτικών επιθυμιών, το οποίο συγκροτείται βασιζόμενο σε πολιτιστικά δεδομένα προερχόμενα από την αρχαία Ελλάδα αλλά και στην τέχνη, μέσω αλληγορικών ερμηνειών. Η συμμετοχή του αρχαίου παραδείγματος, η συμβολική τάξη όλων των επιπέδων, με τα οποία αντιλαμβανόμαστε την πραγματικότητα -από κάποια περίοδο και μετά- είναι εξαιρετικά σημαντική. Ο Freud²⁰⁷⁵, για παράδειγμα, έχει

²⁰⁷³Yung 1964.

²⁰⁷⁴Wallis 1973.

²⁰⁷⁵Ο Freud αντιλαμβάνεται τον μύθο ως σύμπλεγμα, ο Yung ως αρχέτυπο, ο Πλάτωνας ως Ιδέα ενώ ο Goethe θεωρεί ότι συνιστά τη μόνιμη σχέση της ζωής.

αναφορές στην αρχαία Ελλάδα, αντιλαμβάνεται τα πάντα μέσα από παραδείγματα, όπως αυτό του Οιδιπόδειου συμπλέγματος, ένα αρχαίο πρότυπο, που τον καθορίζει σε όλα τα επίπεδα κι όπως αυτό διαμορφώνεται μέσα από μεταλλάξεις ιστορικές.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω γίνεται σαφές, ότι η Ελλάδα δεν είναι μια τυχαία χώρα στον παγκόσμιο χάρτη καθώς ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός έδωσε πρότυπα μη συγκρίσιμα. Είναι, άλλωστε κοινός τόπος, ότι στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, όπου οι πολιτισμοί διαδέχονται διαρκώς ο ένας τον άλλο και πιθανόν να διατηρούνται στοιχεία από αρχαιοτάτων χρόνων, αποτυπώνεται και αποδεικνύεται αδιάκοπα η συνέχεια της ελληνικότητας ενώ -ταυτόχρονα- παρατηρείται ιστορικά η μετάλλαξη των αρχαίων προτύπων. Ειδικότερα, η Ελλάδα -που δεν αποτελεί έναν αναλλοίωτο χώρο- συνιστά έναν χώρο ανακατάταξης και διαρκούς εμπλοκής της ιστορίας (αρχαία ελληνική, βυζαντινή, μεσαιωνική, ενετοκρατική κλπ), έναν χώρο με συνέχειες, που διατηρείται στο χρονικό συνεχές λόγω της παγκόσμιας μοναδικότητας και ανωτερότητάς του.

Όσον αφορά στη Βοιωτία, δημιουργήθηκαν αρχαία πρότυπα, τα οποία διαμόρφωσαν, χαρακτήρισαν και σφράγισαν τον τόπο, όπως αναλυθήκαν στην παρούσα έρευνα. Οι μύθοι αυτοί -μέσα από τους οποίους διενεργείται οποιαδήποτε πρακτική ή ψυχονοητική επέμβαση στην εικόνα του τοπίου- διαμόρφωσαν την ιστορία, που συνεχίζεται και τοποθετείται εκτός παράδοσης κι επομένως, η αναφορά αυτή αντιστοιχεί στην ενεργή ιστορία. Στο πλαίσιο της ιστορίας αυτής κατασκευάστηκαν και δημιουργήθηκαν κράτη και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, που αποτέλεσαν σημείο αναφοράς -ήδη από την Αναγέννηση- για ολόκληρο τον δυτικό κόσμο, που επιθυμούσε να προσεγγίσει και ενστερνιστεί τα αρχαία ελληνικά πρότυπα (κάποια στοιχεία ανήκουν στο εκτεταμένο πεδίο πολιτισμού), των οποίων η Αξία κρίνεται ως άφθαρτη.

Επομένως, θα μπορούσε να ειπωθεί, ότι η περιοχή της Βοιωτίας δε θα μπορούσε να θεωρηθεί τυχαία καθόσον, όπως προαναφέρθηκε, οι μύθοι της υπήρξαν καταλυτικοί για τη συγκρότηση του δυτικού πολιτισμού. Η εκφορά ενός τέτοιου λόγου κρίνεται ως πολιτική, πρόκειται δηλαδή για ένα ιδεολόγημα, που είναι πέρα από τις εθνικές ταυτότητες (χωρίς βέβαια αυτό να αποτελεί ένα εθνικιστικό θέμα). Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κανείς ότι η βοιωτική γη διαθέτει μια πολιτισμική ταυτότητα κι ένα πολιτισμικό τοπίο, που είναι εντονότατα

πολιτιστικό. Πρόκειται για πολιτισμική ταυτότητα στο εύρος της επειδή ο όρος πολιτισμικό τοπίο (culture landscape) προέρχεται από την κοινωνική ανθρωπογεωγραφία και αναφέρεται στο εύρος του πολιτισμού, διότι περιλαμβάνει και μη ευρωπαϊκούς λαούς.

Ο κεντρικός ευρωπαϊκός, λοιπόν, πολιτισμός προσπάθησε να συνδεθεί με την ανάπτυξη του νεότερου δυτικού πολιτισμού με την αρχαία Ελλάδα και την αρχαία Βοιωτία, ο οποίος με τη σειρά του προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την ιστορία και μυθολογία της νέας Ελλάδας. **Ένα από τα κεντρικά σημεία, άλλωστε, αυτής της διατριβής αναφέρεται σε ένα κεντρικό πολιτιστικό θέμα, που είναι η ιστορία της αρχαίας Βοιωτίας, όπου Βοιωτία δεν είναι αυτό που είναι/φαίνεται σήμερα. Ουσιαστικά αποτελεί έναν τόπο συντεταγμένο στην πραγματικότητα με συγκλίνοντα γεγονότα κι έναν κεντρικό χώρο αναφοράς του αρχαίου πολιτισμού, της αρχαίας ιστορίας και μυθολογίας.**

Συμπερασματικά, έχει καταστεί σαφές, ότι οι τόποι, που έχουν παγκόσμια πολιτισμική μοναδικότητα, όπως η Βοιωτία, δεν είναι συγκρίσιμοι ενώ παράλληλα αποτελούν σημείο αναφοράς και λειτουργούν ως άφθαρτα πρότυπα, που εμπεριέχουν αρχετυπικές μήτρες ιδέες με τις οποίες έχει διαμορφωθεί και γαλουχηθεί ο δυτικός πολιτισμός. Με άλλα λόγια, οι τόποι αυτοί αποτελούν μια βασική πολιτιστική υποδομή, παγκόσμιας εμβέλειας, η οποία διατρέχει και συγκροτεί τη νεότερη δυτική ιστορία. Άλλωστε είναι γεγονός, ότι παρατηρείται ένας μεγάλος βαθμός αδιαφορίας όλου του νεότερου δυτικού πολιτισμού, ο οποίος -ακόμη και σήμερα- αναφέρεται στην αρχαία Ελλάδα.

Εύλογα, λοιπόν, οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα, ότι θεωρείται πολιτικά και πολιτιστικά μεμπτό για την Ελλάδα να μην έχει αναδειχθεί η παγκόσμια μοναδικότητα της Βοιωτίας καθώς με οδηγό αυτήν την αρχαία μοναδικότητα δίνονται τα εχέγγυα για την προώθηση του συνόλου των ιδιαίτερων στοιχείων της περιοχής (τόσο τα υλικά όσο και τα άυλα). Άλλωστε, στη βοιωτική γη το μυθολογικό ιστορικό είναι υπέρτονο παντός άλλου.

Η προαναφερθείσα πολιτισμική ταυτότητα της Βοιωτίας θα πρέπει να ενισχυθεί, διότι ως τόπος μοναδικός σε παγκόσμια κλίμακα, δύναται να προσφέρει στην ανθρωπότητα πληθώρα μορφωμάτων και Ιδεών κι επομένως αποτελεί μονόδρομο η συντήρηση, η προστασία, η αξιοποίηση και η ανάδειξή του. Άλλωστε, βάσει των όσων εκτενώς αναπτύχθησαν, η πολιτεία και η σύγχρονη κοινωνία βρίσκονται μπροστά στην ευθύνη να

συνειδητοποιήσουν την υπνώτουσα δυναμική της ψυχονοητικής και υλικής αειφορίας του συγκεκριμένου τόπου. Ο τόπος αυτός, ως ον, φέρει τον σπόρο της αυτό-εξέλιξής του μέσα από μια αμφίδρομη/αμφιμονοσήμαντη διαδικασία αυτοπραγμάτωσης των κατοίκων/χρηστών του.

7.5 Σκέψεις και συγκρότηση προτάσεων

Η νόηση του χώρου ως γεννήτρια δομή εγείρει σημαντικά ερωτήματα, στα οποία απαντά η παρούσα διατριβή, σχετικά με την υφιστάμενη κατάσταση, με το τι έχουν αντιληφθεί σήμερα οι κάτοικοι της περιοχής, τι αναμένει κανείς από την εφαρμογή του καινοτόμου συστήματος SPHINX, τι προσφέρεται στο τοπίο με την παρούσα έρευνα, πώς προσεγγίζει κανείς ένα τοπίο και τι σχέση έχει ένα τοπίο με τον τόπο και το βαθύτερο περιεχόμενό του (τον Μύθο και τον Λόγο του).

Είναι κοινώς παραδεκτό, ότι η διαδικασία αντίληψης και η εκτίμηση του τοπίου συνιστά ένα φαινόμενο **ιδιαιτέρως πολύπλοκο καθόσον δεν εμπεριέχονται μόνον ποσοτικά μεγέθη, όπως προαναφέρθηκε, αλλά ένας συνδυασμός των υλικών κελυφών, του συλλογικού ψυχικού και ιδεολογικού δυναμικού καθώς και των μεταξύ τους σχέσεων (δίκτυο)**. Όσον αφορά στην περιοχή της σύγχρονης Βοιωτίας επισημαίνεται, ότι τα τοπία της χαρακτηρίζονται από την έντονη εξάρτησή τους από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες του τοπικού αγροτικού πληθυσμού. Παράλληλα, οποιεσδήποτε αποκλίσεις στις ανθρωπογενείς επιδράσεις σε αυτά μπορεί να είναι εν δυνάμει ολέθριες για την βιωσιμότητα των τοπίων αυτών, **διακυβεύοντας την ευημερία και αειφορία** της περιοχής.

Βέβαια, είναι αδιαμφισβήτητο το γεγονός, ότι η προώθηση της πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου αναφέρεται σε μια συναισθηματική εμπλοκή του ανθρώπου, που μέχρι και σήμερα έχει σαφώς διαστρεβλωθεί εξαιτίας της μετατόπισης του κέντρου βάρους των αρχετύπων κατά τη μετάβασή τους από τον φυσικό σ'έναν εγωκεντρικό αστικής μορφής καταναλωτικό πολιτισμό²⁰⁷⁶. **Με βάση αυτήν τη λογική, σήμερα, στην περιοχή της Βοιωτίας,**

²⁰⁷⁶Stefanou 1981.

εντοπίζεται η απώλεια του αρχαίου συντακτικού και των αρχετυπικών κωδίκων μετάφρασής του, λόγω -πιθανόν- της υποβάθμισης και κατάπτωσης των κριτηρίων ηθικής και αισθητικής. Επομένως, τα διασπαρμένα θραύσματα της κεκτημένης πραγματικότητας είναι εμφανή πλέον στο τοπίο της περιοχής, που -με τη σειρά τους- έχουν συντελέσει στην κατακερματισμένη και απολιθωμένη εικόνα της.

Το αστικό και περιαστικό τοπίο της περιοχής βρίθει από σημάδια εσωτερικής αποτυχίας, που μεταφράζονται μέσω των "πληγωμένων" επιμέρους εικόνων του (κατακερματισμός από οδικό δίκτυο, μεγάλες μονολιθικές κτιριακές εγκαταστάσεις, βιομηχανικά απόβλητα, αιολικά πάρκα). Η **πλήρης αποδόμηση** του τοπίου, όπως αυτό της Βοιωτίας -εξαιτίας και της πολλαπλότητας των δομικών της στοιχείων και της πολυεπίπεδης αντιληπτικής δομής της- **φαντάζει να πλησιάζει με ταχύτατους ρυθμούς.**

Το επίπεδο υλικής θεώρησης του τόπου συνιστά το επίπεδο συσχέτισης με τους άυλους σημασιοδοτικούς συσχετισμούς καθόσον η πληθώρα των κτιριακών αποθεμάτων -ακόμη και σε κατάσταση ερειπιώδη- είναι χαμένη στη λήθη των σύγχρονων ανθρώπων ενώ οι μύθοι και οι αναφορές στο χωροχρονικό συνεχές ολοένα και αποδυναμώνονται. Επομένως, γίνεται κατανοητό, **ότι ο σύγχρονος άνθρωπος οφείλει να δημιουργήσει το πλαίσιο προκειμένου να επανασυγκροτήσει τα προαναφερόμενα σε ένα συμβολικό σύστημα, όπου το σύμβολο θα εξακολουθεί να λειτουργεί ως πυκνωτής μύθων και ο δυναμισμός του θα υποστηρίζει τη δραστική ελεξικτική δύναμη του ανθρώπινου ψυχισμού.** Επομένως, είναι σαφές, ότι το βασικό στοιχείο -ώστε να επανασυγκροτηθεί η πολιτισμική ταυτότητα ενός τόπου- είναι η ανασυγκρότηση σημασιών -και όχι μόνον η ανασυγκρότηση του υλικού χώρου-, ο συσχετισμός τους αλλά και η παραγωγή ενός επιπέδου σημασιών, συντακτικού.

Με δεδομένη την υφιστάμενη κατάσταση, στην οποία έχει περιέλθει η περιοχή της Βοιωτίας, όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, η παρούσα διατριβή αποσκοπεί στο να παραθέσει ορισμένες προτάσεις με **απώτερο σκοπό τη μετουσίωση του πεδίου έρευνας σε ένα ζωντανό κύτταρο πολιτισμού.** Οι προτάσεις, που κατατίθενται ακολούθως, κινούνται σε δύο κατευθύνσεις, με την πρώτη να αφορά στον πολιτιστικό τουρισμό και τη δεύτερη στην αειφορία της περιοχής.

- Ειδικότερα, η Βοιωτία δύναται να αναδειχθεί ως μια περιοχή προσέλκυσης πολιτιστικού τουρισμού –σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο– όχι μόνον επειδή διαθέτει πλούσιο, ενδιαφέρον φυσικό τοπίο και ανώνυμη αρχιτεκτονική αλλά κυρίως επειδή **εμπεριέχει όλα εκείνα τα μυθολογικά και ιστορικά στοιχεία μέσα από τα οποία προσπαθεί να αναδείξει και τα συμφραζόμενα, ή αλλιώς την πολιτιστική εκδοχή της, που υπήρξε καθοριστική για την κεντρική συγκρότηση του δυτικού πολιτισμού, όπως προαναφέρθηκε.**
- Όσον αφορά στη δεύτερη κατεύθυνση, ως αειφορία νοείται η προστασία και η εξασφάλιση των πλουτοπαραγωγικών –υλικών και άυλων– πηγών του με καίριο προβληματισμό τον τρόπο και τον βαθμό αξιοποίησής τους. Η επίτευξη, λοιπόν, της **προσδοκώμενης αειφορίας** δύναται να πραγματοποιηθεί αποκλειστικά μέσω της ορθής διαχείρισης των αισθητικών παραμέτρων των τοπίων της (κοινωνικών, οικονομικών οικολογικών και περιβαλλοντικών). **Με άλλα λόγια πρέπει να εφαρμοσθεί η ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας του τόπου ως μοχλός της αειφόρου ανάπτυξης.** Η πρακτική αυτή προϋποθέτει επιστημονικώς τεκμηριωμένα αναπτυξιακά προγράμματα, όπως αναλύθηκε προηγουμένως, μέσω των μελετών οργάνωσης των προτεινόμενων χρήσεων προκειμένου να αποτραπεί η καταστροφή και αφανισμός του τοπίου, αφού πρώτα σφραγισθούν οι συρραφές της έντονης υπαρκτής τμηματικότητας και κενότητας, που προβάλλει η σύγχρονη εικόνα της Βοιωτίας. **Το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα της πρακτικής αυτής είναι η αντιμετώπιση του τόπου ως μια μοναδική οντότητα και η αντίληψη του τοπίου ως μια αδιάσπαστη ολότητα, που οφείλει το υποκείμενο να τη σεβαστεί, να την προσεγγίσει και να την αξιοποιήσει με τρόπο ολιστικό, υπερβαίνοντας την αναλυτική λογική και ενεργοποιώντας ταυτόχρονα τη συναισθηματική του νοημοσύνη.**

Γίνεται λοιπόν, σαφές, ότι η παρούσα έρευνα δημιουργεί το αναγκαίο πλαίσιο προκειμένου να γίνει **κατανοητή η Αξία, η Σπουδαιότητα του εκάστοτε τόπου –με τη χρήση του καινοτόμου συστήματος SPHINX–, προκειμένου ο κάθε τόπος –και οι κάτοικοί του– να διεκδικήσει τα δικαιώματά του για την αυτοσυντήρηση και την αυτοολοκλήρωσή του.** Αυτό μπορεί να επιτευχθεί αποκλειστικά μέσω της συνεχούς αναπτυσσόμενης συλλογικής συνείδησής του (του τόπου) κι αυτή η συνείδηση –μέσα από τη **διαδικασία της αναδίπλωσης–** θα ενεργεί αντίστροφα ως προς τον τόπο, που του παρέχει τις δυνατότητες να προσφέρει στα υποκείμενα και ταυτόχρονα να εξυψώνει τις ατομικές συνειδήσεις τους. Το αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής θα είναι η αποκάλυψη των

πολλαπλών πτυχών της ταυτότητας του τόπου, της αναγνωσιμότητάς του και της ενίσχυσης του αισθήματος υπερηφάνειας κατοίκησης των υποκειμένων-χρηστών του εκάστοτε τόπου.

Με την εφαρμογή του συστήματος SPHINX θα μπορέσει να αναδειχθεί η ελληνική πολιτιστική κληρονομιά και το φυσικό τοπίο, οι περιοχές και οι τόποι του ηπειρωτικού χώρου με φυσικό, ιστορικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον καθώς και να προωθηθεί ο πολιτιστικός τουρισμός σε συνδυασμό με την ευαισθητοποίηση σε θέματα οικολογίας, τουρισμού και αειφόρου ανάπτυξης. Προκειμένου να επιτευχθούν τα ανωτέρω θα πρέπει να δρομολογηθεί ένα σύνολο επιμέρους δράσεων και ειδικότερα να καταβληθεί προσπάθεια διαχείρισης και αξιοποίησης του υλικού και άυλου πολιτισμού με τους ακόλουθους προτεινόμενους τρόπους.

- **Η διαχείριση του υλικού πολιτισμού προτείνεται να πραγματοποιείται με τη χρήση του καινοτόμου συστήματος παρακολούθησης, διαχείρισης, προστασίας και προώθησης της πολιτιστικής κληρονομιάς HERMeS (Heritage Management e System)²⁰⁷⁷.** Όπως έχει λεπτεμερώς αναλυθεί στη Διδακτορική Διατριβή του κ.Χατζηγηρηγορίου, Πολιτικού Μηχανικού, με το σύστημα αυτό δίνεται η δυνατότητα να καταγραφούν όλα τα κτιριακά αποθέματα ενός τόπου καθώς και το σύνολο πληροφοριών που τα συνοδεύει προκειμένου να διατηρηθούν στο διηνεκές.
- Όσον αφορά στον άυλο πολιτισμό, **θα πρέπει να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου να αξιοποιηθούν τα στοιχεία του συστήματος SPHINX για την υλοποίηση πολιτιστικών διαδρομών.** Οι διαδρομές που προέρχονται από την αξιολόγηση των καταγεγραμμένων στοιχείων στο προτεινόμενο σύστημα, δύνανται να αναδειχθούν, ώστε ο επισκέπτης/χρήστης/κάτοικος/ενδιαφερόμενος να είναι σε θέση να αντιληφθεί ολιστικά το τοπίο της Βοιωτίας. Στις διαδρομές, άλλωστε, εμπεριέχονται όλα εκείνα τα υλικά και άυλα στοιχεία του τόπου και η ανάδειξή τους κρίνεται απαραίτητη.

Ειδικότερα, η σπουδαιότητα των διαδρομών εμπεριέχεται στο γεγονός, ότι η φύση αποτελούσε ανέκαθεν τον οδηγό για τους ανθρώπους, όταν αυτοί ήταν υποχρεωμένοι σε μετακινήσεις καθώς τα φυσικά περάσματα προϋπήρχαν. Αυτοί οι φυσικοί δρόμοι οδηγούσαν τους ανθρώπους, τους έδιναν κατευθύνσεις, προορισμούς κι

²⁰⁷⁷Χατζηγηρηγορίου 2012.

επομένως τη δυνατότητα μετακίνησης σε άλλους τόπους με άλλες θρησκείες και πολιτισμούς²⁰⁷⁸. Όλες αυτές οι ποιότητες συναντιούνται στα σταυροδρόμια, τον έλεγχο των οποίων κατείχε –συνήθως– ο ισχυρότερος²⁰⁷⁹.

Κατά γενική ομολογία η σύνδεση με τη φύση, που είναι ο πιο εύγλωττος διδάσκαλος του ανθρώπου, ενισχύει τη σωματική/φυσική αντοχή του ανθρώπου, και κατ'επέκταση την ψυχική και συνειδησιακή αντοχή του. Επομένως η ορεινή πεζοπορία έχει συμβολικό χαρακτήρα, τη γνωριμία με την ιστορία (διάσωση ιστορικής μνήμης) και το απaráμιλλο φυσικό κάλλος του ορεινού όγκου, που βρίσκεται σε κίνδυνο²⁰⁸⁰. Σε ένα συμβολικό επίπεδο, μιας άλλης ανάγνωσης, οι δρόμοι οδηγούσαν στο άγνωστο, στο ξένο κι ο ξένος αυτός χώρος –η επικοινωνία μαζί του– διαμόρφωναν, άλλαζαν τον άνθρωπο και φυσικά τον τόπο του. Επιπλέον, είναι γεγονός, ότι ο συμβολικός χαρακτήρας εμπεριέχεται στα περισσότερα μονοπάτια, όπως στα αντάρτικα και θα πρέπει να ενισχυθεί και να προβληθεί στο σύνολό του, προκειμένου να διατηρηθεί στο διηνεκές.

Στη σύγχρονη εποχή η σημασία των διαδρομών–μονοπατιών προβάλλεται αποσπασματικά –και ίσως επιφανειακά– ενώ δύνανται να αποτελούν πόλο έλξης και ποιοτικής τουριστικής ανάπτυξης. Άλλωστε ο βασικός κορμός ανάπτυξης τοπικών δικτύων μονοπατιών ήδη υφίσταται και θα μπορούσε να υπάρξει πρωτοβουλία από τους αντίστοιχους φορείς προκειμένου το δίκτυο των μονοπατιών να αλληλεπιδρά με τον κύριο κορμό. Με άλλα λόγια οι επιμέρους διαδρομές θα πρέπει να σχετίζονται –να ξεκινούν ή να καταλήγουν– με το Εθνικό μονοπάτι Ε022 με τελικό σκοπό την αναβίωση μονοπατιών (με την απαραίτητη σήμανση). Αξίζει, επιπλέον, να επισημανθεί η ανάγκη διεύρυνσης του Ευρωπαϊκού μονοπατιού στην περιοχή της Βοιωτίας. Η ευαισθητοποίηση των Αρμόδιων Φορέων –σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο– αλλά και του –φυσιολατρικού– κοινού θα μπορούσε να δώσει τις απαραίτητες κατευθύνσεις για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω της μελέτης, της οργάνωσης, της εφαρμογής και τελικά της ανάδειξης του δικτύου μονοπατιών στη βοιωτική γη.

²⁰⁷⁸Χατζημιχάλης 1999, 71–75.

²⁰⁷⁹Για παράδειγμα το τρίστατο αποτελεί τον τόπο του φόνου, τον τόπο στον οποίο ανήκει το άγνωστο, όπου εκφράζεται ο φόβος στα σταυροδρόμια.

²⁰⁸⁰Υποχρηματοδότηση υποδομών πυροπροστασίας, ελλείψεις, η γη θεωρείται εμπόρευμα, η αξιοποίηση του φυσικού πλούτου βρίσκεται στα χέρια των μονοπωλίων και επιχειρηματικών ομίλων.

- **Σημαντική ανάδειξη για τη Βοιωτία θα μπορούσε επίσης να αποτελεί το ετήσιο πρόγραμμα εκδηλώσεων (καλλιτεχνικές, γευσιγνωστικές, θρησκευτικές), που σχετίζονται με το πολυθρύλητο παρελθόν της.** Η προβολή του χορού και ποίησης, λόγου χάρη, συνδέεται με τη μύηση²⁰⁸¹ ενώ η προβολή του οίνου με τις διονυσιακές τελετές. Σε κάθε περίπτωση **η αναβίωση τελετών σχετιζομένων με το παρελθόν αποσκοπούν στην ενίσχυση και της συλλογικής πολιτιστικής ταυτότητας των κατοίκων της υπό μελέτη περιοχής.**
- Συνοψίζοντας θα πρέπει να επισημανθεί, ότι προκειμένου για την προώθηση της πολιτισμικής ταυτότητας της Βοιωτίας θα πρέπει να σχεδιαστεί **ένας πολυεπίπεδος μηχανισμός,** που να έχει ως απώτερο σκοπό την ενίσχυση επισκεψιμότητας στον τόπο αυτό. Ο μηχανισμός αυτός θα πρέπει να εμπεριέχει τη δημιουργία πολιτιστικών διαδρομών, την ανάδειξη των κτιριακών αποθεμάτων-μνημείων, που συνδέονται με διαδρομές (π.χ. παλιά μονοπάτια), αναβίωση εορτών (εκδηλώσεις θρησκευτικές, γαστρονομίας, γευσιγνωσίας κλπ) αλλά και εκπαιδευτικά προγράμματα (συμμετοχή παιδιών εντός ή εκτός σχολικού προγράμματος, π.χ. θεατρικές παραστάσεις) με τη δυναμική συμμετοχή φορέων, σωματείων, ομάδων, σχολείων και πολιτών.
Το σύνολο των προτάσεων, που διατυπώθηκαν έχουν ως στόχο την ανάδειξη του παρελθόντος, τη διατήρηση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, την ανάπτυξη κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, την αναβάθμιση του πολιτιστικού επιπέδου των κατοίκων της περιοχής καθώς και την ανάπτυξη πολιτιστικού τουρισμού και την αειφόρο ανάπτυξη. Επομένως, τα ανωτέρω δύνανται να οδηγήσουν στην αυτογνωσία των ίδιων των κατοίκων της περιοχής αλλά και στην αναβάθμιση της περιήγησης στην περιοχή, δηλαδή τη μετάβαση από τον απλό τουρισμό σε ακαδημαϊκό και συνεδριακό τουρισμό, ώστε τα υποκείμενα να γίνουν μάρτυρες της σημασιοδοτικής αντιληπτικής δομής του χωροχρόνου.
- Όσον αφορά στο πιο πρακτικό μέρος για την προώθηση και ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας, η **σύγχρονη τεχνολογία** συνιστά ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων/χρηστών/ενδιαφερομένων για το πεδίο έρευνας. Άλλωστε, **το υλικό και άυλο δίκτυο της**

²⁰⁸¹Δαλαμπής 1963,244-252.

περιοχής παρέχει όλα τα εχέγγυα για να πείσει τα άτομα ότι η περιοχή διαθέτει πλούσια πολιτιστική κληρονομιά σε όλα τα επίπεδα, την οποία μπορούν να βιώσουν με τη χρήση της τεχνολογίας.

Πιο συγκεκριμένα, τα δίκτυα του συστήματος SPHINX θα μπορούσαν να συνδέονται με ένα άλλο άυλο διαδικτυακό δίκτυο, το οποίο θα είναι ενεργοποιημένο καθ'όλη τη διάρκεια της επίσκεψης του ατόμου στην περιοχή. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργία αποτελεί η ύπαρξη τεχνολογίας ασύρματης δικτύωσης (wireless fidelity ή wi-fi), η δημιουργία και η χρήση συγκεκριμένης εφαρμογής (mobile application ή app) στο κινητό τηλέφωνο του χρήστη και (πιθανόν) και μια οθόνη ενός φορητού υπολογιστή (υπολογιστής ταμπλέτα ή tablet) για μεγαλύτερη ευκρίνεια των εικόνων. Την πιο σημαντική προϋπόθεση, όμως, για τη λειτουργία του άυλου διαδικτυακού δικτύου συνιστά η μεταφορά της χαρτογράφησης του συστήματος SPHINX σε ηλεκτρονική μορφή προκειμένου να μπορεί να επεξεργαστεί και να διαχειριστεί σε άυλο επίπεδο.

Ειδικότερα, ο χρήστης/επισκέπτης θα μπορεί να ακολουθεί μια οποιαδήποτε διαδρομή στο πεδίο έρευνας/εξερεύνησης και με τη χρήση της εφαρμογής στο κινητό του θα έχει τη δυνατότητα να βιώνει το τοπίο σε όλες του τις διαστάσεις -υλικές και άυλες-. Πιο πρακτικά, ο χρήστης -ακολουθώντας μια επιλεγμένη διαδρομή- θα μπορεί, με τη βοήθεια της κινητής τηλεφωνικής συσκευής του (έξυπνα κινητά ή smartphones) ή ειδικών γυαλιών προβολής να επιλέγει οποιοδήποτε σημείο, θέση, περιοχή -είτε υλικό είτε άυλο στοιχείο- που επιθυμεί και να λαμβάνει τις απαραίτητες πληροφορίες, που αντιστοιχούν σε αυτά. Η διαδικασία θα επιτυγχάνεται με τη χρήση εφαρμογής (mobile app) βασισμένη στην εικονική και επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality)²⁰⁸², η οποία θα είναι συνδεδεμένη με μια ψηφιακή βάση δεδομένων εμπλουτισμένη με τεκμηριωμένες πληροφορίες (μυθολογικά, ιστορικά στοιχεία, εικόνες, βίντεο, αφηγήσεις), που θα παρέχονται μέσω πολυμεσικού υλικού. Άλλωστε, αυτή η τεχνική αλληλεπίδρασης και οπτικοποίησης στη χωρική επαυξημένη πραγματικότητα αποτελεί το πλέον σύγχρονο τεχνολογικό μέσο, που επιτρέπει τη διάδραση του χρήστη με το αντικείμενο εξερεύνησης (π.χ. κτιριακά αποθέματα, φρυκτωρίες, άυλα δίκτυα κ.α.) προβάλλοντας ταυτόχρονα την τρισδιάστατη και ανάγλυφη απεικόνισή τους. Βέβαια, η εφαρμογή θα είναι εφοδιασμένη με την

²⁰⁸²τεχνολογία που επιτρέπει τη ζωντανή και σε πραγματικό χρόνο προβολή του πραγματικού περιβάλλοντος η οποία είναι εμπλουτισμένη σε πραγματικό χρόνο με πληροφορίες, εικονικές εικόνες, βίντεο μέσω κινητής τηλεφωνικής συσκευής ή ηλεκτρονικού υπολογιστή, βλ. Γεωργόπουλος 2008.

χαρτογράφηση του συστήματος SPHINX, προκειμένου να παρέχονται όλα τα δίκτυα (σε όλα τα επίπεδα) ενώ η επιτόπια πλοήγηση θα πραγματοποιείται με τη διασφάλιση της γεωγραφικής θέσης του χρήστη μέσω του παγκόσμιου συστήματος στιγματοθέτησης ή θεσιθεσίας (Global Positioning System ή GPS).

Επιπλέον, ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο της περιήγησης θα αποτελεί η δυνατότητα επιλογής της χρονικής περιόδου, που επιθυμεί ο χρήστης να ενημερωθεί, σαν να βρίσκεται σε μια χρονομηχανή, ενώ το σύνολο των πληροφοριών θα είναι ορατό σε μια οθόνη είτε της κινητής τηλεφωνικής συσκευής είτε του υπολογιστή ταμπλέτα (tablet). Ταυτόχρονα, ο χρήστης/επισκέπτης της περιοχής θα μπορεί να συνδεθεί ηλεκτρονικά με βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια, πινακοθήκες, Μουσεία, Συλλογές προκειμένου να λαμβάνει τις αντίστοιχες πληροφορίες για οποιοδήποτε σημείο της διαδρομής του.

Επομένως, με τη διαδικασία αυτή εμπλουτίζεται η πραγματική διαδρομή του ατόμου με όλα εκείνα τα στοιχεία –υλικά και άυλα– και πλέον του δίνεται η ευκαιρία να βιώσει τον τόπο ολιστικά, σε όλα τα επίπεδα της οντότητάς του. Ο περιηγητής, επισκεπτόμενος, λοιπόν, την περιοχή θα έχει τη δυνατότητα να εντοπίζει, λόγου χάρη, ένα ιερό –σε τρισδιάστατη απεικόνιση– να αντιλαμβάνεται το περιβάλλον του (τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο), ταυτόχρονα να επεξεργάζεται το δίκτυο (σε ανάγλυφη μορφή), στο οποίο ανήκει (συσχέτιση με άλλα ιερά, κοντινά ή απομακρυσμένα) και να το συσχετίζει με άλλα δίκτυα (σε ανάγλυφη/τρειςδιάστατη μορφή ακόμη και τους τοπικούς τριγωνισμούς). Ο μηχανισμός, που μόλις αναλύθηκε, θα μπορεί να είναι διαθέσιμος ακόμη και στους χρήστες, που θα είναι απομακρυσμένοι από το πεδίο έρευνας, προκειμένου να γίνονται δέκτες ολόκληρης της πολιτισμικής κληρονομιάς της Βοιωτίας (π.χ. ερευνητές του εξωτερικού).

- Όπως γίνεται κατανοητό από τα ανωτέρω, **η σημασία και η αξία του καινοτόμου συστήματος SPHINX είναι ιδιαιτέρως μεγάλη. Για το λόγο αυτό τόσο το σύστημα όσο και οι προαναφερόμενες προτάσεις, που μόλις διατυπώθηκαν, μπορούν να δημιουργήσουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις προκειμένου να εφαρμοσθούν σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή και σε οποιαδήποτε κλίμακα.** Επομένως, γίνεται αντιληπτό, ότι υπάρχουν μεθοδολογικά στοιχεία, που είναι εφαρμόσιμα σε πλειάδα αντίστοιχων παραδειγμάτων. Ταυτόχρονα **υπάρχουν και κάποια άλλα στοιχεία, τα οποία είναι εξαιρετικά εξειδικευμένα και εντοπίζονται στην περίπτωση της**

Βοιωτίας και κάποιων άλλων ειδικών περιοχών αναφοράς, που αφορούν στην παγκόσμια μοναδικότητά τους. Με άλλα λόγια η ιδιαιτερότητα της μοναδικότητας της Βοιωτίας δεν είναι ένα στοιχείο, που θα μπορέσει να εντοπιστεί σε όλες τις περιοχές του κόσμου, χωρίς αυτό –όμως- να αποκλείει την εφαρμογή του συστήματος SPHINX σε οποιοδήποτε άλλο πεδίο έρευνας.

- Από τα ανωτέρω, αντιλαμβάνεται κανείς, ότι **το καινοτόμο σύστημα SPHINX δύναται να παρέχει απεριόριστες δυνατότητες για χρήση από τους Δημόσιους (ΕΟΤ, Υπουργεία, Περιφέρειες, Δήμοι) αλλά και ιδιωτικούς φορείς καθώς αποτελεί εργαλείο προώθησης μιας περιοχής και υπόδειγμα για εφαρμογή σε άλλες περιοχές, που αποσκοπεί στην αύξηση του τουρισμού, στην αειφορία και εν τέλει στην ευμάρεια της εκάστοτε περιοχής.** Οι Δημόσιοι Φορείς των επιμέρους περιοχών θα μπορούν να προβούν σε δράσεις για τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου κοινωνικού, οικονομικού, πολιτιστικού δικτύου μεταξύ των Φορέων, που να στοχεύει στην ανταλλαγή τεχνογνωσίας και καλών πρακτικών, στην οργάνωση κοινών δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων και στον καλύτερο πολιτικό σχεδιασμό δράσεων, προκειμένου να υπάρξει μια **πρακτική συνεργασίας μεταξύ των Φορέων.** **Άλλωστε, το SPHINX παρέχει τη δυνατότητα να εφαρμοσθεί σε οποιαδήποτε περιοχή/ές, γεγονός που επιτρέπει – τελικά- την καθολική εφαρμογή υπό την σύμπραξη, συμμετοχή και συνεργασία περισσότερων Δήμων.**

Με τη χρήση του προτεινόμενου καινοτόμου συστήματος επιτυγχάνεται η διατήρηση της μνήμης, η διατήρηση και ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής, η μετάδοσή της στις νέες γενιές, η τόνωση της εξωστρέφειας της περιοχής μέσω της πολιτιστικής και κοινωνικής διασύνδεσης της περιοχής με άλλες, η κοινωνική ενεργοποίηση της νεολαίας καθώς και η οργάνωση της δημιουργικής δράσης της.

Εκτός, όμως, από την παράθεση προτάσεων, που αναφέρθηκαν, θα πρέπει να επισημανθεί η προσφορά της παρούσας έρευνας στην **επιστημονική κοινότητα.**

- Ειδικότερα, η διατριβή δύναται να αποτελέσει **εφαλτήριο για άλλες παρόμοιες έρευνες και μελέτες,** που θα μπορούσαν να έχουν ως αντικείμενο την αναζήτηση επιπλέον ποιοτήτων του τοπίου προς καταγραφή αλλά και αλληλοσυσχετισμών των ποιοτήτων, την καταγραφή επιπλέον μηκοτομών προς εξαγωγή συμπερασμάτων καθώς και συνδυασμό αυτών.

- Επιπρόσθετα, η παρούσα έρευνα θα μπορούσε να λειτουργήσει ως αφορμή προκειμένου **να διενεργηθεί ένας στρατηγικός σχεδιασμός** (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats ή SWOT) που θα προλειάνει το έδαφος για μελέτη των δυνατών, αδύνατων σημείων της περιοχής καθώς και τις ευκαιρίες και απειλές, που μπορούν να υπάρξουν στην περιοχή. Η διαδικασία αυτή, ως υποστηρικτικό μέσο για την εξαγωγή βασικών συμπερασμάτων, αποσκοπεί στο να απαντηθούν καίρια ερωτήματα για το πεδίο έρευνας –με το κατά το δυνατόν ποσοτικοποιημένο τρόπο– σχετικά με τη βέλτιστη μεθόδευση των πολλαπλών και επιμέρους στρατηγικών για τη διαχείριση των προς επίσκεψη περιοχών.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, γίνεται αντιληπτό, ότι **ο τόπος είναι οντότητα²⁰⁸³ κι έχει βαθμό συλλογικής συνείδησης, που μεταφέρεται και αποτελεί απόκτημα όλων των περί Βοιωτίας, δηλαδή των κατοίκων –που ούτως ή άλλως βιώνουν με όλες τις αισθήσεις και ικανότητες δεκτικότητας τους αυτά, που προσφέρει ο τόπος– αλλά και των περιηγητών, των εραστών του τόπου.** Επομένως, χωρίς κανείς να καταβάλλει ιδιαίτερη προσπάθεια, επηρεάζεται και δέχεται όλες τις επιρροές–επήρειες, που εκπέμπει η οντότητα του τόπου. Επιπρόσθετα, ο τόπος έχει υποχρεώσεις και δικαιώματα ενώ ταυτόχρονα διεκδικεί τα πνευματικά και ψυχικά δικαιώματά του. Έχει δικαιώματα αυτοσυντήρησης (τροφή, στέγη, ελευθερία ως στοιχεία επιβίωσης) καθώς και δικαιώματα αυτοολοκλήρωσης (να καταστεί επιφάνεια Θεού, να αποκτήσει βαθμό συνειδητότητας, να εξελιχθεί, να συγκεράσει την υλική του υπόσταση με τον ενυπάρχοντα Μύθο και Λόγο). Με τη διαδικασία αυτή ο τόπος αποκτά πνευματικότητα και βαθμό συνείδησης, που είναι επάνω από το επίπεδο της γνώσης και της εμπειρίας ενώ δύναται να διατηρείται στο διηνεκές.

Η παρούσα έρευνα προσπαθεί να δώσει τις απαραίτητες κατευθύνσεις, ώστε να προστατευτεί η φυσιογνωμία και ο χαρακτήρας του τόπου προκειμένου να εξασφαλιστεί η αλήθεια στην ίδια την προσωπικότητα του τοπίου. Άλλωστε, για να υπάρξει αλήθεια θα πρέπει να ικανοποιείται η ορθή λειτουργία του, η οποία προβάλλεται από την ευμορφία του²⁰⁸⁴.

²⁰⁸³Στεφάνου 2010.

²⁰⁸⁴Στεφάνου 1976.

7.6 Σύνοψη κεφαλαίου

Αποκρυσταλλώνοντας όλα τα ανωτέρω γίνεται σαφές, ότι η παρούσα έρευνα αποσκοπεί στην ανάδειξη της πολιτισμικής ταυτότητας μιας περιοχής με πεδίο έρευνας τη Βοιωτία. Το τοπίο, με την οποιαδήποτε πολιτισμική παραγωγή που αναδύεται από αυτό –ως στοιχείο ορισμού του– συνιστά μια ανθρωπολογική δομή (ανθρωπολογία του χώρου) και ταυτόχρονα την εκφορά του ενδότερου νοήματός του μέσα από ένα ισχυρό συμβολικό σύστημα.

Σταχυολογώντας τα ανωτέρω γίνεται σαφές, ότι **μέσα από τη θεώρηση του τοπίου ως μια ολότητα και ενότητα, που εμπεριέχει όλα τα επίπεδα οντότητας, που προαναφέρθηκαν– δίνονται οι κατευθυντήριες γραμμές καταγραφής, κατανόησης, ερμηνείας και αξιολόγησης των πολλαπλών μορφών και των σχημάτων, που προκύπτουν από τη σύνδεσή τους ως δίκτυα, όπως αυτά αποτυπώνονται στο τοπίο.** Ταυτόχρονα, η βαθύτερη ερμηνεία των ανωτέρω υπενθυμίζει διαρκώς τη δύναμη και τη σημασία των πρώτων υλικών στοιχείων (γη, νερό, φωτιά, αέρας), που –εμβαπτιζόμενα κατά τον Φερεκύδη στο πέμπτο στοιχείο²⁰⁸⁵, τον Αιθέρα– ζωογονούν και λειτουργούν ως υπόβαθρα της μυθολογίας–φαντασίας και ιστορίας και ως μέσα προσέγγισης του εκάστοτε τόπου–τοπίου.

Οι υλικοί και άυλοι πυκνωτές των νοημάτων και σημασιών του τόπου αναπαράγουν, μεταφράζουν, μετασχηματίζουν και εξελίσσουν τις μνήμες και χωροχρονικές συνέχειες του τοπίου. Το φυσικό περιβάλλον βρίσκεται σε μια διαρκή και ενεργή διαλεκτική με την υλική και άυλη πολιτισμική έκφραση του υποκειμένου αλλά και τη δράση του, συνθέτοντας την ολότητα υπό την επίδραση, που μεταπλάθει χώρο και χρόνο σε τόπο με Μύθο και Λόγο, με σημεία και σύμβολα, με ιδέες και αξίες κι επομένως με πολιτισμό.

Ωστόσο, παρόλη τη σπουδαιότητα και τη δυναμική των αρχαίων ελληνικών προτύπων, η σύγχρονη κοινωνία έχει λάβει μια στάση πλήρους αδιαφορίας και γνωστικής παράφρασης με αποτέλεσμα την αδιάκοπη κατάπτωση των νεοελληνικών ηθών και της νεοελληνικής πολιτείας σε σχέση με τη διαχείριση του ιστορικού βάθους της, όπως άλλωστε συμβαίνει και στην περιοχή της Βοιωτίας.

²⁰⁸⁵Schibli 1990.

Πρόθεση, λοιπόν, της παρούσας διατριβής είναι η ανάδειξη της δυνατότητας της ανάγνωσης-διάγνωσης, της οργάνωσης και της ενίσχυσης της πολιτισμικής ταυτότητας μιας περιοχής, με πεδίο εφαρμογής τη Βοιωτία, αλλά κυρίως η ανάδειξη μιας περιοχής παγκόσμιας μοναδικότητας, που εμπεριέχει πολιτιστικά στοιχεία μη συγκρίσιμα σε παγκόσμια κλίμακα, προβάλλοντας ταυτόχρονα ένα πολιτιστικό, πολιτικό και οικονομικό όραμα.

Επομένως, μέσω της παρούσας έρευνας, η γράφουσα επιχειρεί να εμψυχώσει, να καθοδηγήσει, να προβληματίσει, να επηρεάσει τον άνθρωπο ώστε να σκεφθεί, ότι οι αξίες, ο τρόπος ζωής και η οργάνωση της κοινωνίας θα πρέπει να ορίζονται από τον ίδιο τον άνθρωπο, με σκοπό την ανύψωσή του στο υπερβατικό επίπεδο, όπου θα βρίσκεται πλαισιωμένος από τα κοσμογονικά αρχέτυπα. Άλλωστε, το αποτύπωμα της ανθρωπογενούς διαδικασίας εγγράφεται διαχρονικά στο χωροχρονικό συνεχές ως η έκφραση και το πνεύμα του τόπου (Genius Loci)²⁰⁸⁶. Αξίζει, λοιπόν, να τεθεί ξανά το ερώτημα της Σφίγγας ώστε να κληθεί ο σημερινός άνθρωπος να αντιμετωπίσει τον εαυτό του, τη σύγχρονη εικόνα του και να απαντήσει (Εικόνα 38). Ποια τελικά θα ήταν η απάντηση;

²⁰⁸⁶Norberg-Schulz 1980.

Όλα τα ανωτέρω θα πρέπει να γίνουν διεκδικήσιμα από όλους τους Έλληνες -ως αμετάθετο χρέος προς τους προγόνους- καθόσον ο εκάστοτε τόπος δύναται να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς στον παγκόσμιο χάρτη, ως μια ουσιαστική αφήγηση με συλλογική σημασία, μια διάσταση για κοινωνία συγκεκριμένη και ανθρωποκεντρική, με όρια τόπου και χρόνου και όχι ως ένα απλό νοσταλγικό βίωμα μιας παλαιότερης εποχής χαμένης στη λήθη. Η Βοιωτία, στη μακραίωνη και πολυκύμαντη ιστορία της, αποτέλεσε μήτρα μύθων και συμβόλων επηρεάζοντας καταλυτικά τον ελληνικό πολιτισμό ενώ ταυτόχρονα υπήρξε τοπόσημο για τον ευρωπαϊκό δυτικό πολιτισμό. Αρκεί, ίσως, ένα εμπνευσμένο σχέδιο αειφορίας, χωρίς παλινδρομήσεις στους δαιδάλους της γραφειοκρατίας, προκειμένου η Βοιωτία -και οποιαδήποτε άλλη περιοχή, όπου θα εφαρμοσθεί το σύστημα SPHINX- να αναχθεί σε μια σύγχρονη κιβωτό πολιτισμικής κληρονομιάς, φάρο ελπίδας για την αναπτυξιακή αναγέννηση της Ελλάδας και αχτίδα φωτός για ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Εικόνα 38: Οιδίποδας και η Σφίγγα.

βιβλιογραφία

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγραφιώτης, Δ., 1987. *Πολιτιστικές ασυνέχειες*. Αθήνα: Ψυλόν.
- Acheson, P.E. και Davis, J.L., 2009. *Περιφερειακές μελέτες, αρχαιολογική επιφανειακή έρευνα και αρχαιολογία του τοπίου στην Ελλάδα*. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία.
- Ackerman, D., 2002. *Η ιστορία των αισθήσεων, αφή*. Αθήνα: Περίπλους.
- Αδάμ-Βελένη, Π., 2006. *Θέατρο και θέαμα στον ρωμαϊκό κόσμο*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Αλεξάκης, Ε., 1985. *Μια περίεργη παράδοση δρακοντοκτονίας από την Επίδαυρο Λιμηρά Λακωνίας*. Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία.
- Ανανιάδου-Τζημοπούλου, Μ., 2010. Έργα αρχιτεκτονικής οδικών τοπίων: Εγνατία οδός, Αλεξανδρούπολη-Κήποι. Στο *Πόλεως Λόγος*, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Α.-Φ.Λαγόπουλο, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ανδρειωμένου, Α., 1980. *Το κεραμεικόν εργαστήριο της Ακραιφίας, τα ανασκαφικά δεδομένα και τα αγγεία της κατηγορίας των βοιωτικών κυλίκων μετά πτηνών*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού-ΤΑΠΑ.
- Ανδρειωμένου, Α., 1981/2. *Συχνότης Κορινθιακής Κεραμικής εις Βοιωτίαν και Εύβοιαν*, Πρακτικά από το Β' Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών, Ανάτυπον Β' τόμου. Αθήνα.
- Ανδρειωμένου, Α., 1986. *Το αρχαϊκό νεκροταφείο της Ακραιφίας. Μια νέα πηγή κορινθιακής κεραμικής*. Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Κορινθιακών Ερευνών, Λουτράκι 25-27 Μαΐου 1984. Αθήνα.
- Ανδρειωμένου, Α., 1995. *Ένα αρχαϊκό νεκροταφείο της ευρυτέρας περιοχής των Θηβών: Αγία Ελεούσα Πυρίου, Μέρος Ι*. Τόμος Β', τεύχος α', Β' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 6-10 Σεπτεμβρίου 1992. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 139-244.
- Ανδρειωμένου, Α., 2001. Το εργαστήριο χαλκοτεχνίας της Ακραιφίας (830-480π.Χ.). Συμβολή εις την χρονολόγησιν ένιων τύπων κοσμημάτων, στο *Καλλίστευμα. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ICOM-Ελληνικό Τμήμα.
- Ανδρειωμένου, Α., 2014. Γεωμετρικοί και Πρώιμοι αρχαϊκοί τάφοι από το Τάχι Θηβών (αρχαία Ποτνιαί). Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 231-278.
- Ανδρικός, Ν., 2018. *Οι λαϊκοί δρόμοι στο μεσοπολεμικό αστικό τραγούδι. Σχέδιασμα Λαϊκής Τροπικής Θεωρίας*. Αθήνα: Τόπος.
- Ανδρικού, Ε., 2014. Ταφικά έθιμα της Μέσης Εποχής του Χαλκού στη Θήβα. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 117-137.
- Αραβαντινός, Β., 2009. Βοιωτία. Ιστορικό και αρχαιολογικό περίγραμμα. Στο Α.Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, Αθήνα: Μέλισσα.
- Αραβαντινός, Β., 2013. Η Βοιωτία στην αρχαιότητα, στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Τόμος 7. Αθήνα: Διάζωμα-Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, 31-42.
- Αραβαντινός, Β., 2014. Ο Σπύρος Ιακωβίδης στη Βοιωτία. Το χρονικό μιας αρχαιολογικής δημιουργίας. Στο *Ο Μέντωρ*, τ.109 (2014), Αθήνα: ΑΑΕ, 189-222.
- Αραβαντινός, Β., 2015. Το τέμενος του Ηρακλέους στη Θήβα. Στο *Αρχαιολογικές Συμβολές*, Τόμος Γ: Βοιωτία και Εύβοια. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 85-106.
- Argoud, G., 2008. *Principaux concours en Beotie dans l' antiquité*. Τόμος Δ', τεύχος α', Δ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 529-546.
- Βαλλά, Γ., 2008. *Περί της σημασίας του Μαντείου του Τροφάνιου*. Τόμος Δ', τεύχος β', Δ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 877-883.
- Βαλλάς, Σ., 2006. *Στοιχεία αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Το άντρον του Τροφάνιου*. Αθήνα: Εύανδρος.
- Βαλλάς, Σ., 2011α. *Για να γνωρίσουμε το Τροφάνειο*, ανακοίνωση στην Εσπερίδα 28 Οκτωβρίου 2011. Περιοδικό ΒΟΙΩΤΙΑ.

- Βαλλάς, Σ., 2011β. "Ευμενής ο Τροφώνιος και ίλεως δέξεται". Περιοδικό *Βοιωτία*, τ.Οκτώβριος. Αθήνα 2011.
- Barthes, R., 1979. *Μυθολογίες-Μάθημα* (Κ.Χατζηδημού και Ι.Ράλλη, μεταφ.). Αθήνα: Ράππα/Κέδρος.
- Βαρβούνης, Μ., 2007. Το πανηγύρι του Οσίου Σεραφεΐμ του Δομοβοΐτη. Στο *Βοιωτικά Ανάλεκτα*, τ.44. Απρίλιος-Ιούνιος 2007. Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Βαρβαρούσης, Π., 2010. *Η Αρχαία Αλίαρτος. Ιστορία και Πολιτισμός*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Βαρβαρούσης, Π., 2013. *Σεΐντί. Παλαιολιθική κατοίκηση στη Βοιωτία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Βαρβαρούσης, Π. και Παπαευαγγέλου, Π., 2017. *Ογχήστιος Ποσειδώνας: λατρεία και πολιτική*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Βαρβούνης, Μ., 2008. *Η λατρεία του Αγίου Σεραφεΐμ στη Βοιωτία*. Τόμος Δ', τεύχος β', Δ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών. Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 229-238.
- Βαρβούνης, Μ., 2009. Το πανηγύρι του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στα Χώστια της Βοιωτίας. Στο *Βοιωτικά Ανάλεκτα*, τ.54, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2009. Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Βασιλαρά, Α., 2001. *Μέθοδοι σημείωσης και καταγραφής των μη οπτικών συστημάτων*. Στο *Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις της Πόλης*. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Βασιλείου, Α., 1967. *Αι Θήβαι του Μεσαίωνα, Άγιος Ιωάννης ο Καλοκτένης και η εποχή του*. Θήβαι.
- Βασιλείου, Α., 1970. *Η ιερά μονή Αγ.Τριάδας Πλαταιών και ιστορήματα της περιοχής*. Θήβαι.
- Benjamin, W., 1978. *Δοκίμια για την τέχνη* (Δ.Κούρτοβικ μεταφ.). Αθήνα: Κάλβος.
- Βιτρούβιος, 2000. *Περί Αρχιτεκτονικής του Βιτρούβιου* (Π.Λέφας μεταφ.), Α' τόμος. Αθήνα Πλέθρον.
- Βλαχογιάννη, Ε., 2003. *Διαπλάτυνση Εθνικής οδού*, Έργα ΠΑΘΕ, Αρχαιολογικές έρευνες και μεγάλα δημόσια έργα. Θεσσαλονίκη.
- Βλαχογιάννη, Ε., 2014. *Γραπτή αναθεωρητή επίσκεψη στήλης από τη Θήβα*. Στο Β.Αραβαντινός, Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 279-294.
- Black, J., 2011. *Η μυστική ιστορία του κόσμου* (Ν.Κυριαζόπουλος μεταφ.). Αθήνα: Bell.
- Bonanno-Αραβαντινού, Μ., 1988. *Οι σαρκοφάγοι ρωμαϊκής εποχής της Βοιωτίας, Συνοπτική θεώρηση*, Τόμος Α', τεύχος α', Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών. Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 307-324.
- Bonanno-Αραβαντινού, Μ., 1999. *Μεταφορά τοπωνυμίων και μύθων από τη Μακεδονία στη Βοιωτία*. Στο *Αρχαία Μακεδονία VI*, 6^ο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 15-19 Οκτωβρίου 1996, Τόμος 1(1999). Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
- Bonanno-Αραβαντινού, Μ., 2009. *Ο Ελικώνας και η περιοχή του*. Στο Α.Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Βούζα, Α., 2004. *Η Ελληνικότητα των Τόπων και η έννοια της Μορφής Χρήσης*. Αθήνα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ασπροπύργου.
- Βούζα, Α., 2011. *Η έννοια της μορφής χρήσης στον αστικό σχεδιασμό, στο Η φυσιογνωμία ενός τόπου. Ο χαρακτήρας της ελληνικής πόλης τον 21^ο αιώνα*. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης. Αθήνα: ΕΜΠ, 97-117.
- Braudel, F., 2007. *Γραμματική των πολιτισμών* (Α.Αλεξάκης μεταφ.). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Brunet, M., 2009. *Τα αγροτικά τοπία της αρχαίας Ελλάδας*. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 79-104.
- Burkert, W., 1993. *Ελληνική μυθολογία και τελετουργία. Δομή και Ιστορία* (Η.Ανδρεάδη μεταφ.). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Γαλάνη-Κρίκου, Μ., 1993. *Θήβα: 10^{ος}-14^{ος} αιώνας. Η νομισματική μαρτυρία από την Αγία Τριάδα*, 13^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. 23-25 Απριλίου 1993. Αθήνα: ΧΑΕ.
- Γιαννούτσος, Ι., 1939. *Ο Νάος της Μονής του Οσίου Λουκά. Επί του Ελικώνας παρά την Λεβαδειάν*. Αθήνα: Αφών Ρόδη.
- Γκαδόλου, Α., 2008. *Η πρόσφατη αρχαιολογική έρευνα στο ναό του Διός Βασιλέως στη Λιβαδειά*, Τόμος Δ', τεύχος α', Δ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών. Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 547-565.
- Γκίνη-Τσοφοπούλου, Ε., 2004. *Αρχαιολογικές μαρτυρίες και μνημεία στην πορεία εκτέλεσης των Μεγάλων Έργων. Η περίπτωση της 1^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στους Νομούς Αττικής και Βοιωτίας*, Πρακτικά της Αρχαιολογικής Συνάντησης Εργασίας. Αρχαιολογικές

Έρευνες και Μεγάλα Δημόσια Έργα, Επταπύργιο Θεσσαλονίκης 18-20 Σεπτεμβρίου 2003. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού, Επιτροπή Παρακολούθησης Μεγάλων Έργων.

- Γκέφου-Μαθιανού, Δ., 2006. *Εαυτός και "άλλος". Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα Gutenberg.
- Γκιολές, Ν. και Πάλλης, Γ. (επιμ.) 2014. *Ατλας των χριστιανικών μνημείων του Αιγαίου. Από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους μέχρι την Άλωση*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής.
- Γολεμάτης, Β., 2008. Βακχείος ο Ταναγρέυς, *Βοιωτικά Ανάλεκτα*, τ.49, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2008. Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Cook, R.M., 1994. *Ελληνική Αγγειογραφία* (Δ.Τσουκλίδου μεταφ.). Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Δακορώνια, Φ., 2009. *Ανατολική Λοκρίδα*, στο Α.Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Δαλαμπής, Ν., 1963. Περιγραφή του εθίμου «Οι Λαζαρίνες» όπως γίνεται στο χωριό Πολύφυτο του νομού Κοζάνης, στο Σ.Κυριακίδου και Γ.Θεοχαρίδου (επιμ.), *Μακεδονικά* Τ.5(1) (1961-1963), Θεσσαλονίκη, 244-252.
- Δάλκας, Ε., 1969. *Ο Όσιος Λουκάς και το μοναστήρι του*, Αθήνα: Γεωργιάδη.
- Δελβενακιώτης, Β., 1970. *Ο μητροπολίτης Ιωάννης Καλοκτένης και αι Θήβαι*, Αθήναι.
- Δελβενακιώτης, Β., 1988. *Η Θήβα κατά τον ΙΒ΄ μ.Χ. και ο μητροπολίτης Ιωάννης ο Καλοκτένης*, Τόμος Α΄, τεύχος α΄, Α΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 689-705.
- Decharme, P., 2014. *Μυθολογία της Αρχαίας Ελλάδος* (Ι.Οικονομίδου μεταφ.), Β΄ έκδοση. Αθήνα: Πελεκάνος.
- Δημακόπουλος, Ι., 1983. *Το καθολικό της Μονής του Αγ.Νικολάου του εν Βουναίνη στο Υψηλάντη Βοιωτίας*, 3^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, 29 Απριλίου-1 Μαΐου 1983. Αθήνα: ΧΑΕ.
- Δημακοπούλου, Κ., 2014. Μυκηναϊκά ανακτορικά εργαστήρια στη Θήβα. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 139-156.
- Δημακοπούλου, Κ. και Κόνσολα, Ν., 1981. *Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας. Οδηγός*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων.
- Διαμαντόπουλος, Α., 1991. *Τροφώνιος, Έρκυνα, Λεβαδεία*, 2^η έκδοση. Αθήναι: Δημοτική Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας.
- Δραγώνα, Ε., 2009. *Τα μαντεία της αρχαίας Ελλάδας. Εκεί όπου μιλούσαν οι θεοί*. Θεσσαλονίκη: Αρχέτυπο.
- Eliot, T.S., 1980. *Σημειώσεις για τον ορισμό της κουλτούρας* (Ν.Ησαΐα μεταφ.). Αθήνα: Πλέθρον.
- Ελύτης, Ο., 1990. *Τα δημόσια και τα ιδιωτικά*. Αθήνα: Τκαρος.
- Ελύτης, Ο., 1996 *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*. Αθήνα: Ύψιλον.
- Θεοδοσίου, Σ. και Ανέζης, Μ., 2012. *Τα άστρα και οι μύθοι τους. Εισαγωγή στην ουρανογραφία*. Αθήνα Δίαυλος.
- Θεοδώρου-Μαυροματίδη, Α., 1995. *Ανασκαφές στο νέο αποχετευτικό Δίκτυο Θήβας*, Τόμος Β΄, τεύχος α΄, Β΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 6-10 Σεπτεμβρίου 1992, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 511-537.
- Θεοδώροπουλος, Τ., 2016. *Το αδιανόητο τοπίο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Grassi, G., 1998. *Κείμενα για την αρχιτεκτονική* (Κ.Πατέστος μεταφ.). Αθήνα: Καστανιώτης.
- Hadas, M., 1946. *Η θρησκεία του Πλουτάρχου* (Χ.Χρηστίδη μεταφ.). Αθήνα: Νέα Εστία.
- Heidegger, M., 1998α. *Είναι και χρόνος* (Γ.Τζαβάρας μεταφ.). Αθήνα: Δωδώνη.
- Heidegger, M., 1998β. *Διαμονές. Το ταξίδι στην Ελλάδα* (Γ.Φαράκκλας μεταφ.). Αθήνα: Κριτική.
- Ιακωβίδης, Σ., 1973. *Αι μυκηναϊκά ακροπόλεις*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ιάμβλιχος, 1998. *Τα θεολογούμενα της αριθμητικής* (Φ.Ιωαννίδης και Α.Φωτόπουλος μεταφ.). Αθήνα: Ιδεοθέατρον/Διμελή.
- Jeanmaire, H., 1985. *Διόνυσος-Ιστορία της λατρείας του Βάκχου* (Λ-Α. Μερτάνη μεταφ.). Πάτρα: Κλειώ.
- Jung, C., 1964. *Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του* (Α.Χατζηθεοδώρου μεταφ.). Αθήνα: Αρσενίδη.
- Jung, C., 1998. *Η ολοκλήρωση της προσωπικότητας* (Σ.Αντζάκα μεταφ.). Πτολεμαΐδα: Σπαγειρία.
- Καβάφης, Σ.Π., 1958. *Ποιήματα 1896-1933*, Δίτομο. Αθήνα: Τκαρος.

- Κάβουρας, Π., 1992. "Ο χορός στην Όλυμπο Καρπάθου-Πολιτισμική Αλλαγή και Πολιτικές Αντιπαραθέσεις". Στο *Εθνογραφικά*, Τόμος 8. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.
- Καίλα, Μ., Καλαβάσης, Φ. και Πολεμικός, Ν., 2002. *Μύθοι, Μαθηματικά, Πολιτισμοί: Αποσιωπημένες Σχέσεις στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Ατραπός.
- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ., 1999. *Ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες. Οι σύλλογοι της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Κόνιτσας.
- Καλαϊτζάκης, Φ., 2000. *Η βοιωτική Εκκλησία στη διάρκεια του 10^{ου} αι.*, Τόμος Γ', τεύχος β', Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 387-403.
- Καλέργης, Δ., 2012. *Γνωστικός Χάρτης: Η βάση διαμόρφωσης αστικών εικόνων*, Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Marketing & Branding Τόπου: Στρατηγικές προβολής & ταυτότητας, Βόλος 30 Μαρτίου-1 Απριλίου 2012. Βόλος 2012.
- Καλλιγιά, Κ., 2010. *Αρχαίο θέατρο Χαιρώνειας, Χορηγικός φάκελος, Θ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών αρχαιοτήτων*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού.
- Καλλιγιά, Κ., 2015. *Ιερά Δώρα: Κεραμικά Αναθήματα από δύο βοιωτικά ιερά*. Στο *Αρχαιολογικές Συμβολές*, Τόμος Γ: Βοιωτία και Εύβοια. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 107-123.
- Καμπουρίδης, Χ., 2009. *Η νεοελληνική τοπιογραφία από τον 18^ο έως τον 21^ο αιώνα. Όραμα, εμπειρία και ανάπλαση του χώρου*, Κατάλογος έκθεσης. Αθήνα: Ίδρυμα εικαστικών τεχνών & μουσικής Β & Μ Θεοχαράκη.
- Κανδύλης, Γ., 1967. *Η θέση του αρχιτέκτονα στην κοινωνία που έρχεται*. ΑΘ τ.1/1967.
- Καρακασίδου, Α., 2000. *Μακεδονικές ιστορίες και πάθη 1870-1990* (Ε.Αστερίου μεταφ.). Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Kerenyi, C., 2012. *Η μυθολογία των Ελλήνων* (Δ.Σταθόπουλος μεταφ.). Αθήνα: Εστία.
- Κεραμόπουλος, Α., 1941. *Θηβαϊκόν χαλκούν έλασμα*, Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, Τ. ΣΤ' "Επιτύμβιον Χρήστου Τσουντα". Αθήνα 1941.
- Κλεάνθους, Κ., 1887. *Πινδάρου τα σωζόμενα: μετά μεταφράσεων σημειώσεων και πίνακος των λέξεων εις τόμους Ε', Τόμος Δ'.* Τεργέστη: Μορτέρα.
- Κοέν, Α., 2009. *Τοπίο και μορφή στην αρχαία ελληνική τέχνη*. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 105-129.
- Κοιλάκου, Χ., 1999. *Ένας βυζαντινός υδρόμυλος στη Θήβα*, στο *Τεχνολογία*, τ.9. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ελληνικής Τράπεζας Βιομηχανικής Αναπτύξεως.
- Κοιλάκου, Χ., 2000. *Βυζαντινή και μεταβυζαντινή ζωγραφική στη Θήβα*, Τόμος Γ', τεύχος α', Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 1009.
- Κοιλάκου, Χ., 2004. *Βιοτεχνικές εγκαταστάσεις βυζαντινής εποχής στη Θήβα, Αρχαιολογικά τεκμήρια βιοτεχνικών εγκαταστάσεων κατά τη βυζαντινή εποχή, 5^{ος}-15^{ος} αι.*, ειδικό θέμα στο 22^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Αθήνα 17-19 Μαΐου 2002. Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Κοιλάκου, Χ., 2006. *Η Βοιωτία κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο (4^{ος}-7^{ος}αι.): μια πρώτη προσέγγιση*. Στο *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1*, Πρακτικά 1^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 27.2-2.3.2003, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα. Βόλος: ΤΑΠΑ, 1105-1118.
- Κοιλάκου, Χ., 2008. *Ο ναός του Αγίου Γρηγορίου στη Θήβα. Νεότερα στοιχεία*, 20^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων. Αθήνα 14-14 Μαΐου 2000. Αθήνα: ΕΚΤ.
- Κοιλάκου, Χ., 2014. *Η συμβολή των ανασκαφών στην έρευνα των βυζαντινών ναών της Θήβας*. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 397-438.
- Κομίνης, Α., 1954. *Λαξευτοί τάφοι εις το χωρίον Θίσβη της επαρχίας Θηβών*, Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης 1953, Τ. Α'. Αθήνα: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Κοντογιάννης, Ν., 2012. *Ανιχνεύοντας την Καταλανική Βοιωτία: Η αμυντική οργάνωση του Δουκάτου των Αθηνών κατά τον 14^ο αιώνα*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Κοτζαμάνης, Β. και Σταθάκης, Δ., 2008. Η ανθρωπογεωγραφία των αλλοδαπών (2001), μια πρώτη αποτύπωση στον ελλαδικό χώρο των συγκεντρώσεών τους, της σύνθεσής τους και των δημογραφικών και των οικονομικών τους χαρακτηριστικών. Στο Α.Γοσπονδίνη (επιμ.), *Διάλογοι για τον σχεδιασμό του χώρου και την ανάπτυξη*. Αθήνα: Κριτική.
- Κοτζαμάνης Β. και Ντυκέν, Μ.Ν., 2012. "Η συμβολή των αλλοδαπών στο δημογραφικό δυναμισμό της Ελλάδας". Στο *Δημογραφικά Νέα* (Demo News), τ.19, Μάιος-Ιούνιος 2012. Βόλος: ΕΔΚΑ.
- Κουντούρη, Ε., 2008α. *Ορχομενός-Κωπαΐδα*, στο Α.Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*. Αθήνα: Μέλισσα, 248-253.
- Κουντούρη, Ε., 2008β. Χαιρώνεια. Στο Α.Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*. Αθήνα: Μέλισσα, 254-259.
- Κουντούρη, Ε., 2010. Στα ίχνη των Μινύων. Γλας, ένα μυκηναϊκό οχυρό στην Κωπαΐδα. Στο *Αρχαιολογία*, τ.115, Ιούνιος 2010, 106-108.
- Κουντούρη, Ε., 2014. Γεωμετρική Θήβα: Τα δεδομένα από τις σύγχρονες έρευνες. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 213-229.
- Κουρέτας, Δ., 1970. *Το ονειρομαντείο και ιεροθεραπευτήριο του Αμφιαράου εις τον Ωρωπόν της Αττικής και η λειτουργία αυτού*, αρ.7. έτος 2^ο. Αθήνα: Ιατρολογιοτεχνική Στέγη.
- Κυριαζή, Ο., 2013. Το αρχαίο θέατρο της Χαιρώνειας, στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Τόμος 7. Αθήνα: Διάζωμα-Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, 75-77.
- Κυριαζή, Ο., Κίτσου, Γ., και Μπιλής, Θ., 2013. Αρχαίο θέατρο Ορχομενού Βοιωτίας, στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Τόμος 7. Αθήνα: Διάζωμα-Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, 79-112.
- Laburthe-Torla, P. and Warnier, J.P., 2003. *Εθνολογία-Ανθρωπολογία* (Β.Χατζάκη μεταφ.). Αθήνα: Κριτική.
- Λαγόπουλος, Α-Φ., 2012. *Ο συμβολισμός του χώρου της αρχαίας Ελλάδας*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας, αρ.16. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Λαμπρινουδάκης, Μητροφής. Μελέτη περί της γονιμοποιού τρώσεως ή δεσμεύσεως του ποδός εν τη αρχαία μυθολογία, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα.
- Λάμπρου, Ι., 2003. *Ο "Βλάχικος Γάμος" της Θήβας*, Αθήνα: Μακρυπούλιας.
- Λαπαθιώτης, Ν., 2011. *Κάπου περνούσε μια φωνή. Σελίδες μιας Αθήνας περασμένης*. Αθήνα: Ερατώ.
- Λάσκαρης, Ν., 1999. "Το αρχαιολογικό τοίο στη Νεοελληνική Ζωγραφική και η Μεταφυσική Αρχαιολατρεία του Ζωγράφου Σαράντη Καραβούζη", στο *ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ*, Τόμος ΜΑ'. Αθήνα: Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, 335-354.
- Λεκατσάς, Π., 1999. *Διόνυσος. Καταγωγή και εξέλιξη της Διονυσιακής Θρησκείας*, 5^η έκδοση. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Levi-Strauss, C., 1977. *Άγρια σκέψη* (Ε.Καλπουριτζή μεταφ.). Αθήνα: Παπαζήση.
- Λίτσας, Ν., 2000. *Η ιερή γεωγραφία της Ελλάδος*. Αθήνα: Έσοπτρον.
- Λουκάκη, Α., 2009. *Το τοπίο της Ίδης: αντιτιθέμενες ερμηνείες μιας οροσειράς στα όρια της Ευρώπης*, στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 298-330.
- Λυπουρλής, Δ. (επιμ.) 2009. *Αριστοτέλης, Μετά τα Φυσικά*, Βιβλίο Α' (Β.Κάλφας μεταφ.). Αθήνα: Πόλις.
- Λώτης, Θ., 2007. *Ηχοτοπίο. Τοπίο για αντιπαράθεση*, 1^ο Συνέδριο Ακουστικής Οικολογία, 30 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 2007, Κέρκυρα: Ιόνιο Πανεπιστήμιο.
- Μαΐστρου, Ε., 2016. *Ναύπλιο. Ταυτότητα του τόπου και αιφόρος ανάπτυξη*, Ημερίδα με θέμα: *Ναύπλιο: Ταυτότητα, Προστασία και Ανάπτυξη*, Ναύπλιο 8-10-2016. ΤΕΕ Πελοποννήσου-ΕΜΠ. Ναύπλιο.
- Μαμαλούκος, Σ., 1988. *Ο ναός του Αγ.Νικολάου του Νέου κοντά στο Παρόρι της Βοιωτίας*, Τόμος Α', τεύχος α', Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 491-542.
- Μανιάς, Θ., 1972. *Τα άγνωστα μεγαλουργήματα των Αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: Πύρινος κόσμος.
- Μανιάτης, Α., 2004. *Κοινωνική ενσωμάτωση των Μικρασιατών στην τοπική κοινωνία της Λιβαδειάς*, Βοιωτικά Ανάλεκτα, τ.31, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2004. Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Μανωλέσσου, Ε., 2014. Δυτικά γλυπτά από τη Θήβα. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 439-453.

- Μανωλίδης, Κ., 2003. *Ωραίο, Φριχτό κι Απέριττο Τοπίον!*, Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Σκόπελος: Νησίδες.
- Μαριολάκος, Η., Μπαντέκας Ι, κ.α., 2008. *Εθνικό Θεματικό Δίκτυο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Γεωπεριβαλλοντικά-Γεωμυθολογικά Μονόπαια*, 4^ο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ, Ναύπλιο 12-14/12/2008, 1-14.
- Μαρκάτος, Κ., 2004. *Η μυστική αρχαιοελληνική τεχνολογία*. Αθήνα Κάδμος.
- Μαρκάτος, Κ. και Παπαγεωργίου, Δ., 2004. *Η μυστική αρχαιοελληνική τεχνολογία*. Αθήνα: Κάδμος.
- Martina, A., 2014. Η τοπογραφία των αρχαίων Θηβών στους τραγικούς ποιητές. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 351-369.
- Μαυρομάτης, Κ., 2005. *Η ουρανογραφία των Αγίων. Οι αστερισμοί με χριστιανικά ονόματα και εικόνες*. Βόλος: Εταιρεία Αστρονομίας και Διαστήματος.
- Μαυρουδής, Χ., 1976. *Τα μυστικά και η εφαρμογή της μαντικής εις την αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Μάκρη.
- Μενδώνη, Λ., Μάργαρης, Ν. (επιμ.), 1998. *Κυκλάδες. Ιστορία του Τοπίου και Τοπικές Ιστορίες*, Αθήνα: Κ.Ε.Ρ.Α./Ε.Ι.Ε., 163-172.
- Μηλιώτη, Α., 2016. Ο νοτιοανατολικός πύργος του αρχαίου φρουρίου των Αιγόςθενων, στο *Αρχιτέκτων: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Κορρέ*, Κ.Ζάμπας, Β.Λαμπρινουδάκης, Ευ.Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α.Ohnesborg (επιμ.). Αθήνα: Μέλισσα.
- Miller, W., 1960. *Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204-1566* (Α.Φουριώτης μεταφ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μίχα-Λαμπάκη, Π., 1988. *Η παρουσία χαρακτηριστικών ειδών διατροφής στα Βοιωτικά γαμήλια έθιμα*. Τόμος Α', τεύχος β', Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 1087-1103.
- Μίχα-Λαμπάκη, Π., 2004, Η παρουσία χαρακτηριστικών ειδών διατροφής, *Βοιωτικά ανάλεκτα*, τ.41, Μάιος-Ιούνιος 2004, Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Μηλίγκου-Μαρκαντώνη, Μ., 1986. *Πανηγύρια και θυσίες κατά την εορτή του Αγίου Μηνά στην περιοχή Βοιωτίας*, Τόμος Α', τεύχος β', Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 1147.
- Μιχαήλ-Δέδε Μ., 1988. *Το περιεχόμενο των αρβανίτικων τραγουδιών της Βοιωτίας*, Τόμος Α', τεύχος β', Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 1105-1124.
- Μιχαήλ-Δέδε, Μ., 2000. *Το ιστορικό δημοτικό τραγούδι στη Βοιωτία*, Τόμος Γ', τεύχος β', Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 728-745.
- Μοσκόβης, Β., 1988. *Πλάτωνος Νόμοι*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μουτσόπουλος, Ν., 2009. *Χώρος-κτίσμα και τοπίο στο Βυζάντιο*. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 152-162.
- Μπελαβίλας, Ν., 2009. *Η αστική και αγροτική μορφολογία στις περιγητικές και χαρτογραφικές πηγές*. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 163-186.
- Μπενβενίστε, Ρ. και Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), 1999. *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, Α., 1989. *Μελάμπους, Ο μέγας θεραπευτής του Άργους*, Πρακτικά 2^{ου} Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών, Άργος 30 Μαΐου-1 Ιουνίου 1986. Αθήνα: Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, 49-56.
- Μπόνιας, Ζ. και Μάντης Αλ., 2008. *Προανασκαφικές έρευνες στην αρχαία Ελλάδα*, Τόμος Δ', τεύχος α', Δ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 527.
- Μπούρας, Χ. και Μπούρα, Λ., 2002: *Ελλαδική Ναοδομία κατά τον 12^ο αιώνα*. Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα Ελλάδος.
- Μπόρας, Γ., 1989. *Αντιλήψεις και Απόψεις για τη Χρήση και Διαχείριση του Τοπίου*, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τόμος ΑΒ/1, Νο 9. Θεσσαλονίκη.
- Μωραΐτης, Κ., 2005: *Το Τοπίο, Πολιτιστικός Προσδιορισμός του Τόπου*. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Μωραΐτης, Κ., 2007. *Σχήματα τόπων: η συγκρότηση του τοπίου, ως αντικείμενο αισθητικής τάξης*, στο *Πορεία: τιμητικός τόμος προς τιμήν του καθηγητή του Ε.Μ.Πολυτεχνείου Δ.Α.Ζήβα*. Αθήνα: ΕΜΠ, 432-441.

- Μωραΐτης, Κ., 2011α. *Η πολιτισμική διερεύνηση των θεωρήσεων του τοπίου. Καταγωγή και σημασία των συμμετοχικών διαδικασιών*, Πρακτικά Συνεδρίου Δημόσιος χώρος...αναζητείται, ΤΕΕ Κεντρικής Μακεδονίας-ΑΠΘ, 20-22 Οκτωβρίου 2011. Θεσσαλονίκη: Cannon Not Design Publications.
- Μωραΐτης, Κ., 2011β. *Τοπιακή προσέγγιση και αρχιτεκτονική παιδεία*, Πρακτικά 1^{ου} Διαπανεπιστημιακού Σεμιναρίου στην Άνω Σύρο. Σύρος.
- Μωραΐτης, Κ., 2012. *Εισαγωγικό σημείωμα για το τοπίο και την κληρονομιά του πολιτισμού*, Εισαγωγικό σημείωμα στο ηλεκτρονικό περιοδικό Monumenta, τεύχος 06, με θέμα Τοπίο-Landscape, 24/12/2012.
- Μωραΐτης, Κ., 2015. *Το τοπίο, Πολιτιστικός Προσδιορισμός του τόπου. Σημειώσεις για τη νεότερη τοπιακή επεξεργασία του τόπου*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Νεραντζής, Ι., 1993. *Θρησκευτικοί και κοινωνικοί θεσμοί στην προϊστορική Αιτωλία και Ακαρνανία*, Α' Διεθνές Αρχαιολογικό Συμπόσιο για την Αιτωλοακαρνανία, Μεσολόγγι 13-15/12/1991. (Η επιστημονική Ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στο περιοδικό "ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ και ΤΕΧΝΕΣ", τ.47). Αθήνα.
- Νεραντζής, Ι., 2000. *Η ετυμολογική και θρησκευτική σχέση του τοπωνυμίου Αγρινίου της αρχαίας Αιτωλίας με την τελούμενη και στη Βοιωτία αρχαιοελληνική εορτή ΑΓΡΙΩΝΙΑ*, Τόμος Γ', τεύχ. α', Γ' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 935-989.
- Niemeier, W.D., 2015. *Πρόσφατες ανασκαφές στο ιερό Καλαποδίου, το Μαντείο του Απόλλωνα των Αβών*. Στο Μ.-Φ.Παπακωνσταντίνου (επιμ.) *Αρχαιολογικοί χώροι και μνημεία Δήμου Λοκρών: το σημερινό στάδιο της αρχαιολογικής έρευνας*, Πρακτικά Επιστημονικής Διημερίδας, Αταλάντη 30.6-1.7.2012. Λαμία: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού-Εφορεία Αρχαιοτήτων Φθιώτιδας και Ευρυτανίας.
- Νιτσιάκος, Β., 2003. *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Ντακούρη-Hild, Α., 2014. *Εργαστηριακό υλικό από την Οικία του Κάδμου: μια νέα ματιά*. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 157-168.
- Ντάσιος, Φ., 1992. *Η περί τον Παρνασσό χώρα*, στο *Αρχαιολογία*, Τ.11, τ.44, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1992.
- Ντάφη, Ε., *Δρόμοι και λιμάνια στη βυζαντινή Βοιωτία*, 2011, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού.
- Notton, Α., 1996. *Μοναστήρια της Αττικής και της Βοιωτίας. Χαρακτικά σκαλισμένα από τον Tany Notton* (Φ.Κονδύλης μεταφ.). Αθήνα: Εκάτη.
- Οικονομίδου, Μ., 1989. Αθήνα: *Νομισματικό Μουσείο*, Έκδοση Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων (ΤΑΠ).
- Οικονόμου, Δ., 2013α. *Θέατρο Θήβας*, στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Τόμος 7, Αθήνα: Διάζωμα-Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, 51-54.
- Οικονόμου, Δ., 2013β: *Οικονόμου Δ., Θηβαϊκό Καβίρειο*. Στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Τόμος 7, Αθήνα: Διάζωμα-Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, 55-61.
- Οικονόμου Δ., 2013γ. *Το θέατρο της Κοιλιάδας των Μουσών*. Στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Διάζωμα-Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, Αθήνα 2013, 63-67.
- Ολάγια ,Π., 2003. *Μυθολογικός άτλας της Ελλάδας*, Β' έκδοση. Αθήνα: Road.
- Ορλάνδος, Α., 1931. *Ιστορία και περιγραφή της Ι.Μονής Οσίου Μελετίου*. Αθήνα: Φοίνικος.
- Ορλάνδος, Α., 1937. *Η Βασιλική της Ανθηδόνας*, στο περιοδικό Αρχεϊον των Βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος, Τ. 3 (1937).
- Πάλλης, Γ., 2016. *Η διάδοση της τεχνοτροπίας των γλυπτών του λεγόμενου "Θηβαϊκού εργαστηρίου" (β' μισό 9^{ου} αιώνα): μερικές παρατηρήσεις*. Στο *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4*, Πρακτικά 4^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης. Βόλος 15.3-18.3.2012. Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα. Βόλος: ΤΑΠΑ, 803-810.
- Παπαγεωργίου, Ε., 2016. *Εργασίες Αποκατάστασης Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου στο Ακράϊφνιο Βοιωτίας*. Στο *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 4*. Πρακτικά 4^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 15.3-18.3.2012, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα. Βόλος: ΤΑΠΑ, 811-816.
- Παπαγεωργίου-Βενετιάς, Α., 2004. *Ο Αθηναϊκός περίπατος και το ιστορικό τοπίο των Αθηνών*. Αθήνα:Καπόν.
- Παπαδάκη, Α., 2000. *Τοπογραφικά και αρχαιολογικά αρχαίων Ποτινών (Τάχι Θηβών)*, Τόμος Γ', τεύχος α', Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 357-369.

- Παπαδάκη, Α., 2014. Πρόδρομοι τάφοι. Μικρές συστάδες μνημειακών τάφων σε χώρους θηβαϊκών νεκροταφείων ιστορικών χρόνων. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 181-211.
- Παπαδάκης, Γ., 2003. *Δαϊκοί πρακτικοί οργανοπαίχτες*. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Παπαδήμος, Δ., 1964. "Από το οδοιπορικό στον ελληνικό χώρο: Ακραϊφία, Ηρώνον Πτώου, Ναός Πτώου Απόλλωνος, Μονή Πελαγίας, Λίμνη Κωπαΐδος-Νήσος Άρνη (Γλα)", στο *ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΥΠΑΙΘΡΟ*, τ.219. Αθήνα.
- Parke, H.W., 2000. *Τα ελληνικά μαντεία* (Α.Βοσκού μεταφ.). Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Παπαδοπούλου, Β., 1988. *Παλαιοχριστινική Βασιλική στο Δίστομο Βοιωτίας*, Τόμος Α', τεύχος α', Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 543-575.
- Παπαπαναγιώτου, Κ., 2000. *Μαντείο Τροφωνίου*, Τόμος Γ', τεύχος β', Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 295-304.
- Παπαχατζής, Ν., 1974. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*. Αιτικά. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Παπαχατζής, Ν., 1981. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*. Βοιωτικά-Φωκικά. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Παπαχατζής, Ν., 1987. *Η θρησκεία στην Αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Παπούλιας, Δ., Λαμπράκη-Πλάκα, Μ. και Ταμβάκη, Α., 1998. *Ελληνική τοπιογραφία. 19ος-20ος αιώνας. Από τις συλλογές της Εθνικής Πινακοθήκης και του Ιδρύματος Ευρυπίδη Κουτλίδη*. Αθήνα: Πέργαμος ΑΒΕΕ.
- Παρασκευά, Δ., 2019. *Αναζητώντας το τοπίο της Βοιωτίας στον αχό της μυθολογίας*, Πρακτικά 9ου Διαπανεπιστημιακού Σεμιναρίου Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης: *Τοπίο. Φυσικές και Πολιτισμικές προσλήψεις*, 16-21 Σεπτεμβρίου 2019, Άνω Σύρος 2019, 145-154.
- Παυλής, Ε. και Τερκενλή, Θ., 2012. *Μεγάλα Αιολικά Πάρκα...Στα μικρά νησιά του Βόρειου Αιγαίου*. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Πέππας, Ι., 2011. *Στρατιωτική ιστορία της Βοιωτίας*. Ασκη: Ασκηθεν.
- Πετράκος, Β., 1968. Ο Ωρωπός και το Ιερόν του Αμφιαράου. Αθήνα: Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Πετράκος, Β., 1992. *Το Αμφιάρειο του Ωρωπού*. Αθήνα: Κλειώ.
- Πετράκος 1997: Πετράκος Β., *Οι επιγραφές του Ωρωπού*. Αθήνα: Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Πετράτου-Φραγκιαδάκη, Σ., 2012. "Θεραπευτήριοι τόποι". 2ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης Πολιτισμού και Παράδοσης, Σύρος, Αναδημοσίευση στο περιοδικό *Βιώσιμη Ανάπτυξη, Πολιτισμός, Παραδόσεις* T.1, 2013 (ελληνικά) και *sdct-journal* v.1, 2013 (αγγλικά).
- Πετράτου, Σ., 1978. "Η Γειτονιά", σπουδαστική διάλεξη, Σχολή Αρχιτεκτόνων, Έδρα Πολεοδομίας-Χωροταξίας. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Πετράτου-Φραγκιαδάκη, 2004/5: Πετράτου-Φραγκιαδάκη Σ., "Η Γειτονιά", σημειώσεις επικουρικής διδασκαλίας για το εργαστηριακό (προπτυχιακό), μάθημα του καθηγητή Ι. Στεφάνου, "Περιβάλλον και Σχεδιασμός Χώρου" και "Συνθετικό 7 Α", (2004-2005), Τομέας Πολεοδομίας - Χωροταξίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων, ΕΜΠ 2004/5.
- Πίκουλας, Γ., 1992/8: *Σχιστή οδός*, στο *Ηόρος*, Τ.10-12 (1992-1998). Αθήνα: Ελληνική Επιγραφική Εταιρεία, 579-582.
- Πίκουλας, Γ., 1998. *Αρχαίο οδικό δίκτυο και Ολύμπιος δρόμος. Η Καθημερινή* (4 Ιανουαρίου 1998).
- Πίκουλας, Γ., 2003. *Ταξιδεύοντας στην Αρχαία Ελλάδα, Το ταξίδι: από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 15-35.
- Πιτερός, Χ., 2008. *Αρχαιότητες και μνημεία των περιοχών Εύτρησης, Λεύκτρων και Λιβαδόστρας*. Τόμος Δ', τεύχος α', Δ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 9-12 Σεπτεμβρίου 2000. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 581-646.
- Πιτσούλη, Ι., 2015. *Ηρακλής. Ο ήρωας μέσα μας*. Αθήνα: Διόπτρα.
- Πολίτη, Π., 2006. *Αρβανίτικες παροιμίες*. Βοιωτικά ανάλεκτα, τ.41, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 2006. Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Πολίτη, Κ.Π., 2008. *Τα Κούκουρα, η πολιτισμική ταυτότητα μιας αρβανίτικης κοινότητας στη Βοιωτία*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Πολίτης, Ν., 2005. *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Αθήνα: Εκάτη.
- Πορτελάνος, Α., 1999. *Δημιουργία μιας αθάνατης μορφής: Η αρχιτεκτονική του αρχαίου ελληνικού θεάτρου. Η Καθημερινή* (1999).
- Προκοπίου, Γ., 2005. *Ο κοσμολογικός συμβολισμός στην αρχιτεκτονική του βυζαντινού ναού*. Αθήνα: Πύρινος κόσμος.
- Παωλογιώργη, Μ., 1998. *Μνημεία του Δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού*, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 63. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού-ΤΑΠΑ.

- Ραπτόπουλος, Σ., 2006. *Ανασκαφή οικοπέδου δημοτικού γυμναστηρίου Αντίκυρας*. Στο *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1*, Πρακτικά 1^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 27.2-2.3.2003, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα. Βόλος: ΤΑΠΑ, 677-687.
- Ρηγοπούλου, Π., 2003. *Το Σώμα, ικεσία και απειλή*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Richer, J., 2001. *Η ιερή γεωγραφία του ελληνικού κόσμου. Αστρικές πεποιθήσεις των αρχαίων Ελλήνων* (Ι.Παπαδόπουλος μεταφ.). Αθήνα: Κυβέλη.
- Richerpin, J., 2003. *Ελληνική μυθολογία* (Κ.Ζαρούκας μεταφ.). Αθήνα: Τριήρης.
- Rocchi, M., 2014. Athena Onka a Tebe. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 371-382.
- Ροδάκης, Π., 2002. *Τα Καβείρια Μυστήρια*. Αθήνα: Παρασκήνιο.
- Ρούσσαρης, Α., 2002. *Η Λεβάδεια στο δημοτικό τραγούδι*. Βοιωτικά Ανάλεκτα, τ.27, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2004. Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Ρούσσοσ, Ε., 2010. *Φερεκύδης ο Σύριος*. Αθήνα: Διεθνές Κέντρο Έρευνας Αίσωπος.
- Σάμψων, Α., 2011. Η Βοιωτία κατά την Παλαιολιθική περίοδο. Ηλεκτρονική Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού. Αθήνα.
- Σάμψων, Α., 2014. *Το σπήλαιο Σαρακηνού στο Ακραιφνιο Βοιωτίας. Συμβολή στην προϊστορία της Κεντρικής Ελλάδος*. Εργαστήριο Περιβαλλοντικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Αθήνα: Δήμος Ορχομενού.
- Σάμψων, Α. και Μεγαλούδη, Φ., 2006. *Το σπήλαιο του Σαρακηνού στη Βοιωτία. Συμβολή στην πολιτισμική ακολουθία και στην παλαιοοικονομία της νεολιθικής στην κεντρική Ελλάδα*. Στο *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1*, Πρακτικά 1^{ης} Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 27.2-2.3.2003, Τόμος ΙΙ: Στερεά Ελλάδα. Βόλος: ΤΑΠΑ, 593-606.
- Σαμπετάϊ, Β., 2012. Ταφή νέας γυναίκας από την Ακραιφνία: μια άωρη νεκρή του 4ου αι. π.Χ.. Στο *Δινήεσσα: τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμιοπούλου*, Π.Αδάμ-Βελένη και Κ.Τζαναβάρη (επιμ.). Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.
- Σαμπετάϊ, Β., 2014. Η συλλογή αγγείων του Μουσείου Θηβών και η περίπτωση του αρχαίου νεκροταφείου της Ριτσώνας. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 65-84.
- Σαράντης, Θ., 1975. *Μέγας Αλέξανδρος-Από την Ιστορία στο Θρύλο*. Αθήνα: Αλκυών.
- Σαρρή, Κ., 2012. Η μεσοελλαδική κεραμική του Ορχομενού της Βοιωτίας από τις ανασκαφές 1903-1905. Στο Γ.Σ.Κορρές και Ν.Καραδήμας και Γ.Φλούδα (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου Αρχαιολογία και Ερρίκος Σλήμαν. Εκατό έτη από το θάνατό του. Ανασκόπηση και προοπτικές. Μύθος-Ιστορία-Επιστήμη*. Αθήνα.
- Saussure, F.D., 1979. *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας* (Φ.Αποστολόπουλος μεταφ.). Αθήνα: Παπαζήσης.
- Schmid, E., 2013. *Το σπήλαιο Σεΐντί: ένας σταθμός Ανώτερης Παλαιολιθικής στην Ελλάδα* (Π.Παπαεναγγέλου μεταφ.). Στο Π.Βαρβαρούσης, *Σεΐντί. Παλαιολιθική κατοίκηση στη Βοιωτία*. Αθήνα: Παπαζήση, 131-145.
- Σέργης, Μ., 2007. Μουσική και τραγούδι στα "αθηναιογραφήματα" του Μιχαήλ Μητσάκη. Συμβολή στη μελέτη του θέματος "Ήχοι των πόλεων". Στο *Δρυς ψυχάρηνος: τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δημήτριο Β.Οικονομίδη*, Γ.Βαρβούνης και Μ.Γ.Σέργης (επιμ.). Αθήνα: Graphopress, 537-566.
- Σεφέρης, Γ., 1950. *Μέρες* (Δευτέρα 20 Ιουνίου 1950. Στην Στρατονίκη του Αντιόχου Σωτήρος).
- Σπεράντζας, Θ., 1978. *Τα περιωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη, Μερική Γεωγραφία-Βιβλίων Ηθικών*. Αθήνα 1978.
- Σιδέρης, Α. (επιμ.), 2010. *Βοιωτία: Ιστορία και πολιτισμός*, Αθήνα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Βοιωτίας-Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού.
- Σιδέρης, Α., 2014. *Αντίκυρα: ιστορία και αρχαιολογία*. Αθήνα: Δήμος Διστόμου-Αράχωβας-Αντίκυρας.
- Σίμωσι, Α., 2010. Εφορεία ενάλιων αρχαιοτήτων: Αρχαία νεώρια. Στο *Αρχαιολογία*, τ.117. Δεκέμβριος 2010, 112-116.
- Simmel, G., Ritter, J. and Gombrich, H., 2004. *Το τοπίο* (Γ.Σαγκριώτης μεταφ.). Αθήνα: Ποταμός.
- Σκαρπέλος, Γ., 2009. *Η Ελλάδα του τοπίου και το βλέμμα των περιηγητών*. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 225-236.
- Σοφικίτου, Μ., 2013. Αρχαίο θέατρο αμφιαρείου. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 212-225.

- Σπυρόπουλος, Θ., 1988. *Οιδίποδος παίδων μνήματα*, Τόμος Α', τεύχος α', Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών. Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 391.
- Stampfuss, R., 2013. *Τα πρώτα σπηλαιώδη ευρήματα παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα* (Π.Παπαευαγγέλου μεταφ.). Στο Π.Βαρβαρούσης, *Σεΐντι. Παλαιολιθική κατοίκηση στη Βοιωτία*. Αθήνα: Παπαζήση, 109-130.
- Στεφάνου, Ι., 1971. Πόλη και ψυχαγωγία. Στο *Τεχνικά Χρονικά*, τ.11. Αθήνα: ΤΕΕ.
- Στεφάνου, Ι., 1976. *Σημειολογική προσέγγιση του χαρακτήρα του ιστορικού οικισμού*. Έρευνα Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος.
- Στεφάνου, Ι., 1994α. *Ψυχολογία του χώρου. Ψυχομετρικά μεγέθη. Προσέγγιση στις ψυχο-κοινωνικές διαστάσεις του αστικού τοπίου και στη σύνθεσή του*, 2^ο πρόγραμμα συνεχιζόμενης εκπαίδευσης, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 20 Οκτωβρίου 1993-18 Φεβρουαρίου 1994. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Στεφάνου, Ι., 1994β. *Ανθρωπολογία του χώρου. Ο χρόνος στον κοινωνικό χώρο*, Επιδοτούμενο σεμινάριο. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Στεφάνου, Ι., Στεφάνου Ι., 1999. *Περιγραφή της εικόνας της πόλης*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π..
- Στεφάνου, Ι., 2000. *Η φυσιογνωμία της ελληνικής πόλης*, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύθεσης, Αθήνα: Ε.Μ.Π./ΥΠΕΧΩΔΕ.
- Στεφάνου, Ι., 2000β. *Ο χώρος των νεκρών*, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύθεσης. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Στεφάνου, Στεφάνου 2000: Στεφάνου Ι., Στεφάνου Ι., *Περιγραφή της εικόνας της πόλης. Τα περιγράμματα βασικά στοιχεία προσδιορισμού της φυσιογνωμίας των τόπων*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ. Αθήνα 2000.
- Στεφάνου Ι., κ.α., 2001: *Η φυσιογνωμία ενός τόπου. Ο χαρακτήρας της ελληνικής πόλης τον 21^ο αιώνα*, Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύθεσης. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Στεφάνου, Ι., 2005. *Το Περιβάλλον και ο Χωροταξικός Σχεδιασμός. Η Φέρουσα Ικανότητα του Τοπίου*. Πρακτικά συνάντησης "Ημέρας Περιβάλλοντος", Οργάνωση ΤΕΕ και Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Αθήνα.
- Στεφάνου, Ι., 2010. *Τα δικαιώματα των τόπων*, ομιλία σε μεταπτυχιακούς σπουδαστές ΑΕΙ (ΕΜΠ-ΕΚΠΑ-Χαρροκόπειο) στην Πνύκα, Μάιος 2010.
- Στεφάνου, Ι., 2011. *Η φυσιογνωμία της Ερμούπολης*, Πρακτικά 1^{ου} Διαπανεπιστημιακού Σεμιναρίου στην Άνω Σύρο. Σύρος.
- Στεφάνου, Ι. και Πετράτου-Φραγκιαδάκη Σ., 2014. *Το τοπίο της αφής*, Εισαγωγική εισήγηση, Μεταπτυχιακό στις Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της πόλης. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Στεφάνου, Ι., κ.α. 2000. *Ο χώρος των νεκρών*. Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύθεσης. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Spawforth, T., 2006. *Αρχαίοι ελληνικοί ναοί* (Μ.Μαχαίρα μεταφ.). Αθήνα: Ελευθερουδάκης.
- Σχοινά, Κ., 2015. *Περίπατος σε αστικά ηχοτόπια: μια διδακτική πρόταση*, Πρακτικά 7^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου ΠΕΕΚΠΕ, Βόλος 8-10 Μαΐου 2015. Βόλος.
- Συκιάτης, Π., 2004. Το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα. Στο *Αρχαιολογία*, Τόμος 23, τ.90, Ιανουάριος-Μάρτιος 2004, 104-108.
- Ταταράκη, Α., 1992. *Παυσανίας. Ελλάδος Περιήγησις, Βοιωτικά*, (Τόμος 8) (Α.Ταταράκη μεταφ.). Αθήνα: Κάκτος 1992.
- Τερκενλή, Θ., 1996. *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Τζαβέλλα-Εντζεν, Χ., 1984. *Λιθαρές*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού-ΤΑΠΑ.
- Τζαβέλλα-Εντζεν, Χ., 2014. *Οι ανασκαφές Κεραμόπουλλου: παρατηρήσεις στα ΥΕ νεκροταφεία*. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 175-180.
- Τζανίμης, Α., 1995. *Το χρονικό των ανασκαφών στην κοιλάδα των Μουσών*, Τόμος Β', τεύχος α', Β' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 6-10 Σεπτεμβρίου 1992. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδειάς. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 407-427.
- Τζανίμης, Α., 2012. *Η κοιλάδα των Μουσών. Το χρονικό των ερευνών και των ανασκαφών στην Κοιλάδα των Ελικωνιάδων Μουσών και τα ευρήματά τους*. Αθήνα: Μπατσιούλας.
- Τζεκάκης, Ε., 1999. *Η ακουστική του αρχαίου θεάτρου. Η Καθημερινή* (1999).
- Τζέμος, Β., 1963. *Ιστορία του Ορχομενού της Βοιωτίας*. Αθήνα: Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδειάς.
- Thompson, G., 1954. *Η αρχαία ελληνική κοινωνία. Το προϊστορικό Αιγαίο* (Γ.Βιστάκης μεταφ.). Αθήνα: Εκδοτικό Ινστιτούτο Αθηνών.
- Tomatis, A., 1988. *Το αυτί και η ζωή* (Ρ.Σουρέτη μεταφ.). Αθήνα: Κουλτούρα.

- Τούση, Ε., 2011. *Αλληλεπίδραση ιδιωτικού και δημόσιου χώρου στα προσφυγικά της Νίκαιας*, Πρακτικά Συνεδρίου Δημόσιος χώρος...αναζητείται, ΤΕΕ Κεντρικής Μακεδονίας-ΑΠΘ, 20-22 Οκτωβρίου 2011. Θεσσαλονίκη: Cannon Not Design Publications.
- Τρασιέλα, Μ., 2012. *Ιστορικότητα και τοπίο: Σύγχρονοι προβληματισμοί για τον σχεδιασμό αρχαιολογικών χώρων*. Στο *Ανάσκαμμα*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, τ.6. Θεσσαλονίκη.
- Τσάκου-Κονβερίνο, Τ., 2003. *Εγκυκλοπαίδεια της Αρχαίας Βοιωτίας*. Αθήνα: Πάραλος.
- Τσατσόμοιρος, Η.Λ., 2004. *Ιστορία γενέσως της ελληνικής γλώσσας*, Β' έκδοση. Αθήνα: Δαυλός.
- Τσιγκάκου Φ-Μ., 2009. *Το ελληνικό τοπίο του 19^{ου}*. Στο Π.Δουκέλλης (επιμ.), *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εστία, 205-224.
- Τσικλίδης, Μ., 2007. *Ο Αδης. Μελέτη όλων των θρυλικών τοποθεσιών του*. Αθήνα: Νόηση.
- Τσεβάνης Γ., 2000. *Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας. Από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, Τόμος Α'-Β'. Αθήνα: Κουλτούρα.
- Τσουρινάκη, Σ., 2017. *Τα υλικά της ιστορίας. Τέχνες, τεχνικές, εργαστήρια στην ύστερη αρχαιότητα*. Στο *Αρχαιολογία*, Τ.31,τ.124, Αύγουστος 2017,80-91.
- Τσώτα, Ε. και Ζαχαριάς, Ν. και Mommsen, Η., 2010. *Υστερορωμαϊκό εργαστήριο πήλινων προϊόντων στην Τανάγρα. Προκαταρκτική παρουσίαση στοιχείων" στο Κεραμική της Υστερης Αρχαιότητας απο τον ελλαδικό χώρο (3^{ος}-7^{ος} αι. μ.Χ.)*, Επιστημονική συνάντηση, Θεσσαλονίκη, 12-16 Νοεμβρίου 2006, Δ.Παπανικόλα-Μπακιριτζή και Ν.Κουσουλάκου (επιμ.). Θεσσαλονίκη,97-107.
- Τσώτα, Ε., 2011α. *Η Βοιωτία κατά τη νεολιθική περίοδο*, στο *Αρχαιολογική Συλλογή Διστόμου*, ηλεκτρονική Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού. Αθήνα.
- Τσώτα, Ε., 2011β. *Αντίκυρα. Ένα αρχαίο λιμάνι του Κορινθιακού*, ανακοίνωση στο πλαίσιο Πανελλήνιων εκδηλώσεων του ΥΠΠΟ. Αθήνα.
- Υπουργείο Πολιτισμού, 1986. *Η Ολλανδική Τοπιογραφία του 17^{ου} αιώνα. Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του τοπίου*. Αθήνα: Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλ.Σούτζου.
- Φωκά, Ι. και Βαλαμβάνης, Π., 1994. *Περίπατοι στην Αθήνα και στην Αττική. Τόποι-θεοί-μνημεία*. Αθήνα: Κέδρος.
- Χαραμής-Μάμαλη, Α., 2000. *Ελληνιστική κεραμική από τα νεκροταφεία της αρχαίας Τανάγρας στο μουσείο Σχηματαρίου. Μια πρώτη προσέγγιση*. Τόμος Γ', τεύχος α', Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβάνειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ, 723-763.
- Χαραμής, Α., 2009: *Τανάγρα και Ταναγραϊκή*. Στο Α.Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*. Αθήνα: Μέλισσα, 228-233.
- Χαραμής, Α., 2013. *Το αρχαίο θέατρο της Τανάγρας*. Στο *Αρχαία θέατρα της Στερεάς Ελλάδας*, Τόμος 7, Αθήνα: Διάζωμα-Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας,43-50.
- Χαραμής, Α., 2014. *Ελληνιστική Θήβα: Στοιχεία από τα νεκροταφεία της πόλης*. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 295-313.
- Χαραμής, Α., 2015. *Αρχαία Τανάγρα: οι αρχαιολογικές έρευνες των τελευταίων ετών από τα νεκροταφεία*. Στο *Αρχαιολογικές Συμβολές*, Τόμος Γ: Βοιωτία και Εύβοια. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 67-83.
- Χαρίσης, Β., 1933. *Η κοιλάδα του Αχέροντα: του Αδη του Αϊδωνέα του Αϊ-Δονάτου: στοιχεία ιστορικής γεωγραφίας και κοσμολογίας*. Αθήνα: Αρχαιολογική εταιρεία.
- Χατζηδάκη, Ν., 2003. *Όσιος Λουκάς. Βυζαντινή τέχνη στην Ελλάδα*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Χατζημιχάλης, Γ., 1999. *Σταυροδρόμια. 14 Κείμενα από τα αρχεία του εργαστηρίου σχεδίων και εικόνων σε κρίση 1979-1998*. Αθήνα: Άγρα.
- Χουρμουζιάδης, Ν., 1999. *Το κοινό στην κλασική Αθήνα. Η Καθημερινή (1999)*.
- Χρήστου, Θ., 2001. *Το αγνοημένο ολοκαύτωμα της Βοιωτίας: το Καλάμι και οι ήρωες του (11 Ιουνίου 1944)*. Βοιωτικά Ανάλεκτα τ.11, Μάιος-Ιούνιος 2001. Αθήνα: Εταιρεία Βοιωτικών Μελετών.
- Χρήστου, Χ., 1991. *Το ορεινό τοπίο στην ελληνική ζωγραφική*. Αθήνα: του ίδιου.
- Χρήστου, Χ., 1992. *Η θάλασσα στην ελληνική ζωγραφική. Δέκατος ένατος και εικοστός αιώνας*. Αθήνα: Γκαλερί Νέες Μορφές.
- Χρήστου, Χ., 2000. *Η Ελλάδα του Πάρι Πρέκα*. Αθήνα: Τοπίο.

- Χρήστου, Χ., 2009. *Η ιστορία ως τοπιογραφία. Τα ελληνικά τοπία του Καρλ Ρόττμαν*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Χριστοδουλάκης, Ν., 2013. *Η ιερά Μονή του Όσιου Λουκά. Η αποτύπωση του συναισθήματος σε εικόνες*. Αθήνα: Περπινιά.
- Χριστοδούλου, Ι., 2003. *Αριστοτέλης. Περί ψυχής* (Ι.Σ.Χριστοδούλου μεταφ.). Αθήνα: Ζήτρος.
- Ψαράκη Κ., 2014. Πρωτοελλαδική κεραμική από την πόλη της Θήβας. Ανασκαφή στο οικοπέδο επέκτασης του Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντιούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 97-115.
- Ψαρράς, Β., 2011. *Neo-flaneur. Καλλιτεχνική χαρτογράφηση των αστικών Non-Places και New Media Arts*, Ημερίδα με τίτλο *Τόποι της Θηκυκότητας/Προς μια Νέα Χαρτογράφηση*, Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 19 Φεβρουαρίου 2011.
- Ψωμά, Α., 2000. *Διβαδειά, το Μάντισεστερ της Ανατολής, Η Καθημερινή* (15/10/2000).
- Williams, R., 1994. *Κουλτούρα και Ιστορία* (Β.Αποστολίδου μεταφ.). Αθήνα: Γνώση.
- Wood, Fl. and Wood, K., 2000. *Η Μυστική Ιλιάδα του Ομήρου*. Αθήνα: Λιβάνη.
- Yourcenar, M., 2011. *Αδριανού Απομνημονεύματα* (Ι.Χατζηνικολή μεταφ.). Αθήνα: Χατζηνικολή.

ΑΔ - ΑΕ - ΑΑΑ - ΠΑΕ (με χρονολογική αειρά)

- ΑΔ 1(1915). Παπαδάκης Ν., 1915. *Παράρτημα. Ανασκαφαί*, ΑΔ 1(1915).
- ΑΔ 1(1916): Ορλάνδος Α., *Ο ναός του Απόλλωνος Πτώου*, ΑΔ 1(1916), 94-110.
- ΑΔ 3(1917): Κεραμόπουλλος Α., 1917. *Θηβαϊκά*, ΑΔ 3(1917).
- ΑΔ 8(1923): Παπαδάκης, ΑΔ 8(1923), σσ.246. σημ.2.
- ΑΔ 8 Παπαδάκης, Ν., *Εκ Βοιωτίας. Τρία δάνεια βοιωτικών πόλεων*, ΑΔ 8, 182 κ.ε
- ΑΔ 17(1961/2). Θρεψιάδης Ι., *Ανασκαφαί εν Αυλίδι*, ΑΔ 17(1961/2), Χρονικά Β1.
- ΑΔ 19(1964). Λαζαρίδης, Π., 1964. *Ανασκαφή Πύργου Αντίκυρας*, ΑΔ 19(1964), Χρονικά Β2.
- ΑΔ 22 (1967): Φιλιππάκη Β., Συμεώνογλου Σ., Φαράκλας Ν., *Βοιωτία. Αρχαιότητες και Μνημεία Βοιωτίας*, ΑΔ 22, 1 (1967).
- ΑΔ 24, 1(1969): Σπυρόπουλος, Θ., *Λιθαρές Θηβών*, Αρχαιολογικό Δελτίο, Τ.24, 1(1969).
- ΑΔ 24(1969): Σπυρόπουλος Θ., *Λιθαρές Θηβών*, ΑΔ24, 1(1969), Χρονικά Β1, 36-43.
- ΑΔ 25(1970): Σπυρόπουλος Θ., *Ανασκαφικές εργασίες. Ύπατον Θηβών*, ΑΔ 25(1970), Χρονικά Β1.
- ΑΔ 25(1970): Σπυρόπουλος, Θ., *Ανασκαφικές εργασίες. Τανάγρα*, ΑΔ 25(1970), 221-222.
- ΑΔ 26, 1(1971): Σπυρόπουλος 1971: Σπυρόπουλος Θ., *Ανασκαφαί. Καλλιθέα*, ΑΔ 26(1971) Χρονικά Β1.
- ΑΔ 26(1971): Σπυρόπουλος Θ., *Βοιωτία-Φθιώτις. Αρχαιότητες και Μνημεία Βοιωτίας-Φθιώτιδος*, ΑΔ 26, 1(1971).
- ΑΔ 27, 2(1972): Σπυρόπουλος 1972: Σπυρόπουλος Θ., *Αμφείον*, ΑΔ 27(1972), Χρονικά Β2
- ΑΔ 27 (1972). Ορλάνδος, Αν., *Αρχαιότητες και Μνημεία Βοιωτίας-Φθιώτιδος*, ΑΔ 27, 2(1972), Χρονικά Β2.
- ΑΔ 28 (1973): Σπυρόπουλος Θ., *Σπηλιά Σαρακηνού Κωπαΐδος*, ΑΔ 28(1973), Χρονικά.
- ΑΔ 28(1973). Λαζαρίδης, Π., 1973 *Θεσπιάί*, ΑΔ 28(1973), Χρονικά Β2.
- ΑΔ 31(1976). Ανδρειωμένου, Α., 1976. , *Αρχαιότητες και Μνημεία Βοιωτίας*, ΑΔ 31(1976), Χρονικά Β1.
- ΑΔ 35(1980): Κουρέντα-Ραπτάκη, Ασπ., *Ανασκαφικές εργασίες. Αντίκυρα*, ΑΔ 35(1980), Χρονικά Β1.
- ΑΔ 36(1981). Ανδρειωμένου, Α., 1981. *Ανασκαφικές εργασίες. Ακραίφια*, ΑΔ 36 (1981), Χρονικά Β1.
- ΑΔ 36 (1981). Σάμψων Α., *Ανασκαφικές εργασίες. Υλίκη*, ΑΔ 36 (1981), Β1, 194.
- ΑΔ 37(1982): Πιτερός, Χ., *Τυχαία ευρήματα-Περισυλλογές*, ΑΔ37 (1982), Χρονικά Β1.
- ΑΔ 37(1982). Ανδρειωμένου Α., 1982. *Ανασκαφικές εργασίες. Ακραίφνιο*, ΑΔ 37(1982), Χρονικά Β1.
- ΑΔ 37(1982). Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, Ε., 1982. *Ανασκαφή οικοπέδου Λ.Σακελλαρίου*, ΑΔ 37(1982).
- ΑΔ 39(1984). Αραπογιάννη Ε., *Τάφοι από την αρχαία Αμβροσσο*, ΑΔ 39(1984), Μέρος Α', 79-118.
- ΑΔ 41(1986). Λυγκούρη-Τόλια, Ε., *Περίρραντήριο από την Ανθηδόνα*, ΑΔ 41(1986), Μέρος Α', 401-424.
- ΑΔ 49(1994). Αραβαντινός, Β., 1994. *Ανασκαφικές εργασίες. Αλίαρτος*, ΑΔ 49(1994), Β1 Χρονικά, 284-286.
- ΑΔ 43 (1988): Ωνάσογλου Α., *Ανασκαφικές εργασίες, Σκάλα Ωρωπού*, ΑΔ 43 (1988), Χρονικά, 79-81.

- ΑΔ 50 (1995). Αραβαντινός, Β., 1995. *Αλιάρτος*, ΑΔ 50 (1995), Β1 Χρονικά, 296-298.
- ΑΔ 51 (1996). Χαραμή Α., ΑΔ 51 (1996).
- ΑΔ 51 (1996): Κοιλάκου Χ., 1^η ΕΒΑ, *Ν.Βοιωτίας, Ακραιφνιο, Εθνική οδός Αθηνών-Λαμίας (χλμ. θέση 103.00), Κόμβος Ακραιφνίου*, ΑΔ 51 (1996), Χρονικά, 84-85.
- ΑΔ 52 (1997): Βλαχογιάννη Ε., *Ν.Βοιωτίας, Ακραιφνιο, ΑΔ 52 (1997)*, Χρονικά Β1, 377-392.
- ΑΔ 53 (1998): Ντάσιος Φ., *Αντίκυρα, ΑΔ 53 (1998)*, Χρονικά Β2, 404-405.
- ΑΕ (1909). Κεραμόπουλλος Α., *Η οικία του Κάδμου*, ΑΕ 1909.
- ΑΕ (1913). Λεονάρδος, Β., *Αγγελίαι Αμφιαρείου*, ΑΕ 1913.
- ΑΕ (1917). Λεονάρδος, Β., *Αγγελίαι Αμφιαρείου*, ΑΕ 1917.
- ΑΕ (1923). Λεονάρδος, Β., *Αμφιαρείον*, ΑΕ 1923.
- ΑΕ (1924). Σωτηρίου, Γ., *Ο εν Θήβαις βυζαντινός ναός Γρηγορίου του Θεολόγου*, ΑΕ (1924), 1-26.
- ΑΕ (1925/6). Λεονάρδος, Β., *Αμφιαρείου Επιγραφαί*, ΑΕ 1925-1926.
- ΑΕ (192/8). Σαρρής Ι., *Το κάστρον του Κορυνού*, ΑΕ 1927-1928, 112-119.
- ΑΕ 70 (1931). Σωτηρίου Μ., *Ο ναός της Σκριπούς της Βοιωτίας*, ΑΕ 70 (1931), 119-157.
- ΑΕ (1931). Κεραμόπουλος Α., *Αι Βιομηχανίαι και το εμπόριον του Κάδμου*, ΑΕ 1931.
- ΑΕ (1956). Χρήστου, Χ., *Περί τα Σαραπεία της Τανάγρας*, ΑΕ 1956, 34-72.
- ΑΕ (1967). Φαράκλας, Ν., *Ανασκαφή οικοπέδου Θεοδ. Κριμπα εν Αλιάρτω*, ΑΕ (1967).
- ΑΕ (1972). Σπυρόπουλος, Θ., *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα*, ΑΔ 1972, 375-379.
- ΑΕ (1972). Σακελλαρίου και Φαράκλας, ΑΕ 1972.
- ΑΕ (1981). Παπαχατζής Ν., *Ο βοιωτικός Χάροψ Ηρακλής*, ΑΕ (1981).
- ΑΕ 124 (1985). Ανδρειωμένου, Α., 1985. *Πρωτογεωμετρική και γεωμετρική κεραμεική εκ Βρανέζι Βοιωτίας*, ΑΕ 124 (1985), 57-84.
- ΠΑΕ (1881). Σταματάκης Π., *Θεσπιαί*, ΠΑΕ (1882), 67-72.
- ΠΑΕ (1884). Dörpfeld D., *Περί των εν Αμφιαρείω Οικοδομημάτων*, ΠΑΕ (1884), 88-96.
- ΠΑΕ (1886). Λεονάρδος, Β., *Αμφιαρείου Ανασκαφαί*, ΠΑΕ 1886.
- ΠΑΕ (1904). Σωτηριάδης, Γ., *Αι παρά την Χαιρώνειαν, τον Ορχομενόν και την Ελάτειαν ανασκαφαί*, ΠΑΕ 1904, 35-57.
- ΠΑΕ (1907). Σωτηριάδης, Γ., *Ανασκαφαί εν Χαιρωνεία παρά τον Ορχομενόν και εν Φωκίδι*, ΠΑΕ 1907, 108-112.
- ΠΑΕ (1922/4). Ορλάνδος Α., *Εργασίαι εν Λεύκτροις της Θεσπικής*, ΠΑΕ 1922/23, 38-40.
- ΠΑΕ (1925). Λεονάρδος Β., *Αμφιάρειον*, ΠΑΕ (1925), 33-35.
- ΠΑΕ (1928). Λεονάρδος, Β., *Αμφιαρείου σκαφαί*, ΠΑΕ 1928.
- ΠΑΕ (1955). Θρεψιάδης, Ι., *Ανασκαφαί εν Άρνη της Κωπαΐδος*, ΠΑΕ (1955), 121-124.
- ΠΑΕ (1958). Θρεψιάδης, Ι., *Ανασκαφαί Άρνης (Γκλά) της Κωπαΐδος*, ΠΑΕ (1958), 38-42.
- ΠΑΕ (1960). Ορλάνδος Α., *Αναστήλωσις και συμπλήρωσις μνημείων*, ΠΑΕ (1960).
- ΠΑΕ (1961). Θρεψιάδης, Ι., *Ανασκαφαί Άρνης (Γκλά) της Κωπαΐδος*, ΠΑΕ (1961), 28-40.
- ΑΑΑ 1 (1968). Φαράκλας Ν., *Τσος*, ΑΑΑ 1, 2 (1968).
- ΑΑΑ 1, 2 (1968). Σπυρόπουλος, Θ., *Προϊστορικός συνοικισμός εις θέσιν Λιθαρές Πυρίου Θηβών*, ΑΑΑ 1, 2 (1968).
- ΑΑΑ 2, 2 (1969). Φαρακλάς Ν., Βαλλάς Ε., *Περί του μαντείου του Τροφωνίου εν Λεβαδεία*, ΑΑΑ 2, 2 (1969)
- ΑΑΑ 4, 3 (1971). Σπυρόπουλος Θ., *Αρχαίαι Βοιωτικά πόλεις έρχονται εις φως*, ΑΑΑ 4, 3 (1971).
- ΑΑΑ 5, 1 (1972). Σπυρόπουλος Θ., *Αιγυπτιακός εποικισμός εν Βοιωτία. ΙΙ.Η αποξήρανσις της Κωπαΐδος*, ΑΑΑ 5, 1 (1972).
- ΑΑΑ 6, 2 (1973). Σπυρόπουλος Θ., *Εισαγωγή εις την μελέτην του Κωπαΐδικού χώρου*, ΑΑΑ 6, 2 (1973).
- ΑΑΑ 6, 3 (1973). Σπυρόπουλος, Θ., *Ειδήσεις εκ Βοιωτίας, Ορχομενός*, ΑΑΑ 6, 3 (1973).
- ΑΑΑ 6, 3 (1973). Σπυρόπουλος Θ., *Ειδήσεις εκ Βοιωτίας, Ιτώνιον*, ΑΑΑ 6, 3 (1973), 385-392.
- ΑΑΑ 6, 3 (1973). Σπυρόπουλος, Θ., *Ειδήσεις εκ Βοιωτίας, Ποσειδώνιον Ογχηστού*, ΑΑΑ 6, 3 (1973).
- ΑΑΑ 7, 3 (1974). Σπυρόπουλος, Θ., *Το ανάκτορον του Μινύου εις τον Βοιωτικόν Ορχομενόν*, ΑΑΑ 7, 3 (1974).

- AAA 7(1974). Σπυρόπουλος Θ., *Το ανάκτορον του Μινύου εις τον Βοιωτικόν Ορχομενόν*, AAA 7, 3(1974).
- AAA 3(1979). Δακωρώνια Φ., *Επιτύμβιες στήλες από τη Χαϊρώνεια*, AAA 3, 3(1979), 149-156.
- AAA 21(1988). Σαπουνά-Σακελλαράκη Ε., *Ο προϊστορικός τύμβος "του Σαλαγανέα" (λιθοσωρός) στις ακτές της Βοιωτίας*, AAA 21 (1988), 77-90.
- AAA 6(1973). Σπυρόπουλος Θ., *Ειδήσεις εκ Βοιωτίας*, AAA 6(1973), 375-395.
- ΧΑΕ 34(2013). Καρατζόγλου Ιω., *Το καθολικό της μονής Ευαγγελιστρίας Αλιάρτου Βοιωτίας*, ΧΑΕ 34(2013), 41-52.
- ΧΑΕ Κ' (1998). Βογιατζής 1999: Βογιατζής Σ., *Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία της Παναγίας Σκριπούς στη Βοιωτία*, στο *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Περίοδος Δ', Τόμος Κ', 1998, 111-126.
- ΧΑΕ ΚΕ' (2004). Μαμαλούκος Σ., *Ο ναός του Αγίου Πολυκάρπου στην Τανάγρα (Μπράτσι) Βοιωτίας*, ΧΑΕ Τόμος ΚΕ' (2004), Αθήνα 2004.
- ΧΑΕ 32(2011). Ράπτης Κ., *Αρχαιολογικά τεκμήρια κεραμικών εργαστηρίων στον ελλαδικό (4^{ος}-15^{ος} αι.μ.Χ.)*, ΧΑΕ 32(2011), 173-196.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agnew, J., 1998. *Place and politics. The Geographical Mediation of State and Society*. London: Allen & Unwin.
- Alexander, C., 1972. *De la synthèse de la forme*. Paris: Dunod bibl.Aspects d' Urbanisme.
- Andreiomenou, A., 1997. "Observations on the Bronze Jewellery from the Cemetery of Akraiphia (820-480 BC)". In J.Bintliff (ed.), *Proceedings of the 6th International Boeotian Conference, Recent Developments in the History and Archaeology of Central Greece*. Oxford: Archaeopress, 81-134.
- Aravantinos, V., 2017. "The sanctuaries of Herakles and Apollo Ismenios at Thebes: new evidence". In X.Charalambidou, C.Morgan (ed.), *Interpreting the Seventh Century BC. Tradition and Innovation*. Oxford: Archaeopress, 221-230.
- Arnold, M., 1995. *Culture and Anarchy and other writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Asger, J., 1958. "On our means and our perspectives". In *Internationale Situanniste*, Vol.2. Paris.
- Austin, R., 1936. "Excavations at Haliartos". In *BSA* 27(1925/26). Athens: BSA, 81-91.
- Augé, M., 1992: *Non-lieux, Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil.
- Barke, M. and Harrop, K., 1994. "Selling the Industrial Town: Identity, Image and Illusion". In J.Gold, S.Ward (ed.), *Place Promotion: The Use of Publicity and Marketing to Sell Towns and Regions*. Chichester: Wiley 1994, 93-114.
- Bauman, Z., 2003. "Utopia with no Topos". In *History of the Human Sciences*. London: Sage.
- Bauval, R. and Gilbert A., 1995. *The Orion Mystery: Unlocking the secrets of the Pyramids*. Portland: Broadway Books.
- Benjamin W., 1997. *Charles Baudelaire. A lyric poet in the Era of High Capitalism*. Brooklyn: Verso Books.
- Bintliff, J., 1997. *The archaeological investigation of deserted medieval and post-medieval villages in Greece*, Conference "Medieval Europe Brugge 1997", Vol.6, (ed.) G. de Boe & F. Verhaeghe, *Rural settlements in medieval Europe*, Rapporten 6, Zellik. Belgium 1997, 21-34.
- Bintliff, J., 2013. *Central Greece in late antiquity-The evidence from the Boeotia Project*, Field Methods and Post-Excavation Techniques in Late Antique archaeology. Leiden.
- Bintliff, J. and Snodgrass, A., 1985. "The Cambridge/Bradford Boeotia Expedition: The First Four Years". In *Journal of field Archaeology* 12.
- Bintliff, J. and Snodgrass, A., 1988. "Mediterranean Survey and the city". In *Antiquity* 62.
- Björn, I., 2003. "Muuttuva maalaismaisema". In V.Rasila, E.Jutikkala and A.Mäkelä (ed.). *Suomen maatalouden historia. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Helsinki, 598-619.
- Boyer, C.M., 1996. *The city of collective memory, Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*. Cambridge: MIT Press.
- Braudel, F., 1996. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Vol.1. Berkley: University of California Press.
- Buchon, J.A., 1843. *La Grece continentale et la Moree. Voyage, séjour et etudes historiques en 1840 et 1841*. Paris: Hachette Livre-BNF.

- Castree, N., 2009. "Place connections and boundaries in an interdependent world". In N.Clifford, S.Holloway, S.Rice and G.Valentine (ed.), *Key concepts in geography*, 2nd edition. London: Sage.
- Camp, J. M., 1991. "Notes on the Towers and Borders of Classical Boiotia". In *AJA* 95(2),193-202.
- Campbell, D., 1991. *Greek Lyric: Bacchylides, Corinna and Others*, Vol.IV. Cambridge: Harvard University Press.
- Campbell, J., 2002. *Introduction to Remote Sensing*, 3rd Edition. New York: The Guilford Publications Press.
- Clark, K., 1949. *Landscape into Art*. London: J.Murray.
- Cosgrove, D., 1998. *Social Formation and Symbolic Landscape*. Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Crawford, B., 2020. *The westcar papyrus. An archaeoastronomy approach*.
- Cresswell, T., 2004. *Place. A short introduction*. London: Blackwell.
- Debord, G., 1955. "Introduction to a critique of urban geography". In *Les Levres Nucs* No6. Paris.
- Deffner, A. and Metaxas, T., 2010. "Place marketing, local identity and branding cultural images in Southern Europe: Nea Ionia, Greece, Pafos, Cyprus". In G.Asworth and M.Kavaratzis (ed.), *Towards Effective place brand management. Branding European cities and regions*. Cheltenham (UK): E.Elgar.
- Delavigne, R., 1974. *Le prix du paysage*. In *Science et Avenir*, 15-21.
- Deleuze, G. and Guattari, F., 1994. *Geofilosofia. Il progetto nomade e la geografia dei saperi*. Mimesis.
- Dematteis, G., 1994. *Urban identity, city image and urban marketing, Abhandlungen-Anthropogeographie*, Vol. 52. Berlin: Institut für geographische Wissenschaften.
- Deubner, L., 1932. *Attische Feste*. Berlin: Keller.
- Desborough, V., 1972. *The Greek Dark Ages*. London: St.Martin's Press.
- Dodwell, E., 1819. *A Classical and Topographical Tour Through Greece during the Years 1801, 1805, 1806*, Vol.1. London: Rodwell & Martin.
- Etienne, R. and Knoepfler, D., 1976. "Hyettos de Beotie et la chronologie des archontes fédéraux entre 250 et 171 avant J.-C.". In *BSH*, Suppl.III. Athens/Paris: Boccard.
- Fachard, S., 2013. "Eleutherai as the gates to Boeotia". In *Revue des études militaires anciennes*, No 6.
- Feyel, M., 1942. *Polybe et l'histoire de Béotie au IIIe siècle avant notre ère*. Paris: E.de Boccard.
- Flower, M.A., 2008. *The seer in ancient Greece*. London: University of California press.
- Fontenrose, J., 1978. *The Delphic Oracle: Its Responses and Operations with a Catalogue of Responses*. Berkeley: University of California Press.
- Fossey, J.M., 1988. *Topography and Population of Ancient Boiotia*, Vol.1. Chicago: Ares.
- Fossey, J.M., 1993. "The development of some defensive networks in Eastern Central Greece during the Classical period". In Van de Maele, S. and Fossey, J.M., *Fortificationes Antiquae*, No 12. Leiden Brill.
- Foucault, M., 1977. *Language, Counter-memory, Practice: Selected essays and interviews* D.F.Bouchard and S.Simon (μεταφ.). New York: Cornell University Press.
- Hakim, B., 1991. *T.A.Z.: The temporary autonomous zone, Ontological anarchy, poetic terrorism*. New York: Autonomedia.
- Gell, A., 1996. *The Anthropology of time: cultural constructions of temporal maps and images*. Oxford: Berg.
- Gerstel, S., Munn, M., Grossman, H., Barnes, E., Rohn, A. and Kiel, M., 2003. "A late medieval settlement at Pannakton". In *Hesperia*, Vol.72 (2), Απρίλιος - Ιούνιος 2003, Athens: ASCSA, 147-234.
- Goldman, H., 1931. *Excavations at Eutresis in Boeotia*. Cambridge: Harvard University press.
- Goldstream, J., 1977. *Geometric Greece*. London: Benn.
- Halbwachs, M., 1925. *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Félix Alcan.
- Halbwachs, M., 1980. *The collective memory*. New York: Harper & Row.
- Hammond, N.G.L., 1954. "The main road from Boeotia to the Peloponnese through the northern Megarid". In *BSA*, Vol.49. Athens: BSA.
- Hillier, B., 2005. *Between Social Physics and Phenomenology: explorations towards an urban synthesis*. London: University College.

- Holmes, W.H., 1901. "Aboriginal Copper Mines of Isle Royale, Lake Superior". In *American Anthropologist New Series*. New York: G.P.Putnam's Sons.
- Hoskin, M., 2001. *Tombs, Temples and their orientations. A new perspective on Mediterrean Prehistory*. W.Sussex: Ocarina Books Ltd.
- Jeammet, V., 2003. *Idoles-cloches de Béotie, "Solo"*, Vol.25. Paris: Réunion des musées nationaux.
- Kreij, K.V., 2008. *Sensory insensification in Architecture*, Netherlands: Technical Univeristy Delft.
- Kunzmann K.P., 2002. *Culture, Creativity and Spatial planning*. In *Town Planning Review*, Vol.75(4). Liverpool: Liverpool University Press, 383-404.
- Lalonde, G., 2019. *Athena Itonia: Geography and Meaning of an Ancient War Goddess*. Netherlands: Brill.
- Leake, W.M., 1835. *Travels in Northern Greece*, Vol.II. London: Rodwell.
- Lefebvre, H., 1974. *La production de l' espace*. Paris: Anthrpos.
- Lock, P., 1986. "The Frankish towers of Central Greece". In *BSA*, Vol.81. Athens: BSA.
- Lynch, K., 1960. *The image of the city*. Massachusetts: MIT Press.
- Lynch, K., 1971. *L'image de la cite*. Paris: Dunod.
- Massey, D., 1994. *A global sense of place*. In *Space, Place and Gender*. Cambridge: University of Minnesota Press, 146-156.
- Massey, D., 1995. "The conceptualization of place". In D.Massey and P.Jess (ed.) *A place in the world?*. Oxford/New York: Oxford University Press, 45-85.
- Massey, D., 1999. "Space-time, "Science" and the Relationship between Physical Geography and Human Geography". In *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol.24(3). United States: Wiley, 261-276.
- Massey, D., 2003. "Some times of space". In S.May (ed.) *Olafur Elisasson: The Weather Project*, Exhibition Catalogue. London: Tate, 107-118.
- Massey, D., 2006. *Space, time and the political responsibility on the Midst of Global Inequality*. In *Erdkunde*, Vol.60(2). Bonn: University of Bonn, 89-95.
- Massey, D. and Allen, J., 2002. *Geography Matters!*. London: Cambridge University press.
- Meinig, W.D., 1979. *The interpretation of ordinary landscapes*. Oxford: Oxford University Press.
- Mitchell, W.J.T., 2002. *Landscape and power*. Chicago: University of Chicago press.
- Munn, H.M., 1933. *The defense of Attica. The Dema Wall and the Boiotian War of 378-375 B.C.*. Berkeley: University of California.
- Norberg-Schulz, C., 1980. *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Nold, C., 2009. *Emotional Cartography, Technologies of the self*. London: Softhook.
- Nora, P., 1997. *Les lieux de mémoire*. Paris: Gallimard.
- Ober, J., 1985. *Fortress Attica. Defence of the Athenian Land Frontier, 404-322 BC.*. Leiden: Brill.
- Ong, W.J., 2002. *Orality and literacy, The technologizing of the word*. New York: Routledge.
- Pallasmaa, J., 2005. *The eyes of the skin: Architecture and the senses*, 2nd Edition. London: J.Wiley & Sons Ltd.
- Paraskevaides, H.A., 2000. *The name "Κάβειροι"*, Τόμος Γ', τεύχος β', Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 4-8 Σεπτεμβρίου 1996. Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβιάδειας. Αθήνα: ΕΕΒΜ,150-160.
- Park, D.C. and Coppack, P.M., 1994. "The role of rular sentiment and vernacular landscapes in contriving sense of place in the City's Countyside". Στο *Geografiska annaler*, 76B/3. Sweden: Swedish Society for Anthropology and Geography,161-162.
- Parke, H.W. and Wormell, D.E.W., 1956. *The Delphic Oracle. The Oracular Responses*, Vol.2. Oxford: Blackwell.
- Pasquier, A., 1977. "Pan et les Nymphes a l'antre corycien". Στο *BCH: Etudes Delphiques*, Suppl.4. Athens: École Française d'Athènes, 365-387.
- Relph, E., 1976. *Place and placenessness*. London: Pion.
- Rigby, G., 1996. *On earth as it is in heaven. Revelations of French Cathedral Locations*. UK: Rhaedus.
- Roncayolo, M., 1986. "Le paysage du savant". In *Les lieux de mémoire*, Vol.II. Paris: Gallimard.

- Ruskin, J., 1843. *Modern Painters*. London: Stewart & Muray.
- Sampson, A., 2008. "The Sarakenos Cave at Akraephnion, Boeotia, Greece: the Neolithic and the Bronze Age: pottery analysis, cave occupation patterns and populations movements in Central and Southern Greece", Vol.1., Polish Academy of the Arts and Sciences, University of the Aegean, Athens 2008.
- Samuel, R., 1994. *Theatres of memory. Past and present in contemporary culture*, Vol.1. London/New York: Verso.
- Sauer, C., 1925. *The Morphology of landscape*. Berkeley: University Press.
- Schliemann, H., 1883. *Ορχομενός: υπόμνημα επί των εν τω Βοιωτικώ Ορχομενώ ανασκαφών αυτού*. Αθήναι: Κορομηλά.
- Schliemann, H., 1881. "Exploration of the Boeotian Orchomenus". In *The Journal of Hellenic Studies*. Athens: The Society for the promotion of Hellenic Studies, 13-39.
- Schachter, A., 1994. *Cults of Boiotia III. Potnia to Zeus Cults and Deities Unspecified by Name*. In *Bulletin of Institute of Classical Studies*, Suppl.38.3. London: University of London.
- Schachter, A., 2014. *Cults and sanctuaries of historical Thebes*. Στο Β.Αραβαντινός και Ε.Κουντιούρη (επιμ.), *100 Χρόνια Αρχαιολογικού Έργου στη Θήβα: οι πρωτεργάτες των ερευνών και οι συνεχιστές τους*. Συνεδριακό κέντρο Θήβας 15-17 Νοεμβρίου 2002. Αθήνα: ΤΑΠΑ, 325-335.
- Scranton, R., 1941. *Greek Walls*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schibili, H.S., 1990. *Pherecydes of Syros*. Oxford: Clarendon press.
- Simmel, G., 1908. *Der Raum und die raumlichen der Gesellschaft*. Στο G.Simmel (ed.), *Soziologie. Untersuchungen uber die Formen der Vergesellschaftung*. Berlin: Duncker & Humblot Verlag.
- Simon, H., 1983. *Reason in human affairs*. Stanford: Stanford University Press.
- Skinner, H., 2008. "The emergence and development of place marketing's confused identity". In *Journal of Marketing Management*, Vol.24 (9-10).
- Smith, A., 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. London: Blackwell.
- Stillwell, R., 1976. *The Princeton encyclopedia of classical sites*. Princeton: Princeton University Press.
- Symeonoglou, S., 1973. *Kadmeia I: Mycenaean Finds from Thebes, Greece: Excavation at 14 Oedipus Street*, SIMA 35. Göteborg: Lund University.
- Symeonoglou, S., 1985. *The Topography of Thebes: From the Bronze age to Modern Times*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, K., 1999. "Making spaces into places: Exploring the ordinarily sacred—the Cultural Landscape". Στο *Landscape Australia Journal* 2.
- Tilley, C., 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments (Explorations in Anthropology)*. Oxford: Berg.
- Tomlinson, R.A. and Fossey, J.M., 1970. *Ancient Remains on Mount Mavrovouni, South Boeotia*. In *BSA*, Vol.65. Athens: BSA, 243-263.
- Uberto, E., 1972. *La structure absente: Introduction à la recherche sémiotique*. Paris: Mercure de France.
- Van de Maele S., 1981. *An unreported ancient tower on Mount Pateras*. In *AJA* 85(3), 325-327.
- Vanderpool, E., 1978. *Roads and forts in Northwestern Attica*. In *Classical Antiquity*, Vol.11. California: University of California Press, 227-245.
- Vionis, A., 2017. "Understanding Settlements in Byzantine Greece New Data and Approaches for Boeotia, Sixth to Thirteenth Century". In *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.71. Washington, 127-173.
- Vitaliano, D., 1973. *Legends of the Earth, their geologic origins*. Bloomington: Indiana University Press.
- Wallis, M., 1973. *Semantic and Symbolic Elements in Architecture: Iconology as a first step towards an architectural semiotic*, *Semiotica* 8(3), 220-238.
- Walter, B., 1999. *The Arcades Project* (H.Eiland and K.McLaughlin μεταφ.). Cambridge: Harvard University Press.
- Wigley, M. and Zegher, C., 2001. *The activist drawing: Retracing situationist architectures from Constant's New Babylon to beyond*. New York: MIT Press.
- Williams, R., 1976. *Keywords: A vocabulary of culture and society*. London: Fontana.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ-ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- Βασιλαρά Α., 2010. *Σημείωση και καταγραφή του οσμητικού τοπίου*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Γαλανάκος, Ν., 2013. *Ήθη, έθιμα και παραδόσεις της Λιβαδεΐας Βοιωτίας και της ευρύτερης περιοχής*, Διπλωματική εργασία, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, Μάιος 2013.
- Γεωργόπουλος, Ν., 2008. *Επαυξημένη πραγματικότητα & πολιτιστική κληρονομιά. Χρήση και αξιοποίηση τεχνολογιών Επαυξημένης Πραγματικότητας στο πεδίο της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Διπλωματική Εργασία. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Γιαννάκη, Σ., 2003. *Η επίδραση των αθλητικών χρησμών του μαντείου των Δελφών στην εδραίωση και ανάπτυξη των αρχαίων Ολυμπιακών Αγώνων*, Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Γιαννοπούλου, Κ., 2009. *Τα οστέινα εργαλεία και τα μικροαντικείμενα της νεολιθικής περιόδου από τη Φτελιά Μυκόνου και το Σπήλαιο Σαρακηνού Βοιωτίας*, Διδακτορική Διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Δαβού, Ε., 2014. *Υδρογεωλογική-περιβαλλοντική έρευνα λεκάνης Βαγίων Βοιωτίας*. Μεταπτυχιακή εργασία. Αθήνα: Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Διακουμάκος, Γ., 2011. *Πολιτιστικές πρακτικές και πολιτικές αντιλήψεις. Οι κεντρικές ελληνικές (πολιτικές) υποκουλτούρες*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Καλαϊτζάκης, Θ., 2000. *Η Ανατολική Στερεά Ελλάδα από την ύστερη φραγκοκρατία στην πρώιμη τουρκοκρατία: η Βοιωτία ca 1400-1500: οι πολιτικές συνθήκες, η οικοστική και δημογραφική εξέλιξη, η οικονομική ζωή, το κοινωνικό αποτέλεσμα*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Καλαντίδης, Α., 2011. *Η ταυτότητα του τόπου: πολλαπλές αφηγήσεις από το Prenzauer Berg στο Βερολίνο*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Καρατζάς, Ν., 2013. *Ευβοϊκή κεραμική αρχαϊκών χρόνων (7^{ος} και 6^{ος} αι.π.Χ.) με γραπτή διακόσμηση*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κλήμη, Κ., 2016. *Η χωρική ανάλυση των δημογραφικών και κοινωνικο-οικονομικών χαρακτηριστικών των αλλοδαπών και η συμβολή τους στις πληθυσμιακές μεταβολές (2001-2011)*. Διπλωματική εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Κλουβιδάκη, Μ., 2018. *Saudades tuas...* Μεταπτυχιακή εργασία. Αθήνα: ΕΜΠ'.
- Κοκμοτός, Ε., 2008. *Χλωριδική και φυτοκοινωνιολογική μελέτη των ορεινών όγκων της Βοιωτίας (Ελικώνας-Ξεροβούνι-Νεραϊδολάκκωμα). συγκριτική διερεύνηση και οικολογική προσέγγιση*. Διδακτορική Διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Κονταξή, Χ., 2005. *Αρχαίοι λιμένες στην Ανατολική Βοιωτία*. Μεταπτυχιακή εργασία. Αθήνα ΕΜΠ.
- Κουτσορέλης, Τ., 2013. *Υδρογεωλογικές συνθήκες ΝΑ-Τμήματος της λεκάνης Θηβών - Διερεύνηση παραγόντων υφαλμύρισης των υπογείων υδάτων*. Μεταπτυχιακή εργασία. Αθήνα: Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Λεονάρδος, Ι., 2011 *Μεταλλεία και Μαντεία στην Αρχαιότητα. Συμβολή στην ιστορία της Αρχαίας Μεταλλείας*, Διδακτορική Διατριβή, Σχολή Μηχανικών Μεταλλείων-Μεταλλουργών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 2011.
- Λιονουδάκη, Χ., 2011. *Ψυχογεωγραφία. Το αστικό μέλλον μέσα από την ανάγνωση της Πόλης Εμπειρίας*. Ερευνητική εργασία. Κρήτη: Πολυτεχνείο Κρήτης.
- Μάρκος, Κ., 2018. *Οχυρώσεις και φρουκτωρίες στη Βοιωτία του 4^{ου} αιώνα π.Χ.*. Μεταπτυχιακή εργασία. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Μανωλέσσου, Ε., 2011. *Μεσαιωνική Γλυπτική της Θήβας και συμβολή στη μνημειακή τοπογραφία της πόλης*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Μητροπέτρου, Ε., 2012. *Οι απαρχές της ελληνικής γεωμυθολογίας μέσα από τις κοσμογονίες, τις θεογονίες και τον κύκλο του Ηρακλή*. Διδακτορική Διατριβή. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών,
- Μποτανάκη, Ν., 2007. *Πολικές της μνήμης - Τα ιστορικά και άλλα μνημεία ως όψεις καταγραφής της Ιστορικής και κοινωνικής μνήμης. Τα μνημεία του δήμου Ανατολής Ιωαννίνων*. Μεταπτυχιακή εργασία. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Νικολαΐδου, Α., Ραχιώτη, Α. και Λάζου, Χ., 2013. *Η "διαχρονική" επιθυμία της περιπλάνησης: αποτυπώνοντας τα βήματα του flâneur*. Ερευνητική εργασία. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Παπακώστας, Χ., 2007. *Χορευτική-Μουσική Ταυτότητα και Ετερότητα: Η περίπτωση των Ρομά της Ηράκλειας του ν.Σερρών*. Διδακτορική Διατριβή. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Πανταζής, Γ., 2002. *Διερεύνηση του προσανατολισμού μνημείων με γεωδαιτικές και αστρονομικές μεθόδους. Εφαρμογή στα Μετέωρα.* Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Σπυρόπουλος, Σ. και Τσούρτος, Α., 2010. *Μελέτη του Αρχαίου λιμανιού της Ανθηδόνας επιπέδου των Αρχαίων Θηβών Βοιωτίας και προτάσεις προστασίας και ανάδειξης*”. Πτυχιακή εργασία. Πειραιάς: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα.
- Σταθουλόπουλος, Φ., 2014. *Η αρχιτεκτονική των μεμονωμένων πύργων της Βοιωτίας.* Μεταπτυχιακή εργασία., Αθήνα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Τσαούση Κ., 2003. *Οδικό δίκτυο και άμυνα στη Δ-ΒΔ Αττική.* Πτυχιακή εργασία. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Χατζηγηρηγορίου, Π., 2012. *Ανάπτυξη πολυκριτηριακού συστήματος ψηφιακής διαχείρισης αξιολόγων κτηρίων και συνόλων με βάση δεδομένων και GIS: η περίπτωση του ιστορικού τόπου της Ερμούπολης.* Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Χατζηδάκη, Ν., 2019. *Αρχαία ελληνική πόλη και Μαθηματικά και Πόλη.* Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: ΕΜΠ.
- Stefanou, J., 1978α. *Le paysage touristique et la carte postale.* These de doctorat. Strasbourg: University L.Pasteur.
- Stefanou, J., 1978β. *Dimensions psychosociales du paysage Urbain.* These de doctorat 3eme cycle. Strasbourg: University L.Pasteur.
- Stefanou, J., 1980. *Protection du patrimoine architectural.* These de doctorat. Paris: University Paris III.
- Stefanou, J., 1981. *Étude des paysages Iconologie experimentale de l’image.* These de doctorat d’etat. Strasbourg: University L.Pasteur.
- Tzavella, E., 2013. *Urban and rural landscape in early and middle Byzantine Attica (4th-12th c.AD),* Institute of Archaeology and Antiquity, College of Arts and Law. Birmingham: University of Birmingham.
- Westerkamp, H., 1988. *Listening and Soundmaking: A study of Music -as- Environment.* In: *Sound by Artists,* Master’s Thesis, Simon Fraser University, 1988.

ΑΡΧΑΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

- *Επτά επί Θήβας:* Αισχύλος, *Επτά επί Θήβας.*
- *Αγαμέμνων:* Αισχύλος, *Ορέστεια.* Αγαμέμνων.
- *Απολλόδωρος,* *Βιβλιοθήκη.*
- *Αργοναυτικά:* Απολλώνιος ο Ρόδιος, *Αργοναυτικά.*
- *Ποιητική:* Αριστοτέλης, *Ποιητική.*
- *Πολιτικά:* Αριστοτέλης, *Πολιτικά.*
- *Διόδωρος:* Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη.*
- *Ιφιγένεια εν Αυλίδι:* Ευρυπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι.*
- *Φοίνισσαι:* Ευρυπίδης, *Φοίνισσαι.*
- *Κλειώ, Ευτέρπη, Θάλεια, Μελπομένη, Τερψιχόρη, Ερατώ, Πολύμνια, Ουρανία, Καλλιόπη:* Ηρόδοτος, *Ιστορία.*
- *Εργα και Ημέραι:* Ησίοδος, *Εργα και Ημέραι.*
- *Θεογονία:* Ησίοδος, *Θεογονία.*
- *Ιστορία:* Θουκυδίδης, *Ιστορία.*
- *Αττικά:* Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις.* Αττικά (Βιβλίο 1).
- *Κορινθιακά:* Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις.* Κορινθιακά (Βιβλίο 2).
- *Λακωνικά:* Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις.* Λακωνικά (Βιβλίο 3).
- *Ηλιακά Β:* Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις.* Ηλιακά Β (Βιβλίο 6).
- *Βοιωτικά:* Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις.* Βοιωτικά (Βιβλίο 9).
- *Φωκικά:* Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις.* Φωκικά-Λοκρών Οζόλων (Βιβλίο 10).
- *Τίμαιος:* Πλάτων, *Τίμαιος.*
- *Ισθμιόνικαι:* Πίνδαρος, *Ισθμιονίκα.*
- *Ολυμπιονίκα:* Πίνδαρος, *Ολυμπιονίκα.*
- *Πυθιονίκα:* Πίνδαρος, *Πυθιονίκα.*

- *Αίτια Ελληνικά*: Πλούταρχος, *Ηθικά*. *Αίτια Ελληνικά*.
- *Ερωτικάί Διηγήσεις*: Πλούταρχος, *Ηθικά*. *Ερωτικάί Διηγήσεις*.
- *Περί ποταμών*: Πλούταρχος, *Ηθικά*. *Περί ποταμών*.
- Πλούταρχος, *Ηθικά*, *Περί των εκλελοιπότην χρηστηρίων*.
- *Αριστείδης*: Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*. *Αριστείδης*.
- *Λύσανδρος*: Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*. *Λύσανδρος*.
- *Πελοπίδας*: Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*. *Πελοπίδας*.
- *Αντιγόνη*: Σοφοκλής, *Θήβαις*. *Αντιγόνη*.
- *Οιδίπους Τύραννος*: Σοφοκλής, *Οιδιπόδεια*. *Οιδίπους Τύραννος*.
- *Ιλιάδα*: Ομήρου, *Ιλιάδα*.
- *Οδύσσεια*: Ομήρου, *Οδύσσεια*.
- *Στράβων*, *Γεωγραφικά*.

ΛΕΞΙΚΑ-ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

- Λεξικό Βασδέκη: Βασδέκης, Σ., 2001. *Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής γλώσσας*, Σέρρες: ο ίδιος.
- Λεξικό Βρεττού: Βρεττός, Λ., 2008, *Λεξικό τελετών, εορτών και αγώνων των αρχαίων Ελλήνων*. Αθήνα: Κονιδάρης.
- Λεξικό Δορμπαράκη: Δορμπαράκης, Π., 1998, *Επίτομον λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, (3^η έκδοση). Αθήνα: Κονιδάρης.
- Λεξικό Ησυχίου του Αλεξανδρινού. (5^{ος} αι.μ.Χ.).
- Λεξικό Λωρέντη: Λωρέντη, Ν., 1837. *Λεξικόν των αρχαίων μυθολογικών, ιστορικών και γεωγραφικών κύριων ονομάτων*, Βιέννη.
- Λεξικό Μπαμπινιώτη: Μπαμπινιώτης, Γ., 2019. *Λεξικό της νέας ελληνικής*, Κέντρο Λεξικολογίας.
- Λεξικό Σουΐδας: 2002. *Λεξικό Σουΐδας ή Σούδα*. Αθήνα: Γεωργιάδης.
- Λεξικό Στ.Βυζάντιου: *Λεξικό Στέφανου Βυζάντιου*.
- *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς, Μπριτάννικα*.

κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1: Rottmann, C., 2007. *Die Landschaften Griechelands*, Munich: Hatjecantz,28.

Εικόνα 2: Χρήστου, Χ., 2000. *Η Ελλάδα του Πάρι Πρέκα*. Αθήνα: Τοπίο.

Εικόνα 3: Στεφάνου, Ι.,Στεφάνου Ι., 1999. *Περιγραφή της εικόνας της πόλης*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π..

Εικόνα 4: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 5: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 6: Balzac, H. and Sand, G., 1845. *Le diable à Paris*,Vol.1. Paris: Hetzel.

Εικόνα 7: Debord, G., 1957. *The naked city: Illustration de L'hypothèse Des Plagues Tournantes en Psychogéographique*. Amsterdam: Permild & Rosengren.

Εικόνα 8: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 9: Edward Dodwell, "*Ruins of Orchomenos in Bœotia*". Στο Dodwell, E., 1819. *Views in Greece, from Drawings by Edward Dodwell Esq. F.S.A & c.*, London: Rodwell and Martin.

Εικόνα 10: Ambroise Tardieu, *La Beotie, pour le voyage du Jeune Anacharsis* (1832).

Εικόνα 11: Hendrik Goltzius, *Cadmus Slays the Dragon* (1573-1617), λάδι σε καμβά, στο Museet på Koldinghus, København, Denmark.

Εικόνα 12: Joseph Paelinck, *The Dance of the Muses* (1832), ιδιωτική συλλογή.

Εικόνα 13: Gell William, *Schiste* (1805-1806). Στο Binyon, L., 1898-1907. *Catalogue of drawings by British artists, and artists of foreign origin working in Great Britain*, Vol.3(2), London: BMP,189.

Εικόνα 14: *Gustave Moreau*, *Oedipus and the Sphinx* (1864), ελαιογραφία σε καμβά, Μητροπολιτικό Μουσείο της Τέχνης, Νέα Υόρκη.

Εικόνα 15: Αττικός "δίγλωσσος" αμφορέας τύπου Α, 515-510π.Χ., αγγειοπλάστης Ανδοκίδης, Vulci Ερτουρίας στο Χριστόπουλος, Γ.Α. και Μπαστιάς, Ι.Κ., 1996: *Ελληνική τέχνη: Αρχαία αγγεία*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Εικόνα 16: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 17: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 18: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 19: Παπαχατζής Ν., 1981. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Βοιωτικά-Φωκικά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών,εικ.213.

Εικόνα 20: Παπαχατζής Ν., 1981. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Βοιωτικά-Φωκικά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών,εικ.187.

Εικόνα 21: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 22: Προσωπικό αρχείο.

Εικόνα 23: Schliemann, H., 1881. *Orchomenos, Bericht über meine Ausgrabungen im Böotischen Orchomenos*. Leipzig: Brockhaus.

Εικόνα 24: Παπαχατζής Ν., 1981. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Βοιωτικά-Φωκικά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών,εικ.14.

- Εικόνα 25: Παπαχατζής Ν., 1981. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Βοιωτικά-Φωκικά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, εικ.209,111,155,202.
- Εικόνα 26: Σωτηριάδης, Γ., 1914. *Περί της τοπογραφίας των αρχαίων Θηβών* (2^η έκδοση), Αθήνα: Εστία.
- Εικόνα 27: Προσωπικό αρχείο (ενημερωτική πινακίδα του αρχαιολογικού χώρου).
- Εικόνα 28: Μόνιμη Έκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Δελφών.
- Εικόνα 29: Λίτσας Ν., 2000. *Η ιερή γεωγραφία της Ελλάδος*. Αθήνα: Έσοπτρον.
- Εικόνα 30: Aspin, J., 1825. *Urania's mirror*. London : S.Leigh (πιν.10).
- Εικόνα 31: Ίδρυμα Παύλου & Αλεξάνδρας Κανελλοπούλου, ΑΡ. ΕΥΡ. 557.
- Εικόνα 32: Lawrence Alma-Tadema, *Women of Amphissa Thiaides* (1887), λάδι σε καμβά, Clark Art Institute, Massachusetts.
- Εικόνα 33: Προσωπικό αρχείο.
- Εικόνα 34: Προσωπικό αρχείο.
- Εικόνα 35: Προσωπικό αρχείο.
- Εικόνα 36: Προσωπικό αρχείο.
- Εικόνα 37: Προσωπικό αρχείο.
- Εικόνα 38: François-Émile Ehrmann, *Oedipe et le Sphinx*, λάδι σε καμβά (1903), Strasbourg Museum of Modern and Contemporary Art.
- Εικόνα 39: Lawrence Alma-Tadema, *A dedication to Bacchus*, λάδι σε καμβά (1889), Kunsthalle Hamburg, Hamburg, Germany.

συντομογραφίες

ΑΔ: Αρχαιολογικό Δελτίο

ΑΕ: Αρχαιολογική Εφημερίδα

ΑΑΑ: Αρχαιολογικά ανάλεκτα εξ'Αθηνών

ΠΑΕ: Πρακτικά Αρχαιολογικής Εφημερίδας

ΑΑΕ: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

ΧΑΕ: Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία

ΕΕΒΜ: Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών

ΕΚΤ: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης

ΕΜΠ: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

ΤΑΠΑ: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων

ASCSA: American School of Classical Studies at Athens

AJA: *American Journal of Archaeology*

BSA: *The Annual of the British School at Athens*

BSC: Bulletin de correspondance hellenique

ASJC: All Science Journal Classification

επιμ.: επιμέλεια

ed.: edition

μεταφ.: μετάφραση

σημ.: σημερινός/ή/ό

τ.: τεύχος

μ.: μέτρα

χλμ.: χιλιόμετρα

στ.: στάδια

ό.π.: όπως παραπάνω

παράρτημα (Κατάλογος χαρτών)

1. **Χάρτης 1:** Γεωμορφολογία
 - αρχαία Βοιωτία
 - σύγχρονη Βοιωτία
2. **Χάρτης 2:** Βοιωτία. Εν σοφία ποιήθηκε
 - παλαιολιθικοί χρόνοι (12000π.Χ.)
 - νεολιθικοί χρόνοι (6500-3200π.Χ.)
 - εποχή Χαλκού (3000-1100π.Χ.)
 - εποχή Ωγύγου (18^{ος} π.Χ. ή 1800-1701π.Χ.)
 - εποχή Κάδμου (1596 ή 1519π.Χ.) & Ανδρέα (1400-1350π.Χ.)
 - εποχή Αθάμαντα-Ετεοκλή Κηφισιάδη (1370-1320π.Χ.)
 - εποχή Φλεγύα-Ορχομενού (1320-1255π.Χ.)
 - εποχή μεταγκατάστασης Αθαμάντων (12^{ος} αι.π.Χ.)
 - εποχή Θεσσαλών (12^{ος} αι.π.Χ. ή 1200-1101π.Χ.)
 - αρχαϊκοί χρόνοι (7^{ος}-6^{ος} αι.π.Χ.)
3. **Χάρτης 3:** Ετυμολογώντας τους τόπους (τοπωνύμια)
4. **Χάρτης 4:** Διοικητική διαίρεση
 - αρχαία Βοιωτία
 - σύγχρονη Βοιωτία
5. **Χάρτης 5:** Χρήσεις γης
 - ιστορική Βοιωτία
 - νεολιθικοί χρόνοι (6500-3200π.Χ.)
 - πρωτοελλαδικοί χρόνοι (3000-1900π.Χ.)
 - μεσοελλαδικοί χρόνοι (1900-1600π.Χ.)
 - μυκηναϊκοί χρόνοι (1600-1100π.Χ.)
 - αρχαϊκοί χρόνοι (8^{ος}-5^{ος} αι.π.Χ.)
 - κλασικοί χρόνοι (5^{ος}-4^{ος} αι.π.Χ.)
 - ελληνιστικοί χρόνοι (3^{ος} αι.π.Χ.)
 - ρωμαϊκοί χρόνοι (2^{ος} αι.π.Χ.-2^{ος} αι.μ.Χ.)

υστερορωμαϊκοί χρόνοι (3^{ος}-4^{ος} αι.μ.Χ.)

βυζαντινοί χρόνοι (4^{ος}-12^{ος} αι.μ.Χ.)

μεσαιωνικοί χρόνοι (13^{ος}-16^{ος} αι.μ.Χ.)

νεότεροι χρόνοι (τέλη 18^{ου} αι.μ.Χ.)

νεότεροι χρόνοι (19^{ος} αι.μ.Χ.)

- σύγχρονη Βοιωτία

6. Χάρτης 6: Ανθρωπογεωγραφία_σύγχρονη Βοιωτία

- πυκνότητα πληθυσμού
- χωροθέτηση αλλοδαπών

7. Χάρτης 7: Κτιριακά αποθέματα

- οχυρώσεις-ακροπόλεις-κάστρα-φρούρια

μυκηναϊκοί χρόνοι

κλασικοί/ελληνιστικοί χρόνοι

ρωμαϊκοί χρόνοι

βυζαντινοί χρόνοι

μεσαιωνικοί χρόνοι

- πύργοι

μυκηναϊκοί χρόνοι

κλασικοί/ελληνιστικοί χρόνοι

βυζαντινοί χρόνοι

μεσαιωνικοί χρόνοι

νεότεροι χρόνοι

- θέατρα

- μαντεία

- αρχαία ιερά

- χριστιανικοί ιερά

παλαιοχριστιανικοί-πρώιμοι βυζαντινοί χρόνοι

βυζαντινοί χρόνοι-περίοδος ακμής (9^{ος}-11^{ος} αι.μ.Χ.)

υστεροβυζαντινοί-μεταβυζαντινοί χρόνοι (12^{ος}-13^{ος} αι.μ.Χ.)

μεσαιωνικοί-νεότεροι χρόνοι (13^{ος} αι.- 19^{ος} αι.μ.Χ.)

- ιεροί τόποι-νεκροταφεία
- 8. Χάρτης 8:** Φρυκτωρίες
- αρχαίοι χρόνοι
 - μεσαιωνικοί χρόνοι
- 9. Χάρτης 9:** Πεδία μαχών
- μυκηναϊκοί χρόνοι (1600-1100π.Χ.)
 - αρχαϊκοί-κλασικοί χρόνοι (6^{ος}-5^{ος} αι.π.Χ.)
 - κλασικοί-ελληνιστικοί χρόνοι (4^{ος}-3^{ος} αι.π.Χ.)
 - ρωμαϊκοί χρόνοι (1^{ος} π.Χ.-2^{ος} αι.μ.Χ.)
 - μεσαιωνικοί-νεότεροι χρόνοι (14^{ος}-19^{ος} αι.μ.Χ.)
 - νεότεροι χρόνοι (20^{ος} αι.μ.Χ.)
- 10. Χάρτης 10:** Ιχνηλατώντας διαδρομές
- μονοπατ-ώντας στην ιστορία
 - ιχνηλατώντας τον Πausanία
 - διανύοντας αποστάσεις
 - στα ίχνη των ανταρτών
 - μονοπατ-ώντας στο σήμερα
- 11. Χάρτης 11:** Χρησιμοδοσίες
- 12. Χάρτης 12:** Στην αχλή του παρελθόντος
- 13. Χάρτης 13:** Συμβολισμοί
- φύση συμβόλων
 - κεραμική
 - νομίσματα
 - ασπίδες
 - αρχιτεκτονικά στοιχεία
- 14. Χάρτης 14:** Ιεροπραξίες
- αρχαία Βοιωτία
 - σύγχρονη Βοιωτία

15. Χάρτης 15: Ακούσματα

- αρχαία Βοιωτία
- σύγχρονη Βοιωτία

16. Χάρτης 16: Γεύσεις και μυρωδιές

- αρχαία Βοιωτία
- σύγχρονη Βοιωτία

17. Χάρτης 17: Θεοί, άγιοι, ήρωες και προσωπικότητες

- γεννήσεις
- ταφές

18. Χάρτης 18: Πύλες του Άδη

19. Χάρτης 19: Λατρευτικό δίκτυο

20. Χάρτης 20: Ιεροθεσία-ιερογεωγραφία-γεωδαισία

- χρυσότομο πεντάγωνο
- ίσες αποστάσεις
- ιερά σε ευθείες
- τριγωνισμοί (διάσημα τρίγωνα)
- τριγωνισμοί (άλλα τρίγωνα)
- συμμετρίες - συνδυασμοί τριγώνων
- τρίγωνα με πλευρές χρυσή τομή
- κανονικό πολύγωνο

21. Χάρτης 21: Στον αστερισμό του Βώτη

ΕΤΥΜΟΛΟΓΩΝΤΑΣ (Χάρτης 3_Ετυμολογώντας τους τόπους)

A/A	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΕΜΒΛΗΜΑ ΑΡΧΑΙΑΣ ΘΕΣΗΣ/ ΠΛΗΣΙΕΣΤΕΡΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ		ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ	ΜΥΘΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ	ΘΕΣΗ	ΠΑΛΙΑ/ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΟΝΟΜΑΣΙΑ (ΠΛΗΣ/ΡΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ)
1	Αβαι (Αβες ή Αβα ή Αβαί ή Αβη)		Δήμος Λοκρών	Τσως άβα ή ήβη	Άβας, γιος του Λυγκέα, βασιλιάς Άργους & Υπερμνήστρας ή το πρωτοελληνικό θρακικό φύλο των Αβάντων	η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται νοτιοδυτικά του οικισμού Έξαρχου	Έξαρχος
						εγκατάλειψη θέσης	
2	Αγανίππη κρήνη Μελάνυδρη "κρήνη μελανύδρω"			Τππος+	Κρηναία νύμφη Αγανίππη, κόρη του Τερμησσού (ή Περμησσού)	η θέση τοποθετείται σε πλαγιά του όρους Ελικώνα (παλιό μετόχι Αγ.Νικολάου)	Μυγδαλάκι
				Μελανύδρω>μέλαν+ύδωρ		Λόγω του πυθμένα της κρήνης, που ήταν σκούρος από τις σκουρόχρωμες πέτρες	ίδια θέση
3	Αθαμαντίδα περιοχή ή Αθαμάντιον πεδίο				Αθάμας, γιος Αιόλου και Εναρέτης	η θέση τοποθετείται ανάμεσα στο Ακραίφνιο και την πεδιάδα της Κωπαΐδας	
						δε χρησιμοποιείται πλέον η ονομασία της περιοχής	
4	Αιγόςθενα ή Αιγίσθενα		Δήμος Μάνδρας-Ειδυλλίας	Αίγες + σθένος> μεγάλα κύματα + δύναμη		η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στο ύψωμα του Πόρτο Γερμενού, ενώ ο σημερινός παραθαλάσσιος	

						οικισμός, που μετονομάστηκε σε Πόρτο Γερμενό βρίσκεται βορειοδυτικά της αρχαίας πολίχνης	
				"κατακλυσμένα στενά", λόγω της θέσης της πόλης (ανάμεσα στα βουνά Κιθαιρώνα και Πατέρα		εγκατάλειψη θέσης	Πόρτο Γερμενό
5	Ακόντιον όρος			Ακόντιο=δόρυ, υποκοριστικό του άκων (ίσως και λόγο του σχήματός του)		η θέση τοποθετείται ανατολικά του σημερινού χωριού Ακόντιο, εκτεινόμενο από το όρος Παρνασσός έως τον Ορχομενό	Ακόντιο όρος
6	Ακραίφια (ή Ακραίφια ή Ακραίφνιον) "εν ύψει"			Ακραίφνης>ακραιοφανής>ακέραιος+φαίνομαι= ακέραιος, αμιγής, καθαρός, ανέγγιχτος, άθικτος, απαραβίαστος	Ακραιφεύς ή Ακραιφέας (γιος του Απόλλωνα και της Ζευξίππης και αδελφός του Πτώου)	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται μεταξύ του Πτώου όρους και της λίμνης Κωπαΐδας, νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού Ακραίφνιο	Cardanica (φραγκοκρατία) Καρδίτσα (οθωμανική αυτοκρατορία) (ως 1933)
				η πόλη ήταν χτισμένη σε ύψος		εγκατάλειψη θέσης	Ακραίφνιο
7	Αλαΐα (Αλαΐες ή Αλές)		Δήμος Λοκρών	από τις αλυκές της περιοχής		η θέση του αρχαίου παραθαλάσσιου πολισματος τοποθετείται βορειοδυτικά του οικισμού Θεολόγου Φθιώτιδας, επίγειο Μινύων (Ορχομενός)	Αλάχι
					εγκατάλειψη θέσης	Θεολόγος	

8	Αλαλκομεναί (ή Αλαλκομενές)			αλαλκ-> αλέξω=απομακρύνω, αποκρούω, απωθώ, κρατώ σε απόσταση, υπερασπίζω, βοηθώ	Αλαλκομενέας, αυτόχθων ήρωας Βοιωτίας ή Αλαλκομενία, κόρη Ωγύγου	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στους πρόποδες του Τιλφούσιου όρους, βόρεια του οικισμού Σωληναρίου και νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού Αλαλκομενών (Δ.Λεβαδέων)	Μαμούρα
						εγκατάλειψη θέσης (Δ.Αλιαρτίας-Θεσπιών)	Αλαλκομενές
9	Αλίαρτος ο χλοερός (ή Αρίαρτος) "ποιήενθ' Αλίαρτον"			πρόθεμα αλ>αλς=άλας, αλάτι, κατ'επέκτασιν η θάλασσα, η παρά την ξηρά θάλασσα	Αλίαρτος, γιος Θέρσανδρου	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στις νότιες όχθες της Κωπαΐδας, στα δυτικά του σημερινού οικισμού Αλίαρτου	Μούλκι (ως 1953) Μάζι
						εγκατάλειψη θέσης	Αλίαρτος
10	Αλμωνες ή Ολμωνες				Αλμος, γιος του Σίσυφου	η θέση του αρχαίου πολίσματος -με μετονομασία σε Ολμωνες- τοποθετείται στη βορειοανατολική πλευρά της λίμνης Κωπαΐδας και στο νοτιοδυτικά της αρχαίας κώμης Κώπαι, ανατολικά του οικισμού Στροβίκι, στη θέση Τουρλογιάννης	
						εγκατάλειψη θέσης	Στροβίκι
11	Αμβρωσος (ή Αμβροσος ή Αμφρυ(σ)σος ή Αμβρυ(σ)σος)	φωκική πόλη			Αμβρωσος, τοπικός ήρωας	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Αντίκυρα, στη θέση του σημερινού οικισμού Δίστομο	

						ίδια θέση	Δίστομο
12	Ανθηδών ή Ανθηδόνα ή εσχατώσα "Ανθηδόνα τ' εσχατώσαν"		Δήμος Χαλκιδέων	Ανθηδόνα=μέλισσα	Ή αλλιώς η ανθισμένη πόλη (που δίδει τα άνθη) νύμφη Ανθηδόνα ή από τον βασιλιά Άνθα ή από τον περίφημο μουσικό Άνθα	η θέση του αρχαίου παραθαλάσσιου πολισματος βρίσκεται στις βόρειες υπώρειες του Μεσσάπιου όρους (ή Κτυπός), στην παραλία του οικισμού Λουκίσια (Ανθηδόνα), επίγειο Θηβών	
				η τελευταία, η πιο απομακρυσμένη πόλη (από γεωγραφική άποψη)		εγκατάλειψη θέσης	Λουκίσια
13	Αντίκυρα ή Αντίκιρρα (αρχικά Κυπάρισσος)	φωκική πόλη		αντικύρω=συναντώ	Αντικυρέας, τοπικός ήρωας	η θέση της αρχαίας παραθαλάσσιας πολίχνης τοποθετείται νότια του σημερινού οικισμού Αντίκυρα	16 ^{ος} : Άσπρα Σπίτια (Apropiti, Apre Spizia, Aspra Spitia Bay)
						εγκατάλειψη θέσης	Αντίκυρα
14	Άρμα			Από το άρμα Αμφιάραου που τον "κατάπιε" η γη		η θέση του αρχαίου πολισματος, που εγκαταλείφθηκε ήδη από την εποχή του Στράβωνα, τοποθετείται στα ριζά του Λυκοβουνίου - παραφυάδα του Μεσσάπιου όρους (ή Κτυπός)-, νοτιοδυτικά της Ριτσώνας. Το σημερινό χωριό Άρμα τοποθετείται νοτιότερα και πιθανόν να βρίσκεται στη θέση της αρχαίας πολίχνης Ελεών	Anditsa (1466), Δρίτσα (μετά το 1830), Δρίτσια (1940-1955)

						εγκατάλειψη θέσης (από την εποχή του Στράβωνα και του Πausανία)	
15	Άρνη η πολυστάφυλος "πολυστάφυλον Άρνην"			πιθανόν να σχετίζεται με την ύπαρξη πηγής (χαττική γλώσσα arna/arinna θα πει "πηγή")	Άρνη, κόρη του Αιόλου και μητέρα του Βοιωτού (γενάρχης Βοιωτών)	η θέση της αρχαίας πολίχνης ταυτίζεται με αυτή της αρχαίας Χαϊρώνειας	Άρνη
						ίδια θέση	Χαιρώνεια
16	Άσκρα (ή Άσκρα) η πολυστάφυλος και πολύκαρπος			άσκρα: δρυς άκαρπος	ιδρυτής: Οίοκλος (γιος Ποσειδώνα και Άσκρας) & Αλωάδες (Ωτος>ωθέω= αλωνίζω τα σιτηρά & Εφιάλης>εφάλλομαι= πατάω σταφύλια	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στις ανατολικές υπώρειες του όρους Ελικώνα, στα ριζά του λόφου στην Κοιλάδα των Μουσών (στην κορυφή του οποίου βρίσκεται ο μεσαιωνικός πύργος), βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Άσκρα	Παλιοπαναγία (ως 1953) Παναγία (1953-1970) Άσκραια (1970-...)
						εγκατάλειψη θέσης	Άσκρα
17	Ασπληδών ή Ασπληδόνα ή Ευδείελος			Ευδείελος=ευ+δέελος=ε ύδηλος, προσήλιος, εκτεθειμένος στον ήλιο (λόγω της εξαιρετικής θέσης της)	Ασπληδών, γιος του Πραίσβωνα ή του Ποσειδώνα και της νύμφης Μίδειας. Σύζυγός του ήταν η νύμφη Μίδεια, κόρη του βασιλιά της Μίδειας (σημ. Λιβαδειά)	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του Ορχομενού, πλησίον του Μέλανα ποταμού και του σημερινού χωριού Πύργος	
						εγκατάλειψη θέσης	Πύργος

18	Αυλίσ ή Αυλίδα η πετρήεσσα "Αυλίδα πετρήεσαν"			Αυλή>αυλίσ=στάβλος, μαντρί, κατασκήνωση	Αυλίδα, κόρη Ωγύγου	η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται ανάμεσα στα δύο λιμάνια (Βαθύ και Μικρό Βαθύ) της Αυλίδος, βόρεια του σημερινού χωριού Βαθύ (Βαθύς Λιμένας), στα ριζά λόφου πλησίον του οικισμού Μικρό Βαθύ, επίγειο Τανάγρας	Μικρό Βαθύ και Βαθύ (=βαθύς λιμένας)
				Ο χαρακτηρισμός του Ομήρου βασίζεται στην μορφολογία της αρχαίας πόλης καθόσον ήταν χτισμένη σε βραχώδη λόφο-βραχίονα που εισχωρεί βαθιά στον Ευβοϊκό κόλπο, πετρήεσσα=βραχώδης> πέτρα=βράχος. Άλλη άποψη θέλει: αυλός, λόγω των καλαμιώνων αποτελούσε χώρα κατασκευής αυλών.		εγκατάλειψη θέσης	
19	Βοιωτία η "τριθάλαττον"			Βοιωτός>βους, βοώτης, βοσκοτόπια βοδιών	Βοιωτός, γιος Ιτώνου & Μελανίππης (βοΐδοαυτιά)	Βοιωτία	Βοιωτία
20	Βούλις	φωκική πόλη			Άρχηγός Βούλωνας	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται επί του Κορινθιακού κόλπου, στα βορειοανατολικά του όρμου Ζάλτσας, σε ύψωμα στα ενδότερα του μυχού	εγκατάλειψη θέσης

21	Γαργαφία κρήνη η πυκνόδεντρη					στη βορειοανατολική πλευρά της πεδιάδας των Πλαταίων	
						ίδια θέση	βρύση του Ρέτση
22	Γλας					η αρχαία θέση τοποθετείται στα νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Κάστρο	
						εγκατάλειψη θέσης	
23	Γλίσας (Γλίσαντας)					η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται στο χωριό Ύπατο, στις υπώρειες του Ύπατον όρους (πρώην Σαγματιά)	Σύρτζι (ως 1930)
						ίδια θέση	Ύπατο
24	Δαυλίσ (Δαυλίδα ή Δαυλίων πόλις ή Δαύλεια ή Δαυλία)	φωκική πόλη		πυκνή βλάστηση, πλήθος δέντρων, δαύλα (ίσως προϋπήρχε δάσος) (δάσος-πυκνή βλάστηση)	νύμφη Δαυλίδα, κόρη του Κηφισού	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στις νοτιοανατολικές υπώρειες του Παρνασσού, νότια του σημερινού οικισμού Δαύλειας, στις παρυφές του λόφου-θέση Κάστρο	Φραγκοκρατία: Daulia, Οθωμ. αυτοκρατ ορία (1466) Tavia
						εγκατάλειψη θέσης	Δαύλεια
25	Δήλιον			δέελος>δήλος=ορατός, εμφανής, φανερός και Δήλιον= ο εκ Δήλου		η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Τανάγρα, στην παραλία του σημερινού οικισμού Δήλεσι, επίγειο Τανάγρας	

						ίδια -σχεδόν- θέση	Δήλεσι
26	Δονακών			δονέω=σεΐω, τινάσσω, παρασύρω. Παράγωγ. δόναξ=καλάμι, καλάμι που ταρακουνά ο αέρας, καλαμιώνας, δόναξ, -άκος, αυλός ποιμενικός. Αποτελεί μια έκταση με καλαμιές	Ο αυτοκράτορας Αδριανός ονομάζει τον τόπο "Νάρκισσος κήπον ανθόεντα"=λουλουδιασμένος κήπος του Νάρκισσου.	η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται στις υπώρειες του Ελικώνα, νοτιοδυτικά των Θεσπιών και βόρεια του σημερινού χωριού Εηρονομή (μεταξύ Τάτιζας και Εηρονομής)	
						εγκατάλειψη θέσης	
27	Δρύμος ή Δρυμός					η θέση του αρχαίου πολιόματος τοποθετείται μεταξύ Βοιωτίας και Αττικής, στις βόρειες υπώρειες του όρους Πάστρα, νότια (πιθανόν) του σημερινού οικισμού Δάφνη	Δαριμάρι (ως 1955)
						εγκατάλειψη θέσης (σχεδόν ίδια θέση)	Δάφνη
28	Ειλέσιον				μορφολογία του εδάφους, σε ελώδες μέρος	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται σε ύψωμα -θέση Πρ.Ηλίας- στα βόρεια της Ασωπίας	Χλεμποτσάριον ή χλεμποτσάρι (ως 1953) (=ψωμί+βασιλιάς= καλή ποιότητα σιτηρών)

				Άσις=Ιλύς+Οψις ή σιωπάω [βλ.σι-γή+όψ (γεν.οπόρ, ο>ω)]- σιωπά. σωπάω, σιωπά, Ασωπός	Ασωπός, μυθικός βασιλιάς	ίδια -σχεδόν- θέση	Ασωπία
29	Ελευθεραί ή Ελευθερές (ή Πάνακτον Ελευθερών)		Δήμος Μάνδρας- Ειδυλλίας	ελευθερία=απαλλαγή από τινος, ανεξαρτησία (πιθανόν)	Διόνυσος, που έδωσε ανεξαρτησία στις βοιωτικές πόλεις	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στο δρόμο Ελευσίνας-Κάζας-Θηβών, κοντά στο στενό της Κάζας, στο σημερινό Γυφτόκαστρο	Γυφτόκαστρο (λόγω κατοίκησης από Ρομά)
						εγκατάλειψη θέσης	
30	Ελέων			έλη, που υπήρχαν στην περιοχή		η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται σε ύψωμα - θέση Σανίδα- στα βορειοδυτικά του σημερινού οικισμού Άρμα	Σπαήδες ή Σπαΐδες (ως 1955)
						εγκατάλειψη θέσης	Άρμα
31	Ελικώνας ή όρος Μουσών "όρος ίερὸν"			ελίγδην=περιστροφάδην , περιστροφικός>ελίσσω> έλιξ	Ελικώνας: αδελφός του Κιθαιρώνα, γιος Άκεσσού	το όρος εκτείνεται από τις Θεσπιές έως τη Φωκίδα ενώ είχε μετονομαστεί σε Ζαγάρα, που σήμερα την ονομασία αυτή φέρει παραφυάδα του όρους Ελικώνας, στα ανατολικά του	Ζαγάρα (κορυφή)
							όρος Ελικώνα
32	Έρκυνα κρήνη				Έρκυνα, κόρη (νύμφη) του Τροφωνίου	ο ποταμός Έρκυνα ρέει στην περιοχή της Κρύας στην πόλη της Λιβαδειάς	ποταμός Έρκυνα (περιοχή Κρύας)

33	Ερυθραί (ή Ερυθρές)		Δήμος Μάνδρας- Ειδυλλίας	Ερυθρός=κόκκινος, πορφυρός	Ερύθρας, γιος του λεύκωνα και εγγονός του Αθάμαντα	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στις παρυφές του όρους Κιθαιρώνα, ανατολικά του σημερινού οικισμού Ερυθρών (και 2,5 χλμ από τον αρχαίο οικισμό Υσιών) κοντά στο εκκλησάκι της Αγ.Τριάδας και τη θέση Κατσούλα. Ο σημερινός οικισμός Ερυθρών βρίσκεται δυτικά της αρχαίας πολίχνης	Κριεκούκι =κοκκινοκέφα- λος, κοκκινομάλης (ως δεκαετία 1950)
						εγκατάλειψη θέσης	Ερυθρές
34	Ετεωνός πολύκνημον ή Σκά(ρ)φη "πολύκνημόν (ορεινό) τε Ετεωνόν"			σκάφη=σκαφοειδής μορφή του πολισματος	Ετεωνός, απόγονος του Βοιωτού και πατέρας του Έλεωνος	η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται κοντά στον Κιθαιρώνα και στις όχθες του Ασωπού ποταμού, βορειοανατολικά του σημερινού οικισμού Δάφνη (πρώην Δαριμάρι), ίσως ταυτίζεται με τον οικισμό Δαφνούλα	Ραπενδόσα (ως 1955)
				πολύκνημόν=πολύλοφο, ορεινό ή με το πολλά φαράγγια		ίδια -σχεδόν- θέση	Δαφνούλα
35	Εύτρησης η πολυτρήρωνα (Εύτρηση) [Εύτρησίν τε πολυτρήρωνα]			εύτρητος = καλά τρυπημένος, πολλές τρύπες ή ευκολόσκαφη	Ιδρυτές/τειχιστές: Ζήθος και Αμφίονας, από το μαντείο του Απόλλωνα Ευτρησίτη	η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται σε ύψωμα βορειοανατολικά του σημερινού χωριού Λεύκτρων και νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Θεσπιών	
				πολυτρήρωνα= με τα πολλά περιστέρια		εγκατάλειψη θέσης	

36	Θεράπναι			θεράπναι > αλώνες. σταθμοί ή θέραψ>θεράπων=υπηρέτη ς, συμπολεμιστής και θεράπνη>υπηρέτρια, ωσ.κατοικία, διαμονή, θεραπεύω		η θέση του αρχαίου πολίματος τοποθετείται στην περιοχή ανάμεσα στην πόλη της Θήβας και του Ασωπού ποταμού (στη δεξιά πλευρά του δρόμου από Θήβα προς Ερυθρές)	
						εγκατάλειψη θέσης	
37	Θέσπια ή Θεσπιαί (Θεσπιές)			θεσπέσιος>θαυμάσιος, θεός+έπος: θέσπις=θεόπνευστος	νύμφη Θέσπεια, κόρη Ασωπού (ποτάμιος θεός) ή στον Αθηναίο θέσπιο, απόγονο του Ερεχθέα	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στα ριζά του όρους Ελικώνα, στη θέση Ερημόκαστρο, νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Θεσπιές	Ερημόκαστρο ή Ρημόκαστρο (ως 1934)
						εγκατάλειψη θέσης	Θεσπιές
38	Θήβαι (Θήβα επταπύλοιο ή ευρύχωρον Θήβην) η επτάπυλος (αρχικά Καδμεία)			Θαύμα, θαυμάσιος, θάμ-βος, τέ-θηπα ή θε-εβαι>θήβαι= η θεόπολη (=βαίνει ο Θεός)	Θήβη, κόρη του Ασωπού ποταμού και της Μετόπης καθώς και σύζυγος του Ζήθου (ιδρυτής: Ωγυγος)	η θέση της αρχαίας πόλης ταυτίζεται με τη σημερινή πόλη Θήβα	Καδμεία
						ίδια θέση	Θήβαι Θήβα
39	Θίσβη(ν) η "πολυτρήρωνα " (ή Θίσβαι)			θις= σωρός άμμου, ακτή, παραλία, αιγιαλός Στα βράχια της φώλιαζαν πολλά περιστέρια	Νύμφη Θίσβη, κόρη Ασωπού (ποτάμιος θεός)	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στις νότιες υψώσεις του όρους Ελικώνα, στην ίδια θέση με το σημερινό οικισμό Θίσβη	Καστόριον (βυζαντινοί χρόνοι) Κακόσι(α) (μετά την οθωμανική αυτοκρατορία ως 1915)
						ίδια θέση	Θίσβη

40	Ιπποκρήνη κρήνη				το όνομά της αποδίδεται στον ίππο του Βελλερεφόντη, Πήγασο, ο οποίος χτυπώντας το έδαφος με την οπλή του δημιούργησε την πηγή.	η θέση της κρήνης τοποθετείται στη διαδρομή από την Κοιλάδα των Μουσών προς την κορυφή του όρους Ελικώνα (κορυφή Ζαγαράς)	Κρύο πηγάδι
41	Τσος ο "ιεροπρεπής τόπος"		Δήμος Χαλκιδέων			η θέση του αρχαίου πολιόματος τοποθετείται νοτιοδυτικά του σημερινού χωριού Ανθηδόνα	
						εγκατάλειψη	
42	Καδμεία			Κάδμος>καδ-καδι-καδμο>καίγυμι=κέκασμα, ίσως ξενική λέξη που σημαίνει ο εξ Ανατολών, ξένος, επήλυς	ιδρυτής: Κάδμος, γιος Αγήνορα & Τηλεφάσσας	η Καδμεία υπήρξε η πρώτη ονομασία της πόλης των Θηβών αλλά και η τειχιωμένη ακρόπολή της	Καδμεία
						ίδια θέση	Θήβαι
							Θήβα
43	Κάλυδνα				ιδρυτής: Καλυδνός, υιός του Ουρανού	η θέση του αρχαίου πολιόματος τοποθετείται νοτιοανατολικά της πόλης των Θηβών ή πολύ κοντά στη Θήβα (ως πόλη της Θήβης)	
						εγκατάλειψη θέσης	
44	Κερησός					η θέση του αρχαίου πολιόματος τοποθετείται ανατολικά του σημερινού χωριού Άσκηρς, στις ανατολικές παρυφές του όρους Ελικώνα, στην κορυφή του κωνικού βουνού, στη θέση Πυργάκι	Κερσίζα
						εγκατάλειψη θέσης	

45	Κιθαιρών όρος (αρχικά Αστέριον)				Ιδρυτής: μυθικός βασιλιάς Πλαταιών	το όρος βρίσκεται στα νότια του Νομού Βοιωτίας	Αστέριον
							Κιθαιρών
46	Κνωπός ή Κνωπία			κνώψ, κνωπός=τυφλός>κνώσσω, κοιμάμαι	Κνώπος, νόθος γιος του Κόδρου, μυθικού βασιλιά της Αθήνας	η θέση του αρχαίου πολίσατος τοποθετείται πλησίον του Ισμηνού ποταμού και του θηβαϊκού αμφιαρείου	
						εγκατάλειψη θέσης	
47	Κορσεία (ή Κορσεΐαι)		Δήμος Λοκρών			η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του οικισμού Κύρτωνες, πλησίον του οικισμού Χιλιαδού Προσκυνά	
						εγκατάλειψη θέσης	Χιλιαδού Προσκυνά
48	Κορσιαί ή Κορσιά					η θέση του αρχαίου πολίσατος τοποθετείται νοτιοδυτικά του Προδρόμου, κοντά στο μοναστήρι των Ταξιαρχών	Χώστια (ως 1955)
						εγκατάλειψη θέσης	Ελικών
49	Κορώνεια ή Κορωνεία			κορωνός=υψαύχην, κορδωμένος, υπερόπτης	Κόρωνος, γιος του Θερσάνδρου (υιοθετημένος από τον Αθάμαντα) και αδελφού του Αλιάρτου (και εγγονός του Σίσυφου)	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται νοτιοανατολικά της σημερινής πόλης Λιβαδειάς και βόρεια του σημερινού χωριού Κορώνεια	Κουτουμουλάς ή Κοντομουλάς (ως 1915) και Δημινιό
						εγκατάλειψη θέσης	Κορώνεια

50	Κρεύσις ή Κρέουσα					η θέση της αρχαίας παραθαλάσσιας πολίχνης τοποθετείται στις νοτιοανατολικές υπώρειες του όρους Κορομπίλι, δυτικά του σημερινού οικισμού Λιβαδόστρας, επίγειο Θεσπιών	Riva d' ostria που σημαίνει "το πέραςμα του Λίβα" (1300μ.Χ.) Καταλανοκρατία
						εγκατάλειψη θέσης	Λιβαδόστρα
51	Κυρτώνη ή Κύρτωνες		Δήμος Λοκρών			η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται σε ύψωμα του όρους Χλωμού, όπου υπάρχει η πηγή (πηγή Παυσανία), νότια του σημερινού χωριού Κυρτώνη (Φθιώτιδας)	Κολάκα (ως 1987)
						εγκατάλειψη θέσης	Κυρτώνη
52	Κώπαι (Κώπες)			κώπη=λαβή, κουπί		η θέση της αρχαίας παραλίμνιας πολίχνης τοποθετείται βορειοδυτικά του αρχαίου Γλα, στη θέση του σημερινού χωριού Κάστρο	Τοπάλια ή Τοπόλια (ως 1953)
						εγκατάλειψη θέσης	Κάστρο

53	Κωπαΐς ή Κωπαΐδα ή Κηφισίδα λίμνη				πολίχνη Κώπες	η λίμνη έχει αποξηρανθεί	
54	Λάρυμνα		Δήμος Λοκρών		Κόρη του Κύνου	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στα βόρεια της Βοιωτίας, στα σύνορα με τη Λοκρίδα και σε όρμο του Ευβοϊκού κόλπου, κοντά στον σημερινό οικισμό Λάρυμνα, επίγειο Ορχομενού	
55	Λαφύστιον όρος			λαφύσσω>λαφύστιος= λαίμαργος, αδηφάγος (αχόρταγος ο χθόνιος θεός στον οποίο ήταν αφιερωμένο στο ιερό και κατάπινε λαίμαργα ανθρώπους)	ιερό του Λαφύστιου Δία	βρίσκεται βόρεια του σημερινού χωριού Κορώνεια	Λαφύστιο όρος ή Ξεροβούνι (ή Γρανίτσα)
56	Λεύκτρα			λεύσσω=εμβλέπω, παρατηρώ, ατενίζω (πιθανόν)		η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Πλαταιές, στη θέση του σημερινού χωριού	Παραπούγγια (Τουρκοκρατία ως 1915) Ερημόκαστρον
						ίδια θέση	Λεύκτρα
57	Λιβαδειά ή Λεβάδεια ή Λιβαδία (αρχικά Μίδεια)			λείβω [λείπω (π>β), λειβ-, λοιβ-, λιβ-, κατά τα λειπ-, λοιπ-, λιπ-]- φθείρομαι, φθίνω, τήκομαι, χύνω, εκχέω, σπένδω. Είβω, Λιβαδία.	Λεβάδεια= από τον Λέβαδο, ήρωας εξ Αθηνών	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται σε χαμηλότερο ύψος από τη σημερινή πόλη, στη δεξιά πλευρά της όχθης του ποταμού Έρκυνα	Μίδεια
						ίδια -σχεδόν- θέση	Λεβάδεια Λιβαδειά

58	Μεδεών (ή Μεδεώνας) <i>"Μεδεώνα τ', εϋκτίμενον πτολίεθρον"</i>			μεδεών=φύλακας, προστάτης	Μεδεών, γιος του πηλάδου και της Ηλέκτρας	η αρχαία θέση τοποθετείται στις δυτικές υπώρειες του Φοινίκιου ή Σφίγγιου όρους	Φοινικίς ή Φοινικίδα
				μέδεω=προστατεύω		καλή πόλη, καλοχτισμένη πολιτεία	εγκατάλειψη θέσης
59	Μεδεών (ή Μεδεώνας)	φωκική πόλη		μεδεών=φύλακας, προστάτης		η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στην ανατολική πλευρά του όρμου της Αντίκυρας - απέναντι από την Αντίκυρα- σε ύψωμα στη θέση Αγ.Θεόδωροι	
				μέδεω=προστατεύω		εγκατάλειψη θέσης (είχε κατεδαφιστεί από τα χρόνια του ιερού πολέμου)	
60	Μίδαα ή Μίδαα (Λιβαδειά)				νύμφη Μίδαα (μητέρα ή σύζυγος του Ασπληδόνα)	η θέση του αρχαίας πόλης τοποθετείται σε χαμηλότερο ύψος από τη σημερινή πόλη, στη δεξιά πλευρά της όχθης του ποταμού Έρκυνα	Μίδαα
						ίδια -σχεδόν- θέση	Λεβάδεια
61	Μουσών κοιλάδα (Μούσες)			Μάω ή μωολαι ή μώσις (=επιθυμώ) ή ομού+ούσαι μένος	κόρες Δία & Μνημοσύνης	η θέση τοποθετείται στις ανατολικές υπώρειες του όρους Ελικώνα (κορυφή Ζαγαρά), στα δυτικά του χωριού Άσκη και νοτιοδυτικά του αρχαίου πολιόματος Κερησού	Μουσών κοιλάδα

62	Μυκαλη (σ) σός (ή Μυκαλητιτός) η ευρύχωρη <i>"ευρύχορον Μυκαλησσόν"</i>		Δήμος Χαλκιδέων	μυκάλη=αγελάδα	μούγκρισμα της δαμάλας που ακολουθούσε ο Κάδμος	η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται νοτιοανατολικά του Μεσσάπιου όρους (ή Κτυπός), σε χαμηλό λόφο στο δρόμο Θήβας-Χαλκίδα, κοντά στο σημερινό οικισμό Ριτσώνας, στη θέση Χάνι Ριτσώνας	Χάνι Ριτσώνας
				ευρύχορον=ευρύχωρη		εγκατάλειψη θέσης	
63	Νί(σ)α (ή Νύσα) <i>"Νῆσάν τε ζαθέην"</i>			ζαθέος=θεϊκός, ιερός, σεπτός και	Νύσα υπήρξε η κόρη του Αρισταίου στην οποία ο Δίας εμπιστεύτηκε την ανατροφή του Διονύσου, γι αυτό και Διόνυσος=Διός και Νύση	η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται -πιθανόν- στις ανατολικές παρυφές του όρους Ελικώνα	εγκατάλειψη θέσης
				ζαθέην= η ευνοούμενη των θεών, η πανίερη			
64	Ογχηστός η ιερά <i>"Ογχηστόν θ' ιερόν"</i>			(ιλλυρική προέλευση)	Ογχηστός, γιος του Ποσειδώνα	η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού Αλιάρτου και νοτιοδυτικά του Σφίγγιου όρους, στα χαμηλά υψώματα του Τηνερικού πεδίου	εγκατάλειψη θέσης είχε ήδη καταστραφεί την εποχή του Πausanias
65	Οινόη	Δήμος Ιπποθω- ντίδας φυλής	Δήμος Μάνδρας- Ειδυλλίας	οίνος>Οινόη		η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται νοτιοανατολικά του αρχαίου πολίσματος Ελευθερών και ανατολικά του σημερινού οικισμού Οινόη	Μάζι (ως 1919)
						εγκατάλειψη θέσης	Οινόη ή Μάζι
						εγκατάλειψη θέσης	Οινόη

66	Οινόη			οίνος>Οινόη	Οινόη, αδελφή του Επόχου	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοανατολικά του σημερινού οικισμού Οινόης	Οινόη
						εγκατάλειψη θέσης	
67	Οινόφυτα			οίνος>οινόφυτος (φύω)=αμπελόφυτος		η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται πλησίον του Ασωπού ποταμού και ανατολικά της σημερινής πόλης Τανάγρας, κοντά στον σημερινό οικισμό Οινόφυτα	Στανιάτες=στάνες περιοχής ή αρβανίτικη προέλευση (ως 1927)
						εγκατάλειψη θέσης	Οινόφυτα
68	Ορχομενός ο πολύχρυσος "Ορχομενόν Μινύειον" [Ερχο-Ερχ>Ερχομενός]			όρχος (όρχαμος, έρχομαι)= σειρά κλημάτων ή δέντρων, τόπος περίφρακτος κήπος, αμπελών ορχέομαι=χορεύω+μένος = πάθος	Ορχομενός, γιος του Μινύα (βασιλιάς Ορχομενού)	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στην ανατολική πλευρά του Ακοντίου όρους και ταυτίζεται με τη σημερινή	κατά το έτος 377π.Χ.-265π.Χ. συναντάται με το όνομα Ερχομενός>Ερχο-Ερχ
						ίδια θέση	Ορχομενός
69	Πάνακτον ή Πάνακτος	αθηναϊκή πόλη				η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στις βορειοδυτικές πλαγιές της Πάρνηθας, στην περιοχή των Δερβανοχωριών, νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Πάνακτο και δυτικά του χωριού Πράσινο, στη θέση Παλιόκαστρο	Κανονηχώρι, Κακονισχήρι (=κακο-εσκή=κακό-παλιό) ή Κακονισχύριον (ημιτούρκικη προέλευση - έως 1915)
						εγκατάλειψη θέσης	Πάνακτον

70	Πανοπέυς (Πανοπέας) ο καλλίχορος ή Φανοτεύς	φωκική πόλη		παν+οπεύομαι=τα πάντα+βλέπω	Πανοπέας, τοπικός ήρωας, γιος του Φώκου και της Αστεροπ(ε)ίας	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Δαύλειας και νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού Αγ.Βλάσιος (ομώνυμο μοναστήρι 1579μ.Χ.), στο λόφο Θουρίου, στη θέση Κάστρο	Άγιος Βλάσιος (1579π.Χ.- Τουρκοκρατία)
						εγκατάλειψη θέσης	Άγιος Βλάσιος
71	Πετειών					η αρχαία θέση της κώμης τοποθετείται κοντά στην Αλιάρτο, στο δρόμο Αλιάρτου - Άνθηδόνας	
						εγκατάλειψη θέσης	
72	Πλάταια ή Πλαταιαί (Πλαταιές)			πλάταια>πλατύς, επίπεδος, ευρύς	Πλάταια, κόρη Ασωπού	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στις βόρειες υπώρειες του όρους Κιθαιρώνα, στα βορειοανατολικά του σημερινού χωριού	Κόκλα (ως 1916)
						ίδια -σχεδόν- θέση	Πλαταιές
73	Ποτνιαί/Υποθήβ αι (ή Ποτνιές/Υποθήβ ες)			πότνια>αφέντρα, δυνατή, σεβαστή, βασίλισσα	Ποτνιεύς, τοπικός ήρωας	η θέση του αρχαίου πολίσματος, του οποίου η αρχική ονομασία ήταν Υποθήβαι (Υποθήβες), τοποθετείται νότια της πόλης Θήβας, ενώ σήμερα Τάχι, αποτελώντας προάστιό της	Υποθήβαι (Υποθήβες),
						ίδια θέση είχε καταστραφεί ήδη την εποχή του Πausανία	Ποτνιαί (Ποτνιές)
							Τάχι

74	Πτώον όρος			πτών>πίπτω>πέτομαι>πέσημα>πτώσεις=πέσιμο	πτώση Λητούς (πριν γεννήσει τα παιδιά του Δία) ή ήρωας Πτώος (γιος του Απόλλωνα και της Ζευξίππης και αδελφός του Ακραιφέα) ή τοπικός ήρωας Πτώος (γιος του Αθάμαντα και της Θεμιστούς)	βρίσκεται βόρεια της λίμνης Υλίκης	Πτώ ή Πελαγία
75	Σαλγανεύς (Σαλγανέας)		Δήμος Χαλκιδέων		Σαλγανεύς (Βοιωτός βασιλιάς της πόλης)	η θέση της αρχαίας παραθαλάσσια κώμης τοποθετείται σε μικρό ύψωμα στα ριζά του Μεσσαπίου όρους (ή Κτυπάς), νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού Δροσιά, θέση Σωρός (ή Τσούμπα του Σωρού)	
						εγκατάλειψη θέσης	
76	Σίδαι (Σίδες)			σίδαι=ροδιές ο τόπος ήταν γεμάτος ροδιές		η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στους νοτιοανατολικούς πρόποδες του όρους Τεμμησού πλησίον του σημερινού χωριού Καλλιθέα	Μουσταφάδες= (πιθανόν) Τούρκος άρχοντας-Τουρκοκρατία (ως 1953)
						εγκατάλειψη θέσης	Καλλιθέα
77	Σκώλος	ή θηβαϊκό 		σκώλος=ράβδος, σκάνδαλος		η θέση της αρχαίας κώμης τοποθετείται νότια του Ασωπού ποταμού, βορειοδυτικά του οικισμού Δάφνης (που μετονομάστηκε σε Δαριμάρι (ως 1955), πλησίον του μετοχίου Αγ.Μελετίου	Δαριμάρι (ως 1955)
						εγκατάλειψη θέσης (από την εποχή του Πausanias)	Δάφνη
78	Στ(ε)ίρις (Στείριδα)	φωκική πόλη				η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στα νοτιοανατολικά του μοναστηριού του Οσίου Λουκά, στη θέση	Στείρι

						Παλαιοχώρα και σήμερα Στείρι	
						εγκατάλειψη θέσης	
79	Σφραγίδιον άντρον			σφράγις>σφραγίδιον= μικρή σφραγίδα		βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του όρους Κιθαιρώνα, με θέα προς το όρος Ελικώνα	
80	Σχιστή ή Στενή οδός			σχίζω>σχιστόςδιασχίζο μενος=διεσχισμένος, διαιρετός, εύσχιστος η κύρια οδός σχιζόταν σε τρεις δρόμους		Σχιστή οδός -εν μέρει- και Εθνική οδός Λιβαδειάς-Αμφισσας	
81	Σχοινούς ή Σχοίνος			σχοίνος=φυτό	Σχοινέας, επώνυμος ήρωας (γιος του Αθάμαντα και της Θεμιστοῦς)	η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται στο δρόμο Θηβών- Ανθηδόνας, δυτικά - πιθανόν- του οικισμού Μουρίκι, κοντά στις όχθες της λίμνης Υλίκης	
						εγκατάλειψη θέσης	
82	Τανάγρα ή Γραία ή Ποιμανδρία			γραία>παλαιή, γηραιή, ηλικιωμένη, λόγω της μεγάλης ηλικίας της πόλης και Τανάγρα>καζάνι, χάλκινος λέβητας	Τανάγρα, κόρη του Αιλαίου (+σύζυγος Ποίμανδρου) ή Τανάγρα, κόρη του Ασωπού	η θέση της αρχαίας πόλης τοποθετείται στη βόρεια όχθη του Ασωπού ποταμού, στη θέση Γκριμάδα, (4 χλμ.) νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Τανάγρα	Βράτσι ή Μπράτσι (τουρκοκρατία 1460 ως 1915)
						εγκατάλειψη θέσης	Τανάγρα
83	Τεγύραι (ή Τεγύρα ή Τεγύρες)					η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται στις νότιες παρυφές του όρους Χλωμού (λόφος Δήλος) στη θέση Πολυγύρα, βόρεια του σημερινού χωριού Διόνυσος	Τσαμάλι ή Τζαμάλιον (ως 1955)
						εγκατάλειψη θέσης	Διόνυσος

84	Τευμησσός ή Τευμητός			άφθονη πόα που υπήρχε στην πεδιάδα κάτω από το λόφο ανεμόδαρτος λόφος, ως μεμονωμένος στον κάμφο	ιδρυτές οι Τελχίνες από την Κύπρο	Η θέση της αρχαίας κόμης τοποθετείται βορειοανατολικά των Θηβών και νοτιοανατολικά του οικισμού Ύπατου εγκατάλειψη θέσης	
85	Τηνεरिकόν ή Τηνέριον πεδίο				Τήνερος (γιος του Απόλλωνα και της Μελίας), βασιλιά της Θήβας	βρίσκεται δυτικά της πόλης Θήβας ως το Σφίγγειο όρος και σήμερα ονομάζεται Τηνερικό πεδίο ενώ διασχίζεται από τη σιδηροδρομική γραμμή και την Εθνική οδό Θηβών-Λιβαδειάς (κοιλάδα Βαγίων)	Τηνερικό πεδίο
86	Τιλφούσ(σ)ιον ή Τιλφός(σ)ιον όρος					βρίσκεται στην παραφυάδα του Ελικώνα που καταλήγει στο ύψωμα Πέτρα, βόρεια του σημερινού χωριού Υψηλάντη και ανατολικά του Σωληναρίου	Πέτρα (ύψωμα)
87	Τιλφώσ(σ)α (ή Τιλφούσα) κρήνη				νύμφη Τιλφούσα	βρίσκεται στο Τιλφούσιον όρος	
88	Τίφαι/Σίφαι ή Τίφα (Τίφες)			τίφος=έλος, βάλτος, τέλμα (γεωμορφολογία περιοχής) και σίφα>σιφώνιο=όργανο μεταφοράς υδάτων		η θέση της αρχαίας παραθαλάσσιας πολίχνης τοποθετείται στον ανατολικό μυχό του κόλπου της Δομβραίνας, νότια του οικισμού Αλυκή, επίνειο Θεσπιών εγκατάλειψη θέσης	Αλυκή (προσφορά σε μεγάλες ποσότητες αλατιού)
89	Τρόφεια ή Τράφειαν ή Τρεφία λίμνη ή Παραλίμνη					η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται μεταξύ της Κωπαΐδας και της κόμης Υλης. Άλλη εκδοχή θέλει το όνομα	Παραλίμνη λίμνη (?)

						Τροφεία να παραπέμπει στη λίμνη Παραλίμνη	
						εγκατάλειψη θέσης/λίμνη	
90	Υηττος ή Υητιτός			υετός=ραγδαία βροχή, όμβρος	Υηττος, Αργείος ήρωας εξ Αρκαδίας	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται σε πετρώδη λόφο, βορειοανατολικά του οικισμού Παύλο και του οικισμού Λούτσι, θέση Δένδρι	
						εγκατάλειψη θέσης	
91	Υλη (ν) ή Υλαι					η θέση του -πιθανόν- αρχαίου πολιέματος να σχετίζεται -λόγω ετυμολογίας- με τη λίμνη Υλίκη και να βρισκόταν στις όχθες της ενώ σήμερα -ίσως- βρίσκεται κάτω από τα ύδατα της λίμνης ή στην κορυφή υψώματος ανάμεσα στο όρος Πτών και την Υλίκη	
						εγκατάλειψη θέσης (κατεστραμμένη την εποχή του Στράβωνα)	
92	Υλική ή Υλική λίμνη				Υλη, πόλη χτισμένη στις όχθες της	βρίσκεται βορειοδυτικά της πόλης Θηβών, ενώ παλαιότερα είχε μετονομαστεί σε Λικέρι και σήμερα λίμνη Υλίκη	Λικέρι Υλίκη λίμνη
93	Υποθήβαι ή Υποθήβας (ή Υποθήβα)			υπό+θήβα πτόλις = πόλη		η θέση του αρχαίου πολιέματος τοποθετείται νότια της πόλης Θήβας	Υποθήβαι

	<i>έϋκτίμενον πτολίεθρον</i>					ενώ σήμερα αποτελεί προάστιό της	Ποτνιαί
				πτόλις>πτολίεθρον> πόλις=πόλη, δηλαδή η καλοχτισμένη πόλη			Τάχι
94	Υρίην ή Υρίη		Δήμος Χαλκιδεών		Υριεύς, μυθικός βασιλιάς ή γιος του Ποσειδώνα και της Αλκυόνης	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται - πιθανόν- πλησίον του στενού του Ευρίπου -στο Βαθύ Αυλίδας- ή βορειοανατολικά της Τανάγρας στη θέση Καλοχώρι-Παντείχι	Κριμπάτσι (ως 1927)
						εγκατάλειψη θέσης (την εποχή του Στράβωνα η πολίχνη ήταν κατεστραμμένη)	Καλοχώρι- Παντείχι
95	Υσία ή Υσία (Υσιές)		Δήμος Μάνδρας- Ειδυλλίας	ιάσιος	ιδρυτής: Νυκτέας, πατέρας της Αντιόπης	η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται στα ριζά του Κιθαιρώνα, ανατολικά του σημερινού χωριού Ερυθρών, στον αγροτικό δρόμο Ερυθρών- Δάφνης, κοντά στο εκκλησάκι της Παντάνασσας	
						εγκατάλειψη θέσης (την εποχή του Πausanία η πόλη ήταν μόνο ερείπια)	
96	Φαραί ή Φεραί (Φερές)					η θέση του αρχαίου πολίσματος τοποθετείται -πιθανόν- βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Τανάγρα και νοτιοανατολικά του σημερινού χωριού Άρμα, στη θέση Κάστρο-Βίγλα (Πρ. Ηλιάς)	
						εγκατάλειψη θέσης	

97	Φλεγυνατίς (Φλεγυναντίδα) π εριοχή			φλεγύας>φλέγω= φλογόκοκκινος> πυρώδες ερυθρό χρώμα (σκούρο κόκκινο)	Φλεγύας, γιος του Άρη	ονομάστηκε η περιοχή του Ορχομενού	Ανδρήϊς (Ανδρήϊδα)
						δεν χρησιμοποιείται πλέον ονομασία	Φλεγυαντίς (Φλεγυναντίδα)
98	Φλυγόνιον	φωκική πόλη				η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Κυριάκι	Κυριάκι
						εγκατάλειψη θέσης	
99	Χαιρώνεια (ή Άρνη)			ιδρυτής: Χάϊρων, γηγενής ήρωας ή γιος του Απόλλωνα κι της Θηρούς		η θέση της αρχαίας πολίχνης τοποθετείται νοτιοδυτικά του Ακόντιου όρους, δυτικά του σημερινού χωριού Ορχομενός και ανατολικά του αρχαίου πολισματος Πανοπέα, ενώ ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Χαιρώνεια	Χαιρώνεια
						Άρνη	
						Κάπραϊνα (ως 1916)	
						ίδια θέση	Χαιρώνεια
100	Ωερόη ποταμός				Ωερόη, κόρη Ασωπού ποταμού	ρέει στις πλαγιές του Κιθαιρώνα, προς την πλευρά των Πλαταιών και σήμερα ονομάζεται Ανάποδο ποτάμι ή ποταμός Λιβαδόστρα ή ποταμός Ωερόη	Ανάποδο ποτάμι ή ποταμός Λιβαδόστρα ή ποταμός Ωερόη
101	Ωκαλέη ή Ωκαλέα ή Ωκάλεια πολύπυργον			ίσως σχετίζεται τη λέξη εγγελεύς, τα χέλια της Κωπαΐδας		πιθανόν οφείλει το όνομά της στην Ωκάλεια, σύζυγο του Άβαντος	η θέση του αρχαίου πολισματος τοποθετείται στις παρυφές του Τιλφούσιου όρους, ανάμεσα στην Αλίαρτο (3 χλμ. νοτιοδυτικά της Αλίαρτου) και τις Αλαλκομενές, ενώ κοντά στην πολίχνη έρεε ο ομώνυμος ποταμός (Ωκαλέη)
				επειδή έμοιαζε με πύργο	εγκατάλειψη θέσης		

102	Ωρωπός		Δήμος Ωρωπού			η θέση της παραθαλάσσιας αρχαίας πολίχνης -με αρχική ονομασία Γραία- τοποθετείται βορειοδυτικά του Αμφιαραείου, στη θέση Σκάλα. Το σημερινό χωριό που φέρει το όνομα Ωρωπός βρίσκεται νοτιοδυτικά της αρχαίας πολίχνης	Γραία
							Σκάλα Ωρωπού

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΟΛΕΜΩΝ (Χάρτης 9_Πεδία μαχών)

Α. Μυκηναϊκοί χρόνοι (16^{ος}-12^{ος} αι.π.Χ.)

1. Από τον Κάδο στον Λάιο (1437-1260π.Χ.)

- 1.1 Πόλεμος Αθηνών-Θηβών (1357π.Χ.)**²⁰⁸⁷: Την περίοδο αυτή η Θήβα πρέπει να ήταν η κυρίαρχη πόλη-κράτος της Βοιωτίας ενώ βασιλιάς της ήταν ο Λάβδακος. Μετά τη νικηφόρα εκστρατεία των Θηβών κατά της Σικυώνας²⁰⁸⁸, οι Θηβαίοι εκστράτευσαν προς την περιοχή της Τανάγρας προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους Αθηναίους ενώ παράλληλα οι Θράκες απειλούσαν τη Θήβα. Αποτέλεσμα των διαφόρων συμπλοκών ήταν η νίκη των Αθηναίων, η επέκταση των συνόρων τους ως τον Ασωπό ποταμό καθώς επίσης και η αύξηση ισχύος της πόλης του Ορχομενού.
- 1.2 Ερχομός των Αλωάδων ή Ελλήνων (1335π.Χ.)**²⁰⁸⁹: Οι Αλωάδες, απόγονοι του Έλληνα, κατόπιν αιτήματος διάφορων πόλεων προχωρούσαν σε εκστρατείες σε αυτές προκειμένου για ανατροπή του ισχύοντος καθεστώτος, όπως στην Άσκη. Δεν υπάρχουν στοιχεία αρκετά για τις εκστρατείες αυτές. Έκτοτε γινόταν χρήση του ονόματος Έλληνας με τη γενική έννοια.
- 1.3 Πόλεμος Αμφίονα-Ζήθου με Λύκο (1327π.Χ.)**²⁰⁹⁰: Στον μακρύ κατάλογο των μαχών της προϊστορίας συγκαταλέγεται αυτή των αδελφών Αμφίονα-Ζήθου με τον Λύκο. Αν και οι πληροφορίες είναι λιγοστές, το σίγουρο είναι ότι τα δύο αδέλφια είχαν ως ορμητήριο την οχυρωμένη Εύτρηση, ο Λύκος τη Θήβα ενώ πεδίο μάχης υπήρξε ένα σημείο μεταξύ αυτής και της -χωρίς τείχη- Θήβας. Νικητής της μάχης ανακηρύχθηκε ο Αμφίονας και ο Ζήθος ενώ ο πρώτος έγινε βασιλιάς των Θηβών και προχώρησε στη συνένωση των δύο ήδη ισχυρών πόλεων.
- 1.4 Πόλεμος Αργείων και Θηβαίων (1269π.Χ.)**²⁰⁹¹: Κατά το έτος 1269π.Χ. ο Λάιος, βασιλιάς των Θηβών, βρέθηκε υπό την απειλή των Ατρέα και Θυέστη.

²⁰⁸⁷Πέππας 2011,24-29. Τα ιστορικά στοιχεία για τον πόλεμο είναι ελλιπή έως ανύπαρκτα.

²⁰⁸⁸ό.π. 2011,21-24.

²⁰⁸⁹ό.π. 2011,29-30.

²⁰⁹⁰ό.π. 2011,30-33.

²⁰⁹¹ό.π. 2011,33-34.

1.5 Πόλεμος Θηβών και Ορχομενού (1250-1125π.Χ.)²⁰⁹²: Ο Εργίνος²⁰⁹³, βασιλιάς του Ορχομενού (το ισχυρότερο κράτος της Βοιωτίας την περίοδο αυτή) κήρυξε τον πόλεμο κατά της Θήβας που κράτησε είκοσι (20) χρόνια. Η εμπλοκή του Ηρακλή και οι ευφυείς κινήσεις του (αποφράξεις καταβοθρών για πλημμύρισμα της Κωπαΐδας και απαγόρευση δρομολογίων) οδήγησαν στη μάχη μεταξύ Θήβας και Ορχομενού. Το πεδίο συγκρούσεων αποτέλεσε η ευρύτερη περιοχή μεταξύ Ορχομενού και Θήβας περιλαμβάνοντας την Κωπαΐδα και το Τηνερικό πεδίο (πεδιάδα Βαγίων). Η συμπλοκή έλαβε χώρα σε ένα στενό μέρος στη θέση Κεφαλάρι Μαυροματίου, απ'όπου περνούσε το κύριο δρομολόγιο, που συνέδεε τις δύο ισχυρές πόλεις της Βοιωτίας. Οι Θηβαίοι έλαβαν θέσεις στις τοποθεσίες "Αλιάρτου" και "Θέσπιου" (Καναβάρι) ποταμού, προκειμένου να αναχαιτίσουν τις δυνάμεις του αντιπάλου και να οχυρώσουν καλύτερα την πόλη τους. Οι Ορχομένιοι κινήθηκαν εναντίον των Θηβαίων στη θέση Κεφαλάρι, όπου και ηττήθηκαν ενώ ταυτόχρονα οι δεύτεροι επιδίωξαν την πλημμύρα της Κωπαΐδας και την εισβολή στην πόλη του Ορχομενού. Η νίκη των Θηβαίων προκάλεσε την αύξηση του γοήτρου και τη συρρίκνωση του κράτους των Μινύων.

Αργοναυτική εκστρατεία (1246π.Χ.)²⁰⁹⁴: Αν και η Αργοναυτική εκστρατεία δεν σχετίζεται γεωγραφικά με την περιοχή της Βοιωτίας, αξίζει να αναφερθεί, ότι αιτία της εκστρατείας υπήρξε ο Ορχομενός κι ο βασιλιάς του Αθάμας. Στο ταξίδι συμμετείχαν έντεκα Βοιωτοί, γεγονός που αποδεικνύει τα σημαντικά συμφέροντα της πόλης στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας²⁰⁹⁵. Άλλο ένα ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί η προσάραξη της Αργούς (ναυπηγική τέχνη Μινύων) που πραγματοποιήθηκε σε βοιωτικό λιμάνι²⁰⁹⁶.

2. Πόλεμος των Επτά επί Θήβας (1225π.Χ.)²⁰⁹⁷: Η σειρά των πολλαπλών τραγικών γεγονότων με πρωταγωνιστή τον Οιδίποδα οδήγησε τα παιδιά του, Ετεοκλή και Πολυνείκη, σε μια από τις σημαντικότερες εμφύλιες συρράξεις πριν τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Οι δύο αντίπαλες πόλεις της σπουδαίας αυτής εκστρατείας ήταν η Θήβα (το

²⁰⁹²Βοιωτικά, 37.1-3. Πέππας 2011, 37-47.

²⁰⁹³ό.π. 2011, 37-41.

²⁰⁹⁴ό.π. 2011, 48-58.

²⁰⁹⁵Στράβων, 9.2.42.

²⁰⁹⁶Βοιωτικά, 32.4.

²⁰⁹⁷Βοιωτικά, 9.2-3, 25.1. Πέππας 2011, 59-68. Η συμμετοχή των σημαντικότερων πόλεων-κρατών είναι δηλωτική για μια από τις σημαντικότερες εμφύλιες συρράξεις πριν τον Πελοποννησιακό πόλεμο.

σημαντικότερο κέντρο της εποχής) –με συμμάχους τους Φωκείς και Φλεγύες (από την Μυνιάδα)– και το Άργος – με συμμάχους Αρκάδες και Μεσσήνιους–. Ο Άδραστος, βασιλιάς του Άργους, παρακινούμενος από τον Πολυνεΐκη κήρυξε τον πόλεμο εναντίον των Θηβών και στρατοπέδευσε στον Ασωπό ποταμό. Το πεδίο μάχης εκτεινόταν από τον ποταμό μέχρι τον Ισμήνιο λόφο περιλαμβάνοντας την οχυρωμένη Καδμεία καθώς και την κάτω πόλη της Θήβας. Αρχικά, οι Θηβαίοι²⁰⁹⁸ ηττήθηκαν, ωστόσο, η ήττα των επτά Αργείων ηρώων δεν άργησε να έρθει κι η νίκη των πρώτων ονομάστηκε “Καδμεία”.

- 3. Πόλεμος των Επιγόνων (1215π.Χ.)²⁰⁹⁹:** Μετά το θάνατο των Επτά ηρώων, που προαναφέρθηκαν, οι υιοί τους αποφάσισαν να εκδικηθούν τους Θηβαίους. Οι Αργείοι, υπό την ηγεσία του Αλκμαίωνα²¹⁰⁰ και με συμμάχους τους Μεσσήνιους, τους Κορίνθιους και τους Μεγαρείς, αφού διέσχισαν τον Ισθμό της Κορίνθου και την Αττική προσέγγισαν τις πεδιάδες της Ταναγραϊκής ενώ παράλληλα κατέλαβαν τα κοντινά χωριά. Ταυτόχρονα, οι Θηβαίοι, υπό την ηγεσία του βασιλιά Λαοδάμαντα, στρατοπέδευσαν στον Γλίσαντα και τον Τευμησό. Πεδίο μάχης αποτέλεσε η περιοχή από την πόλη των Θηβών ως την Τανάγρα και το σημερινό χωριό Ύπατο (Γλίσαντας) ενώ η τελική μάχη δόθηκε στον Γλίσαντα²¹⁰¹, όπου η ήττα των Θηβαίων ήταν συντριπτική. Αξίζει να αναφερθεί, ότι μετά τη μάχη οι Θηβαίοι απέδρασαν και κατέφυγαν στο Τιλφούσσιο όρος, εκστράτευσαν εναντίον των Δωριέων και έκτισαν την πόλη της Εστιαίας. Οι Επίγονοι λεηλάτησαν την πόλη της Θήβας, γκρέμισαν τα τείχη της και εν γένει την κατέστρεψαν.

Τρωϊκός πόλεμος (1194–1184π.Χ.)²¹⁰²: Μια από τις περίφημες εκστρατείες των ηρωικών χρόνων υπήρξε ο Τρωϊκός πόλεμος. Άξιο λόγου αποτελεί, ότι αφετηρία του ταξιδιού προς την Τροία αποτέλεσε το βοιωτικό λιμάνι της Αυλίδας. Οι πόλεις²¹⁰³ της Βοιωτίας διέθεσαν πλοία στην πανελλήνια αυτή εκστρατεία (Βοιωτοί με 50 πλοία, Ορχομένιοι με 30 πλοία) ενώ το ανθρώπινο δυναμικό υπήρξε παροιμιώδες²¹⁰⁴.

²⁰⁹⁸Έργα και Ημέραι, 162. Βοιωτικά, 25.1.

²⁰⁹⁹Πέππας 2011, 69–75.

²¹⁰⁰Η ελληνική γραμματεία παραδίδει και το όνομα του Θέρσανδρου, βλ. Βοιωτικά, 9.4–5. Τσάκου–Κονβερτίνο 2003, 36–40.

²¹⁰¹Η περιοχή του Γλίσαντα επιλέχθηκε προκειμένου οι Θηβαίοι να αποτρέψουν την κατεύθυνση προς Θήβα, βλ. Βοιωτικά, 8.6, 4–5.

²¹⁰²Πέππας 2011, 76–87.

²¹⁰³Ιλιάδα, 494–516. Στράβων, 9.2.8. Ο Όμηρος αναφέρει: την Υρίνη, την Αυλίδα πειρήεσαν, το Σχοΐνον, το Σκάλον πολύκνημον, την Ετεωνόν, την Θέσπειαν, την Γραϊάν και την ευρύχωρον Μυκαλησσόν, την Άρμα, το Ειλέσιον και Ερύθρας, τον Ελεώνα, την Ύλην και

Πόλεμος Βοιωτών-Αθηναίων (1129 ή 1100π.Χ.)²¹⁰⁵: Μετά την εγκατάσταση των Βοιωτών στην περιοχή της Βοιωτίας προσπάθησαν να εισβάλουν στην Αθήνα. Ισχυρή στρατιωτική δύναμη υπό την ηγεσία του βασιλιά Εάνθου διέσχισε το Στενό των Ελευθερών του Κιθαιρώνα και μέσω του οροπεδίου της Οινόης προσέγγισε τους νότιους πρόποδες του Πάνακτου όρους. Το πεδίο μάχης υπήρξε η περιοχή των Μελαινών, όπου οι Βοιωτοί ηττήθηκαν και περιορίστηκαν στα φυσικά όρια της Βοιωτίας (από Χαιρώνεια έως Ωρωπό και από Ευβοϊκό έως Κορινθιακό κόλπο). Αποτέλεσμα της ήττας τους ήταν η κατάργηση του βασιλικού θεσμού και η προετοιμασία ενός ομόσπονδου κράτους²¹⁰⁶.

Β. αρχαϊκοί-κλασικοί χρόνοι (6^{ος}-5^{ος} αι.π.Χ.)

- 1. Μάχη του Κερησσού (520π.Χ.)**²¹⁰⁷: Η συγκεκριμένη μάχη αποτελεί την παλαιότερη και επιφανέστερη νίκη, που διατήρησε την Ελλάδα ελεύθερη. Οι Θεσσαλοί, περί τα μέσα του 6^{ου} αι.π.Χ. -λόγω της μεγάλης ακμής, που απολάμβαναν²¹⁰⁸- αποφάσισαν να βάλουν σε εφαρμογή τα επεκτατικά τους σχέδια και να κατακτήσουν τη Βοιωτία. Οι αντίπαλες δυνάμεις δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή, που εκτείνεται από τις βόρειες καταπτώσεις του Ελικώνα έως τη λίμνη Κωπαΐδα ενώ αξίζει να αναφερθεί, ότι η Κερησσός υπήρξε φύσει και θέσει οχυρά τοποθεσία²¹⁰⁹. Οι Θηβαίοι συνασπίστηκαν με την Κορώνεια, την Αλίαρτο, την Τανάγρα και τις Θεσπιές ενώ οι Θεσσαλοί (που κατείχαν την Φωκίδα και ήταν σύμμαχοι με την Αθήνα) συμμάχησαν με τον Ορχομενό. Οι διάφορες συμπλοκές έλαβαν χώρα σε νευραλγικά σημεία της περιοχής αλλά η τελευταία, που καθόρισε τον νικητή

Πετεώνα, την Ωκαλέην, την Μεδεώνα "εκτίμενον πολίεθρον", τις Κώπες, την Εύτρυση πολυτρίωνα, τη Θίσβη, την Κορώνεια, την Πλάταια, το Γλίσσανια, Υποθήβας εκτίμενον πολίεθρον, την ιεράν Ογχηστόν, την Άρνην πολυστάφυλον, την Μίδειαν, την Νισαν ζαθέων, την Ανθηδόνα εσχατώσαν. Ακόμη αναφέρεται και ο Μινύειος Ορχομενός και οι αρχηγοί του στόλου του, Ασκάλαφος και Ιάμβλενος που οδηγούσαν τα τριάντα πλοία.

²¹⁰⁴Γλιάδα, Γ 496-516. Πέππας 2011,80-84.

²¹⁰⁵δ.π. 2011,92.

²¹⁰⁶Βοιωτικά,5.15-16.

²¹⁰⁷Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,94-103.

²¹⁰⁸Η Θεσσαλία αποτελούταν από τέσσερα φυλετικά κράτη, τη Θεσσαλιώτιδα, την Πελασγιώτιδα, την Εστιαιώτιδα και τη Φθιώτιδα.

²¹⁰⁹Αξίζει να σημειωθεί ότι το πεδίο μάχης διασχίζεται από το παραλίμνιο δρομολόγιο, που αποτελεί και το κύριο δρομολόγιο επικοινωνίας με τη Βόρεια Ελλάδα. Νοτιότερα, στις βόρειες καταπτώσεις του Ελικώνα υπάρχει ορεινός διάδρομος, που οδηγεί από την Κορώνεια, μέσω της Κοιλιάδας των Μουσών, στις πεδιάδες Θεσπιών και Θηβών, ενώ νοτιότερα υπάρχει μεγάλη ορεινή διάβαση Αγίας Άννας-Θίσβης, η οποία παρακάμπτει ευρέως τον κύριο όγκο του Ελικώνα.

διεξήχθη στην Κοιλάδα των Μουσών (θέση Κοκκαλάς). Μεγάλος ηττημένος της μάχης ήταν οι Θεσσαλικές δυνάμεις (υπό την ηγεσία του Λατταμύα).

2. Πόλεμος Αθηνών-Θηβών (507π.Χ.)²¹¹⁰: Στα τέλη του 6^{ου} αι.π.Χ. η πόλη των Πλαταιών προσχώρησε στην Αθήνα και ζήτησε προστασία εναντίον των Θηβαίων, η οποία επιδίωκε ηγεμονικό ρόλο στο Κοινό των Βοιωτών. Στο πλαίσιο του πολέμου αυτού διεξήχθησαν τρεις διαδοχικές μάχες. Η πρώτη έλαβε χώρα πέρα από τα τότε προβλεπόμενα σύνορα μεταξύ Θήβας και Πλαταιών (και Υσιών). Έπειτα κι ενώ είχαν εμπλακεί στις διαπραγματεύσεις οι Σπαρτιάτες και οι Κορίνθιοι (ως διαιτητές), ο Κλεομένης, βασιλιάς της Σπάρτης, αποφάσισε να εισβάλει στην Αθήνα. Έτσι, προέλασε μέχρι την Ελευσίνα ενώ παράλληλα οι Θηβαίοι κατέλαβαν δύο μεθοριακά χωριά της Αττικής, την Οινόη και τις Υσιές και οι Χαλκιδαίοι ερήμωσαν τμήμα της Αττικής. Τελικά κι ενώ Σπαρτιάτες και Κορίνθιοι εγκατέλειπαν τις θέσεις τους, οι Αθηναίοι επιτέθηκαν στους Θηβαίους –πιθανόν κοντά στη περιοχή της Μυκαλησσού (σημ.Χάνι Ριτσώνας)– οι οποίοι κατευθύνονταν στα στενά του Ευρίπου (για βοήθεια στους Χαλκιδαίους) και ανακηρύχθηκαν νικητές. Η τελευταία μάχη, που δόθηκε (503π.Χ.) βρήκε τους Θηβαίους να ζητούν βοήθεια από τους Αιγινήτες, οι οποίοι ξεκίνησαν τις επιδρομές στα παράλια της Αττικής ενώ οι Αθηναίοι δεν προχώρησαν σε απάντηση. Στο τέλος του πολέμου ως σύνορο Αττικής και Βοιωτίας ορίστηκε –από τους Αθηναίους (νικητές)– ο Ασωπός ποταμός.

Μάχη των Πλαταιών (479π.Χ.)²¹¹¹: Η συγκεκριμένη μάχη συνιστά μια από τις σπουδαιότερες μάχες –καθόσον η Ελλάδα ήταν ανέκαθεν η προφυλακή της Ευρώπης– επί ελληνικού εδάφους και αποφασιστικής σημασίας για την πορεία του Ελληνισμού και την επιβίωσή του με περιφανή νίκη των Ελλήνων έναντι των Περσών. Επιπλέον, θα μπορούσε να θεωρηθεί, ότι η μάχη των Πλαταιών αποτελεί την πρώτη της αρχαιότητας, κατά την οποία εισάγεται η τακτική των ελιγμών στο χώρο της πολεμικής τέχνης.

Στο πλαίσιο των περσικών πολέμων και μετά την ήττα των Ελλήνων στις Θερμοπύλες και την περιφανή νίκη στη Ναυμαχία της Σαλαμίνας ο Μαρδόνιος (γαμπρός του Ξέρξη) εγκαταστάθηκε την περίοδο του χειμώνα του 479π.Χ. στην περιοχή της Θεσσαλίας προκειμένου να υπάρχει επάρκεια τροφής και νερού. Έπειτα, κατευθύνθηκε προς

²¹¹⁰Πέππας 2011,104–110.

²¹¹¹Παπαχατζής 1981,21–23,σημ.1 και υπομν.στην εικ.12.

την περιοχή της Βοιωτίας (Θήβα) στη συνέχεια έκαψε την Αθήνα και, πάνω από τα ύψη της Πάρνηθας –μέσω του Στενού της Δεκέλειας– υποχώρησε στη Βοιωτία, όπου και εγκαταστάθηκε. Αρχικά, ο Μαρδόνιος οδήγησε τον στρατό του στον Ωρωπό, κι έπειτα στην Τανάγρα προελαύνοντας κατά μήκος του ποταμού Ασωπού. Την επομένη έφτασε στον Σκόλο και διέταξε την στρατοπεύδευση του στρατού του. Άξιο λόγου αποτελεί, το ότι οι Θηβαίοι –που μήδισαν– ενώθηκαν με τον περσικό στρατό ενώ η Θήβα αποτελούσε το κέντρο της βαρβαρικής επιμελητείας. Οι Έλληνες, που αγωνίστηκαν στην Μάχη των Πλαταιών –υπό την ηγεσία του στρατηγού Πausανία– προέρχονταν από διάφορα μέρη²¹¹², συναντήθηκαν στον Ισθμό της Κορίνθου κι έπειτα κατευθύνθηκαν προς τα Μέγαρα, την Ελευσίνα, προχώρησαν πάνω από το όρος Κιθαιρώνα και μέσω του περάσματος Δρυός Κεφαλές εγκαταστάθηκαν αρχικά στη νότια πλευρά του Ασωπού, στις σημ.Ερυθρές και τελικά στις Πλαταιές. Το αποτέλεσμα της μάχης κρίθηκε από τη στρατηγική του Πausανία, που επιδίωξε να παγιδεύσει τον Μαρδόνιο, να αποδυναμώσει την περσική απειλή και να συντρίψει τους Πέρσες.

- 3. Μάχη της Τανάγρας (457π.Χ.)²¹¹³:** Στο πλαίσιο του Α΄ Πελοποννησιακού πολέμου –κι αφού η Θήβα είχε χάσει τον ηγετικό της ρόλο στο Κοινό των Βοιωτών, διεξήχθη η μάχη της Τανάγρας. Ειδικότερα, η εισβολή των Φωκέων στην Δωρίδα –κοιτίδα των Σπαρτιατών– έδωσε το έναυσμα για εκστρατεία των τελευταίων στην περιοχή. Αφού οι Φωκείς κατατροπώθηκαν, οι Λακεδαιμόνιοι κατέφτασαν στη Βοιωτία προκειμένου να αποκαταστήσουν τη δύναμη της Θήβας έχοντας πραγματικό σκοπό τη δημιουργία μιας ισχυρής δύναμης για έλεγχο της Αθήνας. Ο πελοποννησιακός στρατός, αφού επιτέλεσε του έργου του και η Θήβα ξαναπήρε τη θέση της στο Κοινό των Βοιωτών, αποφάσισε να επιστρέψει στην Πελοπόννησο μέσω της Τανάγρας και να επιτεθεί κατευθείαν εναντίον της Αθήνας. Οι νικητές της μάχης αναδείχθηκαν οι Λακεδαιμόνιοι και η επιστροφή τους πραγματοποιήθηκε μέσω των διαβάσεων του Κιθαιρώνα και του Ισθμού. Ωστόσο, οι Αθηναίοι εκστράτευσαν εναντίον της Τανάγρας, την οποία και πολιορκήσαν, γκρέμισαν τα τείχη της κι έπειτα διέσχισαν τη βοιωτική γη, τη λεηλάτησαν και την κατέστρεψαν.

²¹¹²Αθηναίοι, Λακεδαιμονείς-Σπαρτιάτες, Τεγεάτες, Κορίνθιοι, Μυκηναίοι, Ορχομένιοι Αρκάδες, Σικυώνιοι, Φλιάσιοι, Ερετριείς, Στυρείς, Χαλκιδείς, Αμβρακιώτες, Λευκάδιοι, Παλλείς, Αιγινίτες, Θεσπιείς κ.α.

²¹¹³Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,165-168.

- 4. Μάχη των Οινοφύτων (457π.Χ.)²¹¹⁴:** Η νίκη των Σπαρτιατών και Θηβαίων έναντι των Αθηναίων στην μάχη της Τανάγρας (457π.Χ.) προκάλεσε τον θυμό των τελευταίων και τη λεηλάτηση και καταστροφή της Βοιωτίας. Έτσι, Βοιωτοί και Αθηναίοι -62 ημέρες μετά τη μάχη της Τανάγρας- αναμετρήθηκαν στα Οινόφυτα με νίκη των δεύτερων και την κυριαρχία και απόκτηση του ελέγχου της βοιωτικής γης.
- 5. Μάχη της Κορώνειας (447π.Χ.)²¹¹⁵:** Στο πλαίσιο του Α' (ή Μικρού) Πελοποννησιακού Πολέμου και της καταστολής της εξέγερσης του Ορχομενού, οι Αθηναίοι -υπό την ηγεσία του Τολμίδα- κατέλαβαν τη Χαιρώνεια για να εγκαταστήσουν φρουρά. Κατευθυνόμενος ο αθηναϊκός στρατός προς την Αλίαρτο -προκειμένου για την εξασφάλιση του ελέγχου της κεντρικής Βοιωτίας- προκειμένου να διασφαλίσει την κυριαρχία του στην κεντρική Βοιωτία, έπεσε στην ενέδρα του βοιωτικού στρατού στην περιοχή της Κορώνειας²¹¹⁶. Το αποτέλεσμα της συμπλοκής ήταν η ανάκτηση του ελέγχου της βοιωτικής γης από τους Θηβαίους και η αυτονομία της Βοιωτίας.
- 6. Πολιορκία Πλαταιών (431-426π.Χ.)²¹¹⁷:** Ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου υπήρξε η επίθεση, πολιορκία και κατάληψη των Πλαταιών, που αποτελούσε ιερή γη, από τους Θηβαίους. Η πολιορκία πραγματοποιήθηκε για τον έλεγχο του δρόμου Μέγαρα-Θήβα από την πελοποννησιακή δύναμη αποφεύγοντας την περιοχή της Αττικής αλλά και για να αποσπαστούν οι Πλαταιείς από την αθηναϊκή Συμμαχία και να περιέλθουν στη Βοιωτική ομοσπονδία. Όσον αφορά στην εκστρατεία η Θήβα βρήκε σύμμαχο στο πρόσωπο του Αρχίδαμου, βασιλιά των Σπαρτιατών, ο οποίος, κατά το έτος του 429π.Χ., αφού διέσχισε το όρος του Κιθαιρώνα έφτασε και πολιορκήσε την πόλη των Πλαταιών. Η παράδοση της πόλης πραγματοποιήθηκε το έτος 427π.Χ., δύομισή χρόνια μετά την επίθεση των Θηβαίων²¹¹⁸.

²¹¹⁴Παπαχατζής 1974,161-162,σημ.1. Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. Πέππας 2011,168-171.

²¹¹⁵Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,171-175.

²¹¹⁶Από το σημείο διερχόταν το παραλίμνιο-κεντρικό δρομολόγιο επικοινωνίας με τη Βόρεια Ελλάδα.

²¹¹⁷Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,205-216,562.

²¹¹⁸Στην πολιορκία αυτή κάνει την εμφάνισή της η στρατιωτική τεχνολογία των δύο μεγάλων δυνάμεων (πολιορκητικοί πύργοι, φλογοβόλα, πυρπολικά μηχανήματα, τειχιστική, υπονομευτική τέχνη, ευέλικτα όπλα).

7. Μάχη του Δηλίου (424π.Χ.)²¹¹⁹: Ο Αθηναίος στρατηγός Ιπποκράτης ξεκίνησε με το στρατό του από την Αθήνα με σκοπό να εισέλθει στη βοιωτική γη από τη βορειοανατολική πλευρά, σε αθηναϊκό έδαφος του Ωρωπού, έχοντας καταλάβει το Δήλιο (ιερό Απόλλωνα). Την ίδια στιγμή η Χαιρώνεια βρισκόταν υπό την απειλή επίθεσης καθώς επίσης και οι Τίφες/Σίφες (λιμάνι Θεσπιών). Ταυτόχρονα, στην Τανάγρα, πλησίον του Δηλίου (8 χλμ.), είχαν συγκεντρωθεί βοιωτικές δυνάμεις (Θηβαίοι, Θεσπιείς, Μεγαρείς, Κορνίθιοι, κ.α.) με επικεφαλής τον βετεράνο Θηβαίο στρατηγό Παγώνδα. Το αποτέλεσμα της μάχης, κατόπιν των ευφυέστατων χειρισμών του τελευταίου και σε συνδυασμό με τη μορφολογία του εδάφους, ήταν η νίκη των Βοιωτών.

Γ. Βοιωτική ηγεμονία (4^{ος}-3^{ος} αι.π.Χ.)

1. Μάχη της Αλιάρτου (395π.Χ.)²¹²⁰: Κατά τη διάρκεια του Α' Βοιωτικού (ή Κορινθιακού) πολέμου δόθηκαν αρκετές μάχες μεταξύ Σπάρτης και Θήβας δια ξηράς. Έπειτα από μια αλληλουχία γεγονότων τελικά επετεύχθη συμμαχία μεταξύ Αθήνας και Βοιωτίας προκειμένου να αντιμετωπιστεί το αντίπαλο μέρος, η Σπάρτη. Η διπλή επίθεση, που οργάνωσαν οι Λακεδαιμόνιοι περιλάμβανε την εισβολή από νότο με δυνάμεις από την Πελοπόννησο (με τον βασιλιά Πausανία) και από βορρά (με το στρατηγό Λύσανδρο²¹²¹) με δυνάμεις Φώκεων κι άλλων συμμάχων (Ορχομένιοι, Θεσπιείς κ.α.). Ο δεύτερος είχε περάσει από την Ηράκλεια, κατέλαβε τον Ορχομενό και πλέον προσέγγιζε την Αλιάρτο μέσω της Κορώνειας. Ο Θηβαϊκός στρατός, που υπερασπίστηκε την Αλιάρτο και ηγούταν από τον Ισμηνία ενισχύθηκε από τους Αλιαρταίους και τους Ταναγραίους καθώς επίσης κι από τους Αθηναίους (υπό τον Θρασύβουλο)²¹²². Το πεδίο μάχης ήταν η τειχισμένη πόλη της Αλιάρτου²¹²³ ενώ νικητής αναδείχθηκε ο στρατός της Θήβας.

²¹¹⁹Βοιωτικά, 6.3. Παπαχατζής 1981, 132-133, σημ.6. Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της πολιορκίας των Πλαταιών βλ. Πέππας 2011, 205-216.

²¹²⁰Παπαχατζής 1981, 205-206, σημ.1.

²¹²¹Βοιωτικά, 32.5-10.

²¹²²Ο Ορχομενός και οι Θεσπιείς έδειξαν τη φιλοσπαρτιατική τους στάση ενώ η Κορώνεια και οι Πλαταιές υπήρξαν ουδέτερες.

²¹²³Αξίζει να επισημανθεί ότι η επιλογή της Αλιάρτου ως πεδίο μάχης διχοτομούσε τη Βοιωτία και απομόνωνε τη Θήβα.

2. Μάχη της Κορώνειας (394π.Χ.)²¹²⁴: Κατά τη διάρκεια του Βοιωτικού (ή Κορινθιακού) πολέμου σημειώθηκαν αρκετές μάχες μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών. Η ανάκληση του Αγησιλάου, αρχηγού των σπαρτιατών, από την Μικρά Ασία ήταν μονόδρομος. Κατά την πορεία της επιστροφής του –μέσω των εδαφών της Μακεδονίας– κι αφού αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει με επιτυχία το θεσσαλικό ιππικό στην περιοχή της Θεσσαλίας, κατευθύνθηκε –περνώντας από τα Αχαϊκά όρη της Φθίας, αποφεύγοντας τον κύριο και συντομότερο δρόμο που περνούσε από τις Θερμοπύλες– στη Βοιωτία ακολουθώντας τον Κηφισό ποταμό. Αρχικά, ο Αγησίλαος διέσχισε την Χαιρώνεια κι έπειτα κατευθύνθηκε προς τον Ορχομενό και στην Κορώνεια²¹²⁵ συνάντησε δυνάμεις του αντιλακωνικού συνασπισμού (Αθηναίοι, Θηβαίοι, Λοκροί, Αργείοι, Κορίνθιοι, Αινιάνες, Ευβοείς, κ.α.), που είχαν προσεγγίσει από βόρεια την περιοχή από τον Ελικώνα. Για την διεξαγωγή της συμπλοκής ο Αγησίλαος ενισχύθηκε από άλλες δυνάμεις (Ορχομένιοι, Φωκείς, Μικρασιάτες κ.α.). Νικητής –στα τεχνικά σημεία– της μάχης ανακηρύχθηκε ο σπαρτιατικός στρατός.

3. Κατάληψη και απελευθέρωση των Θηβών (382–381π.Χ. και 379–378π.Χ. αντίστοιχα)²¹²⁶: Στο πλαίσιο του Β' Βοιωτικού πολέμου συνέβησαν πολλά γεγονότα μεταξύ σπαρτιατικής και θηβαϊκής συμμαχίας. Ένα από τα σημαντικότερα υπήρξε η κατάληψη της Καδμείας από τον πελοποννησιακό στρατό με αρχηγό τον Φοιβίδα. Ειδικότερα, οι Λακεδαιμονείς κι ενώ κατευθύνονταν προς τη Χαλκιδική, διέσχισαν την πόλη της Θήβας ενώ το φιλοσπαρτιατικό κόμμα της (με αρχηγό τον Λεοντιάδη) συνωμότησε προκειμένου να καταληφθεί η Καδμεία αμαχητί. Αξίζει να αναφερθεί, ότι αποτέλεσμα της νίκης της σπαρτιατικής συμμαχίας ήταν η επανίδρυση της πόλης των Πλαταιών.

Όσον αφορά στην απελευθέρωση της Καδμείας, αυτή συνέβη δύο (2) χρόνια μετά την κατάληψή της. Ο Θηβαίος στρατηγός Πελοπίδας ορμώμενος από την Αθήνα, διέσχισε τον Κιθαιρώνα και έφτασε με ευφυή τρόπο στην Θήβα, η ανακατάληψη της οποίας συνέβη εν μία νυκτί.

Έπειτα, οι εισβολές των Λακεδαιμονίων ήταν πολλαπλές. Σημαντικές θέσεις, που έλαβε ο σπαρτιατικός στρατός κατά τη διάρκεια των εισβολών στην Θήβα ήταν ο Κιθαιρώνας και οι Θεσπιές (σύμμαχος της πελοποννησιακής

²¹²⁴Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. Πέππας 2011,219–248.

²¹²⁵Στο στενό –ανάμεσα στον Ελικώνα και την Κωπαΐδα– της Κορώνειας πραγματοποιήθηκε η ανακοπή των δυνάμεων του Αγησιλάου.

²¹²⁶Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,249–261.

δύναμης) ενώ μάχη δόθηκε λίγο έξω από τη Θήβα (σημ. Αμπελοχώρι) και τέλος στις Θεσπιές. Το αποτέλεσμα όλων των ανωτέρω σπαρτιατικών επιθέσεων ήταν η νίκη των Θηβαίων, η επέκταση της θηβαϊκής ηγεμονίας και η ανασύσταση της βοιωτικής ομοσπονδίας²¹²⁷.

4. Μάχη της Τεγύρας (375π.Χ.)²¹²⁸: Η αντιπαλότητα μεταξύ Θήβας και Ορχομενού –την περίοδο αυτή βρισκόταν εκτός της Βοιωτικής ομοσπονδίας– αποτέλεσε την αιτία για την επιθυμία επίθεσης της θηβαϊκής δύναμης (με αρχηγό τον Πελοπίδα) εναντίον των Ορχομενίων. Πιο συγκεκριμένα, ο Πελοπίδας κατευθυνόμενος προς τον Ορχομενό αντιλήφθηκε την ύπαρξη ενίσχυσης της πόλης από τους συμμάχους της (Λακεδαιμονείς) και αποφάσισε να επιστρέψει στη Θήβα μέσω της Τεγύρας (η πλημμυρισμένη Κωπαΐδα τον ανάγκασε να ακολουθήσει την κυκλική πορεία προς τη Θήβα). Στο σημείο αυτό, όμως, συναντήθηκαν αναπάντεχα οι Θηβαίοι με τους Λακεδαιμόνιους, που επέστρεφαν από τη Λοκρίδα. Η στρατηγική του Θηβαίου ηγέτη απέδωσε καρπούς και η Θήβα ανακηρύχθηκε νικήτρια. Επισημαίνεται, ότι η συγκεκριμένη μάχη υπήρξε η πρώτη στην ιστορική μνήμη κατά την οποία μια Σπαρτιατική δύναμη δέχεται ήττα από την αντίπαλη δύναμη, που είναι κατώτερη αριθμητικά.

5. Μάχη των Λεύκτρων (371π.Χ.): Η περισπούδαστη μάχη των Λεύκτρων υπήρξε αποφασιστικής σημασίας με σοβαρές για την εποχή πολιτικές –πανελληνίου χαρακτήρα– προεκτάσεις τόσο για το τέλος της Πελοποννησιακής Συμμαχίας και την κατάρρευση της σπαρτιατικής ηγεμονίας όσο και την ανάδειξη της ηγεμονικής θέσης των Θηβαίων στο ελλαδικό χώρο. Αφορμή για τη μάχη των Λεύκτρων αποτέλεσε η διένεξη μεταξύ Σπαρτιατών και Θηβαίων στο Συνέδριο των ελληνικών πόλεων–κρατών, που διεξήχθη στην Σπάρτη μετά την Ανταλκίδειο Ειρήνη (387π.Χ.). Ο σπαρτιατικός στρατός –με αρχηγό τον βασιλιά Κλεόμβροτο– διέσχισε τα εδάφη της Φωκίδας και βάδισε έναν δύσβατο ορεινό δρόμο δυτικά του Ελικώνα καταλαμβάνοντας τις παραλιακές πόλεις και λιμάνια στον Κορινθιακό κόλπο (Σίφες, Κρεύσις κ.α.) για την εξασφάλιση επικοινωνίας με την Πελοπόννησο. Έπειτα κινήθηκε προς τις Θεσπιές και στρατοπέδευσε στην κοιλάδα των Λεύκτρων στις ανατολικές υπώρειες του Ελικώνα σε αντίθεση με τους Θηβαίους, που προσέγγισαν την περιοχή από βορρά ενώ ο μεγαλύτερος όγκος του βοιωτικού στρατού είχε λάβει θέση στο Στενό της Πέτρας, κοντά στην Κορώνεια. Ο θηβαίος στρατηγός

²¹²⁷ Διόδωρος, ΙΕ' 46.

²¹²⁸ Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. Πέππας 2011, 264–269.

Επαμεινώνδας εμπνεύστηκε μια ευφυέστατη –πλέον διαχρονική– τακτική προκειμένου να αντιμετωπίσει τον εχθρό ενώ η μάχη που έλαβε χώρα στο πεδίο (Κηφισίδα λίμνη, ειδικότερα, βόρεια του σημερινού οικισμού Λεύκτρων και δυτικά του Μελισσοχωρίου) ήταν από τις πιο περισπούδαστες της αρχαιότητας και αποφασιστικής σημασίας για το τέλος της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, την κατάρρευση της σπαρτιατικής ηγεμονίας και την ανάδειξη της ηγεμονικής θέσης των Θηβαίων στο ελλαδικό χώρο. Λίγο μετά τη μάχη των Λεύκτρων, οι Θηβαίοι κατέστρεψαν την πόλη του Ορχομενού καθόσον οι κάτοικοί της ήταν σύμμαχοι του Βασιλείου της Σπάρτης²¹²⁹.

6. Μάχη της Χαιρώνειας (338π.Χ.): Το Αμφικτυονικό συνέδριο των Δελφών στάθηκε η αφορμή να κηρυχθεί ιερός πόλεμος μεταξύ του μακεδονικού βασιλείου και των υπόλοιπων πόλεων της νότιας Ελλάδας (Θήβα, Αθήνα, Άμφισσα, Κόρινθος κ.α.). Ο βασιλιάς των Μακεδόνων Φίλιππος, πέρασε από τη Θεσσαλία, και προσπερνώντας τις Θερμοπύλες, διέσχισε την Ηράκλεια Τραχινία, το Κυτίνιο Δωρίδας (σημ.Παλαιοχώρι), κατέλαβε την Ελάτεια, για τον έλεγχο της οδού προς Βοιωτία και Αθήνα ενώ παράλληλα κατέστρεψε την πόλη της Άμφισσας. Η τελική θέση που έλαβε ο μακεδονικός στρατός ήταν η πεδιάδα της Χαιρώνειας, στη δεξιά όχθη του Κηφισού ενώ τα στρατεύματα των νοτίων συμμάχων είχαν στρατοπεδεύσει στις υπώρειες του Παρνασσού, στα δυτικά της Χαιρώνειας κι έπειτα στις βόρειες πλαγιές του Ηράκλειου λόφου. Η αποφασιστικής σημασίας μάχη δόθηκε στην πεδιάδα της Χαιρώνειας –κοντά στον παραπόταμο του Κηφισού Αίμωνα στις υπώρειες του Θούριου– όπου ο Φίλιππος με τους υψηλού επιπέδου ηγήτορες κατάφερε να αποδεκατίσει την πολεμικής μετριότητας συμμαχική δύναμη καθώς και τους Θηβαίους. Άλλωστε, οι τελευταίοι αποτελούσαν –οι Θηβαίοι– τους τελευταίους πυλώνες αντίστασης στα σχέδια του Φιλίππου για επικράτησή του στον ελλαδικό χώρο²¹³⁰. Στη συνέχεια, εγκατέστησε μακεδονική φρουρά στην Καδμεία και σε άλλα μέρη της νότιας Ελλάδας. Η μάχη της Χαιρώνειας αποτέλεσε την αφετηρία για την μακεδονική κυριαρχία, τον εκμηδενισμό της θηβαϊκής ηγεμονίας και τη διαμόρφωση της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα του ύστερου 4^{ου} αι.π.Χ. με την επισφράγιση των πολλαπλών προσπαθειών του Φιλίππου για κυριαρχία στην Ελλάδα.

²¹²⁹Βοιωτικά,13.1-12. Πέππας 2011,299.

²¹³⁰Η ανωτερότητα των Θηβαίων είχε προβληματίσει τον Φίλιππο και για το λόγο αυτό δεν έδειξε καθόλου επιείκεια μετά την έκβαση της μάχης ενώ προσπάθησε να την αποδυναμώσει με κάθε δυνατό τρόπο.

- 7. Καταστροφή Θηβών (335π.Χ.)²¹³¹:** Μετά την νίκη του μακεδονικού στρατού και την αποδυνάμωση της άλλοτε κραταιάς δύναμης της Βοιωτίας και της Ελλάδας εν γένει, ο Αλέξανδρος ήρθε αντιμέτωπος με την εξέγερση των Θηβαίων. Ο τελευταίος βρισκόταν στην Κορυτσά και διέσχισε την Ελλάδα από Βορρά προς Νότο περνώντας δια του -αφύλακτου- στενού των Θερμοπυλών, από την Ελάτεια, τον Ορχομενό για να φτάσει στην Ογχηστό. Μετά από αλλεπάλληλα απρόοπτα και συνεχείς αμφίρροπες φάσεις ο μακεδονικός στρατός ισοπέδωσε την πόλη. Η καταστροφή των Θηβών -η χειρότερη ίσως καταστροφή που υπέστη ελληνική πόλη- ως τιμωρία για τα δεινά που είχαν υποστεί οι βοιωτικές πόλεις-σύμμαχοι του μακεδονικού στρατού από τη θηβαϊκή κυριαρχία ήταν πλέον γεγονός.
- 8. Πολιορκία Θήβας (291π.Χ.)²¹³²:** Είκοσι (20) χρόνια μετά την καταστροφή των Θηβών ένας ακόμη Μακεδόνας στρατηγός, ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, πολιορκήσε την πόλη της Θήβας δύο φορές κατά τη διάρκεια ενός έτους. Οι απώλειες ήταν αρκετές κι από τις δύο πλευρές και παρά το μεγάλο φόβο που προκάλεσε ο Μακεδόνας στρατηγός η Θήβα δεν υπέστη σοβαρές ποινές.

Δ. Ρωμαϊκοί χρόνοι (1^{ος} αι.π.Χ.)

- 1. Μάχη της Χαιρώνειας (86π.Χ.)²¹³³:** Αρκετά χρόνια μετά την πολιορκία της Θήβας, οι κάτοικοί της αλλά κι άλλοι Βοιωτοί αποστάτησαν από τους Μακεδόνες και συνδέθηκαν με τη Ρώμη (με εξαίρεση τις Θεσπιές) ενώ ο βασιλιάς του Πόντου εξαπέλυσε τον πρώτο του πόλεμο κατά της Ρώμης (Α' Μιθριδατικός πόλεμος). Ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας κι ενώ είχε καταλάβει την Αθήνα κι είχε κάψει τον Πειραιά, μετέφερε τις δυνάμεις του στη Βοιωτία. Αρχικά, στρατοπεύδευσε στο λόφο Φιλοβοιωτό του χωριού Βασιλικά και σε δεύτερη φάση σε οχυρωματική θέση, που ήλεγχε το πέρασμα για τη Χαιρώνεια στους πρόποδες του Ηδυλλίου όρους (βλ.χάρτη γεωμορφολογία-αρχαία Βοιωτία). Από την άλλη πλευρά, ο στρατός του Ταξίλη και του Αρχελάου²¹³⁴, αφού κατέστρεψε την πόλη της

²¹³¹Σαράντης 1975. Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ. Πέππας 2011,345-360.

²¹³²Για μια αναλυτική περιγραφή των πολιορκιών της Θήβας βλ. Πέππας 2011,364-366.

²¹³³Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,372-376.

²¹³⁴Ταξίλης: γιος και στρατηγός του Μιθριδάτη ΣΤ', Αρχέλαος: Επιφανής Πόντιος πολέμαρχος κατά τη διάρκεια του Α' Μιθριδατικού πολέμου (89-85π.Χ) με -πιθανόν- μακεδονική καταγωγή.

Πανόπης (Πανοπέας/σημ.Αγ.Βλάσιος) και ληλάτησε τη Λιβαδειά, έλαβε θέση απέναντι από τον ρωμαϊκό στρατό. Νικητής της μάχης της Χαιρώνειας μεταξύ Ρωμαϊκής Δημοκρατίας και Βασιλείου του Πόντου αναδείχθηκε ο Σύλλας.

2. Μάχη του Ορχομενού (85π.Χ.)²¹³⁵: Το έτος 85π.Χ., λίγους μήνες αργότερα από τη μάχη της Χαιρώνειας βρίσκει τα δύο αντίπαλα στρατεύματα –του Αρχελάου και του Σύλλα– να έχουν στρατοπεδεύσει στον Ορχομενό. Έπειτα από μια σειρά ενεργειών ανάμεσα στις ρωμαϊκές λεγεώνες και στις δυνάμεις του βασιλείου του Πόντου, ο Σύλλας στέφθηκε νικητής κι αυτής της μάχης. Έπειτα, η Βοιωτία περιήλθε σε ρωμαϊκό έλεγχο²¹³⁶ ενώ πλέον είχε αποδυναμωθεί με εξαίρεση την Τανάγρα και τις Θεσπιές.

Ε. Μεσαιωνικοί-νεότεροι χρόνοι (14^{ος}-19^{ος} αι.μ.Χ.)

1. Μάχη της Κωπαΐδας (1311μ.Χ.)²¹³⁷: Το έτος 1204 ξεκινά η τέταρτη Σταυροφορία ενώ μετά το 1261μ.Χ. οι Βοιωτοί υποδέχθηκαν με ανακούφιση την έλευση των Φράγκων σταυροφόρων καθόσον επιθυμούσαν να απαλλαγούν από τον βυζαντινό ζυγό και αποτελούσαν πλέον μέρος του Δουκάτου των Αθηνών. Το έτος 1311μ.Χ. βρίσκει τους Καταλανούς αντιμέτωπους με το Δουκάτο των Αθηνών, αν και αρχικά είχαν συμμαχήσει. Οι Καταλανοί εγκαταστάθηκαν αρχικά στη Θεσσαλία και την άνοιξη του ίδιου έτους, αφού διέσχισαν τις Θερμοπύλες, στρατοπέδευσαν στην Λοκρίδα, παρά τον Κηφισό. Το πεδίο μάχης ήταν πλησίον της λίμνης Κωπαΐδας, στην ανατολική όχθη του Κηφισού (σημ.Ρωμαίικο). Η Εταιρεία των Καταλανών –με Τούρκους και Χριστιανότουρκους– εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τη μορφολογία του εδάφους και αντιμετώπισε επιτυχώς τον Φράγκικο στρατό. Κατόπιν, οι Καταλανοί κατέκτησαν τη Λιβαδειά, όπου δημιούργησαν καστροπολιτεία, ληλάτησαν τη Θήβα και κατευθύνθηκαν στην Αθήνα.

²¹³⁵Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,376-378.

²¹³⁶Βοιωτικά,7.4-6. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι περισσότερες πόλεις της Βοιωτίας συντάχθηκαν με τον Μιθριδάτη κατά τη διάρκεια του μιθριδατικού πολέμου (εκτός των Θεσπιών) ενώ ο Σύλλας ληλάτησε τη Λάρυμνα, τη Λιβαδειά και τις Αλές. Επιπλέον, η Τανάγρα και οι Θεσπιές διατήρησαν το καθεστώς ελευθερίας καθώς επίσης κι άλλες πόλεις που διέθεταν μεγάλα ιερά.

²¹³⁷Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.Πέππας 2011,380-388.

2. Ολοκαύτωμα Μαυροματίου (1825μ.Χ.)²¹³⁸: Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελληνικό γεωγραφικό χώρο έλαβαν μέρος πλήθος επαναστάσεων μικρότερης ή μεγαλύτερης σημασίας. Το έτος 1825μ.Χ. ο Ομέρ Πασάς του Ευρίπου εκμεταλλευόταν τη γενικότερη πολιτική και στρατιωτική αστάθεια στην περιοχή της Βοιωτίας. Την αρχηγία των επιχειρήσεων της ελληνικής πλευράς αναλαμβάνει ο Αθάνασιος (Γάτσης) Σκουρτανιώτης, ο οποίος κατευθύνθηκε μέσω των Πλαταιών στο -στρατηγικής σημασίας- Νεοχώρι όπου και λειτουργούσε ο σταθμός διοικήσεως των επιχειρήσεων. Στο τέλος της άνοιξης του 1825 εξέρχεται από τη Χαλκίδα μεγάλη δύναμη Τούρκων, η οποία είχε κατεύθυνση από Πέτρα προς Θήβα. Ο Έλληνας οπλαρχηγός επέλεξε τη θέση Κεφαλάρι, νότια της Αλιάρτου, προκειμένου να αμυνθεί στους Τούρκους ενώ -παράλληλα- άλλοι τοπικοί επικεφαλείς θα φρουρούσαν σημαντικές θέσεις²¹³⁹ για την ανακοπή των αντίπαλων ενισχύσεων. Αρχικά, από το Νεοχώρι αναπτύχθηκε προς τις πλαγιές του Ελικώνα για την ευνοϊκή παρατήρηση. Η ημέρα της μάχης βρίσκει τον Αθ.Σκουρτανιώτη στο Μαυρομάτι ενώ άλλος τοπικός επικεφαλής στο Κεφαλάρι για παρακολούθηση του εχθρού. Έπειτα από κάποια άστοχη ενέργεια ο τελικός αγώνας διεξήχθη στον ιερό ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Μαυροματίου ενώ νικητής αναδείχθηκε ο τούρκικος στρατός.

3. Μάχη της Δομβραΐνας (1826μ.Χ.)²¹⁴⁰: Ο Γ.Καραϊσκάκης με στρατηγείο στην Ελευσίνα μετέβη από τα Κουντουριώτικα Καλύβια στην Κάζα. Μια μικρή δύναμη ξεκίνησε για τη Δομβραΐνα προκειμένου να διασφαλίσει την ασφάλεια της διαδρομής (εναλλακτική οδός επικοινωνίας από Αττική προς Φωκίδα) ενώ στη συνέχεια έφτασε και το σύνολο της στρατιάς του Καραϊσκάκη με ενισχύσεις από Πελοπόννησο, Στερεά Ελλάδα και Σούλι και παράλληλες εγκαταστάσεις στρατευμάτων σε Ευαγγελίστρια και Κορώνεια. Ταυτόχρονα, ο αρχηγός των τούρκικων στρατευμάτων των Θηβών ξεκίνησε από τη Λιβαδειά και κινήθηκε προς την Ευαγγελίστρια και μέσω της Μονής Μακαριώτισσας έφτασε στη Δομβραΐνα. Η μάχη διήρκεσε κάποιες μέρες με αποτέλεσμα την αποχώρηση του Γ.Καραϊσκάκη και την εγκατάστασή του στον Πρόδρομο (Χώστια) κι έπειτα στο Δίστομο.

²¹³⁸Για μια αναλυτική περιγραφή του ολοκαυτώματος βλ.ό.π. 2011,409-419.

²¹³⁹Οι θέσεις που είχαν εγκατασταθεί οι τοπικοί επικεφαλείς ήταν ο Ανηφορίτης Ριτσώνας, η περιοχή από Κιθαιρώνα ως Σφίγγειο όρος με ταυτόχρονη εγκατάσταση πρόχειρων καταφυγίων στον Ελικώνα και Κιθαιρώνα.

²¹⁴⁰Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης, βλ.Πέππας 2011,420-433.

4. Μάχη του Διστόμου (1827μ.Χ.)²¹⁴¹: Τον Ιανουάριο του 1827 η ελληνικές δυνάμεις οχυρώθηκαν στο Δίστομο, ως χώρος συγκεντρώσεως δυνάμεων, προκειμένου για τον έλεγχο των δρομολογίων από και προς την Άμφισσα. Τα οθωμανικά στρατεύματα ξεκίνησαν από τις βάσεις τους στην Ανατολική Στερεάς Ελλάδα και κινήθηκαν προς τη βορειοανατολική πλευρά του Διστόμου. Η μάχη δεν είχε κριθεί ακόμη. Άλλο ένα ελληνικό τμήμα κατέφτασε από την Άμφισσα και αντεπιτέθηκε στο Ξηροβούνι. Την επομένη ο στρατός του Καραϊσκάκη έφτασε από τη Βελίτσα στο ύψωμα Καστρί κι από εκεί πέρασε στο Δίστομο, όπου οι Τούρκοι από πολιορκητές μετατράπηκαν σε πολιορκημένους.

Η δεύτερη μάχη, που δόθηκε, ήταν στον πεδινό διάδρομο προς το Στείρι. Τα ελληνικά τμήματα εγκαταστάθηκαν σε δύο λόφους της περιοχής ενώ τα οθωμανικά τμήματα επιτέθηκαν στα πρώτα με τους Έλληνες να καταφεύγουν στο λόφο Κανέλες κι από εκεί στο ύψωμα Κούκος. Ο νικητής της μάχης αυτής ήταν τα ελληνικά όπλα.

Η τρίτη μάχη βρήκε τμήμα του στρατοπέδου του Καραϊσκάκη στους πρόποδες του υψώματος Ξηροβούνι αλλά την κύρια δύναμη του στρατού στο ύψωμα Καραϊσκάκη. Ο τούρκικος στρατός ήταν και πάλι ο ηττημένος.

Οι νίκες στο Δίστομο -και την ευρύτερη περιοχή- ανέδειξαν τη στρατιωτική αξία του χωριού ενώ παράλληλα εξασφάλισαν την απόλυτη κυριαρχία των δυνάμεων του οπλαρχηγού Γ.Καραϊσκάκη.

5. Επιχειρήσεις Δ.Υψηλάντη (1828-1829μ.Χ.)

Γεγονότα Οκτωβρίου-Μαΐου²¹⁴²: Μετά την ανασύνταξη των ενόπλων δυνάμεων η κυβέρνηση της Ελλάδας τοποθέτησε στρατό σε νευραλγικές θέσεις/περιφέρειες. Η προέλαση του Δ.Υψηλάντη πραγματοποιήθηκε δια των Στενών του Κανδηλίου και της Κάζας, διέσχισε το Καπαρέλλι και στη συνέχεια έφτασε στη Δομβραίνα και τον Πρόδρομο (Χώστια) για να τον καταλάβει. Έπειτα -κι αφού άφησε μέρος του στρατού του- κατευθύνθηκε μέσω του Ελικώνα στην -εκ φύσεως οχυρή- Αγ.Τριάδα (Στεβενίκο) την οποία και κατέλαβε. Επίσης, προχώρησε και στην κατάληψη των οικισμών Αράχωβας, Άμφισσας, Λιβαδειάς, Δαύλειας, Τουρκοχωρίου, Διστόμου, του Στενού Ζεμενού, Στενού Πέτρας και της Μονής Οσίου Λουκά. Μετά την κατάληψη του Στενού της Πέτρας και την αποκοπή του κύριου δρόμου Αθήνας-Λαμίας (μέσω Πέτρας) οι οθωμανικές δυνάμεις επιχείρησαν τη διάνοιξη ενός δευτερεύοντος

²¹⁴¹Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,434-450.

²¹⁴²Παπαχατζής 1981, υπομν. στην εικ.252. Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,467-473.

δρόμου μέσω Λαμίας-Αταλάντης-Αρμυρών-Τραγάνας-Μαρτίνου-Ακραιφνίου-Θηβών προκειμένου να προσεγγίσουν τη Θήβα και τη Χαλκίδα. Χωρίς αποτέλεσμα οι Τούρκοι επέστρεψαν στο ορμητήριό τους, τη Λιβαδειά, η οποία καταλήφθηκε από τις ελληνικές δυνάμεις στις 5 Φεβρουαρίου 1829. Η Θήβα μόνο παρέμενε στα χέρια του εχθρού. Μετά την στρατοπέδευση του Ελληνικού στρατού στη Λιβαδειά, ο Υψηλάντης έστειλε στρατό για να καταλάβει την οχυρή θέση Ανηφορίτη, προκειμένου να αποκοπεί πλήρως κάθε επικοινωνία των Τούρκων της Εύβοιας με την Αττική και τη Βοιωτία αλλά και στην περιοχή της Χασιάς για την αποκοπή της επικοινωνίας Θήβας-Αθήνας. Η κατάληψη του Ανηφορίτη από τους Έλληνες δεν άργησε να πραγματοποιηθεί, ενώ ταυτόχρονα οι Οθωμανοί προσπάθησαν να επιτεθούν στο ίδιο σημείο. Τελικά, οι τελευταίοι τράπηκαν σε φυγή στο φρούριο Καράμπαπα.

Πολιορκία Θήβας²¹⁴³: Την 7^η Μαΐου 1829 ελληνικό τμήμα στρατού επιχείρησε, ξεκινώντας από την Πέτρα της Λιβαδειάς, να καταλάβει τη Θήβα, όπου και στρατοπέδευσε. Ωστόσο, ο τούρκικος στρατός είχε καταλάβει άλλες θέσεις στο Πυρί, τον Πύργο και τους Αγ.Θεοδώρους.

Γεγονότα Ιουνίου 1829²¹⁴⁴: Έπειτα από μια συμπλοκή των δύο αντιπάλων στον κάμπο κοντά στο Πυρί, Υψηλάντης και Ομέρ πασάς έστειλαν δυνάμεις ενίσχυσης σε κομβικά σημεία, ο μιν πρώτος στο Μεσοβούνι για να ανακόψει την ενίσχυση του εχθρού ενώ ο δεύτερος στη Θήβα μέσα από το Βαθύ (παρακάμπτοντας τον Ανηφορίτη). Η μάχη δεν άργησε να ξεκινήσει και να επεκταθεί ως τη Θήβα με ταυτόχρονα πεδία συγκρούσεων σε Αγ.Θεοδώρους και Πυρί. Τελικά νικητής του συνόλου των μαχών αναδείχθηκε ο ελληνικός στρατός ενώ ο τούρκικος προσπάθησε να ξεπλύνει το όνειδος της ήττας μάταια.

Γεγονότα Ιουλίου 1829²¹⁴⁵: Ο ελληνικός στρατός υπό τον Σκουρτανιώτη κατέφτασε στον Ωρωπό προκειμένου για την κατάληψη αποθηκών, ενώ παράλληλα οι Οθωμανοί αποσύρθηκαν στα οχυρώματα της παραλίας (Σκάλα). Λίγο αργότερα, ελληνικό τμήμα έστησε ενέδρα στο Μεσοβούνι και η μάχη δεν άργησε να ξεκινήσει. Τελικά ο εχθρός τράπηκε σε φυγή στο χωριό Ελεώνα.

²¹⁴³Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.Πέππας 2011,473-474.

²¹⁴⁴Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,474-477.

²¹⁴⁵Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,477-479.

Μετά από όλες αυτές τις μάχες που δόθηκαν και τις νίκες των Ελλήνων, αξίζει να αναφερθεί ότι ακολούθησε διάλυση του ελληνικού στρατοπέδου των Θηβών καθώς επίσης κι αποχώρηση στρατιωτικών τμημάτων από νευραλγικές θέσεις, που αφέθηκαν πλέον ελεύθερες στη διάθεση των οθωμανικών δυνάμεων²¹⁴⁶.

Μάχη της Πέτρας (1829μ.Χ.)²¹⁴⁷: Τον Αύγουστο 1829 ο τουρκαλβανός πολέμαρχος Ασλάν Μπέης Μουχουρδάρης – προερχόμενος από τη Λάρισα– εισέβαλε στη Λιβαδειά κι έπειτα στην Αθήνα ενώ παράλληλα εγκαταστάθηκε ελληνικός στρατός στη Μονή Αγ.Νικολάου Βρασταμίτας για εξασφάλιση των στενών της Πέτρας. Οι Έλληνες οπλαρχηγοί κατέλαβαν νευραλγικές θέσεις της περιοχής με κατασκευή ή ανακατασκευή τεχνικών οχυρωμάτων. Οι Οθωμανοί στρατοπέδευσαν κοντά στη λίμνη Κωπαΐδα και στο χωριό Υψηλάντη (Βρασταμίτες). Η μάχη δόθηκε στην Πέτρα και η περιφανής νίκη των Ελλήνων εναντίον του τούρκικου στρατού –με το ευφυές σχέδιο του Δ.Υψηλάντη – εξασφάλισε την απελευθέρωση της Ελλάδας (έπειτα δημιουργήθηκε το Βασίλειο της Ελλάδος (12.01.1830).

Ζ. Νεότεροι χρόνοι (20^{ος} αι.μ.Χ.)

1. Εμφύλιος πόλεμος (1946-1949μ.Χ.)²¹⁴⁸:

Κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής (1941-1944) αλλά κι έπειτα (Δεκεμβριανά 1944) ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για να καταλάβει την εξουσία, την ίδια στιγμή που ο Εθνικός Στρατός δεν μπορούσε να τον αντιμετωπίσει. Αν και η κυριότερη βάση του Κομμουνιστικού κόμματος ήταν ο ορεινή περιοχή του Γράμμου, ο ΔΣΕ επιχειρούσε σε διάφορες περιοχές, όπως στο Ελικώνα, Κιθαιρώνα, Παρνασσό και Πάρνηθα. Στις αρχές του 1947 ο Παρνασσός είχε ήδη μετατραπεί σε ορμητήριο δυνάμεων του ΔΣΕ και οι εξορμήσεις σε Αττική και Βοιωτία ήταν φυσικό επακόλουθο, όπως αυτή του τάγματος του Κρόνου από τον Ελικώνα στον Κιθαιρώνα και στην Πάρνηθα.

2. Επιχείρηση “Τίγρης” (6-12 Σεπτεμβρίου 1947)²¹⁴⁹: Οι συντονισμένες προσπάθειες του Εθνικού Στρατού να αντιμετωπίσει τις επιχειρήσεις του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στη Στερεά Ελλάδα συνεχίστηκαν τον μήνα

²¹⁴⁶Για μια αναλυτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 479-483.

²¹⁴⁷Για μια αναλυτική περιγραφή της προετοιμασίας, διεξαγωγής και του αποτελέσματος της μάχης βλ.ό.π. 2011,485-494.

²¹⁴⁸Για μια συνοπτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,497-501.

²¹⁴⁹Για μια συνοπτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,501-507.

Σεπτέμβριο 1947. Ειδικότερα, στην περιοχή της Βοιωτίας (παραφυάδα Ζαγαράς) επιχείρησαν τρία αποσπάσματα του Εθνικού Στρατού. Το πρώτο (απόσπασμα Πολιτικάκη) κινήθηκε από Κορώνεια προς Ρακοβούνι κι από Χιλιαδού προς το ύψωμα 1525 (Σημαία). Το δεύτερο (απόσπασμα Τζανειτή) ξεκίνησε από τον Πρόδρομο (Χώστια) προς τα υψώματα Μαλιάζα, Καψάλα και Κορομηλιά. Το τρίτο (απόσπασμα Ησαΐα) κινήθηκε από την Παλαιοπαναγιά και Νεοχώρι προς το ύψωμα 1525 (Σημαία) και Κρύο Πηγάδι (Ιπποκρήνη). Τελικά, η συντονισμένη αυτή επιχείρηση δεν είχε κάποιο αποτέλεσμα καθόσον οι αντίπαλες δυνάμεις είχαν ήδη αρχίσει να υποχωρούν, αποφεύγοντας την όποια συμπλοκή. Λίγες ημέρες αργότερα η επιχείρηση κηρύχθηκε λήξασα και ο ΔΣΕ επανήλθε στον Ελικώνα και τον Παρνασσό.

- 3. Επιχείρηση "Γυψ" (7-27 Νοεμβρίου 1947)**²¹⁵⁰: Προκειμένου για την αντιμετώπιση των δυνάμεων του ΔΣΕ, ο Εθνικός Στρατός προχώρησε στην εκτέλεση σχεδίου ενεργείας σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση προβλεπόταν κίνηση τμημάτων από νότο και νοτιοδυτικά της οδού Λιβαδειάς-Αράχωβας (Στενό Ζεμενού) για τη διάνοιξη και έλεγχο αυτής της οδού. Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο της δεύτερης φάσης, προβλεπόταν κίνηση τμημάτων από βορρά, νότο και νοτιοδυτικά του Παρνασσού προκειμένου για τη συντριβή ανδρών του ΔΣΕ αλλά και καταστροφής των αποθηκών τους.

²¹⁵⁰Για μια συνοπτική περιγραφή των γεγονότων βλ.ό.π. 2011,501-507.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΙΕΡΟΠΡΑΞΙΩΝ – ΕΟΡΤΩΝ (Χάρτης 13_Ιεροπραξίες)

Α. εορτές – ιεροπραξίες – αγώνες στην αρχαία Βοιωτία

Αγριώνια²¹⁵¹: Η διονυσιακή νυχτερινή αυτή εορτή τελούταν προς τιμήν του θεού Διονύσου του Αγριώνιου, από την 23^η ως την 27^η μέρα του μηνός Αγριωνίου –κάθε τρία χρόνια²¹⁵²– στην πόλη του Ορχομενού με πιθανή προέλευση την Αιτωλοακαρνανία²¹⁵³ ή την Πελοπόννησο (Αγράνια ή Αγριάνια)²¹⁵⁴. Στα Αγριώνια, που οργανώνονταν σε ανάμνηση ενός μύθου²¹⁵⁵ έπαιρναν μέρος μόνο ανύπαντρες, παρθένες γυναίκες²¹⁵⁶, που κατάγονταν από το γένος των Μινυών και ήταν μνημένες στα μυστήρια του Διονύσου. Κατά τη διάρκεια της πολυήμερης τελετουργίας (τρία συνεχόμενα μερόνυχτα), πραγματοποιούνταν θυσίες –μασούσαν φύλλα κισσού, έπιναν ελατόρακο, που το δυνάμωναν με κισσό και το γλύκαιναν με υδρομέλι²¹⁵⁷–, συμπόσια, λύση αινιγμάτων και γρίφων των γηραιότερων. Οι άνδρες της οικογένειας συμμετείχαν κι αυτοί στη εορτή, παριστάνοντας υποχρεωτικά τους βρώμικους και ρακένδυτους και παρακολουθούσαν όλα τα τεκταινόμενα χωρίς να μπορούν να επέμβουν. Κατά τους ιστορικούς χρόνους όλα αυτά είχαν απλώς συμβολικό χαρακτήρα και η καταδίωξη των Μινυών ήταν προσποιητή δίχως να περιλαμβάνει αληθινούς φόνους, αν και ιστορικά σημειώνεται ένας φόνος στην εποχή του Πλουτάρχου²¹⁵⁸. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί, ότι –ορισμένες φορές– η εορτή των Αγριωνίων ταυτίζεται με την εορτή των Νεκυσίων (πένθιμες εορτές)²¹⁵⁹. Τα Αγριώνια τελούνταν και σε άλλες πόλεις της Βοιωτίας, όπως στην Θήβα –σύμφωνα με επιγραφές, που έχουν έρθει στο φως– και στην Χαϊρώνεια αλλά στην Πελοπόννησο, την Χίο και την Τένεδο²¹⁶⁰.

²¹⁵¹Feyel 1942, 251. ΑΔ 8 (1923), 246, σημ.2. Argoud 2008, 543-544. Λεξικό Βρεττός, λ.Αγριώνια.

²¹⁵²Σύμφωνα με την Τ.Τσάκου-Κονβερίνο τα Αγριώνια τελούνταν κάθε χρόνο, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 18-19.

²¹⁵³Νεραντζής 1993, 73-78. Νεραντζής 2000, 935-989.

²¹⁵⁴Νεραντζής 1993, 75-76.

²¹⁵⁵Αίτια Ελληνικά, 38.

²¹⁵⁶Οι παρθένες του γένους των Μινυών ονομάζονταν «Ολείαι» (=εξολοθρεύτριες), βλ.Αίτια Ελληνικά 38.

²¹⁵⁷Λεξικό Βρεττός, λ.Αγριώνια.

²¹⁵⁸Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 17-18.

²¹⁵⁹Λεξικό Ησύχιος, λ.αγριάνια. Λεξικό Σουΐδας, λ.αγριάνια.

²¹⁶⁰Λεξικό Βρεττός, λ.Αγριώνια.

Αιμακουρίες ή Αιμακούρια²¹⁶¹: Αποτελούσαν πανάρχαιο έθιμο, που συνδεόταν με τη λατρεία των νεκρών στην πόλη των Πλαταιών. Κατά τη διάρκεια της εορτής της αιμακουρίας πραγματοποιούνταν θυσίες (ταύρος) πάνω από τη μνήματα νεκρών²¹⁶² με αποκορύφωμα τη διεισδυση αίματος στους τάφους ενώ οι συμμετέχοντες συμμετείχαν σε πολυτελή συμπόσια. Κατά τη διάρκεια των θυσιών οι συμμετέχοντες κατασκεύαζαν ένα κράμα από γάλα, μέλι και νερό²¹⁶³. Αιμακουρίες οργανώνονταν στη Δαυλίδα Φωκίδας καθώς και πλησίον του ρέματος του Αλφειού.

Ακραία ή Ακρήα²¹⁶⁴: Επρόκειτο για ετήσια εορτή, που λάμβανε χώρα στην Κορώνεια προς τιμήν κάποιου ιερού ή θεού Ακραίο.

Αμβρώσσια (αγώνες)²¹⁶⁵: Τα Αμβρώσσια τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια προς τιμήν της Γόργας -γυναίκα του Αυρήλιου Παρμενίδη, ο οποίος και τις είχε θεσπίσει- πιθανόν, τον μήνα Ερμαίο. Σύμφωνα με επιγραφή του 3ου αι.μ.Χ. αιώνα γίνεται γνωστό, ότι στην Αμβρωσσο²¹⁶⁶ -στην περιοχή του σημερινού Διστόμου- τελούνταν γυμνικοί και ιππικοί αγώνες, κατά τη διάρκεια των οποίων πραγματοποιούνταν και θεσμοθετημένα αγωνίσματα σαλπικτών και κηρύκων. Η γιορτή λάμβανε χώρα και στην Αττική.

Αμμώνια²¹⁶⁷: Εορτή που τελούταν προς τιμήν του θεού Αμμωνος Διός στη Θήβα κατά το μήνα Ιπποδρόμιο αλλά και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας (Δωδώνη, Αθήνα, Σπάρτη, Ποτίδαι, Γύθειο, Μεγαλόπολη) ενώ πιθανολογείται, ότι μεταφέρθηκε από το Αμμώνιο της Λιβύης.

Αμφιάρεια ή Αμφιάραια (αγώνες)²¹⁶⁸: Στην περιοχή του Ωρωπού τελούνταν τα Μικρά και Μεγάλα Αμφιάρεια προς τιμήν του Αμφιαράου, του χθόνιου θεού της ιατρικής και μαντείας και πιθανόν να ξεκίνησαν κατά τον 5° αι.π.Χ. στην περιοχή του Ωρωπού. Τα Μικρά Αμφιάρεια πραγματοποιούνταν κάθε χρόνο ενώ τα Μεγάλα κάθε πέμπτο έτος και περιλάμβαναν γυμνικούς, μουσικούς, αθλητικούς, ιππικούς αγώνες και αγώνες λόγου στους

²¹⁶¹Λεξικό Βρετιτός, λ.Αιμακουρίες.

²¹⁶²Αριστείδης, 21.1-5.

²¹⁶³Λεξικό Βρετιτός, λ.Αιμακουρίες.

²¹⁶⁴Λεξικό Βρετιτός, λ.Ακραία, Ακρήα.

²¹⁶⁵Λεξικό Βρετιτός, λ.715.

²¹⁶⁶Τσάκου-Κονβερτίνο 2003, 109.

²¹⁶⁷Λεξικό Βρετιτός, λ.Αμμώνια.

²¹⁶⁸Dörpfeld 1884, 88-96, πιν.Ε'. ΠΑΕ(1925). Πετράκος 1992, 28-29. Πετράκος 1997, 295. Παπαχατζής 1974, 452-454, σημ.2. Λεξικό Βρετιτός, λ.Αμφιαράια ή Αμφιάρεια.

οποίους έπαιρναν μέρος αθλητές λόγιοι και ηθοποιοί από όλη την Ελλάδα, την Ιταλία και τη Μικρά Ασία. Ένας κατάλογος με ονόματα νικητών εκείνης της εποχής –σε σωζόμενες επιγραφές– μαρτυρεί την οργάνωση των τακτικών αυτών αγώνων²¹⁶⁹, που ήταν αντίστοιχοι των Δελφικών και των Ισθμίων χωρίς να φθάνουν την αίγλη των Ολυμπιακών Αγώνων. Το 73π.Χ. οι αγώνες πήραν το όνομα Αμφιάρα και Ρωμάνα ενώ επισημαίνεται η εισαγωγή σκηνικών αγώνων με παραστάσεις κωμικών, σατυρικών δραμάτων και τραγωδιών.

Αφροδίσια²¹⁷⁰: Τα Αφροδίσια ήταν ετήσια εορτή προς τιμήν της θεάς Αφροδίτης, που λάμβανε χώρα στη Θήβα (πιθανόν την 4^η ημέρα του μήνα Παμβοιώτιου). Κατά τη διάρκεια των εορτασμών οι γυναίκες μεταμφιέζονταν σε άντρες. Η Αφροδίτη λατρευόταν σε διάφορες πόλεις της αρχαίας Ελλάδας και στην Κύπρο (Πάφος).

Βακχεία²¹⁷¹: Επρόκειτο για μυστηριακή εορτή προς τιμήν του Βάκχου-Διονύσου και λάμβανε χώρα στον Παρνασσό, στον Κιθαιρώνα και στο Λαφύστιο όρος. Αρχικά στα Βακχεία συμμετείχαν μόνο γυναίκες, οι Μαινάδες (Ολεΐαι στον Ορχομενό), που έπρεπε να υπαχθούν σε καθαρμούς και δοκιμασίες σιωπής ενώ κατά τη διάρκειά τους πραγματοποιούνταν όργια, ορειβασίες με χορούς και τραγούδια, ωμοφαγίες και θρήνους. Αργότερα, συμμετείχαν και ανδρικοί θίασοι. Μεγάλο κέντρο των Βακχείων αποτέλεσε η Ρώμη (Βακχανάλια).

Βασίλεια (αγώνες)²¹⁷²: Τα Βασίλεια ήταν Παμβοιωτικοί αγώνες και τελούνταν προς τιμήν του Βασιλέως Διός – πιθανόν κατά τον μήνα Αλαλκομένιο– στη Λιβαδειά²¹⁷³ σε ανάμνηση της νίκης των Θηβαίων κατά των Σπαρτιατών, στη μάχη των Λεύκτρων (371π.Χ.). Το Μαντείο του Τροφωνείου είχε προβλέψει τη νίκη των Θηβαίων στη μάχη και για το λόγο αυτό οι αγώνες καθιερώθηκαν στην περιοχή της Λιβαδειάς. Στα Βασίλεια αγωνίζονταν αθλητές από τη Βοιωτία καθώς και την υπόλοιπη Ελλάδα. Επίσης, πραγματοποιούνταν γυμνικοί αγώνες (αγώνες δρόμου παίδων και ανδρών), ιππικοί αγώνες (αρματοδρομίες), μουσικοί αγώνες (ραψωδών, κηρύκων και σαλπικτών) και πομπές κανηφόρων. Η εορτή πραγματοποιούταν αργότερα και στην Εύβοια, στη Μακεδονία και στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

²¹⁶⁹Κουρέτας 1970,15.

²¹⁷⁰Λεξικό Βρετιός,λ.Αφροδίσια.

²¹⁷¹Λεξικό Βρετιός,λ.Βακχεία.

²¹⁷²Διόδωρος,ΙΕ'53.4. Παπαχατζής 1981, 249-251,σημ.4. Argoud 2008,531-532.

²¹⁷³Βοιωτικά,39.4. Παπαχατζής 1981,249-251,σημ.4.

Βοιωτίοι Αγώνες (αγώνες)²¹⁷⁴: Επρόκειτο για αγώνες, που διοργανώνονταν στην Βοιωτία.

Βουκάτια²¹⁷⁵: Η εορτή αυτή –πιθανόν– να τελούταν κατά τον μήνα Βουκάτιο στη Θήβα και παραπέμπει στην αθηναϊκή εορτή, Βουφόνια²¹⁷⁶. Η τελετουργία είχε σκοπό την επίκληση της προστασίας του ουράνιου θεού Δία και περιλάμβανε θυσία βοδιού και μια συγκεκριμένη ιεροτελεστία εξαγνισμού, εν είδει τοτεμικής ιερουργίας²¹⁷⁷. Ένα τμήμα του θυσιαζόμενου ζώου (βόδι) προσφερόταν στο θεό και το άλλο καταναλωνόταν από τους συμμετέχοντες στη γιορτή. Άλλες πόλεις, που οργάνωναν τα Βουκάτια ήταν η Χαιρώνεια, οι Δελφοί, η Άμφισσα, η Αθήνα και άλλες²¹⁷⁸.

Βουκόλια: Τα Βουκόλια ήταν ανοιξιάτικη εορτή –πιθανόν του μηνός Αγριώνιου ή Θυΐου– που τελούταν στη μνήμη του θεού Διονύσου στην πόλη της Θήβας. Οι συμμετέχοντες λάμβαναν μέρος σε συμπόσια και διονυσιακά όργια (με χορούς και τραγούδια). Το γνωστό σημερινό έθιμο του βλάχικου γάμου έχει τις ρίζες του στην διονυσιακή αυτή εορτή.

Γαλάξια ή Γαλαξία²¹⁷⁹: Τα Γαλάξια εορτάζονταν προς τιμήν της θεάς Ρέας και του Απόλλωνος Γαλάξιου –την 22^η του μηνός Βουκατίου ή την 9^η–13^η του μηνός Αγριωνίου– στο Γαλάξιον Ιερό της Βοιωτίας και στο Ισμήνιο Ιερό των Θηβών. Στην εορτή συμμετείχαν έφηβοι, που δημιουργούσαν μεγαλειώδη πομπή, θυσίαζαν, πραγματοποιούσαν σπονδές και αφιέρωναν αντικείμενα (φιάλη) στο θεό ενώ οι συμμετέχοντες αντάλλασσαν γλυκίσματα και κατανάλωναν τη “γαλαξία”, χυλός από κριθαρένιο αλεύρι και γάλα²¹⁸⁰. Άλλες πόλεις, όπου λατρευόταν η Μεγάλη Μητέρα (Κυβέλη) ήταν η Αθήνα και η Δήλος.

Γαλινθιάδια: Εορτή που γινόταν προς τιμήν της Γαλινθιάδας, κόρης του Προίτου, κατά τον μήνα Πάναμο –μια ημέρα πριν την εορτή του Ηρακλή– στη Θήβα. Θεσπίστηκε από τον Ηρακλή σε ανάμνηση της βοήθειας της

²¹⁷⁴Ολυμπιονίκαι, Ζ' 154.

²¹⁷⁵ΔΕ (1956), 40.

²¹⁷⁶Παπαχατζής 1987, 153, Thompson 1954, 249.

²¹⁷⁷Νερατζής 1993, 77. Λεξικό Βρεττός, λ.Βουφόνια.

²¹⁷⁸Λεξικό Βρεττός, λ.Βουκάτια.

²¹⁷⁹Λεξικό Ησύχιος, λ.γαλάξια.

²¹⁸⁰Λεξικό Βρεττός, λ.Γαλάξια.

Γαλινθιάδας, φίλης της μητέρας του, στη δεύτερη. Κατά τη διάρκεια της εορτής γυναίκες εγκυμονούσες πραγματοποιούσαν θυσίες στο ιερό της Γαλινθιάδας.

Γενέσια ή Νεκύσια: Πρόκειται για μια -επετειακή- εορτή με πένθιμο χαρακτήρα, που εορταζόταν προς τιμή των πεσόντων Ελλήνων στη μάχη των Πλαταιών κατά των Περσών, την 28η του μηνός Δαματρίου, στις Πλαταιές. Οι συμμετέχοντες στην τελετή προσεύχονταν στο Δία και στον Χθόνιο Ερμή. Τα Νεκύσια προϋπέθεταν νεκρική πομπή με αυλητές, άρματα και σπονδές στις επιτύμβιες στήλες κατά τη διάρκεια των οποίων προσφέρονταν συμπόσια στους παρευρισκόμενους, εις ανάμνηση των προσφερθέντων νεκρο-δείπνων αμέσως μετά την κηδεία. Μετά την εστίαση των προσκυνητών ακολουθούσαν αγώνες, που έκλειναν την εορτή. Τα Γενέσια/Νεκύσια λάμβαναν χώρα και στη Θήβα, τον Ορχομενό -προς τιμήν του Διονύσου- αλλά και στην Αθήνα.

Δαίδαλα²¹⁸¹: Οι πανάρχαιες εορτές -συμβολικού χαρακτήρα- τελούνταν εις ανάμνηση της συμφιλίωσης του Δία και της Ήρας²¹⁸², την 7^η του μηνός Προστατηρίου στις Πλαταιές. Επιπλέον, διαιρούνταν στα *Μικρά*, που εορτάζονταν μόνον από τους Πλαταιείς κάθε χρόνο²¹⁸³ και τα *Μεγάλα*, που εορτάζονταν κάθε 60 χρόνια απ' όλους τους Βοιωτούς²¹⁸⁴. Κατά τη διάρκεια των *Μικρών Δαιδάλων* κατασκευάζονταν τα Δαίδαλα, ξύλινα ειδώλια γυναίκας, προκειμένου οι κάτοικοι των Πλαταιών να μιμηθούν το μύθο που θέλει την Ήρα να έχει ζηλέψει το Δία. Επειτα, η εορτή μεταφερόταν στις σπουδαιότερες πόλεις των Βοιωτών -όπου γινόταν πομπή- τα *Μεγάλα Δαίδαλα*, θυσιάζονταν ζώα και οι Βοιωτοί, αφού διασκέδαζαν και έτρωγαν (συμπόσια), έκαιγαν πάνω στο βωμό τα Δαίδαλα (ξόανα)²¹⁸⁵. Άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός, ότι οι συμμετέχοντες ερμήνευαν τις κινήσεις των πουλιών προκειμένου να προβλέψουν το μέλλον.

Δαφνηφόρια ή Δαφνηφορία ή Δαφναφόρια²¹⁸⁶: Η "ενιαύσιος"²¹⁸⁷ εορτή τελούταν προς τιμήν του Ισμήνιου ή Δαφνηφόρου Απόλλωνα στο Ισμήνιο Ιερό της Θήβας²¹⁸⁸ -την 7^η του μηνός Ομολώιου (ή Θυΐου)- κάθε οκτώ²¹⁸⁹ έτη

²¹⁸¹Βοιωτικά,3,3-8. Burkert 1993,207-210, Λεξικό Βρεττός,λ.Γενέσια ή Νεκύσια. Τσεβάς 2006,Τόμος Β',337.

²¹⁸²Βοιωτικά,3.1-2.

²¹⁸³Σύμφωνα με την Τ. Τσάκου-Κονβερίνο τα Μικρά Δαίδαλα διοργανώνονταν κάθε επτά χρόνια, βλ.Τσάκου-Κονβερίνο 2003,97.

²¹⁸⁴Βοιωτικά,3.3-6. Τσεβάς 2006,Τόμος Β',389.

²¹⁸⁵Βοιωτικά,3.4-8. Ταταράκη 1992,200,σχόλιο 16.

²¹⁸⁶Βοιωτικά,10.4. Ταταράκη 1992,204-205,σχόλιο 47. Burkert 1993,210-212. Λεξικό Βρεττός,λ.Δαφνηφόρια.

²¹⁸⁷Τσάκου-Κονβερίνο 2003,97.

(εννεατηρική εορτή) σε ανάμνηση ενός πολεμικού επεισοδίου. Ειδικότερα, ο ιερέας του θεού, δαφνηφόρος²¹⁹⁰ αφιέρωνε την κωπώ (ξύλο ελιάς τυλιγμένο με ύφασμα και κλαδιά δάφνης), που συμβόλιζε την ανανεωμένη φύση και την αναπαράσταση της ζωής ενώ τον ακολουθούσε ο χορός παρθένων τραγουδώντας το δαφνηφορικό τραγούδι και η υπόλοιπη πομπή²¹⁹¹. Επιπλέον, η εορτή αυτή πραγματοποιούταν στη Χαιρώνεια, την Ερέτρια, στους Δελφούς, στη Φλύα Αττικής (Χαλάνδρι) και τα Τέμπη.

Δήλια²¹⁹²: Πρόκειται για πανάρχαιες μεγάλες και επίσημες εορτές προς τιμήν του Δηλίου Απόλλωνος, που ήταν ο θεός προστάτης της Δήλου, στο Δήλιο (ως θρησκευτική αποικία της Δήλου) –σημερινό Δήλεσι–²¹⁹³. Η πεντητηρική εορτή (διεξαγωγή κάθε τέσσερα χρόνια) οργανωνόταν –πιθανόν– την 23^η του Προστατηρίου μήνα στο Δήλιο από τους Θηβαίους, στον Ορχομενό και στο Ακραίφνιο. Ακόμη, τα Δήλια εορτάζονταν στη Δήλο, την Κάλυμνο, την Κω αλλά και την Αθήνα.

Δι(ι)σωτήρια ή Σωτήρια (αγώνες)²¹⁹⁴: Τα Διισωτήρια τελούνταν προς τιμήν του Δία Σωτήρα (Δίας ως Σαώτης) και της Αθηνάς Σωτήρος²¹⁹⁵ –πιθανόν την 14^η ημέρα του μηνός Ομολωίου ή του Θηλούθιου (=τελευταία ημέρα του έτους)– σύμφωνα με τον P.Decharme²¹⁹⁶ στην Ακραίφια (σημ.Ακραίφνιο). Κατά τη διάρκεια των εορτών πραγματοποιούνταν μουσικοί και γυμνικοί αγώνες. Τα Διισωτήρια λάμβαναν χώρα και στις Θεσπιές, όπου ο μύθος θέλει τους Θεσπιείς να απειλούνται από ένα θηρίο και στο τέλος να το κατατροπώνουν²¹⁹⁷. Ακόμη οι γιορτές τελούνταν και στην Αττική (κυρίως στον Πειραιά).

Διονύσια ή Τριετηριακά Διονύσια²¹⁹⁸: Ήταν πανελλήνιες εορτές προς τιμήν του Διονύσου και συγκεκριμένα της επιστροφής του στην πόλη της Θήβας μετά την τριετή απουσία του στην Ινδία²¹⁹⁹. Τα Διονύσια χωρίζονταν σε

²¹⁸⁸Βοιωτικά,10.4. Παπαχατζής 1981,84-85,σημ.2. Ταταράκη 1992,204-205,σχόλιο 47.

²¹⁸⁹Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,97.

²¹⁹⁰Βοιωτικά,10,4. Ταταράκη 1992,204-205,σχόλιο 47.

²¹⁹¹Τσάκου-Κονβερτίνο 2003,97.

²¹⁹²Για τις αναφορές της ελληνικής γραμματείας στα Δήλια βλ.Λεξικό Βρεττός,λ.Δήλια.

²¹⁹³Βοιωτικά,20.1.

²¹⁹⁴Argoud 2008,529-531. Λεξικό Βρεττός,λ.Διισωτήρια,Σωτήρια. Decharme 2014,80-81.

²¹⁹⁵Βοιωτικά,26.7-8.

²¹⁹⁶Decharme 2014,81.

²¹⁹⁷Βοιωτικά,26.7-8.

²¹⁹⁸Λεξικό Βρεττός,λ.Διονύσια,Διονύσια Θήβας.

Μικρά (κατ'αγρούς) -πιθανόν την 26^η του μηνός Βουκατίου- και *Μεγάλα* (εν άστει) -πιθανόν την 9^η-13^η του μηνός Αγριωνίου- κατά τη διάρκεια των οποίων απαγορευόταν η κατάσχεση περιουσιών των οφειλετών και η εκτέλεση οποιαδήποτε ποινής. Η εορτή περιελάμβανε οινοποσία, μουσικά όργανα, θιάσους, πομπές και διθυράμβους, ευθυμία και άκρατο ενθουσιασμό. Ακόμη, οι Θηβαίοι κάρφωναν στη γη έναν πάσσαλο ως είδωλο του Διονύσου ή έναν κορμό δέντρου, τον οποίο και στόλιζαν με κλαδιά αμπελιού και κισσό, τον κάλυπταν με ενδύματα ενώ στην άκρη του τοποθετούσαν ένα κεφάλι ή μια προσωπίδα²²⁰⁰. Τα σημαντικότερα κέντρα των Διονυσίων ήταν στην Αθήνα, στην Κόρινθο, στη Σπάρτη, στη Σμύρνη, στην Κέρκυρα, στη Νάξο, στην Τήνο, στη Δήλο, στην Λέσβο, στη Σικυώνα, στην Αίγινα, στην Εύβοια ακόμα και στη Μίλητο.

Ελευθέρια (αγώνες)²²⁰¹: Τα "*Πεντετηρικά Ελευθέρια*"²²⁰² ήταν οι περίφημες πανελλαδικές εορτές-αγώνες, που τιμώντας τον Ελευθέριο Δία- τελούνταν στις Πλαταιές σε ανάμνηση της αποφασιστικής νίκης της πόλης των Ελευθερών εναντίον των Περσών αλλά και σε ανάμνηση αγώνων ή περιστατικών, τα οποία εξασφάλισαν την απελευθέρωση διάφορων ελληνικών πόλεων. Οι εορτές πραγματοποιούνταν -πιθανόν την 26^η ή 27^η του μηνός Πανάμου- κάθε πέντε χρόνια²²⁰³ στις Πλαταιές, η αίγλη των οποίων διήρκησε πάνω από έξι αιώνες, αφού χαρακτηριζόταν για την ποιότητα των αγώνων της διοργανώτριας κοινότητας, το Κοινό των Βοιωτών. Οι αγώνες²²⁰⁴ που οργανώνονταν ήταν γυμνικοί και ιππικοί ενώ ο νικητής των αγώνων (που στην αρχή περιλάμβαναν ως μόνο αγώνισμα την οπλιτοδρομία)²²⁰⁵ απολάμβανε τον τίτλο του καλύτερου των Ελλήνων, "*Άριστος Ελλήνων*", ενώ αργότερα δίνονταν σπουδαία βραβεία για το αγώνισμα του δρόμου²²⁰⁶. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των Ελευθερίων πραγματοποιούνταν θυσίες και αγώνες σαλπικτών και κηρύκων. Επίσης, η εορτή λάμβανε χώρα στη

²¹⁹⁹Διόδωρος, Δ' 3.2.

²²⁰⁰Λεξικό Βρετιός, λ. Διονύσια Θήβας.

²²⁰¹Ολυμπιονικαι, Ζ' .154. Παπαχατζής 1981, 37-41. Λεξικό Βρετιός, λ. Ελευθέρια.

²²⁰²Λαμπρινουδάκης 1971. Παπαχατζής 1987, 153. Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 114. Argoud 2008, 529-531. Decharme 2014, 80.

²²⁰³Τσεβάς 2006, Τόμος Β', 389. Σύμφωνα με τον Βρετιό τα *Ελευθέρια* διεξάγονταν κάθε χρόνο, βλ. Λεξικό Βρετιός, λ. Ελευθέρια.

²²⁰⁴Βοιωτικά, 2.6. Στράβων, 9.2.31.

²²⁰⁵Βοιωτικά, 2.6. Ταταράκη 1992, 199, σχόλιο 13.

²²⁰⁶Βοιωτικά, 2.6.

Λάρισσα, στη Σάμο, στη Σμύρνη, στην Αθήνα και στις Συρακούσες ενώ αγώνες *Ελευθέρια* διεξάγονταν στην Τανάγρα²²⁰⁷.

Ενυλίαξισ (αγώνες)²²⁰⁸: Εορτή προς τιμήν του θεού Ενυαλίου, που λατρευόταν στις Ερυθρές. Κατά τη διάρκεια των αγώνων οι συμμετέχοντες έφηβοι θυσίαζαν έναν μικρό σκύλο²²⁰⁹.

Ερκύνια²²¹⁰: Η εορτή πραγματοποιούταν προς τιμήν της τοπικής θεάς (Νύμφη) Έρκυνας, που ως προστάτρια της βλάστησης ταυτίστηκε με τη θεά Δήμητρα²²¹¹, στον ναό του Τροφωνίου στη Λιβαδειά.

Ερμαία ή Ερμαία ή Κριοφόρια (αγώνες)²²¹²: Η εορτή τελούταν προς τιμήν του θεού Ερμή (Προμάχου ή κριοφόρου), -πιθανόν κατά τον μήνα Ερμαίο- στην πόλη της Τανάγρας. Η εορτή ξεκινούσε με μια μεγάλη πομπή με επικεφαλής τον πιο όμορφο νέο της πόλης, που έφερε στους ώμους του ένα κριάρι ως "κριοφόρος" προς τιμήν του Ερμή, που ο μύθος θέλει τον θεό να έχει σώσει την πόλη της Τανάγρας από επιδημία. Στη εορτή δεν είχαν το δικαίωμα συμμετοχής ή παρακολούθησης -σύμφωνα με νόμο, που είχε θεσπίσει ο Σόλων- οι ενήλικες, παρά μόνο οι έφηβοι και τα παιδιά, τα οποία κατά την διάρκεια της εορτής αγωνίζονταν (γυμνικοί αγώνες) και έκαναν λαμπαδηφορίες. Το κύριο αγώνισμα των Έρμαιων ήταν η αρματοδρομία. Ο νικητής των αγώνων -αγώνες κάλλους μεταξύ των εφήβων- υποδύοταν το θεό Ερμή "*...περιήρχετο κύκλω του τείχους φέρων άρνα επί των ώμων*"²²¹³. Τα Έρμαια πραγματοποιούνταν και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας προς τιμή του θεού Ερμού "Αγωνίου" ή "Εναγωνίου", προστάτη των παλαιστρών και των Γυμνασίων.

Ερωτίδια ή Ερωτίδεια ή Καισάρεια ερωτίδια Ρωμαία (αγώνες)²²¹⁴: Τα Ερωτίδια ή Ερωτίδεια ήταν πεντετηρική εορτή προς τιμή του Έρωτος, που τελούταν την 4^η του μηνός Αγριωνίου. Τα Ερωτίδια²²¹⁵ τελούνταν στο ναό των

²²⁰⁷Χαραμή 2015,81.

²²⁰⁸Λεξικό Βρετιός,λ.Ενυλίαξισ.

²²⁰⁹Λακωνικά,14.9.

²²¹⁰Ησύχιος,λ.Έρκύνια. Λεξικό Βρετιός,λ.Έρκύνια.

²²¹¹Βοιωτικά,39,2-6. Παπαχατζής 1981,247,σημ.1.

²²¹²Λεξικό Βρετιός,λ.Ερμαία.

²²¹³Τσεβάς 2006,Τόμος Β',367.

²²¹⁴Βοιωτικά,31,3. Παπαχατζής 1981,196-197,σημ.1. Argoud 2008,539-540.

²²¹⁵Βοιωτικά,31.3. Ταταράκη 1992,212,σχόλιο 105. Argoud 2008,539-540.

Θεσπιών²²¹⁶, ενώ τα Ερωτίδεια, που τελούνταν πάλι από τους Θεσπιείς, λάμβαναν μέρος στην Κοιλάδα του Ελικώνα, και τελούνταν κάθε τέσσερα χρόνια. Περιελάμβαναν²²¹⁷ μουσικούς, ιππικούς και γυμνικούς αγώνες, με προσφορές θυσιών, ενώ συγχρόνως στην ίδια εορτή εκτός από τον Έρωτα, τιμούσαν και τις Μούσες με τα “Μούσεια”, όπως θα αναλυθεί ακολούθως. Τον Έρωτα τιμούσαν οι Αθηναίοι, οι Κρήτες αλλά και Σαμιώτες.

Εύκλεια²²¹⁸: Επρόκειτο για μια χθόνιου χαρακτήρα εορτή, αρχικά, προς τιμήν της θεότητας Ευκλείας (Άρτεμη), που λάμβανε χώρα στη Θήβα και τις Πλαταιές κατά το μήνα Προστατήριο. Με την πάροδο του χρόνου η Άρτεμη λατρεύτηκε σαν θεότητα της γέννησης και του γάμου. Κατά τη διάρκεια των –πολυήμερων πιθανόν– εορτών διοργανώνονταν ακόμη και δραματικοί αγώνες ενώ απαγορευόταν οποιαδήποτε εκτέλεση ποινής. Την Ευκλεία λάτρευαν στην Κόρινθο, στην Αθήνα, στη Λοκρίδα και στους Δελφούς.

Ηράκλεια ή Ιολαία (αγώνες)²²¹⁹: Η ετήσια εορτή τελούταν προς τιμήν του Ηρακλή, την 10^η του μηνός Ομολωίου στη Θήβα. Τα Ηράκλεια λάμβαναν χώρα στο γυμνάσιο²²²⁰ του Ιόλαου και περιελάμβαναν πομπές, θυσίες και αγώνες πεντάθλου, γυμνικούς και ιππικούς, ενώ οι αθλητές, που συμμετείχαν, συνέρρεαν από ολόκληρη τη Βοιωτία, όπως και οι θεατές. Ακόμη, τα Ηράκλεια οργανώνονταν στη Θίσβη²²²¹, στις Τίφαι (Τίφες)²²²², στην Αθήνα, στον Οπούντα (Λοκρίδας) και αλλού.

Θεοδαΐσια ή Ηρόχια²²²³: Εορτές –διονυσιακές– που τελούνταν προς τιμήν του Διονύσου Θεοδαΐσιου, ως προστάτη της γονιμότητας και των καλλιεργειών, και κυρίως της αμπέλου καθώς και τις τρωφούς του, τις Νύμφες, στις οποίες –σύμφωνα με τη μυθολογία– ο Δίας είχε εμπιστευτεί τη ανατροφή του παιδιού του. Τα Θεοδαΐσια πραγματοποιούνταν κατά τον μήνα Προστατήριο (από τον 4^ο αι.π.Χ.) σε διάφορες αρχαίες ελληνικές πόλεις και κυρίως στην αρχαία Αλίαρτο, με πιθανή προέλευση την Κρήτη²²²⁴. Σύμφωνα με τον Καλλίμαχο, η διονυσιακή αυτή

²²¹⁶Βοιωτικά,31.3. Ταταράκη 1992,212,σχόλιο 105.

²²¹⁷Βοιωτικά,31.3.

²²¹⁸Λεξικό Βρεττός,λ.Εύκλεια.

²²¹⁹Βοιωτικά,32.2. Κλεάνθους 1887,20-21. Argoud 2008,540-543. Λεξικό Βρεττός,λ.Ηράκλεια.

²²²⁰ΑΔ 3(1917),400-404.

²²²¹Βοιωτικά,32.2-4. Τσεβάς 2006,Τόμος Β',361.

²²²²Επισημαίνεται ότι τα Ηράκλεια διεξάγονταν και προς τιμήν του Τίφου, κυβερνήτη της Αργούς, βλ.Βοιωτικά,32.4. Τσεβάς 2006,361.

²²²³Βαρβαρούσης 2010,64-68. Λεξικό Βρεττός,λ.Θεοδαΐσια.

²²²⁴Τη μεταφορά της εορτής από την Κρήτη στην Αλίαρτο ανέλαβε ο Ραδάμανθους.

εορτή λάμβανε μέρος κοντά στην πηγή Κισσούσα, κατά τη διάρκεια της οποίας υπήρχαν πλούσια γεύματα/συμπόσια με άφθονο κρασί, όπως άλλωστε συνηθιζόταν σε κάθε διονυσιακή λατρεία και προσκαλούσαν τον Διόνυσο για ευχία. Επίσης, στη διονυσιακή λατρεία συμμετείχαν σάτυροι, που αποσκοπούσαν στο να ψυχαγωγούν και να διασκεδάζουν με χορούς και τραγούδια τον θεό. Η τέλεση των Θεοδαισίων στην Αλίαρτο πιστοποιείται από κτερίσματα, που εντοπίστηκαν σε αρχαίο νεκροταφείο της πόλης και από επιτύμβιες στήλες, οι οποίες είναι διακοσμημένες με στεφάνια από φύλλα κισσού και αμφορείς κρασιού –σύμβολα του Διονύσου– όπως στα ευρήματα του βυζαντινού ναΐσκου της Αγίας Κυριακής της Αλίαρτου.

Θεσμοφόρια²²²⁵: Επρόκειτο για πανελλήνια εορτή, ίσως η αρχαιότερη όλων και η πιο διαδεδομένη μορφή λατρείας για τη θεά Δήμητρα τη Θεσμοφόρο, που τελούταν –πιθανόν την 10^η-13^η του μηνός Δαματρίου– στο *Θεσμοφόριο ιερό*, στην πόλη της Θήβας. Σε αυτή συμμετείχαν μόνο γυναίκες, που απομακρύνονταν από τους συζύγους τους τελώντας θυσίες ζώων (γουρούνια), παρακλήσεις και συμβολισμούς, που σχετιζόνταν με τη γονιμότητα της γης, την ευγονία και την πολυτεκνία των γυναικών. Επιπλέον, βασικό στοιχείο της εορτής αυτής ήταν η τελετουργική οινοποσία με κατανάλωση μεγάλης ποσότητας κρασιού, όπως συνέβαινε κι άλλες παρόμοιες εορτές²²²⁶. Τα Θεσμοφόρια ως η αρχαιότερη –ίσως και πιο διαδεδομένη– εορτή από τις αγροτικές εορταζόταν στις ευρύτερες περιοχές της Ελλάδας (Ποτνιές²²²⁷, Αθήνα, Φενεός Αρκαδίας, Ερέτρια, Δρυμαία Φωκίδας, Μέγαρα, Δίο Μακεδονίας) και της Σικελίας.

Ιολά(ει)α ή Ιόλαια ή Ιόλεια ή Ηράκλεια (αγώνες)²²²⁸: Πρόκειται για μια εορτή προς τιμήν του επιστήθιου φίλου του Ηρακλή ήρωα Ιολάου, που απολάμβανε τιμές τοπικού ήρωα στη Θήβα²²²⁹, στο γυμνάσιο του Ιόλαου. Περιλάμβαναν θυσίες, γυμνικούς και ιππικούς αγώνες καθώς και έπαθλο για τους νικητές ένα στεφάνι από

²²²⁵Burkert 1993, 218. Λεξικό Βρεττός, λ.Θεσμοφόρια. Βαρβαρούσης 2010, 68-70.

²²²⁶Τα Αγριόνια, τα Θεοίνια και τα Ιοβάκχεια, για τα οποία είναι γνωστά ελάχιστα πράγματα, ήταν επίσης διονυσιακές εορτές, και περιλάμβαναν οινοποσίες.

²²²⁷Βοιωτικά, 8.1.

²²²⁸Ολυμπιονικαι, Θ' 143, Ζ' 153, Ισθμιόνικαι, Α' 20, Δ' 118. Λεξικό Βρεττός, λ.Ιολά(ει)α.

²²²⁹Κλεάνθους 1887, 20-21.

μυρσίνη²²³⁰. Τα Ιολαεία (ή Ηράκλεια Θήβας) είχαν αφειτηρία τη Σικελία και με το πέρασμα των χρόνων, η εορτή διαδόθηκε και στον Ορχομενό αλλά και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, της Μικρασίας και της Σικελίας.

Καβείρια²²³¹: Τα Καβείρια ήταν ετήσιες μυστηριακές εορτές, που τελούνταν κατά την θερινή περίοδο (τέλη Ιουλίου–αρχές Αυγούστου) και διαρκούσαν εννέα ημέρες. Διοργανώνονταν προς τιμήν των Καβείρων (Μεγάλων Θεών) στο Καβείριο ιερό (δυτικά της πόλης της Θήβας), που ήταν αφιερωμένο σε αυτούς. Το μυστηριακό μέρος των Καβειρίων είναι άγνωστο εφόσον η αρχαία ελληνική γραμματεία το προστάτευσε επαρκώς²²³². Το σίγουρο είναι ότι η μύηση στις τελετές εστιαζόταν στα περί γεννέσως και όχι περί θανάτου θέματα με σκοπό την ηθικότητα του ανθρώπου. Επιπλέον, στα Καβείρια λάμβαναν χώρα ένοπλες ορχήσεις, οινοποσίες, θυσίες ταύρων και χοροί. Τα σημαντικότερα κέντρα λατρείας των Καβείρων ήταν η Θήβα (Καβείριο ιερό), η Αθηδόνα, η Λάρυμνα, η Λήμνος, η Τιμβρος, η Σαμοθράκη, η Μακεδονία, η Κέρκυρα και η Ρώμη.

Κάρνεια (αγώνες)²²³³: Γιορτή πολεμικού χαρακτήρα που πραγματοποιούταν προς τιμήν του Κάρνειου Απόλλωνα, την 7^η-15^η του μηνός Πάναμου, στην πόλη της Θήβας, κάθε τέσσερα χρόνια και διαρκούσε εννέα ημέρες. Κατά την διάρκεια των εορτών απαγορεύονταν οι εχθροπραξίες και οι πολεμικές επιχειρήσεις ενώ οι συμμετέχοντες λάμβαναν μέρος σε θυσίες, γυμνικοί και μουσικοί αγώνες. Άλλες πόλεις όπου οργανώνονταν τα Κάρνεια ήταν η Σπάρτη, η Κυρήνη, το Γύθειο, τα Λεύκτρα Λακωνίας, η Καρδαμύλλη, η Θήρα, η Κρήτη και άλλες.

Κριοφόρια ή Ερμαία (αγώνες)²²³⁴: Τα Κριοφόρια²²³⁵ τελούνταν προς τιμήν του θεού Κριοφόρου Ερμή –πιθανόν την 16^η του μηνός Αλαλκομένιου– στην πόλη της Τανάγρας. Κατά τη διάρκεια των Ερμαίων διοργανώνονταν γυμνικοί αγώνες της παιδικής και εφηβικής ηλικίας, λαμπαδηδρομίες και θυσίες ζώων σε γυμνάσια και παλαίστρες. Άλλες πόλεις που οργάνωναν τα Έρμαια ήταν η Σαλαμίνα, η Κυδωνία Κρήτης, ο Φενεός Αρκαδίας, η Δήλος, η Βέροια, το Άργος και άλλες.

²²³⁰Τοσμιόνικοι, Γ΄.117.

²²³¹Βοιωτικά,25.5. Λεξικό Βρεττός,λ.Καβείρια.

²²³²Βοιωτικά,25.5.

²²³³Λεξικό Βρεττός,λ.Κάρνεια.

²²³⁴Λεξικό Βρεττός,λ.Ερμαία,Κριοφόρια.

²²³⁵Βοιωτικά,22,1. Αριστείδης,21.2.

Κρόνια (αγώνες)²²³⁶: Η -ευχαριστήρια για την συγκομιδή- εορτή γινόταν προς τιμήν του Κρόνου και της Ρέας - την 12^η του μηνός Ιπποδρομίου- στο "Κρόνιον" Ιερό στη Θήβα. Επρόκειτο για μουσικούς αγώνες ενώ στο τέλος ακολουθούσε θυσία. Ανήμερα των Κρονίων υπήρχε αυξημένη η αίσθηση της ελευθερίας (για τους δούλους της εποχής) σε ανάμνηση της εποχής, που δεν υπήρχε δουλεία ενώ συν τω χρόνω και ιδιαιτέρως κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας, η εορτή έλαβε έναν διαφορετικό χαρακτήρα με ακολουσίες προς τιμήν του ρωμαϊκού Σατούρνους. Τα Κρόνια τελούνταν και σε άλλες πόλεις της Βοιωτίας, Λιβαδειά και Χαιρώνεια, της ηπειρωτικής και νησιωτικής αρχαίας Ελλάδας, όπως στην Αθήνα, την Ολυμπία, στη Μαγνησία της Μικρασίας, στη Ρόδο, στην Τιμβρο και αλλού.

Κυνηγέσια²²³⁷: Πρόκειται για μια πανύγηρις-εορτή, που πραγματοποιούταν κάθε χρόνο και αφορούσε σε ρωμαϊκούς αγώνες, δηλαδή ludus. Ειδικότερα, διοργανώνονταν κυνήγια με μονομάχους στο ρόλο των κυνηγών.

Λαία (αγώνες)²²³⁸: Πρόκειται για εορτή προς τιμήν του Λαίου, πατέρα του Οιδίποδα, που λάμβανε χώρα στην πόλη της Θήβας. Κατά τη διάρκεια των Λαίων διοργανώνονταν και αγώνες.

Λατρεία του δόρατος: Στη Χαιρώνεια το Δόρυ²²³⁹ (ή σκήπτρο) ήταν μία από τις πιο σεβαστές θεότητες. Πίστευαν ότι ανήκε στον Αγαμέμνονα, και ο Παυσανίας²²⁴⁰ ήταν πεπεισμένος ότι ήταν γνήσιο.

Λευκάθε(ι)α²²⁴¹: Τα Λευκάθεια διοργανώνονταν στην πόλη της Θήβας προς τιμήν, πιθανόν, της θεότητας Λευκοθέας (Ινώ). Άλλες περιοχές που διοργάνωναν την εορτή ήταν η Χαιρώνεια, η Ιταλία, η Μίλητος, η Κολχίδα, η Κρήτη, η Επίδαυρος, η Λακωνία, η Θεσσαλία, η Αθήνα αλλά και νησιά του Αιγαίου.

Λύσιοι τελεταί²²⁴²: Η εορτή τελούταν προς τιμήν του Λύσιου²²⁴³ Διονύσου στην πόλη της Θήβας και κατά τη διάρκειά της οργανώνονταν τελετές με πομπές και ύμνους στο ιερό, που ήταν αφιερωμένο στο Διόνυσο Λύσιο²²⁴⁴. Παρόμοιες τελετές διοργανώνονταν στη Σικυώνα, στην Κόρινθο και στο Θέρμο Αιτωλίας.

²²³⁶Λεξικό Βρετιτός, λ.Κρόνια.

²²³⁷Χαραμή 2015, 81.

²²³⁸Λεξικό Βρετιτός, λ.Λαία.

²²³⁹Τσεβάς 2006, Τόμος Β', 411. Παπαχατζής 1981, 264, σημ.1-2.

²²⁴⁰Βοιωτικά, 41.6.

²²⁴¹Λεξικό Βρετιτός, λ.Λευκάθε(ι)α.

²²⁴²Λεξικό Βρετιτός, λ.Λύσιοι τελεταί.

Λυχνοκαΐα: Στη Λιβαδειά και πιο συγκεκριμένα στο Ναό του Διός Βασιλέως στο άλσος του Τροφώνιου πραγματοποιούταν μια ιδιαίτερος μυστηριακή ετήσια -νυκτέλιος- εορτή²²⁴⁵. Κατά τη διάρκεια της νύκτας έκαιγαν λύχνους κάτω από τον ήλιο της νύκτας, την πανσέληνο.

Μελαμπόδεια (αγώνες)²²⁴⁶: Στα Αιγόσθενα (σημ.Πόρτο Γερμενό) λάμβανε χώρα η γιορτή προς τιμήν του μάντη και ήρωα Μελάμποδα και πραγματοποιούνταν αγώνες. Άξιο λόγου αποτελεί το βραβείο, που προσφερόταν στον νικητή των αγώνων και που αποτελούσε μέρος από τα θυσιαζόμενα σφάγια. Τα Μελαμπόδεια οργανώνονταν στην πόλη του Ορχομενού και του Άργους.

Μινύεια²²⁴⁷: Τα Μινύεια οργανώνονταν στην πόλη του Ορχομενού προς τιμήν του βασιλέα και ήρωα Μινύα των Ορχομενίων Μινύα.

Μουσειά ή Μουσῆα ή Μεγάλα Καισάρεια (αγώνες)²²⁴⁸: Επρόκειτο για τελετές -αρχικά θυμελικοί αγώνες- με άθλα ισοπύθια²²⁴⁹, που οργανώνονταν κάθε τέσσερα ή πέντε χρόνια προς τιμήν των εννέα Μουσών (ιδρύθηκαν τον 3^ο αι.π.Χ.) από τους Θεσπιείς στην Κοιλιάδα των Μουσών στον Ελικώνα κοντά στην Άσκηρη²²⁵⁰. Κατά τη διάρκεια των εορτών πραγματοποιούνταν²²⁵¹ αγώνες γυμνικοί, ιππικοί, ποιητικοί, δραματικοί, μουσικοί και καλλιτεχνικοί. Οι επιγραφές²²⁵², που έχουν βρεθεί, επιβεβαιώνουν την τέλεση των γιορτών και αγωνισμάτων αυτών, όπως αυτές όπου αναγράφονται οι κατάλογοι των νικητών²²⁵³, το έπαθλο των οποίων ήταν ένα απλό στεφάνι. Όσο για τους θεατές των αγώνων αυτοί συνέρρεαν από όλη την Ελλάδα. Αργότερα η εορτή τελούταν προς τιμήν Ρωμαίων αυτοκρατόρων, που την μετονόμασαν σε Μεγάλα Καισαρεία, Σεβαστήα ή Μουσῆα (2^{ος} αι.μ.Χ.-3^{ος} αι.μ.Χ.). Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί, ότι οι Μούσες τιμούταν στην Σπάρτη, στην Αθήνα, στην Τεγέα, στους Δελφούς, στη

²²⁴³Βοιωτικά,16.6.

²²⁴⁴Λόγω της ιδιότητάς του να θεραπεύει τη μανία ή αλλιώς μανιολύτης θεός.

²²⁴⁵Βαλλά 2008,882-883.

²²⁴⁶Αττικά,44.5. Παπαχατζής 1974,511-514,σημ.4. Λεξικό Βρεττός,λ.Μελαμπόδεια.

²²⁴⁷Ισθμιονίκαι,Α',11. Λεξικό Βρεττός,λ.Μινύεια.

²²⁴⁸Βοιωτικά,31.3-4. Παπαχατζής 1981,195-196,σημ.7. Λεξικό Βρεττός, λ.Μουσειά. Argoud 2008,535-539. Τζανίμης 2012, 45-144.

²²⁴⁹Άθλα παρόμοια με αυτά των Πυθίων, για επικούς ποιητές και αυλητές.

²²⁵⁰Οικονόμου 2013γ,64.

²²⁵¹Βοιωτικά,31.3. Ταταράκη 1992,202,σχόλιο 104.

²²⁵²Τζανίμης 2012,45-144.

²²⁵³Βοιωτικά,23.2-3.

Σικυώνα, στην Τροιζήνα και στην Θήρα ενώ Καισάρεια διενεργούνταν –εκτός της Τανάγρας– και σε άλλες πόλεις της Βοιωτίας, όπως στην Ακραϊφία, στη Λιβαδειά και τις Θεσπιές²²⁵⁴.

Ογχήστια (αγώνες)²²⁵⁵: Στα Ογχήστια λατρευόταν ο Ποσειδώνας ο Ογχήστιος στο Ιερό του θεού²²⁵⁶ στην πόλη της Ογχηστού. Η εορτή περιελάμβανε εορταστικές εκδηλώσεις και αγώνες με αρματοδρομίες²²⁵⁷ και ιπποδρομίες, που πραγματοποιούνταν στις ογχήστιες ακρολιμνιές²²⁵⁸. Είναι αξιοσημείωτα τα προσωνύμια του θεού προστάτη των ιπποδρομιών: *εὐεργέταν ἀρμάτων ἵπποδρόμιον, σεισίχθον και κοσμοσείστη, ἵππιος*. Η λατρεία του Ποσειδῶνα διαδόθηκε και σε όλες τις γειτονικές πόλεις της Ογχηστού.

Ομολώια ή Ομόλια ή Ομολίθια (αγώνες)²²⁵⁹: Η εορτή αυτή ήταν αφιερωμένη στον Ομολώιο Δία ή στην Ομολώια Δήμητρα²²⁶⁰ και εορτάζονταν το μήνα Ομολώιο, στην πόλη της Θήβας και του Ορχομενού. Κατά τη διάρκεια της εορτής τελούνταν φημισμένοι μουσικοί αγώνες, όπου λάμβαναν μέρος αθλητές απ' όλη τη Βοιωτία και κυρίως από τον Ορχομενό αλλά και από τις γείτονες περιοχές.

Οργια²²⁶¹: Επρόκειτο για νυχτερινές θρησκευτικές τελετές προς τιμήν του Βάκχου (Διόνυσος), των Καβείρων, της Δήμητρας και άλλων θεοτήτων, που τελούνταν στον Παρνασσό, στον Κιθαιρώνα και στο Λαφύστιον όρος. Κατά τη διάρκεια των Οργίων συμμετείχαν μόνο μνημένοι, οι οποίοι συμμετείχαν υπό το φως λαμπάδων εκστασιασμένοι σε χορούς, παιχνίδια με συνοδεία μουσικής και ιερουργικών κραυγών ενώ οι καταστάσεις χαράς και λύπης εναλλάσσονταν συνεχώς.

Παμβοιωτία (αγώνες)²²⁶²: Η εορτή εορταζόταν προς τιμήν της Ιτωνίας Αθηνάς κατά το μήνα Παμβοιωτίο, στην Κορώνεια. Ήταν κοινή εορτή για όλες τις Βοιωτίας πόλεις (Κοινό Βοιωτών με κοινά κέντρα λατρείας). Κατά τη διάρκεια της εορτής οργανώνονταν γυμνικοί, ιππικοί αγώνες, αγώνες ένοπλων βοιωτικών σωμάτων και

²²⁵⁴Χαραμή 2015, 81.

²²⁵⁵Βοιωτικά, 37.1. Argoud 2008, 535–539. Λεξικό Βρεττός, λ. Ογχήστια.

²²⁵⁶Ιλιάδα, Β 506, Κλεάνθους 1887, 12–16.

²²⁵⁷Βαρβαρούσης 2010, 60–64.

²²⁵⁸Σε παραλίμνιο μέρος νοτιοανατολικά της Αλιάρτου.

²²⁵⁹Βοιωτικά, 8.7. Λεξικό Βρεττός, λ. Ομολώια.

²²⁶⁰Τζέμος 1963, 23. Decharme 2014, 79, σημ. 5.

²²⁶¹Λεξικό Βρεττός, λ. Οργια.

²²⁶²Argoud 2008, 533–535.

λαμπαδηδρομίες. Η σπουδαιότητα της εορτής αποδεικνύεται από το γεγονός της αναστολής των τυχόν πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ των Βοιωτών²²⁶³. Τα Παμβοιώτια λάμβαναν χώρα και στην πόλη της Ογχηστού προς τιμήν του Θεού Ποσειδώνα με ιππικούς αγώνες.

Πολιεία²²⁶⁴: Επρόκειτο για εορτή, που λάμβανε χώρα στη Βοιωτία προς τιμήν του Πολιού Απόλλωνα.

Πτώ(ϊ)α (αγώνες)²²⁶⁵: Εορτή, που τελούταν προς τιμήν του -πολεμικού θεού- Πτώου Απόλλωνος²²⁶⁶ στο θέατρο (κοντά στο μαντείο) του Θεού στο όρος Πτώον της Βοιωτίας (στην περιοχή του Ακραϊφνίου) -πιθανόν κατά τον μήνα Πάναμο- κάθε τέσσερα χρόνια ενώ κατά τα τέλη του 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι.π.Χ.²²⁶⁷ αποφασίστηκε η τέλεση των αγώνων ανά πενταετία. Η τέλεση των αγώνων διακόπηκε για κάποιο χρονικό διάστημα (για τριάντα περίπου χρόνια, με αυτοκράτορα τον Καλλιγούλα) στα τέλη του 4^{ου} αι.π.Χ. εξαιτίας της καταστροφής του ιερού από τους Μακεδόνες ενώ λειτουργούσε έως τον 2^ο αι.μ.Χ. (επί Ηρώδου του Αττικού 101-177)²²⁶⁸. Από τον 3^ο αι. π.Χ. τα Πτώ(ι)α (και Καισάρεια) είχαν προαχθεί σε επίσημες εορτές του Κοινού των Βοιωτών υπό την αιγίδα των κατοίκων της πόλης Ακραϊφίας κι έτσι πόλη, μαντείο²²⁶⁹ και τα Πτώ(ι)α αποτελούσαν σημαντικό πόλο της εποχής. Κατά τη διάρκεια της εορτής, πραγματοποιούνταν γυμνικοί και μουσικοί αγώνες ενώ οργανώνονταν και αγωνίσματα²²⁷⁰ πνευματικού ενδιαφέροντος (ποιητικά έπη, ραψωδίες και άλλα), που διεξάγονταν στο θέατρο. Το έπαθλο των νικητών ήταν ένα στεφάνι. Μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού (177μ.Χ.) έπαψε και η τέλεση των Πτώιων.

²²⁶³Τσάκου-Κονβερίνο 2003, 263.

²²⁶⁴Λεξικό Βρετιός,λ.Πολιεία.

²²⁶⁵Argoud 2008,544-546. Από μια επιγραφή πληροφορούμαστε ότι κατά τον 1ο αιώνα π.χ. τελούνταν τα αθλήματα του Σαλπιστή, Κήρυκος, Ραψωδού, Ποιητή Επών, Αθλητή, και Κιθαρωδού. Λεξικό Βρετιός,λ.Πτώια.

²²⁶⁶Προς τιμή του "Πτώου" Απόλλωνος ως πολεμικού Θεού εμποιούντος τον τρόπο στις καρδιές των εχθρών, αλλά και προς τιμή του τοπικού ήρωα Πτώου, της γειτονικής πόλης Ακραϊφίας, υιού του Θεού Απόλλωνος και της Αθαμαντίδος Ζευξίπης.

²²⁶⁷Η εορτή πιθανόν να ξεκίνησε τον 7^ο αι.π.Χ.

²²⁶⁸Η αναδιοργάνωση των αγώνων συντελέστηκε, σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες, το 228-226π.Χ.

²²⁶⁹Ο Στράβων σημειώνει το τέλος των μαντείων με τούτα τα λόγια: "εκλέλοιπε και το μαντείο το εν Δωδώνη καθάπερ και τα άλλα", βλ.Στράβων,Βιβλίο Ζ',7.9.και "Μαντικός αυχός (ξηρασία) κατέλαβε τας μαντικές χώρας" λέει ο Πλούταρχος με μόνη εξαίρεση τη Λιβαδειά, όπου το Τροφώνιον: "Των δ' άλλων τα μεν σιγή, τα δε παντελή ερημία κατέσχε".

²²⁷⁰Από μια επιγραφή πληροφορούμαστε ότι κατά τον 1^ο αι.π.Χ. τελούνταν τα αθλήματα του Σαλπιστή, Κήρυκος, Ραψωδού, Ποιητή Επών, Αθλητή, και Κιθαρωδού.

Σαραπίεια (αγώνες)²²⁷¹: Πεντητηριακή εορτή, που τελούταν κάθε τέσσερα χρόνια προς τιμήν του Σαράπη (ή Σάραπη ή Σέραπη) και της Τσιδος (αιγυπτιακές θεότητες) στην πόλη της Τανάγρας κατά την εποχή των Πτολεμαίων (γύρω στο 100π.Χ.). Κατά τη διάρκεια των Σαραπίων διοργανώνονταν θυσίες και αγώνες ενώ οι συμμετέχοντες-αγωνιστές ήταν κήρυκες, ποιητές, ραψωδοί, σαπλιστές, αυλωδοί, κιθαριστές, υποκριτές. Με το πέρας των αγώνων γινόταν συμπόσιο για τους νικητές των αγώνων.

Τριετηρικά²²⁷²: Επρόκειτο για νυχτερινές εορτές, που οργανώνονταν προς τιμήν του Διονύσου από τους Θηβαίους κάθε τρία έτη²²⁷³ στις πλαγιές του Κιθαιρώνα. Στα Τριετηρικά λάμβαναν μέρος αποκλειστικά γυναίκες στεφανωμένες, οι οποίες -υπό το φως των πυρσών- χόρευαν και έτρεχαν μανιασμένες στο βουνό.

Τροφών(ε)ια (αγώνες)²²⁷⁴: Εορτές, που τελούνταν προς τιμήν του μάντη Τροφώνειου ή του Τροφώνιου Δία (χθόνια θεότητα) κατά τη διάρκεια της περιόδου λειτουργίας του τοπικού ιερού στο άλσος του στη Λιβαδειά. Επίσης, τελούνταν αγώνες & μουσικές εκδηλώσεις²²⁷⁵.

Υμνια²²⁷⁶: Εορτή, που τελούταν προς τιμήν της Άρτεμης Υμνίας στον Ορχομενό.

Χαιρώνεια: Εορτή, που λάμβανε μέρος στην πόλη της Χαιρώνειας.

Χαριτήσια ή Χαρίσια (αγώνες)²²⁷⁷: Εορτή, που πραγματοποιούταν προς τιμήν των Χαρίτων (θεότητες της βλάστησης) στην πόλη του Ορχομενού και διαρκούσε τρεις ημέρες. Οι συμμετέχοντες (αθλητές και θεατές) συνέρρεαν από όλη την Ελλάδα, την Ασία και την Ιταλία. Κατά τη διάρκεια των Χαριτησίων οργανώνονταν ποιητικοί, μουσικοί και γυμνικοί αγώνες ενώ κατά τη διάρκεια της νύκτας οι συμμετέχοντες χόρευαν, συμμετείχαν σε διαγωνισμούς και στο τέλος της εορτής μοιράζονταν γλυκίσματα από αλεύρι και μέλι (3^{ος} αι.π.Χ ή 9^{ος} αι.π.Χ)²²⁷⁸. Ως βραβείο προσφερόταν στους νικητές ένα πέμμα=γλύκισμα, που ονομαζόταν "πειραμούς" ενώ

²²⁷¹ΑΕ (1956), 34-72.

²²⁷²Λεξικό Βρετιτός, λ. Τριετηρικά.

²²⁷³Κατά τον Λεκατσά τα Τριετηρικά ήταν ετήσια εορτή, βλ. Λεκατσάς 1999, 97.

²²⁷⁴Λεξικό Βρετιτός, λ. Τροφών(ε)ια.

²²⁷⁵Παπαπαναγιώτου 2000, 299.

²²⁷⁶Λεξικό Βρετιτός, λ. Υμνια.

²²⁷⁷Λεξικό Βρετιτός, λ. Χαριτήσια. Τσεββάς 2006, Τόμος Β', 407.

²²⁷⁸Τζέμος 1963, 16-17.

στους υπόλοιπους έδιναν γλυκίσματα “χαρίσια”²²⁷⁹. Τα Χαριτήσια οργανώνονταν και σε άλλες πόλεις, όπως σε Αθήνα, Δήλο, Πάρο, Σπάρτη και Κύπρο.

Ωρειόνια: Αγώνες, που διεξαγόταν προς τιμήν του Ταναγραίου ήρωα Ωρειόνοσ στην πόλη της Τανάγρασ²²⁸⁰.

Άλλες λατρείες και θεότητες: Πολλές άλλες μεγάλες θεότητες είχαν ιερά σχεδόν σε κάθε Βοιωτική πόλη: η Δήμητρα, η Ήρα, η Αθηνά, η Άρτεμις, ο Διόνυσος²²⁸¹, ο Απόλλων, ο Ποσειδώνας, ο Ερμής, ο Ηρακλής –ιδίως στη Θήβα, ο Ποσειδώνας και –φυσικά παντού– ο Δίας. Μία από τις μεγαλύτερες θεότητες του βοιωτικού λαού ήταν η Ιτωνία Αθηνά ενώ η άλλη ο Ακραίος Ζευς²²⁸². Το κεντρικό σημείο λατρείας του Δία στη Βοιωτία ήταν το ιερό στο όρος Λαφύστιο, που αρχικά ανήκε στον Ορχομενό αλλά αργότερα στη Λιβαδειά και την Κορώνεια. Υπήρχε ισχυρισμός, πως η Θήβα ήταν ο τόπος γέννησης του Δία, αν και το πότε αναπτύχθηκε ο ισχυρισμός αυτός είναι ασαφές. Άλλες πάλι μεγάλες θεότητες, όπως η Αφροδίτη, ο Άρης, ο Άδης, ο Ήλιος, η Εστία, ο Ασκληπιός, η Υγεία, δε λατρεύτηκαν τόσο πολύ ενώ υπήρξαν άλλες τοπικές με ειδικά κέντρα λατρείας, όπως οι θεοί της Υγείας. Άλλες εξέχουσες παρουσίες της μυθολογίας δεν έχουν καθόλου λατρείες, όπως ο Κάδμος, ή απλώς μία ή δύο, όπως ο Οιδίποδας.

Επιπρόσθετα, υπήρχαν τελετές και αγώνες, που δεν είναι γνωστή η ονομασία τους. Πιο συγκεκριμένα, η πόλη του Ωρωπού διοργάνωνε αγώνες προς τιμήν της νύμφης Αλίας²²⁸³ ενώ η Θήβα τελούσε εορτές (με θυσία ταύρου) προς τιμήν του Σπόνδιου Απόλλωνα²²⁸⁴. Στο Άλσος του Ποσειδώνα στον Ορχομενό οργανώνονταν περίεργες αρματοδρομίες²²⁸⁵ ενώ η Αυλίδα τελούσε γιορτές με θυσίες προς τιμήν της Αυλιδίας Άρτεμης²²⁸⁶ και η Μυκαλησσός προς τιμήν της θεάς Δήμητρας²²⁸⁷. Επίσης, είναι γνωστές οι ταφικές ιεροπραξίες στην Θήβα προς

²²⁷⁹Λεξικό Βρεττός, λ. Χαριτήσια.

²²⁸⁰Χαραμή 2015, 81.

²²⁸¹Αττικά, 38.8.

²²⁸²Λεξικό Βρεττός, λ. Ακράιου Διός εορτή.

²²⁸³Επρόκειτο για οργάνωση αγώνων με την απομονή ενός τρίποδα, δηλαδή αφιέρωναν στην νύμφη Αλία το “άθλον”, βλ. Πετράκος 1968, 54-56. Παπαχατζής 1974, 443-446, σημ.3. Λεξικό Βρεττός, 709.

²²⁸⁴Βοιωτικά, 12.1. Λεξικό Βρεττός, 713.

²²⁸⁵Λεξικό Βρεττός, λ. Αρματοδρομία.

²²⁸⁶Λεξικό Βρεττός, 714. Χαραμή 2015, 81.

²²⁸⁷Χαραμή 2015, 81.

τιμήν των παιδιών του Οιδίποδα (Ετεοκλή και Πολυνείκη)²²⁸⁸ καθώς και ο αγώνας της σκυτάλης στην πόλη της Τανάγρας²²⁸⁹.

Ακόμη, οι *Βοιωτίοι αγώνες* τελούνταν στη βοιωτική γη –χωρίς, όμως, να είναι γνωστή η ακριβής θέση– όπως και η εορτή *Πολιεία και Κυνηγέσια*, που αναλύθηκαν ανωτέρω.

Άξιο λόγου αποτελεί η διεξαγωγή εφηβικών αγώνων²²⁹⁰ όπως αυτοί της Τανάγρας. Οι αγώνες αυτοί λάμβαναν χώρα καθ' όλη τη διάρκεια του έτους στο γυμνάσιο της Τανάγρας και συμμετείχαν οι έφηβοι της πόλης. Η σειρά διεξαγωγής των αγώνων ήταν η ακόλουθη: περί αλκής, Δήλια, γενέθλιος του Κυρίου ημών, Έρμαια, Εκατηφόρια, πρόσδρομοι, δίξεστος, βοάρσιος. Ειδικότερα, οι αγώνες *Δήλια* διεξάγονταν στο πλαίσιο των κύριων εορτών και αγώνων των Δηλίων, όπως αυτά αναλύθηκαν ανωτέρω, στην πόλη του Δηλίου και όχι στο γυμνάσιο της Τανάγρας, όπως οι υπόλοιποι αγώνες.

Β. εορτές – πανηγύρια στη σύγχρονη Βοιωτία

1. εκδηλώσεις με διονυσιακές ρίζες

Πολλές είναι οι ετήσιες πολιτιστικές εκδηλώσεις και εορτές, που λειτουργούν ως απήχηση της εποχής των θρύλων, μύθων, προσωπικοτήτων και ανακαλούνται στο προσκήνιο με την παρακολούθηση των διαφόρων τελετών-εορτών, όπως σήμερα αυτές διοργανώνονται. Είναι γεγονός, ότι οι περισσότερες εορτές έχουν σκοπό την αναβίωση της Διονυσιακής τελετουργίας με την ενίσχυση της μνημονικότητας ενάντια στην ατελεύτητη ροή του χρόνου. Μερικές από τις πιο δημοφιλείς πολιτιστικές εκδηλώσεις και γιορτές, που οργανώνονται με την αρωγή πολιτιστικών συλλόγων και είναι καταγεγραμμένες στο καλεντάρι των Δήμων της Βοιωτίας, είναι οι ακόλουθες. Στο Λεοντάρι αναβιώνει, στα τέλη του Ιουλίου, ο παραδοσιακός αρβανίτικος γάμος, μέρος των εκδηλώσεων *Αρχοντίκεια*, με συνοδεία μουσικής, τραγουδιού, παραδοσιακών χορών από χορευτικά συγκροτήματα αλλά και

²²⁸⁸Βοιωτικά, 18.3. Λεξικό Βρεττός, 722.

²²⁸⁹Χαραμή 2015, 81.

²²⁹⁰ό.π. 2015, 79-83.

κατανάλωση τροφής και ποτού ενώ το έθιμο του γάμου πραγματοποιείται στην Αγία Άννα²²⁹¹ και τον Άγιο Δημήτριο²²⁹².

Στη Θήβα πραγματοποιείται ετησίως πλήθος εκδηλώσεων, όπως ο *Βλάχικος Γάμος*²²⁹³ κατά τη διάρκεια των Αποκρεών²²⁹⁴ -Καθαρά Δευτέρα-, οι απαρχές του οποίου τοποθετούνται στο 1830 στους Βλάχους της Μακεδονίας-Ηπείρου-θεσσαλίας και συνδέεται με την απελευθέρωση ορεινών περιοχών. Βέβαια το συγκεκριμένο έθιμο πιθανολογείται ότι έχει τις ρίζες του στη διονυσιακή εορτή της αρχαίας Ελλάδας, τα Βουκόλια. Η τελετή του Βλάχικου Γάμου έχει ένα ιδιαίτερο τελετουργικό ενώ συνοδεύεται κι από τον "χορό του πεθαμένου", έθιμο που συμβολίζει τον θάνατο του χειμώνα και την γέννηση της άνοιξης.

Στην πόλη της Λιβαδειάς πραγματοποιείται²²⁹⁵ το *Γαϊτανάκι*²²⁹⁶ κατά τη διάρκεια των Αποκρεών και συνοδεύεται από άναμμα φωτιών, μικρές παραστάσεις και παραδοσιακό γλέντι με λαϊκή μουσική και κεράσματα παραδοσιακών εδεσμάτων και κρασιού.

Γνωστό παραμένει και το *Γαϊτανάκι*²²⁹⁷ των Φλυγονίων στο Κυριάκι. Πρόκειται για έναν θεσμό, που ξεκίνησε το 1966 και πραγματοποιείται κατά τη διάρκεια των Αποκρεών. Οι συμμετέχοντες ντύνονται με τις τοπικές καθημερινές παραδοσιακές φορεσιές και με τη συνοδεία μουσικής (νταούλι και κλαρίνο) διασχίζουν το χωριό ενώ στο τέλος της διαδρομής επιδίδονται σε χορό γύρω από φωτιές καταναλώνοντας κρασί και ντόπια εδέσματα (τραχανόπιτα).

²²⁹¹Μονοήμερη εκδήλωση στα τέλη Αυγούστου που διοργανώνεται από τον Μορφωτικό και Εκπολιτιστικό Σύλλογο "ΤΑ ΚΟΥΚΟΥΡΑ".

²²⁹²Λάμπρου 2003,28-29.

²²⁹³ό.π. 2003,16-21.

²²⁹⁴Οι Απόκριες αντιλούν την καταγωγή τους στην αρχαία διονυσιακή εορτή Ανθεστήρια, συμβολίζοντας την αναζωογόνηση με τον ερχομό της άνοιξης. Η πομπή του Καρνάβαλου σχετίζεται επίσης με τις διονυσιακές εορτές, συμβολίζοντας το ξέφρενο γλέντι συνοδευόμενο από ακραίες συμπεριφορές.

²²⁹⁵Την επιμέλεια της διοργάνωσης του εθίμου έχει ο Λαογραφικός και Πολιτιστικός Σύλλογος Λιβαδειάς "ΤΟ ΓΑΪΤΑΝΑΚΙ".

²²⁹⁶Πρόκειται για έθιμο που μεταφέρθηκε από τους Πρόσφυγες του Πόντου και της Μικράς Ασίας και συμβολίζει την ομόνοια, τη συναδελφικότητα και τον κύκλο της ζωής. Γαλανάκος 2013,14-15.

²²⁹⁷Έθιμο που μεταφέρθηκε από τους Πρόσφυγες του Πόντου και της Μικράς Ασίας και συμβολίζει την ομόνοια, τη συναδελφικότητα και τον κύκλο της ζωής.

Στην πόλη του Ορχομενού πραγματοποιείται το *Καρναβάλι* από το 1959²²⁹⁸, όπου λαμβάνουν μέρος οι κάτοικοι της πόλης με διάφορες κατασκευές-άρματα με επιρροές από τη μυθολογία, την κοινωνική και πολιτική σάτιρα, με το έθιμο της Καλής Φωτιάς αλλά και το κάψιμο του “βασιλιά-καρνάβαλου”.

Στο Δίστομο, κατά την περίοδο της Αποκριάς, λαμβάνει χώρα η εμφάνιση των *Τραγόμορφων Κουδουναραίων*²²⁹⁹, ένα έθιμο που αναβιώνει τις διονυσιακές τελετές με τον ιδιαίτερο εξοπλισμό (κουδούνες, προβιές ζώων, μαγκούρες, φύλλα ελιάς) και τη συμπεριφορά τους (γλώσσα αριστοφανικής προέλευσης, αυτοσχέδια τραγούδια και περιφορά στην πόλη).

Στα Βάγια διοργανωνόταν²³⁰⁰ ένας ακόμη βλάχικος γάμος επονομαζόμενο ως το *φλάμπουρο της τιμής*. Κατά τη διάρκεια του εθίμου λάμβαναν μέρος μουσικές ορχήστρες (πίπιζες και νταούλια) με συνοδεία κρασιού και φαγητού.

2. εκδηλώσεις Μνήμης

Σε όλη την βοιωτική γη καταγράφονται εκδηλώσεις μνήμης προκειμένου να μνημονεύονται σημαντικά πρόσωπα, γεγονότα, που έλαβαν χώρα στην περιοχή και διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο ιστορικό γίνεσθαι καθώς και τελετές της αρχαιότητας. Σκοπός της διοργάνωσης όλων των εκδηλώσεων είναι η αναβίωση και διατήρηση των τοπικών παραδόσεων και θεσμών προκειμένου οι άνθρωποι να βιώνουν τα ήθη, τα έθιμα και τα στοιχεία του πολιτισμού στο διηνεκές, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο²³⁰¹.

Ειδικότερα, ο Δήμος Ωρωπού πραγματοποιεί τη γιορτή των *Αμφιαρείων* κατά τα τέλη Ιουλίου με μέσα Αυγούστου και περιλαμβάνει θεατρικές παραστάσεις αρχαίου δράματος, βραδιές μουσικής (συναυλίες -ντίσκο, electro-, κλασική, παραδοσιακή) και εργαστήρι κινούμενης εικόνας.

²²⁹⁸Γαλανάκος 2013,27-28.

²²⁹⁹ό.π. 2013,23-25.

²³⁰⁰Από τη δεκαετία του '50 έως και το έτος 2013 και αναβίωσε τον Μάρτιο του 2020.

²³⁰¹Αξίζει να επισημανθεί ότι σε ορισμένες πόλεις της Βοιωτίας πραγματοποιούνται εκδηλώσεις που συνδέονται με τις εορτές της αρχαιότητας -χωρίς απαραίτητα να προκύπτει από τον τίτλο των εκδηλώσεων- όπως ο ποιητικός διαγωνισμός Ελικών Από την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών στη Λιβαδειά.

Στο χωριό Διόνυσος λαμβάνουν χώρα οι θερινές πολιτιστικές εκδηλώσεις (τέλη Ιουλίου-αρχές Αυγούστου)²³⁰², τα *Διονύσια*, που περιλαμβάνουν δημοτικές βραδιές, βραδιές παραδοσιακών χορών, μουσικές εκδηλώσεις (σύγχρονη μουσική-καραόκε), αθλοπαιδιές (αγώνες ποδηλατικοί, ποδοσφαιρικοί, καλαθοσφαίρισης), παιχνίδια (κυνήγι θησαυρού, μπουγέλο, τσουβαλοδρομίες, σκυταλοδρομίες σφουγγαρομαχίες), προβολές ταινιών, θέατρο σκιών και standup comedy.

Τα τελευταία χρόνια, στην περιοχή του Ακραιφνίου διοργανώνονται²³⁰³ ετησίως επταήμερες εκδηλώσεις, τα *Πτώια*, την τελευταία εβδομάδα του Αυγούστου, κατά τη διάρκεια των οποίων πραγματοποιούνται θεατρικές παραστάσεις και παραστάσεις θεάτρου σκιών, διαγωνισμοί γευσιγνωσίας (παραδοσιακές πίτες, εδέσματα αρχαιότητας), φεστιβάλ παραδοσιακών χορών και άλλες χορευτικές εκδηλώσεις (κλασικού και μοντέρνου χορού), ποδηλατικοί αγώνες, αθλοπαιδιές, καθώς και ομιλίες αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.

Στα Λεύκτρα διοργανώνονται στις αρχές Αυγούστου τα *Επαμεινώνδεια*, που περιλαμβάνουν πεζοπορία, δραστηριότητες-παιχνίδια για τα παιδιά καθώς και μουσικές -παραδοσιακό τραγούδι- εκδηλώσεις²³⁰⁴.

Στη Θίσβη διοργανώνονται ετήσια -στις αρχές Αυγούστου- τα *Ηράκλεια* σε ανάμνηση της αρχαίας εορτής, όπου λαμβάνουν χώρα ημερίδες, εκθέσεις και μουσικοχορευτικές παραστάσεις.

Στο χωριό Σχηματάρι διοργανώνεται στις αρχές Σεπτεμβρίου τα *Κορίνεια*, βραδιές πολιτισμού, που περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις, κύκλους τραγουδιών και χορευτικά προγράμματα, λαϊκές βραδιές, ημιμαραθώνιο Αθανασάκης Ελευθέριος και θέατρο σκιών αλλά και την αναβίωση του αρβανίτικου γάμου²³⁰⁵.

Στην Άσκη λαμβάνουν χώρα τα *Μουσεία*²³⁰⁶, τετραήμερες εκδηλώσεις, που περιλαμβάνουν παρουσιάσεις βιβλίων, του έργου του Ησιόδου και θεατρικά δρώμενα.

Στην πόλη της Θήβας, τα τελευταία σαράντα χρόνια οργανώνονται ετήσιες πολιτιστικές εορτές, τα λεγόμενα *Πινδάρεια*²³⁰⁷ -μέσα Αυγούστου έως μέσα Σεπτεμβρίου- προς τιμήν του λυρικού ποιητή Πίνδαρου. Η εορτή

²³⁰²Οι εκδηλώσεις διοργανώνονται από τον Επιμορφωτικό Σύλλογο Διόνυσου.

²³⁰³Οι εκδηλώσεις διοργανώνονται από τον Μορφωτικό Περιβαλλοντικό Πολιτιστικό Σύλλογο "Ακραιφνεΐς".

²³⁰⁴Η διοργάνωση πραγματοποιείται από τον Εκπολιτιστικό Μορφωτικό Σύλλογο Λεύκτρων.

²³⁰⁵Διοργανώνονται από τον Δήμο Τανάγρας.

²³⁰⁶Διοργανώνονται από το Σύλλογο Φιλοπρόοδων Άσκης.

²³⁰⁷Λάμπρου 2003. Γαλανάκος 2013,29.

περιλαμβάνει παραστάσεις αρχαίου δράματος (δημοτικό θέατρο Μοσχοποδίου), θεατρικές παραστάσεις, μουσικές συναυλίες, χορωδιακά και χορευτικά φεστιβάλ, εκθέσεις που γίνονται σε όλες τις πλατείες και συνοικίες του διευρυμένου δήμου.

Στη Χαιρώνεια -από το 1976 και κάθε Ιούνιο- οργανώνονται παραστάσεις αρχαίου δράματος, τα *Πλουτάρχεια*, προς τιμήν του σπουδαίου ιστορικού και περιλαμβάνουν μουσικές συναυλίες, χορωδίες, χοροί και ομιλίες.

Ο Δήμος Λιβαδειάς διοργανώνει κάθε χρόνο (στο θέατρο στο φαράγγι της Κρύας) -από τα μέσα Αυγούστου έως τα τέλη Σεπτεμβρίου- τα *Τροφώνεια*²³⁰⁸, σε ανάμνηση της ομώνυμης εορτής της αρχαιότητας. Οι εκδηλώσεις περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις με καλλιτεχνικά και ιστορικά αφιερώματα, χορευτικές παραστάσεις, συναυλίες, βραδιές ελληνικής και ξένης μουσικής, αθλητικές εκδηλώσεις (αντισφαίριση, πεζοπορία/ορειβασία), τον Τροφώνιο ημιμαραθώνιο, ράλλυ και εκθέσεις.

Επίσης, στην πόλη του Ορχομενού διοργανώνονται -τέλη Αυγούστου με αρχές Σεπτεμβρίου- τα *Χαριτήσια*²³⁰⁹ και περιλαμβάνουν παραδοσιακούς χορούς, μουσικούς και ποιητικούς αγώνες, παραστάσεις Καραγκιόζη, λαϊκές βραδιές με ελληνική μουσική και ποδηλατικούς γύρους, έκθεση χειροποίητων δημιουργιών, αντικειμένων και τροφίμων. Αξίζει να αναφερθεί, ότι στο πλαίσιο των *Χαριτησίων* λαμβάνει χώρα και η *Γιορτή Πέστροφας*, που θα αναλυθεί ακολούθως.

Στο χωριό Δίστομο οργανώνονται κάθε Ιούνιο οι πολήμερες *Εκδηλώσεις Μνήμης*²³¹⁰ ως φόρος τιμής για το ολοκαύτωμα και τα θύματα της Σφαγής²³¹¹ κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής (1941-1944) και περιλαμβάνουν προβολές ντοκιμαντέρ, ομιλίες και συζητήσεις, αγώνα δρόμου "Δρόμος Θυσίας" και παιδικός αγώνας, κατάθεση στεφάνων και τρισάγιο καθώς επίσης και θεατρικές και χορευτικές παραστάσεις.

Επιπλέον, στην πόλη της Λιβαδειάς διοργανώνονται τριήμερες *εκδηλώσεις μνήμης & τιμής για την γενοκτονία Ελλήνων Πόντου* από το κίνημα των Νεότουρκων (1914-1923) στα μέσα Μαΐου (με κορύφωση την 19^η Μαΐου)²³¹² με

²³⁰⁸Γαλανάκος 2013,15.

²³⁰⁹Οι εκδηλώσεις διοργανώνονται από τον Δήμο Ορχομενού.

²³¹⁰Οι εκδηλώσεις διοργανώνονται από τον Δήμο Διστόμου-Αράχωβας-Αντικύρων.

²³¹¹Η σφαγή πραγματοποιήθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα την 10^η Ιουνίου 1944.

²³¹²Οι εκδηλώσεις οργανώνονται από την Περιφερειακή Ενότητα Βοιωτίας, το Δήμο Λεβαδέων και το Σύλλογο Ποντίων Ν.Βοιωτίας "Ο Ευκλείδης".

ανάγνωση γραμμάτων μελλοθάνατων, προβολή αρχειακού υλικού, δοξολογίες και επιμνημόσυνες δεήσεις, “λαμπαδηφορία-πορεία μνήμης” και κατάθεση στεφάνων. Ακόμη, στην πόλη της Λιβαδειάς λαμβάνουν χώρα την 11^η Σεπτεμβρίου *εκδηλώσεις μνήμης και τιμής για τους απαγχονισθέντες Λιβαδεύτες* (δεήσεις, κατάθεση στεφάνων, δημοτική χορωδία, ανάγνωση ποιημάτων, ομιλίες)²³¹³.

Επίσης, στο χωριό Ελικώνας (Ζερίκι) λαμβάνει χώρα -αρχές Ιουνίου- *εκδήλωση μνήμης και τιμής για τους εκτελεσθέντες από Ιταλούς (ομιλίες, κατάθεση στεφάνων, δεήσεις)*²³¹⁴. Ακόμη, στο χωριό Αγία Τριάδα (Στεβένικο) διοργανώνεται κάθε Νοέμβριο (2 Νοεμβρίου) ο επονομαζόμενος *Εορτασμός Μάχης Στεβενίκου*²³¹⁵ ενώ στο χωριό Πέτρα πραγματοποιούνται²³¹⁶ κάθε Σεπτέμβριο επετειακές εκδηλώσεις εορτασμού για την επέτειο της *Μάχη της Πέτρας*²³¹⁷.

Επιπρόσθετα, τα ολοκαυτώματα χωριών από τα γερμανικά στρατεύματα της κατοχής μνημονεύονται με *εκδηλώσεις μνήμης* στο χωριό Κυριάκι στα μέσα Ιουνίου (δοξολογία, ομιλίες, κατάθεση στεφάνου, συμμετοχή χορωδίας), στον οικισμό Καλάμι (Αγ.Γεώργιος) για το *Αγνοημένο Ολοκαύτωμα της Βοιωτίας*²³¹⁸ (απαγγελία ποιημάτων, κατάθεση στεφάνων, ομιλίες και μουσικές από τη Φιλαρμονική ορχήστρα Δ.Λεβαδέων) αλλά και στη Δαύλεια για “*το κάψιμο της Δαύλειας*”, όπου πραγματοποιούνται στις αρχές Μαΐου για το ολοκαύτωμα του χωριού²³¹⁹ με δοξολογίες και επιμνημόσυνες δεήσεις, κατάθεση στεφάνων, παραδοσιακούς χορούς από συγκροτήματα και θεατρικές παραστάσεις.

²³¹³Η σφαγή πραγματοποιήθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα την 11^η Σεπτεμβρίου 1943 από τον Δήμο Λεβαδέων σε συνεργασία με την τοπική κοινότητα και το σύλλογο γυναικών Ζαγαρά.

²³¹⁴Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Δήμο Λεβαδέων, τη Δημοτική Κοινότητα Λιβαδειάς και το Σύλλογο Ελικωνίων Επαρχίας Λιβαδειάς. Η εκτέλεση των 14 ανθρώπων έγινε στις 25 Μαΐου 1942.

²³¹⁵Οι εκδηλώσεις διοργανώνονται από την Τοπική Κοινότητα Αγίας Τριάδας, τον Μορφωτικό και Εκπολιτιστικό Σύλλογο Αγίας Τριάδας “Εννέα Μούσες” και τον Σύνδεσμο Ποντιακών Σωματείων Νοτίου Ελλάδος και Νήσων.

²³¹⁶Οι εκδηλώσεις διοργανώνονται από τον Δήμο Αλιάρτου.

²³¹⁷Η μάχη για την ελληνική ανεξαρτησία δόθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 1829 στο χωριό Πέτρα.

²³¹⁸Το ολοκαύτωμα προκλήθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα την 11^η Ιουνίου 1944. Οι εκδηλώσεις οργανώνονται από τον Δήμο Λεβαδέων και την Τοπική Κοινότητα Αγ.Γεωργίου. Χρήστου 2001.

²³¹⁹Το ολοκαύτωμα προκλήθηκε από τα γερμανικά στρατεύματα το 1943. Οι εκδηλώσεις οργανώνονται από τον Δήμο Λεβαδέων και την Τοπική Κοινότητα Δαύλειας.

Ακόμη, παρόμοιες εκδηλώσεις μνήμης διοργανώνονται την 24^η Ιουνίου για το *κάψιμο του Στειρίου και της Μονής του Οσίου Λουκά* (με ομιλίες, κατάθεση στεφάνων, δέηση και μουσικές εκδηλώσεις)²³²⁰.

Επιπρόσθετα, στο χωριό Υψηλάντης²³²¹ πραγματοποιούνται ετησίως πολιτιστικές εκδηλώσεις²³²² κατά το μήνα Σεπτέμβριο (μέσα προς τέλος), τα *Υψηλάντεια*, που περιλαμβάνουν αγώνες στίβου, θεατρικές παραστάσεις, μουσικές και χορευτικές βραδιές με λαϊκά-δημοτικά ακούσματα, τελετουργικά και δοξολογίες-επιμνημόσυνες δεήσεις για την Επέτειο της “Μάχης της Πέτρας” καθώς και τον πεζοπορικό δρόμο “Υψηλάντεια οδό”.

3. Θρησκευτικές πανηγυρίες²³²³

▪ εμποροπανηγύρεις

Εμποροπανηγύρεις –υπαίθριες αγορές– που συνδέονται με τον εορτασμό αγίων, περιλαμβάνοντας αγορά εμπορευμάτων, διασκέδαση και προσφορά εδεσμάτων, πραγματοποιούνται σε διάφορες πόλεις της Βοιωτίας όπως στην Αλίαρτο (μέσα Ιουνίου), τη Λιβαδειά (τέλη Οκτωβρίου–αρχές Νοεμβρίου), τον Ορχομενό (μέσα Σεπτεμβρίου) αλλά και τη Θήβα²³²⁴, όπου η εμποροπανήγυρη είναι γνωστή ως *Τα εννιάημερα της Παναγίας*.

▪ πανήγυρεις (πανηγύρια)

Όσον αφορά στις θρησκευτικές πανήγυρεις –ή αλλιώς πανηγύρια– αυτά έχουν ως αφορμή τον εορτασμό ενός Αγίου/Αγίας –περιλαμβάνοντας τη Θεία Λειτουργία– ενώ συνήθως συνοδεύονται από ένα πολύπτυχο εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων (συνήθως μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις). Οι πιο γνωστές πανήγυρεις στην Περιφερειακή Ενότητα Βοιωτίας είναι οι ακόλουθες.

Ο *Εορτασμός του Ευαγγελιστή Λουκά* στον Ορχομενό περιλαμβάνει πλήθος πολυήμερων εκδηλώσεων (Θεία Λειτουργία, χοροί, παραστάσεις θεατρικές, συμμετοχή χορωδίας) στα μέσα Οκτωβρίου.

²³²⁰Η εκδήλωση διοργανώνεται από την Ιερά Μονή Οσίου Λουκά, την Τοπική Κοινότητα Στειρίου, τον Εκπολιτιστικό Σύλλογο Στειρίου, τον Χορωδιακό Σύλλογο Στειρίου “Η Στεϊρίδα”, τον Σύλλογο Αγίου Νικολάου του Αποδημητή και συνδιοργανωτή τον Δήμο Διστόμου Αράχovas Αντίκυρας (24 Ιουνίου 1944).

²³²¹Δήμος Αλίαρτου.

²³²²Οι εκδηλώσεις οργανώνονται από τον Εκπολιτιστικό και Οικολογικό Σύλλογο Υψηλάντη.

²³²³Σημειώνεται ότι λόγω του μακροσκελούς καταλόγου των εορτασμών Αγίων στην παρούσα διατριβή καταγράφονται οι πιο γνωστές (εμπορο)πανηγυρίες.

²³²⁴Στην πόλη της Θήβας η εμποροπανήγυρη διοργανώνεται από το 1845 ως υπαίθρια αγορά εμπορευμάτων και ζώων.

Στα Αντίκυρα & την παραλία Διστόμου πραγματοποιείται η *γιορτή της Αναλήψεως του Κυρίου* (5-6 Ιουνίου, με πλανόδιους μικροπωλητές και παραδοσιακό γλέντι) και στην πόλη της Λιβαδειάς παραδοσιακό πανηγύρι για τα *Εισόδια της Θεοτόκου* (21^η Νοεμβρίου).

Στην Αλίαρτο διοργανώνεται πανηγύρι -διήμεροι εορτασμοί- στη χάρη των *Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης* (21 Μαΐου), στη Δαύλεια το πανηγύρι της *Παναγίας-Κοίμηση Θεοτόκου* της Μονής Ιερουσαλήμ (23 Αυγούστου) ενώ στη Θήβα η *θρησκευτική πανήγυρις των Αγ.Θεοδώρων* (15-17 Μαρτίου).

Στο Νεοχωράκι εορτάζεται ο *Άγιος Γεώργιος* (23 Απριλίου), στο Κυριάκι η *αποτομή Τιμίας κεφαλής του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου* (29-30 Αυγούστου), στο Στείρι ο Όσιος Συμεών του Στυλίου (30 Αυγούστου-1 Σεπτεμβρίου) ενώ στον Άγιο Θωμά πραγματοποιείται το πανηγύρι των *γενεθλίων της Θεοτόκου* (8 Σεπτεμβρίου).

Στις 29 Αυγούστου στο χωριό Πρόδρομο (Χώστια) η *Εορτή της αποτομής Τιμίας κεφαλής του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου* (28-29 Αυγούστου) αποτελεί το κεντρικό πανηγύρι της περιοχής και χαρακτηρίζεται από όλα εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τυπικού ρουμελιώτικου θρησκευτικού πανηγυριού με νεωτερικά και παλαιά στοιχεία²³²⁵. Τόσο την παραμονή της εορτής όσο και ανήμερα, διοργανώνονται γλέντια με κατανάλωση παραδοσιακών εδεσμάτων²³²⁶, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί τις τελευταίες δεκαετίες, στα οποία συμμετέχουν κάτοικοι και επισκέπτες του χωριού. Συχνά το πανηγύρι συνδυάζεται και με άλλες εκδηλώσεις, όπως ομιλίες και συναυλίες παραδοσιακής μουσικής με συμμετοχή χορευτικών συγκροτημάτων παραδοσιακών χορών²³²⁷.

Αξίζει τέλος, να σημειωθεί, ότι στην Τανάγρα εορτάζεται ανήμερα (17^η Ιανουαρίου) του εορτασμού του Πολιούχου Αγίου οργανώνεται το *Πανηγύρι του Αγίου Αντωνίου* με θρησκευτικές, πολιτιστικές, πολιτικές και στρατιωτικές τιμές, οι ρίζες του οποίου εντοπίζονται πριν το 1925.

Άλλα γνωστά πανηγύρια είναι τα εξής: Πανηγύρι της Ανάληψης στα Αντίκυρα (28 Μαΐου), Πανηγύρι Αγ.Παντελεήμονα (27 Ιουλίου), Πανηγύρι Παναγίας (15 Αυγούστου) και Πανηγύρι Πρ.Ηλία (20 Ιουλίου) στο Βαθύ Αυλίδας, Πανηγύρι Αγ.Αθανασίου (18 Ιανουαρίου) και Αγ.Πνεύματος (8 Ιουνίου) στα Βάγια, Πανηγύρι

²³²⁵Η εθιμοταξία του πανηγυριού: Πανηγυρικός εσπερινός στην ομώνυμη, συνήθως, ενοριακή εκκλησία, περιφορά της εικόνας του αγίου την παραμονή της εορτής, θεία λειτουργία ανήμερα, αρτοκλασία και διανομή άρτων κατά το εκκλησιάσμα.

²³²⁶Το παραδοσιακό έδεσμα είναι συνήθως το ψητό κρέας αιγοπροβάτων, όπως "σφαχτό", αρνί, κατσίκι ή προβατίνα.

²³²⁷Βαρβούνης 2009, 635-636.

Αγ.Νικολάου στο Δίστομο (6 Δεκεμβρίου), Πανηγύρι Αγ.Πνεύματος στις Πλαταιές-μοναστήρι Αγ.Τριάδας (8 Ιουνίου) καθώς και Πανηγύρι του Οσίου Σεραφείμ του Δομβοΐτη στον Πρόδρομο (5-6 Μαΐου)²³²⁸.

▪ **πανήγυρες (πανηγύρια) παρελθόντος**

Στην περιοχή της Βοιωτίας πραγματοποιούνταν πανηγύρια οργανωμένα και θυσίες ζώων –τα πιο εκλεκτά του εκάστοτε κοπαδιού– αφού ακολουθηθεί η απαραίτητη τελετουργία²³²⁹. Το κρέας των ζώων, που θυσιάζονταν, μοιραζόταν στους συμμετέχοντες του πανηγυριού, προκειμένου να επιτευχθεί η μέθεξη των πιστών στη θυσία και η εξευμένιση του προστάτη αγίου μέσω της κοινής εστίασης. Ο ποιμενικός –αρχικά– πληθυσμός των Σαρακατσάνων ή Βλάχων του ορεινού όγκου του Ελικώνα λάτρεψαν τον Άγιο Μηνά, εντάσσοντας τη λατρεία στα έθιμά τους και μετατρέποντάς τη σε ευετηρική θυσία²³³⁰.

Η λατρεία του Αγίου Μηνά (ή Αγιομηνάς)²³³¹ πραγματοποιείται με την *Εορτή Αγίου Μηνά* που κατέχει έναν ιδιαίτερο και σπουδαίο ρόλο στη ζωή και λαϊκή συνείδηση των Βοιωτών. Η ημερολογιακή θέση της εορτής (11^η Νοεμβρίου) έχει συντελέσει στη διάδοση της λατρείας του, αφού οι ορεινές και κτηνοτροφικές περιοχές επιθυμούσαν να εξασφαλίσουν την εύνοια των καιρικών συνθηκών κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Από τα πιο σημαντικά πανηγύρια για χάρη του Αγιομηνά λάμβανε χώρα στο Δίστομο²³³².

Στο χωριό Αγ.Άννα (Κούκουρα) λάμβανε χώρα το μεγάλο θρησκευτικό πανηγύρι της θερινής περιόδου, η *Πασχαλιά* και προάγγελος των χορών των υπολοίπων πανηγυριών, που θα ακολουθούσαν²³³³. Επρόκειτο για γυναικείο χορό, εν είδει “νυφοπάζαρου”, στην κεντρική πλατεία του χωριού.

Ένα ακόμη πανηγύρι του χωριού ήταν το *Πανηγύρι Αγίας Άννας*²³³⁴, που λάμβανε χώρα στις 26 Ιουλίου κάθε έτους. Οι κάτοικοι και επισκέπτες του χωριού παρακολουθούν τη Θεία Λειτουργία ενώ ήδη από την παραμονή

²³²⁸Το πανηγύρι έχει τις ρίζες του στο παρελθόν μιας και το ίδιο πανηγύρι λάμβανε χώρα στα γύρω χωριά από το μοναστήρι του Οσίου Σεραφείμ κι επομένως αποτελεί μετεξέλιξη των λαογραφικών φαινομένων της Βοιωτίας και δείγμα βοιωτικής μοναστηριακής πανηγύρεως και τοπικής λατρευτικής τιμής.

²³²⁹Ακόμη και το σφάξιμο των ζώων αποτελούσε μια ιδιαίτερος τιμητική πράξη για τους άνδρες, τους *τσοπαναραίους*, που τελούσαν ως ιεροτελεστία.

²³³⁰Μηλίγκου-Μαρκαντώνη 2000, 467-473.

²³³¹Βοηθός των βοσκών και διώκτης των λύκων.

²³³²ό.π. 2000, 468-469.

²³³³Πολίτη 2008, 186-187.

(25 Ιουλίου) αρχίζει ο χορός με συνοδεία οργανοπαικτών. Ακόμη και σε αυτό το πανηγύρι, η ημερομηνία διεξαγωγής του είναι καθοριστική διότι δηλώνει την επιστροφή των κοπαδιών από τους ορεινούς όγκους της περιοχής. Έτσι, το πανηγύρι λαμβάνει μέρος σε ανοικτό χώρο και με τον τρόπο αυτό κάτοικοι και επισκέπτες συμμετέχουν στον χορό, που συμβάλλει στη συγκρότηση της κοινότητας τόσο σε πραγματικό όσο και σε συμβολικό επίπεδο. Το πανηγύρι της Αγίας Άννας ήταν και παραμένει να είναι το σημαντικότερο της περιοχής, αφού πρόκειται για ένα -αρχικά τριήμερο- διήμερο θρησκευτικής λατρείας και ψυχαγωγίας για όλα τα μέλη της οικογένειας.

Στο χωριό Αγία Άννα λάμβανε χώρα το *Πανηγύρι Αγίου Γεωργίου* (23 Απριλίου) για να καθορίσει το ξεκίνημα των μετακινήσεων στα βουνά, στα θερινά βοσκοτόπια. Η εξάπλωση της λατρείας του αγίου, προσιάτη καβαλάρη και ποιμενικό άγιο, συνδέεται έντονα με την εγκατάσταση των αλβανικών φύλων στην περιοχή, κατά τον 15^ο αιώνα, που η κύρια ενασχόλησή της ήταν η κτηνοτροφία αλλά και την επιστροφή τους²³³⁵. Γενικότερα, το συγκεκριμένο πανηγύρι αποτελούσε μια πραγματική και πολιτισμική συγκρότηση της κοινότητας κι όχι συμβολική, αφού συνδεόταν με την αποχώρηση ή επιστροφή από τα χειμαδιά στους ορεινούς όγκους. Στον χορό του πανηγυριού συμμετείχαν, από το 1950, άνδρες και γυναίκες και ειδικότερα, αρραβωνιασμένα και παντρεμένα ζευγάρια²³³⁶.

Ένα ακόμη πανηγύρι, που εορταζόταν στο χωριό Αγ. Άννα, ήταν του *Οσίου Σεραφείμ* (6 Μαΐου)²³³⁷, που ήταν αφιερωμένο στον πολιούχο Άγιο του χωριού ενώ λατρευόταν εν γένει και σε άλλα βοιωτικά χωριά (π.χ. Πρόδρομος²³³⁸). Κατά τη διάρκειά του, οι πιστοί συμμετείχαν σε λατρευτικές εκδηλώσεις και ειδικότερα στη θεία λειτουργία (μικρός εσπερινός, τράπεζα, πανηγυρικός εσπερινός, ανάγνωση βίου Αγίου Σεραφείμ, όρθρος και πανηγυρική θεία λειτουργία) ενώ το βράδυ συμμετείχαν σε χορό. Πρέπει να επισημανθεί ότι η μονή του

²³³⁴ό.π. 2008,187,190-192.

²³³⁵Αλεξάκης 1985,100.

²³³⁶Πολίτη 2008,187-188.

²³³⁷Βαρβούνης 2000. Πολίτη 2008,188-189.

²³³⁸Βαρβούνης 2007,465-466.

Οσίου Σεραφείμ βρίσκεται σε απόσταση από τα γύρω χωριά, γεγονός που ενίσχυε την κοινωνική μέθεξη των προσκυνητών πραγματοποιώντας αυτό το ταξίδι προς τη λατρεία του Οσίου.

Θα πρέπει, τέλος, να τονιστεί, ότι σε όλες τις περιοχές της Βοιωτίας –όπως και σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο– πραγματοποιούνται εκδηλώσεις για τα Χριστούγεννα²³³⁹, το Πάσχα, το Άγιο Πνεύμα, την Πρωτομαγιά, τις Απόκριες και γενικότερα θρησκευτικές–λατρευτικές εκδηλώσεις. Αξίζει να αναφερθεί ο εορτασμός του Πάσχα στην πόλη της Λιβαδειάς²³⁴⁰ και του Ορχομενού, όπου πραγματοποιείται –εκτός των διάφορων μουσικοχορευτικών εκδηλώσεων– το παραδοσιακό ψήσιμο αμνοεριφίων σε λάκκους²³⁴¹. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής δεν καταγράφονται όλες αυτές οι εκδηλώσεις για λόγους συντομίας καθώς το πλήθος των εκδηλώσεων είναι ιδιαίτερος μεγάλο.

4. άλλες εκδηλώσεις (καλλιτεχνικές–χορευτικές–μουσικές)

Αν και οι θρησκευτικές πανηγυρικές αλλά και προαναφερθείσες εκδηλώσεις συμπληρώνουν έναν πλούσιο και μακρύ κατάλογο εορτασμών στην Περιφερειακή Ενότητα Βοιωτίας, ωστόσο αξίζει να καταγραφούν και οι εκδηλώσεις με νεωτερικά στοιχεία, που στόχο έχουν τη διασκέδαση των συμμετεχόντων αλλά και την ενίσχυση της πολιτισμικής ταυτότητας²³⁴².

Στο χωριό Ελικώνα (Ζερίκι) διοργανώνεται²³⁴³ το τριήμερο *Διαγωνιστικό Φεστιβάλ Παραδοσιακού Δημοτικού τραγουδιού*, όπου συμμετέχουν ερασιτέχνες ερμηνευτές δημοτικών τραγουδιών ενώ λαμβάνουν χώρα θεατρικές παραστάσεις, χορευτικά συγκροτήματα και εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά.

Στο Λεοντάρι διοργανώνονται *τριήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις*, το τελευταίο Σαββατοκύριακο του Αυγούστου (λαϊκές–παραδοσιακές βραδιές με χορούς, δημιουργικές δραστηριότητες και προβολές ταινιών για παιδιά καθώς

²³³⁹Γαλανάκος 2013, 26–27.

²³⁴⁰ό.π. 2013, 13.

²³⁴¹Το έθιμο έχει τις ρίζες του στους χρόνους της Τουρκοκρατίας, που, στην περιοχή της Ρούμελης, στις περιόδους εκχειρίας έψηναν αμνοερίφια σε σούβλα μέσα σε λάκκους. Εκ τότε θεσπίστηκε το έθιμο των λάκκων, που εορτάζεται ετησίως μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας.

²³⁴²Στην παρούσα διατριβή καταγράφονται οι πιο γνωστές εκδηλώσεις.

²³⁴³Η εκδήλωση διοργανώνεται τον Ιούλιο –τα τελευταία τριανταεπτά συναπτά χρόνια– από το Σύλλογο Ελικωνίων Επαρχίας Λιβαδειάς, την Π.Ε. Βοιωτίας και τον Δήμο Λεβαδέων.

και πολιτιστικός περίπατος ως το Πολυάνδριον ενώ στην Ευαγγελίστρια *τετραήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις*²³⁴⁴ (πεζοπορία, προβολές ταινιών, αθλοπαιδιές, αγώνας ποδοσφαίρου και συμμετοχή χορευτικών συγκροτημάτων) στα μέσα Αυγούστου.

Επίσης, στο χωριό Μάζι διοργανώνονται *τριήμερες πολιτιστικές εκδηλώσεις*²³⁴⁵ στα τέλη Αυγούστου (παραδοσιακοί χοροί, γιορτή πίτας με μουσική συνοδεία και αθλοπαιδιές).

Στις Θεσπιές διοργανώνονται²³⁴⁶ πενθήμερες μουσικοχορευτικές πολιτιστικές εκδηλώσεις (ρυθμική και ενόργανη γυμναστική, δραστηριότητες για παιδιά, διήμερο φεστιβάλ παραδοσιακών χορών, ελληνικός κινηματογράφος) στις αρχές Ιουλίου.

Άξιο λόγου είναι το πολυήμερο και πολύπτυχο πρόγραμμα εκδηλώσεων, τα ετήσια *Κωπαϊδικά-Θέσπια*, που λαμβάνουν χώρα σε χωριά του Δήμου Αλιάρτου (Αλιάρτος, Ευαγγελίστρια, Θεσπιές, Κοιλάδα Μουσών, Μάζι, Μαυρομάτι, Νεοχώρι, Σωληνάρι). Οι θεματικές εκδηλώσεις πραγματοποιούνται το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου και περιλαμβάνουν θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, παραδοσιακούς χορούς και εκθέσεις.

Ακόμη, διοργανώνονται εκδηλώσεις από ορειβατικούς συλλόγους, όπως το τριήμερο *Μουσικό Φεστιβάλ Δάσους της Αρβανίτσας*, που πραγματοποιείται μέσα Ιουλίου στον Ελικώνα (σε υψόμετρο 1000μ.) ενώ παράλληλα δίνεται η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να κατασκηνώσουν στην περιοχή.

Στην Αντίκυρα πραγματοποιείται η *“Ναυτική εβδομάδα”* (κάθε δεύτερο έτος στο τέλος του Ιουνίου) που περιλαμβάνει πλήθος ομιλιών, εκθέσεων και συναυλιών με κεντρικό θέμα το νερό και τους ναυτικούς ενώ στη Λιβαδειά διοργανώνονται διήμερες εκδηλώσεις, το *παμβοιωτικό φεστιβάλ παραδοσιακών χορών* στα τέλη Μαρτίου.

Στο χωριό Κυριάκι -στο ελατοδάσος του Ελικώνα- διοργανώνεται το *φεστιβάλ Φλυγόνιον*²³⁴⁷ από τα τέλη Ιουνίου ως και τις αρχές Σεπτεμβρίου (περιλαμβάνει μουσικές και θεατρικές παραστάσεις, παρουσίαση βιβλίων, αφήγηση παραμυθιών και δημιουργική απασχόληση παιδιών αλλά και εκθέσεις κοσμημάτων).

²³⁴⁴Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Εκπολιτιστικό Μορφωτικό Σύλλογο Ευαγγελιστρίας “ΙΠΠΟΚΡΗΝΗ”.

²³⁴⁵Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Κισσούσα.

²³⁴⁶Συνδιοργανώνονται από την Περιφερειακή Ενότητα Βοιωτίας, τον “Δημόφιλο” Θεσπιών υπό την αιγίδα του Δήμου Αλιάρτου.

²³⁴⁷Η εκδήλωση διοργανώνεται τον Αύγουστο -τα τελευταία οκτώ συναπτά χρόνια-

Στην Αλιάρτο -στα τέλη Αυγούστου- λαμβάνει χώρα το μονοήμερο *Φεστιβάλ παραδοσιακών χορών*²³⁴⁸ όπως επίσης και στην Άσκη το μονοήμερο *Φεστιβάλ παραδοσιακών χορών*²³⁴⁹ στα τέλη Ιουλίου.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι στην πόλη της Θήβας λαμβάνει χώρα -στα τέλη Μαρτίου- το *Χορωδιακό Φεστιβάλ*²³⁵⁰ με ελληνικές και ξένες συμμετοχές.

Επίσης, θα πρέπει να επισημανθεί, ότι στο Λεοντάρι διοργανώνονται²³⁵¹ -κατά τα μέσα του μήνα Ιουνίου ή Ιουλίου- διήμερες εκδηλώσεις, τα *Αρχοντίκεια* (αναβίωση αρβανίτικου γάμου, γιορτή σιταριού με συμμετοχή χορευτικών συγκροτημάτων, εκθέσεις φωτογραφίας και προβολή ταινιών) που αποτελούν ένα σύνολο πολιτιστικών εκδηλώσεων, που καταγράφονται στις αντίστοιχες κατηγορίες.

5. εκδηλώσεις γευσιγνωσίας

Στην Άσκη²³⁵² διοργανώνονται οι εκδηλώσεις "*Παράδοση στη Γη των Μουσών*" και η "*Γιορτή του Κρασιού*" κάθε Σεπτέμβριο, που περιλαμβάνει ομιλίες με θέμα το αμπέλι και το κρασί, δρώμενα με το πάτημα σταφυλιών, προσφορά τοπικών εδεσμάτων καθώς επίσης και παραδοσιακοί χοροί²³⁵³.

Γιορτές κρασιού διοργανώνονται και σε άλλες πόλεις και χωριά όπως στην Ασωπία²³⁵⁴ και στο Δίστομο²³⁵⁵ που έχουν αυξημένη παραγωγή κρασιού. Ειδικότερα, στις εκδηλώσεις αυτές προσφέρεται κρασί, τοπικά εδέσματα (μουσταλευριές, μουστοκούλουρα, σταφύλια) με συνοδεία παραδοσιακής μουσικής και χορού.

Στις θεσπιές λαμβάνει χώρα η "*Γιορτή του Κρεμμυδιού*"²³⁵⁶ (με δημοτική βραδιά) στα τέλη Αυγούστου, που αποτελεί μέρος των *Κωπαϊδικών-Θεσπιών*, που αναφέρθηκε ανωτέρω. Ειδικότερα, διοργανώνεται -μονοήμερη-

²³⁴⁸Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Πολιτιστικό-Χορευτικό Σύλλογο Αλιάρτου.

²³⁴⁹Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Γυναικών Άσκης.

²³⁵⁰Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Δημοτικό Οργανισμό Θήβας.

²³⁵¹Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Πολιτιστικό-Χορευτικό Σύλλογο Λεονταρίου "Το Αρχοντίκι" με συνδιοργανωτή το Δήμο Αλιάρτου-Θεσπιών.

²³⁵²Δήμος Θεσπιέων.

²³⁵³Η εκδήλωση διοργανώνεται -τα τελευταία είκοσι χρόνια- από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Γυναικών Άσκης.

²³⁵⁴Η εκδήλωση διοργανώνεται το Σεπτέμβριο -τα τελευταία δεκαοκτώ χρόνια- από το Σύλλογο Γυναικών.

²³⁵⁵Η εκδήλωση διοργανώνεται τον Αύγουστο -τα τελευταία δεκατέσσερα χρόνια- από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Διστόμου και την αρωγή των τοπικών οινοποιείων. Στις εκδηλώσεις εκτίθενται χειροτεχνήματα και καλλιτεχνήματα γυναικών.

²³⁵⁶Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Πολιτιστικό Σύλλογο Γυναικών Θεσπιών.

εκδήλωση με κύριο θέμα το κρεμμύδι, που αποτελεί την κύρια παραγωγή των Θεσπιών, και περιλαμβάνει γευσιγνωσία εδεσμάτων και στιφάδου με τη συνοδεία δημοτικής ορχήστρας και χορού²³⁵⁷.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η *Γιορτή Πέστροφας* στον Ορχομενό (τέλη Αυγούστου) όπου πραγματοποιούνται μουσικές εκδηλώσεις για την ανάδειξη της παραγωγή και εκτροφής πέστροφας²³⁵⁸.

Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων *Πτώια*, διοργανώνονται, όπως προαναφέρθηκε, και διαγωνισμοί γευσιγνωσίας (παραδοσιακές πίτες, εδέσματα αρχαιότητας) ενώ στο Λεοντάρι, στο πλαίσιο των εκδηλώσεων *Αρχοντίκεια*²³⁵⁹ διοργανώνεται γιορτή σιταριού, όπως προαναφέρθηκε.

Σταχυολογώντας τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό, ότι στις μέρες μας οι Δήμοι του Νομού Βοιωτίας καταβάλλουν προσπάθειες προκειμένου να ισχυροποιηθεί η μνήμη και η συλλογικότητα των επιμέρους κοινωνιών με το παρελθόν (αρχαιότητα). Οι θρησκευτικές πανηγυρεις (πανηγύρια) στο σύνολό τους αποδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο διαπλέκεται ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός με τις ποικίλες εθιμικές εκδηλώσεις του. Πρόκειται, λοιπόν, για έναν ζωντανό και δημιουργικό πολιτισμό, που καταβάλλει κάθε προσπάθεια να λειτουργήσει ως αντίδοτο στα κελεύσματα των απρόσωπων και παγκοσμιοποιημένων μεθοδεύσεων του σύγχρονου τρόπου ζωής.

²³⁵⁷Στο πλαίσιο των εκδηλώσεων των *Κωπαϊδικών-Θεσπιών* διοργανώνονται εκδηλώσεις, την πρώτη εβδομάδα του Ιουλίου, και περιλαμβάνουν φεστιβάλ παραδοσιακών χορών και μουσικά αφιερώματα στον ελληνικό κινηματογράφο.

²³⁵⁸Την εκδήλωση οργανώνει ο Δήμος Ορχομενού με την Περιφερειακή Ενότητα Βοιωτίας.

²³⁵⁹Η εκδήλωση διοργανώνεται από τον Πολιτιστικό-Χορευτικό Σύλλογο Λεονταρίου "Το Αρχοντίκι".

Εικόνα 39: Ιεροτελεσσία αρχαίας ιεροπραξίας, Διονύσια.

Μ Η Ν Ο Λ Ο Φ Ι Ο	Μήνες/ Εορτές- Αγώνες	Βουκάτιος (16/12- 15/01)	Ερμείος (16/01- 15/02)	Προσατήριος (16/02- 15/03)	Αγριώνιος (16/03- 15/04)	Θυτός (16/04- 15/05)	Ομολόιος (16/05- 15/06)	Θηλούθιος (16/06- 15/07)	Ιπποδρόμιος (16/07- 15/08)	Πάναμος (16/08- 15/09)	Παμβοιότιος (16/09- 15/10)	Δαμάτριος (16/10- 15/11)	Αλακορένιος (16/11- 15/12)	Πόλη/Θεότητα	
	1	Αγριώνια/3				X (23-26 ^η)								Χαιρώνεια, Ορχομενός & Θήβα/ Διόνυσος, Αγριώνιος	
	2	Αιμακουρίες													Πλαταιές & Δαύλεια/ Λατρεία των νεκρών
	3	Ακράϊα ή Ακρήα													Κορώνεια/ κάποιο ιερό ή θεού Ακράϊο
	4	Αμβρόσια/4		X											Άμβρωσος/Γόργα
	5	Αρμόνια								X					Θήβα/Δίας, Αμμωνος
	6*	Αμφιάρεια ή Αμφιάραια /4 τέλη 5 ^{ου} π.Χ.								X					Ωρωπός/Αμφιαράος
	7	Αφροδίσια/1										X (4 ^η)			Θήβα/Αφροδίτη
	8	Βακχεία													Παρνασσός, Κιθαιρώνας και Λαφύστιο όρος/Βάκχος
	9*	Βασίλεια/ 37π.Χ.												X	Λιβιδεία/ Δίας Βασιλέας
	10	Βοιώτιοι αγώνες													Βοιωτία
	11	Βουκάτια	X												Θήβα, Χαιρώνεια/Δίας
	12^	Βουκόλια				X	ή X								Θήβα/Διόνυσος
	13	Γαλάξια ή Γαλαξία	X (22 ^η)			ή X (9-13 ^η)									Γαλάξιο ιερό, Ισμήνιο ιερό Θήβας/ Απόλλωνας Γαλάξιος
	14	Γαλινθιάδια									X μια ημέρα πριν την γιορτή του Ηρακλή				Θήβα/Γαλινθιάδα
	15*	Γενέσια/ Νεκύσια											X (N) (28 ^η)		Πλαταιές/ Δίας & Χθόνιος Ερμής Θήβα, Ορχομενός/ Διόνυσος
	16	Δαίδαλα/1 Δαίδαλα/60			X (μικρά) (7 ^η) X (μεγάλα) (7 ^η)										Πλαταιές/Δίας-Ηρα σπουδαιότερες πόλεις Βοιωτίας/Δίας-Ηρα
	17	Δαφνηφόρια/ 8						X (7 ^η)							Θήβα (Ισμήνιο) & Χαιρώνεια/ Απόλλωνας Ισμήνιος ή Δαφνηφόρος
	18	Δήλια/4			X (23 ^η)										Ακράϊνιο, Δήλιο, Ορχομενός/ Απόλλωνας Δήλιος
	19	Διοσπηρία ή Διοσπηρία ή Σωτηρία						X (14 ^η) τελευταία ημέρα μήνα	ή X						Ακράϊνιο (όρος Πάος) & Θεοπιές/Δίας Σαώτης
	20^	Διονύσια ή Τριετηριακά Διονύσια				X (M) (9- 13 ^η)									Θήβα & Ελευθερές/ Διόνυσος
	21*	Ελευθερία/4 ή /1									X (26 ^η ή 27 ^η)				Πλαταιές/ Δίας Ελευθερίας

Μ Η Ν Ο Λ Ο Γ Η Ο	22	Ενυλίαξίς												Ερυθρές/Ενυάλιος
	23	Ερκύνια												Λιβαδειά/Δήμητρα (ναός Τροφονίου)
	24	Ερμια ή Ερμια ή Κριοφόρια		X										Τανάγρα/Ερμής Πρόμαχος ή Κριοφόρος
	25	Ερωτίδεια/1 ή 5 ή Ερωτίδεια/4				X (4 ^η)								Θεσπίες & Κοιλάδα Μουσών/Ερωίας
	26	Εύκλεια			X									θήβα & Πλαταιές/Ευκλεία Άρτεμη
	27	Ηράκλεια/1						X (10 ^η)						θήβα, Θίσβη & Τίφαι/Ηρακλής
	28	Θεοδαΐσια ή Ηρόχια			X									Αλιάρτος/Διόνυσος Θεοδαΐσιος & Νημφες
	29	Θεσμοφόρια									X (10-13 ^η)			θήβα & Ποτινίες /Δήμητρα Θεσμοφόρος
	30	Ιολά(ει)α ή Ιόλαια ή Ιόλεια ή Ηράκλεια						X (10 ^η)						θήβα, Ορχομενός/ τοπικός ήρωας Ιόλαος
	31	Καβείρια/1							X					Καβείριο θήβας, Ανθηδόνα & Λάρυμνα/Κάβειροι
	32	Κάρνεια/4								X (7-15 ^η)				θήβα/ Απόλλωνας Κάρνειος
	33	Κριοφόρια ή Ερμια											X (16 ^η)	Τανάγρα/ Ερμής Κριοφόρος
	34	Κρόνια							X (12 ^η)					θήβα, Λιβαδειά & Χαιρώνεια/Κρόνος
	35	Κυνηγεία/1												Βοιωτία
	36	Λαΐα/1												θήβα/Λαΐος
	37	Λατρεία δόρατος												Χαιρώνεια/δόρυ
	38	Λευκάθε(ι)α												θήβα, Χαιρώνεια/ Λευκοθέα (Ινώ)
	39	Λύσιοι τελεταί												θήβα/ Διόνυσος Λύσιος
	40*	Λυχνοκαΐα												Λιβαδειά
	41	Μελαμπόδεια												Λιγόθρινα, Ορχομενός/ Μελαμποδας
42	Μινυεία												Ορχομενός/Βασιλιάς Μινύας	
43*	Μουσε(α) ή Μουσήα/5 Μ.Καισαρεία (3 ^{ος} π.Χ.)												Κοιλάδα Μουσών (Άσκη) /Ελικωνιάδες Μούσες	
44	Ογχήστια												Ογχηστός/ Ποσειδώνας Ογχηστίας	
45	Ομολώια						X						θήβα, Ορχομενός/ Δήμητρα Ομολώια & Δίας Ομολώιος	
46	Όργια												Παρνασσός, Κιθαιρώνας & Λαφύστιο όρος/ Βάκχος, Κάβειροι & Δήμητρα	
47*	Παμβοιωτία									X			Κορώνεια/ Αθηνά Ιτωνία & Ογχηστός/ Ποσειδώνας Ογχηστίας	

Μ Η Ν Ο Λ Ο Φ Ι Ο	48	Πολιεία														Βοιωτία/ Απόλλωνας Πολιός
	49 *^	Πτώ(ι)α/4 και /5													x	Πτώον όρος/ Απόλλωνας Πτώος
	50	Σαραπειεία/4 100π.Χ.														Τανάγρα/ Σαράπης & Τσιδα
	51	Τριετηρικά/ 3														Κιθαϊρώνας/Διώνυσος
	52^	Τροφάν(ε)ία														Λιβαδειά/ Δίας Τροφώνιος
	53	Ύμνια														Ορχομενός/ Άρτεμις Ύμνια
	54	Χαιρώνεια														Χαιρώνεια
	55^	Χαριτήσια ή Χαρίσια														Ορχομενός/Χάριτες
	56	Ωρειόνια														Τανάγρα/ Ταναγραίο ήρας Ωρειόνας
	ΑΝΩΝΥΜΕΣ ΕΟΡΤΕΣ															
57	Άγνωστη															Αυλίδα/ Άρτεμη Αυλιδία
58	Άγνωστη														x	θήβα/ Απόλλωνας Σπόνδιος
59	Άγνωστη (ταφικές ιεροπραξίες για τέκνα Οιδίποδα)															θήβα
60	Άγνωστη (περίεργες αρματοδρομίες)															Ορχομενός (άλλος Ποσειδώνας) / Ποσειδώνας
61	Άγνωστη (αγώνας σκυτάλης)															Τανάγρα
62	Άγνωστη (εφηβικοί αγώνες)															Τανάγρα
63	Άγνωστη															Ωρωπός/Νύμφη Αλία

* υπό την προστασία του κοινού των Βοιωτών
#σύγχρονες εορτές
^ αρχαίες εορτές που τελούνται και σήμερα
N=Νεκύσια, μ=μικρά ή κατ'αγρός, M=μεγάλα ή κατά άστν

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

	Μήνες/ Εορτές-Αγώνες	Ιανουάριος (01/01- 31/01)	Φεβρουάριος (01/02- 28/02)	Μάρτιος (01/03- 31/03)	Απρίλιος (01/04- 30/04)	Μάιος (01/05- 31/05)	Ιούνιος (01/06- 30/06)	Ιούλιος (01/07- 31/07)	Αύγουστος (01/08- 31/08)	Σεπτέμβριος (01/09- 30/09)	Οκτώβριος (01/10- 31/09)	Νοέμβριος (01/11- 30/11)	Δεκέμβριος (01/12- 31/12)	Πόλη/Θεότητα
ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ (με διονυσιακές ρίζες)														
Μ Η Ν Ο Λ Ο Γ Η Ο	1 ^α	Αρβανίτικος γάμος "Αρχονίικεια"					X (μέσα)	ή X (μέσα)						Λεοντάρι/Διόνυσος
	2	Αρβανίτικος γάμος							X					Άγ. Άννα/Διόνυσος
	3	Αρβανίτικος γάμος							X					Άγ. Δημήτριος/Διόνυσος
	4 ^α	Βλάχικος γάμος/ (Βουκόλια)			X									θήβα/Διόνυσος
	5	Γαϊτανάκι			X									Λιβαδειά/Διόνυσος
	6	Γαϊτανάκι			X									Κυριάκι/Διόνυσος
	7	Καρναβάλι			X									Ορχομενός/Διόνυσος
	8	Τραγόμορφοι κουδουναράιοι			X									Δίστομο/Διόνυσος
	9	Φλάμπουρο της τιμής			X									
ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΗΣ (αφιέρωμα σε σπουδαίες προσωπικότητες της αρχαιότητας)														
10 ^α	Αμφιάρεια ή Αμφιάραια							X (τέλη)	X (αρχές)					Ωρωπός/Αμφιάρας
11 ^α	Διονύσια							X						Διόνυσος/Διόνυσος
12	Επαμεινώνδεια								X (αρχές)					Λεύκτρα/Επαμεινώνδας
13 ^α	Ηράκλεια								X (αρχές)					Θίσβη/Ηρακλής
14	Κορίνεια									X (αρχές)				Σχηματάρι/Κορίνα
15 ^α	Μουσεΐα								X					Άσκη/Μούσες
16	Πινδάρεια								X (μέσα)	X (μέσα)				θήβα/Πίνδαρος
17	Πλουτάρχεια						X							Χαιρώνεια/Πλούταρχος
18 ^α	Τροφόνεια								X (μέσα)	X (τέλη)				Λιβαδειά/Τροφάνιος
19 ^α	Χαριτήσια								X (τέλη)	X (αρχές)				Ορχομενός/Χάριτες
ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΗΣ (γερμανική κατοχή)														
20	Εκδηλώσεις Μνήμης					X (τέλη)	X (κορύφωση 10 ^η)							Δίστομο
21	Εκδηλώσεις μνήμης & τιμής για την γενοκτονία Ελλήνων Πόντιου					X (κορύφωση 19 ^η)								Λιβαδειά

Μ Η Ν Ο Λ Ο Γ Ι Ο	22	Εκδηλώσεις μνήμης & τιμής για τους απαγχονισθέντες Λιβαδεύτες									11 ^η				Λιβαδειά
	23	Εκδήλωση μνήμης και τιμής					X (αρχές)								Βλικόνας (Ζερφίκι)
	24	Εορτασμός Μάχης Στεβενίκου											X (2 ^η)		Αγ. Τριάδα (Στεβενίκο)
	25	Μάχη της Πέτρας									X				Πέτρα
	26	Ολοκαύτωμα Κυριακίου						X (μέσα)							Κυριακι
	27	Το αγνοημένο ολοκαύτωμα της Βοιωτίας										11 ^η			Καλάμι (Αγ. Γεώργιος)
	28	Το κάψιμο της Δαύλειας				X									Δαύλεια
	29	το κάψιμο του Στεϊρίου και της Μονής του Οσίου Λουκά										24 ^η			Μονή του Οσίου Λουκά
	30	Υψηλάντεια												X (μέσα-τέλη)	Υψηλάντης
	ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΠΑΝΗΓΥΡΕΙΣ (εμποροπανηγυρεις & πανηγυρεις)														
	31	Εορτασμός του Ευαγγελιστή Λουκά											X (16 ^η -23 ^η)		Ορχομενός
	32	Εορτή της αποτομής κεφαλής του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου								28 ^η -29 ^η					Πρόδρομος
	33	Εμποροπανήγυρη						X							Αλιάρτος
	34	Εμποροπανήγυρη/ Πανηγύρι Αγ. Δημητρίου											X (26 ^η)	X (2 ^η)	Λιβαδειά
	35	Εμποροπανήγυρη/ Τα εννιάημερα της Παναγίας										X (23 ^η -30 ^η)			Θήβα
	36	Εμποροπανήγυρη										10 ^η	ως 18 ^η		Ορχομενός
	37	Γιορτή Αγ. Γεωργίου				23 ^η									Νεοχωράκι
	38	Πανηγύρι Ανάληψης					28 ^η								Αντίκυρα
	39	Πανηγύρι Αγ. Αθανασίου	18 ^η												Βάγια
	40	Πανηγύρι Αγ. Αντωνίου	16 ^η -17 ^η												Τανάγρα
	41	Πανηγυρις Αγ. Θεοδώρων				15 ^η -17 ^η									Θήβα
	42	Πανηγύρι Αγ. Κων/νου & Ελένης					21 ^η								Αλιάρτος

43	Πανηγύρι Αγ. Νικολάου												6 ^η	Δίστομο
44	Πανηγύρι Αγ. Παντελεήμο να						27 ^η							Βαθύ Αυλίδας
45	Πανηγύρι Αγ. Πνεύματος							8 ^η						Βάγια
46	Πανηγύρι Αγ. Πνεύματος							8 ^η						Πλαταιές-μοναστήρι Αγ. Τριάδας
47	Πανήγυρη Αναλήψεως του Κυρίου					X (5-6 ^η)								Αντίκυρα
48	Πανηγύρι Αποτομής Τιμίας κεφαλής του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου										29 ^η -31 ^η			Κυριάκι
49	Πανηγύρι- Γέννηση θεοτόκου											8 ^η		Άγιος Θωμάς
50	Πανηγύρι- Εισόδια της θεοτόκου												21 ^η	Λιβαδειά
51	Πανήγυρις Οσίου Συμεών του Στυλίου										31 ^η -1 ^η			Στείρι
52	Πανηγύρι Παναγίας- Κοίμηση θεοτόκου της Μονής Ιερουσαλήμ										23 ^η			Δαύλεια
53	Πανηγύρι Πρ. Ηλία										20 ^η			Βαθύ Αυλίδας
54	Πανηγύρι Οσίου Σεραφείμ του Δομβοΐτη										5 ^η -6 ^η			Πρόδρομος
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΠΑΝΗΓΥΡΕΙΣ (του παρελθόντος)														
55	Πανηγύρι Αγ. Παρασκευής										X (τέλη)			Ελλοπία
56	Εορτή Αγ. Μηνά												11 ^η	Δίστομο
57	Πανηγύρι Αγ. Άννας												26 ^η	Άγια Άννα
58	Πανηγύρι Αγ. Γεωργίου					23 ^η								Άγια Άννα
59	Πανηγύρι Οσίου Σεραφείμ											6 ^η		Άγια Άννα
60	Πανηγύρι Οσίου Συμεών												1 ^η	Στείρι
61	Πασχαλιά					X								Άγια Άννα
ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ (καλλιτεχνικές-χορευτικές-μουσικές)														
62	Διαγωνιστικό Φεστιβάλ Παραδοσιακού												X	Ζερφίκι-Ελικώνας

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΑΜΥΝΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΣΤΗΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

Α/Α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΧΡΗΣΗ/ΤΥΠΟΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΑΚΡΟΠΟΛΕΙΣ/ΦΡΟΥΡΙΑ/ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΠΟΛΕΩΝ & ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΝ					
1	Ακρόπολη Αβών	Άβες (σε λόφο, πάνω από το χωριό Ξεαρχος)	προ ελληνιστικών χρόνων	ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη με πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας	σώζονται λείψανα
2	Ακρόπολη Ακραίφνις	Αρχαία Ακραίφνις (σημ.Ακραίφνιο, πρώην Καρδίτσα), στο λόφο Σκοπιά, νότια του χωριού Ακραίφνιο	κλασικοί χρόνοι 4 ^{ος} αι.π.Χ. & ελληνιστικοί χρόνοι (τείχη)	ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη με πολυγωνικούς λίθους πύργος -ενσωματωμένος- τετράγωνης κάτοψης	μέτρια-καλή κατάσταση: τείχη ελληνιστικών χρόνων
3	Ακρόπολη Αιγόςθενων	Αιγόςθενα (σημ. Πόρτο Γερμενό), ανατολικός μυχός του Κορινθιακού κόλπου	1 ^η οχύρωση: πριν τον 4 ^ο αι.π.Χ. (ακμή 1500-700π.Χ.) κλασικοί χρόνοι 4 ^{ος} αι.π.Χ.-3 ^{ος} αι.π.Χ., (343π.Χ.) (τείχη) και χρήση τους βυζαντινούς χρόνους	είχε εγκατασταθεί αρχαίος οικισμός ακρόπολη/φρούριο με ακανόνιστου ορθογώνιου σχήματος περίβολο κυκλώπειο τείχος (αδούλευτες πέτρες, χωρίς συνδετικό υλικό) & πλινθόκτιστο ισόδομο σύστημα (8 ή 15-16) πύργοι τετράγωνης κάτοψης παραμεθόρια θέση μεταξύ Αττικής-Βοιωτίας από το σπουδαιότερα μνημεία της αρχαίας αμυντικής φρουριακής αρχιτεκτονικής	μέτρια ως ερειπιώδης κατάσταση 1 πύργος: καλή κατάσταση & πύργος Α καλή κατάσταση ως 1981 (έργα εν εξελίξει)
4	Ακρόπολη Αλιάρτου	κοντά στην Αλιάρτο	μυκηναϊκοί χρόνοι (ακρόπολη) χρήση από τον 6 ^ο αι.π.Χ. (πύργοι ύστερου 6 ^{ου} αι.π.Χ. ή πρώιμου 5 ^{ου} αι.π.Χ.) ως τον 4 ^ο αι.π.Χ. ή 2 ^ο αι.π.Χ., στους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους	ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη πολυγωνικού συστήματος (2)πύργοι στα Ν-ΝΑ της ακροπόλεως	μέτρια ερειπιώδης κατάσταση (πύργοι) σώζεται τμήμα της οχύρωσης (οικοδομική φάση 7 ^{ου} αι.π.Χ.)
5	Ακρόπολη Αλών	Αλαί σε παραθαλάσσιο ύψωμα, ΒΔ του Θεολόγου	τέλη γεωμετρικών χρόνων χρήση στους μεσαιωνικούς χρόνους		
6	Ακρόπολη Αμβρώσσου	Αμβροσσος (σημ.Δίστομο) στο λόφο Β του σημερινού οικισμού	4 ^{ος} αι.π.Χ.: ακρόπολη και σταδιακή επέκταση με συμπληρωματικά ασθενέστερα αμυντικά έργα	οχύρωση και πύργοι από τα ισχυρότερα τείχη που είχε επισκεφθεί ο Πausανίας έλεγχος κόλπου Αντίκυρας, Σχιστής οδού και δρόμου προς Κορινθιακό κόλπο	ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
7	Ακρόπολη Ανθηδόνας	Ανθηδόνα, κοντά στο χωριό Λουκίσσια	αρχαίοι χρόνοι (ακρόπολη)	σημαντικό εμπορικό λιμάνι	
8	Ακρόπολη Αντίκυρας (Κυπάρισσος)	αρχαία Αντίκυρα, θέση "Παλάτια", υπαρείες λόφου Σιρού ως και την ακτογραμμή Ν του οικισμού Άσπρα Σπίτια	ελληνιστικοί χρόνοι (μέσα 4 ^{ου} αι.π.Χ.-μέσα 3 ^{ου} αι.π.Χ.) εγκατάλειψη τείχους από τα πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους χρήση κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους	ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη-περίβολος καθώς και οχυρωματικά τείχη αρχαίου λιμένος οχύρωση ισόδομο ή ψευδοϊσόδομο σύστημα τοιχοποιίας με κανονικές ορθογώνιες πλίνθους από ντόπιο πωρόλιθο (2) πύργοι τετράγωνης κάτοψης	έχουν ανασκαφεί τμήματα

9	Ακρόπολη Αρματος	αρχ.Αρμα, στα ριζά του Λυκόβουνου (παραφυάδα του Μεσσάπιου όρους)	αρχαίοι χρόνοι	οχυρωματικός περίβολος με αρχαιότροπο πολυγωνικό σύστημα (μεγάλοι λίθοι ελάχιστα δουλεμένοι)	σώζονται ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
10	Ακρόπολη Άσκλης ή Άσκληας Θεσπιών ή Ακρόπολη Κερησσού	Στο λόφο Πυργάκι, ύψωμα Κερυσσός, δυτικά του χωριού Πύργου Άσκλης (σημ. Άσκληας Θεσπιών)	μυκηναϊκοί χρόνοι: ακρόπολη & τείχη κλασικοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.π.Χ.): τείχη και πύργος	ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη πύργος (Πύργος Πυργάκι Ι)	ερειπιώδης κατάσταση
11	Κάστρο Βερβά	Βερβά Διστόμου (μετά τη διασταύρωση της ΕΟ προς Δελφούς-δρόμος προς Δίστομο=2 χλμ.)	μεσαιωνικοί χρόνοι (καταλανοκρατία, 14 ^{ος} αι.μ.Χ.)	πύργοι για έλεγχο προσβασιμότητας εποπτεία περιοχής, έλεγχος οδών, κατόπτευση και γειτνίαση με Σχιστή οδό και Αμβρωσσο παρόμοιο με το κάστρο του Οσίου Λουκά	ερειπιώδης κατάσταση
12	Ακρόπολη Βούλιδας	Βούλις Λόφος Παλαιόκαστρο (κόλπος Ζάλτσας)	κλασικοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.π.Χ.) χρήση στους ελληνιστικούς χρόνους	η φυσική διαμόρφωση του εδάφους υπαγόρευσε την κατασκευή και διαδρομή της οχύρωσης	σώζονται οικοδομικά λείψανα (σε μερικά σημεία ίχνη θεμελίωσης στο βράχο, σε άλλα σημεία σε καλή κατάσταση)
13	Κάστρο Βουρλιά ή Βρουλιά (Port de Arago=λιμάνι της Αραγωνίας)	δυτικά των Αντικύρων, ανατολικά στον όρμο Αγίου Ισιδώρου, στη δυτική πλευρά της χερσονήσου της Κεφαλής	κλασικοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.π.Χ.): τείχη χρήση την πρώιμη βυζαντινή περίοδο και την φραγκοκρατία (ή καταλανοκρατία)	επάκτιο φρούριο με οχυρωματικά τείχη και πύργο/ους παρατήρησης εντάσσεται στο οχυρωματικό δίκτυο με τα απέναντι νησιά θέση στρατηγικής σημασίας με θέα προς Κορινθιακό κόλπο και στα περάσματα προς τη θάλασσα	ερειπιώδης κατάσταση
14	Ακρόπολη Γλα	Γλα/Κάστρο	μυκηναϊκοί χρόνοι (13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.π.Χ.) καταστροφή πριν το 1200π.Χ.	ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη, 4 πύλες και πύργο (έκταση 200 στρεμμάτων) επταπλάσια της ακρόπολης των Μυκηνών και δεκαπλάσια της Τίρυνθας	μέτρια κατάσταση ευρήματα (1400-1100π.Χ.) πύργος: καταστράφηκε για έλεγχο έργων Κωπαΐδας
15	Ακρόπολη Δαυλίδας ή Κάστρο Δαυλίδας (Δαύλειας) ή La Dablia	Δαυλίδα (σημ.Δαύλεια), Νότια του χωριού Δαύλειας, θέση Κάστρο	κλασικοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.π.Χ.): τείχη ενισχύσεις: μακεδονικοί χρόνοι χρήση κατά την Καταλανοκρατία	ακρόπολη/κάστρο με οχυρωματικά τείχη πύργοι αρχαίων χρόνων/ πύργος τετράγωνης κάτοψης (μεσαιωνικός)	κακή κατάσταση: 3 οικοδομικές φάσεις καλή κατάσταση: τείχη ο ναός Αγ.Θεοδώρων κτίστηκε με αρχαίο υλικό
16	Ακρόπολη Ειλεσίου ή Χλεμβοτσάριου	αρχ.Ειλέσιον, Χλεμβοτσάριον (σημ.Ασωπία)	αχρονολόγητη	οχύρωση	
17	Ακρόπολη Ελευθερών ή Γυφτόκαστρο ή Φρούριο Ελευθερών ή Φρούριο Πανάκτου	αρχ.Ελευθερές, Ερυθρές - Κάζα Αττικής, ΒΑ από τα Βίλια Αττικής & ΝΑ από Ερυθρές	5 ^{ος} αι.π.Χ.: 1 ^η οχύρωση από Αθηναίους κλασικοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.π.Χ.): σωζόμενα τείχη	ανεξάρτητο φρούριο, με στρατιωτικό χαρακτήρα με οχυρωματικά τείχη (14) πύργοι τετράγωνης κάτοψης: ανατολικό τείχος με 1 πύργο & βόρειο τείχος με 7 πύργους	στα χρόνια του Πausanias το φρούριο ήταν εγκαταλελειμμένο

			<ul style="list-style-type: none"> χρήση στους μακεδονικούς (400-350π.Χ.), τους πρώιμους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους εγκατάλειψη: στα χρόνια του Παυσανία 	<ul style="list-style-type: none"> εξαιρετικό δείγμα οχυρωτικής τέχνης των μακεδονικών χρόνων συμπεριλαμβανόταν στον αμυντικό σχεδιασμό του 4^{ου} αι.π.Χ. στενό πέρασμα Αθηνών-Θηβών, εποπτεία κάμπου Οινόης και έλεγχο κόμβου επικοινωνιακού άξονα Θήβα - Πλαταιές/Κριεκούκι (Ερυθρές)- Ελευσίνα ή πέρασμα της Κάζας ή δρόμος 'δι Ελευθερών' ή Δρυός κεφαλών ή Τριών κεφαλών οπτική επαφή μόνο με θέση Καρούμπαλο και αντικριστά με το αθηναϊκό κάστρο της Οινόης (6 χλμ. νότια) 	μέτρια έως ερειπιώδης κατάσταση (τείχη)
18	Ακρόπολη Ελεώνα & Κάστρο Αρματος ή Κάστρο Σπαχήδων	αρχ.Ελεών (σημ.Αρμα), λόφος Δρίτσα	<ul style="list-style-type: none"> μυκηναϊκοί χρόνοι (13^{ος}-14^{ος} αι.π.Χ.): ακρόπολη χρήση κατά τους αρχαίους (?), βυζαντινούς και μεσαιωνικούς χρόνους (Φραγκοκρατία, 13^{ος} αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη λειτουργήσε ως κάστρο (με τείχος και πύργο) του μεσαιωνικούς χρόνους 	κακή-ερειπιώδης κατάσταση
19	Ακρόπολη Εύτρησης	Εύτρηση (σημ.θέση Αρκοπόδι), νοτιοανατολικά του δρόμου Λεύκτρα-Μελισσοχώρι	<ul style="list-style-type: none"> κατοίκηση στα πρωτοελλαδικά χρόνια (αξιόλογος συνοικισμός την 3^η χιλιετία π.Χ.) μυκηναϊκοί χρόνοι και εγκατάλειψη ως 6^{ος} αι.π.Χ. χρήση στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. (τείχη), τους πρώιμους, ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> οχυρωματικά τείχη 	
20	Ακρόπολη Καδμείας (Θήβα)	Καδμεία (Θήβα)	<ul style="list-style-type: none"> μυκηναϊκοί χρόνοι (14^{ος}-13^{ος} αι.π.Χ., περίπου 1450 π.Χ.) χρήση στους αρχαίους, ρωμαϊκούς χρόνους, βυζαντινή οχύρωση με επέκταση και ενίσχυση τειχών στους μεσαιωνικούς χρόνους (καταλανοκρατία) 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη, όπου είχε εγκατασταθεί αρχαίος οικισμός κέντρο ιερών, έδρα δημόσιων αρχών, μόνιμη έδρα στρατού και ιερού λόχου και διοικητικά κτίρια & όχι κατοικία οικογενειών πύργοι (καταλανοκρατίας) 	ερειπιώδης κατάσταση
21	Ακρόπολη Θεσπιών	αρχ.Θεσπιές	<ul style="list-style-type: none"> ελληνορωμαϊκοί χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματική τείχη κατασκευασμένα από ορθογώνιους λαξευμένους πωρόλιθους και ημιλαξευτούς κροκαλοπαγείς λίθους 	
22	Ακρόπολη Θίβης ή Παλαιόκαστρο ή Άνω Ακρόπολη	στο λόφο Παλαιόκαστρο, βορειοδυτικά του χωριού Θίβη, θέση Κακόσι (α)	<ul style="list-style-type: none"> αρχαϊκοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.) έως και τους Υστερορωμαϊκούς-Παλαιοχριστιανικούς χρόνους (τείχη)& χρήση κατά τους βυζαντινούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη με ακονόνιστη πολυγωνική τοιχοποιία πύργοι -ενσωματωμένοι- στο τείχος εποπτεία περιοχής 	διατήρηση τμημάτων
23	Ακρόπολη Θίβης ή Νεόκαστρο ή Κάτω Ακρόπολη (=κάτω μέρος πόλης)	στο λόφο Νεόκαστρο, νοτιοανατολικά του οικισμού Θίβη	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.) χρήση στους ελληνιστικούς και βυζαντινούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη με ισόδομο σύστημα πύργοι ενσωματωμένοι στο τείχος 	διατήρηση τμημάτων

24	Ακρόπολη/Οχύρωση Καστρούλι Ζεμενού	Ζεμενός, ύψωμα Καστρούλι	<ul style="list-style-type: none"> μυκηναϊκοί χρόνοι (14^{ος}-13^{ος} αι.π.Χ.): οικισμός χρήση στους κλασικούς, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> οχυρωμένος οικισμός έλεγχος περάσματος Κίρφης (Εηροβούνι)-Παρνασσού, Σχιστής οδού (κεντρικό ημιορεινό πέρασμα για Δελφούς) 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
25	Ακρόπολη Κορσειών	αρχ.Κορσεία	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη πολυγωνικού και ισοδομικού συστήματος πύργοι ενσωματωμένοι στο τείχος 	
26	Ακρόπολη Κορσιών ή Χορσιών	αρχ.Κορσιαί (σημ.Πρόδρομος), στο λόφο Κάστρο, μεταξύ του λιμανιού των Αγ.Σαράντα και της μονής Ταξιαρχών	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): τείχη (2 οικοδομικές φάσεις, 371-346π.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη ισοδομής τοιχοποιίας (5) ορθογώνιοι πύργοι παραθαλάσσια πόλη πόλη με ανοικτή επικοινωνία με τις απέναντι ακτές της Πελοποννήσου 	<ul style="list-style-type: none"> σώζονται τμήματα οχύρωσης και 2 πύργοι σε μέτρια κατάσταση
27	Κάστρο Κορνού ή Κορυνόκαστρο ή Κάστρο Ντελέρα ή Κάστρο	3 χλμ. νότια του χωριού Πράσινου (πρώην καβάσιλα), δυτική πλευρά Πάρνηθας, ανατολικά της Οινόης (πρώην Μάζι) και της Φυλής	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι (1000-900π.Χ.) χρήση κατά τον Μεσαίωνα 	<ul style="list-style-type: none"> έλεγχος δρόμου που οδηγεί στην πεδιάδα των Σκούρτων (γύρω από τα Δερβινοχώρια στη Βοιωτία) στο Θριάσιο Πεδίο μέσω Πάρνηθας επικοινωνία με οχυρό Πανάκτου περιορισμένη στρατηγική σημασία και περιορισμένη θέα προς βορρά 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση: τείχη
28	Ακρόπολη Κορώνειας	αρχ.Κορώνεια, σε ύψωμα πλησίον του σημερινού χωριό Αγ.Γεώργιος-περιοχή Κωπαΐδας	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι (ακρόπολη) και χρήση στους ρωμαϊκούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη επιμελημένου πολυγωνικού σχήματος ίσως υπάρχουν ερείπια Ιτώνιου ιερού (άνευ επιβεβαίωσης) 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση: τείχη
29	Ακρόπολη Κρεύσιδος	αρχ.Κρεύσις (σημ.Λιβαδόστρα), ανατολική πλευρά του όρους Κορομπίλι & Δ του σημερινού οικισμού	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): τείχη & πύργος 	<ul style="list-style-type: none"> οχυρωματικό φρούριο (2) πύργοι ενσωματωμένοι στο τείχος παραθαλάσσια ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη επίγειο Θεσπιών 	<ul style="list-style-type: none"> καλή κατάσταση: τείχη
30	Ακρόπολη Κυρτώνης	αρχ.Κυρτώνη (ή Κύρτωνες)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητη 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη πύργος τετράγωνης κάτοψης 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
31	Οχύρωση Κωπών	αρχ.Κώπαι (Κώπες) (σημ.Κάστρο)	<ul style="list-style-type: none"> προϊστορικοί χρόνοι χρήση κατά τους αρχαϊκούς χρόνους (εύρημα 515π.Χ.) μετασκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε κατά τους μεσαιωνικούς και νεότερους χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> παραλίμνια πόλη οχυρωματικά τείχη πολυγωνικού συστήματος 	
32	Ακρόπολη Άνω Λάρυμνας	Άνω Λάρυμνα (3-4 χλμ ενδότερα από τις λιμενικές εγκαταστάσεις θέση Παζαράκι)	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ. ή 3^{ος} αι.π.Χ.): τείχη 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη με μεγάλες πέτρες σχεδόν ισοδομικά κτισμένες (8) πύργοι ενσωματωμένοι στο τείχος επίγειο Ορχομενού 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση
33	Ακρόπολη Κάτω Λάρυμνας	Κάτω Λάρυμνα (σημ.Καστρί-Φάρος)	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): τείχη χρήση στους μακεδονικούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> παραθαλάσσια Ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη λιμένος (8) πύργοι επίγειο Ορχομενού κι άλλων παραλίμνιων πόλεων 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση

34	Κάστρο Λιβαδειάς (Καστροπολιτεία)	Λιβαδειά σε λόφο νότια της πόλης	<ul style="list-style-type: none"> ύστεροι αρχαίοι χρόνοι, (Ιουστινιανός-6^{ος} αι.) ανακατασκευές στους βυζαντινούς χρόνους χρήση στους μεσαιωνικούς χρόνους (καταλανοκρατία κατά το 1311μ.Χ.) με ανακατασκευές σε περιβόλους χρήση στην Τουρκοκρατία 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη/φυσικό οχυρό (Αγ.Ηλία) με οχυρωματικά τείχη (8) πύργοι (μεσαιωνικοί) ενσωματωμένοι στο σύστημα των περιβόλων το μοναδικό φρούριο της Βοιωτίας (με την πραγματική σημασία της λέξης) στρατηγικής σημασίας μέσα στο κάστρο βρίσκονται ναοί (Αγ.Γεωργίου και εκκλησιάκι Αγ.Σοφίας) θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Ακόντιο και Χλωμό (βόρεια), Ελικώνας (ανατολικά και νότια), τμήμα της Κωπαΐδας οπτική επαφή με της αρ.ακρόπολη Ορχομενού και Πύργο Πύργου 	<ul style="list-style-type: none"> μέτρια- κακή κατάσταση
35	Ακρόπολη Μεδεάνα	αρχ. Μεδεών (βοιωτικός)	<ul style="list-style-type: none"> χρήση στους μεσοελλαδικούς, μυκηναϊκούς και πρώιμους ιστορικούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> μικρός οχυρωματικός περίβολος 	
36	Ακρόπολη (φωκικού) Μεδεάνα	αρχ. Μεδεών (φωκικός), στον Αγ.Νικόλαο Άσπρων Σπιτιών, στο λόφο των Αγ.Θεοδώρων	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): τείχη χρήση στους ελληνιστικούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> παραθαλάσσια Ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη και πύργους 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση (τείχη)
37	Ακρόπολη Μυκαλησσού	Μυκαλησσός (σημ.χάνι Ριτσώνας)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητη 	<ul style="list-style-type: none"> δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία 	
38	Οχύρωση Οινόης	πλησίον Τανάγρας	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> μικρός οχυρωματικός περίβολος με τετράγωνους πύργους με ισόδομο σύστημα 	
39	Ακρόπολη Ορχομενού	Ορχομενός , στους ανατολικούς πρόποδες του Υφάντειου λόφου, ανατολικό τμήμα του Ακόντιου όρους	<ul style="list-style-type: none"> τρεις φάσεις: οι 2 πρώτες στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. (τείχη) και η 3^η στους Μιθριδατικούς πολέμους και χρήση στους μακεδονικούς χρόνους (ως παρατηρητήριο-φρουκτωρία) 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη/οχυρό-αρχαίος οικισμός με οχυρωματικά τείχη (1^η φάση: πολυγωνικό σύστημα, Β=14 πύργοι, Ν=9) πύργος τετράγωνος (β' μισό του 4^{ου} αι.π.Χ.) (εξασφάλιση νερού & φρουκτωρία) φρουριακός χαρακτήρας στρατηγικής θέσης, παρατηρητήριο, φυλάκειο, φρουκτωρία θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Πτώ και Μεσσάπιο (ανατολικά), Ελικώνα (νότια), Κιθαιρώνα και Πάρνηθα (νοτιοανατολικά), κάμπος Κωπαΐδας και Κηφισό ποταμό. Έλεγχος Λοκρίδας, Φωκίδας, βουνά Ευβοίας οπτική επαφή με Πύργο Αλιάρτου, Θουρίου, Κορώνειας, Πύργου, Υψηλάντη, Κάστρο Λιβαδειάς, αρχ.ακρόπολη και πύργο Χαιρώνειας, αρχ.ακρόπολη και πύργο Πανοπέα 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση (τείχη)
40	Καστράκι Οσίου Λουκά	στο λόφο πάνω από την μονή Οσίου Λουκά	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι προσθήκες στους βυζαντινούς και μεσαιωνικούς χρόνους (περίπου 11^{ος} αι.) 	<ul style="list-style-type: none"> πύργο παρατήρησης (μεσαιωνικοί χρόνοι) τουλάχιστον 2 οικοδομικές φάσεις (1^η: μεγάλοι λαξευμένοι λίθοι και 2^η: ημικατεργασμένοι λίθοι με χρήση ενδιάμεσα τριμμάτων από κεραμίδια και βησάλους) φύλαξη περιοχής σε συνεργασία με την απέναντι ακρόπολη, που συνδέει τα παράλια με την ενδοχώρα 	<ul style="list-style-type: none"> ελάχιστα οικοδομικά λείψανα

41	Ακρόπολη/Οχυρό Πανάκτου	σε λόφο στα Δερβενοχώρια, δυτικά από το χωριό Πράσινο, στη βορειοδυτική πλευρά της Πάρνηθας, στην κορυφή του αρχαίου φρουρίου "Πανάκτον", ύψωμα Παλαιόκαστρο (σημ. Καβάσιλα)	<ul style="list-style-type: none"> 6^{ος} αι.π.Χ. - κλασικοί χρόνοι 4^{ος} αι.π.Χ. (τείχη) β' μισό του 5^{ου} αι.π.Χ. & χρήση κατά τον 4^ο αι.π.Χ. και 3^ο αι.π.Χ. και κατά την Φραγκοκρατία ή Καταλανοκρατία, τέλη 14^{ου} αι. μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> οχυρό (μεθοριακό) με οχυρωματικά τείχη (2) πύργοι ενσωματωμένοι στα τείχη φρουκτωρία ή παρατηρητήριο 	
42	Ακρόπολη Πανοπέως	Πανοπέας , στους πρόποδες του λόφου του χωριού Αγ.Βλάσιος, κοντά στην Χαιρώνεια, επάνω στον δρόμο για Δελφούς	<ul style="list-style-type: none"> μυκηναϊκοί χρόνοι (14^{ος}-11^{ος} αι.π.Χ.) χρήση στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αι.π.Χ., στους μακεδονικούς χρόνους (με καταστροφές από Φίλιππο) 	<ul style="list-style-type: none"> οχυρωματικά, κυκλώπεια τείχη (σύστημα ακανόνιστης τραπεζοειδούς (πολυγωνικής) τοιχοδομίας και εν μέρει ψευδοϊσόδομης τοιχοποιίας) με 3 εισόδους και τείχη με μεγάλες ορθογώνιες πέτρες των κλασικών χρόνων (8) ενδιάμεσοι πύργοι τετράγωνης κάτοψης ενσωματωμένοι στα τείχη παρατηρητήριο και φρουκτωρία, σχετίζεται με τις οχυρώσεις στα νησιά του κόλπου Αντίκυρας Δασκαλειό και Τσαρούχι και στο νησί Κουβέλι του κόλπου Δομβραίνας (παλαιοχριστιανική περίοδος) 	<ul style="list-style-type: none"> μέρος του αρχαίου υλικού των τειχών χρησιμοποιήθηκε για τον Αγ.Βλάσιο μέτρια κατάσταση
43	Ακρόπολη Παραλίμνης	Λίμνη Παραλίμνη	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητη 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη 	
44	Ακρόπολη Πλαταιών ή Παλαιόκαστρο	Πλαταιές, στην είσοδο του σημερινού οικισμού	<ul style="list-style-type: none"> μηδικοί χρόνοι: ανοχύρωτη μέσα 5^{ου} αι.π.Χ. και κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): δεν είναι γνωστό εάν προηγείται του 480π.Χ. οικοδομική φάση στους ελληνιστικούς χρόνους, στον 3^ο αι.μ.Χ., επισκευές τειχών: χρόνια του Τουστινιανού (με το ίδιο υλικό) χρήση έως και ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίος οικισμός είχε εγκατασταθεί εντός των τειχών ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη/περίβολος - πύργοι ενσωματωμένοι στον περίβολο η οχύρωση προστάτευε και τον πρωτοβυζαντινό οικισμό 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
45	Κάστρο Σανταμερ ή Saint Omer	στο λόφο της Καδμείας	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία) 	<ul style="list-style-type: none"> τμήμα φρουρίου, ανίκανο να προστατεύσει την πόλη από επιδρομές οίκημα βασιλέα και της οικογένειάς του 	<ul style="list-style-type: none"> σώζεται, αναστηλωμένος μόνο 1 πύργος στον περίβολο του Μουσείου Θήβας
46	Ακρόπολη Στειρίδας (φωκικής) ή Κάστρο Στειρίδας ή Φρούριο Στειρίου ή lu Estiru ή el Estir	αρχ. Στειρίδα , θέση "Λόφος Μπούλιος" στην Παλαιοχώρα, ΝΑ της Μονής του Όσιου Λουκά Στειριώτη	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): τείχη χρήση στην Καταλανοκρατία 	<ul style="list-style-type: none"> ακρόπολη & αμυντικά οχυρωματικά τείχη πόλεως πύργος αρχαίος: έλεγχος δρόμου Αμβρώσσου - Στειρίου έλεγχος αρχαίων οδικών αξόνων που οδηγούσαν από παράλια προς ενδοχώρα 	<ul style="list-style-type: none"> μέτρια-κακή κατάσταση
47	Ακρόπολη Σχοίνου	αρχ. Σχοίνος	<ul style="list-style-type: none"> προ του 5^{ου} αι.π.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίος οικισμός είχε εγκατασταθεί εντός των τειχών 	

48	Ακρόπολη Τανάγρας	αρχ.Τανάγρα, λόφος Γκριμάδα	<ul style="list-style-type: none"> ■ διάφορες εποχές χρήσης της θέσης ■ ύστεροι κλασικοί χρόνοι: τείχη 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη με ψευδοϊσόδομο σύστημα (έκταση τειχών 300 στρέμματα) ■ πύργοι ενσωματωμένοι στον περίβολο σε ίσες αποστάσεις 	<ul style="list-style-type: none"> ■ σώζονται λείψανα (στο ύψος των θεμελίων) από τμήματα των τειχών
49	Κάστρο Ταρσού	στην είσοδο του όρμου της αρχ.Αντίκυρας, νότια του αρχ.Μεδεώνα, ύψωμα Κάστρο	<ul style="list-style-type: none"> ■ αρχαίοι χρόνοι (πιθανόν κλασικοί) 	<ul style="list-style-type: none"> ■ πύργος (Πύργος Ταρσού) ελάχιστα μέτρα πιο κάτω από το κάστρο/οχυρό ■ έλεγχος περασμάτων και δρόμου προς Βούλιδα & εν γένει του Κορινθιακού κόλπου 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
50	Ακρόπολη Τευμησσού	αρχ.Τευμησσός (πλησίον του χωριού Σπαΐδες)	<ul style="list-style-type: none"> ■ αχρονολόγητη 		
51	Ακρόπολη Τιφών (Σιφών)	αρχ.Τίφαι (Σίφαι) (σημ.Αλυκή Ξηρονομής)	<ul style="list-style-type: none"> ■ κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): τείχη ■ χρήση κατά τους ρωμαϊκούς (1^{ος} αι.μ.Χ.-2^{ος} αι.μ.Χ.) και βυζαντινούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> ■ παράκτια ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη (6) πύργοι τετράγωνης κάτοψης ■ πύργος: παρατηρητήριο-φρουκτωρία, οπτική επαφή με ακρόπολη Σιφών και φρούριο Αλυκής (πιθανόν) εντάσσεται σε συγκρότημα ακροπόλεων με Κορσιαί (σημ.Πρόδρομος) και Βούλις (σημ.Ζάλτσας) και βρίσκεται στη σειρά των ακροπόλεων του Κορινθιακού κόλπου (Αιγόςθενα, Κρεύσις, Βούλις) επίγειο θεσιών 	<ul style="list-style-type: none"> ■ μέτρια-κακή κατάσταση (τείχη) ■ σώζονται 3 πύργοι
52	Ακρόπολη Ψηττούς	Αρχαία Ψηττός (πλησίον του σημερινού οικ.Παύλος), 4χλμ. Βορειοανατολικά του οικισμού, περιοχή Δενδρής & 3χλμ. Βορειοανατολικά του χωριού Λούτσι	<ul style="list-style-type: none"> ■ 1^η μυκηναϊκή περίοδος (15^{ος} αι.π.Χ.-13^{ος} αι.π.Χ.) ■ χρήση έως και 3^ο αι.μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ακρόπολη με οχυρωματικά τείχη πολυγωνικού και ισοδομικού συστήματος 	<ul style="list-style-type: none"> ■ έχουν βρεθεί πολλές επιγραφές, τάφοι και εκκλησάκια με χρήση αρχαίου υλικού
53	Ακρόπολη Ύλης	αρχ.Ύλη	<ul style="list-style-type: none"> ■ αχρονολόγητη 		<ul style="list-style-type: none"> ■ δεν υπάρχουν ίχνη
54	Ακρόπολη Φαρών ή Φερών	αρχ.Φαραί (Φεραί), δυτικά της Τανάγρας, στο λόφο Κάστρο-Βίγλα, κοντά στη θέση Βράτσι	<ul style="list-style-type: none"> ■ αχρονολόγητη 		
55	Οχύρωση Φλυγονίου	Φλυγόνιον (σημ.Κυριάκι), θέση "Παλαιόκαστρο"	<ul style="list-style-type: none"> ■ κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): τείχη 	<ul style="list-style-type: none"> ■ πιθανόν φωκικό φυλάκιο με αμφίδρομο έλεγχο ορεινών περασμάτων (μαντείο Δελφών) οπτική επαφή με ακρόπολη αρχ.Στείριδας 	
56	Ακρόπολη Χαϊρώνειας	αρχ.Χαιρώνεια (σημερινό Ανθοχώρι) Ύψωμα Πετραχός	<ul style="list-style-type: none"> ■ μυκηναϊκοί χρόνοι ■ αρχαϊκοί χρόνοι (κυκλώπεια κατασκευή και λέσβια τοιχοδομία= αρχές 6^{ου} αι.π.Χ.), ■ ενίσχυση τείχους στα μέσα του 5^{ου} αι.π.Χ. (λόγω σεισμού) ■ επέκταση/ενίσχυση τον 4^ο αι.π.Χ. ■ επισκευές στους ρωμαϊκούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> ■ τείχη μυκηναϊκών χρόνων: κυκλώπεια τείχη (2-3μ. και κυκλώπειο σύστημα τοιχοδομίας) με πολυγωνικούς ογκόλιθους ■ (5) πύργοι ■ ισόδομο σύστημα τοιχοποιίας (4^{ος} αι.π.Χ) ■ εξασφάλιση ελέγχου κοιλάδας Κηφισού 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ελάχιστα οικοδομικά λείψανα ■ τα πρώτα ευρήματα χρονολογούνται στους μυκηναϊκούς χρόνους)

57	Ακρόπολη Ωρωπού	αρχ.Ωρωπός (σε λόφο νότια της Σκάλας Ωρωπού)	αρχαίοι χρόνοι		ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
ΠΥΡΓΟΙ					
58	Πύργοι Γλα	αρχ.Γλας	μυκηναϊκοί χρόνοι (13 ^{ος} αι.π.Χ.-14 ^{ος} αι.π.Χ.) καταστροφή πριν το 1200π.Χ.	πύργοι είχαν κατασκευαστεί μόνο στις πύλες έλεγχος Κωπαΐδας	ελάχιστα οικοδομικά λείψανα/ευρήματα (1400-1100π.Χ.)
59	Πύργος Κυρτώνης ή Παλιόπυργος	αρχ.Κυρτώνη	μυκηναϊκοί χρόνοι (πιθανόν) χρήση έως και τους κλασικούς χρόνους	(8 ή 15-16) πύργοι τετράγωνης κάτοψης ενσωματωμένοι στον περίβολο του οχυρού τμήμα της αρχαίας ακροπόλεως	ερειπιώδης κατάσταση
60	Πύργοι Αιγόσθενων	αρχ.Αιγόσθενα	κλασικοί χρόνοι		σχετικά καλή κατάσταση
61	Πύργος Ακραϊφίας	Ακραϊφία (σημ.Ακραϊφνιο), στο λόφο Σκοπιά, νότια του χωριού Ακραϊφνιο	κλασικοί χρόνοι-4 ^{ος} αι. π.Χ.	πενταγωνικής κάτοψης με πύλη τμήμα ακρόπολης	ερειπιώδης κατάσταση
62	Πύργοι Ελευθερών	αρχ.Ελευθερές, Ερυθρές - Κάζα Αττικής, ΒΑ από τα Βίλια Αττικής & ΝΑ από Ερυθρές	5 ^{ος} αι.π.Χ.: 1 ^η οχύρωση από Αθηναίους κλασικοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.π.Χ.): σωζόμενα τείχη χρήση στους μακεδονικούς (400-350π.Χ.), στους πρώιμους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους	τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της ακρόπολης (14) πύργοι τετράγωνης κάτοψης: ανατολικό τείχος με 1 πύργο & βόρειο τείχος με 7 πύργους στενό πέρασμα Αθηνών-Θηβών, εποπτεία κάμπου Οινόης και έλεγχο κόμβου επικοινωνιακού άξονας θήβα - Πλαταιές/Κριεκούκι (Ερυθρές)- Ελευσίνα ή πέρασμα της Κάζας ή δρόμος 'δι Ελευθερών' ή Δρυός κεφαλών ή Τριών κεφαλών οπτική επαφή μόνο με θέση Καρούμπαλο και αντικριστά με το αθηναϊκό κάστρο της Οινόης (6 χλμ. νότια)	στα χρόνια του Παυσανία το φρούριο ήταν εγκαταλελειμμένο
63*	Πύργος Ευαγγελίστριας	ανατολικά του σημ.χωριού Ευαγγελίστρια	κλασικοί χρόνοι (356-346π.Χ.)	• τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις (περίπου) 6,60μ.*6μ60μ. • ίδια χαρακτηριστικά με τους αντίστοιχους πύργους Μαυροβούνι, Πυργάκι, Πυργάρι (Τσιγκουράτι), Λοιμικό και Ράχες (Λαφύστιο) • έλεγχος περάσματος Κοιλιάδα Μουσών-Ελικώνα και αποτροπή του φωκικού στρατού που θα επιχειρούσε να εισβάλει στη Βοιωτία • φρουκτώρια και οπτική επαφή με τον πύργο Πυργάκι και Ράχες • λειτουργούσε συμπληρωτικά με τον πύργο Ράχες (Λαφύστιο)	ερειπιώδης κατάσταση
64	Πύργος Θίσβης (αρχαίας)	Θίσβη	αρχαίοι (κλασικοί) χρόνοι και χρήση κατά τη φραγκοκρατία (με επιδιόρθωση τοιχοποιίας)	τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις 6,10μ.*6,10μ. τμήμα αρχαίας ακρόπολης	κατά τις επισκευές έγινε χρήση αρχαίου υλικού μέτρια κατάσταση

65	Πύργοι Καδμείας (Θήβα)	Θήβα (Καδμεία)	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι (κλασικοί) χρόνοι βυζαντινοί, ρωμαϊκοί και μεσαιωνικοί χρόνοι (καταλανοκρατία) 	<ul style="list-style-type: none"> ενσωματωμένοι πύργοι στην ακρόπολη-οχυρωματικά τείχη 	<ul style="list-style-type: none"> ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
66*	Πύργος Καρακόλιθου	θέση Καρακόλιθος, δυτικά της Λιβαδεάς και βορειοανατολικά του Διστόμου	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι-4^{ος} αι.π.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> κυκλική κάτοψη, με διπλό τείχος από ογκόλιθους πύργος κατόπτρευσης, έλεγχος περάσματος Βοιωτίας-Φωκίδας φрукτωρία και οπτική επαφή με ακρόπολη Δαύλειας, ακρόπολη Πανοπέα 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
67*	Πύργος Λεύκτρων	Λεύκτρα	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> ορθογώνια ή κυκλική κάτοψη οχυρωματικό, αμυντικό φυλάκιο που βρισκόταν σε κομβική θέση για εποπτεία περασμάτων και επιτήρηση του δρόμου (που οδηγεί προς Ελλοπία και δυτική Βοιωτία) φрукτωρία και οπτική επαφή με οχυρώσεις Κρεύσιδος και Θεσπιών 	
68*	Πύργος Λοιμικό-Πίρεζα (ή Λημικό)	νότια του σημ.χωριού Αυλώνα , 7χλμ ΝΑ του πύργου Πυργάρι (Δερβενοχωρίων), Β-ΒΔ Πάρνηθα	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (δεύτερο τέταρτο 4^{ου} αι.π.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 6,00μ.*6,00μ. φυλάκιο για αντίσταση σε ενδεχόμενες επιθέσεις και εποπτεία της κοιλάδας των Σκούρτων ίδια χαρακτηριστικά με τους αντίστοιχους πύργους Ευαγγελίστρια, Μαυροβούνι, Πυργάκι, Πυργάρι (Τσιγκουράτι) και Ράχες απρόσκοπη θέα από βορειοδυτικά προς βορειοανατολικά προς Τανάγρα και δυτικά προς οροπέδιο Σκούρτων φрукτωρία και οπτική επαφή με την οχύρωση του Πανάκτου και τον πύργο Πυργάρι (ίσως είχε κατασκευαστεί ως ζευγάρι με τον πύργο Πυργάρι/Τσιγκουράτι) 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση
69*	Πύργος Μαυροβουνίου	λόφος Μαυροβούνι, πάνω (βόρεια) από τις αρχ. Τίφες δεξιά του δρόμου Ξηρονομής-Αλυκής	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι (πιθανόν κλασικοί χρόνοι) 	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 6,10μ.*6,10μ. λειτουργούσε ως σημείο παρατήρησης για τη βοιωτική ενδοχώρα (σε περίπτωση επίθεσης στο επίνειο των Σιφών από τη θάλασσα) ίδια χαρακτηριστικά με τους αντίστοιχους πύργους Ευαγγελίστρια, Πυργάκι, Πυργάρι (Τσιγκουράτι), Λοιμικό και Ράχες οπτική επαφή με τη λίμνη Κωπαΐδα, τη Φωκίδα και το όρος Ελικώνα, εποπτεία ολόκληρου του κόλπου της Δομβραΐνας μέχρι την Πελοπόννησο στα νότια και δυτικά και την πεδιάδα των Θεσπιών στα βόρεια και ανατολικά φрукτωρία και οπτική επαφή με πύργο Πυργάκι και τις οχυρώσεις Θίβης, Θεσπιών και Τιφών 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση
70*	Πύργος Οινόης	στην είσοδο του σημ. χωριού Οινόη (Μάζι)	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (μέσα 4^{ου} αι.π.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 8,00μ.*8,00μ. κατασκευή από ομοιόμορφους ορθογώνιους πωρόλιθους στρατιωτικός χαρακτήρας (κυριαρχία Αθήνας) έλεγχος βασικής οδού Θήβας-Αθήνας φрукτωρία και οπτική επαφή με 3 στρατηγικές θέσεις της αθηναϊκής κυριαρχίας 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση (η μια πλευρά του διατηρείται σχεδόν σε όλο της το ύψος)

71	Πύργος Πανάκτου - Παλαιόκαστρο	σε λόφο στα Δερβενοχώρια, δυτικά από το χωριό Πράσινο, στη βορειοδυτική πλευρά της Πάρνηθας, στην κορυφή του αρχαίου φρουρίου "Πάνακτον", ύψωμα Παλαιόκαστρο (σημ. Καβάσιλα)	<ul style="list-style-type: none"> β' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. & χρήση κατά τον 4^ο αι.π.Χ. και 3^ο αι.π.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> τμήμα ακροπόλεως παρατηρητήριο απρόσκοπτη θέα προς όλες τις κατευθύνσεις, έλεγχος οροπεδίου Σκούρτων και ορεινών διαβάσεων από Αττική προς Βοιωτία έλεγχος περάσματος Αττικής-Βοιωτίας, δηλαδή οροπεδίου Σκούρτων & Θριάσιου πεδίου - κόλπος Ελευσίνας με τον πύργο Πύλης αποτελούσαν ένα σύνολο 	<ul style="list-style-type: none"> ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
72	Πύργοι Πλαταιών	Πλαταιές, στην είσοδο του σημερινού οικισμού	<ul style="list-style-type: none"> μηδικοί χρόνοι: ανοχύρωτη μέσα 5^{ου} αι. και κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.): (δεν είναι γνωστό εάν προηγείται του 480π.Χ.) οικοδομική φάση στους ελληνιστικούς χρόνους, στον 3^ο αι.μ.Χ., επισκευές τειχών στα χρόνια του Ιουστινιανού (με το ίδιο υλικό) χρήση έως και ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> πύργοι ενσωματωμένοι στον περίβολο 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
73*	Πύργος Πυργάκι	2 χλμ. δυτικά από Πύργο Άσκηρς, στο λόφο Πυργάκι	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ. και πριν το 371π.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 7,70μ.*7,70μ. ίδια χαρακτηριστικά με τους πύργους Πυργάρι (Τσιγκουράτι), Λοιμικό, Μαυροβούνι και Ράχες δεν αποτελεί τμήμα της ακροπόλεως (Άσκηρς/Κερησσού) αλλά περικλείεται με οχυρωματικό περίβολο έλεγχος κινήσεων των Θηβαίων (4^{ος} αι.π.Χ.) αποτελέσε το μοναδικό αξιόλογο μνημείο επί των ημερών του Πausανία επόπτευση ευρύτερης περιοχής Κωπαΐδας στα βόρεια, των Θεσπιών στα ανατολικά, του Ελικώνα, της Φωκίδας στα δυτικά, έλεγχος όλης της περιοχής εκτός του Κορινθιακού και εν γένει εποπτεία ολόκληρης τη νοτιοδυτικής Βοιωτίας έως τα σύνορα με την Αττική, αλλά και τα περάσματα του Ελικώνα, που οδηγούν στη Θήβα και τις Θεσπιές φρουκτωρία και οπτική επαφή με τον πύργο Μαυροβούνι και τις οχυρώσεις των Θεσπιών, της Θήβας και της Αλιάρτου και πιθανόν τον πύργο Ευαγγελίστριας απέναντι και ανατολικά υπήρχε κι άλλος πύργος μεσαιωνικών χρόνων 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
74*	Πύργος Πυργάρι ή Τσιγκουράτι (Δερβενοχωρίων)	βορειοανατολικά του σημ.χωριού Σκούρτα	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι (400-350π.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 6,00μ.*6,00μ. ίδια χαρακτηριστικά με τους αντίστοιχους πύργους Ευαγγελίστρια, Μαυροβούνι, Πυργάκι Λοιμικό και Ράχες (Λαφύστιο) ίσως είχε κατασκευαστεί ως ζευγάρι με τον πύργο του Λοιμικού (ή Λημικού)-Πίρεζα 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση

				<ul style="list-style-type: none"> φυλάκιο για αντίσταση σε ενδεχόμενες επιθέσεις απρόσκοπτη θέα από βορειοδυτικά προς βορειοανατολικά προς Τανάγρα και δυτικά προς οροπέδιο Σκούρτων φρυκτωρία και οπτική επαφή με τον πύργο Λοιμικού και την οχύρωση Πανάκτου 	
75*	Πύργος Ράχες ή Λαφύστιο	χωριό Ράχες (σημ.Λαφύστιο)	<ul style="list-style-type: none"> ύστεροι κλασικοί χρόνοι_β' ή γ' τέταρτο το 4^ο αι. π.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> ίδια χαρακτηριστικά με τους αντίστοιχους πύργους Ευαγγελίστρια, Μαυροβούνι, Πυργάκι, Πυργάρι (Τσιγκουράτι) και Λοιμικό εξαιρετική εποπτεία της λεκάνης Κωπαΐδας στα δυτικά, της Αλιάρτου ανατολικά και του Ορχομενού στα βόρεια, της κοιλάδας του Κηφισού και του δρόμου που περνούσε από την νότια πλευρά της Κωπαΐδας. Επίσης, ήλεγχε το πέρασμα-δρόμος Κορώνειας-Λιβαδειάς ενώ εκεί βρισκόταν και το σύνορο των 2 πόλεων. Βέβαια δεν υπήρχε οπτική επαφή (για μηνύματα) με τις διπλανές πόλεις, την Κορώνεια και τη Λιβαδειά φρυκτωρία και λειτουργούσε συμπληρωματικά με τον πύργο Ευαγγελίστρια ως φρυκτωρία και πιθανή οπτική επαφή με τον πύργο Ορχομενού 	<ul style="list-style-type: none"> δεν υπάρχουν πλέον οικοδομικά λείψανα αν και ο πύργος ήταν ορατός ως τον 18^ο αι.μ.Χ. στη θέση του πύργου κτίστηκε οικία μέλη του πύργου χρησιμοποιήθηκαν το 1986 για την κατασκευή καμπαναριού εκκλησίας
76*	Πύργος Ταρσού	στην είσοδο του όρμου της αρχ.Αντίκυρας, νότια του αρχ.Μεδεάνα, ύψωμα Κάστρο	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι (πιθανόν κλασικοί) 	<ul style="list-style-type: none"> ελάχιστα μέτρα πιο κάτω από το κάστρο/οχυρό έλεγχος περασμάτων και δρόμου προς Βούλιδα & εν γένει του Κορινθιακού κόλπου 	<ul style="list-style-type: none"> ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
77	Πύργος Τιφών (Σιφών) σημ.Αλυκής Ξηρονομής	Τίφαι ή Σίφαι (σημ.Αλυκή Ξηρονομής), στο λόφο Παλαιόκαστρο	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι (πιθανόν κλασικοί) 	<ul style="list-style-type: none"> τμήμα του αρχαίου οχυρωματικού περιβόλου 	<ul style="list-style-type: none"> δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες
78	Πύργος Χαιρώνειας	αρχ.Χαιρώνεια στην ακρόπολη	<ul style="list-style-type: none"> αρχαίοι χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> ενσωματωμένος στην οχύρωση της ακρόπολης κατά τη φραγγοκρατία έγινε εκμετάλλευση του αρχαίου οχυρού 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
79	Πύργος Ορχομενού	στην κορυφή λόφου της τειχισμένης πόλης	<ul style="list-style-type: none"> μακεδονικοί χρόνοι (4^{ος} αι.π.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> τμήμα του αρχαίου οχυρωματικού περιβόλου τετράγωνη κάτοψη ισοδομικό σύστημα παρατηρητήριο για έλεγχο της πέριξ χώρας και της λίμνης Κωπαΐδας φρυκτωρία και πιθανή οπτική επαφή με τον πύργο Ράχες και την οχύρωση Χαιρώνειας 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
80*	Πύργος Αντίκυρας	Αντίκυρα θέση Πύργος, παρά την ακρόπολη	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινοί-μεταβυζαντινοί χρόνοι (11^{ος} αι.μ.Χ.) και χρήση κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις αξόνων: 15,30*15,50μ. σε σχήμα ελεύθερου σταυρού (σταυρόσχημος πύργος) ενσωμάτωση διώροφου ναού (11^{ος} αι.μ.Χ.), ο μεσοβυζαντινός οκταγωνικός ναός Αντίκυρας χρησιμοποιήθηκε ως πύργος αμυντικός κατά τον 12^ο αι.μ.Χ. παράκτιος πύργος φρυκτωρία (πιθανόν) και οπτική επαφή με τον πύργο Βερβά (στους μεσαιωνικούς χρόνους) 	<ul style="list-style-type: none"> σώζονται τοίχοι σε μικρό ύψος (κατεδαφίστηκε για να κατασκευαστεί το εργοστάσιο Αλουμινίου)

81*	Πύργος Εύτρησης	αρχ.Εύτρηση, νοτιοανατολικά στον λόφο -θέση Ακροπόδι, κοντά στα Λεύκτρα, στην κορυφή της αρχ.ακρόπολης	κατάλοιπα βυζαντινών χρόνων	τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 7,62μ.*7,62μ.	ερειπιώδης κατάσταση
82*	Πύργος - εξωκλήσι Αγ.Θωμά	βόρεια από το χωριό Άγιος Θωμάς Τανάγρας , κοντά στην κοίτη του Ασωπού (δεξιά όχθη), Αγ.Θωμάς Οινοφύτων	<ul style="list-style-type: none"> προϋπήρχε πρωτοχριστιανικής βασιλικής (12^{ος} αι.μ.Χ.), μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 14^{ος} αι.μ.Χ. προσθήκη ορόφων) 20^{ος} αι.: επανήλθε στην αρχική χρήση (εκκλησία) και ήταν ισόγεια με τρούλο 	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 7,88μ.*7,76μ. υπήρξε πύργος με ναό στο ισόγειο χρήση αρχαίου υλικού 	καλή κατάσταση
83*	Πύργος Μπούμπουκα	4,5 χλμ. ανατολικά των Ερυθρών, στο δρόμο προς τη Δάφνη	ίσως μεταβυζαντινοί χρόνοι και πιθανή χρήση κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους	πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με τον πύργο Πύλη και το Κάστρο Θήβας	ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
84*	Πύργος Αγ.Μαρίνας	1χλμ. βορειοανατολικά του σημ. χωριού Κόκκινο	μεσαιωνικοί χρόνοι	<ul style="list-style-type: none"> παράκτιος πύργος έλεγχος κόλπου Έκορπονεριού πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με πύργο Γλα 	δεν υπάρχουν οικοδομικά λείψανα
85*	Πύργος Ακοντίου ή Πύργος Αγ.Βασιλείου	σε ύψωμα δυτικά από το Ακόντιο Βοιωτίας, πλησίον στο εξωκλήσι του Αγίου Βασιλείου	μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 13 ^{ος} αι ή 14 ^{ος} αι.μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Ελικώνα (νότια), Κιθαιρώνα (νοτιοανατολικά), πεδιάδα Κωπαΐδας και Κηφισό ποταμό εποπτεία περιοχής φρουκτωρία και οπτική επαφή με τους πύργους Αλιάρτου, Θουρίου, αρχ.ακρόπολη και πύργο Χαϊρώνειας καθώς και αρχ.ακρόπολη και πύργο Πανοπέα 	ελάχιστα οικοδομικά λείψανα
86*	Πύργος Αλιάρτου	Μούλκι- Αλιάρτος στην είσοδο της Αλιάρτου, πάνω από σπηλαιώδες άνοιγμα της ακρολιμνιάς	μεσαιωνικοί χρόνοι (Καταλανοκρατία, 13 ^{ος} αι. μ.Χ. (μετά το 1318μ.Χ.))	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 7,93μ.*7,79μ. θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Ακόντιο και Χλωμό (βορειοδυτικά), Πτώο και Μεσσάπιο (βορειοανατολικά), Ελικώνα (νότια), κάμπο Κωπαΐδας και Κηφισό ποταμό έλεγχος περάσματος στρατηγικής σημασίας για επικοινωνία και άμυνα, εποπτεία σημαντικής μεσαιωνικής Θήβας-Λιβαδειάς παρατηρητήριο-φυλάκιο φρουκτωρία και οπτική επαφή με τους πύργους Ακοντίου, Κορώνειας, Πύργου, Ψηλάντη και αρχ.ακρόπολη Ορχομενού 	<ul style="list-style-type: none"> χρήση αρχαίου υλικού κακή κατάσταση
87	Πύργος Αρματος	στο λόφο Δρίτσα, βορειοδυτικά του σημ.Αρματος, κοντά στην ακρόπολη του αρχ. Ελεώνα	μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 13 ^{ος} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 9,30μ.*9,30μ. τμήμα κάστρου (13^{ος} αι.μ.Χ.) χρήση αρχαίου υλικού της ακρόπολης 	ερειπιώδης κατάσταση
88*	Πύργος Ασκληρής ή Παλαιόπυργος	βορειοανατολικά της Κοιλιάδας Μουσών, 2 χλμ. δυτικά της σημ. Ασκληρής , στο λόφο	μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία 13 ^{ος} αι.μ.Χ. ή 15 ^{ος} αι.μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> ορθογώνιας κάτοψης με ισοδομική τοιχοποιία και διαστάσεις: 8,70μ.*8,70μ. δίπλα σε βυζαντινό/μεσαιωνικό οικισμό "Παναγιά" απρόσκοπη θέα προς λίμνη Κωπαΐδα (βόρεια), προς 	κακή κατάσταση (κατάρρευση μεγάλου τμήματος του πύργου)

		Μαραντάλι		<ul style="list-style-type: none"> Θεσπιές (ανατολικά), προς Ελικώνα (δυτικά) κάλυψη αναγκών φρουράς πιθανή φρουρά και οπτική επαφή με τους πύργους Σίζι και Αλιάρτου 	
89*	Πύργος Δράμεσι	αρχ.Αυλίδα	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία) 	<ul style="list-style-type: none"> έλεγχος του λιμανιού (παραλία Αυλίδας) πιθανή φρουρά και οπτική επαφή με τον πύργο Σχηματαρίου 	
90	Πύργος Βερβά	Βερβά Διστόμου, λίγο μετά τη διασταύρωση της ΕΟ προς Δελφούς με το δρόμο προς Δίστομο (2 χλμ.)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (καταλανοκρατία, 14^{ος} αι. μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνης κάτοψης, που συγκρατείται από αναλημματικό τοίχο τμήμα κάστρου εποπτεία περιοχής, έλεγχος οδών, κατόπτευση και γειτνίαση με Σχιστή οδό και Αμβρυσσο σαν το κάστρο του Οσίου Λουκά πιθανή φρουρά και οπτική επαφή με τους πύργους Αντίκυρας, Στειρίου και το Κάστρο Δαύλειας 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
91*	Πύργος Γλα	αρχ.Γλας (εντός της ακρόπολης)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία) 	<ul style="list-style-type: none"> έλεγχος περιοχής, λίμνης Κωπαΐδας πιθανή φρουρά και οπτική επαφή με τον πύργο Αγ.Μαρίνας 	<ul style="list-style-type: none"> δεν υπάρχουν οικοδομικά λείψανα
92	Πύργος Δαύλειας	Δαύλεια	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> βρίσκεται μέσα στον περίβολο της ακρόπολης κι ένας ακόμη παρά την πύλη της εισόδου τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου παρατηρητήριο φρουρά και οπτική επαφή με τους πύργους Βερβά, Πανοπέα και Παρορίου 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
93*	Πύργος Θεσπιών	1 χλμ. νότια της πόλης του σημ.Λεονταρίου	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (φράγκικος, 13^{ος} αι.μ.Χ.-14^{ος} αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ορθογώνια κάτοψη με διαστάσεις 12,20μ.*7,70μ. κτισμένος σε νάρθηκα παλαιοχριστιανικής βασιλικής χρήση αρχαίου και παλαιοχριστιανικού υλικού 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση
94*	Πύργος Θίσβης	Θίσβη, στο λόφο Νεόκαστρο, επί της οδού Θήβας-παραλίας Σαράντη	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία ή Καταλανοκρατία, 12^{ος} αι.μ.Χ.-13^{ος} αι.μ.Χ. (στα θεμέλια παλαιότερου πύργου) 	<ul style="list-style-type: none"> κυκλικής κάτοψης με διάμετρο 5μ. ελεύθερος στον χώρο χωρίς να εντάσσεται σε οχύρωση παρατήρηση και έλεγχος ανατολικού περάσματος του λόφου 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση
95*	Πύργος Θουρίου	1,5 χλμ. νοτιοανατολικά του Θούριου (σε ύψωμα κοντά στις όχθες της Κωπαΐδας)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (φράγκικος, 13^{ος} αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 7,60μ.*7,60μ. (χωρίς αρχαίο υλικό) θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Ακόντιο και Χλωμό (βόρεια), Πτώ και Μεσσάπιο (ανατολικά), Ελικώνα (νότια) και ολόκληρη την πεδιάδα του Βοιωτικού Κηφισού και τον κάμπο της Κωπαΐδας παρόδιος πύργος, αυτόνομος για εποπτεία περιοχής, έλεγχο περασμάτων, κατόπτευση του σταυροδρομίου Λιβαδειάς-Ορχομενού, εποπτεία σημαντικής μεσαιωνικής Θήβας-Λιβαδειάς παρατηρητήριο-φυλάκιο φρουρά και οπτική επαφή με τους πύργους Πανοπέα, Παρορίου, Ακοντίου, Πύργου και την αρχ.ακρόπολη Ορχομενού 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση
96*	Πύργος Κορώνειας	Κορώνεια, στο λόφο Λουτρό (στην ακρόπολη)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 13^{ος} αι.μ.Χ.) οριστική εγκατάλειψη τον 14^ο αι.μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη (πιθανόν) κάτοψη με διαστάσεις: 6,00μ.*6,00μ. χρήση αρχαίου υλικού αμυντικός, εποπτικός πύργος κατόπτευσης, 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπιώδης κατάσταση (σώζεται μόνο ένας τοίχος)

				<ul style="list-style-type: none"> ■ παρατηρητήριο ■ θέα προς Ακόντιο (δορειοδυτικά), Χλωμό (βόρεια), Πτώο, Σφίγγιο και νότιες υπώρειες Ελικώνα (ανατολικά), πεδιάδα Κωπαΐδας και Κηφισό ποταμό ■ φρουκτωρία και οπτική επαφή με την αρχ.ακρόπολη Ορχομενού και τους πύργους Πύργου, Αλιάρτου και Ψηλάντη 	
97	Πύργοι Λιβαδειάς	Λιβαδειά	■ μεσαιωνικοί χρόνοι	<ul style="list-style-type: none"> ■ ενσωματωμένοι πύργοι στο σύστημα περιβόλων του κάστρου ■ χρήση αρχαίου υλικού ■ θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Ακόντιο και Χλωμό (βόρεια) Χλωμό, Ελικώνα (ανατολικά και νότια), τμήμα πεδιάδας του Βοιωτικού Κηφισού ■ φρουκτωρία και οπτική επαφή με την αρχ.ακρόπολη Ορχομενού, τους πύργους Πύργου και Πανοπέα 	■ μέτρια-κακή κατάσταση
98*	Πύργος Μεδεώνα (;)	αρχ.Μεδέων, θέση Αγ.Θεοδώρων	■ μεσαιωνικοί χρόνοι (14 ^{ος} αι.μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> ■ υπήρξε εκκλησία ■ χρήση αρχαίου υλικού (καλοδουλεμένοι λίθοι) 	■ δεν υπάρχουν οικοδομικά λείψανα διότι ο πύργος καταστράφηκε το 1960 για την ανέγερση του εργοστασίου ΠΕΣΙΝΕ
99*	Πύργος Μουσταφάδες	σημ.χωριό Καλλιθέα (πρώην Μουσταφάδες), αρχ.Σίδα	■ μεσαιωνικοί χρόνοι και χρήση κατά την Τουρκοκρατία	<ul style="list-style-type: none"> ■ κατά την Τουρκοκρατία ο πύργος χρησιμοποιήθηκε για την κατοικία του τοπικού μπέη ■ πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με Κάστρο Θήβας και τον πύργο Χλεμβοτσαρίου 	■ δεν υπάρχουν οικοδομικά λείψανα, στη θέση του κτίστηκε η εκκλησία Αγ.Παρασκευής - κοιμητήριο χωριού
100*	Πύργος Οινόης Μεγαρίδος	θέση "Κοντίτα", ΒΑ του οικισμού Οινόη (κοντά στο Σχηματάρι)	■ μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 14 ^{ος} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> ■ ορθογώνια κάτοψη με αργολιθοδομή ■ κατοικία ή παρατηρητήριο του τοπικού φεουδάρχη 	■ κακή κατάσταση
101*	Πύργος Οιοφύτων	λόφος "Διχαλωτός πύργος"	■ μεσαιωνικοί χρόνοι (Ενετοκρατία, 13 ^{ος} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> ■ έλεγχος της πέριξ χώρας και του λιμανιού ■ πιθανή φρουκτωρία και επαφή με τον πύργο Σχηματαρίου (και τους Πύργους Συκαμίνου, Χαλκίδος, Δερβενοσαλεσίου κ.α.) 	■ κατεδαφισμένος από τους Γερμανούς (1944) και χρήση δομικών υλικών για κατασκευή οχυρών από τα στρατεύματα κατοχής
102	Πύργος Οσίου Λουκά	στο λόφο πάνω από την μονή Οσίου Λουκά	■ μεσαιωνικοί χρόνοι (περίπου 11 ^{ος} αι.μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> • βρισκόταν εντός του αρχαίου περιβόλου • τμήμα της οχύρωσης (Καστράκι Οσ.Λουκά) • χρήση αρχαίου υλικού • φύλαξη περιοχής σε συνεργασία με την απέναντι 	■ ερειπιώδης κατάσταση

				ακρόπολη, που συνδέει τα παράλια με την ενδοχώρα	
103 *	Πύργος Πανάκτου	σε λόφο στα Δερβενοχώρια, δυτικά από το χωριό Πράσινο, στη βορειοδυτική πλευρά της Πάρνηθας, στην κορυφή του αρχαίου φρουρίου "Πάνακτον", ύψωμα Παλαιόκαστρο (σημ.Καβάσιλα)	μεσαιωνικοί χρόνοι (Καταλανοκρατία, τέλη 14 ^{ου} αι. μ.Χ.), εγκατάλειψη κατά την πρώιμη Τουρκοκρατία	<ul style="list-style-type: none"> • διαστάσεις: 6,64μ.*6,69μ. • χρήση αρχαίου υλικού • απρόσκοπτη θέα προς όλες τις κατευθύνσεις, έλεγχος οροπεδίου Σκούρτων και ορεινών διαβάσεων από Αττική προς Βοιωτία • παρατηρητήριο, στρατηγείο του στρατηγού, βάση για μικρές ομάδες στρατιωτών για αντιμετώπιση εισβολών στα σύνορα και έλεγχο περάσματος Αττικής-Βοιωτίας, δηλαδή οροπεδίου Σκούρτων & Θριάσιου πεδίου - κόλπος Ελευσίνας • πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με τον πύργο Πύλη 	ερειπιώδης κατάσταση
104 *	Πύργος Πανοπέα	στην κορυφή της αρχ. ακρόπολης του Πανοπέα, πάνω από το χωριό Άγιο Βλάσιος	μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία, 14 ^{ος} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> • διαστάσεις: 7,00μ.*7,00μ. • κτισμένος με υλικό από το αρχαίο κάστρο • θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Χλωμό (βόρεια), Ακόντιο (ανατολικά), Ελικώνα (νότια), πεδιάδα του Βοιωτικού Κηφισού (βόρεια πλευρά), Κηφισό ποταμό • παρατηρητήριο • φρουκτωρία και οπτική επαφή με πύργο Παρορίου, Θουρίου, Ακοντίου, αρχ.Ακρόπολη Χαιρώνειας, αρχ.ακρόπολη Ορχομενού, Κάστρο Δαύλειας και Κάστρο Λειβαδιάς 	ερειπιώδης κατάσταση
105 *	Πύργος Παραλίμνης ή Ανθηδόνας	θέση "Λόφος Παλαιομετόχι", 4 χλμ. από χωριό Λουκίσια, βορειοανατολικά της λίμνης Παραλίμνης	<ul style="list-style-type: none"> ▪ μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία, 13^{ος} αι.μ.Χ. - 14^{ος} αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ διαστάσεις: 9,40μ.*9,00μ. με ▪ χρήση αρχαίου υλικού ▪ παράκτιος πύργος ▪ παρατηρητήριο, έλεγχος λιμανιού Ανθηδόνας ▪ πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με τον - βυθισμένο πλέον- πύργο Υλίκης 	κακή κατάσταση σώζεται σε ύψος 6,00μ.
106 *	Πύργος Παρορίου	1,5 χλμ ανατολικά από το Παρόριο κοντά στην Ε.Ο. Λιβαδειάς-Λαμίας	<ul style="list-style-type: none"> ▪ μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία, 13^{ος} αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ διαστάσεις: 7,60μ.*7,45μ. ▪ θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Χλωμό (βόρεια), πεδιάδα του Βοιωτικού Κηφισού ▪ στρατιωτικό φυλάκιο, παρατηρητήριο ▪ φρουκτωρία και οπτική επαφή με τους πύργους Θουρίου, Πανοπέα και Κάστρο Δαύλειας 	μέτρια-κακή κατάσταση
107 *	Πύργος Πλαταιών ή Πύργος Μελισσοχωρίου ή Πύργος Αγ.Γεωργίου	Πλαταιές 4 χλμ βόρεια του σημ.χωριού	<ul style="list-style-type: none"> ▪ μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία, 13^{ος} αι.μ.Χ. - 14^{ος} αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 11,30μ.*11,20μ. ▪ χρήση αρχαίου υλικού ▪ ένταξη σε ιστό μικρού οικισμού ▪ εποπτεία κάμπου Πλαταιών και Θήβας ▪ κατοικίες φρουδάρχη (πιθανόν) ▪ χρήση ως ποιμνοστάσιο (νεότερα χρόνια) 	μέτρια-κακή κατάσταση
108 *	Πύργος Πύλης	ΒΑ του χωριού Πύλη Δερβενοχωρίων, ύψωμα Πρ.Ηλία	<ul style="list-style-type: none"> ▪ μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 14^{ος} αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ τετράγωνη κάτοψη ▪ παρόμοιος με τον πύργο Πανάκτου με τον οποίο αποτελούσαν ένα σύνολο ▪ πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με τους πύργους Πάνακτο και Μπούμπουκα 	ερειπιώδης κατάσταση

109 *	Πύργος Πύργου	σε ύψωμα, 3-6χλμ. ανατολικά από τον Ορχομενό Βοιωτίας, δίπλα στο χωριό Πύργος (αρχ. Ασπληδόνα)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 1415 μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 8,00μ.*8,00μ. παράκτιος εποπτικός πύργος θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Ακόντιο (νότια) και Ελικώνας και Κιθαιρώνας (νοτιοανατολικά), πεδιάδα Κωπαΐδας και Κηφισό ποταμό φρουκτωρία και οπτική επαφή με αρχ.ακρόπολη Ορχομενού, αρχ.ακρόπολη Χαιρώνειας, πύργους Αλιάρτου, Θουρίου, Κορώνειας, Υψηλάντη και Κάστρου Λιβαδειάς 	μέτρια-κακή κατάσταση
110	Πύργος Σαιντ Ομέρ ή Κάστρο Θηβών ή Πύργος Σανταμέρη ή Κάστρο του Σανταμέρη	Θήβα στον περίβολο του αρχαιολογικού μουσείου	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία, μετά το 1287μ.Χ. κι έπειτα Καταλανοκρατία, το 1311μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ορθογώνιος ή ορθογώνιος, κατάλοιπο κάστρου Καδμείας διαστάσεις: 13,60μ.*16,00μ. τμήμα της βυζαντινής οχύρωσης (πιθανόν)-στο χώρο του αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών ίσως το ακροπύργιο του μεγαλεπίβολου φρουρίου-παλατιού Saint Omer 	καλή κατάσταση με ανάδειξη
111 *	Πύργος Σίζι ή Πύργος Λιβαδόστρατας ή Πύργος Λιβαδόστρας	σε χαμηλό λόφο στο ανατολικό άκρο της παραλίας της Λιβαδόστρας (αρχ.Κρεύσις)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία, 14^{ος} αι. μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 7,00μ.*7,00μ. παράκτιος πύργος, αμυντικός ως παρατηρητήριο περιοχής πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με ακρόπολη της αρχ.Κρεύσις και πύργο Άσκηρς 	ερειπιώδης κατάσταση
112 *	Πύργος Στειρίου (?)	Στείρι	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> τμήμα του Καστρακίου Οσ.Λουκά παρατηρητήριο, διότι το μοναστήρι δεν είχε καλή ορατότητα πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με πύργο Βερβά 	Ερειπιώδης κατάσταση
113 *	Πύργος Σχηματαρίου	πλησίον του σημ.χωριού Σχηματάρι	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 14^{ος} αι. μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> παράκτιος πύργος έλεγχος του λιμανιού εντοιχισμένα spolia αρχαίων χρόνων πιθανή φρουκτωρία και οπτική επαφή με τους πύργους Δράμεσι, Τανάγρας και Οινοφύτων 	δεν υπάρχουν οικοδομικά λείψανα (καταστροφή κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο)
114 *	Πύργος Τανάγρας	σε λόφο (1 χλμ.) βορειοδυτικά της Τανάγρας, πλησίον των αρχ.Φαρών	μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 14 ^{ος} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> τετράγωνη κάτοψη με διαστάσεις: 7,80μ.*7,85μ. χρήση αρχαίου υλικού (spolia) από τη γειτονική Τανάγρα παράκτιος πύργος αμυντικός, για έλεγχο περασμάτων και εποπτεία κτημάτων πεδιάδας από φεουδάρχη πιθανή φρουκτωρία (ως μέρος αμυντικού συστήματος πύργων) και οπτική επαφή με πύργο Χλεμβοτσαρίου 	ερειπιώδης κατάσταση, διατηρητέο μνημείο
115 *	Πύργος Τάτιζας	επί του δρόμου Δομβραΐνας-Νεοχωρίου	μεσαιωνικοί χρόνοι (φραγκοκρατία)	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 8,00μ.*7,20μ. αμυντικός ρόλος, σημείο επιτήρησης κτημάτων, χωρίς να είναι ενταγμένος στο αμυντικό δίκτυο (πιθανόν κατοικία γαιοκτήμονα ή σημείο επιτήρησης κτημάτων) 	ερειπιώδης κατάσταση
116 *	Πύργος Χαιρώνειας	αρχ.Χαιρώνεια στη δυτική κορυφή της ακρόπολης	μεσαιωνικοί χρόνοι	<ul style="list-style-type: none"> θέα προς Παρνασσό (δυτικά), Ακόντιο και Χλωμό (βόρεια), Πτώ και Μεσσάπιο (ανατολικά), Ελικώνας (νότια), ολόκληρη πεδιάδα του Βοιωτικού Κηφισού και μέρος του κάμπου της Κωπαΐδας 	ελάχιστα οικοδομικά λείψανα

				<ul style="list-style-type: none"> • παρατηρητήριο • φρουκτώρια και οπτική επαφή με πύργο Ακοντίου, αρχ.ακρόπολη Ορχομενού και αρχ.ακρόπολη & πύργο Πανοπέα 	
117 *	Πύργος Χλεμβοτσαρίου	σημ.χωριό Ασωπία, αρχ.Ειλέσιον	μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία)	<ul style="list-style-type: none"> • παρατηρητήριο-εποπτικός πύργος • φρουκτώρια και οπτική επαφή με τους πύργους Τανάγρας και Μουσταφάδες 	
118 *	Πύργος Υλίκης	λίμνη Υλίκη, πλησίον του χωριού (και ακρωτήριο) Κληματαριά	μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία, 14 ^{ος} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> • παράκτιος πύργος • έλεγχος όλων των υδάτων (λίμνη Υλίκη, λίμνη Παραλίμνη, λιμάνια Ευβοϊκού κόλπου και λίμνη Κωπαΐδα) • φρουκτώρια και οπτική επαφή με τον πύργο Παραλίμνης και πιθανόν με Κάστρο Θήβας 	ήταν ορατός έως τον 19 ^ο αι.μ.Χ., τώρα είναι βυθισμένος (βυθισμένος στα νερά της λίμνης μετά την αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας), το άνω άκρο του πύργου φαίνεται σε περιόδους ξηρασίας
119 *	Πύργος Υψηλάντη ή Πύργος Πέτρας	στις πλαγιές του Ελικώνα, νότια του χωριού Υψηλάντη	μεσαιωνικοί χρόνοι (Καταλανοκρατία, 13 ^{ος} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> • διαστάσεις: 9,15μ.*9,30μ. • παρόμοιος με τον πύργο Αλιάρτου • θέα προς Ακόντιο (βορειοδυτικά), Χλωμό (βόρεια), Δίρφυ (δυτικά), Πτώο(βορειοανατολικά) υπάρειες Ελικώνα (νότια) • παρατηρητήριο-εποπτικός πύργος (η θέση του ήταν επάνω από την πεδιάδα όπου ήταν η λίμνη) • φρουκτώρια και οπτική επαφή με αρχ.ακρόπολη Ορχομενού και τους πύργους Αλιάρτου, Κορώνειας και Πύργου 	μέτρια κατάσταση
120 *	Πύργος Καραϊσκάκη	Δομβραίνα	19 ^{ος} αιώνας	<ul style="list-style-type: none"> • μικρό οχυρό 	σχετικά καλή κατάσταση

* Μεμονωμένος πύργος-φρουκτώρια.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΑΤΡΩΝ ΣΤΗΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

Α/Α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΤΥΠΟΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
1	Θέατρο Αβών	Αβαι	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο (Ο Πausανίας αναφέρει ότι κατασκευάστηκε σε παλιούς χρόνους) 		
3	Θέατρο Αλιάρτου	Αλιάρτος	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 		<ul style="list-style-type: none"> υπάρχουν ίχνη
4	Θέατρο Θήβας (ή Θέατρο Σύλλα)	Καδμεία (πιθανόν) στη θέση του Νέου οικισμού, εκτός του λόφου της Καμδεΐας και πλησίον του Ιερού Διονύσου Λυσίου	<ul style="list-style-type: none"> τέλος κλασικών χρόνων ρωμαϊκοί χρόνοι: ανακατασκευή 	<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή θεαμάτων προς τιμήν της Καβειραίας Δήμητρας κι έπειτα για τον εορτασμό του Θριάμβου του Σύλλα 	<ul style="list-style-type: none"> υπάρχουν ίχνη (αναλημματικοί τοίχοι και κεραμική)
6	Καβείριο Θήβας ή Θηβαϊκό Καβίρειο (θέατρο –τελεστήριο)	Καδμεία (5 χλμ. Δυτικά της Θήβας)	<ul style="list-style-type: none"> ελληνιστικοί χρόνοι (3^{ος} αι.π.Χ.)-1^{ος} αι. π.Χ.) 1993-1994:στερεωτικές εργασίες πρόταση επέμβασης 	<ul style="list-style-type: none"> παρακολούθηση των “δρώμενων-ιεροπραξιών” που σχετίζονταν με τη μύηση των πιστών στα καβίρεια μυστήρια, χωρίς σκηνή εξυπηρετούσε τις ανάγκες του ιερού-μαντείου 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση (κοίλο)
7	Θέατρο Κοιλάδας Μουσών	Κοιλάδα Μουσών (κοντά στις Θεσπιές)	<ul style="list-style-type: none"> τέλη 3^{ου} αι.π.Χ. ή αρχές 2^{ου} αι.π.Χ. (σύγχρονο με το ναΐσκο και τη στοά) 	<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή “Μουσείων” (προς τιμήν των Μουσών) 	<ul style="list-style-type: none"> σώζεται η σκηνή (εργασίες επίχωσης) και το προσκήνιο
8	Θέατρο Κορώνειας	Κορώνεια ανατολική πλευρά λόφου (όπου βρίσκεται η ακρόπολη)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	<ul style="list-style-type: none"> οικοδόμημα δωρικού ρυθμού 	<ul style="list-style-type: none"> ερείπια
9	Θέατρο Ορχομενού	Ορχομενός (εντός της τειχιωμένης ακρόπολης, στη θέση προϋπάρχοντος μυκηναϊκού νεκροταφείου (Υφάντειος λόφος)	<ul style="list-style-type: none"> (ίσως και 5^{ος} αι.π.Χ.) κλασικοί χρόνοι_4^{ος} αι.π.Χ. 3^{ος} ή 2^{ος} αι.π.Χ.: ανακατασκευή 1^{ος} ή 3^{ος} αι. μ.Χ.: προσθήκη 	<ul style="list-style-type: none"> δρώμενα στο πλαίσιο θρησκευτικών εορτών προς τιμήν των Χαρίτων (Χαριτήσια), του Διός Ομολώιου & του Διονύσου, πολιτικές συγκεντρώσεις των συμμαχικών πόλεων του Κοινού των Βοιωτών 	<ul style="list-style-type: none"> κακή κατάσταση, ένταξη στο αρχαιολογικό πάρκο Πρόταση επέμβασης
10	Θέατρο Απόλλωνα Πτώου	Πτώων όρος (κοντά στο Ακράϊφνιο, θέση Περδικοβρύση, όρος Πελαγία) Ανατολικά του ιερού Απόλλωνα	<ul style="list-style-type: none"> κατασκευάστηκε πριν τα τέλη του 4^{ου} αι.π.Χ. (πιθανόν στις αρχές του 4^{ου} αι.π.Χ.) επισκευάστηκε το προσκήνιο (πιθανόν τον 2^ο αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ξύλινη κατασκευή Διεξαγωγή αγώνων, εορτών “Πτώων”, πραγματοποιούνταν οι επίσημες θυσίες των βοιωτικών πόλεων και του Κοινού των Βοιωτών 	<ul style="list-style-type: none"> κοντά στο εκκλησάκι της Αγ.Παρασκευής
11	Θέατρο Τανάγρας	Τανάγρα (εντός της τειχιωμένης πόλης, λόφος Γκριμάδα και κοντά στο ιερό του Ερμή Προμάχου)	<ul style="list-style-type: none"> 4^{ος} αι.π.Χ.-ρωμαϊκοί χρόνοι 1^{ος} αι.π.Χ.: σε χρήση 	<ul style="list-style-type: none"> λίθινο θέατρο διεξαγωγή αγώνων, μουσικών και θεατρικών εορτών “Σαραπειών” 	<ul style="list-style-type: none"> ορατά επιφανειακά κατάλοιπα ενώ ορχήστρα: ολική καταστροφή

12	Θέατρο Χαιρώνειας	Χαιρώνεια (Ύψωμα Πετραχός)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ τέλη 5^{ου} αι.π.Χ. ▪ 3^{ος}-2^{ος} αι.π.Χ.: αλλαγή μορφής ▪ ρωμαϊκή φάση (τέλη 1^{ου} αι.π.Χ.): σε χρήση 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ διεξαγωγή μουσικών αγώνων «Χαριτησίων», αφιερωμένοι στις Χάριτες, Δία & Διονύσου, θεατρικές παραστάσεις και συναθροίσεις πολιτών, αφιερωμένο στον Διόνυσο, αφιερωμένο στον Απόλλωνα Δαφνηφόρο και Αρτέμιδα Σωδία ▪ ενσωματωμένο στο βράχο 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ κακή κατάσταση και μέτρια κατάσταση (κοίλο) ▪ πρόταση επέμβασης
13	Θέατρο Αμφιαράου	Ωρωπός (Αμφιάρειο)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ 5^{ος} - 4^{ος} αι.π.Χ. ▪ 4^{ος} αι.π.Χ.: επέκταση θεάτρου ▪ 3^{ος} αι.π.Χ.: κοίλο-σκηνικό οικοδόμημα ▪ 200π.Χ.: προσκήνιο ▪ 150π.Χ.: προσθήκες-επεμβάσεις ▪ 1^{ος} αι.π.Χ.: θρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Αμφιάραος/Διεξαγωγή Μ.Αμφιάρειων και θεραπεία ασθενών (μέσω παραστάσεων) ▪ αρχικά: ορθογώνιο ▪ υπήρξε το εθνικό ιερό του Ωρωπού, μεγάλο θεραπευτικό κέντρο για ίαση 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ εργασίες αναστήλωσης (προσκήνιο) ▪ καλή κατάσταση: σκηνή, σώζονται θεμέλια πάρινα

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΑΝΤΕΙΩΝ ΣΤΗΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

A/A	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΛΑΤΡΕΙΑ/ΧΡΗΣΗ/ΤΥΠΟΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΜΑΝΤΕΙΑ ΘΕΩΝ					
1	Μαντείο Απόλλωνα Αβαίου	Αβαι σημερινό χωριό Εξαρχος, στο Υφάντειο Όρος (θέση Καλαπόδι)	<ul style="list-style-type: none"> ■ σύμπλεγμα 9 ναών (σε πολλαπλά χρονικά επίπεδα) από των 20^ο αι.π.Χ. ■ κατεδαφίστηκε από τον Εέρξη (480π.Χ.) και καταστράφηκε από τους Βοιωτούς κατά τον ιερό πόλεμο, ενώ ανοικοδομήθηκε από τον Ανδριανό 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Απόλλωνας Αβαίος ■ μεγάλη αίγλη (ήδη πριν τα μέσα του 6^{ου} αι.π.Χ.) ακόμη και εκτός του ελλαδικού χώρου (Κροίσος, βασιλιάς της Λυδίας το 542 π.Χ., ο Μαρδόνιος το 479 π.Χ. και άλλοι) και υπήρξε εφάμιλλο (και αρχαιότερο) του μαντείου των Δελφών & της Ολυμπίας, μαντείο διεθνούς σημασίας ■ Υπήρξε το Εθνικό Κέντρο των Φώκεων ■ Λειτουργούσε στο ίδιο το οικοδόμημα του ιερού Απόλλωνα Αβαίου 	<ul style="list-style-type: none"> ■ ερείπια (στα χρόνια του Πανσανία) ■ έχουν πραγματοποιηθεί ανασκαφικές εργασίες
2	Μαντείο Ανθηδόνας ή Μαντείο του Γλαύκου	Ανθηδόνα	<ul style="list-style-type: none"> ■ αχρονολόγητο 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Γλαύκος ο Ανθηδόνιος (θαλασσινή οντότητα) 	
3	Μαντείο Απόλλωνα Ευτρησίτη «το εν Ευτρήσει»	Εύτρηση κοντά στα Λεύκτρα δυτική πλευρά του λόφου της Εύτρησης, πλησίον της σημαντικής πηγής Αρκοπόδι	<ul style="list-style-type: none"> ■ 600-500 π.Χ. (6^{ος} αι. π.Χ. ή 5^{ος} αι. π.Χ.) και χρήση ως τα πρώιμα ρωμαϊκά 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Απόλλωνας Ευτρησίτης ■ χρηστήριο ■ το "ενδοξότατο" μαντείο 	<ul style="list-style-type: none"> ■ δεν έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα
4	Μαντείο Απόλλωνα Ισημνίου	Ισημνίος λόφος, κοντά στην Καδμεία/Θήβα	<ul style="list-style-type: none"> ■ τρεις (3) ναοί σε πολλαπλά χρονικά επίπεδα (από τέλη 8^{ου} αι.π.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Ισημνίος Απόλλωνας/ Χρησιμοδοτούσε εξετάζοντας τα σημεία της ζωοθυσίας, δηλαδή εφαρμοζόταν η Εμπυρομαντεία ■ Εθνικό Ιερό Θηβαίων με μεγάλη αίγλη ακόμη και εκτός του ελλαδικού χώρου (ενδιαφέρον του Κροίσου, βασιλιά της Λυδίας) ■ λειτουργούσε στο ίδιο το οικοδόμημα του ιερού 	
5	Μαντείο Καβείρων	Καβείριος λόφος, ανατολικά της Θήβας	<ul style="list-style-type: none"> ■ 6000-3000π.Χ.: κατοίκηση πριν μετατραπεί σε θρησκευτικό κέντρο ■ 6^{ος} αι.π.Χ.: λατρευτικό κέντρο και 3 οικοδομικές φάσεις (τέλη 4^{ου} αι. π.Χ.) με προσθήκες (2^{ος} αι.π.Χ. και 1^{ος} αι. π.Χ.) και χρήση ως και τους ρωμαϊκούς μεταχριστιανικούς χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Κάβειροι ■ ορθογώνιο οικοδόμημα με πρόναο και σηκό 	
6	Μαντείο Ογχηστού	Ογχηστός (σημ.Μαυρομάτι)	<ul style="list-style-type: none"> ■ δεύτερο μισό του 6^{ου} αι.π.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Ποσειδώνας Ογχηστήσιος/θέση θεϊκά χαρισματική σε χρήση πριν το Μαντείο Δελφών 	<ul style="list-style-type: none"> ■ το ίδιο το ιερό
7	Μαντείο Απόλλωνος Πτώου	Πτώο όρος (κοντά στο Ακραιφνιο, θέση Περδικοβρύση, όρος Πελαγία)	<ul style="list-style-type: none"> ■ η θέση ήταν σε χρήση από τους ύστερους νεολιθικούς χρόνους-πρώιμους ελλαδικούς χρόνους σύγχρονο του ιερού 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Απόλλωνος Πτώος/Οι χρησμοί δίδονταν κυρίως στην Αιολική διάλεκτο (μαντείο "πολύφωνο") ■ μόνο προφήτες, μάντες ■ ο χρησμός δινόταν με φωνές, ασυνάρτητες λέξεις 	<ul style="list-style-type: none"> ■ κοντά στο εκκλησάκι της Αγ.Παρασκευής

		Νότια του ιερού Απόλλωνος	<ul style="list-style-type: none"> λατρεία θεού: είτε στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. ή του 5^{ου} αι. π.Χ. είτε στον ύστερο 4^ο αι. π.Χ. ίδρυση ιερού (λείψανα): 7^{ος} αι. π.Χ.-αρχές 5^{ου} αι.π.Χ. (335-310 π.Χ.): διακοπή διατήρηση ως το τελευταίο τέταρτο του 2^{ου} αι.μ.Χ. (177μ.Χ.) στα χρόνια του Πλουτάρχου δεν υπήρχε το μαντείο (100μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> και οι ιερείς μετέφραζαν το "αψευδές" μαντείο, είχε το αλάθητο θολωτή κατασκευή (σπήλαιο) 5-6μ. για προφητική τελετουργία. Μετά τη διακοπή της λειτουργίας του έπαψαν και τα Πτώια μαντικό-προφητικό σπήλαιο σε συγκρότημα οικοδομημάτων 	
8	Μαντείο Απόλλωνα Τεγυραίου	Τέγυραι (κοντά στον Ορχομενό, θέση Πολυγύρα, σημ.Διόνυσος και Πύργος)	<ul style="list-style-type: none"> στα χρόνια του Πλουτάρχου δεν υπήρχε το μαντείο (100μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> Τεγυραίος Απόλλωνας/ Πυθία: "ην ο γενέθλιος τόπος του Απόλλωνος" υπήρχε ιερό φρέαρ με νερό με το οποίο δίνονταν οι χρησμοί 	<ul style="list-style-type: none"> Έρημος τόπος (στα χρόνια του Πλουτάρχου)
9	Μαντείο Απόλλωνα "το εν Υσιαίς"	Υσιαί (Υσιές, πρόποδες Κιθαιρώνα, ανάμεσα στις Ερυθρές και Δάφνη)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	<ul style="list-style-type: none"> Απόλλωνας 	
ΜΑΝΤΕΙΟ -ΘΕΟΠΟΙΗΜΕΝΩΝ- ΗΡΩΩΝ					
10	Οίωνοσκοπείο Τειρεσία	Καδμεία Πύρος του Καβαλλάρη (λόφος δυτικά της Καδμείας)	<ul style="list-style-type: none"> αρχαϊκοί χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> Τειρεσίας/Οίωνοσκοπείο, μαντική με την παρατήρηση πτηνών, ερμηνεία των κρωγμών/κελαηδημάτων/ήχων πτηνών Ήταν παλιός "θώκος" μέσα στο άλσος 	<ul style="list-style-type: none"> δεν έχουν βρεθεί κατάλοιπα, αν και μέχρι τα χρόνια του Πausanias διατηρούταν σε εξαιρετική κατάσταση
11	Μαντείο Τροφώνιου	Μίδεια (Λιβαδειά)	<ul style="list-style-type: none"> 13^{ος} αι. π.Χ. (1214-1184π.Χ.): χρησιμοδοσίες 6^{ος} αι. π.Χ. στα χρόνια του Πλουτάρχου δεν υπήρχε το μαντείο (100μ.Χ.) ενώ στα χρόνια του Pausanias (175μ.Χ.) βρισκόταν σε ακμή 	<ul style="list-style-type: none"> Τροφώνιος/Θεραπευτήριο ψυχιατρικών περιπτώσεων οι χρηστηριαζόμενοι ήταν υποχρεωμένοι να κρατήσουν επτασφράγιστο μυστικό τα όσα άκουσαν στο μαντείο (νυκτερινή εισέρπυση στους δαιδαλώδεις και στενούς διαδρόμους του σπηλαίου) περιελάμβαναν καθαρμούς στα ύδατα των πηγών της Έρκυνας, εγκοίμηση του μύστη, θυσία κριού και ανάλωση κρεάτων, κατάβαση στο άντρο του Ήρωα, επαναφορά του μυσμένου και άμεση καταγραφή της εμπειρίας του. 	<ul style="list-style-type: none"> διώροφη εκκλησία (?) (Αγ.Σοφία και Αγ.Βαρβάρα)
12	Μαντείο Τειρεσία	Ορχομενός	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 		
13	Μαντείου Αμφιάραου ή Θηβαϊκό Αμφιάρειο	Ποτνιαί - Θήβα	<ul style="list-style-type: none"> Στα χρόνια του Πλουτάρχου δεν υπήρχε το μαντείο (100μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> Αμφιάρας Ονειρομαντείο, μετά από νηστεία και αποχή οίνου, οι εγκοιμισμένοι έπαιρναν τα μαντεύματα στον ύπνο τους 	<ul style="list-style-type: none"> πιθανόν να ήταν το ιερό, που μεταφέρθηκε στον Ωρωπό
14	Μαντείο Τήνερου	Τηνεरिकό όρος	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	<ul style="list-style-type: none"> Τήνερος Μαντείο-χρηστήριο 	

15	Μαντείο Αμφιαράου	Ωρωπός	τέλη 5 ^{ου} αι. π.Χ.	<ul style="list-style-type: none"> Αμφιάραος/Θεραπευτήριο (ιατρομαντική)-ονειρομαντείο (ρωτούσαν για τον τρόπο θεραπείας/ίσης ασθενών) (Εγκοίμηση μέσα σε ιερό χώρο, περίβολο ή άβατο, και τα όνειρα τού αποκάλυπταν την έκβαση της αρρώστιας του) 	
ΣΠΗΛΙΑ ΩΣ ΤΟΠΟΙ ΛΑΤΡΕΙΑΣ – ΜΑΝΤΕΙΑ					
16	Σπήλαιο Σαρακηνού	Ακραίφια (σημ. Ακραίφνιο), σε βραχώδη πλαγιά	<ul style="list-style-type: none"> Απώτερη παλαιολιθική εποχή (8^η χιλιετία π.Χ.): κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες Νεολιθική εποχή (7^η-4^η χιλιετία π.Χ.): εντατικές δραστηριότητες Κατοίκηση ως 1600π.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> αποτελείται από μια ευμεγέθη αίθουσα με απεριόριστη θέα ως τον Παρνασσό χρήση από κυνηγούς και τροφοσυλλέκτες, συστηματική απόθεση ειδωλίων, καύσεις, συγκέντρωση καρπών, εργαλείων, ενταφιασμοί, σταυλισμός ζώων 	<ul style="list-style-type: none"> το μεγαλύτερο σπήλαιο της Κωπαΐδας και το μοναδικό σε μεγάλο ύψος (80μ.) και έκταση 3000τ.μ. δεν αποτελεί οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο
17	Σφραγίδιον Αντρον ή Σπηλιά των Κιθαιρωνίδων ή Σφραγητίδων Νυμφών	Όρος Κιθαιρώνα, στη βόρεια πλευρά του όρους, προς τις Πλαταιές	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	<ul style="list-style-type: none"> σπηλιά κι έπειτα μαντείο (μαντική τελετουργία) αργότερα, στη σπηλιά αυτή προσκύνησαν οι Έλληνες προκειμένου να κερδίσουν τη μάχη των Πλαταιών, μετά από χρησμό του Μαντείου Δελφών 	
18	Λιβήθριον ή Λειβήθριον Αντρον ή Σπήλαιο Νύμφης Κορώνειας ή Σπήλαιο των Λειβήθριων Νυμφών ή Σπήλαιο Κορώνειας	όρος Ελικώνα, δυτικά του χωριού Αγ. Τριάδα	<ul style="list-style-type: none"> Χρήση από Τελική Νεολιθική και την Πρώιμη Εποχή Χαλκού (4^η έως αρχή 3^{ης} χιλιετίας π.Χ.) Χρήση ως λατρευτικός χώρος από την Ύστερη Εποχή Χαλκού (13^{ος} αι.π.Χ.) αφιέρωματα: Αρχαϊκή περίοδο (6ο αιώνα π.Χ.) έως την Ύστερη Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο 	<ul style="list-style-type: none"> νεκυομαντείο αποτελείται από μία αίθουσα με χωνοειδές σχήμα, που φέρει μικρό άνοιγμα στην οροφή χρήση από κτηνοτρόφους 	
19	Κωρύκειον Αντρον ή Δελφικό Αντρο ή Βακχικό Σπήλαιο ή Σαρανταύλι	Νοτιοδυτικά στο όρος Παρνασσού, θέση Παλιοβούνα, ΒΑ του Μαντείου των Δελών	<ul style="list-style-type: none"> ίχνη κατοίκησης από τη Μέση νεολιθική εποχή (6^η χιλιετία π.Χ.) χρήση ως λατρευτικός χώρος από τον 7^ο αι. π.Χ. – 3^ο αι.π.Χ. (όταν το επισκέφθηκε ο Πausanias το ιερό δε βρισκόταν σε χρήση) 	<ul style="list-style-type: none"> Βακχίδες Κωρύκειες ή Κωρυκείαδες νύμφες που συνόδευσαν τον Απόλλωνα & Θεός Πάνας (εφευρέτης αυλού=Σαρανταύλι) από τον 4^ο αι.π.Χ. λατρευτικός χώρος (επίσκεψη θεϊκών πνευμάτων αποτελείται από δύο αίθουσες που στο πίσω μέρος στενεύουν καταφύγιο για κατοίκους Δελφών (480π.Χ.), Οδ.Ανδρούτσος (1821-1824), περιστασιακή επίσκεψη κατά τους νεότερους χρόνους 	<ul style="list-style-type: none"> το μεγαλύτερο άντρο της αρχαιότητας δεν αποτελεί οργανωμένο αρχαιολογικό χώρο
20	Σπηλιά της Αλυκής	Τίφες/Σίφες (σημ. Αλυκή)	<ul style="list-style-type: none"> παλαιολιθική εποχή (λίθινη εποχή) 	<ul style="list-style-type: none"> καταφύγιο κυνηγών 	

21	Βωμός Απόλλωνα Σποδίου (ή Σπονδείου)	Καδμεία/Θήβα (δυτικά των Ηλέκτρων πυλών)	αχρονολόγητο	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Σπόνδειος (ή Σπένδιος) Απόλλωνας κτίστηκε από τη στάχτη σφαγίων (ολοκληρωτική καύση εξιλαστήριων θυμάτων) και λειτουργούσε ως μαντείο όπου η μαντική απόρρεε από ήχους (ακρόαση ήχων). Ειδικότερα, οι ιερείς χρησιμοδοτούσαν, στήριζόμενοι στα σημεία τυχαίων ήχων 	
ΣΠΗΛΑΙΑ					
22	Σπήλαιο Σεϊντί	επί της Εθνικής οδού Θήβας-Λιβαδειάς, 3 χλμ. ανατολικά της Αλιάρτου	ανώτερη παλαιολιθική εποχή	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση, αποθήκευση τροφίμων από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες και σταυλισμός ζώων 	
23	Σπήλαιο Τσούτσο	βόρεια πλευρά Κωπαΐδας	παλαιολιθική εποχή	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση, αποθήκευση τροφίμων από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες και σταυλισμός ζώων 	
24	Σπήλαιο ή Καταβόθρα του Ηρακλή ή Μεγάλη Καταβόθρα	Νέο Κόκκινο	αχρονολόγητο	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση, αποθήκευση τροφίμων από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες και σταυλισμός ζώων 	
25	Σπήλαιο Μπαρουτοσηλιά	βορειοανατολική πλευρά Κωπαΐδας	παλαιολιθική εποχή	<ul style="list-style-type: none"> ▪ διαστάσεις: 27μ.*8μ. (μόλις 10μ. επάνω από την πεδιάδα) 	
26	Σπήλαιο Σφίγγειον ή Σπήλαιο ή Καταβόθρα Φαγ(γ)ά ή Καταβόθρα της Σφίγγας	στα ριζά του όρους Σφίγγειον ή Φοινίκιον (NNA της κορυφής)	παλαιολιθική εποχή	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση, αποθήκευση τροφίμων από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες και σταυλισμός ζώων 	
27	Σπηλιά Πυργάκι	δυτικά του λόφου Μαγουλέζα, δυτικά των Σκούρτων	νεολιθική κατοίκηση	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση, αποθήκευση τροφίμων από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες και σταυλισμός ζώων 	
28	Σπήλαιο Πύργου	Αλιάρτος (ανατολική έξοδο της Αλιάρτου)	ανώτερη παλαιολιθική εποχή (αχρονολόγητη)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση, αποθήκευση τροφίμων από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες και σταυλισμός ζώων 	
29	Σπήλαιο Λουκάς	Αλιάρτος	προϊστορική εποχή	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση, αποθήκευση τροφίμων από κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες και σταυλισμός ζώων 	
30	Σπήλαιο Γλα	Γλα	αχρονολόγητο	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ασφαλής κατοίκηση 	

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΙΕΡΩΝ ΣΤΗΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

A/A	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΘΕΟΣ/ΘΕΟΤΗΤΑ (ΛΑΤΡΕΙΑ)	ΧΡΗΣΗ	ΤΥΠΟΣ/ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
1	Ιερό Απόλλωνα Αβαίου ή ιερό των Αβών	Αβαι στο λόφο της πόλης, ΒΔ της ακρόπολης	αχρονολόγητο 171π.Χ.: καταστροφή	Απόλλωνας Αβαίος	εφάμιλλο του Μαντείου των Δελφών (το ιερό λειτουργούσε και ως μαντείο)	διαστάσεις κρηπιδώματος: 9μ.*5,5μ. (περίπου)	έχει καταστραφεί στις μέρες του Παυσανίας το ιερό ήταν ερείπιο
2	Ιερό (Αδριάνειο)	Αβαι στο λόφο της πόλης, ΒΔ της ακρόπολης και βόρεια του ιερού του Απόλλωνα Αβαίου	εποχή του αυτοκράτορα Αδριανού 171π.Χ.: καταστροφή	Απόλλωνας		μικρότερος του Ιερού του Απόλλωνα	έχει καταστραφεί
3	Ιερό Μελάμποδα	Αιγόςθενα (εντός του οχυρωματικού περιβόλου, κοντά στον 5° αι.π.Χ.-και καλύτερα σήμερα σωζόμενο- πύργο	αρχαίοι χρόνοι διατηρημένο ως και τον 4° αι.μ.Χ.	Μελάμποδας (τοπικός ήρωας)	διεξαγωγή "Μελαμποδείων"		βρίσκεται στη θέση της παλαιοχριστιανικής βασιλικής (στη θέση της οποίας βρίσκεται τρουλωτό εκκλησάκι)
4	Ιερό Χαρίτων και Ευρυνόμης ή Αγροτικό Ιερό	Ακόντιο όρος (ανατολικοί πρόποδες) και δυτικά του Ορχομενού	μετά τα μέσα του 7 ^{ου} αι.π.Χ.: εισαγωγή λατρείας 6 ^{ος} αι.π.Χ.: περίοδος ακμής: χρήση ως τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους 4 ^{ος} π.Χ.: μνημειοποίηση του χώρου 3 ^{ος} αι.π.Χ.: διακοπή λειτουργίας και πιθανή μεταφορά σε άλλο σημείο	λατρεία γυναικείων θεοτήτων γονιμότητας, ως Θεσμοφόριο, Δήμητρα, Κόρη, Παις και Χάριτες & ωκεανίδα Ευρυνόμη (μητέρα τους)	χιλιάδες προσφορές σε θεούς λατρεία: αποκλειστικά από γυναίκες τυπικό παράδειγμα περιφερειακής λατρείας που σηματοδοτούσε το όριο της εδαφικής επικράτειας της πόλης (σύνορα Ορχομενού-Χαιρώνειας)	υπαίθριο ιερό (2 στρέμματα) μετά την εγκατάλειψη του ιερού του Ηρακλή Προμάχου (Καδμεία) τον 6° αι.π.Χ. ακμάζει το αγροτικό ιερό με θέα στην Κωπαΐδα στην αρχαιότητα	δεν έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα in situ
5	Ιερό Διονύσου	Πτώον ορος (ή Πελαγία) θέση Περδικόβρυση (κοντά στο Ακραίφνιο)	αρχαίοι ή ελληνιστικοί χρόνοι	Διόνυσος			εκκλησία Αγ.Γεωργίου
6	Ιερό Αθηνάς	Αλαί (εντός της ακροπόλεως)	αρχές 5 ^{ου} αι.π.Χ.	Αθηνά			
7	Ιερό Αθηνάς Αλαλκομενίας	Αλαλκομεναί σε πεδινό χώρο κοντά στην πολίχνη	αχρονολόγητο	Αθηνά Αλαλκομενία	για το ιερό αδιαφόρησαν από τη στιγμή που		έχει καταστραφεί

		(γειτονικό ήταν το ιερό της Αθηνάς Ιτωνίας)			αφαιρέθηκε το άγαλμα της Αθηνάς σφόδρα τιμώμενον		
8	Ιερό Αθηνάς	Αλιάρτος (στην κορυφή της ακρόπολης)	<ul style="list-style-type: none"> 500 π.Χ. (πρώτο μισό του 6^{ου} αι.π.Χ.) και παλαιότερος ναός (7^{ος} αι.π.Χ.) έως και αρχές 2^{ου} αι.π.Χ. 171π.Χ.: εγκατάλειψη 	Αθηνά	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 7,00μ.*18,00μ. 	<ul style="list-style-type: none"> δίπτυλος εν παραστάσει πώρινη θεμελίωση προϋπήρχε ναός διαστάσεων= 16,00μ.*2,00μ. μυκηναϊκών ή προμυκηναϊκών χρόνων, παραπλεύρωσ της βόρειας πλευράς των ερειπίων του ναού 	<ul style="list-style-type: none"> σώζονται ελάχιστα οικοδομικά λείψανα, έχει καταστραφεί
9	Ιερό Πραξιδίκων	Αλιάρτος , δυτικά της πολίχνης, κοντά στο Τιλφούσιον όρος	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Πραξιδίκες	<ul style="list-style-type: none"> στο ιερό ορκίζονταν και δεν αθετούσαν τους όρκους τους 	<ul style="list-style-type: none"> υπαίθριος χώρος (χωρίς ναό) 	
10	Ιερό Αρτέμιδος Δικτυνναίας ή Δίκτυννας	Άμβρωσος	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο στο χώρο του σημερινού Κέντρου Υγείας Διστόμου 	Αρτέμιδα Δικτυναία ή Δίκτυννα		<ul style="list-style-type: none"> έλεγχος του ιερού από τους Αντικυρείς κατά τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια 	
11	Ιερό Καβείρων	Ανθηδόνα στο κέντρο της πόλης	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Κάβειροι		<ul style="list-style-type: none"> το ιερό περιβαλλόταν από άλσος και κοντά σε αυτό τον ναό της Δήμητρας και Κόρης 	<ul style="list-style-type: none"> πάνω στα θεμέλια του ιερού κατασκευάστηκε βασιλική παλαιοχριστιανική
12	Ιερό Δήμητρας & Κόρης (Περσεφόνης)	Ανθηδόνα στο κέντρο της πόλης (κοντά στο Ιερό των Καβείρων)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Δήμητρα και Κόρη			<ul style="list-style-type: none"> πάνω στα θεμέλια του ιερού κατασκευάστηκε βασιλική παλαιοχριστιανική
13	Ιερό Διονύσου	Ανθηδόνα μπροστά στην πόλη, έξω από τον οχυρωματικό περίβολο της πόλης	<ul style="list-style-type: none"> κλασικοί χρόνοι 	Διόνυσος		<ul style="list-style-type: none"> αρχικά είχε μικρές διαστάσεις κι έπειτα επεκτάθηκε το ιερό διέθετε ναό 	
14	Ιερό Αθηνάς Προμάχου	Αντίκυρα (στη ΒΑ πλευρά του λόφου Συρού, εκτός των τειχών της αρχαίας πόλης)	<ul style="list-style-type: none"> 6^{ος} αι.π.Χ.-5^{ος} αι.π.Χ. (575-550π.Χ.) 5^{ος} αι.π.Χ.: καταστροφή αρχαϊκού ναού από φωτιά 4^{ος} αι.π.Χ.: αντικατάσταση του πρώτου ναού 	Αθηνά Πρόμαχος		<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις 1^{ου} ναού: 10,50μ.*5,08μ. πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας διαστάσεις 2^{ου} ναού: 3,85μ.*4,50μ. 	<ul style="list-style-type: none"> ο πρώτος αρχαϊκός ναός καταστράφηκε ο δεύτερος ναός καταστράφηκε πριν την εποχή του Πausανία σώζονται οικοδομικά λείψανα
15	Ιερό Αρτέμιδος Ειλειθίας	Αντίκυρα , θέση "Κεφαλή" ή "Κέφαλος"	<ul style="list-style-type: none"> τρίτο τέταρτο του 4^{ου} αι.π.Χ. 	Άρτεμις Ειλειθία (ως θεά του τοκετού)	<ul style="list-style-type: none"> ο ναός προοριζόταν για τους ναυτικούς ενώ υπήρξε βραχάδες ιερό μεγάλης 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 9,00μ.*5,70μ η μια πλευρά του ήταν ο βράχος στον 	<ul style="list-style-type: none"> σώζονται λείψανα των 2 πλευρών το σωζόμενο μήκος είναι 6,50μ.

					σπουδαιότητας αφού στέγαζε μια κεντρική λατρεία της θεάς	οποίο ήταν λαξευμένος	
16	Ιερό Ποσειδώνα	Αντίκυρα (κοντά στο λιμάνι) στο χώρο όπου εκτεινόταν η αγορά της αρχαίας πόλης	• αχρονολόγητο	Ποσειδώνας		• μικρών διαστάσεων ναός με τοιχοποιία από ακατέργαστους λίθους καλυμμένους με κονίαμα	• δε σώζονται λείψανα
17	Ιερό Αρτέμιδος Αυλιδείας	Αυλίδα	• 5 ^{ος} αι.π.Χ. – 4 ^{ος} αι.μ.Χ. • χρήση: ελληνιστικοί χρόνοι • μετασκευές: ρωμαϊκοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.μ.Χ.)	Αρτεμης Αυλίδεια	• θυσία Ιφιγένειας και φύλαξη ξύλου από πλατάνι	• διαστάσεις κρηπιδώματος: 31,00μ.*9,70μ. και εσωτερικές διαστάσεις ναού: 19,40μ.*7,55μ. • διαστάσεις άδυτου: 3,70μ.*7,55μ.	• σώζονται οικοδομικά λείψανα
18	Ιερό Αρτέμιδος	Βούλις	• 4 ^{ος} αι.π.Χ.	Αρτεμη			
19	Ιερό Διονύσου	Βούλις	• αχρονολόγητο	Διόνυσος			
20	Ιερό Αθηνάς Πολιάδος	Δαύλεια (μέσα στο αρχαίο-μεσαιωνικό περίβολο της Δαύλειας)	• αχρονολόγητο	Πολιάδα Αθηνά		• το ιερό διέθετε ναό	• στα θεμέλια του ιερού βρίσκεται το βυζαντινό εκκλησάκι των Αγ.Θεοδώρων
21	Ιερό Απόλλωνος Δηλίου	Δήλιον (παραλία του σημ.Δήλεσι)	• κλαστικοί χρόνοι (μέσα του 5 ^{ου} αι.π.Χ. • χρήση έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους, (ίσως ως και 6 ^ο αι.μ.Χ.)	Απόλλωνας Δήλιος	• αφίδρυμα του μεγάλου ιερού του θεού στη Δήλο • Διεξάγονταν τα Δήλια	• επαφιόταν με μεγάλη -ελληνιστική- στοά η οποία και όριζε τη βόρεια πλευρά του ιερού	• δεν είναι εμφανή τα οικοδομικά λείψανα
22	Ιερό Διονύσου Ελευθερέα ή Ελευθερέως	Ελευθεραί (Ελευθερές) χαμηλά στον λόφο, όπου βρισκόταν η πολίχνη των Ελευθερών	• 4 ^{ος} αι.π.Χ.	Διόνυσος Ελευθερέας	• το αρχαίο ξόανο του θεού μεταφέρθηκε από εδώ στην Αθήνα	• διαστάσεις θεμελίωσης: 16,55*8,76μ. • δωρικός ρυθμός	• δε σώζονται οικοδομικά λείψανα
23	Ιερό Δήμητρος	Ετεωνός (Σκάρφη)	• αχρονολόγητο	Δήμητρα	• εντός του ναού βρισκόταν ο τάφος του Οιδίποδα		• δε σώζονται οικοδομικά λείψανα

24	Ιερό Απόλλωνα Ευτρισίτη	Εύτρηση, κονιά στα Λεύκτρα	<ul style="list-style-type: none"> 600-500π.Χ. (6^{ος} αι.π.Χ. ή 5^{ος} αι.π.Χ.) χρήση ως τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους 	Απόλλωνας Ευτρισίτης				
25	Ιερό Δήμητρας & Κόρης	Εύτρηση στη νότια πλευρά του λόφου της Εύτρησης	<ul style="list-style-type: none"> ύστεροι αρχαϊκοί χρόνοι 	Δήμητρα & Κόρη			<ul style="list-style-type: none"> δεν έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα (μόνο αναθήματα) 	
26	Ιερό Απόλλωνα Αρχηγέτη	Θεσιές (2 χλμ ΝΔ της πόλης)	<ul style="list-style-type: none"> κλασσικοί χρόνοι 	Απόλλωνας Αρχηγέτης		<ul style="list-style-type: none"> δώρικος περίπτερος ναός 	<ul style="list-style-type: none"> έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα 	
27	Ιερό Ηρακλή Ιδαίου (από τους Ιδαίους Δακτύλους)	Θεσιές	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο (αρχαιότερο από τον Ηρακλή Αμφιτρύωνα) 	Ηρακλής Ιδαίος		<ul style="list-style-type: none"> είχε ιέρεια τη μια -παρθένα- από τις 50 κόρες του βασιλιά Θεστίου (ή Θεσπιού), που θα ιερατούσε ως το τέλος της ζωής της 		
28	Καβείριο Ιερό Θηβών ή Καβιρείων Θηβών	μεταξύ Θήβας & Ογχηστού, εντός του θρησκευτικού συγκροτήματος	<ul style="list-style-type: none"> 6000-3000π.Χ.: κατοίκηση πριν μετατραπεί σε θρησκευτικό κέντρο 6^{ος} αι.π.Χ.: λατρευτικό κέντρο 3 οικοδομικές φάσεις (τέλη 4^{ου} αι.π.Χ.) με προσθήκες (2^{ος} αι.π.Χ.-1^{ος} αι.π.Χ.) χρήση ως και τους ρωμαϊκούς χρόνους (4^{ος} αι.μ.Χ.) 	Μητέρα και Κάβειροι (Κάβειρος & Παίδας)		<ul style="list-style-type: none"> σχετιζόταν με τα δρώμενα του θεάτρου-τελεστηρίου των Καβείρων 	<ul style="list-style-type: none"> ορθογώνιο οικοδόμημα με πρόναο και σηκό συγκρότημα με κτιστό περίβολο και θέατρο, στοά (1^{ος} αι.π.Χ.) και χώρους για θυσίες λειτουργούσε και ως μαντείο 	<ul style="list-style-type: none"> υπάρχουν ερείπια
29	Ιερό Ηρακλή	Θίσβη	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Ηρακλής		<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή "Ηρακλείων" 		
30	Ιερό Αθηνάς Προναίας ή Παλλάδας Ισημνίας	Καδμεία (στον Ισημνιο λόφο)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Αθηνά Προναία		<ul style="list-style-type: none"> αποτελούσε ναό εντός του τεμένους του Απόλλωνα 		
31	Ιερό Αθηνάς Όγκας (ή Ογγαίας ή Ογκαίας)	Καδμεία (πλησίον των Ογκαίων πυλών, Ν της Καδμείας, ακριβώς έξω από την Καδμεία)	<ul style="list-style-type: none"> αρχαϊκοί χρόνοι (πιθανόν) 	Αθηνά Ογγαία (ή Ογκαία)		<ul style="list-style-type: none"> τοποθεσία όπου σταμάτησε η δαμάλα, την οποία ακολουθούσε ο Κάδμος. Ίδρυση της Καδμείας συγκεντρώνονταν οι περί του Επαμεινώνδα 	<ul style="list-style-type: none"> το ιερό, που αρχικά είχε ναό, ήταν κατασκευασμένο από πλιθιά και ξύλινη στέγη και είχε καταρρεύσει την εποχή του Πausανία (το αναφέρει ως υπαίθριο ιερό) 	<ul style="list-style-type: none"> πλησίον της περιοχής της Αγ.Τριάδας (ή της Αγ.Αικατερίνης)

32	Ιερό Απόλλωνα Ισμηνίου	Καδμεία (πλησίον των Ηλέκτρων πυλών)	<ul style="list-style-type: none"> 775π.Χ. (8^{ος} αι.π.Χ.) 700π.Χ. καταστροφή από φωτιά 400-350π.Χ. 383-371 π.Χ.: ανοικοδόμηση 	Απόλλωνα Ισμήνιος	<ul style="list-style-type: none"> ήταν ο 3^{ος} σε σειρά ναός (1^{ος} αρχαϊκός, 2^{ος} γεωμετρικός, 3^{ος} κλασσικός) 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 21,60μ.*9,23μ. και 12,00μ.*6,00μ. (μετά το 371π.Χ.) ο πρώιμότερος ναός 46,25μ.*22,83μ., με πτερό από 6*12 κίονες, σηκό, προστώο και μαρμάρινη στέγη 	<ul style="list-style-type: none"> δε σώζονται κατάλοιπα
33	Ιερό Αρτέμιδος Ευκλείας	Καδμεία (ΒΑ της Καδμείας, πλησίον των Προιτίδων πυλών, στο πιο κεντρικό μέρος της αγοράς των κλασικών χρόνων)	<ul style="list-style-type: none"> αρχαϊκοί ή κλασσικοί χρόνοι (πιθανόν) 	Αρτέμιδος Ευκλεία	<ul style="list-style-type: none"> είχαν ταφεί οι κόρες του Αντιποίνου, Ανδρόκλεια και Αλκίδα (λατρεία χθόνιας θεάς) 		<ul style="list-style-type: none"> βρισκόταν κοντά στην αγορά των Θηβών, κοντά στον σημερινό ναό της Αγ.Παρασκευής, στα νότια του σημερινού σιδηροδρομικού σταθμού
34	Ιερό Αφροδίτης Λαμίας	Καδμεία	<ul style="list-style-type: none"> αρχαϊκοί ή κλασσικοί χρόνοι (πιθανόν) χρήση ως και μετά τα χρόνια του Δημητρίου 	Αφροδίτη Λαμία	<ul style="list-style-type: none"> οι πολέμαρχοι της Θήβας προχωρούσαν σε ιεροπραξίες προς τιμήν του τέλους των εκστρατειών τους 		
35	Ιερό Γαίας	Καδμεία	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Γαία			<ul style="list-style-type: none"> δεν έχουν εντοπιστεί οικοδομικά λείψανα
36	Ιερό Δήμητρος Θεσμοφόρου	Καδμεία (πλησίον της 1 ^{ης} οικίας του Κάδμου και του ιερού του Καδμείου Διονύσου, βόρεια πλευρά Καδμείας)	<ul style="list-style-type: none"> δεύτερο μισό του 5^{ου} αι.π.Χ. (πιθανόν) 	Δήμητρα Θεσμοφόρος	<ul style="list-style-type: none"> υπήρξε η δεύτερη κατοικία του Κάδμου και των απογόνων του πριν τη μάχη στα Λεύκτρα οι αράχνες είχαν υφάνει λευκό ιστό στην πόρτα του ιερού σεβάσμιο ιερό στενά συνδεδεμένο με θρησκευτικά προμηνύματα για νίκες και συμφορές της πόλης 	<ul style="list-style-type: none"> είχε κτιστεί ναός για τη θεά (στα πρώιμα ιστορικά χρόνια) 	<ul style="list-style-type: none"> το ιερό είχε οικοδομηθεί κοντά στα λείψανα του ανακτόρου της μυκηναϊκής εποχής μετά την καταστροφή του δεν έχουν εντοπιστεί οικοδομικά λείψανα

36	Ιερό Δινδυμήνης Μητρός	Καδμεία (πλησίον των Νήιστων πυλών, στο πρόθυρο του σπιτιού του Πίνδαρου)	■ περί το 475π.Χ.	Δινδυμήνη Μητέρα (μητέρα των Θεών) και Πάνας	■ άνοιγε μόνο μια ημέρα το χρόνο, ιδρύθηκε από τον Πίνδαρο (αφιέρωμα)		
37	Ιερό Διονύσου Καδμείου (ή θάλαμος της Σεμέλης)	Καδμεία (πλησίον του ιερού της Δήμητρος Θεσμοφόρου)	■ αρχαϊκοί ή κλασσικοί χρόνοι (πιθανόν)	Διονύσιος Κάδμειος			■ είχε αρχίσει η κατάρρευση πριν τα χρόνια του Πausανία
38	Ιερό Διονύσου Λυσ(ε)ίου	Καδμεία (πλησίον των Προιτίδων πυλών και του θεάτρου)	■ 4 ^{ος} αι.π.Χ. (την περίοδο της μεγάλης ακμής της Θήβας)	Διόνυσος Λύσιος	■ το ιερό άνοιγε μια φορά το χρόνο σε καθορισμένες ημέρες για τις λεγόμενες "λύσιες εορτές"	■ το ιερό διέθετε ναό	
39	Ιερό Διός Αγοραίου	Καδμεία (στην αγορά της κάτω πόλεως, στην κοιλάδα της Δίρκης και πλησίον του ναού της Μητρός Δινδυμήνης και στο δρόμο των Νήιστων πυλών)	■ κλασσικοί χρόνοι (πιθανόν)	Δίας Αγοραίος			
40	Ιερό Διός Αμμωνος	Καδμεία (νότια πλευρά της πόλης), πλησίον του αβάτου (θάλαμο) της Σεμέλης	■ δεύτερο τέταρτο του 5 ^{ου} αι.π.Χ.	Δίας Αμμων			
41	Ιερό Αφροδίτης Λαμίας	Καδμεία	■ 304-302π.Χ. (χρόνια του Δημητρίου)	Αφροδίτη Λαμία	■ ίσως προϋπήρχε ως ιερό της Αρμονίας, ή της Αφροδίτης-Αρμονίας		
42	Ιερό Διός Υψίστου	Καδμεία (πλησίον των Υψιστων πυλών και της οικίας του Αμφιτρύωνα)	■ εποχή του Χαλκού (πιθανόν)	Δίας Υψιστος			■ οι αρχαίοι συγγραφείς δεν αναφέρουν ναό, στη θέση της μικρής εκκλησίας του Αγ.Ανδρέα στο υψηλότερο σημείο της Καδμείας

43	Ιερό Ηρακλή Προμάχου (ή τέμενος Ηρακλέους) και Αμφιτρυώνος ή Ηράκλειο	Καδμεία (έξω από τις Ηλέκτρεις πύλες, παρά τη λεγόμενη Κοίλη οδό, απέναντι από το λόφο όπου βρισκόταν το ιερό του Απόλλωνος Ισμηνίου)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αρχαϊκοί χρόνοι (τέλη 8^{ου} αι.π.Χ.) ▪ χρήση ως τις αρχές του 6^{ου} αι.π.Χ. ▪ ακμή στους υστεροαρχαϊκούς χρόνους 	Ηρακλής & Αμφιτρυών	<ul style="list-style-type: none"> ▪ λατρεύονταν οι οκτώ γιοι του Ηρακλή και της Μεγάρας (στα ερείπια του σπιτιού του) και Ηράκλεια ή Ιολάεια (στην κοιλάδα) ▪ φημισμένο τέμενος τα 2 αντικριστά ιερά (Ηρακλή και Απόλλωνα) ▪ σηματοδοτούν τη δημιουργία πόλις-κράτους και την προστασία της πόλης (αφού χωροθετούταν στην είσοδό της). Ακόμη ανεγέρθηκαν στη θέση αυτή ως αντιστάθμισμα του επεκτατισμού των Αθηναίων 	οικοδομικό σύμπλεγμα	<ul style="list-style-type: none"> ▪ έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα και σπορία εντοιχισμένα στο εκκλησάκι Αγ.Νικολάου ▪ έχουν πραγματοποιηθεί ανασκαφικές εργασίες
44	Ιερό Θέμιδος	Καδμεία (πλησίον των Νήιστων πυλών)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αχρονολόγητο 	Θέμιδα			
45	Ιερό Κυβέλης	Καδμεία Προς της Νηίστες πύλες	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αχρονολόγητο 	Κυβέλη			
46	Ιερό Κληδόνων	Καδμεία	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αχρονολόγητο 	Ιερό των Σμυρναίων			
47	Ιερό Μοιρών και Ειλειθύιας	Καδμεία (πλησίον των Νήιστων πυλών)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αχρονολόγητο 	Μοίρες και Ειλειθύια			
48	Ιερό Ποσειδώνα Εμπύλαιο ή Ιπποδρόμιο ή Ιππιο	Καδμεία (πλησίον των Βορραίων πυλών, του ιπποδρόμου και της οικίας Πινδάρου)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αχρονολόγητο 	Ποσειδώνας Εμπύλαιος ή Ιπποδρόμιος ή Ιππιο			<ul style="list-style-type: none"> ▪ ο Πausanίας δε μνημονεύει κανένα ναό
49	Ιερό Τύχης	Καδμεία (πλησίον του οϊωνοσκοπίου Τειρεσίας)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ αχρονολόγητο 	Τύχη			

50	Ιερό Μουσών	Κοιλάδα των Μουσών ή Άλσος Ελικωνίων Μουσών, κοντά στις Θεσπιές	3 ^{ος} αι.π.Χ. (σύγχρονο με το θέατρο και τη στοά)	Μούσες	διεξαγωγή Μουσείων (Μ.Καισαρείων αργότερα)/Ερωτιδίων	ναΐσκος ή βωμός μικρών διαστάσεων	εκκλησία Αγ.Τριάδας, η οποία διαλύθηκε για να αποκαλυφθεί ο ναΐσκος
51	Ιερό Αφροδίτης Μελαινίδος	Κοιλάδα των Μουσών ή Άλσος Ελικωνίων Μουσών, κοντά στις Θεσπιές	αχρονολόγητο	Αφροδίτη Μελαινίς			δεν έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα
52	Ιερό Έρωτα	Κοιλάδα των Μουσών ή Άλσος Ελικωνίων Μουσών, κοντά στις Θεσπιές	αχρονολόγητο	Έρωτας	λατρεία ακατέργαστων λίθων και υπήρξε ο αρχαιότερος και σημαντικότερος τόπος λατρείας του θεού Έρωτα στον ελλαδικό χώρο		δεν έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα
53	Ιερό Ήρας	Κορσιαί, εκτός των τειχών της ακροπόλεως (βόρεια)	αρχαϊκοί χρόνοι (4 ^{ος} αι.π.Χ.)	Ήρα		επίμηκες ορθογώνιο κτίριο και εγκαταστάσεις νηματουργίας = "βιοτεχνική περιοχή"	
54	Ιερό Αθηνάς Ιτωνίας	Κορώνεια (από Αλαλκομενές προς Κορώνεια) σε πεδινό χώρο, ανατολικά της ακρόπολης Κορώνειας γειτονικό ήταν το ιερό της Αθηνάς Αλαλκομενίας	αχρονολόγητο	Αθηνά Ιτωνία	διεξαγωγή "Παμβοιωτίων" και έδρα κοινής συνόδου Βοιωτών, η ιέρεια Ιοδάμα μεταμορφώθηκε σε πέτρα αφού είδε τη θεά Αθηνά με κεφάλι Μέδουσας υπήρξε το σημαντικότερο θρησκευτικό και πολιτικό κέντρο όλων των Βοιωτών	διαστάσεις θεμελίωσης: 10,00*2,00μ. το ιερό διέθετε ναό	
55	Ιερό Κόρωνου	Κορώνεια	αχρονολόγητο	Κόρωνος, ο ιδρυτής της Κορώνειας	αφιερωμένο στον ιδρυτή και οικιστή της πόλης Κόρωνο		
56	Ιερό Ήρας	Κορώνεια	αχρονολόγητο	Ήρα			

57	Ιερό Ποσειδώνα	ανατολικά της Κρεύσιδος (περιοχή Αγ. Βασιλείου)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο πριν το 479π.Χ.: καταστροφή 	Ποσειδώνας			<ul style="list-style-type: none"> έχει βρεθεί μόνο το άγαλμα του "Ποσειδώνα της Λιβαδόστρας" το ιερό πιθανόν να καταστράφηκε κατά τους Περσικούς πολέμους
58	Ιερό Απόλλωνα	Κυρτάνη ή Κύρτανες	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Απόλλωνας		<ul style="list-style-type: none"> το ιερό διέθετε ναό και εντασσόταν σε άλσος 	
59	Ιερό Νυμφών	Κυρτάνη ή Κύρτανες	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Νύμφες		<ul style="list-style-type: none"> υπήρχε και άλσος 	
60	Ιερό Δήμητρας Ταυροπούλου	Κώπαι βόρεια της κοίτης του Κηφισού	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Δήμητρα			
61	Ιερό Διονύσου	Κώπαι βόρεια της κοίτης του Κηφισού	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Διόνυσος			
62	Ιερό Σάραπη	Κώπαι βόρεια της κοίτης του Κηφισού	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Σάραπη			
63	Ιερό Διονύσου	Λάρυμνα	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Διόνυσος		<ul style="list-style-type: none"> το ιερό διέθετε ναό 	
64	Ιερό Δία Λαφύστιου και Ηρακλή Χάροπα	Λαφύστιον όρος ή Σεροβούνι (πλησίον της πηγής Πότιζας του Φαλάρου ποταμού)	<ul style="list-style-type: none"> μετά τον 4^ο αι.π.Χ. (αρχαϊκοί χρόνοι) εγκαταστάθηκε ο Ηρακλής Χάροψ, χρήση στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους 	Λαφύστιος Δίας και Ηρακλής	<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή "Αγριωνίων" και θυσία Φρίξου και Έλλης 	<ul style="list-style-type: none"> είναι κοινός τόπος -τέμενος- λατρείας του Λαφύστιου Δία ενώ υπήρχε και λατρευτικό κτίσμα του Ηρακλή εντός του ιερού 	<ul style="list-style-type: none"> επάνω από το τέμενος κτίστηκε παλαιοχριστιανική βασιλική (με χρήση εξολοκλήρου αρχαίου υλικού) εκκλησάκι των Ταξιαρχών (πηγές Πόντζας) στο χωριό Αγ. Γεώργιος
65	Ιερό Ηρακλή Λευκτριάδη	Λεύκτρα (ΒΔ του πεδίου μάχης των Λεύκτρων)	<ul style="list-style-type: none"> ιδρύθηκε ακριβώς μετά τη μάχη των Λεύκτρων 371π.Χ. χρήση/ανακαίνιση κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους (2^{ος} αι.μ.Χ.) 	Ηρακλής Λευκτριάδης	<ul style="list-style-type: none"> η λατρεία του Ηρακλή Λευκτριάδη σχετίζεται με τη μάχη των Λεύκτρων 371π.Χ. 		<ul style="list-style-type: none"> δεν έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα (μόνο σχετικές αναθηματικές επιγραφές) πιθανόν να κτίστηκε πάνω στα θεμέλια του ιερού παλαιοχριστιανική εκκλησία

66	Ιερό Απόλλωνα	κοντά στη Μίδεια/Λιβαδειά , (ίσως κοντά στον ναό του Διός Βασιλέως)	αχρονολόγητο	Απόλλωνας		• δεν είναι γνωστό εάν υπήρχε ναός	
67	Ιερό Δήμητρας Ευρώπης	κοντά στη Μίδεια/Λιβαδειά , εντός του άλσους Τροφωνίου	αχρονολόγητο	Δήμητρα Ευρώπη ή Ζευς Υέτιος ή Κρονίδης Δίας & Ήρα		• πρόκειται για το ιερό/ναό, που προϋπήρχε του ναού Διός Βασιλέως και θα κατεδαφιζόταν για χάρη του νεότερου • δεν είναι γνωστό εάν υπήρχε ναός	
68	Ιερό Διός Βασιλέως	κοντά στη Μίδεια/Λιβαδειά , στο τέλος της ορεινής διαδρομής από το άλσος Τροφωνίου προς το λόφο του Προφήτη Ηλία και μετά το Ιερό "Κυνήγι της Κόρης"	δεύτερο μισό του 3 ^{ου} αι.π.Χ το κρηπίδωμα είχε ολοκληρωθεί στα χρόνια του Πausανίας	Κόρη (Θήρα) και Δίας Βασιλέας	• διεξαγωγή "Βασιλείων" • θα ήταν από τα σημαντικότερα μνημεία της επαρχιακής αρχιτεκτονικής (εάν ολοκληρωνόταν το έργο)	• διαστάσεις ναού: 46,00μ.*22,60μ. • είχε πρόναο και σηκό	• ημιτελής και εγκαταλελειμμένος στα χρόνια του Πausανίας • ένα τμήμα του ναού έχει κατεδαφιστεί προκειμένου να ανεγερθεί η σημερινή εκκλησία στην κορυφή του προφήτη Ηλία
69	Ιερό Διός Κρονίδη & Ήρα	κοντά στη Μίδεια/Λιβαδειά , στο τέλος της ορεινής διαδρομής από το άλσος Τροφωνίου προς το λόφο του Προφήτη Ηλία και κοντά στο Ιερό Διός Βασιλέως	αχρονολόγητο	Δίας Κρονίδης & Ήρα	• ο πρώτος (πιθανόν) ναός στο λόφο		• δεν έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα
70	Ιερό Έρκυνας	Μίδεια/Λιβαδειά (κοντά στην όχθη του ποταμού Έρκυνα)	αχρονολόγητο	Έρκυνα	• στον παράχθιο ναό υπήρχε ομοίωμα παρθένας που κρατούσε στα χέρια της μια χήνα		
71	Ιερό "Κυνήγι της Κόρης"	κοντά στη Μίδεια/Λιβαδειά , στην ορεινή διαδρομή από το άλσος Τροφωνίου προς λόφο Πρ. Ηλία	αχρονολόγητο	Κόρη Κυνηγός ή Κόρη Σωτεία ή Κόρη Ήρα	• δεν είναι γνωστό εάν πρόκειται για τοποθεσία ή ιερό		
72	Ιερό Τροφωνίου	κοντά στη Μίδεια (εντός του άλσους Τροφωνίου, στην αριστερή πλευρά της όχθης Έρκυνας)	αχρονολόγητο	Τροφώνιος		• ο ναός Τροφωνίου υπήρξε από τα πιο εμφανή οικοδομήματα του τεμένους	• για τον μεσαιωνικό πύργο (μεσαιωνικών χρόνων) έγινε χρήση αρχαίου υλικού από ναούς, όπως του Τροφωνίου

73	Ιερό Δήμητρας Μυκαλησσίας	Μυκαλησσός	αχρονολόγητο	Δήμητρα (ίσως στον Ιδαίο Ηρακλή από τους Ιδαίους Δακτύλους)	<ul style="list-style-type: none"> έκλεινε κάθε νύχτα και το άνοιγε ο Ηρακλής οι καρποί που τοποθετούνταν μπροστά από το άγαλμα έμεναν φρέσκοι όλο το χρόνο 		
74	Ιερό Διονύσου	Νίσα (ή Νύσα)	αχρονολόγητο	Διόνυσος			
75	Ιερό Ποσειδώνα Ογχηστίου	Ογχηστός (ΝΔ του Σφίγγειου όρους, στα χαμηλά υψώματα του Τηνέριου πεδίου, θέση Στενή)	<ul style="list-style-type: none"> τέλη 6^{ου} αι.π.Χ. στα χρόνια του Παυσανία υπήρχε ακόμη το ιερό του Ποσειδώνα με το ναό του 	Ογχήστιος Ποσειδώνας	<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή αρματοδρομιών έδρα Βοιωτικού κοινού (338-146π.Χ.) 	το ιερό διέθετε ναό και ενιασσότιαν σε άλλος	
76	Ιερό Αφροδίτης Αργυννίδος	Ορχομενός	αχρονολόγητο	Αφροδίτης Αργυννίδος	<ul style="list-style-type: none"> αφιερωμένο στη θεά από τον Αγαμέμνονα 		
77	Ιερό Ασκληπιού	Ορχομενός εντός του αρχαίου τείχους της ακροπόλεως	<ul style="list-style-type: none"> 6ο-5ο αι.π.Χ. αιώνα και (μια δεύτερη φάση ανήκει στο δεύτερο μισό του 4ου αι.π.Χ.) 250π.Χ.: ανακαίνιση (οικοδομικές εργασίες) 	Ασκληπιός		<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις:11,50μ.*22,00μ. δωρικός ρυθμός με πιθανή περίπτωση κιόνων (6*11) 	
78	Ιερό Διονύσου (Βάκχου)	Ορχομενός πλησίον των πηγών του Μέλανος ποταμού (εκτός της περιτοιχισμένης πόλης)	αχρονολόγητο	Διόνυσος (Βάκχος)			
79	Ιερό Ηρακλή	Ορχομενός (κοντά στις πηγές του Μέλανος ποταμού, λίγο έξω από τον Ορχομενό)	αχρονολόγητο	Ηρακλής			
80	Ιερό Χαρίτων	Ορχομενός (στα ανατολικά κράσπεδα του οχυρωμένου υψώματος της	<ul style="list-style-type: none"> διαδοχικές φάσεις κατασκευής 	Χάριτες	<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή "Χαριτησίων", τιμούσαν τους εκ του ουρανού λίθους κατά τους ρωμαϊκούς 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 11,50μ.*22,00μ. δωρικός ναός με περίπτωση κιόνων (6*11) 	<ul style="list-style-type: none"> η Ιερό Μονή Παναγίας Σκριπούς κτίστηκε επάνω στο Ιερό των Χαρίτων

		αρχαίας πόλης, στη θέση της Μονής Σκριπούς)			χρόνους πιθανόν να υπήρχε ιερό των Αιγύπτιων θεών Σάραπη, Τσης, Άνουβι		
81	Ιερό Ηρακλή	Πανοπέας	αχρονολόγητο	Ηρακλής			επάνω στο ιερό κτίστηκε πρωτοχριστιανική βασιλική
82	Ιερό Αθηνάς Αρείας	Πλαταιές	αχρονολόγητο	Αθηνά Αρεία	κατασκευάστηκε από τα λάφυρα, που πρόσφεραν οι Αθηναίοι στους Πλαταιείς μετά τη μάχη του Μαραθώνα		δεν έχει ταυτιστεί με οικοδομικά λείψανα
83	Ιερό Δήμητρος Ελευσινίας	Πλαταιές	αχρονολόγητο	Δήμητρα Ελευσινία			άγνωστο εάν όντως υπήρχε ιερό στην πόλη
84	Ιερό Ηρας Τελείας ή Ηραίο	Πλαταιές, ανατολικά της πόλης (1χλμ. ανατολικά του σημερινού οικισμού)	480π.Χ.: κτίστηκε ο 1 ^{ος} ναός (αρχαίοι χρόνοι) και καταστράφηκε μετά το 427π.Χ. (πιθανόν 426π.Χ.): κτίστηκε ο 2 ^{ος} ναός χρήση ως και τους ρωμαϊκούς χρόνους	Ήρα Τελεία	ο Πανσανίας θεωρούσε ότι έπρεπε κανείς να δει το ιερό λόγω το μεγέθους του	διαστάσεις: 49,90μ.*16,70μ. δωρικός ναός με 8*18 κίονες στο πτερό, σηκό, προστώο και άδυτο	έχουν βρεθεί οικοδομικά λείψανα
85	Ιερό Αμφιαράου	Ποτνιαί ΒΑ των Ποτνιών (του σημ. Τάχι) στα δεξιά του δρόμου από Ποτνιές προς Θήβα	βρισκόταν σε χρήση πριν την ίδρυση του ιερού Αμφιαράου στον Ωρωπό παράηκμασε ήδη από τον 5 ^ο αι.π.Χ.	Αμφιαράος	εξαιτίας της παρακμής του θηβαϊκού Αμφιάρειου ελήφθη χρησμός προκειμένου για την ίδρυση νέου Αμφιάρειου		
86	Ιερό Διονύσου Αιγοβόλου	Ποτνιαί (σημ. Τάχι)	δεύτερο μισό του 5 ^{ου} αι.π.Χ. (πιθανόν)	Διόνυσος Αιγοβόλος (πάρεδρος της Δήμητρας), Δήμητρα & Κόρη	σκοτώθηκε ο ιερέας του Διονύσου κι έπεσε επιδημία (θυσία παιδιού κάθε χρόνο)		δεν έχουν εντοπιστεί οικοδομικά λείψανα

87	Ιερό Απόλλωνος Πτώου	Πτώον όρος (κοντά στο Ακραίφνιο, θέση Περδικοβρύση, όρος Πελαγία)	<ul style="list-style-type: none"> η θέση ήταν σε χρήση από τους ύστερους νεολιθικούς χρόνους-πρώιμους ελλαδικούς χρόνους λατρεία θεού: είτε στα μέσα του 7^{ου} αι.π.Χ. ή του 5^{ου} αι.π.Χ. είτε στον ύστερο 4^ο αι.π.Χ. 7^{ος} αι.π.Χ.-αρχές 5^{ου} αι.π.Χ.: ίδρυση ιερού (λείψανα) 335π.Χ.: καταστροφή ιερού περί το 310π.Χ.: κτίστηκε νέος ναός στη θέση του προηγούμενου (ίδιων διαστάσεων) 	Πτώος Απόλλωνας και λατρεία ήρωα Πτώου	<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή της εορτής "Πτώια" και μαντική τελετουργία εντάσσεται στο θρησκευτικό συγκρότημα το ιερό λειτουργούσε και ως μαντείο του Απόλλωνος Πτώου 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 24,72μ.*11,65μ./περ ίσταση 6*13 κίωνων δωρικός περίπτερος ναός εν παραστάσει με επιμήκη σηκό και πρόναο λίθινα θεμέλια, αρχικά ξύλινος κι έπειτα από πωρόλιθο 	<ul style="list-style-type: none"> πλησίον βρίσκεται το εκκλησάκι Αγ.Παρασκευής η καλύτερα διατηρημένη φάση του τοποθετείται στον 4^ο αι.π.Χ.
88	Ιερό Αθηνάς Προναίας	Πτώο όρος (κοντά στο Ακραίφνιο, θέση Περδικοβρύση) Ανατολικά του ιερού Απόλλωνα Πτώου	<ul style="list-style-type: none"> σύγχρονος του Ιερού του Απόλλωνα Πτώου 	Αθηνά Προναία	<ul style="list-style-type: none"> συμβολική αντιγραφή του ναού της Αθηνάς Προναίας των Δελφών 	<ul style="list-style-type: none"> διαστάσεις: 4,30μ.*6,70μ. δωρικός ρυθμός 	
89	Ιερό Νυμφών ή Νυμφαία	Σίδα	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Νύμφες	<ul style="list-style-type: none"> έμπνευση για μάντη Βάκιδα 		<ul style="list-style-type: none"> έμπνευση για τον μάντη Βάκιδα
90	Ιερό Δήμητρας και Κόρης	Σκώλος	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Δήμητρα & Κόρη		<ul style="list-style-type: none"> το ιερό διέθετε ναό 	<ul style="list-style-type: none"> ημιτελής ναός στα χρόνια του Παυσανία
91	Ιερό Δήμητρος Στιρίτιδος	Στειρίδα	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Δήμητρα		<ul style="list-style-type: none"> το ιερό ήταν κτισμένο με ωμά πλιθιά 	<ul style="list-style-type: none"> στη θέση του ιερού κτίστηκε η Μονή του Οσίου Λουκά (Στειρίτιδος)
92	Ιερό Ασκληπιού	αρχαία Στειρίδα , στην κορυφή της ακρόπολης (παρά την πηγή)	<ul style="list-style-type: none"> αχρονολόγητο 	Ασκληπιός	<ul style="list-style-type: none"> αφιερώνονταν απελευθερωμένοι δούλοι 		

93	Ιερό Αθηνάς Ζωστηρ(ε)ίας & Διός Μαχανέα (Σωτήρας)	Τανάγρα	■ αχρονολόγητο	Αθηνά & Δίας Μαχανέα	■ κοινό ιερό των δύο θεοτήτων		
94	Ιερό Απόλλωνα, Αρτέμιδος & Λητούς	Τανάγρα (σε λόφο, Ν της πόλης, κοντά στο ιερό του Διονύσου)	■ αχρονολόγητο	Απόλλωνας, Αρτέμιδα & Λητώ		■ το ιερό διέθετε ναό	
95	Ιερό Αφροδίτης	Τανάγρα (σε λόφο, Ν της πόλης, κοντά στο ιερό του Διονύσου)	■ αχρονολόγητο	Αφροδίτη			
96	Ιερό Διονύσου	Τανάγρα (σε λόφο, Ν της πόλης)	■ αχρονολόγητο	Διόνυσος		■ το ιερό διέθετε ναό	
97	Ιερό Ερμή Κριοφόρου	Τανάγρα (σε λόφο, Ν της πόλης)	■ αχρονολόγητο	Ερμής Κριοφόρος			
98	Ιερό Ερμή Προμάχου	Τανάγρα (σε λόφο, Ν της πόλης)	■ αχρονολόγητο	Ερμής Πρόμαχος	■ βρισκόταν τμήμα του άνδραχνου δέντρου όπου κάτω από αυτό είχε ανατραφεί ο Ερμής		
99	Ιερό Ηρακλέους	Τανάγρα	■ αχρονολόγητο	Ηρακλής			
100	Ιερό Θέμιδος	Τανάγρα (σε λόφο, Ν της πόλης, κοντά στο ιερό του Διονύσου)	■ αχρονολόγητο	Θέμιδα		■ το ιερό διέθετε ναό	
101	Ιερό Απόλλωνα Τεγυραίου	Τεγύραι (Τεγύρα)	■ αχρονολόγητο	Απόλλωνας Τεγυραίος	■ υπήρχε ναός κοντά στο μαντείο του θεού, ο οποίος γεννήθηκε εκεί		
102	Ιερό Αθηνάς Τελχινίας	Τευμησσός	■ αχρονολόγητο	Τελχίνια Αθηνά	■ ιδρύθηκε από τους Τελχίνες της Κύπρου		
103	Ιερό Νυμφών	Τευμησσός	■ αχρονολόγητο	Νύμφες			■ δεν έχουν εντοπιστεί οικοδομικά λείψανα

104	Ιερό Ηρακλή Ιπποδέτη	Τηνεरिकό όρος (½ ώρα δυτικά του Καβειρίου, πριν τα υψώματα των Θεσπιών)	αχρονολόγητο	Ηρακλής Ιπποδέτης	<ul style="list-style-type: none"> όριζε τη θηβαϊκή επικράτεια και χώρα από τις παραλίμνιες και παρελκωνίες περιοχές 		
105	Ιερό Απόλλωνα Τιλφωσίου	Τιλφώσιον όρος (κοντά στην Αλίαρτο)	αχρονολόγητο	Τιλφώσιος Απόλλωνας		το ιερό διέθετε ναό	<ul style="list-style-type: none"> επάνω στο αρχαίο ιερό κτίστηκε το εκκλησάκι Αγ.Ιωάννη Προδρόμου
106	Ιερό Ηρακλή ή Ηράκλειο	Τίφαι/Σίφαι	ρωμαϊκοί χρόνοι (πιθανόν σε χρήση)	Ηρακλής	<ul style="list-style-type: none"> διεξαγωγή "Ηρακλείων" 		
107	Ιερό Αρτέμιδος Αγροτέρας	Τίφαι/Σίφαι (Ανω)	γεωμετρικοί χρόνοι χρήση ως και τους ελληνιστικούς χρόνους	Αρτεμις Αγροτέρα			
108	Ιερό Ηρακλή	Ψηττος ή Ψηττός	αχρονολόγητο	Ηρακλής	<ul style="list-style-type: none"> αποτελούσε θεραπευτήριο για κάθε είδους θεραπεία είχε αργό λίθο αντί για άγαλμα (παλιός λατρευτικός τρόπος) 	το ιερό διέθετε ναό	<ul style="list-style-type: none"> η θέση του ιερού είναι εντός του περιβόλου και πλησίον της εκκλησίας Αγ.Αθανασίου
109	Ιερό Διός Υπάτου	Ύπατον όρος (σημ.Υπατο, ή Σαγματάς)	αχρονολόγητο	Δίας Υπατος		το ιερό διέθετε ναό	<ul style="list-style-type: none"> έχουν βρεθεί ελάχιστα ερείπια χρήση αρχαίου υλικού για την ανέγερση της Μονής Μεταμορφώσεως (Σαγματά)
110	Ιερό Απόλλωνα	Υσιαί	αχρονολόγητο ημιτελής ναός στα χρόνια του Πausανία (ανάμεσα στα ερείπια του πολίσματος)	Απόλλωνας		το ιερό διέθετε ναό (ημιτελής ναός στα χρόνια του Pausanias)	
111	Ιερό Δήμητρας Ελευσινίας	Υσιαί 5 χλμ. δυτικά της πολίχνης	αχρονολόγητο	Δήμητρα Ελευσινία			<ul style="list-style-type: none"> υπαγόταν στις Πλαταιείς
112	Ιερό Απόλλωνα Θούριου	Εκτός πόλης Χαϊρώνειας	αχρονολόγητο	Απόλλωνας Θούριος			
113	Ιερό Αρτέμιδας Ειλειθυίας	Χαιρώνεια	αχρονολόγητο	Αρτεμις Ειλειθυία			

114	Ιερό Ηρακλέους	Χαιρώνεια (βόρεια του οικισμού)	αχρονολόγητο	Ηρακλής			<ul style="list-style-type: none"> το ιερό μετατράπηκε σε μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική άφθονο αρχιτεκτονικό υλικό του ναού χρησιμοποιήθηκε σε μεταγενέστερους ναούς
115	Ιερό Σάραπη	Χαιρώνεια	αχρονολόγητο	Σάραπη	πραγματοποιούνταν αφιερώσεις των απελευθερωμένων δούλων		
116	Ιερό Αλίας Νύμφης	Ωρωπός	αχρονολόγητο	Αλία Νύμφη	διεξαγωγή αγώνων προς τιμήν της Νύμφης Αλίας		
117	Ιερό Αμφιαράου ή Αμφιάρειο	Ωρωπός (λίγο πιο έξω από το πόλισμα)	<ul style="list-style-type: none"> πρώτο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. στα χρόνια του Πausανία ο μικρότερος ναός δεν υπήρχε 	Αμφιαράος	<ul style="list-style-type: none"> ο ναός βρισκόταν εντός του θρησκευτικού κέντρου 	<ul style="list-style-type: none"> προϋπήρχε ένας ναός διαστάσεων: 5,50*4,05 και συνυπήρχε με τον μεγαλύτερο (28,16μ.*14,20μ.) για 1 αιώνα περίπου κατασκευή από ασβεστόλιθο, εξάστυλος, πρόστυλος με δωρικές κολώνες είχε πρόναο και κυρίως ναό 	<ul style="list-style-type: none"> σώζεται μόνο το βορειοδυτικό τμήμα του ναού γιατί το υπόλοιπο τμήμα του παρασύρθηκε από τον χείμαρρο Μαυροδήλεσι στα ύστερα Ρωμαϊκά χρόνια, τον 6^ο αι. μ.Χ. (παρασύρθηκε το ανάλημμα που συγκρατούσε τα χώματα πάνω στα οποία ήταν θεμελιωμένος ο ναός)

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ (ΝΑΩΝ) ΣΤΗΝ ΒΟΙΩΤΙΑ					
A/A	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ	ΧΡΗΣΗ/ΤΥΠΟΣ	ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΙ – ΠΡΩΤΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (1^{ος} – 8^{ος} αι. μ.Χ.)					
1*	Πρωτοχριστιανική βασιλική	Αγ. Βλάσιος (αρχ. Πανοπέας)	πρωτοχριστιανικοί χρόνοι	σώζεται το ψηφιδωτό δάπεδο εντός της βασιλικής	σώζεται στη θέση του Ιερού Ηρακλή
2*	Πρωτοχριστιανικός τόπος λατρείας	Θήβα	πρωτοχριστιανικοί χρόνοι		πάνω στα θεμέλια του τόπου λατρείας – ίσως κατακόμβη- κτίστηκε ο σημερινός ναός Αγ. Αικατερίνης
3*	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Αιγόσθενα υπώρειες Κιθαιρώνα (σημ. Πόρτο Γερμενό)	5 ^{ος} ή 6 ^{ος} αι. μ.Χ.	<ul style="list-style-type: none"> πεντάκλιτη βασιλική διαστάσεις: 25,15*20,38μ. ψηφιδωτό δάπεδο, νάρθηκα και κεντρικό κλίτος 	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε στη θέση του ιερού Μελάμποδα, αντίξια του φημισμένου ιερού, μετά την εγκατάλειψή της κτίστηκε στη θέση της τρουλλωτό εκκλησάκι (και χρήση αρχαίου υλικού)
4*	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Ανθηδόνα (2 χλμ. Βόρεια από σημ. Λουκίσσια)	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι	επιμήκης τρίκλιτη βασιλική (ψηφιδωτό δάπεδο 5 ^{ου} στο κεντρικό κλίτος και στο νάρθηκα)	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε στη θέση Καβριείου ή ναού Δημήτρας σώζονται μόνο θεμέλια και το ψηφιδωτό
5	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Αντίκυρα (θέση Παλάτια)	αρχές ή μέσα 5 ^{ου} αι. μ.Χ. (πρώιμη βυζαντινή περίοδος) Ψηφιδωτό (αρχές 6 ^{ου} μ.Χ.)	πεντάκλιτη βασιλική με αξιόλογο ψηφιδωτό	σώζεται καλοδιατηρημένο ψηφιδωτό
6	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Δομβραίνα Δ άκρο του κόλπου του οικισμού, λιμάνι Βαθύ	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι		σώζεται ψηφιδωτό δάπεδο
7	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Δίστομο (αρχ. Αμβρωσος, στους νότιους πρόποδες του λόφου "Κάστρο")	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι (5 ^{ος} αι. μ.Χ.)	τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα	σώζονται τμήματα του ναού, έχει αποκαλυφθεί το ψηφιδωτό
8	Παλαιοχριστιανικές βασιλικές (2)	αρχ. Ελευθερές	πρώτοι μεταχριστιανικοί χρόνοι		σώζονται θεμέλια
9	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Ελλοπία	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι (πιθανόν)		σώζονται λείψανα
10*	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Θεολόγος (αρχ. Αλαί) εντός της ακρόπολης	<ul style="list-style-type: none"> παλαιοχριστιανικοί χρόνοι 6^{ος} αι. μ.Χ. τέλη 6^{ου} αι. μ.Χ. ή αρχές 7^{ου} αι. μ.Χ.: εγκατάλειψη 13^{ος} αι. μ.Χ.: ανέγερση εκκλησίας (εποχή Σταυροφοριών) 	τρίκλιτη βασιλική με ψηφιδωτό (5 ^{ου} αι. μ.Χ. ή 6 ^{ου} αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε επάνω στα ερείπια του αρχαίου ιερού Αθηνάς η εκκλησία (μικρός μονόχωρος ναός) του 13^{ου} αι. μ.Χ. κτίστηκε εντός του περιγράμματος της παλαιοχριστιανικής βασιλικής με χρήση του νότιου τοίχου της σώζεται τμήμα του ψηφιδωτού
11*	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Θεσπιές στους πρόποδες του χαμηλού λοφίσκου του χωριού	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι	<ul style="list-style-type: none"> τρίκλιτη βασιλική διαστάσεις: 6,15μ. καταλήγει σε ημικυκλική κόγχη 	<ul style="list-style-type: none"> στο κέντρο του ναΐσκου κτίστηκε ο Αγ. Αθανάσιος η τοιχοποιία του Ν κλίτους είναι κατεστραμμένη

12	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Θήβα (ΒΑ άκρο του σημερινού ναού Ευαγγελιστή Λουκά)	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι		
13	Παλαιοχριστιανική βασιλική – Ναός Αγ.Αθανασίου (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (οδός Κάδμου και Οιδίποδος)	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι		<ul style="list-style-type: none"> επάνω στα θεμέλια της βασιλικής είναι κτισμένος ο σημερινός ναός (Αγ.Αθανασίου) ως και την Επανάσταση ήταν ακέραιος αλλά μετά ερειπώθηκε
14*	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Θέση Πόντιζα (πηγές), ΝΔ της αρχαίας Κορώνειας , Λαφύστιο όρος	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι	διαστάσεις: 33,00μ. (χωρίς την αψίδα)	<ul style="list-style-type: none"> κτισμένη επάνω στο ιερό του Ηρακλή Χάροπα αρχαίο υλικό από το αρχαίο Ιερό σώζονται οικοδομικά λείψανα
15*	Παλαιοχριστιανική βασιλική – Άγιος Γεώργιος Λάκκας	Κυριάκι (αρχ.Φλυγόνιο) κοντά στον Όσιο Λουκά, μέσα στον ελαιώνα της "Λάκκας"	<ul style="list-style-type: none"> 527-565μ.Χ. (περίοδος αυτοκράτορα Ιουστινιανού) και καταστράφηκε από σεισμό ο 2ος κτίστηκε τον 12ο αι.μ.Χ., καταστράφηκε κατά την Τουρκοκρατία Ο 3ος κτίστηκε λίγο αργότερα και ανακαινίστηκε το 1999 	ναός με ψηφιδωτό υπάγεται στη Μονή του Οσίου Λουκά	τμήμα δαπέδου-ψηφιδωτού της βασιλικής
16*	Παλαιοχριστιανική-βυζαντινή εκκλησία	Λιβαδόστρα (αρχ.Κρεύσις)	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι		σήμερα είναι το ανακαινισμένο εξωκκλησι του Αγ.Νικολάου
17	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Λιβαδειά	<ul style="list-style-type: none"> παλαιοχριστιανικοί χρόνοι (5ος αι.μ.Χ.-6ος αι.μ.Χ.) 		ευρήματα (μαρμάρινα διακοσμητικά μέλη) βρίσκονται σε ιδ.συλλογή
18*	Ναός Ζωοδόχου πηγής	Νεοχώρι Θεσπιών (ΒΔ του οικισμού, θέση Επισκοπή)	<ul style="list-style-type: none"> παλαιοχριστιανικοί χρόνοι Τουρκοκρατία: καταστροφή Καθολικού 1957: εργασίες αναστήλωσης 	βασιλική μετά τρούλου	<ul style="list-style-type: none"> σώζεται τμήμα τοίχου από τον αρχικό ναό χρησιμοποιήθηκε άφθονο αρχαίο αρχιτεκτονικό υλικό από το ιερό των Μουσών διατηρητέο μνημείο
19	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Παραλίμνη βορειοανατολικό άκρο της λίμνης	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι	μεγάλες διαστάσεις	
20	10 εκκλησίες	Πλαταιές	παλαιοχριστιανικές, βυζαντινές και υστεροβυζαντινές εκκλησίες		<ul style="list-style-type: none"> εντοπίστηκαν τα ερείπιά τους ήδη από τα τέλη του 19ου (δεν υπάρχει τίποτα πλέον αξιόλογο) λόγω της ολικής καταστροφής τους δε χρονολογήθηκαν
21*	Παλαιοχριστιανική Βασιλική	χωριό Πλατανάκια (3 χλμ. Α της Παραλίμνης , στις δυτικές παρυφές του Μεσσάπιου/Κτυπός όρους)	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι		<ul style="list-style-type: none"> δεν υπάρχουν πλέον λείψανα, που υπήρχαν ως το 1964, λόγω της ανέγερσης του νεότερου ναού της Αγ.Παρασκευής Πλατανακίου (μονόκλιτος) το 1967, στον ναό υπάρχουν ενσωματωμένα παλαιοχριστιανικά spolia

22*	Παλαιοχριστιανική βασιλική	αρχ.Στείριδα (θέση Παλαιοχώρα, κάτω από την αρχαία ακρόπολη και ΝΑ του Οσ.Λουκά)	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι (5 ^{ος} -6 ^{ος} αι. μ.Χ.)	βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο	στη θέση του ναού κτίστηκε αργότερα ο ναός του Αγ.Γεωργίου
23	Παλαιοχριστιανικές βασιλικές (4)	αρχ.Τανάγρα	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι τα θεμέλια της βασιλικής εντοπίστηκαν στο ψηλότερο σημείο της ακρόπολης της αρχαίας Τανάγρας, στο λόφο Γκριμάδα, ενώ οι άλλες είναι διάσπαρτες	διαστάσεις: 40,00*20,00μ.	δεν υπάρχουν κατάλοιπα παρά μόνο το φθαρμένο ψηφιδωτό δάπεδο
24*	Παλαιοχριστιανική Βασιλική	Χαιρώνεια Β του οικισμού	παλαιοχριστιανικοί χρόνοι	διαστάσεις: 35,00*14,00μ.	μετατροπή του ιερού Ηρακλέους χρήση αρχαίου υλικού σώζονται λείψανα ψηφιδωτού δαπέδου spolia σε νεότερες εκκλησίες
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ - ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΚΜΗΣ (9^{ος} - 11^{ος} αι. μ.Χ.)					
25	Ναός Αγ.Βασιλείου	Ακραίφνιο	μεσοβυζαντινοί χρόνοι (ίσως 10 ^{ος}) 11 ^{ος} αι.μ.Χ.	τρίκογχος τρουλαίος ναός μεταγενέστερες προσθήκες (νάρθηκας) διάνοιξη τάφων κατά τη φραγκοκρατία	σώζεται σε χαμηλό ύψος (κακή κατάσταση)
26	Ναός (άγνωστος)	Αλυκή (αρχ.Τίφαι)	μεσοβυζαντινοί χρόνοι (πρώτο μισό του 10ου αι.μ.Χ.)	μεταβατικός σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός	
27	Ναός Αντίκυρας	Αντίκυρα (θέση Πύργος)	μεσοβυζαντινοί χρόνοι (11 ^{ος} αι.μ.Χ.)	οκταγωνικός ναός διαστάσεις αξόνων: 15,30*15,50μ. σε σχήμα ελεύθερου σταυρού	κατά τον 12 ^ο αι.μ.Χ. μετατράπηκε σε αμυντήριο-οχυρό πύργο (χρήση και ως τελωνείο) σώζονται οι τοίχοι σε μικρό ύψος κατεδαφίστηκε για να κατασκευαστεί το εργοστάσιο Αλουμινίου
28	Ναΐσκος Αγ.Σπυρίδωνα	Αντίκυρα θέση Πύργος, Α του Πύργου (ναός Αντίκυρας)	βυζαντινός ναός(πιθανόν)	εσωτερικές διαστάσεις:6,80*4,80μ. και νάρθηκας 4,75*2,07μ. σώζονται τοιχογραφίες της περιόδου της Τουρκοκρατίας μετατροπή οικίας σε ναό Μετόχι Οσίου Λουκά	καλή κατάσταση εντάχθηκε σε πρόγραμμα συντήρησης διατηρητέο ναϊκό κτίριο
29	Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος ή Ναός του Χριστού	Ασκη (βόρεια του οικισμού)	μεσοβυζαντινοί χρόνοι (9 ^{ος} -10 ^{ος} αι.μ.Χ.) 1969-1972: αναστήλωση	ορθογώνια κάτοψη χωρίς νάρθηκα αποτελούσε (ίσως) κοιμητηριακό ναό μονής	χρήση αρχαίου υλικού καλή κατάσταση βρίσκεται σε χρήση
30	Ναός Αγ.Νικολάου ή <i>ecclesia S. Nicolai de Catapharo</i>	Βαθύ (αρχ.Αυλίδα)	αρχές 11 ^{ου} αι.μ.Χ. καταστροφή πριν το 1914 και ανοικοδομήθηκε	συνδυασμός εγγεγραμμένου σταυροειδούς και τρίκογχου ναού	

31	Ιερά μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Ιερουσαλήμ ή Γερσαλή ή Αγιαρσαλής ή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος	Δαύλεια	<ul style="list-style-type: none"> 10^{ος} αι.μ.Χ. 1088μ.Χ.: ανέγερση καθολικού αρχές 18^{ου} αι.μ.Χ.: ανακαίνιση 1872μ.Χ.: ανοικοδόμηση 	<ul style="list-style-type: none"> σχήμα τετραγώνου ενώ στο κέντρο του βρίσκεται το Καθολικό Μετόχι Μονής (μεταβυζαντινό) κέντρο ανεφοδιασμού κατά την Επανάσταση 1821 γυναικείο μοναστήρι 	<ul style="list-style-type: none"> ο αρχικός ναός έχει υποστεί αρκετές επεμβάσεις (καταστροφή του πρώτου καθολικού από σεισμούς και πυρκαγιές) διατηρητέο ναϊκό κτίριο
32	Μονή (Ναός) Αγ.Νικολάου του Νέου	Διόνυσος , περιοχή Καμπιά (5χλμ. δυτικά του χωριού και 8χλμ.ΒΔ του Ορχομενού)	<ul style="list-style-type: none"> 910 μ.Χ. (βυζαντινοί χρόνοι) πρώτο μισό του 11^{ου} αι.μ.Χ.-12^{ος} αι.μ.Χ. 13^{ος}-14^{ος} αι.μ.Χ.: τοιχογραφίες 	<ul style="list-style-type: none"> "ηπειρωτικός" σύνθετος οκταγωνικός σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός (αντιπροσωπευτικό δείγμα μεσοβυζαντινού κλασικισμού) μετόχι της Μονής του Οσίου Λουκά και σύνδεση με την αρχιτεκτονική του καθολικού της ενώ αποτελούσε το καθολικό ανδρικού μοναστηριακού συγκροτήματος 	<ul style="list-style-type: none"> καλή κατάσταση προέχον βυζαντινό μνημείο
33	Ναός Αγίου Δημητρίου	Δίστομο (αρχ.Αμβρωςσος) στην είσοδο του Διστόμου	<ul style="list-style-type: none"> μεσοβυζαντινοί χρόνοι (πιθανόν) 		<ul style="list-style-type: none"> κτισμένο με αρχαίο υλικό άγνωστου κτιρίου καλή κατάσταση
34	Ναός (άγνωστος)	Εύτρηση	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινοί χρόνοι (πιθανόν) 		<ul style="list-style-type: none"> σώζονται τμήματα θεμελίων
35	Ναός Αγ.Αικατερίνης (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (οδός Επαμεινώνδα)	<ul style="list-style-type: none"> καταστροφή πριν την Επανάσταση (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835) 	<ul style="list-style-type: none"> ναός -πιθανόν- μεγάλων διαστάσεων ο υπόγειος -αρχικός- ναός βρίσκεται σε χρήση 	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε πάνω σε τόπο λατρείας ή ναό των πρώτων-χριστιανικών χρόνων έπειτα ο ναός περιορίστηκε, επάνω στον οποίο κτίστηκε ο σημερινός ναός Αγ.Αικατερίνης
36*	Ναός Αγ.Ανδρέα (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (στο υψηλότερο σημείο Καδμείας)	<ul style="list-style-type: none"> 11^{ος} αι. μ.Χ. (μεσοβυζαντινοί χρόνοι) 		<ul style="list-style-type: none"> στη θέση του ναού Διός Υψίστου χρήση αρχαίου υλικού ανεσκαμμένος ναός σώζονται ελάχιστα τμήματα ενώ δεν έχει αποκαλυφθεί στο σύνολό του επάνω στη θέση του μεσοβυζαντινού ναού κτίστηκε η σημερινός ναός Αγ.Ανδρέα, 1959μ.Χ.
37*	Ναός Αγ.Γεωργίου ο Μικρός (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινοί χρόνοι ήταν σε χρήση και κατά τη φραγκοκρατία κατά την Επανάσταση υπήρχε ο ναός, ενώ το 1840 είχε ερειπωθεί (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835) 	<ul style="list-style-type: none"> ναός μεγάλων διαστάσεων 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός πάνω στα θεμέλια του αρχικού ναού (και προς δυτικά) κτίστηκε ο σημερινός ναός Αγ.Γεωργίου του Μικρού, 1915μ.Χ. έχουν βρεθεί ενσωματωμένα αρχαία, παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά αρχιτεκτονικά μέλη
38*	Ναός Αγ.Γρηγορίου Θεολόγου (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (στο Ν τείχος της Καδμείας, οδός Κίρκης και Πελοπίδα)	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινοί χρόνοι (872/73μ.Χ.) 10^{ος} αι. μ.Χ.: καταστροφή 	<ul style="list-style-type: none"> ανήκει στον τύπο της ανατολικής μονοκλίτου θολωτής βασιλικής διαστάσεις: 11,50*5,20μ. (αρχικά είχε το ίδιο μέγεθος) 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος, ημιερειπωμένος ναός ενσωματωμένο οικοδομικό υλικό από τείχος Καδμείας κτίστηκε στη θέση ενός παλαιότερου

			<ul style="list-style-type: none"> 11^{ος}-12^{ος} αι. μ.Χ.: ξανακτίστηκε μικρός μονόχωρος ναός στα θεμέλια του αρχικού φραγκοκρατία: προσκόλληση κατοικιών, Οθωμανοκρατία: λειτουργία ως τέμενος σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835 19^{ος} αι. μ.Χ.: σημερινό ναύδριο μονόχωρο 2000-2006: επισκευές 	<ul style="list-style-type: none"> με την Παναγία Σκριπού, Ορχομενός) δείγμα ηγεμονικού παρεκκλησίου βυζαντινών χρόνων 	<ul style="list-style-type: none"> υστερορωμαϊκού ναού ναύδριο για ενταφιασμούς (λάρνακες και σαρκοφάγοι) χαρακτηρισμένο ως προέχον βυζαντινό μνημείο
39*	Ναός Αγ. Δημητρίου (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (οδός Ηλέκτρας)	<ul style="list-style-type: none"> καταστράφηκε πριν την Επανάσταση (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835μ.Χ.) αλλά είχε ήδη επισκευαστεί (1840-1841μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ο αρχικός ναός ήταν εντυπωσιακός με τετράγωνη κάτοψη μεγάλων διαστάσεων αποτελούσε ένα από τα τέσσερα καθολικά της Θήβας 	<ul style="list-style-type: none"> στην ίδια θέση βρίσκεται ο σημερινός ναός του Αγ. Δημητρίου (ξυλόστεγος ναΐσκος)
40*	Ναός Αγ. Ελεούσας (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινός ναός χρήση στους παλαιοχριστιανικούς, μεσαιωνικούς (φραγκοκρατία), νεότερους χρόνους είχε καταστραφεί πριν την Επανάσταση (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835) 		<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός στα ερείπια του ναού κτίστηκε ο σημερινός ναΐσκος (ξυλόστεγος), μετά τους σεισμούς (1853), που είναι μικρότερων διαστάσεων από τον παλαιότερο αρχιτεκτονικά μέλη από παλαιοχριστιανική, μεταβατική και υστεροβυζαντινή περίοδο καθώς και ενσωματωμένες αρχαίες επιγραφές στο δάπεδο του ναού
41*	Ναός Αγ. Θεοδώρων (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (ΒΑ της Καδμείας-περιοχή Αγ. Θεοδώρων)	<ul style="list-style-type: none"> ο αρχικός ναός κτίστηκε πολύ πριν το 1842μ.Χ. 		<ul style="list-style-type: none"> ναός στα ερείπια του οποίου κτίστηκαν 3 ναοί (1842, 1842-1967) το 1967 κτίστηκε ο σημερινός ναός Αγ. Θεοδώρων χρήση αρχαίου υλικού
42	Ναός Αγ. Νικολάου ή Αγ. Παρασκευής	Θήβα (Καναβάρι, Δ του Πυρίου, κοντά στο Καβίρειο)	<ul style="list-style-type: none"> 11^{ος} αι. μ.Χ. (βυζαντινός) χρήση και τη φραγκοκρατία τέλος 13^{ου}-αρχές 14^{ου} αι. μ.Χ.: παρεκκλήσια & τοιχογράφηση 	<ul style="list-style-type: none"> στην 1^η φάση ανήκει ο μονόχωρος μεσαιός δρομικός καμαροσκεπής ναός ενώ τα 2 παρεκκλήσια ανήκουν στη φραγκοκρατία μετατροπή σε τρίκλιτο (τέλη 13^{ου}-αρχές 14^{ου} αι. μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος και ερειπωμένος ναός, σώζεται σε ύψος 2μ.
43*	Ναός Αγ. Νικολάου (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (οδός Κάδμου και Κίρκης)	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινοί χρόνοι (πιθανόν) 		<ul style="list-style-type: none"> ναός πάνω στον οποίο κτίστηκε ο σημερινός ναΐσκος του Αγ. Νικολάου

44*	Ναός Αγ. Τριάδας (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (εκτός Καδμείας, απέναντι από την πηγή Παραπόρτι)	βυζαντινοί χρόνοι	<ul style="list-style-type: none"> ναός πάνω στον οποίο κτίστηκε ο σημερινός (ναός Αγ. Τριάδας) στα νεότερα χρόνια συνδέθηκε με το έθιμο του Βλάχικου γάμου 	στη θέση του ιερού της Αθηνάς Όγκας
45*	Ναός Ευαγγελιστή Λουκά	Θήβα (Λόφος Ιγγλέση, στο νοτιοανατολικό άκρο της Θήβας, δίπλα στο λόφο με το ναό του Ισμηνίου Απόλλωνα και δυτικά του Ισμηνού ποταμού βρίσκεται ο λόφος με το παλαιό νεκροταφείο)	<ul style="list-style-type: none"> τέλη 11^{ου} αι.μ.Χ. χρήση κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους ανακατασκευή (1863μ.Χ.) μεταγενέστερες επισκευές (ανωδομή): αρχές 20^{ου} αι.μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> σύνθετος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός με τρούλο μεγάλων διαστάσεων στέγαζε τη λάρνακα του Ευαγγελιστή Λουκά (ήδη από τον 2^ο αι.μ.Χ. ως τον 4^ο αι.μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός κτισμένος σε παλαιότερα και μεγαλύτερα κτίσματα [κλασικά (οχύρωση), προχριστιανικά & πρωτοχριστιανικά (βασιλική)] πλησίον του ναού αποκαλύφθηκε κόγχη παλαιοχριστιανικής βασιλικής που είναι κτισμένη με υλικό των κλασικών χρόνων, ίσως ο ναός να είναι σύγχρονος της παλαιοχριστιανικής
46*	Ναός Μεταμόρφωσης Σωτήρα (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (οδός Επαμεινώνδα και Μπινιάρη)	βυζαντινοί χρόνοι		<ul style="list-style-type: none"> ναός πάνω στον οποίο κτίστηκε ο σημερινός ναός της Μεταμόρφωσης Σωτήρα (1961μ.Χ.) είχε καταστραφεί πριν την Επανάσταση
47	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Δίρκης, Δ του Αγ.Γρηγορίου του Θεολόγου)	9 ^{ος} αι.μ.Χ.-10 ^{ος} αι. μ.Χ.		<ul style="list-style-type: none"> υλικό σε 2^η χρήση ανεσκαμμένος ναός σώζεται τμήμα ναού
48	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Κάδμου και Δράκου)	<ul style="list-style-type: none"> 9^{ος}-10^{ος} αι. μ.Χ. (?) χρήση κατά τον 11^ο αι. μ.Χ. καταστροφή (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835μ.Χ.) 	ναός -πιθανόν- μεγάλων διαστάσεων	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός σώζεται τμήμα τοίχου και δαπέδου (σε βάθος 3,40μ. από το σημερινό οδόστρωμα) σήμερα υπάρχει ένας ναΐσκος-μικρό παρεκκλήσι Αγ.Χαραλάμπους (κοντά στα θεμέλια του αρχικού ναού)
49	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οικόπεδο Συνεδριακού Κέντρου)	<ul style="list-style-type: none"> 9^{ος} αι.μ.Χ. ή 10^{ος} αι.μ.Χ. καταστράφηκε νωρίς και μεταγενέστερη επέμβαση μέσα 12^{ου} αι.μ.Χ. 	τάφοι που κατασκευάστηκαν μετά την παύση λειτουργίας του (12 ^{ος} αι.μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός τμήματα ναού σώζονται σε ύψος 2,85μ.
50	Ανώνυμος ναός -ίσως Αγ.Στέφανος-	Θήβα (οδός Ζεγγίνη)	<ul style="list-style-type: none"> 9-10^{ος} αι.μ.Χ. χρήση κατά τον 12^ο αι.μ.Χ., τη φραγκοκρατία και τους μεταβυζαντινούς χρόνους, ερείπωση πριν την Επανάσταση 	<ul style="list-style-type: none"> τμήματα ναού και διάταξη με ημικυκλικές αψίδες-, εσωτερικές διαστάσεις 7,50μ.*9,00μ.και νάρθηκας 2,75μ. ναός περικλείεται από ταφικό περίβολο υπήρξε Μητροπολιτικός ναός 1563μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός σώζονται τμήματα του ναού με σωζόμενο ύψος 2,00μ. ενώ τμήματα τοιχοποιίας βρίσκονται κάτω από το δρόμο υπάρχουν σπαράγματα τοιχογραφιών και πολλοί τάφοι
51	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Οιδίποδος)	<ul style="list-style-type: none"> 10^{ος} αι.μ.Χ. χρήση και κατά τον 11^ο αι.μ.Χ. 	τοιχοποιία με αργούς λίθους και πλίνθους	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός κατεστραμμένος στο μεγαλύτερο μέρος του (ο σημερινός ιδιοκτήτης

					του οικοπέδου κατεδάφισε τον κύριο ναό εκτός από έναν τοίχο του) ■ χρήση αρχαίου υλικού
52	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Αμφίονος και Οιδίποδος)	■ 10 ^{ος} αι. μ.Χ. ■ χρήση κατά τους 11 ^{ος} -12 ^{ος} -13 ^{ος} αι.μ.Χ. (φραγκοκρατία)	■ ο ναός είχε νάρθηκα και κόγχες ημικυκλικές διαστάσεις 9,00*8,00μ. (χωρίς την κόγχη του Ιερού) ■ τάφοι (11 ^{ος} -13 ^{ος} αι.μ.Χ.)	■ ανεσκαμμένος ναός ■ τμήμα ναού βρίσκεται κάτω από το δρόμο
53	Ανώνυμος ναός	Θήβα (Δ του λόφου Ισμηνίου)	■ 10 ^{ος} αι.μ.Χ. στη θέση παλαιότερου ναού 11 ^{ος} -12 ^{ος} αι.μ.Χ.: χρήση ως νεκροταφείο χρήση και κατά την φραγκοκρατία με πιθανή εγκατάλειψη περί το 1382	■ τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα, κτίσιμο με ογκώδη αρχιτεκτονικά μέλη γειτονικού αρχαίου ναού	■ ανεσκαμμένος ναός
54	Ανώνυμος ναός (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (οδός Επαμεινώνδα)	■ 10 ^{ος} -11 ^{ος} αι. μ.Χ.: 1 ^η φάση ■ χρήση κατά τον 11 ^ο αι. μ.Χ. ■ καταστροφή ■ ξανακτίστηκε στους πρώτους μεταβυζαντινούς αιώνες	■ 1 ^η φάση: μονόχωρος ναός με κυκλική αφίδα	■ πάνω στα θεμέλια του ναού κτίστηκε μεγαλύτερος (μεταβυζαντινοί χρόνοι) ■ χρήση αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών ■ ανεσκαμμένος ναός
55	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Οικονόμου)	■ οθωμανική περίοδος (μεταβυζαντινοί χρόνοι)		■ ανεσκαμμένος ναός ■ αποσπασματική κατάσταση
56	Ανώνυμος ναός	Θήβα (N και εκτός Καδμείας)	■ 11 ^{ος} αι.μ.Χ. ■ χρήση κατά τον 12 ^ο αι.μ.Χ. και τη φραγκοκρατία	■ πιθανόν δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο ■ επιμελημένη τοιχοποιία από λαξευμένους ορθογωνισμένους λίθους και τοιχογραφίες ■ άλλα κτίσματα (ίσως) ως μέρη ενός αστικού συνόλου	■ ανεσκαμμένος ναός ■ χρήση αρχαίου υλικού ■ σώζονται κατάλοιπα ναού σε μικρό ύψος και είναι επισκέψιμα
57	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Πελοπίδα)	■ 11 ^{ος} αι.μ.Χ. (μεσοβυζαντινός ναός) κοιμητηριακού χαρακτήρα -με πολλούς τάφους-		■ ανεσκαμμένος ναός ■ σώζεται τμήματα του ναού (αποσπασματική εικόνα)
58	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Κάδμου & Βλάχου)	■ 11 ^{ος} αι.μ.Χ.	■ ναός με νάρθηκα ■ έχουν βρεθεί τάφοι	■ ανεσκαμμένος ναός ■ σώζεται τμήμα ναού ■ χρήση μελών του 10-11 ^{ου} αι. μ.Χ.
59	Ανώνυμος ναός	Θήβα (Α Αγ.Φωτεινής στο Μοσχοπόδι)	■ 11 ^{ος} -12 ^{ος} αι.μ.Χ. ■ τέλη 12 ^{ου} -αρχές 13 ^{ου} αι. μ.Χ.: τοιχογραφίες ■ χρήση ως και το τρίτο τέταρτο του 14 ^{ου} αι.μ.Χ. (φραγκοκρατία)	■ τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα τοιχοποιία με αδρούς λαξευμένους δόμους ■ ίσως υπήρξε καθολικό Μονής	■ ανεσκαμμένος ναός ■ υλικό σε δεύτερη χρήση ■ κτίστηκε πάνω σε παλαιότερους λαξευτούς -ταφικούς- θαλάμους ■ σώζονται τμήματα του ναού

60	Ανώνυμος ναός	Θήβα (εκτός Καδμείας, συνοικία Αστέγων)	11ος αι.μ.Χ. χρήση κατά τον 12 ^ο αι.μ.Χ. και τη φραγκοκρατία	σταυροειδής σύνθετος τετρακίονιος διαστάσεις: 17,50*12,20μ. (περίπου) ο μεγαλύτερος από αυτούς που έχουν ανασκαφεί στη Θήβα (σύντομη ζωή)	ανεσκαμμένος ναός πάνω από το στρώμα καταστροφής του ναού κατασκευάστηκαν τάφοι σώζονται τα θεμέλια
61	Ναός Αγίου Λουκά (βασιλική), Αγ. Τριάδος, Αγ. Κωνσταντίνου	Θίσβη	μεσοβυζαντινοί χρόνοι	Αγ. Λουκάς: ερειπωμένη βασιλική και υπήρξε το καθολικό της ομώνυμης επισκοπής Αγ. Κωνσταντίνος (μονόχωρος)	σώζονται
62	Ναός Παναγιάς Καλαμιώτισσας	Κυριάκι στην είσοδο του οικισμού	βυζαντινοί χρόνοι ανακαινίσεις: 1622μ.Χ., 1803μ.Χ.	στον ναό μόνασε ο Όσιος Λουκάς (939-942μ.Χ.)	σώζεται
63	Ναός Αγ. Πέτρου & Παύλου	Λεύκτρα	βυζαντινοί χρόνοι (11 ^{ος} αι.μ.Χ.-12 ^{ος} αι.μ.Χ.) ανακαίνιση: 1886	αρχικά: δικιόνιος σταυροειδής με τρούλο διαστάσεις: 13,40μ.*7,80μ. μετά τις επεμβάσεις: τρίκλιτη βασιλική	χρήση αρχαίου υλικού
64	Ναός Αγ. Βαρβάρας	Λιβαδειά	βυζαντινοί χρόνοι		στα ερείπια της βυζαντινής έχει κτιστεί ο ναός της Αγ. Σοφίας
65	Ναός Αγ. Γεωργίου	Λουκίσσια (κοντά στην αρχ. Ανθηδόνα)	β' μισό του 11 ^{ου} αι.μ.Χ. (πρώιμος 12 ^{ος} αι.μ.Χ.) Βυζαντινή- υστεροβυζαντινή τοιχογραφίες 13 ^{ος} αι.μ.Χ.-14 ^{ος} αι.μ.Χ.	μονόχωρος τετράκογχος με οκταγωνικό τρούλο "αθηναϊκού" τύπου δόμηση με πελεκημένους παρόλιθους με το πλινθοπρίκλειστο σύστημα και ο τρούλος του, που ανήκει στον λεγόμενο «αθηναϊκό» τύπο, είναι οκτάπλευρος με πώρινους κιονίσκους στις γωνίες.	καλή κατάσταση
66	Ναός Αγ. Γεωργίου	Ξηρονομή	μεσοβυζαντινοί χρόνοι (πρώτο μισό 10 ^{ου} αι.μ.Χ.)	στον ναό ενσωματώθηκε κτίριο παλαιοχριστιανικής περιόδου- έπαυλις (5 ^{ος} αι.μ.Χ.) ο ναός κτίστηκε με αρχαίο οικοδομικό υλικό ενώ ο νάρθηκας του τοποθετείται αργότερα από την αρχική κατασκευή	ερειπωμένος ναός
67	Ναός Αγ. Γεωργίου	Ορχομενός (στο ΝΑ άκρο του χωριού)	1010μ.Χ. (βυζαντινός) κτίστηκε από τον Βασίλειο Β' Βουλγαροκτόνο	ρυθμός βασιλικής	υπήρξε ενοριακός ναός της Μονής Σκριπούς καλή κατάσταση προέχον βυζαντινό μνημείο

68	Ναός Αγ.Σώζοντος ή Αγ.Σώστη	Ορχομενός (στο κέντρο του χωριού)	1010 μ.Χ. ή 12 ^{ος} αι.μ.Χ. (βυζαντινός)	μονόχωρος τρίκογχος τρουλαίος ναός (εξωτερικά 12πλευρος) διαστάσεις: 7,35μ.*6,30μ.	χρήση αρχαίου δομικού υλικού καλή κατάσταση λειτουργούσε ως ενοριακός ναός προέχον βυζαντινό μνημείο
69*	Ναός Παναγίας Σκριπούς ή Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου	Ορχομενός (πλησίον του Ιερού Χαρίτων)	βυζαντινοί χρόνοι (ανήκει στη μεταβατική περίοδο) 9 ^{ος} αι. μ.Χ. (873/4μ.Χ.) Καθολικό (1110μ.Χ.) συνολικά 6 οικοδομικές φάσεις από 873μ.Χ. (ανέγερση) - 1966μ.Χ. (τελευταίες επισκευές) 1895μ.Χ.: σεισμός που ερείπωσε το κτήριο 1929-30μ.Χ.: αναστηλώσεις	εγγεγραμμένος σταυροειδής με (16πλευρο) τρούλο επιμήκειες διαστάσεις: 22,30*18,60μ. είναι μετάπλαση της παλαιοχριστιανικής σε μεσαιωνική βυζαντινή αρχιτεκτονική	κτίστηκε επάνω στα ερείπια του ιερού Χαρίτων και παλαιοχριστιανικού ναού χρήση αρχαίου υλικού της ευρύτερης αρχαιολογικής περιοχής ενοριακός ναός (καθολικό) και μοναστήρι προέχον βυζαντινό μνημείο
70*	Μονή Οσίου Μελετίου	δυτικά του αρχ.Πανάκτου, όρος Πάστρα	αρχική μονή: μέσα 11 ^{ου} αι.μ.Χ. και παρεμβάσεις 16 ^{ος} αι.μ.Χ.: ακμή 1882: προσάρτηση ως Μετόχι στο μοναστήρι Φανερωμένης Σαλαμίνας 12 ^{ος} -13 ^{ος} αι.μ.Χ.: διάκοσμος 17 ^{ος} αι.μ.Χ.: τοιχογραφίες	σταυροπηγιακή (σε προϋπάρχουσα εκκλησία Συμβόλου ή Συμβούλου)	εκτεταμένες φθορές στις τοιχογραφίες των κελιών του ορόφου
71*	Ναός Αγίου Γεωργίου	αρχ.Στείριδα (θέση Παλαιοχώρα, κάτω από την αρχαία ακρόπολη και ΝΑ του Ώσ.Λουκά)	11 ^{ος} αι.μ.Χ. (ο παλαιότερος ναός αφιερωμένος στην Παναγία χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 10ου αι.)		κτίστηκε στη θέση παλαιοχριστιανικής βασιλικής χρήση αρχαίου υλικού
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ-ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (12^{ος} αι.- 13^{ος} αι. μ.Χ.)					
72	Ναός Αγ.Γεωργίου	Αιγόςθενα	ύστεροι μεταβυζαντινοί χρόνοι		μοναστήρι σώζονται μόνο το κελιά και το καθολικό
73	Μονή Τσάτσαρη (προφήτης Ηλία Τσάτσαρη)	Ασωπία (6 χλμ ΝΑ του οικισμού)	12 ^{ος} αι.μ.Χ. 13 ^{ος} αι.μ.Χ.: κατασκευή νάρθηκα	Πρ.Ηλίας: καθολικό της Μονής Τσάτσαρη δικιόνιος εγγεγραμμένος σταυροειδής τετράστυλος ναός με τρούλο πρόσφατα αποκαταστάθηκε στην αρχική του μορφή μετόχι της Μονής Σινά (ως 1880)	
74	Εκκλησία Αγ.Γεωργίου, Αγ.Μηνά, Αγ.Ιωάννη Μαυρονερίου	Δαύλεια	μεταβυζαντινοί χρόνοι	ναός μικρών διαστάσεων	

75	Μονή Παναγίας Μακαριωτίσσης	Δομβραίνα (ΒΑ της Δομβραίνας)	<ul style="list-style-type: none"> 12^{ος} αι.μ.Χ. (βυζαντινοί χρόνοι), Γερμανική κατοχή: πυρπόληση 1609μ.Χ.,1802μ.Χ.: ανακαινίσεις 	<ul style="list-style-type: none"> καθολικό: σύνθετος σταυροειδής –τετρακίονιος– εγγεγραμμένος με οκταγωνικό τρούλο 	<ul style="list-style-type: none"> σώζονται αρκετά αρχιτεκτονικά στοιχεία της αρχικής Μονής καλή κατάσταση
76	Μονή Ευαγγελιστριάς Ζαγαρά	ανατολικά του χωριού Ευαγγελίστρια (12χλμ ΝΑ της Αλιάρτου)	<ul style="list-style-type: none"> 12^{ος} αι.μ.Χ. μέσα του 17^{ου} αι.μ.Χ. (1665): ανακαίνιση δεκαετία 1960: επεμβάσεις 	<ul style="list-style-type: none"> κυρίως ναός: σύνθετος –συνεπτυγμένος– σταυροειδής τετρακίονιος εγγεγραμμένος τύπος μετά τρούλο υπάρχει και παρεκκλήσι στον περίβολο (1800) κατά την Τουρκοκρατία λειτούργησε ως κρυφό σχολειό γυναικείο μοναστήρι (από το 1959) 	<ul style="list-style-type: none"> ιδιαίτερης σημασίας και κατάργηση μοναστηριού επί Όθωνα καλή κατάσταση <i>ιστορικό διατηρητέο κτίριο</i>
77	Ναός Αγ.Νικολάου Μωροεδένδρη (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα	<ul style="list-style-type: none"> 12^{ος} αι.μ.Χ. κατάρρευση: 1853 (σεισμός) 1882μ.Χ.: ξανακτίστηκε ως ξυλόστεγος 	<ul style="list-style-type: none"> ο μοναδικός –πιθανόν– τρουλαίος στη Θήβα 	<ul style="list-style-type: none"> διατηρεί τοίχους και γλυπτά από την 1^η οικοδομική φάση (1–2μ.)
78*	Ναός Αγ.Ιωάννη Καλοκτένη (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (ΝΔ του σημερινού ναού)	<ul style="list-style-type: none"> μετα-βυζαντινοί χρόνοι πιθανόν 12^{ος} αι. μ.Χ. (από τοιχογραφία) πιθανόν να είχε καταστραφεί πριν την Επανάσταση (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835μ.Χ.) 	<ul style="list-style-type: none"> ναός μικρών διαστάσεων 	<ul style="list-style-type: none"> επάνω στον αρχικό ναό κτίστηκε ο σημερινός (ναός του Αγ.Ιωάννη Καλοκτένη, 1900) ανεσκαμμένος ναός
79	Ναός Αγ.Φωτεινής	Θήβα (1 χλμ ΝΑ της Θήβας, προς Μοσχοπόδι)	<ul style="list-style-type: none"> 12^{ος} αι.μ.Χ. χρήση κατά της φραγκοκρατία τέλος 19^{ου} αι.μ.Χ.: κατάρρευση 1959μ.Χ.: αναστήλωση 	<ul style="list-style-type: none"> ελεύθερος σταυρός μετά τρούλου χωρίς νάρθηκα και απουσία διακονικού 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός ερειπωμένος ναός καθολικό μικρού μοναστηριού ή μετόχι
80	Ναός Μεγάλης Παναγίας ή Αγ.Δημητρίου (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (ΝΔ άκρο Καδμείας)	<ul style="list-style-type: none"> 12ος αι.μ.Χ. (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835) 		<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε επάνω σε παλαιότερο ναό ή μονή, που κατέρρευσε και βρισκόταν βόρεια του σημερινού ο σημερινός ναός (1867) κτίστηκε με αρχιτεκτονικά μέλη της ελληνορωμαϊκής και μεσοβυζαντινής περιόδου
81	Ανώνυμος ναός	Θήβα (κοντά στους Αγ.Θεοδώρους)	<ul style="list-style-type: none"> 12^{ος} αι.μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> ελεύθερος σταυρός με τρούλο, με πρωτοτυπία στο ιερό, προσεγγισμένη τοιχοποιία και αξιόλογες τοιχογραφίες 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός τμήμα ναού βρίσκεται κάτω από το δρόμο
82	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Αμφίονος)	<ul style="list-style-type: none"> Κομνηνεία περίοδος (12^{ος} αι. μ.Χ.) και χρήση ως περίπου 1310μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> τοιχοποιία με αργούς λίθους ενώ είχε και νάρθηκα, μεταγενέστερη προσθήκη ή 	<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός κτίστηκε πάνω σε παλαιοχριστιανικό λουτρό

				μετασκευή (ημικυκλική κόγχη) υπήρχαν τάφοι μεταγενέστεροι των κτιστών του ναού	τμήμα ναού με τμήμα νάρθηκα σε κακή κατάσταση
83	Ναός Πρ.Ηλία, Ταξιαρχών, Αγ.Βλασίου	Θίσβη	μεταβυζαντινοί χρόνοι	μονόχωροι ναοί	σώζονται οι ναοί
84	Ναός Αγ.Νικολάου	Λάρυμνα, θέση Παζαράκι έξω από τον οικισμό	12 ^{ος} αι.μ.Χ.	τρίκογχος ναός καθολικό Μονής (πιθανόν)	τοιχογραφίες: κακή κατάσταση
85	Ναός Αγ.Γεωργίου	Λιβαδειά (εντός των τειχών του κάστρου)	12 ^{ος} αι.μ.Χ. αργότερα καταστράφηκε και ξανακτίστηκε μετά την απελευθέρωση	μετατράπηκε σε τζαμί (οθωμανοκρατία)	
86	Εκκλησία & μοναστήρι	αρχ.Μεδεάνας	χρήση ως τον 13 ^ο αι.μ.Χ.	με προσκίσματα	
87	Εκκλησία Αιλουκαΐτικο	αρχ.Μεδεάνας	14 ^ο αι.μ.Χ.: εγκατάλειψη και μετατροπή σε πύργο	Μετόχι του Οσίου Λουκά γυναικείο μοναστήρι	μετατράπηκε σε πύργο με τη χρήση αρχαίου οικοδομικού υλικού
88	Μονή Ευαγγελιστριάς	Ορχομενός	12 ^{ος} αι.μ.Χ.		
89	Ναός (άγνωστος)	Παραλίμνη νοτιοανατολική πλευρά του λόφου	βυζαντινοί χρόνοι	τετράκογχος ναός	σώζονται κατάλοιπα
90	Ναός Αγ.Νικολάου	Παρόρι	μετα-βυζαντινοί χρόνοι (πιθανόν) 12 ^{ος} αι. μ.Χ. πολλές επεμβάσεις μεταγενέστερες	μονόχωρος δικιόνιος σταυροειδής ναός με τρούλο (σήμερα έχει τετράκλινη στέγη) διαστάσεις: 6,00μ.*6,30μ.	αλλοίωση της αρχικής μορφής του ναού
91	Μονή Παμμεγίστων Ταξιαρχών	κοντά στον οικισμό Πρόδρομο, (στον δρόμο προς τον Κορινθιακό κόλπο, βόρεια της ακρόπολης των αρχ.Κορσίων)	11 ^{ος} αι.μ.Χ. – 12 ^{ος} αι.μ.Χ.) Διακόσμηση/τοιχογραφίες 18 ^{ος} αι.μ.Χ. (1765μ.Χ.)	σταυροειδής εγγεγραμμένος τετρακίόνιος (ή δικιόνιος) ναός με οκταγωνικό τρούλο	διαλυμένη μονή ενώ σώζεται μόνο του ηγουμενείο έχουν γίνει προσπάθειες ανακαίνισης
92	Μονή Παναγίας (Ζωοδόχος πηγή) ή Στέρνα	Β του χωριού Πύλη (Δερβενοχώρια)	αρχές 12 ^{ου} αι.μ.Χ.: αρχικός ναός 1626μ.Χ.: καταστροφή 1877-1890μ.Χ.: επισκευή	κυρίως ναός: σύνθετος σταυροειδής -τετρακίόνιος-εγγεγραμμένος ναός (ψευδοκταγωνικός)	ο αρχικός ναός δε σώζεται σήμερα πιθανολογείται ότι ο ναός αποτελούσε καθίδρυμα του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού
93	Μονή Οσίου Λουκά του Στειριώτη ή Βασιλομονάστηρο 1.Αγία Βαρβάρα 2.Ναός της Παναγίας	δυτικές υπώρειες, κοντά στην αρχαία Στείριδα (κάτω από την ακροπολη)	962μ.Χ. (σίγουρα μετά το 946μ.Χ.)/11 ^{ος} αι.μ.Χ./10 ^{ος} αι.μ.Χ. (1011 ή 1014 ή 1021) (μεσοβυζαντινός) 1204μ.Χ.: εγκατάσταση Λατίνων κληρικών 1593μ.Χ.: καταστροφή τρούλου 1938μ.Χ.: εκκίνηση εργασιών συντήρησης	"ηπειρωτικός" οκταγωνικός σταυροειδής τρούλαιος εγγεγραμμένος ναός (καθολικό Οσ.Λουκά, 26*16) / σύνθετος σταυροειδής (τετρακίόνιος) εγγεγραμμένος ναός με τρούλο (Ναός της Παναγίας, με διαστάσεις 23,00μ.*11,00μ.) το αρχαιότερο μνημείο της "ελλαδικής σχολής" ορμητήριο της Ρούμελης κατά τη διάρκεια της Επανάστασης 1821 ανδρικό μοναστήρι	κτισμένος στη θέση του ιερού της Δήμητρας Στειρίτιδος χρήση αρχαίου οικοδομικού υλικού Αγ.Βαρβάρα (η κρύπτη του Οσ.Λουκά: ημιυπόγειος ναός και στοές) και Ναός Παναγίας Μνημείο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO & προέχον βυζαντινό μνημείο

94	Ναός Αγ.Ιωάννη Προδρόμου	Σχηματάρι (σημερινό νεκροταφείο)	τέλος 12 ^{ου} αι.μ.Χ.	<ul style="list-style-type: none"> απλός τετράστυλος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός χωρίς νάρθηκα υπήρχε ψηφιδωτό, που αποσπάστηκε 	καλή κατάσταση
95	Ναός Αγ.Παρασκευής	Σχηματάρι (έξω από το νεκροταφείο)	12 ^{ος} αι.μ.Χ.	<ul style="list-style-type: none"> τετράστυλος ναός μετά τρούλου 	καλή κατάσταση
96	Ναός Αγ.Πολυκάρπου	Τανάγρα (5χμ ΝΑ του χωριού, κοντά στο δρόμο Τανάγρα-Οινόφυτα)	<ul style="list-style-type: none"> 12^{ος} αι.μ.Χ. Τουρκοκρατία: εργασίες και τοιχογράφηση 1994μ.Χ.: εργασίες συντήρησης 	<ul style="list-style-type: none"> καμαροσκεπής μονόχωρος δρομικός (αρχικά: ημικυλινδρικός θόλος) διαστάσεις: 8,35μ.*5,80μ. βρίσκεται σε χρήση 	<ul style="list-style-type: none"> ιδιωτικό παρεκκλήσιο ή καθολικό μονυδρίου καλή κατάσταση αρχαίο μνημείο
97*	Ναός Αγ.Θωμά	Τανάγρα-Οινόφυτα (κοντά στην ακρόπολη της αρχαίας Τανάγρας)	μεσοβυζαντινοί χρόνοι (μέσα αι. μ.Χ.)	<ul style="list-style-type: none"> σταυροειδής εγγεγραμμένος απλός δικιόνιος με τρούλο διαστάσεις: 7,88μ.*7,76μ. έπειτα προσθήκη 2 ορόφων (φραγκοκρατία)=χωροδεσποτικές πύργος και χρήση για επιτήρηση καλλιεργήσιμων εκτάσεων και τουρκοκρατία και 20^{ος} αι.μ.Χ. γκρεμίστηκαν οι όροφοι και προστέθηκε ο τρούλος 	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε στη θέση παλαιοχριστιανικής βασιλικής για την αρχική κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν δομικά μέλη από κτιριακά αποθέματα της αρχ.Τανάγρας καλή κατάσταση
98	Ναός Αγ.Αθανασίου	Ψηττος (εντός της ακρόπολης)	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινοί χρόνοι (πιθανόν) 1685μ.Χ.: τοιχογραφίες 	<ul style="list-style-type: none"> μονόχωρος καμαροσκεπής ναΐσκος πάνω στα θεμέλια υστερορωμαϊκών χρόνων διαστάσεις: 12,25*6,00μ. 	<ul style="list-style-type: none"> ενσωματωμένα πολλά αρχαία spolia και τμήμα υστερορωμαϊκού ψηφιδωτού σώζεται τμήμα ψηφιδωτού από το προηγούμενο οικοδόμημα σχετικά καλή κατάσταση
99*	Μονή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος/Μονή Σαγματά	Υπάτιο όρος (ή Σαγματίον)	<ul style="list-style-type: none"> πρώτο μισό του 12^{ου} αι.μ.Χ. (τράπεζα και 1 κελί) προσθήκη 12^{ου}-13^{ου} αι.μ.Χ.: νάρθηκας 	<ul style="list-style-type: none"> καθολικό: σύνθετος σταυροειδής τετρακίονιος εγγεγραμμένος ναός με τρούλο (καθολικό) με πρότυπο την Παναγία του Οσίου Λουκά όλα τα κτίσματα (εκτός τράπεζας και κελιού) είναι της εποχής της Τουρκοκρατίας και το γραφικό παρεκκλήσι (νότια της Μονής) του 16^{ου} αι. μ.Χ. επαναλειτούργησε το 1971 ως ανδρικό μοναστήρι 	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε επάνω στα ερείπια του ναού του Υπατου Δία χρήση αρχαίου υλικού
100	Ναός Αγ.Νικολάου του Νέου	Υψηλάντης (στις παρυφές του Ελικώνα, 4χλμ.πάνω από το χωριό)	<ul style="list-style-type: none"> βυζαντινοί χρόνοι (πιθανόν) 1967μ.Χ.: ανακαίνιση Καθολικού 	<ul style="list-style-type: none"> τετρακίονιος εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός μετά τρούλου του σύνθετου τύπου χωρίς νάρθηκα στρατηγείο Υψηλάντη και υπογραφή ελευθερίας της 	

				<ul style="list-style-type: none"> Ρούμελης (14/9/1829) γυναικείο μοναστήρι 	
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ - ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ - ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ - ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ (13^{ος} αι.- 19^{ος} αι. μ.Χ.)					
101	Ναός Αγ.Γεωργίου	Ακραιφνιο (ΒΔ λίμνης Υλίκης- παρυφές λόφου Βίγλιζα ή Σκοπιά)	<ul style="list-style-type: none"> 1311 μ.Χ.: 1^η φάση-14^{ος} 2^η φάση: νάρθηκας 3^η φάση (2 ½ 19^{ου} μ.Χ.): τοιχογραφίες: 14^{ος}, 16^{ος}, 19^{ος} αι.μ.Χ. (3 στρώματα) 	<ul style="list-style-type: none"> σύνθετος τετρακιδόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο (αρχικά μονόχωρος, καθολικό μονής) μέση διάσταση: 9,80*7,55μ. (χωρίς κόγχες), Νάρθηκας: 3,50μ.*7,65μ. 	<ul style="list-style-type: none"> χρήση αρχαίου υλικού στην τοιχοποιία αλλοίωση μνημείου λόγω των διαφόρων επεμβάσεων καλή κατάσταση
102	Σπηλαιώδης ναός Αγίου Γεωργίου ή Ζωοδόχου πηγής	Ακραιφνιο στο δρόμο από Ακραιφνιο προς Αλίαρτο	<ul style="list-style-type: none"> 1333μ.Χ. (μετατροπή σε ναό) καταναλοκρατία 	<ul style="list-style-type: none"> σπηλαιώδης ναός 	
103	Σπηλαιώδης ναός Παναγίας ή Αγίας Τρίτης	Ακραιφνιο (στο δρόμο προς το Κάστρο, θέση Βρυστικά)	<ul style="list-style-type: none"> 13^{ος} αι.μ.Χ. (ζωγραφικός διάκοσμος) 	<ul style="list-style-type: none"> σπηλαιώδης ναός 	<ul style="list-style-type: none"> μέτρια κατάσταση
104	Μονή Αγάθωνος	Αντίκυρα Θέση Πύργος, Α του Πύργου (ναός Αντίκυρας)	<ul style="list-style-type: none"> 15^{ου} αι. μ.Χ. (χρόνοι της αλώσεως της Πόλης) 1963μ.Χ.: εργασίες αποκατάστασης 	<ul style="list-style-type: none"> σταυροειδής τετρακιδόνιος μετά τρούλου ναός αγιορείτικου τύπου διαστάσεις αξόνων: 9,00*17,00μ. εκτός από τον κυρίως ναό υπάρχουν 4 παρεκλήσια 	
105	Ιερά Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου ή Μαζαράκι	Βάγια (16χλμ από τη Θήβα)	<ul style="list-style-type: none"> 16^{ος} αι.μ.Χ. (1540-1570) μεταγενέστερα: ανακαίνιση 	<ul style="list-style-type: none"> σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο επίκεντρο δράσης κατά την Επανάσταση 1821 γυναικείο μοναστήρι (από το 1969μ.Χ.) 	
106	Ναός Αγ.Θεοδώρων	αρχ.Δαύλεια (μέσα στο Κάστρο της Δαύλειας)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι 		<ul style="list-style-type: none"> στη θέση του ιερού της Αθηνάς Πολιάδας χρήση αρχαίου υλικού από το ιερό της Αθηνάς Πολιάδας ερειπιώδης κατάσταση
107	Μονή Αγ.Θεοδώρων	Ζάλτσα (αρχ.Βούλις)	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (πιθανόν) περί το 1830: εγκατάλειψη & καταστροφή 1994μ.Χ.: εργασίες αποκατάστασης 	<ul style="list-style-type: none"> αρχικά ως παρατηρητήριο για την κίνηση των πλοίων στον Κορινθιακό κόλπο ασκητήριο μοναχών ανδρικό μοναστήρι 	
108	Ανώνυμος ναός	Θήβα (οδός Κάδμου)	<ul style="list-style-type: none"> τέλος 16^{ου} αι.μ.Χ. (μεταβυζαντινοί χρόνοι) 		<ul style="list-style-type: none"> ανεσκαμμένος ναός σώζεται τμήμα ναού
109	Ναός Παναγίας Λότζια (ναός νεότερος σε θέση παλαιότερου)	Θήβα (N του Αγ.Γρηγορίου του Θεολόγου)	<ul style="list-style-type: none"> αρχικός ναός, πιθανόν, κατά τη φραγκοκρατία 1833μ.Χ.: ανακατασκευή 1853μ.Χ. & 1841μ.Χ.:σοβαρές ζημιές 	<ul style="list-style-type: none"> σήμερα μητροπολιτικός ναός όπως και κατά τη φραγκοκρατία 	<ul style="list-style-type: none"> χρήση αρχαίου υλικού (αρχικός ναός)

			<ul style="list-style-type: none"> 1920: ανακατασκευή αφίδας σε άλλο σημείο (σημειωνόταν και στο ρυμοτομικό του 1835) 		
110 *	Εκκλησιάκι Ταξιαρχών	Κορώνεια (πηγές Πόντζας)	<ul style="list-style-type: none"> μεταβυζαντινοί χρόνοι 	<ul style="list-style-type: none"> κτισμένο από ογκόλιθους με αναθηματικές επιγραφές από το ιερό του Ηρακλή Χάροπα (πιθανόν να βρίσκεται στην ίδια θέση με το ιερό) 	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε επάνω από το ιερό του Ηρακλή και έπειτα σε παλαιοχριστιανική βασιλική κτίστηκε με αρχαίο υλικό εξολοκλήρου σώζεται
111	Μονή Αγ. Παρασκευής	Κορώνεια (σε πλαγιά του Ελικώνα, ΝΔ του χωριού Σωληνάρι)	<ul style="list-style-type: none"> 14^{ος} αι.μ.Χ. 1438μ.Χ.: βυζαντινές τοιχογραφίες Τουρκοκρατία: καταστροφή 1927μ.Χ.: νέος ναός με φθορές από σεισμό (1974) και κατεδάφιση (1980) 1982μ.Χ.: ανέγερση καθολικού και εργασίες αναστήλωσης 	<ul style="list-style-type: none"> σταυρόσχημος ναΐσκος με τρούλο (1050μ.Χ.), που ήταν κοιμητηριακός ναός της αρχικής Μονής 	<ul style="list-style-type: none"> καλή κατάσταση (γυναικείο μοναστήρι)
112	Ναός Ευαγγελιστή Λουκά	Ορχομενός	<ul style="list-style-type: none"> 1853μ.Χ. 		<ul style="list-style-type: none"> χρήση αρχαίου υλικού καλή κατάσταση
113	Μονή Αγ. Τριάδος	Πλαταιές (5 χλμ νοτιοδυτικά του οικισμού)	<ul style="list-style-type: none"> 1632μ.Χ. (17^{ος} αι.μ.Χ.) 16^{ος} αι.μ.Χ. και 18^{ος} αι.μ.Χ.: τοιχογραφίες κυρίως 20^{ος} μ.Χ. μετά το σεισμό του 1981: μεταγενέστερες προσθήκες 	<ul style="list-style-type: none"> ορθογώνιος περίβολος και καθολικό: σταυροεπίστεγος ναός, χωρίς τρούλο χρονολόγηση σύμφωνα με μαρμαρίνη εγχάρακτη επιγραφή 20^{ος} εγκατάσταση γυναικείας αδελφότητας γυναικείο μοναστήρι 	<ul style="list-style-type: none"> σώζεται το καθολικό (με φθορές) και 2 ερειπωμένα κελιά
114 *	Μονή Οσίου Σεραφείμ (Δομβοίτη) ή Μονή Δομβού	Πρόδρομος (βορειοδυτικά του οικισμού-περιοχή Ζάλτσας)	<ul style="list-style-type: none"> περί τα τέλη του 16^{ου} αι. μ.Χ. ή αρχές 17^{ου} αι. μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> Καθολικό: τετρακίονιος σταυροειδής ναός με τρούλο και νάρθηκα συμμετοχή στην Επανάσταση 1821 ανδρικό μοναστήρι 	<ul style="list-style-type: none"> κτίστηκε στα ερείπια παλαιότερης Μονής του 12^{ου} αι. μ.Χ. σώζεται ο τάφος του ιδρυτή ιστορικό διατηρητέο μνημείο
115	Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου, η ονομαζόμενη "Μονή Πελαγίας"	Πτώ όρος (δυτικά του όρους και 4,5χλμ. από το Ακράϊφνιο) αρχική θέση ήταν η Περδικόβρυση ενώ αργότερα μεταφέρθηκε στη σημερινή της θέση	<ul style="list-style-type: none"> 16^{ος} αι.μ.Χ. ή 17^{ος} μ.Χ. (πιθανόν) αλλοίωση μετά τις επεμβάσεις (1906) 	<ul style="list-style-type: none"> συγκρότημα από διώροφα κτίρια γύρω από τετράγωνη αυλή και στο κέντρο βρίσκεται το Καθολικό της Παναγίας (τετράγωνο σταυρικό οικοδόμημα με τρούλο) μετόχι Μονής Σαγματά κατά την Τουρκοκρατία και ενεργός ρόλος κατά τη διάρκεια της Επανάστασης 1821 γυναικείο μοναστήρι 	<ul style="list-style-type: none"> η σημερινή εκκλησία κτίστηκε στα θεμέλια παλαιότερης και την τελική μορφή την απέκτησε τον 19^ο αι.μ.Χ. χρήση αρχαίου υλικού από το κατεστραμμένο Ιερό του Απόλλωνα Πτώου καλή κατάσταση

116	Ναός Προφήτη Ηλία	Β του χωριού Πύλη Στο λόφο του Πρ.Ηλία	<ul style="list-style-type: none"> τέλη 14^{ου} αι.μ.Χ.- αρχές 15^{ου} αι.μ.Χ. (Τουρκοκρατία) 	<ul style="list-style-type: none"> μονόκλιτος ναΐσκος 	
117	Μονή Λυκούρεση ή Παναγίας του Μύρου	Χαιρώνεια ΝΑ της πόλης (όρος Θούριο)	<ul style="list-style-type: none"> 15^{ος} αι.μ.Χ. τοιχογραφίες (μεταβυζαντινοί χρόνοι) 	<ul style="list-style-type: none"> Καθολικό: ασυνήθιστη μορφή-συνεπτυγμένος σταυροειδής με 9 τρούλους συμμετοχή στην απελευθέρωση Λιβαδειάς και ορμητήριο Αθ.Διάκουμετόχι της Μονής Οσ.Λουκά (Οθωμανική περίοδο) κι έπειτα μετόχι της Μονής Ιερουσαλήμ 	<ul style="list-style-type: none"> στην τοιχοδομία του ναού έχουν ενσωματωθεί παλαιοχριστιανικά και ρωμαϊκά spolia, και στο καθολικό έγινε χρήση αρχιτεκτονικού υλικού από το ιερό του Ηρακλέους της Χαιρώνειας καλή κατάσταση
118	Εκκλησάκι Αγ.Παρασκευής	Χαιρώνεια	<ul style="list-style-type: none"> 1858μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> κτισμένο στη θέση παλαιοχριστιανικής βασιλικής (που είχε κτιστεί επάνω στο ιερό του Ηρακλέους) 	<ul style="list-style-type: none"> σώζεται
119	Ναός Αγ.Γεωργίου	Ωρωπός	<ul style="list-style-type: none"> 13^{ος} αι.μ.Χ. 	<ul style="list-style-type: none"> τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική 	<ul style="list-style-type: none"> ερειπωμένος ναός
120	Ναός Αγ.Νικολάου & Αγ.Αποστόλων	Ωρωπός	<ul style="list-style-type: none"> μεσαιωνικοί χρόνοι (Φραγκοκρατία) 	<ul style="list-style-type: none"> μονόχωρη εκκλησία με τριμερές ιερό, σταυρεπίστεγος ναός 	
121 *	Ναός Αγ.Τριάδας	Κοιλάδα Μουσών	αχρονολόγητος		<ul style="list-style-type: none"> μετατροπή του ιερού των μουσών κατεδαφίστηκε ο ναός της Αγ.Τριάδας (1890μ.Χ.) για να αφαιρεθούν και να σωθούν spolia του αρχαίου Ιερού
122	Μονή Πανοπέως	Πανοπέας (Αγ.Βλάσιος)	αχρονολόγητη		

* Ναός που κτίστηκε επάνω στα ερείπια άλλου ιερού (αρχαίο ή βυζαντινό).

